Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України

АНАЛІТИЧНО-ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Електронне наукове видання

№03, 2026

частина 3

Ужгородський національний університет
Ужгород 2026

УДК 001:34

ISSN 2788-6018

Аналітично-порівняльне правознавство – електронне наукове фахове видання
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Журнал «Аналітично-порівняльне правознавство» включено до переліку фахових видань
категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р.)
зі спеціальності: 081 – Право та 293 – Міжнародне право.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Заступники головного редактора:
Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Заборовський В.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Члени редколегії:
Берназюк О.О. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського університету (Україна).
Бєлова М.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Білаш О.В. – к.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Вукас Будіслав – д.ю.н., професор, професор департаменту історії права університету Рієки
(Республіка Хорватія).
Гарагонич О.В. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).
Гарцль Бенедікт – доктор права, доцент, заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).
Жаровська І.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).
Міцконіте-Гарцль Айсте – доктор права, старший науковий співробітник Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца
(Австрійська Республіка).
Нємец Даміан – доктор права, професор, завідувач кафедри церковного права,
Теологічний факультет св. Кирила і Мефодія, Університет Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка);
науковий співробітник Інституту правових питань релігійної свободи, юридичний факультет,
Трнавський університет в Трнаві (Словацька Республіка).
Паужайте-Кульвінскене Юргіта – професор, доктор, заступник декана юридичного факультету
Вільнюського університету (Литовська Республіка).
Попович Т.П. – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Рошканюк В.М. – к.ю.н., професор, завідувач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Серьогін В.О. – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Каразіна (Україна).
Станіш Пйотр – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри державно-конфесійного права,
Факультет права, канонічного права та адміністрації, Люблінський католицький університет Івана Павла II
(Республіка Польща).
Фрідманський Р.М. – к.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Чорнописька В.З. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Рекомендовано до опублікування Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол №08 від 28.05.2026 року

Офіційний сайт: *http://app-journal.in.ua/*

Макетування здійснено у ТОВ «РІК-У»,
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36;
print@rik.com.ua

© Ужгородський національний університет, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Аніщук В.В. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА В УМОВАХ ВІЙНИ.....**11**

Бахуринська О.О., Айдинян А.В. ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ: ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....**19**

Башинський А.Р., Буков В.Д. ДЕЗЕРТИРСТВО ТА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....**27**

Боярський М.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ.....**32**

Дубець В.Д. ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ В ІЗОЛЯТОРІ ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ.....**38**

Дубовик С.О., Яковлева Л.М. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМАНДИРІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ БЕЗПЕКИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ.....**43**

Ільченко О.В., Євтєєва К.А. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ УКРАЇНИ.....**54**

Йовенко І.І., Карпенко Н.В. САНКЦІЇ СТАТЕЙ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....**59**

Корбань А.А., Тимофіюк А.І. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗҐВАЛТУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....**65**

Лекарь А.С. ГЕНЕЗИС ЗАКОНОДАВСТВА ТА СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....**72**

Логойда Т.В. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ.....**77**

Матюшенко О.І., Ганенко О.А. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... **84**

Меша О.О. ОКРЕМІ СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, СПРЯМОВАНИХ НА НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (СТАТТІ 205-1, 206, 206-2 КК УКРАЇНИ).....**90**

Мисливий В.А. АРЕШТ МАЙНА ЯК СПОСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....**96**

Мовчан Р.О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСАДОВИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОДЕЛІ..... **104**

Оганнісян А.А. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... **115**

Пилипенко Д.О., Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю. ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... **121**

Пустова А.О. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ХУЛІГАНСЬКІ ДІЇ..... **126**

Розум Д.В., Сорока С.О. ІНСТИТУТ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИДІВ ТА ШЛЯХИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ.....**131**

Синоверський Р.І. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ВОЄННІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ..... **138**

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНІХ У ЖЕБРАЦТВІ ЯК ПОСЯГАННЯ НА ВОЛЮ, ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ДИТИНИ..... **146**

Шипілов О.В. НАБУТТЯ ВІДОМОСТЯМИ, ОТРИМАНИМИ У ПОРЯДКУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ, СТАТУСУ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....**151**

Щерба В.М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ХУЛІГАНСТВО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ..... **156**

Яцина М.О. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДИРЕКТИВИ (ЄС) 2024/1385 У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ: ПРОГАЛИНИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ DE LEGE FERENDA.....**161**

РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ананенко А.Г., Сенченко Н.М. ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....**170**

Божик В.І. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....**176**

Галаган С.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ.....**183**

Гладун О.З., Загиней-Заболотенко З.А. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЧЕРЕЗ ЗАКІНЧЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: DE LEGE FERENDA.....**188**

Демиденко К.Г. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ (ЕРРО).....**196**

Іванов Н.В., Капелько П.О. ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ЗАСТАВИ У ВИКЛЮЧНИХ ВИПАДКАХ: МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА.....**203**

Коломієць Н.В., Радай А.І. НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАЧІ ЗЛОЧИНЦІВ І ПРАКТИКА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ..... **210**

Криштафович О.Я. ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА СТ. 203-2 КК УКРАЇНИ.....**218**

Лоскутов Т.О. КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **231**

Погорецький М.А. СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ДОКАЗОВА ПРИРОДА ПІДСТАВ, ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ..... **236**

Рибка Д. ВИКОРИСТАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ТА ВІДКРИТИХ АГРЕГАТОРІВ ДАНИХ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... **260**

Рогатинська Н.З., Ліщак А.С. РОЛЬ СВІДЧЕНЬ У ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РІШЕННЯ СУДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....**265**

Сергєєва Д.Б. РЕЙДЕРСТВО: КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ, СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВО-ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА.....**270**

Сіроткіна-Бут М.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ АДВОКАТА ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У ФОРМІ УГОД СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ.....**283**

Сорокін А.А., Прейс П.Р. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.... **290**

Старенький О.С. ОБШУК ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ: ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ЦИФРОВІ АСПЕКТИ.....**297**

Цимбал П.В., Ієрусалимов І.О., Семенюк О.О. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... **308**

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Герич А.Й., Герич А.В. АДВОКАТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ В ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....**314**

Іваницький С.О., Морозов Д.А., Іваницька В.В. ДОРОЖНЯ КАРТА З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....**321**

Павлюк Н.М., Буцяк М.М. ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **326**

Тегза О.О. АЛГОРИТМІЧНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ СТОРІН ТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД.....**333**

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Ананьєва У.А. ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ДЕРЖАВ ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... **339**

Армаш Н.О. ПРАВА КОРІННИХ НАРОДІВ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ..... **346**

Боровик О.В. ДОДАТКОВИЙ ЗАХИСТ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ БІЖЕНЦІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУБСИДІАРНОГО ЗАХИСТУ ЄС ТА УТРИМАННЯ ВІД ВИДВОРЕННЯ У США З ОГЛЯДУ НА УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....**351**

Бучинська А.Й. РОЛЬ ВТОРИННОГО ПРАВА В РЕГУЛЮВАННІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....**358**

Васильчук Л.Б. ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОХОРОНИ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВИКЛИКИ.....**364**

Веселов М.Ю., Теличко О.А., Анзіна В.В. ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА.....**370**

Ганько І.І. ПРАВО НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ.....**376**

Головач А.Й. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ:
ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ.....**382**

Голопапа В.І. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МАНДАТІВ ООН ТА НАТО
У ВРЕГУЛЮВАННІ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ.....**387**

Кіяшко Д.І. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВ ЄС ATAD
У ПОДАТКОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....**395**

Козар С.В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ НЕВИСЛАННЯ
У ВНУТРІШНЄ ПРАВО НІМЕЧЧИНИ ТА ПОЛЬЩІ.....**401**

Коноваленко А.Г. ВИДИ ЗАВДАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....**407**

Коцан-Олинець Ю. МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....**412**

Кравчук А.І. РОСІЙСЬКЕ ВТРУЧАННЯ В ПОЛІТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН.....**419**

Лозінська С.В. ДВОСТОРОННІ БЕЗПЕКОВІ УГОДИ УКРАЇНИ ТА ДИПЛОМАТІЯ
ЯК ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....**425**

Монастирський М.В. ЄВРОПЕЙСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ВСТУПУ УКРАЇНИ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 1 СІЧНЯ 2027.....**430**

Радзівілл О.А., Толкачова І.А. МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК
ЯК СПІЛЬНА СПАДЩИНА ЛЮДСТВА.....**441**

Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
У СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ:
МЕХАНІЗМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....**446**

Фукс Н.А. НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В БАНКУ РОЗВИТКУ РАДИ ЄВРОПИ
ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....**452**

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Джахангирова Айгюль. НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ І ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ГУМАНІЗМУ
ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ.....**460**

Крегул А.М. ТРАНСГУМАНІЗМ І ПРАВА ЛЮДИНИ:
ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ.....**472**

CONTENTS

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Anishchuk V.V. CRIMINAL OFFENCES AGAINST THE FOUNDATIONS OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY: STRUCTURE AND DYNAMICS IN WARTIME..... **11**

Bakhurynska O.O., Aidynian A.V. COMMUNITY SERVICE AS A TYPE OF PUNISHMENT: PROBLEMS OF IMPROVING THE CRIMINAL LEGISLATION..... **19**

Bashynskyi A.R., Bukov V.D. DESERTION AND UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT: CRIMINAL-LAW CHARACTERISTICS AND QUALIFICATION ISSUES UNDER MARTIAL LAW..... **27**

Boiarskyi M.Yu. THE CONCEPT AND FEATURES OF COMBATING TERRORISM..... **32**

Dubets V.D. LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF EXECUTION OF PRE-TRIAL DETENTION IN A TEMPORARY DETENTION FACILITY..... **38**

Dubovyk S.O., Iakovleva L.M. LEGAL RESPONSIBILITY OF COMMANDERS FOR VIOLATION OF MILITARY SERVICE SAFETY REQUIREMENTS: A CONCEPTUAL APPROACH TO EVALUATION..... **43**

Ilchenko O.V., Yevtieieva K.A. LEGAL ANALYSIS OF THE CRIMINALIZATION OF WAR CRIMES COMMITTED AGAINST UKRAINE..... **54**

Yovenko I.I., Karpenko N.V. SANCTIONS ARTICLES WHICH INDICATES CRIMINAL TERMS FOR CRIMINAL OFFENSES AGAINST DOWKILLE..... **59**

Korban A.A., Tymofiiuk A.I. ON THE ISSUE OF LEGAL QUALIFICATION OF RAPE: CURRENT PROBLEMS AND CERTAIN ASPECTS..... **65**

Lekar A.S. GENESIS OF LEGISLATION TA STAN NAUKOVIKH DOSLIJEN SCHODO THERE IS DAMAGE IN THE SPHERE OF NON-BANKING FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE..... **72**

Lohoida T.V. MEASURES FOR PREVENTING CRIMINAL OFFENCES AGAINST STATE PROTECTION..... **77**

Matyushenko O.I., Ganenko O.A. CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF HOUSING AND COMMUNAL FACILITIES IN THE LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES..... **84**

Mesha O.O. CERTAIN SUBJECTIVE ELEMENTS OF THE CORPUS DELICTI OF CRIMINAL OFFENSES AIMED AT THE UNLAWFUL SEIZURE OF PROPERTY OF BUSINESS ENTITIES (ARTICLES 205-1, 206, 206-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)..... **90**

Myslyvyy V.A. ATTACHMENT OF PROPERTY AS A MEASURE OF RESTRICTING PROPERTY RIGHT IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... **96**

Movchan R.O. CRIMINAL LIABILITY FOR OFFICIAL COLLABORATIONISM: IN SEARCH OF THE OPTIMAL LEGISLATIVE MODEL..... **104**

Oganisyan A.A. PROBLEMS OF CRIMINAL LAW SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL LAW ENFORCEMENT INFRASTRUCTURE BODIES UNDER UKRAINIAN LAW..... **115**

Pylypenko D.O., Pylypenko Y.O., Atamanenko Y.Y. REGARDING THE IMPROVEMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR ABANDONMENT IN DANGER UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE..... **121**

Pustova A.O. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WHO COMMIT HOOLIGAN ACTS..... **126**

Rozum D.V., Soroka S.O. THE INSTITUTION OF PROPERTY CONFISCATION IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW: DIFFERENTIATION OF TYPES AND REFORM PATHWAYS..... **131**

Synoverskyi R.I. SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROFILE OF INDIVIDUALS WHO COMMIT WAR-RELATED CRIMINAL OFFENCES AGAINST THE CIVILIAN POPULATION..... **138**

Shevchenko V.S., Fursal L.V. THE USE OF MINORS FOR BEGGING CONSTITUTES A VIOLATION OF A CHILD'S FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY..... **146**

Shypilov O.V. ACQUISITION BY INFORMATION OBTAINED THROUGH INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE OF THE STATUS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF ADMISSIBILITY AND PROCEDURAL TRANSFORMATION..... **151**

Shcherba V.M. LIABILITY FOR HOOLIGANISM UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF DIFFERENT FOREIGN STATES..... **156**

Iatsyna M.O. IMPLEMENTATION OF DIRECTIVE (EU) 2024/1385 IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: GAPS AND DE LEGE FERENDA PROPOSALS..... **161**

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Ananenko A.G., Senchenko N.M. GUARANTEES OF THE RIGHT TO DEFENSE DURING A PRETRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW..... **170**

Bozhyk V.I. INTERACTION OF THE INVESTIGATOR WITH OTHER PARTICIPANTS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF BUSINESS ACTIVITY..... **176**

Galagan S.O. INTERNATIONAL LAW STANDARDS OF EVIDENCE IN FAIR JUSTICE MECHANISM..... **183**

Hladun O.Z., Zahynei-Zabolotenko Z.A. CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS DUE TO THE EXPIRATION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION PERIOD: DE LEGE FERENDA..... **188**

Demydenko K.G. PROCEDURAL STATUS AND POWERS OF THE EUROPEAN PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE (EPPO)..... **196**

Ivanov N.V., Kapelko P.O. DETERMINING THE AMOUNT OF BAIL IN EXCEPTIONAL CASES: INTERNATIONAL AND NATIONAL PRACTICE..... **203**

Kolomiiets N.V., Radai A.I. NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF EXTRADITION AND THE PRACTICE OF ITS IMPLEMENTATION..... **210**

Kryshtafovych O.Ya. TACTICS OF EVIDENCE COLLECTION BY THE DEFENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER ARTICLE 203-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... **218**

Loskutov T.O. CRITERIA FOR THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW..... **231**

Pohoretskyi M.A. SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION (IN ABSENTIA) IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE: EVIDENTIARY NATURE OF GROUNDS, SUBJECT OF PROOF AND JUDICIAL CONTROL..... **236**

Rybka D. THE USE OF COMMERCIAL AND OPEN-SOURCE DATA AGGREGATORS FOR OBTAINING EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....**260**

Rohatynska N.Z., Lishchak A.S. THE ROLE OF TESTIMONY IN THE FORMATION OF THE EVIDENTIARY BASE AND ITS INFLUENCE ON JUDICIAL DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CRIMINAL MISDEMEANORS.....**265**

Serhieieva D.B. RAIDING: CRIMINALISTIC ASPECTS OF COUNTERACTION, STANDARDS OF PROOF AND JUDICIAL-INSTITUTIONAL GUARANTEES OF THE RULE OF LAW..... **270**

Sirotkina-But M.V. PROBLEMATIC ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE PARTICIPATION OF A LAWYER DURING THE EXERCISE OF THE RIGHT TO COMPROMISE I N THE FORM OF AGREEMENTS BY THE PARTIES TO A CRIMINAL-LEGAL CONFLICT..... **283**

Sorokin A.A., Preis P.R. PRESUMPTION OF INNOCENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... **290**

Starenskyi O.S. SEARCH AS A MEANS OF CRIMINAL PROCEDURAL PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING VIRTUAL ASSETS: SELECTED PROCEDURAL AND DIGITAL ASPECTS.....**297**

Tsymbal P.V., Iierusalymov I.O., Semeniuk O.O. GUARANTEES OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....**308**

SECTION 10. JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND LAWYER

Gerych A.Y., Gerych A.V. ADVOCATE IN CIVIL PROCEEDINGS: CERTAIN ISSUES IN THE LAW OF FOREIGN COUNTRIES.....**314**

Ivanytskyy S.O., Morozov D.A., Ivanytska V.V. RULE OF LAW ROADMAP: SELECTED IMPLEMENTATION ASPECTS..... **321**

Pavliuk N.M., Butsiak M.M. GUARANTEES OF ATTORNEY-CLIENT PRIVILEGE IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS AND PECULIARITIES OF ENSURING UNDER MARTIAL LAW..... **326**

Tegza O.O. ALGORITHMIC BIAS IN JUDICIAL PRACTICE: CHALLENGES FOR THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ARMS AND THE RIGHT TO A FAIR TRIAL..... **333**

SECTION 11. INTERNATIONAL LAW

Ananieva U.A. EVOLUTION OF CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF STATE SUCCESSION IN RESPECT OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY.....**339**

Armash N.O. RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW: IMPLEMENTATION IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE.....**346**

Borovyk O.V. COMPLEMENTARY PROTECTION IN INTERNATIONAL REFUGEE LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF EU SUBSIDIARY PROTECTION AND US WITHHOLDING OF REMOVAL WITH IMPLICATIONS FOR UKRAINIAN LEGISLATION.....**351**

Buchynska A.Yo. THE ROLE OF SECONDARY LAW I N REGULATING MIGRATION PROCESSES **358** IN THE EUROPEAN UNION.....

Vasylchuk L.B. EU LAW ON BIODIVERSITY PROTECTION: CURRENT STATE AND CHALLENGES.....**364**

Veselov M.Yu., Telychko O.A., Anzina V.V. EVOLUTION OF INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY AS A GUARANTEE OF COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW..... **370**

Ganko I.I. THE RIGHT TO EDUCATION IN THE PRACTICE OF THE ECHR..... **376**

Golovach A.Y. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS:
HISTORY OF CREATION AND INTERNATIONAL LEGAL FORMATION.....**382**

Golopapa V.I. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF UN AND NATO MANDATES
IN THE SETTLEMENT OF CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS:
FROM THEORY TO PRACTICE.....**387**

Kiiashko D.I. SOME ISSUES OF IMPLEMENTING THE EU ATAD DIRECTIVES
INTO THE TAX LEGISLATION OF UKRAINE..... **395**

Kozar S.V. IMPLEMENTATION OF THE INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLE
OF NON-REFOULEMENT INTO THE INTERNAL LAW OF GERMANY AND POLAND..... **401**

Konovalenko A.H. TYPES OF TASKS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF RELATIONS IN THE ELECTRIC POWER SECTOR
UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION.....**407**

Kotsan-Olynets Yu. THE INTERNATIONAL AGREEMENT AS A SOURCE OF LAW:
TOPICAL ISSUES OF APPLICATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ACTIVITY
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE.....**412**

Kravchuk A.I. RUSSIAN INTERFERENCE IN THE POLITICS OF EUROPEAN COUNTRIES..... **419**

Lozinska S.V. BILATERAL SECURITY AGREEMENTS OF UKRAINE AND DIPLOMACY
AS FACTORS IN THE TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL LAW IN WARTIME.....**425**

Monastyrskyi M.V. EUROPEAN CITIZENSHIP AS AN ALTERNATIVE TO UKRAINE'S ACCESSION
TO THE EUROPEAN UNION ON JANUARY 1, 2027.....**430**

Radzivill O.A., Tolkachova I.A. INTERNATIONAL LEGAL ORDER
AS A COMMON HERITAGE OF HUMANITY.....**441**

Toronchuk I.Zh., Hrekul-Kovalyk T.A. CHERNIVTSI UNIVERSITY IN THE SYSTEM
OF EUROPEAN LEGAL SCIENCE OF THE INTERWAR PERIOD:
MECHANISMS OF INTERNATIONALIZATION..... **446**

Fuks N.A. MEMBERSHIP IN THE COUNCIL OF EUROPE DEVELOPMENT BANK
AS A FACTOR OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION.....**452**

SECTION 12. PHILOSOPHY OF LAW

Jahangirova Aygul. THE NORMATIVE CONTENT AND APPLICATION
OF THE PRINCIPLES OF HUMANISM AND JUSTICE..... **460**

Kregul A.M. TRANSHUMANISM AND HUMAN RIGHTS:
SOME PHILOSOPHICAL AND LEGAL QUESTIONS.....**472**

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.32
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.1

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Аніщук В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Луцького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-9854-4932

Аніщук В.В. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України: структура та динаміка в умовах війни.

У статті на основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України, що зібрані в інтегрованих даних статистики та інфографіки щодо протидії злочинності в Україні CrimenDataLab, прослідковано динаміку злочинності проти основ національної безпеки України, а також її структуру в умовах російсько-української війни протягом 2013–2025 років. Проаналізовано етапи трансформації загроз національній безпеці України за період з 2013 по 2025 рік та виокремлено два ключові періоди: «гібридний» (2013–2021 рр.) і період повномасштабної агресії (з 2022 р.). Особливу увагу приділено диспропорції між кількістю облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України і кількістю осіб, яким було повідомлено про підозру за їх вчинення. Обґрунтовано, що цей процесуальний розрив зумовлений перебуванням фігурантів на тимчасово окупованих територіях, складністю збирання доказів в умовах бойових дій та тривалістю експертиз. У статті також розглянуто ефективність новел кримінального законодавства України, зокрема статті 111-1 КК України (колабораційна діяльність), що продемонструвала високу результативність у боротьбі з внутрішньою дестабілізацією. На основі статистичних порівнянь виявлено складність реального доведення вини за статтею 110 КК України (посягання на територіальну цілісність) та, натомість, високу якість розслідування справ про державну зраду (ст. 111 КК України). Доведено, що динаміка кількості засуджених осіб за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України відзначається стабільним зростанням, що підтверджує інституційну стійкість судової системи та її спроможність зберігати високі стандарти доказування навіть в умовах воєнного часу та кадрового голоду. Встановлено, що зростання частки засуджених осіб за цими статтями вказує на фокус правоохоронних органів та судів на «видимих» складах злочинів, які безпосередньо загрожують обороноздатності країни «тут і зараз». Незважаючи на незначну частку таких правопорушень у загальній структурі злочинності (лише 0,6%), стратегічне значення кримінально-правової протидії їм є критичним для захисту суверенітету та національної безпеки України.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, колабораційна діяльність, державна зрада, обліковані кримінальні правопорушення, засуджені особи, динаміка кримінальних правопорушень, структура злочинності, судова статистика.

Anishchuk V.V. Criminal offences against the foundations of Ukraine's national security: structure and dynamics in wartime.

This article, based on official statistical data from the Office of the Prosecutor General and the State Judicial Administration of Ukraine–compiled in CrimenDataLab's integrated statistics and infographics on combating crime in Ukraine–traces the trends in crimes against the foundations of Ukraine's national security, as well as their structure in the context of the Russian-Ukrainian war during the period 2013–2025. The stages of transformation of threats to Ukraine's national security over the period from 2013 to 2025 are analysed, and two key periods are identified: the 'hybrid' period (2013–2021) and the period of full-

scale aggression (from 2022). Particular attention is paid to the disparity between the number of recorded criminal offences against the foundations of Ukraine's national security and the number of individuals who have been notified of suspicion of committing them. It is argued that this procedural gap is due to the presence of suspects in temporarily occupied territories, the complexity of gathering evidence in combat conditions, and the duration of expert examinations. The article also examines the effectiveness of recent amendments to Ukraine's criminal legislation, in particular Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (collaboration), which has proved highly effective in combating internal destabilisation. Based on statistical comparisons, the article highlights the difficulty of actually proving guilt under Article 110 of the Criminal Code of Ukraine (encroachment on territorial integrity) and, conversely, the high quality of investigations into cases of high treason (Article 111 of the Criminal Code of Ukraine). It has been demonstrated that the trend in the number of persons convicted of criminal offences against the foundations of Ukraine's national security shows a steady increase, confirming the institutional resilience of the judicial system and its ability to maintain high standards of evidence even in conditions of wartime and staff shortages. It has been established that the increase in the proportion of persons convicted under these articles indicates a focus by law enforcement agencies and courts on «visible» offences that directly threaten the country's defence capability «here and now». Despite the insignificant proportion of such offences in the overall crime statistics (only 0.6%), the strategic importance of criminal law measures to counter them is critical for the protection of Ukraine's sovereignty and national security.

Key words: criminal offences against the foundations of Ukraine's national security, infringements of Ukraine's territorial integrity and inviolability, collaboration, treason, recorded criminal offences, convicted persons, trends in criminal offences, crime patterns, court statistics.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни істотно змінилася структура та динаміка злочинності, що було обумовлено особливим правовим режимом у державі з огляду на характер воєнних загроз для територіальної цілісності та недоторканності України як суверенної держави та необхідності гарантування прав та свобод людини і громадянина в новій воєнній реальності. У цьому контексті важливо прослідкувати, як змінювалася структура та динаміка кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в умовах російсько-української війни.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України, що зібрані в інтегрованих даних статистики та інфографіка щодо протидії злочинності в Україні CrimenDataLab [1–3], прослідкувати динаміку злочинності проти основ національної безпеки України, а також її структуру в умовах російсько-української війни протягом 2013–2025 років, та виявити окремі закономірності її структури та динаміки.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права науковці достатньо повно висвітлюють проблематику кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Зокрема, серед них виокремимо доробок Н.О. Антонюк, О.О. Дудорова, З.А. Загиней-Заболотенко, В.Н. Кубальського, Р.О. Мовчана, Є.О. Письменського, М.А. Рубащенка, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Водночас доцільно зупинитися на динаміці цих кримінальних правопорушень в умовах російсько-української війни, за 2013–2025 роки.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи динаміку та структуру кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, необхідно передусім звернути увагу на те, що традиційно норми, вміщені в розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) відносяться науковцями до усталених, тобто до тих, які «історично були сформовані його доктриною і містять ознаки наступності та узгодженості, а новелами – норм, які безпосередньо (в певній редакції) виникли внаслідок законодавчих інновацій, у тому числі, ті, які були прийняті внаслідок імплементації та уніфікації норм міжнародного права» [4, с. 36]. Водночас російсько-українська війна змінила не лише життя кожного українця, а також нормативну основу кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України та зміну структури і динаміки самих цих правопорушень. Так, якщо з моменту прийняття чинного КК і до 2014 р. розділ I Особливої частини не змінювався, то з початком війни, а також на її передодні, змін зазнала кожна стаття, включно з назвою розділу. За нашими підрахунками, парламентом було прийнято 17 коригуючих законів до статей розділу I Особливої частини КК, яким включалися нові статті, викладалися в новій редакції, змінювалися, виключалися. Такими ж динамічними змінами характеризувалася динаміка та структура воєнних злочинів в умовах російсько-української війни.

Протягом 2013–2025 рр. динаміка облікованих кримінальних правопорушень, передбачених статтями розділу I Особливої частини КК, а також осіб, яким було повідомлено про підозру у їх вчиненні, змінювалася так:

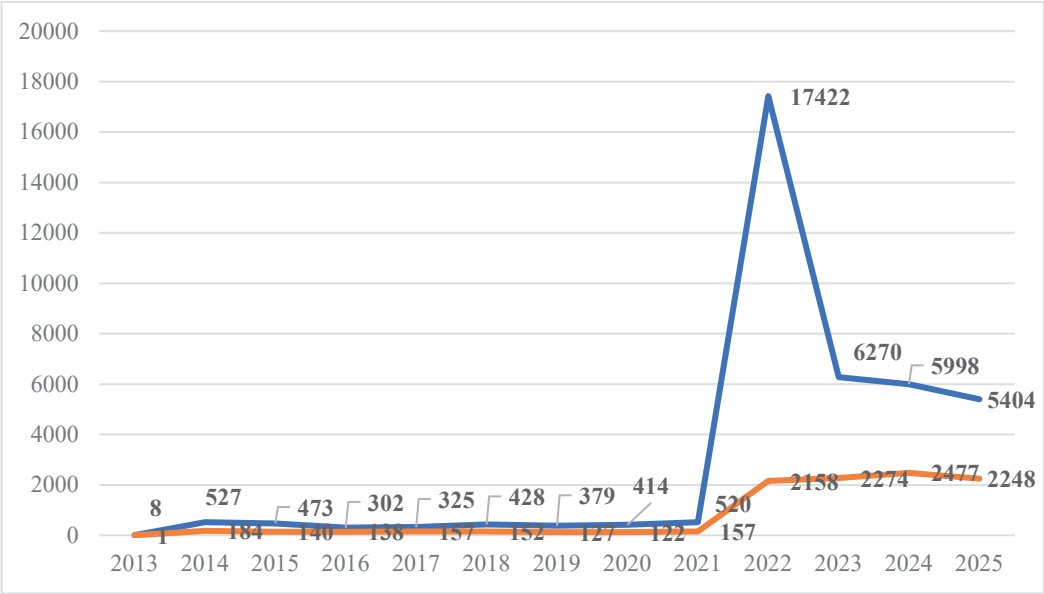

Діаграма 1. Кількість облікованих злочинів проти основ національної безпеки України та кількість осіб, повідомлених про підозру у їх вчиненні 2013–2025 рр.)

Як вбачається з цієї діаграми, у 2013 р., напередодні початку російсько-української війни в гібридному форматі, кількість облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та кількість осіб, яким було повідомлено про підозру в їх вчиненні, була мізерною. Водночас у 2014 р. спостерігається збільшення їх кількості за аналізованими показниками. Проте протягом 2013–2021 рр. кількість облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та кількість осіб, яким було повідомлено про підозру в їх вчиненні, збільшилася. І якщо за першим показником маємо стабільні коливання як у бік збільшення, так і в бік зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом І Особливої частини КК (+98% у 2014 р., – 10% у 2015 р., – 36% у 2016 р., – 7% у 2017 р., +24% у 2018 р., – 11% у 2019 р., +8% у 2020 р., +20% у 2021 р), то за другим показником маємо більшменш стабільну кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні цих кримінальних правопорушень (+99% у 2014 р., – 23% у 2015 р., +1,4% у 2016 р., +12% у 2017 р., –3% у 2018 р., –16% у 2019 р., –4% у 2020 р., +22% у 2021 р.).

При цьому спостерігаємо неоднакову динаміку за двома показниками протягом відповідних років. Так, якщо у 2019 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України зменшилася на 10% порівняно з 2013 р., то кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у їх вчиненні – зменшилася на 23%; зменшилася на 36% у 2016 р. за першим показником і збільшилася на 1,4% у цьому році за другим показником, тощо. Відмінність у динаміці двох показників, а саме облікованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом І Особливої частини КК, і осіб, яким повідомлено про підозру в їх вчиненні, може свідчити про наявність проблем у процесі досудового розслідування, наприклад, затримка в процесуальних діях або недосконаліть доказової бази. Відсутність прямого кореляційного зв'язку між цими двома показниками також може вказувати на те, що правозастосовні органи зіштовхуються з додатковими перешкодами, такими як відсутність можливості для належного переслідування осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) чи в інших державах.

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України кількість облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та осіб, яким було повідомлено про підозру у їх вчиненні, істотно збільшилася. «В 2022 р. відбулося їх зростання одразу в 34 рази до 17 422. Однак у 2023 р. спостерігалося зменшення кількості посягань проти основ національної безпеки у 2,8 разів до 6 270» [5, с. 79]. Поступове спадання динаміки облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України спостерігаємо і в 2024 та 2025 рр.

Так, у 2022 р. відзначається різке збільшення кількості облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та осіб, яким було повідомлено про підозру в їх вчиненні. Такі показники відображають наслідки початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що спричинило сплеск протиправної діяльності, зокрема, з порушенням пов'язаної з порушеннями національної безпеки. Збільшення показника облікованих кримінальних правопо-

рушень у 2022 р. на 17 422 порівняно з показником 520 у 2021 р. є результатом активації кримінально-протиправних проявів у контексті війни та військових дій. У 2023 р. маємо зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК (з 17 422 до з 6270).

Таке зниження може бути наслідком адаптації правоохоронних органів до нових умов російсько-української війни. Адже у 2022 р., коли лише почали застосовуватися вказані норми, існувала певна невизначена ситуація стосовно інтерпретації нових статей розділу I Особливої частини КК, невміння їх використання під час кримінально-правової оцінки дій винуватих. Водночас у наступні періоди таки правозастосовна ситуація урівноважилася, що призвело до стабілізації облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Це підтверджує й динаміка облікованих кримінальних правопорушень відповідного виду в наступні роки. У 2024 р. обліковано 5 998, а в 2025 р. 5 404 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Варто зазначити, що динаміка цих облікованих кримінальних правопорушень коливається значно більше, ніж кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у їх вчиненні. Це може означати, що деякі кримінальні правопорушення залишаються невикритими або вчиняються на тимчасово окупованих територіях, що в багатьох випадках унеможливлює ефективне застосування КК.

Отже, загалом, хоча кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України залишається досить значною порівняно з гібридною частиною російсько-української війни (до 2022 р.), проте динаміка свідчить про тенденцію до стабілізації після різкого зростання у 2022 р. Однак ситуація в майбутньому потребує ретельного моніторингу, оскільки не можна виключати нових сплесків активності в контексті тривалої російсько-української війни.

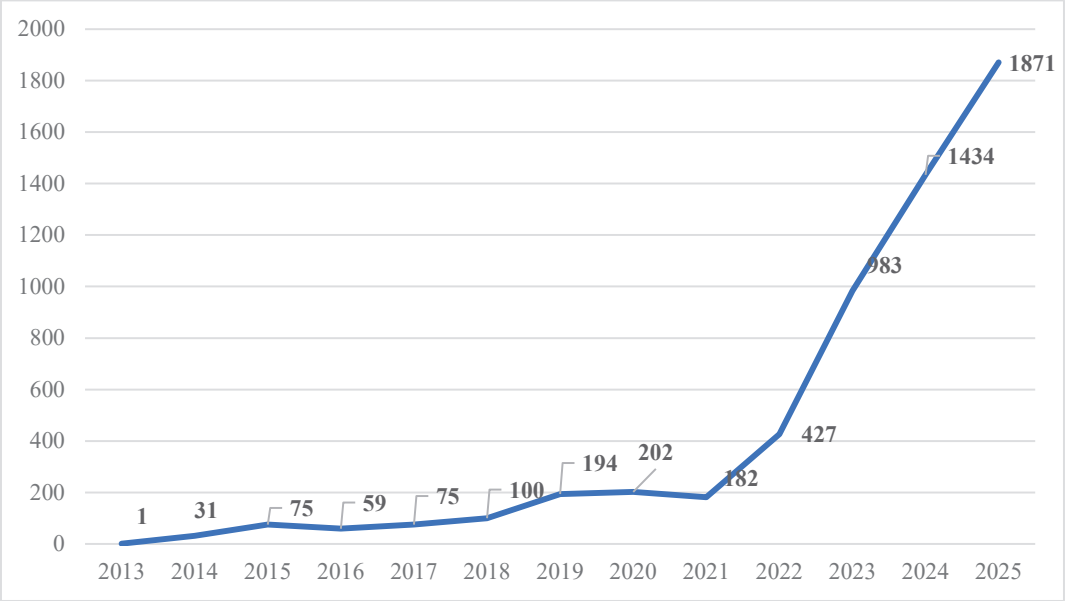

Діаграма 2. Кількість засуджених за злочини проти основ національної безпеки України та кількість осіб, повідомлених про підозру у їх вчиненні 2013–2025 рр.)

На відміну від попередніх статистичних показників, кількість засуджених за статтями розділу I Особливої частини КК демонструє загалом поступове зростання без «ям» та «злетів» лінії тренду, як це мало місце щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень та осіб, яким було повідомлено підозру у їх вчиненні. Якщо період з 2013 р по 2021 р. можна умовно назвати періодом «плавного» нестабільного зростання кількості засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК, то період з 2022 р. по 2025 р. – періодом різкого зростання такої кількості. Так, якщо протягом першого періоду спостерігаємо як зростання кількості засуджених осіб (+97% у 2014 р., +59% у 2015 р., +21% у 2017 р., +25% у 2018 р., +48% у 2019 р., +4% у 2020 р.), так і спадання (– 21% у 2016 р., – 10% у 2021 р.), то протягом другого періоду – стабільно різке зростання (+57% у 2022 р., + 57% у 2023 р., +31% у 2024 р., +23% у 2025 р.). При цьому піку збільшення засуджених осіб у 2022 р. не відбулося, як це мало місце за попередньо проаналізованими показниками.

На нашу думку, відсутність різких перепадів у динаміці засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України порівняно з динамікою облікованих кримінальних правопорушень та осіб, яким було повідомлено про підозру в їх вчиненні свідчить

про більш виважений підхід судової практики до кримінально-правової оцінки відповідної протиправної поведінки, вміння зберігати фокус здорового глузду на сенсетивно чутливі злочини для Українського народу.

У загальній структурі злочинності за 2013 – 2025 рр. кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України посідають незначне місце.

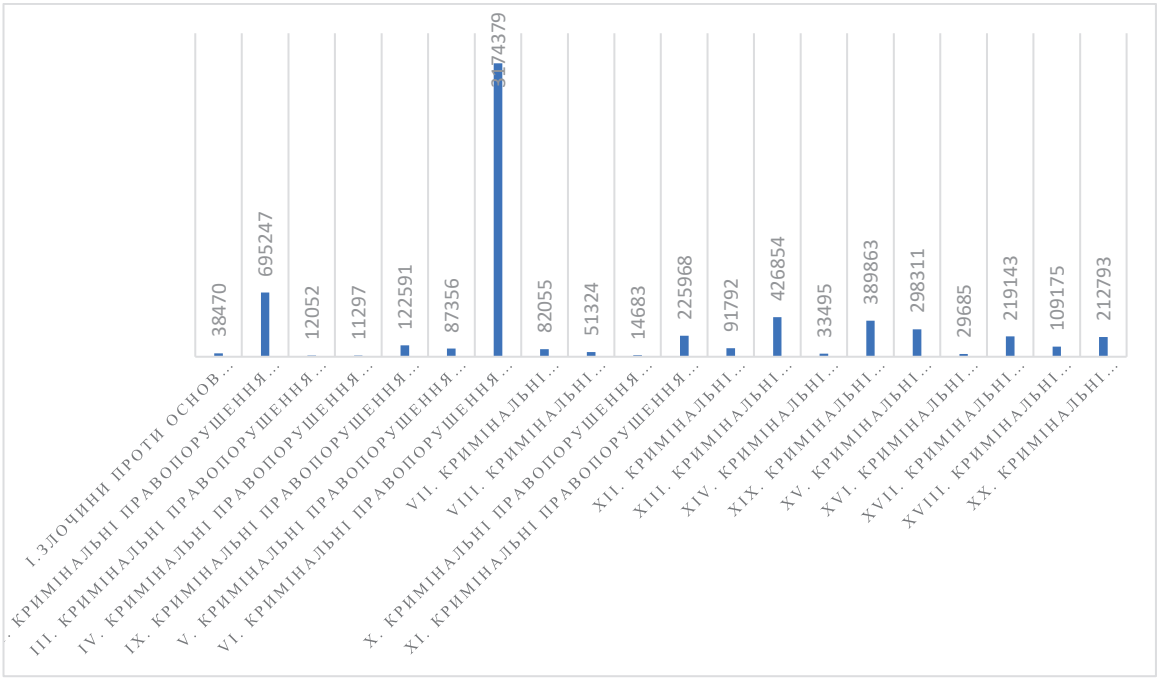

Діаграма 3. Структура злочинності (кількість облікованих кримінальних правопорушень) (2013–2025 рр.)

Як вбачається з діаграми 3, всього протягом 2013 – 2025 рр. було обліковано 38 470 кримінальних правопорушень, що становить 0,6% у загальній структурі злочинності протягом відповідного періоду.

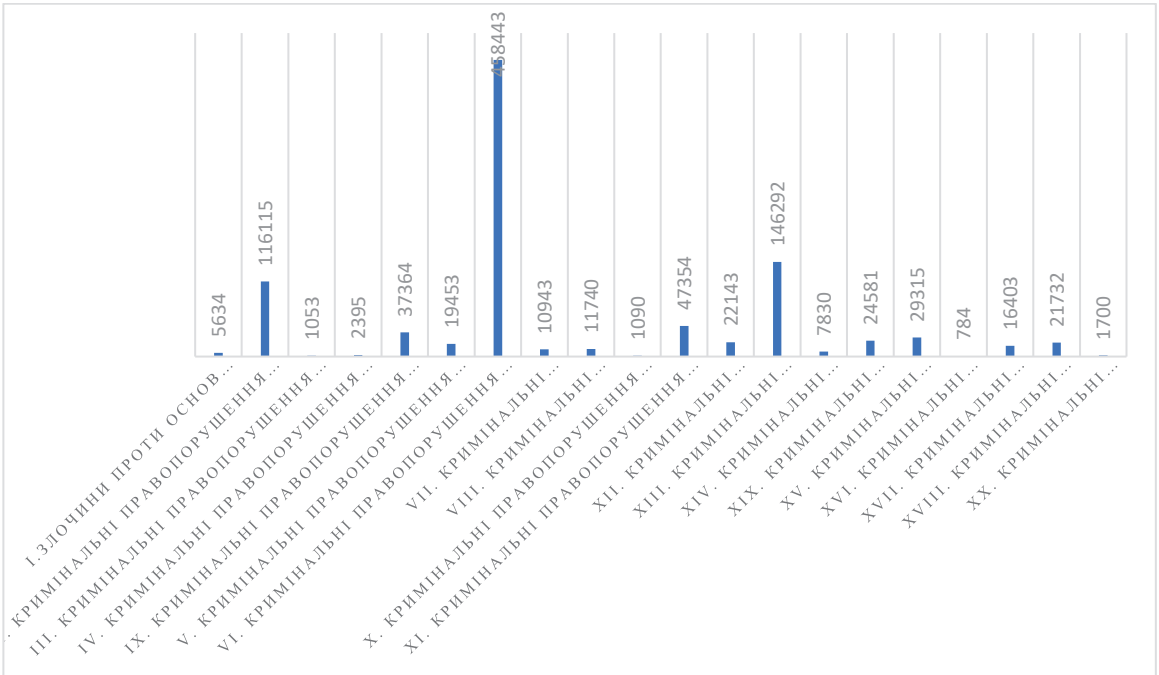

Діаграма 4. Структура злочинності (кількість засуджених осіб (2013–2025 рр.)

Протягом 2013–2025 рр. було засуджено 5 634 особи, що становить також 0,6% у загальній структурі злочинності протягом відповідного періоду.

Характеризуючи структуру злочинності проти основ національної безпеки України, визначимо її графічно:

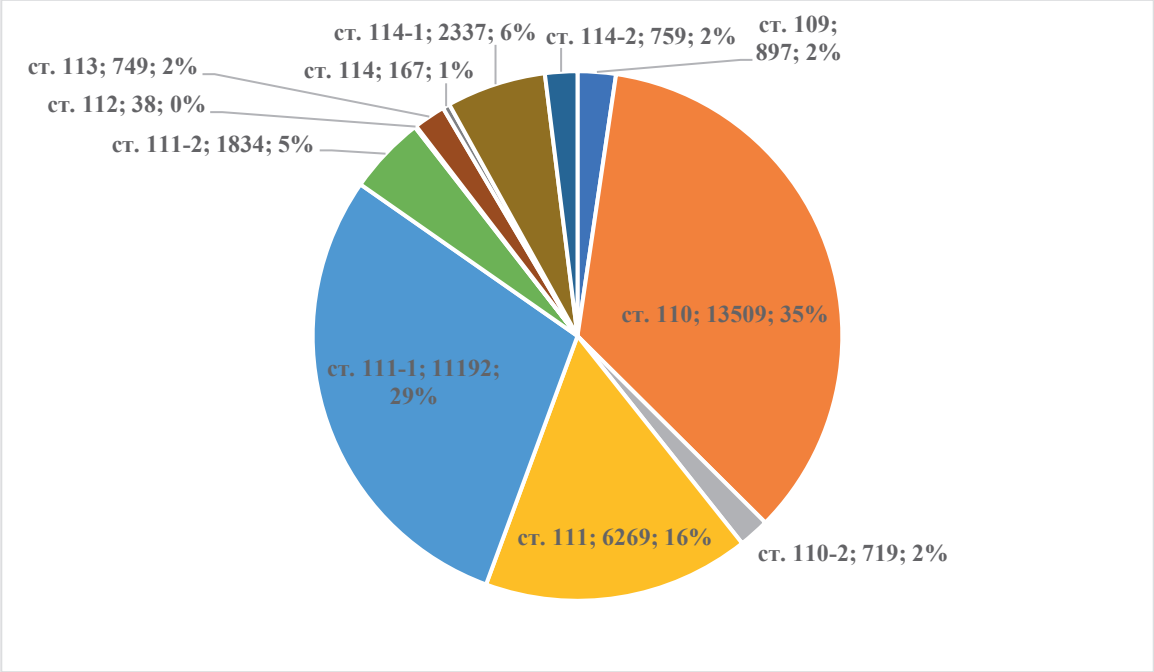

Діаграма 5. Структура облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (2013–2025 рр.)

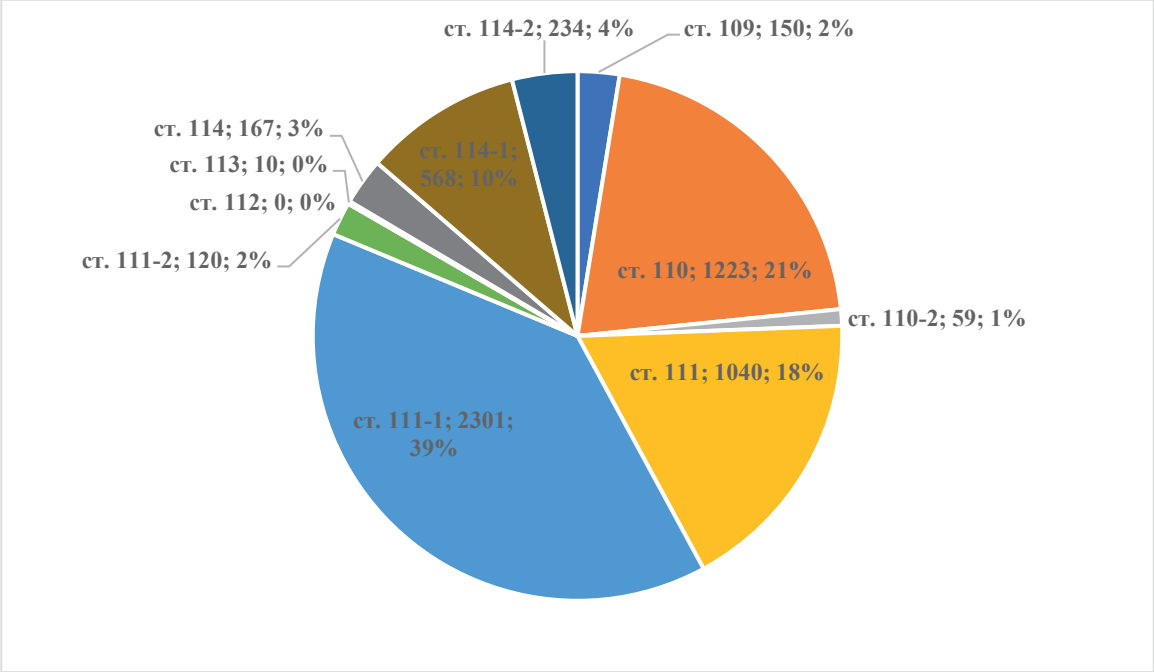

Діаграма 6. Структура осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (2013–2025 рр.)

Як вбачається з наведених діаграм, найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями є правопорушення, передбачені статтями 110, 111 та 111-1 КК. Проте з діаграм 5 та 6 бачимо різне структурування цих найбільш поширених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Так, у структурі облікованих кримінальних правопорушень така структура має такий вигляд: ст. 110 (35%), ст. 111-1 (29%), ст. 111 (16%), ст. 114-1 (6%), ст. 111-2 (5%), статті 109, 110-2, 113, 114-2 (по 2%), ст. 114 (1%). Структура засуджених осіб така: ст. 111-1 (39%), ст. 110 (21%), ст. 111 (18%), 114-1 (10%), ст. 114 (3%), статті 109, 111-2 (по 2%), ст. 110-2 (1%).

Щодо інших кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, то має місце приблизно однакова їх питома вага у структурі облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та засуджених за вчинення цих правопорушень.

Тобто, як вбачається з наведеного, кількість засуджених осіб за колабораційну діяльність (39%) переважає у відсотковому співвідношенні кількість облікованих злочинів, передбачених ст. 111-1 КК (29%), тоді як інша тенденція помічена щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК) – 35% у структурі облікованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК та 21% у структурі засуджених осіб за вказаними статтями.

Ця тенденція вказує на розрив між кількістю виявлених кримінальних правопорушень та реальним доведенням кримінальних проваджень до ухвалення судом обвинувального вироку. Зокрема, йдеться про *складність доведення вини за ст. 110.* Це – найпоширеніший злочинів серед *облікованих* правопорушень проти основ національної безпеки України (35%), частка якого серед *засуджених* суттєво нижча (21%). Такий тренд може вказувати на те, що багато кримінальних проваджень за цією статтею відкриваються за фактом (наприклад, за публікації в соціальній мережі), але не всі провадження доходять до суду через складність експертиз, збирання інших доказів або перебування підозрюваних на ТОТ. Окрім того, відзначаємо *високу ефективність розслідування колабораціонізму* (ст. 111-1). Це свідчить про те, що доказова база у справах про колабораційну діяльність часто є більш очевидною та задокументованою, що дозволяє судам ухвалювати обвинувальні вироки. Підкреслимо й *стабільність у кримінальних провадженнях про державну зраду (ст. 111)*, що вказує на більш високу якість досудового розслідування: якщо кримінальне провадження про державну зраду вже відкрито, то воно з високою ймовірністю завершиться ухваленням обвинувального вироку. *По-четверте*, пріоритетність «видимих» кримінальних правопорушень. Зростання частки засуджених за статтями 111-1 та 114-1 порівняно з їхньою часткою в загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України свідчить про фокус правоохоронної та судової систем на злочинах, які мають прямий вплив на обороноздатність «тут і зараз».

Висновки. На основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України, що зібрані в інтегрованих даних статистики та інфографіка щодо протидії злочинності в Україні CrimenDataLab, прослідковано динаміку злочинності проти основ національної безпеки України, а також її структуру в умовах російсько-української війни, протягом 2013–2025 років. Виявлено окремі тенденції такої динаміки та структури, а саме:

– *етапність трансформації кримінальних загроз національній безпеці та її взаємозв'язок з динамікою кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України*. Динаміка облікованих кримінальних правопорушень дозволяє виокремити два ключові періоди: «гібридний» (2013–2021 рр.), що характеризувався нестабільними коливаннями облікованих кримінальних правопорушень, та період повномасштабної агресії (з 2022 р.), що позначився експоненціальним зростанням показників (у 34 рази у 2022 р.) з подальшою поступовою стабілізацією та адаптацією правоохоронної системи у 2023–2025 рр.:

– *диспропорція між обліком кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та процесуальною реалізацією судом повноважень щодо притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності*. Встановлено відсутність прямої кореляції між кількістю облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та кількістю повідомлень про підозру за їх вчинення. Це свідчить про значний масив «фактових» кримінальних проваджень, що не знаходять швидкого процесуального завершення через об'єктивні перешкоди: перебування фігурантів на ТОТ, складність збирання доказової бази в умовах активних бойових дій та тривалість проведення спеціальних експертиз;

– *функціональна ефективність новел кримінального законодавства*. Домінування ст. 111-1 КК (колабораційна діяльність) у структурі засуджених осіб (39% при 29% в структурі облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України) доводить високу правозастосовну ефективність цієї норми. На відміну від ст. 110 КК, склади колабораціонізму виявилися більш придатними для оперативного документування та доведення в суді, що дозволило державі швидко реагувати на акти внутрішньої дестабілізації як на тимчасово окупованій території, так і на території України, яка не є окупованою;

– *інституційна стійкість та виваженість судової гілки влади.* На відміну від мінливого показника облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, динаміка кількості засуджених осіб за їх вчинення демонструє стабільно висхідний тренд без різких аномальних сплесків. Це підтверджує спроможність судової системи зберігати високі стандарти доказування та забезпечувати якісний фільтр матеріалів досудового розслідування навіть в умовах

надмірного навантаження на судову систему в умовах воєнного часу, а також за наявності багатьох супутніх проблем (як-от, кадровий «голод» у судах);

– *пріоритезація захисту обороноздатності держави*. Зростання частки засуджених осіб за статтями 111-1 (колабораційна діяльність) та 114-1 (перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України) відносно їх питомої ваги в структурі облікованих кримінальних правопорушень свідчить про зміщення вектору кримінально-правової політики на протидію з тими кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки України, які мають прямий вплив на національну безпеку держави. Система демонструє найвищу результативність у розслідуванні «видимих» складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганням на національну безпеку України, зокрема, у контексті співпраці громадян України х окупаційною адміністрацією держави-агресора;

– *структурна міноритарність кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України при стратегічній важливості кримінально-правової протидії цим правопорушенням*. Попри критичне значення для кримінально-правового забезпечення охорони територіальної цілісності, недоторканості України, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки стабільно становлять лише 0,6% у загальній структурі злочинності (як у структурі облікованих кримінальних правопорушень загалом, так і в структурі осіб, засуджених за їх вчинення). Це підкреслює «вузьку спеціалізацію» та ексклюзивний характер цього виду злочинності, де якість правової оцінки та невідворотність покарання мають більшу вагу, ніж масовість кількісних показників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013 – 2025 роки) / Офіційний вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
2. Річна звітність щодо стану здійснення правосуддя у 2013 – 2025 роках). Офіційний вебсайт «Сдова влада». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.
3. CrimenDataLab / Інтегровані дані статистики та інфографіки щодо протидії злочинності в Україні. URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform.
4. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08; Одеський держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2021. 476 с.
5. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік: монографія / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України М.Г. Вербенського. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Аніщук В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343:8
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.2

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ: ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Бахуринська О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-1470-5250

Айдинян А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2097-370X

Бахуринська О.О., Айдинян А.В. Громадські роботи як вид покарання: проблеми удосконалення кримінального законодавства.

У статті здійснено аналіз ключових положень проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та розширення громадських робіт» (реєстр. номер 14154 від 24 жовтня 2025 року). В кримінально-правовому аспекті ця законодавча пропозиція зокрема передбачає: 1) включити громадські роботи до переліку покарань, які можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові; 2) збільшити час щоденного відбування цього покарання (не більш як вісім годин на день); 3) розширити дискреційні повноваження суддів щодо призначення громадських робіт як додаткового покарання і у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення суд дійде висновку щодо необхідності виправлення засудженого через виконання суспільно корисних робіт; 4) включити громадські роботи як додаткове покарання в перелік покарань, застосовуваних у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням. Досліджується потенційний вплив нової концепції громадських робіт, яка може сприяти розширенню кримінально-правового примусу. Визначені переваги та недоліки окремих положень законопроекту 14154 та їх обгрунтування. Автори наголошують, що такі вади можуть обумовлювати проблеми його реалізації у разі схвалення як закону. У статті також розглядається практика кримінально-правової регламентації та застосування громадських робіт у Нідерландах. Згідно з КК Нідерландів вони визначаються як окреме основне покарання, але стосовно правопорушень, що караються позбавленням волі або штрафом, або стосовно правопорушень, що караються позбавленням волі, також можуть призначатися судом замість зазначених видів покарань. Аналізуються пропозиції змін до КК Нідерландів щодо розширення заборони громадських робіт. За результатами проведеного дослідження автори роблять висновок, що громадські роботи мають достатньо каральних, виправних, превентивних та ресоціалізаційних властивостей, які можна використати для здійснення функцій і як основного, і як додаткового покарання, і для досягнення цілей покарання в цілому. Перспективу розширення громадських робіт необхідно збалансовувати з практичними можливостями реалізації органами пробації відповідних судових рішень, а також враховувати кримінологічну оцінку актуальних тенденцій судової практики.

Ключові слова: покарання, громадські роботи як вид покарання, мета покарання, призначення покарання, виправлення і ресоціалізація засуджених, кримінальне законодавство України, Кримінальний кодекс Нідерландів.

Bakhurynska O.O., Aidynian A.V. Community service as a type of punishment: problems of improving the criminal legislation.

The article presents an analysis of the key provisions of the Draft Law «On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the improvement of the execution of the sentence of a fine and the expansion of community service»

(№ 14154 dated 24.10.2025). In the criminal law aspect, this legislative proposal provides, in particular: 1) to include community service as punishment that may be imposed as either primary or additional punishments; 2) to increase the daily execution time of community service; 3) to expand the court's discretionary powers to impose community service as an additional punishment, even in cases where this is not provided for by the sanction of an article (sanction of a part of an article) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, if the court concludes that the convicted person needs rehabilitation through socially useful work; 4) to include community service as an additional punishment among the punishments applied in case of discharge on probation. The potential impact of the new concept of community service, which may contribute to the expansion of state legal coercion, is studied. The main advantages and disadvantages of some provisions of the draft law № 14154 are identified. Such defects can cause problems with its implementation if adopted as law. The article also examines the practice of legal regulation and imposition of community service in the Netherlands. According to the Criminal Code of the Netherlands, it is defined as a stand-alone principal punishment, but in respect of offences punishable by imprisonment or a fine, or in respect of offences punishable by imprisonment, the court may order community service instead of such types of punishments. The amendments to the Criminal Code of the Netherlands regarding the expansion of the ban on community service are analyzed. Based on the results of the study, the authors conclude that community service has sufficient punitive, corrective, preventive, and resocializing properties to serve as both primary and additional punishment and to achieve the purposes of punishment as a whole. The prospect of expanding community service must be balanced with the practical possibilities of probation agencies implementing relevant court decisions, as well as taking into account criminological analysis of current trends in judicial practice.

Key words: punishment, community service as a type of punishment, punishment purpose, sentencing, correction and resocialization of sentenced persons, criminal legislation of Ukraine, Criminal Code of Netherlands.

Постановка проблеми. На опрацюванні у парламентському комітеті з питань правоохоронної діяльності перебуває ініційований Кабінетом Міністрів України проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та розширення громадських робіт (р. н. 14154 від 24.10.2025 р.) (далі – Законопроект) [1]. В кримінально-правовій площині його авторами пропонуються зміни до КК України щодо регламентації громадських робіт як виду покарання, а саме: (1) віднесення громадських робіт до переліку покарань, які можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові; (2) збільшення часу щоденного відбування цього покарання; (3) уточнення деяких категорій осіб, яким громадські роботи не можуть призначатися; (4) окреслення видів покарання, при призначенні яких громадські роботи як додаткове покарання не може бути застосоване; (5) встановлення норми про те, що громадські роботи як додаткове покарання може бути призначене і у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення суд дійде висновку щодо необхідності виправлення засудженого через суспільно корисні роботи; (6) громадські роботи як додаткове покарання пропонується включити в перелік покарань, застосовуваних у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням. Подібні пропозиції містить і альтернативний законопроект № 14154-1 від 10.11.2025 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення виконання покарання у вигляді громадських робіт, забезпечення прав осіб, які їх виконують» [2]. Законотворча ініціатива КМУ розглядається як продовження реалізації комплексного підходу Уряду до розширення в Україні можливостей пробації в цілому та вдосконалення практики застосування покарання у виді громадських робіт зокрема. Так, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та громадських робіт» № 4081-IX від 20.11.2024 р. у КВК України була впроваджена низка новел щодо порядку виконання громадських робіт та обчислення строків такого виконання, а також інших змін до статей глави 8 цього Кодексу [3]. Комплекс заходів з удосконалення громадських робіт включає й ініціативу Уряду з впровадження нової моделі виконання цього виду покарання у межах реалізації нідерландсько-українського проєкту «Справедлива, прозора і відповідальна система кримінальної юстиції в Україні» [4].

Судячи з серйозності намірів законодавця щодо реформування усієї системи пробації, удосконалення ефективності виконання деяких видів покарання та наполегливості щодо їх втілення, можна передбачувано очікувати і на схвалення законопроекту 14154 та прийняття його як закону. У разі реалізації такого рішення запропоновані новації у правоорегулюванні обумовлять розширення меж кримінально-правового примусу за рахунок застосування громадських робіт як додаткового

покарання та у зв'язку зі збільшенням суддівських повноважень при його призначенні. Посилення правової репресії потребує поміркованих підходів і не повинно залишатися без ретельної оцінки обґрунтованості відповідних новел та дослідження їхніх правозастосовних перспектив.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика громадських робіт як окремого виду кримінального покарання, а також як складника в системі покарань досліджувалася багатьма вченими. Кримінально-правові, кримінологічні та\або кримінально-виконавчі аспекти цієї проблематики знайшли своє відображення у наукових працях Н.Л. Березовської, І.Г. Богатирьова, М.Я. Гуцуляка, Т.О. Денисової, В.А. Мозгової, В.Г. Павленка, Ю.А. Пономаренка, Ю.О. Ткачука, А.Х. Степанюка, О.В. Ткачової, С.В. Черкасова, П.Л. Фріса, С.І. Халимона, О. Ющик та інших дослідників. На дисертаційному рівні правові та кримінологічні питання громадських робіт як виду покарання зокрема досліджувалися В.Г. Павленком («Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання», 2006), О.В. Ткачовою («Виконання покарання у виді виправних і громадських робіт», 2006), С.В. Черкасовим («Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання», 2006), М.Я. Гуцуляком («Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт, 2010), В.А. Мозговою («Громадські роботи як вид кримінального покарання, 2012). Теоретичну модель громадських робіт як виду покарання запропонував у своїй дисертації «Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень» (2021) Ю.А. Пономаренко. Однак окреслені нами вище законодавчі ініціативи, а також динаміка сучасної кримінально-правової політики України у напрямку вдосконалення механізмів застосування громадських робіт, привертають увагу і спонукають до продовження дискусії.

Метою даної статті є аналіз положень законопроєкту 14154, спрямованих на удосконалення кримінально-правової регламентації громадських робіт як виду покарання, і з'ясування перспективності цих удосконалень для досягнення цілей покарання.

Виклад основного матеріалу. Громадські роботи в системі заходів кримінально-правового впливу – це передбачений кримінальним законом вид покарання, що полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, визначених органами місцевого самоврядування. З часу їх регламентації у ст. 56 КК України як виду основного покарання, громадські роботи, на думку багатьох дослідників, стали гідною альтернативою покаранню, пов'язаному з обмеженням чи позбавленням волі особи, навіть з урахуванням відносно невеликої кількості санкцій у статтях Особливої частини КК України, які передбачають цей вид покарання, а також обмежень для його призначення окремим категоріям засуджених.

Серед низки запропонованих у Законопроекті змін до КК України особливу увагу привертають ті, з якими можна пов'язати потенційне розширення обсягів застосування громадських робіт, а саме: віднесення їх до переліку покарань, які можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові, з можливістю призначення громадських робіт як додаткового покарання на розсуд суду у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (її частини) Особливої частини цього Кодексу[1], а також включення громадських робіт у перелік додаткових покарань, застосовуваних у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням. Аргументація такого неліберального кроку, викладена у пояснювальній записці до Законопроекту, зводиться до того, що «призначення громадських робіт як основного, так і додаткового покарання дозволить збільшити виховний вплив на засуджених через суспільно корисну роботу, яка довела свою дієвість у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених» [5]. Зважаючи на досить обмежені можливості призначення громадських робіт, що наразі встановлені чинним КК України, зазначена мета Законопроекту сприймається як виправдана. Дійсно, наразі громадські роботи передбачені лише у 43-х санкціях статей Особливої частини КК України. Збільшує практику застосування цього виду покарання задіяння механізмів пом'якшення покарання або заміни громадськими роботами інших призначених покарань (ст. 69, ст. 82, ч. 5 ст. 53 КК). Водночас викликає подив викладений у пояснювальній записці до Законопроекту такий аргумент розширення сфери застосування громадських робіт, як «збільшення кількості осіб, яких можна залучати до відбудови країни» [5]. Із соціально-політичної точки зору позиція ініціаторів достатньо зрозуміла. Спроба вирішувати окремі політичні, соціальні чи економічні проблеми держави за рахунок кримінально-правових засобів уже мала місце [6]. Ми жодним чином не заперечуємо економічних переваг та суспільної користі громадських робіт. Однак вважаємо, що будувати обгрунтування доцільності зміни «статусу» громадських робіт, яка дозволить збільшити кількість засуджених до цього покарання, на соціально-політичних чи економічних, а не кримінологічних аргументах, неприйнятно.

---

[1] Підкреслимо, що ініціюючи у Законопроекті можливість призначення громадських робіт як додаткового покарання і у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини КК України, автори проекту не запропонували у ньому варіантів санкцій, у яких громадські роботи передбачалися б як додаткове покарання.

Отже, для максимального досягнення цілей покарання одним із способів вдосконалення механізму кримінально-правового реагування держави на вчинення кримінальних правопорушень (незалежно від ступеню тяжкості) авторами Законопроекту пропонується визнати громадські роботи видом покарання, що може призначатися і як додаткове. Така пропозиція не нова. Відзначаючи в цілому ефективність громадських робіт як виду «покарання із високим рівнем соціального значення, корекційним потенціалом й можливістю одночасного відшкодування шкоди шляхом виконанням безоплатних робіт в інтересах суспільства» [7, с. 101], вчені наполягають на доцільності розширення законодавчих можливостей їх призначення, зокрема, включивши громадські роботи як основний вид покарання до якомога більшого числа санкцій норм Особливої частини КК [8, с. 219; 9, с.7], а так само шляхом надання громадським роботам статусу т. зв. «змішаного» виду покарання [9, с.7; 10, с.443-445], та включення громадських робіт у перелік додаткових покарань, які можуть бути призначені у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням [9, с. 8].

Ефективності громадських робіт у досягненні цілей покарання сприяє їхня подвійна природа – як більш м'якої альтернативи ізоляції засудженого від суспільства, яка при цьому має суттєві правообмеження. Визнання певного правового засобу видом покарання (як основного чи як додаткового) передбачає, що його правообмежувальний зміст повинен мати не лише превентивні, а й каральні властивості, які повинні мати перевагу над превентивними. Правообмежувальний зміст громадських робіт як виду покарання полягає у тому, що вони є легітимізованим примушуванням засудженої особи до праці, яку вона вільно не обирає, або на яку не погоджується добровільно, і тим самим обмежують таку особу в реалізації права на працю [10, с. 441-443, 455-456]. Державний примус конкретизується в низці обмежень у трудових правах (зокрема, у праві на вільне працевлаштування, на одержання винагороди за працю, на відпочинок) та обумовлює певні особливості праці, які мають відображати каральний потенціал цього виду покарання і, як наслідок, забезпечувати виправно-ресоціалізаційний та превентивний ефект. Праця засудженого до громадських робіт є (має бути): (а) безоплатною; (б) суспільно корисною (тобто задовольняти суспільний інтерес і не переслідувати мету отримання прибутку, а також не може полягати у відшкодуванні шкоди, заподіяної потерпілому) та продуктивною (результат робіт повинен бути очевидним та якісним); (в) фізичною за характером, малокваліфікованою (яка зазвичай не потребує спеціальної підготовки чи певної кваліфікації), але при цьому посильною та такою, що відповідає вимогам безпеки праці і не порушує основної гуманістичної засади покарання; (г) як правило, публічною [11, с. 110-111; 12, с. 29-50]. Зазначені характеристики громадських робіт як виду покарання цілком відповідають «ролі», притаманній додатковим покаранням, а саме: виконання з метою посилення карального, виправного і превентивного потенціалу призначеного основного покарання допоміжної (компенсаційної) функції, що проявляється, як правило, у іншого роду (порівняно з основним) правообмеженнях для засудженого [7, с. 76-77].

У Законопроекті чітко окреслюється заборона застосування громадських робіт як додаткового покарання при призначенні арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі (ч. 4 ст. 56 КК у ред. Законопроекту). Тому, зважаючи на нормативні характеристики інших основних видів покарань, можна зробити висновок, що як додаткове покарання громадські роботи можуть бути застосовані лише при призначенні як основних штрафу й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також пробаційного нагляду. Як уявляється, у перспективі призначення громадських робіт як додаткового покарання у поєднанні з пробаційним наглядом або у порядку застосування ст.ст. 75-77 КК України не позбавлене сенсу. У таких випадках примусові безоплатні роботи, без зміни їхньої юридичної природи як виду покарання та функцій, «вписуватимуться» як «своєрідний обов'язок» у сукупність тих, які суд покладає на засудженого до пробаційного нагляду або звільненого від відбування покарання з випробуванням. При цьому, призначення громадських робіт як додаткового покарання у вказаних випадках не має виключати застосування до засудженого обов'язку працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу) (п. 3) ч. 3 ст. 59^1; п. 3) ч. 3 ст. 76 КК).

Законопроект також передбачає важливе положення, що громадські роботи як додаткове покарання можуть бути призначені і у випадках, коли вони не передбачені в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення суд дійде висновку щодо необхідності виправлення засудженого через суспільно корисні роботи (ч. 5 ст. 56 КК в ред. Законопроекту). Це положення цілком узгоджується із задекларованою у законопроекті метою «збільшити виховний вплив на засуджених через суспільно корисну роботу, яка довела свою дієвість у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених...» і, очевидно, спрямоване на усунення обмежень відповідного правового інструментарію за чинним КК

України. На практиці це вимагатиме не лише ретельного індивідуального підходу до засудженого, а й дотримання балансу у «взаємодії між судовою гілкою влади, яка призначає покарання, відповідними органами виконання покарання та структурними підрозділами, які здійснюють контроль за його виконанням» [13, с. 63].

Певним аргументом на користь доцільності прийняття змін до КК України щодо залучення додаткових правових інструментів для підвищення ефективності альтернативних покарань можуть служити і деякі статистичні дані Державної установи «Центр пробації». Вони, зокрема, свідчать, що з 2022 року загальний тренд проявляється у зниженні рівня застосування покарання у виді громадських робіт. Так, у 2022 році до уповноважених органів з питань пробації на виконання надійшло 6709 судових рішень про призначення покарання у виді громадських робіт. У 2023 р. цей показник становив 5545 рішень, у 2024 р. – 4950, а у 2025 р. – 2 999 [14]. Такий стан речей, очевидно, можна пояснити пов'язаними з російською агресією проти України тенденціями безпекового, соціально-економічного, демографічного характеру, змінами у структурі злочинності, іншими факторами. Так само можна припустити й певне зміщення у 2024-2025 рр. правозастосовних акцентів у призначенні покарання у зв'язку з появою пробаційного нагляду як виду покарання, альтернативного ізоляції від суспільства. Так, у 2025 р. до органів пробації надійшло на виконання 8 255 судових рішення про призначення покаранням у виді пробаційного нагляду, що на 58,7 % більше у порівнянні з аналогічним періодом (9 місяців) 2024 р. – 3 403 рішення (з урахуванням дати набрання законної сили Законом України від 23.08.2023 р. № 3342-IX) [14]. З іншого боку, результати аналізу інформації з ЄДРСР щодо обвинувальних вироків у справах про обвинувачення за ст. 389 КК України можуть ставити під сумнів окреслений у Законопроекті оптимізм щодо збільшення ефективності виправного та запобіжного впливу громадських робіт через розширення сфери застосування цього виду покарання, особливо без удосконалення умов та механізмів його виконання. Так, наприклад, за підсумками вивчення обвинувальних вироків, винесених судами України лише за останні 4 місяці (у період з 01.12.2025 по 01.04.2026), зазначимо, що загалом з близько 230 вироків, винесених за різними частинами ст. 389 КК України, 113 з них (49%) винесено за ч. 2 цієї статті з обвинуваченням в ухиленні від відбування покарання у виді громадських робіт.

Як ми уже зазначали, наразі держава впроваджує комплексні заходи з удосконалення механізмів застосування громадських робіт як у межах кримінальної юстиції, так і у сфері адміністративно-правових відносин. Вже згадуваний експериментальний проєкт Центру пробації має на меті побудувати чітку, контрольовану систему виконання громадських робіт, в якій кожен учасник – від підприємства до клієнта пробації – має діяти за зрозумілими правилами, громадські роботи не мають обмежуватися лише благоустроєм громад, але поширюватися і на сфери розвитку інфраструктури країни [4]. При впровадженні цього проекту за зразок взято досвід Нідерландів, де питанню застосування покарання у виді громадських робіт надається суттєве значення. Таке покарання має бути виключно корисним для громади; у питаннях виконання громадських робіт Служба пробації у Нідерландах широко співпрацює як з муніципалітетами, так і з приватними організаціями, що займаються охороною здоров'я, довкіллям та захистом природи, а також діяльністю у соціальній та культурній сферах.

Кримінально-правова регламентація громадських робіт в Нідерландах, які включені в систему покарань за КК Нідерландів 1881 року [15], неодноразово переглядалася (в редакціях 2002, 2012 та 2020 р.) та продовжує удосконалюватися. Згідно з КК Нідерландів громадські роботи є основним покаранням, яке полягає у виконанні неоплачуваної праці і встановлюється на строк до 240 годин (п. (а) ч. 1 ст. 9; ч. 2 ст. 22c КК Нідерландів). У вироку суду або постанові про покарання зазначається кількість годин, протягом яких виконуватимуться громадські роботи, а також може бути зазначено характер роботи, що має виконуватися (ч.1 ст. 22c КК). Зазначимо, що згідно з КК Нідерландів, на відміну від України, громадські роботи не передбачені у санкціях статей Другої книги «Злочини» та Третьої книги «Проступки» і можуть застосовуватися у багатьох випадках, адже суддям надаються досить широкі дискреційні повноваження при призначенні цього виду покарання. Так, згідно з ч. 2 ст. 9 КК Нідерландів у разі правопорушення, за яке у законі встановлені покарання у виді позбавлення волі або штрафу, і у випадку проступку, за який встановлене позбавлення волі, суддя замість цих покарань може призначити громадські роботи, крім випадків, передбачених законом. Згідно з ч. 4 цієї ж статті КК у разі засудження особи до позбавлення волі або тримання під вартою, безумовна частина якого, що підлягає відбуванню, не перевищує шести місяців (т. зв. короткострокове безумовне ув'язнення), суддя також може призначити громадські роботи [15]. У своєму рішенні про призначення громадських робіт суддя постановляє, що якщо засуджена особа не виконує громадські роботи належним чином, до неї буде застосовано тримання під вартою. Тривалість тримання під вартою визначається повними днями, тижнями або місяцями, а термін тримання під вартою становить щонайменше один день і не більше чотирьох місяців. За

кожні дві години громадських робіт призначається не більше одного дня тримання під вартою (ст. 22d КК Нідерландів).

З 2012 року у КК Нідерландів передбачена т. зв. «заборона на громадські роботи», коли суд не може призначити громадські роботи за певні правопорушення, окрім випадків поєднання їх з безумовним ув'язненням. КК Нідерландів встановлює таку заборону дещо інакше, ніж КК України, – не для конкретних категорій засуджених, а залежно від характеристик правопорушень. Так, відповідно до ч. 1 ст. 22b КК Нідерландів громадські роботи не застосовуються у разі засудження за: (a) правопорушення, за яке законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк шість років або більше, і яке призвело до серйозного порушення фізичної недоторканності потерпілого; (b) одне з правопорушень, передбачених у статтях 181, 252 та 253 КК. Таким чином, п.(a) описує випадки заборони на громадські роботи у разі засудження за серйозний сексуальний або насильницький злочин, а п. (b) називає окремі спеціально визначені види насильницьких (ст. 181) та сексуальних (ст. 252, 253) правопорушень (тут треба уточнити, що порівняно з попередніми редакціями ст. 22b КК перелік сексуальних злочинів змінився через внесення в 2021 р. змін до глави XIV КК Нідерландів «Сексуальні правопорушення»). Зокрема, ст. 181 передбачає відповідальність за примус та опір щодо державного службовця у зв'язку з виконанням ним законних обов'язків, або осіб, які допомагають йому в силу юридичного зобов'язання або на його прохання, що призвело до заподіяння тілесних ушкоджень, в т. ч. тяжких, або до смерті. Ст. 252 та ст. 253 КК передбачають відповідальність за прояви поширення дитячої порнографії. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 22b КК Нідерландів громадські роботи не застосовуються у разі засудження за кримінальний злочин, якщо: 1) засудженому було призначено громадські роботи за аналогічний злочин протягом п'яти років, що передують вчиненню нею злочину, та 2) засуджена особа виконала ці громадські роботи, або було здійснена їх заміна на тримання під вартою відповідно до статті 6:3:3 Кримінально-процесуального кодексу Нідерландів.

У 2025 році у Нідерландах була винесена на обговорення законодавча ініціатива про розширення заборони застосування покарання у виді громадських робіт. У проекті закону про посилення заборони на громадські роботи № WGK028089, опублікованому 06.01.2026 року [16], запропоновано низку поправок до ст. 22b КК Нідерландів. Зокрема, до категорій кримінальних правопорушень, на які наразі поширюється така заборона, додаються діяння, передбачені ст. 300-303 КК, що встановлюють відповідальність за насильство (assault) різного ступеню тяжкості, якщо воно було застосоване проти поліцейського, або іншої посадової особи, що виконує поліцейські обов'язки, або працівника пожежної охорони, що на момент вчинення цього правопорушення фактично здійснював охорону правопорядку або надавав допомогу, або проти медичного працівника, який на момент вчинення правопорушення надавав невідкладну допомогу. Запропоноване розширення стосується засудження за випадки нападу (насильства) різного ступеня тяжкості. З іншого боку, запропонована можливість призначення громадських робіт у поєднанні не лише з безумовним, але й з умовним ув'язненням. На думку ініціаторів змін, це надасть судді більше можливостей для призначення найбільш доцільного покарання з урахуванням цілей покарання, особливо коли воно спрямоване як на відплату, так і на конкретне запобігання. Крім цього встановлюються дискреційні повноваження судді у виняткових випадках відхилятися від заборони на громадські роботи у разі рецидиву менш тяжких правопорушень.

На думку Консультативного відділу Державної Ради Нідерландів, який у лютому 2026 р. надав висновок щодо зазначеного законопроекту, окремі положення законопроекту, на додаток до чинної заборони на громадські роботи, ще більше обмежуватимуть можливості судді щодо індивідуалізації покарання у конкретній справі, насамперед у випадках нетяжких проявів насильства щодо працівників екстрених служб та правоохоронців. З цих причин Відділ не підтримує положення про розширення заборони на громадські роботи [17]. Подібні аргументи проти посилення заборони на громадські роботи висловила і Рада правосуддя Нідерландів (Raad voor de rechtspraak) у своєму висновку від 15.10.2025 року [18].

Висновки. Здійснене дослідження ініціатив Уряду України з удосконалення законодавства щодо громадських робіт та практики їх застосування дає підстави зробити наступні висновки і окреслити напрямки подальшої наукової дискусії:

1. Запропонований ініціаторами законопроекту 14154 більш гнучкий підхід до застосування громадських робіт можна розглядати як такий, що у перспективі сприятиме збільшенню ефективності їхнього позитивного впливу на засуджених для досягнення цілей покарання. Громадські роботи наділені достатньою сукупністю каральних, виправних, превентивних та ресоціалізаційних властивостей, які, при належній організації їх виконання, можна використати для здійснення функцій і як основного, і як додаткового покарання, і для досягнення цілей покарання в цілому.

2. Перспективу розширення правових інструментів для призначення громадських робіт необхідно збалансовувати з практичними можливостями реалізації органами пробації відповідних судових рішень, враховувати актуальні тенденції правозастосовної практики щодо призначення громадських робіт та ухилення від їх відбування, а також кримінологічний аналіз таких тенденцій.

3. Одним з недоліків Законопроекту є недотримання системного підходу до встановлення положень про призначення громадських робіт як додаткового покарання, а саме відсутність у ньому варіантів санкцій статей Особливої частини КК України, у яких громадські роботи передбачалися б як додаткове покарання. Це потребує доопрацювання.

4. Врахування досвіду Нідерландів у започаткованих українським Урядом реформах законодавства щодо виконання громадських робіт як кримінального покарання можна назвати позитивним прикладом запозичення зарубіжних інноваційних механізмів реалізації принципів невідворотності покарання та його індивідуалізації, пропорційності, справедливості та верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та розширення громадських робіт: Проект Закону України № 14154 від 24.10.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58599 (дата звернення: 20.02.2026).
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення виконання покарання у вигляді громадських робіт, забезпечення прав осіб, які їх виконують: Проект Закону України № 14154-1 від 10.11.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58692 (дата звернення: 20.02.2026).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та громадських робіт: Закон України від 20.11.2024 № 4081-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4081-20#Text.
4. За європейським зразком: Центр пробації запроваджує удосконалення покарання у виді громадських робіт. 18-04-2025. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/za-evropeyskim-zrazkom-tsentr-probatsii-zaprovadjue-udoskonalennya-pokarannya-u-vidi-gromadskih-robit (дата звернення: 20.02.2026).
5. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та розширення громадських робіт» № 14154 від 24.10.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58599 (дата звернення: 20.02.2026).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: ЗУ № 4025- VI від 15.11.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text.
7. Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України: дис. … докт. філософії: 081 «Право». Одеса. 2023. 218 с.
8. Ткачук Ю.О. Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2026. 270 с.
9. Герасименко В.П. Заміна покарання більш м’яким при його відбуванні за кримінальним правом України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.
10. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
11. Ткачова О.В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт: монографія. Х.: Право, 2010. 192 с.
12. Гуцуляк М.Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.
13. Ющик О. Виконання покарання у виді громадських робіт. *Ерліхівський журнал.* 2025. Випуск 13. С. 62-68. DOI https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.09.
14. Аналітична інформація Державної установи «Центр пробації». URL: https://www.probation.gov.ua/analitichna-informaciya (дата звернення: 25.02.2026).
15. Criminal Code of the Netherlands. Act of 3 March 1881. Valid from 01-01-2026 up to and including the present. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2026-01-01?g=2026-01-01&z (дата звернення: 15.03.2026).
16. Amendment of the Criminal Code in connection with the tightening of the prohibition on community service. ID WGK028089, publication date 06.01.2026 p. URL: https://wetgevingskalender.

overheid.nl/regeling/WGK028089/documenten/Raad%20van%20State/Adviesaanvraag%20aanhangig%20bij%20Raad%20van%20State/1 (дата звернення: 15.03.2026).
17. Law on tightening the ban on community service: *Opinion of the Advisory Department of the Council of State.* Date of advice February 25, 2026. URL: https://www.raadvanstate.nl/adviezen/@155624/w16-25-00376-ii/ (дата звернення: 16.03.2026).
18. Advisory Opinion on the Bill to tighten the ban on community service. Council for the Judiciary. 15.10.2025. URL: https://www.rechtspraak.nl/binaries/_rts_1768552373660/content/ assets/rvdr/wa/2025/rvdr-wa-2025-aanscherping-taakstrafverbod.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Бахуринська О.О., Айдинян А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.21
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.3

ДЕЗЕРТИРСТВО ТА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Башинський А.Р.,
студент 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0002-2312-0972

Буков В.Д.,
студент 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-7053-2247

Башинський А.Р., Буков В.Д. Дезертирство та самовільне залишення військової частини: кримінально-правова характеристика та проблеми кваліфікації в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексний аналіз кримінально-правової характеристики дезертирства та самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану. Досліджено норми Кримінального кодексу України (далі - КК України), зокрема статті 407 та 408 КК України, що встановлюють відповідальність за зазначені діяння, а також розкрито їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Окрему увагу приділено з'ясуванню юридичної природи цих кримінальних правопорушень, їх місця у системі військових кримінальних правопорушень та особливостям прояву в сучасних умовах функціонування Збройних Сил України.

Визначено, що суб'єкт аналізованих складів кримінальних правопорушень є спеціальний – військовослужбовець, включно з мобілізованими громадянами. Акцентовано на ключових критеріях розмежування суміжних складів досліджуваних кримінальних правопорушень, визначальним з-поміж яких видається спрямованість умислу та наявність спеціальної мети. Здійснено ґрунтовний аналіз об'єктивної сторони діянь, зокрема значення тривалості відсутності військовослужбовця, поняття «поважних причин» неприбуття, а також особливості кваліфікації триваючих кримінальних правопорушень та ін.

В контексті дії правового режиму воєнного стану розглянуто посилення кримінальної відповідальності за військові правопорушення, що обумовлено підвищеним ступенем їх суспільної небезпечності. На основі аналізу судової практики 2022–2024 років висвітлено типові помилки у правозастосуванні (неправильне встановлення спрямованості умислу, нечітке розмежування моментів закінчення злочинів, проблеми оцінки тривалості відсутності та ін.), які призводять до порушення принципів законності та справедливості покарання.

Зроблено висновок про необхідність уніфікації судових підходів до тлумачення статей 407 та 408 КК України, врахування індивідуальних обставин (зокрема психоемоційного стану військовослужбовців та ін.) та подальшого вдосконалення законодавчих формулювань задля забезпечення однакового розуміння ознак складів цих злочинів в умовах воєнного стану.

Ключові слова: дезертирство, самовільне залишення військової частини, військові злочини, воєнний стан, кримінальна відповідальність, кваліфікація злочинів.

Bashynskyi A.R., Bukov V.D. Desertion and unauthorized abandonment of a military unit: criminal-law characteristics and qualification issues under martial law.

This article provides a comprehensive analysis of the criminal legal characteristics of desertion and unauthorized absence from a military unit or place of service under martial law. The study examines the provisions of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine), specifically Articles 407 and 408 of the CC of Ukraine, which establish liability for the aforementioned acts, and reveals their objective and subjective elements. Particular attention is paid to elucidating the legal nature of these

criminal offenses, their place within the system of military criminal offenses, and the specific features of their manifestation in the current context of the functioning of the Armed Forces of Ukraine.

It is determined that the subject of the analyzed criminal offense compositions is special – a serviceperson, including mobilized citizens. Emphasis is placed on the key criteria for distinguishing between the related compositions of the criminal offenses under study, among which the direction of intent and the presence of a special purpose appear to be the defining factors. A thorough analysis of the objective side of the acts is carried out, including the significance of the duration of the serviceperson's absence, the concept of "valid reasons" for non-arrival, as well as the specifics of qualifying continuing criminal offenses, among others.

In the context of the martial law legal regime, the strengthening of criminal liability for military offenses is examined, which is conditioned by the heightened degree of their social danger. Based on an analysis of judicial practice for 2022–2024, typical law enforcement errors are highlighted (such as incorrect establishment of the direction of intent, unclear differentiation of the moment when the crime is completed, issues in assessing the duration of absence, and others), which lead to violations of the principles of legality and fairness of punishment.

It is concluded that there is a need to unify judicial approaches to the interpretation of Articles 407 and 408 of the CC of Ukraine, to take into account individual circumstances (in particular, the psycho-emotional state of servicepersons, among others), and to further improve legislative wording to ensure a uniform understanding of the elements of these crimes under martial law.

Key words: desertion, unauthorized abandonment of a military unit, military crimes, martial law, criminal liability, legal qualification.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, запровадженого на території України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, особливого значення набуває забезпечення належного рівня військової дисципліни як однієї з основ боєздатності Збройних Сил України. Військова дисципліна є обов'язковою передумовою організованості, керованості та ефективності виконання бойових завдань, а її порушення безпосередньо впливає на стан обороноздатності держави. Одними з найбільш небезпечних порушень порядку проходження військової служби є дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби, які посягають на встановлений порядок несення служби та підривають функціонування військових підрозділів.

У сучасних умовах значно зросла кількість кримінальних проваджень за статтями 407 та 408 Кримінального кодексу України, що підтверджується узагальненнями судової практики та офіційною інформацією правоохоронних органів. Це зумовлює необхідність поглибленого наукового аналізу складів зазначених злочинів, оскільки правильна їх кваліфікація має важливе значення як для забезпечення справедливості кримінальної відповідальності, так і для підтримання належного рівня військової дисципліни.

Особливу складність становить відмежування дезертирства від самовільного залишення військової частини, що зумовлено близькістю їх об'єктивних ознак. Водночас правозастосовна практика свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із встановленням суб'єктивної сторони цих злочинів, зокрема визначенням спрямованості умислу військовослужбовця на ухилення від несення військової служби. Додаткові труднощі виникають під час визначення моменту закінчення злочину та оцінкою тривалості незаконної відсутності особи. За таких обставин особливої актуальності набуває вироблення єдиних підходів до тлумачення та застосування норм кримінального законодавства, що регулюють відповідальність за зазначені військові кримінальні правопорушення.

Мета дослідження – комплексний аналіз кримінально-правової характеристики дезертирства та самовільного залишення військової частини або місця служби, а також визначення проблем їх кваліфікації в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Кримінально-правова характеристика дезертирства та самовільного залишення військової частини або місця служби, а також визначення проблем їх кваліфікації в умовах воєнного стану є предметом наукових досліджень таких вітчизняних науковців: Ленди О.В., Тригуб Т.О., Шершенькової В. та інших. Однак, незважаючи на значний внесок доктринальних праць, низка питань, що виникають при правозастосуванні, залишається дискусійною та потребує подальшого нормативного врегулювання й удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця несення служби належать до військових кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок проходження військової служби та військову дисципліну як один із базових елементів обороноздатності держави. Відповідальність за ці діяння передбачена відповідно статтями 407 та 408 Кримінального кодексу України. Законодавець розмежовує ці склади злочинів, виходячи передусім із характеру умислу та мети поведінки військовослужбовця, що має принципове значення для правильної кримінально-правової кваліфікації.

Стаття 407 КК України передбачає відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також за неприбуття вчасно на службу без поважних причин. Об'єктивна сторона цього злочину полягає у фактичному залишенні місця служби або невиконанні обов'язку з'явитися до нього у визначений строк. Законодавство диференціює відповідальність залежно від тривалості відсутності, умов вчинення та статусу військовослужбовця (строкова, контрактна служба тощо), що відображає різний ступінь суспільної небезпечності таких діянь [5].

Важливим елементом об'єктивної сторони є відсутність поважних причин. До поважних причин у правозастосовній практиці можуть відноситися обставини, що об'єктивно унеможливлюють своєчасне прибуття на службу, зокрема тяжка хвороба, стихійні лиха або інші непереборні обставини. Водночас питання їх оцінки належить до дискреції суду з урахуванням конкретних обставин справи, що нерідко викликає складнощі у правозастосуванні.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини характеризується прямим або непрямим умислом, однак не передбачає наявності спеціальної мети повного ухилення від військової служби. Саме відсутність такої мети є ключовою відмінністю від дезертирства. У більшості випадків поведінка особи зумовлена тимчасовими обставинами, а сам військовослужбовець не має наміру остаточно припинити виконання військового обов'язку.

Натомість дезертирство, передбачене статтею 408 КК України, характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності, оскільки передбачає залишення військової частини або місця служби саме з метою ухилення від військової служби. Об'єктивна сторона цього злочину може проявлятися як у формі самовільного залишення частини, так і у формі неповернення до місця служби після відпустки, лікування чи відрядження, за умови наявності відповідної мети [1].

Ключовою ознакою дезертирства є спеціальна мета – ухилення від подальшого проходження військової служби. Вона має бути встановлена на підставі сукупності об'єктивних обставин справи, зокрема тривалості відсутності, поведінки особи після залишення частини, спроб переховування, зміни місця проживання або використання підроблених документів. Саме ця ознака є визначальною для відмежування дезертирства від самовільного залишення військової частини.

Особливої складності набуває встановлення суб'єктивної сторони цих злочинів, оскільки внутрішні наміри особи не завжди мають зовнішнє вираження. У практиці часто виникають ситуації, коли військовослужбовець тривалий час відсутній, однак стверджує про відсутність наміру ухилитися від служби. У таких випадках суди змушені оцінювати поведінку особи у сукупності з іншими доказами, що нерідко призводить до різного трактування аналогічних ситуацій.

У період дії воєнного стану, введеного Указом Президента України №64/2022 та затвердженого Верховною Радою України, законодавець посилив кримінальну відповідальність за військові правопорушення, зокрема за дезертирство та самовільне залишення військової частини. Це обумовлено підвищеною суспільною небезпечністю таких діянь, оскільки вони можуть безпосередньо впливати на виконання бойових завдань і створювати загрозу життю та здоров'ю інших військовослужбовців [3].

За офіційними повідомленнями правоохоронних органів та судової влади, у 2022–2024 роках спостерігається істотне зростання кількості кримінальних проваджень за статтями 407 і 408 КК України, що пов'язано як із загальною мобілізацією, так і зі складними умовами проходження служби. Це підтверджує актуальність дослідження проблем кваліфікації зазначених злочинів та необхідність вироблення єдиних підходів до їх оцінки.

Судова практика свідчить про наявність типових помилок при кваліфікації цих правопорушень. Найпоширенішими є неправильне встановлення спрямованості умислу, коли дезертирство помилково кваліфікується як самовільне залишення військової частини, або навпаки. Такі помилки можуть призводити до невиправданого пом'якшення або, навпаки, посилення кримінальної відповідальності, що суперечить принципу справедливості покарання.

Окремою проблемою є визначення моменту закінчення злочину. Для самовільного залишення військової частини він, як правило, пов'язується з фактом залишення місця служби або неприбуття до нього у встановлений строк. У випадку дезертирства момент закінчення злочину пов'язується з наявністю мети ухилення від служби, що ускладнює його встановлення та потребує ретельного аналізу фактичних обставин справи.

Також у практиці виникають труднощі з оцінкою тривалості відсутності військовослужбовця. Хоча тривалість не є самостійною кваліфікуючою ознакою дезертирства, вона може виступати важливим індикатором наявності або відсутності наміру ухилитися від служби. Водночас відсутність чітко визначених критеріїв її оцінки призводить до неоднакового застосування норм кримінального законодавства.

Умови воєнного стану також впливають на підхід судів до оцінки поведінки військовослужбовців, оскільки враховується підвищений рівень відповідальності та необхідність забезпечення вій-

ськової дисципліни. Разом із тим, у деяких випадках виникає потреба врахування індивідуальних обставин, зокрема психоемоційного стану особи, умов проходження служби та інших факторів, що можуть впливати на її поведінку [4].

Важливим аспектом кримінально-правової характеристики дезертирства та самовільного залишення військової частини є визначення суб'єкта злочину. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, суб'єктом цих правопорушень є спеціальна особа – військовослужбовець, який проходить військову службу відповідно до законодавства України.

До таких осіб належать як військовослужбовці строкової служби, так і військовослужбовці за контрактом, мобілізовані особи, а також інші категорії осіб, які мають статус військовослужбовців. Це означає, що кримінальна відповідальність за зазначені діяння можлива лише за наявності відповідного правового статусу на момент вчинення правопорушення.

Не менш важливим є питання розмежування суміжних складів злочинів, зокрема відмежування самовільного залишення військової частини від ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України). У практиці трапляються випадки, коли поведінка військовослужбовця може містити ознаки декількох складів злочинів, що потребує правильної юридичної оцінки з урахуванням усіх фактичних обставин справи. Неправильна кваліфікація у таких випадках може призвести до порушення принципу законності та обґрунтованості кримінальної відповідальності.

Важливим елементом кримінально-правової характеристики дезертирства та самовільного залишення військової частини є їх родовий об'єкт. Як зазначає Ленда О.В., родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК України, виступає встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби [2]. При цьому поняття «проходження військової служби» є ширшим, а термін «несення військової служби» - вужчим, однак ці поняття органічно взаємопов'язані між собою. Умови воєнного стану ще більше актуалізують необхідність чіткого визначення об'єкта, оскільки будь-яке посягання на цей порядок безпосередньо підриває бойову готовність підрозділів та обороноздатність держави.

Слід також враховувати, що в умовах воєнного стану військовослужбовці перебувають у складних психологічних та фізичних умовах, що може впливати на їх поведінку. Тривале перебування в зоні бойових дій, стресові ситуації, загроза життю та здоров'ю, а також інші фактори можуть зумовлювати прийняття необдуманих рішень. Однак такі обставини не звільняють від кримінальної відповідальності, але можуть враховуватися судом при призначенні покарання.

Важливим напрямом удосконалення кримінально-правового регулювання є уточнення законодавчих формулювань, що стосуються ознак складів злочинів, передбачених статтями 407 та 408 КК України. Чіткість і однозначність норм сприятиме зменшенню кількості помилок у правозастосуванні та забезпечить однакове розуміння цих норм усіма суб'єктами правозастосування. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли швидкість і правильність прийняття рішень мають вирішальне значення.

Із погляду суб'єктивної сторони самовільне залишення військової частини або місця служби, передбачене статтею 407 КК України, загалом характеризується умисною формою вини. Водночас закон розрізняє цю ознаку залежно від конкретного способу вчинення правопорушення. Так, сам факт активного залишення військової частини можливий лише за наявності прямого умислу. Натомість несвоєчасне повернення до місця служби без поважних причин, яке проявляється у формі бездіяльності, може бути як умисним, так і наслідком необережності. Це має принципове значення для правильної кваліфікації діяння, адже необережне порушення строків повернення (зокрема через помилку або недбалість при обчисленні часу відпустки) не свідчить про прагнення ухилитися від військової служби і, відповідно, повинно тягнути відповідальність лише за частиною першою статті 407 КК України, а не за її більш суворими частинами [6].

Крім того, самовільне залишення військової частини належить до категорії триваючих злочинів, оскільки вважається завершеним з моменту самовільного вибуття військовослужбовця з місця служби без належного дозволу та продовжується до часу його затримання або добровільного прибуття з повинною. Увесь період незаконної відсутності має правове значення, адже кожен наступний день поза військовою частиною посилює ступінь вини особи, що може ускладнити застосування м'яких заходів кримінально-правового реагування. Водночас добровільна явка, визнання вини, щире розкаяння чи активна допомога у встановленні обставин правопорушення розглядаються законом як пом'якшувальні чинники і за певних умов можуть вплинути на пом'якшення покарання або навіть стати підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Висновки. Дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби становлять суспільно небезпечні військові кримінальні правопорушення, які безпосередньо посягають на встановлений порядок проходження військової служби - одну з ключових складових боєздатності

Збройних Сил України. В умовах воєнного стану суспільна небезпечність цих діянь значно зростає, що висуває особливо високі вимоги до точності їх кримінально-правової кваліфікації.

Головною проблемою кваліфікації залишається правильне встановлення суб'єктивної сторони злочину, передусім спрямованості умислу та наявності спеціальної мети - ухилення від подальшого проходження військової служби. Саме ця мета є визначальною ознакою дезертирства (ст. 408 КК України) і дозволяє чітко відмежувати його від складу самовільного залишення військової частини (ст. 407 КК України).

Отже, для забезпечення законності та справедливості кримінальної відповідальності необхідна уніфікація підходів до тлумачення норм статей 407 і 408 КК України, застосування єдиних критеріїв оцінки умислу та мети, а також чітке розмежування суміжних складів цих злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. і допов.). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
2. Ленда О.В. Проблемні питання нормативного визначення об'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022*. № 73. С. 120–124. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273504?utm.
3. Шершенькова В. Розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 98–103. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/128?utm.
4. Самовільне залишення військової частини: відповідальність та правові наслідки.Мережа права. 2025. URL: https://merezha-prava.ua/blog-posts/samovilne-zalishennya-viyskovoyi-chastini-yaka-vidpovidalnist-peredbachena?utm.
5. Дезертирство та СЗЧ: правове розмежування та відповідальність. *Національна асоціація адвокатів України.* 2025. URL: https://unba.org.ua/publications/10700-dezertirstvo-szch-uhilennya-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-statistika-rozmezhuvannya.html?utm.
6. Тригуб Т.О. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Законодавство України: реалії та перспективи*: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 20–21 жовтня 2023 р.). Одеса: Молодий вчений, 2023. С. 70–73. https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/62/991/ 2058-1.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Башинський А.Р., Буков В.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.326:351.86
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.4

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Боярський М.Ю.,
аспірант Київського університету права НАН України
ORCID: 0009-0001-2287-1295

Боярський М.Ю. Поняття та ознаки боротьби з тероризмом.

У статті досліджено поняття та ознаки боротьби з тероризмом як самостійної правової категорії в системі забезпечення громадської та національної безпеки України. Актуальність теми обумовлена тим, що в сучасних умовах боротьба з тероризмом набуває особливого значення не лише як напрям правоохоронної діяльності, а і як складова загальнодержавного механізму реагування на загрози, пов'язані з посяганнями на громадську безпеку, об'єкти критичної інфраструктури, стабільність функціонування органів державної влади та національну безпеку загалом. У роботі вихідним положенням є те, що для належного кримінально-правового аналізу необхідним є чітке розмежування боротьби з тероризмом із суміжними категоріями, зокрема тероризмом, терористичною діяльністю, терористичним актом, протидією тероризму та антитерористичною безпекою держави.

У статті проаналізовано нормативні та доктринальні підходи до розуміння боротьби з тероризмом. Встановлено, що законодавче визначення, закріплене у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», характеризує її як діяльність, яка охоплює запобігання, виявлення, припинення, мінімізацію наслідків терористичної діяльності та притягнення винних осіб до відповідальності. Обґрунтовано, що таке визначення має комплексний характер і відображає повний цикл державного реагування на терористичні загрози. Особливу увагу приділено тому, що боротьба з тероризмом не може тлумачитися вузько – лише як реакція на терористичний акт, оскільки її зміст поширюється і на запобігання, виявлення та припинення ширшого кола проявів терористичної діяльності, які формують її організаційну, інформаційну, фінансову та кадрову основу. З урахуванням положень Кримінального кодексу України, Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Закону України «Про національну безпеку України» та Концепції боротьби з тероризмом в Україні зроблено висновок, що боротьба з тероризмом має нормативно визначений, публічно-владний і міжсуб'єктний характер. За результатами дослідження виокремлено основні ознаки боротьби з тероризмом.

Ключові слова: тероризм, боротьба, ознаки, безпека, законодавство, діяльність, кваліфікація, відповідальність, координація, запобігання.

Boiarskyi M.Yu. The concept and features of combating terrorism.

The article examines the concept and features of combating terrorism as an independent legal category within the system of ensuring public and national security of Ukraine.

The relevance of the topic is determined by the fact that, under current conditions, combating terrorism acquires particular importance not only as an area of law enforcement activity but also as a component of the nationwide mechanism for responding to threats related to encroachments on public security, critical infrastructure facilities, the stable functioning of state authorities, and national security in general. The study proceeds from the premise that, for a proper criminal law analysis, it is necessary to clearly distinguish combating terrorism from related categories, in particular terrorism, terrorist activity, a terrorist act, countering terrorism, and the anti-terrorist security of the state.

The article analyzes normative and doctrinal approaches to understanding combating terrorism. It is established that the legislative definition enshrined in the Law of Ukraine "On Combating Terrorism" characterizes it as an activity that includes prevention, detection, suppression, minimization of the consequences of terrorist activity, and bringing guilty persons to justice. It is substantiated that such a definition has a comprehensive character and reflects the full cycle of the state's response to terrorist threats. Particular attention is paid to the fact that combating terrorism cannot be interpreted narrowly, that is, only as a response to a terrorist act, since its content also extends to the prevention, detection, and suppression of a broader range of manifestations of terrorist activity that form its organizational, informational, financial, and personnel basis. Taking into account the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Combating Terrorism", the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", and the Concept of Combating Terrorism in Ukraine, it is concluded that combating terrorism has a normatively defined, public-authority, and intersubjective character. Based on the results of the study, the main features of combating terrorism are identified.

Key words: terrorism, combating, features, security, legislation, activity, qualification, liability, coordination, prevention.

Постановка проблеми. У сучасних умовах боротьба з тероризмом залишається одним із пріоритетних напрямів забезпечення громадської та національної безпеки України. Актуальність наукового осмислення цієї проблематики зумовлена не лише збереженням високого рівня терористичних загроз, а й ускладненням їх форм, способів реалізації та взаємозв'язку з іншими посяганнями на основи національної безпеки, громадську безпеку, об'єкти критичної інфраструктури та стабільність функціонування державних інститутів. За таких умов особливого значення набуває уточнення змісту самої боротьби з тероризмом як правової категорії, оскільки в законодавстві, науковій літературі та правозастосуванні вона нерідко співвідноситься або навіть змішується з такими суміжними поняттями, як «тероризм», «терористична діяльність», «терористичний акт», «протидія тероризму» та «антитерористична безпека держави». Складність зазначеної проблеми полягає в тому, що боротьба з тероризмом не може розглядатися виключно як сукупність каральних або оперативно-розшукових заходів. Її зміст охоплює превентивну, припинювальну, координаційну, безпекову та юрисдикційну складові, що потребує чіткого визначення її основних ознак і відмежування від суміжних категорій. Без такого теоретичного уточнення ускладнюється як належне тлумачення спеціального антитерористичного законодавства, так і системне розуміння кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за терористичний акт і пов'язані з ним кримінальні правопорушення.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти поняття боротьби з тероризмом, її змісту, правової природи та місця в системі забезпечення безпеки держави дістали відображення у працях українських учених. Насамперед слід назвати В.В. Крутова, який досліджував теоретико-правові й тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом, В.А. Ліпкана, Д.Й. Никифорчука та М.М. Руденка, які розглядали боротьбу з тероризмом як багаторівневу діяльність держави, що поєднує правові, організаційні та спеціальні заходи, Р.В. Мукоїду, який зосередив увагу на організаційно-тактичних засадах протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, а також В.Н. Кубальського й О.С. Поповича, у працях яких висвітлено кримінально-правові проблеми протидії тероризму, зміст терористичного акту, особливості його складу та кваліфікації. У зазначених дослідженнях розкриваються окремі елементи антитерористичної діяльності, окреслюються підходи до розуміння терористичної діяльності, аналізуються норми кримінального законодавства та правові механізми реагування на відповідні посягання. Разом із тим наявні наукові праці переважно зосереджені або на загальних проблемах протидії тероризму, або на характеристиці окремих кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. Питання ж поняття боротьби з тероризмом як самостійної правової категорії, її ознак, співвідношення з суміжними поняттями та значення для кримінально-правового аналізу досі не отримали достатньо цілісного висвітлення. Саме це зумовлює необхідність подальшого дослідження зазначеної проблематики та формування більш чіткого теоретичного підходу до розуміння боротьби з тероризмом у сучасних умовах.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту поняття боротьби з тероризмом, виокремленні її основних ознак, відмежуванні від суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах боротьба з тероризмом посідає важливе місце в системі забезпечення громадської та національної безпеки України. Її зміст не зводиться лише до реагування на окремі терористичні прояви, оскільки йдеться про багаторівневу діяльність держави, спрямовану на запобігання, виявлення, припинення терористичної діяльності, мінімізацію її наслідків та забезпечення належного юридичного реагування щодо винних осіб. Особливої ваги ця проблематика набуває в умовах воєнного стану, коли терористичні загрози можуть поєднуватися з посяганнями на об'єкти критичної інфраструктури, стабільність функціонування органів державної влади, безпеку населення та національну безпеку України загалом [8].

Для кримінально-правового дослідження принципово важливо відмежовувати боротьбу з тероризмом від суміжних категорій, насамперед від тероризму, терористичної діяльності та терористичного акту. Тероризм є складним суспільно небезпечним явищем, яке може проявлятися в різних формах насильницького, організаційного, інформаційного, фінансового чи іншого впливу, спрямованого на залякування населення, вплив на прийняття рішень органами влади або досягнення інших суспільно небезпечних цілей. Терористичний акт у кримінально-правовому значенні є лише одним із конкретних проявів терористичної діяльності, відповідальність за який передбачена ст. 258 КК України. Натомість боротьба з тероризмом характеризує діяльність держави та спеціально уповноважених суб'єктів, спрямовану не на саме вчинення посягання, а на його недопущення, своєчасне виявлення, припинення, мінімізацію шкідливих наслідків та подальшу правову оцінку вчиненого [9].

У науковій літературі поняття боротьби з тероризмом розкривається через кілька взаємопов'язаних підходів. В одних працях вона розглядається як самостійний напрям державної політики у сфері безпеки, орієнтований на захист особи, суспільства і держави від терористичних загроз. В інших акцент переноситься на функціональний вимір, у зв'язку з чим боротьба з тероризмом визначається як специфічний вид діяльності уповноважених державних органів. Поряд із цим у доктрині вона нерідко трактується як система правових, організаційних, інформаційних, координаційних, оперативних і кримінально-правових заходів, що застосовуються для протидії терористичній діяльності. Попри відмінність формулювань, усі ці підходи об'єднує спільне положення: боротьба з тероризмом не є разовою реакцією на окремий злочинний епізод, а становить тривалий, комплексний і нормативно впорядкований процес [7].

Нормативне визначення боротьби з тероризмом, закріплене у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», має принципове значення для побудови доктринального розуміння цієї категорії. Законодавець визначає її саме як діяльність, тобто як процес, що охоплює сукупність узгоджених дій різного характеру, а не окремий захід чи одноразову реакцію. До змісту цієї діяльності включено запобігання, виявлення, припинення, мінімізацію наслідків терористичної діяльності та притягнення винних осіб до відповідальності. Отже, на рівні законодавчої моделі охоплюється весь ланцюг державного реагування – від недопущення терористичної активності до завершення її кримінально-правової оцінки [2].

Суттєвим є і те, що законодавче поняття боротьби з тероризмом пов'язується не лише з терористичним актом, а з терористичною діяльністю у ширшому значенні. Спеціальний закон відносить до неї планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів, підбурювання до їх вчинення, створення незаконних збройних формувань чи організованих груп для вчинення таких діянь, вербування, озброєння і використання терористів, пропаганду та поширення ідеології тероризму, а також фінансування й інше сприяння терористичній діяльності. У зв'язку з цим боротьба з тероризмом не може тлумачитися вузько – лише як реакція на вибух, підпал чи іншу дію, передбачену диспозицією ст. 258 КК України. Її зміст охоплює значно ширший масив суспільно небезпечних проявів, які формують кадрову, матеріальну, організаційну, фінансову й інформаційну основу терористичної активності [1].

Комплексний характер боротьби з тероризмом підтверджується і положеннями Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженої Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. У цьому документі визначено мету, завдання, основні принципи та напрями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з урахуванням сучасних терористичних загроз національній безпеці України та прогнозу їх розвитку. Окремо вживається категорія антитерористичної безпеки держави, яка характеризує стан захищеності об'єктів можливих терористичних посягань. Отже, на рівні стратегічного нормативного документа боротьба з тероризмом уже не розглядається лише як сукупність оперативних чи каральних заходів, а пов'язується із загальною архітектурою національної безпеки, передбачає довгострокове прогнозування, системну координацію та вдосконалення правового регулювання [5].

У кримінально-правовому вимірі боротьба з тероризмом має власне нормативне ядро, яке формують не лише положення ст. 258 КК України про терористичний акт, а й інші статті цього блоку – 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 258-6. Наявність цілої групи взаємопов'язаних кримінально-правових норм свідчить, що законодавець розглядає боротьбу з тероризмом не як реагування на один конкретний акт насильства, а як протидію цілісному комплексу діянь, пов'язаних з організацією, підтримкою, ідеологічним забезпеченням, кадровим формуванням, навчанням та фінансуванням терористичної діяльності. У такий спосіб кримінальний закон виконує не лише каральну, а й охоронну та превентивну функцію, оскільки дає змогу реагувати на терористичні прояви ще до безпосереднього вчинення терористичного акту [9].

Виходячи з наведеного, першою ознакою боротьби з тероризмом слід визнати її нормативну визначеність. Вона полягає в тому, що така діяльність здійснюється не довільно, а на підставі Кримінального кодексу України, Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Закону України «Про національну безпеку України», Концепції боротьби з тероризмом в Україні та інших нормативно-правових актів. Нормативна визначеність означає не лише існування законодавчої бази, а й установлення чітких рамок діяльності уповноважених суб'єктів, визначення правових форм реагування на терористичні загрози, меж застосування державного примусу та загальних правил координації відповідних дій [1].

Другою ознакою є комплексний характер боротьби з тероризмом. Він виявляється в тому, що для протидії терористичній діяльності використовуються не лише кримінально-правові засоби, а й організаційні, інформаційні, координаційні, оперативні, матеріально-технічні та інші інструменти. Саме з цієї причини законодавець пов'язує боротьбу з тероризмом не з однією галуззю права, а з

ширшим нормативним масивом, а науковці розглядають її як багаторівневий процес, у межах якого поєднуються правові та спеціальні засоби реагування. Комплексність не означає розмитість цієї категорії; навпаки, вона свідчить, що ефективна боротьба з тероризмом можлива лише за умови поєднання різних за природою, але узгоджених між собою правових і організаційних механізмів [8].

Третьою ознакою боротьби з тероризмом є її публічно-владний характер. Така діяльність не може здійснюватися приватними суб'єктами на власний розсуд, оскільки пов'язана із захистом громадської безпеки, національної безпеки, життя і здоров'я людей, а також із застосуванням заходів державного примусу. Законодавче визначення боротьби з тероризмом і закріплення спеціального кола суб'єктів, уповноважених діяти у цій сфері, свідчать, що йдеться про особливий різновид державної діяльності, спрямованої на захист публічних інтересів. У кримінально-правовій площині ця ознака виражається в тому, що правова оцінка терористичних кримінальних правопорушень, визначення меж відповідальності та застосування санкцій є виключною прерогативою держави [5].

Четвертою ознакою боротьби з тероризмом є її превентивно-припинювальна спрямованість. Законодавець прямо включає до її змісту не лише припинення терористичної діяльності, а й її запобігання та виявлення, що свідчить про орієнтацію на недопущення терористичних посягань ще до стадії їх реалізації або до настання найбільш небезпечних наслідків. Саме ця ознака дає змогу відмежувати боротьбу з тероризмом від вузького розуміння державного реагування лише як покарання за вже вчинене кримінальне правопорушення. У цьому значенні боротьба з тероризмом включає раннє виявлення загроз, нейтралізацію передумов терористичної діяльності, припинення відповідних дій на будь-якій стадії їх розвитку та мінімізацію шкідливих наслідків у разі реалізації загрози [7; 8].

П'ятою ознакою боротьби з тероризмом є її спеціальний об'єкт захисту. Йдеться не лише про громадську безпеку у вузькому значенні, а й про захист життя і здоров'я людей, безпеки населення, нормального функціонування органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури, стабільності суспільних відносин та національної безпеки України загалом. Такий підхід випливає як із спеціального антитерористичного законодавства, так і з Концепції боротьби з тероризмом в Україні, де наголошується на сучасних терористичних загрозах національній безпеці України. У період воєнного стану значення цієї ознаки ще більше зростає, оскільки терористичні прояви можуть бути спрямовані не лише на залякування населення, а й на дестабілізацію внутрішньої ситуації, послаблення обороноздатності та порушення функціонування життєво важливих систем держави [3].

Шостою ознакою боротьби з тероризмом є її міжсуб'єктний характер. За своєю природою така діяльність не може здійснюватися одним органом чи одним видом державної активності, оскільки законодавець прямо пов'язує її із функціонуванням системи спеціально уповноважених суб'єктів. У зв'язку з цим боротьба з тероризмом постає не як сукупність розрізнених дій, а як діяльність, що передбачає участь кількох інституцій, кожна з яких реалізує власну компетенцію в межах єдиного безпекового механізму. Із міжсуб'єктним характером безпосередньо пов'язана й координаційна ознака боротьби з тероризмом, адже ефективне реагування на терористичні загрози можливе лише за умови погодженості дій, обміну інформацією, розмежування компетенції та визначення єдиного напряму практичного реагування [5; 10].

Сьомою ознакою боротьби з тероризмом є її юрисдикційний характер. Він проявляється в тому, що ця діяльність не завершується нейтралізацією небезпеки чи фактичним припиненням терористичного посягання, а охоплює також належне правове реагування, включно з притягненням винних осіб до відповідальності. Для кримінального права це має принципове значення, адже саме на стадії правової оцінки вчиненого з'ясовуються межі кримінальної відповідальності, встановлюється наявність ознак конкретного складу кримінального правопорушення та вирішується питання про застосування санкцій, передбачених КК України [1; 9].

Восьмою ознакою боротьби з тероризмом є її спеціальний режим реалізації в умовах воєнного стану. Воєнний стан, як визначає Закон України «Про правовий режим воєнного стану», є особливим правовим режимом, що вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу та передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню і військовим адміністраціям повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Це не змінює базового законодавчого поняття боротьби з тероризмом, однак істотно впливає на умови її здійснення, посилює безпекову складову та надає більшої ваги захисту критичної інфраструктури, стабільності функціонування державних органів, обороноздатності та безпеки цивільного населення [3–5].

Сукупність наведених ознак дає підстави визначати боротьбу з тероризмом як нормативно визначену, комплексну, публічно-владну діяльність уповноважених суб'єктів, що має превентив-

но-припинювальну, координаційну та юрисдикційну спрямованість і здійснюється з метою захисту громадської безпеки, життя і здоров'я людей, стабільності функціонування державних інститутів та національної безпеки від терористичних загроз. Таке розуміння дозволяє перейти до її відмежування від суміжних понять, що є необхідним для подальшого уточнення змісту цієї категорії у кримінально-правовому вимірі.

Насамперед боротьбу з тероризмом слід відмежовувати від тероризму як суспільно небезпечного явища. Тероризм у законодавчому і доктринальному вимірах характеризує певний різновид насильницької чи іншої діяльності, пов'язаної із залякуванням населення, впливом на прийняття рішень, дестабілізацією суспільних відносин або досягненням інших спеціальних цілей, тоді як боротьба з тероризмом є діяльністю держави, спрямованою на недопущення та припинення таких проявів. Між цими категоріями існує принципова різниця: тероризм є об'єктом протидії, а боротьба з тероризмом – формою організованого державного реагування на нього [6].

Не менш важливо відмежовувати боротьбу з тероризмом від терористичної діяльності. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» закріплює терористичну діяльність як ширшу категорію, що охоплює планування, організацію, підготовку, реалізацію терористичних актів, підбурювання, вербування, озброєння, використання терористів, пропаганду ідеології тероризму, фінансування та інше сприяння тероризму. На відміну від цього боротьба з тероризмом є діяльністю, спрямованою на протидію зазначеним проявам. Інакше кажучи, терористична діяльність характеризує сукупність суспільно небезпечних дій, що утворюють предмет правового реагування, тоді як боротьба з тероризмом виражає форму такого реагування, нормативно організовану та інституційно забезпечену державою [2].

Окремо слід розмежовувати боротьбу з тероризмом і терористичний акт. Терористичний акт є конкретним кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 258 КК України, тобто однією з форм реалізації терористичної діяльності в кримінально-правовому сенсі. Боротьба з тероризмом, навпаки, охоплює значно ширший спектр дій та юридичних механізмів, які спрямовані не лише на недопущення чи припинення терористичного акту, а й на протидію всім іншим проявам терористичної діяльності, охопленим спеціальним законодавством і блоком статей 258–258-6 КК України [1]. Тому ототожнення боротьби з тероризмом із протидією лише терористичному акту суттєво звужувало б зміст цієї категорії та не відповідало б чинному законодавству.

Певну складність становить і співвідношення понять «боротьба з тероризмом» та «протидія тероризму». У науковій літературі остання категорія використовується досить широко і нерідко охоплює весь комплекс правових, організаційних, безпекових та інших заходів, спрямованих на недопущення терористичних проявів. Водночас саме термін «боротьба з тероризмом» має пряме законодавче закріплення у спеціальному законі та в Концепції боротьби з тероризмом в Україні. Через це для кримінально-правового дослідження доцільно виходити з того, що категорія «протидія тероризму» може використовуватися як ширше доктринальне поняття, тоді як «боротьба з тероризмом» є нормативно визначеною категорією, що має чіткі законодавчі межі [2].

Важливим є і розмежування боротьби з тероризмом із категорією антитерористичної безпеки держави, яка закріплена в Концепції 2019 року. Антитерористична безпека держави характеризує стан захищеності об'єктів можливих терористичних посягань від терористичних загроз, тоді як боротьба з тероризмом виражає діяльність, спрямовану на досягнення, підтримання і відновлення такого стану захищеності. Отже, антитерористична безпека є результативною характеристикою, що відображає рівень захищеності, а боротьба з тероризмом – процесуальною та функціональною категорією, яка описує сам механізм державного реагування [5].

В умовах воєнного стану зміст боротьби з тероризмом не втрачає своїх базових законодавчих характеристик, однак її практична реалізація набуває додаткового безпекового навантаження. У такому нормативному середовищі боротьба з тероризмом повинна розглядатися не лише як спеціалізований напрям правоохоронної та безпекової діяльності, а і як складова ширшого державного механізму захисту суверенітету, територіальної цілісності, стабільності функціонування публічної влади та безпеки цивільного населення. Через це в умовах воєнного стану поняття боротьби з тероризмом набуває більш виразного зв'язку із завданнями національної безпеки та оборони держави [4].

Висновки. Боротьба з тероризмом є самостійною правовою категорією, зміст якої не зводиться ані до тероризму як суспільно небезпечного явища, ані до терористичної діяльності чи окремого терористичного акту. На відміну від зазначених понять, боротьба з тероризмом характеризує нормативно врегульовану діяльність держави та уповноважених суб'єктів, спрямовану на запобігання, виявлення, припинення терористичних проявів, мінімізацію їх наслідків і притягнення винних осіб до відповідальності. Таке розуміння випливає як із положень спеціального законодавства, так і з системного аналізу кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за терористичний акт і пов'язані з ним кримінальні правопорушення.

Встановлено, що до основних ознак боротьби з тероризмом належать її нормативна визначеність, комплексний характер, публічно-владна природа, превентивно-припинювальна спрямованість, спеціальний об'єкт захисту, міжсуб'єктний і координаційний характер, а також юрисдикційна складова. В умовах воєнного стану зміст цієї діяльності набуває додаткового безпекового значення, оскільки боротьба з тероризмом функціонує не лише як напрям правоохоронного реагування, а і як складова загальнодержавного механізму забезпечення національної безпеки. Отже, чітке визначення поняття та ознак боротьби з тероризмом має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки створює належне підґрунтя для вдосконалення законодавства, однакового тлумачення відповідних норм і підвищення ефективності кримінально-правової протидії терористичній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/638-15.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19.
5. Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні: Указ Президента України від 05.03.2019 № 53/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/53/2019.
6. Крутов В.В. Теоретико-правові і тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 21.00.06. Київ, 1998. 40 с.
7. Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. Боротьба з тероризмом: монографія. Київ: Знання України, 2002. 254 с.
8. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: АртЕк, 2016. 434 с.
9. Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
10. Мукоїда Р.В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04. Одеса, 2008. 21 с.
11. Попович О.С. Терористичний акт: поняття, склад злочину, кваліфікація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Боярський М.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.819.3:343.126:343.261
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.5

ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ В ІЗОЛЯТОРІ ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ

Дубець В.Д.,
аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-4468-2453

Дубець В.Д. Правовідносини у сфері виконання попереднього ув'язнення в ізоляторі тимчасового тримання.

Правовідносини це форма, в якій абстрактна норма права набуває своє реальне буття, утілюючись у реальних конкретних суспільних стосунках. Вона виражає особливий вид зв'язку права із суспільними відносинами, що регулюються, в яких діалектично співвідносяться абстрактні норми з конкретністю цих життєвих стосунків. Правовідносини у сфері виконання попереднього ув'язнення є комплексною формою реалізації кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, а також показником цієї реалізації у виді кримінально-процесуальної санкції. Отже, конструкція загальних правовідносин ґрунтується на тому, що право як сукупність норм реалізується лише у правовідносинах не як зв'язок, не як стан, а як різновид соціальної діяльності, поведінки її суб'єктів, урегульованої нормами права, у якій суб'єкти і їх вчинки перебувають у прямому стабільному соціально-юридичному контакті.

Складність теоретичного розгляду правовідносин, пов'язаних з виконанням попереднього ув'язнення, полягає, насамперед у тому, що тут існують проблеми «стабільного соціально-юридичного контакту». Як відомо, кримінальне право вивчає не лише норми кримінального закону, а й застосування цих норм правоохоронними органами та судом, тобто їх дію, унаслідок якої виникають кримінально-правові відносини між державою й особою, яку притягують до кримінальної відповідальності.

Правовідносини, пов'язані з виконанням запобіжного примусу у виді попереднього ув'язнення в ізоляторі тимчасового тримання, можна визначити як особливий різновид суспільних відносин, які являють собою взаємопов'язаний комплекс державновладних стосунків суб'єктів судової та правоохоронної діяльності, відповідно до встановленої законом компетенції, юридичних прав та обов'язків, і в межах та на ґрунті матеріальних і процесуальних норм права здійснюють державно-владні повноваження щодо безпосереднього регулювання, вирішення від імені держави індивідуально-конкретних кримінально-процесуальних ситуацій й окремих справ стосовно осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення.

Ключові слова: правовідносини, ізолятор тимчасового тримання, тимчасове утримання, запобігання кримінальним правопорушенням, короткострокове утримання, попереднє ув'язненні, позбавлення волі.

Dubets V.D. Legal relations in the field of execution of pre-trial detention in a temporary detention facility.

Legal relations are "the form in which an abstract norm of law acquires its real existence, embodied in real concrete social relations. It expresses a special type of connection between law and regulated social relations, in which abstract norms are dialectically correlated with the concreteness of these life relations." In our opinion, legal relations in the field of pre-trial detention are a complex form of implementation of criminal, criminal procedural and criminal enforcement law, as well as an indicator of this implementation in the form of a criminal procedural sanction. Therefore, the construction of general legal relations is based on the fact that law as a set of norms is realized only in legal relations not as a connection, not as a state, but as a type of social activity, the behavior of its subjects, regulated by the norms of law, in which subjects and their actions are in direct stable socio-legal contact.

The complexity of the theoretical consideration of legal relations related to the execution of pre-trial detention lies, first of all, in the fact that there are problems of "stable social and legal contact". As is known, criminal law studies not only the norms of criminal law, but also the application of these norms by law enforcement agencies and the court, that is, their action, as a result of which criminal legal relations arise between the state and the person who is brought to criminal liability.

Legal relations related to the implementation of preventive coercion in the form of pretrial detention in a temporary detention center can be defined as a special type of social relations, which represent an

interconnected complex of state-authority relations of subjects of judicial and law enforcement activity, in accordance with the competence, legal rights and obligations established by law, and within the limits and on the basis of substantive and procedural norms of law, exercise state-authority powers in relation to direct regulation, resolution on behalf of the state of individual, specific criminal procedural situations and individual cases concerning persons held in places of pre-trial detention.

Key words: legal relations, temporary detention center, temporary detention, prevention of criminal offenses, short-term detention, preliminary detention, deprivation of liberty.

Постановка проблеми. Ізолятор тимчасового тримання виконує ключову роль у системі запобігання кримінальним правопорушенням, забезпечуючи ізоляцію затриманих осіб для припинення їхньої злочинної діяльності, в системних недоліках, які обмежують ефективність ІТТ як суб'єкта превенції з урахуванням міжнародних стандартів щодо дотримання принципів законності, гуманізму, демократизму та соціальної справедливості в контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Мета дослідження полягає в тому, щоб науково обґрунтувати ІТТ не лише як інструмент утримання обвинувачених та підозрюваних, а й як окремий суб'єкт профілактично-правової діяльності у системі запобігання кримінальним правопорушенням.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінологічної інформації та її використання у запобіганні кримінальним правопорушенням досліджувалось у роботах вітчизняних науковців, зокрема у працях І.Г. Богатирьова, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Д.М. Куранди, О.Г. Колб, М.І. Фіалки, Фріс П.Л. та інших. Водночас питання ролі акцентують на балансі між превентивною обґрунтованістю ізоляції та правами людини, особливо в умовах війни. Аналіз показує прогалини: відсутність чіткого розмежування з ІТТ, проблеми з конфіденційністю адвокатських візитів та гіперцентралізацію в поліції, що обмежує превентивний потенціал.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України, громадянам гарантується недоторканність особи, і ніхто не може бути заарештований без судового рішення. Тому, згідно із законодавством України, при розгляді питання про застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту потрібно мати підстави для обрання саме такого заходу. Це рішення має бути законним й обґрунтованим [3].

За ст. 1 Закону України «Про попереднє ув'язнення» взяття під варту застосовується до таких осіб:

1) обвинувачуваного, тобто особи, стосовно якої винесено постанову про притягнення як обвинувачуваного у вчиненні злочину;

2) підсудного, тобто особи, яку притягнуто до кримінальної відповідальності й передано суду;

3) підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, стосовно якого має бути призначене покарання;

4) засудженого – до вступу вироку в законну силу.

Відповідно до ст. 3 цього Закону, попереднє взяття під варту як запобіжний захід застосовується лише судом [4].

Згідно з правовою природою безпосередньо тримання осіб, взятих під варту в місцях попереднього ув'язнення, зокрема, таких його елементів, як застосування з боку держави запобіжного примусу у виді комплексу тимчасових правообмежень, а також основних аспектів правового становища осіб, які перебувають під вартою, необхідно визначитися з деякими поняттями, що становлять сутність цього примусу.

Відповідно до положень «Зводу принципів захисту усіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі», застосовують такі терміни:

а) «арешт» – це акт затримання особи за підозрою у вчиненні будь-якого правопорушення чи за рішенням будь-якого компетентного на це органу;

б) «затримана особа» – це будь-яка особа, яка позбавлена особистої свободи не в разі засудження за вчинення правопорушення;

в) «ув'язнена особа» – це будь-яка особа, позбавлена особистої свободи внаслідок засудження за вчинення будь-якого правопорушення;

г) «судовий або інший орган» – це орган, який відповідно до закону має статус і становище, що забезпечують максимально міцні гарантії компетентності, неупередженості та незалежності [5, с. 29].

Як зазначає В.І. Фариник особливо гостру дискусію викликає вирішення питання про те, що вкладається в поняття «затримання», яке коло дій підпадає під це визначення [6, с. 90]. Інші автори розглядають «затримання»:

– як слідчу дію, що проводиться для запобігання злочину та закріплення його слідів;

– як захід процесуального примусу, попереджувальний характер якого полягає у взятті підозрюваного під варту до 72 год. [7, с. 33-37].

Отже, затримання, на нашу думку, можна вважати тимчасовим запобіжним заходом, який може бути продовжений рішенням судді. Підставами ж затримання як примусового заходу є обставини, визначені ст. 176, 208 КПК України.

Термін «ув'язнений» походить від терміна «ув'язнювати». Ув'язнення – це створення стану, що характеризується позбавленням свободи, станом ув'язнення, перебуванням під арештом, під вартою, бути заарештованим [1, с. 132–148].

На відміну від виконання покарання, і, насамперед, такого його виду, як попереднє ув'язнення являє собою правовий інститут, що хоча й має спільні ознаки з покаранням у виді позбавлення волі, але за своєю метою, соціальним призначенням набуває своїх специфічних рис й ознак, які не збігаються з останнім і регламентуються спеціальними нормативно-правовими положеннями.

Відповідно до цього документа до категорії ув'язнених належать як особи, взяті під варту у виді попереднього ув'язнення, що свідчить про відносну схожість цих заходів. Водночас, додаткові правила для спеціальних категорій ув'язнених, зазначені в ч. 5 цього документа визначають, що ув'язнені, які перебувають під судом або слідством відповідно до процесуальних правил, що застосовуються до них, мають презумпцію невинуватості аж до моменту, поки їх вину не буде доведено, і вони не повинні піддаватись іншим обмеженням, крім тих, що передбачені кримінально-процесуальним правом і вимогами безпеки в місцях позбавлення волі. Це положення, водночас, підтверджує нашу думку стосовно того, що правовий статус тримання в цих установах має бути відмінним від правового статусу осіб, які відбувають кримінальні покарання.

Як відомо, вказані обмеження у виді ізоляції від суспільства під час попереднього ув'язнення містять у собі значні елементи кари, хоча й визначаються законом не як карні, а як запобіжні [8].

Однак забезпечення порядку тримання під вартою у місцях попереднього ув'язнення, визначення законом правового становища та режиму свідчать про те, що цей запобіжний захід реально і фактично має елементи кримінально-виконавчого, у тому числі карного, впливу (хоча закон не визначає його за мету), а також нагадує правовідносини, що складаються між суб'єктами кримінально-виконавчої системи і засудженими до позбавлення волі.

Під змістом цього правового інституту і відповідних правовідносин, на наш погляд, доречно розглядати його сукупність приписів нормативного характеру різного рівня спільності в їх зв'язках і співвідношеннях, а також в їх динаміці (що являє собою його сюжетний аспект). Поряд із сюжетним аспектом його змісту можна виокремити і його функціональний аспект, що підкреслює наявність двоєдиної функції: регулятивної та охоронної. Тобто поряд із деклараціями позитивного зобов'язування, дозволу та заборони регулятивного характеру в цій сфері відносин існують і діють спеціальні захисні (охоронні), превентивні, каральні механізми, призначення яких полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію й охорону дії регулятивних правових норм у системі кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих (пенітенціарних) правовідносин.

На нашу думку, правову форму цього юридичного явища належить розглядати як сукупність правових норм і правовідносин, які існують у специфічному правовому режимі, що характеризується такими рисами, як:

а) юридична опосередкованість цих правовідносин;

б) їх формально-логічна визначеність у законодавстві України;

в) системність і відносна сталість, оскільки ці відносини є предметом правового регулювання, орієнтованого на забезпечення життєдіяльності сталої системи кримінального судочинства.

Як відомо, у системі права України можна виокремити, по-перше, профілюючі (традиційні) основні й комплексні галузі права, у яких їх загальною базою є конституційне право, по-друге, головні регулятивні підсистеми.

Наприклад, цивільне, кримінальне, адміністративне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче тощо як первинні галузі права надають можливості започаткування від них нових правових утворень, що прибудовуються в системі основних і, як правило, діють за методом «влада – підпорядкування», до яких, на нашу думку, можна віднести інститут попереднього ув'язнення з його специфічними правовідносинами. Усі названі галузі права володіють чітко визначеними регулятивними властивостями і властивим правовим інструментарієм. Правовий інститут попереднього ув'язнення, на нашу думку, не має чітко вираженого специфічного методу правового регулювання, який би однозначно зараховував його до однієї з базових галузей права, оскільки він має ознаки предмета регулювання як кримінально-процесуальних (і це є визначальним моментом), так і кримінально-виконавчих (що є вторинним від судочинства похідним елементом) правовідносин.

Тому цей правовий інститут і відповідні правовідносини, на наш погляд являють собою комплексне утворення (але не комплексну галузь права), яке виникло на основі інтегрованого підходу

до регулювання окремих груп суспільних відносин. Оскільки в ньому виражено інтеграцію норм основних галузей в єдиній за змістом і цілями сфері соціальної діяльності – кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої (пенітенціарної), остання стосується забезпечення вимог кримінального судочинства України.

Отже, на наш погляд, цей інститут і правовідносини у цій сфері можуть бути водночас у зоні тяжіння таких галузей права, як кримінально-процесуальне, так і кримінально-виконавче. Тому у цьому разі фактор так званих граничних інститутів права, що мають спільні риси, притаманні цим галузям, ускладнює проблему співвідношення між галузями законодавства і галузями права.

Оскільки реалізація права у формі застосування приписів суду як попереднього ув'язнення передбачає наявність суб'єктів, як тих, які застосовують норму права, так і тих, стосовно яких ця норма застосовується, учасники цього процесу (з одного боку, адміністрація ІТТ, з іншого – ув'язнена особа), відповідно до законодавства, наділяються правами та обов'язками стосовно один до одного.

Таким чином, на наш погляд, цей вид правозастосовних відносин має свої особливості в тому, що вони характеризуються певною специфікою щодо складу суб'єктів, які беруть у них участь. З одного боку, виступають суб'єктами кримінального судочинства (рішення суду щодо взяття під варту є обов'язковим для виконання адміністрацією місця попереднього ув'язнення), а також органи слідства (дізнання), законні приписи яких у межах їх процесуальної компетенції також є обов'язковими для виконання адміністрацією цих установ, – ці групи суб'єктів, на наш погляд, можна визначити лідерами в цих кримінально-процесуальних відносинах.

З другого боку, можна визначити суб'єктів цих правовідносин, що здійснюють виконання і забезпечення умов та порядку тримання осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення згідно із законодавством України та відомчими нормативними актами Державної пенітенціарної служби.

Третю групу становлять суб'єкти, особи, відносно яких застосовано запобіжний захід – попереднє ув'язнення, які одночасно перебувають як у сфері кримінально-процесуальних, так і у сфері кримінально-виконавчих (пенітенціарних), але не кримінально-карних правовідносин. У цьому контексті ми поділяємо думку професора І.Г. Богатирьова про те, що «… суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин може бути персонал слідчих ізоляторів, а також особи, які підозрюються та обвинувачуються у вчиненні злочину, відносно яких суд застосував запобіжний захід взяття під варту…» [9, с. 16].

Як об'єкт цих правовідносин можуть виступати дві групи соціальних відносин:

1) кримінально-процесуальні – у сфері здійснення кримінального судочинства, що є головними, базовими і виступають як вихідні поняття для інших правовідносин, що призначені для їх забезпечення;

2) кримінально-виконавчі – щодо виконання припису (постанови, ухвали) суду відносно фактичного забезпечення цього запобіжно-примусового заходу, що виконують функцію забезпечення попереднього ув'язнення і виступають як похідні поняття стосовно до першої групи відносин, що їх започатковує і далі делегує їх безпосереднє виконання до кримінально-виконавчої (пенітенціарної) сфери, водночас зберігає пріоритети своєї юрисдикції щодо останніх. Важливим елементом стосовно розгляду зазначених правовідносин є визначення методу їх регулювання.

Стосовно розгляду правової процедури, пов'язаної з безпосереднім виконанням визначеного судом запобіжного заходу у виді попереднього ув'язнення представниками кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи, на нашу думку, перевагу має саме імперативний метод правового регулювання цього запобіжного заходу, який у багатьох аспектах збігається з методом кримінально-виконавчого права, і це підтверджується, також ст. 1 та іншими статтями Закону України «Про попереднє ув'язнення» [4].

Отже, звертаючись до проблеми реалізації заходів попереднього ув'язнення через систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих (пенітенціарних) правовідносин у рамках так званого кримінального переслідування злочинця (безумовно, за наявності для цього достатніх законних підстав), на наш погляд, можна висловити такі міркування.

З одного боку, до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, повинні вжити заходів державного примусу, і вона має бути, за наявності підстав, покараною, а з другого – держава в особі компетентних органів наділяється правом переслідування так званого злочинця (хоча особа ще не визнана такою в судовому порядку), а потім у кримінальному процесі доводити його вину у вчиненні злочину і застосовувати до нього кримінально-правову (кримінально-процесуальну) санкцію. При цьому кримінально-правові відносини виникають та існують доти, доки вони не будуть припинені, або доки не відпадуть підстави, що їх зумовили. З моменту вчинення діянь, що підпадають під ознаки злочину (початок кримінально-правових відносин), виникає кримінальна відповідальність особи, яка вчинила суспільно небезпечне і кримінально карне діяння.

Аналізуючи в цьому контексті положення ст. 29 Конституції України, які мають вищу юридичну силу стосовно до інших законів, ми вважаємо, що й у КК України повинні посісти своє місце вимоги і конституційний дозвіл у разі «нагальної необхідності» запобігти злочинові чи його перепинити –

щодо застосування запобіжного заходу, пов'язаного з триманням особи під вартою (безумовно, з дотриманням усіх конституційних вимог щодо застосування цього примусу).

Відзначаючи актуальність законодавчого забезпечення заходів протидії злочинності, Ю.В. Баулін у науковій доповіді «Співвідношення стабільності та динамізму кримінального законодавства України» наголосив на тому, що хоча суспільство і держава зацікавлені у стабільності кримінального законодавства, проте останнє повинно адекватно і своєчасно реагувати на зміни у злочинному середовищі й у сфері протидії злочинності, тобто бути динамічним, що свідчить про його здатність до удосконалення й розвитку [11, с. 28–33].

Висновки. З метою узгодження розглянутих положень кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру в застосуванні попереднього ув'язнення звертаємо увагу на те, що як зазначено в п. 1 ст. 2 КК України «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину». Саме з цим випадком пов'язано застосування попереднього ув'язнення, коли притягнута до відповідальності особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (п. 2 ст. 2 КК України). Водночас у п. 3 ст. 3 КК України законодавець визначає положення щодо кримінальної відповідальності, яке наголошує на тому, що злочинність діяння, а також його карність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише цим Кодексом (тобто лише КК України). Тому і пропонуємо виконати вимогу, визначену в п. 3 ст. 3 КК України щодо настання інших кримінально-правових наслідків, які не є покаранням, а виступають у виді кримінально-правового примусу за вчинене діяння, яке має ознаки злочину, що здійснюється на відповідному етапі реалізації кримінальної відповідальності – у виді попереднього ув'язнення під варту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новикова К.А. Обмеження волі як вид покарання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса. Х., 2015. С. 132–148. 307 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8103.
2. Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти). Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 19. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Спілка юристів України; Вид. Дім «Юридична книга», 2003. С. 93–97.
3. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 395/2011. URL: http://www.minjust.gov.ua/0/34589.
4. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 черв. 1993 р. (із змінами від 2024 р.) *Відомості Верховної Ради України* № 35 ст. 360. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text.
5. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Амстердам К., 1996. С. 29.
6. Фариник В.І. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи. їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. № 2/2015. С. 85–94.
7. Тимофєєв Д.О., Бісюк О.С. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Том 3 № 82 (2024), С. 33-38. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.5.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. Ст. 72, 73. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14.
9. Пенітенціарна кримінологія: підручник / І.Г. Богатирьов, А.В. Боровик, О.М. Джужа, Д.М. Тичина та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с. DOI: https://10.32782/978-617-554-023-7.
10. Баулін Ю.В. Питання удосконалення законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю (круглий стіл) Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 29.02.2024) С. 28–33. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14271/1/2.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Дубець В.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2:35.08:355.58
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.6

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМАНДИРІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ БЕЗПЕКИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ

Дубовик С.О.,
викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-1506-2815

Яковлева Л.М.,
здобувач вищої освіти
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-7994-2536

Дубовик С.О., Яковлева Л.М. Юридична відповідальність командирів за порушення вимог безпеки військової служби: концептуальний підхід до оцінки.

Стаття присвячена дослідженню проблем кримінальної відповідальності військових службових осіб за порушення вимог безпеки військової служби. Актуальність теми зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування меж кримінальної відповідальності командирів у контексті статей 425 та 426 КК України в умовах воєнного стану. У роботі критично проаналізовано складність кваліфікації недбалого ставлення до військової служби та перевищення влади чи службових повноважень військовими службовими особами.

Встановлено, що ключовою проблемою правозастосування є визначення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю командира та настанням тяжких наслідків, зокрема загибелі особового складу чи втрати військової техніки.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні кримінально-правової моделі оцінки вини командира, представленої у вигляді функціональної залежності $R_{cmd} = f(O, C, K, A)$, яка враховує обсяг обов'язків (O), рівень командного контролю (C), обізнаність про ризики (K) та характер дій або бездіяльності (A). Запропонована модель дозволяє відмежувати злочинну самовпевненість і недбалість від допустимого професійного ризику та бойового імунітету.

Розроблено матрицю оцінки рівня ризику, що базується на принципі «effective control» (ефективний контроль) та доктрині командної відповідальності.

Окрему увагу приділено питанням імплементації норм міжнародного кримінального права у національне законодавство України. Обґрунтовано необхідність розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень за критерієм істотної шкоди та характеру управлінської помилки.

Практичне значення роботи полягає у розробленні алгоритму оцінки об'єктивної сторони військових злочинів, який може бути використаний у діяльності органів досудового розслідування та суду. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення положень Розділу XIX Особливої частини КК України з метою забезпечення обґрунтованості притягнення до відповідальності за рішення, прийняті в умовах виправданого ризику. Запропонований підхід має прикладне значення для правозастосування.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, військові злочини, командна відповідальність, недбале ставлення до військової служби, склад злочину, бойовий імунітет, причинно-наслідковий зв'язок, об'єктивна сторона, воєнний стан, допустимий ризик.

Dubovyk S.O., Iakovleva L.M. Legal responsibility of commanders for violation of military service safety requirements: a conceptual approach to evaluation.

The article is devoted to the study of the problems of criminal liability of military officials for violations of military service safety requirements. The relevance of the topic is determined by the need for theoretical substantiation of the limits of commanders' criminal liability in the context of Articles 425

and 426 of the Criminal Code of Ukraine under martial law. The paper critically analyzes the complexity of qualifying negligent attitude to military service and excess of authority or official powers by military officials.

It is established that the key problem of law enforcement is determining the causal relationship between the commander's actions or omissions and the occurrence of grave consequences, in particular the death of personnel or the loss of military equipment.

The scientific novelty of the research consists in the development of a functional model for assessing a commander's fault, represented as $R_{cmd} = f(O, C, K, A)$, where O denotes the scope of duties, C – the level of command control, K – awareness of risks, and A – the nature of actions or omissions. The proposed model enables a structured differentiation between criminal negligence or recklessness and permissible professional risk and combat immunity.

A risk-level assessment matrix has been developed on the basis of the principle of "effective control" and the doctrine of command responsibility.

Special attention is paid to the implementation of norms of international criminal law into the national legislation of Ukraine. The need to distinguish administrative offenses from criminal offenses according to the criterion of substantial harm and the nature of the managerial error is substantiated.

The practical significance of the work lies in the development of an algorithm for assessing the objective elements of military criminal offenses, which may be used in the activities of pre-trial investigation bodies and courts. The results of the study may be used to improve the provisions of Section XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in order tфo ensure the reasonableness of imposing liability for decisions made under conditions of justified risk. The proposed approach has practical significance for law enforcement.

Key words: criminal liability, military offenses, command responsibility, negligence in military service, causation, effective control, combat immunity, objective elements of crime, martial law, justified risk.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах триваючої збройної агресії проти України питання юридичної відповідальності командирів за порушення вимог безпеки військової служби набуло особливої практичної ваги. Безпека військової служби безпосередньо пов'язана не лише з охороною життя і здоров'я військовослужбовців, а й із забезпеченням боєздатності підрозділів, належною організацією виконання бойових і службових завдань, а також збереженням озброєння, військової техніки та іншого військового майна. Відповідно до Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності держави є її найважливішою функцією, що об'єктивно підвищує вимоги до якості командування та законності управлінських рішень у військовій сфері.

Водночас сучасна правозастосовна практика свідчить про відсутність чітких і уніфікованих критеріїв оцінки дій або бездіяльності командирів у сфері забезпечення безпеки військової служби, що ускладнює відмежування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Таким чином, проблема дослідження полягає у відсутності узгодженого підходу до оцінки командирської поведінки в аспекті належного командного контролю, що ускладнює як правову кваліфікацію, так і доведення вини.

Мета дослідження – комплексний аналіз юридичної відповідальності командирів за порушення вимог безпеки військової служби та формування концептуального підходу до її оцінки на основі категорії належного командного контролю. Для досягнення поставленої мети передбачено: з'ясування змісту безпеки військової служби; визначення нормативно-правових засад її забезпечення; характеристику видів юридичної відповідальності командирів; аналіз проблем правозастосування; проведення порівняльно-правового аналізу міжнародних підходів; розроблення узагальненої моделі та алгоритму оцінки юридичної відповідальності командира.

Стан опрацювання проблематики. У вітчизняній правовій науці сформовано значний масив досліджень, присвячених юридичній відповідальності за військові правопорушення, зокрема у працях О. Фесенка, І. Козакової, О. Шнипка [1], З.А. Загиней-Заболотенко [2], О.В. Андрушка [3], М.В. Мітька [4] та інших.

У зазначених дослідженнях увага зосереджується на різних аспектах відповідальності військовослужбовців. Зокрема, З.А. Загиней-Заболотенко [2] ґрунтовно розкриває зміст кримінально-правових наслідків службової недбалості, що є критично важливим для розуміння меж ризику управлінської діяльності. О.В. Андрушко [3] аналізує проблеми нормативної визначеності дисциплінарних проступків в умовах воєнного стану, а М.В. Мітько [4] досліджує особливості правового статусу командира через призму обов'язку контролю за підлеглими. Водночас у праці О. Фесенка, І. Козакової та О. Шнипка [1] акцентується увага на загальних засадах кваліфікації військових правопорушень.

Разом із тим, наявні наукові підходи переважно зосереджені на каральному аспекті відповідальності, проте не забезпечують цілісного розкриття ролі правового забезпечення як превентивного інструменту. У науковій літературі практично відсутні дослідження, які б пов'язували ефективність командного контролю із безпосередньою діяльністю юридичної служби частини.

Ключовою невирішеною частиною проблеми залишається відсутність алгоритмізованого підходу до реалізації юристом своїх повноважень у щоденній діяльності підрозділу. Це призводить до розмиття меж відповідальності між командиром та його помічником з правової роботи, що в умовах надмірного навантаження (зростання кількості судових справ) унеможливлює якісну превенцію правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві України відсутнє єдине універсальне визначення поняття безпеки військової служби, однак його зміст може бути виведений із системного тлумачення конституційних положень, Законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», а також статутів Збройних Сил України. У правовому значенні безпеку військової служби доцільно визначати як стан організації та проходження військової служби, за якого ризики для життя і здоров'я військовослужбовців, використання озброєння, техніки, військового майна та здатності підрозділу виконувати поставлені завдання мінімізуються настільки, наскільки це об'єктивно можливо в конкретних умовах служби або бойової обстановки.

Зазначене поняття охоплює не лише технічні правила поводження зі зброєю чи технікою, а й порядок служби, інструктаж, контроль, дисципліну, медичне, санітарне і пожежне забезпечення, а також належне прийняття управлінських рішень командиром, що свідчить про його виразний управлінський характер.

Базове нормативне значення для розуміння змісту безпеки військової служби має Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», відповідно до якого військовослужбовець зобов'язаний додержуватися вимог безпеки та вживати заходів до запобігання захворюванню і травматизму [5]. Це свідчить про те, що безпека розглядається законодавцем як обов'язкова складова правового статусу військовослужбовця.

Водночас зміст цієї категорії не зводиться до індивідуальної поведінки підлеглого. Сам характер військової служби зумовлює її забезпечення через систему командування, дисципліни та внутрішнього порядку, що формує управлінський вимір безпеки.

Правове регулювання безпеки військової служби у Збройних Силах України має багаторівневий характер і включає Конституцію України, профільні закони та статути Збройних Сил України. Це свідчить, що безпека служби є складовою загального механізму функціонування військової організації.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України покладає на командирів обов'язок організовувати безпечні умови служби, дбати про здоров'я особового складу та запобігати травматизму [5]. Дисциплінарний статут Збройних Сил України підкреслює, що діяльність командира оцінюється ефективністю забезпечення дисципліни, а її порушення тягне встановлену законом відповідальність [6].

Таким чином, національне законодавство формує правову основу для покладення на командира спеціального обов'язку щодо забезпечення безпеки військової служби, однак цей обов'язок не закріплений як цілісна юридична категорія.

Повноваження командира невіддільні від його обов'язку забезпечити безпечну і правомірну діяльність підлеглих. Командир відповідає не лише за виконання завдань, а й за недопущення необґрунтованих ризиків для особового складу і майна, що визначає його як суб'єкта відповідального за організаційне середовище функціонування підрозділу.

Отже, проведений аналіз свідчить, що, незважаючи на нормативне закріплення обов'язку забезпечення безпеки військової служби, чинне правове регулювання не містить чітких критеріїв оцінки належності командного контролю. Це ускладнює визначення меж юридичної відповідальності командира та зумовлює необхідність формування відповідного аналітичного інструменту оцінки його дій.

У міжнародному гуманітарному праві аналогічний підхід реалізується через концепцію командної відповідальності. Міжнародний комітет Червоного Хреста зазначає, що відповідальність начальника ґрунтується на невжитті необхідних заходів за наявності обов'язку і можливості діяти, включаючи стандарт «знав або повинен був знати» [7]. Аналогічні підходи простежуються і в стандартах держав – членів NATO, де безпека військової діяльності розглядається як результат системного управління ризиками, внутрішнього контролю та документування рішень командування [8].

Юридична відповідальність у військовій сфері є спеціалізованим різновидом галузевої юридичної відповідальності, що характеризується особливим суб'єктом, підвищеним рівнем нормативної

регламентації та тісним зв'язком із забезпеченням військової дисципліни і обороноздатності держави [1; 4]. Щодо командирів вона настає у разі винного невиконання або неналежного виконання обов'язків з організації служби, контролю за підлеглими, попередження небезпек та реагування на правопорушення. При цьому підставою відповідальності виступає не лише активне порушення, а й бездіяльність або неналежний контроль, що зумовлює необхідність оцінки саме управлінської поведінки командира.

Дисциплінарна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності у сфері забезпечення безпеки військової служби. Вона охоплює ситуації, коли порушення проявляються у вигляді недоліків організації служби, формального інструктажу, недостатнього контролю або допуску до виконання завдань без належної підготовки [3; 6]. Водночас чинне законодавство не містить чіткої дефініції дисциплінарного проступку, обмежуючись загальною конструкцією невиконання або неналежного виконання службових обов'язків [3, с. 24–27]. Це ускладнює визначення меж дисциплінарної відповідальності та призводить до ситуації, коли подібні за змістом порушення отримують різну правову оцінку залежно від практики застосування.

Адміністративна відповідальність у сфері безпеки військової служби пов'язана насамперед зі статтями 172-15 і 172-16 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9]. Вона застосовується у випадках, коли порушення виходить за межі дисциплінарного реагування, але ще не досягає рівня кримінальної протиправності. Відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної здійснюється, зокрема, за критерієм наявності істотної шкоди [10, с. 96–97]. Однак відсутність чітких критеріїв оцінки такої шкоди у відповідних правовідносинах створює ризик неоднакового правозастосування.

Суттєвою проблемою правозастосування залишається відсутність чітких критеріїв визначення «істотної шкоди» у сфері забезпечення безпеки військової служби, що ускладнює відмежування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

З метою уніфікації підходів до оцінки наслідків доцільно використовувати умовну градацію шкоди, яка враховує як характер заподіяних наслідків, так і їх вплив на виконання завдань підрозділом:

– незначна шкода – порушення, що не спричинили істотного впливу на виконання завдань, не призвели до втрат особового складу або значних матеріальних збитків і можуть кваліфікуватися як підстава для дисциплінарної відповідальності;

– істотна шкода – наслідки, що вплинули на ефективність виконання завдань, спричинили матеріальні збитки, пошкодження техніки або створили реальну загрозу життю та здоров'ю військовослужбовців, що може зумовлювати адміністративну відповідальність;

– тяжкі наслідки – загибель або тяжкі тілесні ушкодження військовослужбовців, втрата або виведення з ладу озброєння чи військової техніки, зрив виконання бойового завдання або зниження боєздатності підрозділу, що утворює підстави для кримінальної відповідальності.

Зазначена градація має орієнтовний характер і не підміняє нормативного визначення складів правопорушень, однак дозволяє забезпечити більш послідовне та обґрунтоване застосування норм права у процесі кваліфікації діянь.

Особливе значення має склад правопорушення, передбачений статтею 172-16 КУпАП, який включає умисне невжиття заходів щодо припинення правопорушення або інше невиконання службових обов'язків [10, с. 92–94]. Це дозволяє охопити випадки системного ігнорування ризиків або неналежного контролю, однак водночас наближає адміністративну відповідальність до кримінальної, що ускладнює їх практичне розмежування.

Кримінальна відповідальність командирів настає у разі, коли порушення вимог безпеки військової служби спричиняє істотну шкоду або тяжкі наслідки. Основними нормами є статті 425 і 426 Кримінального кодексу України [11]. Як зазначає З.А. Загиней-Заболотенко, суспільно небезпечні наслідки таких правопорушень можуть мати не лише майновий, а й немайновий характер, зокрема проявлятися у загибелі людей, пораненнях або зриві виконання бойових завдань [2, с. 508–511]. Це ускладнює їх кількісну оцінку та підвищує значення аналізу поведінки командира.

Суттєвим етапом розвитку інституту відповідальності є імплементація у національне законодавство концепції командної відповідальності, яка передбачає притягнення до відповідальності за неналежний контроль за діями підлеглих [7; 12]. Такий підхід базується на категоріях фактичного контролю, обізнаності («знав або повинен був знати») та обов'язку вжиття заходів для запобігання або припинення правопорушення і відповідає сучасним міжнародним стандартам, зокрема підходам, закріпленим у доктринальних документах НАТО [8].

Таким чином, дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність командирів утворюють єдину систему правового реагування на порушення вимог безпеки військової служби. Водночас їх розмежування у чинному праві здійснюється переважно за наслідками правопорушення,

що не дозволяє повною мірою врахувати якість здійсненого командного контролю, рівень обізнаності командира та можливість запобігання шкоді. Такий підхід є обмеженим і не забезпечує єдності правозастосування.

У зв'язку з цим виникає необхідність переходу від формального, наслідково-орієнтованого підходу до комплексної оцінки поведінки командира, яка враховує обсяг його обов'язків, рівень контролю, обізнаність та характер вчинених дій або бездіяльності. Це обумовлює доцільність формування узагальненого аналітичного інструменту, що дозволить системно оцінювати юридичну відповідальність командира у сфері забезпечення безпеки військової служби та слугуватиме основою для побудови відповідної функціональної моделі.

Встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю командира та негативними наслідками є ключовою і водночас однією з найскладніших проблем правозастосування у військовій сфері. На відміну від типових правопорушень, у військових умовах наслідок майже ніколи не є результатом одного ізольованого фактору, оскільки його формування зумовлюється сукупністю обставин, зокрема бойовою обстановкою, діями противника, технічним станом озброєння, рівнем підготовки особового складу, дефіцитом часу для прийняття рішення та іншими чинниками.

У зв'язку з цим Верховний Суд у постанові від 23.03.2021 у справі № 234/13113/16 підкреслив, що кримінальна відповідальність за недбале ставлення до військової служби можлива лише за умови встановлення наявності службового обов'язку, реальної можливості його виконання та причинно-наслідкового зв'язку між його невиконанням і заподіяною шкодою [13]. Зазначена правова позиція має фундаментальне значення, оскільки виключає можливість покладення відповідальності лише за фактом настання негативного результату без належної оцінки поведінки командира.

Водночас практика свідчить, що саме встановлення такого зв'язку є найбільш проблемним елементом доказування, оскільки негативні наслідки у військовій сфері мають комплексний характер і часто зумовлені поєднанням об'єктивних і суб'єктивних факторів. Це створює ризик як необґрунтованого покладення відповідальності, так і її уникнення.

Не менш складною є проблема кваліфікації правопорушень у сфері безпеки військової служби. Найбільші труднощі виникають при відмежуванні дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, зокрема при співвідношенні статей 172-15 і 172-16 КУпАП зі статтями 425 і 426 КК України. Відповідно до науково-практичного коментаря, ключовою межею такого розмежування є наявність істотної шкоди [10, с. 96–97; 14], однак відсутність уніфікованих критеріїв її оцінки у військовій сфері істотно ускладнює правозастосування.

Особливе значення має кваліфікація бездіяльності військової влади. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к зазначила, що умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення утворює склад кримінального правопорушення незалежно від настання наслідків, тоді як інші форми бездіяльності потребують встановлення істотної шкоди [15]. Це підкреслює необхідність точного визначення змісту невиконаного обов'язку.

Додатковим фактором є умови воєнного стану, за яких управлінські рішення приймаються в обстановці підвищеного ризику. Закон України «Про оборону України» передбачає концепцію бойового імунітету, тоді як стаття 43-1 КК України встановлює межі допустимого ризику [16; 11]. Це означає, що воєнний стан не усуває відповідальність командира, а модифікує критерії її оцінки та підвищує значення аналізу обставин прийняття управлінських рішень.

Особливого значення в цьому контексті набуває положення статті 43-1 Кримінального кодексу України, яка визначає межі допустимого ризику у воєнних умовах [11] та закріплює критерії правомірності управлінських рішень командира, пов'язаних із ризиком, зокрема їх відповідність обстановці, необхідність для досягнення суспільно значущої мети та відсутність створення надмірної небезпеки для інших осіб.

У межах запропонованої функціональної моделі $R_{cmd} = f(O, C, K, A)$ ці критерії можуть бути інтерпретовані як інтегральна оцінка елементів K (обізнаність) та A (характер дій), а також їх відповідності об'єктивним умовам виконання завдання. Зокрема, допустимий ризик передбачає, що командир:

– усвідомлював наявні небезпеки (K),

– діяв у межах наданих повноважень і службових обов'язків (O),

– приймав рішення, обґрунтовані конкретною обстановкою (A),

– та здійснював належний контроль за їх реалізацією (C).

Таким чином, положення статті 43-1 КК України можуть розглядатися як нормативне відображення допустимих меж значення функції R_cmd, за яких управлінське рішення командира, навіть пов'язане з ризиком, не утворює підстав для юридичної відповідальності.

Водночас вихід за межі допустимого ризику свідчить про дефект одного або кількох елементів моделі (недостатній рівень обізнаності, помилкову оцінку обстановки, відсутність належного контролю або неадекватність дій), що, у свою чергу, формує підстави для притягнення до відповідальності.

Суттєвою проблемою залишається недостатній рівень документування управлінських рішень. Відсутність фіксації інструктажів, оцінки ризиків і прийнятих рішень ускладнює доведення належного або неналежного командного контролю [3, с. 24–27; 13].

Таким чином, чинна модель оцінки відповідальності командирів є фрагментарною та не забезпечує комплексного врахування їх обов'язків, рівня обізнаності та характеру дій. Це зумовлює необхідність переходу від формального встановлення наслідків до аналізу поведінки командира як суб'єкта управління.

Сучасні підходи до управління безпекою виходять із системного характеру ризиків і розглядають помилки не як індивідуальні відхилення, а як результат функціонування організаційних процесів та якості управлінського контролю, що обґрунтовується у працях зарубіжних дослідників у сфері safety management [17; 18; 19; 20].

У зв'язку з цим доцільно запропонувати узагальнений аналітичний інструмент, який дозволить системно оцінювати юридичну відповідальність командира та стане основою для побудови відповідної функціональної моделі.

З огляду на складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку та необхідність уніфікації підходів до оцінки поведінки командира, доцільним є використання узагальненого аналітичного підходу, який дозволяє системно врахувати ключові елементи командного контролю.

Запропонована модель має аналітичний характер і використовується не як інструмент формального математичного обчислення, а як засіб структурованої правової оцінки поведінки командира з урахуванням сукупності релевантних факторів.

Юридична відповідальність командира може бути представлена у вигляді функціональної залежності:

$$R_{cmd} = w_1 O + w_2 C + w_3 K + w_4 A \quad (1)$$

де $w_1 + w_2 + w_3 + w_4 = 1$

O (obligations) – обсяг та зміст службових обов'язків командира щодо забезпечення безпеки військової служби;

C (control) – рівень фактично здійсненого командного контролю;

K (knowledge) – рівень обізнаності командира про наявні або потенційні небезпеки (у тому числі відповідно до стандарту «знав або повинен був знати»);

A (actions) – характер вчинених дій або бездіяльності командира;

w_i – вагові коефіцієнти, що відображають відносну значущість кожного з елементів у конкретній ситуації.

Усі змінні моделі можуть оцінюватися в умовній шкалі від 0 до 1, що дозволяє застосовувати її як якісно-кількісний інструмент аналізу без необхідності точного числового обчислення у кожному конкретному випадку.

Модель враховує, що окремі фактори не діють ізольовано, а можуть взаємно посилювати один одного, зокрема у випадках поєднання високого рівня обізнаності про ризики та недостатнього командного контролю, що об'єктивно підвищує ступінь відповідальності.

Значення такого підходу полягає у переході від формального встановлення факту настання наслідків до комплексної оцінки поведінки командира через призму належного командного контролю, що відповідає як національним підходам правозастосування, так і міжнародним стандартам командної відповідальності.

Розроблена модель забезпечує системний аналіз як активних дій, так і бездіяльності командира та їх впливу на настання негативних наслідків.

Ключовим елементом моделі є компонент C (control), який інтегрує системність нагляду, своєчасність реагування, адекватність управлінських рішень та рівень документування заходів безпеки. Саме недостатність або формальність контролю у більшості випадків виступає визначальним фактором настання небезпечних подій.

Таким чином, юридична відповідальність командира повинна оцінюватися не лише через факт настання шкоди, а через якість реалізації ним функції управління безпекою військової служби.

Застосування такого підходу дозволяє мінімізувати суб'єктивізм при кваліфікації правопорушень та забезпечує дотримання принципу правової визначеності.

Практична реалізація функціональної моделі $R_{cmd} = w_1 O + w_2 C + w_3 K + w_4 A$ здійснюється шляхом її інтерпретації у вигляді матриці оцінки, яка відображає типові поєднання ключових параметрів – рівня обізнаності командира (K) та характеру його дій або бездіяльності (A).

Інші елементи моделі – обсяг обов'язків (О) та рівень командного контролю (С) – враховуються при визначенні конкретного положення у матриці, а також при оцінці ступеня тяжкості правових наслідків.

Отже, матриця виступає формалізованим відображенням функціональної залежності R_{cmd} у правозастосовній площині та забезпечує перехід від абстрактної моделі до практичного інструменту правової кваліфікації.

З метою наочної інтерпретації запропонованої функціональної моделі та її практичного застосування у правозастосовній діяльності доцільно використати матричне подання результатів оцінки. Узагальнені варіанти співвідношення рівня обізнаності командира та характеру його дій (або бездіяльності) із відповідними правовими наслідками систематизовано у табл. 1, що забезпечує узгодженість якісної та кількісної оцінки показника R_{cmd} .

Таблиця 1

Матриця оцінки рівня ризику та вини командира

Рівень обізнаності / Характер дій	**Належні та своєчасні дії**	**Частково недостатні дії**	**Бездіяльність**
Не знав і не міг знати	Відсутність відповідальності або службова оцінка	Дисциплінарна відповідальність (мінімальна)	Дисциплінарна відповідальність
Повинен був знати	Дисциплінарна відповідальність	Адміністративна відповідальність	Адміністративна або кримінальна відповідальність (залежно від наслідків)
Знав про небезпеку	Адміністративна відповідальність	Кримінальна відповідальність (за наявності шкоди)	Кримінальна відповідальність

Джерело: розроблено автором

Примітка. Оцінка здійснюється з урахуванням тяжкості наслідків, конкретних умов обстановки, наявності реальної можливості діяти та стандарту розумної обачності.

З метою забезпечення практичного застосування запропонованої моделі доцільно використовувати узагальнений алгоритм оцінки юридичної відповідальності командира, який відображає послідовність аналізу його поведінки у конкретній ситуації.

Алгоритм оцінки відповідальності командира:

Встановлення обсягу службових обов'язків (О) – визначення змісту та меж обов'язків командира щодо забезпечення безпеки військової служби у конкретних умовах.

Ідентифікація ризиків – виявлення потенційних небезпек, пов'язаних із виконанням завдання, умовами обстановки та технічними факторами.

Оцінка рівня обізнаності (К) – встановлення, чи знав або повинен був знати командир про наявні ризики.

Аналіз характеру дій або бездіяльності (А) – оцінка адекватності прийнятих рішень і вжитих заходів реагування.

Оцінка рівня командного контролю (С) – визначення ефективності нагляду, своєчасності реагування та належності організації виконання завдання.

Встановлення причинно-наслідкового зв'язку – з'ясування, чи перебувають дії або бездіяльність командира у прямому зв'язку з настанням негативних наслідків.

Правова кваліфікація – віднесення встановленої поведінки до відповідного виду юридичної відповідальності з урахуванням тяжкості наслідків та умов обстановки.

Застосування наведеного алгоритму у поєднанні з функціональною моделлю та матрицею оцінки забезпечує системність, послідовність і обґрунтованість процесу правової кваліфікації та дозволяє мінімізувати суб'єктивізм при прийнятті відповідних рішень.

Запропонована матриця не підміняє правову кваліфікацію, а виступає допоміжним інструментом структурованого аналізу поведінки командира. Вона дозволяє уніфікувати підходи до оцінки службових рішень, забезпечити прозорість логіки правозастосування та підвищити обґрунтованість висновків щодо наявності чи відсутності вини.

Практичне значення матриці полягає у можливості її використання не лише у процесі притягнення до юридичної відповідальності, а й на етапі профілактики правопорушень – як інструменту

підготовки командирів, оцінки управлінських рішень і формування належного рівня командного контролю у сфері забезпечення безпеки військової служби.

Для ілюстрації практичного застосування запропонованого алгоритму доцільно розглянути типовий ситуаційний сценарій правозастосовної практики. У підрозділі мало місце травмування військовослужбовця під час виконання завдання із використанням військової техніки.

У межах алгоритму насамперед встановлюється зміст службових обов'язків командира щодо організації безпечного виконання робіт, проведення інструктажу та здійснення контролю за дотриманням вимог безпеки.

Далі ідентифікуються наявні ризики, зокрема технічний стан обладнання, рівень підготовки особового складу та умови виконання завдання, після чого оцінюється, чи знав або повинен був знати командир про їх існування.

На наступному етапі визначається, чи мав командир реальну можливість вжити заходів реагування (усунення технічної несправності, відсторонення непідготовленого особового складу, проведення додаткового інструктажу) та чи були такі заходи фактично реалізовані.

Особливе значення при цьому має наявність документального підтвердження відповідних дій (накази, журнали інструктажів, рапорти, доповіді), що формує доказову базу належного або неналежного командного контролю. Саме цей елемент у практиці часто визначає можливість доведення вини або її відсутності.

Лише після цього встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між діями або бездіяльністю командира та настанням негативних наслідків, що дозволяє здійснити правову кваліфікацію діяння. Залежно від встановлених обставин така поведінка може утворювати склад дисциплінарного проступку, адміністративного або кримінального правопорушення, зокрема у разі доведення істотної шкоди чи тяжких наслідків.

Наведений приклад демонструє, що застосування запропонованого алгоритму забезпечує формалізацію процесу оцінки командирської поведінки, підвищує її доказовість, послідовність та обґрунтованість у межах конкретного правозастосовного рішення.

Міжнародні стандарти відповідальності військових начальників.

У міжнародному гуманітарному праві принцип відповідальності командирів ґрунтується на визнанні того, що начальник може нести відповідальність не лише за віддання явно незаконного наказу, а й за бездіяльність (failure to act), тобто за невиконання позитивного обов'язку запобігти правопорушенню, припинити його або забезпечити належне реагування на нього. Така відповідальність виникає за наявності сукупності умов: існування відносин підпорядкування, обізнаності або можливості обізнаності про протиправну поведінку підлеглих, а також невжиття необхідних і розумних заходів реагування [7].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста підкреслює, що відповідальність командування є формою опосередкованої відповідальності, яка ґрунтується саме на неналежному здійсненні контролю за підлеглими [7]. У цьому контексті ключового значення набуває не лише факт порушення, а й якість реалізації начальником своїх управлінських функцій. Як зазначає М.В. Мітько, концепція командної відповідальності історично формувалася навколо багатовимірного правового статусу командира, який передбачає обов'язок контролю, попередження та припинення протиправних дій у межах наданих повноважень [4, с. 524–526].

Таким чином, міжнародне гуманітарне право фактично оперує категоріями, що відповідають ключовим елементам запропонованої моделі оцінки юридичної відповідальності командира, зокрема обсягу обов'язків (О), рівню контролю (С) та обізнаності (К), що підтверджує універсальний характер зазначених критеріїв.

Практика держав – членів НАТО демонструє більш інституціоналізований і системний підхід до забезпечення безпеки військової служби. Відповідно до доктринальних документів НАТО, зокрема NATO, відповідальність командира пов'язується не лише з наслідками конкретних порушень, а з ефективністю функціонування системи управління, контролю та оцінки ризиків у підрозділі [8].

Такий підхід передбачає обов'язковість ідентифікації небезпек, оцінки ризиків, впровадження превентивних заходів, контролю їх ефективності та документування як інцидентів, так і потенційно небезпечних ситуацій. У цьому контексті відповідальність командира набуває системного характеру та безпосередньо пов'язується з якістю управління безпекою.

У правових системах європейських держав також простежується тенденція до формалізації та інституціоналізації командного контролю. Зокрема, у Німеччині та Польщі питання військової дисципліни та відповідальності регулюються спеціалізованими нормативними актами та розглядаються у межах чітко визначених процедур, що забезпечує високий рівень правової визначеності та передбачуваності правозастосування [21; 22].

Сучасні міжнародні підходи до безпеки військової діяльності дедалі більше орієнтуються на ризик-орієнтовані моделі управління, у межах яких помилки розглядаються не як виключно інди-

відуальні відхилення, а як результат функціонування організаційних процесів і систем контролю. Такий підхід передбачає зміщення акценту з реактивної відповідальності на превентивне управління ризиками.

У практичному вимірі це означає, що належне командування оцінюється не лише за результатами реагування на інциденти, а й за наявністю ефективних механізмів їх попередження, включаючи систематичний аналіз небезпечних ситуацій, оцінку ризиків, документування управлінських рішень та контроль за їх виконанням.

Отже, порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в міжнародних підходах до відповідальності військового командування ключове значення мають саме ті елементи, які покладені в основу запропонованої функціональної моделі, а саме: визначеність обов'язків (О), ефективність контролю (С), рівень обізнаності про ризики (К) та адекватність управлінських дій (А). Це підтверджує узгодженість запропонованої моделі із сучасними міжнародними стандартами та її придатність до практичного застосування у сфері забезпечення безпеки військової служби.

Результати проведеного дослідження та запропонована функціональна модель оцінки юридичної відповідальності командира дозволяють визначити ключові напрями вдосконалення національного правового регулювання у сфері забезпечення безпеки військової служби.

Першим напрямом має стати нормативне закріплення цілісного стандарту забезпечення безпеки військової служби як самостійного обов'язку командира. Нині цей обов'язок виводиться із сукупності статутних норм [5; 6], що ускладнює як профілактику правопорушень, так і їх правову оцінку.

З урахуванням запропонованої моделі (О, С, К, А) доцільно визначити, що командир зобов'язаний: виявляти небезпеки (К), оцінювати ризики, організовувати профілактичні заходи (А), здійснювати належний контроль (С) та документувати управлінські рішення. Це дозволить перейти від абстрактної оцінки «недбалості» до аналізу конкретних невиконаних дій.

Другим напрямом є посилення правових механізмів контролю та доказування. Як показало дослідження, ключовою проблемою є доведення того, що командир знав або повинен був знати про небезпеку (К), мав реальну можливість діяти (А), однак не здійснив належного контролю (С).

Для усунення цієї прогалини доцільно запровадити уніфіковані процедури документування управлінських рішень: ведення журналів ризику, фіксацію інструктажів, аналіз небезпечних подій та потенційно ризикових ситуацій, а також стандартизований порядок відображення командирських рішень. Такий підхід дозволить сформувати належну доказову базу як для підтвердження добросовісності командира, так і для встановлення його відповідальності.

У цьому контексті правові позиції Верховного Суду щодо необхідності доведення реальної можливості діяти та змісту невиконаного обов'язку мають бути інституціоналізовані у відповідних процедурах [13].

Третім напрямом є запровадження у військах превентивно-орієнтованої моделі забезпечення безпеки військової діяльності, що ґрунтується на системному управлінні ризиками та постійному командному контролі.

Йдеться про адаптацію елементів сучасних підходів safety management, зокрема процедур ідентифікації небезпек, оцінювання ризиків, внутрішнього аудиту безпеки, аналізу дій після виконання завдань та системного документування управлінських рішень [17; 18; 19; 20]. У такій моделі відповідальність командира оцінюється не лише за наслідками, а й за якістю функціонування системи управління безпекою, що відповідає компонентам контролю (С) та дій (А).

Отже, перспективна модель відповідальності командирів має трансформуватися з переважно реактивної у превентивно-контрольну, що забезпечує як підвищення рівня безпеки військової служби, так і обґрунтованість правозастосовних рішень.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що юридична відповідальність командирів за порушення вимог безпеки військової служби є складним міжгалузевим інститутом, який формується на перетині військового, адміністративного, кримінального та міжнародного гуманітарного права. Безпека військової служби має розглядатися не як сукупність технічних вимог, а як результат належної організації служби, дисципліни, управління ризиками та системного командного контролю. У цьому контексті командир виступає суб'єктом спеціального обов'язку забезпечення безпечного та правомірного функціонування підрозділу.

Обґрунтовано, що дисциплінарна, адміністративна і кримінальна відповідальність командира мають спільну основу – порушення обов'язку належного командного контролю. Для обґрунтованого притягнення до відповідальності необхідним є встановлення змісту службового обов'язку, наявності реальної можливості діяти, рівня обізнаності про ризики та причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою командира і негативними наслідками.

Визначено, що ключовою проблемою правозастосування є відсутність уніфікованих критеріїв оцінки поведінки командира, що ускладнює відмежування видів юридичної відповідальності та до-

ведення вини. Чинне регулювання орієнтоване переважно на оцінку наслідків правопорушення, а не якості здійсненого контролю.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні функціонального підходу до оцінки відповідальності командира через систему критеріїв (О – обсяг обов'язків, С – рівень контролю, К – обізнаність, А – характер дій), реалізованого у вигляді узагальненої моделі, алгоритму її застосування та матриці оцінки. Запропонований підхід забезпечує перехід від фрагментарної правової оцінки до системного аналізу командирської поведінки.

Показано, що запропонована модель узгоджується з міжнародними підходами до відповідальності військового командування, зокрема принципом командної відповідальності у міжнародному гуманітарному праві, а також сучасними підходами до управління безпекою, орієнтованими на превенцію та контроль.

Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі та алгоритму для вдосконалення законодавства, уніфікації процедур доказування та підвищення обґрунтованості правозастосовних рішень. Їх застосування дозволяє мінімізувати ризики як необґрунтованої криміналізації, так і уникнення відповідальності та сприяє переходу до превентивно-контрольної моделі забезпечення безпеки військової служби.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні формалізованих критеріїв оцінки рівня командного контролю та їх інтеграції у практику військового управління і правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 237–243. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.74. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273700 (дата звернення: 23.04.2026).
2. Загиней-Заболотенко З.А. Недбале ставлення до військової служби як спеціальний вид службової недбалості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 508–511. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/119. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2024/121.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
3. Андрушко О.В. Особливості юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 24–27. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/2. URL: https://www.lsej.org.ua/ 11_2024/4.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
4. Мітько М.В. Значення доктрини командної відповідальності для притягнення військових командирів до відповідальності в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 10. С. 524–526. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/121. URL: https://lsej.org.ua/10_2024/123.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14 (дата звернення: 23.04.2026).
6. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14 (дата звернення: 23.04.2026).
7. Command Responsibility and Failure to Act: factsheet. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2014. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/command-responsibility-icrc-eng.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
8. Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations (AJP-3). Edition D, Version 1. Brussels: NATO Standardization Office, 2025. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6964e72799fbdc498faecce2/AJP_3_Ed_D_V1-O.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 23.04.2026).
10. Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / С.С. Вітвіцький, М.Ю. Веселов, О.М. Нестеренко, П.С. Єпринцев. Харків: Право, 2024. 182 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/663/299/e13/663299e13872a676140268.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 23.04.2026).
12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок

до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20 (дата звернення: 23.04.2026).
13. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23.03.2021 у справі № 234/13113/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95905245 (дата звернення: 23.04.2026).
14. Стефанів Н. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень: презентація. Львів, 5 вересня 2023 р. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_05_Prezent_Stefaniv_Viisk_pravoporysh.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
15. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469 (дата звернення: 23.04.2026).
16. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12 (дата звернення: 23.04.2026).
17. Reason J. Managing the Risks of Organizational Accidents. London: Routledge, 2016. 252 p.
18. Hollnagel E. Safety-I and Safety-II: The Past and Future of Safety Management. Boca Raton: CRC Press, 2018. 192 p.
19. Dekker S. The Field Guide to Understanding "Human Error". 3rd ed. Boca Raton: CRC Press, 2020. 234 p.
20. Leveson N. Engineering a Safer World: Systems Thinking Applied to Safety. Cambridge: MIT Press, 2017. 552 p.
21. Wehrdisziplinarordnung (WDO). Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/wdo_2025/ (дата звернення: 23.04.2026).
22. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000655 (дата звернення: 23.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Дубовик С.О., Яковлева Л.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.48
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.7

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ УКРАЇНИ

Ільченко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0003-4885-2205

Євтєєва К.А.,
студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Ільченко О.В., Євтєєва К.А. Правовий аналіз криміналізації воєнних злочинів, вчинених проти України.

У статті здійснено комплексне дослідження актуальності криміналізації воєнних злочинів, вчинених проти України, а також проаналізовано особливості її нормативного закріплення та практичної реалізації в умовах сучасних викликів. Обґрунтовано, що кримінально карані діяння, пов'язані зі збройним конфліктом, вчиняються в межах специфічного правового режиму, сформованого внаслідок запровадження воєнного стану в Україні, а також систематичного характеру вчинення воєнних злочинів проти цивільного населення та держави в цілому. Наголошено на необхідності адаптації національного кримінального законодавства до сучасних умов збройної агресії та міжнародно-правових стандартів.

У межах дослідження основну увагу приділено аналізу положень статті 438 Кримінального кодексу України як ключової норми, що встановлює відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Визначено її бланкетний характер, який зумовлює необхідність звернення до джерел міжнародного кримінального та гуманітарного права, зокрема до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Проаналізовано наслідки ратифікації цього міжнародного акта для національної правової системи, з акцентом на розширення можливостей кваліфікації воєнних злочинів через конкретизацію їх складів відповідно до статті 8 Статуту.

Досліджено зміни до кримінального законодавства України, пов'язані із запровадженням принципу універсальної юрисдикції, що забезпечує можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, незалежно від їх громадянства чи місця вчинення злочину, тим самим унеможливлюючи уникнення покарання.

Проаналізовано актуальну судову практику Верховного Суду, яка свідчить про поступове формування сталої правозастосовної позиції щодо кваліфікації воєнних злочинів із урахуванням норм як національного, так і міжнародного права. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії воєнним злочинам з метою забезпечення ефективного правосуддя та відновлення справедливості.

Ключові слова: криміналізація, воєнні злочини, ратифікація, національне законодавство, притягнення до відповідальності, кримінальне законодавство.

Ilchenko O.V., Yevtieieva K.A. Legal analysis of the criminalization of war crimes committed against Ukraine.

The article provides a comprehensive study of the relevance of the criminalization of war crimes committed against Ukraine, as well as an analysis of the peculiarities of its normative consolidation and practical implementation under contemporary challenges. It is substantiated that criminally punishable acts related to armed conflict are committed within a specific legal regime formed as a result of the introduction of martial law in Ukraine, as well as the systematic nature of war crimes perpetrated against the civilian population and the state as a whole. Emphasis is placed on the necessity of adapting national criminal legislation to the current conditions of armed aggression and to international legal standards.

Within the scope of the study, particular attention is paid to the analysis of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as a key provision establishing liability for violations of the laws and customs

of war. Its blanket nature is identified, which necessitates recourse to the sources of international criminal and humanitarian law, in particular to the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court. The consequences of the ratification of this international instrument for the national legal system are analyzed, with an emphasis on expanding the possibilities for the qualification of war crimes through the specification of their elements in accordance with Article 8 of the Statute.

The amendments to the criminal legislation of Ukraine related to the introduction of the principle of universal jurisdiction are also examined. This principle ensures the possibility of holding persons guilty of committing war crimes criminally liable regardless of their nationality or the place where the crime was committed, thereby preventing impunity.

The current case law of the Supreme Court is analyzed, demonstrating the gradual formation of a consistent law enforcement approach to the qualification of war crimes, taking into account both national and international legal norms. It is concluded that there is a need for further improvement of criminal law mechanisms to combat war crimes in order to ensure effective justice and the restoration of justice.

Key words: criminalization, war crimes, ratification, national legislation, prosecution, criminal law.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінального права України особливої актуальності набуває необхідність забезпечення чіткої, послідовної та юридично бездоганної кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених в умовах збройного конфлікту. У зв'язку з цим постає завдання оцінки спроможності національного кримінального законодавства адекватно та ефективно реагувати на відповідні загрози, з урахуванням як внутрішньої узгодженості правових норм, так і їх відповідності міжнародно-правовим стандартам. Важливого значення набуває не лише наявність належного кола кримінально-правових заборон, а й логіка їх системного структурування, що забезпечує ефективність правозастосування.

Проблематика криміналізації воєнних злочинів, вчинених проти України, безпосередньо пов'язана з необхідністю гарантування внутрішньої узгодженості та нормативної визначеності положень національного права. Раціонально вибудувана система криміналізації воєнних злочинів виступає необхідною передумовою ефективного та послідовного судочинства, оскільки забезпечує належну трансформацію фактичних обставин вчинення таких діянь у юридично визначені склади кримінальних правопорушень.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою у ґрунтовному аналізі механізмів криміналізації воєнних злочинів у національному праві України з метою формування цілісної, несуперечливої та ефективної практики притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Стан дослідження проблеми. Питання криміналізації воєнних злочинів, вчинених проти України, набуло значного розвитку у дослідженнях вітчизняних науковців, особливо в умовах триваючої збройної агресії та необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами. Вказана проблематика стала предметом наукових досліджень низки українських дослідників, які аналізують як теоретичні, так і прикладні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, зокрема, у працях І. Татаренка, Г. Гриценка, А. Мезері, І. Головюка, Є. Діденка.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, окремі аспекти досліджуваної проблематики залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового осмислення.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні криміналізації воєнних злочинів, вчинених проти України, шляхом аналізу національного кримінального законодавства та його відповідності міжнародно-правовим стандартам, зокрема нормам міжнародного гуманітарного та кримінального права. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування особливостей нормативного закріплення відповідальності за воєнні злочини, визначення проблем бланкетності відповідних кримінально-правових норм, оцінку впливу імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду на правозастосовну практику, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізмів кримінально-правового реагування з метою забезпечення ефективного притягнення винних осіб до відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнні злочини вчиняються в умовах особливої правової та фактичної реальності, зумовленої існуванням збройного конфлікту, що визначає специфіку їх кримінально-правової оцінки. У контексті України, в якій запроваджено правовий режим воєнного стану, на органи правосуддя покладається обов'язок здійснювати кваліфікацію суспільно небезпечних діянь, вчинених представниками держави-агресора, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права. При цьому визначальне значення має застосування законів та звичаїв війни як базових критеріїв для встановлення складу воєнних злочинів та належної правової оцінки відповідних діянь.

Зокрема, 24 лютого 2022 року Президентом України було видано Указ «Про введення воєнного стану в Україні», яким започатковано функціонування особливого правового режиму. Відповідно до положень цього Указу діяльність органів виконавчої влади та правоохоронних органів щодо реалізації заходів правового режиму воєнного стану повинна здійснюватися у суворій відповідності до вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1].

Вважаємо за доцільне наголосити, що створення згаданого Указу Президента не передбачає того, що будь-які злочини, вчинені на території України під час воєнного часу, є воєнними злочинами. Базовим правовим інструментом, який використовує національна правова система для криміналізації воєнних злочинів є Кримінальний кодекс України, а саме його 438 стаття.

Щодо поняття воєнних злочинів, то стаття 438 Кримінального кодексу України трактує його як жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [2].

Очевидно, що стаття 438 Кримінального кодексу України є бланкетною, адже відсилає нас до нормативно-правових актів міжнародного гуманітарного законодавства. Варто погодитися, що на етапі визначення нормативної бази для криміналізації воєнних злочинів в Україні виникає логічна необхідність розкрити природу наведеної статті. Це змушує слідчих встановлювати прямий зв'язок між скоєним злочином та подіями збройного конфлікту, посилаючись на положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до неї.

Перш за все, до уваги варто взяти ратифікацію Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 21.08.2024 року [3]. Ця подія стала важливою для подальшої криміналізації воєнних злочинів, здійснених щодо України. Ратифікація Статуту запустила незворотний процес імплементації положень у національний Кримінальний кодекс. Однак вважаємо, що стаття 438 Кримінального кодексу залишається бланкетною, адже у самостійному порядку стаття не розкриває перелік воєнних злочинів, за які злочинців можна притягувати до відповідальності. Станом на зараз можемо зазначити, що суди під час кримінального судочинства активно посилаються на статтю 8 Римського статуту, а після ратифікації цього Статуту настала можливість і кваліфікувати злочини відповідно до статті 8, що беззаперечно тільки посилює ефективність криміналізації воєнних злочинів у відповідності до статті 438 Кримінального кодексу України [4].

Таким чином, органи кримінальної юстиції отримали прямі законні підстави наповнювати загальну відсильну рамку національної статті чітко кодифікованими складами правопорушень зі статті 8 Статуту, а це, своєю чергою, надає потужнішу можливість для криміналізації воєнних злочинів, вчинених стосовно України із застосуванням 438 статті КК України.

Разом із ратифікацією Римського Статуту було прийнято зміни до кримінального та кримінально-процесуального законодавства відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього», який набув чинності 24 жовтня 2024 року. Відповідно до цих змін статтю 438 КК України було доповнено 2 частиною, яка призначає посилену кримінальну відповідальність за вчинені дії, передбачені частиною 1 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людини [5].

На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства України простежується тенденція до посилення відповідальності за воєнні злочини, що свідчить про усвідомлення законодавцем їх підвищеної суспільної небезпеки та необхідності належного правового реагування. Як зазначає І. В. Татаренко, ані положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ані практика міжнародних кримінальних трибуналів не відносять до воєнних злочинів діяння, наслідком яких стала смерть особи з необережності.

Водночас український законодавець у новій редакції частини другої статті 438 Кримінального кодексу України передбачив посилену кримінальну відповідальність, у тому числі за необережне спричинення смерті у зв'язку з вчиненням воєнного злочину. Такий підхід свідчить про прагнення до розширення меж кримінально-правового захисту та підвищення ефективності притягнення винних осіб до відповідальності. Хоча зазначені новели безпосередньо не випливають із міжнародних договорів України, вони не суперечать їх положенням і водночас відображають реалізацію принципу державного суверенітету у сфері кримінально-правової політики [6].

Вбачається доцільним звернути увагу на те, що з 24 жовтня 2024 року відбулося концептуальне оновлення статті 8 Кримінального кодексу України, яка визначає чинність закону про кримінальну

відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України. Зазначені зміни відображають розширення підходів до реалізації кримінальної юрисдикції держави та спрямовані на забезпечення ефективного притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів, незалежно від території їх вчинення [5]. Це надало Україні правовий інструмент для переслідування іноземців та осіб без громадянства за воєнні злочини незалежно від місця їх вчинення. Так, згідно з ч. 2 ст. 8 КК України, іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили воєнні злочини, передбачені КК України, підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом незалежно від випадків (умов), передбачених частиною першою цієї статті, якщо такі особи перебувають на території України і не можуть бути видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено [2].

На наш погляд, ця норма, на відміну від тієї, що закріплена у ч. 1 ст. 8 КК України створює гарантію для покарання осіб, які вчинили воєнні злочини поза межами України, але перебувають на її України. Така норма виступає й запобіжником від уникнення кримінальної відповідальності особами, які безпосередньо опинився в руках українського правосуддя. Іншими словами, ч. 2 ст. 8 КК України є важливою складовою для криміналізації воєнних злочинів, адже вона створює невідворотні умови, за яких жоден іноземець або особа без громадянства не може використовувати для ухилення від покарання на території України. Україна має обов'язок здійснити правосуддя самостійно, відповідно до національного законодавства.

Говорячи про судову практику, то таке розширення юрисдикції гарантує невідворотність покарання і позбавляє воєнних злочинців можливості використовувати територіальні бар'єри для уникнення відповідальності. В першу чергу, варто розглянути Постанову Касаційного *кримінального* суду у складі *Верховного* Суду у справі №753/14148/21, за якої Суд залишив без змін вирок судів попередніх інстанцій, якими військового комісара з тимчасово окупованого Криму заочно засуджено до 8 років позбавлення волі за порушення законів та звичаїв війни. Кримінальне правопорушення обвинуваченого полягало у тому, що він, обіймаючи керівні посади у військовому комісаріаті окупаційної адміністрації Феодосії та Кіровського району, забезпечував проведення призовних кампаній, примушуючи цивільне населення України проходити строкову військову службу у збройних силах російської федерації.

Процес криміналізації воєнного злочину прослідковується через правозастосування бланкетної норми статті 438 Кримінального кодексу України, відбулося пряме посилання на міжнародне гуманітарне право. Суд наголосив, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 438 КК України, є злочином з формальним складом, тож для винесення обвинувального вироку є достатнім сам факт організації незаконного призову та участі посадовця в реалізації державної політики агресора. Враховуючи викладене, суди дійшли обґрунтованого висновку як такого, що обіймаючи посади «старшого помічника військового комісара» та «військового комісара», реалізовував державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим, а тому в суду відсутні сумніви у правильності кваліфікації судами його дій за ч. 1 ст. 438 КК України [7].

Слід зазначити, що з урахуванням сучасних реалій та триваючої війни в Україні воєнні злочини продовжують вчинятися. У зв'язку з цим важливим завданням законодавчої влади є внесення змін до Кримінального кодексу України, зокрема шляхом створення окремого розділу, який міститиме комплексну характеристику воєнних злочинів та визначатиме відповідні види покарань за їх вчинення. Такі зміни мають ґрунтуватися на положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Є. Діденко стверджує, що воєнні злочини об'єднуються характером та засобами ведення військових дій, які порушують закони та звичаї війни, такі як вбивства, катування, руйнування міст і сіл, а також інші дії, які не виправдані воєнною необхідністю. Важливо враховувати ці ознаки при розробці методик розслідування та визначенні відповідальності за вчинення воєнних злочинів. Тому, доцільною є пропозиція виділити воєнні злочини в окремому розділі Кримінального кодексу з детальною кримінально-правовою характеристикою для забезпечення належного механізму доказування та покарання винних осіб [8]. Вважаємо за доцільне погодитися з І. Чорним, він зазначає, що криміналізація воєнних злочинів зокрема пов'язана, по-перше, із необхідністю у врахуванні негативного, історично сформованого досвіду захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту; по-друге, – з наявністю відповідних зобов'язань, взятих Україною під час ратифікації договорів, які утворюють міжнародне гуманітарне право; третьою причиною є визначення способів наближення національного законодавства до законодавства зарубіжних країн [9]. Набутий Україною досвід протидії воєнним злочинам, зокрема у сфері захисту цивільного населення, свідчить про наявність суттєвих викликів у забезпеченні ефективного кримінально-правового реагування. У цьому контексті недостатнім є лише запозичення та аналіз історичного досвіду попередніх збройних конфліктів; актуальним постає завдання формування власної, адаптованої до сучасних умов, практики притягнення осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності.

Ратифікація Україною міжнародних договорів створила належне підґрунтя для посилення криміналізації воєнних злочинів, однак національне кримінальне законодавство все ще характеризується недостатнім рівнем конкретизації складів таких злочинів. Зокрема, існує розрив між положеннями вітчизняного законодавства та переліком і змістом воєнних злочинів, визначених у праві Міжнародного кримінального суду, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативної бази з метою забезпечення її відповідності міжнародним стандартам.

Висновки. Проведений правовий аналіз криміналізації воєнних злочинів, вчинених в Україні, свідчить про те, що відповідний інститут перебуває на етапі трансформації та масштабування з урахуванням сучасної воєнної ситуації та норм міжнародного права. Станом на сьогодні стаття 438 Кримінального кодексу України залишається ключовою нормою для криміналізації воєнних злочинів. Водночас її бланкетний характер зумовлює необхідність звернення до міжнародно-правових актів. Аналіз судової практики свідчить, що зазначена норма застосовується у поєднанні з нормами міжнародного права, що слід оцінювати як позитивну тенденцію.

Визначальним фактором є подальша трансформація національного кримінального законодавства та поступовий відхід від виключно відсильної моделі правового регулювання. У цьому контексті доцільним і необхідним кроком є внесення зміни до Кримінального кодексу України, а саме, створення окремого розділу, присвяченого конкретним складам воєнних злочинів, за зразком статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. З огляду на те, що воєнні злочини тривають, підвищення рівня деталізації національного законодавства у сфері їх криміналізації сприятиме ефективнішому функціонуванню механізму притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Про введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 /Президент України. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 20.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3040 (дата звернення: 20.04.2026).
3. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2 (дата звернення: 25.04.2026).
4. Мазур М. «Якість судових рішень щодо воєнних злочинів зростає». Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1574477/ (дата звернення: 25.04.2026).
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n2 (дата звернення: 26.04.2026).
6. Татаренко І.В. «Суперечливі аспекти кримінальної відповідальності за скоєні злочини в Україні». *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. Вип. №2. С. 335. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/77.
7. Постанова Касаційного *кримінального* суду у складі *Верховного* Суду від 28.02.2024 у справі №753/14148/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733 (дата звернення: 26.04.2026).
8. Діденко Є.В. Кримінально-правова та процесуальна характеристика воєнних злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення рф в Україну. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С. 571. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.96.
9. Чорний І.Я. До питання щодо підстав криміналізації воєнних злочинів. *Науково-практичний журнал «Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика».* 2024. Вип. №3. С. 82. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-13.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Ільченко О.В., Євтєєва К.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.8

САНКЦІЇ СТАТЕЙ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Йовенко І.І.,
кандидат юридичних наук,
Головне управління Національної поліції
в Закарпатській області
ORCID: 0009-0008-3807-9988
E-mail: investdepzak@gmail.com

Карпенко Н.В.,
кандидат юридичних наук,
Головне слідче управління Національної поліції України
ORCID: 0000-0001-5355-3598
E-mail: tv1959@ukr.net

Йовенко І.І., Карпенко Н.В. Санкції статей, що визначають підстави кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля.

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз санкцій статей, що визначають підстави кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля. Досліджено їх зміст, структуру, види та функціональне призначення у механізмі кримінально-правового регулювання охорони довкілля. Обґрунтовано, що санкції виступають ключовим інструментом реалізації кримінальної політики держави, оскільки визначають межі державного примусу, забезпечують покарання винних осіб та виконують загально- і спеціально-превентивну функцію. Встановлено, що санкції норм, які передбачають відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення, мають переважно альтернативний та відносно визначений характер, що дозволяє суду індивідуалізувати покарання залежно від тяжкості вчиненого діяння, форми вини, особи правопорушника та інших обставин кримінального провадження.

Визначено, що найбільш поширеними видами покарань є штраф, обмеження волі та позбавлення волі, тоді як додаткові санкції включають позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також інші обмежувальні заходи. З'ясовано, що існуюча система санкцій не завжди відповідає сучасним екологічним викликам та реальному рівню суспільної небезпечності таких правопорушень. Зокрема, розміри штрафів у багатьох випадках не забезпечують належного стримувального ефекту, а механізми відшкодування шкоди довкіллю залишаються недостатньо ефективними. Водночас кримінальне законодавство не повною мірою враховує підвищену небезпеку діянь, пов'язаних із масштабними екологічними наслідками, особливо в умовах воєнного стану.

Окрему увагу приділено впливу кваліфікуючих ознак на зміст санкцій, зокрема вчиненню правопорушення повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовими особами або із спричиненням тяжких наслідків. Встановлено, що така диференціація не завжди є достатньо чіткою та послідовною, що ускладнює правозастосовну практику та знижує ефективність кримінально-правового впливу. Зроблено висновок про необхідність удосконалення санкцій шляхом підвищення їх економічної відчутності, розширення спектра додаткових покарань, посилення відповідальності за тяжкі екологічні правопорушення та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового захисту довкілля та забезпеченню екологічної безпеки держави.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, санкції, кримінальна відповідальність, екологічна безпека, покарання, штраф, позбавлення волі, кримінальне право.

Yovenko I.I., Karpenko N.V. Sanctions articles which indicates criminal terms for criminal offenses against dowkille.

The article has a comprehensive criminal-legal analysis of the sanctions of the articles, which indicate the criminal liability for criminal offenses against Dovkill. Their place, structure, and types of functional significance in the mechanism of criminal-legal regulation of the death penalty have been identified.

It is established that sanctions are a key instrument for the implementation of the state's criminal policy, which denotes the boundaries of the state's primus, ensures the punishment of guilty individuals and establishes criminal and special preventive function. It has been established that the sanctions of the norms, which convey responsibility for environmental criminal offenses, may be of an important alternative nature, which allows the court to individually punish the punishment properly depending on the severity of the offense committed, the form of guilt, the type of offender and other circumstances of criminal activity.

It is determined that the most extensive types of punishment include a fine, a reduction in freedom and a reduction in freedom, while additional sanctions include the reduction of the right to seize plantings or engage in singing activities, as well as Other intermediate calls. It is clear that the current sanction system does not always reflect the current environmental protests and the real level of serious insecurity of such offenses. Treatments and fines in such cases will not ensure a reliable stimulating effect, and the mechanisms for eliminating the damage will become insufficiently effective. Nowadays, criminal legislation does not completely protect against the unsafe actions related to large-scale environmental consequences, especially in the minds of the military camp.

We express our deepest respect to the influx of qualified persons into substitution of sanctions, withholding the commission of the offense again, behind the previous group of individuals, service personnel, or due to the causes of serious consequences. It has been established that such differentiation is not always sufficiently clear and consistent that it complicates legal practice and reduces the effectiveness of the criminal law infusion. A resolution has been issued regarding the need to enhance sanctions by increasing their economic sensitivity, expanding the range of additional penalties, and strengthening the liability for serious environmental offenses. and harmonization of national legislation with European standards. The implementation of such approaches will enhance the effectiveness of criminal law protection and ensure the environmental safety of the state.

Key words: criminal offenses against Dovkill, sanctions, criminal record, environmental safety, punishment, fine, absolution, criminal law.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується зростанням антропогенного навантаження на довкілля, що супроводжується збільшенням кількості кримінальних правопорушень у сфері екологічної безпеки. В умовах воєнного стану в Україні ці процеси набувають особливої гостроти, оскільки руйнування інфраструктури, забруднення територій, нераціональне використання природних ресурсів та ослаблення державного контролю створюють додаткові криміногенні ризики. За таких умов ефективність кримінально-правової охорони довкілля значною мірою залежить не лише від формального закріплення складів кримінальних правопорушень, але й від адекватності санкцій, передбачених відповідними нормами [1].

Санкції є ключовим елементом кримінально-правової норми, оскільки саме вони визначають характер і межі державного примусу, а також виконують функції покарання, превенції та відновлення порушених екологічних правовідносин. Водночас аналіз положень Кримінального кодексу (далі - КК) України свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із недостатньою ефективністю санкцій. Зокрема, спостерігається невідповідність між тяжкістю екологічної шкоди та суворістю передбачених покарань, що проявляється у відносно низьких розмірах штрафів, обмеженому застосуванні альтернативних видів покарань та недостатній ролі додаткових санкцій.

Крім того, існує проблема недостатньої диференціації санкцій залежно від ступеня суспільної небезпечності діяння, що ускладнює процес індивідуалізації покарання та знижує ефективність кримінально-правового впливу. Особливої уваги потребує питання відповідальності службових осіб та суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з підвищеним ризиком завдання шкоди довкіллю. У контексті євроінтеграційних процесів актуальності набуває також проблема гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами у сфері охорони довкілля. Це передбачає не лише вдосконалення складів кримінальних правопорушень, але й перегляд системи санкцій у напрямі підвищення їх ефективності, пропорційності та стримувального впливу [2, с. 123-124].

Таким чином, необхідність наукового осмислення санкцій як елементу кримінально-правового механізму охорони довкілля, виявлення їх недоліків та визначення напрямів удосконалення зумовлює актуальність даного дослідження як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Метою статті є комплексний аналіз санкцій статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за правопорушення проти довкілля, визначення їх ефективності та обґрунтування напрямів удосконалення кримінально-правового регулювання у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення досліджувалася у працях таких уче-

них, як: Г.М. Буканов, А.О. Вірт, Д.Л. Вітюк, О.О. Дудоров, К.В. Жигафарова, С.І. Заїка, Ю.О. Єрмаков, К.А. Комузляк, С.І. Марко, І.І. Митрофанов, С.В. Мурихін, Є.О. Письменський, Т.С. Садова, О.О. Семенюк, Ю.А. Турлова, І.О. Харь, М.О. Черниш та інші. Водночас питання санкцій як окремого елементу кримінально-правової норми досліджене недостатньо комплексно, що зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Санкції кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, виступають системоутворюючим елементом механізму кримінально-правового захисту екологічних правовідносин та безпосередньо визначають ефективність реалізації державної політики у сфері екологічної безпеки. У межах Розділу VIII КК України санкції відображають ступінь суспільної небезпечності відповідних діянь, а також слугують інструментом досягнення балансу між каральним впливом, загальною та спеціальною превенцією і відновленням порушених екологічних правовідносин [3, с. 376]. Водночас їх зміст і структура формуються під впливом як кримінально-правових принципів, так і економічних, соціальних та екологічних факторів, що визначають специфіку даної категорії правопорушень.

Характерною особливістю санкцій у сфері кримінальних правопорушень проти довкілля є їх переважно альтернативний характер, що передбачає можливість застосування різних видів покарань у межах однієї правової норми. Така конструкція відповідає принципу індивідуалізації покарання, закріпленому у кримінальному праві, та дозволяє враховувати різноманітність форм прояву екологічної злочинності, яка може варіюватися від незначних порушень до діянь із катастрофічними наслідками. Разом із тим надмірна альтернативність санкцій за відсутності чітких критеріїв їх застосування може призводити до неоднорідності судової практики, формування різних підходів до призначення покарання у подібних провадженнях та, як наслідок, зниження довіри до правосуддя [4, с. 131-132].

Аналіз видового складу санкцій свідчить, що найбільш поширеним видом покарання у сфері екологічних кримінальних правопорушень є штраф. Його домінування зумовлене, з одного боку, прагненням законодавця мінімізувати застосування ізоляційних заходів, а з іншого – економічною природою багатьох екологічних правопорушень, пов'язаних із отриманням неправомірної вигоди від використання природних ресурсів [5, с. 23]. Проте ефективність штрафу як засобу кримінально-правового впливу значною мірою залежить від його розміру, співвідношення із завданою шкодою та економічною вигодою правопорушника. У сучасних умовах розміри штрафів часто є недостатніми для досягнення належного стримувального ефекту, що створює передумови для формування так званої «економічної доцільності правопорушення», коли суб'єкт свідомо обирає протиправну поведінку як більш вигідну порівняно з дотриманням законодавства. Особливо яскраво це проявляється у сферах незаконної порубки лісу, видобування корисних копалин, забруднення водних ресурсів та атмосферного повітря [6, с. 123-124].

Покарання у вигляді обмеження та позбавлення волі займають менш поширене, але принципово важливе місце у системі санкцій, оскільки вони застосовуються у випадках підвищеної суспільної небезпечності діяння. Їх наявність у санкціях свідчить про визнання законодавцем потенційної тяжкості наслідків екологічних правопорушень, які можуть становити загрозу не лише окремим природним об'єктам, але й екологічній безпеці держави в цілому [7]. Водночас практика застосування таких покарань характеризується певною стриманістю, що пояснюється як складністю доведення причинно-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками, так і загальною тенденцією гуманізації кримінальної політики. Це, у свою чергу, знижує превентивний потенціал санкцій та не завжди відповідає реальному рівню небезпеки відповідних діянь [8, с. 481].

Особливу роль у системі санкцій відіграють додаткові покарання, зокрема позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Їх застосування є надзвичайно важливим у випадках, коли кримінальні правопорушення вчиняються у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків, що характерно для значної частини екологічних деліктів [9, с. 175]. Такі санкції мають виражений спеціально-превентивний характер, оскільки спрямовані на усунення можливості повторного вчинення правопорушення шляхом обмеження доступу до відповідних ресурсів або повноважень [10]. Однак їх потенціал у правозастосовній практиці використовується недостатньо, що свідчить про необхідність удосконалення як нормативного регулювання, так і практики призначення таких покарань.

Важливим аспектом аналізу санкцій є їх взаємозв'язок із механізмами відшкодування шкоди, завданої довкіллю. Хоча відшкодування шкоди формально належить до сфери цивільно-правової відповідальності, у контексті екологічних правопорушень воно набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на досягнення відновлювальної мети кримінально-правового вплив [11]. Водночас існуючі механізми визначення розміру екологічної шкоди, її доказування

та стягнення є складними та часто не забезпечують реального відновлення порушеного стану довкілля. Це зумовлює необхідність інтеграції кримінально-правових і цивільно-правових інструментів у єдиний механізм забезпечення відповідальності за екологічні правопорушення [12, с. 12-13].

Диференціація санкцій залежно від кваліфікуючих ознак є ще одним ключовим елементом їх аналізу. Законодавець передбачає посилення відповідальності у випадках, коли правопорушення вчинене повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою або спричинило тяжкі наслідки. Такий підхід загалом відповідає принципу справедливості, однак його реалізація не завжди є послідовною. Зокрема, у ряді статей відсутня чітка градація санкцій залежно від ступеня шкоди, що ускладнює процес індивідуалізації покарання. Крім того, проблема визначення «тяжких наслідків» у сфері екологічних правопорушень залишається дискусійною, оскільки екологічна шкода має комплексний, часто відкладений у часі характер і не завжди піддається точному кількісному виміру [13, с. 117-118].

Суттєвим чинником, що впливає на ефективність санкцій, є також рівень латентності екологічної злочинності. Значна частина таких правопорушень залишається невиявленою або не доводиться до стадії судового розгляду, що знижує загально-превентивний ефект кримінального законодавства. У цьому контексті санкції виконують не лише каральну функцію, але й сигналізують про рівень пріоритетності охорони довкілля у державній політиці. Недостатня суворість санкцій може сприйматися як толерування екологічних правопорушень, що негативно впливає на правосвідомість суб'єктів господарювання та населення [14, с. 157].

В умовах воєнного стану значення ефективних санкцій істотно зростає, оскільки екологічні правопорушення можуть бути пов'язані з масштабними руйнуваннями інфраструктури, забрудненням територій, незаконним використанням природних ресурсів та іншими негативними наслідками, що мають довготривалий характер. У таких умовах санкції повинні бути адаптовані до нових викликів, передбачати підвищену відповідальність за діяння, що спричиняють значну шкоду довкіллю, а також забезпечувати ефективні механізми відновлення порушених екосистем [15, с. 123-124]. Порівняльний аналіз із міжнародними стандартами, свідчить про необхідність підвищення ефективності, пропорційності та стримувального характеру санкцій у національному законодавстві. Європейський підхід передбачає не лише значні фінансові санкції, але й активне застосування відповідальності юридичних осіб, що є особливо актуальним у сфері екологічних правопорушень, де значна частина шкоди завдається саме суб'єктами господарювання. У цьому контексті важливим є розвиток інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб та посилення їх ролі у системі санкцій.

Отже, санкції за кримінальні правопорушення проти довкілля повинні розглядатися як комплексний інструмент кримінально-правового впливу, який поєднує каральні, превентивні та відновлювальні елементи. Їх удосконалення має здійснюватися з урахуванням сучасних екологічних викликів, економічних реалій та міжнародних стандартів, що передбачає перегляд підходів до визначення видів і розмірів покарань, посилення їх диференціації, розширення застосування додаткових санкцій та інтеграцію механізмів відшкодування шкоди у загальну систему кримінально-правової відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження санкцій статей, що визначають підстави кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, передбачених Розділом VIII КК України, дає підстави стверджувати, що вони формують важливий інструмент реалізації кримінально-правової політики держави у сфері охорони навколишнього природного середовища. Санкції мають складний, багаторівневий та переважно альтернативний характер, що забезпечує можливість індивідуалізації покарання залежно від ступеня суспільної небезпечності діяння, особи правопорушника та конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення. Водночас така гнучкість не завжди супроводжується належною визначеністю, що зумовлює неоднорідність правозастосовної практики та знижує ефективність кримінально-правового впливу.

Встановлено, що домінування штрафу як основного виду покарання у сфері екологічних кримінальних правопорушень не забезпечує належного рівня превенції, оскільки його розміри часто не відповідають економічним вигодам, отриманим від протиправної діяльності, та реальним масштабам завданої довкіллю шкоди. У результаті виникає дисбаланс між тяжкістю правопорушення і суворістю покарання, що суперечить принципу справедливості та знижує стримувальний ефект кримінального закону. Разом із тим застосування більш суворих покарань у вигляді обмеження або позбавлення волі має обмежений характер і не завжди відображає специфіку екологічних правопорушень, які часто спричиняють довготривалі або незворотні наслідки.

Суттєвим недоліком чинної системи санкцій є недостатнє використання додаткових покарань, зокрема позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що особливо

актуально у випадках вчинення правопорушень службовими особами чи суб'єктами господарювання у сфері природокористування. Такі санкції мають значний потенціал спеціально-превентивного впливу, однак їх застосування у практиці залишається обмеженим, що свідчить про необхідність активізації їх використання та нормативного уточнення підстав призначення.

У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, значення ефективних санкцій істотно зростає, оскільки зростають ризики завдання масштабної шкоди довкіллю внаслідок бойових дій, техногенних аварій та незаконного використання природних ресурсів. Це зумовлює необхідність адаптації кримінального законодавства до нових викликів, зокрема шляхом посилення відповідальності за правопорушення, що спричиняють значні екологічні наслідки або пов'язані з воєнними діями. Отже, удосконалення системи санкцій за кримінальні правопорушення проти довкілля має здійснюватися на основі комплексного підходу, що передбачає підвищення їх ефективності, узгодженості та відповідності сучасним екологічним і соціально-економічним викликам. Реалізація зазначених напрямів сприятиме посиленню кримінально-правового захисту довкілля, підвищенню рівня екологічної безпеки та формуванню дієвого механізму протидії екологічній злочинності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волонець Д.Ф. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 3662-3663 КК України URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/ archive/3_2021/22.pdf.
2. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу: практ. пос.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/7a969309-05b0-4090-b988-b0fe4bf75fa4?utm_source= chatgpt.com.
3. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проєктом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. N 12. С. 375–379 URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/88.
4. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с. URL: https://www.old.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/Default.aspx?BookID=0000015559&utm_source=chatgpt.com.
5. Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження. / Кол. авт.: С. Балюк, Н. Клаунінг, Л. Четвертухіна, М. Коваль-Гончар. К.: Інститут Горшеніна, 2021. 58 с. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf.
6. Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом: дис… докт. філософ.: 12.00.08. Харків, 2023. 215 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19305/1/Sadova_aref_2023.pdf.
7. Винярська М.Г. Організаційно-економічні передумови та особливості формування і реалізації екологічної політики України в контексті зміни клімату. *Приазовський економічний вісник.* 2019. No 3 (14). URL: http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-3-14.
8. Марко С.І., Семенюк О.О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480-484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/ 88.pdf.
9. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С.174-180. URL: https://visnyk-juris.uzhnu.edu.ua/article/view/266041.
10. Буканов Г.М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019. № 2 (22). URL: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf.
11. Єрмаков Ю.О., Державний контроль сфери використання та охорони надр як засіб протидії кримінальним правопорушенням URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/ article/download/195/189/378.
12. Мурихін С.В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/1/aref_Murykhin.pdf.
13. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6d91f06c-5e1f-46b4-ac3d-d1c70ff39ceb?utm_source= chatgpt.com.
14. Вітюк Д.Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 6, Т. 2, 2021. С 156-160 URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/29.pdf.

15. Черниш М.О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2025. 374 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12456.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Йовенко І.І., Карпенко Н.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.21
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.9

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗҐВАЛТУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Корбань А.А.,
студентка 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-56968344

Тимофіюк А.І.,
студентка 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0000-6303-9779

Корбань А.А., Тимофіюк А.І. До питання правової кваліфікації зґвалтування: актуальні проблеми та окремі аспекти.

Стаття присвячена актуальним проблемам правової кваліфікації зґвалтування як найбільш тяжкого кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. У роботі проаналізовано конституційні засади захисту статевої свободи та недоторканості, а також зміни у кримінальному законодавстві України, спрямовані на посилення відповідальності за цей вид кримінальних правопорушень. Оцінено ступінь відповідності національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема практиці Європейського суду з прав людини та сучасним підходам до розуміння добровільної згоди. Деталізовано ключові ознаки об'єктивної сторони зґвалтування, зокрема поняття фізичного насильства, погрози, безпорадного стану, а також співвідношення цих ознак із заподіянням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості та необхідністю додаткової кваліфікації за іншими статтями Кримінального кодексу України. На основі аналізу законодавства окремих іноземних держав (Пакистан, Ізраїль, Албанія, Польща, Бельгія, Люксембург та ін.) окреслено спільні тенденції та відмінні національні моделі щодо кримінально-правової оцінки діянь, вчинених шляхом обману, визначення критеріїв добровільності згоди, а також механізмів захисту сексуальної автономії особи. Встановлено, що у більшості наведених країн обман щодо особи винного або характеру сексуального акту прямо визнається підставою для ігнорування згоди потерпілої, тоді як українське законодавство містить прогалини у досліджуваній сфері, що створює труднощі при правозастосуванні. Виокремлено прогалини чинного Кримінального кодексу України, зокрема нечіткість поняття «супутні обставини» у примітці до ст. 152 Кримінального кодексу України, відсутність нормативно закріплених критеріїв добровільної згоди, а також недостатнє регулювання питань кваліфікації зґвалтування, вчиненого шляхом обману. Крім того, розглянуто проблеми співвідношення зґвалтування та сексуального насильства після внесення змін до законодавства, що впливає на оцінку тяжкості вчиненого діяння. На підставі вивченого зарубіжного досвіду сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, серед яких – чітке визначення критеріїв добровільної згоди, нормативне закріплення положення про недійсність згоди, отриманої внаслідок обману щодо істотних обставин сексуального акту, а також уточнення правил кваліфікації при поєднанні зґвалтування із заподіянням тілесних ушкоджень. Зроблено висновок про необхідність комплексної адаптації українських кримінально-правових норм до міжнародних стандартів і сучасних уявлень про сексуальну автономію особи задля усунення правової невизначеності, підвищення ефективності правозастосування, посилення захисту статевої свободи та недоторканості, а також мінімізації ризиків недостатньої та неналежної кримінально-правової оцінки діянь, вчинених шляхом обману. Впровадження сформульованих пропозицій суттєво покращить вітчизняне кримінальне законодавство та правозастосовну практику.

Ключові слова: зґвалтування, статева свобода, статева недоторканість, добровільна згода, обман, фізичне насильство, безпорадний стан, сексуальна автономія.

Korban A.A., Tymofiiuk A.I. On the issue of legal qualification of rape: current problems and certain aspects.

The article is devoted to the current problems of legal qualification of rape as the most serious criminal offense against sexual freedom and sexual integrity of a person. The work analyzes the

constitutional principles of protection of sexual freedom and integrity, as well as changes in the criminal legislation of Ukraine aimed at strengthening responsibility for this type of criminal offenses. The degree of compliance of national legislation with international standards, in particular the practice of the European Court of Human Rights and modern approaches to understanding voluntary consent is assessed. The key features of the objective side of rape are detailed, in particular the concepts of physical violence, threats, helplessness, as well as the correlation of these features with the infliction of bodily injuries of varying severity and the need for additional qualification under other articles of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of the legislation of certain foreign countries (Pakistan, Israel, Albania, Poland, Belgium, Luxembourg, etc.), common trends and distinctive national models regarding the criminal-legal assessment of acts committed by deception, determination of criteria for voluntariness of consent, as well as mechanisms for protecting a person's sexual autonomy are outlined. It has been established that in most of the above countries, deception regarding the identity of the perpetrator or the nature of the sexual act is directly recognized as a reason for ignoring the consent of the victim, while Ukrainian legislation contains gaps in the area under study, which creates difficulties in law enforcement. Gaps in the current Criminal Code of Ukraine are highlighted, in particular, the vagueness of the concept of "accompanying circumstances" in the note to Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine, the absence of normatively established criteria for voluntary consent, as well as insufficient regulation of issues of qualification of rape committed by deception. In addition, the problems of the correlation between rape and sexual violence after amendments to the legislation affecting the assessment of the gravity of the committed act were considered. Based on the studied foreign experience, proposals were formulated to improve the criminal legislation of Ukraine, including a clear definition of the criteria for voluntary consent, regulatory consolidation of the provision on the invalidity of consent obtained as a result of deception regarding the essential circumstances of a sexual act, as well as clarification of the rules of qualification when combining rape with the infliction of bodily harm. The conclusion was made about the need for a comprehensive adaptation of Ukrainian criminal law norms to international standards and modern ideas about the sexual autonomy of a person in order to eliminate legal uncertainty, increase the effectiveness of law enforcement, strengthen the protection of sexual freedom and inviolability, and minimize the risks of insufficient and improper criminal legal assessment of acts committed by deception. The implementation of the formulated proposals will significantly improve domestic criminal legislation and law enforcement practice.

Key words: rape, sexual freedom, sexual integrity, voluntary consent, deception, physical violence, helpless state, sexual autonomy.

Постановка проблеми. Право на свободу та особисту недоторканість належить до фундаментальних прав, закріплених у Конституції України [1] (ст. 29), і охоплює, зокрема, право на статеву свободу та статеву недоторканість особи. Під «статевою свободою» слід розуміти право повнолітньої та психічно здорової особи на самостійне обрання партнера для статевих стосунків без будь-якого примусу. В свою чергу, статева недоторканість полягає в абсолютній забороні вступати в статеві відносини з особою, яка через певні обставини, як-от психічна хвороба чи малолітній вік, не наділена такою свободою. Охорона даного конституційного права забезпечується шляхом установлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, які посягають на ці блага у Розділі IV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2], присвяченому кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Згідно з офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора, у період з січня по грудень 2025 року на території України було зареєстровано 1067 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Для порівняння, кількість кримінальних правопорушень проти власності за аналогічний період становила 89 150 [3]. Така суттєва різниця у показниках свідчить про відносно нижчий рівень поширеності злочинів проти статевої свободи порівняно з майновими злочинами, що загалом може оцінюватися як позитивна тенденція, водночас не нівелюючи суспільної небезпеки відповідних діянь.

Незважаючи на уявну очевидність відповідних складів кримінальних правопорушень, у правозастосовній практиці нерідко виникають труднощі з їх правильною кваліфікацією, зокрема у випадках, пов'язаних із зґвалтуванням. Тому дана робота спрямована на аналіз проблемних питань, що виникають при кваліфікації діянь, пов'язаних із зґвалтуванням, із метою визначення можливих шляхів підвищення ефективності правозастосування у цій сфері.

Мета дослідження – аналіз основних проблемних питань, що виникають при кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із зґвалтуванням для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності правозастосування у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Актуальні проблеми кваліфікації зґвалтування є предметом наукових досліджень таких вітчизняних науковців: Волобуєвої О.О., Лимар В.Д., Хоменко М., Храмцова О.М., Шевчук Н. та інших. Разом з тим, незважаючи на значний внесок доктрини, низка питань, що виникають при правозастосуванні, залишається дискусійною та потребує подальшого нормативного врегулювання й удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Зґвалтування, відповідальність за яке передбачена у ст. 152 КК України, є найбільш тяжким кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, при відсутності добровільної згоди потерпілої особи.

Варто наголосити на тому, що за новою редакцією названа стаття не містить вичерпного переліку дій, які передбачали б факт зґвалтування. Натомість для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, ключовим є встановлення того, що дії сексуального характеру були вчинені всупереч волі потерпілої особи. Саме з урахуванням цієї обставини законодавець у диспозиції ч. 1 ст. 152 КК України прямо акцентує на відсутності добровільної згоди потерпілої особи як обов'язковій ознаці зґвалтування. Верховний Суд в одній із постанов також зауважив, що домінуючим криміноутворюючим фактором, який обумовлює кримінальну відповідальність за зґвалтування, є відсутність добровільної згоди потерпілої особи щодо дій особи, яка вчиняє зґвалтування [4].

Тобто, наразі ст. 152 КК України передбачає криміноутворюючою ознакою не конкретний спосіб вчинення діяння, а недобровільність. Відповідно, вагінальне, анальне чи оральне проникнення в тіло іншої особи кваліфікується як зґвалтування як тоді, коли воно супроводжується застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або використанням безпорадного стану потерпілої, так і в усіх інших випадках, коли відсутня її добровільна згода на таке проникнення.

Натомість, доречно розглянути кваліфікацію розглядуваного діяння при його вчиненні зазначеними способами, зокрема із застосуванням фізичного насильства щодо потерпілої особи.

Фізичне насильство може виявлятися у нанесенні ударів, побоїв, заламуванні рук, обмеженні чи позбавленні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо. Такі дії спрямовані на те, щоб примусити потерпілу особу до природного статевого акту, подолавши таким чином її опір, зумовлений небажанням вступати у статевий контакт. При цьому, ч. 1 ст. 152 КК України у попередній редакції охоплювала прояв фізичного насильства у вигляді заподіяння особі легких тілесних ушкоджень. Натомість, чинною редакцією цієї статті не охоплюється нанесення під час зґвалтування чи замаху на нього заподіяння названих тілесних ушкоджень [5, с. 59]. Відповідно заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень також потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 122 КК України. Окремої уваги потребує питання кваліфікації при зґвалтуванні поєднаному із заподіянням особі тяжких тілесних ушкоджень. Так, якщо під час зґвалтування заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили наслідки, передбачені ст. 121 КК України, дії винного кваліфікуються саме за ч. 5 ст. 152 КК за ознакою настання тяжких наслідків. Водночас, якщо дії особи, що вчинила зґвалтування, поєднані із заподіянням потерпілій тяжкого тілесного ушкодження лише за ознакою небезпечності для життя в момент його заподіяння, то у такому випадку необхідна кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст. 121 КК України та ст. 152 КК України. Стосовно тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілої особи, то відповідно до п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 [6] до тяжких наслідків належить також смерть такої особи. Тому, у такому випадку діяння слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 152 КК України, натомість додаткова кваліфікація за ч. 2 ст. 121 КК України не потрібна [7, с. 5].

В свою чергу, погроза полягає в залякуванні потерпілої особи можливим застосуванням фізичного насильства, зокрема вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, зґвалтуванням групою осіб тощо. Вона може виражатися у формі висловлювань, жестів чи інших дій, наприклад, демонстрації зброї або предметів, що її імітують. При цьому, сама погроза може бути спрямована не лише по відношенню до потерпілої особи, а і до її близьких осіб. Важливим є те, що погроза має сприйматись потерпілою особою як реальна. Погрози, спрямовані в майбутнє та пов'язані з шантажем чи майновими вимогами, зазвичай потребують для реалізації певного часу, а тому, як правило, не ставлять потерпілу особу в безвихідне становище [8]. Відповідно в такому випадку склад зґвалтування відсутній.

Зґвалтування також може бути вчинене з використанням безпорадного стану потерпілої особи, коли через її фізичний чи психічний стан, вона не могла усвідомлювати характер і значення дій,

що з нею вчиняються, або не мала можливості чинити опір. Фізичну безпорадність, наприклад, можуть зумовлювати фізичні вади, стан сильного сп'яніння, а психічну – психічне захворювання, непритомний стан.

Хоча законодавча кваліфікація зґвалтування по суті зводиться до встановлення наявності або відсутності добровільної згоди потерпілої особи, саме питання обсягу та змісту поняття «добровільна згода» у правозастосовній практиці досі залишається невизначеним.

До змін, запроваджених Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 [9], при кваліфікації зґвалтування, основним критерієм вважалося, чи чітко потерпіла висловила заперечення проти статевого контакту, тобто сказала «ні». На перший погляд, така норма здавалася достатньою, оскільки кожна особа мала можливість відмовитися. Очевидно, що в реальних умовах особи не завжди можуть відмовитися від сексуальних стосунків і погоджуються на них під тиском насильства, страху, почуття обов'язку або через залежність від партнера.

З цього приводу у справі «М. С. проти Болгарії» [10] ЄСПЛ зазначив, що потерпіла від зґвалтування не зобов'язана фізично чинити опір, оскільки в умовах паралізуючого страху або шантажу вона може бути фактично неспроможною протидіяти нападнику. Отже, при оцінці наявності добровільної згоди необхідно враховувати не лише відмову словами «ні», а й реальні обставини, що могли обмежити здатність потерпілої протидіяти насильству.

Наразі ст. 152 КК України містить примітку, яка конкретизує зміст поняття добровільної згоди. Так, «згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин». Проте поняття «супутніх обставин» залишено нечітким, що створює правову невизначеність та ускладнює практичну кваліфікацію злочину.

Варто наголосити на тому, що відповідно до усталеної судової практики кримінальна відповідальність за названою статтею не виключається через такі обставини, як-от ігнорування заходів особистої безпеки, моральний вигляд чи спосіб життя жертви, а також аморальна чи провокативна (віктимна) поведінка, яка могла свідомо спонукати злочинця до сексуальних дій з подальшим наміром припинити їх.

Очевидно, що законодавець не може передбачити всі можливі ситуації, проте доцільним є більш детальне визначення критеріїв, які допомагають оцінити добровільність згоди. Серед таких критеріїв пропонуємо виділити: відсутність фізичного чи психологічного примусу; відсутність маніпуляцій та обману; відсутність зловживання довірою або залежністю; можливість реально заперечити проти статевого контакту.

При розробці критеріїв добровільності згоди ми врахували, що можливі випадки, коли особа формально заявляє про відсутність згоди, хоча фактичного насильства не було, що створює труднощі доказування. У зв'язку з цим ми пропонуємо такі критерії, які водночас підвищують точність оцінки та є здебільшого об'єктивно перевірюваними. Зокрема, фізичний примус, наявність якого може підтверджуватися тілесними ушкодженнями або іншими очевидними ознаками; зловживання довірою чи залежністю, наприклад, коли особа перебуває на утриманні іншої особи або має обмежені матеріальні ресурси, і ці обставини використовуються для отримання згоди; можливість реально заперечити, яка оцінюється з урахуванням співвідношення сил, фізичних чи соціальних можливостей протидіяти, що може бути встановлено, зокрема, у ході слідчого експерименту.

Окрему вагу варто звернути на те, що питання кваліфікації зґвалтування, вчиненого шляхом обману, попри його зовнішню однозначність, залишається складним і внутрішньо суперечливим.

Сам по собі обман означає неправдиві слова, вчинки та ін. Щодо кримінально-правового розуміння цього поняття, то в доктрині можна зустріти таке тлумачення: «обман, як спосіб вчинення зґвалтування або сексуального насильства, - це повідомлення неправдивої інформації, або приховування правди, чи вчинення неправдивих дій, що може проявлятися, наприклад, в таких ситуаціях: винна особа видавала із себе ту, з якою потерпіла особа бажала мати статеві зносини; винна особа, отримавши згоду потерпілого на надання медичних послуг, вчинила дії сексуального характеру тощо» [11, с. 162-163]. Отже, обман означає навмисне введення потерпілої особи в оману щодо ключових обставин сексуального акту, що впливає на формування її згоди.

У попередній редакції ст. 152 КК України дії особи, що отримала згоду на статевий акт шляхом обману, не розглядалися як зґвалтування. Логіка законодавця полягала в тому, що кримінальне законодавство здатне охороняти та захищати сексуальну свободу і недоторканість особи, але не може убезпечити особу від наслідків власної легковажності у сфері особистих стосунків. Вважаємо, що такий підхід зумовлений архаїчністю законодавства, консервативним та радянським підходом до питань особистого життя та відставанням від сучасних уявлень про захист сексуальної автономії та недоторканості особи. Натомість у чинній редакції ст. 152 КК України законодавець не деталізує способи вчинення злочину, тобто не обмежує їх жодним з можливих варіантів, зокрема обманом.

Разом з тим, обман як спосіб зґвалтування є чітко регламентованим в законодавстві окремих іноземних держав. Так, наприклад у ст. 375 Кримінального кодексу Пакистану зазначено, що А. вчиняє зґвалтування навіть за згодою В, коли А знає, що А не є чоловіком В, і що згода В надана тому, що В вважає, що А є іншим чоловіком, з яким В перебуває або вважає, що вона перебуває у законному шлюбі [12]. Отже, законодавець прямо визнає введення в оману щодо особи суб'єкта сексуального акту підставою для ігнорування згоди потерпілої, якщо така згода була надана внаслідок помилкового уявлення про шлюбний зв'язок. Аналогічно, згідно з кримінальним законодавством Ізраїлю, зґвалтування має місце не лише за відсутності добровільної згоди, але й у випадках, коли така згода була сформована внаслідок обману щодо особи винного або характеру сексуального акту [13]. Схожі положення містить кримінальне законодавство Албанії, Польщі, Бельгії, Люксембургу, Сан Марино та ін.

В українському кримінальному законодавстві відсутні подібні положення і тому це створює для сторони обвинувачення досить великі проблеми у доказуванні факту здійснення сексуального насильства при аналогічних умовах [14, с. 100]. Отже, з метою усунення наявних прогалин у кримінально-правовій оцінці зґвалтування, вчиненого шляхом обману, доцільним є нормативне закріплення положення про недійсність згоди, отриманої внаслідок введення потерпілої особи в оману щодо істотних обставин сексуального акту. Найбільш обґрунтованим видається доповнення ст. 152 КК України відповідною приміткою, де було б розкрито способи отримання добровільної згоди. Це, у свою чергу, забезпечить єдність правозастосовної практики та відповідність сучасним уявленням про сексуальну автономію особи.

Водночас виникає обґрунтоване питання щодо можливості визнання згоди добровільною у випадках, коли вона була отримана шляхом обману. Адже за таких обставин особа не володіє достовірною інформацією про істотні умови сексуального контакту, перебуває у стані дезорієнтації щодо реальної ситуації та формує своє волевиявлення на підставі хибних уявлень. Вважаємо, що у такому разі згода не може вважатися результатом вільного та усвідомленого волевиявлення. Зокрема, аналогічної позиції дотримується й вітчизняний науковець Хоменко М., зазначаючи, що згода потерпілої особи, отримана шляхом обману або зловживання довірою, не може вважатися добровільною [15, с. 206].

Отже, навіть за відсутності прямого закріплення обману як способу вчинення зґвалтування у диспозиції ст. 152 КК України, наявність обману виключає добровільність згоди, що дозволяє розцінювати відповідні дії як зґвалтування, водночас зумовлюючи доцільність внесення законодавчих змін з метою чіткого нормативного закріплення такого підходу та забезпечення правової визначеності.

Водночас, не кожний обман має правові наслідки, які дозволяють розцінювати його як спосіб зґвалтування. Так, обіцянка одружитися після статевих зносин, що не була виконана, не може вважатися зґвалтуванням, оскільки обман у цьому випадку не стосується суттєвих обставин, які впливають на формування добровільної згоди потерпілої особи безпосередньо на здійснення сексуального акту, а стосується лише майбутніх дій або обіцянок винного, які не мали прямого впливу на усвідомлене волевиявлення під час фактичного статевого контакту.

Актуальним видається також питання кваліфікації зґвалтування та сексуального насильства. Адже, до внесення змін до КК України, передбачених Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 вчинення вагінального та орального (анального) проникнення кваліфікувалось за сукупністю ст. 152 КК України і ст. 153 КК України. Натомість, наразі названі дії необхідно кваліфікувати лише за ст. 152 КК України. Так, у вироку Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 29.01.2020 р. [16] прямо зазначено, що «диспозиція ч. 1 ст. 152 КК України, в редакції з 11.01.2019 року, об`єднала за змістом положення ч. 1 ст. 152 та ч. 1 ст. 153 КК України в попередній їх редакції». Таким чином, станом на сьогодні неможлива сукупність ст. 152 КК України у чинній редакції та ст. 153 КК України, якщо між цими кримінальними правопорушеннями по відношенню до однієї потерпілої особи не було значного проміжку у часі.

На нашу думку, подібна кваліфікація істотно послаблює відповідальність винної особи, що може не відповідати тяжкості вчиненого діяння.

Висновки. Таким чином, аналіз проблемних питань, що виникають при кваліфікації та розслідуванні злочинів, пов'язаних із зґвалтуванням, свідчить, що ключовим фактором кримінальної відповідальності є відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення дій сексуального характеру. Чинне законодавство України (ст. 152 КК України) визначає добровільну згоду як результат вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин, проте поняття «супутніх обставин» залишається нечітким, що створює значну правову невизначеність та ускладнює правозастосування. Практика показує, що добровільність згоди може бути обмежена фізичним або психологічним примусом, маніпуляціями, обманом, зловживанням довірою або залежністю потерпілої особи. Особливо

складним залишається питання щодо зґвалтування шляхом обману, коли потерпіла надає згоду на підставі неправдивих уявлень щодо істотних умов сексуального акту. Відсутність чіткого регулювання цього аспекту у чинному законодавстві створює труднощі для сторони обвинувачення і може призводити до недостатнього захисту сексуальної автономії та недоторканості особи.

На підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної практики доцільним є внесення змін до ст. 152 КК України, зокрема шляхом чіткого визначення критеріїв добровільної згоди, що включають відсутність фізичного та психологічного примусу, відсутність маніпуляцій і обману, зловживання довірою або залежністю, а також можливість реально заперечити проти статевого контакту. Важливим є нормативне закріплення положення про недійсність згоди, отриманої внаслідок обману щодо істотних обставин сексуального акту, що дозволить усунути правову невизначеність та забезпечити єдність правозастосовної практики. Доцільним є також врахування можливості кваліфікації злочину у випадках поєднання зґвалтування із застосуванням фізичного насильства, погрозою або використанням безпорадного стану потерпілої, з урахуванням тяжкості тілесних ушкоджень та наслідків для життя і здоров'я особи.

Впровадження зазначених змін дозволить підвищити ефективність правозастосування, посилити захист сексуальної свободи та недоторканості особи, а також забезпечити відповідність кримінального законодавства сучасним стандартам захисту прав людини та принципу сексуальної автономії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
3. Статистика Офісу Генерального Прокурора України: URL: https://erdr-map.gp.gov.ua/csp/map/index.html#/map.
4. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 07.12.2020 у справі № 562/1629/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/93505801.
5. Алгоритм дій щодо кваліфікації правопорушень загальнокримінальної спрямованості: довідник / О.З. Мармура, О.Ф. Пасєка, С.Я. Бурда, Т.М. Луцький. Львів, 2021. 216 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3966.
6. Про судову практику у справах пр. злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text.
7. Шевчук Н. Окремі питання кримінально-правової оцінки тяжких наслідків при вчиненні зґвалтування. Новітні кримінально-правові дослідження. 2021: Альманах наукових праць / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко. Миколаїв: МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 241-246. URL: https://hdl.handle.net/11300/17650.
8. Храмцов О.М. Насильство в статевих злочинах: поняття, ознаки, кваліфікація. Часопис з юридичних наук. 2014. URL: https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1682.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19.
10. M.C. v. Bulgaria: ECHR Judgment, 4 Dec. 2003.HUDOC. European Court of Human Rights. Mode of access: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125127.
11. Лимар В.Д. Обман як спосіб учинення зґвалтування або сексуального насильства. Сучасна наука і правоохоронна діяльність. 2019. С. 162-163. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_1_05_2019/pdf/93.pdf.
12. Кримінальний кодекс Пакистану (Закон XLV 1860 р.). URL: https://www.pakistani.org/pakistan/legislation/1860/actXLVof1860.html.
13. Penal Law of Israel (626/1996). URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1996/en/93255.
14. Волобуєва О.О. Криміналістична класифікація статевих злочинів: проблеми доказування. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія "Юридичні науки".* 2024. Т. 35 (74). № 2. С. 97-102. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/1.5
15. Хоменко М. Злочин проти статевої свободи і статевої недоторканності особи: особливості законодавчого регулювання сьогодення. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 11. С. 205–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_11_40.

16. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 30.01.2020 у справі № 130/263/17 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87245914.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Корбань А.А., Тимофіюк А.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.851
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.10

ГЕНЕЗИС ЗАКОНОДАВСТВА ТА СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Лекарь А.С.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0009-7645-2752

Лекарь А.С. Генезис законодавства та стан наукових досліджень щодо запобігання порушенням у сфері діяльності небанківських фінансових послуг в Україні.

У статті здійснено комплексне наукове дослідження генезису законодавства та сучасного стану наукових підходів до запобігання порушенням у сфері діяльності небанківських фінансових послуг в Україні. Обґрунтовано, що розвиток небанківського фінансового сектору є важливою складовою економічної системи держави, яка забезпечує доступ населення та суб'єктів господарювання до широкого спектра фінансових інструментів, однак водночас характеризується підвищеним рівнем криміногенних ризиків. Встановлено, що ефективність функціонування цього сектору значною мірою залежить від якості нормативно-правового регулювання, здатності державних інституцій до здійснення належного контролю та впровадження дієвих механізмів запобігання правопорушенням.

Доведено, що формування законодавства у сфері небанківських фінансових послуг має історичний характер і проходить кілька етапів розвитку – від становлення первинних форм фінансово-кредитних відносин до сучасної моделі регулювання, орієнтованої на європейські стандарти. Після здобуття незалежності Україною розпочався процес формування національного фінансового законодавства, який супроводжувався створенням правових основ функціонування небанківських фінансових установ і поступовим запровадженням механізмів державного нагляду. Особливу увагу приділено сучасному етапу реформування законодавства, пов'язаному із прийняттям Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який заклав нові підходи до регулювання, підвищення прозорості діяльності та запровадження ризик-орієнтованого нагляду.

Обґрунтовано, що сучасна модель державного регулювання набуває превентивного характеру та спрямована на раннє виявлення фінансових ризиків і мінімізацію криміногенних загроз. У статті узагальнено наукові дослідження, присвячені проблемам адміністративно-правового регулювання, фінансового контролю, кримінологічного забезпечення та протидії правопорушенням у фінансовій сфері. Встановлено, що сучасні наукові підходи мають міждисциплінарний характер і орієнтовані на розроблення комплексних механізмів запобігання правопорушенням. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства та формування цілісної системи запобігання порушенням у сфері небанківських фінансових послуг в умовах воєнного стану, цифровізації економіки та зростання рівня фінансових ризиків.

Ключові слова: небанківські фінансові послуги, фінансова безпека, правопорушення, запобігання, державне регулювання, кримінологічна безпека, фінансовий контроль.

Lekar A.S. The genesis of legislation and the state of scientific research on the prevention of violations in the field of non-banking financial services in Ukraine.

The statistics have carried out a comprehensive scientific investigation into the genesis of legislation and the current development of scientific approaches to the destruction of the sphere of activity of non-banking financial services in Ukraine. It is planned that the development of the non-banking financial sector and the important warehouse economic system of the state will ensure access of the population and government entities to a wide range of financial instruments, but is currently characterized by a shift equal to crime risks. It has been established that the effectiveness of the functioning of this sector lies to a significant extent in the strength of legal regulation, the establishment of government institutions until the establishment of proper control and implementation of mechanisms for preventing crime.

It has been reported that the formation of legislation in the sphere of non-banking financial services is of a historical nature and goes through several stages of development - from the formation of the first forms of financial and credit transactions to the current model of regulation, oriented to European

standards. After Ukraine achieved independence, the process of forming national financial legislation began, which was accompanied by the creation of a legal framework for the functioning of non-banking financial institutions and ongoing developments mechanisms of sovereign visibility. Particular respect is given to the current stage of legislative reform related to the adoption of the Law of Ukraine "On financial services and financial companies", which is the basis of a new approach to regulation, increasing transparency activity and promotion of a risk-oriented view.

It is concluded that the current model of government regulation is of a preventive nature and is aimed at the early detection of financial risks and the minimization of crime threats. The article contains scientific research related to the problems of administrative and legal regulation, financial control, criminological security and crime prevention in the financial sector. It has been established that current scientific approaches are interdisciplinary in nature and are oriented towards the dissection of complex mechanisms for preventing crime. A report was made about the need for further thorough legislation and the formation of a complete system for preventing disruptions in the sphere of non-banking financial services in the minds of the military, digitalization of the economy and growth level of financial risks.

Key words: non-banking financial services, financial security, crime, crime, state regulation, criminological security, financial control.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується активною трансформацією фінансового сектору, у межах якої небанківські фінансові послуги відіграють дедалі більш значущу роль. Вони забезпечують альтернативні канали фінансування, сприяють розвитку підприємництва, розширюють можливості фінансової інклюзії населення та виступають важливим інструментом стабілізації економічних процесів. Водночас функціонування цього сектору відбувається в умовах підвищеної динамічності фінансових ринків, глобалізації економічних процесів та посилення конкуренції, що зумовлює виникнення нових викликів і загроз.

Однією з ключових проблем є зростання кількості правопорушень у сфері небанківських фінансових послуг, що проявляється у поширенні шахрайських схем, зловживань фінансовими ресурсами, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також використанні фінансових інструментів для тіньових економічних операцій. Особливо небезпечним є залучення небанківських фінансових інституцій до схем відтоку капіталу, функціонування фіктивних підприємств та так званих «конвертаційних центрів», що підриває фінансову стабільність держави та негативно впливає на довіру до фінансової системи [1, с. 125-126].

Суттєвим чинником ускладнення ситуації є недосконалість механізмів державного регулювання та контролю, які не завжди відповідають сучасним умовам функціонування фінансового ринку. Незважаючи на проведені реформи, законодавство у сфері небанківських фінансових послуг залишається фрагментарним, а окремі його положення не забезпечують належного рівня превенції правопорушень. Крім того, відсутність системного підходу до кримінологічного забезпечення безпеки фінансового сектору знижує ефективність протидії криміногенним проявам.

В умовах воєнного стану зазначені проблеми набувають особливої гостроти. Порушення економічних зв'язків, зростання тіньового сектору, зниження рівня платоспроможності населення та бізнесу створюють сприятливе середовище для активізації фінансових правопорушень. У таких умовах виникає необхідність не лише адаптації чинного законодавства до нових реалій, а й формування ефективної системи запобігання правопорушенням, яка б поєднувала правові, організаційні та кримінологічні механізми [2, с. 268].

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу генезису законодавства у сфері небанківських фінансових послуг, оцінки сучасного стану наукових розробок та обґрунтування напрямів удосконалення системи запобігання правопорушенням у цій сфері з урахуванням сучасних викликів і тенденцій розвитку фінансового ринку України.

Метою статті є комплексний аналіз генезису законодавства та стану наукових досліджень щодо запобігання порушенням у сфері діяльності небанківських фінансових послуг в Україні, а також визначення основних напрямів удосконалення правових і кримінологічних механізмів превенції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукове забезпечення проблематики запобігання порушенням у сфері небанківських фінансових послуг характеризується міжгалузевістю та охоплює дослідження у сфері фінансового, адміністративного, кримінального права та кримінології. Значний внесок у розвиток фінансово-правових засад регулювання зроблено у працях таких вчених, як: Г.С. Буга, О.Б. Васильчишин, М. Гузь, І.М. Довбань, А.П. Закалюк, Ю. Костенко, О. Короленко, В.М. Купрієнко, Н.К. Макаренко, Ю.А. Мороз, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, І.С. Панасюк, О.М. Рєзнік, Е.П. Соловйов, О.В. Тахтай, В.І. Тимошенко, Д.М. Тичина, Т.І. Тесленко та інші.

Виклад основного матеріалу. Генезис законодавства у сфері діяльності небанківських фінансових послуг в Україні є складним, багаторівневим процесом, що відображає трансформацію економічних відносин, зміну політико-правових режимів та еволюцію підходів до забезпечення фінансової безпеки держави. Його аналіз дозволяє виявити закономірності становлення правового регулювання, оцінити ефективність існуючих механізмів запобігання правопорушенням та визначити перспективні напрями їх удосконалення [3, с. 132].

Історичні передумови формування небанківського фінансового сектору сягають середини XIX століття, коли під впливом соціально-економічних змін, індустріалізації та розвитку ринкових відносин виникла об'єктивна потреба у створенні альтернативних механізмів фінансового забезпечення населення. Поява ощадних кас, позикових товариств та інших форм кооперативних фінансових інституцій стала відповіддю на обмеженість доступу до банківського кредитування та домінування лихварських практик. Уже на цьому етапі закладалися основи правового регулювання фінансових відносин, а також формувалися первинні механізми запобігання зловживанням, пов'язаним із використанням фінансових ресурсів [4, с. 378]. Подальший розвиток небанківських фінансових відносин у дореволюційний період характеризувався поступовою інституціоналізацією фінансових послуг, формуванням організаційних структур управління та закріпленням певних норм діяльності таких установ. Водночас відсутність системного законодавчого регулювання та єдиних стандартів контролю зумовлювала наявність значних ризиків зловживань, що вимагало посилення ролі держави у цій сфері [5, с. 134-135].

Кардинальні зміни відбулися у радянський період, коли централізована модель економіки передбачала повний контроль держави над фінансовою системою. Небанківські фінансові інституції як самостійні суб'єкти фактично припинили своє існування, що призвело до ліквідації ринкових механізмів регулювання фінансових відносин. У таких умовах питання запобігання правопорушенням вирішувалося переважно адміністративними методами, що не забезпечувало ефективної протидії фінансовим зловживанням і формувало передумови для їх латентного розвитку [6, с. 173-174]. Відновлення небанківського фінансового сектору розпочалося після проголошення незалежності України, коли було сформовано нову правову систему, орієнтовану на ринкові принципи.

У цей період відбулося становлення базових засад правового регулювання фінансових послуг, створення інституцій державного нагляду та формування первинних механізмів контролю за діяльністю фінансових установ. Водночас трансформаційні процеси супроводжувалися значними ризиками, пов'язаними з недосконалістю законодавства, відсутністю ефективного нагляду та високим рівнем криміногенної активності у фінансовій сфері. Суттєвим етапом розвитку законодавства стало прийняття нормативно-правових актів, які визначили правовий статус фінансових установ, встановили вимоги до їх діяльності та заклали основи державного регулювання ринків фінансових послуг.

Запровадження державного реєстру фінансових установ, ліцензування діяльності та механізмів фінансового моніторингу сприяло підвищенню прозорості фінансового сектору та створенню передумов для запобігання правопорушенням [7]. Подальший розвиток законодавства характеризувався поступовим переходом від формального контролю до ризик-орієнтованого підходу, що передбачає системний аналіз фінансових ризиків, їх прогнозування та своєчасне застосування превентивних заходів. У цьому контексті важливе значення має впровадження пруденційного нагляду, який дозволяє оцінювати фінансову стійкість установ, контролювати їх платоспроможність і ліквідність, а також виявляти потенційні загрози на ранніх стадіях [8, с. 132-133].

Сучасний етап розвитку законодавства у сфері небанківських фінансових послуг пов'язаний із глибокою реформою системи державного регулювання, яка передбачає інтеграцію національного законодавства з європейськими стандартами, підвищення рівня прозорості діяльності фінансових установ та посилення захисту прав споживачів фінансових послуг. Прийняття нових законодавчих актів сприяло вдосконаленню механізмів ліцензування, підвищенню вимог до корпоративного управління, запровадженню ефективних систем управління ризиками та посиленню відповідальності за порушення законодавства [9, с. 115-116].

Водночас сучасний стан небанківського фінансового сектору характеризується наявністю значних криміногенних загроз. Серед них особливе місце займають фінансове шахрайство, маніпуляції з фінансовими активами, використання небанківських фінансових установ для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також функціонування фіктивних підприємств і «конвертаційних центрів». Такі явища зумовлюють необхідність удосконалення механізмів державного контролю та розроблення ефективних кримінологічних заходів запобігання правопорушенням. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток фінансового моніторингу як одного з ключових інструментів протидії фінансовим правопорушенням. Запровадження системи ідентифікації клієнтів, аналізу фінансових операцій та обміну інформацією між суб'єктами фінансового ринку

дозволяє виявляти підозрілі операції та запобігати їх використанню у злочинних цілях. Водночас ефективність таких заходів значною мірою залежить від рівня взаємодії між державними органами, фінансовими установами та правоохоронними органами [10, с. 401].

Окрему увагу слід приділити науковому забезпеченню процесів запобігання правопорушенням у сфері небанківських фінансових послуг. Сучасні дослідження характеризуються міждисциплінарним підходом, що поєднує положення фінансового, адміністративного та кримінального права, а також кримінології. Такий підхід дозволяє комплексно аналізувати причини та умови вчинення правопорушень, розробляти ефективні механізми їх запобігання та вдосконалювати законодавче регулювання. У наукових працях значна увага приділяється питанням удосконалення державного фінансового контролю, підвищення ефективності наглядових функцій, розвитку системи фінансового моніторингу та впровадження сучасних інформаційних технологій у сфері фінансових послуг. Водночас дослідження кримінологічного характеру зосереджені на аналізі детермінант правопорушень, характеристиці суб'єктів злочинної діяльності та розробленні системи превентивних заходів [11, с. 125-126].

В умовах воєнного стану функціонування небанківського фінансового сектору зазнає додаткових викликів, пов'язаних із порушенням економічної стабільності, зростанням рівня тіньової економіки та посиленням криміногенних ризиків. Це обумовлює необхідність адаптації законодавства до нових умов, посилення контролю за фінансовими потоками та впровадження ефективних механізмів запобігання правопорушенням. Таким чином, сучасний розвиток законодавства у сфері небанківських фінансових послуг характеризується переходом до комплексної моделі регулювання, що поєднує правові, організаційні та кримінологічні інструменти впливу. Ефективність цієї моделі залежить від узгодженості дій державних органів, рівня розвитку фінансових інститутів та здатності системи швидко реагувати на нові виклики та загрози, що виникають у процесі функціонування фінансового ринку.

Висновки. Проведене дослідження генезису законодавства та стану наукових розробок щодо запобігання порушенням у сфері діяльності небанківських фінансових послуг в Україні дає підстави для формулювання узагальнених теоретичних і практичних висновків. Передусім встановлено, що розвиток законодавства у сфері небанківських фінансових послуг має еволюційний, історично зумовлений характер і відображає загальні тенденції трансформації фінансової системи держави. Його становлення відбувалося під впливом соціально-економічних, політичних і правових факторів, що визначали специфіку організації фінансових відносин у різні історичні періоди. Від початкових форм фінансово-кредитної взаємодії у XIX столітті до сучасної моделі правового регулювання простежується поступовий перехід від фрагментарного нормативного забезпечення до комплексної системи державного контролю та нагляду.

Обґрунтовано, що сучасний етап розвитку законодавства характеризується його модернізацією, гармонізацією з європейськими стандартами та впровадженням ризик-орієнтованих підходів до державного регулювання. Законодавчі новації останніх років спрямовані на підвищення прозорості діяльності небанківських фінансових установ, удосконалення системи ліцензування, посилення вимог до корпоративного управління та запровадження ефективних механізмів фінансового моніторингу. У результаті формується нова модель державного впливу, орієнтована не лише на реагування на правопорушення, а й на їх попередження.

Встановлено, що незважаючи на позитивні зрушення у сфері правового регулювання, сучасний небанківський фінансовий сектор залишається вразливим до криміногенних загроз. Найбільш поширеними серед них є фінансове шахрайство, зловживання службовим становищем, маніпуляції з фінансовими активами, а також використання фінансових інструментів для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Особливо небезпечним є функціонування фіктивних фінансових структур і так званих «конвертаційних центрів», які забезпечують переміщення фінансових ресурсів між легальним і тіньовим секторами економіки. Це свідчить про необхідність посилення превентивної складової державної політики у сфері фінансової безпеки.

З'ясовано, що ефективність запобігання правопорушенням у сфері небанківських фінансових послуг значною мірою залежить від узгодженості функціонування системи державного контролю, рівня розвитку фінансового моніторингу та якості взаємодії між суб'єктами фінансового ринку і правоохоронними органами. Підкреслено, що в умовах воєнного стану проблема запобігання правопорушенням у сфері небанківських фінансових послуг набуває особливої актуальності. Порушення економічної стабільності, зростання рівня тіньової економіки та обмеженість ресурсів державного контролю створюють сприятливі умови для активізації криміногенних процесів. У зв'язку з цим виникає необхідність адаптації законодавства до нових умов, посилення фінансового моніторингу та впровадження додаткових механізмів захисту фінансової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1340.
2. Панасюк І.С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 2. С. 266–272. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334464.
3. Соловйов Е.П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 130–139. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2_2021_Soloviov.pdf.
4. Тесленко Т.І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/2_13_uk/66.pdf.
5. Тимошенко В.І. Теоретичні проблеми кримінології: збірник наукових праць. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 300 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18315.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6735/1/Zakaliuk_t1.pdf.
7. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694.
8. Довбань І.М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: Вид-во «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0521U100981.
9. Купрієнко В.М., Тичина Д.М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні: монографія. К.: 7БЦ, 2021. 140 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23911.
10. Мороз Ю.А. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 399–404. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/335120.
11. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. URL: https://helvetica.ua/index.php?route=product/ product&product_id=393.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Лекарь А.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:351.746(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.11

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ

Логойда Т.В.,
здобувачка кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-6822-534

Логойда Т.В. Заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони.

У статті досліджено систему заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони як складову забезпечення безперервного функціонування органів державної влади, безпеки визначених законом посадових осіб, членів їхніх сімей та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона. Доведено, що чинне українське законодавство не формує окремого завершеного інституту запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони, однак містить розгалужений комплекс норм кримінального, адміністративного, оперативно-розшукового, антикорупційного та спеціального охоронного законодавства, який у сукупності утворює нормативну основу такої діяльності. Обґрунтовано, що поняття «кримінальні правопорушення проти державної охорони» доцільно розуміти функціонально: як посягання на суспільні відносини, що забезпечують здійснення державної охорони, безпеку охоронюваних осіб і об'єктів, належне виконання службових повноважень військовослужбовцями та працівниками Управління державної охорони України, а також внутрішню стійкість самого органу до корупційних та інших криміногенних ризиків. Встановлено, що запобігання у сфері державної охорони є не додатковою, а структурною складовою самої державної охорони. У роботі запропоновано класифікацію заходів запобігання на нормативно-правові, режимно-організаційні, оперативно-розшукові, кримінологічні, кадрово-антикорупційні, міжвідомчо-координаційні та техніко-безпекові. На підставі аналізу чинного законодавства, наукових публікацій і дисертаційних досліджень зроблено висновок, що головними проблемами залишаються фрагментарність правового регулювання, відсутність у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» чіткого поняття профілактичної діяльності, недостатня нормативна деталізація алгоритмів оцінки загроз і реагування, а також нечіткість кримінально-правової систематизації посягань, спрямованих проти державної охорони. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» та підзаконних актів УДО України.

Ключові слова: безпека посадових осіб, громадські діячі, державна охорона, державні діячі, запобігання, кримінологічне забезпечення, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, правоохоронний орган, превентивна функція.

Lohoida T.V. Measures for preventing criminal offences against state protection.

The article examines the system of measures for preventing criminal offences against state protection as a component of ensuring the continuous functioning of public authorities, the security of officials defined by law, members of their families, and objects in respect of which state protection is carried out. It is proven that current Ukrainian legislation does not form a separate and complete institution for preventing criminal offences against state protection; however, it contains an extensive set of provisions of criminal, administrative, operative-search, anti-corruption, and special protection legislation, which collectively constitute the normative basis for such activity. It is substantiated that the concept of «criminal offences against state protection» should be understood functionally: as encroachments on social relations that ensure the implementation of state protection, the security of protected persons and objects, the proper exercise of official powers by servicemen and employees of the Department of the State Protection of Ukraine, as well as the internal resilience of the body itself to corruption-related and other criminogenic risks. It is established that prevention in the field of state protection is not an additional component, but a structural element of state protection itself. The article proposes a classification of prevention measures into normative-legal, regime-organizational, operative-search, criminological, personnel and anti-corruption, interagency coordination, and technical-security measures. Based on an analysis of current legislation, scholarly publications, and dissertation research,

it is concluded that the main problems remain the fragmentary nature of legal regulation, the absence in the Law of Ukraine «On State Protection of the Bodies of State Power and Officials of Ukraine» of a clear concept of preventive activity, insufficient normative detailing of threat assessment and response algorithms, as well as the lack of clarity in the criminal-law systematization of encroachments directed against state protection. Proposals are formulated regarding amendments to the Law of Ukraine «On State Protection of the Bodies of State Power and Officials of Ukraine» and subordinate legal acts of the Department of the State Protection of Ukraine.

Key words: security of officials, public figures, state protection, state figures, prevention, criminological support, criminal offence, criminal legislation, law enforcement body, preventive function.

Постановка проблеми. Управління державної охорони України (далі – УДО України) є державним правоохоронним органом спеціального призначення, на який покладено здійснення державної охорони органів державної влади України, забезпечення безпеки визначених законом посадових осіб, членів їхніх сімей та охорони відповідних об'єктів [8]. Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. у ст. 1 визначає державну охорону як «систему організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених цим Законом» [8]. Водночас у ст. 12 цього Закону до завдань УДО України віднесено «запобігання протиправним посяганням на посадових осіб, членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення і припинення» [8]. На підзаконному рівні подібне завдання передбачено у п. 21 Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона в місцях постійного та тимчасового перебування, затвердженого наказом УДО України від 27 травня 2011 р. № 210 [10]. Такі норми свідчать, що превентивна компонента для УДО України не є факультативною, а становить один із центральних елементів його функціонального призначення.

Разом із тим можемо констатувати, що в законодавстві відсутній окремий нормативно оформлений інститут «запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони». Зокрема, у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) немає самостійної групи складів кримінальних правопорушень, спеціально об'єднаних за об'єктом – суспільними відносинами у сфері забезпечення державної охорони. Натомість відповідні посягання «розпорошені» в різних кримінально-правових статтях: це посягання на державних чи громадських діячів, втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, погроза або насильство щодо нього, умисне знищення чи пошкодження його майна, посягання на життя працівника правоохоронного органу або військовослужбовця, захоплення працівника правоохоронного органу як заручника тощо. Саме тому наукове осмислення проблеми потребує не формально-галузевого, а функціонального підходу: кримінальні правопорушення проти державної охорони мають визначатися через їх здатність руйнувати відносини у сфері забезпечення державної охорони, унеможливлювати виконання охоронних завдань, ставити під загрозу життя охоронюваних осіб, безпечну експлуатацію охоронної інфраструктури, а також внутрішню дисципліну й доброчесність персоналу УДО України.

Актуальність теми додатково посилюється умовами воєнного стану. Воєнний стан як особливий правовий режим спрямований, зокрема, на відвернення загрози, відсіч збройній агресії та забезпечення національної безпеки. За таких умов державна охорона виходить за межі суто формальної безпекової функції та набуває значення елементу стійкості державного управління, конституційної безперервності влади й захисту національної безпеки загалом. Саме тому питання розроблення системи заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони набуває не лише прикладного, а й доктринального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробленості проблематики не можна визнати достатнім. Загальнотеоретичну основу для осмислення превентивної діяльності дають роботи В.С. Батиргареєвої, В.В. Голіни, Б.М. Головкіна, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.М. Костенка, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, В.І. Шакуна та інших. Слід також враховувати підхід А.В. Коваленка до тлумачення тріади запобіжної діяльності, яка складається з кримінологічної профілактики (захисту, усунення, обмеження, випередження), відвернення злочинів і припинення злочинів [3, с. 86]. Ю.П. Степанова, досліджуючи діяльність Державної прикордонної служби України, пропонує важливу для спеціальних правоохоронних органів класифікацію на «зовнішні» та «внутрішні» кримінальні правопорушення: перші не вчиняються особовим складом органу, але протидія їм належить до його компетенції; другі вчиняються військовослужбовцями або працівниками відповідного органу чи пов'язані з посяганнями на них у зв'язку зі службовою діяльністю [13, с. 4]. Вона також наголошує, що профі-

лактика є складовою протидії кримінальній делінквентності, а застосування адміністративно-правових санкцій має безпосереднє значення для запобігання кримінальним правопорушенням [13, с. 97]. О.С. Данчул розглядає адміністративно-правову характеристику поліції охорони як суб'єкта профілактичної діяльності [2, с. 33–44], законодавче забезпечення її профілактичної роботи [2, с. 82–87], організаційну структуру та форми взаємодії з іншими охоронними суб'єктами [2, с. 136–152]. Ці наукові дослідження є дотичними до теми запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони, але потребують суттєвого коригування з урахуванням особливого статусу УДО України.

Важливе значення для вказаної проблематики має монографія Є.С. Назимка та Т.І. Пономарьової «Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика». Автори обґрунтовують центральне місце кримінально-правових заходів у системі кримінологічної протидії злочинності [7, с. 2], наголошують на неспроможності традиційної кримінологічної моделі запобігання повною мірою впливати на детермінанти, пов'язані з воєнним станом і військово-політичними чинниками [7, с. 6–7], а також відносять УДО України до «суб'єктів, які супроводжують діяльність сектору безпеки із запобігання кримінальним правопорушенням» [7, с. 124]. Ці положення мають істотне значення для розуміння УДО України не лише як органу державної охорони, а й як спеціалізованого суб'єкта превентивної діяльності у сфері національної безпеки.

Безпосередньо проблематику державної охорони та її кримінологічного забезпечення в українській правничій науці системно досліджує В.В. Кузнецов. Науковець наголошує на недостатності чинних повноважень УДО України для реальної реалізації превентивної функції та пов'язує це з необхідністю оновлення нормативної бази, корекції переліку охоронюваних осіб і об'єктів, а також закріплення окремих превентивних охоронних заходів у профільному акті [6, с. 156].

Отже, у правничій літературі вже сформовано важливі вихідні підходи, але відсутнє комплексне юридичне дослідження, яке б спеціально систематизувало заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони як самостійний предмет аналізу. Саме цю прогалину покликана частково заповнити дана стаття.

Метою статті є формування цілісного наукового уявлення про заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони, з'ясування їх нормативної природи, класифікації, меж і проблем реалізації, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Початковою нашою гіпотезою є те, що державна охорона не зводиться до фізичної присутності охоронців або силового супроводу. Вже із законодавчого визначення випливає, що її зміст включає організаційно-правові, режимні, оперативно-розшукові, інженерно-технічні та інші заходи [8]. Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. передбачає, що державна охорона здійснюється, зокрема, шляхом пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб або груп, проведення профілактичних заходів з метою запобігання протиправним посяганням, особистої охорони, охорони об'єктів, підтримання відповідного порядку проходу громадян, проїзду транспортних засобів, проносу і провозу речей [8]. Отже, запобігання у сфері державної охорони є не додатковою, а структурною складовою самої державної охорони. Саме такий підхід кореспондує з позицією В. В. Кузнецова, який пропонує трактувати запобігання не лише як законодавчо проголошену мету, а як діяльність, що має власні інструменти, процедури та межі [5, с. 58–60].

У науковому сенсі заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони доцільно визначати як урегульовану нормами права систему дій, процедур, обмежень, режимів, інформаційно-аналітичних, кадрових, контрольно-перевірочних, оперативно-розшукових, технічних і координаційних засобів, спрямованих на недопущення вчинення кримінальних правопорушень, які посягають на безпеку охоронюваних осіб, об'єктів державної охорони, належне виконання службових повноважень військовослужбовцями УДО України або на внутрішню стійкість самого органу. Таке визначення спирається, по-перше, на загальнотеоретичну тріаду профілактики, відвернення і припинення [3, с. 86], а по-друге – на ідею Ю.П. Степанової про існування зовнішнього і внутрішнього векторів протидії кримінальним правопорушенням у спеціальних правоохоронних органах [13, с. 4]. У сфері державної охорони зовнішня сторона охоплює посягання з боку сторонніх осіб чи організованих груп; внутрішня – правопорушення, що вчиняються самим персоналом УДО України або вчиняються щодо нього у зв'язку зі службовою діяльністю. Саме поєднання цих двох сторін і дає змогу більш чітко окреслити предмет дослідження.

Зовнішня сторона запобігання спрямована насамперед на недопущення посягань на охоронюваних осіб і об'єкти. У нормативному вимірі вона включає: правову регламентацію режиму доступу; перевірку документів; особистий огляд і огляд речей; обмеження щодо внесення зброї, вибухових, легкозаймистих, піротехнічних та інших небезпечних предметів; затримання осіб, які незаконно

проникли або намагаються проникнути на об'єкти охорони; тимчасове обмеження або заборону руху транспорту і пішоходів; кіно-, фото-, аудіо- та відеофіксацію на відповідних об'єктах; гласні та негласні оперативні заходи. За своєю суттю ці інструменти охоплюють усі три стадії запобіжної діяльності, окреслені А.В. Коваленком: профілактику, відвернення і припинення [3, с. 86]. Профілактичний компонент виявляється в режимних правилах і візуальній присутності охорони; відвернення – у втручанні на етапі формування чи реалізації злочинного наміру; припинення – у затриманні, ізоляції небезпечної особи, застосуванні сили чи спеціальних засобів у випадках, передбачених законом. Особливе місце в системі запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони посідають оперативно-розшукові заходи. Як відомо, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. у ст. 2 визначає оперативно-розшукову діяльність як «систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [12]. Разом з тим стаття 13 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. уповноважує УДО України проводити такі заходи з метою запобігання посяганням, їх виявлення і припинення [8]. Отже, у сфері державної охорони існує не лише адміністративно-режимне, а й спеціальне правоохоронне запобігання. Це дає підстави стверджувати, що попередження кримінальних правопорушень проти державної охорони повинно будуватися на ризик-орієнтованій моделі: збір і оцінка інформації про загрози, раннє виявлення ознак підготовки правопорушення, персоніфіковане оцінювання ризику та своєчасне застосування обмежувальних чи силових засобів.

Наступний блок у системі запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони становлять кримінально-правові гарантії державної охорони. Оскільки УДО України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, військовослужбовці УДО України при виконанні службових обов'язків користуються кримінально-правовою охороною, передбаченою для працівників правоохоронних органів і військовослужбовців. Саме тому до кримінально-правового блоку запобігання слід віднести норми КК України, що встановлюють відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), втручання у діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК України), погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), посягання на життя працівника правоохоронного органу або військовослужбовця (ст. 348 КК України), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України) [4]. Ці норми виконують подвійне призначення. З одного боку, вони охороняють конкретні особисті блага – життя, здоров'я, свободу, недоторканність, майно. З іншого – забезпечують безперешкодне виконання службових повноважень і тим самим слугують загальною та спеціальною превенцією у сфері державної охорони. Саме на такій ролі кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів наголошує С.М. Гусаров [1, с. 36].

Окремо слід виділити посягання на охоронюваних державних та громадських діячів. Хоча вони не завжди спрямовані безпосередньо проти персоналу УДО України. За своєю функціональною сутністю вони є посяганнями проти державної охорони, оскільки їх вчинення підриває саму мету державної охорони як правового інституту. Саме тому до досліджуваної групи слід відносити й відповідні склади кримінальних правопорушень, пов'язані з посяганнями на життя, безпеку або нормальну діяльність державних та громадських діячів. Звідси випливає важливий теоретичний висновок: «кримінальні правопорушення проти державної охорони» не тотожні «кримінальним правопорушенням проти УДО України», а є ширшими за обсягом і охоплюють усю сукупність посягань, що ставлять під загрозу реалізацію державної охорони як функції держави.

Внутрішня сторона запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони пов'язана із забезпеченням доброчесності, дисципліни, кадрової надійності та антикорупційної стійкості УДО України. У цьому аспекті особливого значення набувають вимоги до прийняття на службу, спеціальні перевірки, заборони та обмеження, а також внутрішні процедури контролю. Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. у ст. 16, зокрема передбачає, що на службу не може бути прийнята особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, у тому числі особа, судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку; особа, яка має непогашену або незняту судимість за вчинення кримінального правопорушення, крім реабілітованої; а також особа, на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за правопорушення, пов'язане з корупцією; щодо кандидатів проводиться спеціальна перевірка у порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [8; 9]. Це означає, що антикорупційне законодавство та інститут спеціальної перевірки є не зовнішнім, а органічним елементом механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері державної охорони.

Істотною прогалиною чинного правового регулювання, на нашу думку, є те, що Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. не закріплює розгорнутого поняття профілактичної діяльності і не містить системного переліку її принципів, завдань, форм та методів. Порівняльний аналіз із Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. показує, що в останньому стаття 23 прямо встановлює обов'язок поліції здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, і вживати заходів для їх усунення [11]. У Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. такого формулювання немає: він містить лише окремі фрагменти превентивної компетенції. Саме це дозволяє погодитися з висновком В.В. Кузнецова про нормативну недостатність чинного регулювання превентивної функції УДО України [6, с. 156]. Інакше кажучи, закон закріплює окремі превентивні повноваження, але не формує цілісної моделі превентивної діяльності як самостійного напряму служби.

З огляду на наведене, заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони доцільно класифікувати на сім взаємопов'язаних груп.

По-перше, *нормативно-правові заходи* – це закони та підзаконні акти, які встановлюють статус УДО України, коло охоронюваних осіб і об'єктів, завдання, повноваження, процедури застосування сили, режим доступу, порядок взаємодії та внутрішнього контролю. Їхнє призначення – створити правову основу передбачуваного, законного й ефективного запобігання.

По-друге, *режимно-організаційні заходи* – пропускний режим, зонування територій, маршрути пересування, порядок допуску осіб, огляду речей, перевірки документів, ізоляції небезпечних ділянок, організації постів, супроводу, евакуації та резервних сценаріїв. Саме ця група найбільш явно спрямована на раннє недопущення правопорушення.

По-третє, *оперативно-розшукові та інформаційно-аналітичні заходи* – збір, перевірка, аналіз і фіксація даних про загрози, використання оперативно-технічних засобів, міжвідомчий обмін інформацією, оцінювання ризику, прогнозування. Вони відповідають за перехід від пасивної охорони до проактивної моделі безпеки.

По-четверте, *кримінологічні заходи* – виявлення причин і умов, що сприяють посяганням, аналіз криміногенних ситуацій, профілактика, відвернення та припинення [3, с. 86].

По-п'яте, *кадрово-антикорупційні заходи* – добір персоналу, спеціальна перевірка, декларування, контроль конфлікту інтересів, обмеження щодо прийняття на службу, перевірка доброчесності, внутрішня безпека. Вони спрямовані на мінімізацію внутрішніх загроз.

По-шосте, *міжвідомчо-координаційні заходи* – взаємодія УДО України з Національною поліцією України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, іншими органами сектору безпеки і оборони. Для спеціального органу державної охорони координація є не додатковою опцією, а невід'ємною умовою результативної превенції.

По-сьоме, *техніко-безпекові заходи* – застосування інженерно-технічних засобів охорони, систем контролю доступу, спостереження, сигналізації, транспортної безпеки, фізичного захисту критичних приміщень і комунікацій.

Наукова новизна пропонованого підходу полягає в тому, що зазначені групи заходів розглядаються не фрагментарно, а як єдина система запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони, яка має зовнішній і внутрішній вимір, нормативний і практичний рівні, а також спеціально-кримінологічний і кримінально-правовий компоненти.

З урахуванням позиції Є.С. Назимка та Т.І. Пономарьової система запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони має формуватися на поєднанні загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного рівнів. На загальносоціальному рівні ключове значення мають політико-правові заходи, спрямовані на стабілізацію законодавства та вдосконалення державного управління у сфері національної безпеки [7, с. 292]. На спеціально-кримінологічному рівні доцільними є організаційно-правові, режимні, інформаційно-аналітичні та міжвідомчо-координаційні заходи. На індивідуально-профілактичному рівні запобігання має орієнтуватися на персоніфіковане оцінювання ризику, раннє виявлення потенційних загроз та своєчасне застосування правових механізмів реагування [7, с. 219–220].

Нормативне вдосконалення у цій сфері, на нашу думку, має здійснюватися за кількома напрямами. Передусім доцільно доповнити Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. окремою нормою, яка б визначала превентивну діяльність УДО України, її завдання, принципи та основні форми. У статті 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. варто закріпити обов'язок УДО України не лише запобігати, виявляти й припиняти посягання, а й виявляти причини та умови, що сприяють їх вчиненню, і вживати заходів до їх усунення – за аналогією

з положеннями, які передбачені в статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. [11]. У статті 13 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. слід систематизувати перелік превентивних повноважень, виокремивши серед них оцінку загроз, запровадження тимчасових режимних обмежень, використання технічних засобів раннього виявлення небезпеки та міжвідомчу превентивну координацію. У статті 15 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. доцільно деталізувати профілактичні заходи не лише як узагальнену формулу, а як нормативно описані процедури.

Другий напрям нормативного вдосконалення у цій сфері – оновлення Порядку, затвердженого наказом УДО України від 27 травня 2011 р. № 210. Чинна редакція цього Порядку продовжує діяти після змін, внесених наказом УДО України від 5 травня 2025 р. № 361 [10], однак потребує подальшого змістовного оновлення з урахуванням сучасних безпекових загроз, насамперед комплексної оцінки ризику, резервних сценаріїв евакуації, взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки, захисту від комбінованих посягань, що поєднують фізичний, диверсійний, інформаційний та технічний компоненти. При цьому внутрішні нормативні алгоритми мають бути узгоджені з принципом законності й домірності застосування обмежувальних заходів щодо громадян.

Третій напрям – удосконалення кримінально-правової визначеності. Видається доцільним на рівні кримінального законодавства чіткіше підкреслити, що військовослужбовці УДО України як працівники правоохоронного органу спеціального призначення та військовослужбовці користуються повним комплексом кримінально-правового захисту при виконанні завдань державної охорони. Це зменшить ризики розбіжностей у кваліфікації правопорушень, пов'язаних із посяганнями на них. У цьому контексті слушними залишаються загальні висновки про необхідність посилення кримінально-правового захисту представників правоохоронної функції держави [14].

Четвертий напрям – посилення кадрово-антикорупційної складової. Практика протидії кримінальним правопорушенням у спеціальних органах переконує, що без внутрішньої безпеки неможлива зовнішня. Тому доцільно не лише зберегти, а й посилити превентивний потенціал спеціальної перевірки, внутрішнього моніторингу ризиків, контролю конфлікту інтересів, безпекового тестування та періодичної оцінки доброчесності персоналу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

По-перше, кримінальні правопорушення проти державної охорони становлять не окрему формально відмежовану групу складів за КК України, а функціонально об'єднаний масив посягань, спрямованих на суспільні відносини, що забезпечують здійснення державної охорони, безпеку охоронюваних осіб і об'єктів, нормальне виконання службових обов'язків військовослужбовцями УДО України, а також внутрішню стійкість цього органу до криміногенних ризиків.

По-друге, нормативна основа запобігання таким правопорушенням уже існує, але має фрагментарний характер. Вона формується сукупністю положень Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р., КК України, законів про оперативно-розшукову діяльність, національну безпеку, боротьбу з тероризмом, запобігання корупції, а також підзаконних актів УДО України. Однак ці норми не утворюють завершеного, логічно послідовного превентивного механізму.

По-третє, науково обґрунтованою є класифікація заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти державної охорони на нормативно-правові, режимно-організаційні, оперативно-розшукові, кримінологічні, кадрово-антикорупційні, міжвідомчо-координаційні та техніко-безпекові. Наукова новизна запропонованого підходу полягає в інтегральному поєднанні цих заходів із розмежуванням зовнішньої та внутрішньої сторін превенції.

По-четверте, ключовими проблемами чинного нормативного регулювання є: відсутність у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. легального визначення превентивної діяльності УДО України; недооціненість кримінологічного компонента запобігання кримінальним правопорушенням; недостатня деталізація процедурної частини превентивних заходів; не до кінця визначений механізм системної міжвідомчої взаємодії; потреба у виразнішій кримінально-правовій визначеності захисту військовослужбовців УДО України у зв'язку з виконанням ними державної охорони.

По-п'яте, практичними та законодавчими пропозиціями є: внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. із закріпленням поняття й форм превентивної діяльності УДО України; доповнення завдань УДО України обов'язком виявляти причини й умови, що сприяють кримінально протиправним посяганням; подальше оновлення Порядку, затвердженого наказом УДО України від 27 травня 2011 р. № 210 у частині ризик-орієнтованих процедур; удосконалення нормативних засад міжвідомчої координації; посилення кадрово-антикорупційних запобіжників; вироблення єдиних підходів до кримінальн-

но-правової кваліфікації посягань на військовослужбовців УДО України як носіїв правоохоронної функції держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусаров С.М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 34–43. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/440 (дата звернення: 01.05.2026).
2. Данчул О.С. Профілактика адміністративних правопорушень Державною службою охорони при МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2015. 181 с.
3. Коваленко А.В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Київ; Дніпро, 2020. 465 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 01.05.2026).
5. Кузнецов В.В. Кримінологічне забезпечення державної охорони. *Кримінологічна теорія та практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 58–62. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/22601 (дата звернення: 01.05.2026).
6. Кузнецов В.В. Удосконалення нормативно-правового забезпечення превентивної функції Управління державної охорони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 154–157. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2021/44.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
7. Назимко Є.С., Пономарьова Т. І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ: ВД «Дакор», 2024. 312 с.
8. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр (дата звернення: 01.05.2026).
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18 (дата звернення: 01.05.2026).
10. Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування: наказ Управління державної охорони України від 27.05.2011 № 210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0700-11 (дата звернення: 01.05.2026).
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення: 01.05.2026).
12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12 (дата звернення: 01.05.2026).
13. Степанова Ю.П. Теоретико-правові засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України з протидії кримінальним правопорушенням: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. 641 с.
14. Шакун В.І., Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Удосконалення правового статусу Управління державної охорони України як військового формування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 304–309. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.44. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342872 (дата звернення: 01.05.2026).
15. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 301-310. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/265072 DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.54 (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Логойда Т.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.7/347.254
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.12

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Матюшенко О.І.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1507-2085

Ганенко О.А.,
магістр права
ORCID: 0009-0007-7980- 2127

Матюшенко О.І., Ганенко О.А. Кримінально-правова охорона об'єктів житлово-комунального господарства у законодавстві деяких зарубіжних країн.

Статтю присвячено порівняльно-правовому аналізу зарубіжного законодавства деяких країн Європи щодо кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, що є актуальним з урахуванням ведення на території України бойових дій, спрямованістю ворога на виведення з ладу об'єктів житлово-комунального господарства та необхідності адаптації кримінального законодавства до законодавства Європейського Союзу в умовах євроінтеграції.

З'ясовано, що об'єкти житлово-комунального господарства, тобто житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові, що виступають предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 270-1 Кримінального кодексу України, поставлені під охорону кримінального законодавства усіх країн Європейського Союзу.

Констатовано, що особливістю кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства у європейських країнах є те, що дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорії протиправних діянь і регулюються муніципальними інструкціями, тобто відносяться до сфери адміністративного законодавства.

Аргументовано, що кримінальне законодавство досліджуваних країн не передбачає спеціальної норми, яка б встановлювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а норми про відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, у тому числі й об'єктів житлово-комунального господарства, переважно закріплені в структурних підрозділах кримінальних кодексів, які передбачають відповідальність за злочини проти власності.

Порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства деяких зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що систему відповідальності за посягання на об'єкти житлово-комунального господарства, яка усталена в Європі, недоцільно повністю екстраполювати в українське законодавство. Проте можливі деякі запозичення з метою вдосконалення норм Кримінального кодексу України, якими регламентовано відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, зокрема, розміщення такої норми в розділі VI «Злочини проти власності».

Ключові слова: кримінально-правова охорона, об'єкти житлово-комунального господарства, умисне пошкодження майна, умисне знищення майна, предмет кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, кримінальне законодавство зарубіжних держав.

Matyushenko O.I., Ganenko O.A. Criminal legal protection of housing and communal facilities in the legislation of some foreign countries.

The article is devoted to a comparative legal analysis of foreign legislation of some European countries regarding criminal liability for intentional destruction or damage to housing and communal facilities, which is relevant taking into account the conduct of hostilities on the territory of Ukraine, the enemy's focus on disabling housing and communal facilities and the need to adapt criminal legislation to the legislation of the European Union in the context of European integration.

It was found that housing and communal facilities, i.e. housing stock, facilities for improvement, heat supply, water supply and drainage, as well as their networks or components, which are the subject of a criminal offense provided for in Article 270-1 of the Criminal Code of Ukraine, are protected by the criminal legislation of all countries of the European Union.

It was found that a feature of the criminal law protection of housing and communal facilities in European countries is that minor violations in the field of housing and communal services do not fall under the category of illegal acts and are regulated by municipal instructions, i.e. belong to the sphere of administrative legislation.

It is argued that the criminal legislation of the countries under study does not provide for a special norm that would establish liability for intentional destruction or damage to housing and communal facilities, and the norms on liability for intentional destruction or damage to property, including housing and communal facilities, are enshrined in the structural divisions of the criminal codes that provide for liability for crimes against property.

A comparative legal analysis of the criminal legislation of some foreign countries allows us to conclude that the system of liability for encroachment on housing and communal facilities, which is established in Europe, is inappropriate to fully extrapolate to Ukrainian legislation. However, some borrowings are possible in order to improve the norms of the Criminal Code of Ukraine that regulate liability for criminal offenses related to the destruction or damage to housing and communal facilities, in particular, placing such a norm in Section VI «Crimes against property».

Key words: criminal law protection, housing and communal services facilities, intentional damage to property, intentional destruction of property, subject of a criminal offense, criminal liability, punishment, criminal legislation of foreign states.

Постановка проблеми. Норма про відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства з'явилася у Кримінальному кодексі України із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» від 13 січня 2011 року [1].

З цього часу суттєво змінилася ситуація в державі – Україна вже дванадцять років веде збройну боротьбу за свою територіальну цілісність та незалежність. Забезпечення стабільного існування та розвитку житлово-комунального господарства в державі є ключовим елементом її національної безпеки. В умовах глобалізації суспільства, зростання техногенних ризиків у світовому масштабі та наявності збройної агресії проти нашої держави питання забезпечення належного рівня захищеності об'єктів житлово-комунального господарства є як ніколи актуальним. Наразі об'єкти житлового фонду, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові стали однією з основних цілей ворожих атак. Руйнування об'єктів житлово-комунального господарства створюють загрозу не лише забезпеченню життєдіяльності держави, а й життю та здоров'ю населення.

Однак аналіз кримінального законодавства України свідчить про відсутність системного підходу до кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства. Так, стаття 270-1 КК України, яка передбачає відповідальність за вказані дії, розташована у розділі IX Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», що свідчить про те, що умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства посягає на громадську безпеку, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або техногенного характеру.

Утім, в теорії кримінального права вже давно обговорюється питання чи відбувається посягання на цей об'єкт кримінально-правової охорони в результаті умисного пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Як зазначає В. П. Тихий, загально небезпечний характер кримінальних правопорушень проти громадської безпеки обумовлений як їх об'єктом, так і тим, що є їх предметом та/або засобом (знаряддям), до яких відносяться зброя або інші, за своєю природою, самі по собі, потенційно смертоносні джерела, які використовуються або можуть бути використані як зброя, чи як засоби руйнування, ураження [2, с. 40]. Крім того, в умовах євроінтеграційних процесів в Україні важливим є приведення кримінального законодавства України у відповідність із законодавством країн-членів Європейського Союзу, що дозволить з'ясувати наявні прогалини та удосконалити кримінальне законодавство щодо протидії умисному знищенню чи пошкодженню об'єктів житлово-комунального господарства і вирішити питання розташування норми про відповідальність за такі дії.

Метою статті є дослідження особливостей кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства в деяких зарубіжних країнах, співставлення цих положень з положен-

нями Кримінального кодексу України, виокремлення за результатами співставлення відмінностей у вказаній кримінально-правовій охороні, визначення позитивних тенденцій щодо регулювання даного інституту, які будуть підґрунтям для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства розглядалося в дисертаціях Сербіної Н.О. (2015 рік) та Тур І.Ю. (2024 рік), а також в роботах Т.М. Беркій, О.В. Тихонової, С.О. Михайлович, А В. Кумейко. Загальні питання кримінально-правової характеристики досліджуваного складу кримінального правопорушення висвітлено у роботах П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, М.І. Мельника, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка та ін. Безпосередньо аналізу окремих аспектів кваліфікації та розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства торкалися А.В. Байлов, С.П. Лапта, С.В. Незнайко, Р.Л. Степанюк.

Недостатня розробленість спірних питань щодо кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у доктрині кримінального права, а також необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства шляхом внесення конкретних, науково обґрунтованих пропозицій вказують на потребу проведення порівняльно-правового дослідження у цій сфері, спрямованого на вдосконалення кримінально-правових механізмів захисту об'єктів житлово-комунального господарства з урахуванням досвіду зарубіжних країн та сучасних загроз в державі.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність встановлюється за конкретні суспільно небезпечні діяння, передбачені законом про кримінальну відповідальність як кримінальне правопорушення. У всіх європейських країнах функціонує інститут відповідальності за правопорушення в сфері житлово-комунального господарства, але законодавство кожної окремої країни має певні особливості притягнення до такої відповідальності. Крім того, у переважній більшості з цих країн відносини у сфері житлово-комунального господарства регулюються нормами муніципальних інструкцій. Це, у свою чергу, на відміну від кримінального законодавства України, не передбачає встановлення спеціальної кримінальної чи адміністративної відповідальності за порушення у цій сфері.

Між тим, правова система жодної країни не існує ізольовано. Вона піддається постійному впливу інших правових традицій, юридичних текстів, процедур і правових конструкцій, що дозволяє оцінити власний досвід правового життя, а також перспективи розвитку, вдосконалення окремих елементів своєї правової системи, сповнюючи їх новим змістом. Відповідно, розумна рецепція окремих положень зарубіжного законодавства дозволяє удосконалювати національне право.

Порівняльно-правове дослідження особливостей кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства свідчить про те, що кримінальному законодавству європейських країн притаманна менш розгалужена система норм про відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна. У законодавстві європейських країн виокремлені кримінальні злочини і кримінальні проступки, пов'язані з посяганням на об'єкти житлово-комунального господарства. Разом з тим, дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорію кримінально-протиправних діянь, а регулюються нормами муніципальних інструкцій. Кримінальне законодавство жодної країни не містить спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Між тим, у всіх країнах передбачена відповідальність за знищення та пошкодження окремих об'єктів житлово-комунального господарства – водних бар'єрів, дренажів, труб для подачі газу й води, будівель чи громадського майна або майна, призначеного для загального користування, гідротехнічних і захисних споруд та ін.

Найчастіше норми, якими закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, у тому числі й об'єктів житлово-комунального господарства, містяться в розділах про кримінальні правопорушення проти власності (економіки); деякі – в розділах про кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності; окремі – там, де йдеться про посягання на інтереси держави, міжнародного порядку, військової служби [3, с. 75]. При цьому, розміщення таких норм в розділах, де родовим та основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступає не власність, пов'язано виключно з специфікою предмета таких кримінальних правопорушень – культурні цінності, об'єкти чи обладнання, що мають оборонне значення, залізничний транспорт та ін.

Так, Кримінальний кодекс Нідерландів встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням та пошкодженням майна в розділі XXVII «Знищення або заподіяння шкоди». Зокрема, у статті 350 КК передбачена відповідальність за умисне незаконне знищення, пошкодження, приведення в непридатність майна, що повністю або частково належить іншій осо-

бі. У свою чергу, стаття 351 КК передбачає відповідальність за умисне незаконне знищення, пошкодження, приведення в непридатний або несправний стан залізничних споруд, електростанцій, комп'ютерних і телекомунікаційних пристроїв, споруд, які виконують функцію водних бар'єрів, дренажів, труб для подачі газу, води й призначені для використання населенням, а також майна або споруд, призначених для національної оборони [4]. Тобто вказаною нормою встановлена відповідальність за посягання на об'єкти житлово-комунального господарства. Звертає на себе увагу те, що тут в одному розділі об'єднані норми про кримінальні правопорушення, безпосередньо спрямовані на власність, і норми про кримінальні правопорушення, що посягають на громадську безпеку, громадський порядок або моральність чи інші суспільні відносини, які за кримінальним законодавством України виступають об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених різними розділами Особливої частини КК України.

У Кримінальному кодексі Польщі норми про відповідальність за знищення та пошкодження майна розміщені в розділах про кримінальні правопорушення проти миру, обороноздатності, загальної безпеки, безпеки руху, проти власності, господарської діяльності і військової служби. Так, стаття 125 КК передбачає відповідальність за знищення і пошкодження на окупованій, зайнятій території або території, на якій відбуваються бойові дії, культурних цінностей. Стаття 140 КК встановлює покарання за знищення або пошкодження об'єкта чи обладнання, що мають оборонне значення, з метою ослаблення обороноздатності Республіки Польща. Знищення, пошкодження та приведення у непридатний для використання стан чужого майна як кримінальне правопорушення проти власності передбачено статтею 288 КК і охоплює відповідальність за знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства [5]. Причому відповідальність настає лише за умисне вчинення таких діянь.

У Кримінальному кодексі Республіки Сан-Марино норми про відповідальність за знищення та пошкодження майна розміщені в розділах про посягання на свободу особи, майно, державну економіку, громадську безпеку, громадський порядок. Зокрема, відповідальність за знищення, пошкодження тим чи іншим способом майна іншої особи як за кримінальне правопорушення проти власності передбачена статтею 203 КК [6]. Кваліфікуючою ознакою цього кримінального правопорушення є вчинення протиправного діяння щодо будівель чи громадського майна або майна, призначеного для загального користування, ритуальних послуг, а також щодо об'єктів комунальних служб чи іригації або стосовно розплідників для лісонасаджень. Іншими словами знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства за законодавством Республіки Сан-Марино є кваліфікуючою ознакою загальної норми щодо відповідальності за знищення чи пошкодження чужого майна.

Кримінальний кодекс Франції також містить норми про відповідальність за знищення та пошкодження майна в різних розділах. У розділі «Про знищення, пошкодження і псування» КК посягання розподілені за двома групами: знищення, пошкодження і псування майна, що не становить небезпеки для людей (ст. 322-1 – ст. 322-4 КК), і знищення, пошкодження і псування майна, що створює небезпеку для людей (ст. 322-5 – ст. 322-11 КК). Даним розділом забезпечується кримінально-правова охорона будь-якого чужого майна, у тому числі об'єктів житлово-комунального господарства. Особливу увагу потрібно звернути на ст. 322-1 КК, яка встановлює покарання у вигляді штрафу за нанесення без попереднього дозволу написів, знаків або малюнків на фасади будинків, транспортні засоби, дороги загального користування або міське рухоме майно у випадках, коли такими діями спричинено незначну шкоду. Разом з тим, частиною восьмою статті 322-3 КК встановлено відповідальність за знищення, пошкодження або псування майна призначеного для громадського користування, яке належить державному органу або органу, якому доручено виконання державних службових обов'язків [7].

Кримінальний кодекс Швейцарії також встановлює відповідальність за посягання, пов'язані зі знищенням і пошкодженням майна. Такі посягання передбачені різними розділами в залежності від об'єкта кримінального правопорушення. Більшість норм про відповідальність за умисне знищення та пошкодження майна міститься у підрозділі другому розділу «Злочинні діяння проти майна». Зокрема, стаття 144 КК встановлює відповідальність за пошкодження, руйнування та приведення в непридатний стан майна, що знаходиться в чужій власності або перебуває в користуванні у іншої особи. Проте, певні норми, які цікавлять нас у контексті дослідження кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства, розміщені в розділі «Загальнонебезпечні злочини і проступки». Наприклад, стаття 228 КК встановлює відповідальність за умисне і необережне пошкодження або руйнування електричних установок, гідротехнічних і захисних споруд, що створює небезпеку для власності інших осіб [8]. Тобто, тут законодавець у першу чергу звертає увагу не на те, яким об'єктам заподіяно шкоди, а до яких загальнонебезпечних наслідків таке заподіяння шкоди призведе.

Кримінальний кодекс Швеції передбачає відповідальність за діяння, пов'язані зі знищенням і пошкодженням майна, у семи розділах: про злочини проти свободи і громадського спокою, власності та економічних відносин, безпеки та громадського порядку, громадської діяльності і держави. Безпосередньо відповідальність за руйнування або пошкодження майна, нерухомого або рухомого, що заподіяло шкоду іншій особі, встановлено статтею 1 глави 12 «Злочини проти власності» [9]. Кваліфікованого складу, який би передбачав відповідальність за знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства кримінальне законодавство Швеції не передбачає.

Ідентичним чином кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна передбачена в кримінальному законодавстві Іспанії [10] та Німеччини [11]. У кримінальних кодексах цих країн міститься загальна норма, якою закріплено відповідальність за такі дії в розділі, що передбачає відповідальність за посягання на власність (стаття 263 КК Іспанії та стаття 303 КК Німеччини), і спеціальні норми в інших розділах. Проте і там відсутня спеціальна норма за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Висновки. У результаті проведеного порівняльно-правового аналізу кримінального законодавства деяких зарубіжних країн потрібно констатувати, що законодавці всіх європейських країн приділяють увагу питанням кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства від знищення і пошкодження. У переважній більшості випадків вони розглядають ці діяння як посягання на відносини власності. В окремих випадках додатковими об'єктами таких кримінальних правопорушень можуть виступати права особи, громадський порядок, громадська або державна безпека тощо. Обсяги криміналізації відповідних діянь є різними.

Особливістю кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства у європейських країнах є те, що дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорії протиправних діянь і регулюються муніципальними інструкціями. У свою чергу, в кримінальних кодексах цих країн не передбачено спеціальної норми, яка би встановлювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а норми про відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, зокрема й об'єктів житлово-комунального господарства, містяться переважно в розділах про злочини проти власності. Проте, іноді, в диспозиції кримінально-правової норми як предмет кримінального правопорушення, пов'язаного зі знищенням або пошкодженням майна, нарівні з іншими видами майна чітко зазначені окремі об'єкти житлово-комунального господарства.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що систему відповідальності, усталену в Європі, не може бути повністю екстрапольовано в українське законодавство, втім можливі деякі запозичення з метою вдосконалення норм Кримінального кодексу України, якими регламентовано відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства. Наприклад, з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу, розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доцільно розмістити в розділі VI «Злочини проти власності» КК України, де вже статтею 194-1 КК передбачена кримінальна відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві: Закон України від 13.01.2011 р. № 2924-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2924-17#Text (дата звернення: 26.04.2026).
2. Тихий В.П. Сучасні проблеми застосування і вдосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти громадської безпеки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 3. С. 39–43.
3. Сербіна Н.О Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 249 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/ server/api/core/bitstreams/4f90c475-38e8-4b4f-b809-8d97bd599cb2/content (дата звернення: 16.04.2026).
4. Кримінальний кодекс Нідерландів. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2024-01-01 (дата звернення: 26.04.2026).
5. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Kancelaria Sejmu. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553L j.pdf (дата звернення: 24.04.2026).
6. Кримінальний кодекс Сан- Марино. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Codice_penale_della_repubblica_di_S_Mari.html?hl=it&id=zcUdwhKLNt0C&redir_esc=y (дата звернення: 20.04.2026).

7. Кримінальний кодекс Франції. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006117598/#LEGISCTA000006117598 (дата звернення: 24.04.2026).
8. Кримінальний кодекс Швейцарії. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/de (дата звернення: 20.04.2026).
9. Кримінальний кодекс Швеції. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument- ochlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ (дата звернення: 20.04.2026).
10. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444 (дата звернення: 28.04.2026).
11. Кримінальний кодекс Німеччини. URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296 (дата звернення: 28.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Матюшенко О.І., Ганенко О.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.13

ОКРЕМІ СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, СПРЯМОВАНИХ НА НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (СТАТТІ 205-1, 206, 206-2 КК УКРАЇНИ)

Меша О.О.,
аспірант кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0005-8105-2201

Меша О.О. Окремі суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, спрямованих на незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання (статті 205-1, 206, 206-2 КК України).

У статті здійснено комплексний аналіз окремих кримінально-правових ознак суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 206 та 206-2 КК України. Розглядається поняття осудності як обов'язкової передумови кримінальної відповідальності, а також досліджується принцип презумпції психічного здоров'я особи. Встановлено, що притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише за умови доведення здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення. Проаналізовано вікові критерії кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення щодо суб'єктів господарювання та визначено, що загальним суб'єктом зазначених кримінальних правопорушень є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Водночас доведено, що формальне досягнення цього віку не є безумовною підставою для визнання особи суб'єктом злочину. Виявлено, що ключове значення має відповідність психічного та інтелектуального розвитку особи її календарному віку. У випадку встановлення відставання у розвитку, яке не пов'язане з психічним розладом, особа може бути визнана такою, що фактично не досягла віку кримінальної відповідальності, що виключає її кримінально-правовий статус як суб'єкта злочину. Окрему увагу у статті приділено ситуаціям вчинення правопорушень у складі групи, де особи з недостатнім рівнем розвитку можуть використовуватися організаторами як інструмент реалізації злочинного наміру. Встановлено, що у таких випадках відповідальність має покладатися на організаторів та інших повноцінних суб'єктів злочину. Також досліджується співвідношення загального та спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Виявлено, що поряд із загальним суб'єктом у межах зазначених складів можливе існування спеціального суб'єкта, який характеризується наявністю додаткових ознак, зокрема виконанням певних службових функцій або здійсненням професійної діяльності. Обґрунтовано, що саме до таких осіб може застосовуватися специфічний вид покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Узагальнено, що правильне встановлення ознак суб'єкта кримінального правопорушення має визначальне значення для належної кваліфікації діяння, забезпечення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання.

Ключові слова: рейдерство, злочини у сфері господарської діяльності, кримінально-правова політика в сфері рейдерства, протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання, суб'єкт кримінального правопорушення.

Mesha O.O. Certain subjective elements of the corpus delicti of criminal offenses aimed at the unlawful seizure of property of business entities (Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine).

The article provides a comprehensive analysis of certain criminal law characteristics of the subject of criminal offenses предусмотренных by Articles 205-1, 206, and 206-2 of the Criminal Code of Ukraine. The concept of sanity is examined as a mandatory prerequisite for criminal liability, along with the principle of the presumption of an individual's mental health. It is established that bringing a person to criminal liability is possible only if it is proven that the individual was capable of understanding their actions and controlling them at the time of committing the offense. The age-related criteria of criminal liability for offenses against business entities are analyzed, and it is determined that the general subject of these criminal offenses is a natural, sane person who has reached the age of 16. At the same time, it is substantiated that the formal attainment of this age does not constitute an unconditional basis for

recognizing a person as a subject of a crime. It is revealed that the key factor is the correspondence between the mental and intellectual development of the individual and their chronological age. In cases where developmental delay not related to a mental disorder is established, a person may be recognized as having not actually reached the age of criminal liability, which excludes their status as a subject of a criminal offense. Special attention is paid to situations where offenses are committed within a group, in which individuals with insufficient levels of development may be used by organizers as instruments for implementing criminal intent. It is established that in such cases, liability should be imposed on the organizers and other full-fledged subjects of the crime. The correlation between the general and special subject of a criminal offense is also examined. It is found that, alongside the general subject, the existence of a special subject is possible within the analyzed offenses, characterized by additional features, such as the performance of certain official functions or engagement in professional activities. It is substantiated that a specific type of punishment, namely deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, may be applied precisely to such persons. It is concluded that the proper determination of the characteristics of the subject of a criminal offense is of decisive importance for the correct legal qualification of the act, ensuring the principle of individualization of criminal liability, and imposing a fair and justified punishment.

Key words: corporate raiding, offences in the sphere of economic activity, criminal law policy in the sphere of corporate raiding, unlawful seizure of a business entity's property або illegal appropriation of a business entity's assets, subject of a criminal offense.

Постановка проблеми. Дослідження окремих суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, спрямованих на незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання (статті 205-1, 206, 206-2 КК України) зумовлено необхідністю вирішення питання: чи може особа, яка формально досягла віку кримінальної відповідальності, але за рівнем розвитку йому не відповідає, визнаватися суб'єктом цих кримінальних правопорушень. Додатково потребують аналізу проблема використання таких осіб у складі організованих груп як інструменту вчинення відповідних кримінальних правопорушень, що потребує чіткого розмежування кримінальної відповідальності між безпосередніми виконавцями та організаторами та проблема співвідношення загального та спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 206, 206-2 КК України, зокрема в контексті можливості застосування окремих видів покарань (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю), що вимагає уточнення кола осіб, які можуть визнаватися спеціальними суб'єктами при кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень.

Мета дослідження – здійснення аналізу норм Кримінального кодексу України, що встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання (статей 205-1, 206, 206-2 КК України), виокремлення окремих суб'єктивних ознак складів таких кримінальних правопорушень та аналіз пов'язаних з ними проблемних питань.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження правової природи суб'єкта кримінального правопорушення та його проблемних питань як в загальнотеоретичному аспекті, так й стосовно конкретних кримінальних правопорушень завжди викликало та викликає широкий науковий інтерес серед теоретиків та практиків кримінального права та здійснювалося зокрема такими вченими як Антонян Ю.М., Бурдін В.М., Вєтров М.І., Владимиров В.А., Дагель П.С., Зайцев О.М., Карпушин М.П., Курляндський В.І., Левицький Г.А., Міхеєв Р.І., Наумов А.В., Нікіфоров А.С., Орлов В.С., Осадча А.С., Павлов В.Г., Пінаєв А.А., Піонтковський А.А., Таганцев М.С., Трайнін А.Н., Устименко В.В. та багатьма іншими.

Виклад основного матеріалу. Згідно положень частини першої статті 19 Кримінального кодексу України (далі – КК України) осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [1].

У статті 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. № 1489-III (із змінами) закріплено принцип презумпції психічного здоров'я людини – кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України [2].

Отже, у випадку вчинення фізичною особою кримінального правопорушення, передбаченого статтями 205-1, 206 або 206-2 КК України для її притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення слід довести у встановленому законом порядку її осудність при їх вчиненні, оскільки згідно положень ч. 2 статті 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [1].

Важливим для визначення суб'єкта кримінального правопорушення є визначення чи досяг він саме того віку, з якого може наставати для нього кримінальна відповідальність й тут є певні нюанси.

Виходячи з положень ч. 1 та ч. 2 статті 19 КК України та ч. 1 статті 205-1, ч. 1 статті 206 або ч. 1 статті 206-2 КК України суб'єкт кримінальних правопорушень, передбачених зазначеними статтями є загальним, тобто фізичною осудною особою, якій на момент вчинення нею кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

Однак, що робити, якщо рівень фізіологічного та психологічного розвитку фізичної особи, яка вчинила зазначені кримінальні правопорушення не відповідає її хронологічному (календарному) вікові?

Кримінальні правопорушення можуть вчинятися не тільки одноосібно, але й організовано й їх безпосередніми виконавцями можуть бути особи, яким хоч й виповнилося на момент вчинення ними кримінального правопорушення 16 років, але які за своїм розвитком не відповідають своєму календарному вікові й тому використовуються як маріонетки досвідченим організатором для вчинення кримінального правопорушення.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 зокрема зазначається, що якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (16 або 18 років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру [3].

Таким чином, якщо фізична особа хоча й досягла календарного (хронологічного) віку з якого настає кримінальна відповідальність (16 років) але вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене статтями 205-1, 206 та 206-2 КК України (наприклад, виконуючи вказівки іншої особи (організатора, замовника), яка бажає перешкодити законній діяльності певного суб'єкта господарювання (наприклад, фізичної особи – підприємця), вчинила насильство проти життя та здоров'я такого суб'єкта господарювання) але має розумову чи психічну відсталість (не пов'язану із психічним розладом) такого ступеня, за якого вона за розвитком не відповідає віку, про який свідчать її документи про народження, то така особа може бути визнана такою, що не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

А оскільки особа не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність й це було встановлено та визнано в судовому порядку, то ця особа відповідно й не може бути суб'єктом кримінального правопорушення, навіть за умови, якщо вона його й вчинила по вказівці іншої особи.

Відтак, за умови вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 206 та 206-2 КК України групою осіб або організованою групою осіб, при наявності в них виконавців, які хоча й календарно досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років), але які при цьому мають розумову чи психічну відсталість (не пов'язану із психічним розладом) за яких їх розумовий розвиток не відповідає їх фактичному віку (16 років) вони, у випадку цього встановлення судом у встановленому порядку, не можуть бути визнані суб'єктом цих кримінальних правопорушень на відміну, наприклад, від організатора, який скеровував їх злочинні дії.

Зі аналізу змісту статей 6, 7 та 8 КК України можна дійти висновку, що суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 206 та 206-2 КК України можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а враховуючи положення ч. 1 та ч. 2 статті 22 КК України – неповнолітні особи (у віці від досягнення 16 років та до досягнення ними 18 років) та повнолітні особи (після досягнення ними 18 років).

Таким чином, проаналізувавши положення ч. 1 статті 2, статей 6, 7 та 8, ч. 1 статті 11, статті 18, ч. 1 статті 19, ч. 1 та ч. 2 статті 22 КК України, узагальнюючи можна дійти до наступного висновку.

Так, загальним суб'єктом кримінального правопорушення, на нашу думку, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка на момент вчинення нею кримінальних правопорушень передбачених статтями 205-1, 206, 206-2 КК України досягла календарного віку, з якого відповідно до положень КК України може наставати кримінальна відповідальність (звісно за умови, що її розумовий розвиток відповідає її цьому календарному віку) та вчинене нею суспільно-небезпечне діяння кваліфікується на момент його вчинення КК України як кримінальне правопорушення.

Положення диспозицій ч. 1 статті 205-1, ч. 1 статті 206 та ч. 1 статті 206-2 КК України не містять вказівок на якісь особливі спеціальні ознаки й вказують на загальний суб'єкт основного складу цих кримінальних правопорушень.

Відтак, виходячи зі змісту положень ч. 1 статті 205-1 КК України до кримінальної відповідальності може бути притягнуто фізичну осудну особу, що досягла 16 років та здійснила внесення в документи, які відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця завідомо неправдивих відомостей та/або умисне подання документів, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV, які містять завідомо неправдиві відомості для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця (суб'єкт основного складу цього кримінального правопорушення).

У свою чергу, виходячи зі змісту положень ч. 1 статті 206 КК України до кримінальної відповідальності, передбаченої цією статтею може бути притягнуто фізичну осудну особу, що досягла 16 років та яка висунула суб'єкту господарювання (юридичній особі та/або фізичній особі – підприємцю) протиправну вимогу припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси цього суб'єкта господарювання, погрожуючи при цьому насильством над потерпілим або близькими йому особами, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або захопленням єдиного майнового комплексу, його частини, будівель, споруд, земельної ділянки, об'єктів будівництва, інших об'єктів, а також здійснюючи незаконне припинення або обмеження його діяльності на цих об'єктах та обмеження йому доступу до них (суб'єкт основного складу цього кримінального правопорушення).

Також виходячи зі змісту положень ч. 1 статті 206-2 КК України кримінальній відповідальності за це кримінальне правопорушення підлягатиме фізична осудна особа, що досягла 16 років та вчинила дії, спрямовані на протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації шляхом вчинення нею правочинів з використанням підроблених (нею або іншою особою) або викрадених (нею або іншою особою) документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації (суб'єкт основного складу цього кримінального правопорушення).

Слід також зазначити, що враховуючи характер та вид покарань у санкції ч. 1 статті 206 та ч. 1 статті 206-2 КК України – «позбавлення права обіймати певні посади» та «позбавлення права займатися певною діяльністю» – суб'єкт цих кримінальних правопорушень, на нашу думку, може бути не тільки загальним, але й спеціальним (кваліфікованого складу цих кримінальних правопорушень), маючи певні характерні ознаки для застосування до нього саме цих кримінальних покарань.

Так, згідно положень п. 3 ч. 1 статті 51 КК України до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [1].

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовуватися як основне, так і як додаткове покарання (ч. 3 статті 51 КК України). Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від 2 до 5 років або як додаткове покарання на строк від 1 до 3 років (ч. 1 статті 55 КК України) [1].

Отже, покарання у вигляді «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання залежно від суб'єкта кримінального правопорушення.

З положень санкції ч. 1 статті 206 КК України вбачається, що це покарання за кримінальне правопорушення, передбачене вищезазначеною нормою є додатковим до основного – штрафу й може застосовуватися одночасно із ним або навпаки – не застосовуватися.

Якщо санкцію ч. 1 статті 206 КК України порівнювати з санкціями ч. 2 статті 205-1, ч. 2 та ч. 3 статті 206, ч. 2 та ч. 3 статті 206-2 КК України, то можна зробити висновок, що покарання у вигляді «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» застосовується в якості додаткового у кваліфікованому складі передбачених цими статтями кримінальних правопорушень за умови вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 статті 205-1, ч. 3 статті 206, ч. 3 статті 206-2 КК України).

Дійсно, якщо застосовувати в якості додаткового покарання «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» за вчинення кримінального правопорушення, то відповідно й суб'єкт кримінального правопорушення має бути спеціальним, тобто вчиняючи кримінальне правопорушення він має обіймати при цьому певну посаду чи займаючись певною діяльністю.

На нашу думку, є неможливим застосування цього виду покарання до злочинця, який вчиняючи кримінальне правопорушення, за вчинення якого передбачено застосування цього покарання, не займає певної посади, права займати яку його можна буде позбавити та/або не здійснює певної діяльності, права займатися якою його можна буде позбавити.

Згідно положень ч. 2 статті 18 КК України спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

Відтак, виходячи з положень санкції ч. 1 статті 206 КК України, можна дійти висновку, що передбачене нею додаткове покарання у вигляді «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» може бути застосоване у випадку вчинення передбаченого ч. 1 статті 206 КК України кримінального правопорушення виключно спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, який на момент його вчинення: а) обіймає певну посаду; або б) займається певною діяльністю.

Водночас, до загального суб'єкта кримінального правопорушення за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 статті 206 КК України може бути, на нашу думку, застосовано виключно основне покарання – штраф.

Згідно положень диспозиції ч. 1 статті 206-2 КК України протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації здійснюється шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації [1].

Відповідно можна зробити висновки, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та ч. 2 статті 206-2 КК України може здійснюватися не загальним, а спеціальним суб'єктом саме до якого й можна застосувати покарання у вигляді «позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю».

Тобто, це може бути посадова чи службова особа підприємства, установи, організації, що сприяла протиправному заволодінню майном свого ж підприємства, установи, організації, або особа, що здійснює певну діяльність, яка також дозволяє вчинити зазначене кримінальне правопорушення (наприклад, виготовлення печаток, штампів).

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що визначення суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 206 та 206-2 КК України, має комплексний характер і ґрунтується на поєднанні загальних та спеціальних кримінально-правових ознак. Базовим є положення про те, що суб'єктом таких правопорушень виступає фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності (16 років) і здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння.

Водночас обґрунтовано, що формальне досягнення вікового цензу не є безумовною підставою для визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення. Важливе значення має відповідність інтелектуального та психічного розвитку особи її календарному віку. У випадках, коли така відповідність відсутня і це підтверджується у встановленому законом порядку (зокрема, шляхом проведення відповідної судової експертизи), особа може бути визнана такою, що фактично не досягла віку кримінальної відповідальності, а отже не є суб'єктом злочину. Це має особливе значення в умовах вчинення кримінальних правопорушень проти суб'єктів господарювання у складі групи, коли неповнолітні або психічно незрілі особи можуть використовуватися організаторами як інструмент реалізації злочинного наміру.

Крім того, дослідження показало, що поряд із загальним суб'єктом у межах зазначених складів кримінальних правопорушень можливе існування спеціального суб'єкта. Йдеться насамперед про осіб, які обіймають певні посади або здійснюють діяльність, що створює додаткові можливості для вчинення кримінального правопорушення. Саме до таких суб'єктів може застосовуватися специфічний вид покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Таким чином, встановлення ознак суб'єкта кримінального правопорушення у справах, пов'язаних із протиправним заволодінням майном суб'єктів господарювання, є визначальним елементом правильної кримінально-правової кваліфікації. Воно забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності, відмежування осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, від тих, хто не може бути її суб'єктом, а також створює підґрунтя для призначення справедливого й обґрунтованого покарання з урахуванням усіх обставин справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.04.2026).
2. Закон України «Про психіатричну допомогу»: Закон від 22.02.2000 № 1489-III.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14 (дата звернення: 10.04.2026).

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру»: Постанова від 15.05.2006 №2.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06 (дата звернення: 10.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Меша О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13:347.23(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.14

АРЕШТ МАЙНА ЯК СПОСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Мисливий В.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-7246-3683

Мисливий В.А. Арешт майна як спосіб обмеження права власності у кримінальному провадженні.

Досліджено арешт майна як процесуальний спосіб обмеження права власності у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що за своєю правовою природою він є заходом забезпечення кримінального провадження, а не формою кримінальної відповідальності чи прихованою санкцією. З'ясовано співвідношення арешту майна з конфіскацією та спеціальною конфіскацією, акцентовано на його тимчасовому, цільовому й функціонально пов'язаному з конкретним провадженням характері. Розкрито нормативні підстави застосування арешту, його процесуальні цілі, зміст можливих обмежень правомочностей власника, також значення принципів законності, необхідності, пропорційності, справедливого балансу інтересів і найменш обтяжливого втручання. Наголошено, що арешт майна не може ґрунтуватися на формальному посиланні на потреби досудового розслідування, а потребує індивідуалізованого обґрунтування з урахуванням виду майна, його правового режиму, належності конкретній особі та зв'язку з предметом доказування. Особливу увагу приділено стандарту обґрунтування клопотання про арешт майна, потребі встановлення реального, а не припущеного зв'язку між майном і завданнями кримінального провадження, ризиками його втрати, відчуження чи використання всупереч процесуальній меті, а також захисту прав третіх осіб і добросовісного набувача. Проаналізовано позиції Верховного Суду щодо меж апеляційного перегляду ухвал, постановлених у порядку статті 174 КПК України, припинення дії арешту після закриття кримінального провадження й необхідності ефективного судового захисту права власності. Окремо висвітлено проблему повторного накладення арешту на те саме майно після його скасування за відсутності нових обставин і доказів, що створює ризик відтворення вже визнаного надмірним обмеження. Зроблено висновок, що арешт майна є допустимим лише за наявності належної процесуальної підстави, чітко визначеної мети, індивідуалізованого обґрунтування й дієвого судового контролю, а його подальше існування поза межами відповідного кримінального провадження суперечить конституційним і конвенційним гарантіям права власності.

Ключові слова: арешт майна, обмеження права власності, недоторканність права власності, заходи забезпечення кримінального провадження, принцип пропорційності, конфіскація майна, спеціальна конфіскація, ефективний судовий захист.

Myslyvyy V.A. Attachment of property as a measure of restricting property right in criminal proceedings.

The article examines the arrest of property as a procedural means of restricting the right of ownership in criminal proceedings. It is substantiated that, by its legal nature, it is a measure to ensure criminal proceedings, and not a form of criminal liability or a hidden sanction. The correlation between the arrest of property and confiscation and special confiscation is clarified, with emphasis placed on its temporary, purpose-oriented nature and its functional connection with specific proceedings. The normative grounds for applying arrest, its procedural purposes, the content of possible restrictions on the owner's powers, as well as the significance of the principles of legality, necessity, proportionality, a fair balance of interests and the least burdensome interference are disclosed. It is emphasized that the arrest of property cannot be based on a formal reference to the needs of the pre-trial investigation, but requires individualized justification, taking into account the type of property, its legal regime, its belonging to a specific person and its connection with the subject of proof. Particular attention is paid to the standard of substantiation of a motion for the arrest of property, the need to establish a real, rather than presumed, connection between the property and the tasks of criminal proceedings, the risks of its loss, alienation or use contrary to the procedural purpose, as well as the protection of the

rights of third parties and a bona fide acquirer. The positions of the Supreme Court regarding the limits of appellate review of rulings issued under Article 174 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the termination of the arrest after the closure of criminal proceedings and the need for effective judicial protection of the right of ownership are analyzed. The problem of repeated imposition of arrest on the same property after its cancellation in the absence of new circumstances and evidence, which creates the risk of reproducing a restriction already recognized as excessive, is separately highlighted. It is concluded that the arrest of property is permissible only if there is a proper procedural basis, a clearly defined purpose, individualized justification and effective judicial control, while its further existence outside the framework of the relevant criminal proceedings contradicts constitutional and convention guarantees of the right of ownership.

Key words: property seizure, restriction of the right to property, inviolability of the right to property, measures to secure criminal proceedings, principle of proportionality, confiscation of property, special confiscation, effective judicial protection.

Постановка проблеми. Право власності належить до фундаментальних конституційних прав людини й водночас не є абсолютним. Зокрема у сфері кримінального провадження держава допускає його тимчасове обмеження, якщо це зумовлено завданнями досудового розслідування, судового розгляду, забезпеченням речових доказів, можливої конфіскації або відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У цьому контексті арешт майна є одним із процесуальних засобів втручання у сферу майнових прав, адже він прямо обмежує можливість особи відчужувати, розпоряджатися, а іноді і користуватися належним їй майном.

Конституція України проголошує, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а право приватної власності є непорушним [1]. Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) спеціально закріплює засаду недоторканності права власності та визначає, що позбавлення або обмеження цього права під час кримінального провадження допускається лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК [2].

Отже, актуальність цього дослідження зумовлена тим, що саме на стику інтересів кримінальної юстиції та права власності виникають найбільш складні питання правозастосування. Передусім ідеться про рівень обґрунтованості клопотань про арешт майна, межі допустимого втручання у майнову сферу особи, можливість поширення арешту на майно осіб, які не мають процесуального статусу підозрюваного, а також про скасування арешту й оскарження відповідних судових рішень. Судова практика Верховного Суду підтверджує, що ці питання й надалі залишаються одними з найбільш важливих і дискусійних у кримінальному процесуальному праві.

Мета дослідження – визначення правової природи арешту майна у кримінальному провадженні, з'ясування його місця серед способів обмеження права власності, аналіз підстав і процесуального порядку його застосування, а також формулювання висновків щодо забезпечення балансу між публічним інтересом кримінального судочинства та приватним інтересом власника майна.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми арешту майна у кримінальному провадженні належать до тих напрямів кримінального процесу, які стосуються забезпечення ефективності розслідування, судового контролю та гарантій недоторканності права власності. У процесуальній науці вони розроблялись у працях українських учених, чиї дослідження формують доктринальне підґрунтя цієї тематики, серед яких слід назвати Ю.П. Аленіна, І.Й. Гаюра, І.В. Гловюк, В.В. Дарагана, А.В. Дрозд, Т.Є. Зелькіну, О.В. Капліну, Є.Д. Лук'янчикова, А.С. Котову, Г.М. Куцкір, М.В. Лапей, М.А. Макарова, Н.С. Моргун, О.В. Музиченко, В.В. Рогальську, А.Е. Руденка, О.Г. Шило, Л.Д. Удалову, а також інших дослідників, які аналізували різні аспекти застосування заходів забезпечення кримінального провадження у цій сфері.

Останніми роками питання арешту майна висвітлено, зокрема, у праці І.А. Галась «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» (2019), в якій розкрито значення судового контролю при його застосуванні, та в дисертації В. А. Александрової «Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження» (2020), присвяченій системному аналізу цього інституту за вітчизняним і зарубіжним законодавством. Окремі аспекти пропорційності втручання у право власності і балансу між інтересами кримінального провадження і правами власника висвітлено в дисертації А.Ю. Плюшкіна «Підстави та процесуальний порядок виявлення, розшуку й передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів» (2022), а також у дослідженні А.І. Баженової «Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження» (2023). Праця Р.І. Логіна «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень» (2025) і дисертація Є.В. Якових «Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України» (2025) розкривають аспекти механізму захисту права власності при арешті майна.

Разом з цим, незважаючи на наявність певного наукового доробку, низка питань залишається дискусійною. Це стосується передусім меж допустимого втручання у право власності при накладенні арешту, стандарту обґрунтування такого обмеження, а також процесуальних механізмів його перегляду та скасування. Саме тому подальше дослідження арешту майна як способу обмеження права власності у кримінальному провадженні зберігає як доктринальну, так і прикладну актуальність.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи арешт майна в системі гарантій недоторканності права власності слід першочергово відзначити, що у кримінальному процесі право власності не усувається, а зазнає тимчасового процесуального обмеження. Саме тому арешт майна не можна ототожнювати з такими правовими явищами, як конфіскація чи спеціальна конфіскація. Якщо конфіскація є наслідком ухвалення обвинувального вироку або застосування інших передбачених законом кримінально-правових механізмів, то арешт майна має передусім забезпечувальний характер. Його завдання полягає не в остаточному вилученні майна з майнової сфери особи, а в збереженні правового і фактичного статусу цього майна до моменту вирішення питання по суті. Це прямо випливає з визначення арешту майна у чинній статті 170 КПК як тимчасового, до скасування у встановленому порядку, позбавлення права на відчуження, розпорядження та/або користування майном.

Водночас сам факт тимчасовості такого обмеження не усуває інтенсивності втручання у майнову сферу. Адже не випадково, досліджуючи конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України, Є. В. Ярових відзначає, що найбільш поширеними способами обмеження майнових прав під час здійснення досудового розслідування є тимчасове вилучення майна та його арешт [3, с. 225].

Для власника майна арешт нерідко означає реальну втрату можливості здійснювати господарську діяльність, користуватися нерухомістю, корпоративними правами, рахунками чи іншими активами. Тому в контексті статті 41 Конституції України та статті 1 Першого протоколу до Конвенції арешт майна повинен розглядатися як серйозне процесуальне обмеження, що підлягає перевірці за критеріями законності, легітимної мети та пропорційності [4]. Конституційний Суд України прямо пов’язує національні гарантії права власності з конвенційним стандартом. ЄСПЛ у своїй практиці також виходить із того, що арешт чи seizure майна, у тому числі в кримінальному провадженні, становить форму контролю за використанням майна і має забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом і правами особи.

Це означає, що арешт майна в кримінальному провадженні повинен відповідати не лише формальній наявності відповідних норм у КПК, а й змістовним вимогам обґрунтованості. Інакше арешт із забезпечувального заходу перетворюється на приховану санкцію, що застосовується до постановлення вироку, а іноді й за відсутності належної процесуальної перспективи кримінального переслідування.

Поняття арешту майна, його завдання та процесуальні цілі випливають насамперед зі змісту ч. 1 ст. 170 КПК, згідно з якою арешт майна полягає у тимчасовому позбавленні права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно: 1) є доказом кримінального правопорушення; 2) підлягає спеціальній конфіскації; 3) може бути конфісковане як вид покарання або захід кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) необхідне для забезпечення цивільного позову, стягнення неправомірної вигоди або можливої конфіскації майна. До того ж закон прямо вказує, що арешт може поширюватися на рухоме й нерухоме майно, кошти, цінні папери, майнові та корпоративні права, а також віртуальні активи.

Отже, законодавець пов’язує арешт майна не з будь-яким майновим інтересом держави, а з чітко визначеними процесуальними цілями. Саме цільовий характер арешту є його головною ознакою. Арешт не може бути самоціллю, способом тиску на підозрюваного або інструментом кримінального переслідування з метою «попереднього покарання». Він допустимий лише тоді, коли між майном і завданням кримінального провадження існує реальний, а не припущений зв’язок. Звідси випливає принципова вимога: суд має встановити не абстрактну корисність арешту для слідства, а його конкретну необхідність у певному провадженні.

Закон також визначає завдання арешту майна через запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі чи відчуження. Відповідно, у кожному випадку слідчий, дізнавач або прокурор повинні не лише вказати мету арешту, а й довести наявність ризиків, яким цей арешт реально має запобігти. Верховний Суд обґрунтовано виходить із того, що арешт майна має правову природу заходу забезпечення кримінального провадження, а тому його застосування є виправданим лише за наявності процесуальної мети та в межах відповідного кримінального провадження [5]. Отже,

слід погодитися з тим, що арешт майна є саме заходом забезпечення кримінального провадження, а не самостійною формою кримінальної відповідальності.

Арешт майна є особливим способом обмеження права власності, оскільки він може зачіпати різні правомочності власника в різному обсязі. У найменш інтенсивному варіанті йдеться про заборону відчуження майна. У більш суворому – про обмеження розпорядження ним. У найбільш інтенсивному – також про заборону користування майном. Саме тому законодавець і суд мають виходити із принципу мінімального втручання: обмеження повинно бути достатнім для досягнення процесуальної мети, але не надмірним щодо цієї мети. Ця ідея прямо закріплена в ч. 4 ст. 173 КПК, відповідно до якої слідчий суддя або суд у разі задоволення клопотання зобов'язаний застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна.

Важливо, що ст. 173 КПК вимагає від суду враховувати розумність і співмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження, а також наслідки арешту для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого і третіх осіб. Цим законодавець фактично імплементував у національний процес критерій пропорційності. Інакше кажучи, навіть за наявності формальної правової підстави арешт не повинен призводити до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності чи до інших наслідків, що істотно зачіпають права інших осіб.

Окрему увагу слід звернути на ч. 10 ст. 170 КПК, згідно з якою не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім випадків арешту з метою забезпечення збереження речових доказів. Це положення показує, що право власності третіх осіб не є для кримінального процесу байдужим, а, навпаки, потребує самостійного захисту. Водночас саме практика доводить, що найбільш конфліктними є ситуації, коли арешт накладається на активи, формально пов'язані з підозрюваним, але фактично належні іншій особі або обтяжені правами інвестора, кредитора, співвласника тощо.

Клопотання про арешт майна є первинним процесуальним носієм обґрунтування майбутнього обмеження права власності. Відповідно до ст. 171 КПК у ньому мають бути зазначені: підстави і мета арешту; перелік і види майна; документи, що підтверджують право власності або фактичне володіння, користування чи розпорядження майном; а в разі забезпечення цивільного позову – розмір шкоди або неправомірної вигоди. До клопотання додаються документи та інші матеріали, якими обґрунтовуються його доводи. Якщо ці вимоги не додержані, суд повертає клопотання для усунення недоліків.

У цьому виявляється одна з ключових гарантій від свавільного обмеження права власності: суд не повинен компенсувати процесуальну слабкість сторони обвинувачення власними припущеннями. Обов'язок довести необхідність арешту покладено саме на того, хто ініціює таке втручання. Це узгоджується і з загальними правилами застосування заходів забезпечення кримінального провадження, закріпленими у ст. 132 КПК. Заходи забезпечення не допускаються, якщо слідчий, дізнавач або прокурор не доведе: наявність обґрунтованої підозри; виправданість відповідного ступеня втручання; можливість виконання завдання, заради якого подається клопотання.

На практиці це означає, що у клопотанні мають бути індивідуалізовані: саме майно, правова підстава для арешту, зв'язок такого майна з предметом доказування, ризики відчуження або втрати, а також причини, з яких менш обмежувальний захід не забезпечить належного процесуального результату. Без такого обґрунтування арешт майна стає формальним і перестає відповідати критерію вмотивованого судового рішення.

За загальним правилом клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею або судом не пізніше двох днів з дня його надходження. У розгляді можуть брати участь слідчий, прокурор, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, інший власник майна, захисник, представник юридичної особи. Разом із тим ч. 2 ст. 172 КПК допускає розгляд клопотання без повідомлення власника чи володільця майна, якщо це необхідно для забезпечення арешту. Саме ця конструкція, хоча й процесуально виправдана в окремих випадках, становить підвищений ризик для права власності, оскільки рішення може бути ухвалене без попереднього вислуховування позиції заінтересованої особи.

Тому особливого значення набуває подальший механізм контролю: можливість скасування арешту та апеляційного оскарження. В цьому контексті, як відзначає В. В. Андрух, відсутність відповідних приписів кримінального процесуального законодавства унеможливлює належне забезпечення (захист) права на свободу та на недоторканність права власності у досудовому кримінальному провадженні [6, с. 131].

Закон передбачає, що особи, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, мають право подати клопотання про його скасування повністю або частково. Більше того, арешт може бути скасовано, якщо заявник доведе, що в подальшому застосуванні заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Клопотання про скасування арешту має бути розглянуто не пізніше трьох днів після його надходження.

Ця модель є важливою гарантією від довільного чи надмірно тривалого втручання у майнову сферу, проте вона не позбавлена складнощів. Особа, на майно якої накладено арешт, часто опиняється у ситуації, коли саме на неї фактично переноситься тягар доведення необґрунтованості вже накладеного обмеження. У практичному вимірі це може призводити до тривалого збереження арешту навіть тоді, коли інтенсивність початкових ризиків істотно зменшилась або зникла зовсім.

Безумовним фактичним субстратом такого процесуального засобу, як арешт майна як спосіб обмеження права власності у кримінальному провадженні виступає судова практика Верховного Суду та проблеми оскарження. Одним із найбільш дискусійних аспектів є можливість апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, постановлених у порядку ст. 174 КПК. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в постанові від 20 травня 2024 року у справі № 712/191/23 (провадження № 51-3208кмо23) дійшла висновку, що ухвали слідчого судді про повне або часткове скасування арешту майна, а також про відмову в його скасуванні, постановлені в порядку ст. 174 КПК, апеляційному оскарженню не підлягають. Такий висновок Верховний Суд пов'язав із тим, що п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК прямо передбачає можливість апеляційного оскарження ухвал про арешт майна або про відмову в ньому, але не охоплює ухвал про скасування арешту майна чи про відмову в такому скасуванні [7].

Однак наведений підхід стосується лише тих випадків, коли кримінальне провадження триває і арешт майна зберігає характер заходу забезпечення кримінального провадження.

Водночас Об'єднана палата ККС ВС у постанові від 1 квітня 2024 року у справі № 183/6854/20 (провадження № 51-4885кмо23) сформулювала інший за процесуальним контекстом висновок. Верховний Суд зазначив, що у разі закриття слідчим або прокурором кримінального провадження всі заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі арешт майна, припиняють свою дію в силу прямої вказівки ч. 4 ст. 132 КПК. За таких умов ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову в його скасуванні, постановлена вже після закриття кримінального провадження, не охоплюється звичайною процесуальною моделлю, передбаченою ст. ст. 174, 309 і 399 КПК, а тому суд апеляційної інстанції не вправі відмовляти у перевірці законності такого рішення лише з формального посилання на зазначені норми [8].

Отже, сучасна практика демонструє потребу чіткого розмежування двох ситуацій. Перша: коли йдеться про звичайний перегляд ухвали у межах чинного досудового розслідування або судового провадження, у такому випадку оскарження обмежене законом. Друга: коли кримінальне провадження вже закрито, а арешт de facto продовжує обмежувати права особи, тут пріоритет має бути наданий ефективному судовому захисту права власності.

Ще одна важлива правова позиція стосується третіх осіб. Верховний Суд наголошував, що КПК не вимагає обов'язкової державної реєстрації права власності для того, щоб особа могла вважатися належним суб'єктом оскарження арешту майна: достатньо, аби вона мала такі майнові права, які можуть у подальшому трансформуватися у право власності. Це особливо важливо для захисту прав інвесторів, співвласників, користувачів майна або інших осіб, інтересів яких арешт стосується фактично, хоч і не завжди формально.

Окремого розгляду потребує скасування арешту майна, оскільки саме в цій процедурі найвиразніше виявляється його тимчасовий характер як відновлення повноти права власності. Скасування арешту майна є процесуальною формою поновлення порушеної або обмеженої можливості власника вільно реалізовувати свої майнові правомочності. У цьому розумінні ст. 174 КПК виконує не лише технічну, а й правовідновлювальну функцію. Закон зобов'язує прокурора одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасувати арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації. Так само суд одночасно з ухваленням рішення, яким завершується судовий розгляд, має вирішити питання про скасування арешту майна, зокрема у випадку виправдання, закриття провадження, непризначення конфіскації, незастосування спеціальної конфіскації, відмови в цивільному позові або залишення його без розгляду.

У доктринальному плані це дає підстави стверджувати, що арешт майна є допустимим лише настільки, наскільки зберігається його функціональна прив'язка до конкретного кримінального провадження. Поза межами цієї прив'язки він утрачає свою правову природу і перетворюється на нічим не виправдане обмеження права власності. Як слушно зазначено Верховним Судом, після втрати кримінального процесуального підґрунтя арешт майна з заходу забезпечення кримінального провадження перетворюється на неправомірне обмеження права особи користуватися належним їй майном [9]. У цьому випадку вища судова інстанція фактично надала завершеної правової форми тій ідеї, що арешт майна є допустимим лише доти, доки він зберігає зв'язок із чинним кримінальним провадженням та його процесуальною метою.

Водночас це певною мірою правотворче тлумачення у сучасній кримінально-процесуальній практиці дістало подальшу конкретизацію в постанові Об'єднаної палати Касаційного криміналь-

ного суду у складі Верховного Суду від 1 квітня 2024 року у справі № 183/6854/20 (провадження № 51-4885кмо23), у якій прямо зазначено, що в разі закриття слідчим або прокурором кримінального провадження всі заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі арешт майна, припиняють свою дію в силу прямої вказівки ч. 4 ст. 132 КПК. Отже, після закриття кримінального провадження арешт майна не може зберігатися автономно поза межами відповідних кримінальних процесуальних правовідносин [10].

Разом із тим на практиці спостерігаються випадки повторного накладення арешту на майно після його скасування. Зазвичай повторне накладення арешту відбувається наступного дня або через день після оголошення рішення суду про його скасування. Інакше кажучи, власник майна ще не встиг отримати повний текст ухвали, необхідний для зняття арешту і повернення свого майна, а слідчий (прокурор) уже подав повторне аналогічне клопотання в тому ж кримінальному провадженні, за тих самих підстав і на те саме майно, після чого отримує нову ухвалу про накладення арешту. Такий процес скасування й повторного накладення арешту на майно може довго тривати й не мати закінчення [11, с. 221]. Так, в одному з проваджень Вищого антикорупційного суду було встановлено, що арешт грошових коштів у сумі 119 000 доларів США та 102 000 євро було скасовано 11.01.2021, однак уже 29.01.2021 на ті самі кошти знову накладено арешт, однак доводи про недопустимість такого повторного звернення суд схильний розглядати не як самостійну підставу для скасування арешту за ст. 174 КПК, а як питання, що підлягає перевірці під час апеляційного оскарження ухвали про новий арешт. Отже це є прикладом того, що підтверджує існування проблеми повторного арешту, але не може слугувати джерелом усталеної судової заборони такої практики [12]. При цьому сторона захисту обґрунтовано звертала увагу на те, що нове клопотання фактично спиралося на аналогічні доводи й матеріали, а тому повторне звернення з ним виглядало як спроба нового вирішення питання, яке вже було предметом судового розгляду. Така практика свідчить про збереження ризику фактичного відтворення арешту майна попри його попереднє скасування, що істотно ускладнює реальне поновлення майнових прав особи.

Проблема повторного накладення арешту на те саме майно після його скасування не втратила своєї актуальності, що підтверджується новітніми законодавчими ініціативами, спрямованими на недопущення повторного звернення з аналогічним клопотанням за відсутності нових доказів чи обставин.

Правозастосовна діяльність також вказує на поширення практики повторного накладення за ініціативою слідчого (дізнавача) або прокурора арешту на одне і те ж нерухоме майно після скасування такого арешту, за відсутності нових обставин та доказів, які свідчать про необхідність накладення такого арешту [13].

Відсутність здійснення слідчих дій органом досудового розслідування щодо арештованого майна третьої особи протягом тривалого часу, відсутність підозрюваного в такому кримінальному провадженні зумовлює триваюче порушення права власності осіб, які змушені доводити слідчому судді відсутність потреби в такому арешті або його необґрунтоване накладення в загальному порядку, що здебільшого закінчується відмовою у скасуванні арешту нерухомого майна третьої особи.

З огляду на це, доцільним є встановлення додаткових механізмів, які унеможливлять повторне звернення прокурора, слідчого або дізнавача до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна за відсутності нових доказів та обставин, які свідчать про необхідність накладення такого арешту, та які не розглядались слідчим суддею, судом, а також закріплення строкового характеру ухвал про арешт нерухомого майна третьої особи, що стимулюватиме орган досудового розслідування до здійснення відповідних слідчих дій.

Практика повторного накладення арешту на те саме майно після його скасування залишається актуальною проблемою, що підтверджується як окремими судовими справами, так і новітніми законодавчими ініціативами. Водночас Верховний Суд поки не сформулював універсальної прямої заборони такого повторного арешту без нових обставин, хоча його правові позиції 2024 року фактично орієнтують правозастосування на недопустимість збереження або відтворення арешту поза належною процесуальною основою.

Проблемні аспекти правозастосування в контексті основних труднощів застосування арешту майна в кримінальному провадженні пов’язані не стільки з відсутністю нормативної регламентації, скільки з нерівномірністю її практичного втілення. Насамперед це проявляється у недостатній конкретизації підстав і ризиків, якими обґрунтовується необхідність арешту майна. У практиці клопотання про арешт нерідко містять загальні посилання на можливість відчуження, приховування чи втрати майна без належного пояснення зв’язку такого майна з предметом доказування, можливою конфіскацією, спеціальною конфіскацією або забезпеченням цивільного позову. За таких умов судовий контроль інколи втрачає належну інтенсивність, а арешт майна ризикує перетворитися на шаблонний процесуальний інструмент.

Інший складний аспект стосується меж подальшого існування арешту майна та ефективності судового контролю за його скасуванням. Особливої ваги це питання набуває тоді, коли арешт продовжує діяти попри втрату процесуальної мети або коли власник майна стикається з обмеженими можливостями перегляду відповідних судових рішень. У цьому контексті визначального значення набувають не лише формальна законність арешту, а й його об'єктивна необхідність, пропорційність та своєчасне припинення після припинення існування підстав для подальшого обмеження права власності.

На наш погляд, слід підтримати думку А. І. Баженової про те, що факт відсутності при розгляді питання про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не повинен мати значення для можливості заявити клопотання про скасування арешту майна. Особа повинна мати можливість у будь-який момент звернутися з вказаним клопотанням [14, с. 185].

Висновки. Арешт майна у кримінальному провадженні є процесуальним способом обмеження права власності, який має забезпечувальну, а не каральну природу. Його призначення полягає у збереженні речових доказів, забезпеченні можливої конфіскації, спеціальної конфіскації, цивільного позову або стягнення неправомірної вигоди. Водночас, з огляду на інтенсивність втручання у сферу майнових прав, арешт майна повинен розглядатися як винятковий захід, застосування якого можливе лише за наявності чітко доведених підстав та з дотриманням вимог законності, необхідності й пропорційності.

Нормативна модель, закріплена в КПК України, загалом дозволяє забезпечити баланс між публічним інтересом кримінального судочинства та приватним інтересом власника майна. Однак ефективність цієї моделі безпосередньо залежить від якості мотивування клопотань сторони обвинувачення і судових рішень слідчого судді або суду. Формальний підхід до арешту майна суперечить як національній засаді недоторканності права власності, так і конвенційному стандарту справедливого балансу.

Судова практика Верховного Суду показує, що правозастосування у цій сфері поступово уточняється: конкретизуються межі апеляційного перегляду, підкреслюється припинення дії арешту після закриття кримінального провадження, посилюється процесуальний захист осіб, чиї майнові інтереси зачіпає арешт. Саме цей напрям слід вважати перспективним, оскільки він орієнтує кримінальний процес не лише на інтереси розслідування, а й на реальний захист права власності як однієї з базових конституційних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.05.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.05.2026).
3. Ярових Є. В. Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України: дис. … доктора філос.: 081 Право. Національний ун-тет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України. Одеса, 2025. 281 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/36a9ae24-a644-462d-8837-a7523997f733 (дата звернення: 01.05.2026).
4. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол; Рада Європи від 20.03.1952. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_535 (дата звернення: 01.05.2026).
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 квітня 2024 року у справі № 554/2506/22, провадження № 51-4350кмо23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118558563 (дата звернення: 01.05.2026).
6. Андрух В.В. Оскарження у досудовому кримінальному провадженні: дис. … доктора філос.: 081 Право. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2025. 250 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/05/ dysertacziya_andruh_v.v.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
7. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 травня 2024 року у справі № 712/191/23, провадження № 51-3208кмо23, ЄДРСР № 119535382. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119535382 (дата звернення: 01.05.2026).
8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 1 квітня 2024 року у справі № 183/6854/20, провадження № 51-4885кмо23, ЄДРСР № 118195494. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/118195494 (дата звернення: 01.05.2026).

9. Постанова ВП ВС від 12 червня 2019 року у справі № 766/21865/17, провадження № 14-181цс19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/82637238#google_vignette (дата звернення: 01.05.2026).
10. Постанова ОП ККС ВС від 15.04.2024 у справі № 554/2506/22 (провадження № 51-4350кмо23): URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118558563 (дата звернення: 01.05.2026).
11. Зелькіна Т.Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. … доктора філос.: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 291 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/ core/bitstreams/86e119dd-896f-4704-89d0-7346a78d0230/content (дата звернення: 01.05.2026).
12. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 20 липня 2021 року у справі № 991/4448/21, провадження 1-кс/991/4509/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98479051 (дата звернення: 01.05.2026).
13. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення підстав та порядку арешту нерухомого майна» URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=bfd0ab86-cbe1-4b7b-b3fd-e97f389e1355 (дата звернення: 01.05.2026).
14. Баженова А.І. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: дис. … доктора філос.: 081 Право. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2023. 285 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0823U100686 (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Мисливий В.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.412
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.15

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСАДОВИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОДЕЛІ[1]

Мовчан Р.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-2074-8895

Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за посадовий колабораціонізм: у пошуках оптимальної законодавчої моделі.

Статтю присвячено критичному осмисленню відбитих як у чинному, так і в перспективному кримінальному законодавстві підходів щодо регламентації кримінальної відповідальності за «посадовий» колабораціонізм. Вказана проблема розглядається з огляду на здобутки кримінально-правової науки та напрацювання новітньої судової практики.

З посиланням на вагомі теоретичні аргументи та конкретні приклади із судової практики аргументовано, що критерій «зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території» не може вважатися універсальним показником, який засвідчує якісно вище небезпеку цього діяння порівняно з іншими проявами посадового колабораціонізму, відповідальність за які передбачена у ч. 2 та ч. 5 ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Доведено необхідність комплексного та системного реформування існуючого сьогодні і реалізованого у межах ст. 111-1 Кримінального кодексу України підходу до регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм, яке має полягати в одночасному перегляді як кола діянь, які мають визнаватися кримінально протиправними, так і підстав для диференціації кримінальної відповідальності за відповідні посягання, які попередньо були визначені як такі, що мають тягнути кримінальну відповідальність.

Детально проаналізовано підхід до регламентації відповідальності за посадовий колабораціонізм, реалізований у проєкті Кримінального кодексу України. Обґрунтовано, що, попри окремі свої дискусійні положення, така модель концептуально заслуговує на підтримку і в будь-якому разі є значно вдалішою за ту, які втілена у чинній ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Водночас обґрунтовано, що при побудові примірної моделі регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм за основу має бути взятий той підхід щодо «ваги посад», який відображений у статтях 364, 368 чинного Кримінального кодексу України.

За результатами написання статті розроблено авторську модель регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм, а також визначено подальші перспективні напрямки наукового пошуку у відповідній царині.

Ключові слова: посадовий колабораціонізм, тимчасово окупована територія, службова особа, відповідальне та особливо відповідальне становище, посади, (не-) пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, судові та правоохоронні органи, криміналізація, диференціація кримінальної відповідальності, покарання, кримінальне законодавство.

Movchan R.O. Criminal liability for official collaborationism: in search of the optimal legislative model.

The article is devoted to a critical understanding of the approaches reflected in both current and prospective criminal legislation to the regulation of criminal liability for «official» collaborationism. The indicated problem is considered in view of the achievements of criminal law science and the development of the latest judicial practice.

[1] Статтю підготовлено за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: правотворчі та правозастосовні проблеми» (реєстраційний номер 2025.02/0038).

With reference to weighty theoretical arguments and specific examples from judicial practice, it is argued that the criterion «occupation of a position in illegal judicial or law enforcement bodies created in a temporarily occupied territory» cannot be considered a universal indicator that demonstrates a qualitatively higher danger of this act compared to other manifestations of official collaborationism, liability for which is provided for in Part 2 and Part 5 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The need for a comprehensive and systematic reform of the existing today and implemented within the framework of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, the approach to regulating criminal liability for official collaborationism, which should consist in simultaneously reviewing both the range of acts that should be recognized as criminally unlawful, and the grounds for differentiating criminal liability for the relevant encroachments that were previously determined as those that should entail criminal liability.

The approach to regulating liability for official collaborationism, implemented in the draft Criminal Code of Ukraine, is analyzed in detail. It is substantiated that, despite some of its controversial provisions, such a model conceptually deserves support and is in any case much more successful than the one embodied in the current Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, it is substantiated that when constructing an exemplary model of regulating criminal liability for official collaborationism, the approach to the «weight of positions» reflected in Articles 364, 368 of the current Criminal Code of Ukraine should be taken as a basis.

Based on the results of writing the article, an author's model of regulating criminal liability for official collaborationism was developed, and further promising directions of scientific research in the relevant field were also identified.

Key words: official collaborationism, temporarily occupied territory, official, responsible and especially responsible position, positions (not) related to the performance of organizational and managerial or administrative and economic functions, judicial and law enforcement bodies, criminalization, differentiation of criminal liability, punishment, criminal legislation.

Постановка проблеми. 3 березня 2022 р. парламентом було ухвалено Закон України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», згідно з яким Кримінальний кодекс України (далі – КК) був доповнений новою ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Серед передбачених цією статтею рекордних для чинного КК восьми частин одразу три було присвячено регламентації кримінальної відповідальності за так званий «посадовий» колабораціонізм, тобто зайняття трьох видів посад у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ):

а) у ч. 2 – *посад,* ***не*** *пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій,* за що було встановлено покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – позбавлення права) на строк від 10 до 15 років із конфіскацією майна або без такої;

б) у ч. 5 – *посад, пов'язаних із виконанням згаданих функцій,* яке карається вже позбавленням волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої;

в) у ч. 7 – *посад у судових або правоохоронних органах,* за яке передбачено найсуворіше покарання (порівняно із зазначеними вище) у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років із позбавленням права на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої.

Водночас варто зазначити, що майже одразу після появи ст. 111-1 КК вітчизняні науковці ледь не в унісон почали висловлювати сумніви щодо оптимальності реалізованого у ній і описаного вище підходу до регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм. Прикметно й те, що згадані критичні зауваження лунали як на адресу визначеного законодавцем кола посад, зайняття яких утворює відповідний некваліфікований склад (ч. 2 ст. 111-1 КК), так і стосовно втіленої в аналізованій статті моделі диференціації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм (ч. 5 та ч. 7 ст. 111-1 КК).

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правової характеристики колабораційної діяльності у вітчизняній юридичній літературі належить до числа активно досліджуваних. Вагомий внесок у її розроблення зробили такі автори, як А. Айдинян, Н. Антонюк, Д. Євтєєва, З. Загиней-Заболотенко, О. Зайцев, О. Книженко, О. Марін, В. Навроцький, Н. Нетеса, Ю. Орлов, Є. Письменський, Н. Прибіткова, М. Рубащенко, Н. Симоненко, М. Хавронюк, Н. Шульженко, І. Яковюк та ін. Попри зусилля перерахованих науковців, їм і досі не вдалося дійти до єдиного знаменника з приводу оптимальної моделі регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм. Крім цього, варто звернути увагу й на те, що ґрунтовного дослідження потребує і той новаторський підхід до вирішення розглядуваної проблеми, який пропонується розробниками

проєкту нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 22.02.2026 р.; далі – проєкт КК).

Мета дослідження. Відповідно, метою статті є критичне осмислення (на підставі вивчення матеріалів актуальної судової практики) відбитих як у чинному, так і в перспективному кримінальному законодавстві підходів щодо регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм, а також розроблення на цій основі і з урахуванням напрацювань інших вчених оптимальної нормативної моделі такої регламентації.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу втіленого у ст. 111-1 КК підходу до диференціації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм, найперше варто відповісти на питання про виправданість передбаченого нею істотного посилення караності зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах (ч. 7). Зокрема, у цьому контексті можна пригадати добре відомі фахівцям і детально описані у попередніх публікаціях автора цих рядків справи стосовно громадян України, які у створених на ТОТ правоохоронних органах працювали на посадах водіїв, майстрів газодимозахисної служби тощо. З одного боку, кваліфікацію таких дій за ч. 7 ст. 111-1 КК *de lege lata* необхідно вважати правильною, що пояснюється тим, що в цій нормі відсутня подібна до передбаченої у ч. 5 ст. 111-1 КК вказівка, згідно з якою відповідальність настає лише за зайняття тих посад у незаконних правоохоронних органах, які пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. А отже, за нею (ч. 7 ст. 111-1 КК) може (чи виправдано?) кваліфікуватися зайняття ***будь-яких посад*** у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, зокрема й тих, які не пов'язані з виконанням згаданих функцій, однак без яких їхня реалізація не була б можливою. Принагідно необхідно підкреслити, що правильність цієї послідовно відстоюваної автором позиції [1, с. 39; 2; 3, с. 357] (вона знайшла підтримку й серед деяких інших вітчизняних вчених [4, с. 63; 5, с. 218–219]) була кількаразово підтверджена і на рівні Верховного Суду (далі – ВС) [6; 7].

Водночас, навіть не знаходячи передумов для підтримуваного багатьма науковцями обмежувального трактування вживаного у ч. 7 ст. 111-1 КК словосполучення «посада у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ», ми разом із Є. Письменським свого часу робили одне важливе з погляду потенційного застосування кримінального закону застереження. Мається на увазі наше уточнення стосовно того, що, хоча ч. 7 ст. 111-1 КК і передбачає відповідальність за зайняття будь-яких посад у відповідних органах, незалежно від виконуваних функцій, обіймання деяких із них може визнаватися малозначним діянням (наприклад, ідеться про прибиральника службових приміщень або водія голови суду, функції яких є другорядними, допоміжними) [3, с. 357]. Зауваги подібного штибу, щоправда, висловлені в контексті не ч. 7, а ч. 2 ст. 111-1 КК, лунають і з вуст О. Маріна [8].

Разом з тим, як це часто буває, попри наведені академічні тлумачення та рекомендації, на практиці сформувався принципово інший підхід до вирішення розглядуваного питання. Так, дослідивши розміщені в ЄДРСР вироки, я на сторінках однієї з інших своїх публікацій вже зазначав, що при кримінально-правовій оцінці дій осіб, які у створених на ТОТ незаконних судових або правоохоронних органах займали згадані вище суто технічні (виробничі) посади, зокрема посаду водія, майстра газодимозахисної служби, правозастосовні органи не вбачають не лише перепон для інкримінування цим суб'єктам порушень ч. 7 ст. 111-1 КК, але й підстав для підтримуваного мною (як і О. Маріном та Є. Письменським) визнання такої поведінки малозначною та наступного звернення до ч. 2 ст. 11 КК [2]. Як наслідок, у конкретних справах особам, які зайняли відповідні технічні посади, призначалися покарання у виді позбавлення волі строком на 12 чи 14 років [9; 10]. Зважаючи на це, і виникає найголовніше питання: а чи можна вважати такі суворі [надмірно суворі] покарання справедливими та співмірними як із тими, що призначаються за зайняття громадянами України інших посад у незаконних органах, створених на ТОТ (ч. 2 та ч. 5 ст. 111-1 КК), так і з тими, які призначаються особам, дії яких були кваліфіковані за все за тією самою ч. 7 ст. 111-1 КК, однак котрі при цьому справді виконували правоохоронні та судові функції?

У пошуках аргументованої відповіді на поставлене питання я свого часу звернувся до релевантних матеріалів судової практики, завдяки чому було з'ясовано, зайняття яких саме посад кваліфікується і які покарання призначаються як за ч. 2 та ч. 5, так і за ч. 7 ст. 111-1 КК. А вже далі, за наслідком відповідного аналізу, ставилася низка питань стосовно того, чи є підстави вважати логічним, справедливим та пропорційним те, що, наприклад:

1) особі, яка на ТОТ зайняла посаду водія у пенсійному фонді (ч. 2 ст. 111-1 КК), призначається покарання лише у виді позбавлення права [11], тоді як тому самому водію, але який працює у поліції чи в пожежній частині (ч. 7 ст. 111-1 КК), – позбавлення волі строком на 12 років, а майстру газодимозахисної служби – на 14 років?

2) водій чергової частини поліції або пожежної частини карається позбавленням волі, строк якого є на 3 роки (а майстер газодимозахисної служби взагалі на 5 років) більшим, ніж строк, який був призначений заступнику голови військово-цивільної адміністрації цілої області [12], або на 2 роки – ніж керівнику окупованої громади міста [13], або на 7 років – ніж начальнику відділу освіти (ч. 5 ст. 111-1 КК) [14]?

3) особі, яка обійняла посаду того-таки водія, призначається фактично ідентичне покарання, а майстру газодимозахисної служби – покарання, яке є навіть дещо суворішим, ніж призначене особі, яка зайняла посаду прокурора, або істотно суворішім за покарання особі, яка обійняла посаду оперуповноваженого карного розшуку (позбавлення волі строком на 13 та 8 років, відповідно) [15; 16]?

На мою думку, негативні відповіді на всі поставлені питання є більш ніж очевидними. Разом з тим особлива увага зверталася на те, що, крім суб'єктивного переконання автора, такий висновок, хоча й не прямо, але підтверджується й іншими приписами чинного вітчизняного кримінального законодавства. Зокрема, якщо ми звернемося до положень розд. XVII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», у якому опосередковано визначено «вагу» відповідних посад, то побачимо, що згідно з ними простий водій, який працює в поліції чи пожежній частині (те саме стосується майстра газодимозахисної служби ДСНС), за найгірших для нього умов (коли він все ж таки є поліцейським і наділений певними правоохоронними функціями) може бути визнаний лише «звичайною» публічною службовою особою (абз. 1 п. 1 примітки до ст. 364 КК), тоді як дізнавач, прокурор, мер районного центру – службовими особами, які займають відповідальне становище (п. 2 примітки до ст. 368 КК). Тож знову виникає питання: а чому тоді у ст. 111-1 КК все геть навпаки – дії осіб, які максимум є «звичайними» службовими особами або ж, ймовірніше за все, взагалі такими визнаватися не повинні (водій-поліцейський, водій-пожежник, майстер газодимозахисної служби тощо), караються суворіше або принаймні так само, як дії осіб, котрі займають відповідальне становище [2]?

Але найбільш контрастно прояви застосування ч. 7 ст. 111-1 КК до «рядового» («технічного») персоналу створених на ТОТ незаконних правоохоронних органів виглядають на фоні відомих практиці ситуацій, коли очевидно небезпечніше зайняття у тих самих органах посад службових осіб, пов'язаних із наявністю організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень, кваліфікується навіть не за ч. 7, а за ч. 5 ст. 111-1 КК з її значно м'якшими санкціями. Так, провівши наскрізний аналіз розміщених у ЄДРСР вироків за ст. 111-1 КК, М. Рубащенко виявив щонайменше 7 випадків кваліфікації за її ч. 5 зайняття в органах цивільної оборони та надзвичайних ситуацій керівних посад, наприклад, командира відділення ПРЧ чи керівної посади у відділі організації зв'язку апарату управління служби у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації наслідків стихійних лих [17, с. 423–424]. Відверту нелогічність та кричущу несправедливість описаної ситуації можна наочно продемонструвати за допомогою порівняння покарань, які були призначені згаданим суб'єктам у результаті винесення відповідних вироків (див. Таблицю № 1).

Таблиця № 1

**Кваліфікація та покарання,
які були призначені особам,
котрі на ТОТ обійняли посади «надзвичайників»**

ч. 5 ст. 111-1 КК (посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій)	ч. 7 ст. 111-1 КК (посади, НЕ пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій)
Приклад № 1 а) посада – «командир отделения ПСЧ № 66»; б) покарання – позбавлення волі (тут і далі – ПВ) строком на 7 років [18]	*Приклад № 1* а) посада – пожежник-рятувальник у Станиці Луганській; б) покарання – ПВ строком на 14 років [19]

Приклад № 2 а) посада – начальник відділу організації реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації стихійних лих Апарату Управління Служби по справам цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації стихійних лих Херсонської області; б) покарання – ПВ строком на 10 років [20]	*Приклад № 2* а) посада – майстер газодимозахисної служби «ПРЗ м. Волноваха Міністерства по справах цивільного захисту, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих "днр"»; б) покарання – ПВ строком на 14 років [21]
Приклад № 3 а) посада – заступник начальника оперативно-координаційного центру в Оперативно-координаційному центрі Апарату Управління Служби у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації наслідків стихійних лих по Херсонській області ВЦА Херсонської області рф; б) покарання – ПВ строком на 1 рік [22]	*Приклад № 3* а) посада – водій ПРЧ «ПСО г. Красный Лиман Министерства по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий днр"»; б) покарання – ПВ строком на 12 років [9]

У світлі наведеної інформації знову виникає низка риторичних запитань, зокрема, стосовно того, чи можна вважати хоча б наближено справедливим те, що водію пожежної частини, звичайному рятувальнику (пожежнику) чи майстру газодимозахисної служби призначається покарання у виді позбавлення волі строком на 12 чи, як у більшості випадків, навіть 14 років, тоді як керівнику пожежної частини лише на 7 чи 10 років, а службовим особам відповідного підрозділу цивільної оборони взагалі строк, який є на 13 (!) років меншим за строк позбавлення волі, який був визначений для звичайних водіїв, пожежників чи майстрів – тобто лише на 1 рік?

Вище проблема недоцільності надання універсального кваліфікуючого (диференціюючого) значення ознаці у вигляді «зайняття будь-якої посади у створених на ТОТ незаконних правоохоронних органах» переважно аналізувалась у контексті та на прикладі показових справ (зокрема, і розглянутих ВС) стосовно водіїв-поліцейських та водіїв-пожежників, а також майстра-«надзвичайника» газодимозахисної служби, поведінка яких, на мою думку (про це писалося раніше), взагалі мала визнаватися такою, що не становить суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11 КК). Водночас необхідно зазначити, що шкідливість передбаченої ч. 7 ст. 111-1 КК «урівнялівки» правового статусу відповідних посад добре простежується і на багатьох інших прикладах, коли ідентичну кримінально-правову оцінку за розглядуваною нормою дістають непорівнювані за ступенем своєї суспільної небезпеки діяння осіб, які у створених на ТОТ незаконних судових та правоохоронних органах займають посади, очевидно різна «вага» яких закріплена у ст. 368 КК (див. Таблицю № 2).

Таблиця № 2

Вироки за ч. 7 ст. 111-1 КК
(за ознакою зайняття посад
у створених на ТОТ незаконних судових та правоохоронних органах)

Обіймання посад особами, які з позиції чинного КК є <u>«звичайними»</u> публічними службовими особами	Обіймання посад особами, які з позиції чинного КК визнаються публічними службовими особами, які займають <u>відповідальне становище</u>
Приклад № 1 посада – «інспектор відділу охорони навколишнього середовища та екології у Мелітопольському ТУ з нагляду за рибальством» [23]	*Приклад № 1* посада – «начальник отдела МВД по Чаплинскому МО ГУМВД Херсонской области» [24]

Приклад № 2 посада – «помічник судді у незаконному судовому органі (“Запорожский областной суд”)» [25]	*Приклад № 2* посада – «начальник отдела по вопросам миграции “отдела полиции № 4 УВД по г. Васильевка и Васильевскому району ГУ МВД по Запорожской области”» [26]
Приклад № 3 посада – «спеціаліст відділу паспортно-візової служби управління громадської безпеки ГУ МВС Херсонської області» [27]	*Приклад № 3* посада – «начальник “Веселевского отделения ГУ МВД в Запорожской области”» [28]

На мою думку, істотно різна суспільна небезпека зайняття посад, указаних у двох стовпчиках наведеної таблиці, знову виглядає незаперечною.

У практиці застосування ч. 7 ст. 111-1 КК трапляються і випадки інкримінування передбачених нею дій особам, які займали деякі інші посади у створених на ТОТ незаконних правоохоронних органах – інспекторів чергової частини [29], дорожньо-патрульної служби [30], патрульно-постової служби [31], відділення громадської безпеки [32] тощо. На відміну від ситуацій із обійманням посад експерта чи спеціаліста паспортної служби (про слюсарів чи майстрів і годі вести мову), такі особи виконували саме правоохоронні функції. Але чи не виглядає очевидним той факт, що зазначена поведінка є істотно менш небезпечною не лише за передбачені все тією ж ч. 7 ст. 111-1 КК дії осіб, які очолювали відповідні «правоохоронні» органи, але й описані раніше дії багатьох суб’єктів, котрі займали посади очільників міст чи ВЦА цілих регіонів, які отримували кримінально-правову оцінку з покликанням на ч. 5 ст. 111-1 КК, санкція якої є значно м’якшою?

До речі, оцінюючи суспільну небезпеку зайняття тих-таки посад очільника (заступника) міста чи ВЦА цілих регіонів, схиляюся до думки, що така поведінка водночас є: а) як істотно небезпечнішою за абсолютну більшість тих посягань, у випадку вчинення яких *de lege ferenda* виправдано (тут мова не йде про водіїв, слюсарів, майстрів тощо чи навіть експертів) застосовується ч. 7 ст. 111-1 КК – тобто зайняття посад інспекторів, дільничних, дізнавачів тощо; б) так і принаймні не менш небезпечною (однопорядковою за ступенем суспільної небезпеки) навіть за найнебезпечніші діяння, вчинення яких виступає передумовою для інкримінування винним порушень ч. 7 ст. 111-1 КК (наприклад, обіймання посади керівника незаконного правоохоронного органу, прокурора тощо). Цей факт слугує зайвим прямим та переконливим доказом того, що критерій «зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ» не може вважатися універсальним показником, який засвідчує якісно вище небезпеку цього діяння порівняно з іншими проявами посадового колабораціонізму, відповідальність за які передбачена у ч. 2 та тим паче у ч. 5 ст. 111-1 КК.

У своїй сукупності всі наведені положення переконливо засвідчують необхідність комплексного та системного реформування існуючого сьогодні і відбитого у ст. 111-1 КК підходу до регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм, яке має полягати в одночасному перегляді:

1) як кола діянь, які мають визнаватися кримінально протиправними, потреба чого виглядає ще очевиднішою з урахуванням наявної масової практики притягнення до кримінальної відповідальності і незастосування положень ч. 2 ст. 11 КК до осіб, поведінка яких, формально підпадаючи під дію однієї з частин (2, 5 чи 7) ст. 111-1 КК, насправді не є суспільно небезпечною (про це також див. [17, с. 402–410]);

2) так і підстав для диференціації кримінальної відповідальності за відповідні діяння, які попередньо були визначені як такі, що мають тягнути кримінальну відповідальність.

Отже, вихідною точкою побудови нової моделі регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм має стати науково обґрунтоване визначення кола посад, зайняття яких на ТОТ має визнаватися кримінально протиправним. І в цьому контексті необхідно зазначити, що провідні дослідники відповідної проблематики фактично одностайні в тому, що результатом удосконалення кримінального законодавства у розглядуваній царині має стати декриміналізація зайняття в незаконних органах на ТОТ або більшості, або навіть усіх тих посад, про які йдеться у чинній ч. 2 ст. 111-1 КК – тобто посад, не пов’язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Зокрема, на думку М. Рубащенка, перелік «неслужбових» посад, зайняття яких саме собою має вважатися караним, необхідно звузити максимально, а можливо, навіть і декриміналізувати взагалі, обмежившись лише заходами люстрації. Натомість правник переконаний, що зайняття посад із функціями службової особи доцільно вважати караним не лише щодо посад у юридичних особах, які здійснюють функції, притаманні органам державної влади та місцевого самоврядування, але й на т. зв. «комунальних» та «державних» підприємствах, в установах і організаціях [17, с. 277].

Схожим чином розмірковує і Є. Письменський, наполягаючи на тому, що перебування на посадах, які не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, має бути кримінально не караним та передбачати настання інших юридичних наслідків (навіть якщо така посада була в судових або правоохоронних органах). Водночас криміналіст слушно уточнює, що обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, повинно тягнути однакову (в обох випадках виділено мною – *Р. М.)* кримінальну відповідальність незалежно від того, в якому незаконному органі влади така посада встановлена для зайняття. Що ж до градації відповідальності, то її, на переконання згаданого вченого, в такому разі у більшості випадків цілком можливо забезпечити в межах альтернативності покарання та його обсягу. З цього загального правила Є. Письменський уважає виправданим зробити лише один виняток – саме для тих посад, які безпосередньо пов'язані з виконанням правоохоронних та судових функцій, реалізація яких підвищує суспільну небезпеку колабораційної діяльності, оскільки зумовлює появу додаткових можливостей з обмеження прав і свобод людини [5, с. 220].

Необхідність декриміналізації більшості діянь, які охоплюються чинною ч. 2 ст. 111-1 КК, визнається і розробниками проєкту КК. Водночас, на відміну від названих вище науковців, укладачі перспективного кримінального закону пропонують дещо ширший підхід, рекомендуючи визнати кримінально протиправним зайняття в окупаційній адміністрації або підконтрольному державі-агресору самопроголошеному органі, який узурпував виконання владних функцій на ТОТ України, або в установі чи організації, створеній такою адміністрацією чи таким органом, посад (крім посади у збройних формуваннях держави-агресора), пов'язаних не лише з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських, а й: 1) владних; 2) контрольно-ревізійних; 3) чи реєстраційних обов'язків (п. 5 ст. 9.1.6). Принагідно зазначу, що вчинення колаборантства: а) з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей публічною службовою особою, яка займає *особливо відповідальне становище,* розробниками проєкту КК визнається ознакою, що підвищує тяжкість аналізованого злочину на два ступені (п. 1 ст. 9.1.2); б) тоді як *з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей,* або особою, яка *присягнула на вірність Україні чи народу України,* – на один ступінь (п. 3, п. 8 ст. 9.1.3).

Загалом запропонована авторами проєкту КК модель, коли на «нижньому щаблі» відповідальності (рівень криміналізації) опиняється зайняття на ТОТ посади, умовно кажучи, «звичайної» «публічної службової особи», а на наступних (рівень диференціації) – очевидно небезпечніші діяння осіб, які або обіймають вищі (умовно «важливіші») за попередні посади (займають особливо відповідальне становище), або складали присягу на вірність державі чи народу України через наділення їх специфічним фунціоналом, концептуально заслуговує на підтримку і в будь-якому разі є значно вдалішою за ту, які відбита у чинній ст. 111-1 КК. Водночас, навіть визнаючи численні беззаперечні переваги рекомендованого варіанту, хотілося б звернути увагу і на окремі його дискусійні положення.

По-перше, певні сумніви викликає рішення про посилення відповідальності за посадове колаборантство, вчинене громадянином України «з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей» (п. 3 ст. 9.1.3 проєкту КК). На мою думку, використання згаданих повноважень та можливостей і є сутністю, іманентною рисою посадового колабораціонізму, без якої його просто не можливо уявити. Через це надавати відповідній ознаці, яка фактично є криміноутворюючою, статусу ще й кваліфікуючої навряд чи виправдано. До речі, репліку подібного штибу можна висловити і принаймні на адресу передбаченого у проєктованому кримінальному законодавстві освітнього колабораціонізму. Йдеться про те, що описане у п. 3 ст. 9.1.6 проєкту КК *«впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти особою, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих функцій»* по суті вже і є використанням таким суб'єктом службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей, яке через це вочевидь не повинно визнаватися підставою для диференціації кримінальної відповідальності за таке діяння.

По-друге, небезспірним є і рішення про визнання ознакою, що підвищує тяжкість колабораціонізму на один ступінь, його вчинення особою, яка присягнула на вірність Україні чи народу України (п. 8 ст. 9.1.2). З одного боку, безсумнівно, що такий крок, який певною мірою враховує висунуту науковцями гіпотезу щодо більш високого рівня суспільної небезпечності осіб, які, присягнувши на вірність Україні або народу України, вчинили державну зраду або шпигунство [33, с. 3, 18, 100, 142], дозволяє принаймні частково вирішити проблему очевидної необхідності посилення кримінальної відповідальності за зайняття на ТОТ посад, які з позиції чинного КК розцінюються як посади, що обіймаються особами, котрі «займають відповідальне становище» (п. 2 примітки до ст. 368). Адже серед тих посад, умовою зайняття яких є складення присяги на вірність Україні чи народу України, і які у той же час не обіймаються особами, котрі займають особливо відповідаль-

не становище, абсолютна більшість перерахована у згаданій роз'яснювальній нормі чинного КК (судді, прокурори, слідчі, дізнавачі, керівники і заступники керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць, державні службовці категорії «Б» тощо).

Водночас варто констатувати, що запропонований підхід не повністю бере до уваги дві важливі обставини. Передусім *(обставина № 1)* йдеться про неврахування підвищеної небезпеки зайняття на ТОТ відповідних посад особами, які раніше не присягали на вірність Україні чи народу України. Отже, за умови реалізації відбитого нині у проєкті КК варіанту для таких делінквентів (які не зраджували Присязі) буде передбачена уніфікована відповідальність за обіймання ними у створених на ТОТ незаконних органах деяких очевидно різних за своєю значущістю («вагою») посад, наприклад:

– як посади судді, так і посади заступника голови апарату суду;

– як посади начальника обласного (районного) відділу поліції, так і посади звичайного патрульного поліції;

– як посади начальника слідчого управління, так і посади рядового поліцейського, який працює у черговій частині;

– як посади голови районної державної адміністрації чи голови міста – районного центру, так і посади особи, яка у відповідній адміністрації (раді) очолила невеличкий відділ в управлінні фінансів, спорту, науки, культури тощо.

Також *(обставина № 2)* описаний підхід не бере до уваги того, що, попри об'єднуючий фактор у вигляді попереднього складення присяги на вірність Україні чи народу України, ставити «знак рівності» та уніфіковувати статус («важливість») усіх посад, зайняття яких вимагає складення присяги, а отже – і небезпеку поведінки осіб, які згодом фактично зрадили їй та обійняли відповідні посади на ТОТ, вочевидь неправильно. Зокрема, у світлі сказаного хотілося б нагадати, що відповідно до Закону України «Про державну службу» складення Присяги є необхідною умовою набуття статусу будь-якої посади державної служби, а не лише посади, яка належить до згаданої у п. 2 примітки до ст. 368 КК категорії «Б». Через це знову виникає питання: а чи можна вважати однаково небезпечною зраду присязі та наступне зайняття на ТОТ відповідної незаконної посади, з одного боку, зазначеними у п. 2 примітки до ст. 368 КК суддею, прокурором, головою адміністрації, керівником районного управління поліції, а, з іншого, – будь-яким колишнім «рядовим» державним службовцем, які в багатотисячному штаті останніх складають абсолютну більшість.

Розмірковуючи над ідеєю щодо посилення кримінальної відповідальності за колабораціонізм, вчинений особою, яка присягнула на вірність Україні чи народу України, варто зазначити, що окремі науковці виступають за те, щоб саме факт попереднього складення присяги виступав ознакою, яка відмежовує державну зраду від посадового (як і воєнного) колабораціонізму. Зокрема, підтримуючи таку ініціативу, Ю. Орлов та Н. Прібиткова пропонують у ст. 111 КК (на відміну від ст. 111-1 КК) прямо вказати на ознаки спеціального суб'єкта, який перебуває під присягою на вірність народові України (військовослужбовці, правоохоронці, судді та ін.) і зраджує цій присязі [34, с. 42]. Ба більше: проаналізувавши вироки, розміщені в ЄДРСР, можна констатувати, що окремі правозастосувачі не чекають ухвалення пропонованих змін до законодавства і вже сьогодні визнають дії осіб, які фактично зрадили присязі та зайняли посади у створених на ТОТ незаконних органах (як-от судових та правоохоронних, зокрема, і в органах та підрозділах цивільного захисту), державною зрадою у формі «переходу на бік ворога в умовах воєнного стану», що надалі стає підставою для кваліфікації їх дій за ч. 2 ст. 111 КК.

Оцінюючи продемонстровану тенденцію, з одного боку, варто погодитись із М. Рубащенком, який зауважує, що факт попереднього складення присяги повинен мати значення виключно для індивідуалізації покарання, однак він не є ознакою, яка відмежовує державну зраду від колабораційної діяльності, оскільки остання (за винятком деяких форм з огляду на їхнє законодавче формулювання) є спеціальним видом першої [17, с. 428]. Водночас, з іншого, – очевидно, що ігнорувати відповідну обставину не можна, а тому до розгляду аналізованої ініціативи розробників проєкту КК варто повертатися лише після того, як парламентаріями попередньо буде вирішено питання щодо виправданості іншого втіленого у перспективному кримінальному законі важливого нововведення – виключення з числа форм державної зради («зради Україні» – ст. 9.1.5) такого, нині невизначеного на законодавчому рівні, діяння, як «перехід на бік ворога в умовах збройного конфлікту (воєнного стану)».

Висновки. Отже, синтезуючи всі вищевикладені положення, є підстави висновувати, що при побудові примірної моделі регламентації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм за основу має бути взятий той концептуальний підхід щодо «ваги посад», який відображений у статтях 364, 368 чинного КК. Зважаючи на це, пропонується:

1) визнати кримінально протиправним *(рівень криміналізації)* зайняття на ТОТ лише тих посад (тут і далі – чи їх відповідників), які пов'язані з виконанням функцій, характерних для службових осіб у тому розумінні, як вони визначаються у п. 1 примітки до ст. 364 КК – тобто публічних службових осіб. Разом з тим не виключено, що втілений у КК варіант, коли йдеться тільки про посади, пов'язані з виконанням лише організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, міг би бути частково удосконалений за рахунок доповнення цього переліку і згаданими у проєкті КК контрольно-ревізійними та реєстраційними обов'язками;

2) посилити кримінальну відповідальність за:

а) по-перше, зайняття посад, які пов'язані з виконанням функцій, характерних для службових осіб, які займають відповідальне становище (п. 2 примітки до ст. 368 КК) *(перший рівень диференціації відповідальності).* Крім того, зважаючи на те, що надзвичайно важливою складовою становлення окупаційного режиму виступає діяльність створених незаконною владою установ чи організацій («державних», «комунальних» («муніципальних»)), видається доцільним розглянути питання про посилення відповідальності принаймні тих осіб, які на (у) них зайняли посади керівників чи заступників.

Водночас варто зауважити, що у випадку сприйняття ідеї розробників проєкту КК щодо посилення відповідальності особи, яка присягнула на вірність Україні чи народу України, альтернативою могла б стати диференціація відповідальності на цьому рівні за зайняття посади особою, яка якраз таки присягнула на вірність Україні чи народу України, однак разом з тим не займала відповідальне (особливо відповідальне) становище, які за таких умов автоматично «переміщуються» на наступний рівень («щабель») градації відповідальності (див. наступний пункт). Такий підхід дозволив би враховувати не лише «вагу» посад, які займаються на ТОТ, зокрема і більшості найважливіших посад, безпосередньо пов'язаних зі згаданими Є. Письменським судовими та правоохоронними функціями (суддя, прокурор, слідчий, дізнавач), але й той факт, що відповідна особа зрадила Присязі Україні чи народу України;

б) по-друге, зайняття посад, які пов'язані з виконанням функцій, характерних для службових осіб, які займають особливо відповідальне становище (п. 3 примітки ст. 368 КК або ж п. 52 ч. 2 ст. 1.1.1 проєкту КК) *(другий (або третій) рівень диференціації відповідальності)* (як варіант (див. вище) – … або особою, яка присягнула на вірність Україні чи народу України у зв'язку із зайняттям нею відповідального становища);

в) по-третє, і нарешті найсуворіша відповідальність могла б бути встановлена – звичайно, лише за умови сприйняття відповідної ідеї розробників проєкту КК – за зайняття посад, передбачених у п. «а» чи п. «б», особою, яка присягнула на вірність Україні чи народу України, у зв'язку із обіймання нею особливо відповідального становища *(третій (або, відповідно, четвертий) рівень диференціації відповідальності).*

Рекомендуючи відповідну модель, одночасно з цим хотів би наголосити на двох принципово важливих аспектах.

По-перше, вона (модель) є лише примірною, тобто такою, в якій відображено концептуальне, доволі абстрактне (загальне) бачення автора щодо підстав криміналізації та диференціації кримінальної відповідальності за посадовий колабораціонізм. Водночас не виключаю, що за результатом відповідних на(доо-)працювань її змістова наповнюваність (конкретизація відповідних посад (функцій) на ТОТ чи посад (функцій), які раніше обіймала (виконувала) особа) потребуватиме деякого (можливо, навіть істотного) редагування.

По-друге, варто зважати на той відомий для кожного юриста постулат, що норма права є правилом поведінки, яке має загальний, неперсоніфікований характер. А тому потрібно чітко усвідомлювати, що ні рекомендована, ні будь-яка інша, навіть найдосконаліша законодавча модель кримінально-правової протидії посадовому колабораціонізму, *a priori* не здатна врахувати всю багатогранну специфіку конкретної життєвої ситуації, оцінку якої спроможні надати лише правозастосовні органи, зокрема, вирішуючи питання про визнання діяння, яке формально підпадає під ознаки посадового колабораціонізму, малозначним.

Перспективним напрямом наукових досліджень у відповідній сфері є визначення видів та розмірів покарань, які мають передбачатися за відповідні прояви посадового колабораціонізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
2. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка.* 2024. № 2. Т. 2. С. 126–142. DOI: 10.33766/2786-9156.106.2.126-142.

3. Письменський Є.О., Мовчан Р.О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 356–360. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79.
4. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 4. С. 56–68. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-4(37)-5.
5. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с.
6. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2024 р. у справі № 953/406/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763.
7. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 січня 2026 р. у справі № 186/650/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719639.
8. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://bit.ly/3yq95sP.
9. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 21 березня 2025 р. у справі № 202/19362/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126280247.
10. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30 березня 2023 р. у справі № 761/7512/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110518625.
11. Вирок Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 14 березня 2024 р. у справі № 172/338/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117644107.
12. Вирок Малиновського районного суду Одеської області від 18 жовтня 2023 р. у справі № 490/6107/22. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/114387210.
13. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 16 травня 2023 р. у справі № 185/4425/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110875902.
14. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 лютого 2023 р. у справі № 183/27/23. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/109291970.
15. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 9 лютого 2023 р. у справі № 727/9239/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109052052.
16. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 26 грудня 2023 р. у справі № 953/1149/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116106285.
17. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М.А. Рубащенко, І.В. Яковюк, Н.В. Шульженко, О.В. Зайцев, С.О. Харитонов; за наук. ред. М.А. Рубащенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
18. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 4 квітня 2025 р. у справі № 308/13917/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126398660.
19. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 19 лютого 2024 р. у справі № 463/945/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117055177.
20. Вирок Галицького районного суду Львівської області від 1 травня 2024 р. у справі № 461/1077/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118815203.
21. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 20 березня 2025 р. у справі № 463/308/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125973310.
22. Вирок Малинівського районного суду Одеської області від 5 жовтня 2023 р. у справі № 521/12468/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113974200.
23. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 18 березня 2025 р. у справі № 333/6546/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126026008.
24. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 19 лютого 2025 р. у справі № 607/711/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125343077.
25. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 21 лютого 2025 р. у справі № 333/7131/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125607269.
26. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 31 січня 2025 р. у справі № 332/13/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124819126.
27. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 24 березня 2025 р. у справі № 766/11007/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126172199.
28. Вирок Запорізького районного суду м. Запоріжжя від 24 березня 2025 р. у справі № 317/546/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126038889.
29. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 23 січня 2025 р. у справі № 750/2083/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124616043.

30. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 4 березня 2025 р. у справі № 607/4482/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125720063.
31. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 11 лютого 2025 р. у справі № 333/5850/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125070026.
32. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 21 березня 2025 р. у справі № 308/16005/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126157811.
33. Сергієвський С.К. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2021. 204 с.
34. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека.* 2022. № 2. С. 40–49. DOI: https://doi.org/10.32631/ pb.2022.2.04.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Мовчан Р.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2/.7:341.4(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.16

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Оганнісян А.А.,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0009-0002-4689-3548

Оганнісян А.А. Проблеми кримінально-правового забезпечення діяльності органів міжнародної правоохоронної інфраструктури за законодавством України.

Діяльність суб'єктів, які забезпечують функціонування національної кримінальної юстиції, забезпечується гарантіями кримінально-правового захисту. В сучасних умовах привертають увагу питання забезпечення належного захисту для органів та службових осіб, які діють в інтересах міжнародної юстиції та забезпечують міжнародне антикримінальне співробітництво. Агентів національної правоохоронної інфраструктури вітчизняний кримінальний закон захищає від посягань, які впливають на їхню нормальну службову/професійну діяльність: посягання на життя керівника, опір, вплив у будь-якій формі, втручання у діяльність керівника, погроза (вбивством, насильством, знищенням майна), знищення (пошкодження) майна, посягання на життя (убивство чи замах на вбивство), захоплення як заручника. Кримінальний закон пов'язує такі посягання зі спеціальною метою (прагнення негативно вплинути на службову/професійну діяльність правоохоронця чи помститися йому за вже виконані службові/професійні повноваження), а альтернативним потерпілим визнає також і близьких осіб/близьких родичів правоохоронців. В національній кримінально-правовій системі має бути передбачено захист міжнародної правоохоронної інфраструктури на рівні, не нижчому за рівень забезпечення захисту національних правоохоронних органів. Ці міркування вимагають розглянути питання про внесення змін і доповнень до відповідних норм КК України про відповідальність за посягання проти правоохоронців шляхом розширення кола потерпілих – урахування в їх колі працівників міжнародних і загальноєвропейських правоохоронних інституцій.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінальна відповідальність, кримінально-правова охорона, правоохоронна діяльність, міжнародна кримінальна юстиція, Європейський Союз, Інтерпол, Європол, Європейська прокуратура.

Oganisyan A.A. Problems of criminal law support for the activities of international law enforcement infrastructure bodies under Ukrainian law.

The activities of entities responsible for the functioning of the national criminal justice system are safeguarded by guarantees of criminal law protection. In the current climate, attention is drawn to the issue of ensuring adequate protection for bodies and officials acting in the interests of international justice and facilitating international anti-crime cooperation. Domestic criminal law protects agents of the national law enforcement infrastructure from attacks that affect their normal official/professional activities: attacks on the life of a superior, resistance, influence in any form, interference in a superior's activities, threats (of murder, violence, or destruction of property), destruction (or damage) of property, attacks on life (murder or attempted murder), and taking hostage. Criminal law links such offences to a specific intent (the desire to negatively influence the official/professional activities of a law enforcement officer or to take revenge on them for official/professional duties already performed), and also recognises close associates/close relatives of law enforcement officers as alternative victims. The national criminal law system must provide for the protection of international law enforcement infrastructure at a level no lower than that provided for the protection of national law enforcement agencies. These considerations necessitate consideration of amendments to the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine regarding liability for offences against law enforcement officers by expanding the circle of victims to include staff of international and pan-European law enforcement institutions.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal law protection, law enforcement activities, international criminal justice, European Union, Interpol, Europol, European Public Prosecutor's Office.

Постановка проблеми. Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Виконуючи ці свої зобов'язання, для забезпечення охорони зазначених цінностей держава будує мережу суб'єктів, спеціально уповноважених на виконання заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку у різних сферах суспільних відносин. Інфраструктура цих органів та корпус фахівців, які виконують в них службово-професійні обов'язки, і забезпечує безпосередньо здійснення Україною правоохоронної функції. На цім діяльність таких суб'єктів не лише регулюється системами правових актів, але й захищається певними правовими гарантіями. Водночас, в умовах глобалізації й інтернаціоналізації злочинності, сплеску рівня злочинів міжнародного характеру (перш за все через війну росії проти України) привертають увагу й питання забезпечення належного захисту для органів та службових осіб, які діють в інтересах міжнародної правоохоронної інфраструктури, забезпечують міжнародне антикримінальне співробітництво. Власне, оцінка готовності (придатності) вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність (чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України) забезпечувати такий захист (перш за все використовуючи традиційні способи цього – криміналізацію й пеналізацію суспільно небезпечних посягань) і є **метою цієї публікації.**

Стан опрацювання проблематики. Дослідники правоохоронної функції держави висловлюють щодо неї різноманітні судження. Так, одні автори підкреслюють, що ця функція забезпечує збереження суспільства; інші – що вона є пріоритетним напрямом державної політики, спрямованим на забезпечення прав людини, охорони права і правовідносин, захисту основ конституційного ладу, законності й правопорядку; треті – що вона є комплексним напрямом діяльності держави, що консолідує низку заходів (у тому числі примусових), основаних на принципах справедливості та ефективності, спрямованих на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, забезпечення соціальної згоди, запобігання порушенням законності й правопорядку; четверті розглядають правоохоронну функцію держави як елемент зумовленої конституційними вимогами дотримання й охорони правопорядку, законності, свобод та прав громадян, інтересів суспільства загалом діяльність державних та інших органів, установ, організацій (у т.ч. їх посадових осіб) [2, с. 217]. Зважаючи на пріоритетність правоохоронної функції держави, логічними є очікування активних та надійних публічно-правових заходів, спрямованих на «охорону правоохоронців», тобто на розробку й підтримання «патроном» (державою) засобів забезпечення безперешкодної діяльності, спрямованої на її виконання. У юридичній літературі слушно наголошується на цій потребі: «дуалістична природа феномену «безпека» в діяльності правоохоронних органів посилює вимоги як до державної політики, так і до компетенції» [3, с. 376].

У вітчизняній кримінально-правовій науці відповідним питанням присвятили свої дослідження О. Бандурка, С. Гусаров, А. Суббот, Г. Андрусів, М. Бажанов, Ю. Баулін, І. Богатирьов, Л. Брич, В. Горбунов, Н. Гуторова, І. Давидович, В. Дзюба, Л. Дорош, С. Дячук, В. Женунтій, В. Клименко, М. Коржанський, М. Мельник, Д. Гуренко, В. Навроцький, В. Осадчий, В. Сташис, М. Хавронюк, О. Чуваков, С. Яценко та ін. Водночас, наявні дослідження спрямовано здебільшого на вирішення питань правового (зокрема, і кримінально-правового) захисту національної (внутрішньодержавної) правоохоронної інфраструктури. Між тим, Україна як активний учасник міжнародно-правових відносин бере активну участь в консолідації зусиль навколо протидії злочинності з міжнародним та транснаціональним елементом, є активним учасником процесів міжнародного «антикримінального» співробітництва. В умовах повномасштабної агресивної війни росії проти нашої держави важливе значення має і практична допомога міжнародної правоохоронної спільноти українським фахівцям у розкритті, розслідуванні, документуванні міжнародних злочинів, воєнних злочинів, злочинів проти гуманітарного права, які масово вчиняються представниками держави-агресора. Відповідно, у вітчизняному законодавстві варто враховувати й необхідність забезпечення гарантій кримінально-правового захисту елементів міжнародної правоохоронної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Перш за все доцільно окреслити існуючі натепер межі кримінально-правової охорони національної правоохоронної інфраструктури, виходячи з наявних правових реалій. Джерелом відповідних засобів є перш за все КК України, а саме наявний у ньому інститут кримінально-правової охорони авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (розділ XV Особливої частини КК України). До передбачених ним кримінальних правопорушень, що посягають на діяльність конкретно взятих правоохоронців та правоохоронної системи в цілому, в межах цього інституту належать: ст. 342 (опір працівникові правоохоронного органу, насильство щодо таких осіб); ст. 343 (вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, або добитися прийняття незаконного рішення); ст. 344 (втручання у діяльність державного діяча – зокрема, незаконний вплив у будь-якій формі

на Директора Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), Директора Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), Директора Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), Генерального прокурора, з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень); ст. 345 (погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків), ст. 347 (умисне знищення або пошкодження майна, що належить працівникові правоохоронного органу (у тому числі після звільнення з посади) чи їхнім близьким родичам, у зв'язку з виконанням службових обов'язків працівником правоохоронного органу, ст. 348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків), ст. 349 (захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів з метою спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника). До цього переліку варто додати й ст. 112, в якій передбачено відповідальність за посягання на життя, зокрема, вищого керівництва національних правоохоронних структур (Генерального прокурора, Директора НАБУ, Директора БЕБ, Директора ДБР, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю [4].

Акцентуємо увагу на потерпілому «працівник правоохоронного органу». Зміст цієї ознаки у складах названих вище кримінальних правопорушень є похідним від категорії «правоохоронний орган». На думку М. Мельника й М. Хавронюка, правоохоронний орган – це «державний, як правило озброєний орган, виконання яким, поряд з профілактичною, однієї чи кількох інших головних правоохоронних функцій є визначальним у його діяльності, який у зв'язку з цим потребує специфічного матеріально-технічного та іншого забезпечення, до працівників якого законом пред'являються спеціальні вимоги та працівники якого з метою ефективного виконання ними своїх обов'язків згідно з законом наділяються різноманітними специфічними правами, мають відповідні пільги і зовнішні ознаки приналежності до правоохоронних органів, користуються підвищеним правовим захистом» [5, с. 31]. Більшість дослідників, як правило, тлумачать зазначені вище норми КК України як бланкетні диспозиції [6, с. 258; 7, с. 522; 8, с. 99] і для характеристики зазначеного потерпілого звертаються безпосередньо до закону «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-XII (далі – Закон № 3781-XII) [9]. Як зазначається у поточній редакції ч. 1 ст. 2 Закону № 3781-XII, правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, НАБУ, органи охорони державного кордону, БЕБ України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9].

Отже, агентів національної правоохоронної інфраструктури вітчизняний кримінальний закон захищає від таких посягань, які впливають на їхню нормальну службову/професійну діяльність: посягання на життя, опір, вплив у будь-якій формі, втручання у діяльність, погроза (вбивством, насильством, знищенням майна), знищення (пошкодження) майна, захоплення як заручника. Закон пов'язує такі посягання зі спеціальною метою (негативно вплинути на службову/професійну діяльність правоохоронця чи помститися йому за вже виконані службові/професійні повноваження [10, с. 169–182]), а альтернативним потерпілим визнає близьких осіб/близьких родичів правоохоронців.

Досліджуючи законодавство про кримінальну відповідальність, слід констатувати, що засоби регулювання кримінально-правової охорони (захисту) установлено перш за все для суб'єктів внутрішніх (внутрішньодержавних) кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин.

Для подальшого аналізу порушеної проблеми доцільно використати метод правового порівняння, об'єктами в якому стануть засоби кримінально-правового захисту системи суб'єктів внутрішньої правоохоронної інфраструктури та суб'єктів (службових осіб, органів, установ) міжнародних правоохоронних структур.

Обмежений обсяг публікації не дозволяє повністю назвати та детально й вичерпно описати в ній характеристики усіх тих органів й установ, які можна охарактеризувати як такі, що входять до міжнародної правоохоронної інфраструктури. Тому наразі ми називаємо лише деякі з них.

Міжнародна організація кримінальної поліції (*International Criminal Police Organization*), або Інтерпол – організація, створена для забезпечення й розвитку взаємного співробітництва установ національних кримінальних поліцій держав-членів у межах їхнього внутрішнього та Загальної декларації прав людини, для створення і розвитку установ, котрі можуть дієво працювати в царині попередження й боротьби зі злочинністю. Вона є координатором та організатором міжнарод-

ного практичного міжвідомчого співробітництва у галузі кримінальної юстиції [11, с. 364–365]. Її основне призначення – сприяння діяльності служб кримінальної поліції різних країн шляхом координації й кооперації здійснюваних ними спільних операцій та у виконанні функцій світового центру розробки спільної поліцейської стратегії й тактики боротьби з кримінальною злочинністю міжнародного характеру [12, с. 5]. До її структури входить розгалужений штат працівників, які виконують задачі в Генеральній асамблеї, виконавчому комітеті, Генеральному секретаріаті, регіональних бюро, представництвах, відділеннях зв'язку в різних частинах світу. Кожна держава-член утворює власне національне центральне бюро для співпраці з Інтерполом [13, с. 174] Інтерпол на початку існування розглядався в ООН як неурядова організація, але із 1982 року йому надано статус міжнародної міжурядової організації [14, с. 225]. Отже, Інтерпол є міжнародною організацією, яка виконує важливі функції у глобальній діяльності із протидії злочинності. До його складу входять представники різних національних поліцейських служб, наділяючись при цьому особливим статусом – працівників міжнародної організації. Їхні функції по своїй природі є правоохоронними.

Наднаціональною поліцейською структурою є також Європол – Агентство Європейського Союзу із співробітництва у сфері правоохоронної діяльності (*European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*). Європол є правоохоронним агентством ЄС, створеним для обміну оперативною інформацією між правоохоронними органами держав-членів ЄС у сфері протидії злочинам (кримінальним правопорушенням) міжнародного характеру, надання допомоги й координації в оперативній, технічній та аналітичній сферах. Його основна мета – підвищувати ефективність роботи національних поліцейських служб і їх співпраці у запобіганні й боротьбі з тероризмом, нелегальним обігом наркотичних засобів, іншими проявами міжнародної організованої злочинності, сприяння підвищенню безпеки Європи. До компетенції Європолу належить, серед іншого, право звертатися до держав-учасниць із запитами про правопорушення, проведення або координація кримінальних проваджень тощо. Із 2002 р Європол вправі брати участь у спільних розслідуваннях держав-учасниць, і вимагати від них проведення розслідувань [15, с. 405–407; 16, с. 23]. Як зазначається в літературі, персонал Європолу складають працівники різних національних правоохоронних органів (у т.ч. поліції, служб безпеки, прикордонних органів, митниці). Натепер це майже 800 співробітників, з яких 145 – офіцери зв'язку Європолу, близько 100 – кримінальні аналітики, відряджені до нього державами ЄС та партнерами як представники національних правоохоронних органів [16, с. 22–24]. Отже, персонал Європолу наразі є досить численним, а особи, які працюють в цій структурі, виконують правоохоронні функції.

Ще однією наднаціональною правоохоронною інституцією є Європейська прокуратура (*European Public Prosecutor's Office*, ЕРРО). Її завданням є захист бюджету Європейського Союзу та притягнення до суду осіб, які вчинили злочини проти фінансових інтересів ЄС, що передбачає проведення досудових розслідувань, висунення та підтримання обвинувачень у компетентних судах держав-членів, які беруть участь у проєкті, а також притягнення до суду осіб, які вчинили злочини проти фінансових інтересів ЄС, зазначені в Директиві (ЄС) 2017/1371 (транскордонне шахрайство з ПДВ із загальними збитками не менше 10 мільйонів євро; зловживання, пов'язані з витратами, та митне шахрайство; корупція, яка завдає або може завдати шкоди фінансовим інтересам ЄС; привласнення фінансових коштів або активів з бюджету Союзу державними службовцями; відмивання грошей; будь-які інші злочини, нерозривно пов'язані з однією з вищезазначених категорій. Структурно ЕРРО складається з двох рівнів: центрального та децентралізованого (національного). На центральному рівні діють Європейський головний прокурор, 24 європейські прокурори, адміністративний директор і допоміжний персонал. Національний рівень Європейської прокуратури складається з делегованих європейських країнами-учасницями прокурорів. Кожне повідомлення про вчинення злочину, подане до ЄРРО, перевіряється й реєструється, а потім передається делегованому європейському прокурору. У разі порушення досудового розслідування делегований європейський прокурор, за підтримки фінансових слідчих та аналітиків справ ЕРРО, а також національної поліції, митних та податкових органів, веде таке розслідування від початку до кінця. Після завершення досудового розслідування відповідна справа скеровується до національних судів [17]. Як зазначають дослідники, «уповноважені європейські прокурори залишаться прокурорами у своїй державі-члені. Вони організаційно інтегровані в національні органи прокуратури та підтримуються ними, але підпорядковуються виключно нагляду та вказівкам Європейської прокуратури. Вони проводять розслідування відповідно до національного кримінально-процесуального законодавства, висувають обвинувачення в національних судах і беруть участь в головному слуханні як національні прокурори» [18, с. 43]. Загальноєвропейські правоохоронні органи інтегровані до системи міжнародних відносин та міжнародної кримінальної юстиції і здійснюють боротьбу зі злочинністю [19, с. 499]. Відповідно, їхні функції є по суті правоохоронними.

З урахуванням викладеного вище максимально скороченого огляду повноважень Інтерполу, Європолу, Європейської прокуратури є підстави наголосити на існуванні наднаціональних інституцій, які виконують правоохоронні функції. Відповідно, їх персонал має прирівнюватися до працівників правоохоронного органу. Втім, у разі посягань на діяльність зазначених структур чи їх персоналу у передбачених КК України формах інститут КК України про кримінально-правовий захист правоохоронців не може бути застосований, адже представники міжнародної (у т.ч. загальноєвропейської) правоохоронної інфраструктури не зазначені у Законі № 3781-XII. Наразі в КК України є лише дві норми, які дозволяють частково забезпечити кримінально-правову охорону таких осіб: ст. 443 «Посягання на життя представника іноземної держави» та ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист» [4]. Втім, більшість дій, які становлять сутність кримінально протиправних посягань на правоохоронців, зазначені норми не передбачають. Таким чином, сьогодні міжнародна правоохоронна інфраструктура позбавлена належного кримінально-правового захисту в Україні.

Висновки. У цілому проведене дослідження проблеми кримінально-правового забезпечення діяльності органів міжнародної правоохоронної інфраструктури за законодавством України дозволяє констатувати таке. Доручаючи певним органам, установам та посадовим (службовим) особам представляти, захищати права і свободи й розвивати законні національні інтереси свої та своїх громадян, Українська держава забезпечує кримінально-правову охорону нормального функціонування створених нею низки публічних інституцій, зокрема й правоохоронних органів. Втім, здійснювати правоохоронну діяльність у випадках, коли прояви кримінальних правопорушень виходять за межі інтересів окремої держави та загрожують всій міжнародній спільноті – зокрема, у випадках вчинення злочинів міжнародного характеру, транснаціональних кримінальних практик, міжнародних злочинів, сил і повноважень окремо взятих національних правопорядків недостатньо. В умовах глобалізації та інтернаціоналізації злочинності в національній кримінально-правовій системі має бути передбачено захист міжнародної правоохоронної інфраструктури на рівні, не нижчому за рівень забезпечення захисту національних правоохоронних органів. Ці міркування вимагають розглянути питання про внесення змін і доповнень до відповідних норм КК України про відповідальність за посягання проти правоохоронців шляхом розширення кола потерпілих – урахування в їх колі працівників міжнародних і загальноєвропейських правоохоронних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Куненко І.С. Деякі теоретичні аспекти поняття правоохоронної функції держави як складової юридичної діяльності та її взаємозв’язок з юстицією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2024. Випуск 86: частина 1. С. 214–219. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.31.
3. Терехов В.Ю. Захищеність працівників правоохоронних органів: окремі питання нормативно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 9. С. 376–378. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/91.
4. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
5. Мельник М.І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2006. 576 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. Т. 2 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 624 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.
8. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. 1064 с.
9. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text.
10. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. К.: Атіка, 2004. 336 с.
11. Житний О.О. Інтерпол.Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В.В. Сокуренко, О.М. Бандурка та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 634–635.

12. Бандурка О.М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції: Наук.-практ. посібник. Харків: Основа, 2003. 324 с.
13. Зуєв В. Інтерпол та Україна: нормативно-правові основи та сучасний стан співробітництва. *Юридичний вісник.* 2023. № 3. С. 173–180. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.22.
14. Столярський О.В. Правова участь Інтерполу в міжнародних кримінально-правових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 1. С. 223–226. URL https://www.lsej.org.ua/1_2015/59.pdf.
15. Житний О.О. Європол.Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В.В. Сокуренко, О.М. Бандурка та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 405–407.
16. Основи кримінальної політики Європейського Союзу: навчальний посібник / автори-упорядники: Житний О.О., Рибалко Г.С., Слінько Д.С., Харків, 2022. 147 с.
17. Prokuratura Europejska (EPPO). URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-public-prosecutors-office-eppo_pl.
18. Юрчишин В.М. Європейська прокуратура у системі правоохоронних органів Євросоюзу / В.М. Юрчишин, В.А. Савченко. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Серія: Юридичні науки.* 2023. Вип. 1. С. 41–45. DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-1-6.
19. Корнієнко В. В. Особливості кримінального права ЄС: теоретико-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 1. С. 496–500.URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kvvtpa.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Оганнісян А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.346
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.17

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Пилипенко Д.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-1299-6178

Пилипенко Є.О.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з актуальних питань кримінального аналізу
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4044-5421

Атаманенко Ю.Ю.,
кандидат технічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії публічної безпеки громад
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7423-9880

Пилипенко Д.О., Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю. Щодо удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці за законодавством України.

Стаття присвячена дослідженню шляхів удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, а саме завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, у тому числі у разі спричинення потерпілому певних суспільно небезпечних наслідків. Особлива увага приділена удосконаленню покарання як заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні залишення в небезпеці.

На основі аналізу чинного кримінального законодавства України запропоновано доповнення санкції ч. 1 ст. 135 КК України таким видом покарання, як штраф, що матиме виховний та превентивний вплив на особу, що скоїла кримінальне правопорушення, адже виплата певної грошової суми на користь держави буде причиною зменшення доходної частини заробітку особи, внаслідок чого вона відчуватиме певні незручності, оскільки не зможе дозволити собі певні матеріальні блага, які мала раніше.

Враховуючи окреслені зміни щодо виключення із складу залишення в небезпеці залишення матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані, а також розділення за окремими частинами статті спричинення потерпілому від залишення в небезпеці середньої тяжкості тілесних ушкоджень та спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, смерті або зникнення безвісти, запропоновано за залишення в небезпеці, що спричинило потерпілому тілесні ушкодження середньої тяжкості, встановити покарання у вигляді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

За залишення в небезпеці, що призвело до настання для потерпілого тяжких тілесних ушкоджень, смерті або зникнення його безвісти слід встановити такий вид покарання, як позбавлення волі строком від п'яти до восьми років.

Ключові слова: залишення в небезпеці, кримінальна відповідальність, покарання, штраф, обмеження волі, позбавлення волі.

Pylypenko D.O., Pylypenko Y.O., Atamanenko Y.Y. Regarding the improvement of criminal liability for abandonment in danger under the legislation of Ukraine.

The article is devoted to the study of ways to improve criminal liability for abandonment in danger, namely the deliberate abandonment without help of a person who is in a life-threatening condition and is deprived of the opportunity to take measures for self-preservation due to minor age, old age, illness or due to another helpless state, if the person who abandoned without help was obliged to take care of this person and was able to provide him with assistance, as well as in the case when he himself put the victim in a life-threatening condition, including in the case of causing certain socially dangerous consequences to the victim. Special attention is paid to the improvement of punishment as a measure of coercion applied on behalf of the state by a court verdict to a person found guilty of committing abandonment in danger.

Based on the analysis of the current criminal legislation of Ukraine, an addition to the sanction of Part 1 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, such a type of punishment as a fine will have an educational and preventive effect on a person who has committed a criminal offense, since the payment of a certain amount of money to the state will cause a decrease in the income of the person's earnings, as a result of which he will experience certain inconveniences, since he will not be able to afford certain material benefits that he had before.

Taking into account the outlined changes regarding the exclusion from the composition of abandonment in danger of the abandonment of her newborn child by a mother, if the mother was not in a state caused by childbirth, as well as the division into separate parts of the article of causing the victim of abandonment in danger of moderate bodily injuries and causing the victim of serious bodily injuries, death or disappearance, it is proposed to establish a punishment for abandonment in danger that caused the victim of moderate bodily injuries in the form of restriction of liberty for a term of three to five years or imprisonment for the same term.

For abandonment in danger that led to the occurrence of serious bodily injuries to the victim, death or disappearance, such a type of punishment should be established as imprisonment for a term of five to eight years.

Key words: abandonment in danger, criminal liability, punishment, fine, restriction of liberty, imprisonment.

Постановка проблеми. Залишення в небезпеці є кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, передбаченим ст. 135 КК України, за вчинення якого вироком суду може призначатись найсуворіший вид покарання – позбавлення волі (ч. 1 – до 2 років, ч. 2 – до 3 років; ч. 3 – до 8 років) [1]. Крім того, за вчинення зазначеного правопорушення, відповідно до чинного кримінального законодавства України, передбачені правові наслідки у вигляді судимості, що пов'язана із певними цивільно-правовими і кримінально-правовими обмеженнями, які «знімаються» в залежності від того, якої тяжкості кримінальне правопорушення було скоєно особою. На сьогодні залишається актуальним питання доцільності виведення в окремий склад кримінального правопорушення та притягнення до кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, адже матір не перебувала в обумовленому пологами стані, а також охоплення одним складом кримінального правопорушення діяння, що мають різні за своєю тяжкістю наслідки для життя та здоров'я особи. Крім того, не менш актуальним постає питання щодо удосконалення покарання як заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні залишення в небезпеці, з урахуванням запропонованих змін у диспозиціях частин ст. 135 КК України, оскільки саме покарання має виховний та превентивний вплив на особу, що вчинила протиправне суспільно небезпечне діяння, а також інших осіб. Тому, удосконалення кримінальної відповідальності є безумовно необхідним та актуальним, адже вчинене правопорушення має відповідати призначеному покаранню, бути адекватним, доцільним та логічним до вчиненого протиправного діяння.

Мета дослідження: здійснити дослідження та напрацювати шляхи удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці за законодавством України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці займались такі вчені, як: В.В. Бабаніна, І І. Горелік, О.С. Горелік, Т.В. Кірпіченко, П.І. Орлов, М.І. Хавронюк, проте й сьогодні залишається актуальним напрацювання шляхів удосконалення кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці».

Виклад основного матеріалу. Залишенням в небезпеці, а саме завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорад-

ного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, визнається кримінальним правопорушенням, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність за ст. 135 КК України [1]. Дане кримінальне правопорушення має кваліфікований склад, що передбачає відповідальність за залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2), а також особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення, що передбачає відповідальність за залишення в небезпеці, якщо спричинило настання смерті або інших тяжких наслідків (ч. 3) [1].

На сьогодні залишається актуальним питання щодо доцільності виокремлення в окрему частину статті залишення матір'ю новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані, закріплення у диспозиції особливо кваліфікованого складу правопорушення переліку тяжких наслідків від залишення в небезпеці, а також визначення необхідного і достатнього виду та розміру покарання за його скоєння.

Певні питання щодо необхідності та доцільності існування ч. 2 ст. 135 КК України у чинній редакції нами розглядалися у статті «Щодо удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці з формальним складом» авторства Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю., в якій аргументовано була висловлена думка з приводу необхідності виключення складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 зі ст. 135 КК України [2].

Оскільки, зважаючи на те, що згідно зі ст. 141 Сімейного кодексу України та ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» мати і батько мають абсолютно рівні права та обов'язки відносно дитини [3; 4] та враховуючи те, що жінка, при вчиненні залишення в небезпеці своєї новонародженої дитини, не перебувала в обумовленому пологами стані, не має жодної необхідності юридичного закріплення та наявності у статті такого складу правопорушення. Більш того, наявність такого складу зайво загромаджує статтю, що визначає кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Тому, у випадку вчинення матір'ю залишення в небезпеці новонародженої дитини, доцільно притягати її до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 135 КК України.

Щодо питання закріплення у диспозиції особливо кваліфікованого складу правопорушення переліку тяжких наслідків від залишення в небезпеці, своя позиція з приводу цього нами була висвітлена у статті «Визначення інших тяжких наслідків в особливо кваліфікованому складі залишення в небезпеці» авторства Пилипенка Д.О., Пилипенко Є.О. [5], в якій нами, на основі аналізу чинного кримінального законодавства України та позицій вчених у галузі кримінального права, запропоновано розділення за окремими частинами статті залишення в небезпеці, що спричинило настання тілесних ушкоджень середньої тяжкості та залишення в небезпеці спричинили потерпілому смерть, тяжкі тілесні ушкодження або зникнення його безвісти. Адже не можна вважати тяжкими наслідками спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень та охоплювати одним і тим складом кримінального правопорушення вчинення середньої тяжкості поряд з тяжкими тілесними ушкодженнями та спричиненням смерті потерпілому, бо за своєю тяжкістю для здоров'я та життя потерпілого вони є геть різні.

Проте, приділяючи увагу удосконаленню та внесенню відповідних змін у диспозицію залишення в небезпеці, нами не було приділено достатньої уваги щодо призначення необхідного і достатнього виду та розміру покарання за залишення в небезпеці.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [1].

Крім того, ст. 65 КК України визначає, що суд, призначаючи покарання, має враховувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [1].

Отже, покарання за вчинення залишення в небезпеці має бути співмірним, адекватним та справедливим, адже тільки таке покарання може сприяти виправленню особи та запобігти спричиненню нових кримінальних правопорушень як з боку винної особи, так і з боку інших осіб.

Як нами вже зазначалося раніше, при залишенні в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини, вона має притягатись до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 135 КК України. Однак, яке саме покарання має встановлюватись за вчинення такого кримінального правопорушення та є справедливим, а також необхідним і достатнім для її виправлення особи?

На сьогодні, санкція ч. 1 ст. 135 КК України передбачає такі види покарання, як обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк. Залишення в небезпеці матір'ю новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК України) карається тими же видами покарання, проте на строк до трьох років [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 61 КК України, обмеження волі – це покарання, що полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці [1].

Проте, призначення обмеження волі як виду покарання має певні виключення. Зокрема, обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи [1].

Тобто у випадку вчинення залишення в небезпеці однією із переліченої категорії людей, до них може бути застосований лише такий вид покарання, як позбавлення волі.

На наш погляд, задля призначення судом справедливого та співмірного виду та розміру покарання, має бути альтернативність у його виборі, а тому вважаємо за доцільне доповнити санкцію ч. 1 ст. 135 КК України таким видом покарання, як штраф, оскільки виплата певної грошової суми на користь держави буде причиною зменшення доходної частини заробітку особи, що вчинила кримінальне правопорушення, внаслідок чого вона відчуватиме певні незручності, оскільки не зможе дозволити собі певні матеріальні блага, які мала раніше [6, с. 176]. Крім того, суміжний з залишенням в небезпеці склад кримінального правопорушення «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані», передбачений ст. 136 КК України містить такий вид покарання, як штраф [1].

Щодо розміру штрафу як запропонованого виду покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, то, враховуючи той факт, що на відміну від правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 136 КК України, він вчиняється спеціальним суб'єктом, розмір штрафу за вчинення залишення в небезпеці має бути більшим. Зокрема, пропонуємо встановити такий розмір: від трьох до семи тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Враховуючи запропоновані нами зміни щодо виключення чинної редакції ч. 2 ст. 135 КК України стосовно притягнення до кримінальної відповідальності матері за залишення в небезпеці своєї новонародженої дитини, то оновленою редакцією ч. 2 ст. 135 КК має стати диспозиція такого змісту: «діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони спричинили потерпілому тілесні ушкодження середньої тяжкості».

Щодо покарання за даний склад правопорушення, вважаємо за доцільне, враховуючи те, що настали наслідки у вигляді вищезазначених тілесних ушкоджень, встановити обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Разом з тим, ч. 3 ст. 135 КК України має встановлювати кримінальну відповідальність за вчинення: «діяння, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вони спричинили потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, смерть або зникнення його безвісти». Щодо покарання за даний склад правопорушення, враховуючи тяжкість наслідків для потерпілого, вважаємо за необхідне встановити такий вид покарання, як позбавлення волі строком від п'яти до восьми років.

Висновки. Удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці має вагоме значення у забезпеченні законності притягнення особи до такої відповідальності та встановлення щодо неї справедливого та адекватного щодо вчиненого діяння виду покарання, адже тільки таким чином можна досягти виправлення особи та забезпечення протидії вчинення нею та іншими особами певних злочинних діянь у майбутньому. Задля припинення та попередження вчинення формального складу залишення в небезпеці, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, слід доповнити санкцію зазначеного складу таким видом покарання, як штраф, оскільки саме виплата певної грошової суми на користь держави призведе до зменшення доходів винної особи, а отже матиме певний виховний характер через наявні у зв'язку із цим певні незручності. Щодо встановлених видів та розмірів покарання за вчинення кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів залишення в небезпеці, то при встановленні відповідного покарання слід керуватись тяжкістю наслідків, що настали для потерпілого. У випадку настання від залишення в небезпеці тілесних ушкоджень середньої тяжкості, покарання у вигляді позбавлення волі не має перевищувати строк, який може максимально призначатися у випадку вчинення нетяжкого злочину, а у випадку настання для потерпілого тяжких тілесних ушкоджень, смерті або зникнення безвісти – на строк, що відповідає тяжкому злочину за класифікацією кримінальних правопорушень, визначеної у Загальні частині КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223 (дата звернення: 25.04.2025).

2. Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю. Щодо удосконалення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці з формальним складом. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 2. С. 85–89. DOI https://doi.org/10.32782/cuj-2024-2-11.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 25.04.2026).
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 25.04.2026).
5. Пилипенко Д.О., Пилипенко Є. О. Визначення інших тяжких наслідків в особливо кваліфікованому складі залишення в небезпеці. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 640–644. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.106.
6. Пилипенко Є.О. Кримінально-правове забезпечення протидії залишенню у небезпеці: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 248 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Пилипенко Д.О., Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 336.7 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.18

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ХУЛІГАНСЬКІ ДІЇ

Пустова А.О.,
здобувач
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0001-4321-9091
E-mail: alenalysenko2024@ukr.net

Пустова А.О. Кримінологічна характеристика дітей, що вчиняють хуліганські дії.

У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження дітей, які вчиняють хуліганські дії, з урахуванням сучасних соціально-правових трансформацій українського суспільства, зокрема в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що хуліганство серед неповнолітніх виступає не лише однією з найбільш поширених форм девіантної поведінки, але й раннім проявом криміналізації особистості, що може трансформуватися у більш тяжкі кримінальні правопорушення. Визначено, що кримінологічна характеристика таких дітей включає сукупність соціально-демографічних, психологічних і поведінкових ознак, які формуються під впливом негативного мікросоціального середовища, дисфункційності сімейних відносин, недоліків виховного процесу та впливу неформальних груп однолітків.

Доведено, що діти, схильні до вчинення хуліганських дій, характеризуються підвищеним рівнем агресивності, імпульсивністю, емоційною нестійкістю, прагненням до самоствердження через демонстративне порушення суспільних норм і правил поведінки. Особливу роль відіграє груповий характер таких правопорушень, що знижує рівень індивідуальної відповідальності та сприяє поширенню колективних форм девіантної поведінки. З'ясовано, що вагомими детермінантами є соціально-економічні труднощі, зниження рівня соціального контролю, поширення агресивного інформаційного контенту та психологічні травми, зумовлені воєнними подіями.

Акцентовано увагу на тому, що в умовах воєнного стану значно посилюються ризики девіантної поведінки серед дітей через руйнування усталених соціальних зв'язків, обмеження доступу до освітніх і виховних інституцій, зростання рівня стресу та тривожності. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх шляхом впровадження комплексних заходів, спрямованих на раннє виявлення девіантних тенденцій, зміцнення інституту сім'ї, підвищення ефективності виховної роботи та розвитку міжвідомчої взаємодії. Зроблено висновок, що ефективна протидія хуліганству серед дітей можлива лише за умови поєднання загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, орієнтованих на формування правосвідомої та соціально відповідальної особистості.

Ключові слова: неповнолітні, хуліганство, кримінологічна характеристика, девіантна поведінка, агресія, соціалізація, профілактика.

Pustova A.O. Criminological characteristics of children who commit hooligan acts.

The statistics have a comprehensive criminological investigation of children who commit hooligan acts, in accordance with the current socio-legal transformations of the Ukrainian marriage, hidden in the minds of the military I will. It is confirmed that hooliganism among minors is not only one of the most widespread forms of deviant behavior, but also an early manifestation of criminalization of specialness, which can transform into more serious criminal offences. It has been established that the criminological characteristics of such children include a set of socio-demographic, psychological and behavioral signs that are formed under the influx of negative microsocial environment, family dysfunction as a result, a short period of the turbulent process and the influx of informal groups of same-year-olds.

It has been proven that children who are prone to committing hooligan acts are characterized by an increased level of aggressiveness, impulsiveness, emotional instability, and a tendency to self-assertion through demonstrative destruction. marital norms and rules of behavior. A special role is played by the group nature of such offenses, which reduces the level of individual performance and promotes an increase in collective forms of deviant behavior. It is clear that the main determinants are socio-economic difficulties, a decrease in the level of social control, an increase in aggressive information content and psychological trauma, and the perception of war.

The emphasis is placed on the fact that in the minds of the military, the risks of deviant behavior among children will significantly increase through the collapse of tired social ties, limiting access to

public and higher institutions, Increasing levels of stress and anxiety. The need to improve the crime prevention system among minors has been highlighted, and comprehensive approaches aimed at the early detection of deviant tendencies, value of the institution have been identified. family, improving the efficiency of the mechanical work and developing interdepartmental interaction. It has been established that an effective antidote to bullying among children can only be achieved through the understanding of criminal social and special criminological approaches, oriented towards the formation of justice and social justice. of unique specificity.

Key words: minors, hooliganism, criminological characteristics, deviant behavior, aggression, socialization, prevention.

Постановка проблеми. Проблема протиправної поведінки неповнолітніх традиційно посідає важливе місце в системі кримінологічних досліджень, оскільки саме у підлітковому віці закладаються основи правосвідомості, соціальних орієнтирів та моделей поведінки особистості. Хуліганські дії як одна з найбільш поширених форм правопорушень серед дітей становлять особливу небезпеку, оскільки часто виступають початковим етапом криміналізації та формування стійкої девіантної поведінки [1, с. 68-69]. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня агресивних проявів у поведінці дітей, поширенням групових форм правопорушень, а також трансформацією соціального середовища, в якому відбувається їх соціалізація. Сучасні умови розвитку українського суспільства характеризуються значними соціально-економічними викликами, послабленням виховного потенціалу сім'ї та освітніх інституцій, а також впливом інформаційного простору, який нерідко транслює насильницькі моделі поведінки [2, с. 81].

Особливої гостроти проблема набуває в умовах воєнного стану, що супроводжується підвищеним рівнем соціальної напруженості, психологічною травматизацією населення, внутрішнім переміщенням осіб та порушенням звичних механізмів соціального контролю. У таких умовах діти стають більш вразливою категорією, яка піддається впливу негативних факторів, що сприяють формуванню девіантної та протиправної поведінки. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених злочинності неповнолітніх, питання кримінологічної характеристики дітей, які вчиняють саме хуліганські дії, потребує подальшого поглибленого аналізу [3, с. 25-26]. Це зумовлено необхідністю врахування новітніх соціальних реалій, зокрема впливу воєнних подій, цифрового середовища та змін у структурі дитячої злочинності.

Таким чином, дослідження кримінологічних особливостей дітей, схильних до хуліганських дій, є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє розробці ефективних заходів запобігання правопорушенням та формуванню безпечного соціального середовища.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика злочинності неповнолітніх та її кримінологічних характеристик досліджувалася у працях таких вчених, як: В. Василевич, А. Генералова, А. Гусак, О Джужа, Г. Діденко, В. Канарський, І. Коваль, О. Колб, С. Леськів, В. Ортинський, Н. Рогатинська, Н. Чижовська, Н. Язан та інші.

У їхніх дослідженнях розкрито загальні закономірності злочинності неповнолітніх, визначено типові риси особи правопорушника, а також основні соціальні детермінанти девіантної поведінки. Водночас питання саме хуліганських дій серед дітей потребує подальшого комплексного аналізу з урахуванням сучасних соціальних трансформацій.

Метою статті є: визначення основних кримінологічних характеристик дітей, які вчиняють хуліганські дії, а також виявлення ключових детермінант формування такої поведінки для подальшого удосконалення профілактичних заходів.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна характеристика дітей, що вчиняють хуліганські дії, передбачає комплексне дослідження їхніх особистісних рис, соціального середовища, мотиваційної сфери та умов формування протиправної поведінки. У сучасній кримінологічній науці особа неповнолітнього правопорушника розглядається як результат взаємодії біопсихологічних особливостей та соціальних впливів, що у своїй сукупності формують певний тип поведінки. Передусім слід зазначити, що хуліганські дії серед дітей здебільшого мають імпульсивний, ситуативний характер і нерідко не супроводжуються чітко сформованим злочинним наміром [4, с. 168-169]. Водночас саме такі прояви є індикатором глибших деформацій у процесі соціалізації особистості. Для більшості неповнолітніх, які вчиняють хуліганство, характерним є прагнення до самоствердження, демонстрації сили, привернення уваги або протесту проти встановлених соціальних норм.

Соціально-демографічні характеристики таких дітей свідчать, що основну групу становлять підлітки віком 14–17 років, переважно чоловічої статі. Значна частина з них перебуває у складних життєвих обставинах: виховується в неповних або неблагополучних сім'ях, де спостерігається низький рівень батьківського контролю, конфлікти, зловживання алкоголем або інші асоціальні прояви [5, с. 61-62]. Відсутність належної уваги до потреб дитини, дефіцит емоційної підтримки та

виховного впливу сприяють формуванню відчуженості, агресивності та негативного ставлення до соціальних норм.

Суттєву роль у формуванні хуліганської поведінки відіграє освітнє середовище. Низький рівень успішності, конфлікти з педагогами, відсутність мотивації до навчання, а також формальний характер виховної роботи в закладах освіти сприяють соціальній дезадаптації дитини [6, с. 29]. У таких умовах школа перестає виконувати функцію соціального контролю та позитивної соціалізації, що відкриває шлях до формування девіантних моделей поведінки. Окремої уваги потребує вплив неформальних груп однолітків. Для підліткового віку характерною є підвищена орієнтація на групові цінності, що часто переважають над індивідуальними переконаннями. У межах таких груп формуються власні норми поведінки, які можуть суперечити загальноприйнятим соціальним правилам. Хуліганські дії нерідко вчиняються саме у складі групи, що зумовлює ефект «розподілу відповідальності», коли кожен учасник відчуває меншу особисту провину за вчинене. Крім того, група може виступати фактором підсилення агресії та провокування більш зухвалих форм поведінки [7, с. 212-213].

Психологічні особливості дітей, які вчиняють хуліганські дії, характеризуються підвищеним рівнем емоційної нестійкості, імпульсивністю, низьким рівнем самоконтролю та недостатньо сформованою здатністю до прогнозування наслідків своїх дій. У багатьох випадках спостерігається дефіцит моральних орієнтирів, що проявляється у байдужому або негативному ставленні до суспільних норм і правил. Такі діти часто не усвідомлюють повною мірою суспільної небезпечності своїх дій або ж свідомо ігнорують її [8, с. 113].

Мотиваційна сфера хуліганських дій є різноманітною. Серед основних мотивів можна виділити: прагнення до самоствердження, бажання виділитися серед однолітків, отримати визнання в групі, а також реакцію на фрустрацію або внутрішній конфлікт. У деяких випадках хуліганство виступає формою протесту проти авторитетів – батьків, учителів, представників правоохоронних органів. Водночас не слід виключати і вплив ситуативних факторів, таких як вживання алкоголю або психоактивних речовин, які знижують рівень самоконтролю та сприяють агресивній поведінці [9, с. 117-118].

Аналіз детермінант хуліганської поведінки дозволяє виділити кілька взаємопов’язаних груп факторів. До сімейних факторів належать дисфункційність сім’ї, насильство, байдужість або гіперопіка з боку батьків. Соціально-економічні фактори включають низький рівень матеріального забезпечення, безробіття батьків, соціальну нестабільність [10, с. 193-194]. Освітні фактори пов’язані з недоліками виховної роботи та відсутністю індивідуального підходу до дітей. Інформаційні фактори проявляються у впливі агресивного медіаконтенту, який формує толерантність до насильства. Психологічні фактори включають особистісні деформації, низький рівень емоційного інтелекту та нездатність до конструктивного вирішення конфліктів. [11, с. 17-18].

У сучасних умовах особливого значення набуває вплив воєнного стану на поведінку дітей. Психологічна травматизація, переживання втрати, постійне відчуття небезпеки, вимушене переміщення, порушення звичних умов життя – всі ці фактори негативно впливають на психоемоційний стан дітей. Вони можуть спричиняти підвищену агресивність, тривожність, дратівливість, що у свою чергу підвищує ризик вчинення хуліганських дій. Крім того, в умовах війни спостерігається послаблення інституційного контролю, що створює додаткові можливості для проявів девіантної поведінки [12].

З кримінологічної точки зору доцільно виділити типологію дітей, які вчиняють хуліганські дії. До першої групи належать ситуативні правопорушники, поведінка яких обумовлена випадковими обставинами та не має стійкого характеру. Друга група – це особи зі стійкою девіантною поведінкою, для яких хуліганство є звичним способом самовираження. Третю групу становлять групово орієнтовані правопорушники, поведінка яких визначається впливом неформальних об’єднань. Така типологія має важливе значення для розробки диференційованих заходів профілактики [13, с. 51-52].

Таким чином, кримінологічна характеристика дітей, що вчиняють хуліганські дії, свідчить про складну систему взаємодії індивідуальних та соціальних факторів. Її глибоке розуміння є необхідною умовою для формування ефективної системи запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, що має базуватися на комплексному підході, спрямованому на усунення причин і умов девіантної поведінки, а також на розвиток позитивних соціальних навичок у дітей [14, с. 33-34].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що хуліганські дії серед дітей є складним соціально-правовим явищем, яке формується під впливом сукупності взаємопов’язаних криміногенних факторів і виступає одним із ранніх індикаторів девіантної поведінки та потенційної криміналізації особистості. Кримінологічна характеристика дітей, що вчиняють такі правопорушення, свідчить про домінування у їхній поведінці імпульсивності, агресивності, емо-

ційної нестійкості, низького рівня самоконтролю та недостатньо сформованої правосвідомості, що у поєднанні з несприятливими умовами соціалізації значно підвищує ризик повторності протиправних проявів.

Особливу увагу слід звернути на вплив сучасних соціальних трансформацій, зокрема умов воєнного стану, які істотно посилюють криміногенні ризики. Психологічна травматизація дітей, порушення стабільності соціальних зв'язків, обмеження доступу до освітніх і виховних ресурсів, а також загальне зростання рівня соціальної напруженості формують сприятливе підґрунтя для розвитку агресивної та девіантної поведінки. У таких умовах хуліганство може виступати своєрідною формою психологічної розрядки або реакції на стрес, що додатково ускладнює його профілактику.

З урахуванням викладеного, ефективне запобігання хуліганським діям серед дітей має ґрунтуватися на комплексному, міждисциплінарному підході, що поєднує загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи. До ключових напрямів належать: зміцнення інституту сім'ї як базового середовища соціалізації дитини; підвищення ефективності виховної функції освітніх закладів; розвиток системи психологічної підтримки та соціального супроводу дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері раннього виявлення та попередження правопорушень. Важливим є також формування у дітей правової культури, навичок ненасильницької поведінки та конструктивного вирішення конфліктів.

Отже, кримінологічна характеристика дітей, що вчиняють хуліганські дії, засвідчує необхідність системного переосмислення підходів до профілактики правопорушень серед неповнолітніх, орієнтованого не лише на реагування на вже вчинені діяння, а передусім на усунення їх причин і умов, що дозволить забезпечити ефективний захист правопорядку та сприяти формуванню соціально відповідальної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваль І.М. Девіантна поведінка неповнолітніх (морально-етичний аспект). *Журнал психології та педагогіки Ужгородського національного університету*, 2025, № 3, С. 65–72 URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342914?utm_source=chatgpt.com.
2. Діденко Г. Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства. *Юридична психологія*, 2023, № 2 (33), С. 79–86. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1590/1581.
3. Генералова А. Неправомірна поведінка неповнолітніх: сучасні виклики та шляхи протидії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*, 2025, Т. 12, № 1 (45), С. 23–29. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38453/25028345maket-27-33.pdf.
4. Джужа О.М., Василевич В.В., Колб О.Г. та ін. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Прецедент, 2009. 348 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/ 123456789/18262.
5. Канарський В. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*, 2024, № 4 (44), С. 60–66. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/dda3b89c-1187-4ca6-941f-38b0d8232ab2/content.
6. Рогатинська Н., Чижовська Н. *Превентивна діяльність злочинності неповнолітніх. Вісник Національної академії правових наук України*, 2023, № 1, С. 23–31. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/1619/1676.
7. Марченко О.С. Девіантна поведінка неповнолітніх: сучасні тенденції та запобігання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 210–214. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-1/52.
8. Коваль І.В. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 112–118. DOI: 10.35774/pis2023.02.112.
9. Стасюк Н.А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. … д-ра філософ. 081. Київ. 2022. 173 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua.
10. Сікан О.М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. … д-ра філософ. 081. Одеса. 2023. 264 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/en/searchdoc/0825U000278.
11. Леськів С. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. *Футурологічні студії: права та суспільство*, 2024, № 1, С. 15–23 URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.13943184.
12. Гусак А.П. Превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. *Вісник НТУУ «КПІ» – Політологія. Соціологія. Право*, 2023, № 2(58). DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2(58).285612.

13. Ортинський В. Ювенальна превенція в Україні: функціональні особливості в період воєнного стану. *Вісник Львівської політехніки. Серія: Юридичні науки*, 2024, № 3 (43), С. 50–58. URL: https://doi.org/10.23939/law2024.43.001.
14. Язан Н.С. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної діяльності ювенальної превенції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2024, № 2, С. 32–40. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.55.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Пустова А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.272
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.19

ІНСТИТУТ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИДІВ ТА ШЛЯХИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ

Розум Д.В.,
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0006-5818-4115

Сорока С.О.,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-9351-4531

Розум Д.В., Сорока С.О. Інститут конфіскації майна в кримінальному праві України: диференціація видів та шляхи його реформування.

У статті здійснено комплексний аналіз інституту конфіскації майна в кримінальному праві України в контексті необхідності чіткої диференціації її видів та сучасних тенденцій реформування кримінального законодавства. Констатовано, що наявність у вітчизняному правовому полі кількох самостійних форм конфіскації зумовлює невизначеність її правової природи та породжує доктринальні дискусії щодо співвідношення каральної і відновлювальної функцій кримінального права.

Досліджено загальну конфіскацію майна як вид кримінального покарання; обґрунтовано, що збереження цієї моделі є концептуально проблематичним з огляду на її репресивний характер та ризик непропорційного втручання у право власності. Окрему увагу приділено спеціальній конфіскації як ефективному заходу кримінально-правового характеру. Проаналізовано правову позицію Конституційного Суду України, який підтвердив конституційність відповідних положень щодо спеціальної конфіскації. Досліджено інститут конфіскації майна юридичної особи, виявлено прогалини у нормативному регулюванні захисту прав третіх осіб. Окремим предметом дослідження виступив механізм цивільної конфіскації необґрунтованих активів. Встановлено, що зазначений інститут за своєю специфікою містить кримінально-правові ознаки, однак регулюється нормами іншого галузевого законодавства, що зумовлює його гібридну правову природу та ризик дублювання механізмів вилучення майна.

Здійснено критичний аналіз положень проєкту нового Кримінального кодексу України в частині реформування інституту конфіскації. Встановлено, що запропоновані новели є концептуально значущими, оскільки розробники послідовно відмовляються від конфіскації як виду покарання. Критично оцінено виокремлення конфіскації еквіваленту та розширеної конфіскації через їх дублюючий характер, а також вказано на надмірно вузьку прив'язку конфіскації безпідставних активів виключно до організованої злочинності. Водночас підтримано запровадження конфіскації без попереднього засудження особи.

За результатами дослідження обґрунтовано, що інститут конфіскації має зберегтися у правовій системі України, проте підлягає виключенню зі системи кримінальних покарань. Натомість він має бути закріплений як захід кримінально-правового характеру відповідно до моделі спеціальної конфіскації. Доведено, що імплементація Директиви 2014/42/ЄС не може зводитися до механічного запозичення іноземних правових конструкцій, а повинна враховувати вітчизняну правову традицію та конституційні засади.

Лише системний підхід до реформування дозволить інституту конфіскації ефективно виконувати превентивну та відновлювальну функції без порушення фундаментальних прав людини.

Ключові слова: конфіскація майна, спеціальна конфіскація, покарання, кримінально-правовий захід, реформування кримінального законодавства.

Rozum D.V., Soroka S.O. The institution of property confiscation in Ukrainian criminal law: differentiation of types and reform pathways.

The article provides a comprehensive analysis of the institution of property confiscation in the criminal law of Ukraine in the context of the need for a clear differentiation of its types and current

trends in the reform of criminal legislation. It is stated that the existence of several independent forms of confiscation within the national legal framework causes uncertainty regarding its legal nature and generates doctrinal discussions on the correlation between the punitive and restorative functions of criminal law. General confiscation of property is examined as a type of criminal punishment; it is substantiated that preserving this model is conceptually problematic due to its repressive character and the risk of disproportionate interference with the right to property.

Particular attention is paid to special confiscation as an effective criminal law measure. The legal position of the Constitutional Court of Ukraine, which confirmed the constitutionality of the relevant provisions regarding special confiscation, is analyzed. The institution of property confiscation applied to a legal entity is investigated, revealing gaps in the normative regulation concerning the protection of third-party rights. A separate subject of the study is the mechanism of civil confiscation of unjustified assets (*in rem*). It is established that this institution, by its specific nature, possesses criminal law features but is regulated by the norms of other branches of legislation, which determines its hybrid legal nature and the risk of duplicating property seizure mechanisms.

The provisions of the draft new Criminal Code of Ukraine regarding the reform of the confiscation institution are critically analyzed. It is established that the proposed new provisions are conceptually significant, as the drafters consistently abandon confiscation as a type of punishment. The separation of the confiscation of equivalent value and extended confiscation is critically evaluated due to their duplicative nature, and the excessively narrow linkage of the confiscation of unjustified assets exclusively to organized crime is pointed out. At the same time, the introduction of non-conviction-based confiscation is supported.

Based on the research results, it is substantiated that the institution of confiscation should be preserved in the legal system of Ukraine but must be excluded from the system of criminal punishments. Instead, it should be enshrined as a criminal law measure in accordance with the model of special confiscation. It is proved that the implementation of Directive 2014/42/EU cannot be reduced to the mechanical borrowing of foreign legal constructs, but must take into account the domestic legal tradition and constitutional principles. Only a systematic approach to reforming will allow the institution of confiscation to effectively perform its preventive and restorative functions without violating fundamental human rights.

Key words: confiscation of property, special confiscation, criminal punishment, criminal law measure, reform of criminal legislation.

Постановка проблеми: Незважаючи на тривалий розвиток інституту конфіскації майна в кримінальному праві України та його трансформацію під впливом європейських стандартів, на сучасному етапі він залишається внутрішньо суперечливим і недостатньо узгодженим. Чинне законодавство передбачає існування кількох різних за правовою природою форм конфіскації: як виду покарання, як заходу кримінально-правового характеру (спеціальна конфіскація), як заходу щодо юридичних осіб, а також механізму вилучення необґрунтованих активів у межах цивільного судочинства. Така множинність зумовлює розмитість правової природи конфіскації, ускладнює її застосування та породжує доктринальні дискусії щодо її функціонального призначення.

Особливої актуальності набуває проблема співвідношення каральної та відновлювальної функцій конфіскації, а також її відповідності стандартам захисту права власності й принципу верховенства права. Критика як конфіскації як виду покарання, так і альтернативних механізмів вилучення майна свідчить про відсутність єдиного концептуального підходу до регулювання цього інституту.

У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного аналізу видів конфіскації, виявлення їх недоліків і визначення напрямів подальшого реформування інституту в умовах оновлення кримінального законодавства України.

Метою дослідження є комплексний аналіз інституту конфіскації майна в кримінальному праві України, здійснення чіткої диференціації його видів, виявлення існуючих законодавчих прогалин, а також правова оцінка положень проєкту нового Кримінального кодексу України в контексті реформування цього інституту.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика конфіскації майна в кримінальному праві України є предметом багатьох наукових досліджень. Значний внесок у її розробку зробили Куц В.М., Єрмак О.В., Мельникова-Крикун В.М., Богатирьов І.Г., Бурда С.Я., Хавронюк М. та інші вчені. Водночас попри значну кількість досліджень, залишаються дискусійними питання систематизації видів конфіскації, їх співвідношення між собою, а також перспективи трансформації відповідного інституту в контексті проєкту нового Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право традиційно виконує дві взаємопов'язані, проте концептуально відмінні функції: каральну та відновлювальну. Перша функція полягає у ре-

алізації кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення шляхом застосування покарання, тоді як друга спрямована на усунення негативних наслідків кримінально-протиправного діяння та відновлення порушених прав і законних інтересів. Варто зазначити, що тривалий час розвиток вітчизняного кримінального права відбувався переважно в межах карального підходу. Це значною мірою було зумовлено впливом радянської правової традиції, яка визначила як зміст, так і призначення багатьох кримінально-правових інститутів.

Одним із таких інститутів є конфіскація майна, яка відображає внутрішню суперечність між зазначеними функціями, а її правова природа залишається предметом наукових дискусій та неоднозначного законодавчого регулювання.

Слід підкреслити, що конфіскація майна не є новим явищем для українського кримінального права. Її витоки сягають ще з Кримінального кодексу Української РСР 1960 року, де вона закріплювалася як вид покарання і мала переважно репресивний характер, виступаючи інструментом державного примусу. Після здобуття незалежності Україна фактично успадкувала цей інститут без глибокого концептуального переосмислення. У Кримінальному кодексі України 2001 року конфіскація також була збережена як вид покарання.

Відповідно до статті 59 КК України, вона полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що належить засудженому [1].

Разом з тим, на нашу думку, збереження такої моделі конфіскації без суттєвих змін виявилося проблематичним. Вона не повною мірою відповідає сучасним підходам до кримінального права, а також міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту прав людини. Це проявляється, насамперед, у надмірному та непропорційному втручанні держави у право мирного володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

До того ж, конфіскація майна як вид покарання, хоча і має каральний ефект, не виконує головної мети покарання, закріпленої у ст. 50 КК України, а саме виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так і іншими особами.

Таку позицію підтримує значна кількість науковців. Зокрема, окремі автори звертають увагу на негативні соціальні наслідки застосування конфіскації майна. Йдеться про те, що особа, у якої конфісковано майно, фактично позбавляється матеріальної основи для фізичного існування та повноцінного соціального функціонування. Більше того, конфіскація нерідко болісно позначається не лише на самому засудженому, але й на членах його сім'ї [3, с. 50]. Крім цього, противники конфіскації вказують, що такий захід може порушувати права і свободи громадян, а також розглядається як перешкода на шляху гуманізації та лібералізації кримінального законодавства. На їхню думку, конфіскація не має істотного значення для запобігання та протидії окремим видам злочинів, а також не забезпечує належного відновлення соціальної справедливості [4, с. 64].

Варто підкреслити, що в науковій літературі існують і протилежні погляди, які обґрунтовують доцільність збереження конфіскації майна саме як виду покарання.

Так, І.Г. Богатирьов зазначає, що конфіскація майна досягає значного карального впливу на засудженого, сприяє його виправленню та запобігає вчиненню нових злочинів як самим засудженим, так і іншими особами [5, с. 42]. Схожу позицію висловлює С. Я. Бурда, наголошуючи, що відмовитися від покарання у виді конфіскації майна можна було б лише за умови наявності більш ефективного виду покарання для боротьби з корисливою злочинністю [6, с. 265].

Незважаючи на неоднозначність наукових підходів до цього питання, усвідомлення зазначених недоліків, а також орієнтація України на приведення кримінального законодавства у відповідність до європейських стандартів зумовили поступову трансформацію інституту конфіскації

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року Кримінальний кодекс України було доповнено положеннями про спеціальну конфіскацію [7].

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України [1]. На відміну від загальної конфіскації, спеціальна конфіскація закріплена законодавцем як захід кримінально-правового характеру, а не як вид покарання. Її об'єктом є виключно конкретно визначені предмети – знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, предмети кримінального правопорушення або доходи одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діянні. Це визначає принципово іншу функцію даного інституту та чітко відмежовує його від покарання [1].

Однак важливо підкреслити, що, незважаючи на іншу специфіку спеціальної конфіскації, даний інститут також зазнавав значної критики. Показовим у цьому контексті є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів щодо відповідності Кон-

ституції України статей 96-1 та 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 року № 1-р/2022.

Основною тезою конституційного подання було твердження, що спеціальна конфіскація фактично є ще одним видом покарання за злочин, який нівелює основні права людини, гарантовані Конституцією, зокрема право власності. Разом з тим, проаналізувавши положення національного законодавства та міжнародних нормативно-правових актів, Конституційний Суд дійшов висновку про конституційність зазначених норм, визнавши їх такими, що відповідають принципам верховенства права та не порушують основоположних прав і свобод [8].

Ще одним різновидом конфіскації є конфіскація майна як захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Зокрема, ст. 96-6 КК України регламентує вичерпний перелік таких заходів, серед яких виокремлено конфіскацію майна, що може застосовуватися виключно як додатковий захід. Відповідно до ст. 96-8 КК України, така конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі її ліквідації [1].

Аналіз вказаних положень свідчить про те, що конфіскація майна юридичної особи в цьому аспекті фактично позбавлена автономного характеру. У даному механізмі вона виступає не стільки самостійним інструментом кримінально-правового впливу, скільки безальтернативним майновим наслідком застосування основного заходу – ліквідації.

Чинне кримінальне законодавство не деталізує механізму співвідношення такої конфіскації та виконання зобов'язань перед добросовісними третіми особами (зокрема працівниками, кредиторами та контрагентами). Це свідчить про наявність законодавчої прогалини, яка на практиці створює ризик непропорційного втручання у майнові права осіб, які не є суб'єктами.

Окремої уваги заслуговує інститут конфіскації необґрунтованих активів, закріплений у Цивільному процесуальному кодексі України, однак за своєю природою нерозривно пов'язаний із кримінально-правовою сферою. На відміну від загальної та спеціальної конфіскації, цей інститут формально не потребує обвинувального вироку суду, а провадження здійснюється в порядку цивільного судочинства.

Проте показовим є те, що справи цієї категорії розглядаються Вищим антикорупційним судом, а процесуальну функцію підтримання позову виконує Спеціалізована антикорупційна прокуратура – органи, що за своєю природою діють саме у сфері кримінальної юстиції. Це свідчить про гібридну природу зазначеного інституту.

На наш погляд, конфіскація необґрунтованих активів є самостійним видом конфіскації, який за своїм змістом та суб'єктним складом безпосередньо пов'язаний із КК України, хоча й закріплений в іншому процесуальному законі. Визначальним у цьому механізмі є не формальна галузева приналежність, а принцип змагальності – тягар доведення обґрунтованості активів фактично покладається на їх власника, що є принципово відмінним від загальних засад кримінального судочинства.

М. Хавронюк зазначає, що ця процедура фактично дублює ширшу кримінально-правову спеціальну конфіскацію, передбачену КПК України, яка охоплює різні злочини, осіб і види майна. Тому окрема глава в ЦПК, на його думку, є зайвою, адже законодавство вже містить понад 10 легальних механізмів вилучення майна [9].

Дана позиція є змістовною і загалом заслуговує на підтримку, оскільки справді звертає увагу на можливе дублювання правових механізмів вилучення майна та їх недостатню узгодженість у різних процесуальних формах. Водночас, на нашу думку, аналіз цього питання має охоплювати ширший контекст трансформації інституту конфіскації майна в усіх її проявах, оскільки, як ми бачимо з попереднього аналізу, сучасне законодавство передбачає кілька взаємопов'язаних, але різних за природою механізмів його застосування.

Розглядаючи питання реформування інституту конфіскації майна, неможливо оминути проєкт нового Кримінального кодексу України, який пропонує його принципове переосмислення. Показово, що розробники проєкту зберігають саме поняття конфіскації, однак наповнюють його змістом, характерним радше для спеціальної конфіскації, що фактично означає ліквідацію конфіскації майна як самостійного виду покарання.

Відповідно до проєкту нового ККУ, суд застосовує конфіскацію до майна, яке: є предметом кримінального правопорушення чи іншого протиправного діяння; підшукане, пристосоване, використане або призначене для використання як знаряддя чи засіб вчинення діяння; використовувалося або було призначене для фінансування чи матеріального забезпечення вчинення діяння; використовувалося як винагорода за вчинення діяння чи було призначене для цього; було одержано внаслідок вчинення діяння або є доходами від використання такого майна [10].

Крім того, проєкт виокремлює якісно нові різновиди конфіскації, які суттєво відрізняються від класичного розуміння цього інституту, розглянутого нами раніше: конфіскація еквіваленту майна,

конфіскація без попереднього засудження особи, розширена конфіскація, конфіскація безпідставних активів, пов'язаних з організованою злочинною діяльністю, а також особливі випадки конфіскації майна. Аналіз цих положень свідчить про те, що розробники достатньо детально підійшли до регулювання окремих категорій конфіскаційних заходів. Водночас вважаємо, що Розділ 3.9 проєкту нового ККУ потребує подальшого вдосконалення.

Стаття 3.9.1 «Конфіскація майна» є змістовною та повною, її положення чітко визначають предмет і підстави застосування конфіскації, у зв'язку з чим вважаємо, що дана норма не потребує суттєвого вдосконалення.

Натомість стаття 3.9.2 «Конфіскація еквіваленту майна» викликає обґрунтовані сумніви щодо доцільності її виокремлення як самостійного механізму. Сутність цієї норми полягає у стягненні грошової суми у випадках, коли безпосереднє вилучення майна є неможливим. Однак, на нашу думку, така ситуація цілком охоплюється інститутом штрафу – за умови, що відповідна стаття передбачатиме можливість призначення штрафу в розмірі, еквівалентному вартості майна, яке підлягало б конфіскації. Принципової функціональної різниці між цими двома механізмами не вбачається, а відтак виокремлення конфіскації еквіваленту як окремого інструменту лише ускладнює систему кримінально-правових заходів без належного доктринального обґрунтування. З огляду на це вважаємо, що дана норма є зайвою, а її мета може бути досягнута в межах вже існуючих механізмів.

Стаття 3.9.5 «Розширена конфіскація» також не видається нам вдалим законодавчим рішенням. Виокремлення розширеної конфіскації як самостійної статті є недоречним, оскільки по суті вона лише розширює перелік підстав, що вже закладені в основній нормі. Значно доцільнішим з точки зору законодавчої техніки було б просте розширення переліку, передбаченого ч. 2 ст. 3.9.1, що забезпечило б системність і внутрішню узгодженість регулювання без невиправданого дроблення норм.

Водночас стаття 3.9.6 «Конфіскація без попереднього засудження особи» заслуговує на підтримку. Даний механізм є практично виправданим, оскільки унеможливлює ситуацію, за якої особа фактично уникає майнових наслідків вчиненого злочину через обставини, що виключають продовження кримінального провадження, – хворобу, втечу, смерть, закінчення строків давності або обмін як військовополоненого. В усіх цих випадках відсутність засудження не повинна автоматично означати збереження за особою чи пов'язаними з нею суб'єктами майна, здобутого злочинним шляхом. Такий підхід відповідає практичній логіці протидії злочинності та узгоджується зі стандартами Директиви ЄС 2014/42/ЄС, яка прямо передбачає можливість конфіскації без засудження у визначених випадках.

Стаття 3.9.7 «Конфіскація безпідставних активів, пов'язаних з організованою злочинною діяльністю» є концептуально близькою до механізму конфіскації необґрунтованих активів, однак її прив'язка виключно до організованої злочинної діяльності видається невиправдано вузькою. Залишається незрозумілим, чим обумовлено такий обмежувальний підхід, адже проблема необґрунтованого збагачення є характерною і для кримінальних корупційних правопорушень, і для інших категорій діянь, що не пов'язані з організованою злочинністю у вузькому сенсі. Вважаємо, що така прив'язка суттєво звужує сферу застосування норми та не відповідає сучасним підходам до протидії незаконному збагаченню.

Цікавим є підхід законодавця до статті 3.12.7 «Конфіскація майна чи вилучення речі юридичної особи». У цьому положенні конфіскація майна та вилучення речі юридичної особи визначаються як примусове безоплатне вилучення за рішенням суду до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим грошей, майнових прав та іншого майна, що перебуває у власності чи фактичному володінні юридичної особи або її асоційованої особи, в інтересах яких злочин було вчинено уповноваженою особою.

Відповідно, у цьому випадку зазначений кримінально-правовий захід виконує виключно функцію відшкодування шкоди потерпілим. Показовим є й те, що дія норми поширюється не лише на майно юридичної особи, а й на майно її асоційованої особи, що формально виходить за межі суб'єктного складу. Водночас таке уточнення є виправданим, оскільки унеможливлює зловживання шляхом виведення активів на пов'язаних осіб.

Крім того, передбачено норму, яка визначає порядок застосування цього заходу: конфіскація майна та вилучення речі здійснюються щодо предметів в обсязі та порядку, передбачених статтями 3.9.1–3.9.7 цього Кодексу, що проводить аналогію з регулюванням для фізичних осіб. Такий підхід свідчить про самостійний характер цього кримінально-правового заходу, оскільки його застосування не обумовлене жодним іншим заходом, що відображає реформування попереднього підходу.

Утім, залишається відкритим питання практичного характеру: якщо застосування конфіскації не пов'язане з ліквідацією юридичної особи, то яким чином остання продовжуватиме функціонувати після позбавлення майна. Проте з точки зору захисту прав потерпілих таке рішення законодавця є цілком обґрунтованим.

Аналіз положень проєкту нового Кримінального кодексу України наводить на думку, що, незважаючи на ґрунтовну підготовку та прагнення законодавця модернізувати інститут конфіскації майна, окремі його статті потребують додаткового доопрацювання. Йдеться насамперед про забезпечення внутрішньої узгодженості норм, уникнення дублювання правових механізмів та розширення сфери застосування там, де вона необґрунтовано звужена. Такий підхід дозволить надати інституту конфіскації більш системного характеру та узгодити його із сучасними європейськими стандартами.

Обґрунтованість такої позиції підтверджується експертними висновками щодо зазначеного проєкту, підготовленими вітчизняними та міжнародними фахівцями, а також неурядовими організаціями. Дослідження цих рекомендацій дозволяє виокремити низку концептуальних недоліків запропонованої редакції. Зокрема, експерти звертають увагу на такі прогалини:

– вузьке трактування суб'єктів: дефініція конфіскації не повною мірою охоплює майно третіх осіб, які діяли недобросовісно;

– відсутність розширеної конфіскації: не закріплено механізм вилучення майна, вартість якого є вочевидь непропорційною законним доходам засудженої особи;

– неповнота поняття «доходів від злочину»: недостатньо деталізовано правовий статус активів у процесі їх подальшої трансформації чи реінвестування [10].

Ключовою проблемою в цьому контексті є невідповідність зазначених положень вимогам Директиви 2014/42/ЄС, що в умовах євроінтеграційного курсу України може стати суттєвою перешкодою на шляху до гармонізації правових систем та виконання взятих міжнародних зобов'язань. Водночас усунення цих прогалин не може зводитися до механічного запозичення іноземних моделей – будь-яка імплементація європейських стандартів має відбуватися з урахуванням вітчизняної правової традиції, особливостей національного судочинства та реального стану правозастосовної практики в Україні.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що аналіз чинного законодавства України дозволив виокремити чотири самостійні види конфіскації майна: конфіскацію як вид кримінального покарання, спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру, конфіскацію майна щодо юридичних осіб та конфіскацію необґрунтованих активів. Встановлено, що кожен із зазначених видів характеризується власною правовою природою та має специфічну проблематику, яка потребує системного нормативного врегулювання. Зокрема, загальна конфіскація як покарання є надмірно репресивною, має ознаки майнової кари та не відповідає принципу індивідуалізації юридичної відповідальності. Конфіскація майна юридичних осіб наразі позбавлена автономного процесуального механізму реалізації, оскільки безальтернативно прив'язана до їх ліквідації. Натомість конфіскація необґрунтованих активів демонструє гібридну правову природу, балансуючи на межі між кримінальним і цивільним судочинством, що створює ризики дублювання правових механізмів вилучення майна.

За результатами аналізу обґрунтовано висновок, що загальна конфіскація майна підлягає остаточному виключенню із системи кримінальних покарань, передбаченої чинним КК України. Вона не виконує головної мети покарання –виправлення засудженого та спеціального запобігання, натомість створює постійну загрозу непропорційного втручання держави у право власності. Разом із тим, інститут конфіскації має обов'язково зберегтися у вітчизняній правовій системі, повністю трансформувавшись у захід кримінально-правового характеру за моделлю спеціальної конфіскації. Такий підхід дозволить змістити державний акцент із простого покарання особи на позбавлення злочинності її економічного підґрунтя, відшкодування шкоди потерпілим та ефективне усунення майнових наслідків протиправної діяльності.

Визначено, що оптимальним майданчиком для реалізації зазначених змін виступає проєкт нового Кримінального кодексу України, положення якого загалом відображають правильний концептуальний вектор розвитку інституту конфіскації та прагнення законодавця відмовитися від рудиментарних каральних практик. Водночас запропоновані новели ще є недосконалими (зокрема, через невиправдане дроблення видів конфіскації та штучне звуження сфери застосування окремих її механізмів) і потребують додаткового доопрацювання з урахуванням принципів правової визначеності, верховенства права та співмірності. Доведено, що лише за умови системного підходу до реформування та збалансованої гармонізації національних норм із європейськими стандартами інститут конфіскації зможе дієво виконувати свої превентивні й відновлювальні функції, гарантуючи при цьому непорушність фундаментальних прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341 III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 14.04.2026).

2. Протокол Ради Європи від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/994_535#Text (дата звернення: 21.04.2026).
3. Куц В.М., Єрмак О.В. До проблеми конфіскації у кримінальному праві. *Наше право.* 2013. № 9. С. 48–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_11 (дата звернення: 21.04.2026).
4. Мельникова-Крикун В.М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2005. № 29. С. 61-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_29_12 (дата звернення: 21.04.2026).
5. Богатирьов І.Г. Конфіскація майна – за і проти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2015. № 3. С. 38–44. URL: Image_file_name=ujrn/ Vlduvs_2015_3_7.pdf (дата звернення: 21.04.2026).
6. Бурда С.Я. Юридичний аналіз покарання у вигляді конфіскації майна як додаткового покарання за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 260-268. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2277 (дата звернення: 21.04.2026).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 № 222-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/22218#Text (дата звернення: 19.04.2026).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації): Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2022 № 1-р/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ va01p710-22#Text (дата звернення: 14.04.2026).
9. Хавронюк М. Спецконфіскація – покарання без вироку суду або покарання без злочину. *Ракурс.* 2016. URL: http://racurs.ua/ua/1385-sprobazaprovadjennya-speckonfiskaciyi (дата звернення: 14.04.2026).
10. Новий кодекс. 2026. *Реформування кримінального законодавства України.* URL: https:// newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення: 14.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Розум Д.В., Сорока С.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:159.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.20

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ВОЄННІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Синоверський Р.І.,
аспірант кафедри політики у сфері
боротьби зі злочинністю та кримінального права
Карпатського національного університету
ім. В. Стефаника
ORCID: 0009-0006-2519-4149

Синоверський Р.І. Соціально-психологічний портрет осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення.

У статті здійснено комплексне дослідження соціально-психологічного портрету осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення в умовах сучасних збройних конфліктів. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості воєнних злочинів, що супроводжуються масовими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, а також необхідністю глибшого розуміння особистісних характеристик правопорушників для розроблення ефективних заходів запобігання. Метою дослідження є визначення ключових соціально-психологічних ознак осіб, які вчиняють воєнні злочини проти цивільного населення, а також встановлення взаємозв'язку між індивідуальними характеристиками правопорушників і умовами воєнного середовища. У результаті дослідження встановлено, що соціально-психологічний портрет осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення, формується під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів. До ключових соціальних характеристик належать: належність до військових або квазівійськових формувань, перебування в умовах жорсткої ієрархії та підпорядкування, вплив групових норм і колективної поведінки, а також соціалізація в середовищі, де насильство легітимується як допустимий засіб досягнення цілей. Психологічний компонент включає такі риси, як схильність до агресії, знижений рівень емпатії, підвищена конформність, схильність до виконання наказів без критичного осмислення, а також механізми моральної нейтралізації та дегуманізації жертви. Важливу роль відіграють психоемоційні стани, пов'язані з участю у бойових діях (стрес, тривожність, фрустрація), які можуть знижувати рівень самоконтролю та сприяти девіантній поведінці. Окрему увагу приділено впливу ідеологічної пропаганди як чинника формування світоглядних установок правопорушників, що сприяє виправданню насильства проти цивільного населення. У статті автором обґрунтовано, що соціально-психологічний портрет воєнного злочинця не є статичним, а змінюється залежно від тривалості конфлікту, інтенсивності бойових дій та рівня контролю з боку державних і міжнародних інституцій. Доведено, що значну роль у формуванні злочинної поведінки відіграє фактор безкарності, який підсилює криміногенні установки та сприяє повторюваності злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, цивільне населення, соціально-психологічний портрет, особа злочинця, дегуманізація, агресія, пропаганда, воєнний стан, кримінологія.

Synoverskyi R.I. Socio-psychological profile of individuals who commit war-related criminal offences against the civilian population.

The article presents a comprehensive study of the socio-psychological profile of individuals who commit war-related criminal offences against the civilian population in the context of contemporary armed conflicts. The relevance of the topic is obusловлена the growing number of war crimes accompanied by mass violations of international humanitarian law, as well as the need for a deeper understanding of the personal characteristics of offenders in order to develop effective prevention measures. The purpose of the study is to identify the key socio-psychological characteristics of individuals who commit war crimes against civilians and to establish the relationship between the individual traits of offenders and the conditions of the wartime environment. The study found that the socio-psychological profile of such individuals is shaped by a complex set of interrelated factors. Key social characteristics include affiliation with military or quasi-military formations, functioning within rigid hierarchical structures and subordination, the influence of group norms and collective behavior, as well as socialization in an environment where violence is legitimized as an acceptable means of achieving objectives. The

psychological component includes such traits as a tendency toward aggression, reduced levels of empathy, increased conformity, a propensity to follow orders without critical reflection, as well as mechanisms of moral disengagement and dehumanization of the victim. An important role is played by psycho-emotional states associated with participation in hostilities (stress, anxiety, frustration), which may reduce self-control and contribute to deviant behavior. Particular attention is paid to the influence of ideological propaganda as a factor in shaping the worldview of offenders, contributing to the justification of violence against civilians. The author substantiates that the socio-psychological profile of a war criminal is not static, but changes depending on the duration of the conflict, the intensity of hostilities, and the level of control exercised by national and international institutions. It has been proven that a significant role in the formation of criminal behavior is played by the factor of impunity, which reinforces criminogenic attitudes and contributes to the recurrence of crimes.

Key words: war crimes, civilian population, socio-psychological profile, offender, dehumanization, aggression, propaganda, martial law, criminology.

Постановка проблеми. Проблема воєнних злочинів, спрямованих проти цивільного населення, є однією з найгостріших та найтрагічніших сторінок історії людства. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало тим каталізатором, що викрив безпрецедентну жорстокість та масовий характер воєнних кримінальних правопорушень. Дії окупаційних військ, що включають масові вбивства, тортури, зґвалтування та руйнування інфраструктури, викликають необхідність глибокого осмислення причин та мотивів такої поведінки. Станом на другий квартал 2025 року задокументовано понад 13800 тис. загиблих цивільних і понад 49000 тис. загальних жертв внаслідок воєнних дій рф в Україні, за даними ООН [1]. Офіс Генерального прокурора України повідомляє про понад 71000 тис. воєнних злочинів, включаючи цілеспрямовані атаки на цивільну інфраструктуру – 62 000 житлових будинків, понад 2300 освітніх і 450 медичних закладів [2].

Традиційні підходи до розслідування воєнних злочинів зосереджені переважно на кримінально-правовій кваліфікації та зборі доказової бази. Однак, для повноцінного розуміння цього явища та розробки ефективних механізмів запобігання, необхідно звернутися до соціально-психологічних аспектів. Дослідження психологічного портрета військовослужбовців, що скоюють подібні злочини, дозволить виявити ключові фактори, що сприяють вчиненню таких кримінальних правопорушень: від індивідуальних психологічних особливостей до впливу групової динаміки, пропаганди та дегуманізації, та пошуку напрямів запобігання вчинення кримінальних правопорушень проти цивільного населення. Розкриття психологічних механізмів, які лежать в основі жорстоких дій, є критично важливим для розуміння не лише конкретних подій, а й закономірностей, що призводять до масового насильства в умовах збройних конфліктів.

Метою дослідження є виявлення та систематизація ключових соціальних, психологічних і поведінкових характеристик осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичним підґрунтям наукового дослідження стали праці вітчизняних вчених: І. Костюк, Ю.В. Орлов, Н.О. Опанасенко, М.В. Піддубна, А.М. Толкач, К.П. Шевчишена, В.М. Філоненко, які в своїх працях прямо чи опосередковано приділили увагу вивченню соціально-психологічного портрету осіб, які вчиняють воєнні злочини. При цьому, на сьогодні вказана проблематика стоїть досить гостро через стрімке зростання кількості жертв серед цивільного населення, що потребує проведення більш ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Суб’єкт злочину за ст. 438 КК України – загальний. Такі злочини можуть вчинятися як цивільними особами (наприклад, у формі розграбування або незаконного позбавлення волі представниками окупаційної влади), так і комбатантами (наприклад, при застосуванні заборонених засобів або методів ведення війни) [3; 4, с. 12].

Крім того, вчинення воєнних злочинів не обмежується ст. 438 КК України, до них також відносяться: мародерство (ст. 432 КК України), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України).

Ю.В. Орлов виокремлює два види спеціальних суб’єктів воєнних злочинів: 1) бойові суб’єкти (бойові учасники збройного конфлікту – комбатанти); 2) суб’єкти забезпечення окупації [5, с. 58–62].

Натомість М. В. Піддубна виокремлює чотири категорії осіб різного статусу, що перебувають на військовій службі чи мають статус службової особи, які можуть бути спеціальними суб’єктами цієї категорії злочинів: 1) військовослужбовці; 2) військовослужбовці, на яких покладено обов’язки з лікування хворих і поранених військовополонених і піклування про них; 3) військовослужбовці, які не мають права на носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала; 4) службова особа, що вправі віддавати наказ [6, с. 125].

В контексті нашого дослідження, та з урахуванням останніх змін до КК України, суб'єктом вчинення воєнних злочинів можуть бути як військовослужбовці чи особи, які мають статус службової особи так і особи, які сприяють або підтримують вчинення воєнних злочинів (особи, які надають допомогу, ресурси або іншу підтримку для реалізації воєнних злочинів).

З аналізу диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України суб'єктом вчинення воєнних злочинів може бути також особа, яка уповноважена на віддання наказу про вчинення дій, передбачених цією статтею. До таких осіб можна віднести: 1) командирів військових підрозділів; 2) вище військове керівництво (командувачі збройних сил, штабні офіцери, які приймають рішення щодо операцій, що можуть містити злочинні дії проти цивільного населення); 3) службові особи у сфері безпеки і оборони (представники правоохоронних органів, спецслужб, які мають повноваження віддавати накази або сприяти вчиненню воєнних злочинів); 4) політичні керівники або посадові особи, які контролюють або спрямовують військові або парамілітарні формування; 5) особи, що здійснюють командування незаконними збройними формуваннями або приватними військовими компаніями, включаючи найманців, які мають формальний чи неформальний статус керівників [3].

Так, для прикладу, члени приватних військових і охоронних компаній, таких як «група вагнера», якщо вони є громадянами рф та частиною російських збройних сил, беруть участь у міжнародному збройному конфлікті проти України під командуванням, підзвітним рф, можуть бути визначені як комбатанти. Якщо вони не перебувають під командуванням, підзвітним рф, то їх слід розглядати як цивільних осіб, які можуть притягуватися до відповідальності за будь-яку безпосередню участь у військових діях [7, с. 15].

Також у відповідності із ч. 3 ст. 43 Додаткового протоку 1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року до комбатантів також може бути віднесено напіввоєнні організації або озброєні організації, що забезпечує охорону порядку за умови включення їх у свої збройні сили [8].

К.П. Шевчишена, в контексті висвітлення особливостей розслідування воєнних злочинів, на основі аналізу довідкової інформації та матеріалів практики осіб воєнних злочинців, які вчиняють воєнні злочини в Україні класифікувала їх на такі групи: представники військово-політичного керівництва рф (президент рф, депутати держдуми, керівництво Міністерства оборони рф та ін.); вищий командний склад збройних сил рф, особи, відповідальні за ведення бойових дій на території України (командувачі армій, командувачі військових угруповань, командувачі окремих військових загонів спеціального призначення, командири дивізій, командири бригад, начальники штабів та інші); військовослужбовці збройних сил російської федерації (офіцери середнього та молодшого складу, прапорщики, сержанти, солдати та інші) [9, с. 50].

Таким чином, суб'єктом вчинення воєнних злочинів можуть бути як військовослужбовці регулярних армій, парамілітарних формувань, найманці або представники спеціальних підрозділів.

Формування злочинної поведінки у військових злочинців не є випадковим, воно обумовлене комбінацією особистісних характеристик, соціального середовища, військової культури, впливу ідеології та умов війни. Найнебезпечніші злочини здійснюються не тільки особами, схильними до насильства, але й звичайними людьми, що опинилися в системі, яка заохочує або толерує насильство проти цивільних. Природа противоправної поведінки не є статичною та однозначною. Вона, як і суспільство, зазнає перманентних процесів розвитку, їх динаміка залежить від історичних, культурних, соціальних, економічних, геополітичних та інших чинників впливу [10, с. 112].

Історичні чинники, що вплинули на вчинення воєнних злочинів російською федерацією в Україні, мають глибокі корені та багатошарову природу. Вони охоплюють як внутрішньополітичний розвиток рф, так і специфіку її історичного мислення, ставлення до сусідів, військову доктрину та пострадянську ідентичність. Ось ключові історичні чинники: 1) імперське минуле та реваншизм; 2) репресивна спадковість СРСР; 3) відсутність демократії та верховенства права в рф; 5) гібридна війна та досвід попередньої агресії; 6) ідеологічної дегуманізації противника у пропаганді; 7) мілітаризація свідомості та культ насильства.

Вказані та інші чинники створили умови, в яких насильство проти цивільного населення розглядається не як злочин, а як «допустимий метод досягнення мети». Низка зарубіжних дослідників намагались виявити найбільш суттєві фактори вчинення військовослужбовцями правопорушень та злочинних діянь, оцінити зв'язок між звірствами в зоні бойових дій та симптомами посттравматичного стресового розладу, почуттям провини і міжособистісним насильством [11, с. 137]. З огляду на це, слід дослідити соціально-психологічний портрет особи, яка вчиняє воєнні злочини проти цивільного населення, який формується під впливом низки соціальних, психологічних та ситуаційних факторів.

З цього приводу Н. О. Опанасенко справедливо зазначає, що соціально-психологічний портрет особи-злочинця зокрема військовослужбовця містить аналіз соціально-демографічних, психофізіологічних характеристик, мотиваційної сфери та ціннісних орієнтацій таких осіб [12, с. 424].

Складові елементи соціально-психологічного портрету особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення (зокрема воєнні злочини проти цивільного населення), дозволяють глибше зрозуміти її мотивацію, поведінкові особливості та фактори, що сприяли скоєнню правопорушення.

Структура особистості злочинця в кримінологічному контексті охоплює комплекс характерних рис, властивостей і ознак. До її ключових елементів зазвичай належать соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові характеристики. Її формування базується на аналізі офіційної статистики щодо засуджених осіб, а також на даних вибіркових кримінологічних досліджень [13, с. 528].

Вважаємо, що з метою формування соціально-психологічного портеру особи, яка вчиняє воєнні злочини слід дослідити такі основні його складові: 1) соціально-демографічні (вік, стать, рівень освіти, соціальний статус, місце проживання (місто/село, регіон), сімейний стан, рівень матеріального забезпечення); 2) морально-психологічні (рівень емпатії та моральної чутливості, ступінь десоціалізації, наявність деформацій правосвідомості, рівень конформізму, здатність до рефлексії, самокритичності); 3) мотиваційна сфера (ідеологічні переконання, особиста вигода, помста, ненависть, прагнення влади або домінування, виконання наказів під тиском або страхом); 4) психічний і емоційний стан (наявність психологічних травм або ПТСР, стресостійкість, фрустрованість, рівень тривожності, агресії або страху, реакція на критику або накази); 5) соціальне оточення та впливи (вплив командирів або лідерів (формальних і неформальних), групова динаміка в підрозділі, умови несення служби, бойова обстановка, ідеологічна чи націоналістична обробка, пропаганда або ворожнеча до певних груп (етнічних, національних, релігійних); 6) поведінкові прояви (типові моделі поведінки у кризових ситуаціях, стратегія ухилення від відповідальності, механізми самовиправдання (раціоналізація дій), ступінь демонстративності або приховування скоєного, взаємодія з жертвами (знеособлення, дегуманізація).

За результатами дослідження кримінологічної характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24 лютого по 02 квітня 2022 А.М. Толкач склав кримінологічний портрет російських військовослужбовців, які вчиняли образливе і принизливе поводження з цивільним населенням, вбивства, катування. Автор дійшов висновку, що це громадяни рф чоловічої статі, які в більшості випадків належать до рядового та сержантського складу, за віковою характеристикою це особи віком від 20 до 35 років, які характеризувалися агресивним та жорстоким ставленням по відношенню до цивільного населення. Крім того, автором констатовано, що більшість з таких осіб належали до представників національних меншин, які наділені менталітетом жорстокості до людей, для яких війна – спосіб наживи [14, с. 413-416].

З аналізу статистики Офісу Генерального прокурора, а також даних Єдиного реєстру судових рішень встановлено, що воєнні злочини у 91,7% випадках вчиняють чоловіки, однак в 8,3% випадках це були жінки [2].

Прикладом слугує кримінальне провадження відкрите за матеріалами контррозвідки Служби безпеки України стосовно уродженки Донецька з позивним «Корса», яка у 2014 році приєдналася до незаконного збройного формування «3-я окрема мотострілецька бригада «Беркут», створеного на основі так званої «групи Безлера». З того часу колишня співробітниця органів МВС України бере активну участь у терористичній діяльності, що призвело до масової загибелі людей [15].

За віковим критерієм воєнні злочини проти цивільного населення в Україні слід розділити на групи: 18-28 років – 36,6 % осіб; 29-39 років – 44,2% осіб; 40-54 років – 17,7% осіб; від 55 років – 2,8% осіб [2].

У переважній більшості випадків воєнні злочини в Україні безумовно вчиняють громадяни російської федерації – 75,1%. При цьому, за даними статистики Офісу Генерального прокурора частка громадян України, які вчиняють такі злочини становить 24,9%. Такі дані можуть свідчити, як про масштаби окупації такі і про участь громадян України у діяльності окупаційних адміністрацій рф та підтримці збройної агресії; службою в незаконних збройних формуваннях («ДНР», «ЛНР»); порушенням міжнародного гуманітарного права окремими особами в складі місцевих сил на тимчасово окупованих територіях; примушуванням осіб, що опинилися в окупації під тиском військового керівництва рф, вступати до збройних сил країни-агресора [2].

Щодо рівня освіти, то вищу та фахову передвищу освіту мало 29,7% осіб; професійну (професійно-технічну) – 21,3% осіб; базову середню та профільну середню – 43,2% осіб; початкову або ж узагалі без освіти – 5,8% осіб [2]. Таким чином, за даними статистики переважна більшість осіб, які вчиняли воєнні злочини в Україні становлять особи з базовою середньою або ж профільною

освітою, при цьому, значна частка людей із вищою освітою свідчить, що інтелектуальний або освітній рівень сам по собі не є визначальною ознакою.

До них слід віднести командний склад (командири роти/батальйону/бригади, начальники штабу тощо); офіцерський склад; керівники окупаційної адміністрації тощо. Тобто це особи уповноважені на здійснення командних, адміністративних інших керівних функцій, що дозволяє планувати, організовувати або віддавати накази на вчинення воєнних злочинів, зокрема катування, обстріли цивільних, депортації тощо.

Відповідно більша частка – це особи, які мають лише базову або профільну середню освіту. Ще 5,8% не мають повної середньої освіти, що разом становить значну частку. Люди з нижчим рівнем освіти часто менш схильні до критичного мислення та аналізу інформації, що в свою чергу робить їх надзвичайно вразливими до державної пропаганди, яка в рф десятиліттями формувала образ України як «ворога» і виправдовувала агресію. Такі особи, в основному відносяться до молодшого офіцерського або сержантського (старшинського) складу збройних сил держави-агресора, або ж були призваними на строкову військову службу.

Таким чином, аналізуючи соціально-демографічні характеристики воєнного злочинця на території України, слід констатувати, що це переважно чоловік віком від 18 до 39 років, громадянин російської федерації, з базовою або профільною середньою освітою, який виконує накази в межах збройних формувань. Значну небезпеку становлять і освічені особи, які займають командні посади, адже саме вони є ключовими фігурами у плануванні та реалізації воєнних злочинів, що є порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Морально-психологічні якості воєнного злочинця характеризують комплекс особистісних рис, установок і поведінкових моделей, емоційні якості особистості, які визначають його готовність та здатність вчиняти протиправні дії по відношенню до цивільного населення.

Ми погоджуємося з Ю.М. Чорноус, що особі воєнного злочинця притаманні моральна деградація, зневага до людських цінностей, відчуття національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, схильність до вчинення насильницьких дій, корисливі спонукання [16, с. 12].

Ці риси формуються під впливом як індивідуальних психологічних факторів, так і соціально-політичного контексту, що сприяє дегуманізації жертв та легітимації насильства. Моральна деградація воєнного злочинця проявляється у втраті здатності до емпатії, співчуття та критичного осмислення своїх дій, що дозволяє йому виправдовувати і навіть ініціювати акти жорстокості.

Н.О. Опанасенко виокремлює декілька психологічних типів особистості з урахуванням мотивів вчинення військових правопорушень в бойовій обстановці: 1) дезадаптивний (такі особи характеризуються емоційною нестійкістю, швидкою руховою і психологічною виснажливістю, психологічною і професійною непідготовленістю до бойових дій у цілому); 2) агресивно-насильницький (для таких осіб характерні нечутливість до страждань інших, низький культурний рівень спілкування та асоціальні поведінкові навички, підвищена потреба в увазі до себе, образливість та злопам'ятність, агресивність проявляється як задоволення потреб у самоствердженні та самоповазі); 3) ситуативно-легковажний (характеризуються легковажно-безвідповідальною мотивацією по відношенню до встановлених правил і вимог, самовпевнені та часто переоцінюють власні здібності); ситуативно-корисливий (для таких осіб характерним є прагнення до наживи, збагачення, невідкладного задоволення матеріально-побутових потреб, обмеженість та примітивність інтересів, хронічне незадоволення нагальних потреб, загальна корислива спрямованість особистості) [17, с. 194-195].

Аналіз емпіричних даних дозволяє виділити найбільш типові морально-психологічні якості, притаманні особам, які вчиняють воєнні злочини проти цивільного населення: 1) дегуманізація – особи, які вчиняють воєнні злочини проти цивільного населення сприймають його не як людей, а як «об'єкти», «ворогів» або «недолюдей»; 2) відсутність емпатії – такі особи не відчувають співчуття до своїх жертв, моральні страждання інших не викликають у них реакції; 3) агресивність та схильність до насильства – часто ці особи мають схильність до насильства і в мирному житті, але обставини війни надають їм «законну» можливість реалізувати свою агресію; у деяких випадках злочинці отримують задоволення від заподіяння фізичного або психологічного болю; 4) конформізм та підпорядкування авторитету – такі особи діють під впливом групи, не бажаючи виділятися або нести відповідальність наодинці; підпорядковуються авторитету, виконують накази командирів, перекладаючи відповідальність за свої дії на керівництво; 5) низький рівень критичного мислення, особливо у випадках осіб із нижчим рівнем освіти, що робить їх більш вразливими до пропаганди і маніпуляцій.

Щодо мотиваційної спрямованості, то А.М. Романишин, Т.М. Мацевко при класифікації девіантної поведінки військовослужбовців у бойових обставинах зазначають, що досить часто дії таких

осіб: 1) спрямовані на отримання особистої вигоди; 2) спрямовані на ухилення від бойових дій; 3) спрямовані на агресію [18, с. 8].

Так вироком Солом`янського районного суду м. Києва у справі про обвинувачення командира відділення військової частини збройних сил РФ, у вчинені злочину, передбаченого ч. 2 ст. 438 Кримінального кодексу України, під час допиту обвинуваченого встановлено, що контракт він вирішив підписати, щоб допомагати батькам фінансово, отримував заробітну плату близько 550 дол. США. Щодо мотиву вбивства цивільної особи обвинувачений пояснив, що інший військовослужбовець рф хибно вважаючи, що цивільна особа має намір повідомити про їх місцезнаходження, надав вказівку вбити вказану цивільну особу. Даючи показання ОСОБА_10 вказав, що коли вбив чоловіка, відчував страх [19].

Таким чином, аналіз емпіричних даних дозволяє виділити основні типи мотивації, які характерні для осіб, що вчиняють воєнні злочини проти цивільного населення: 1) ідеологічна мотивація, тобто переконаність у «правильності» власних дій, що виправдовуються політичною, етнічною або релігійною ворожнечею, злочин сприймається як засіб досягнення вищої мети або «відновлення справедливості»; 2) підпорядкування наказу – це мотивація, пов’язана з виконанням команд або розпоряджень вищого керівництва, часто незалежно від законності чи моральності дій; 3) матеріальна мотивація – прагнення до збагачення шляхом мародерства, пограбування, присвоєння майна цивільних осіб, що часто супроводжує фізичне насильство, є найбільш поширеною; 4) реваншистська або помстива мотивація, тобто бажання помститися за втрати, приниження або поразки на полі бою, така мотивація особливо небезпечна, оскільки ґрунтується на емоційному стані афекту; 5) мотивація групової лояльності – прагнення «не виділятися» серед товаришів по службі, діяти «як усі», навіть якщо йдеться про злочини, особа піддається тиску групових норм, що толерують насильство.

Крім того, слід констатувати, що соціальне оточення відіграє ключову роль у формуванні поведінки індивіда, зокрема у контексті вчинення воєнних злочинів. Воєнні злочинці функціонують не в ізоляції, а в певних соціальних групах, військових колективах і суспільних системах, які формують їхні установки, цінності та мотивацію.

У сучасній психологічній науці риси особи, яка вчиняє воєнні злочини по відношенню до цивільного населення досліджувалися крізь призму соціально-політичних факторів ставлення, найвизначнішими з яких є орієнтація на соціальне домінування та правий авторитаризм [20].Такі риси особливо яскраво проявляються в умовах війни, коли суспільство стикається з розмиванням етичних норм, а військові структури стимулюють беззастережну лояльність і агресію. Це підкреслює необхідність всебічної правової та психологічної відповідальності не лише виконавців, але й тих, хто формує і впроваджує ідеології, що призводять до масових порушень міжнародного гуманітарного права.

У контексті воєнних злочинів це означає, що негативні прояви в діяльності воєнізованих структур (зокрема злочини проти цивільного населення) не можна розглядати як виключно індивідуальні або локальні явища. Вони є симптомом більш глибоких соціальних, політичних та правових проблем, що існують у суспільстві і відображаються у військових інститутах.

Висновки. Отже, узагальнення соціально-демографічних характеристик осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення, дає підстави констатувати їх чітко виражену структурованість. Переважну більшість становлять чоловіки (91,7%) віком 18–39 років, значна частина з яких є громадянами рф (75,1%). Водночас фіксується участь жінок (8,3%), що свідчить про залучення представників обох статей до злочинної діяльності, пов’язаної зі збройною агресією проти України. Аналіз освітнього рівня показує, що найбільшу частку становлять особи із середньою (базовою або профільною) освітою – 43,2%, однак суттєвим є і відсоток осіб із вищою або фаховою передвищою освітою – 29,7%. Це вказує на те, що до вчинення воєнних злочинів залучені не лише рядові виконавці, а й особи, які займають керівні, командні або адміністративні посади (офіцери, командири, представники окупаційних адміністрацій), тобто ті, хто безпосередньо впливає на ухвалення рішень щодо ведення бойових дій, застосування насильства, депортацій і катувань. Крім того, майже чверть (24,9%) становлять громадяни України, що свідчить як про серйозні наслідки окупації, так і про глибоку внутрішню проблему колабораціонізму, зумовлену впливом пропаганди, тиском окупаційної влади та участю українців у незаконних збройних формуваннях.

Значний вплив на формування злочинної поведінки має ідеологічна пропаганда, яка створює образ «ворога», виправдовує насильство та сприяє трансформації правосвідомості правопорушників. У поєднанні з психоемоційними станами, зумовленими участю у бойових діях (стрес, тривожність, фрустрація), це формує сприятливе середовище для вчинення воєнних злочинів проти цивільного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Number of civilian casualties in Ukraine during Russia's invasion verified by OHCHR from February 24, 2022 to July 31, 2025. URL: https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/?utm_source=chatgpt.com.
2. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.
3. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n1337.
4. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина. Київ. 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.
5. Орлов Ю.В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія / Кримінолог. асоц. України. Харків: Право, 2023. 252 с. 222. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0574ad96-4bdd-4d82-a006-5684cc4b0442/content.
6. Піддубна М.В. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 124-128. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf.
7. Бенедек В., Білкова В., Сассолі М. Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні починаючи з 24.02.2022. Варшава, 12.04.2022. С. 15-16. URL: https://www.osce.org/uk/odihr/517815.
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
9. Шевчишена К.П. Розслідування воєнних злочинів в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2024. 20 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/spec vchena rada/srd_26_007_03/2024/avtoref_shevchyshena.pdf.
10. Костюк І. Соціально-психологічні аспекти протиправної поведінки військової службової особи. *Юридична психологія*. 2024. № 1(34). С. 110–118. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.110.
11. Філоненко В.М. Девіантна поведінка військовослужбовців в умовах війни. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc1b1e82-db27-424e-a0c9-942d9be6608c/content.
12. Опанасенко Н.О. Соціально-психологічний портрет особи злочинця-військовослужбовця. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 424–429. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.61.
13. Григорчак Д.В. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2025. 527-529. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/126.
14. Толкач А.М. Кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. *Аналітично-порівняльне правознавство:* електрон. наук. вид. 2023. С. 413–417. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.66.
15. За матеріалами контррозвідки СБУ до 12 років ув'язнення засуджено командирку артилерійського дивізіону «ДНР». Служба безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-kontrrozvidky-sbu-do-12-rokiv-uviaznennia-zasudzheno-komandyrku-artyleriiskoho-dyvizionu-dnr.
16. Чорноус Ю., Жовтюк О. Воєнні злочини: криміналістична характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності. *Юридична психологія.* 2024. № 2(35). С.7–16. DOI: https://doi.org/10.33270/03243502.07.
17. 17.Опанасенко Н.О. Особливості делінквентної поведінки військовослужбовців в бойових умовах. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 4, 2022. С. 191-196. DO: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.32.
18. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навч.-метод. посібн. / А.М. Романишин, Т.М. Мацевко [та ін.]. Київ: Вид. дім «СКІФ», 2023. 174 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/profilaktika-vidkhilnoi-povedinki-u-viyskovosluzhbovtsiv.pdf? srsltid=AfmBOor0ftD2myRUXXpPJZDPUl8LIB-c6n68FfQC-RjBP_k9yaTapzwr.

19. Вирок Солом`янського районного суду м. Києва. Справа № 760/5257/22. Єдиний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094.
20. Lindén, M., Björklund, F., Bäckström, M., Messervey, D., & Whetham, D. (2019). A latent core of dark traits explains individual differences in peacekeepers' unethical attitudes and conduct. *Military Psychology*, 31(6), 499–509. DOI: https://doi.org/10.1080/ 08995605.2019.1671095.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Синоверський Р.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.21

ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНІХ У ЖЕБРАЦТВІ ЯК ПОСЯГАННЯ НА ВОЛЮ, ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ДИТИНИ

Шевченко В.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницького соціально-економічного інституту
Університету «Україна»
керівник Бердичівського медичного
фахового Коледжу Житомирської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3706-3489
E-mail: svs.vin@ukr.net

Фурсал Л.В.,
юрисконсульт Бердичівського медичного
фахового Коледжу Житомирської обласної ради
ORCID: 0009-0004-1030-032X
E-mail: shobotenko.lilya@ukr.net

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. Використання малолітніх у жебрацтві як посягання на волю, честь і гідність дитини.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого статтею 150-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Цей злочин передбачає використання малолітніх у жебрацтві та є суспільно небезпечним діянням, що посягає на її волю, честь і гідність особи, адже це не лише як форма експлуатації, а грубе порушення особистої свободи дитини. Визначено склад злочину, що включає об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, визначено його безпосередній об'єкт та суб'єкт.

У роботі також висвітлено проблемні аспекти кваліфікації цього кримінального правопорушення та його відмежування від суміжних складів злочинів. Акцентовано увагу на необхідності комплексного підходу до кримінально-правової оцінки таких діянь з урахуванням положень Конституції України та міжнародно-правових положень захисту прав дитини. Пропрацьовано проблеми доказування факту використання дитини, а саме: встановлення корисливого мотиву, форми вини, ступеня участі винної особи.

Окрему увагу в статті приділено визначенню ролі держави у забезпеченні ефективного захисту прав дитини від злочинних діянь. Обгрунтовано необхідність вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері, посилення превентивних механізмів і міжвідомчої взаємодії органів, відповідальних за захист прав дітей. Обґрунтовано доцільність посилення кримінально-правових гарантій захисту малолітніх осіб шляхом уточнення окремих положень диспозиції статті 150-1 КК України. Запропоновано враховувати соціально-економічні чинники, що сприяють поширенню цього явища, та розглядати використання дітей у жебрацтві не лише як кримінально-правову проблему, але й як складне соціальне явище, що потребує системного реагування з боку держави, суспільства та правоохоронних органів.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до аналізу використання малолітніх у жебрацтві як посягання на волю, честь і гідність дитини з поєднанням кримінально-правової характеристики складу правопорушення та узагальнення судової практики щодо встановлення прямого умислу.

Встановлено, що перебування дитини в несприятливому сімейному чи соціальному середовищі формує передумови для її втягнення у протиправну діяльність під впливом дорослих. Адже, використання малолітніх у жебрацтві та інших асоціальних формах поведінки є проявом цілеспрямованого негативного впливу, який не лише сприяє злочинності, а й порушує основні права дитини, зокрема її волю, честь і гідність.

Ключові слова: малолітня дитина, жебрацтво, експлуатація дітей, воля, честь, гідність, кримінальна відповідальність, права дитини.

Shevchenko V.S., Fursal L.V. The use of minors for begging constitutes a violation of a child's freedom, honor, and dignity.

This article examines the criminal law characteristics of the offense defined in Article 150-1 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine). This crime involves the use of minors for begging and constitutes a socially dangerous act that infringes upon a person's freedom, honor, and dignity, as it is not only a form of exploitation but also a gross violation of a child's personal freedom. The elements of the crime have been identified, including its objective and subjective elements, and its direct object and subject have been determined.

The paper also examines the problematic aspects of defining this criminal offense and distinguishing it from related offenses. It emphasizes the need for a comprehensive approach to the criminal law assessment of such acts, taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine and international legal provisions on the protection of children's rights.

The issues related to proving the fact of a child's exploitation have been addressed, specifically: establishing a motive for gain, the form of guilt, and the degree of the guilty party's involvement.

The article devotes particular attention to defining the role of the state in ensuring the effective protection of children's rights against criminal acts. The necessity of improving criminal legislation in this area, strengthening preventive mechanisms, and enhancing interagency cooperation among bodies responsible for protecting children's rights is substantiated. The expediency of strengthening criminal law guarantees for the protection of minors by clarifying certain provisions of Article 150-1 of the Criminal Code of Ukraine is substantiated. It is proposed to take into account the socio-economic factors contributing to the spread of this phenomenon and to view the use of children in begging not only as a criminal law problem but also as a complex social phenomenon requiring a systematic response from the state, society, and law enforcement agencies.

The scientific novelty of this study lies in its comprehensive approach to analyzing the exploitation of minors in begging as a violation of a child's freedom, honor, and dignity, combining a criminal law analysis of the elements of the offense with a review of judicial practice regarding the establishment of direct intent.

It has been established that a child's exposure to an unfavorable family or social environment creates the conditions for the child to be drawn into unlawful activities under the influence of adults. After all, the exploitation of minors in begging and other antisocial forms of behavior is a manifestation of deliberate negative influence, which not only contributes to criminality but also violates the fundamental rights of the child, in particular their freedom, honor, and dignity.

Key words: young child, begging, child exploitation, freedom, honor, dignity, criminal liability, children's rights.

Постановка проблеми. Використання малолітніх дітей у жебрацтві є актуальною соціально-правовою проблемою, що становить серйозну загрозу для фізичного, психічного та морального розвитку дитини, а також посягає на її основоположні права - волю, честь і гідність. Особливої гостроти проблема набуває в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема збройної агресії, що зумовлює необхідність комплексного дослідження кримінально-правових та практичних аспектів протидії цьому явищу.

Метою дослідження є здійснення кримінально-правового аналізу використання малолітніх у жебрацтві як посягання на волю, честь і гідність дитини. Характеристика складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150-1 КК України, дослідження його суб'єктивної сторони через призму судової практики, а також визначення практичних аспектів реагування на випадки експлуатації дітей.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика використання малолітніх дітей у жебрацтві, кримінально-правова характеристика, зокрема суб'єктивної сторони та форми вини, розкрито у працях Т.І. Кравчука та І.В. Поштаренко [4]. Загальні питання злочинів проти особи висвітлено у навчальних виданнях [3]. Соціальний вимір проблеми відображено в інформаційних матеріалах [1; 5], а нормативну та практичну основу дослідження становлять положення Кримінального кодексу України та судова практика [2; 6; 7].

Виклад основного матеріалу. Актуальною та резонансною темою сьогодення є використання малолітніх дітей у жебрацтві. Це є серйозна та масштабна загроза для фізичного, психічного та морального розвитку дитини, а також посягання на її основоположні особисті немайнові права - волю, честь і гідність, які перебувають під особливою охороною держави. Відповідальність за такі дії передбачена Кримінальним кодексом України (далі – КК України), яке встановлює відповідні ознаки складу кримінального правопорушення.

«В умовах встановлення України як правової держави особливо актуальним є проблема дитячого жебрацтва. В такій ситуації найбільше страждає воля, честь та здоров'я дитини. Суспільство

повинно більше приділяти уваги питанням захисту дитини від негативного впливу оточення. Держава повинна розробляти запобіжні заходи для запобігання впливу на дітей таких негативних соціальних явищ як жебрацтво» [1]. Так, дитяче жебрацтво є серйозною соціальною проблемою, що порушує основоположні права дитини - її волю, честь і здоров'я, тому потребує підвищеної уваги суспільства та ефективних превентивних заходів з боку держави.

Статтею 150-1 КК України передбачено: використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) - карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [2].

Доцільним та пріоритетним в дослідженні теми є детальний аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 150-1 КК України, що дозволить глибше розкрити його юридичну природу та особливості кримінально-правової кваліфікації.

Об'єкт - основний - суспільні відносини з приводу забезпечення охорони волі, честі та гідності особи. Потерпілий – малолітня дитина, тобто особа, яка не досягла 14-річно го віку. Предмет злочину: а) гроші; б) речі; в) інші матеріальні цінності;

Суб'єкт - загальний - фізична осудна особа, яка на момент учинення злочину досягла 16-річного віку;

Об'єктивна сторона - характеризується діями, спрямованими на використання дитини для заняття жебрацтвом;

Суб'єктивна сторона - характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 150-1 України):

1) вчинені щодо чужої малолітньої дитини;

2) пов'язані зі застосуванням насильства чи погрозою його застосування;

3) вчинені повторно;

4) особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. 150, 303, 304 КК України;

5) за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 1501 КК України):

1) вчинені організованою групою;

2) якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження [3, с. 53]. Отже, узагальнюючи викладене, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 150-1 КК України, посягає на суспільні відносини у сфері забезпечення волі, честі та гідності малолітньої дитини як особливо вразливої категорії потерпілих.

Також, законодавець передбачає підвищену відповідальність за вчинення цього діяння за наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Це свідчить про підвищену суспільну небезпечність таких форм поведінки та необхідність їх більш суворого кримінально-правового реагування.

«Говорячи про склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 150-1 КК, слід пам'ятати, що аналізоване діяння має формальний склад. Тому для кваліфікації достатньо лише встановити, щоб малолітня дитина почала використовуватися для зайняття жебрацтвом» [4, с. 181]. Автори акцентують увагу на особливостях складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 150-1 КК України, підкреслюючи його формальний характер. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки дійсно для кваліфікації цього діяння не вимагається настання суспільно небезпечних наслідків, а достатнім є сам факт використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Це свідчить про підвищену превентивну спрямованість кримінально-правової норми, яка покликана захистити дитину ще на ранньому етапі посягання.

Для з'ясування змісту суб'єктивної сторони використання малолітніх і неповнолітніх осіб у протиправній діяльності має аналіз судової практики. У вироках судів конкретизується, яким чином встановлюється форма вини, зокрема прямий умисел, та які фактичні обставини свідчать про його наявність.

Вироком Тячівського районного суду Закарпатської області (справа № 307/1027/21) встановлено, що особа, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання систематично залучала малолітню дитину до жебрацтва з корисливою метою, використовуючи її для викликання співчуття у сторонніх осіб. Обвинувачена беззастережно визнала свою винуватість у тому, що усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, умисно використовувала малолітню дитину для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей у сторонніх осіб) [6].

Отже, судове рішення свідчить про наявність у діях винної особи прямого умислу, що проявлявся в усвідомленні протиправного характеру використання малолітньої дитини для жебрацтва, передбаченні суспільно небезпечних наслідків та свідомому бажанні їх настання з корисливою метою.

Вироком Київського районного суду м. Одеси (справа № 520/13038/18) встановлено, що винна особа, маючи намір на використання праці неповнолітньої з метою отримання прибутку при виконанні робіт, пов`язаних з продажу холодної та гарячої продукції з каво-машини, домовилась з ОСОБА_4, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, про виконання зазначених робіт. Наведені умисні дії винної особи суд кваліфікує за ч.1ст.150 КК України за кваліфікуючими ознаками: експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці [7].

У даному випадку дії винної особи також характеризуються прямим умислом, що виражався у цілеспрямованому намірі використати працю неповнолітньої з метою отримання прибутку, попри усвідомлення відсутності законних підстав для її працевлаштування.

Отже, аналіз наведених судових рішень свідчить, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони досліджуваних кримінальних правопорушень є прямий умисел, який проявляється в усвідомленні винною особою протиправного характеру використання дитини, передбаченні суспільно небезпечних наслідків своїх дій та свідомому бажанні їх настання. В обох випадках умисел має корисливу спрямованість і реалізується через цілеспрямоване залучення малолітніх чи неповнолітніх осіб до діяльності з метою отримання матеріальної вигоди, що підтверджує експлуатаційний характер таких діянь.

Але, дослідження цієї проблематики не обмежується лише теоретичним і судовим аналізом, а потребує врахування практичних механізмів реагування на випадки використання дітей у жебрацтві. В умовах зростання таких ризиків особливої актуальності набуває питання належної поведінки громадян у разі виявлення подібних ситуацій.

«В умовах збройної агресії рф зростають ризики потрапляння дітей у жебрацтво. Тож будьте небайдужими: якщо ви бачите дитину, яка просить милостиню, не залишайтеся осторонь. Дзвінок до правоохоронних органів та гарячі лінії служб підтримки може стати першим кроком до її порятунку.

Алгоритм дій:

Якщо ви стали очевидцем, як дитина жебракує, не підходьте до неї, щоб не налякати, а викликайте поліцію і зателефонуйте до служби у справах дітей.

Поліція зобов'язана встановити особу дитини та батьків або осіб, які їх замінюють, і налагодити взаємодію із службою у справах дітей з цього питання. Після чого відбуваються можливі слідчі дії й розшук підозрюваних осіб, які можуть бути причетними до експлуатації дитини.

Зателефонуйте на цілодобову, безкоштовну урядову Гарячу лінію з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей за номером 1547» [5].

Таким чином, в умовах збройної агресії зростає небезпека втягнення дітей у жебрацтво, що вимагає активної та небайдужої позиції суспільства: своєчасне повідомлення правоохоронних органів і відповідних служб є ключовим кроком для захисту дитини та припинення її експлуатації.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 150-1 КК України, характеризується формальним складом, що свідчить про його превентивну спрямованість. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього діяння є прямий умисел, який проявляється в усвідомленні винною особою протиправності своїх дій, передбаченні їх суспільно небезпечних наслідків і бажанні їх настання, як правило, з корисливою метою, що підтверджується аналізом судової практики. Ефективна протидія використанню дітей у жебрацтві потребує не лише належного кримінально-правового регулювання, а й активної участі суспільства. Своєчасне реагування громадян, взаємодія з правоохоронними органами та спеціалізованими службами є важливими чинниками виявлення та припинення експлуатації дітей, особливо в умовах підвищених соціальних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. Опубліковано 26 листопада 2021 р. URL: https://lanmisto.gov.ua/2021/11/26/vykorystannya-malolitnoyi-dytyny-dlya-zajnyattya-zhebratstvom/ (дата звернення: 20.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 20.04.2026).
3. Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посіб. у схемах. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 64 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2736 (дата звернення: 20.04.2026).
4. Кравчук Т.І., Поштаренко І.В. Особливості визначення суб'єктивної сторони використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Вісник Асоціації кримінального права Украї-*

ни. 2025. № 23. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334433 (дата звернення: 20.04.2026).
5. Втягнення дітей у жебрацтво: це не про бідність, а про злочин! Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/ vtyagnennya-ditej-u-zhebractvo-ce-ne-pro-bidnist-pro-zlochin (дата звернення: 20.04.2026).
6. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області у справі № 307/1027/21. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/109621246/ (дата звернення: 20.04.2026).

Вирок Київського районного суду м. Одеси у справі № 520/13038/18. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/93206668 (дата звернення: 20.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Шевченко В.С., Фурсал Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.4, 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.22

ACQUISITION BY INFORMATION OBTAINED THROUGH INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE OF THE STATUS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF ADMISSIBILITY AND PROCEDURAL TRANSFORMATION

Shypilov O.V.,
Postgraduate student
Penitentiary Academy of Ukraine
ORCID: 0009-0003-6122-4577

Shypilov O.V. Acquisition by information obtained through international legal assistance of the status of evidence in criminal proceedings: problems of admissibility and procedural transformation.

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and applied aspects of acquiring evidentiary status by information obtained through international legal assistance in criminal proceedings. The relevance of the topic is обусловлена the expansion of international cooperation in criminal justice, the growing number of transnational criminal offenses, and the necessity of using evidentiary information obtained outside the jurisdiction of the state.

It is substantiated that information obtained through international legal assistance does not automatically acquire evidentiary status and should be considered as an informational resource requiring proper procedural formalization in accordance with the requirements of the criminal procedural legislation of Ukraine. It is established that the absence of a specific mechanism in the Criminal Procedure Code of Ukraine for transforming such information into evidence leads to inconsistency in judicial practice and creates risks of violating the right to a fair trial.

The article analyzes doctrinal approaches to distinguishing between the concepts of "information" and "evidence" and determines their correlation within the system of proof. Particular attention is paid to the study of admissibility criteria developed in the case law of the Європейський суд з прав людини, in particular with regard to ensuring the right to defense, the principle of adversarial proceedings, and the possibility of effectively challenging evidence by the defense.

The approaches of the Supreme Court to assessing the admissibility of information obtained through international legal assistance are separately examined, and a tendency to apply Convention standards in resolving such issues is identified. The main problems of law enforcement are revealed, including the lack of a unified approach to evaluating evidence, the complexity of verifying the method of obtaining such information, and the insufficient regulation of the procedural form of its use.

The methodological basis of the study consists of formal-legal, system-structural, and comparative-legal methods, as well as an analysis of judicial practice.

The scientific novelty lies in the formulation of the author's concept of procedural transformation of information into evidence, which предусматривает a step-by-step verification of the legality of its acquisition, compliance with international human rights standards, and proper procedural formalization within criminal proceedings. The expediency of introducing a special procedure for evaluating such information in criminal procedural legislation is substantiated.

It is concluded that the effective use of information obtained through international legal assistance is possible only under the conditions of compliance with the principles of legality, adversarial proceedings, verifiability of evidence, and fair trial standards developed by European Court of Human Rights.

Key words: international legal assistance, information, evidence, admissibility of evidence, criminal procedure, procedural transformation, European Court of Human Rights, Supreme Court, human rights, transnational crime, criminal proceedings.

Шипілов О.В. Набуття відомостями, отриманими у порядку міжнародної правової допомоги, статусу доказів у кримінальному провадженні: проблеми допустимості та процесуальної трансформації.

Статтю присвячено комплексному дослідженню теоретичних та прикладних аспектів набуття відомостями, отриманими у порядку міжнародної правової допомоги, статусу доказів у кримінальному провадженні. Актуальність теми зумовлена розширенням міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства, зростанням кількості транснаціональних

кримінальних правопорушень та необхідністю використання доказової інформації, отриманої за межами юрисдикції держави.

У роботі обґрунтовано, що відомості, отримані у порядку міжнародної правової допомоги, не мають автоматичного доказового статусу та повинні розглядатися як інформаційний ресурс, який потребує належної процесуалізації відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України. Встановлено, що відсутність у КПК України спеціального механізму трансформації таких відомостей у докази призводить до неоднорідності судової практики та створює ризики порушення права на справедливий суд.

Проаналізовано доктринальні підходи до розмежування понять «відомості» та «докази», а також визначено їх співвідношення у системі доказування. Особливу увагу приділено дослідженню критеріїв допустимості доказів, сформованих у практиці Європейський суд з прав людини, зокрема щодо забезпечення права на захист, принципу змагальності та можливості ефективного оскарження доказів стороною захисту.

Окремо досліджено підходи Верховний Суд до оцінки допустимості відомостей, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, та встановлено тенденцію до застосування конвенційних стандартів при вирішенні відповідних питань. Виявлено основні проблеми правозастосування, зокрема відсутність єдиного підходу до оцінки доказів, складність перевірки способу їх отримання, а також недостатню врегульованість процесуальної форми їх використання.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системно-структурний та порівняльно-правовий методи, а також аналіз судової практики.

Наукова новизна полягає у формулюванні авторської концепції процесуальної трансформації відомостей у докази, яка передбачає поетапну перевірку законності їх отримання, відповідності міжнародним стандартам захисту прав людини та належного процесуального закріплення у кримінальному провадженні України. Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення спеціальної процедури оцінки таких відомостей у кримінальному процесуальному законодавстві.

Зроблено висновок, що ефективне використання відомостей, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, можливе лише за умови дотримання принципів законності, змагальності, перевірюваності доказів та стандартів справедливого суду, сформованих Європейський суд з прав людини.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, відомості, доказування, допустимість доказів, кримінальний процес, процесуальна трансформація, Європейський суд з прав людини, Верховий Суд, електронні докази, права людини, транснаціональна злочинність, кримінальне провадження.

Problem statement. The contemporary development of criminal procedure in Ukraine is characterized by a significant strengthening of the role of international cooperation in the field of criminal justice, driven by the transnationalization of crime, globalization processes, and the active use of digital technologies. Under these conditions, obtaining evidentiary information outside national jurisdiction becomes an integral element of criminal proceedings.

At the same time, the key issue lies in the absence of a clearly defined mechanism in the criminal procedural legislation of Ukraine for granting evidentiary status to information obtained through international legal assistance. Such information is formed within a different legal order, which predetermines its initial non-compliance with national procedural requirements and, accordingly, necessitates its adaptation to the system of proof.

This problem is complex in nature and manifests itself in several interrelated aspects: first, the lack of unified criteria for the admissibility of such information; second, the inconsistency of judicial practice; and third, the risks of violating the individual's right to a fair trial guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of European Court of Human Rights.

Thus, at the current stage of development of criminal procedure, there is an objective need to formulate a comprehensive scientific concept that would define the legal nature of information obtained through international legal assistance and the mechanism of its transformation into evidence.

Purpose of the research. The purpose of this study is to provide a comprehensive theoretical and applied substantiation of the legal nature of information obtained through international legal assistance, to determine the criteria for its admissibility in criminal proceedings of Ukraine, and to develop a scientifically grounded concept of the procedural transformation of such information into evidence.

To achieve this purpose, the following research objectives have been formulated:

to carry out a doctrinal distinction between the concepts of "information" and "evidence" in criminal procedure; to analyze the regulatory framework governing the admissibility of evidence in the criminal procedure of Ukraine and to identify its gaps in the field of international legal assistance; to examine the standards of admissibility of evidence developed in the case law of European Court of Human

Rights; to analyze the approaches of Supreme Court to assessing the admissibility of information obtained through international legal assistance; to determine the peculiarities of using specific types of such information (electronic evidence, banking information, results of covert investigative actions); to formulate an author's concept of the procedural transformation of information into evidence and to substantiate the necessity of its legislative consolidation.

State of research on the issue. Issues of proof in criminal procedure have traditionally been the subject of research in both domestic and foreign legal scholarship. A significant contribution to the development of the theory of evidence has been made by Ukrainian scholars such as V.V. Tertyshnyk, O.V. Kaplina, M.Ye. Shumylo, V.M. Koval, M.I. Pashkovskyi, I.V. Monastyrska, and O.I. Antoniuk, who have explored the nature of evidence, its admissibility, and its procedural form.

Certain aspects of international cooperation in criminal proceedings have been examined in works devoted to international legal assistance; however, in most cases, attention has been focused on organizational and legal aspects of inter-state interaction rather than on the problems of integrating obtained information into the national system of proof.

In foreign scholarship, issues of admissibility of evidence and fair trial standards have been analyzed in the works of A. Ashworth, S. Trechsel, K. Ambos, S. Summers, and W. Schabas. Their studies are of fundamental importance for understanding the role of human rights in the process of proof.

At the same time, the analysis of academic literature indicates the absence of a comprehensive study specifically devoted to the problem of granting evidentiary status to information obtained through international legal assistance in criminal proceedings of Ukraine. The issues of admissibility criteria, mechanisms of procedural transformation, and the correlation between national and international standards remain insufficiently developed.

This necessitates further scientific elaboration of the given problem, taking into account contemporary trends in the development of criminal procedure.

Presentation of the main material. Analyzing the problem of granting evidentiary status to information obtained through international legal assistance, it is appropriate to proceed from the fundamental provision of criminal procedural theory that proof is not only a cognitive activity aimed at establishing the truth but also a strictly regulated procedural form of legal cognition. It is precisely this form that serves as the determining criterion transforming information into evidence. Therefore, any information, regardless of its objective reliability, cannot be recognized as evidence outside the procedure established by law.

In this context, information obtained through international legal assistance occupies a special place, as it arises within a different jurisdiction and under a different procedural regime. This circumstance determines its initial "procedural neutrality" or even "procedural foreignness" in relation to the national criminal process. Accordingly, such information is not integrated into the internal system of proof of Ukraine and therefore cannot automatically acquire the status of evidence [1, p. 67].

This position is of fundamental importance, as it allows avoiding a methodological error frequently encountered in law enforcement practice–namely, the identification of information with evidence. Evidence is not merely information about a fact but the result of its procedural legalization, which meets the criteria of admissibility, relevance, and reliability established by law. Consequently, any information obtained outside the national procedural framework must undergo a process of adaptation before it can be used as evidence.

In this regard, it is appropriate to formulate the following basic thesis: information obtained through international legal assistance does not constitute evidence at the moment of its receipt but represents only potential evidentiary material subject to procedural transformation [14, p. 3].

The content of such transformation cannot be reduced to the formal "transfer" of a foreign piece of evidence into national proceedings. Such an approach would contradict both the principle of state sovereignty and the requirements of procedural form. At the same time, the complete disregard of such information would significantly reduce the effectiveness of criminal prosecution, particularly in cases involving transnational crime.

Therefore, there arises a need to develop a balanced approach that would ensure the integration of the results of international cooperation into the national criminal process while respecting human rights. In our view, this approach is implemented through the concept of procedural transformation [13, p.167].

The essence of this concept lies in the step-by-step alignment of information obtained through international legal assistance with the requirements of national criminal procedural legislation. At the same time, such transformation is not merely formal but also substantive in nature.

The first stage of such transformation is the verification of the legality of obtaining the relevant information in the state executing the request. This stage is based on the principle of mutual trust

between states, which underlies international cooperation. However, this principle cannot be absolute, as otherwise it would allow the use of evidence obtained with gross violations of human rights.

Therefore, the second, equally important stage is the assessment of the compliance of the method of obtaining information with international human rights standards developed in the case law of European Court of Human Rights. The Court has repeatedly emphasized that the admissibility of evidence cannot be assessed in isolation from the overall fairness of the proceedings. This means that even formally admissible evidence may be deemed unacceptable if the method of its acquisition violates fundamental human rights.

Particular importance in this context is attached to the criterion of verifiability of evidence. The ability of the defense to challenge the evidence, examine its source, and question the method of its acquisition is an essential element of a fair trial. The absence of such an opportunity renders the use of evidence incompatible with the principle of adversarial proceedings.

The third stage of procedural transformation is the granting of procedural form to the information within national criminal proceedings. This does not imply a formal duplication of information but rather its integration into the system of proof in such a way that it can be examined by the court and evaluated in conjunction with other evidence.

In this regard, it should be emphasized that procedural transformation must not lead to the loss of evidentiary value of the information. On the contrary, its purpose is to ensure a balance between preserving the substance of the evidence and complying with procedural guarantees.

A separate analysis is required for the use of electronic evidence obtained through international legal assistance. Its specificity lies in its intangible nature, susceptibility to alteration, and the difficulty of identifying its source. Therefore, the requirements for its procedural transformation must be more stringent and include technical verification, ensuring data integrity, and confirming its origin.

Furthermore, considerable complexity arises in relation to derivative evidence obtained on the basis of information received through international legal assistance. In such cases, it is necessary to determine whether the admissibility of primary information affects the admissibility of subsequent evidence. In our opinion, this issue should be resolved taking into account the degree of dependence of the derivative evidence on the primary one.

Summarizing the above, it should be noted that procedural transformation serves as a key mechanism for integrating information obtained through international legal assistance into the system of proof. It allows overcoming the gap between different legal systems and ensures the use of such information without violating human rights.

Conclusions. The conducted study allows concluding that information obtained through international legal assistance does not constitute evidence by its legal nature, as it is formed outside the national procedural framework. Its evidentiary value arises only as a result of procedural transformation, which ensures its compliance with the requirements of Ukrainian criminal procedural law.

It has been established that the admissibility of such information should be determined based on a set of interrelated criteria: the legality of its acquisition in the executing state, compliance with international human rights standards developed by European Court of Human Rights, and the possibility of its effective verification within adversarial judicial proceedings.

It has been proven that the current criminal procedural legislation of Ukraine lacks a clear mechanism for integrating such information into the system of proof, which leads to inconsistencies in judicial practice and dependence of evidentiary assessment on judicial discretion.

It is substantiated that solving this problem is possible through the introduction into Ukrainian criminal procedural legislation of a special procedure for evaluating information obtained through international legal assistance, based on the concept of procedural transformation.

The proposed concept ensures a balance between the effectiveness of criminal prosecution and the protection of human rights, contributes to increasing legal certainty, and creates the prerequisites for the formation of a unified judicial practice.

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (date of access 02.04.2026).
2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (date of access 02.04.2026).
3. European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 20 April 1959. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (date of access 31.03.2026).

4. Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 08 November 2001. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (date of access 03.04.2026).
5. Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny" vid 23 liutoho 2006 r. № 3477-IV [Law of Ukraine "On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (date of access 28.03.2026).
6. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh" vid 01 chervnia 2010 r. № 2297-VI [Law of Ukraine "On Personal Data Protection"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (date of access 28.03.2026).
7. Schenk v. Switzerland, Judgment of 12 July 1988. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57570 (date of access 30.03.2026).
8. Teixeira de Castro v. Portugal, Judgment of 9 June 1998. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193 (date of access 29.03.2026).
9. Khan v. the United Kingdom, Judgment of 12 May 2000. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920 (date of access 27.03.2026).
10. Jalloh v. Germany, Judgment of 11 July 2006. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307 (date of access 29.03.2026).
11. Kaplina, O.V. (2019). Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. Available at: https://pravo-izdat.com.ua (date of access 29.03.2026).
12. Tertyshnyk, V.V. (2020). Kryminalnyi protses Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Alerta. Available at: https://alerта.kiev.ua (date of access 29.03.2026).
13. Volobyev A. Dokazuvaannya u kriminalnomy provadzenni yak mizpredmetna teoriya (Evidentiary Process in Criminal Proceedings and Interdisciplinary Theory. *Art of Justice. Ivano-Frankivsk: Editorial and Publishing Department of King Danylo University, 2025. Issue 1 (32).* 212 p.
14. Bespalko I., Romanzova Ya., Zelinska O. Standarty dokazyvannya v pravoohoronniy diyalnosti krain anglosaksonskoii pravovoi systemy (Evidentiary Process in Law Enforcement within Anglo-Saxon Legal Systems) Naukovyi Visnyk Lvivskogo derzavnogo universytetu vnutrishnih sprav*. Seriya uridichna: zbirnyk naukovyh praz. Lviv:LvivDUVS, 2024. Vyp.1.* 208 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Шипілов О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.34
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.23

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ХУЛІГАНСТВО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Щерба В.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
ННІПП Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8529-7979

Щерба В.М. Відповідальність за хуліганство за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав.

У даній статті досліджується проблема кримінальної відповідальності за хуліганство у законодавстві окремих зарубіжних держав із метою виявлення спільних і відмінних рис правового регулювання, а також можливостей використання позитивного міжнародного досвіду в національній правовій системі. Актуальність теми зумовлена зростанням рівня правопорушень проти громадського порядку та необхідністю вдосконалення механізмів їх правового запобігання.

Проаналізовано кримінальне законодавство таких країн, як Австрія, Сполучені Штати Америки, Швейцарія, Іспанія, Швеція, Болгарія Польща. Встановлено, що у більшості зарубіжних правових систем відсутнє пряме використання терміна «хуліганство», натомість застосовуються суміжні правові конструкції, зокрема «порушення громадського порядку», «антисоціальна поведінка», «дрібне хуліганство» або «публічне порушення спокою». Особлива увага приділяється складу правопорушення, формам вини, кваліфікуючим ознакам та видам покарань.

З'ясовано, що у країнах континентальної правової системи (зокрема Іспанія та Швеція) акцент робиться на захисті громадського порядку через чітко визначені склади кримінальних правопорушень, тоді як у країнах англосаксонської системи права (Австрія, Сполучені Штати Америки) більш поширеним є використання оціночних категорій та прецедентної практики. Також визначено тенденцію до диференціації відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння, повторності правопорушення та наявності обтяжуючих обставин.

У статті виокремлено, що зарубіжний досвід характеризується гнучкістю правового регулювання та орієнтацією на превентивні заходи, зокрема застосування адміністративних санкцій, штрафів, громадських робіт і програм ресоціалізації. Обґрунтовано доцільність імплементації окремих елементів іноземного досвіду в кримінальне законодавство України, зокрема щодо уточнення складу правопорушення та розширення альтернативних видів покарань.

Звертається увага на те, що в законодавстві європейських держав домінує підхід, за якого кримінальна відповідальність застосовується лише за суспільно небезпечні форми антигромадської поведінки, тоді як менш значні правопорушення віднесені до сфери адміністративної відповідальності. Зокрема, у Німеччині та Франції особлива увага приділяється ступеню суспільної небезпеки діяння, наявності насильства, загрози безпеці громадян або істотного порушення громадського порядку. У країнах англосаксонської правової системи значна роль відводиться судовому тлумаченню категорій «порушення громадського спокою», «агресивна поведінка» та «disorderly conduct».

Окремо досліджено питання суб'єктивної сторони хуліганства, мотивів вчинення правопорушення та значення публічного характеру діяння для його кваліфікації. Встановлено, що для більшості зарубіжних правових систем характерним є акцент на насильницькому або загрозливому характері поведінки, а також на фактичному порушенні спокою суспільства. Підкреслено, що в окремих країнах законодавець відмовився від використання оціночних понять, що сприяє більшій визначеності кримінально-правових норм та унеможливлює неоднозначне застосування закону.

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок про доцільність удосконалення положень кримінального законодавства України шляхом конкретизації ознак хуліганства, диференціації кримінальної та адміністративної відповідальності, а також запозичення позитивного досвіду іноземних держав щодо визначення критеріїв суспільної небезпеки відповідних діянь. Обґрунтовано необхідність приведення національних норм у відповідність до сучасних міжнародних стандартів захисту громадського порядку та прав людини.

Ключові слова: хуліганство, кримінальна відповідальність, громадський порядок, зарубіжне законодавство, правопорушення, порівняльно-правовий аналіз.

Shcherba V.M. Liability for hooliganism under the criminal legislation of different foreign states.

This article examines the problem of criminal liability for hooliganism in the legislation of different foreign states in order to identify common and distinctive features of legal regulation, as well as opportunities for using positive international experience in the national legal system. The relevance of the topic is due to the increasing level of offenses against public order and the need to improve mechanisms for their legal prevention.

The article analyzes the criminal legislation of such countries as Austria, the United States of America, Switzerland, Spain, Sweden, Bulgaria, and Poland. It has been established that most foreign legal systems do not directly use the term «hooliganism», instead using related legal constructs, in particular «violation of public order», «antisocial behavior», «petty hooliganism» or «public peace disturbance». Special attention is paid to the structure of the offense, forms of guilt, qualifying characteristics, and types of punishments.

It has been found that in countries with a continental legal system (in particular, Spain and Sweden) the emphasis is on protecting public order through clearly defined categories of criminal offenses, while in countries with a common law legal system (Austria, the United States of America) the use of evaluative categories and case law is more common. A tendency towards differentiation of responsibility depending on the degree of social danger of the act, the repetition of the offense, and the presence of aggravating circumstances has also been identified.

The article highlights that foreign experience is characterized by the flexibility of legal regulation and an orientation towards preventive measures, in particular the application of administrative sanctions, fines, public works and resettlement programmes. The feasibility of implementing certain elements of foreign experience into the criminal legislation of Ukraine is substantiated, in particular regarding the clarification of the composition of the offense and the expansion of alternative types of punishment.

The article draws attention to the fact that the legislation of European states is dominated by an approach under which criminal liability is imposed only for socially dangerous forms of antisocial behavior, while less significant offenses fall within the scope of administrative liability. In particular, in Germany and France special attention is paid to the degree of social danger of the act, the presence of violence, threats to public safety, or substantial disruption of public order. In countries belonging to the Anglo-Saxon legal system, a significant role is assigned to judicial interpretation of the categories of «breach of the peace,», «aggressive behavior», and «disorderly conduct».

The issues concerning the subjective aspect of hooliganism, the motives for committing the offense, and the significance of the public nature of the act for its qualification were also examined separately. It was established that most foreign legal systems place emphasis on the violent or threatening nature of the conduct, as well as on the actual disturbance of public peace. It was emphasized that in certain countries the legislator has abandoned the use of evaluative concepts, which contributes to greater certainty of criminal law provisions and prevents ambiguous application of the law.

As a result of the conducted research, it was concluded that there is a need to improve the provisions of the criminal legislation of Ukraine by specifying the elements of hooliganism, differentiating criminal and administrative liability, and adopting the positive experience of foreign states in determining the criteria of social danger of the relevant acts. The necessity of bringing national legal norms into compliance with modern international standards for the protection of public order and human rights was substantiated.

Key words: hooliganism, criminal liability, public order, foreign legislation, offence, comparative legal analysis.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правових систем питання забезпечення громадського порядку та безпеки набуває особливої актуальності. Одним із найбільш поширених кримінальних правопорушень, що посягають на ці суспільні відносини, є хуліганство. Воно характеризується зухвалістю, агресивністю поведінки та демонстративною неповагою до суспільства, що зумовлює необхідність ефективного правового реагування з боку держави.

У різних країнах світу кримінально-правове регулювання відповідальності за хуліганство має свої особливості, зумовлені історичними, соціальними та правовими традиціями. Водночас спостерігається відсутність єдиного підходу до визначення складу цього правопорушення, меж криміналізації відповідної поведінки та видів покарань. У деяких державах хуліганство розглядається як окремий склад кримінального правопорушення, тоді як в інших – як сукупність адміністративних або кримінальних правопорушень, пов’язаних із порушенням громадського порядку.

Для України, в умовах євроінтеграційних процесів та реформування кримінального законодавства, особливого значення набуває дослідження зарубіжного досвіду у сфері протидії хуліганству.

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє виявити ефективні моделі кримінально-правового регулювання, визначити їхні переваги та недоліки, а також можливості імплементації окремих положень у національне законодавство.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за хуліганство в окремих зарубіжних державах, що сприятиме вдосконаленню національної правової системи та підвищенню ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадського порядку.

Метою дослідження є здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за хуліганство у законодавстві окремих зарубіжних держав, виявлення спільних і відмінних рис правового регулювання цього кримінального правопорушення, а також визначення можливостей використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінального законодавства України у сфері охорони громадського порядку.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінальної відповідальності за хуліганство за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав постійно досліджувались, значну кількість наукових праць учених присвячено саме даній проблематиці, серед яких особливо слід виділити праці М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.Т. Дзюби, О.П. Ігнатова, І.Я. Козаченка, М.Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, М.Т. Куца, В.А. Ломако, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, М.Л. Накловича, Г.І. Піщенка, Ю.М. Ткачевського, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка, та ін.

Питання, пов'язані з кримінально-правовою характеристикою ст. 296 КК України розглядались переважно в навчальній літературі та науково-практичних коментарях, а їх комплексне дослідження у самостійних монографічних роботах проведено лише невеликою кількістю авторів. Прийнята 22 грудня 2006 року постанова № 10 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про хуліганство» залишила багато питань не роз'ясненими, що не сприяло виробленню єдиного підходу щодо кваліфікації хуліганства, зокрема, щодо кваліфікації за частинами 3 та 4 статті 296 КК України. Окрім цього, проведене небагатьма авторами узагальнення судової практики щодо застосування ст. 296 КК України, аналіз узагальнень, проведених органами прокуратури та судами областей, Верховним Судом України, свідчать про актуальність дослідження питань кримінальної відповідальності за хуліганство, необхідність комплексного дослідження проблеми боротьби з хуліганством, підтверджують необхідність та своєчасність вибору теми дослідження та визначення основних напрямків його проведення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним кодексом України 2001 року на нормативному рівні закріплено положення про те, що кримінальне законодавство України ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Це положення засвідчує потребу вітчизняної науки кримінального права досліджувати кримінальне законодавство зарубіжних держав, насамперед з метою узгодження політики держави щодо запобігання інтернаціональності злочинності, що входить до завдань визначених ч. 2 ст. 1 КК України [1, с. 5-9]. Розділом XII КК України передбачена відповідальність за «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності" (статті 293-304). До числа кримінальних правопорушень проти громадського порядку в науці кримінального права відноситься хуліганство стаття 296 КК України.

Проблема кримінально-правового забезпечення громадського порядку та протидії хуліганству залишається актуальною для більшості сучасних держав. Хуліганські прояви створюють загрозу нормальному функціонуванню суспільних відносин, порушують спокій громадян, посягають на моральні засади суспільства та нерідко супроводжуються насильством чи пошкодженням майна. У зв'язку з цим значний науковий інтерес становить аналіз кримінального законодавства окремих зарубіжних держав щодо встановлення відповідальності за хуліганство, визначення його ознак та особливостей кваліфікації.

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн відсутній єдиний підхід до визначення поняття хуліганства. У низці держав пострадянського простору збережено традиційне розуміння цього складу кримінального правопорушення як грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства. Натомість у країнах романо-германської та англосаксонської правових систем відповідні діяння здебільшого криміналізуються через склади правопорушень проти громадського порядку, громадського спокою, безпеки особи або через інститути «порушення громадського порядку», «масових заворушень», «агресивної поведінки» тощо.

Для більш повного і правильного розуміння юридичних ознак злочинних посягань на громадський порядок та моральність, має важливе значення вивчення підходів щодо кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей за кримінальним законодавством інших держав світу. Розглядаючи кримінальне законодавство деяких країн континентальної Європи, США, інших країн світу ставиться завдання проаналізувати механізм правового захисту громадського порядку та його складової – громадського спокою.

Кримінальним кодексом Австрії у двадцятому розділі, який має назву «Злочини проти громадського спокою» передбачена відповідальність за такі кримінальні правопорушення: стаття 274 «Порушення громадського порядку, поєднаного з насильницькими діями групи осіб»; стаття 275 «Порушення громадського спокою загрозою вчинення загально небезпечного злочину»; стаття 276 «Поширення неправдивих слухів, здатних викликати у населення неспокій» [2, с. 113-114].

В Кримінальному кодексі Швейцарії дванадцятим розділом «Злочини і проступки проти громадського спокою» міститься низка статей, за якими передбачено відповідальність за дії, що несуть загрозу життю, здоров'ю або власності громадян, а саме: стаття 258 «Залякування населення»; стаття 259 «Публічні заклики до вчинення злочинів або насильницької діяльності»; стаття 260 «Порушення громадського порядку, пов'язане з насильницькими діями групи осіб» [3, с. 86].

В кримінальному законі Іспанії є розділ «Злочини проти громадського порядку», який містить статті: «Заколот», «Про посягання проти посадових осіб, їх представників і державних службовців, про опір і непокору їм», «Про публічні безчинства», «Про володіння, торгівлю і зберігання зброї, боєприпасів або вибухових речовин і про тероризм».

Стаття 557 кримінального закону Іспанії, зміст якої найбільш наближено до ст. 296 КК України, передбачає, що «той, хто діє в групі, з метою вчинення посягання проти громадського спокою, порушить громадський порядок, заподіє тілесні ушкодження людям, заподіє шкоду власності, створить перепони на громадських дорогах до них, захопить споруди або приміщення, – карається тюремним ув'язненням на строк від шести місяців до трьох років, незалежно від покарання, яке може бути призначене за іншими статтями» [4, с. 218]. В Кримінальному кодексі Швеції, статтями 1 та 2 Глави 16 «Злочини проти громадського порядку» передбачена відповідальність за порушення громадського порядку групою осіб.

Щодо кримінального законодавства низки штатів США, то згідно тверджень С.С. Яценко, ретельно досліджував законодавство більшості Північно-Американських штатів, діяння, що порушують публічний порядок, мають певні схожі риси тих діянь, які передбачені в кримінальному законодавстві Європейських держав.

В кримінальному законі Республіки Болгарія, абзацами 1 та 2 статті 325 Глави 10 «Злочини проти порядку і громадського спокою» встановлено: «Вчинення непристойних дій, грубо порушуючи громадський порядок і проявляючи явну неповагу до суспільства, карається позбавленням свободи до двох років або виправними роботами, а також громадським осудом [5, с. 223-224].

Розглянувши кримінальне законодавство Республіки Польща, можна констатувати, що в ньому відсутня норма, аналогічна нормі викладеній у статті 296 КК України. Главою XXII, що має назву «Злочини проти публічного порядку», та за своїм змістом найбільш схожа із більшістю подібних глав кримінального законодавства Європейських держав, передбачається відповідальність за різні за своєю природою злочини: стаття 252 «Захоплення заручників», стаття 253 «Торгівля людьми», стаття 261 «Осквернення пам'яток».

М.І. Хавронюк наголошує, що «..в Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою є тенденція до гармонізації законодавства, зокрема кримінального, що проявилось у фактичному створенні загальноєвропейського законодавства у межах Ради Європи та Європейського Союзу» [6, с. 45]. Особливістю законодавства Європейських держав є те, що воно має систему норм, якими встановлена посилена відповідальність саме за протиправну участь у зборищах, натовпах, які завдають саме громадському спокою шкоду, а разом з тим і громадському порядку. Особливістю дослідженого законодавства окремих зарубіжних країн є те, що в ньому широко використовується поняття «громадський порядок». В той же час, юридичні ознаки, за допомогою яких описується діяння, які певним чином схожі з хуліганськими, передбаченими статтею 296 КК України, але більш конкретизовані, з визначеннями їх спрямованості. В нормах, де вживаються терміни «хуліганство», «діяння, які можуть призвести до порушення громадського порядку», фактично мова йде про конкретні дії винуватих осіб, що призводять до порушення спокою громадян, мають публічний характер і, як правило, призводять до масових заворушень, до вчинення тяжких злочинів. Обов'язковою ознакою діянь, як хуліганських, є їх публічність, що повністю відповідає природі цього злочину, яким порушується громадська безпека, громадський спокій, громадський порядок, правопорядок, моральність [7, с. 69-87].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що країни у новому кримінальному законодавстві передбачають відповідальність за хуліганство, надаючи цьому діянню деяких специфічних юридичних ознак, відмінних від тих, які передбачені в ст. 296 КК України. В переважній більшості ці країни відійшли від визначення в своїх Кримінальних кодексах діянь подібних до хуліганства. Їх підхід збігається з підходами законодавців країн Європи, інших країн світу, які такі діяння визначають кримінальними правопорушеннями, що вчиняються групою осіб, натовпом, із публічними закликами до порушень громадського порядку та суспільної моралі, до

масових заворушень, проявів вандалізму і несуть в собі небезпеку інтересам громадянського суспільства.

Порівняльний аналіз засвідчив, що кримінальне законодавство зарубіжних держав характеризується тенденцією до конкретизації суспільно небезпечних дій, а не використання узагальненого поняття «хуліганство». Такий підхід забезпечує більшу визначеність кримінально-правових норм, сприяє дотриманню принципу юридичної визначеності та мінімізує ризик неоднакового застосування закону. У країнах англосаксонської правової системи відповідальність за дії, подібні до хуліганства, найчастіше реалізується через інститути «порушення громадського спокою», «агресивної поведінки», «вуличного насильства» або «антисоціальної поведінки».

Насамперед встановлено, що у сучасному кримінальному праві відсутній єдиний універсальний підхід до визначення поняття хуліганства та форм його кримінально-правової регламентації. У законодавстві держав пострадянського простору (Україна, Казахстан, Білорусь, Молдова та ін.) збережено традиційну конструкцію окремого складу злочину «хуліганство», що пов'язується з грубим порушенням громадського порядку, явною неповагою до суспільства, застосуванням насильства або особливою зухвалістю. Натомість у більшості держав континентальної Європи відсутній самостійний склад хуліганства, а відповідні діяння охоплюються нормами про порушення громадського порядку, насильство, пошкодження майна, загрозу громадській безпеці чи антисоціальну поведінку.

Ці діяння завдають шкоди громадській безпеці, громадському порядку, громадському спокою, суспільній моралі, встановленому порядку управління та правилам упорядкованого співжиття, власності. Домінуючою соціальною цінністю, проти якої такі діяння спрямовані, є громадській спокій як складова частина правопорядку.

Крім того, доцільним видається запозичення окремих елементів зарубіжного досвіду щодо альтернативних видів покарань, застосування апробаційних заходів та розширення можливостей превентивного впливу на осіб, схильних до агресивної поведінки у громадських місцях. Це сприятиме не лише підвищенню ефективності кримінально-правового реагування, але й реалізації принципів гуманізму та економії кримінальної репресії.

Отже, порівняльно-правове дослідження відповідальності за хуліганство свідчить про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, сучасних тенденцій розвитку кримінального права та міжнародних стандартів забезпечення громадського порядку і прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харитонова О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків, «Одіссей». 2002. 592 с.
2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. *Монографія.* Київ. Юрисконсульт. 2006. 1048с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0508U000067.
3. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину. Юридична академія МВС України. Дніпропетровськ. Ліра ЛТД. 2005. 252с. URL: https://www.policeyistika.dnuvs.ukr.education.
4. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. Київ. КНТ, 2007. 328 с.
5. Кузнецова Л.О. Особливості кваліфікації хуліганства. Актуальні проблеми оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ. *Тези доп. круглого столу*. Київ. Київський нац. ун-т внутр. справ. 2010. С. 68–72. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/20908.
6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. *Монографія.* Київ. Юрисконсульт. 2006. 1048с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0508U000067.
7. Кузнецов В.В. Злочини проти громадського порядку та моральності: *Практичний посібник.* Київ. Вид. ПАЛИВОДА А.В. 2007. 160с. URL: https://palyvoda.com.ua/product/zlochyny-proty-gromadskogo-poryadku-t/.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Щерба В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.21:341.171.6(477+4-672ЄС)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.24

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ ДИРЕКТИВИ (ЄС) 2024/1385 У КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ПРОГАЛИНИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ DE LEGE FERENDA

Яцина М.О.,
старший викладач кафедри політики у сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0001-5512-5378

Яцина М.О. Імплементація Директиви (ЄС) 2024/1385 у Кримінальному кодексі України: прогалини та пропозиції de lege ferenda.

У статті здійснено системне порівняльно-правове дослідження положень статей 3–8 Директиви (ЄС) 2024/1385 від 14 травня 2024 р. про боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством із чинною редакцією Кримінального кодексу України з метою виявлення нормативних неузгодженостей і формулювання обґрунтованих пропозицій de lege ferenda. Актуальність дослідження зумовлена набуттям Україною статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі (23 червня 2022 р.) і пріоритетним характером Кластера I «Основи» acquis ЄС (розділи 23 «Судова влада і основоположні права» і 24 «Юстиція, свобода і безпека») у переговорному процесі, а також ратифікацією Україною 20 червня 2022 р. Стамбульської конвенції. Методологічну основу становить порівняльно-правовий метод, реалізований у чотиривимірній техніці поелементного зіставлення нормативного матеріалу нормативно-правового акту ЄС із положеннями Кримінального кодексу України. Встановлено, що Кримінальний кодекс України не забезпечує повної відповідності положенням Директиви (ЄС) 2024/1385, адже він не містить тих складів кримінальних правопорушень, наявності яких вимагає даний acquis ЄС. Встановлено, що неузгодженості та прогалини стосуються, зокрема, таких напрямів криміналізації, як: каліцтво жіночих статевих органів; несанкціоноване розголошення інтимних і зманіпульованих матеріалів, у тому числі deepfakes; кіберсталкінг; кібердомагання повнолітніх осіб; кіберпідбурювання у частині неврахування цифрової специфіки (ст. 8). Крім того, Кримінальний кодекс України взагалі не містить ряду понять, якими оперує Директива (ЄС) 2024/1385, серед них, зокрема такі, як: кіберсталкінг, кібердомагання, кіберпідбурювання, використання «deepfakes», каліцтво жіночих статевих органів (FGM) тощо. Досліджено наукові розробки як українських, так і європейських науковців, які досліджують сферу гармонізації національного права до вимог acquis ЄС у кримінально-правовій сфері у контексті тематики Директиви (ЄС) 2024/1385. Сформульовано чотири авторські пропозиції de lege ferenda щодо усунення виявлених неузгодженостей та прогалин положень Кримінального кодексу України до вимог Директиви (ЄС) 2024/1385 через механізм апроксимації відповідних положень acquis ЄС.

Ключові слова: директива, гармонізація, ґендерно зумовлене насильство, євроінтеграція, кримінально-правова охорона, кіберсталкінг, кібердомагання, Кримінальний кодекс України, acquis ЄС, de lege ferenda.

Iatsyna M.O. Implementation of Directive (EU) 2024/1385 in the Criminal Code of Ukraine: gaps and de lege ferenda proposals.

The article presents a systematic comparative-legal study of Articles 3–8 of Directive (EU) 2024/1385 of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence vis-à-vis the current Criminal Code of Ukraine, with the aim of identifying normative inconsistencies and formulating substantiated de lege ferenda proposals. The relevance of the study stems from Ukraine's acquisition of EU candidate status (23 June 2022) and the priority status of Cluster I «Fundamentals» of the EU acquis (Chapters 23 «Judiciary and Fundamental Rights» and 24 «Justice, Freedom and Security») in the accession negotiations, as well as Ukraine's ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (the Istanbul Convention) on 20 June 2022. The methodological foundation is the comparative-legal method, implemented in a four-dimensional technique of element-by-element comparison of EU normative material with the provisions

of the Criminal Code of Ukraine. It is established that the Criminal Code of Ukraine does not provide full compliance with Directive (EU) 2024/1385 since it lacks a number of corpora delicti the existence of which is required by this EU acquis. The identified inconsistencies and gaps relate, inter alia, to the following directions of criminalisation: female genital mutilation; unauthorised disclosure of intimate and manipulated material, including deepfakes; cyberstalking; cyberharassment of adult persons; cyber-incitement to violence or hatred in the part of failure to take into account digital specificity (Article 8 of the Directive). Furthermore, the Criminal Code of Ukraine does not contain a number of concepts operated by Directive (EU) 2024/1385, including: cyberstalking, cyberharassment, cyber-incitement, the use of deepfakes, female genital mutilation (FGM) and others. Scientific developments of both Ukrainian and European scholars exploring the field of harmonisation of national law with the requirements of the EU acquis in the criminal-legal sphere in the context of Directive (EU) 2024/1385 have been examined. Four authorial de lege ferenda proposals are formulated to eliminate the identified inconsistencies and gaps in the provisions of the Criminal Code of Ukraine in relation to the requirements of Directive (EU) 2024/1385 through the mechanism of approximation of the relevant provisions of the EU acquis.

Key words: directive, harmonisation, gender-based violence, European integration, criminal-legal protection, cyberstalking, cyberharassment, Criminal Code of Ukraine, EU acquis, de lege ferenda.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор України, юридичне закріплення якого знайшло відображення у Преамбулі та статтях 102 і 116 Конституції України (у редакції Закону № 2680-VIII від 7 лютого 2019 р.) [1], і набуття 23 червня 2022 року Україною статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі суттєво змінили не лише політико-правову модальність національного законотворчого процесу, але й систему його змістовних орієнтирів. Зокрема, кримінально-правова сфера, яка традиційно сприймалася як одна з найбільш «суверенних» галузей національного права, об'єктивно опинилася в режимі необхідної адаптації до acquis Європейського Союзу (далі – acquis ЄС) – у форматі поступової апроксимації.

У межах процесу скринінгу законодавства, започаткованого Європейською Комісією, кластер I «Основи» (Fundamentals), що охоплює, зокрема, розділ 23 «Судова влада та основоположні права» і розділ 24 «Юстиція, свобода і безпека», визнано пріоритетним для відкриття переговорних позицій для України. У контексті стратегічного планування, яке здійснюється в нашій державі відповідно до Дорожньої карти верховенства права (2025) [2] та Всеохоплюючого стратегічного плану реформування правоохоронної сфери на 2023–2027 роки [3], кримінальна політика у напрямку протидії злочинності розглядається як одна з ключових складових у переговорному процесі [4].

Особливої актуальності проблематика дослідження набуває через той факт, що 14 травня 2024 р. acquis ЄС поповнилися Директивою (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту і Ради щодо боротьби з насильством стосовно жінок і домашнім насильством (далі – Директива (ЄС) 2024/1385) [5]. Цей акт суттєво розширює спектр кримінально-правового регулювання на рівні ЄС, шляхом встановлення мінімальних стандартів криміналізації шести категорій діянь, що становлять системну форму ґендерно зумовленого насильства. Директива (ЄС) 2024/1385 концептуально продовжує лінію, започатковану Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 р. (далі – Стамбульською конвенцією) [6], яку Україна ратифікувала у 2022 році (Законом № 2319-IX від 20.06.2022 р.) [7]. Отже, для України як країни-кандидата на членство в Європейському Союзі та держави яка адаптує національне законодавство згідно з положеннями Стамбульської конвенції, актуальність проблематики про відповідність Кримінального кодексу України [8] (далі – КК України) вимогам Директиви (ЄС) 2024/1385 є беззаперечною.

Метою статті є системний опис положень Директиви 2024/1385, їх порівняльний аналіз з нормами (далі – КК України), виявлення між ними неузгодженостей та формулювання пропозицій de lege ferenda[1] щодо їх подолання.

Досягнення мети дослідження досягається через вирішення таких завдань: 1) обґрунтування методологічної техніки порівняльно-правового зіставлення, що використовується у статті; 2) поелементне зіставлення статей 3–8 Директиви (ЄС) 2024/1385 з відповідними положеннями КК України; 3) систематизація виявлених неузгодженостей і обґрунтування стратегії їх законодавчої адаптації; 4) формулювання конкретних пропозицій de lege ferenda з усунення виявлених неузгодженостей.

Стан опрацювання проблематики. Питання гармонізації національного законодавства відповідно до acquis ЄС тривалий час посідає чільне місце у науково-правовому дискусі як України, так і Європи.

[1] Прим. – De lege ferenda (лат.) – буквально «з точки зору права, яке повинно бути ухвалене»; пропозиції щодо того, яким повинно бути законодавство, на противагу аналізу de lege lata – права, яке наразі діє.

Праці європейських дослідників свідчать про існування продовжуваної активної дискусії з даної проблематики у межах самого ЄС. Зокрема, у європейській науковій доктрині методологічна рамка наднаціонального кримінального права розкрита в роботі К. Нуотіо [9]. Р. Сікурелла [10] обґрунтовує концепт взаємної довіри як інституційну основу європейської кримінально-правової культури під час гармонізації. Концепт кримінально-правової охорони прав і свобод особи у Хартії ЄС про основоположні права детально розглядає в своєму дослідженні Н. О'Меара [11]. На противагу їм А. Веямберг та І. Вечорек [12] критично оцінюють саму можливість існування узгодженої кримінальної-правової політики ЄС. Дж. Верваеле [13] розглядає виклики гармонізації в межах Простору свободи, безпеки і юстиції. Р. Лахті [14], від імені скандинавської традиції наполягає на необхідності збереження принципу «united in diversity» та критично ставиться до уніфікації європейського кримінального права у питанні криміналізації окремих діянь. Натомість В. Міцилегас [15] обґрунтовує концептуальний перехід від «безпекової» (securitised) і «функціональної» (functional) криміналізації, в межах яких побудовано чинну систему статей 83(1) і 83(2) Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС), до підходу, орієнтованого на спільні цінності.

Останніми роками кількість досліджень, які підіймають різні аспекти адаптації кримінально-правового регулювання ЄС зростає і серед українських науковців. Зокрема, у вітчизняній доктрині науки кримінального права порівняльне дослідження кримінального законодавства України та держав континентальної Європи здійснив М. І. Хавронюк у своїй докторській дисертації ще у 2007 р. [16]. Значний доробок щодо апроксимації національного кримінального законодавства до acquis ЄС здійснив у своїх працях В. О. Туляков [17; 18], який обґрунтовує базовий алгоритм такої апроксимації, який охоплює матеріальний, процесуальний, процедурний, пенітенціарний і превентивний аспекти, та формує тезу про необхідність розгляду засад кримінального права (рівність, юридична визначеність, пропорційність, передбачуваність, субсидіарність, законність) виключно у векторі примата прав людини та безпеки жертв злочинів [17, с. 101–114]. У віктимологічно орієнтованому дослідженні 2023 р. В.О. Туляков критично оцінює відповідність українського підходу до захисту жертв міжнародним стандартам та обґрунтовує необхідність аксіологічного розвороту кримінально-правової охорони у бік потерпілої особи [19]. Запропонований ним віктимологічний підхід, прямо релевантний для аналізу Директиви (ЄС) 2024/1385 з огляду на її спрямованість на захист потерпілих.

Щодо тих аспектів кримінально-правового регулювання, які безпосередньо піднімає Директива (ЄС) 2024/1385, варто згадати дослідження сталкінгу в контексті імплементації Стамбульської конвенції виконане А.Я. Донченком [20]. Концептуальне визначення сталкінгу та аналіз зарубіжного досвіду його криміналізації подано у роботі Р.С. Кваші [21]; порівняльно-правовому аналізу понять кібербулінгу і кіберсталкінгу присвячена робота А.М. Бежевець і К.І. Шах [22], а конкретні прояви кіберсталкінгу у національному законодавстві розглядаються І.Ю. Карєвим та В.М. Фурашевим [23].

Ряд науковців досліджують кримінально-правову політику України у відношенні до європейських стандартів. Наприклад, на ризиках «механістичного» запозичення міжнародного досвіду без урахування особливостей вітчизняної правової доктрини обґрунтовано наголошує І.Б. Медицький [24], а В.В. Ладиченко та Л.М. Мозолюк-Боднар [25] системно розглянули проблеми імплементації європейських стандартів у сфері юридичної відповідальності.

Таким чином, галузь кримінального права, яка традиційно вважається в Україні однією з найбільш «суверенних» галузей національного права, не стала винятком і протягом останніх кількох років відзначається стрімким ростом уваги науковців саме до питань пов'язаних з гармонізації кримінально-правової регулювання.

Однак аналіз вищенаведених джерел дозволяє стверджувати, що, попри значний обсяг доктринальної уваги до різних, окремо виділених аспектів проблематики, Директива (ЄС) 2024/1385 у та її перспектива впливу на кримінально-правове регулювання України ще не отримала системного доктринального опрацювання, що і визначає наукову новизну даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова складова acquis ЄС побудована на двох ключових елементах первинного європейського права. Першим є ДФЄС [26], стаття 82 якого закріплює основи процесуальної гармонізації, тоді як стаття 83 встановлює компетенцію Союзу щодо матеріального кримінального права у двох вимірах: щодо так званих «єврозлочинів» (вичерпного переліку особливо тяжких злочинних діянь з транскордонним виміром (стаття 83(1) ДФЄС), і щодо допоміжної, або функційної гармонізації (стаття 83(2) ДФЄС), яка дозволяє Союзу криміналізувати порушення гармонізованих політик.

Другим таким елементом є Хартія основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) [27], яка з набуттям чинності Лісабонським договором 1.01.2009 р. отримала юридичну силу первинного права (стаття 6(1) ДФЄС) і визначає корпус прав, охорону яких має забезпечувати кри-

мінальне законодавство. Як зазначає Н. О'Меара, Хартія стала «довідковим текстом і відправною точкою» для практики Суду ЄС [11], причому стаття 53 Хартії запобігає так званому «race to the bottom» при гармонізації, забороняючи опускатися нижче рівня захисту, забезпеченого Європейською конвенцією з прав людини та конституційними традиціями держав-членів.

Таким чином технікою для гармонізації, обраною законодавцем ЄС у сфері матеріального кримінального права, є техніка мінімальної гармонізації через директиви [9; 13]. Вона зводиться до встановлення обов'язкових мінімальних стандартів криміналізації, тобто визначення складів і мінімальних максимальних санкцій, тоді як держава-член зберігає дискрецію у виборі конкретних законодавчих рішень. Така техніка, як обґрунтовано доводять А. Веямберг та І. Вечорек [12], є компромісом між забезпеченням взаємної довіри (концепт, опрацьований Р. Сікуреллою [10]) та повагою до національних правових традицій держав-членів, на чому особливо наполягає скандинавська наукова традиція в особі Р. Лахті [14].

Методологічну основу дослідження становить порівняльно-правовий метод, який, як аргументовано показано у працях В.О. Тулякова [17; 18] і М.І. Хавронюка [16], є базовим інструментом аналізу проблем апроксимації національного кримінального законодавства до acquis ЄС. Також беручи до уваги застереження щодо декларативного застосування порівняльно-правового методу в українській науково-правовій доктрині, на чому наголошують Д.О. Колодін та О.В. Степаненко [28]. А також окремою методологічною заувагою А.А. Музики та С.Р. Багірова [29] щодо роботи з нормативним матеріалом ЄС, які говорять про необхідність критичного ставлення до офіційних україномовних перекладів європейських договорів, оскільки помилки офіційних україномовних перекладів європейських договорів можуть призводити до спотворення змісту нормативних положень при імплементації під час даного дослідження використовувався виключно автентичний англійський текст Директиви (ЄС) 2024/1385 розміщений на офіційному веб-ресурсів документу Європейського Парламенту «EUR-LEX».

Таким чином, у цій статті застосовується наступну черговість дослідження положень Директиви (ЄС) 2024/1385:

Перший вимір – реконструкція відповідного нормативного матеріалу ЄС у послідовності: «директива → стаття → склад кримінального правопорушення → диспозиція».

Другий вимір – реконструкція відповідних положень кримінального законодавства України у послідовності «Кримінальний кодекс → стаття → склад → диспозиція», з врахуванням сучасної редакції, перш за все доповнень, внесених у зв'язку з ратифікацією Стамбульської конвенції.

Третій вимір (III) – ідентифікація розбіжності між цими двома рівнями, з розрізненням характеру неузгодженостей та прогалин (відсутність складу; недостатність охоплення за об'єктом, суб'єктом, об'єктивною стороною; концептуальна неузгодженість; невідповідність системи обтяжуючих обставин тощо).

Результатом застосування перших трьох вимірів стала побудова порівняльної Таблиці 1, що систематизує виявлені неузгодженості і прогалини щодо між положеннями Директиви (ЄС) 2024/1385 і КК України.

Четвертий вимір (IV) – формулювання пропозиції de lege ferenda із зазначенням конкретного законодавчого рішення (введення нового складу, оновлення чинної статті, доповнення кваліфікованими складами тощо).

І. Директива (ЄС) 2024/1385 прийнята 14 травня 2024 р. та у статтях 3–8 встановлює мінімальні стандарти криміналізації шести категорій діянь, що становлять системну форму ґендерно зумовленого насильства. Кожна з цих категорій підлягає поелементному зіставленню з відповідними положеннями Кримінального кодексу України, результатом якого стало виявлення конкретних неузгодженостей нормативного характеру (систематичне зіставлення представлено у Таблиці 1).

Ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1385 зобов'язує держав-членів криміналізувати каліцтво жіночих статевих органів (female genital mutilation, FGM). У чинному КК України окремий склад кримінального правопорушення з відповідною специфікою відсутній. Такі діяння можуть кваліфікуватися лише за загальними складами тілесних ушкоджень (ст. 121, 122, 125 КК України), однак, така кваліфікація лише як тілесні ушкодження не відображає ані ритуально-культурної природи діяння, ані його ґендерно зумовленого характеру, ані специфіки потерпілої особи (як правило, неповнолітньої), що становить істотну нормативну прогалину з огляду на віктимологічно орієнтоване розуміння кримінально-правової охорони, обґрунтоване В.О. Туляковим [19].

Ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1385 вимагає криміналізації примусу до укладення шлюбу. На відміну від попередньої прогалини, у цьому випадку Україна вже здійснила значний крок назустріч міжнародним стандартам: ст. 151-2 КК України «Примушування до шлюбу» була доповнена Законом № 2227-VIII від 6 грудня 2017 р. [30] на виконання положень Стамбульської конвенції – тобто ще до її формальної ратифікації Україною у 2022 р. Чинна редакція ст. 151-2 КК України криміналізує

«примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає». Зіставлення цієї диспозиції з положеннями ст. 4 Директиви 2024/1385 (примус дорослої або дитини до укладення шлюбу та виманювання за кордон з цією метою) свідчить про загальну змістовну відповідність національної норми вимогам acquis ЄС: український законодавець охопив навіть ширше коло діянь (співжиття без укладання шлюбу, продовження примусово укладеного шлюбу), ніж того прямо вимагає директива. Слід зазначити, що ст. 11 Директиви (ЄС) 2024/1385 встановлює перелік обтяжуючих обставин (вчинення проти дитини, проти особи з уразливим становищем, з використанням зброї тощо); однак, з огляду на наявність аналогічних обтяжуючих обставин у ст. 67 КК України, окрема верифікація відповідності цьому переліку при імплементації не потребується. Таким чином, у площині ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1385 нормативної прогалини у КК України не виявлено.

Ст. 5 Директиви 2024/1385, яка є однією з найважливіших новел acquis ЄС у досліджуваній сфері, зобов'язує криміналізувати несанкціоноване розголошення інтимних або зманіпульованих матеріалів, у тому числі тих, що створені або змінені з використанням технологій штучного інтелекту (deepfakes). У КК України найбільш наближеною можна назвати ст. 182 «Порушення недоторканності приватного життя», має формальний склад і встановлює покарання за «незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації». Однак, як обґрунтовано доводить О. Е. Радутний [31], ця норма має кілька системних недоліків. По-перше, поняття «конфіденційна інформація» у логіці чинного законодавства (ст. 21 Закону України «Про інформацію», ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації»), крім того предметом даного кримінального правопорушення є виключно та інформацію, яка відповідає дійсності або її видозміна, тоді як синтетичні матеріали, згенеровані штучним інтелектом, є за визначенням неправдивими, а тому формально не є «інформацією про особу» у сенсі статті 5 Директиви (ЄС) 2024/1385. По-друге, ця норма не виокремлює інтимний характер матеріалів як обтяжуючу обставину. По-третє, вона не передбачає підвищеної відповідальності за поширення в електронних мережах загального користування. По-четверте, ст. 182 КК України не враховує характерних мотивів поширення такого роду матеріалів, наприклад, мотивів помсти, булінгу, приниження честі і гідності, образи, неприязні до потерпілої особи тощо.

З огляду на ці системні недоліки О. Е. Радутний слушно пропонує конкретні напрями реформування ст. 182 КК: уточнити її назву шляхом формулювання, наприклад, як «Порушення недоторканності приватного життя щодо конфіденційної інформації про особу», а також узгодити між собою визначення конфіденційної інформації, які містяться у Законах України «Про доступ до публічної інформації» та «Про інформацію», з метою неухильного дотримання принципу верховенства права [31, с. 206–224]. Однак реформування лише ст. 182 КК України у запропонований спосіб не виконає належним чином вимог ст. 5 Директиви (ЄС) 2024/1385. Формальний склад статті ст. 182 КК України, навіть із уточненою назвою і диспозицією, залишатиметься орієнтованим на охорону насамперед достовірної конфіденційної інформації про особу, що не охоплює синтетичних і зманіпульованих зображень.

Окремо у контексті інтимного характеру матеріалів можна розглядати і ст. 301 КК України «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»; однак предметом цього кримінального правопорушення є саме матеріальні предмети, а безпосереднім об'єктом охорони – громадський порядок і моральність у частині основних принципів суспільної моралі у сфері статевих стосунків, що, у свою чергу, сьогодні стає спірним питанням, адже Закон України «Про захист суспільної моралі», який був безпосередньо пов'язаний зі ст. 301 КК, втратив чинність на підставі Закону України «Про медіа» № 2849-IX від 13 грудня 2022 р. [32]. Таким чином, ст. 301 КК України структурно та концептуально не може забезпечити кримінально-правової охорони відповідно до положень ст. 5 Директиви (ЄС) 2024/1385, для будь-яких потерпілих від несанкціонованого розголошення інтимних матеріалів незалежно від їх віку.

Ст. 6 Директиви (ЄС) 2024/1385 криміналізує кіберсталкінг – повторювану або тривалу поведінку зі стеження за особою без її згоди, що здійснюється з використанням інформаційно-комунікаційних технологій з метою відстеження її переміщень і діяльності. В українській юридичній доктрині поняття сталкінгу і кіберсталкінгу вже отримали достатньо ретельне опрацювання у працях Р.С. Кваші [21], А.М. Бежевець і К.І. Шах [22], І.Ю. Карєва і В.М. Фурашева [23], проте кіберсталкінг як окремий вид кримінального правопорушення досі відсутній, що становить прямо означену прогалину, на яку звертає увагу А.Я. Донченко [20].

Ст. 7 Директиви (ЄС) 2024/1385 криміналізує кібердомагання – поведінку з публічно доступних загроз, поширення інтимних матеріалів без згоди та подібних діянь з використанням інформацій-

но-комунікативних технологій. Українське законодавство містить лише часткову, опосередковану і обмежену за об'єктом та об'єктивною стороною норму, що лише частково типологічно перекликається за своєю конструкцією зі ст. 7 Директиви є ст. 156-1 КК України «Звернення до особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з пропозицією зустрітися з метою вчинення стосовно неї будь-якого із злочинів проти статевої свободи або статевої недоторканості», з умовою, що така пропозиція є кримінально караною тільки у тому випадку, якщо «після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася». Аналізована стаття криміналізує цифрові способи звернення з протиправним наміром, проте потерпілим є виключно неповнолітня особа до 16 років, а об'єктом охорони – статева свобода і статева недоторканість. Положення ст. 7 Директиви (ЄС) 2024/1385 поширюються натомість на всіх потерпілих (передусім повнолітніх жінок) і охороняють фізичну та психологічну цілісність – отже, мають значно ширшу сферу. Це створює прогалину щодо кримінально-правової охорони повнолітніх осіб від кібердомагання.

Ст. 8 Директиви криміналізує кіберпідбурювання до насильства або ненависті. Часткове охоплення цього діяння забезпечується ст. 161 КК (порушення рівноправності громадян за расовою, національною ознакою) та ст. 300 КК (ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість); остання, втім, містить матеріальний предмет кримінального правопорушення (відповідні твори), а цифрова специфіка вчинення – масштабованість, анонімність, транскордонність, – на що обґрунтовано вказують А.М. Бежевець і К.І. Шах [22], у диспозиціях цих складів належним чином не прослідковується. Це створює прогалину часткового охоплення.

Таблиця 1

Поелементне зіставлення статей 3–8 Директиви (ЄС) 2024/1385 з положеннями Кримінального кодексу України

Положення Директиви 2024/1385	**Норма КК України**	**Характер прогалини**
Ст. 3 – каліцтво жіночих статевих органів (FGM)	Загальні склади тілесних ушкоджень: ст. 121, 122, 125 КК України	Окремого складу немає; не відображено ритуально-культурної природи, ґендерного характеру та спеціального статусу потерпілих
Ст. 4 – примус до укладення шлюбу	Ст. 151-2 КК України (Примушування до шлюбу), доповнена у 2017 р.	Склад відповідає; обтяжуючі обставини охоплюються через ст. 67 КК – прогалини не виявлено
Ст. 5 – несанкціоноване розголошення інтимних і зманіпульованих матеріалів (deepfakes)	Ст. 182 КК України Ст. 301 КК України	Не охоплено синтетичних зображень; не диференційовано інтимного характеру; не враховано мотиву; обмежено поняттям «конфіденційна інформація», що передбачає правдивість даних Інший предмет та об'єкт кримінально-правової охорони
Ст. 6 – кіберсталкінг	Відсутній	Системна прогалина – окремого складу немає
Ст. 7 – кібердомагання	Часткове, опосередковане і обмежене за суб'єктним складом охоплення – ст. 156-1 КК (лише неповнолітні до 16 років)	Цифрова специфіка не врахована; повнолітні особи (передусім жінки) поза охороною
Ст. 8 – кіберпідбурювання до насильства або ненависті	Частково – ст. 161, ст. 300 КК	Цифрова специфіка вчинення (масштабованість, анонімність, транскордонність) у диспозиції не врахована

Аналіз положень Директиви (ЄС) 2024/1385 у їх співвідношенні до КК України дозволяє стверджувати, що виявлені прогалини мають різнорідний характер і потребують диференційованих стратегій законодавчої адаптації. Так, у площині ст. 3 і ст. 6 Директиви (ЄС) 2024/1385 йдеться

про необхідність створення повністю нових складів кримінальних правопорушень (каліцтво жіночих статевих органів, кіберсталкінг). У розрізі ст. 5 Директиви (ЄС) 2024/1385 – ст. 182 та ст. 301 КК України теж не здатні покрити вимог acquis ЄС, тому доцільно доповнити Розділ ІІІ Особливої частини КК України поширення інтимних або зманіпульованих чи синтетичних матеріалів без згоди особи як самостійне кримінальне правопорушення. Щодо ст. 7 Директиви (ЄС) 2024/1385 – теж існує прогалина у КК України, яка впирається за об'єктом та об'єктивною стороною у ст. 156-1 КК України, тому введення окремого складу про кібердомагання повнолітніх осіб теж є питанням часу. Вимоги ст. 8 Директиви (ЄС) 2024/1385 теж не можливо повністю закрити через конструкційні особливості диспозицій ст. 161 та ст. 300 КК України. Тільки щодо ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1385 (примус до укладення шлюбу) можна твердо констатувати, що нормативної прогалини чи неузгодженості в КК України у цій частині вимог acquis ЄС не виявлено: ст. 151-2 КК та її кваліфіковані склади у поєднанні з обтяжуючими обставинами ст. 67 КК України повністю забезпечує необхідне охоплення директивних положень.

Висновки. Проведене порівняльно-правове дослідження дає підстави стверджувати, що чинний КК України не забезпечує відповідності Директиві (ЄС) 2024/1385 у більшій частині її вимог. Виявлені прогалини стосуються, зокрема, таких напрямів криміналізації: каліцтво жіночих статевих органів (ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1385); несанкціоноване розголошення інтимних і зманіпульованих матеріалів, у тому числі deepfakes (ст. 5); кіберсталкінг (ст. 6); кібердомагання повнолітніх осіб (ст. 7, де наявна ст. 156-1 КК обмежена за об'єктом та об'єктивною стороною – потерпілим є виключно неповнолітня особа до 16 років, а об'єктом охорони – статева свобода і статева недоторканість); кіберпідбурювання у частині неврахування цифрової специфіки (ст. 8). У площині примусу до укладення шлюбу (ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1385) ст. 151-2 КК України, доповнена у 2017 р. на виконання положень Стамбульської конвенції, повністю відповідає вимогам Директиви (ЄС) 2024/1385; обтяжуючі обставини, передбачені ст. 11 Директиви, охоплюються загальними положеннями ст. 67 Кримінального кодексу України.

На рівні пропозицій de lege ferenda пропонується:

1) доповнити Розділ ІІ Особливої частини КК України новою статтею, яка б криміналізувала каліцтво жіночих статевих органів, як окремий склад кримінального правопорушення з окремою кваліфікуючою диференціацією відповідальності за вчинення щодо неповнолітньої особи або релігійних/обрядових практик;

2) у світлі ст. 5 Директиви здійснити двокроковий нормативний захід доповнити Розділ ІІІ Особливої частини Кримінального кодексу України новою самостійною статтею «Поширення інтимних або зманіпульованих чи синтетичних матеріалів без згоди особи» з кваліфікованим складом за поширення в електронних мережах загального користування та з врахуванням мотивів вчинення (помста, булінг, приниження честі і гідності тощо);

3) передбачити окремий склад кіберсталкінгу доповнивши Розділ ІІ Особливої частини КК України (наприклад, форматі, концептуально опрацьованому А.Я. Донченком [20]);

4) розширити кримінально-правову охорону від кібердомагання за межі обмежень об'єкта та об'єктивної сторони ст. 156-1 КК, передбачивши окремий склад, що охоплював би повнолітніх осіб, передусім жінок.

Підсумовуючи, слід наголосити, що імплементація положень Директиви (ЄС) 2024/1385 у національне законодавство України є питанням короткотермінової перспективи. Адже від цього залежить не лише питання швидкості переговорного процесу євроінтеграції України, а й є в умовах повномасштабної війни набуває особливого інституційного значення. Оскільки, в тому числі, від здатності ефективно реагувати на законодавчі зміни acquis ЄС залежать спроможності нашої держави забезпечувати належну охорону прав і свобод людини, як основи її конституційного ладу, навіть в умовах воєнних викликів.

У розвиток даного вектору наукового дискурсу перспективними напрямами подальших досліджень є: розробка конкретних редакційних формулювань пропонованих статей Кримінального кодексу України; аналіз процесуально-правових аспектів імплементації Директиви (ЄС) 2024/1385 у судовій практиці, як на рівні Суду справедливості ЄС так і в національних судових системах держав-членів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (у редакції Закону № 2680-VIII від 7 лютого 2019 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Дорожня карта верховенства права (Rule of Law Roadmap): Стратегічний документ України на шляху до членства в Європейському Союзі, 2025. URL: https://www.minjust.gov.ua.

3. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023.
4. Krapyvin Ye. Criminal Policy and Strategic Planning in Combating Crime: Prospects and the Role of European Integration / Agency for Legislative Initiatives, JustTalk platform. URL: https://parlament.org.ua/en/analytics/criminal-policy-and-strategic-planning-in-combating-crime-prospects-and-the-role-of-european-integration/.
5. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence.OJ L, 24.5.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj/eng.
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210). Стамбул, 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.
7. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
9. Nuotio K. Supranational Criminal Law, Harmonisation and Approximation. The Cambridge Companion to European Criminal Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. Chapter 5. Pp. 109 130. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108891875.008.
10. Sicurella R. Fostering a European criminal law culture: In trust we trust. *New Journal of European Criminal Law.* 2018. Vol. 9(3). P. 308–325. DOI: https://doi.org/10.1177/2032284418801561.
11. O'Meara N. Human Rights Protection through the Lens of the EU Charter of Fundamental Rights and the ECHR. The Cambridge Companion to European Criminal Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. Chapter 3. Pp. 59 – 85. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108891875.006.
12. Weyembergh A., Wieczorek I. Is There an EU Criminal Policy? EU Criminal Justice and the Challenges of Diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. P. 29–47. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781316156315.003.
13. Vervaele J.A.E. European criminal justice in the European and global context. *New Journal of European Criminal Law*. 2019. Vol. 10. P. 1–10. DOI: https://doi.org/10.1177/2032284419840708.
14. Lahti R. Multilayered criminal policy: The Finnish experience regarding the development of Europeanized criminal justice. *New Journal of European Criminal Law*. 2020. Vol. 11(1). P. 7–19. DOI: https://doi.org/10.1177/2032284419898527.
15. Mitsilegas V. The future of EU Criminal Justice: Towards a values-driven European criminal law.*New Journal of European Criminal Law*. 2025. Vol. 16(2). P. 123–127. DOI: https://doi.org/10.1177/20322844251352330.
16. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 246 с.
17. Туляков В.О. Апроксимація кримінального законодавства України до права Європейського Союзу (методологія питання).*Право України*. 2023. № 3. С. 101–114. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2023-03-101.
18. Туляков В.О. Апроксимація кримінального права України у контексті законодавчої роботи ЄС: перспективи та методи.*Вісник Національної академії правових наук України.* 2023. Т. 30. № 3. С. 323–335. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-323.
19. Туляков В. Віктимологічні засади кримінального права України: на шляху до апроксимації міжнародних стандартів.*Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2(20). С. 1–25. DOI: https://doi.org/10.21564/23119640.2023.20.290779.
20. Донченко А.Я. Криміналізація сталкінгу – незаконного переслідування: питання реформування законодавства України.*Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 1(49). С. 89–104. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-89-104.
21. Кваша Р.С. Сталкінг (нав'язливе переслідування): зарубіжний досвід кримінально-правової протидії.Альманах права. Київ, 2022. Випуск 13. С. 215–221. DOI: https://doi.org/10.33663/2524-017X-2022-13-35.
22. Бежевець А.М., Шах К.І. Кібербулінг та кіберсталкінг в Інтернет-середовищі: порівняльно-правовий аналіз понять.*Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 49–54. URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/270100.

23. Карєв І.Ю., Фурашев В.М. Кіберсталкінг: відображення у національному законодавстві.*Інформація і право*. 2021. № 1(36). С. 29–34. URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/238176.
24. Медицький І.Б. Кримінально-правова політика ЄС та її «віддзеркалення» в роботі вітчизняного законодавця.*Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* Івано-Франківськ, 2021. Вип. 56. С. 209–216. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/12295/1/5628-Article%20Text-14515-1-10-20211217.pdf.
25. Ладиченко В.В., Мозолюк-Боднар Л.М. Актуальні проблеми імплементації європейських стандартів у сфері юридичної відповідальності.*Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1 (Вип. 92). С. 99–106. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.13.
26. Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія).Official Journal of the European Union. C 326. 26.10.2012. P. 47–199. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF.
27. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2007/C 303/01).Official Journal of the European Union. C 326. 26.10.2012. P. 391–407. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
28. Колодін Д.О., Степаненко О.В. Щодо питання методології наукових досліджень проблем кримінального права.*Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 289–293. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.44.
29. Музика А.А., Багіров С.Р. За проєктом КК України «воєнні злочини» можуть бути «випадковими»: помилка на тлі офіційного перекладу міжнародного договору.Вісник *Асоціації кримінального права України*. 2025. № 1(23). С. 262–276. DOI: https://doi.org/10.21564/23119640.2025.23.334435.
30. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19.
31. Радутний О.Е. Порушення недоторканності приватного життя у віртуальних та матеріально об'єктивованих світах.*Вісник Асоціації кримінального права України.* 2025. № 1(23). С. 206–224. DOI: https://doi.org/10.21564/23119640.2025.23.334359.
32. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Яцина М.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.102
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.25

ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ананенко А.Г.,
здобувачка вищої освіти
НУ «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0009-0007-3260-7789

Сенченко Н.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правоохоронної діяльності
та загальноправових дисциплін
НУ «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-3767-8937

Ананенко А.Г., Сенченко Н.М. Гарантії права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Стаття зосереджена на вивченні комплексу гарантій, що забезпечують право на захист на стадії досудового розслідування в Україні, коли діє воєнний стан. Це зумовлено режимом воєнного стану, який спричинив зміни у кримінальному процесуальному законодавстві та порядку його використання. У роботі проведено аналіз основоположних форм права на захист, закріплених у Конституції та міжнародних правових актах. В статті зазначається, що право на захист на етапі досудового розслідування в умовах воєнного стану, яке саме по собі є важливою гарантією проти безпідставного та неправомірного кримінального переслідування особи, має також потребу в захисті з боку держави від потенційних порушень чи довільного обмеження, а тому першочергово має перебувати під судовим наглядом.

Авторами досліджено специфіку реалізації цього права в умовах воєнного стану саме під час досудового розслідування, а також окреслено ключові труднощі у наданні кваліфікованої правової допомоги підозрюваним чи обвинуваченим в контексті гарантування права на захист. З'ясовано, що зміни, внесені до Кримінального процесуального кодексу України, є точковими та не створюють потрібного балансу між необхідністю захисту інтересів державної безпеки та процесуальними правами суб'єктів кримінального провадження. Зокрема, розглядаються аспекти, які виникають, коли йдеться про пролонгацію термінів тримання особи під вартою без належного доступу до адвоката, що порушує право на захист такої особи. Крім того, в статті зачіпаються моменти стосовно передачі повноважень слідчого судді на рівень керівників прокуратури, що додає певної невизначеності до процесу досудового розслідування в контексті дотримання права на захист.

В статті аргументовано потребу дотримання принципу співмірності при запровадженні будь-яких обмежень права на захист, а також наголошено на неможливості порушення основоположного змісту цього права за будь-яких умов. Тобто аналізується противага між потребою у швидкому та ефективному розкритті кримінальних правопорушень, з одного боку, та обов'язковим дотриманням прав особи, що набуває першочергового значення навіть за умов воєнного стану, з іншого.

Ключові слова: право на захист, досудове розслідування, воєнний стан, процесуальні обмеження, захисник, гарантії прав людини.

Ananenko A.G., Senchenko N.M. Guarantees of the right to defense during a pre-trial investigation under martial law.

The article is focused on the study of a set of guarantees that ensure the right to protection at the stage of pre-trial investigation in Ukraine, when martial law is in effect. This stems from the

martial law system, which brought about alterations in criminal procedural laws and the method of their application. This document delves into the fundamental frameworks underpinning the right to a defence, as established by both the Constitution and various international legal accords. The article states that the entitlement to defence during the stage of pre-trial inquiry amid martial law, which in itself is a vital assurance against unfounded and unlawful criminal pursuit of an individual, also requires safeguarding from the state against possible breaches or undue limitations, and therefore must primarily be beneath judicial oversight.

The authors probed the particulars of enacting this entitlement under martial regulation during the preliminary inquiry, and also sketched the principal hurdles in furnishing competent legal aid to suspects or accused individuals amidst ensuring the right to a defence. It was ascertained that the alterations introduced to the Criminal Procedure Code of Ukraine are slight adjustments and fail to establish the needed equilibrium between the imperative to safeguard state security interests and the procedural entitlements of criminal proceedings participants. Specifically, the facets that emerge when addressing the prolongation of detention periods for an individual lacking suitable contact with counsel, which infringes upon that person's right to a defence, are examined. Furthermore, the paper addresses the matters concerning the shifting of the investigating judge's prerogatives to the echelon of prosecutor's office leadership, which introduces a measure of ambiguity into the preliminary inquiry procedure regarding adherence to the right to defence.

The article argues the need to observe the principle of proportionality when introducing any restrictions on the right to defense, and also emphasizes the impossibility of violating the fundamental content of this right under any conditions. That is, the counterweight between the need for prompt and effective detection of criminal offences, on the one hand, and the mandatory observance of individual rights, which takes on primary importance even under martial law, on the other, is analysed.

Key words: right to defense, pre-trial investigation, martial law, procedural restrictions, defense counsel, human rights guarantees.

Постановка проблеми. Кожна особа має право на захист. Це право забезпечується державою, яка робить усе можливе, щоб воно реалізувалося, створюючи відповідну систему правосуддя. Така дія відповідає міжнародним правовим стандартам, зокрема Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, який був затверджений 16 грудня 1966 року [1]. Відповідно до ст. 59 Конституції України, кожна особа має невід'ємне право на захист. У тих ситуаціях, що визначені чинним законодавством, така допомога повинна бути надана безкоштовно. Крім того, особа повністю вільна у визначенні того, хто саме представлятиме її інтереси [2].

Зокрема, в умовах воєнного стану досудове розслідування, будучи важливим етапом у кримінальному провадженні, наразі функціонує в умовах змін, що прямим чином відбивається на здатності кожного громадянина скористатися своїм конституційним правом на захист. Зважаючи на вищенаведене, вивчення особливостей та гарантій права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану набуває першочергової важливості задля формування дієвих законодавчих інструментів, які б гармонізували питання державної безпеки та гарантування прав особистості.

Мета дослідження – аналіз гарантій та особливостей права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Питання забезпечення процесуальних прав в умовах збройного конфлікту та воєнного стану стали предметом активних дискусій у сучасній українській доктрині. Зокрема, Головюк І., Дроздов О., Тетерятник Г. та інші фокусують увагу на трансформації особливого режиму досудового розслідування. Черниченко І. та Мацола А. аналізують технічні аспекти проведення слідчих дій через призму цифровізації процесу, тоді як Демченко О. акцентує на специфіці забезпечення права на захист під час проведення невідкладних процесуальних дій, таких як обшук. Проте динамічність змін до КПК України та виникнення нових практичних викликів потребують подальшого комплексного аналізу системи гарантій саме в частині недопущення звуження змісту права на захист.

Проблематику права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану вивчали такі українські дослідники: Головюк І., Демченко О., Дроздов О., Завтур В., Загородній Є., Мацола А., Рогальська В., Тетерятник Г., Фоміна Т., Черниченко І. та інші. Проте, наявні розробки не дозволяють сформувати повного розуміння системи процесуальних гарантій права на захист саме під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. З огляду на це, рівень наукового вивчення даної теми демонструє прогалини у вивченні гарантій права на захист в ході досудового розслідування під час воєнного стану, що підкреслює важливість теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Гарантії права на захист – це запорука того, що розгляд справи буде неупередженим, а також спосіб уникнути притягнення до кримінальної відповідальності тих,

хто не вчинив злочину. З огляду на це, держава має зобов'язання гарантувати реалізацію дієвого захисту і під час досудового розслідування. Бо якщо на державні органи не покласти певних чітких зобов'язань, то захист забезпечити буде неможливо, і ті гарантії дієвого захисту, що вже прописані, залишаться лише теоретично.

Слід констатувати, що попри відсутність прямої згадки ст.59 Конституції України (право на правничу допомогу) у переліку прав, обмеження яких заборонено в умовах воєнного стану згідно зі ст.64 Конституції, системне тлумачення норм Основного Закону вказує на нерозривний зв'язок права на захист із правом на судовий захист та справедливий судовий розгляд справи [2]. Будь-яке порушення доступу до захисника має розцінюватися як посягання на саму сутність правосуддя.

Зазначаємо, що згідно із положеннями статті 64 Конституції, під час дії воєнного чи надзвичайного стану допускається запровадження певних обмежень прав та свобод, із зазначенням чіткого періоду дії цих обмежень [2]. Разом із тим, ця ж стаття окреслює перелік тих прав, котрі обмеженню не підлягають ні за яких умов. Хоча право на захист у прямому формулюванні у цей перелік не внесено, воно нерозривно пов'язане із правом на звернення до суду за захистом та правом на неупереджений судовий розгляд, обмеження яких абсолютне. Звідси випливає, що законодавець керується засадою, що навіть в умовах воєнного стану, держава не має права відібрати у людини змогу захищати свої інтереси у процесі досудового розслідування.

Також відповідно до ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), підозрюваний, обвинувачений, виправданий або засуджений має право на захист [3]. Це означає, що йому дається можливість подати усні або письмові пояснення стосовно підозри або обвинувачення, збирати та подавати докази, брати участь у кримінальному провадженні особисто, користуватися правничою допомогою захисника, а також використовувати інші права, передбачені КПК України.

Зокрема, підозрюваний чи обвинувачений може скористатися своїми правами на захист, а також отримати доступ до судочинства виключно за умови, що йому відомо про розпочате стосовно нього кримінальне провадження та зміст висунутих звинувачень. Заходи, спрямовані на забезпечення права підозрюваного на захист під час досудового розслідування, становлять фундаментальні гарантії його прав, що втілюються у дію через відповідні механізми захисту прав особи. Слідчі органи, представники прокуратури, суддя на стадії досудового розслідування мають поінформувати особу, якій оголошено про підозру або яка є обвинуваченою, про належні їй права, а також гарантувати можливість отримання правничої допомоги від адвоката, якого вона сама обрала чи якого було призначено для неї.

Нормативними актами чітко закріплено за особою, щодо якої є підозра чи обвинувачення, можливість самостійно здійснювати свій захист, включно із правом представляти інтереси себе самостійно. Окрім того, на судові органи покладено імперативне зобов'язання забезпечувати належні умови для того, аби усі суб'єкти процесу могли скористатися наданими їм правами. Можливість особи бути залученою до кримінального процесу, що стосується її самої, є важливою гарантією права на захист, оскільки саме через цей механізм вона може реально втілювати своє право на захист – подавати докази, ініціювати відповідні клопотання під час досудового розслідування.

З огляду на запровадження воєнного стану, КПК України зазнав певних модифікацій, зокрема, скорочено часові рамки для низки процесуальних дій та спрощено деякі умови, що ж підкреслює необхідність уважності при гарантуванні права на захист у кожному індивідуальному провадженні. Виняткової складності набуває питання гарантування захисту осіб, яких підозрюють у скоєнні злочинів, безпосередньо пов'язаних із військовими діями. У справах цієї спрямованості досить часто впроваджується режим конфіденційності та обмеження у доступі до матеріалів розслідування, а адвокати, які представляють та захищають таку особу, стикаються з ускладненнями при здійсненні своїх законних прав. Такі обмеження можуть полягати в затримці в допуску до підзахисного чи труднощами під час вивчення доказів.

Стосовно можливості звернутися до захисника, що є складовою права на захист у процесі досудового розслідування, слід зазначити, що ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) гарантується право на захист або правову допомогу, яке деталізовано у підпункті «в» пункту 3 цієї ж статті [4]. Доцільно зазначити, що як в звичайних умовах, так і в умовах воєнного стану, порядок використання положень цієї норми Конвенції на стадії досудового розслідування обумовлюється специфікою окремого провадження та обставинами конкретної ситуації. Право на присутність захисника має бути забезпечене від моменту першого допиту особи, крім тих ситуацій, коли у контексті конкретних умов даної справи буде доведено наявність обґрунтованих причин для тимчасового обмеження цього права.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Ушаков та Ушакова проти України» та «Собко проти України», підтверджує, що гарантії ст.6 Конвенції починають діяти

з моменту, коли становище особи суттєво змінюється внаслідок дій правоохоронних органів, незалежно від формального набуття статусу підозрюваного [5; 6]. Це зобов'язує державу забезпечувати конфіденційне спілкування із захисником без часових обмежень навіть у складних безпекових умовах.

Важливо підкреслити те, що згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, особа отримує статус особи, щодо якої є підозра (і, відповідно, починають діяти захисні механізми статті 6 Конвенції), не лише тоді, коли цей статус формально надано чи визнано, а значно раніше – у той момент, коли державні органи вже мають достатню вагому підставу вважати цю особу причетною до скоєння кримінального діяння. Це є усталеною практикою ЄСПЛ, яка повторена в рішеннях щодо України, наприклад, «Ушаков та Ушакова проти України», «Собко проти України» тощо [5; 6].

Зокрема, ключовим моментом виступає забезпечення непорушності та приватності діалогів із захисником – без будь-яких лімітів на їх кількість чи час таких зустрічей, а також без можливості моніторингу розмов чи зчитування кореспонденції. Ці засади утворюють процесуальну основу, яка мусить лишатися недоторканою за будь-яких зовнішніх обставин, адже їх ігнорування чи порушення неминуче ставить під сумнів легітимність і обґрунтованість усієї судової справи навіть в умовах воєнного стану.

Вважаємо, що проблему у гарантуванні права на захист створюють перепони для приватних зустрічей із особою, яку тримають під вартою, зокрема, і з її захисником. Існуючі перепони для конфіденційних зустрічей з особами, які перебувають під вартою, створюють ситуацію процесуальної ізоляції. Це не лише блокує можливість оперативного реагування захисту на можливі зловживання з боку адміністрації СІЗО, а й унеможливлює надання ефективної та кваліфікованої правничої допомоги через неможливість узгодження позиції захисту.

Це фактично блокує спілкування та заважає людині реалізувати не лише її процесуальні права у кримінальному провадженні. Для прикладу, якщо в СІЗО виникне конфлікт чи трапляться зловживання з боку адміністрації, особа не зможе швидко отримати допомогу від свого адвоката. За таких обставин дістати своєчасні відомості про умови перебування особи під вартою практично неможливо. Як наслідок, ускладнюється й процес надання кваліфікованої правової допомоги. Це пов'язано з тим, що часто клопотання розглядаються тривалий час і не завжди дають належний результат.

Одним із дискусійних аспектів є положення ст. 615 КПК України, що передбачають делегування повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури в умовах неможливості виконання суддею своїх посадових обов'язків [3]. Така норма вводилася як вимушений захід для забезпечення оперативності розслідування, однак вона створює суттєві ризики для правової визначеності.

Варто зазначити, що у статті 615 КПК України визначено, що у певних випадках, коли проводиться досудове розслідування в умовах воєнного стану, рішення про запобіжний захід може приймати керівник органу прокуратури, а не слідчий суддя [3]. Наприклад, у разі вчинення особою кримінального правопорушення проти власності, зокрема крадіжки, під час воєнного стану і під час затримання відмовилася від співпраці, слідчі мають підстави вважати, що вона може ухилятися від розслідування. Також інтенсивні бойові дії, обмеження, що стосуються воєнного стану, та віддаленість суду можуть утруднити розгляд клопотання про запобіжний захід протягом встановленого строку, що порушуватиме також право на захист.

У даному контексті необхідно акцентувати увагу на тому, що відсутність у підозрюваного та його захисника процесуальної можливості бути присутніми під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу слід розцінювати як істотне обмеження реалізації права на захист. Такий підхід фактично нівелює зміст відповідних процесуальних гарантій, оскільки позбавляє особу можливості належним чином реалізувати свої права, зокрема скористатися кваліфікованою правничою допомогою, ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, брати участь у судовому розгляді, надавати пояснення, формулювати та обґрунтовувати власну правову позицію, а також подавати докази на її підтвердження на стадії досудового розслідування.

В даному контексті варто зазначити, що порушує право на захист в цьому випадку те, що підозрюваний або його адвокат не мають права бути присутніми під час розгляду цього питання. Це означає, що особа не може отримати допомогу адвоката, не може ознайомитися з матеріалами справи, захищати себе, пояснювати свою позицію та надавати докази в підтримку своїх тверджень під час досудового розслідування.

Аналогічний підхід до розуміння даної проблематики поділяють І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. Завтур: «Погоджуємось, що використання в абз. 1 ч. 12 ст. 615 КПК України формулювання про те, що коли «відсутня можливість особистої присутності захисника» не сприяє реалізації принципу правової визначеності та належному гарантуванню пра-

ва на захист, адже пряме його розуміння дає підстави вважати, що згадані суб'єкти кримінального провадження, які становлять сторону обвинувачення, можуть на власний розсуд запроваджувати участь захисника у віддаленому форматі не лише тоді, коли його явка є неможливою [7, с. 53].

Проблемним аспектом є те, що розділ КПК України, який стосується особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, не містить спеціальних механізмів, які б гарантували, що особа буде поінформована про відкрите стосовно неї кримінальне провадження та конкретні обвинувачення, які їй висуваються. Це, своєю чергою, може унеможливити фактичне здійснення особою її законного права на захист, а також мінімізувати будь-які можливості для підозрюваного, коли розслідування ведеться заочно, реалізувати фундаментальні аспекти цього права.

В такому випадку порушуються такі права на захист як надання усних чи письмових пояснень щодо пред'явленої підозри чи обвинувачення та право бути належним чином повідомленим про це. Зокрема, в такій ситуації, як вказують І. В. Черниченко та А. А. Мацола, «краще застосовувати відеозв'язок. При цьому використання технічних засобів, наприклад, під час допиту в режимі відеоконференції, має забезпечувати відповідну якість зображення та звуку. Якість вважається належною, якщо вона дає змогу всім задіяним сторонам, а також присутнім чи залученим особам під час слідчої дії, чітко впізнати особу по її зображенню і забезпечує технічну можливість зберігання цього зображення так, щоб ідентифікація особи за ним лишалася можливою» [8, с. 361].

В сучасних реаліях функція слідчого судді в аспекті гарантування права на захист набуває нової значущості. Саме він відповідає за підтримання рівноваги між потребами дієвого досудового розслідування та конституційними правами особи. В умовах воєнного стану, коли органи, що проводять досудове розслідування, отримують ширші повноваження, а громадськість вимагає жорсткого реагування на злочини проти національної безпеки, неупередженість слідчого судді є важливою. Тому навіть під час воєнного стану слідчі судді розглядають звернення щодо неправомірних кроків слідчих, прокурорів та спецпідрозділів, а також гарантують адвокату можливість зустрічі зі своїм клієнтом. Вважаємо, що це слугує одним із головних інституційних механізмів стримування протиправних дій.

Важливим також є право на захист під час такої слідчої розшукової дії як обшук. Думка О. Демченко з цього приводу є досить важливою: «що незважаючи на те, що під час воєнного стану дозволяється проводити обшук без участі особи, оскільки це може стати небезпечно для її життя та здоров'я, законодавець не вказав іншої альтернативи, яка б дозволила провести обшук без залучення захисника. З одного боку, така ситуація виглядає як певна нерівність, оскільки статус безпеки учасника досудового розслідування має певну важливість. З іншого боку, це положення все ж забезпечує виконання права на захист, яке у часи воєнного стану не втрачає своєї значимості та актуальності» [9, с. 34].

В контексті права на захист під час досудового розслідування та балансування між ним та оперативністю розслідування Є. О. Загородній акцентує, що: "враховуючи виклики, що виникають, та необхідність збалансувати швидкість розслідувань з правом людини, важливо звернутися до міжнародних стандартів у цій галузі. Міжнародні стандарти прав людини і міжнародне гуманітарне право є двома взаємопов'язаними галузями міжнародного права, які застосовуються під час війни. Воно базується на таких принципах, як гуманність, розрізнення між військовими та цивільними, пропорційність і військова необхідність" [10, с. 242].

Доцільно зазначити, що можливість права на захист під час досудового розслідування, зокрема при вирішенні питань щодо обрання чи застосування запобіжного заходу нерідко виявляється лише на папері, що змушує ставити під сумнів реальну наявність гарантій справедливого судового розгляду. Різноманітні порушення, такі як відсутність допуску захисника до свого підзахисного, примусове залучення адвоката, формулювання процесуально нерівних позицій для сторін та тримання особи у спеціальних місцях, вказують на відступ від загальноприйнятих міжнародних норм. Через це необхідно не лише трансформувати усталену судову практику, але й вибудувати пріоритетність на першочерговій важливості прав особистості в балансі із виконанням формальних процедурних вимог.

Висновки. У результаті проведеного дослідження, спрямованого на аналіз гарантій та особливостей реалізації права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, встановлено, що відповідний правовий механізм зазнає суттєвих змін під впливом як законодавчих новел, так і об'єктивних безпекових викликів. З'ясовано, що право на захист залишається базовою гарантією справедливого кримінального провадження, тісно пов'язаною з правом на судовий захист і неупереджений розгляд справи, а отже не може бути фактично обмежене навіть в умовах воєнного стану. Водночас практика застосування оновлених норм КПК України свідчить про наявність ризиків звуження змісту цього права, зокрема через обмеження доступу до захисника, складнощі з конфіденційною комунікацією, а також розширення повноважень сторони обвинувачення.

Держава повинна забезпечити реальні гарантії права на захист, поєднуючи ефективний судовий контроль із дотриманням міжнародних стандартів та балансом між оперативністю розслідування і правами особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16.12.1966, № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 13.03.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 13.03.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012, № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 12.03.2026).
4. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція від 01.01.1990, № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.03.2026).
5. Справа «Ушаков та Ушакова проти України»: Заява № 10705/12 від 18.09.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a89#Text (дата звернення: 13.03.2026).
6. Справа «Собко проти України»: Заява № 15102/10 від 17.03.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b24#Text (дата звернення: 13.03.2026).
7. Главюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 р.): електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків: ХНУВС, ДДУВС, 2023. 82 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5338 (дата звернення: 14.03.2026).
8. Черниченко, І.В., & Мацола, А.А. (2023). Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. С. 358-363. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.62.
9. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. Право на захист в умовах воєнного стану: матеріали Першої науково – практичної конференції (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: Юрид. ф–т Львів. нац. ун–ту ім. І. Франка, 2024. С. 30-35. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnyk_materialiv_I_naukovo_praktychnoi_konferentsii_Pravo_na_zakhyst.pdf (дата звернення: 14.03.2026).
10. Загородній Є.О. Гарантії забезпечення прав людини під час досудового розслідування в умовах воєнного стану: виклики, ризики та напрями вдосконалення гарантій правової захищеності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. №4(90). С. 238-244. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.33.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Ананенко А.Г., Сенченко Н.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.985.7:343.53
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.26

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ІЗ ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Божик В.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-3162-0125

Божик В.І. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності.

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності. Актуальність дослідження зумовлена ускладненням механізмів вчинення таких правопорушень, зростанням ролі електронних даних та необхідністю ефективної міжвідомчої координації в умовах цифровізації економічних процесів. Метою статті є визначення змісту, форм і проблем взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження, а також обґрунтування шляхів її вдосконалення.

Встановлено, що ефективність розслідування безпосередньо залежить від узгодженості дій слідчого з прокурором, оперативними підрозділами, експертними установами, спеціалістами та органами державної влади, які володіють інформацією у сфері фінансово-господарської діяльності. Доведено, що специфіка цієї категорії кримінальних правопорушень полягає у використанні складних фінансових схем, банківських інструментів, електронних інформаційних систем і значного масиву документальних та цифрових даних, що обумовлює необхідність інтегрованої взаємодії суб'єктів.

Проаналізовано основні організаційно-правові форми взаємодії, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій, отримання інформації з державних реєстрів, банківських установ та інших джерел. Визначено, що належна організація взаємодії забезпечує своєчасне отримання доказів, встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення та ідентифікацію причетних осіб.

У результаті дослідження виокремлено ключові проблеми практики: фрагментарність координації між суб'єктами, затримки в обміні інформацією, обмежений доступ до окремих інформаційних ресурсів, а також складність організації спільної діяльності. Обґрунтовано, що зазначені чинники знижують ефективність доказування та ускладнюють досягнення цілей кримінального провадження.

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення механізмів взаємодії, які передбачають посилення координації, стандартизацію інформаційного обміну та оптимізацію організаційних форм співпраці. Запропоновані підходи спрямовані на підвищення ефективності досудового розслідування, забезпечення його повноти, всебічності та неупередженості.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, суб'єкти кримінального провадження, розслідування, підприємницька діяльність, доказування, інформація, кримінальне правопорушення.

Bozhyk V.I. Interaction of the investigator with other participants during the investigation of criminal offenses in the field of business activity.

The article provides a comprehensive analysis of the interaction between the investigator and other participants during the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of business activity. The relevance of the study is obusловлена the increasing complexity of such offenses, the growing role of electronic data, and the need for effective interagency coordination in the context of digitalization of economic processes. The purpose of the article is to determine the content, forms, and challenges of such interaction, as well as to substantiate ways to improve it.

It is established that the effectiveness of the investigation directly depends on the coordination of actions between the investigator and the prosecutor, operational units, expert institutions, specialists, and public authorities possessing relevant financial and economic information. It is demonstrated that the specificity of this category of criminal offenses lies in the use of complex financial schemes, banking instruments, electronic information systems, and a significant volume of documentary and digital data, which necessitates integrated cooperation among participants.

The main organizational and legal forms of interaction are analyzed, particularly in the course of investigative (search) actions and the acquisition of information from state registers, banking institutions, and other sources. It is determined that properly organized interaction ensures the timely collection of evidence, identification of the mechanism of the criminal offense, and detection of involved persons.

The study identifies key practical challenges, including insufficient coordination among participants in criminal proceedings, delays in information exchange, limited access to certain information resources, and difficulties in organizing joint activities. It is substantiated that these factors reduce the effectiveness of evidence gathering and complicate the achievement of the objectives of criminal proceedings.

Scientifically grounded proposals are developed to improve interaction mechanisms, including strengthening coordination, standardizing information exchange, and optimizing organizational forms of cooperation. The proposed approaches are aimed at enhancing the effectiveness of pre-trial investigations and ensuring their completeness, comprehensiveness, and impartiality.

Key words: interaction, investigator, participants in criminal proceedings, investigation, business activity, evidence, information, criminal offense.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку економічних відносин та підприємницької діяльності в Україні супроводжуються ускладненням механізмів здійснення господарських операцій, активним використанням фінансових інструментів, електронних систем обліку та значної кількості документації. За таких умов розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності характеризується підвищеною складністю встановлення фактичних обставин вчинення протиправних діянь, отримання доказової інформації та документування незаконної діяльності суб'єктів господарювання. Значна частина доказів у таких кримінальних провадженнях перебуває у володінні різних державних органів, банківських установ, контролюючих інституцій та інших суб'єктів, що зумовлює необхідність налагодження ефективної взаємодії між ними та органами досудового розслідування.

У зв'язку з цим особливого значення набуває належна організація взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності. Ефективна координація дій між слідчим, оперативними підрозділами, експертними установами, спеціалістами, прокурором та іншими органами державної влади сприяє своєчасному отриманню доказової інформації, встановленню механізму вчинення правопорушення та забезпеченню повного й об'єктивного досудового розслідування. Водночас практика правозастосування свідчить про наявність певних організаційних і процесуальних проблем у сфері взаємодії між зазначеними суб'єктами, що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження цієї проблематики та вироблення відповідних рекомендацій щодо підвищення ефективності такої взаємодії.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми організації взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час досудового розслідування кримінальних правопорушень тривалий час перебувають у полі зору вітчизняних науковців у галузі криміналістики та кримінального процесу. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів організації розслідування, криміналістичної тактики, а також координації діяльності слідчих з оперативними підрозділами, експертами та іншими учасниками кримінального провадження зробили В.П. Бахін, В Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, М.С. Цуцкіридзе, К.О. Чаплинський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур, В.В. Юсупов та інші вчені. У їхніх працях розглянуто загальнотеоретичні засади організації розслідування, поняття та форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, принципи координації діяльності різних суб'єктів кримінального провадження, а також тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Водночас, попри значну кількість наукових праць, присвячених загальним питанням взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження, окремі аспекти цієї проблеми у контексті розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують подальшого наукового осмислення питання організації взаємодії слідчого з контролюючими органами, банківськими установами, експертними установами та іншими суб'єктами, які володіють важливою інформацією щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є дослідження особливостей взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Передусім, варто зазначити, що серед правоохоронних органів України повноваженнями щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності наділені практично всі основні суб'єкти системи кримінальної юстиції, зокрема На-

ціональна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України та інші спеціально уповноважені органи. Така множинність суб'єктів зумовлена специфікою досліджуваних кримінальних правопорушень, які посягають одночасно на економічні, фінансові, податкові, бюджетні, банківські та управлінські відносини, а також нерідко поєднуються із службово-корупційними й організованими формами злочинної діяльності. Компетенція кожного із вказаних органів визначається як положеннями кримінального процесуального законодавства, так і спеціальними законами, що регламентують їх статус. Проте, розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності часто здійснюється в умовах перетину повноважень різних правоохоронних органів, або їх одночасного залучення, що об'єктивно потребує налагодження чіткої, системної та узгодженої взаємодії між ними.

Повноваження органів Національної поліції України як одного з основних суб'єктів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності закріплені не лише у положеннях Закону України «Про Національну поліцію», а й у підзаконних нормативно-правових актах, що конкретизують напрями, форми та механізми такої взаємодії. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [1]. Зазначена норма отримала подальший розвиток у Положенні про Національну поліцію, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877, відповідно до якого Національна поліція під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав, а також підприємствами, установами та організаціями [2]. У контексті розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності така взаємодія має особливе значення, оскільки більшість зазначених посягань характеризуються складними фінансово-господарськими схемами, використанням різних суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі й банківських установ, електронних платіжних систем, а також маскуванням злочинних дій під легальні економічні операції. У свою чергу, це зумовлює потребу залучення до взаємодії не лише слідчих підрозділів, а й оперативних служб поліції, аналітичних підрозділів, зокрема, кримінального аналізу, кіберполіції, а також інших правоохоронних і контролюючих органів.

Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями наділена широким колом завдань, спрямованих на захист економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу держави, а також на попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України, у тому числі у сфері економіки (ст. 1, 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [3]). У контексті розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності СБУ виступає важливим суб'єктом взаємодії, насамперед у тих кримінальних провадженнях, де економічні посягання поєднуються з ознаками організованої злочинності, корупції, фінансування підривної діяльності або використанням суб'єктів підприємницької діяльності як інструменту прикриття протиправної діяльності.

Специфіка статусу СБУ у системі протидії економічним загрозам полягає, по-перше, у тому, що зазначений орган виконує не лише правоохоронні, а й контррозвідувальні та безпекові функції, що дозволяє виявляти приховані, системні та довгострокові загрози у сфері підприємницької діяльності, зокрема ті, що мають міжрегіональний або транснаціональний характер. По-друге, СБУ уповноважена здійснювати контррозвідувальне забезпечення економічної безпеки, що передбачає виявлення осіб і структур, які використовують суб'єкти підприємництва для легалізації (відмивання) доходів, фінансування забороненої діяльності, незаконного виведення капіталів за кордон або завдання шкоди стратегічним галузям економіки [4, с. 159]. За таких умов взаємодія слідчого з підрозділами СБУ набуває особливого значення під час отримання аналітичної інформації, матеріалів контррозвідувального характеру, а також у процесі документування складних фінансово-економічних схем.

Логічним продовженням аналізу системи взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності є звернення до Бюро економічної безпеки України як спеціалізованого органу, на який покладено завдання щодо протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Особливості організації діяльності БЕБ зумовлюють тісну взаємодію детективних підрозділів з ін-

формаційно-аналітичними підрозділами, що має істотне значення для забезпечення повноти та обґрунтованості досудового розслідування. Відповідно до наказу «Про затвердження Порядку взаємодії інформаційно-аналітичних підрозділів із підрозділами детективів Бюро економічної безпеки України», детективи БЕБ здійснюють взаємодію з інформаційно-аналітичними підрозділами з метою отримання аналітичних матеріалів та інформаційних документів, необхідних для виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ [5].

Також важливе місце в системі суб'єктів, з якими слідчий взаємодіє під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, посідає Державна податкова служба України (ДПС України), як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику та здійснює контроль за додержанням податкового законодавства. Відповідно до Положення про Державну податкову службу України, ДПС України забезпечує реалізацію державної політики у сфері адміністрування податків і зборів, здійснює контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податкових зобов'язань, а також проводить аналітичну роботу з виявлення ризикових фінансово-господарських операцій та схем ухилення від оподаткування [6].

Практична значущість взаємодії слідчого з ДПС України полягає насамперед у можливості отримання відомостей про податкову звітність суб'єктів господарювання, результати документальних та фактичних перевірок, дані щодо руху податкового кредиту, формування податкових зобов'язань, використання ризикових контрагентів, а також інформації про зупинення реєстрації податкових накладних і виявлені ознаки фіктивності господарських операцій [7].

Матеріали перевірок ДПС України часто слугують підставою для внесення відомостей до ЄРДР або використовуються для підтвердження версій щодо: безтоварного характеру операцій; штучного формування податкового кредиту; використання фіктивних та транзитних підприємств; заниження об'єкта оподаткування; приховування реальних обсягів доходів [8]. Загалом взаємодія слідчого з посадовими особами ДПС України реалізується у формах надання запитуваної інформації, участі спеціалістів податкової служби у слідчих (розшукових) діях, залучення їх для роз'яснення специфіки податкового обліку, а також використання результатів податкових перевірок при призначенні судово-економічних експертиз.

Водночас, у процесі розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності слідчий здійснює взаємодію не лише в межах системи правоохоронних органів, а й з іншими суб'єктами, наділеними відповідними повноваженнями у сфері фінансово-господарських, контрольних, реєстраційних та дозвільних правовідносин. До таких суб'єктів належать органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, а також інші юридичні особи, у володінні яких перебувають документи, відомості і матеріали, що можуть мати значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. У зв'язку з цим під час організації взаємодії слідчому доцільно враховувати таке. По-перше, посадові особи органів місцевого самоврядування, керівники та працівники підприємств, а також інші відповідальні особи можуть володіти відомостями про обставини підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності. По-друге, взаємодія повинна бути спрямована на забезпечення повного та своєчасного одержання від таких суб'єктів відомостей, необхідних для з'ясування фактичних обставин кримінального правопорушення, встановлення кола причетних осіб, розміру заподіяної шкоди та способу її заподіяння. По-третє, при визначенні форм і способів взаємодії необхідно враховувати правовий статус відповідного суб'єкта, обсяг його повноважень, встановлений законом порядок зберігання та надання інформації, а також вимоги щодо захисту інформації з обмеженим доступом. По-четверте, взаємодія може здійснюватися як у межах виконання окремих слідчих (розшукових) дій, так і на постійній основі протягом усього досудового розслідування шляхом систематичного обміну інформацією та документами. По-п'яте, організація взаємодії має ґрунтуватися на дотриманні принципів законності, чіткого розмежування компетенції, процесуальної самостійності учасників, координації дій, а також нерозголошення відомостей досудового розслідування [9, с. 57–64; 10, с. 415].

Насамперед, зазначимо, що важливе місце у системі взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності займають органи державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, діяльність яких спрямована на ведення та забезпечення функціонування Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [11].

Окремого значення набуває можливість отримання копій реєстраційних справ, у тому числі установчих документів, рішень засновників, довіреностей, протоколів загальних зборів, заяв та інших документів, поданих для державної реєстрації. Аналіз цих матеріалів дає змогу виявляти ознаки підроблення документів, використання підставних осіб, а також невідповідність між задекларованими відомостями та фактичним станом діяльності підприємства. Крім того, відомості

з Єдиного державного реєстру використовуються для встановлення взаємозв'язків між різними суб'єктами господарювання через спільних засновників, керівників, кінцевих бенефіціарних власників або адреси реєстрації. Такі дані сприяють викриттю мережі взаємопов'язаних підприємств, що застосовуються у схемах мінімізації податкових зобов'язань, легалізації доходів або незаконної конвертації коштів [11].

Варто наголосити, що одним із важливих контролюючих органів, із яким пов'язана тісна взаємодія слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, діяльність якої спрямована на реалізацію державної політики у сферах державного контролю за дотриманням законодавства про безпечність та якість харчових продуктів, ветеринарну медицину, карантин і захист рослин, а також у сфері захисту прав споживачів [12].

Значна частина кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності пов'язана з виробництвом, зберіганням, транспортуванням та реалізацією продукції, яка не відповідає встановленим вимогам, є фальсифікованою або небезпечною для життя і здоров'я людей. Такі порушення супроводжуються ухиленням від оподаткування, підробленням документів, незаконним використанням товарних знаків, введенням споживачів в оману щодо походження та властивостей товару. У свою чергу, матеріали перевірок, інспектувань та лабораторних досліджень, проведених продспоживслужбою, можуть містити відомості про фактичні обсяги виробництва і реалізації продукції, невідповідність маркування, використання сировини невстановленого походження, порушення технологічних процесів, відсутність дозвільних документів або ліцензій [12]. Для слідчого ці дані мають значення як джерело відомостей про характер господарської діяльності суб'єкта підприємництва та можливі способи отримання незаконного прибутку. Необхідно звертати увагу на акти державного контролю, приписи, протоколи про порушення законодавства, рішення про тимчасове зупинення виробництва або обігу продукції, а також висновки лабораторних досліджень. Сукупний аналіз таких документів дозволяє простежити системність порушень, визначити їх тривалість, а також встановити осіб, які приймали і виконували рішення щодо випуску або реалізації небезпечної чи фальсифікованої продукції. Крім того, взаємодія слідчого з Держпродспоживслужбою має значення при перевірці версій щодо легальності походження товарів, дотримання вимог технічних регламентів, наявності сертифікатів відповідності, санітарних та ветеринарних документів. Такі відомості дозволяють викривати схеми прикриття незаконного виробництва або імпорту продукції через використання підроблених дозвільних документів.

Суттєве значення у системі взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності належить і Державній службі фінансового моніторингу України [13]. Функціональне призначення її полягає у збиранні, обробці, аналізі та узагальненні інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з протиправною діяльністю, у тому числі з використанням суб'єктів підприємницької діяльності як інструменту для приховування злочинного походження коштів. Саме тому матеріали, сформовані цим органом, нерідко виступають підставою для внесення відомостей до ЄРДР.

Взаємодія слідчого з Державною службою фінансового моніторингу України реалізується, насамперед, шляхом отримання узагальнених матеріалів щодо фінансових операцій, які мають ознаки легалізації доходів, ухилення від оподаткування, фіктивного підприємництва, незаконної конвертації грошових коштів або використання підконтрольних юридичних осіб. Такі матеріали містять відомості про рух коштів, характер операцій, коло задіяних суб'єктів, а також попередні аналітичні висновки щодо можливих способів протиправної діяльності. Практичну цінність має також залучення фахівців Державної служби фінансового моніторингу України як спеціалістів для надання консультацій з питань аналізу фінансових потоків, інтерпретації складних фінансових операцій, виявлення ознак маскування джерел походження коштів та визначення типових схем використання суб'єктів підприємницької діяльності у злочинних цілях [13]. Крім того, взаємодія слідчого з Державною службою фінансового моніторингу України має важливе значення при розслідуванні кримінальних правопорушень, що характеризуються транснаціональним характером, оскільки цей орган здійснює обмін інформацією з іноземними підрозділами фінансової розвідки, що дозволяє отримувати відомості про рух коштів за межами України.

Вагоме місце у системі міжвідомчої взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності посідає і Антимонопольний комітет України як державний орган зі спеціальним статусом, уповноважений забезпечувати захист економічної конкуренції та запобігати зловживанням на ринках [14].

Специфіка участі Антимонопольного комітету України у кримінальному провадженні полягає в тому, що в межах своєї компетенції цей орган виявляє, фіксує та досліджує факти антиконку-

рентних узгоджених дій, зловживання монопольним (домінуючим) становищем, недобросовісної конкуренції, а також порушення законодавства у сфері концентрацій та узгоджених дій суб'єктів господарювання. У практичному вимірі саме ці порушення нерідко виступають передумовою для вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із легалізацією доходів, ухиленням від оподаткування, фіктивним підприємництвом, заволодінням майном або зловживанням службовим становищем. Матеріали Антимонопольного комітету України можуть містити відомості про штучне формування ринкових цін, координацію поведінки між конкуруючими суб'єктами, створення контрольованих груп підприємств, використання підставних юридичних осіб, а також механізми витіснення конкурентів. Окрему цінність становлять рішення органів Антимонопольного комітету України, прийняті за результатами розгляду справ про порушення конкурентного законодавства [14]. Вони дозволяють відтворити послідовність дій суб'єктів підприємницької діяльності, встановити способи досягнення протиправного результату та підтвердити наявність стійких господарських зв'язків між учасниками, що має значення для доведення умислу та системності протиправної поведінки.

Окреме місце серед суб'єктів, з якими слідчий взаємодіє під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, посідає Національний банк України як центральний банк держави та регулятор банківського сектору. Його компетенція охоплює формування та реалізацію грошово-кредитної політики, регулювання і нагляд за діяльністю банків, платіжних організацій та небанківських фінансових установ, а також забезпечення стабільності фінансової системи загалом [15].

Значення Національного банку України для досудового розслідування полягає насамперед у можливості отримання відомостей про фінансові операції, які використовуються суб'єктами підприємницької діяльності для маскування протиправної діяльності, зокрема ухилення від оподаткування, легалізації (відмивання) доходів, незаконної конвертації коштів, виведення активів за кордон або фінансування фіктивних операцій. Через систему банківського нагляду Національний банк акумулює інформацію про підозрілі транзакції, порушення банками вимог фінансового моніторингу, недотримання обмежень щодо проведення окремих операцій. У межах взаємодії зі слідчим значущими є результати інспекційних перевірок банків, матеріали щодо застосування заходів впливу до фінансових установ, інформація про відкриття та обслуговування рахунків, рух коштів, осіб клієнтів банку, використання кореспондентських рахунків, операції з готівкою, валютні операції та транскордонні перекази. Окремого значення набувають відомості Національного банку України щодо діяльності небанківських фінансових установ (фінансових компаній, ломбардів, операторів електронних грошей), які нерідко використовуються у схемах дроблення платежів, створення фіктивної заборгованості, псевдокредитування або маскування реального походження коштів. Крім того, інформація, що формується Національним банком України, може бути використана для перевірки правдивості показань учасників кримінального провадження щодо джерел походження коштів, характеру господарських операцій, реальності договірних відносин між суб'єктами підприємництва [15].

Висновки. Доведено, що розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності є багатосуб'єктним, міжвідомчим, а в окремих провадженнях – і міжнародним процесом, де основна доказова інформація зосереджена в реєстрах, інформаційних системах, фінансово-облікових масивах та у володінні різних органів і установ. У межах підрозділу нами проаналізовано взаємодію слідчого з основними суб'єктами забезпечення та супроводження розслідування, зокрема: оперативними підрозділами НПУ, СБУ, ДБР і БЕБ (залежно від підслідності); органами прокуратури як процесуальними керівниками; Державною податковою службою та Держмитслужбою (податкові та митні дані); Державною аудиторською службою та іншими суб'єктами фінансового контролю (перевірки, ревізії, аудити); НАЗК (виявлення корупційних ризиків, перевірка декларацій/конфлікту інтересів у відповідних сегментах); АРМА (розшук, арешт, оцінка та управління активами, у тому числі з метою збереження їх вартості й подальшої конфіскації/відшкодування шкоди); банківськими та фінансовими установами, НБУ і суб'єктами фінансового моніторингу (рух коштів, фінансові профілі, підозрілі операції); державними реєстрами та органами, що їх адмініструють (ЄДР, реєстр речових прав, реєстри транспортних засобів); органами місцевого самоврядування, державними та комунальними підприємствами, а також окремими суб'єктами господарювання (вихідні документи, договори, первинні носії обліку, посадові повноваження); а також механізмами міжнародної правової допомоги й міжнародного розшуку у провадженнях із транснаціональним сегментом (нерезиденти, імпорт/експорт, офшорні рахунки за кордоном).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print.

2. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text.
3. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.
4. Рєзнік О.М., Андрійченко Н.С. Специфіка адміністративно-правового статусу СБУ як суб'єкта захисту фінансової системи держави. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 156–160.
5. Про затвердження Порядку взаємодії; інформаційно-аналітичних підрозділів із підрозділами детективів Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки України від 23 січ. 2023 р. № 24. Відомчий документ.
6. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 06 берез. 2019 р. № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text.
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
8. Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок дотримання законодавства України з питань податкового, валютного та іншого законодавства платниками податків: наказ Міністерства фінансів України від 20 серп. 2015 р. № 727. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1300-15#Text.
9. Trach S., Nahorniuk-Danyliuk O., Rossokxa S., Tsutskiridze M., Yermakov Y. Use of specific forms of international cooperation in special criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 58. P. 57–64. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.6.
10. Нікітінський О.П. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами у сфері охорони здоров'я: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 308 с.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/print.
12. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 верес. 2015 р. № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF/print.
13. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 лип. 2015 р. № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text.
14. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 лист. 1993 р. № 3659-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12/ed20240101/print.
15. Про Національний банк України: Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/print.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Божик В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.27

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ

Галаган С.О.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0003-4028-942X

Галаган С.О. Міжнародно-правові стандарти доказування у механізмі забезпечення справедливого правосуддя.

У статті здійснено комплексне дослідження міжнародно-правових стандартів доказування як ключового елементу механізму забезпечення справедливого правосуддя у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що формування зазначених стандартів відбувається переважно у межах правозастосовної діяльності міжнародних судових інституцій, насамперед Європейського суду з прав людини, який шляхом тлумачення положень міжнародних договорів розкриває зміст і межі реалізації права на справедливий судовий розгляд. Встановлено, що міжнародні стандарти доказування мають комплексний, інтегративний характер та охоплюють як процесуальні, так і інституційні гарантії судочинства.

Проаналізовано положення основних міжнародно-правових актів, які закріплюють фундаментальні гарантії справедливого судового розгляду. Доведено, що їх зміст не є статичним, а розвивається через практику міжнародних судових органів, що забезпечує адаптацію стандартів до сучасних викликів правозастосування. Особливу увагу приділено аналізу таких ключових стандартів доказування, як презумпція невинуватості, змагальність та рівність сторін, безсторонність і незалежність суду, безпосередність дослідження доказів, а також обов'язковість мотивування судових рішень. Встановлено, що зазначені стандарти не лише визначають порядок доказування, але й виступають гарантіями недопущення свавілля з боку держави та забезпечення реальної рівності учасників кримінального провадження.

Окремо досліджено стандарт доведеності вини «поза розумним сумнівом», який визнається універсальним критерієм у міжнародній судовій практиці. З'ясовано, що його застосування передбачає досягнення такого рівня переконливості доказів, який виключає обґрунтовані сумніви щодо винуватості особи, а також вимагає всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Зроблено висновок, що міжнародні стандарти доказування виступають важливим інструментом забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень, а їх ефективна імплементація у національне законодавство є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави.

Ключові слова: справедливий суд, доказування, міжнародні стандарти, презумпція невинуватості, змагальність, безсторонність суду.

Galagan S.O. International law standards of evidence in fair justice mechanism.

The article has a comprehensive investigation of international legal standards of evidence as a key element in the mechanism for ensuring fair justice in the criminal process. It is agreed that the formation of the meaning of standards is important between the legal activities of international judicial institutions, first of all, before the European Court of Human Rights, which is a way of tarnishing the situation of international agreements reveal the scope and boundaries of the implementation of the right to a fair trial. It has been established that international standards of evidence are complex, integrative in nature and require both procedural and institutional guarantees of judicial integrity.

The provisions of the main international legal acts are analyzed, which consolidate the fundamental guarantees of a fair trial. It has been demonstrated that their position is not static, but develops through the practice of international judicial authorities, which ensures the adaptation of standards to current demands for legal regulation. Particular attention is paid to the analysis of such key standards of evidence as the presumption of innocence, fairness and fairness of the parties, impartiality and independence of the court, thoroughness of investigation of evidence, as well as the complexity of the motivation of the ship's decisions. It has been established that the established standards not only determine the order of proof, but also act as guarantees of preventing Swaville from the side of the state and ensuring the real equality of participants in criminal activities.

The standard of evidence of guilt «a posture of reasonable doubt», which is recognized as a universal criterion in international judicial practice, has been thoroughly examined. It is clear that this statement

conveys the reach of such a level of variability of evidence, which includes substantiated doubts about the guilt of the individual, and also requires a comprehensive, continuous and unforeseen investigation of the situation. criminal activities. It has been established that international standards of evidence act as an important tool for ensuring the legality, validity and fairness of court decisions, and their effective implementation in national legislation. the necessary mental functioning of a democratic rule of law.

Key words: fair trial, evidence, international standards, presumption of innocence, presumption, impartiality to the court.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правових систем та посилення ролі міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини особливої актуальності набуває проблема забезпечення справедливого правосуддя у кримінальному процесі. Центральне місце у цьому механізмі посідає інститут доказування, який визначає можливість встановлення істини у проваджені, формування внутрішнього переконання суду та ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Саме від якості доказування залежить ефективність реалізації принципу верховенства права, а також рівень довіри суспільства до судової системи.

Разом із тим, національні моделі кримінального процесу не завжди повною мірою відповідають міжнародно-правовим стандартам, що регламентують порядок збирання, дослідження та оцінки доказів. Особливо це проявляється у питаннях забезпечення рівності сторін, дотримання презумпції невинуватості, допустимості доказів, отриманих із порушенням прав людини, а також у недостатній обґрунтованості судових рішень. Наявність таких проблем свідчить про необхідність глибокого наукового осмислення міжнародних стандартів доказування та їх ролі у забезпеченні справедливого правосуддя [1, с. 10-11].

Додаткової складності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли держава може вдаватися до обмеження окремих прав і свобод, що створює ризики звуження процесуальних гарантій. У таких умовах особливо важливо забезпечити дотримання базових міжнародних стандартів, які мають універсальний характер і не можуть бути скасовані навіть за надзвичайних обставин. Важливим аспектом дослідження є також динамічний характер міжнародних стандартів доказування, які формуються та розвиваються у практиці міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини [2, с. 15-16]. Це зумовлює необхідність постійного оновлення національного законодавства та правозастосовної практики відповідно до нових правових позицій, що виникають у результаті розгляду конкретних проваджень.

Таким чином, актуальність дослідження міжнародно-правових стандартів доказування обумовлена потребою забезпечення ефективного механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд, удосконалення національного кримінального процесуального законодавства та підвищення рівня гарантій захисту прав людини в Україні.

Метою статті є дослідження змісту та значення міжнародно-правових стандартів доказування, а також визначення їх ролі у механізмі забезпечення справедливого правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика міжнародно-правових стандартів доказування у механізмі забезпечення справедливого правосуддя має міжгалузевий характер, оскільки перебуває на перетині міжнародного права прав людини, кримінального процесуального права, судової практики Європейського суду з прав людини та доктрини доказового права. У науковій літературі зазначена проблема розглядається переважно крізь призму права на справедливий судовий розгляд, презумпції невинуватості, стандарту доведеності вини «поза розумним сумнівом», допустимості доказів, рівності сторін та змагальності кримінального провадження.

Вагомий внесок у дослідження права на справедливий суд та його структурних елементів зробили Г.І. Бережанський, Л.П. Брич, В. Вапнярчук, І. Гриценко, Н.М. Грень, В.В. Гутник, Є.О. Качанов, У.З. Коруц, О.В. Лемак, М. Погорецький, П. Рабінович, Б. Ратушна, Н.П. Сиза, О. Ткачук та інші науковці. У їхніх працях обґрунтовано, що справедливий судовий розгляд не може зводитися лише до формального доступу до суду або дотримання окремих процедурних вимог.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що проблема міжнародно-правових стандартів доказування ще не отримала вичерпного розв'язання. У більшості праць окремо досліджуються право на справедливий суд, допустимість доказів, презумпція невинуватості, однак недостатньо уваги приділяється їх системному зв'язку саме в межах єдиного механізму забезпечення справедливого правосуддя. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження міжнародно-правових стандартів доказування як цілісної системи гарантій, що визначає якість кримінального провадження та справедливість судового рішення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові стандарти доказування становлять складну, багаторівневу систему норм і принципів, що формуються на перетині міжнародного права, прав людини та кримінального процесу. Їх особливість полягає у тому, що вони не мають виключно

нормативного походження, а виникають у процесі тлумачення міжнародних договорів судовими інституціями, насамперед Європейським судом з прав людини, який шляхом прецедентної практики наповнює абстрактні положення конкретним змістом. Саме тому стандарти доказування мають динамічний характер і постійно уточнюються залежно від нових викликів правозастосування, що забезпечує їх адаптивність та ефективність [3, с. 195-196].

У фундаменті міжнародних стандартів доказування лежить право на справедливий судовий розгляд, яке виступає інтегративною правовою категорією. Його зміст не обмежується процесуальними гарантіями, а охоплює також матеріальні та інституційні аспекти функціонування правосуддя. У цьому контексті доказування розглядається не лише як технічна діяльність із збирання та оцінки доказів, а як центральний механізм реалізації права на справедливий суд. Саме через доказування забезпечується встановлення фактичних обставин провадження, перевірка аргументів сторін та формування внутрішнього переконання суду [4, с. 179].

Одним із ключових аспектів міжнародних стандартів доказування є їх універсальність та обов'язковість для держав. Вони не залежать від особливостей національної правової системи і мають бути дотримані навіть за умов надзвичайного або воєнного стану [5, с. 125-126]. Це означає, що базові принципи справедливого правосуддя, зокрема ті, що стосуються доказування, не можуть бути скасовані або істотно обмежені, оскільки випливають із принципу верховенства права. У цьому проявляється їх імперативний характер, що забезпечує єдність стандартів правосуддя у міжнародному правовому просторі.

У структурі міжнародних стандартів доказування доцільно виокремити інституційні та процесуальні елементи, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Інституційні елементи визначають вимоги до суду як органу правосуддя, тоді як процесуальні – регламентують порядок здійснення доказування. Такий поділ дозволяє системно розглядати стандарти доказування як єдину модель, у межах якої забезпечується справедливість судового розгляду. Інституційні стандарти охоплюють передусім вимоги до незалежності, безсторонності та компетентності суду. Незалежність означає, що суд здійснює правосуддя без будь-якого зовнішнього впливу, що є необхідною умовою об'єктивного дослідження доказів [6, с. 269-270].

Безсторонність, у свою чергу, гарантує відсутність упередженості у процесі оцінки доказів і передбачає як внутрішню нейтральність судді, так і зовнішнє сприйняття суду як неупередженого органу. Компетентність суду включає професійну підготовку суддів, їх здатність застосовувати право та оцінювати докази, а також дотримання правил юрисдикції, що визначають повноваження суду розглядати конкретне провадження. У сукупності ці елементи забезпечують легітимність доказового процесу та довіру до його результатів.

Процесуальні стандарти доказування охоплюють принципи, які безпосередньо регулюють порядок збирання, дослідження та оцінки доказів. Центральне місце серед них займає принцип змагальності, який визначає модель кримінального процесу як протистояння сторін обвинувачення і захисту. У межах цього принципу доказування здійснюється шляхом представлення сторонами власних доказів і аргументів, а суд забезпечує рівні умови для їх реалізації [7, с. 163-164]. Важливо підкреслити, що змагальність не є суто формальною вимогою, а передбачає реальну можливість сторін впливати на процес доказування, що включає доступ до доказів, право їх дослідження та можливість їх спростування.

Тісно пов'язаний із змагальністю принцип рівності сторін, який забезпечує баланс процесуальних можливостей. У міжнародній практиці цей принцип трактується не як формальна рівність, а як забезпечення такого процесуального становища, за якого жодна сторона не має істотних переваг. У кримінальному процесі це особливо важливо, оскільки держава в особі органів обвинувачення володіє значними ресурсами, що може порушити баланс [8, с. 133-134]. Тому міжнародні стандарти вимагають створення додаткових гарантій для сторони захисту, включаючи доступ до матеріалів кримінального провадження, право на правову допомогу та можливість ефективного оспорювання доказів.

Наступним важливим стандартом є принцип безпосередності дослідження доказів, який передбачає, що суд повинен формувати свої висновки на основі доказів, безпосередньо досліджених у судовому засіданні. Це забезпечує об'єктивність сприйняття доказової інформації та дозволяє суду оцінити не лише зміст доказів, але й спосіб їх подання, поведінку учасників процесу та інші обставини, що мають значення для встановлення істини. Водночас міжнародна практика допускає певну гнучкість у застосуванні цього принципу, визнаючи можливість використання непрямих доказів або показань свідків, які не були допитані у суді, за умови дотримання відповідних процесуальних гарантій.

Особливе місце у системі стандартів доказування займає презумпція невинуватості, яка визначає фундаментальні засади доказового процесу. Вона встановлює, що особа вважається невину-

ватою, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку, а обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення. Презумпція невинуватості також передбачає заборону будь-яких форм попереднього визнання вини, включаючи публічні заяви посадових осіб, що можуть створити відповідне враження. У доказовому аспекті цей принцип означає, що всі сумніви щодо доведеності вини повинні тлумачитися на користь обвинуваченого [9, с. 162-163].

Ключовим елементом міжнародних стандартів доказування є критерій доведеності вини «поза розумним сумнівом». Цей стандарт визначає рівень доказової переконаності, необхідний для ухвалення обвинувального вироку. Його зміст полягає у тому, що сукупність доказів повинна виключати будь-які обґрунтовані сумніви щодо винуватості особи. Водночас цей стандарт не означає абсолютної впевненості, а передбачає досягнення такого рівня переконливості, який є достатнім для розумної людини. Він поєднує об'єктивний аспект (якість і достатність доказів) та суб'єктивний (внутрішнє переконання суду), що робить його універсальним інструментом оцінки доказів.

Важливим компонентом міжнародних стандартів доказування є також вимога допустимості доказів. У міжнародній практиці сформовано підхід, відповідно до якого використання доказів, отриманих із порушенням прав людини, може призвести до визнання всього судового розгляду несправедливим. Особливо категорично забороняється використання доказів, здобутих шляхом катування або нелюдського поводження. Водночас щодо інших порушень застосовується принцип оцінки справедливості провадження в цілому, що дозволяє враховувати всі обставини кримінального провадження [10, с. 24-25].

Окремої уваги заслуговує стандарт мотивованості судових рішень, який є необхідною умовою прозорості та підконтрольності правосуддя. Судове рішення повинно містити чітке обґрунтування, яке пояснює, чому суд дійшов певних висновків, які докази були враховані, а які відхилені, і з яких причин. Це дозволяє перевірити правильність застосування права, забезпечує довіру до судової системи та створює умови для ефективного оскарження рішень. Слід також звернути увагу на взаємозв'язок міжнародних стандартів доказування із принципом верховенства права. Саме цей принцип виступає фундаментом, на якому ґрунтується вся система гарантій справедливого правосуддя. Він вимагає, щоб доказування здійснювалося відповідно до закону, із дотриманням прав людини та без будь-якого свавілля. У цьому контексті міжнародні стандарти доказування виступають конкретизацією принципу верховенства права у сфері кримінального процесу.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що міжнародно-правові стандарти доказування формують цілісну систему гарантій, яка визначає якість кримінального судочинства. Вони забезпечують баланс між інтересами держави у притягненні винних до відповідальності та правами особи на захист від необґрунтованого обвинувачення. Їх імплементація у національне законодавство є необхідною умовою забезпечення справедливого правосуддя, утвердження принципу верховенства права та підвищення ефективності судової системи.

Висновки. Узагальнення положень міжнародного права, доктринальних підходів і практики міжнародних судових інституцій дає підстави стверджувати, що міжнародно-правові стандарти доказування становлять системоутворюючий елемент механізму забезпечення справедливого правосуддя у кримінальному процесі. Їх формування відбувається переважно через правозастосовну діяльність міжнародних судових органів, що зумовлює їх динамічний характер і здатність адаптуватися до сучасних викликів правозастосування. Ці стандарти мають інтегративну природу, оскільки поєднують інституційні та процесуальні гарантії судочинства, забезпечуючи єдність організаційних засад правосуддя та процедур доказування. Вони визначають не лише порядок збирання, дослідження й оцінки доказів, але й загальні вимоги до діяльності суду, зокрема його незалежність, безсторонність і компетентність, що виступають передумовою об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження.

Водночас процесуальні принципи змагальності, рівності сторін і безпосередності дослідження доказів забезпечують справедливий баланс між учасниками кримінального провадження та унеможливлюють процесуальну перевагу однієї зі сторін. Ключове значення у системі міжнародних стандартів доказування має презумпція невинуватості, яка визначає розподіл тягаря доказування і гарантує, що особа не може бути визнана винною без належного та переконливого доведення її вини. У цьому контексті стандарт доведеності «поза розумним сумнівом» виступає універсальним критерієм оцінки доказів, який забезпечує високий рівень доказової переконаності та запобігає необґрунтованому засудженню. Не менш важливим є принцип допустимості доказів, який виключає використання матеріалів, отриманих із порушенням прав людини, а також вимога мотивованості судових рішень, що забезпечує прозорість і підконтрольність правосуддя.

Міжнародні стандарти доказування мають універсальний характер і поширюються на всі стадії кримінального процесу, зберігаючи свою обов'язковість навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Їх реалізація у національній правовій системі є необхідною умовою забезпечення ефек-

тивного судового захисту прав людини, дотримання принципу верховенства права та підвищення довіри до судової влади. Таким чином, міжнародно-правові стандарти доказування виступають не лише юридичним орієнтиром, але й фундаментальною гарантією справедливості кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П., Ратушна Б. Загальнотеоретичні проблеми права на належне доказування в українському судочинстві (у світлі практики Страсбурзького суду). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 3. С. 7–19. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-7-19.pdf.
2. Гутник В.В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: автореф. дис … д-ра юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 42 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/items/73d9c0e9-fa45-49ff-aa2a-dabe43386ce8.
3. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монограф. Харків: ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с. URL: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2852/1/2017.pdf?utm_source=chatgpt.com.
4. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К. Т., 2020. 452 с. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=PMVL7ZAAAAAJ&citation_for_view=PMVL7ZAAAAAJ:u5HHmVD_uO8C.
5. Климкевич Р.А. Кримінальне процесуальне законодавство України та Європейського Союзу: апроксимація та диференціація: дис. докт. філософ. 081 – Право. Львів, 2022. 285 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4759/1/%D0%94%D 0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf?utm_source=chatgpt.com.
6. Брич Л.П. Право на вмотивоване судове рішення у кримінальному провадженні як складова права на справедливий суд в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки.* 2017. № 63. С. 268–281. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4907.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/KPK-komentar.pdf.
8. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 132-137. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_ of_%20papers/vnulpurn_2015_825_23.pdf.
9. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 229 с. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1269.
10. Качанов Є.О. Право на справедливий суд як основоположна гарантія прав людини: історичний розвиток концепції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 23–27 URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2017/5/tom_1/7.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Галаган С.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.135 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.28

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЧЕРЕЗ ЗАКІНЧЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: DE LEGE FERENDA

Гладун О.З.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
керівник Управління антикорупційної політики
Національного агентства з питань запобігання корупції
ORCID: 0000-0003-2220-2394

Загиней-Заболотенко З.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-8679-124X

Гладун О.З., Загиней-Заболотенко З.А. Закриття кримінального провадження через закінчення строку досудового розслідування: de lege ferenda.

У статті розглянуто проблему правових наслідків закінчення строків досудового розслідування для кримінального провадження. Проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн та встановлено, що регулювання питання строків досудового розслідування здійснюється, виходячи з особливостей національної системи кримінального судочинства. Зроблено обґрунтований висновок, за яким строк досудового розслідування належить до строків виконання обов'язку, сплив якого не скасовує обов'язок прокурора закінчити досудове розслідування. При цьому проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій після закінчення строку досудового розслідування зумовлює їх недійсність і недопустимість доказів, отриманих за результатами їх проведення. На основі вивчення міжнародного досвіду зроблено висновок про відсутність належних передумов для закріплення в національному законодавстві вимоги щодо обов'язкового закриття кримінального провадження через закінчення строку досудового розслідування. Автори обстоюють ідею про відсутність потреби у виключенні пункту 10 частини 1 статті 284 Кримінального процесуального кодексу України з переліку підстав для закриття кримінального провадження. Натомість пропонують доповнити зазначену статтю положенням про порядок прийняття прокурором процесуального рішення в разі подання стороною захисту клопотання про закриття провадження за вказаною підставою. В разі відмови в задоволенні такого клопотання, прокурор у найкоротший строк повинен звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Наведено ключові інструменти судового контролю за дотримання прав і свобод людини у випадках закінчення строків досудового розслідування, проаналізовано їх ефективність. Наголошується на неприпустимості змішування строку досудового розслідування та строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, що є різними за своїм правовим змістом і призначенням строками. Запропоновані авторами зміни покликані сприяти реалізації презумпції невинуватості особи та гарантії розумних строків у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальний строк, повідомлення про підозру, закінчення строків досудового розслідування, закриття кримінального провадження, докази та доказування, недопустимість доказів, слідчі (розшукові) дії, правова позиція Верховного Суду.

Hladun O.Z., Zahynei-Zabolotenko Z.A. Closure of criminal proceedings due to the expiration of the pre-trial investigation period: de lege ferenda.

The problem of the legal consequences for criminal proceedings of the pretrial investigation period expiration is revealed in the article. The criminal procedure legislation of foreign countries has been analysed, and it has been established that the regulation of the duration of pre-trial investigations is based on the specific features of the national criminal justice system. A well-founded conclusion was made, according to which pre-trial investigation period belongs to the procedural period for fulfilling an obligation and its expiry does not cancel the prosecutor's duty to finish the pre-trial investigation.

At the same time, conducting any investigative (search) actions after the expiration of the pre-trial investigation period renders them invalid and makes inadmissible the evidence obtained as a result of their conduct. Based on the study of international experience, it was concluded that there are no adequate prerequisites for enshrining in national legislation the requirement for the mandatory closure of criminal proceedings due to the expiration of the pre-trial investigation period. The authors argue that there is no need to exclude Clause 10, Part 1, Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine from the list of grounds for closing criminal proceedings. Instead, it is proposed to supplement the specified article with a provision on the procedure for the prosecutor to make a procedural decision in the event that the defense party submits a motion to close the proceedings on the specified grounds. In case of refusal to grant such a request, the prosecutor must apply to the court as soon as possible with an indictment, a request for the application of coercive measures of a medical or educational nature. The key tools of judicial control over the observance of human rights and freedoms in cases of pre-trial investigation period expiry are presented, and their effectiveness is analyzed. It is emphasized that it is inadmissible to mix the pre-trial investigation period and the statute of limitations for criminal prosecution, which are different in their legal content and purpose. The changes proposed by the authors are intended to promote the implementation of the presumption of innocence and the guarantee of reasonable time limits in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural term, notice of suspicion, expiration of pre-trial investigation, closure of criminal proceedings, evidence and proof, inadmissibility of evidence, investigative (search) actions, legal position of the Supreme Court.

Постановка проблеми. В науковій літературі проблеми строків досудового розслідування найчастіше пов’язують з так званими «правками Лозового». Цей певною мірою маніпулятивний термін наразі має більш емоційне забарвлення, ніж конкретний юридичний зміст. Адже аналізувати та обговорювати поправки до законопроєкту можна виключно до моменту, коли Закон набрав чинності. Після цього маємо справу вже з нормами чинного законодавства. Крім того, частина з цих «правок», які, наприклад, стосувалися порядку проведення експертиз, було вилучено парламентом ще в кінці 2019 р. Законом України № 3509–IX, що набрав чинності з 01.01.2024, внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), згідно з якими скасовано обчислення строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях, де жодній особі не повідомлено про підозру.

Водночас у КПК й надалі закріплено судовий порядок продовження строку досудового розслідування до 6 та 12 місяців у кримінальному провадженні, в якому особі повідомлено про підозру (ч. 3 ст. 294, ст. 295[1]), а закінчення такого строку визначено підставою для закриття кримінального провадження (п. 10 ч. 1 ст. 284), не ліквідовано право на оскарження повідомлення про підозру (п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК). Усі ці положення також належать до «правок Лозового». Їх скасування в повному обсязі залишається нагальною вимогою антикорупційних органів. Водночас провідні бізнес-об’єднання виступили проти скасування чинного регулювання строків досудового розслідування. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України в цій частині закріплено як одне із зобов’язань перед Міжнародним валютним фондом (далі – МВФ). Задля його реалізації було розроблено відповідні законодавчі ініціативи, зокрема подано поправки до проєктів законів [1-2], а Урядом внесено окремий проєкт Закону [3], до якого було також зареєстровано 3 альтернативні проєкти.

Метою цієї статті є доктринальне висвітлення проблеми правових наслідків закінчення строків досудового розслідування та формулювання пропозицій щодо механізму її вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Розумність строку досудового розслідування як одна з гарантій швидкого та справедливого розгляду кримінальних справ привертала увагу багатьох науковців у цій сфері, серед яких Ю.П. Аленін, М.І. Бажанов, І В. Гловюк, С.О. Заїка, О.П. Кучинська, О.Р. Михайленко, А. Пахлеванзаде, О.О. Торбас, ОМ. Толочко, С Б. Фомін, Д.В. Ягунов та інші. Змінений у березні 2018 р. порядок обчислення строків досудового розслідування став предметом наукових розвідок низки вітчизняних авторів, зокрема І.В. Басистої, І.В. Єрьоменко, В.Л. Жидкова, Т.О. Кузубової.

Виклад основного матеріалу. Необхідно розуміти, що в світі не існує «золотого правила» для визначення конкретних строків досудового (попереднього) розслідування. Аналіз кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн, насамперед тих, що входять до Великої сімки, засвідчує, що відповідне питання вирішується, виходячи з особливостей національної системи кримінального судочинства. До прикладу, в США, Канаді, Великій Британії та Японії, що належать до англосаксонської правової сім’ї, кримінальне переслідування особи розпочинається безпосередньо в судовій залі, в зв’язку з чим відсутнє досудове розслідування як окрема стадія кримінального

провадження. Своєю чергою, в Німеччині, яка є класичним представником континентальної правової традиції, не встановлено конкретний строк досудового розслідування, але закріплено принцип якнайшвидшого проведення кримінального процесу. Така вимога очевидно відповідає категорії «розумний строк», що має характер європейського стандарту у сфері захисту прав людини. Натомість законодавство Франції, Італії, Литви та Польщі чітко регламентує граничні строки попереднього розслідування та порядок їх продовження. У ст. 415 КПК Італії також передбачено строк розслідування до встановлення особи, яка вчинила злочин. Якщо така особа невідома протягом 6 місяців з дати реєстрації кримінального правопорушення, то прокурор подає судді клопотання про дозвіл закрити справу або продовжити розслідування [4].

Розумність строків визначено загальною засадою кримінального провадження й в Україні. Однак у жодній із зазначених країн, окрім України, закінчення строку досудового розслідування не визначено безумовною підставою для закриття кримінального провадження.

Строки досудового розслідування є одним із різновидів процесуальних строків, а їх поняття закріплено у ст. 113 КПК. Правовий зміст строків досудового розслідування найбільш повно розкрито в ч. 8 ст. 223 КПК, яка містить не лише загальне правило про недопустимість проведення слідчих (розшукових) дій за межами строку досудового розслідування (диспозицію), а й санкцію за його порушення – недійсність таких слідчих дій і недопустимість доказів, отриманих за результатами їх проведення. Таким чином, строк досудового розслідування – це певний період часу, відведений стороні обвинувачення на збирання доказів у кримінальному провадженні шляхом проведення необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Дотримання цього строку є важливою гарантією швидкого розслідування, під час якого можуть суттєво обмежуватися права і свободи людини, але виключно на підставі закону та для досягнення легітимної мети. Окрім того, такі обмеження повинні бути пропорційним та мати визначені часові межі. Початок перебігу цього строку наразі визначено днем повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення конкретній особі, а тому в межах визначеного часового періоду стороною обвинувачення має бути зібрано достатньо доказів для доведення винуватості цієї особи в суді поза розумним сумнівом. При цьому право слідчого та прокурора збирати докази виникає задовго до початку строку досудового розслідування – з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а в невідкладних випадках і до цього (ч. 3 ст. 214 КПК).

Збирання доказів після закінчення строку досудового розслідування слід розглядати як серйозне процесуальне зловживання сторони обвинувачення, що має наслідком істотне порушення прав та свобод людини. Як слушно зауважив В. М. Кушнєрьов, «порушення процесуальних строків призводить до зниження ефективності роботи органів досудового розслідування, оскільки кримінальне правопорушення розкривають несвоєчасно, розслідування безпідставно затягується, підозрювані протягом тривалого часу перебувають під домашнім арештом чи їх тримають під вартою, що, своєю чергою, призводить до порушень гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян» [5, с. 109].

Порушення строку досудового розслідування, без сумніву, спричиняє суттєві правові наслідки і для сторони обвинувачення у виді недопустимості отриманих доказів і неможливості їх використання в процесі доказування. Але закінчення строку досудового розслідування не може призводити до недійсності усього кримінального провадження та недопустимості доказів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій у межах такого строку. В цьому контексті варто погодитися із твердженням С. Б. Фоміна, який зауважує, що з'ясовуючи характер недотримання процесуальних строків, необхідно точно усвідомлювати, маємо ми справу зі строком виконання обов'язку чи зі строком здійснення права, оскільки їх недотримання спричиняє різні правові наслідки [6, с. 8]. Такий підхід відображено й у практиці Верховного Суду (далі – ВС), який в постанові від 28.09.2023 зазначив, що процесуальні строки поділяються на строки реалізації права та строки виконання обов'язку. Закінчення строків реалізації права призводить до втрати можливості з боку носія цього права ним скористатися, а закінчення строку виконання обов'язку не спричиняє його припинення. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку, крім випадків, коли виконання обов'язку призведе до порушення процесуальних прав учасників провадження. Наведена позиція була відображена також у постановах ВС від 08.04.2020 у справі № 263/15845/2019 та від 27.10.2021 у справі № 712/2374/18.

У ч. 3 ст. 219 КПК визначено строки досудового розслідування кримінальних проступків та злочинів, відповідно до формулювання якої слід констатувати, що строк досудового розслідування належить до строків виконання обов'язку.

Як відомо, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з дій, передбачених у ч. 2 ст. 283 КПК, а саме закінчити досудове розслідування у спосіб, визначений процесуальним законодавством. Цей найкоротший строк, вочевидь, не

може перевищувати строк досудового розслідування. Але невиконання прокурором зазначеного обов'язку у межах строку досудового розслідування аж ніяк не скасовує такого обов'язку. І цей обов'язок не може полягати в безальтернативному закритті кримінального провадження. Якщо в кримінальному провадженні в межах строку досудового розслідування було зібрано достатньо належних і допустимих доказів для доведення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення поза розумним сумнівом, прокурор зобов'язаний звернутися до суду з обвинувальним актом. Адже строки досудового розслідування не можна ототожнювати зі строкам давності притягнення до кримінальної відповідальності, закінчення яких зумовлює недоцільність застосування державою кримінально-правових засобів впливу на правопорушника (ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК).

Істотна відмінність між строками давності та строками досудового розслідування знайшла своє відображення навіть у чинному приписі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК. Зокрема, порушення строків досудового розслідування не є підставою для закриття кримінального провадження, в якому особі повідомлено про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Тобто в цій категорії проваджень допускається проведення досудового розслідування навіть після закінчення його строку.

З урахування викладеного, може здаватися, що найкращим способом вирішення проблеми необґрунтованого закриття кримінальних проваджень у зв'язку з закінченням строку досудового розслідування є вилучення п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК. До речі, саме таку пропозицію обстоюють НАБУ та САП. Проте, таке рішення однозначно матиме наслідки також і для сторони захисту. Важливо зрозуміти, чи достатньо засобів залишається для унеможливлення зловживань стороною обвинувачення з тим, щоб досудове розслідування не перетворювалося на вічний процес, у якому продовжується обмеження прав і свобод людини, і чи не призведе це до порушення самої сутності права на розгляд справи впродовж розумного строку.

Аналіз відповідних положень КПК засвідчує, що в разі вилучення п. 10 ч. 1 ст. 284 у сторони захисту залишається щонайменше 2 інструменти для реагування на порушення строків досудового розслідування. Першим є передбачене у ст. 308 КПК оскарження прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування. Видається, що в ситуаціях, коли строк досудового розслідування вже закінчився, застосування цього інструменту не здатне гарантувати належне дотримання прав особи у кримінальному провадженні. За відсутності п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК прокурор вищого рівня буде не вправі надати вказівку про закриття провадження через закінчення строку досудового розслідування. Застосування інших форм закінчення досудового розслідування потребує встановлення прокурором наявності підстав для прийняття відповідного рішення і перебуває поза межами предмету оскарження, передбаченого у ст. 308 КПК.

Іншим інструментом є право підозрюваного, його захисника чи законного представника оскаржити повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК до слідчого судді. Таке оскарження можливе лише після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом. Хоча виникнення права на оскарження повідомлення про підозру зумовлено спливом певного процесуального строку, предметом такого оскарження є законність та обґрунтованість набуття особою процесуального статусу підозрюваного, а не порушення строку досудового розслідування. Відповідно до п. 1-1 ч. 2 ст. 307 КПК за результатами розгляду скарги слідчий суддя вправі винести ухвалу про скасування повідомлення про підозру. Це рішення має наслідки і для строку досудового розслідування. Оскільки початковим моментом його відліку є повідомлення про підозру, то рішення слідчого судді про скасування цього повідомлення фактично надає такому розслідуванню статусу безстрокового – необмеженого у строках до нового чи повторного повідомлення про підозру, після чого строк досудового розслідування відновлюється. Так, згідно з правовою позицією ВС, викладеною в постанові від 08.11.2023 у справі № 369/11708/19, факт скасування слідчим суддею повідомлення про підозру очевидно має припиняти (зупиняти) перебіг строку досудового розслідування. Хоча ця постанова присвячена вирішенню проблеми зарахування до строку досудового розслідування періоду з дня постановлення ухвали слідчим суддею про скасування повідомлення про підозру до моменту проголошення ухвали апеляційного суду про її скасування, наведений у ній висновок цілком придатний до застосування в інших правових ситуаціях.

Отже, скасування повідомлення особі про підозру в кримінальному провадженні, де закінчився строк досудового розслідування, припиняє перебіг такого строку. Але це не означає, що в цьому провадженні повторно може бути повідомлено про підозру та поновлено строк досудового розслідування. Ураховуючи положення ст. 116, ч. 2 ст. 113 КПК, повідомлення про підозру поза межами

строку досудового розслідування є незаконним. Законом передбачено можливість і порядок продовження строку досудового розслідування, проте, якщо цей строк закінчився, то він не може бути відновлений (ч. 5 ст. 284 КПК). Тим не менше навіть за наведених обставин скасування слідчим суддею повідомлення про підозру не призводить до автоматичного припинення дії застосованих заходів забезпечення, в тому числі запобіжних заходів, і не є підставою для закриття кримінального провадження, досудове розслідування в якому й далі триватиме.

Як бачимо, наведені правові засоби не є достатньо ефективними і не можуть повноцінно компенсувати вилучення п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК з тим, щоб баланс інтересів сторони захисту та сторони обвинувачення не було порушено.

У вже згадуваних Меморандумах про економічну і фінансову політику між Україною та МВФ закріплено дещо інший підхід, відповідно до якого доцільно скасувати, зокрема, обов'язкове закриття досудових розслідувань у зв'язку зі спливанням строків досудового розслідування після повідомлення про підозру. Оскільки вказані зобов'язання не містять чіткої вказівки на необхідність скасування п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, вважаємо за необхідне запропонувати власне бачення шляхів їх реалізації.

Всі обставини, передбачені у статті 284 КПК, є однаково обов'язковими підставами для закриття кримінального провадження. Відмінність між ними полягає лише в спеціальному порядку реалізації повноважень суб'єктом, який приймає відповідне рішення. Наприклад, закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 3^1 ч. 1 ст. 284 КПК, здійснюється судом за клопотанням прокурора. В зв'язку з наведеним, на нашу думку, конструктивним напрямом реформування процесуального інституту закриття кримінального провадження є не вилучення такої підстави, як закінчення строків досудового розслідування, а встановлення окремого порядку прийняття відповідного процесуального рішення.

Зареєстровані в парламенті законодавчі ініціативи певною мірою відтворюють приписи ст. 215 КПК Литви, згідно з якими, якщо протягом 6 місяців із моменту першого допиту підозрюваного досудове розслідування не було закінчено, підозрюваний, його представник або захисник можуть подати скаргу слідчому судді. У разі задоволення скарги, суддя постановляє ухвалу або про зобов'язання прокурора завершити досудове розслідування у встановлений строк, або про припинення досудового розслідування. Залежно від прийнятого судом рішення прокурор у встановлений суддею строк має завершити досудове розслідування та скласти обвинувальний акт або винести постанову про припинення досудового розслідування [7]. Але важливо враховувати, що зазначений процесуальний механізм застосовується лише в межах триваючого строку досудового розслідування і не розрахований на випадки, коли такий строк уже закінчився, як це запропоновано у змінах до КПК. В українських реаліях винесення судом ухвали про зобов'язання прокурора завершити досудове розслідування після закінчення строку такого розслідування юридично легалізуватиме допущене стороною обвинувачення грубе процесуальне порушення. Тому навряд чи можна погодитися із запропонованим підходом.

Вважаємо, що з метою забезпечення балансу інтересів сторін кримінального провадження прокурору слід надати право (дискрецію) щодо закриття провадження через закінчення строків досудового розслідування. Однак, оскільки закінчення такого строку є нереабілітуючою підставою закриття провадження, необхідно передбачити можливість реалізації прокурором такого права виключно за клопотанням сторони захисту. Адже відповідне рішення зачіпає інтереси саме підозрюваного, а не інших учасників кримінального провадження. Тому визначальну роль відіграє волевиявлення (згода) останнього щодо реалізації такого механізму. Відповідно до ч. 5 ст. 28 КПК, кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрите.

Пропозиція щодо законодавчого закріплення можливості закриття кримінального провадження винятково в разі, якщо підозрюваний проти цього не заперечує, вже висловлювалася в наукових публікаціях. Зокрема, В.І. Моренко зазначає, що забезпечити баланс інтересів сторін кримінального провадження і уникнути зловживання повноваженнями можливо шляхом наділення слідчого судді правом закрити кримінальне провадження на стадії досудового розслідування з підстави, передбаченої п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо підозрюваний, не заперечує проти закриття за цією підставою [8, с. 709]. При цьому автор чомусь оминув увагою той факт, що на сьогодні така згода для прокурора не є обов'язковою умовою.

Про необхідність отримання згоди підозрюваного на закриття провадження через закінчення строків розслідування свідчить і практика іноземних країн. Наприклад, відповідно до ст. 205^2 КПК Естонії у разі, якщо під час досудового провадження з'ясується, що кримінальна справа не може бути розкрита (закінчена розслідуванням) в розумний строк, то прокуратура може за згодою підозрюваного, враховуючи тяжкість злочину, складність і обсяг кримінальної справи, враховуючи

поточний хід кримінального провадження та інші обставини, закрити кримінальне провадження своєю постановою [9].

Якщо прокурор вважає, що зібрано достатньо доказів на підтвердження винуватості особи, він повинен відмовити у задоволенні клопотання сторони захисту про закриття провадження через закінчення строку досудового розслідування, завершити досудове розслідування та невідкладно направити справу до суду.

Важливо передбачити, щоб за відсутності такого клопотання прокурор був не вправі закрити кримінальне провадження за цією підставою. Але за ним зберігається право прийняти таке рішення в разі, якщо встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК) чи не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК). Одноосібне без згоди підозрюваного прийняття прокурором рішення про закриття провадження через закінчення строків досудового розслідування матиме нереабілітуючі для особи наслідки та очевидно порушуватиме її права.

У запропонований спосіб закріплюється чіткий порядок реалізації прокурором дискреційних повноважень і усувається існуюча правова невизначеність щодо того, які наслідки має закінчення строків досудового розслідування у кримінальному провадженні. Можливість дискреції (розсуду) у виконанні владним суб'єктом покладених на нього повноважень за загальним правилом не є чимось абсолютно недопустимим. Як зазначає Конституційний Суд України, принцип правової визначеності не виключає визнання за органом державної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними. Цей механізм повинен забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права і свободи, а з другого – наявність можливості у особи передбачати дії цих органів [10].

Що найважливіше, – такий підхід відповідатиме конституційним гарантіям презумпції невинуватості особи. Нагадаємо, що через порушення цієї презумпції п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, що передбачав закриття кримінального провадження в разі, якщо набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, було визнано таким, що не відповідає Основному Закону України [11]. Це також стало підставою для впровадження в КПК спеціального механізму закриття провадження в зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

Тому вважаємо за доцільне ч. 4 ст. 284 КПК доповнити абзацом сьомим такого змісту: «Закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 10 частини першої цієї статті, здійснюється прокурором за клопотанням сторони захисту, що може бути подане після закінчення строку досудового розслідування, визначеного статтею 219 цього Кодексу. В разі відмови в задоволенні такого клопотання, прокурор не пізніше п'яти днів зобов'язаний виконати вимоги, передбачені статтею 290 цього Кодексу, після чого невідкладно звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру».

Указана пропозиція істотно відрізняється від запропонованого у згаданих законопроєктах підходу, за яким клопотання про вирішення питання щодо закінчення досудового розслідування має подаватися слідчому судді, за наслідками розгляду якого останній може прийняти рішення про зобов'язання прокурора вирішити таке питання. На наш погляд, такий механізм є невиправдано ускладненим і матиме наслідком необґрунтоване збільшення навантаження на слідчих суддів. Необхідність втручання слідчого судді виникає лише в тому разі, якщо прокурор не може або не бажає самостійно відреагувати на процесуальне порушення. Надання права на звернення для вирішення питання про закінчення досудового розслідування безпосередньо до слідчого судді, оминаючи прокурора, ставить під сумнів ефективність передбаченої в КПК моделі, за якою прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, наділений широкими повноваженнями (ч. 2 ст. 36) та зобов'язаний забезпечити проведення досудового розслідування у розумні строки (ч. 2 ст. 28).

Залишаючись прихильниками того, що першочергово прокурор має розглядати клопотання про закінчення досудового розслідування, не будемо заперечувати необхідності встановлення судового контролю за використанням наданих йому повноважень, що є другою складовою зобов'язань, закріплених у Меморандумах.

Проведений нами аналіз положень КПК в цій частині дає підстави для висновку про достатність існуючих методів судового контролю навіть за умови запровадження пропонованих змін. Так, якщо прокурор відмовляє стороні захисту в закритті кримінального провадження, проте не направляє справи до суду, то його бездіяльність може бути оскаржена. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК бездіяльність прокурора, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, на досудовому провадженні може бути оскаржено до суду про-

тягом десяти днів з моменту такої бездіяльності заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Таким чином, коло суб'єктів, що зможуть оскаржити бездіяльність прокурора після відмови в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження через закінчення строку досудового розслідування, є значно ширшим і враховує в тому числі інтереси потерпілого щодо швидкого, повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб той, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Встановивши таку протиправну бездіяльність прокурора, суд вправі зобов'язати його вчинити відповідну дію – повідомити про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Не погоджуючись з тим, що строки досудового розслідування закінчилися, потерпілий, його представник чи законний представник мають право оскаржити рішення прокурора про закриття кримінального провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 303 КПК.

З урахуванням передбаченого у ст. 22 КПК принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості пропонується позбавити суд повноваження закрити кримінальне провадження через закінчення строків досудового розслідування як під час підготовчого засідання (виключити посилання на п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК з п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК), так і під час судового розгляду (виключити це посилання з абзацу другого ч. 7 ст. 284 КПК). За такого підходу буде усунуто нагальну проблему, коли суд зобов'язаний закрити кримінальне провадження у випадку, якщо обвинувальний акт надійшов до суду після спливу строку досудового розслідування, навіть у якщо цей строк було пропущено лише на один чи декілька днів після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Так, у постанові ВС від 15.09.2021 у справі № 711/3111/19 сформульовано правовий висновок про те, що направлення прокурором обвинувального акта після закінчення досудового розслідування до суду поза межами строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які не є тяжкими чи особливо тяжкими проти життя та здоров`я, виключає набуття особою процесуального статусу обвинуваченого (підсудного), а, отже, унеможливлює розгляд в суді кримінального провадження по суті та тягне за собою закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК. Крім того, запропоновані нами зміни дають змогу узгодити відповідні положення з вимогами п. 1 ч. 2 ст. 412 КПК, що передбачає обов'язкове скасування судового рішення в разі, якщо за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито.

Якщо прокурор прийняв рішення направити обвинувальний акт до суду після закінчення строку досудового розслідування або під час судового розгляду буде встановлено, що такий строк закінчився на момент звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, то суд має розглянути справу по суті, враховуючи положення ч. 8 ст. 223 КПК про недопустимість доказів, отриманих за межами такого строку.

Також задля уникнення зловживань сторони обвинувачення у виді необґрунтованого кримінального переслідування особи необхідно доповнити п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК вказівкою на те, що нескасована постанова прокурора про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 10 цієї частини, є підставою для закриття кримінального провадження. Це унеможливить повторне кримінальне провадження щодо того самого кримінального правопорушення, яке раніше вже було предметом досудового розслідування і під час якого закінчився строк такого розслідування. За правилами абзацу другого ч. 7 ст. 284 КПК це матиме наслідком також обов'язкове закриття кримінального провадження судом у випадку, якщо зазначену обставину буде встановлено під час судового провадження.

Висновки. Строк досудового розслідування є різновидом процесуальних строків, зокрема строком виконання обов'язку, протягом якого досудове розслідування повинно бути закінчене. Дотримання цього строку є важливою гарантією швидкого розслідування, під час якого можуть суттєво обмежуватися права і свободи людини. У межах такого строку сторона обвинувачення наділена усією повнотою повноважень щодо збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, передбачених КПК. Закінчення строку досудового розслідування має наслідком неможливість проведення таких дій, а встановлені внаслідок них докази визнаються недопустимими. У необхідних випадках строк розслідування може бути продовжений, але строк, який закінчився, поновленню не підлягає. Закінчення строку розслідування не скасовує обов'язок прокурора здійснити одну з дій, передбачених у ч. 2 ст. 283 КПК, тобто закінчити досудове розслідування у спосіб, визначений процесуальним законодавством.

Аналіз зарубіжного законодавства засвідчив, що лише в Україні закінчення строку досудового розслідування визначено обов'язковою підставою для закриття кримінального провадження. Прак-

тичне застосування чинного припису п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК призводить до змішування різних за своїм змістом і призначенням правових інститутів строку досудового розслідування та строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Задля забезпечення балансу інтересів сторін кримінального провадження запропоновано надати прокурору право (дискрецію) щодо закриття провадження через закінчення строків досудового розслідування виключно за клопотанням сторони захисту. В разі відмови в задоволенні такого клопотання, прокурор у найкоротший строк повинен звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Запровадження указаних положень, повною мірою відповідатиме конституційним гарантіям презумпції невинуватості особи, сприятиме реалізації гарантії розумних строків у кримінальному провадженні. Запропонований механізм також узгоджується із зобов'язаннями України перед МВФ. У перспективі важливим питанням, яке підлягає дослідженню, є визначення суб'єкта, який повинен мати повноваження продовжувати строки досудового розслідування. Видається, що для всебічного розгляду цього питання слід ураховувати таку важливу обставину, як необхідність синхронізації в часі прийняття процесуальних рішень про продовження строку застосованого запобіжного заходу та про продовження строку досудового розслідування. Адже строк тримання особи під домашнім арештом чи під вартою може бути продовжений слідчим суддею лише в межах строку досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. римінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану (реєстр. № 11265 від 16.05.2024). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44217.
2. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання, збут або розповсюдження інформації, що оброблюється в публічних електронних реєстрах, та посилення кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційно-комунікаційних систем (реєстр. № 10242 від 09.11.2023). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43139.
3. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про прокуратуру» щодо усунення перешкод для сторін кримінального провадження у доступі до правосуддя (реєстр. № 12367 від 30.12.2024). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/55533.
4. CODICE DI PROCEDURA PENALE. https://www.altalex.com/documents/news/2013/12/18/chiusura-delle-indagini-preliminari.
5. Кушнєрьов В.М. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2021. 246 с.
6. Фомін С.Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Гладун О.З., Загиней-Заболотенко З.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1/8
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.29

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ (EPPO)

Демиденко К.Г.,
студентка факультету прокуратури, 3 курс
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0009-5649-9385

Демиденко К.Г. Процесуальний статус та повноваження Європейської прокуратури (EPPO).

У статті здійснено комплексний науковий аналіз процесуального статусу та юрисдикційних повноважень Європейської прокуратури (EPPO) як першого автономного наднаціонального органу кримінальної юстиції. Досліджено тривалу історію формування інституту, починаючи від ініціатив 1995 року та академічного проєкту «Corpus Juris» 1997 року, що заклав підвалини кодифікації кримінального права ЄС, до публікації Зеленої книги 2001 року як ключового консультаційного документа для стимулювання загальноєвропейських дебатів. Особливу увагу приділено ролі Лісабонського договору 2007 року, який через імплементацію статті 86 ДФЄС створив пряму правову базу для заснування органу за процедурою посиленого співробітництва із застосуванням «прискорювальних клаузул». Визначено матеріальну компетенцію EPPO у сфері PIF-злочинів відповідно до Директиви 2017/1371, зокрема щодо масштабного шахрайства з ПДВ, корупції та відмивання коштів, а також розгляду доктринальних пропозицій щодо розширення мандату на екологічні злочини та тероризм. Проаналізовано організаційну структуру органу, що поєднує центральний (Колегія, Постійні палати) та децентралізований (делеговані прокурори) рівні, забезпечуючи інституційну незалежність від урядів держав-членів. Крізь призму прецедентної практики Суду ЄС (справи Taricco, G. K. and Others, Stan v EPPO) розкрито механізми транскордонної взаємодії між провідним та помічним делегованими прокурорами, а також підтверджено пріоритет національних судів у здійсненні судового контролю за актами прокуратури. Окреслено системні ризики реалізації права евокації, спричинені недоліками статті 25 Регламенту 2017/1939, що ілюструється конфліктами компетенцій в Іспанії та Хорватії. Досліджено динаміку інтеграції України до наднаціональної системи фінансової безпеки ЄС: від Робочої угоди 2022 року та меморандумів із НАБУ і САП до ратифікації Рамкової угоди щодо Ukraine Facility у 2024 році. Доведено, що надання агентам EPPO прямих слідчих та аудиторських повноважень на території України є ключовим інструментом забезпечення прозорості використання європейської фінансової допомоги та невід'ємною частиною євроінтеграційного поступу держави.

Ключові слова: Європейська прокуратура, право евокації, наднаціональне розслідування, транскордонне шахрайство, Лісабонський договір, PIF-злочини.

Demydenko K.G. Procedural status and powers of the European Public Prosecutor's Office (EPPO).

The article provides a comprehensive scientific analysis of the procedural status and jurisdictional powers of the European Public Prosecutor's Office (EPPO) as the first autonomous supranational body of criminal justice. The long history of the institute's formation is researched, starting from the 1995 initiatives and the 1997 «Corpus Juris» academic project, which laid the foundation for the codification of EU criminal law, to the publication of the 2001 Green Paper as a key consultative document for stimulating pan-European debates. Particular attention is paid to the role of the 2007 Lisbon Treaty, which, through the implementation of Article 86 TFEU, created a direct legal basis for the establishment of the body under the enhanced cooperation procedure using «accelerator clauses». The material competence of the EPPO in the field of PIF crimes is determined in accordance with Directive 2017/1371, in particular regarding large-scale VAT fraud, corruption, and money laundering, and doctrinal proposals for expanding the mandate to environmental crimes and terrorism are considered. The study emphasizes the unique nature of the office as a body sui generis with direct enforcement powers that distinguish it from traditional agencies. The organizational structure of the body, which combines central (College, Permanent Chambers) and decentralized (delegated prosecutors) levels, ensuring institutional independence from the governments of Member States, is analyzed. Through the prism of the case law of the EU Court of Justice (Taricco, G. K. and Others, Stan v EPPO cases), the

mechanisms of cross-border interaction between the handling and assisting delegated prosecutors are revealed, and the priority of national courts in exercising judicial control over the acts of the prosecutor's office is confirmed. Systemic risks of implementing the right of evocation caused by shortcomings of Article 25 of Regulation 2017/1939 are outlined, illustrated by conflicts of competence in Spain and Croatia. The dynamics of Ukraine's integration into the supranational financial security system of the EU are investigated: from the 2022 Working Arrangement and memorandums with NABU and SAPO to the ratification of the Framework Agreement on the Ukraine Facility in 2024. The paper examines the legal implications of the 2024 Agreement which serves as a mandatory legal guarantee for the effective protection of the Union's financial interests during the reconstruction of Ukraine.

Key words: European Public Prosecutor's Office, right of evocation, supranational investigation, cross-border fraud, Lisbon Treaty, PIF crimes.

Постановка проблеми. Створення Європейської прокуратури стало відповіддю на системну неспроможність національних правоохоронних органів самостійно протидіяти транскордонному шахрайству та корупції, що завдають шкоди бюджету Європейського Союзу (далі – ЄС). Запровадження наднаціонального обвинувача, наділеного прямими правозастосовними повноваженнями, породило низку концептуальних та практичних викликів: від необхідності балансування між національним суверенітетом і наднаціональними інтересами до подолання процедурного саботажу при реалізації права евокації. Важливість дослідження цієї проблематики для вітчизняної юридичної науки зумовлена стрімкою інтеграцією України в систему фінансової безпеки ЄС, зокрема через ратифікацію Рамкової угоди щодо Ukraine Facility. Це вимагає детального аналізу процесуального статусу та повноважень ЕРРО на території України для забезпечення прозорості процесів відбудови та виконання умов євроінтеграції.

Мета дослідження – здійснення комплексного теоретико-правового аналізу процесуального статусу та юрисдикційних повноважень Європейської прокуратури (ЕРРО), дослідження системних колізій при реалізації права евокації, а також оцінка наслідків поширення наднаціональних слідчих повноважень органу на територію України в межах інструменту Ukraine Facility.

Стан опрацювання проблематики. Інституційна природа та процесуальна діяльність Європейської прокуратури досліджується переважно європейськими фахівцями. Зокрема, історичні передумови та перспективи розширення мандата ЕРРО висвітлено у працях Ф.Де Анджеліса (F.De Angelis). Проблеми реалізації права евокації, конфлікти компетенції та ризики порушення принципу *ne bis in idem* аналізували Б. Мартон (B. Márton), Г. Селанец (G. Selanec) та С. Грабмаєр (S. Grabmeier).

У вітчизняній науці окремі загальнотеоретичні аспекти функціонування органу розглядали І.М. Конончук, В.М. Юрчишин та В.А. Савченко. Проте комплексного дослідження юрисдикційних колізій наднаціонального розслідування з урахуванням новітньої практики Суду ЄС досі не здійснено. Також потребує наукового осмислення розширення повноважень ЕРРО на території України після ратифікації у 2024 році Рамкової угоди щодо інструменту Ukraine Facility, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Європейська прокуратура (ЕРРО) – це незалежний наднаціональний орган ЄС. Історичний процес його формування розпочався у 1995 році, а у 1997 році ця ініціатива була втілена в академічному проєкті «Corpus Juris» (із доопрацьованою «Флорентійською пропозицією» 2000 року), що запропонував кодифікацію кримінального законодавства ЄС та створення посади європейського прокурора. Наступним кроком стала публікація Європейською Комісією у 2001 році Зеленої книги, що у механізмі ЄС є попереднім дискусійним та консультаційним документом, покликаним стимулювати дебати на європейському рівні. Вона містить низку ідей та пропозицій для збору відгуків від зацікавлених сторін перед ухваленням остаточного рішення, яке згодом може бути оформлене у вигляді Білої книги з конкретними законопроєктами. Оприлюднення цього документа призвело до пошуку практичних рішень щодо його імплементації Вирішальним етапом, що забезпечив створення інституції, стало ухвалення у 2007 році Лісабонського договору, який імплементував статтю 86 у Договір про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) [1, с. 1–3].

Стаття 86 ДФЄС є правовим фундаментом створення Європейської прокуратури (ЕРРО) для переслідування злочинів проти фінансів ЄС. Її процесуальний механізм містить *«прискорювальну клаузулу»*, що дозволяє ініціювати посилене співробітництво силами щонайменше дев'яти держав-членів за відсутності загального консенсусу. Ця стаття наділяє ЕРРО функціями прямого обвинувачення в національних судах (ч. 2) та передбачає можливість одностайного розширення її мандата Європейською Радою на інші тяжкі транскордонні злочини (ч. 4) [2, с. 82].

На виконання цих норм ухвалено Регламент Ради (ЄС) 2017/1939. Сьогодні до наднаціональної інституції входять 24 країни ЄС (окрім Данії, Ірландії та Угорщини).

Водночас, з огляду на потужну інституційну інфраструктуру органу, його спеціалізація виключно на фінансових правопорушеннях (PIF-злочинах) викликає зауваження. Через це у європейському науковому та політичному середовищі активно обговорюється необхідність розширення предметної юрисдикції ЕРРО. Найбільш перспективними напрямками, які відповідають транскордонній природі органу, є поширення компетенції на розслідування міжнародного тероризму (пропозиція Європейської Комісії 2018 року) та екологічних злочинів (екоциду) [1, с. 1-2; 6].

Думку про необхідність розширення юрисдикції ЕРРО поділяють і вітчизняні науковці. І.М. Кончук наголошує, що поточне звуження мандата виключно до PIF-злочинів робить орган недостатньо впливовим. Дослідниця підкреслює нормативну можливість (ч. 1 ст. 86 ДФЄС) поступового розширення компетенції на сферу господарської діяльності ЄС, захист інтелектуальної власності та боротьбу з кіберзлочинами [3, с. 56].

Передумовою створення ЕРРО стала неспроможність національних систем самостійно забезпечувати захист фінансів ЄС. Цю проблему констатував Суд ЄС у справі *Taricco and Others* (C-105/14), зазначивши, що короткі строки давності в законодавстві Італії призводили до фактичної безкарності за шахрайство з ПДВ. Суд постановив, що такі норми порушують імперативні вимоги статті 325 ДФЄС. Цей прецедент довів недостатність національних інструментів та прискорив створення централізованого органу кримінального переслідування [4].

На відміну від агенцій координаційного типу (Євроюст чи Європол), ЕРРО функціонує як унікальний наднаціональний орган *sui generis*, наділений прямими правозастосовними повноваженнями.

Правовим фундаментом функціонування Європейської прокуратури (ЕРРО) є Регламент Ради (ЄС) 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року, що визначає її процесуальний статус, структуру та межі компетенції. Відповідно до положень Регламенту, Європейська прокуратура є неподільним органом ЄС, який наділений правосуб'єктністю та діє як єдиний офіс із децентралізованою структурою. [5]

Фундаментальним принципом діяльності Європейської прокуратури є повна інституційна незалежність. Згідно зі статтею 6 Регламенту, Головний прокурор ЄС, Європейські прокурори, делеговані прокурори та персонал діють виключно в інтересах ЄС в цілому. Під час виконання своїх процесуальних обов'язків вони не мають права запитувати чи отримувати вказівки від будь-яких урядів держав-членів, інституцій або інших органів ЄС. Одночасно Регламент покладає на держави-члени зобов'язання поважати цю незалежність та утримуватися від будь-якого впливу на прокурорів під час розслідувань. [5]

Основне завдання Європейської прокуратури, закріплене у статті 4 Регламенту, полягає у розслідуванні, кримінальному переслідуванні та притягненні до відповідальності осіб, причетних до злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам ЄС. На відміну від традиційних інститутів міжнародної правової допомоги, ЕРРО виконує функції публічного обвинувача безпосередньо у компетентних національних судах держав-членів до ухвалення остаточного судового рішення. Діяльність органу ґрунтується на принципах верховенства права, пропорційності та неупередженості, із чітким зобов'язанням збирати як обвинувальні, так і виправдувальні докази. [5]

Організаційна структура Європейської прокуратури *(стаття 8)* розподіляється на центральний та децентралізований рівні. На центральному рівні у Люксембурзі Головний прокурор здійснює загальне керівництво, а Колегія (Головний прокурор та по одному Європейському прокурору від кожної держави-учасниці) ухвалює стратегічні рішення, не втручаючись в оперативне розслідування конкретних справ [5].

Безпосередній процесуальний контроль здійснюють Постійні палати (стаття 10). Вони діють у складі трьох постійних членів за принципом випадкового розподілу справ, системно моніторять розслідування, координують транскордонну взаємодію та ухвалюють ключові процесуальні акти (передача до суду, закриття провадження, ініціювання евокації). Сполучною ланкою у цьому механізмі виступає профільний Європейський прокурор від держави, де ведеться слідство: він наглядає за провадженням та інтегрується в роботу Палати, забезпечуючи врахування національної правової специфіки під час ухвалення рішень [5].

Децентралізований рівень *(стаття 13)* формують Європейські делеговані прокурори безпосередньо у державах-членах. Вони діють від імені ЕРРО, повністю наділені повноваженнями національних прокурорів і проводять досудові розслідування під керівництвом Постійних палат. Під час виконання обов'язків вони застосовують національне процесуальне законодавство тією мірою, якою відповідні процедурні питання не врегульовані нормами Регламенту 2017/1939 [5].

Розподіл функцій між делегованими прокурорами найбільш виразно проявляється у механізмі транскордонних розслідувань. Згідно з пунктами 5 та 6 статті 2 Регламенту (ЄС) 2017/1939, у кожному провадженні виокремлюються провідний делегований прокурор (Handling EDP), який ініціював розслідування у своїй державі, та помічний делегований прокурор (Assisting EDP) у державі, де виникла необхідність проведення конкретної слідчої дії. Цей розподіл функцій деталізовано

у статті 31 Регламенту та уточнено у правовій позиції Великої палати Суду ЄС у справі *G.K. and Others* (C-281/22) [5; 6, с. 50-52].

Суд визначив, що держава-член провідного делегованого прокурора відповідає за обґрунтованість і доцільність слідчих дій та стратегію розслідування. Саме судами цієї країни здійснюється попередній судовий контроль умов прийняття рішення, особливо у випадках серйозного втручання в основоположні права *(обшуки, арешт майна).* У свою чергу, помічний делегований прокурор, згідно зі статтею 32 Регламенту, здійснює доручений захід відповідно до права своєї держави-члена. Суд держави-виконавця, не наділений повноваженнями перевіряти підстави видачі наказу, оскільки дублювання судового контролю підірвало б ефективність єдиного наднаціонального розслідування. [5; 6, с. 50-52]

У своєму дослідженні І. М. Конончук підкреслює, що наднаціональна автономія ЕРРО забезпечується системою стримувань і противаг, за якої усунення від посади керівних осіб прокуратури можливе виключно за рішенням Європейського суду справедливості, що унеможливлює тиск з боку окремих держав. Крім того, діяльність Європейської прокуратури позбавлена суто обвинувального ухилу. Відповідно до принципів неупередженості та справедливості, європейські прокурори зобов'язані за власною ініціативою здійснювати пошук і збір не лише обвинувальних, а й виправдувальних доказів, забезпечуючи тим самим суворе дотримання Хартії основоположних прав ЄС та права особи на справедливий суд [7, с. 702-704].

Питання визначення компетентного суду для оскарження процесуальних актів ЕРРО розглянуто у справі *Stan v EPPO* (T-103/23). [8, с. 52-55]

Для розуміння спору в цій справі слід звернутися до Статті 263 ДФЄС, що дозволяє фізичним особам оскаржувати акти органів ЄС безпосередньо в Загальному суді ЄС (заявник намагався використати саме цей шлях). [2, с. 162]

Суд ЄС наголосив на неможливості розширеного тлумачення статті 42 Регламенту: за загальним правилом акти ЕРРО підлягають оскарженню в національних судах, а не безпосередньо в судах ЄС у Люксембурзі (через статтю 263 ДФЄС). Таким чином, правовий захист особи здійснюється переважно в межах національних правових систем. [8, с. 52-55]

Матеріальна компетенція ЕРРО (PIF-злочини) виходить за межі податкових правопорушень та уніфікується Директивою 2017/1371. Ці повноваження можна класифікувати на кілька груп: 1) шахрайство з видатками бюджету (публічні закупівлі, гранти); 2) шахрайство з доходами (митні ухилення та махінації з ПДВ); 3) відмивання грошей, активна/пасивна корупція та привласнення. Згідно зі *ст. 2(2),* шахрайство з ПДВ підпадає під юрисдикцію ЕРРО виключно якщо воно охоплює територію двох або більше держав-членів, а збитки становлять щонайменше 10 мільйонів євро. Директива також встановлює мінімальні стандарти кримінальних санкцій: максимальне покарання має становити щонайменше 4 роки позбавлення волі за завдання істотної шкоди (понад 100 000 євро). *Стаття 12* закріплює мінімальні строки давності не менше п'яти років. Дискусійним залишається питання *«акцесорної» компетенції* щодо нерозривно пов'язаних злочинів, без якої розслідування ЕРРО могли б блокуватися національними відомствами [9].

З доктринальної та практичної точок зору, транскордонне карусельне шахрайство з ПДВ становить собою складний механізм економічної злочинності, який експлуатує правила ЄС щодо звільнення від сплати ПДВ при транскордонних комерційних операціях між державами-членами шляхом створення багаторівневих ланцюгів фіктивних компаній – «зниклих трейдерів». Протидія цій категорії правопорушень має фундаментальне значення для Європейської прокуратури (ЕРРО), оскільки недоотримання ПДВ завдає прямої шкоди формуванню бюджету ЄС, що автоматично відносить ці злочини до ядра її матеріальної підслідності.

Правову складність кваліфікації таких схем ілюструє рішення Суду справедливості ЄС від 11 січня 2024 року у справі C-537/22 (Global Ink Trade). У цій справі Суд підтвердив принцип примату права ЄС, зобов'язавши національні суди відмовлятися від застосування національної практики вищих судів, які несумісні з європейським правом [10, с. 33–34].

Суд наголосив, що для відмови у відшкодуванні ПДВ недостатньо констатувати наявність «кругового ланцюга рахунків». Держава зобов'язана об'єктивно довести, що платник знав або повинен був знати про участь у шахрайстві. При цьому заборонено вимагати від бізнесу проведення глибоких перевірок контрагентів, що є непрямим перекладанням слідчих завдань на платника податків. Відмова має ґрунтуватися на беззаперечних фактах, а не презумпціях [10, с. 34-35].

У процесі переговорів, питання юрисдикції ЕРРО трансформувалося від ідеї виключної компетенції до моделі конкурентної компетенції.

Модель конкурентної компетенції ЕРРО забезпечується через право евокації *(ст. 27 Регламенту 2017/1939)* – дискреційне повноваження ЕРРО витребувати провадження у національних органів. У період очікування (5 днів після повідомлення) національні органи зобов'язані утримуватися від

процесуальних дій, що перешкоджають передачі справи. Ефективність механізму залежить від порогів: за збитків до 10 000 євро ЕРРО не має права втручатися, а від 10 000 до 100 000 євро делегований прокурор має право відмовитися від евокації для оптимізації ресурсів (окрім транскордонних справ, або правопорушення, до вчинення яких причетні посадові особи ЄС). [5]

Показовим прикладом дієвості наднаціональної юрисдикції став кейс розкрадання активів на суму 27 мільйонів євро колишнім партнером інвестиційного фонду «BaltCap Infrastructure Fund» у Литві (лютий 2024 року). Національна прокуратура ініціювала справу як розтрату приватної компанії, однак встановлення факту залучення коштів Європейського інвестиційного банку автоматично кваліфікувало діяння як PIF-злочин. [11]

Реалізація права евокації продемонструвала об'єктивні переваги ЕРРО: наявність спеціалізованих фінансових аналітиків та усунення необхідності використання тривалих процедур міжнародної правової допомоги. Це дозволило делегованому прокурору миттєво звернутися до суду та забезпечити арешт підозрюваного. [11]

Незважаючи на формальний пріоритет ЕРРО, практична реалізація права евокації наражається на системну правову колізію, спричинену нормативною невизначеністю статті 25 Регламенту 2017/1939. Як зазначає *Б. Мартон*, складна архітектура винятків, зокрема щодо нерозривно пов'язаних злочинів, перетворює питання підслідності на «гордіїв вузол». Проте найкритичнішою структурною вадою є механізм вирішення юрисдикційних спорів (ст. 25(6)), який дозволяє державам-членам в односторонньому порядку призначати арбітра для вирішення позитивного конфлікту компетенцій. [12, с. 2-3]

Доктринальний аналіз Г. Селанеца вказує на те, що наділення національного Генерального прокурора функцією вирішення спорів між ЕРРО та національним відомством генерує дві фундаментальні загрози. По-перше, порушується принцип безсторонності – *judex in causa sua* (заборона бути суддею у власній справі, що вказує на прямий конфлікт інтересів), що створює передумови для політично вмотивованого вибіркового правосуддя. По-друге, оскільки прокурор не є судовим органом, відбувається блокування преюдиційного механізму: він позбавлений права звертатися до Суду Справедливості ЄС згідно зі статтею 267 ДФЄС (таким правом наділений лише національний суд). Це створює ризик швидкого закриття справ на національному рівні з набуттям статусу *res iudicata* (остаточного рішення, яке набрало законної сили і виключає подальший судовий розгляд), що порушує принцип *ne bis in idem* (заборону повторного притягнення до відповідальності або подвійного засудження за одне й те саме діяння) та унеможливлює розслідування з боку ЄС [13].

Практичним втіленням цих доктринальних ризиків стала справа Аюсо в Іспанії, що стосувалася можливої корупції при закупівлі масок за кошти фондів ЄС. Генеральний прокурор Іспанії, ігноруючи пропозиції ЕРРО звернутися до Суду ЄС, самостійно постановив розділити кримінальне провадження, залишивши основні епізоди за національною юрисдикцією. Підтвердженням політизованості такого підходу став подальший вирок Верховного суду Іспанії (листопад 2025 року), яким цього ж Генерального прокурора було засуджено за незаконне розголошення конфіденційної інформації щодо фігуранта згаданої справи. [14]

Аналогічна колізія розгорнулася у Республіці Хорватія (справа колишнього міністра охорони здоров'я), де рішення національного прокурора про блокування евокації призвело до ініціювання абстрактного конституційного контролю. У липні 2025 року Конституційний суд Хорватії скерував преюдиційний запит до Суду ЄС (справа C-506/25), порушивши фундаментальне питання: чи вимагає право ЄС запровадження спеціального засобу правового захисту (*specific remedy*), який надав би Європейській прокуратурі право оскаржувати рішення Генерального прокурора до суду. Очікуване тлумачення має розв'язати проблему інституційного саботажу та визначити належний процесуальний статус ЕРРО у національних юрисдикціях. [15]

Науковці Юрчишин та Савченко підкреслюють специфіку територіальної взаємодії Європейської прокуратури із тими державами ЄС, що відмовилися від участі в ЕРРО. Прокуратура ЄС все одно де-факто поширює свій слідчий вплив на їхні юрисдикції шляхом укладення двосторонніх робочих угод [16, с. 110-111].

Це яскраво доводить, що архітектура Європейської прокуратури є достатньо гнучкою, аби забезпечувати розслідування транскордонних схем навіть за умов відсутності абсолютного політичного консенсусу серед усіх держав-членів. Важливо, що саме цей адаптивний механізм дозволив ЕРРО вийти за межі кордонів ЄС, хоча Україна наразі не є членом ЄС, саме через інструмент аналогічної двосторонньої Робочої угоди, підписаної 18 березня 2022 року, було офіційно легалізовано наднаціональну слідчу співпрацю та закладено фундамент для інтеграції нашої держави у загальноєвропейський простір фінансової безпеки.

Інституційна взаємодія між наднаціональною системою кримінальної юстиції ЄС та національними правоохоронними органами України розпочалася з підписання 18 березня 2022 року Робочої

угоди про співробітництво між Європейською прокуратурою (ЕРРО) та Офісом Генерального прокурора. Цей документ створив нормативний фундамент для співробітництва у кримінальних провадженнях, що стосуються захисту фінансових інтересів сторін (*стаття 1).* Відповідно до положень Розділу II Угоди, сторони домовилися надавати максимально широку взаємну допомогу у збиранні доказів *(стаття 4),* розшуку та арешті активів *(стаття 5),* а також сприяти екстрадиції осіб за запитом європейських делегованих прокурорів *(стаття 7).* Угода передбачила й можливість утворення спільних слідчих груп (JITs) для розслідування злочинів, підслідних ЕРРО *(стаття 6).* [17, с. 1; 3]

Логічним розвитком стало поглиблення взаємодії ЕРРО зі спеціалізованими антикорупційними органами України. Так, 3 липня 2023 року було підписано Меморандум про співпрацю із НАБУ, головною метою якого є підвищення ефективності розслідувань, попередження корупційних схем та обмін найкращими практиками у викритті фінансових злочинів. У 2025 році цю архітектуру взаємодії було завершено підписанням Меморандуму між ЕРРО та САП. Цей документ створив постійний канал комунікації для спільного реагування на правопорушення, що стосуються коштів ЄС. Співпраця європейських прокурорів із САП та НАБУ допомагає запобігати зловживанням у сфері оборонних і гуманітарних програм фінансування.

Новим етапом стала ратифікація у червні 2024 року Рамкової угоди щодо інструменту Ukraine Facility, яка супроводжує виділення макрофінансової допомоги у розмірі 50 мільярдів євро. Цей міжнародний договір імперативно посилив слідчі можливості Європейської прокуратури на території України. Згідно з *пунктом 1 статті 11*, агенти ЕРРО наділені прямим правом здійснювати слідчі дії, інспекції та аудиторські перевірки на будь-яких об'єктах і приміщеннях, фінансування яких здійснюється за рахунок фондів ЄС. Окрім цього, *підпункт j пункту 5 статті 7* та *пункт 10 статті 9* зобов'язують Україну надавати Європейській прокуратурі повний і прямий доступ до стандартизованих категорій даних, національних баз даних і реєстрів. Відповідно до *пункту 12 статті 9*, Україна повинна невідкладно виконувати запити про взаємну правову допомогу, зокрема щодо розкриття інформації про банківські рахунки та екстрадиції. У разі опору з боку осіб чи суб'єктів господарювання, що підлягають перевірці, українські правоохоронні органи зобов'язані надати європейським прокурорам усю необхідну допомогу для виконання їхніх обов'язків *(пункт 6 статті 11).* [18]

Висновки. Європейська прокуратура (ЕРРО) є унікальним наднаціональним органом, створеним для подолання неефективності національних систем у захисті фінансових інтересів ЄС. Дослідження виявило фундаментальні правові колізії в механізмі реалізації її конкурентної компетенції та права евокації. Наділення національних прокурорів повноваженнями одноосібно вирішувати юрисдикційні спори (ст. 25 Регламенту 2017/1939) створює ризики інституційного саботажу та порушення принципу ne bis in idem, що підтверджується прецедентами в Іспанії та Хорватії. Розв'язання цієї проблеми вимагає втручання Суду ЄС та запровадження дієвих засобів наднаціонального оскарження.

Водночас гнучка архітектура ЕРРО дозволила інтегрувати до європейської системи фінансового контролю Україну. Ратифікація Рамкової угоди щодо Ukraine Facility (2024 рік) безпрецедентно розширила мандат органу, надавши агентам ЕРРО прямі слідчі та аудиторські повноваження на території нашої держави. Закріплення такої наднаціональної юрисдикції формує надійну юридичну гарантію прозорого використання фінансової допомоги і є ключовою передумовою успішної відбудови та євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. De Angelis F. The European Public Prosecutor's Office (EPPO) – Past, Present, and Future. *Eucrim*. 2019. Vol. 14, Issue 4. P. 272–276. URL: https://doi.org/10.30709/eucrim-2019-025 (дата звернення: 09.04.2026).
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01). *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2010. 30 берез. (№ С 83). URL: https://zakon.cc/law/files/b5cdf905884 e9748c9b69fb8d2df63ea851f32ad0a4b 851e9516fb8707308479.pdf (дата звернення: 21.04.2026).
3. Конончук І. М. Особливості здійснення повноважень Європейської прокуратури в правовій системі Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2025. № 1. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/icprch_2025_1_9 (дата звернення: 21.04.2026).
4. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 September 2015. Criminal proceedings against Ivo Taricco and Others. Case C-105/14. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62014CJ0105 (дата звернення: 21.04.2026).
5. Регламент Ради (ЄС) № 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року про імплементацію посиленої співпраці стосовно створення Європейської прокуратури. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-17#Text (дата звернення: 21.04.2026).

6. Рішення Суду ЄС (Велика Палата) від 21 грудня 2023 року у справі G. K. and Others (Прокуратура Європейського Союзу), C-281/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/ userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_Sud_ES_01_2024.pdf (дата звернення: 08.04.2026).
7. Конончук І.М. Принципи організації та діяльності Європейської прокуратури. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 700–704. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.115 (дата звернення: 21.04.2026).
8. Ухвала Загального Суду (Десята Палата) від 15 грудня 2023 року у справі Stan v European Public Prosecutor's Office, T-103/23. *Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу (січень 2024 року)* / Верховний Суд. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_Sud_ES_01_2024.pdf (дата звернення: 08.04.2026).
9. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами (PIF-Директива).
10. Рішення Суду справедливості ЄС (Перша Палата) від 11 січня 2024 року у справі Global Ink Trade, C-537/22. *Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу (січень 2024 року)* / Верховний Суд. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_ folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_Sud_ES_01_2024.pdf (дата звернення: 08.04.2026).
11. Grabmeier S. The EPPO's right of evocation. *STEPPO*. 2024. 13 Feb. URL: https://www.steppo-eulaw.com/2024/02/13/the-eppos-right-of-evocation/ (дата звернення: 21.04.2026).
12. Márton B. The Conflict of Competence between the European Public Prosecutor's Office and Spanish Prosecutors – Lessons Learned. *Eucrim*. 2022. Vol. 17, Issue 4. P. 286–288. URL: https://eucrim.eu/media/articles/pdf/eucrim-article-2022-021.pdf (дата звернення: 21.04.2026).
13. Selanec G. Safeguarding the Rule of Law: The European Public Prosecutor Office's Role and Challenges. *Int'l J. Const. L. Blog*. 2025. 11 July. URL: https://www.iconnectblog.com/safeguarding-the-rule-of-law-the-european-public-prosecutor-offices-role-and-challenges (дата звернення: 21.04.2026).
14. Hedgecoe G. Spain's attorney general convicted... *BBC News*. 2025. 20 November. URL: https://www.bbc.com/news/articles/cly4ypj92j9o (дата звернення: 21.04.2026).
15. Request for a preliminary ruling from the Ustavni sud (Croatia). *Official Journal of the European Union*. 2026. C-506/25. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202600436 (дата звернення: 21.04.2026).
16. Юрчишин В.М., Савченко В.А. Правовий статус суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності: проблеми вдосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад.: Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2022. С. 110–114. URL: https://dspace.onua.edu.ua/ server/api/core/bitstreams/b766d668-679e-4739-98c2-19d54a3c7edb/content (дата звернення: 21.04.2026).
17. Working Arrangement on the cooperation between the European Public Prosecutor's Office (EPPO) and the Prosecutor's General Office. 2022. 18 March. URL: https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-03/Working%20Arrangement%20between%20EPPO%20and%20the%20Prosecutor%27s%20General%20Office%20%28PGO%29%20of%20Ukraine.pdf (дата звернення: 21.04.2026).
18. Рамкова угода між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility. Ратифікована Законом України № 3786-IX від 06.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24#n2 (дата звернення: 21.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Демиденко К.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.30

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ЗАСТАВИ У ВИКЛЮЧНИХ ВИПАДКАХ: МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Іванов Н.В.,
студент III курсу
факультету міжнародного та європейського права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-4633-3491

Капелько П.О.,
студент IV курсу
факультету прокуратури
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-6457-1523

Іванов Н.В., Капелько П.О. Визначення розміру застави у виключних випадках: міжнародна та національна практика.

Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи застави як альтернативного запобіжного заходу триманню під вартою у кримінальному провадженні відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України. Увагу приділено аналізу нормативного регулювання меж застави залежно від тяжкості кримінального правопорушення, а також можливості їх перевищення у так званих «виключних випадках». Встановлено, що законодавець не розкрив змісту цього оціночного поняття та не визначив чітких критеріїв його застосування, що зумовлює значну дискрецію суду, неоднозначність правозастосовної практики та створює ризики свавільного визначення розміру застави.

Обґрунтовано, що відсутність нормативно визначених орієнтирів призводить до формування непослідовної та фрагментарної судової практики, у межах якої мотивування рішень щодо розміру застави нерідко має декларативний характер або взагалі є відсутнім. Така ситуація спричиняє відхилення від міжнародно-правових стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини, яка наполягає на необхідності індивідуалізованого підходу, обов'язковому врахуванні майнового стану особи, її соціальних зв'язків та недопустимості використання застави як прихованої форми тримання під вартою.

У межах дослідження здійснено аналіз 53 судових рішень, у яких суди застосовували вихід за встановлені законодавством межі застави, з метою виявлення фактичних критеріїв, що використовуються при визначенні її розміру. За результатами аналізу встановлено, що у значній кількості випадків суди або не надають належного обґрунтування визначеного розміру застави, або зводять його переважно до тяжкості кримінального правопорушення, ігноруючи інші релевантні обставини. При цьому майновий стан підозрюваного чи обвинуваченого враховується епізодично, що суперечить практиці ЄСПЛ. Окремо зафіксовано використання позаюридичних чинників, зокрема «суспільного резонансу», як аргументу для перевищення меж застави, що ставить під сумнів об'єктивність судових рішень.

У висновках обґрунтовується необхідність формування єдиної, передбачуваної та узгодженої судової практики, яка відповідала б міжнародним стандартам захисту прав людини. Підкреслюється, що визначення розміру застави має ґрунтуватися на збалансованій оцінці процесуальних ризиків та реальних фінансових можливостей особи, що забезпечить ефективну реалізацію запобіжної, а не каральної функції цього інституту.

Ключові слова: застава, виключні випадки, розмір застави, запобіжні заходи, ЄСПЛ, право на свободу.

Ivanov N.V., Kapelko P.O. Determining the amount of bail in exceptional cases: international and national practice.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of bail as an alternative preventive measure to pre-trial detention within criminal proceedings in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of the statutory

regulation of bail limits depending on the gravity of the criminal offence, as well as to the possibility of exceeding such limits in so-called "exceptional cases." It is established that the legislator has not clarified the content of this evaluative concept nor defined clear criteria for its application, which results in broad judicial discretion, inconsistency in law enforcement practice, and creates risks of arbitrary determination of bail amounts.

It is substantiated that the absence of clearly defined legal guidelines leads to the formation of inconsistent and fragmented judicial practice, within which the reasoning of decisions regarding the amount of bail is often declarative in nature or entirely absent. This situation causes deviations from international legal standards, in particular the case law of the European Court of Human Rights, which emphasizes the necessity of an individualized approach, mandatory consideration of the financial situation of the person, their social ties, and the inadmissibility of using bail as a disguised form of punishment.

Within the framework of the study, an analysis of 53 court decisions was carried out, in which courts exceeded the bail limits established by law, with the aim of identifying the actual criteria used in determining its amount. The results of the analysis show that in a significant number of cases courts either fail to provide proper justification for the determined amount of bail or reduce it primarily to the gravity of the criminal offence, ignoring other relevant circumstances. At the same time, the financial situation of the suspect or accused is taken into account only sporadically, which is inconsistent with the practice of the European Court of Human Rights. Additionally, the use of extra-legal factors, in particular "public resonance", has been identified as a justification for exceeding bail limits, which calls into question the objectivity of judicial decisions.

In conclusion, the article substantiates the necessity of forming a unified, predictable, and consistent judicial practice that would comply with international human rights standards. It is emphasized that the amount of bail should be determined on the basis of a balanced assessment of procedural risks and the actual financial capacity of the individual, which will ensure the effective implementation of its preventive rather than punitive function.

Key words: bail, exceptional cases, bail amount, preventive measures, ECHR, right to liberty.

Постановка проблеми. Тема визначення розміру застави як заходу забезпечення кримінального провадження є однією з ключових у сучасній українській кримінально-процесуальній науці та практиці, оскільки вона безпосередньо торкається балансу між забезпеченням ефективного правосуддя, захистом прав підозрюваних/обвинувачених та суспільними інтересами. Застава як запобіжний захід, передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України [1], дозволяє уникнути тримання підозрюваних чи обвинувачених під вартою через внесення коштів задля забезпечення їхньої належної процесуальної поведінки під умовою звернення внесених коштів у протилежному випадку.

Критерії визначення розміру, встановлені ст. 182 КПК України, стають предметом дискусій через проблеми застосування, зокрема в т. зв. «виключних випадках» виходу за межі законодавчо визначених лімітів. Актуальність теми пов'язана з відсутністю законодавчого роз'яснення та непослідовності судової практики, де аргументація «виключного випадку» або зовсім відсутня, або зводиться до тяжкості злочину.

Надаючи суду можливість виходити за межі лімітів, встановлених ст. 182(5) КПК України, законодавець не розкрив змісту поняття «виключні випадки» та не встановив чітких критеріїв для його застосування. Хоча закон за своєю природою не може бути абсолютно визначеним, він має характеризуватися не лише чіткістю та однозначністю нормативних приписів, а й послідовністю практики їх застосування. Водночас ЄСПЛ висновує, зокрема у справі Vyerentsov v. Ukraine, що прагнення до формальної визначеності шляхом надмірної деталізації законодавства може призводити до його жорсткості та втрати здатності адекватно реагувати на розвиток правовідносин. Тому правова визначеність не зводиться виключно до вдосконалення нормативного формулювання, а передбачає формування сталої та єдиної судової практики, спроможної компенсувати прогалини, зумовлені нечіткістю або недостатньою конкретизацією правових норм [2]. За таких умов саме узгоджена та послідовна практика правозастосування забезпечує передбачуваність права, усуває сумніви щодо змісту нормативних приписів і сприяє їх однаковому застосуванню судами.

Однак, у дослідженні за 2022 рік від Ради Європи судової практики свідчить, що навіть у тих випадках, коли суди визначають розмір застави, обов'язок її належного обґрунтування виконується вкрай формально. У понад половині рішень суди взагалі не наводять жодних мотивів щодо конкретної суми застави, а в тих рішеннях, де певне обґрунтування все ж міститься, його якість часто не відповідає стандартам, сформульованим у законодавстві та практиці ЄСПЛ. Зокрема аналіз показує, що належне обґрунтування розміру застави в судовій практиці рідкість. Навіть серед рішень, у яких суди намагалися мотивувати визначений розмір застави, лише 44% відповідали

стандартам ЄСПЛ щодо пропорційності, врахування майнового стану обвинуваченого та реальної здатності застави забезпечити належну процесуальну поведінку. Якщо ж оцінювати весь масив судових рішень про застосування застави, такі належно вмотивовані рішення становлять лише близько 19% [3, с. 73-75]. Це свідчить про системну проблему, за якої встановлення розміру застави фактично відбувається без належного індивідуалізованого підходу, з формальним відтворенням законодавчих приписів та без реального аналізу процесуальних ризиків, майнового і сімейного стану підозрюваного/обвинуваченого, що, у свою чергу, нівелює гарантійну функцію застави та створює ризик її перетворення на приховану форму попереднього позбавлення свободи.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі застосування критеріїв визначення розміру застави у кримінальному провадженні відповідно до положень КПК України. Особлива увага приділяється зіставленню національної судової практики з міжнародними стандартами у сфері забезпечення прав людини та кримінального судочинства. Крім того, дослідження спрямоване на виявлення проблемних аспектів практичного застосування відповідних критеріїв у виключних випадках, коли допускається вихід за межі встановлених законодавством лімітів застави.

Методика дослідження. Основним емпіричним матеріалом стали 53 ухвали судів першої інстанції про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням розміру застави як альтернативного запобіжного заходу (46 тяжкі злочини, 7 особливо тяжкі) в період з 01.01.2025 по 01.02.2025 з Єдиного державного реєстра судових рішень, в яких застосовувався вихід за межі розміру застави, встановлені ст. 182(5) КПК України. Відбір судових рішень здійснювався за критерієм наявності прямого посилання суду на виключний характер випадку та/або фактичного перевищення граничних меж застави.

Аналіз судових рішень здійснювався з позиції реального застосування судами критеріїв визначення розміру застави, передбачених ст. 182(4) КПК України. Кожен із зазначених критеріїв вважався урахованим судом виключно за умови його розкриття в мотивувальній частині судового рішення, а не формального відтворення норми закону, зокрема:

1) обставини кримінального правопорушення визнавалися урахованими, якщо судом було наведено конкретні фактичні дані щодо характеру та способу вчинення кримінального правопорушення, ролі підозрюваного або обвинуваченого, ступеня тяжкості наслідків, розміру завданої шкоди тощо;

2) майновий та сімейний стан підозрюваного або обвинуваченого вважався урахованим у випадках, коли суд зазначав конкретні відомості про наявні або відсутні доходи, майно, грошові активи, утриманців чи інші обставини, що характеризують реальну платоспроможність особи;

3) дані про особу підозрюваного або обвинуваченого та ризики, передбачені ст. 177 КПК України, визнавалися урахованими лише за умови наведення судом конкретних фактичних обставин, які обґрунтовують існування відповідних ризиків (наприклад, спроби переховування, впливу на свідків, знищення доказів тощо), а також обставин які враховуються при обранні запобіжного заходу в ст. 178 КПК України.

Методи системного синтезу та аналізу використовувався для узагальнення результатів дослідження та виявлення суперечностей між законодавчим регулюванням, судовою практикою та міжнародними стандартами, зокрема Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ, Суд).

Виклад основного матеріалу. *Міжнародно-правові стандарти застосування застави та практика ЄСПЛ.* Міжнародні стандарти застосування застави формуються в межах регулювання попереднього тримання під вартою та розглядаються як альтернатива позбавленню свободи до ухвалення вироку. Базові принципи недопустимості свавільного позбавлення волі та презумпції невинуватості закріплені у Загальній декларації прав людини (ст ст. 9, 11) [4], а їх конкретизацію забезпечують Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [5] та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ) [6].

Ст. 9 МПГПП та ст. 5 Конвенції встановлюють право особи на свободу та вимагають, щоб будь-яке тримання під вартою було обґрунтоване конкретними ризиками і підлягало здійсненню відповідно до процедури. Обидва міжнародні договори передбачають право затриманої особи на розгляд справи упродовж розумного строку або звільнення під час провадження, що зумовлює необхідність застосування альтернатив попередньому ув'язненню, зокрема застави, яка балансує між свободою особи та інтересом суспільства.

Виходячи з презумпції невинуватості, закріпленої у ст. 11(1) Загальній декларації прав людини, ст. 14(2) МПГПП та ст. 6(2) Конвенції, застосування застави не можливе з каральною, репресивною або компенсаційною метою. У цьому ж контексті Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила) [7], прямо визначають попереднє тримання під вартою як крайній захід і зобов'язують держави застосовувати альтернативи якомога раніше, та з дотриманням принципу пропорційності.

Зазначені міжнародні положення отримують подальший розвиток і практичне наповнення у прецедентній практиці ЄСПЛ. Суд послідовно наголошує, що застава у розумінні ст. 5(3) Конвенції має чітко визначену функцію, а саме покликана забезпечити явку обвинуваченого до суду, а не виконувати каральну чи компенсаційну роль.

У справі Toshev v. Bulgaria [8] заявник, обвинувачений у вчиненні кількох ненасильницьких злочинів, перебував під вартою майже шість років (п. 72). Суд неодноразово зазначав, що гарантія, передбачена ст. 5(3) Конвенції, «призначена для забезпечення присутності обвинуваченого на судовому засіданні», а її розмір має оцінюватися головним чином з огляду на особу обвинуваченого та його майновий стан, тобто з урахуванням того, чи буде перспектива втрати застави достатнім стримуючим фактором, щоб розвіяти будь-яке бажання втекти (п. 68). Хоча національний суд ухвалив рішення про звільнення заявника під заставу в розмірі 500 000 болгарських левів, розмір застави було визначено без будь-якої оцінки майнового стану заявника або його реальної здатності внести відповідну суму. Унаслідок цього заявник фактично залишався під вартою ще протягом року та двадцяти одного дня після ухвалення рішення про застосування застави, оскільки не мав фінансової можливості виконати покладений на нього обов'язок (п. 69).

У справі Hristova v. Bulgaria [9] обвинувачена була взята під варту 28 грудня 1996 року (п. 97). Національний суд визначив розмір застави 13 травня 1999 року, виходячи насамперед із тяжкості висунутих заявниці обвинувачень, а також з того, що встановлена сума становила лише незначну частину коштів, які, за версією обвинувачення, були викрадені заявницею та її співвиконавцем у потерпілих (п. 98, 109). Водночас ЄСПЛ зазначив, що ризик втечі та перешкоджання кримінальному провадженню з плином часу неминуче зменшується, особливо з огляду на те, що вже у квітні 1999 року органи прокуратури виконали всі необхідні слідчі дії (п. 108). У той же час у цій справі національні суди, встановлюючи розмір застави, не врахували майновий стан заявниці, яка перебувала під вартою близько двох з половиною років, не мала стабільного доходу та утримувала малолітню дитину. Натомість вирішальним критерієм було визнано тяжкість інкримінованих діянь, що призвело до порушення пункту ст. 5(3) ЄКПЛ (п. п. 111, 115).

Однак у виключних випадках тяжкість інкримінованого злочину може бути вирішальним критерієм та може перевищувати фінансові можливості підозрюваного або обвинуваченого. Так, у справі Mangouras v. Spain [10] національний суд встановив заставу у розмірі 3 000 000 євро, аргументуючи винятковий характер злочину та громадському резонансі, який він викликав, а також на певних аспектах особистої ситуації заявника, а саме його громадянстві та місці постійного проживання, а також на тому, що він не мав жодних зв'язків в Іспанії (п. 82). ЄСПЛ наголосив, що хоча встановлений розмір застави перевищував власні фінансові можливості заявника, національні суди не обмежилися абстрактним посиланням на тяжкість злочину, а врахували сукупність релевантних факторів, зокрема професійне середовище заявника, його зв'язок із особами, здатними надати забезпечення, а також виняткові обставини справи, пов'язані з масштабною екологічною катастрофою та значним обсягом потенційної кримінальної й цивільної відповідальності (п. п. 83–88, 93).

Окрему увагу ЄСПЛ приділяє обґрунтованості суми застави. У рішенні Istomina v. Ukraine [11], Суд дійшов висновку, що національні суди порушили вимоги ст. 5(3) Конвенції, встановивши заставу у надзвичайно завищеному розмірі, який у 125 разів перевищував максимальний розмір, передбачений для відповідної категорії злочинів. Хоча національне законодавство й допускало можливість визначення більшого розміру застави у «виключних випадках», Суд наголосив, що таке рішення вимагає ретельного аналізу обставин справи та належного обґрунтування її виняткового характеру (п. 31). Водночас, зосередившись переважно на розмірі завданої шкоди, національні суди не здійснили всебічної оцінки відповідних факторів, зокрема її спроможність сплатити визначений розмір застави, і також не здійснили задовільного пояснення, чому застава була визначена у такому надзвичайно великому розмірі (п. 32).

Отже, міжнародні стандарти та практика ЄСПЛ свідчать про такі ключові підходи до визначення застави:

1) застава має виключно процесуальну мету – забезпечення явки обвинуваченого до суду, а не покарання чи компенсацію, і її розмір повинен співвідноситися з реальними ризиками втечі або перешкоджання кримінальному провадженню;

2) визначення розміру застави вимагає індивідуалізованої та всебічної оцінки особи обвинуваченого, зокрема його майнового стану, соціальних зв'язків, тривалості тримання під вартою та наявність ризиків, без зведення мотивування лише до тяжкості інкримінованого злочину;

3) встановлення застави у надмірному розмірі або такої, що перевищує фінансові можливості особи чи законодавчі орієнтири, допускається лише у справді виключних випадках і за умови чіткого, детального та переконливого обґрунтування винятковості конкретної справи.

Українське законодавство та судова практика. Питання визначення застави розміру врегульовано, зокрема, у ст. ст. 182(4), 182(5) КПК України. Законодавець чітко підкреслив, що застава не є формою покарання і не має карального характеру, а її призначення полягає виключно в забезпеченні належного виконання підозрюваним або обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. У зв'язку з цим прямо встановлено заборону визначати заставу завідомо непомірною для відповідної особи. Одночасно на слідчого суддю або суд покладено обов'язок ураховувати при визначенні розміру застави низку критеріїв, а саме: обставини вчинення кримінального правопорушення, майновий і сімейний стан підозрюваного чи обвинуваченого, інші дані про його особу, а також ризики, передбачені ст. 177 КПК України.

На відміну від Кримінально процесуального кодексу 1960 року [12], чинний КПК України запровадив не лише мінімальні, а й максимальні межі розміру застави залежно від тяжкості кримінального правопорушення. Так, щодо нетяжкого злочину розмір застави визначається в межах від одного до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, щодо тяжкого злочину – від двадцяти до вісімдесяти, а щодо особливо тяжкого злочину – від вісімдесяти до трьохсот. Запровадження таких меж мало на меті забезпечити передбачуваність судової практики та запобігти свавільному визначенню розміру застави.

Водночас законодавець передбачив можливість відступу від установлених граничних меж у так званих «виключних випадках». Якщо суд дійде висновку, що застава в межах, визначених законом, не здатна забезпечити виконання особою її процесуальних обов'язків у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину, розмір застави може бути визначений у сумі, що перевищує законодавчо встановлені максимальні межі.

Аналіз 53 ухвал свідчить про те, що найчастіше вихід за межі застави застосовувався у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (XVII розділ КК України) – 14 ухвал, а також щодо кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (XV розділ КК України) – 11 ухвал. Значно рідше такі рішення ухвалювалися у справах про кримінальні правопорушення проти власності (VI розділ розділ КК України) – 8 ухвал, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (XIII розділ КК України) – 3 ухвали, а також щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (XX розділ КК України) та проти основ національної безпеки України (I розділ КК України) по 2 ухвали. Поодинокі випадки зафіксовано у справах про кримінальні правопорушення проти довкілля (VIII розділ КК України), безпеки руху та експлуатації транспорту (XI розділ КК України). Окремо слід відзначити ухвали, в яких вихід за межі застави обґрунтовувався сукупністю інкримінованих кримінальних правопорушень, зокрема за поєднанням злочинів, передбачених XVII та VI розділами КК України (4 ухвали), XVII та XV розділами КК України (2 ухвали), XVII та VII розділами КК України (1 ухвала), XVII та I розділами КК України (1 ухвала), а також VI та IX розділами КК України (1 ухвала), XVII, VII та VI розділами (1 ухвала), XV VI та III розділами (1 ухвала).

Як ми можемо побачити, більшість випадків виходу за встановлені законом межі застави припадає на кримінальні провадження, пов'язані з злочинами, у межах яких особи отримували доходи незаконним шляхом. Наявність виходу за межі в кримінальних правопорушеннях проти безпеки руху та експлуатації транспорту, проти основ національної безпеки України та інших свідчить про те, що сам по собі вид кримінального правопорушення не може розглядатися як визначальний або виключний критерій для застосування виходу за межі застави.

Проаналізувавши судові рішення з позиції застосування критеріїв визначених ст. 182(4) результати показують, що у значній кількості ухвал обґрунтування необхідності виходу за межі застави або повністю відсутнє, або зводиться до формального відтворення положень КПК без конкретизації (13 ухвал). Усі три елементи одночасно були враховані лише у 3 ухвалах; обставини кримінального правопорушення разом із майновим та сімейним станом – у 6 ухвалах; обставини кримінального правопорушення, дані про особу та ризики – у 9 ухвалах; майновий і сімейний стан у поєднанні з даними про особу та ризиками – у 3 ухвалах; виключно обставини кримінального правопорушення – у 13 ухвалах; лише дані про особу та ризики – у 4 ухвалах.

Зазначені результати дозволяють виокремити низку системних проблем. По-перше, у 25% ухвал суди виходять за межі розміру застави, визначених КПК України, не надаючи належного обґрунтування не тільки виключності такого випадку, а й взагалі розміру. Такий підхід не дає змоги простежити логіку судового розсуду та оцінити пропорційність застосованого запобіжного заходу. У той же час така практика суперечить підходу ЄСПЛ, який у справі Istomina v. Ukraine, наголошує, що незважаючи на те, що законодавство дозволяє виходити за межі у «виключних випадках», таке рішення повинно бути ретельно проаналізовано та належно обґрунтовано.

По-друге, домінування аргументації, пов'язаної виключно з обставинами кримінального правопорушення, вказує на зміщення функціонального призначення застави з інструменту забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого на фактично каральний захід. Подібний підхід суперечить як положенням КПК України, так і усталеній практиці ЄСПЛ, яка наголошує про те, що застава не може використовуватися як прихована форма покарання, а має застосовуватися з урахуванням процесуальних ризиків та індивідуальних характеристик особи. Хоча у справі Mangouras v. Spain тяжкість злочину була вирішальним критерієм, незважаючи на фінансові можливості обвинуваченого, однак як зазначає ЄСПЛ, національний суд не обмежився лише цим аргументом, а здійснив комплексний аналіз інших обставин.

По-третє, лише близько 20% проаналізованих ухвал містять оцінку майнового стану підозрюваного чи обвинуваченого. Така практика не відповідає стандартам ЄСПЛ, який наголошує на обов'язку національних судів оцінювати реальну фінансову спроможність особи при визначенні розміру застави. Суд не одноразово наголошував, що розмір застави повинен встановлюватися головним чином з огляду на особу обвинуваченого та його майновий стан, щоб перспектива втрати її була стримуючим фактором.

Крім того, серед аргументів, якими суди обґрунтовували вихід за межі розміру застави, передбачені КПК України, фігурував так званий «суспільний резонанс», причому у двох ухвалах в одному кримінальному проваджені він фактично визнавався самостійною та достатньою підставою для прийняття відповідного рішення. Водночас КПК України не передбачає «суспільний резонанс» як критерій визначення розміру застави або як підставу для відступу від установлених законом меж.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна дійти висновку, що сучасна судова практика України у сфері визначення розміру застави у «виключних випадках» демонструє суттєвий концептуальний розрив із міжнародно-правовими стандартами та прецедентною практикою ЄСПЛ. Аналіз свідчить про домінування формалістичного підходу, за якого застава з інструменту забезпечення процесуальної поведінки фактично трансформується у каральний захід або приховану форму превентивного позбавлення волі. Ключовою проблемою залишається відсутність чіткої законодавчої конкретизації поняття «виключні випадки», що призводить до необґрунтованого виходу за встановлені КПК України межі, де визначальним критерієм стає виключно тяжкість злочину, а не реальні ризики. Системне ігнорування судами майнового стану підозрюваних (що зафіксовано у приблизно 80% проаналізованих рішень) нівелює принцип пропорційності та перетворює заставу на завідомо непосильний тягар, що прямо суперечить вимогам ст. 5 ЄКПЛ. Крім того, використання позаюридичних чинників, як «суспільний резонанс», створює ризики судового свавілля. Судам слід відмовитися від практики визнання випадку «виключним» лише на підставі тяжкості правопорушення, натомість фокусувати увагу на конкретних процесуальних ризиках у поєднанні з ретельним аналізом майнового стану особи. Встановлення розміру застави має бути результатом зваженого балансу: сума повинна бути достатньою для стримування особи від порушення процесуальних обов'язків, але не настільки обтяжливою, щоб стати фактичною перешкодою для реалізації права на свободу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 26.04.2026).
2. Справа «Вєренцов проти України» (Заява № 20372/11). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text (дата звернення: 26.04.2026).
3. Application of pre-trial detention and house arrest in Ukraine: research report / Council of Europe. – Strasbourg: Council of Europe, 2022. – 128 p. URL: https://rm.coe.int/coe-report-pre-trial-detention-and-house-arrest-in-ukraine-2022/1680a9663c (дата звернення: 26.04.2026).
4. Загальна декларація прав людини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.04.2026).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 26.04.2026).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.02.2026).
7. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 р. Офіційні документи Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/tokyo_rules.shtml (дата звернення: 26.04.2026).

8. Справа «Тошев проти Болгарії» (Заява № 56308/00) URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-76687%22]} (дата звернення: 26.01.2026).
9. Справа «Хрістова проти Болгарії» (Заява № 60859/00) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-78367%22]} (дата звернення: 26.01.2026).
10. Справа «Мангурас проти Іспанії» (Заява № 12050/04) URL: https://hudoc.echr.coe.int/ eng#{%22itemid%22:[%22001-100686%22]} (дата звернення: 26.01.2026).
11. *Справа «Істоміна проти України» (Заява № 23312/15)*. (б. д.). Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h11#Text (дата звернення: 26.04.2026).
12. *Кримінально-процесуальний Кодекс України* від 28 грудня 1960 *(від статті 94 до статті 236-8)*. (станом на 29.12.1996). Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19961229#Text (дата звернення: 26.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Іванов Н.В., Капелько П.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.21:341.44
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.31

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАЧІ ЗЛОЧИНЦІВ І ПРАКТИКА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Коломієць Н.В.,
доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5609-2651

Радай А.І.,
здобувач вищої освіти,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0009-0008-0081-2814

Коломієць Н.В., Радай А.І. Національне та міжнародно-правове регулювання видачі злочинців і практика її реалізації.

Наукова стаття містить аналіз національного та міжнародно-правового регулювання інституту видачі злочинців (екстрадиції), а також дослідження особливостей практики її реалізації в Україні. Визначено, що інститут екстрадиції є ключовим елементом міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції, який забезпечує ефективну боротьбу зі злочинністю як на національному, так і на міжнародному рівні, а також передбачає реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності особи. Робота розкриває багаторівневу систему нормативно-правового регулювання екстрадиції, що включає такі нормативні акти, як національного законодавства, так і міжнародно-правових документів. Особливу увагу було приділено конституційному принципу невидачі громадян України іноземним державам. Надано аналіз щодо процесуальних аспектів здійснення видачі злочинців, зокрема, порядок направлення та розгляду запитів, компетенцію уповноважених органів і гарантії захисту прав осіб, щодо яких здійснюється питання про видачу. Окремий акцент зроблено на міжнародно-правових актах, які регулюють поняття та процес екстрадицій, серед яких Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. та ін. Зазначено, що визначені міжнародні документи формують узгоджену систему правових норм, яка забезпечує ефективну взаємодію держав у сфері кримінальної юстиції, а також, водночас, гарантує дотримання прав та свобод людини. Досліджено сучасну практику здійснення процедури екстрадиції, визначено її основні етапи та проблемні аспекти, зокрема, тривалість розгляду запитів, недостатню уніфікацію правових норм і труднощі міждержавної координації співпраці. Також визначено, що важливою гарантією дотримання принципів та захисту прав людини є інститут відмови у видачі особи, який запобігає можливим порушенням визначених прав. Розглянуто перспективи вдосконалення процедури та механізму екстрадиції шляхом гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, спрощення процедур, розвитку цифровізації та адаптація до нього, а також посилення інституційних механізмів контролю. Зроблено висновок, що ефективне функціонування інституту видачі злочинців можливе лише за умови досягнення балансу між інтересами держав у сфері кримінальної юстиції, боротьби зі злочинністю, а також необхідністю повного забезпечення прав та свобод людини під час визначеного процесу. Подальший розвиток інституту екстрадиції повинен здійснюватися з урахуванням сучасної прогресивності міжнародної злочинності та вимог принципів верховенства права, справедливості та гуманізму.

Ключові слова: екстрадиція, права людини, міжнародне співробітництво, кримінальна юстиція, принцип невідворотності кримінальної відповідальності, міжнародні договори, кримінальне провадження, принцип подвійної кримінальної відповідальності, верховенство права, відмова у видачі особи.

Kolomiiets N.V., Radai A.I. National and international legal regulation of extradition and the practice of its implementation.

The scientific article provides an analysis of the national and international legal regulation of the institution of extradition, as well as an examination of the peculiarities of its practical implementation in Ukraine. It is established that the institution of extradition constitutes a key element of international cooperation in the field of criminal justice, ensuring an effective fight against crime at both the national and international levels, while also embodying the principle of the inevitability of criminal liability. The paper elucidates the multi-level system of regulatory and legal governance of extradition, which

encompasses both national legislation and international legal instruments. Particular attention is devoted to the constitutional principle of the non-extradition of Ukrainian citizens to foreign states. An analysis is provided of the procedural aspects of extradition, including the procedure for submitting and reviewing requests, the competence of authorized bodies, and guarantees for the protection of the rights of individuals subject to extradition proceedings. Special emphasis is placed on international legal acts regulating the concept and process of extradition, including the European Convention on Extradition of 1957, among others. It is noted that these international instruments form a coherent system of legal norms that ensures effective cooperation between states in the field of criminal justice, while simultaneously guaranteeing the protection of human rights and fundamental freedoms. The study examines contemporary practice in the implementation of extradition procedures, identifying its main stages and problematic aspects, in particular the length of consideration of requests, insufficient harmonization of legal norms, and difficulties in interstate coordination of cooperation. It is also determined that an important guarantee of adherence to fundamental principles and the protection of human rights is the institution of refusal of extradition, which serves to prevent potential violations of such rights. The prospects for improving the procedure and mechanism of extradition are considered, including through the harmonization of national legislation with international standards, simplification of procedures, development and adaptation of digitalization, and strengthening of institutional control mechanisms. It is concluded that the effective functioning of the institution of extradition is possible only upon achieving a balance between the interests of states in the field of criminal justice and crime prevention, and the necessity of fully ensuring human rights and freedoms within the framework of the relevant process. The further development of the institution of extradition should take into account the contemporary evolution of international crime, as well as the requirements of the principles of the rule of law, justice, and humanism.

Key words: extradition, human rights, international cooperation, criminal justice, principle of inevitability of criminal liability, international treaties, criminal proceedings, principle of double criminality, rule of law, refusal of extradition.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, активного розвитку міжнародних відносин, а також зростання транснаціональної злочинності особливої актуальності набуває питання ефективного міжнародного співробітництва держав у сфері кримінальної юстиції. Одним з основних інструментів визначеного співробітництва є інститут видачі злочинців (екстрадиції), який забезпечує ефективну реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності незалежно від територіального перебування правопорушника. Злочинність доволі частіше виходить за межі однієї держави, набуваючи міжнародного характеру, а особи, які вчинили кримінальні правопорушення, нерідко переховуються за кордоном з метою уникнення кримінальної відповідальності. Тож, в даних умовах інститут екстрадиції виступає важливим правовим механізмом, який дозволяє державам ефективно взаємодіяти у боротьбі зі злочинністю. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у цій сфері, проблеми практичної реалізації видачі особи, дотримання прав людини та узгодження норм національного та міжнародного права залишаються актуальними та потребують подальшого вивчення. Також, особливої актуальності визначена тема набуває для України в умовах євроінтеграційних процесів та необхідності виконання міжнародних зобов'язань.

Метою даної наукової роботи є всебічне та комплексне дослідження інституту видачі злочинців (екстрадиції), аналіз його національного та міжнародно-правового регулювання, а також вивчення практики його реалізації та визначення проблемних аспектів у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Питання національного та міжнародного правового регулювання інституту екстрадиції, а також практики його реалізації, посідає значне місце у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців таких, як: І.О. Пилявець, О.В. Мартовицька, В.О. Луговий, А.П. Сідак, В.І. Чебан, В.Ю. Колесник, В.П. Бразалук, В.С. Березняк та інші. Їхні наукові роботи розкривають теоретико-правові принципи екстрадиції, її місце у системі міжнародного співробітництва та міжнародних договорах, а також певні особливості правозастосовної практики. Також, визначені наукові роботи досліджують принципи невідворотності кримінальної відповідальності, невидачі власних громадян, подвійної кримінальності та принцип non bis in idem, а також особливості процесу здійснення процедури видачі злочинців. Особлива увага зосереджується на дотриманні міжнародних принципів прав та свобод людини, їхня закріпленість у національному законодавстві, а також здійснення процедури видачі особи відповідно до визначених вимог. Попри наявність значної кількості наукових праць, низка аспектів досі залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, такими аспектами є: подальший аналіз гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами; удосконалення та спрощення процедур видачі злочинців, а також забезпечення ефективного балансу між екстрадицією злочинців та дотриманням прав та свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Поняття екстрадиції являє собою взаємодію держав щодо передачі особи, яка перебуває на території однієї з них та здійснила кримінальне правопорушення, а саме – злочин, який визнається таким у законодавстві кожної з держав.

Система національного законодавства та міжнародних зобов'язань України є основними регуляторами, на яких базується інститут видачі злочинців в Україні. Правові засади започатковані на конституційному рівні, деталізуються у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві, а також конкретизуються у спеціальних положеннях, що регламентують міжнародне співробітництво у сфері кримінальної юстиції.

Основне значення в системі правового регулювання екстрадиції має безпосередньо Конституція України. Основний Закон визначає фундаментальні принципи, які окреслюють межі застосування механізму видачі злочинців. Зокрема, головним положенням є ч. 2 ст. 25 Конституції України, відповідно до якого «громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі» [1]. Дане положення встановлює один з найбазовіших конституційних принципів – принцип невидачі власних громадян іноземним державам. Його суть полягає в тому, що держава зобов'язується самостійно здійснювати кримінальне переслідування своїх громадян, навіть якщо кримінальне правопорушення було вчинене за межами її території. Таким чином, конституційна норма не лише обмежує можливість екстрадиції, але й водночас покладає на державу відповідальність самостійно здійснювати кримінальне переслідування та правосуддя над своїми громадянами у межах національної юрисдикції відповідно.

Подальше закріплення інституту екстрадиції прослідковується у нормах Кримінального кодексу України. Зокрема, ст. 10 визначеного закону закріплює особливості вирішення питань кримінальної відповідальності осіб, які перебувають на території України та можуть підлягати переслідуванню відповідно до законодавства іноземних держав. У ч. 1 ст. 10 закріплено, що «громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду», що прямо демонструє виконання вимог Основного Закону. Також, відповідно до ч. 2 цієї ж статті зазначено, що «іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду». Дана норма прямо закріплює основний принцип невідворотності покарання, що дозволяє Україні співпрацювати з іноземними державами у сфері кримінальної відповідальності. Ч. 3 ст. 10 закріплює, що Україна може перейняти кримінальне провадження у випадку неможливості видання злочинців іноземній державі або ж у разі відмови такого видання. І нарешті, ч. 4 ст. 10 встановлює, що виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи в Україні можливо у разі визнання кримінального правопорушення, яке вказано у Кримінальному кодексі України безпосередньо [2].

Важливе місце у системі нормативно-правового регулювання інституту видачі злочинців посідає Кримінальний процесуальний кодекс України. Безпосередньо питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження врегульовані у розділі 9 визначеного закону «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження». Даний розділ визначає процесуальний аспект взаємодії компетентних органів України з відповідними органами іноземних держав, включаючи процедури надання міжнародної правової допомоги, передачі кримінального провадження, тимчасової передачі осіб, а також безпосередньо видачу злочинців. Наприклад, ст. 542 КПК України зазначає, що обсяг міжнародного співробітництва під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів задля здійснення міжнародної правової допомоги у кримінальному переслідуванні та здійсненні видачі злочинців. Також, ст. 543 прямо вказує, що порядок надання запиту, його розгляду і виконання такого запиту здійснюється відповідно до КПК та чинними міжнародними договорами України. Ст. 545 визначеного закону встановлює Офіс Генерального прокурора як центрального органу України в розгляді та поданні запитів щодо здійснення кримінального переслідування та видачі злочинців, окрім випадків, де розслідування кримінальних правопорушень відносяться до підслідності Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ). Міністерство юстиції України звертається із запитами судів про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні, а також розглядає відповідні запити від іноземних держав [3].

Міжнародні договори України в сфері екстрадиції являють собою комплексну систему міжнародних правових актів, які визначають порядок, умови та гарантії здійснення видачі злочинців для кримінального переслідування або ж виконання судового вироку. Доволі значне місце в цій системі посідає Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року, яка є базовим регіональним міжнародним правовим актом у сфері екстрадиції. Даний документ встановлює загальні принципи видачі злочинців, зокрема, принцип подвійної кримінальності, відповідно до якого кримінальне правопорушення повинно визнаватися злочином в обох державах; також документ

закріплює принцип non bis in idem, який означає, що особа не може бути притягнена до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення, що є однією з умов у відмові екстрадиції злочинця. Також, Конвенція визначає процесуальні аспекти, включаючи вимоги до запиту про екстрадицію, строки та порядок тимчасового затримання особи.

Подальший розвиток положень визначеної Конвенції здійснився шляхом прийняття Додаткового протоколу 1975 року, який деталізує окремі її норми та спрямований на обмеження можливостей уникнення екстрадиції. Вагоме значення має уточнення категорій політичних правопорушень, оскільки саме ця категорія є основною підставою для відмови у видачі особи. Ст. 1 протоколу прямо вказує, що «для цілей застосування статті 3 Конвенції політичні правопорушення не включать: а) злочини проти людства…» [5]. Тож, відповідно до цього такі міжнародні злочини як геноцид та злочини проти людяності не можуть розглядатися як політичні, що створює забезпечення невідворотності відповідальності за вчинення таких кримінальних правопорушень та узгоджується із загальновизнаними принципами міжнародного права.

Важливим елементом системи міжнародних договорів є Другий додатковий протокол 1978 року до Європейської конвенції про видачу правопорушників, який значно розширює сферу її застосування та встановлює покращення функціонування інституту екстрадиції. Наприклад, п. 2 ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників зазначає, що «якщо запит про видачу правопорушника стосується декількох окремих правопорушень, кожне з яких за законами запитуючої Сторони і запитуваної Сторони карається позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою, але якщо деякі з них не задовольняють умови стосовно тривалості терміну покарання, яке може бути призначене, запитувана Сторона має також право здійснювати видачу за останні правопорушення» [4]. Тож, відповідно ст. 1 Другого додаткового протоколу до визначеної Конвенції передбачається, що «це право також застосовується до правопорушень, які караються тільки грошовими стягненнями». Дане положення дозволяє розширити сферу застосування екстрадиції на фінансові та економічні злочини. Крім того, ст. 3 протоколу містить положення щодо осіб, які були засуджені заочно, тобто у разі їх відсутності. Проте, у такому випадку неодмінно дотримуються гарантії їх права на захист. Також, ст. 4 визначає, що «видача не здійснюється за правопорушення, щодо якого була проголошена амністія в запитуваній державі і за яке ця держава мала компетенцію переслідувати згідно з її кримінальним законодавством» [6].

Важливе значення для міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції є міжнародно-правовий механізм взаємної правової допомоги у кримінальних справах, який закріплений у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. Цей договір забезпечує обмін доказами, інформацією, процесуальними документами та іншими матеріалами, які є необхідними для здійснення кримінального переслідування. Зокрема, п. 1 ст. 1 визначеного документу закріплює: «Договірні Сторони зобов'язуються надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони» [7]. Таким чином дана Конвенція створює необхідні передумови для ефективної реалізації екстрадиційних процедур, оскільки, без відповідного обміну інформацією здійснення видачі особи є неможливою або ж неефективною.

Іншим суттєвим документом для гуманізації міжнародного співробітництва у кримінальній сфері має Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року. Даний документ доповнює регулювання процесу видачі особи, надаючи можливість таким особам, які засуджені в іноземній державі, відбувати покарання у державі свого громадянства. Відповідно до п. 2 ст. 2 документу зазначається: «особу, засуджену на території однієї Сторони, може бути передано на територію іншої Сторони, відповідно до положень цієї Конвенції, для відбування призначеного їй покарання. З цією метою засуджена особа може висловити державі винесення вироку або державі виконання вироку своє побажання бути переданою згідно з цією Конвенцією». Основною метою цього договору є сприяння, насамперед, соціальній реабілітації засуджених, оскільки, відбування покарання у звичному соціальному середовищі значно підвищує шанси на їх успішну ресоціалізацію. П. 1 ст. 7 Конвенції передбачає, що: «Держава винесення вироку забезпечує, щоб особа, яка повинна дати згоду на передачу відповідно до статті 3.1.d, робила це добровільно і з повним розумінням правових наслідків такої згоди. Процедура надання такої згоди регулюється законодавством держави винесення вироку» [8]. Дане положення закріплює гарантію дотримання прав та свобод засудженої особи.

На універсальному рівні значну роль відіграє Конвенція ООН проти транснаціональної злочинності 2000 року, яка визначає інститут екстрадиції як один із найосновніших інструментів боротьби з організованою злочинністю. Ст. 1 визначеного документу встановлює зобов'язання держав-учасниць співпрацювати у сфері видачі правопорушників задля ефективної боротьби із транснаціональною злочинністю. Ст. 4 Конвенції встановлює зобов'язання держав-учасниць здійснювати свої

обов'язки відповідно до цієї Конвенції, що надає ширшу можливість для розслідування та боротьби із такими видами злочинів як торгівля людьми, незаконний обіг наркотиків, відмивання грошей та інші форми транснаціональної злочинності [9].

Окрім багатосторонніх міжнародних договорів значне місце у системі джерел екстрадиційного права в Україні займають двосторонні угоди про правову допомогу у різних галузях права та видачу правопорушників. Відповідно до офіційного листа, створеним Міністерством юстиції України №26-38-290 від 09.07.2004 р. «Щодо надання переліку держав, з якими Україна має двосторонні (багатосторонні) договори» Україна уклала відповідні договори з такими державами як: В'єтнам, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Польща та ін. [10]. Визначені угоди деталізують порядок взаємодії компетентних органів, визначають строки розгляду запитів, перелік необхідних документів, а також певні особливості передачі осіб залежно від національного законодавства сторін. Такі умови мають доволі практичне значення, оскільки, дозволяють більш оперативно та ефективно вирішувати питання видачі осіб, враховуючи специфіку правових систем відповідних держав.

Як зазначає Мартовицька О. В. практика здійснення екстрадиції є важливим напрямком міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, що зумовлює ефективне забезпечення боротьби зі злочинністю, а також реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Інститут екстрадиції розглядається як одна з форм міжнародної правової допомоги, яка, окрім проведення процесуальних дій, охоплює й передачу осіб для кримінального переслідування або ж виконання вироку [11, с. 121].

У сучасних умовах екстрадиції набуває особливої важливості у зв'язку з розвитком транснаціональної злочинності, а також необхідності направлення зусиль держав у боротьбі з нею. В Україні регулювання практики застосування екстрадиції регулюється національним законодавством та міжнародними договорами відповідно. Як зазначають Пилявець І.О. та Литвинчук О.І. «в умовах глобалізації злочинності особливого значення набуває міжнародне співробітництво держав у галузі боротьби зі злочинністю …, з метою забезпечення виконання завдань кримінального судочинства у кожному кримінальному провадженні», що є абсолютно вірним, оскільки, як в національному законодавстві, так і в міжнародних правових документах існують прогалини, які треба заповнити та удосконалити для подальшого збільшення ефективності боротьби зі злочинами [12, с. 270].

Щодо безпосередньої практики екстрадиції, то варто зазначити, що вона передбачає проходження декількох послідовних етапів: направлення або ж отримання запиту про видачу особи відповідними уповноваженими органами; перевірку підстав для видачі особи; прийняття рішення і, нарешті, передачу особи запитуючій державі. Кожне з цих етапів має свої позитивні та негативні аспекти. Зокрема, проблемним є питання зведення вимог до екстрадиційних запитів відповідно, що ускладнює взаємодію держав одна між одною. Крім цього, не варто забувати про забезпечення прав осіб, які залучені до екстрадиційного провадження. Особливо це стосується етапів затримання особи та застосування екстрадиційного арешту, де існують ризики порушення прав людини [13, с. 211-212].

У свою чергу, Сідак А.П. та Давиденко С.В. надають визначений перелік викликів функціонування інституту екстрадиції у сучасних умовах, а саме: «необхідність гарантування балансу між ефективним переслідуванням осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та захистом прав людини; неоднозначність тлумачення та застосування принципу невидачі за політичними злочинами; процедурні питання взаємодії між правовими системами різних держав, а також складнощі технічного та організаційного характеру під час екстрадиції». Також, автори наголошують на тому, що досі виникає необхідність для удосконалення процедурних механізмів, зокрема, «…спрощення видачі особи на підставі європейського ордера на арешт, з'ясування впливу цифровізації, аналіз проблем та тенденцій співробітництва України з міжнародними кримінальними судами та трибуналами, виявлення проблем захисту персональних даних та інформаційної безпеки під час розгляду справи, а також дослідження певних особливостей видачі осіб в умовах збройних конфліктів та притягнення до відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності» [14, с. 126-131].

Проте, разом із цим, особливого значення набуває інститут відмови у видачі особи як гарантія захисту прав людини. Як наголошує Чебан В.І. «в сучасних умовах за жодних підстав екстрадиція не повинна порушувати права людини,…». Відмова у видачі особи виступає важливим запобіжником проти можливих порушень, таких як застосування катувань, загроза порушення гарантій захисту прав та свобод людини, загроза дискримінації, загроза засудження до смертної кари або ж довічного ув'язнення. Більше того, наголошується на тому, що держава, яка здійснила видачу повинна мати можливість контролювати дотримання прав екстрадиційованої особи шляхом існування таких прав, як: «право на перевірку стану дотримання прав людини, право на зустріч з екстрадиційованою особою з метою з'ясування її реального становища, право вимагати надавати звіт від запитуваної держави про стан дотримання прав екстрадиційованої особи, право вимагати повернути екстрадиційовану особу у разі порушенні її прав» [15, с. 273-275].

Додаючи, варто наголосити, що задля подальшого покращення екстрадиційного процесу, необхідно досягнути справедливого балансу між інтересами держави у притягненні особи до кримінальної відповідальності та обов'язком гарантувати дотримання її основоположних прав і свобод. Задля цього, як зазначає Колесник В.Ю., «… компетентні органи договірних держав мають здійснювати перевірку, предметом якої є відсутність чи наявність підстав для відмови у видачі особи, що так чи інакше передбачає звернення до прав людини. Під час арешту та затримання особи договірні держави не мають право, а зобов'язані дотримуватися гарантій прав людини. І, нарешті, держава, якій видано особу, має забезпечувати незалежний і справедливий судовий розгляд, не допускати порушення прав людини, а держава, що видала особу, має право здійснювати контроль щодо дотримання прав людини стосовно виданої особи». Таким чином, формується певний підхід, відповідно до якого екстрадиційні процедури мають чітко дотримуватися міжнародних принципів прав людини, справедливого судового розгляду та невідворотності покарання. Це, у свою чергу, вимагає посилення міжнародних інституцій, підвищення рівня правової культури, а також вдосконалення національного законодавства з метою реального, а не декларативного захисту прав людини [16, с. 117].

В свою чергу, Бразалук В. та Березняк В. вказують, що: «загалом актуальні питання міжнародно-правового регулювання інституту екстрадиції вимагають уваги та виваженого підходу з боку міжнародного співтовариства. Необхідно розвивати єдині стандарти та принципи, які б забезпечували справедливість, захист прав людини та ефективність боротьби зі злочинністю через екстрадицію», що знову висвітлює єдність думки науковців: лише за умови поєднання ефективності кримінального переслідування з безумовним дотриманням прав і свобод людини інститут екстрадиції може відповідати вимогам сучасного правопорядку та принципам справедливості [17, с. 321].

Висновки. Отже, поняття екстрадиції являє собою взаємодію держав щодо передачі особи, яка перебуває на території однієї з них та здійснила кримінальне правопорушення, а саме – злочин, який визнається таким у законодавстві кожної з держав. Нормативно-правове регулювання інституту видачі злочинців в Україні має багаторівневу структуру. Його основу становлять положення Конституції України, які закріплюють фундаментальні принципи екстрадиції, зокрема, заборону видачі громадян України. Кримінальний кодекс України конкретизує ці положення, регулюючи особливості кримінальної відповідальності осіб, які перебувають на території держави, а також умови їх можливого передання іноземним державам відповідно до норм національного законодавства та міжнародних зобов'язань. КПК України встановлює процесуальний порядок здійснення видачі злочинців та інших форм міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Водночас, питання видачі злочинців регулюється не лише національним законодавством України у сфері кримінального співробітництва, а й міжнародними договорами України. Норми даних міжнародних зобов'язань визначають конкретні умови, процедури та гарантії екстрадиції між державами. В свою чергу, міжнародні договори України у сфері злочинців формують багаторівневу та взаємопов'язану структуру правового регулювання, яка включає як універсальні, так і регіональні акти, а також двосторонні угоди. Така структура забезпечує ефективне міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, водночас надаючи гарантію дотримання прав людини, принципів справедливого судочинства та гуманізму. Вона відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного кримінального права та сприяє інтеграції України у міжнародний правовий простір. Практика здійснення інституту екстрадиції є доволі складним та багатостороннім правовим інститутом, який поєднує у собі як елементи ефективного міжнародного співробітництва, так і необхідність обов'язкового дотримання прав та свобод людини. Аналіз її сучасного стану свідчить про те, що попри значну роль інституту видачі особи у здійсненні кримінального судочинства у міжнародній співпраці, досі існує низка проблем, пов'язаних з тривалістю процедур, недостатньою уніфікацією правового регулювання, складністю міждержавної взаємодії та ризиками порушення прав осіб, залучених до екстрадиційного процесу. Ключовим напрямом для подальшого розвитку інституту екстрадиції є досягнення оптимального балансу між інтересами держави та гарантіями прав людини. Це передбачає не лише формальне дотримання міжнародних принципів та стандартів, а й їх реальне впровадження на всіх етапах екстрадиційного процесу. Також, особливого значення набувають механізми відмови у видачі та подальшого контролю за дотриманням прав особи як ефективності гарантій недопущення визначених порушень. Таким чином, удосконалення практики реалізації процесу екстрадиції гармонізація міжнародного та національного законодавства, спрощення процедур видачі особи, розвитку та покращення міжнародних стандартів та посилення інституційних механізмів захисту прав людини. Лише за умов повного підходу, спрямованого на поєднання ефективності кримінального переслідування з принципами гуманізму, верховенства права та справедливості, інститут екстрадиції зможе з повною мірою відповідати викликам сучасного міжнародного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Дата звернення: 06.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2011 р. № 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 06.04.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 06.04.2026).
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників: Міжнар. документ від 13.12.1957 р. № 995_033. Дата оновлення: 20.09.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (дата звернення: 06.04.2026).
5. Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників: Міжнар. документ від 15.10.1975 р. № 995_034. Дата оновлення: 26.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_034#Text (дата звернення: 06.04.2026).
6. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників: Міжнар. документ від 17.03.1978 р. № 995_035. Дата оновлення: 26.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_035#Text (дата звернення: 06.04.2026).
7. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: Міжнар. документ від 20.04.1959 р. № 995_036. Дата оновлення: 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 06.04.2026).
8. Конвенція про передачу засуджених осіб: Міжнар. документ від 21.03.1983 р. № 994_025. Дата оновлення: 18.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text (дата звернення: 06.04.2026).
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Міжнар. документ від 15.11.2000 р. № 995_789. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 06.04.2026).
10. Щодо надання переліку держав, з якими Україна має двосторонні (багатосторонні) договори: Лист М-ва юстиції України від 09.07.2004 № 26-38-290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-290323-04#Text (дата звернення: 06.04.2026).
11. Мартовицька О. В. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики:* тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 21 листоп. 2018 р. Харків: нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 120–122. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4006 (дата звернення: 14.04.2026).
12. Пилявець І.О., Литвинчук О.І. Проблемні питання екстрадиції в Україні. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування:* матеріали наук.–практ. конфер. наук. т-тва здобув. вищої освіти, м. Київ, 19 квіт. 2018 р. Київ: Нац. Акад. внутр. справ, 2018. С. 270–272. URL: https://nnipd.navs.edu.ua/files/ naukovi%20zahodu/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D0%BE%D1%81%D1%82.19.04.2018%20docx.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
13. Сенченко Н.М., Кравченко В.Я. Окремі аспекти теорії та практики екстрадиції. *Київський часопис права.* 2019. № 3. С. 208–214. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.33 (дата звернення: 14.04.2026).
14. Сідак А.П., Давиденко С.В. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: виклики та перспективи вдосконалення процедури екстрадиції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. № 3. Т. 36 (75). С. 125–132. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/20 (дата звернення: 14.04.2026).
15. Чебан В.І. Відмова у видачі особи в порядку екстрадиції як гарантія захисту прав людини: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: ПРАВО.* 2024. № 82. Т. 3. С. 273–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.43 (дата звернення: 14.04.2026).
16. Колесник В.Ю. Екстрадиція та права людини: проблеми пошуку оптимального балансу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2021. № 52. С. 116–120. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.26 (дата звернення: 14.04.2026).
17. Бразалук В.П., Березняк В.С. Актуальні питання міжнародно-правового регулювання інституту екстрадиції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти:* мате-

ріали VIII Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Дніпро, 15 берез. 2024 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 320–321. DOI: 10.31733/15-03-2024/1/320-321 (дата звернення: 14.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Коломієць Н.В., Радай А.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13:343.985:343.37
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.32

ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА СТ. 203-2 КК УКРАЇНИ

Криштафович О.Я.,
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0009-0007-2039-9695
E-mail: orest911@gmail.com

Криштафович О.Я. Тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України.

Статтю присвячено дослідженню тактики збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, передбаченої ст. 203-2 КК України. Актуальність теми зумовлена тим, що кримінальні провадження цієї категорії мають складну доказову природу, оскільки потребують встановлення не лише факту функціонування грального закладу, онлайн-доступу чи іншої форми організації азартних ігор або лотерей, а й незаконності відповідної діяльності, наявності ознак азартної гри, відсутності ліцензійного чи іншого правового статусу, конкретної ролі підозрюваного, а також належності, допустимості й достовірності речових, документальних, цифрових та інших доказів.

У статті обґрунтовується, що сторона захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України не повинна обмежуватися пасивним реагуванням на докази сторони обвинувачення, а має активно формувати власну доказову базу. Основними напрямами такої діяльності визначено отримання документів щодо правового й ліцензійного статусу суб'єкта, договорів оренди, трудових відносин, походження обладнання, програмного забезпечення, фінансових операцій; збирання цифрових доказів; залучення спеціалістів та експертів; отримання пояснень від осіб; ініціювання тимчасового доступу до речей і документів, експертиз та інших процесуальних дій.

Наукова новизна полягає у визначенні тактики збирання доказів стороною захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України як спеціалізованої системи процесуальних і криміналістичних дій, спрямованих на перевірку наявності ознак азартної гри або лотереї, незаконності діяльності, ролі підзахисного, зв'язку вилученого майна та цифрових даних з інкримінованою діяльністю, а також допустимості доказів обвинувачення. Практичне значення результатів полягає в можливості їх використання адвокатами під час формування захисної версії, підготовки клопотань, адвокатських запитів, скарг, заперечень щодо допустимості доказів та участі у слідчих і процесуальних діях. Зроблено висновок, що ефективна тактика збирання доказів у провадженнях за ст. 203-2 КК України має бути активною, ситуаційною, доказово орієнтованою та спрямованою на забезпечення реальної змагальності сторін у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: сторона захисту, захисник, доказування, збирання доказів, тактика захисника, кримінальні провадження за ст. 203-2 КК України, незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей, допустимість доказів, цифрові докази, тимчасовий доступ до речей і документів.

Kryshtafovych O.Ya. Tactics of evidence collection by the defence in criminal proceedings under Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the study of the tactics of evidence collection by the defence in criminal proceedings concerning illegal activities related to the organisation or conduct of gambling and lotteries, as provided for by Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the topic is determined by the fact that criminal proceedings of this category have a complex evidentiary nature, since they require establishing not only the fact of the operation of a gambling establishment, online access, or another form of organisation of gambling or lotteries, but also the illegality of the relevant activity, the presence of signs of gambling, the absence of a licence or other legal status, the specific role of the suspect, as well as the relevance, admissibility, and reliability of physical, documentary, digital, and other evidence.

The article substantiates that the defence in proceedings under Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine should not be limited to a passive response to the evidence presented by the prosecution, but should actively form its own evidentiary basis. The main areas of such activity include obtaining documents concerning the legal and licensing status of the entity, lease agreements, employment

relations, the origin of equipment, software, and financial transactions; collecting digital evidence; involving specialists and experts; obtaining explanations from persons; initiating temporary access to things and documents, expert examinations, and other procedural actions.

The scientific novelty lies in defining the tactics of evidence collection by the defence in proceedings under Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine as a specialised system of procedural and forensic actions aimed at verifying the existence of signs of gambling or a lottery, the illegality of the activity, the role of the defendant, the connection between seized property and digital data and the incriminated activity, as well as the admissibility of prosecution evidence. The practical significance of the results lies in the possibility of their use by defence lawyers when forming a defence version, preparing motions, lawyer's requests, complaints, objections concerning the admissibility of evidence, and participating in investigative and procedural actions. It is concluded that effective tactics of evidence collection in proceedings under Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine should be active, situational, evidence-oriented, and aimed at ensuring genuine adversariality of the parties at the pre-trial investigation stage.

Key words: defence, defence counsel, proof, evidence collection, defence tactics, criminal proceedings under Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine, illegal activities related to the organisation or conduct of gambling and lotteries, admissibility of evidence, digital evidence, temporary access to things and documents.

Постановка проблеми. Кримінальні провадження щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, передбаченої ст. 203-2 КК України, мають складну доказову природу. Для їх належного розслідування недостатньо встановити лише факт функціонування певного приміщення, наявність комп'ютерної техніки, грошових коштів, доступу до мережі Інтернет чи зовнішніх ознак грального закладу. Необхідним є доведення саме незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, її кримінально-правових ознак, зв'язку конкретної особи з такою діяльністю, а також належності, допустимості й достовірності доказів, на які посилається сторона обвинувачення [4; 5].

Специфіка проваджень за ст. 203-2 КК України полягає у необхідності встановлення наявності або відсутності ознак азартної гри, факту організації чи проведення відповідної діяльності, її незаконності, ліцензійного або іншого правового статусу суб'єкта, ролі підозрюваного, походження й значення вилученого майна, документів, коштів, комп'ютерної техніки, серверів, програмного забезпечення та інших цифрових слідів [13; 14; 32]. Саме ці обставини мають бути предметом активної перевірки стороною захисту, оскільки недоведеність хоча б одного з істотних елементів обвинувачення може істотно впливати на перспективу кримінального провадження.

Для сторони захисту особливого значення набуває перевірка того, чи мала місце саме азартна гра або лотерея; чи встановлено ознаки ставки, виграшу та випадковості; чи доведено організаційну або виконавчу роль підозрюваного; чи не була його участь технічною, допоміжною або формальною; чи пов'язані вилучені речі та цифрові дані саме з інкримінованою діяльністю [3; 7; 8; 9; 22; 27; 28]. Отже, тактика захисту у таких провадженнях повинна будуватися не на загальному запереченні підозри, а на послідовній перевірці кожного елемента доказової конструкції обвинувачення.

Окремою проблемою є допустимість доказів. Значна частина доказової інформації у провадженнях за ст. 203-2 КК України формується під час огляду місця події, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, вилучення техніки, отримання цифрових даних, проведення експертиз, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Кожен із цих способів отримання доказів пов'язаний із ризиками порушення процесуальної форми, правил фіксації, збереження, дослідження й відкриття матеріалів стороні захисту [5; 13; 17; 18; 20; 21]. Тому захисник має своєчасно виявляти такі порушення, фіксувати їх, ініціювати отримання альтернативної доказової інформації, залучати спеціалістів і експертів, а також заявляти відповідні клопотання, скарги та заперечення.

Загальні положення про захисника як суб'єкта доказування і тактику захисника створюють необхідну теоретичну основу для дослідження цієї проблематики [10; 11; 12; 23; 29; 30; 31]. Водночас провадження за ст. 203-2 КК України потребують спеціалізації цих положень з урахуванням особливостей незаконної діяльності у сфері азартних ігор і лотерей. Судова практика також підтверджує значення належного встановлення фактичних обставин, ролі конкретної особи та якості доказової бази [1; 2; 24; 25; 26; 33; 34].

Отже, проблема тактики збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України полягає в необхідності поєднання загальних кримінальних процесуальних гарантій захисту з криміналістично обґрунтованими способами активного отримання, перевірки та використання доказової інформації. Сторона захисту має не лише реагувати на докази обвинува-

чення, а й самостійно збирати відомості, які спростовують або ставлять під сумнів подію кримінального правопорушення, склад діяння, роль підзахисного, законність джерел доказів і допустимість результатів слідчих та інших процесуальних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика збирання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні має достатньо розвинену теоретичну основу в науці кримінального процесу та криміналістики. Важливе значення для її дослідження мають праці, у яких обґрунтовується активна роль захисника у кримінальному процесуальному доказуванні. Зокрема, М.А. Погорецький розглядає захисника як суб'єкта доказування у кримінальному процесі та на досудовому провадженні, акцентуючи на проблемах реалізації його доказових повноважень за чинним КПК України [10; 11]. Ці положення мають методологічне значення для цієї статті, оскільки дозволяють розглядати сторону захисту не як пасивного учасника, який лише спростовує позицію обвинувачення, а як активного суб'єкта формування власної доказової позиції.

Суміжними для цієї проблематики є дослідження В.О. Попелюшка, у якому предмет захисту та його доказування розкрито як самостійний напрям діяльності сторони захисту у кримінальній справі [23]. Важливими є також праці О.С. Старенького, присвячені структурі кримінального процесуального доказування в діяльності захисника та кримінальним процесуальним гарантіям захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні [30; 31]. У сукупності ці джерела формують теоретичну основу для висновку, що доказова діяльність захисника має власну структуру, мету, засоби та процесуальні межі.

Окремий блок наукових досліджень становлять праці, присвячені тактиці захисника. М.А. Погорецький та Д.Б. Сергєєва визначають поняття, зміст і місце тактики захисника в системі криміналістичної тактики, що має принципове значення для розуміння тактики збирання доказів як складової ширшої системи тактичної діяльності захисту [12]. Д. Сергєєва та О. Лисак, застосовуючи діяльнісний підхід, розкривають сутність захисту в кримінальному провадженні, що дає змогу розглядати збирання доказів не як ізольовану процесуальну дію, а як елемент комплексної діяльності, спрямованої на забезпечення прав, свобод і законних інтересів підзахисного [29].

Спеціальне значення для цієї статті мають праці, присвячені гральному бізнесу, незаконним азартним іграм та кримінальним провадженням за ст. 203-2 КК України. У роботах М.А. Погорецького та З.М. Топорецької досліджено процесуальні й криміналістичні засади розслідування зайняття гральним бізнесом, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі досудового розслідування, а також історико-правові аспекти регулювання грального бізнесу [13; 14; 22]. Ці джерела дозволяють визначити типові обставини, які підлягають перевірці у провадженнях цієї категорії: спосіб організації діяльності, роль учасників, характер обладнання, джерела отримання первинної інформації, зв'язок речей і документів із подією кримінального правопорушення.

Кримінологічні та кримінально-правові аспекти незаконних азартних ігор розкрито у працях Н.О. Петричко, С.В. Рябчука, А.В. Савченка, В.С. Макаренка, А.А. Вознюка та Р.О. Пиняги [3; 7; 9; 27; 28]. У цих дослідженнях висвітлено соціальну небезпеку незаконного грального бізнесу, кримінологічні характеристики відповідних діянь і осіб, які їх вчиняють, а також проблеми кримінально-правової кваліфікації незаконних азартних ігор. Для сторони захисту ці положення важливі тим, що вони дають змогу розмежовувати організаторську, виконавчу, технічну, допоміжну або формальну роль особи, а також перевіряти, чи справді встановлені обставини охоплюються ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 203-2 КК України.

Окремої уваги заслуговують праці, безпосередньо пов'язані із захистом у провадженнях щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор. У попередній статті О.Я. Криштафовича вже розглянуто тактику захисту під час досудового розслідування таких кримінальних проваджень [6]. Н. Нестор і М. Погорецький дослідили проблеми захисту прав гравця в нелегальні азартні ігри під час кримінального провадження за ст. 203-2 КК України, що є важливим для розуміння процесуального становища осіб, пов'язаних із відповідною діяльністю, та меж захисту їх прав [8]. Разом із тим ці праці не вичерпують питання спеціальної тактики збирання доказів саме стороною захисту, що зумовлює потребу в подальшому науковому аналізі.

Судова практика, включена до затвердженого списку джерел, підтверджує, що у провадженнях, пов'язаних із гральним бізнесом та ст. 203-2 КК України, істотне значення мають належне встановлення фактичних обставин, ролі конкретної особи, допустимості доказів і дотримання процесуальної форми [1; 2; 24; 25; 26; 33; 34]. Саме ці аспекти мають бути враховані під час формування тактики збирання доказів стороною захисту.

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави для висновку, що загальні питання доказування стороною захисту, процесуального статусу захисника, тактики захисника, допустимості доказів і криміналістичного забезпечення доказування є достатньо розробленими. Водночас спеціальна

тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України залишається недостатньо конкретизованою. Потребують подальшого дослідження питання отримання документів щодо ліцензійного статусу, правового режиму діяльності, походження обладнання, цифрових доказів, ролі підзахисного, а також тактичні можливості захисту щодо перевірки й оспорювання доказів, отриманих стороною обвинувачення під час огляду, обшуку, тимчасового доступу, експертиз та використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Метою статті є розроблення науково обґрунтованих положень щодо тактики збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України з урахуванням кримінально-правової специфіки незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, процесуального статусу захисника як суб'єкта доказування, особливостей отримання документальних, речових і цифрових доказів, а також сучасних вимог допустимості доказів у досудовому розслідуванні. Завдання статті полягають у тому, щоб визначити нормативну основу збирання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні; охарактеризувати особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України; встановити коло обставин, які має перевіряти сторона захисту для спростування або послаблення позиції обвинувачення; розкрити основні напрями тактики збирання доказів захисником; визначити специфіку отримання документальних, речових і цифрових доказів у провадженнях щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей; з'ясувати значення спеціаліста й експерта для формування доказової позиції сторони захисту; проаналізувати тактичні можливості захисника щодо перевірки та оспорювання доказів сторони обвинувачення; сформулювати науково-практичні пропозиції щодо підвищення ефективності збирання доказів стороною захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України.

Матеріали і методи. *Матеріалами дослідження* стали положення Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, судова практика у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконною діяльністю з організації або проведення азартних ігор, лотерей, а також наукові праці з питань доказування стороною захисту, тактики захисника, допустимості доказів, цифрових доказів і криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 203-2 КК України.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод, застосований для з'ясування взаємозв'язку між ознаками кримінального правопорушення та тактикою доказової діяльності захисника; формально-юридичний метод – для аналізу норм кримінального та кримінального процесуального законодавства; системно-структурний метод – для визначення основних напрямів збирання доказів стороною захисту; криміналістичний метод – для розроблення тактичних рекомендацій щодо отримання, перевірки та використання доказової інформації; метод аналізу судової практики – для виявлення типових доказових проблем у провадженнях за ст. 203-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Нормативну основу збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України становлять положення КК України, які визначають кримінально-правові ознаки незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, а також положення КПК України, що регламентують предмет, межі, способи збирання, перевірки, оцінки та використання доказів [4; 5]. Саме зміст ст. 203-2 КК України визначає, які обставини мають бути перевірені захистом: наявність або відсутність ознак азартної гри чи лотереї, незаконність відповідної діяльності, ліцензійний статус, фактична роль підзахисного, зв'язок вилученого майна, документів і цифрових даних з інкримінованою діяльністю [4; 14; 32].

Відповідно до загальних положень КПК України доказування у кримінальному провадженні охоплює встановлення обставин, передбачених ст. 91 КПК України, а обов'язок доказування винуватості особи покладається на сторону обвинувачення. Водночас сторона захисту має право збирати й подавати докази, заявляти клопотання, ініціювати слідчі та інші процесуальні дії, використовувати тимчасовий доступ до речей і документів, ставити питання про проведення експертиз, оспорювати допустимість доказів та вимагати відкриття матеріалів досудового розслідування [5; 10; 11; 31].

Особливе значення для захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України мають норми КПК України про допустимість доказів, обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, експертизу та судовий контроль [5; 17; 18; 20]. Це зумовлено тим, що значна частина доказової інформації у таких провадженнях формується під час вилучення техніки, документів, грошових коштів, серверів, програмного забезпечення, цифрових слідів та інших матеріальних або електронних носіїв інформації [18; 21].

У цьому контексті сучасні підходи до верховенства права у кримінальному процесуальному доказуванні, процесуальної доброчесності, судового контролю, використання цифрових технологій та криміналістичного забезпечення доказування мають безпосереднє значення для формування тактики сторони захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України. Такі провадження, як правило,

пов'язані з інтенсивним втручанням у сферу приватного життя, права власності та господарської діяльності, оскільки під час досудового розслідування вилучаються комп'ютерна техніка, сервери, мобільні пристрої, документи, грошові кошти, цифрові носії, програмне забезпечення, дані електронних кабінетів, платіжні відомості та інші джерела інформації. Тому тактика захисника має ґрунтуватися не лише на формальній перевірці наявності процесуальних документів, а й на змістовній оцінці законності, пропорційності та доброчесності способу отримання доказів, дотримання меж ухвали слідчого судді, належності фіксації слідчої чи процесуальної дії, цілісності цифрових даних, можливості їх перевірки та зв'язку з конкретним підзахисним [15 – 21].

Отже, сторона захисту не доводить винуватість чи невинуватість у значенні обов'язку обвинувачення, однак має процесуальний інтерес у збиранні доказів, які спростовують підозру, підтверджують відсутність події або складу кримінального правопорушення, уточнюють роль підзахисного чи свідчать про недопустимість доказів сторони обвинувачення.

У кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України тактика збирання доказів стороною захисту має ґрунтуватися на послідовній перевірці обставин, які визначають наявність або відсутність події та складу інкримінованого кримінального правопорушення. Передусім захисник має з'ясувати, чи доведено, що відповідна діяльність була саме незаконною діяльністю з організації або проведення азартних ігор, лотерей, а не іншою господарською, розважальною, інформаційною чи технічною діяльністю [4; 5; 14].

Ключове значення має перевірка ознак азартної гри або лотереї. Сторона захисту повинна встановити, чи підтверджені доказами наявність ставки, можливість отримання виграшу, випадковість результату, а також фактичне проведення або організація гри. За відсутності хоча б однієї з істотних ознак твердження сторони обвинувачення про наявність саме азартної гри потребує критичної оцінки [4; 7; 9; 28; 32].

Окремо має перевірятися незаконність діяльності, зокрема відсутність ліцензії або іншого належного правового статусу суб'єкта. Для цього захисту доцільно витребовувати документи щодо реєстраційного, господарського, ліцензійного, договірного та фактичного статусу діяльності, а також документи щодо оренди приміщення, використання обладнання, програмного забезпечення, платіжних сервісів і технічного обслуговування [5; 6; 14; 22].

Самостійним напрямом перевірки є роль підзахисного. У таких провадженнях недостатньо встановити сам факт перебування особи у приміщенні, користування технікою, виконання окремих доручень або формальний зв'язок із суб'єктом господарювання. Сторона обвинувачення має довести, що конкретна особа виконувала юридично значущу роль в організації або проведенні незаконної діяльності. Тому захист повинен з'ясовувати, чи не була участь підзахисного технічною, допоміжною, випадковою або такою, що не охоплюється ознаками ст. 203-2 КК України [3; 8; 14; 27].

Важливе значення має також перевірка зв'язку вилученого майна, обладнання, коштів, документів і цифрових даних з інкримінованою діяльністю. Наявність комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв, готівки чи програмного забезпечення сама по собі не доводить організації або проведення азартних ігор. Захисник має перевіряти походження цих об'єктів, їх функціональне призначення, порядок вилучення, цілісність цифрової інформації та можливість її використання як доказу [18; 21; 32].

Завершальним елементом тактичної перевірки є оцінка допустимості доказів сторони обвинувачення. У провадженнях за ст. 203-2 КК України особливої уваги потребують результати огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, експертиз, вилучення техніки, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та відкриття матеріалів стороні захисту. Порушення процесуальної форми отримання, фіксації, збереження або відкриття таких доказів може бути підставою для їх оспорювання [5; 13; 17; 18; 20; 24; 25; 26].

Тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України має бути спрямована на перевірку кожного елемента доказової конструкції обвинувачення: наявності незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей; ознак азартної гри; ліцензійного чи іншого правового статусу діяльності; ролі підзахисного; зв'язку вилученого майна, документів, обладнання, коштів і цифрових даних з інкримінованою діяльністю [4; 5; 14; 32]. У цьому аспекті захисник не замінює сторону обвинувачення в доказуванні винуватості, однак реалізує власний процесуальний інтерес у збиранні доказів, які спростовують підозру, підтверджують відсутність події або складу кримінального правопорушення, уточнюють роль підзахисного чи ставлять під сумнів допустимість доказів обвинувачення [10; 11; 23; 30; 31].

Першим напрямом є тактика витребування та отримання документів. У провадженнях за ст. 203-2 КК України документальні джерела можуть мати вирішальне значення для перевірки правового статусу діяльності, характеру використання приміщення, обладнання, програмного забезпечення, фінансових операцій та організаційних зв'язків між особами. Захисту доцільно зосереджуватися

на отриманні договорів оренди, документів щодо реєстраційного й ліцензійного статусу суб'єкта, трудових договорів, посадових інструкцій, договорів технічного обслуговування, документів про походження техніки, програмного забезпечення, серверів, платіжних сервісів і касових операцій [5; 6; 14; 18; 32]. Такі документи можуть підтверджувати або спростовувати зв'язок підзахисного з організацією чи проведенням азартних ігор, а також показувати, що його роль була технічною, допоміжною або формальною.

Адвокатські запити у цій категорії проваджень доцільно використовувати як первинний тактичний засіб отримання інформації, необхідної для формування захисної версії. Їх зміст має бути максимально конкретним: запитувані документи повинні прямо стосуватися ознак ст. 203-2 КК України, зокрема правового статусу діяльності, ліцензійних умов, орендних відносин, власності на обладнання, трудових функцій особи, технічного призначення програмного забезпечення чи походження грошових коштів. Формальні або неповні відповіді на такі запити можуть слугувати підставою для подальшого звернення з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів або ініціювання інших процесуальних дій [5; 10; 31].

Важливим напрямом є ініціювання тимчасового доступу до речей і документів. У провадженнях за ст. 203-2 КК України цей інструмент доцільно застосовувати тоді, коли потрібні документи чи цифрові дані перебувають у володінні третіх осіб, суб'єктів господарювання, банківських, телекомунікаційних, технічних або інших установ. Предметом такого доступу можуть бути договори, платіжні документи, технічна документація, відомості про власників доменів чи серверів, дані про користування приміщенням, інформація щодо фінансових операцій, документи про обслуговування обладнання або програмних продуктів. Тактична мета тимчасового доступу полягає не лише в отриманні нових доказів, а й у перевірці версії обвинувачення щодо незаконності діяльності, ролі підзахисного та зв'язку вилучених об'єктів із подією кримінального правопорушення [5; 17; 18].

Окремого значення набуває збирання доказів щодо відсутності ознак азартної гри або лотереї. Сторона захисту має перевіряти, чи доведені ставка, виграш, випадковість результату, фактичне проведення гри, а також організаційний характер відповідної діяльності. Для цього можуть збиратися документи про призначення обладнання, технічні характеристики програмного забезпечення, відомості про режим використання приміщення, пояснення осіб, висновки спеціалістів, експертні дослідження та інші матеріали, які спростовують твердження про проведення саме азартної гри [4; 7; 9; 14; 28; 32]. У таких випадках тактика захисту має бути спрямована на доведення того, що наявність техніки, доступу до Інтернету або грошових коштів сама по собі не підтверджує складу кримінального правопорушення.

Самостійним напрямом є тактика збирання цифрових доказів. Для проваджень за ст. 203-2 КК України характерним є використання комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв, електронних кабінетів, платіжних сервісів, логів, скриншотів, програмного забезпечення та інших цифрових слідів. Захист має ініціювати збереження, копіювання, огляд і дослідження такої інформації, а також перевіряти цілісність цифрових даних, порядок їх вилучення, умови зберігання, можливість зміни або втрати інформації, зв'язок конкретного цифрового сліду з підзахисним та інкримінованою діяльністю [16; 18; 21]. Особливо важливо не допустити ототожнення самого факту наявності цифрового носія з доведеністю незаконної організації азартних ігор.

Тактика залучення спеціаліста й експерта має використовуватися у випадках, коли для перевірки доказів потрібні спеціальні знання. У таких провадженнях спеціаліст або експерт може допомогти з'ясувати функціональне призначення обладнання, характер програмного забезпечення, технічну можливість проведення азартної гри, спосіб доступу до онлайн-ресурсів, походження цифрових даних, особливості фінансових операцій та можливість пов'язати конкретні технічні об'єкти з підзахисним [5; 14; 16; 18; 21; 32]. Тактичне значення такої участі полягає в тому, що захист отримує можливість не лише заперечувати висновки обвинувачення, а й формувати власну технічну або експертну позицію.

Окремим засобом формування доказової позиції є отримання пояснень від осіб. Такі пояснення можуть надавати працівники, орендодавці, власники обладнання, IT-фахівці, адміністратори, охоронці, бухгалтери, відвідувачі приміщення та інші особи, які володіють інформацією про фактичний характер діяльності, функції підзахисного, походження обладнання або порядок використання приміщення. Їх значення полягає у формуванні захисної версії, підготовці клопотань про допит, тимчасовий доступ, проведення експертизи або перевірку окремих обставин [5; 10; 11; 19; 23; 30; 31].

Отже, тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України має бути активною, ситуаційною та доказово орієнтованою. Її зміст становлять не поодинокі процесуальні дії, а послідовна система заходів, спрямованих на отримання документальних, речових, цифрових та інших доказів, перевірку ліцензійного статусу, технічного призначення

обладнання, ролі підзахисного, ознак азартної гри або лотереї та допустимості доказів сторони обвинувачення [6; 12; 14; 20; 31; 32].

У кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України цифрові докази мають особливе значення, оскільки незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей часто пов'язана з використанням комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв, програмного забезпечення, електронних кабінетів, платіжних систем, логів, скриншотів, резервних копій та іншої цифрової інформації [16; 21]. Такі дані можуть підтверджувати або спростовувати факт функціонування грального платформи, доступу до азартних ігор, фінансових операцій, використання конкретного обладнання, а також зв'язок підзахисного з інкримінованою діяльністю.

Тактика сторони захисту має бути спрямована не лише на аналіз цифрових доказів, зібраних стороною обвинувачення, а й на активне отримання власної цифрової інформації. Захисник повинен з'ясовувати походження техніки, її функціональне призначення, наявність або відсутність спеціального програмного забезпечення, зв'язок конкретного пристрою з азартною грою чи лотереєю, а також можливість доступу підзахисного до відповідних електронних ресурсів. Для цього можуть використовуватися адвокатські запити, клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, ініціювання огляду цифрових носіїв, залучення спеціаліста або експерта [5; 18; 21].

Основними ризиками під час вилучення та дослідження цифрової інформації є порушення порядку вилучення техніки, відсутність належної фіксації цифрових даних, недотримання цілісності електронної інформації, неможливість перевірити її походження, втручання в інформацію після вилучення, вибіркове копіювання даних, а також ототожнення самого факту наявності комп'ютерної техніки чи доступу до мережі Інтернет із доведеністю незаконної організації азартних ігор [18; 20; 21]. Тому захисник має фіксувати всі порушення під час обшуку, огляду, тимчасового доступу, вилучення й копіювання цифрових даних, заявляти зауваження до протоколів, клопотати про залучення спеціаліста та отримання копій цифрової інформації.

Особливе значення має перевірка зв'язку цифрових даних із конкретним підзахисним. Наявність логів, електронних кабінетів, платіжних операцій, програмного забезпечення або скриншотів сама по собі не доводить, що саме підзахисний організовував або проводив азартні ігри чи лотереї. Сторона захисту має перевіряти, хто мав доступ до пристрою або облікового запису, коли і ким створювалися чи змінювалися відповідні дані, чи збережено їх цілісність, чи не могли вони бути сформовані іншою особою або в інший час [5; 16; 21].

Отже, тактика роботи захисника з цифровими доказами у провадженнях за ст. 203-2 КК України має включати своєчасне виявлення цифрових джерел інформації, забезпечення їх збереження, перевірку порядку вилучення, ініціювання копіювання та експертного дослідження, встановлення зв'язку цифрових даних з ознаками азартної гри або лотереї, а також оспорювання доказів, отриманих із порушенням вимог належності, допустимості та достовірності.

У кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України залучення спеціаліста й експерта має важливе тактичне значення, оскільки встановлення обставин незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей часто потребує спеціальних знань. Йдеться передусім про з'ясування функціонального призначення комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв, грального або іншого обладнання, характеру програмного забезпечення, способу доступу до азартних ігор чи лотерей, а також технічної можливості фактичного проведення гри [5; 14; 18; 21; 32].

Тактична мета залучення спеціаліста полягає у своєчасному виявленні й фіксації технічних обставин, які можуть мати значення для захисту. Спеціаліст може допомогти захиснику під час аналізу вилученої техніки, цифрових носіїв, логів, електронних кабінетів, платіжних операцій, технічної документації, скриншотів, резервних копій та інших цифрових слідів. Це особливо важливо тоді, коли сторона обвинувачення ототожнює сам факт наявності техніки або доступу до мережі Інтернет із доведеністю організації азартних ігор [16; 18; 21].

Експертиза доцільна у випадках, коли необхідно отримати процесуально значущий висновок щодо технічних, комп'ютерно-технічних, економічних або інших питань, які мають істотне значення для перевірки обвинувачення. Зокрема, експертне дослідження може стосуватися призначення програмного забезпечення, можливості проведення азартної гри, зв'язку конкретного пристрою з онлайн-платформою, походження цифрових даних, характеру фінансових операцій, цілісності електронної інформації та можливості її зміни після вилучення [5; 16; 18; 21].

Для сторони захисту принципово важливо не лише реагувати на експертні висновки, подані стороною обвинувачення, а й ініціювати власні питання до експерта, клопотати про проведення експертизи, залучати спеціаліста для підготовки таких питань, перевіряти повноту вихідних даних і відповідність висновку фактичним обставинам провадження. У такий спосіб захист може встановити відсутність ознак азартної гри, недоведеність зв'язку вилученої техніки з інкримінованою

діяльністю або технічну неможливість використання відповідного обладнання для організації чи проведення азартних ігор [5; 14; 20; 32].

Отже, залучення спеціаліста й експерта у провадженнях за ст. 203-2 КК України є не допоміжним, а одним із ключових тактичних засобів захисту. Воно дає змогу перевірити технічну й цифрову складову обвинувачення, спростувати формальні припущення про призначення вилученого обладнання, виявити порушення під час отримання цифрових доказів і сформувати власну доказову позицію сторони захисту.

Тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України охоплює не лише отримання власної доказової інформації, а й активну перевірку доказів, на які посилається сторона обвинувачення. У таких провадженнях особливого значення набуває контроль за законністю джерел доказів, порядком їх отримання, фіксації, збереження, відкриття стороні захисту та зв'язком із конкретним підзахисним [5; 17; 20].

Передусім захисник має перевіряти законність огляду місця події та обшуку, оскільки саме під час цих дій найчастіше вилучаються комп'ютерна техніка, сервери, мобільні пристрої, документи, грошові кошти, носії інформації, програмне забезпечення та інші об'єкти, які надалі використовуються стороною обвинувачення для доведення незаконної організації або проведення азартних ігор, лотерей [18; 21]. Тактичне значення має перевірка меж ухвали слідчого судді, підстав проникнення до приміщення, участі понятих або технічної фіксації, повноти опису вилучених речей, залучення спеціаліста під час роботи з цифровими носіями, а також належного пакування, копіювання і збереження електронної інформації [5; 18].

Окремо слід перевіряти законність вилучення техніки та цифрових даних. Наявність комп'ютерів, серверів, мобільних телефонів, логів, скриншотів або електронних кабінетів сама по собі не доводить складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 203-2 КК України. Захист має з'ясовувати, чи встановлено функціональне призначення вилученої техніки, чи доведено її використання саме для організації або проведення азартних ігор, чи пов'язані цифрові сліди з підзахисним, а не з іншими особами, і чи збережено цілісність електронної інформації [16; 18; 21].

Важливим напрямом є перевірка тимчасового доступу до речей і документів, призначення експертиз та залучення спеціалістів. Захисник має оцінювати, чи були підстави для отримання відповідних документів або цифрових даних; чи не вийшло обвинувачення за межі дозволу слідчого судді; чи були експерту надані повні та належні вихідні дані; чи сформульовані питання експерту відповідали предмету доказування за ст. 203-2 КК України; чи не підмінено правову оцінку технічним висновком [5; 17; 18; 20]. За потреби сторона захисту повинна ініціювати додаткові або альтернативні дослідження, залучати спеціаліста для аналізу висновків експерта і формувати власні питання щодо технічної можливості проведення азартної гри, характеру програмного забезпечення та призначення обладнання [16; 21; 32].

Окремої уваги потребує використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності. У провадженнях, пов'язаних із гральним бізнесом, такі матеріали нерідко мають значення на початковому етапі розслідування [13]. Тому захисник має перевіряти, чи законним було джерело первинної інформації, чи не підмінено результати оперативних заходів процесуальними доказами без належного оформлення, чи не містять дії правоохоронних органів ознак провокування, а також чи були відповідні матеріали відкриті стороні захисту у встановленому КПК України порядку [5; 13; 20].

Тактичному аналізу підлягає і дотримання правил підслідності та відкриття матеріалів досудового розслідування. Порушення правил підслідності, ненадання або неповне відкриття матеріалів, вибіркове надання цифрових даних, приховування технічної документації чи матеріалів, які пояснюють походження доказів, можуть бути використані стороною захисту для постановки питання про недопустимість або неналежність відповідних доказів [5; 20; 24; 25; 26].

Ключовим елементом тактики оспорювання є перевірка зв'язку доказів із конкретним підзахисним. Сторона обвинувачення має довести не лише факт існування незаконної діяльності, а й те, що саме підзахисний організовував, проводив або забезпечував її. Тому захист має перевіряти, чи не є роль особи технічною, допоміжною, випадковою або формальною; чи підтверджена вона документами, цифровими даними, показаннями та іншими доказами; чи не ґрунтується обвинувачення лише на припущеннях або факті перебування особи у певному приміщенні [3; 8; 14; 27].

Отже, тактика перевірки та оспорювання доказів обвинувачення у провадженнях за ст. 203-2 КК України має бути спрямована на виявлення порушень процесуальної форми, недоліків фіксації цифрової інформації, необґрунтованого зв'язку вилучених речей із подією кримінального правопорушення, недоведення ролі підзахисного, порушення правил підслідності, неналежного відкриття матеріалів і можливих ознак провокації. Саме така тактика забезпечує реальну змагальність сторін та дає захисту можливість ефективно впливати на допустимість, належність і достовірність доказів сторони обвинувачення.

Аналіз судової практики у провадженнях, пов'язаних із гральним бізнесом та ст. 203-2 КК України, свідчить, що для оцінки обґрунтованості обвинувачення істотне значення мають не окремі ізольовані докази, а їх сукупність: фактичні обставини функціонування закладу, характер вилученого обладнання, наявність грошових коштів, документів, цифрових даних, а також роль конкретної особи у відповідній діяльності [1; 2].

У вироках місцевих судів у справах цієї категорії увага зосереджується на тому, чи доведено фактичне проведення або організацію азартних ігор, чи встановлено осіб, які забезпечували таку діяльність, чи підтверджено зв'язок вилученого майна, техніки, документів і коштів з інкримінованим правопорушенням [1; 2]. Для сторони захисту це означає необхідність збирати докази, які спростовують або ставлять під сумнів кожен із цих елементів: правовий статус діяльності, функціональне призначення обладнання, походження коштів, характер участі підзахисного, а також належність і допустимість доказів обвинувачення.

Практика Верховного Суду має значення насамперед у частині підходів до допустимості доказів, дотримання процесуальної форми та оцінки доказів у їх сукупності [24; 25; 26]. Для захисту це важливо тому, що докази, отримані під час огляду, обшуку, тимчасового доступу, вилучення техніки або використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, мають перевірятися не лише за змістом, а й за способом їх отримання, фіксації, збереження та відкриття стороні захисту.

Ухвали Київського апеляційного суду та ККС ВС також підтверджують значення процесуального контролю за дотриманням прав сторін, належністю доказів і законністю процесуальних рішень [33; 34]. У практичному вимірі це дає стороні захисту підстави перевіряти межі ухвали слідчого судді, законність вилучення майна, обґрунтованість арешту речей і документів, повноту відкриття матеріалів, а також зв'язок кожного доказу з конкретним підзахисним.

Отже, судова практика орієнтує сторону захисту на активну перевірку трьох груп обставин: по-перше, фактичних ознак незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей; по-друге, процесуальної законності отримання доказів; по-третє, індивідуального зв'язку підзахисного з інкримінованою діяльністю. Саме ці напрями мають визначати тактику збирання й перевірки доказів у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України.

Тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України ускладнюється нерівністю фактичних можливостей сторін на досудовому розслідуванні. Хоча КПК України надає захисту право збирати й подавати докази, практична реалізація цього права значною мірою залежить від доступу до документів, речей, цифрової інформації, вилученого майна, а також від рішень слідчого, прокурора і слідчого судді [5; 10; 11; 31]. Унаслідок цього захист часто змушений діяти не лише як суб'єкт збирання доказів, а й як сторона, яка долає процесуальні та організаційні перешкоди в доступі до доказової інформації.

Однією з типових проблем є формальний характер відповідей на адвокатські запити. У провадженнях за ст. 203-2 КК України такі запити можуть стосуватися ліцензійного статусу діяльності, договорів оренди, трудових відносин, технічного обслуговування обладнання, походження комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та фінансових операцій. Неповні або формальні відповіді ускладнюють перевірку ознак незаконної діяльності, ролі підзахисного та зв'язку вилучених речей із подією кримінального правопорушення [5; 6; 14; 32].

Особливо складним є доступ захисту до цифрових доказів і вилученої техніки. Комп'ютерна техніка, сервери, мобільні пристрої, електронні кабінети, логи, резервні копії та платіжні дані можуть мати вирішальне значення для встановлення характеру діяльності, однак після вилучення вони фактично перебувають під контролем сторони обвинувачення [18; 21]. Це створює ризики втрати, зміни або вибіркового використання цифрової інформації, а також ускладнює перевірку її цілісності, походження й зв'язку з конкретним підзахисним.

Проблемним залишається і питання альтернативних експертиз. У провадженнях за ст. 203-2 КК України експертні дослідження можуть бути необхідними для встановлення функціонального призначення обладнання, характеру програмного забезпечення, технічної можливості проведення азартної гри, фінансових операцій і цифрових слідів. Однак сторона захисту не завжди має реальний доступ до об'єктів дослідження, що обмежує можливість формування повноцінної альтернативної експертної позиції [5; 16; 18; 21].

Недооцінка ролі спеціаліста також знижує ефективність захисту. Участь спеціаліста є важливою під час аналізу цифрових даних, технічної документації, програмного забезпечення, платіжних операцій і вилученого обладнання. Без такої допомоги захиснику складно своєчасно виявити технічні недоліки доказів обвинувачення, порушення порядку вилучення інформації або відсутність зв'язку між технікою і незаконною організацією азартних ігор [16; 18; 21; 32].

Окрему проблему становить доведення відсутності організаторської ролі підзахисного. У практиці проваджень цієї категорії існує ризик ототожнення перебування особи у приміщенні, виконан-

ня технічних чи допоміжних функцій або формального зв'язку із суб'єктом господарювання з участю в організації чи проведенні азартних ігор. Тому захист має збирати докази, які підтверджують реальний обсяг повноважень особи, характер її дій, відсутність управлінських або організаційних функцій, а також відсутність умислу на здійснення незаконної діяльності [3; 8; 14; 27].

Отже, основні проблеми тактики збирання доказів стороною захисту у провадженнях за ст. 203-2 КК України пов'язані з обмеженим доступом до доказової інформації, формальністю відповідей на адвокатські запити, складністю роботи з цифровими доказами, залежністю від процесуальних рішень сторони обвинувачення та слідчого судді, недостатнім використанням спеціальних знань і труднощами доведення фактичної ролі підзахисного. Їх подолання потребує активного використання адвокатських запитів, клопотань, тимчасового доступу, спеціалістів, експертиз, а також системної перевірки допустимості, належності й достовірності доказів обвинувачення.

З метою підвищення ефективності збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України доцільно забезпечити реальний доступ захисника до цифрових доказів, вилучених або скопійованих стороною обвинувачення, зокрема комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв, логів, електронних кабінетів, платіжних даних, резервних копій та іншої цифрової інформації, що має значення для перевірки ознак азартної гри, ролі підзахисного та зв'язку цифрових слідів з інкримінованою діяльністю [5; 16; 18; 21]. Важливим тактичним стандартом захисту має стати своєчасне отримання копій електронної інформації, вилученої або дослідженої під час обшуку, огляду, тимчасового доступу чи експертизи, оскільки це дає змогу перевірити її цілісність, походження, можливість зміни після вилучення та відповідність фактичним обставинам кримінального провадження [5; 18; 20; 21].

У провадженнях цієї категорії необхідно активніше залучати спеціаліста вже на ранніх етапах досудового розслідування, особливо під час роботи з комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, платіжними системами, технічною документацією та цифровими носіями. Участь спеціаліста дозволяє захиснику своєчасно виявити технічні недоліки доказів обвинувачення, правильно сформулювати питання для експертизи та уникнути формального ототожнення будь-якої техніки з гральним обладнанням [16; 18; 21; 32]. Одним із ключових засобів формування доказової бази захисту має залишатися тимчасовий доступ до речей і документів, предметом якого можуть бути документи щодо ліцензійного статусу, договори оренди, трудові договори, документи про походження обладнання, технічне обслуговування, фінансові операції, правовий статус суб'єкта господарювання та інші матеріали, які спростовують або уточнюють позицію обвинувачення [5; 14; 18; 31].

Окремого значення набуває посилення процесуального контролю за повнотою відкриття матеріалів стороні захисту, особливо щодо цифрових доказів, матеріалів оперативно-розшукової діяльності, висновків експертів, технічної документації, протоколів огляду, обшуку, тимчасового доступу та матеріалів, які підтверджують джерело походження доказової інформації. Неповне або вибіркове відкриття таких матеріалів має оцінюватися з погляду допустимості доказів і забезпечення реальної змагальності сторін [5; 13; 17; 20]. Перевірка допустимості доказів повинна розглядатися як самостійний напрям тактики захисту вже на досудовому розслідуванні, а не лише на стадії судового розгляду. Захисник має фіксувати порушення під час огляду, обшуку, вилучення техніки, копіювання цифрових даних, призначення експертиз, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та відкриття матеріалів кримінального провадження [5; 17; 18; 20; 24; 25; 26].

Ефективність збирання доказів стороною захисту також залежить від дієвого судового контролю за обмеженням її процесуальних прав. Це стосується випадків відмови у тимчасовому доступі до речей і документів, ненадання копій цифрової інформації, обмеження доступу до вилученої техніки, формального розгляду клопотань захисника або ігнорування доказів, які можуть підтверджувати відсутність складу кримінального правопорушення чи організаторської ролі підзахисного [5; 17; 18; 31; 33; 34]. Отже, удосконалення тактики збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України має бути спрямоване на забезпечення реального доступу до доказової інформації, належну роботу з цифровими доказами, активне використання спеціальних знань, ефективне застосування тимчасового доступу, системну перевірку допустимості доказів і посилення судового контролю за дотриманням прав сторони захисту.

Висновки. Тактика збирання доказів стороною захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України має спеціальний характер, зумовлений особливостями предмета доказування у справах щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей. Вона не може зводитися лише до загальних прийомів процесуального реагування на дії сторони обвинувачення, а повинна охоплювати активне формування власної доказової позиції захисту, спрямованої на перевірку події кримінального правопорушення, ознак складу діяння, ролі підзахисного та допустимості доказів.

Ключовим напрямом доказової діяльності захисника у провадженнях цієї категорії є перевірка наявності ознак азартної гри або лотереї, зокрема ставки, виграшу, випадковості результату, фактичного проведення чи організації гри, а також незаконності відповідної діяльності. Недоведеність хоча б одного з цих елементів може істотно впливати на обґрунтованість підозри, правову кваліфікацію та перспективу кримінального провадження. Тому захисник має зосереджувати тактичні дії не на загальному запереченні позиції обвинувачення, а на послідовній перевірці кожної фактичної й правової ознаки, необхідної для застосування ст. 203-2 КК України.

Особливого значення для сторони захисту набуває перевірка ролі підзахисного. Сам факт перебування особи у приміщенні, користування технікою, виконання допоміжних дій або формальний зв'язок із суб'єктом господарювання не може автоматично свідчити про організацію чи проведення азартних ігор. Захист має збирати докази, які підтверджують реальний обсяг повноважень особи, характер її дій, відсутність організаторської ролі або умислу на здійснення незаконної діяльності. Для цього доцільно активно використовувати документальні джерела, адвокатські запити, тимчасовий доступ до речей і документів, відомості про ліцензійний статус, договори оренди, трудові документи, технічну документацію, дані про походження обладнання, програмного забезпечення та фінансових операцій.

У провадженнях за ст. 203-2 КК України особливе місце посідають цифрові докази: комп'ютерна техніка, сервери, мобільні пристрої, програмне забезпечення, електронні кабінети, логи, резервні копії, платіжні дані та інша цифрова інформація. Захисник має перевіряти не лише зміст таких даних, а й порядок їх вилучення, копіювання, збереження, дослідження, цілісність, походження та зв'язок із підзахисним і подією інкримінованого кримінального правопорушення. У цьому контексті залучення спеціаліста й експерта є одним із важливих тактичних засобів сторони захисту, оскільки спеціальні знання необхідні для встановлення функціонального призначення обладнання, характеру програмного забезпечення, технічної можливості проведення азартної гри, особливостей цифрових слідів, фінансових операцій і зв'язку вилученої техніки з інкримінованою діяльністю.

Перевірка допустимості доказів сторони обвинувачення має розглядатися як самостійний напрям тактики захисту. Особливої уваги потребують законність огляду, обшуку, тимчасового доступу, вилучення техніки, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, призначення експертиз і відкриття матеріалів стороні захисту. Забезпечення реального доступу захисника до доказової інформації, цифрових даних, вилученого майна та ефективного судового контролю є необхідною умовою належної реалізації засади змагальності сторін у досудовому розслідуванні й підвищення ефективності захисту у кримінальних провадженнях за ст. 203-2 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Сихівського районного суду міста Львова від 28 липня 2020 року у справі № 464/2698/20, судове провадження № 1-кп/464/340/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90685414.
2. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 27 грудня 2022 року у справі № 164/165/21, провадження № 1-кп/0158/63/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108114560.
3. Вознюк А.А., Пиняга Р.О. Характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із зайняттям гральним бізнесом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 96–102.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n61.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081.
6. Криштафович О.Я. Тактика захисту під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор (ст. 203-2 КК України). Вісник кримінального судочинства. 2023. № 3–4. С. 240–248.
7. Макаренко В.С. Поняття та соціальна небезпека грального та незаконного грального бізнесу. Наукові записки. Серія: Право. 2019. № 7. С. 77–83.
8. Нестор Н., Погорецький М. Проблеми захисту прав гравця в нелегальні азартні ігри під час кримінального провадження за статтею 203-2 Кримінального кодексу України. Криміналістика і судова експертиза. 2024. № 69. С. 246–257. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.23.
9. Петричко Н.О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 258 с.

10. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.
11. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному процесі. Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві: доповіді учасників міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 жовтня 2002 р. Київ: ІА при КУ ім. Т. Шевченка, 2002. С. 27–30.
12. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 113–123.
13. Погорецький М.А., Топорецька З.М. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі досудового розслідування зайняття гральним бізнесом. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 3. С. 215–225.
14. Погорецький М.А., Топорецька З.М. Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія. Київ: Алерта, 2015. 250 с.
15. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. Вісник Національної академії правових наук України. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: https://doi.org/10.31359/199309092025323275. URL: https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-3-2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya.
16. Погорецький М.А. Штучний інтелект у доказуванні в досудовому та судовому провадженнях: доктринальні засади і практика застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. №91. Ч. 4. С. 398–418. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.56. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/58-1.pdf.
17. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 3. № 4. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40 URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/339070.
18. Погорецький М.А. Обшук, огляд і доступ до речей і документів: теоретичні й прикладні питання. Дотримання процесуальних прав осіб під час досудового розслідування в Україні: матеріали міжвідомч. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 24 жовт. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 51–58.
19. Погорецький М.А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). Вісник кримінального судочинства. 2022. № 1-2. С. 72-90. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90. URL: visnyk_krim_sud_1-2_22_240327_avt-72-90.pdf.
20. Погорецький М.А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження. Вісник кримінального судочинства. 2025. № 1–2. С. 60–82. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59 URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf.
21. Погорецький М.А. Криміналістичне забезпечення доказування в умовах цифровізації та воєнного стану: проблеми та шляхи вирішення. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: матеріали XIV міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2025 р.). [редкол.: Р.А. Сербин, О.С. Тарасенко, І.І. Мотиль та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 188-195. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/5c962a06-8a64-4baa-a5f6-dbfb8ef78439/download.
22. Погорецький М.А., Топорецька З. М. Гральний бізнес: історія та правове регулювання. Київ: ВД «Дакор», 2014. 104 с.
23. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: монографія. Київ: Прецедент, 2005. 232 с.
24. Постанова ВС від 20 листопада 2019 року у справі № 227/4753/13-к, провадження № 51-3133км19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85903495.
25. Постанова ККС ВС від 10 грудня 2019 року у справі № 711/8582/16-к, провадження № 51-1798км19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333728.
26. Постанова ККС ВС від 25 липня 2022 року у справі № 554/3311/20, провадження № 51-2126кмо21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105482301.
27. Рябчук С.В. Кримінологічна характеристика та запобігання гральному бізнесу: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2018. 218 с.

28. Савченко А.В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор. Адвокат. 2010. № 1 (112). С. 40–44.
29. Сергєєва Д., Лисак О. Сутність захисту в кримінальному провадженні: діяльнісний підхід до розуміння. Вісник кримінального судочинства. 2020. № 1–2. С. 54–63.
30. Старенький О.С. Структура кримінального процесуального доказування в діяльності захисника. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. 2014. № 3 (50). С. 220–229.
31. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2016. 336 с.
32. Топорецька З.М. Криміналістичне забезпечення доказування події кримінального правопорушення в кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 201–207.
33. Ухвала Київського апеляційного суду від 16 березня 2023 року у справі № 369/4225/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110009180.
34. Ухвала колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 15 лютого 2022 року у справі № 554/3311/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045466.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Криштафович О.Я., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.33

КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лоскутов Т.О.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції ім. Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2686-9201

Лоскутов Т.О. Критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

У статті досліджуються критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Під час постановки проблеми зазначається, що особливого значення проблемні аспекти допустимості доказів у кримінальному процесі набувають в період дії правового режиму воєнного стану, тому що вказаний режим вимагає адаптації положень кримінального процесуального законодавства до об'єктивної ситуації проведення воєнних дій, необхідності забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження під час виконання бойових дій, ефективної протидії кримінальним правопорушенням в обстановці воєнного стану. У ході розкриття стану опрацювання відповідної проблематики відмічається, що вчені переважно досліджували умови допустимості доказів у кримінальному провадженні у мирний час, науковці не акцентували увагу на критеріях допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. У перебігу викладу основного матеріалу вказується, що критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні є релевантними насамперед для мирного часу, для «звичайного» порядку доказування обставин вчинення кримінального правопорушення. Зміст критеріїв допустимості доказів не враховує особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Обґрунтовується, що за наявності неістотних порушень процесуальних правил отримання фактичних даних внаслідок виконання бойових дій, такі дані можуть визнаватися допустимими доказами у кримінальному провадженні за критерієм спеціальної законності під час дії правового режиму воєнного стану. Констатується, що обставини проведення воєнних дій, фактичний стан небезпеки у перебігу доказування мають бути визначальними для вирішення питання про істотність чи неістотність обмеження (порушення) прав людини під час одержання доказових фактів у кримінальному провадженні. Акцентується увага на тому, що випадки неможливості виконання (можливості часткового виконання) «доказових» процедур у зв'язку з фактичною ситуацією воєнного стану мають відноситися до виняткових та охоплюватися критерієм спеціальної прийнятності допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, докази, допустимість доказів, кримінальне провадження, законність, права людини, кримінальне правопорушення.

Loskutov T.O. Criteria for the admissibility of evidence in criminal proceedings under martial law.

The article examines the criteria for the admissibility of evidence in criminal proceedings under martial law. When stating the problem, it is noted that the problematic aspects of the admissibility of evidence in criminal proceedings acquire particular importance during the period of the legal regime of martial law, because the specified regime requires the adaptation of the provisions of criminal procedural legislation to the objective situation of military operations, the need to ensure the rights and freedoms of participants in criminal proceedings during the conduct of hostilities, and effective counteraction to criminal offenses in martial law. In the course of revealing the state of the development of the relevant issues, it is noted that scientists mainly studied the conditions of admissibility of evidence in criminal proceedings in peacetime, scientists did not focus on the criteria of admissibility of evidence in criminal proceedings under martial law. In the course of presenting the main material, it is indicated that the criteria of admissibility of evidence in criminal proceedings are relevant primarily for peacetime, for the «normal» procedure for proving the circumstances of committing a criminal offense. The content of the criteria for admissibility of evidence does not take into account the peculiarities of conducting

criminal proceedings under martial law. It is argued that in the presence of insignificant violations of the procedural rules for obtaining factual data as a result of combat operations, such data may be recognized as admissible evidence in criminal proceedings under the criterion of special legality during the legal regime of martial law. It is stated that the circumstances of the conduct of military actions, the actual state of danger in the course of evidence should be decisive for resolving the issue of the materiality or insignificance of the restriction (violation) of human rights during the collection of evidentiary facts in criminal proceedings. Attention is drawn to the fact that cases of impossibility of performing (possibility of partial performance) of «evidence» procedures due to the actual situation of martial law should be considered exceptional and covered by the criterion of special admissibility of evidence in criminal proceedings under martial law.

Key words: martial law, evidence, admissibility of evidence, criminal proceedings, legality, human rights, criminal offense.

Постановка проблеми. Однією з основних вимог до доказової інформації у кримінальному провадженні є «допустимість». Ця важлива умова «повноцінності» доказів привертає значну серед науковців та практиків у сфері кримінального процесу. Оскільки допустимість доказів у кримінальному провадженню пов'язана безпосередньо зі змістовним наповненням процесуальних норм та правомірністю кримінальних процесуальних процедур.

Попри те, що наразі наявні певні підходи до визначення критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні, на сьогоднішній день існують теоретичні та праксеологічні проблеми щодо вирішення питання про допустимість / недопустимість фактичних даних, отриманих під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Особливого значення проблемні аспекти допустимості доказів у кримінальному процесі набувають в період дії правового режиму воєнного стану, тому що вказаний режим вимагає адаптації положень кримінального процесуального законодавства до об'єктивної ситуації проведення воєнних дій, необхідності забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження під час виконання бойових дій, ефективної протидії кримінальним правопорушенням в обстановці воєнного стану. У зв'язку з цим, наукове опрацювання критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є вкрай актуальним.

Стан опрацювання проблематики. Вимоги допустимості доказів у кримінальному процесі досліджували багато відомих науковців, серед них: В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.П. Гмирко, О.В. Капліна, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, М.А. Погорецький, В.М. Трофименко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Водночас вчені переважно досліджували умови допустимості доказів у кримінальному провадженні у мирний час, науковці не акцентували увагу на критеріях допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Тематика критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні частково вже була предметом наших наукових досліджень. Зокрема, в одній із попередніх публікацій нами було встановлено, що унормовані кримінальним процесуальним законом критерії визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні є недосконалими. Критерій законності (нормативності) є досить формальним та не визначеним щодо оцінки істотності або неістотності порушення положень кримінальних процесуальним норм під час отримання доказів. Критерій правомірності є більш досконалим, проте останній не включає оцінку таких важливих змістовних характеристик доказу як якість та значимість (цінність) для кримінального провадження [1, с. 110].

Таким чином, незважаючи на виокремлення таких критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні як законність (нормативність) та правомірність, останні не є досконалими, оскільки мають недоліки щодо оцінки фактичних даних на предмет відповідності положенням кримінальних процесуальних норм та змісту прав, свобод і законних інтересів людини.

Крім того, у доктрині кримінального процесу виокремлюється такий критерій допустимості доказів як «прийнятність». Цей критерій не пов'язаний з отриманням доказів, а стосується можливості використання доказів у випадках, передбачених нормами кримінального процесуального закону (ст. 88, 88-1, ч. 6 ст. 97, ч. 12 ст. 290 КПК України) [2, с. 145].

Щодо визначення критерію прийнятності стосовно вирішення питання про допустимість / недопустимість доказів необхідно погодитись, оскільки вказаний критерій дійсно може не охоплюватися вищезгаданими критеріями законності та правомірності. Попри те, що критерій прийнятності може сприйматись як частина критерію законності, оскільки правила прийнятності регулюються нормами кримінального процесуального закону, разом з тим прийнятність пов'язується з додат-

ковими окремими процедурами, виконання яких впливає на можливість використання доказів у кримінальному провадженні.

Наведені критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні є релевантними насамперед для мирного часу, для «звичайного» порядку доказування обставин вчинення кримінального правопорушення. Зміст цих критеріїв допустимості доказів не враховує особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Слушно зазначає В. Шибіко про те, що на період дії нового КПК України припали істотні (й трагічні) зміни в житті держави та її громадян, які не могли не вплинути і на кримінальне процесуальне законодавство та практику його застосування, зокрема і стосовно допустимості доказів, значною мірою ускладнивши умови досудового розслідування і судового розгляду та вирішення кримінальних проваджень, особливо в період дії воєнного стану [3, с. 83]. Тому в обстановці правового режиму воєнного стану правила кримінального провадження, у тому числі критерії допустимості доказів підлягають перегляду.

Законність, правомірність та прийнятність як критерії допустимості доказів можуть використовуватися у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, але з урахуванням фактичної обстановки виконання бойових дій. Тобто критерії законності, правомірності та прийнятності мають корегуватися під реальну ситуацію правового режиму воєнного стану. Крім вже існуючих нормативних вимог до цих критеріїв допустимості доказів процесуальний закон має враховувати загальну додаткову умову – фактичні обставини воєнного стану на конкретній території, на якій здійснюється доказова діяльність у кримінальному провадженні.

З метою визначеності критеріїв допустимості доказів, що мають застосовуватися під час правового режиму воєнного стану пропонуємо іменувати їх наступним чином: спеціальна законність, спеціальна правомірність та спеціальна прийнятність. Розглянемо окремо кожний критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Спеціальна законність. Цей критерій допустимості доказів в період воєнного стану відрізняється від «звичайного» критерія законності тим, що його змістом враховується фактична ситуація виконання бойових дій на певній території, на якій виконуються бойові дії. Тобто крім правила про те, що допустимим є доказ, який одержано відповідно до законної процедури, необхідно також брати до уваги реальний стан небезпеки, внаслідок проведення воєнних дій та вимушений відступ суб'єктів кримінального провадження від дотримання законного порядку отримання доказової інформації.

Ідея можливого відступу від законного порядку доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану узгоджується з теоретичними уявленнями у науці кримінального процесу. Так, О.В. Лазукова серед умов допустимості відступу від загального порядку кримінального провадження під час надзвичайної ситуації виокремлює такі як виключність загрози та пропорційність заходів гостроті надзвичайної ситуації [4, с. 10-11]. Вказані умови дійсно можуть допускати деякий відступ суб'єктів кримінального процесу від звичайного («стандартного») порядку одержання доказів у кримінальному провадженні в обстановці проведення воєнних дій. У ситуації реальної загрози життю та здоров'ю, у стані небезпеки учасників кримінальної процесуальної діяльності не завжди можна у повному обсязі виконати всі вимоги процесуального закону щодо процесу доказування обставин вчинення кримінального правопорушення.

Обставини воєнного стану можуть виправдовувати деякі порушення процесуального закону під час отримання доказових відомостей щодо встановлення фактів вчинення кримінального правопорушення. З огляду на реальний стан та наслідки проведення воєнних дій окремі порушення кримінальних процесуальних норм щодо одержання доказової інформації можуть визнаватися неістотними.

За наявності неістотних порушень процесуальних правил отримання фактичних даних внаслідок виконання бойових дій, такі дані можуть визнаватися допустимими доказами у кримінальному провадженні за критерієм спеціальної законності під час дії правового режиму воєнного стану.

З урахуванням того, що критерій спеціальної законності уможливлює визнання доказів допустимими у разі деяких порушень процесуальних норм, виникає цілком закономірне питання про деталізацію регулювання процедури отримання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Керуючись міркуваннями здорового глузду та фактами про бойовою ситуацією органи кримінального судочинства будуть вимушені порушувати окремі приписи КПК для дієвої протидії кримінальним правопорушенням під час правового режиму воєнного стану. Тому для унеможливлення спірних питань щодо дотримання законності у кримінальному провадженні під час воєнного стану (та як наслідок виникнення питань щодо допустимості доказів), бажано детально не регулювати процесуальну діяльність, що не пов'язана з обмеженням прав і свобод людини [5, с. 353-354].

Порядок отримання доказової інформації (порядок пізнавальної діяльності) під час воєнного стану може регламентуватися стисло до тих меж, поки такий порядок негативно не впливає на зміст прав людини у кримінальному процесі. Справедливо зауважував Л.М. Лобойко про те, що порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним ЄКПЛ, а саме: на свободу, особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, таємницю кореспонденції, на недоторканність житла (ст. 5, 8 ЄКПЛ) тощо [6, с. 133].

Процедура одержання доказової інформації в умовах воєнного стану може регулюватися у загальному вигляді якщо така процедура не пов'язана з обмеженням (порушенням) прав і свобод людини у кримінальному провадженні. У кримінальному процесі в обстановці воєнного стану процедурні елементи отримання фактичних даних мають максимально деформалізовуватися у випадку якщо вони не зачіпають правового (процесуального) становища особи у кримінальному судочинстві.

Такий підхід до змісту кримінальних процесуальних норм в частині правової регламентації отримання доказових відомостей у кримінальному провадження під час дії режиму воєнного стану сприятиме вирішенню питання про допустимість / недопустимість доказів за критерієм законності (спеціальної законності).

Спеціальна правомірність. Назва та зміст цього критерію допустимості доказів, як і попереднього критерію в умовах воєнного стану обумовлена обставинами останнього. Ситуація небезпеки в обстановці воєнного стану на території здійснення кримінального провадження може виправдовувати додаткове обмеження окремих прав людини. З урахуванням проведення бойових дій, існування реальної небезпеки для життя та здоров'я особи, суб'єкти кримінального процесу можуть відступати від належного забезпечення деяких прав людини у кримінальному провадженні.

Внаслідок виконання воєнних дій на території, на якій здійснюється кримінальне провадження може відбуватися обмеження прав людини, що може визнаватися неістотним в силу об'єктивної ситуації небезпеки в обстановці дії правового режиму воєнного стану. У зв'язку з цим, одержані фактичні відомості про скоєне кримінального правопорушення можуть кваліфікуватися допустимими доказами за критерієм спеціальної правомірності в період воєнного стану.

Водночас обставини воєнного стану не можуть у кожному випадку виправдовувати істотне втручання державних органів у права людини у сфері кримінального провадження. Ступінь втручання у права учасників кримінальних процесуальних відносин має бути пропорційним меті проведення ефективного кримінального провадження у конкретних умовах виконання бойових дій.

Таким чином, визнання отриманих в період воєнного стану доказів допустимими або недопустимими за критерієм спеціальної правомірності має відбуватися з огляду на ситуацію проведення воєнних дій, фактичний стан небезпеки у перебігу доказування у конкретному кримінальному провадженні. Саме останні обставини мають бути визначальними для вирішення питання про істотність чи неістотність обмеження (порушення) прав людини під час одержання доказових фактів у кримінальному провадженні.

Спеціальна прийнятність. Виокремлення зазначеного критерію допустимості доказів в обстановці воєнного стану пов'язано з тим, що виконання окремих процедур з фактичними відомостями може ускладнюватися реальним станом проведення бойових дій на території здійснення кримінального провадження.

Незважаючи на те, що під час реалізації «доказових» процедур, що включаються до змісту критерія прийнятності, не одержуються докази, здійснення таких процедур безпосередньо впливає на допустимість доказів у кримінальному провадженні. Тому випадки неможливості виконання (можливості часткового виконання) вказаних «доказових» процедур у зв'язку з фактичною ситуацією воєнного стану мають відноситися до виняткових та охоплюватися критерієм спеціальної прийнятності допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Висновки. В результаті проведеного у даній статті дослідження можна підсумувати, що існуючі критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні є недосконалими. Такі критерії допустимості доказів як законність, правомірність та прийнятність розроблювались для використання у кримінальному провадженні у мирний час, для «звичайного» порядку доказування обставин вчинення кримінального правопорушення. Зміст цих критеріїв допустимості доказів не враховує особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Критеріями допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є спеціальна законність, спеціальна правомірність та спеціальна прийнятність. Ці критерії допустимості доказів в період воєнного стану відрізняються від «звичайних» критеріїв допустимості доказів тим, що їх вимоги, серед іншого, враховують фактичну ситуацію виконання бойових дій, реальний стан небезпеки під час доказової діяльності у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лоскутов Т.О. Щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. № 1(71). Том 32. С. 106-110. DOI https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/19.
2. Буджак Д.Ю. Показання з чужих слів як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. … докт. філос. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. 248 с.
3. Шибіко В. Еволюція допустимості доказів за КПК України 2012 року. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.). Харків: Право, 2026. С. 80-84.
4. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 263 с.
5. Лоскутов Т.О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 350-355. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.54.
6. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування: монографія. К.: Істина, 2012. 288 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Лоскутов Т.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1:343.14:004
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.34

СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ДОКАЗОВА ПРИРОДА ПІДСТАВ, ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ

Погорецький М.А.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права,
перший проректор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0936-0929
E-mail: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Погорецький М.А. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України: доказова природа підстав, предмет доказування та судовий контроль.

У статті досліджено спеціальне досудове розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України крізь призму доказової природи підстав його здійснення, предмета доказування та судового контролю. Актуальність теми зумовлена істотним зростанням значення цього інституту в умовах збройної агресії російської федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, перебування підозрюваних на території держави-агресора або їх ухилення від органів досудового розслідування та суду.

Обґрунтовано, що спеціальне досудове розслідування (in absentia) є не лише винятковою процесуальною формою, а й специфічним доказовим режимом. Визначено предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування, до якого належать: обґрунтованість підозри; належне повідомлення особи про підозру; здійснення викликів у передбаченому законом порядку; встановлення місцезнаходження або процесуальної недоступності підозрюваного; наявність фактичних даних про ухилення; фактична обізнаність особи або вжиття державою всіх розумних і доступних заходів для її інформування; забезпечення реального права на захист.

Доведено необхідність диференціації стандартів доказування підстав спеціального досудового розслідування. Окрему увагу приділено цифровій формі фактичних даних, які можуть використовуватися для підтвердження повідомлення, фактичної обізнаності, місцезнаходження або ухилення підозрюваного. Обґрунтовано, що такі дані не утворюють самостійного виду доказів і мають оцінюватися за загальними критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності.

Сформульовано висновок, що судовий контроль за спеціальним досудовим розслідуванням має бути змістовним, активним і доказово орієнтованим. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства і практики, спрямовані на підвищення доказової визначеності підстав in absentia, посилення мотивованості ухвал слідчих суддів, процесуально коректне використання цифрової інформації та забезпечення реального, ефективного і практичного права на захист.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, in absentia, кримінальне провадження, докази, доказування, предмет доказування, стандарти доказування, судовий контроль, право на захист, цифрова форма доказів, фактична обізнаність підозрюваного, воєнний стан.

Pohoretskyi M.A. Special pre-trial investigation (in absentia) in the criminal process of Ukraine: evidentiary nature of grounds, subject of proof and judicial control.

The article examines special pre-trial investigation (in absentia) in the criminal process of Ukraine through the prism of the evidentiary nature of the grounds for its application, the subject of proof and judicial control. The relevance of the topic is determined by the significant increase in the importance of this institution under the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the temporary occupation of part of the territory of Ukraine, the presence of suspects in the territory of the aggressor state, or their evasion from pre-trial investigation bodies and the court.

It is substantiated that special pre-trial investigation (in absentia) is not only an exceptional procedural form, but also a specific evidentiary regime. The article defines the subject of proof of the grounds for

special pre-trial investigation, which includes: the reasonableness of suspicion; proper notification of the person of suspicion; summonses carried out in accordance with the procedure prescribed by law; establishment of the suspect's location or procedural unavailability; the existence of factual data on evasion; the person's actual awareness or the state's taking of all reasonable and available measures to inform the person; and ensuring a real right to defence.

The necessity of differentiating the standards of proof of the grounds for special pre-trial investigation is demonstrated. Particular attention is paid to the digital form of factual data that may be used to confirm notification, actual awareness, location or evasion of the suspect. It is substantiated that such data do not constitute an independent type of evidence and must be assessed according to the general criteria of relevance, admissibility, reliability and sufficiency.

The article concludes that judicial control over special pre-trial investigation must be substantive, active and evidence-oriented. The author proposes directions for improving legislation and practice aimed at increasing the evidentiary certainty of the grounds for in absentia proceedings, strengthening the reasoning of investigating judges' rulings, ensuring the procedurally correct use of digital information, and safeguarding a real, effective and practical right to defence.

Key words: special pre-trial investigation, in absentia, criminal proceedings, evidence, proof, subject of proof, standards of proof, judicial control, right to defence, digital form of evidence, actual awareness of the suspect, martial law.

Постановка проблеми. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) належить до найбільш складних і дискусійних інститутів кримінального процесу України. Його значення істотно зросло в умовах збройної агресії російської федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, запровадження та продовження правового режиму воєнного стану, що зумовило необхідність забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду або перебувають поза межами ефективного контролю України [37–41].

Розвиток законодавства про спеціальне кримінальне провадження, започаткований змінами 2014 року та істотно модифікований після 2022 року, сформував складну нормативну модель, у якій положення глави 24-1 КПК України поєднуються з особливостями кримінального провадження в умовах воєнного стану [18; 38–40]. Водночас правозастосовна практика засвідчує, що основні труднощі полягають не лише у визначенні процесуального порядку здійснення in absentia, а й у належному доказуванні підстав для застосування цієї виняткової процедури.

У науковій літературі спеціальне досудове розслідування переважно розглядається як особлива форма кримінального провадження, спрямована на забезпечення його ефективності за відсутності підозрюваного [9; 15; 22; 57, 58, 62]. Проте недостатньо дослідженим залишається питання про те, які саме процесуально значущі факти мають бути доведені стороною обвинувачення, якими доказами вони повинні підтверджуватися, який стандарт доказування має застосовувати слідчий суддя та якими мають бути межі судового контролю при вирішенні питання про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування.

На практиці існує ризик підміни доказування підстав спеціального досудового розслідування формальним посиланням на перебування особи на тимчасово окупованій території, на території держави-агресора, її неявку за викликом або оголошення в розшук. Такий підхід не відповідає завданням кримінального провадження, принципу верховенства права, вимогам допустимого доказування та реального забезпечення права на захист [24–26; 29; 35]. Підстави спеціального досудового розслідування повинні розглядатися не як формальні юридичні умови, а як процесуальні факти, що підлягають встановленню на основі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів.

Окремого значення набуває використання цифрової інформації для підтвердження повідомлення особи, її фактичної обізнаності про кримінальне провадження, місцезнаходження або ухилення від органів досудового розслідування. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що цифрова форма фіксації фактичних даних не створює самостійного виду доказів і не змінює їх процесуальної природи [26; 27; 30; 31]. З огляду на це цифрові повідомлення, електронні документи, дані вебресурсів, електронної комунікації чи цифрові сліди мають оцінюватися за загальними критеріями кримінального процесуального доказування, а не сприйматися як достатні самі по собі лише через їх технологічну форму.

Отже, актуальною науковою проблемою є переосмислення спеціального досудового розслідування (in absentia) не лише як особливої процесуальної форми, а як окремого доказового режиму, в межах якого має бути визначено предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування (Правова природа спеціального досудового розслідування in absentia), стандарти доказу-

вання підстав його здійснення та зміст судового контролю. Саме такий підхід дає змогу забезпечити баланс між публічним інтересом у невідворотності кримінальної відповідальності та гарантіями справедливого кримінального провадження, права на захист і верховенства права.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика спеціального досудового розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України досліджується у декількох взаємопов'язаних наукових напрямах: крізь призму спеціального кримінального провадження, особливостей кримінального процесу в умовах воєнного стану, доказів і доказування, судового контролю, цифровізації доказової діяльності, права на захист та міжнародних стандартів справедливого судового розгляду. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що питання доказової природи підстав спеціального досудового розслідування, локального предмета їх доказування та меж судового контролю при вирішенні питання про здійснення in absentia ще не отримали належного комплексного вирішення.

Базовим для дослідження спеціального кримінального провадження є монографічне дослідження Д.О. Шумейка, в якому спеціальне кримінальне провадження розглянуто як самостійний комплексний кримінальний процесуальний інститут, що охоплює особливості досудового розслідування, судового розгляду та систему гарантій прав підозрюваного й обвинуваченого [62]. Окремі аспекти місця спеціального досудового розслідування у системі кримінального процесу досліджено А. Мельниченком, який акцентує увагу на науковій полеміці щодо правової природи цього інституту [22]. Значення має також праці О.В. Каліннікова, О.В. Таран у якій зміст і форма кримінального провадження in absentia аналізуються в умовах воєнного стану [15, 57, 58]. Проблема особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції була предметом спеціального дослідження О.В. Лазукової [19]. Нормативне підґрунтя цих досліджень становлять положення КПК України та законодавчі зміни, якими поступово формувалася сучасна модель спеціального кримінального провадження [18; 38–40].

Другий напрям наукового аналізу пов'язаний із дослідженням кримінального провадження в умовах воєнного стану. У цьому контексті вагомими є праці І.В. Гловюк, В.А. Завтура, Г.І. Глобенка, С.М. Гусарова, В.П. Любавіної, М.В. Смородінової, В.В. Топчія, О.Г. Бортніка, К.В. Голембівського, у яких розглянуто трансформацію кримінальної юстиції, особливості досудового розслідування та судового розгляду, а також проблеми дотримання прав людини в умовах війни [7–11; 20; 57]. Науково-практичний коментар до Розділу IX-1 КПК України, підготовлений І. Гловюк, О. Дроздовим, Г. Тетерятник, Т. Фоміною, В. Рогальською та В. Завтуром, має важливе значення для розуміння особливого режиму досудового розслідування і судового розгляду в умовах воєнного стану [9]. Водночас конституційні та загальноправові межі застосування надзвичайних процедур визначаються не лише кримінальним процесуальним законодавством, а й Конституцією України, указами про введення і продовження воєнного стану, рішенням Конституційного Суду України щодо окремих положень ст. 615 КПК України та підходами Венеційської комісії до дотримання демократії, прав людини і верховенства права в умовах надзвичайного стану [12; 17; 37; 41; 42]. У цьому аспекті важливими є також дослідження загальних засад кримінального провадження, адже спеціальний порядок in absentia не може розглядатися поза системою принципів кримінального процесу [23].

Третій напрям становлять дослідження доказів, доказування, стандартів доказування та допустимості доказів. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано положення про те, що кримінальне процесуальне доказування має здійснюватися з дотриманням принципу верховенства права, вимог допустимості, належності, достовірності та достатності доказів, а судовий контроль є однією з ключових гарантій справедливого й допустимого доказування [24; 25; 29]. Особливе значення для цієї статті мають раніше розроблені автором підходи до стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава», оскільки саме ці стандарти мають методологічне значення для оцінки підстав спеціального досудового розслідування [32; 33]. Фундаментальні положення щодо доказів і доказування, а також проблем використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні були сформульовані у попередніх працях автора у співавторстві з М.Є. Шумилом [63; 64]. Окремі аспекти допустимості доказів розроблені Д.Б. Сергєєвою, а проблеми процесуальних строків як гарантії прав особи – М.В. Членовим [45; 60; 61]. Ці дослідження створюють підґрунтя для висновку про те, що підстави in absentia мають встановлюватися не припущеннями чи формальними презумпціями, а доказами у кримінальному процесуальному розумінні.

Четвертий напрям охоплює дослідження цифрової форми доказів, цифрових технологій і цифрової криміналістики. У попередніх дослідженнях автора доведено, що цифрові технології істотно змінюють способи виявлення, фіксації, збереження та перевірки доказової інформації, однак цифрова форма не створює самостійного виду доказів і не змінює їх процесуальної природи [26; 27; 30; 31]. Для дослідження спеціального досудового розслідування це положення має принципове значення, оскільки цифрові повідомлення, електронні документи, дані вебсайтів, електронної ко-

мунікації та цифрові сліди можуть використовуватися для підтвердження повідомлення особи, її місцезнаходження або фактичної обізнаності, але мають оцінюватися за загальними критеріями доказування. Важливе значення мають також ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 щодо ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, а також дослідження О.В. Капліної щодо зняття показань технічних приладів і технічних засобів [13; 16]. Процесуальні, тактичні й криміналістичні аспекти цифрової доказової інформації у провадженнях щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, службових правопорушень, міжнародних злочинів і кримінальних правопорушень, учинених із використанням інформаційних комп'ютерних технологій, розкрито у працях Д.Б. Сергєєвої, О.С. Старенького та інших дослідників [43; 44; 48–52].

Окрему групу становлять джерела, присвячені негласним слідчим (розшуковим) діям, використанню їх результатів у доказуванні та гарантіям верховенства права під час їх проведення. Ці питання мають значення для дослідження in absentia, оскільки фактичні дані про місцезнаходження особи, її комунікації, ухилення або зв'язки можуть бути отримані, зокрема, за допомогою процесуальних механізмів, пов'язаних із негласним отриманням інформації. У цьому контексті слід відзначити попередню працю автора у співавторстві з О.С. Стареньким, дослідження О. Старенького та М. Цуцкірідзе, а також праці Д.Б. Сергєєвої і С.Т. Корильчука щодо реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих і негласних слідчих дій [36; 46; 47; 53]. Нормативною основою для цього напряму є Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а практичне значення має узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на їх проведення [14; 58].

П'ятий напрям пов'язаний із судовим контролем у кримінальному провадженні. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що судовий контроль має розглядатися як гарантія справедливого і допустимого доказування, а не лише як формальна перевірка процесуальних рішень сторони обвинувачення [29]. Теоретико-прикладні аспекти судового контролю досліджені М.А. Макаровим, С.Л. Шаренко, а також у колективному навчальному посібнику з питань судового контролю у кримінальному провадженні [21; 54; 59]. У контексті дослідження спеціального досудового розслідування особливо важливим є питання про межі повноважень слідчого судді при перевірці доказів, якими обґрунтовуються підстави in absentia. Окреме значення має також проблема інституційних гарантій судової незалежності, оскільки ефективний судовий контроль за винятковими процедурами можливий лише за умови реальної незалежності суду [34].

Шостий напрям становлять дослідження права на захист і права на ефективну правову допомогу. У попередніх дослідженнях автора у співавторстві з О.В. Саленко обґрунтовано, що правова допомога у кримінальному провадженні має бути ефективною, реальною і практичною, а не формальною [35]. Це положення має безпосереднє значення для спеціального досудового розслідування, оскільки відсутність підозрюваного вимагає посилення, а не послаблення гарантій захисту. У контексті цифрового доказування автором також раніше доведено, що забезпечення прав людини є умовою реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку [26]. Питання права на захист у воєнний період має оцінюватися з урахуванням загальних засад кримінального провадження, практики Конституційного Суду України, підходів Венеційської комісії та наукових досліджень щодо прав людини в умовах війни [8; 12; 23; 42].

Сьомий напрям становить практика Європейського суду з прав людини та порівняльно-правові джерела. Для теми спеціального досудового розслідування важливими є рішення ЄСПЛ, у яких сформульовано стандарти втручання у права особи, судового контролю, повідомлення про процесуальні дії та ефективності гарантій проти свавільного обмеження прав [3–5]. Хоча справи Klass and Others v. Germany, Iordachi and Others v. Moldova та Kennedy v. the United Kingdom безпосередньо стосуються таємного спостереження, сформульовані в них підходи щодо якості закону, ефективності контролю і процесуальних гарантій мають методологічне значення для будь-яких виняткових процедур кримінального провадження [3–5]. Порівняльний вимір проблеми доповнюють дослідження Kh. Begiashvili щодо строків негласних слідчих дій і повідомлення про їх проведення у кримінальному процесі Грузії, праця F. Boehm і P. de Hert щодо повідомлення як гарантії від неналежного використання спостереження, а також положення Кримінального процесуального кодексу Молдови щодо прослуховування комунікацій [1; 2; 6].

Узагальнення наведених наукових джерел дає підстави констатувати, що в науці кримінального процесу сформовано значний масив досліджень, присвячених спеціальному кримінальному провадженню, особливостям кримінального процесу в умовах воєнного стану, доказам і доказуванню, цифровій формі доказів, судовому контролю та праву на захист. Однак у цих дослідженнях переважно аналізуються або нормативні умови застосування in absentia, або загальні гарантії кримінального провадження. Недостатньо розробленими залишаються питання про те, чи можуть підстави спеціального досудового розслідування розглядатися як самостійний об'єкт криміналь-

ного процесуального доказування, який предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування має встановлюватися слідчим суддею, які стандарти доказування мають застосовуватися та яким має бути зміст судового контролю за доказуванням цих підстав. Саме ця обставина зумовлює актуальність подальшого дослідження і визначає наукову нішу цієї статті.

Метою цієї статті є обґрунтування доказової природи підстав спеціального досудового розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України, визначення локального предмета їх доказування, стандартів доказування та змісту судового контролю за їх перевіркою з урахуванням раніше розробленої автором концепції кримінального процесуального доказування, допустимості доказів, процесуальної доброчесності, судового контролю та цифрової форми доказової інформації. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових *завдань*: з'ясувати правову природу спеціального досудового розслідування (in absentia) як виняткової процесуальної форми кримінального провадження; обґрунтувати, що підстави спеціального досудового розслідування є процесуальними фактами, які підлягають доказуванню; визначити зміст локального предмета доказування при вирішенні питання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування; розкрити співвідношення загального предмета доказування у кримінальному провадженні та локального предмета доказування підстав in absentia; встановити стандарти доказування, які мають застосовуватися при перевірці обґрунтованості підозри, достатності підстав для спеціального досудового розслідування та фактичної обізнаності особи про кримінальне провадження; визначити процесуальне значення цифрової форми фактичних даних, які можуть використовуватися для підтвердження повідомлення особи, її місцезнаходження, ухилення або обізнаності про кримінальне провадження; обґрунтувати роль слідчого судді як суб'єкта судового контролю за доказуванням підстав спеціального досудового розслідування; визначити значення права на захист, ефективної правової допомоги та процесуальної доброчесності сторони обвинувачення як критеріїв допустимості та справедливості застосування процедури in absentia; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики застосування спеціального досудового розслідування з урахуванням вимог верховенства права, справедливого судового розгляду та допустимого доказування.

Методологічну основу цього дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлене метою статті – обґрунтувати доказову природу підстав спеціального досудового розслідування (in absentia), визначити предмет доказування цих підстав, стандарти їх доказування та зміст судового контролю у кримінальному процесі України.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, законодавчі акти, якими запроваджувалися та змінювалися положення щодо спеціального досудового розслідування, особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, а також укази Президента України про введення і продовження строку дії воєнного стану [17; 18; 37–41]. Окрему увагу приділено Рішенню Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024, яке має значення для оцінки меж допустимих процесуальних обмежень в умовах воєнного стану [42]. У роботі також враховано положення Венеційської комісії щодо дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану [12].

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці, присвячені спеціальному кримінальному провадженню, особливому режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану, доказам і доказуванню, допустимості доказів, стандартам доказування, цифровій формі доказової інформації, судовому контролю та праву на захист [7–11; 15; 19–36; 43–64]. Особливе методологічне значення мають попередні дослідження автора щодо доказів і доказування, стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава», допустимості доказів, процесуальної доброчесності, судового контролю, цифрової форми доказів та забезпечення прав людини в цифровому доказуванні [24–33; 35; 36; 63; 62]. Зазначені положення використано як концептуальну основу для висновку про те, що підстави спеціального досудового розслідування мають розглядатися не лише як формальні юридичні умови, а як процесуальні факти, що підлягають доказуванню.

У дослідженні використано *діалектичний метод*, який дав змогу проаналізувати спеціальне досудове розслідування (in absentia) у взаємозв'язку між публічним інтересом у забезпеченні невідворотності кримінальної відповідальності та необхідністю збереження гарантій справедливого кримінального провадження, права на захист і верховенства права. За допомогою *системного методу* спеціальне досудове розслідування розглянуто як елемент цілісного механізму кримінального провадження, у якому підстави його застосування, предмет доказування, стандарти доказування, судовий контроль і право на захист перебувають у функціональному взаємозв'язку. *Формально-логічний метод* використано для з'ясування змісту понять «підстави спеціального досудового

розслідування», «процесуальні факти», «предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування», «стандарт доказування», «фактична обізнаність особи», «цифрова форма доказів» та «судовий контроль за доказуванням». Застосування цього методу дозволило уникнути ототожнення юридичних підстав спеціального досудового розслідування з доказами їх наявності, а також розмежувати цифрову форму фіксації фактичних даних і процесуальну природу доказів [30; 31]. *Нормативно-догматичний метод* застосовано для аналізу положень кримінального процесуального законодавства, що регулюють спеціальне досудове розслідування, повідомлення особи, виклик, участь захисника, судовий контроль, строки кримінального провадження та особливості процесуального режиму в умовах воєнного стану [18; 37–40; 60; 61]. *Порівняльно-правовий метод* використано для зіставлення національної моделі спеціального досудового розслідування з окремими підходами практики Європейського суду з прав людини та зарубіжним регулюванням процесуальних гарантій під час втручання у права особи [1–6]. *Герменевтичний метод* використано для тлумачення положень кримінального процесуального законодавства у світлі загальних засад кримінального провадження, практики ЄСПЛ, принципу верховенства права та права на захист [3–5; 17; 18; 23; 35]. *Історико-правовий метод* дав змогу простежити еволюцію законодавчого регулювання спеціального досудового розслідування від змін 2014 року до подальших трансформацій у період воєнного стану [15; 19; 38–40]. *Функціональний метод* застосовано для визначення ролі слідчого судді у процедурі надання дозволу на спеціальне досудове розслідування. З його допомогою обґрунтовано, що судовий контроль у цій процедурі не може зводитися до формальної перевірки клопотання сторони обвинувачення, а має охоплювати оцінку належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, якими підтверджуються підстави in absentia [21; 29; 54; 59]. *Метод правового моделювання* використано для формування авторської конструкції предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. ***Правова природа спеціального досудового розслідування in absentia.*** Спеціальне досудове розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України є винятковою процесуальною формою досудового розслідування, що застосовується за наявності передбачених кримінальним процесуальним законом підстав та за умови здійснення судового контролю. Його правова природа не може бути зведена лише до технічного порядку продовження кримінального провадження за відсутності підозрюваного. Йдеться про особливий процесуальний режим, у межах якого держава, з одного боку, реалізує публічний інтерес у забезпеченні невідворотності кримінальної відповідальності, а з іншого – зобов'язана зберегти мінімально необхідний, але реальний рівень гарантій права на захист, справедливого судового розгляду та верховенства права [17; 18; 23; 35].

Нормативне становлення спеціального досудового розслідування в Україні пов'язане із законодавчими змінами 2014 року, коли в КПК України було запроваджено главу 24-1, а також із подальшою трансформацією кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану [18; 38–40]. Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України значення цього інституту істотно зросло, оскільки велика кількість кримінальних проваджень пов'язана з особами, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, на території держави-агресора, ухиляються від органів досудового розслідування та суду або іншим чином фактично унеможливлюють здійснення провадження за загальними правилами [37; 41]. Водночас сама наявність воєнного стану не скасовує вимоги належної правової процедури, мотивованості процесуальних рішень і судового контролю, що особливо підкреслюється у підходах Венеційської комісії та в конституційно-правових орієнтирах оцінки процесуальних обмежень в умовах воєнного стану [12; 42].

У науковій літературі спеціальне кримінальне провадження обґрунтовано розглядається як комплексний інститут, що охоплює особливості досудового розслідування, судового розгляду та систему гарантій прав підозрюваного й обвинуваченого [62]. Водночас спеціальне досудове розслідування має власну процесуальну специфіку, оскільки воно здійснюється на стадії досудового розслідування і передбачає попередню судову перевірку наявності підстав для відступу від загального порядку участі підозрюваного в кримінальному провадженні. Саме тому його не слід ототожнювати зі спеціальним судовим провадженням, хоча обидва ці порядки є взаємопов'язаними елементами ширшої моделі кримінального провадження in absentia [15; 22; 62].

Правова природа спеціального досудового розслідування визначається його винятковістю. Ця винятковість полягає не в тому, що держава звільняється від обов'язку доводити обставини кримінального провадження або забезпечувати права сторони захисту, а в тому, що процесуальна діяльність здійснюється за відсутності підозрюваного, але із застосуванням компенсаторних гарантій. До таких гарантій належать судовий контроль за наданням дозволу на спеціальне досудове розслідування, обов'язкова участь захисника, дотримання порядку повідомлення про підозру і ви-

клику, а також необхідність належного обґрунтування підстав застосування процедури in absentia [18; 35; 54; 59].

Отже, спеціальне досудове розслідування має подвійну правову природу. З одного боку, воно є процесуальним засобом забезпечення ефективності кримінального провадження у випадках, коли підозрюваний ухиляється від участі у ньому або перебуває поза межами ефективного контролю держави. З іншого боку, воно є формою істотного обмеження звичайного порядку реалізації процесуальних прав підозрюваного, що потребує підвищеного рівня судового контролю та належного доказового обґрунтування. Саме тому спеціальне досудове розслідування не може розглядатися як автоматичний наслідок перебування особи на тимчасово окупованій території, у державі-агресорі або факту її неявки за викликом. Кожна з таких обставин повинна бути встановлена у кримінальному провадженні на підставі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів [24; 25; 29; 32; 33].

У цьому аспекті спеціальне досудове розслідування має розглядатися не лише як особлива процесуальна форма, а й як специфічний доказовий режим. Його застосування передбачає необхідність доказування самостійної групи процесуально значущих фактів: наявності обґрунтованої підозри, належного повідомлення особи, здійснення викликів у передбаченому законом порядку, фактичних даних про місцезнаходження підозрюваного або його розшук, ухилення від органів досудового розслідування та суду, а також забезпечення права на захист. Від встановлення цих обставин залежить не вирішення питання про винуватість особи, а допустимість застосування виняткового порядку досудового розслідування.

Такий підхід узгоджується з раніше обґрунтованою автором концепцією кримінального процесуального доказування, відповідно до якої процесуальне рішення має ґрунтуватися не на припущеннях, формальних презумпціях або загальному посиланні на матеріали кримінального провадження, а на доказах, які відповідають критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності [24; 25; 29; 63; 64]. Для процедури in absentia це має принципове значення, оскільки помилки при встановленні її підстав можуть спричинити істотні порушення права на захист і поставити під сумнів справедливість подальшого кримінального провадження.

Таким чином, правова природа спеціального досудового розслідування in absentia полягає у поєднанні трьох взаємопов’язаних характеристик: по-перше, це виняткова процесуальна форма досудового розслідування; по-друге, це засіб забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності в умовах фактичної відсутності підозрюваного; по-третє, це особливий доказовий режим, у межах якого підстави застосування цієї процедури мають бути доведені стороною обвинувачення та перевірені слідчим суддею. Саме доказова обґрунтованість підстав in absentia, ефективність судового контролю та реальність права на захист визначають, чи відповідає застосування цього інституту завданням кримінального провадження, принципу верховенства права і стандартам справедливого судового розгляду.

Підстави спеціального досудового розслідування як процесуальні факти. Питання про підстави спеціального досудового розслідування (in absentia) має принципове значення для правильного розуміння правової природи цього інституту. У кримінальному процесуальному законі такі підстави сформульовані як умови, за наявності яких допускається відступ від загального порядку досудового розслідування за участю підозрюваного. Водночас у доктринальному та прикладному аспектах вони не можуть розглядатися лише як формальні юридичні передумови застосування глави 24-1 КПК України. За своєю процесуальною природою ці підстави є процесуальними фактами, тобто такими фактичними обставинами, встановлення яких породжує можливість ухвалення слідчим суддею рішення про здійснення спеціального досудового розслідування [18; 38–40].

Процесуальний факт у цьому контексті слід розуміти як обставину, яка має кримінальне процесуальне значення, підлягає встановленню у передбаченій законом процедурі та зумовлює виникнення, зміну або реалізацію відповідного процесуального режиму. Тому перебування особи на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора, оголошення її в міжнародний розшук, ухилення від органів досудового розслідування та суду, належне повідомлення про підозру, здійснення викликів, а також забезпечення участі захисника не є лише елементами опису процесуальної ситуації. Це юридично значущі факти, які повинні бути доведені стороною обвинувачення та перевірені слідчим суддею.

Такий підхід дає змогу розмежувати нормативні підстави спеціального досудового розслідування і доказування фактичної наявності цих підстав. Норма КПК України визначає, за яких умов спеціальне досудове розслідування є допустимим, однак сама по собі наявність відповідної норми не доводить, що ці умови існують у конкретному кримінальному провадженні. Відповідно, сторона обвинувачення має не лише послатися на положення кримінального процесуального закону, а й подати фактичні дані, які підтверджують наявність кожної з істотних передумов застосування процедури in absentia [18; 62].

Підстави спеціального досудового розслідування можуть бути умовно поділені на кілька взаємопов'язаних груп процесуальних фактів. Першу групу становлять факти, що характеризують кримінальне провадження з погляду предметної допустимості застосування процедури in absentia. Йдеться про наявність кримінального правопорушення, щодо якого закон допускає здійснення спеціального досудового розслідування, а також про набуття особою відповідного процесуального статусу підозрюваного. Ці обставини мають не лише формально-правове, а й доказове значення, оскільки без достатніх доказів для підозри неможливо обґрунтувати потребу у застосуванні будь-якого виняткового порядку досудового розслідування [18; 32; 33].

Другу групу становлять факти, що характеризують місцезнаходження або процесуальну недоступність підозрюваного. До них належать дані про перебування особи на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора або інші передбачені законом обставини, які фактично унеможливлюють її участь у кримінальному провадженні за загальними правилами [18; 38–40]. Важливо, що ці обставини не можуть презюмуватися лише з огляду на загальну суспільно-політичну ситуацію, факт збройної агресії або неможливість фактичного доступу органів державної влади до певної території. У кожному конкретному кримінальному провадженні має бути встановлено, що саме ця особа перебуває у відповідному місці або є недоступною для органів досудового розслідування з причин, передбачених законом.

Третю групу становлять факти, що свідчать про ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування та суду. Саме ухилення не може ототожнюватися з будь-якою неявкою особи або з самим фактом її перебування поза межами підконтрольної Україні території. Для висновку про ухилення необхідно встановити поведінковий елемент: особа не бере участі у кримінальному провадженні не через об'єктивну неможливість, а у зв'язку з небажанням виконувати процесуальні обов'язки, уникненням контакту з органами досудового розслідування або судом, ігноруванням викликів чи іншими діями, що свідчать про прагнення уникнути кримінальної відповідальності. Тому ухилення є не формальним, а оціночним процесуальним фактом, який потребує належного доказового підтвердження [15; 22; 62].

Четверту групу становлять факти, пов'язані з належним повідомленням особи про підозру та її викликом у встановленому законом порядку. Ці факти мають особливе гарантійне значення, оскільки саме через повідомлення і виклик держава демонструє, що вжила необхідних заходів для забезпечення участі особи у кримінальному провадженні. Водночас формальне виконання процедури повідомлення не завжди є тотожним фактичній обізнаності особи. Тому в межах доказування підстав in absentia має значення не лише факт здійснення передбачених законом процесуальних дій, а й сукупність обставин, які свідчать про реальну можливість особи знати про кримінальне провадження та наслідки неявки [3–5; 35].

П'яту групу становлять факти, пов'язані із забезпеченням права на захист. Спеціальне досудове розслідування не може розглядатися як процедура, що допускає зниження стандартів захисту через відсутність підозрюваного. Навпаки, відсутність особи у кримінальному провадженні зумовлює необхідність посилення компенсаторних гарантій, зокрема реальної участі захисника, можливості заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами, оскарження процесуальних рішень і забезпечення ефективної правової допомоги [35; 54; 59]. Тому факт залучення захисника має оцінюватися не лише формально, а й з погляду реальності та ефективності захисту.

Окремого значення набувають процесуальні факти, що встановлюються за допомогою цифрової інформації. У сучасних кримінальних провадженнях дані електронної пошти, месенджерів, офіційних вебсайтів, цифрових реєстрів, електронних документів, технічних засобів або цифрових слідів можуть використовуватися для підтвердження повідомлення особи, її місцезнаходження, контактів, фактичної обізнаності або ухилення. Однак такі відомості не мають наперед установленої доказової сили і не є достатніми лише через свою цифрову форму. Вони мають оцінюватися за загальними правилами кримінального процесуального доказування з урахуванням способу їх отримання, фіксації, автентичності, цілісності та допустимості [13; 26; 30; 31; 44].

Розгляд підстав спеціального досудового розслідування як процесуальних фактів має важливі теоретичні та практичні наслідки. По-перше, це унеможливлює автоматичне застосування процедури in absentia лише на підставі загального посилання на воєнний стан, тимчасову окупацію або відсутність особи. По-друге, це вимагає від сторони обвинувачення доказового обґрунтування кожної істотної обставини, що дозволяє застосувати винятковий порядок досудового розслідування. По-третє, це визначає активну роль слідчого судді, який має перевіряти не тільки формальну відповідність клопотання вимогам КПК України, а й достатність доказів, що підтверджують наявність відповідних процесуальних фактів [21; 29; 59].

Отже, підстави спеціального досудового розслідування in absentia слід розглядати як сукупність процесуальних фактів, від встановлення яких залежить правомірність застосування виняткового

порядку досудового розслідування. Такі факти мають бути підтверджені доказами, що відповідають критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності. Лише за цієї умови спеціальне досудове розслідування може виконувати своє призначення – забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності без руйнування гарантій справедливого кримінального провадження, права на захист і верховенства права.

Предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування. Визначення предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування має ключове значення для належного розуміння доказової природи процедури in absentia. Якщо загальний предмет доказування у кримінальному провадженні спрямований на встановлення обставин кримінального правопорушення, винуватості особи, форми вини, мотиву, мети, обставин, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, та інших обставин, передбачених кримінальним процесуальним законом, то предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування має інше функціональне призначення. Він спрямований не на вирішення питання про винуватість особи, а на встановлення сукупності процесуально значущих фактів, від яких залежить допустимість застосування виняткового порядку досудового розслідування за відсутності підозрюваного [18; 24; 63].

У цьому аспекті предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування є самостійною процесуальною конструкцією, що існує в межах загального механізму кримінального процесуального доказування. Його самостійність не означає відокремлення від загального предмета доказування у кримінальному провадженні, а свідчить про наявність окремої групи фактів, які мають бути встановлені на певному етапі кримінального провадження для ухвалення слідчим суддею процесуального рішення про дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування. Саме тому помилковим є підхід, за якого перевірка підстав in absentia зводиться лише до формального з'ясування наявності у клопотанні посилань на відповідні положення КПК України [18; 62].

Предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування охоплює насамперед наявність достатніх фактичних даних для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого закон допускає здійснення спеціального досудового розслідування. Без належного доказового обґрунтування підозри неможливо перейти до оцінки інших підстав in absentia, оскільки спеціальне досудове розслідування не може бути способом процесуального виправдання недостатньо обґрунтованої підозри. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що стандарт «обґрунтована підозра» вимагає наявності таких фактичних даних, які об'єктивно пов'язують особу з кримінальним правопорушенням і дають підстави для подальшого процесуального руху кримінального провадження [32; 33].

Другим елементом цього предмета доказування є належне повідомлення особи про підозру. Повідомлення про підозру у контексті in absentia має не лише формальне процесуальне значення, а й гарантійний характер, оскільки саме з ним пов'язується виникнення у особи процесуального статусу підозрюваного, комплексу процесуальних прав та можливості реалізації права на захист. Тому слідчий суддя має перевіряти не лише факт складання чи направлення повідомлення про підозру, а й те, чи були дотримані передбачені законом способи повідомлення, чи вживала сторона обвинувачення необхідних заходів для доведення відповідної інформації до відома особи, а також чи не було повідомлення суто формальною процесуальною дією [18; 35].

Третім елементом предмета доказування є здійснення викликів підозрюваного у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку. У процедурі спеціального досудового розслідування виклик особи виконує подвійну функцію: по-перше, він є засобом забезпечення участі підозрюваного у кримінальному провадженні; по-друге, він слугує одним із доказових індикаторів того, що особа мала можливість реалізувати свої процесуальні права, але не з'явилася до органів досудового розслідування або суду. Водночас сама неявка за викликом не може автоматично визнаватися ухиленням. Вона повинна оцінюватися у сукупності з іншими обставинами, які свідчать про обізнаність особи, її поведінку, місцезнаходження та ставлення до виконання процесуальних обов'язків [3–5; 18].

Четвертим елементом є встановлення фактичних даних про перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора або про інші передбачені законом обставини його процесуальної недоступності. Ці факти мають бути доведені у конкретному кримінальному провадженні, а не виводитися лише із загального факту збройної агресії, тимчасової окупації або запровадження воєнного стану. Воєнний стан і збройна агресія створюють об'єктивний контекст для застосування спеціальних процедур, але не звільняють сторону обвинувачення від обов'язку довести, що саме цей підозрюваний перебуває у відповідному місці або є недоступним для органів досудового розслідування з причин, передбачених законом [37–41].

П'ятим елементом предмета доказування є встановлення факту ухилення підозрюваного від

органів досудового розслідування та суду. Ухилення є складним процесуальним фактом, який має не лише зовнішній, а й поведінковий зміст. Воно не може ототожнюватися з будь-якою відсутністю особи або неможливістю її фізичного прибуття до органу досудового розслідування. Для висновку про ухилення необхідно встановити сукупність обставин, які свідчать, що особа, будучи обізнаною або маючи реальну можливість бути обізнаною про кримінальне провадження, не виконує процесуальні обов'язки, ігнорує виклики, приховує місцезнаходження або іншим чином перешкоджає здійсненню кримінального провадження за загальними правилами [15; 22; 62].

Шостим елементом є фактична обізнаність особи про кримінальне провадження або, принаймні, доведення того, що держава вжила всіх розумних і доступних заходів для її інформування. У цьому аспекті необхідно розмежовувати належне процесуальне повідомлення і реальну фактичну обізнаність особи. Перше є умовою процесуальної законності дій сторони обвинувачення, друге – важливим гарантійним критерієм справедливості подальшого провадження, особливо у контексті оцінки поведінки особи як ухилення або усвідомленої відмови від участі у процесі. Практика ЄСПЛ засвідчує, що провадження за відсутності особи може відповідати стандартам справедливого суду лише за умови наявності ефективних гарантій інформування, захисту та можливості реалізації процесуальних прав [3–5].

Сьомим елементом предмета доказування є забезпечення права на захист. Участь захисника у спеціальному досудовому розслідуванні не повинна мати формального характеру. Відсутність підозрюваного вимагає посилення процесуальних гарантій, а не їх зниження. Саме тому слідчий суддя має перевіряти не лише факт залучення захисника, а й реальну можливість здійснення ним захисту: участь у судовому засіданні, можливість заявляти клопотання, заперечувати проти доводів сторони обвинувачення, перевіряти матеріали, якими обґрунтовуються підстави in absentia, та оскаржувати відповідні процесуальні рішення. У попередніх дослідженнях автора у співавторстві обґрунтовано, що правова допомога у кримінальному провадженні має бути ефективною, реальною та практичною, а не декларативною [35].

Окреме місце у предметі доказування підстав спеціального досудового розслідування займають фактичні дані, зафіксовані у цифровій формі. Вони можуть підтверджувати направлення повідомлень, доставку електронної кореспонденції, використання особою електронних засобів комунікації, активність у цифровому середовищі, місцезнаходження, відкриття повідомлень, публікацію викликів або інші обставини, що мають значення для оцінки обізнаності та поведінки підозрюваного. Водночас у попередніх дослідженнях автора доведено, що цифрова форма не створює самостійного виду доказів і не звільняє суд від перевірки процесуальної природи відповідних фактичних даних [26; 30; 31]. Тому цифрова інформація має включатися до предмета доказування не як особлива категорія доказів, а як форма фіксації фактичних даних, що підлягають перевірці на належність, допустимість, достовірність і достатність.

З огляду на викладене, предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування можна визначити як сукупність процесуально значущих фактів, які підлягають встановленню слідчим суддею на підставі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів для вирішення питання про допустимість здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного. До такого предмета належать: обґрунтованість підозри; належне повідомлення особи про підозру; здійснення викликів у передбаченому законом порядку; встановлення місцезнаходження або процесуальної недоступності особи; наявність фактичних даних про ухилення; фактична обізнаність особи або вжиття державою всіх розумних заходів для її інформування; забезпечення реального права на захист; а також інші обставини, які підтверджують допустимість застосування процедури in absentia.

Таке розуміння предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно визначає зміст клопотання сторони обвинувачення, межі доказової перевірки слідчим суддею, структуру мотивувальної частини ухвали та критерії оцінки законності застосування процедури in absentia. Якщо хоча б один із ключових елементів цього предмета доказування не встановлений або підтверджений неналежними, недопустимими, недостовірними чи недостатніми доказами, застосування спеціального досудового розслідування не може вважатися належно обґрунтованим [21; 29; 59].

Отже, предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування є самостійною процесуальною конструкцією, яка забезпечує перехід від формального розуміння in absentia до доказово обґрунтованої моделі його застосування. Такий підхід відповідає завданням кримінального провадження, принципу верховенства права, стандартам справедливого судового розгляду та авторській концепції кримінального процесуального доказування, за якою будь-яке істотне процесуальне рішення має ґрунтуватися на належній доказовій основі, а не на припущеннях чи формальному відтворенні положень закону [24; 25; 29; 63; 64].

Визначення предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування логічно зумовлює необхідність з'ясування стандартів доказування, за якими слідчий суддя має оцінювати надані стороною обвинувачення матеріали. У кримінальному процесі стандарт доказування виконує функцію якісного критерію достатності доказової інформації для ухвалення відповідного процесуального рішення. Він визначає не лише обсяг доказів, які мають бути подані, а й рівень переконливості фактичних даних, необхідний для висновку про наявність обставин, що мають процесуальне значення [24; 32; 33; 63].

Стандарти доказування підстав спеціального досудового розслідування. Стандарти доказування підстав спеціального досудового розслідування не можуть бути тотожними стандарту доведення винуватості особи. На цій стадії слідчий суддя не вирішує питання про винуватість підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, не оцінює докази з погляду їх достатності для обвинувального вироку та не підміняє собою суд, який у подальшому здійснюватиме судовий розгляд. Водночас це не означає, що перевірка підстав in absentia може бути формальною. Йдеться про ухвалення процесуального рішення, яке істотно впливає на реалізацію права особи на участь у кримінальному провадженні, тому воно має ґрунтуватися на належній доказовій основі [18; 29; 59].

У процедурі вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування доцільно виокремлювати декілька взаємопов'язаних стандартів доказування. *Першим* із них є стандарт обґрунтованої підозри. Без досягнення цього стандарту саме питання про застосування спеціального досудового розслідування втрачає процесуальне підґрунтя, оскільки винятковий порядок досудового розслідування може застосовуватися лише щодо особи, яка набула статусу підозрюваного на основі достатніх фактичних даних. У попередніх дослідженнях автора у співавторстві обґрунтовано, що стандарт «обґрунтована підозра» передбачає наявність таких фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача у можливій причетності особи до кримінального правопорушення [33].

Стандарт обґрунтованої підозри у контексті спеціального досудового розслідування має подвійне значення. З одного боку, він підтверджує процесуальну допустимість звернення сторони обвинувачення із клопотанням про здійснення in absentia. З іншого боку, він виконує гарантійну функцію, оскільки запобігає застосуванню виняткової процедури щодо особи, стосовно якої підозра є припущенням, побудованим на неперевірених або недостатніх фактичних даних. Тому слідчий суддя має перевірити не лише факт повідомлення особі про підозру, а й наявність мінімально необхідної доказової основи, що об'єктивно пов'язує цю особу з кримінальним правопорушенням [24; 32; 33].

Другим є стандарт достатності підстав для застосування спеціального досудового розслідування. Його зміст полягає у тому, що сторона обвинувачення повинна довести не винуватість особи, а наявність сукупності процесуально значущих фактів, які дозволяють здійснювати досудове розслідування за відсутності підозрюваного. Такий стандарт має бути вищим, ніж проста формальна ймовірність існування підстав, однак нижчим, ніж стандарт доведення винуватості особи за результатами судового розгляду. Його призначення – забезпечити належну доказову перевірку того, чи справді у конкретному кримінальному провадженні є правові та фактичні підстави для відступу від загального порядку участі підозрюваного [18; 62].

Стандарт достатності підстав для in absentia передбачає, що слідчий суддя має оцінити сукупність доказів щодо: належного повідомлення особи про підозру; здійснення викликів у встановленому законом порядку; перебування особи на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора або наявності інших передбачених законом обставин її процесуальної недоступності; оголошення у міжнародний розшук у випадках, коли це має значення для відповідної процесуальної моделі; ухилення від органів досудового розслідування та суду; забезпечення участі захисника [18; 38–40]. При цьому жоден із цих елементів не має оцінюватися ізольовано. Достатність підстав виникає лише тоді, коли всі істотні обставини утворюють узгоджену доказову сукупність.

Третім є стандарт доказування ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування та суду. Ухилення не може презюмуватися лише з факту відсутності особи або її перебування за межами підконтрольної Україні території. Воно має бути підтверджене сукупністю фактичних даних, які вказують на поведінку особи, спрямовану на уникнення виконання процесуальних обов'язків. Такими даними можуть бути неявка за викликами без поважних причин, відсутність реакції на належні повідомлення, зміна місця перебування з метою уникнення контакту з органами досудового розслідування, використання каналів комунікації при одночасному ігноруванні процесуальних викликів або інші факти, які свідчать про свідоме невиконання процесуальних обов'язків [15; 22; 62].

Четвертим є стандарт фактичної обізнаності особи про кримінальне провадження. Його значення полягає у тому, що процедура in absentia не може бути справедливою, якщо держава не довела, що особа знала або за обставинами справи повинна була знати про кримінальне провадження та мала реальну можливість реалізувати право на захист. Належне повідомлення у процесуальній формі є необхідною умовою законності дій сторони обвинувачення, однак воно не завжди є тотожним фактичній обізнаності особи. Саме тому у справах, пов'язаних із провадженням за відсутності особи, особливого значення набуває перевірка того, чи були вжиті державою всі розумні й доступні заходи для інформування особи [3–5; 35].

Фактична обізнаність не означає обов'язкового доведення того, що особа реально ознайомилася з кожним процесуальним документом. Водночас вона вимагає наявності достатньої сукупності фактичних даних, які свідчать, що особа могла і повинна була усвідомлювати наявність щодо неї кримінального провадження, процесуальні наслідки неявки та можливість реалізації права на захист. Такий підхід узгоджується із практикою ЄСПЛ, у якій особлива увага приділяється не лише формальному повідомленню, а й реальності процесуальних гарантій, що дають особі можливість захищати свої права [3–5].

П'ятим є стандарт доказування належного забезпечення права на захист. У спеціальному досудовому розслідуванні участь захисника є не допоміжною, а компенсаторною гарантією, яка покликана врівноважити відсутність підозрюваного. Тому сам факт призначення або залучення захисника не може автоматично свідчити про належне забезпечення права на захист. Слідчий суддя має оцінювати, чи мав захисник реальну можливість ознайомитися з матеріалами, заперечити проти клопотання, поставити під сумнів доводи сторони обвинувачення, заявити клопотання та реалізувати інші процесуальні повноваження [35; 54; 59].

Особливого значення набуває стандарт перевірки цифрової інформації, яка використовується для підтвердження повідомлення особи, її фактичної обізнаності, місцезнаходження або ухилення. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що цифрова форма фіксації фактичних даних не створює самостійного виду доказів і не змінює їх процесуальної природи [26; 30; 31]. Отже, електронна пошта, повідомлення у месенджерах, дані вебресурсів, електронні документи, цифрові сліди або технічні дані про доставку повідомлень можуть мати значення для доказування підстав in absentia лише за умови, що вони отримані, зафіксовані, збережені й подані з дотриманням процесуальних вимог. При цьому важливими є автентичність, цілісність, перевірюваність і належний ланцюг збереження відповідної інформації [13; 44].

Стандарти доказування підстав спеціального досудового розслідування мають застосовуватися не механічно, а з урахуванням характеру відповідного процесуального факту. Наприклад, стандарт обґрунтованої підозри стосується зв'язку особи з кримінальним правопорушенням; стандарт достатності підстав in absentia – сукупності умов для застосування виняткового порядку досудового розслідування; стандарт фактичної обізнаності – реальності інформування особи; стандарт забезпечення права на захист – ефективності компенсаторних гарантій. Така диференціація дозволяє уникнути як надмірного формалізму, так і необґрунтованого ототожнення стадії вирішення питання про in absentia із вирішенням питання про винуватість особи.

Судовий контроль у цьому аспекті має бути спрямований на перевірку того, чи досягнуто відповідного стандарту доказування щодо кожної істотної групи процесуальних фактів. Слідчий суддя не повинен обмежуватися констатацією наявності у матеріалах клопотання окремих документів, а має оцінити їх зміст, походження, зв'язок із предметом доказування, допустимість, достовірність і достатність у сукупності. Саме такий підхід відповідає раніше обґрунтованому автором розумінню судового контролю як гарантії справедливого та допустимого доказування [29].

Важливо також ураховувати, що застосування спеціального досудового розслідування відбувається в умовах конфлікту між двома правовими цінностями: потребою забезпечити ефективність кримінального провадження і невідворотність кримінальної відповідальності, з одного боку, та необхідністю гарантувати права підозрюваного – з іншого. Воєнний стан, тимчасова окупація частини території України та перебування окремих осіб на території держави-агресора створюють об'єктивні труднощі для кримінального провадження, однак не усувають вимоги верховенства права, належної правової процедури та ефективного судового контролю [12; 37–42].

Отже, стандарти доказування підстав спеціального досудового розслідування мають розглядатися як система взаємопов'язаних критеріїв, що забезпечують правомірність застосування процедури in absentia. До цієї системи належать стандарт обґрунтованої підозри, стандарт достатності підстав для здійснення спеціального досудового розслідування, стандарт доказування ухилення, стандарт фактичної обізнаності особи та стандарт належного забезпечення права на захист. Їх дотримання є необхідною умовою того, щоб спеціальне досудове розслідування виконувало своє

функціональне призначення без порушення засад кримінального провадження, права на захист і стандартів справедливого судового розгляду.

Цифрова форма доказів у підтвердженні повідомлення та фактичної обізнаності підозрюваного. У спеціальному досудовому розслідуванні (in absentia) питання повідомлення підозрюваного та встановлення його фактичної обізнаності про кримінальне провадження має особливе значення, оскільки саме з цими обставинами пов'язується допустимість відступу від загального порядку здійснення досудового розслідування за участю особи. Належне повідомлення підозрюваного про підозру, здійснення його викликів у передбаченому законом порядку, а також доведення того, що держава вжила розумних і доступних заходів для інформування особи, є не лише процесуальними формальностями, а істотними гарантіями права на захист, справедливого кримінального провадження та верховенства права [18; 35].

Водночас у сучасних умовах значна частина відомостей, які можуть підтверджувати повідомлення особи, її фактичну обізнаність, місцезнаходження або ухилення від органів досудового розслідування та суду, існує у цифровій формі. Йдеться, зокрема, про електронне листування, повідомлення в месенджерах, дані офіційних вебсайтів органів державної влади, електронні документи, технічні відомості про доставку або відкриття повідомлень, відомості з електронних реєстрів, дані цифрових пристроїв, інформаційних систем та інші цифрові сліди. Такі відомості можуть мати істотне значення для підтвердження того, що особа була поінформована або за конкретних обставин могла й повинна була знати про кримінальне провадження.

Однак використання цифрової інформації у процедурі спеціального досудового розслідування потребує методологічної точності. У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що цифрові або електронні докази не утворюють самостійної онтологічної категорії доказів у кримінальному процесі. Фактичні дані, зафіксовані у цифровій формі, залежно від способу їх отримання, закріплення та подання у кримінальному провадженні, залишаються документами, речовими доказами, показаннями, висновками експертів або іншими передбаченими законом процесуальними джерелами доказів [26; 30; 31; 63]. Тому цифрова форма є способом фіксації, збереження та відтворення доказової інформації, але не змінює її правової природи.

З огляду на це електронна пошта, повідомлення в месенджері, скриншот вебсторінки, електронний документ, технічна довідка про доставку повідомлення або цифровий запис активності особи не можуть визнаватися достатніми лише через сам факт їх існування в електронному середовищі. Їх доказове значення залежить від того, чи встановлено джерело походження відповідної інформації, чи дотримано процесуальний порядок її отримання, чи забезпечено її автентичність, цілісність, незмінність, перевірюваність і належний ланцюг збереження [13; 26; 30; 31; 44].

У контексті спеціального досудового розслідування цифрова форма доказів може виконувати декілька функцій. По-перше, вона може підтверджувати факт направлення особі процесуального повідомлення або виклику. По-друге, вона може свідчити про доставку повідомлення на електронну адресу, номер телефону, обліковий запис у месенджері або інший цифровий канал комунікації, який використовувався особою. По-третє, вона може мати значення для встановлення факту відкриття повідомлення, відповіді на нього, подальшої комунікації або свідомого ігнорування процесуальних звернень. По-четверте, цифрові відомості можуть підтверджувати активність особи у певному інформаційному середовищі, що має значення для оцінки її фактичної обізнаності та поведінки після здійснення повідомлення.

При цьому необхідно розрізняти належне процесуальне повідомлення і фактичну обізнаність особи. Належне повідомлення означає дотримання передбаченого КПК України порядку доведення до відома особи відповідної процесуальної інформації. Фактична обізнаність є ширшою за своїм змістом категорією, оскільки вона відображає реальну можливість особи знати про кримінальне провадження, процесуальні виклики, повідомлення про підозру та наслідки неявки. Цифрова інформація може мати важливе значення саме для підтвердження цієї фактичної обізнаності, але вона повинна оцінюватися у сукупності з іншими доказами, а не ізольовано.

Особливо обережно слід підходити до використання скриншотів, роздруківок електронного листування, копій повідомлень із месенджерів або даних із відкритих джерел. Такі матеріали можуть містити фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження, але самі по собі вони не гарантують автентичності, повноти й незмінності інформації. Для їх використання необхідно встановити, ким, коли, за яких умов і з якого джерела вони отримані, чи можливо перевірити їх походження, чи не було втручання у зміст відповідної інформації, чи забезпечено можливість сторони захисту поставити під сумнів їх достовірність [13; 43; 44; 48].

Цифрова інформація, що використовується для підтвердження повідомлення та обізнаності підозрюваного, має оцінюватися за загальними критеріями кримінального процесуального доказування: належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю. Належність означає, що відповідні

цифрові фактичні дані стосуються саме обставин повідомлення, виклику, обізнаності, місцезнаходження або ухилення конкретного підозрюваного. Допустимість передбачає дотримання процесуального порядку їх отримання і фіксації. Достовірність вимагає перевірки автентичності, цілісності та джерела походження цифрової інформації. Достатність означає, що такі дані у сукупності з іншими доказами дають змогу обґрунтовано встановити відповідний процесуальний факт [24–26; 29–31].

Важливим є й те, що цифрова інформація не повинна використовуватися для зниження стандарту доказування фактичної обізнаності особи. Навпаки, її застосування має посилювати доказову переконливість позиції сторони обвинувачення лише тоді, коли така інформація є перевірюваною, процесуально закріпленою та відкритою для критичної оцінки стороною захисту. Якщо цифрові відомості неможливо перевірити, якщо невідоме їх походження, якщо вони подані у вигляді фрагментарних копій або не дозволяють встановити зв'язок із конкретною особою, вони не можуть бути покладені в основу висновку про фактичну обізнаність підозрюваного.

Окремого значення набуває питання права на захист при використанні цифрової інформації. Захисник повинен мати реальну можливість ознайомитися з такими матеріалами, перевірити спосіб їх отримання, поставити питання про автентичність, цілісність, повноту, допустимість і достовірність цифрових даних, а за необхідності – ініціювати залучення спеціальних знань для їх перевірки [35; 43; 44]. У протилежному випадку цифрова форма доказової інформації може перетворитися не на засіб забезпечення обізнаності особи, а на інструмент формального обґрунтування процедури in absentia без належної процесуальної змагальності.

Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із прихованими процесуальними заходами та втручанням у права особи, підкреслює значення якості закону, ефективності гарантій, судового контролю і можливості особи захищати свої права від свавільного втручання [3–5]. Хоча ці рішення не стосуються безпосередньо спеціального досудового розслідування, сформульовані в них підходи мають методологічне значення для оцінки будь-яких виняткових процедур кримінального провадження, зокрема тих, що здійснюються без фактичної участі особи. Це означає, що цифрові способи повідомлення або підтвердження обізнаності не можуть замінити гарантії справедливого кримінального процесу, а мають використовуватися лише в їх межах.

Отже, цифрова форма доказів у підтвердженні повідомлення та фактичної обізнаності підозрюваного має важливе, але допоміжне процесуальне значення. Вона може істотно посилювати доказову базу сторони обвинувачення щодо наявності підстав спеціального досудового розслідування, однак не створює самостійного виду доказів і не звільняє слідчого суддю від обов'язку перевірити належність, допустимість, достовірність і достатність відповідних фактичних даних. Лише за умови процесуально коректного використання цифрової інформації вона може сприяти встановленню реальної обізнаності особи, забезпеченню права на захист і допустимості застосування процедури in absentia.

Судовий контроль за доказуванням підстав спеціального досудового розслідування in absentia. Судовий контроль за доказуванням підстав спеціального досудового розслідування (in absentia) є ключовою гарантією правомірності застосування цієї виняткової процесуальної форми. Його призначення полягає не лише у перевірці формальної відповідності клопотання слідчого або прокурора вимогам КПК України, а насамперед у встановленні того, чи доведені стороною обвинувачення ті процесуально значущі факти, з якими закон пов'язує можливість здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного [18; 21; 29; 59].

У цьому аспекті судовий контроль має розглядатися як самостійний процесуальний механізм перевірки доказової обґрунтованості підстав in absentia. Слідчий суддя не вирішує питання про винуватість особи, не дає остаточної оцінки доказам у межах предмета доказування всього кримінального провадження і не підміняє собою суд, який у подальшому здійснюватиме судовий розгляд. Водночас він зобов'язаний перевірити, чи існує достатня доказова основа для відступу від загального порядку досудового розслідування за участю підозрюваного [54; 59].

Сутність судового контролю у цій процедурі полягає у перевірці трьох взаємопов'язаних блоків обставин: по-перше, наявності обґрунтованої підозри; по-друге, наявності передбачених законом підстав для здійснення спеціального досудового розслідування; по-третє, реальності процесуальних гарантій, насамперед права на захист. Лише сукупна перевірка цих елементів дозволяє зробити висновок про допустимість застосування процедури in absentia [18; 32; 33; 35].

Формальний підхід до судового контролю, за якого слідчий суддя обмежується констатацією наявності у клопотанні посилань на відповідні норми КПК України або долученням окремих документів, не відповідає природі цієї процедури. Спеціальне досудове розслідування істотно змінює звичайний порядок реалізації підозрюваним своїх процесуальних прав, а тому потребує підвищеного рівня судової перевірки. Саме судовий контроль має запобігати ситуаціям, коли in absentia

застосовується автоматично – лише у зв'язку з воєнним станом, перебуванням особи на тимчасово окупованій території, у державі-агресорі або її неявкою за викликом [12; 37–42].

У попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що судовий контроль у кримінальному провадженні є гарантією справедливого та допустимого доказування, а не лише засобом процесуальної легалізації рішень сторони обвинувачення [29]. Цей підхід має особливе значення для процедури спеціального досудового розслідування. Слідчий суддя повинен оцінювати не тільки наявність процесуальних документів, а й їх зміст, походження, зв'язок із предметом доказування підстав in absentia, належність, допустимість, достовірність і достатність у сукупності [24; 25; 29; 63].

Першим об'єктом судового контролю є обґрунтованість підозри. Без її належного доказового підтвердження спеціальне досудове розслідування не може бути застосоване, оскільки виняткова процедура не повинна компенсувати слабкість або формальність підозри. Перевіряючи цей елемент, слідчий суддя має встановити, чи містять матеріали клопотання фактичні дані, які об'єктивно пов'язують особу з кримінальним правопорушенням і відповідають стандарту обґрунтованої підозри [32; 33].

Другим об'єктом судового контролю є підтвердження фактичних підстав для застосування in absentia. До них належать відомості про перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора, оголошення його в міжнародний розшук, ухилення від органів досудового розслідування та суду або інші передбачені законом обставини процесуальної недоступності особи [18; 38–40]. Слідчий суддя має з'ясувати не лише те, що сторона обвинувачення посилається на відповідну підставу, а й те, якими саме доказами підтверджується її наявність у конкретному кримінальному провадженні.

Особливої уваги потребує перевірка ухилення підозрюваного. Ухилення є оціночним процесуальним фактом і не може автоматично виводитися з факту відсутності особи або її перебування за межами підконтрольної Україні території. Судовий контроль має бути спрямований на з'ясування того, чи підтверджено поведінковий елемент ухилення: ігнорування викликів, приховування місцезнаходження, свідоме невиконання процесуальних обов'язків або інші дії, що свідчать про прагнення уникнути кримінальної відповідальності [15; 22; 62].

Третім об'єктом судового контролю є належне повідомлення особи та її фактична обізнаність про кримінальне провадження. У цій частині слідчий суддя має перевірити, чи були дотримані передбачені законом способи повідомлення, чи вживала сторона обвинувачення розумних і доступних заходів для інформування особи, а також чи підтверджується матеріалами провадження реальна можливість особи знати про кримінальне провадження та наслідки неявки. Практика ЄСПЛ свідчить, що виняткові процесуальні режими можуть бути сумісними зі стандартами справедливого суду лише за умови наявності ефективних гарантій проти свавілля, належного інформування особи та можливості реалізації нею права на захист [3–5; 35].

Четвертим об'єктом судового контролю є реальність права на захист. Участь захисника у процедурі спеціального досудового розслідування не повинна мати декларативного характеру. Слідчий суддя має оцінити, чи мав захисник можливість ознайомитися з матеріалами, якими обґрунтовується клопотання, висловити заперечення, поставити під сумнів належність, допустимість, достовірність і достатність доказів, заявити клопотання та реалізувати інші процесуальні повноваження [35; 54; 59]. Формальна участь захисника не може компенсувати відсутність підозрюваного, якщо захист фактично позбавлений можливості впливати на зміст судової перевірки.

Судовий контроль має особливе значення у випадках, коли підстави in absentia обґрунтовуються цифровою інформацією. Електронні повідомлення, дані офіційних вебсайтів, електронна пошта, відомості з месенджерів, цифрові сліди або технічні дані про доставку повідомлень можуть мати доказове значення, але лише за умови дотримання вимог щодо їх отримання, фіксації, автентичності, цілісності та перевірюваності [13; 26; 30; 31; 44]. Завдання слідчого судді полягає не в тому, щоб автоматично прийняти такі відомості як достатні через їх технологічну форму, а в тому, щоб оцінити їх як фактичні дані у системі кримінального процесуального доказування.

Окремою вимогою до судового контролю є належна мотивованість ухвали слідчого судді. Ухвала про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування не повинна відтворювати доводи сторони обвинувачення без їх самостійної оцінки. Вона має містити мотивований висновок щодо кожного істотного елемента предмета доказування підстав in absentia: обґрунтованості підозри, належного повідомлення, викликів, місцезнаходження або процесуальної недоступності особи, ухилення, фактичної обізнаності та забезпечення права на захист [21; 29; 59].

У цьому сенсі мотивованість ухвали є не лише формальною вимогою до процесуального рішення, а й показником реальності судового контролю. Якщо судове рішення не містить аналізу доказів, не пояснює, чому вони визнані належними, допустимими, достовірними й достатніми, або не розкриває, чому заперечення захисника відхилені, такий контроль не може вважатися ефектив-

ним. Він фактично перетворюється на процесуальне підтвердження позиції сторони обвинувачення, що суперечить самій природі судового контролю [29; 54; 59].

Важливо також, що судовий контроль за доказуванням підстав спеціального досудового розслідування має здійснюватися з урахуванням принципу пропорційності. Слідчий суддя повинен оцінити, чи є застосування процедури in absentia необхідним і виправданим у конкретних обставинах, чи не існує менш обтяжливих процесуальних засобів забезпечення участі особи, чи були вжиті стороною обвинувачення достатні заходи для повідомлення особи та забезпечення її права на захист. Такий підхід узгоджується з вимогами верховенства права і принципами дотримання прав людини в умовах надзвичайного або воєнного стану [12; 17; 42].

Отже, судовий контроль за доказуванням підстав спеціального досудового розслідування in absentia має бути змістовним, активним і доказово орієнтованим. Його предметом є не лише процесуальна форма клопотання, а фактична і доказова обґрунтованість підстав застосування виняткового порядку досудового розслідування. Лише за умови, що слідчий суддя перевіряє належність, допустимість, достовірність і достатність доказів, оцінює реальність права на захист та мотивує свої висновки щодо кожного істотного процесуального факту, судовий контроль виконує своє гарантійне призначення і забезпечує відповідність процедури in absentia завданням кримінального провадження, принципу верховенства права та стандартам справедливого судового розгляду.

Право на захист як критерій допустимості спеціального досудового розслідування. Право на захист у спеціальному досудовому розслідуванні (in absentia) має розглядатися не лише як одна із загальних засад кримінального провадження, а як самостійний критерій процесуальної допустимості застосування цієї виняткової процедури. Особливість спеціального досудового розслідування полягає в тому, що кримінальне провадження здійснюється за відсутності підозрюваного, тобто за умов, коли особа фактично не бере участі у реалізації більшості процесуальних прав, які за загальним правилом забезпечують її активну позицію у кримінальному процесі. Саме тому відсутність підозрюваного не може тлумачитися як підстава для зниження стандартів захисту. Навпаки, вона потребує посилення компенсаторних гарантій, здатних забезпечити справедливість кримінального провадження [18; 35; 62].

У цьому контексті право на захист виступає подвійним критерієм. З одного боку, воно є умовою допустимості самого рішення про здійснення спеціального досудового розслідування. З іншого боку, воно є критерієм оцінки подальшої справедливості всієї процедури in absentia. Якщо підозрюваний не був належно повідомлений про підозру, не мав реальної можливості дізнатися про кримінальне провадження, не був забезпечений ефективною правовою допомогою або якщо участь захисника була суто формальною, застосування спеціального досудового розслідування не може вважатися таким, що відповідає вимогам верховенства права і справедливого кримінального провадження [3–5; 12; 35].

Важливо розмежовувати формальне забезпечення права на захист і його реальне здійснення. Формальне залучення захисника до кримінального провадження саме по собі не гарантує ефективності захисту. У попередніх дослідженнях автора у співавторстві обґрунтовано, що правова допомога у кримінальному провадженні має бути ефективною, реальною та практичною, а не декларативною [35]. Це положення має принципове значення для спеціального досудового розслідування, оскільки за відсутності підозрюваного саме захисник фактично стає основним суб'єктом, здатним поставити під сумнів доводи сторони обвинувачення щодо підстав in absentia, перевірити докази, заявити клопотання та забезпечити мінімально необхідну змагальність під час розгляду відповідного клопотання.

Отже, слідчий суддя при вирішенні питання про здійснення спеціального досудового розслідування має перевіряти не лише факт участі захисника, а й реальність можливостей захисту. До таких можливостей належать: своєчасне повідомлення захисника про судове засідання; доступ до матеріалів, якими обґрунтовується клопотання; можливість ознайомитися з доказами, що підтверджують обґрунтованість підозри, місцезнаходження підозрюваного, його ухилення, належність повідомлення та викликів; можливість висловити заперечення; право заявляти клопотання; можливість ініціювати перевірку цифрової інформації, на яку посилається сторона обвинувачення [21; 29; 54; 59].

Право на захист безпосередньо пов'язане з доказовою природою підстав спеціального досудового розслідування. Якщо ці підстави є процесуальними фактами, що підлягають доказуванню, то сторона захисту повинна мати реальну можливість заперечувати проти доводів сторони обвинувачення щодо кожного з таких фактів. Це стосується обґрунтованості підозри, факту належного повідомлення, здійснення викликів, перебування особи на тимчасово окупованій території або території держави-агресора, міжнародного розшуку, ухилення від органів досудового розслідування та суду, а також фактичної обізнаності особи про кримінальне провадження [18; 24; 29; 32; 33].

Особливе значення право на захист має у випадках, коли підстави спеціального досудового розслідування обґрунтовуються цифровою інформацією. Електронні повідомлення, дані офіційних вебсайтів, повідомлення в месенджерах, технічні відомості про доставку чи відкриття повідомлення, цифрові сліди або інші електронні дані можуть використовуватися для підтвердження повідомлення та фактичної обізнаності підозрюваного. Водночас у попередніх дослідженнях автора обґрунтовано, що цифрова форма фіксації фактичних даних не змінює їх процесуальної природи і не створює самостійного виду доказів [26; 30; 31]. Тому захисник повинен мати можливість перевірити джерело походження таких даних, спосіб їх отримання, автентичність, цілісність, повноту, допустимість і достовірність [13; 43; 44].

Ненадання стороні захисту реальної можливості перевірити цифрову інформацію, якою обґрунтовуються повідомлення, обізнаність або ухилення підозрюваного, істотно знижує якість судового контролю і створює ризик формального застосування процедури in absentia. У такому випадку цифрова форма доказової інформації може бути використана не як засіб посилення доказової переконливості, а як інструмент процесуального спрощення, що суперечить вимогам допустимого доказування та процесуальної доброчесності [25; 26; 29].

Право на захист у процедурі спеціального досудового розслідування також пов'язане з обов'язком держави вживати розумних і доступних заходів для інформування особи про кримінальне провадження. Практика ЄСПЛ виходить із того, що провадження за відсутності особи може бути сумісним зі стандартами справедливого суду лише за умови, що особа була належним чином поінформована або мала реальну можливість знати про провадження, а також могла скористатися правовими засобами захисту своїх інтересів [3–5]. У спеціальному досудовому розслідуванні це означає, що сторона обвинувачення повинна довести не лише формальне виконання процедури повідомлення, а й те, що держава не обмежилася мінімальними процесуальними діями, якщо були доступні інші розумні способи інформування особи.

Водночас право на захист не може бути абсолютизоване таким чином, щоб унеможливити здійснення кримінального провадження щодо осіб, які свідомо ухиляються від органів досудового розслідування та суду або перебувають поза межами ефективного контролю України. Завдання кримінального процесу полягає у забезпеченні розумного балансу між публічним інтересом у невідворотності кримінальної відповідальності та гарантіями прав особи. Однак цей баланс не може досягатися шляхом формалізації права на захист. Саме тому захист у процедурі in absentia має бути компенсаторним, активним і процесуально реальним [12; 18; 35; 42].

Критерієм допустимості спеціального досудового розслідування є не будь-яка участь захисника, а така участь, яка дозволяє забезпечити реальну перевірку підстав in absentia. Якщо захисник не мав доступу до матеріалів, не міг висловити позицію щодо доказів, не був належно повідомлений про розгляд клопотання або його участь була суто номінальною, судовий контроль втрачає змістовний характер. У такому разі ухвала про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування може формально відповідати вимогам закону, але не відповідати сутності права на захист і стандартам справедливого кримінального провадження [29; 35; 54; 59].

У цьому аспекті слідчий суддя має оцінювати право на захист як один із самостійних елементів предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування. Ідеться не про доказування захистом своєї ефективності, а про обов'язок сторони обвинувачення і суду забезпечити такі процесуальні умови, за яких захисник може реально виконувати свою функцію. Тому в мотивувальній частині ухвали доцільно відображати, яким чином було забезпечено участь захисника, які матеріали були йому доступні, які доводи ним наведені, як вони оцінені слідчим суддею та чому суд дійшов висновку про достатність процесуальних гарантій захисту.

Отже, право на захист є не зовнішнім щодо спеціального досудового розслідування елементом, а внутрішнім критерієм його допустимості. Воно визначає межі застосування процедури in absentia, зміст судового контролю та якість доказування її підстав. Спеціальне досудове розслідування може відповідати завданням кримінального провадження і принципу верховенства права лише за умови, що відсутність підозрюваного компенсується реальним, ефективним і практичним захистом, а не формальною участю захисника у процедурі, де фактична можливість заперечувати проти доводів сторони обвинувачення відсутня.

Напрями вдосконалення законодавства і практики. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що подальше вдосконалення спеціального досудового розслідування (in absentia) має здійснюватися не шляхом спрощення цієї процедури, а через підвищення її доказової визначеності, посилення судового контролю та реальне забезпечення права на захист. Умови воєнного стану, тимчасова окупація частини території України, перебування підозрюваних на території держави-агресора або їх ухилення від органів досудового розслідування об'єктивно зумовлюють потребу в ефективних процесуальних механізмах забезпечення невідворотності кримінальної відповідально-

сті [37–41]. Водночас такі механізми не можуть функціонувати поза вимогами верховенства права, належної правової процедури, допустимого доказування і справедливого судового контролю [12; 17; 18; 42].

Першим напрямом удосконалення є нормативне уточнення доказової природи підстав спеціального досудового розслідування. Доцільно законодавчо закріпити, що обставини, з якими КПК України пов'язує можливість здійснення спеціального досудового розслідування, є процесуальними фактами, що підлягають доказуванню стороною обвинувачення. Такий підхід унеможливить практику формального посилання на перебування особи на тимчасово окупованій території, на території держави-агресора, її неявку за викликом або оголошення в розшук без належного доказового підтвердження цих обставин у конкретному кримінальному провадженні [18; 24; 25; 62; 63].

Другим напрямом має стати закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві предмета доказування підстав спеціального досудового розслідування. До такого предмета доцільно віднести: обґрунтованість підозри; належне повідомлення особи про підозру; здійснення викликів у передбаченому законом порядку; фактичні дані про місцезнаходження або процесуальну недоступність підозрюваного; дані про ухилення від органів досудового розслідування та суду; фактичну обізнаність особи або вжиття державою всіх розумних і доступних заходів для її інформування; забезпечення участі захисника та реальності права на захист. Таке нормативне уточнення сприятиме єдності правозастосовної практики та підвищить якість судового контролю [18; 21; 29; 54; 61].

Третім напрямом є запровадження чіткіших вимог до змісту клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. У такому клопотанні сторона обвинувачення повинна не лише зазначати правову підставу застосування процедури in absentia, а й окремо розкривати, якими доказами підтверджується кожен істотний процесуальний факт. Це стосується обґрунтованості підозри, належності повідомлення, здійснення викликів, місцезнаходження особи, її ухилення, фактичної обізнаності та забезпечення права на захист. Такий підхід відповідає авторській концепції кримінального процесуального доказування, за якою будь-яке істотне процесуальне рішення має ґрунтуватися на належних, допустимих, достовірних і достатніх доказах, а не на припущеннях або формальному відтворенні положень закону [24; 25; 29; 32; 33; 63; 64].

Четвертим напрямом є посилення вимог до мотивування ухвали слідчого судді. Ухвала про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування має містити не загальне посилання на матеріали кримінального провадження, а мотивований аналіз доказів щодо кожного елемента предмета доказування підстав in absentia. Слідчий суддя має зазначити, які саме докази підтверджують обґрунтованість підозри, належне повідомлення, виклики, місцезнаходження або процесуальну недоступність особи, її ухилення, фактичну обізнаність і забезпечення права на захист. Відсутність такого мотивування має розцінюватися як істотний недолік судового контролю [21; 29; 54; 61].

П'ятим напрямом є уточнення стандартів доказування, що застосовуються при вирішенні питання про спеціальне досудове розслідування. Доцільно виходити з диференційованої системи стандартів: стандарту обґрунтованої підозри щодо зв'язку особи з кримінальним правопорушенням; стандарту достатності підстав для здійснення in absentia щодо сукупності процесуальних фактів; стандарту доказування ухилення щодо поведінки підозрюваного; стандарту фактичної обізнаності щодо реального інформування особи; стандарту належного забезпечення права на захист щодо ефективності участі захисника. Така диференціація дозволяє уникнути як надмірного формалізму, так і необґрунтованого ототожнення цієї процедури з вирішенням питання про винуватість особи [24; 32; 33; 35].

Шостим напрямом є удосконалення правил використання цифрової інформації для підтвердження повідомлення, фактичної обізнаності, місцезнаходження або ухилення підозрюваного. У практиці спеціального досудового розслідування дедалі частіше використовуються електронні повідомлення, дані офіційних вебсайтів, електронна пошта, повідомлення в месенджерах, цифрові сліди, технічні дані про доставку повідомлень та інша інформація, зафіксована у цифровій формі. Водночас така інформація не повинна сприйматися як достатня лише через її технологічну форму. Необхідно забезпечити перевірку джерела походження, способу отримання, автентичності, цілісності, незмінності, допустимості та достовірності таких фактичних даних [13; 26; 30; 31; 43; 44].

Сьомим напрямом є посилення гарантій права на захист у процедурі спеціального досудового розслідування. Участь захисника має бути не формальною, а реальною, ефективною і практичною. Захисник повинен мати достатній доступ до матеріалів, якими обґрунтовується клопотання, можливість поставити під сумнів належність, допустимість, достовірність і достатність доказів, заявити клопотання, заперечити проти доводів сторони обвинувачення, ініціювати перевірку цифрової ін-

формації. Саме реальність захисту має бути одним із критеріїв допустимості застосування процедури in absentia [35; 54; 61].

Окремого значення набуває вдосконалення практики документування дій сторони обвинувачення щодо повідомлення особи та забезпечення її участі у кримінальному провадженні. У матеріалах клопотання мають відображатися не лише формальні відомості про направлення процесуальних документів, а й реальні дії, вжиті для інформування особи: використані канали комунікації, підтвердження доставки, відомості про реакцію або відсутність реакції особи, дані про її активність у цифровому середовищі, інші обставини, що мають значення для висновку про фактичну обізнаність. Такий підхід відповідає практиці ЄСПЛ, яка акцентує на реальності гарантій, ефективності контролю та недопущенні формального підходу до обмеження прав особи [3–5].

Удосконалення практики спеціального досудового розслідування має також включати підвищення вимог до процесуальної доброчесності сторони обвинувачення. Неприпустимим є подання до суду фрагментарних, неповних або неперевірених матеріалів, які створюють лише зовнішнє враження наявності підстав in absentia. Процесуальна доброчесність у цій процедурі означає обов'язок сторони обвинувачення повно і чесно розкрити суду як обставини, що підтверджують необхідність спеціального досудового розслідування, так і ті факти, які можуть ставити під сумнів ухилення, обізнаність особи або реальність забезпечення права на захист [25; 29].

Водночас удосконалення законодавства і практики не повинно призводити до надмірного ускладнення процедури in absentia, яке фактично заблокує її застосування у справах, де підозрюваний свідомо ухиляється від кримінального провадження або перебуває поза межами ефективного контролю України. Завдання полягає не у створенні формальних бар'єрів, а у встановленні чітких доказових критеріїв, які дозволять відмежувати обґрунтоване застосування спеціального досудового розслідування від його формального або автоматичного використання. Саме такий баланс відповідає публічному інтересу в невідворотності кримінальної відповідальності та гарантіям прав людини [12; 18; 37–42].

Отже, вдосконалення законодавства і практики спеціального досудового розслідування має бути спрямоване на підвищення доказової визначеності його підстав, посилення змістовного судового контролю, процесуально коректне використання цифрової інформації та забезпечення реального права на захист. Саме така модель дозволить поєднати ефективність кримінального провадження з вимогами верховенства права, допустимого доказування і справедливого судового розгляду.

Висновки. 1. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) у кримінальному процесі України має розглядатися не лише як особлива процесуальна форма досудового розслідування, що застосовується за відсутності підозрюваного, а як специфічний доказовий режим, у межах якого правомірність відступу від загального порядку кримінального провадження залежить від належного доказування передбачених законом підстав, ефективного судового контролю та реального забезпечення права на захист.

2. Підстави спеціального досудового розслідування є не формальними юридичними умовами, а процесуальними фактами, що підлягають встановленню на підставі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Перебування особи на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора, її розшук, неявка за викликом, ухилення від органів досудового розслідування та суду, а також фактична обізнаність про кримінальне провадження не можуть презюмуватися, а мають бути доведені у кожному конкретному кримінальному провадженні.

3. Предмет доказування підстав спеціального досудового розслідування є самостійною процесуальною конструкцією у межах загального механізму кримінального процесуального доказування. До нього належать: обґрунтованість підозри; належне повідомлення особи про підозру; здійснення викликів у передбаченому законом порядку; встановлення місцезнаходження або процесуальної недоступності підозрюваного; наявність фактичних даних про ухилення; фактична обізнаність особи або вжиття державою всіх розумних і доступних заходів для її інформування; забезпечення реального, ефективного і практичного права на захист.

4. Стандарти доказування підстав спеціального досудового розслідування мають бути диференційованими. Стандарт обґрунтованої підозри застосовується для перевірки зв'язку особи з кримінальним правопорушенням; стандарт достатності підстав – для оцінки сукупності процесуально значущих фактів, що допускають in absentia; стандарт доказування ухилення – для встановлення поведінки особи, спрямованої на уникнення участі у провадженні; стандарт фактичної обізнаності – для перевірки реальності інформування особи; стандарт забезпечення права на захист – для оцінки ефективності компенсаторних гарантій.

5. Цифрова форма фактичних даних має важливе значення для підтвердження повідомлення підозрюваного, його фактичної обізнаності, місцезнаходження, комунікаційної активності або ухилення. Водночас електронні повідомлення, дані вебсайтів, месенджерів, електронної пошти, циф-

рових реєстрів чи технічних систем не утворюють самостійного виду доказів і не мають наперед установленої доказової сили. Вони повинні оцінюватися за загальними критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності з урахуванням джерела походження, способу отримання, автентичності, цілісності й перевірюваності.

6. Судовий контроль за застосуванням спеціального досудового розслідування має бути змістовним, активним і доказово орієнтованим. Слідчий суддя повинен перевіряти не лише формальну відповідність клопотання вимогам КПК України, а й доказову якість матеріалів, якими сторона обвинувачення обґрунтовує підстави in absentia. Ухвала про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування має містити мотивовану оцінку кожного істотного елемента предмета доказування, а не відтворювати доводи сторони обвинувачення без їх самостійної перевірки.

7. Подальше вдосконалення законодавства і практики спеціального досудового розслідування має здійснюватися через нормативне уточнення доказової природи його підстав, закріплення предмета доказування підстав in absentia, підвищення вимог до змісту клопотання сторони обвинувачення, посилення мотивованості ухвал слідчих суддів, процесуальну регламентацію використання цифрової інформації та забезпечення реального права на захист. Такий підхід дозволить поєднати ефективність кримінального провадження в умовах воєнного стану з вимогами верховенства права, допустимого доказування, судового контролю і справедливого судового розгляду.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням єдиних практичних критеріїв доказування підстав спеціального досудового розслідування, удосконаленням судового контролю за процедурою in absentia, а також із визначенням процесуальних стандартів використання цифрової інформації для підтвердження повідомлення, фактичної обізнаності та ухилення підозрюваного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Begiashvili Kh. Problems related to the time limits of covert investigative action in a criminal case and notification of covert investigative action according to the Criminal Procedure Code of Georgia. *Scientific Journal "Spectri"*. 2022. Vol. 1. DOI: https://doi.org/10.52340/spectri.2022.12. URL: https://journals.4science.ge/index.php/ spectri/article/view/1059.
2. Boehm F., de Hert P. Notification, an important safeguard against the improper use of surveillance – finally recognized in case law and EU law. *European Journal of Law and Technology*. 2012. Vol. 3, No. 3. URL: https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/download/155/264?inline=1.
3. Case of Iordachi and Others v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights of 10 February 2009, application No. 25198/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/ pdf/?filename=001-91245.pdf&id=001-91245&library=ECHR.
4. Case of Kennedy v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights of 18 May 2010, application No. 26839/05. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/ pdf/?filename=001-98473.pdf&id=001-98473&library=ECHR.
5. Case of Klass and Others v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights of 6 September 1978, application No. 5029/71. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/ pdf/?filename=001-57510.pdf&id=001-57510&library=ECHR.
6. Moldova. Criminal Procedure Code. Art. 135 Wiretapping. URL: https://www.unodc.org/ cld/ uploads/res/document/mda/criminal-procedure-code_html/Criminal_Procedural_Code_ENG. pdf.
7. Бортнік ОГ., Голембівський К.В. Виконання завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 85–88. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/ Inshi71/0052090. pdf.
8. Главюк І.В., Завтур В.А. Тенденції змін кримінальної юстиції в умовах війни та права людини. *The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects*: Scientific Monograph. Riga: Baltija Publishing, 2022. С. 1123–1129. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-139. URL: https://dspace. lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4885.
9. Главюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 2. Дніпро; Львів; Одеса; Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022 р. 80 с. DOI: https://doi.org/10.32518/ soc.legal-book-001. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10227.
10. Глобенко Г.І. Регламентація окремих питань щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує вдосконалення. *Злочинність і протидія їй в умовах війни*

та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 351–353. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/e7c70284-4751-4d45-ad82-762c030a736c.

11. Гусаров С.М. Щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування з урахуванням воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 31–33. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/7dabb88c-26a1-4949-9147-f237a4c30829.
12. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: документ Європейської комісії за демократію через право. Страсбург, 2020. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr.
13. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Чинний від 01.01.2019. Київ: УкрНДНЦ, 2018. 31 с.
14. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Мінфіну України, ДПС України, Мін'юсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0114900-12.
15. Калінніков О.В. Зміст та форма кримінального провадження in absentia в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 71. С. 94–98. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.71.18. URL: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.71.18.
16. Капліна О.В. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів: правова сутність та процесуальний порядок. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 357–360.
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
19. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / кер. роботи О. В. Капліна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15377.
20. Любавіна В. П., Смородінова М. В. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 284–290. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-284-290. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/128.
21. Макаров М.А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.
22. Мельниченко А. Наукова полеміка щодо спеціального досудового розслідування та його місця в системі кримінального процесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 275–282. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-1-275-282. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/ 123456789/10089/1/41.pdf.
23. Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. Засади кримінального провадження: поняття та сутність. *Приватне та публічне право*. 2022. № 2. С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.2.6. URL: https://pp-law.in.ua/archive/2_2022/6.pdf.
24. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.
25. Погорецький М.А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 60–82. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf.
26. Погорецький М.А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України*. 2025. № 9. С. 60–74. DOI: 10.33498/louu-2025-09-060. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_2025_9.

27. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf.
28. Погорецький М.А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право.ua*. 2023. № 4, ч. 2. С. 279–293. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf.
29. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4, ч. 3. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40.
30. Погорецький М.А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесуального доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 01, ч. 3. С. 115–125. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.18. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353257.
31. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5, ч. 3. С. 239–256. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf.
32. Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 31–42. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/31-42. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/ 3_2019_POGORETSKIY_MITSKAN.pdf.
33. Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у практиці Європейського Суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 37–49. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/165/142.
34. Погорецький М.А., Польовий О.Л., Яновська О.Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2014. 308 с. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8488.
35. Погорецький М.А., Саленко О.В. Забезпечення особі права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу в кримінальному провадженні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 180–187. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.27. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/ archive/juspradenc44/29.pdf.
36. Погорецький М.А., Старенький О. С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9.
37. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.
38. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1631-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text.
39. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022 № 2125-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text.
40. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text.
41. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 28.10.2024 № 740/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740/2024#Text.
42. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text.

43. Сергєєва Д.Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 3. С. 234–247. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.36.
44. Сергєєва Д.Б. Виявлення і документування способів учинення службових правовпорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344310. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.60.
45. Сергєєва Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/708/625.
46. Сергєєва Д.Б. Дотримання верховенства права при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 92, ч. 5. С. 383–393. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.50.
47. Сергєєва Д.Б., Корильчук С.Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 148–167. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167.
48. Сергєєва Д.Б., Кучинська О.П., Мірошников І.Ю. Процесуальні та тактичні особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій. *Dictum Factum*. 2023. № 1 (13). С. 168–175. DOI: https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-168-175.
49. Старенький О.С. Доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 452–466. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.61.
50. Старенький О.С. Забезпечення інституційного балансу у кримінальному судочинстві в контексті реалізації Закону України № 4359-IX. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 302–310. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.43.
51. Старенький О.С. Захист прав суб'єктів господарювання у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: проблеми правозастосування та напрями вдосконалення законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 123–148. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/123-148.
52. Старенький О.С. Отримання доказів слідчими Національної поліції України в умовах воєнного стану: проблемні питання реалізації Закону України № 4359-IX. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 1. С. 275–285.
53. Старенький О., Цуцкірідзе М. Використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування в кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні. *Право України*. 2015. № 1. С. 152–162.
54. Судовий контроль у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2015. 88 с.
55. Таран О.В., Шумейко Д.О. Деякі проблеми спеціального кримінального провадження (in absentia) в Україні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. № 2. 2024. С. 168–177. DOI:10.33766/2786-9156.106.2.168-177.
56. Таран О.В. Нормативне регулювання початку досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Вісник кримінального судочинства*. № 3-4. 2023. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/144-152.
57. Топчій В.В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 2 (15). С. 233–242. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/218.
58. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчим суддею / Апеляційний суд м. Києва; уклад. А.В. Чернушенко, М.В. Приндюк. 2015. URL: http://www.apcourtkiev.gov.ua/wp-content/uploads/2015/06/Yzagalnenna-.doc.
59. Членов М.В. Строки досудового розслідування як гарантія дотримання конституційних прав особи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 1. С. 274–282. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ae83518-dc82-4b00-9a27-e20d77092ceb/content.

60. Членов М.В. Щодо визначення початку обчислення строку досудового розслідування. *Право.ua*. 2025. № 1. С. 299–305. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2025-1/Pravo_ua_2025_1_299.pdf.
61. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 480 с.
62. Шумейко Д.О. Здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2020. 438 с.
63. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського ін-ту внутр. справ*. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.
64. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажіський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. Харків: Право, 2012. С. 247–308. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20794.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Погорецький М.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК [343.1+355.40]:004(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.35

ВИКОРИСТАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ТА ВІДКРИТИХ АГРЕГАТОРІВ ДАНИХ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Рибка Д.,
доктор філософії,
старший викладач НА СБУ
ORCID: 0000-0002-8824-0089

Рибка Д. Використання комерційних та відкритих агрегаторів даних для отримання доказів у кримінальному провадженні.

У статті здійснено комплексний кримінально-процесуальний та криміналістичний аналіз проблем, пов'язаних із використанням комерційних і відкритих агрегаторів даних для отримання (збирання) доказів у кримінальному провадженні. Актуальність дослідження зумовлена стрімкою цифровізацією злочинності та активним впровадженням інструментів розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) у практичну діяльність органів досудового розслідування. Проаналізовано правову природу інформації, що акумулюється сучасними реєстрами, комерційними аналітичними платформами та базами даних витоків. Наголошено, що попри високу тактичну цінність для побудови слідчих версій, використання таких відомостей як процесуальних доказів стикається із системними нормативно-правовими бар'єрами.

У межах дослідження систематизовано ключові процесуальні ризики застосування агрегаторів. Особливу увагу приділено проблемі легальності походження даних, зокрема правомірності використання інформаційних масивів, отриманих внаслідок несанкціонованого втручання в автоматизовані системи. Визначено методологічні складнощі забезпечення критеріїв належності, допустимості та автентичності електронних доказів. Окреслено проблему порушення ланцюжка законного зберігання та верифікації відомостей (Chain of Custody) через неможливість встановлення першоджерела інформації або алгоритмів її модифікації самим агрегатором. Запропоновано науково обґрунтовані рекомендації та процесуальні алгоритми для слідчих і прокурорів щодо мінімізації ризиків визнання таких доказів недопустимими в судовому засіданні, зокрема через процедури протоколювання огляду, залучення експертів та тимчасового доступу до релевантних цифрових платформ.

Ключові слова: кримінальне провадження, електронні докази, допустимість доказів, агрегатори даних, OSINT, досудове розслідування, цифрова криміналістика, автентичність даних.

Rybka D. The use of commercial and open-source data aggregators for obtaining evidence in criminal proceedings.

The article provides a comprehensive criminal-procedural and forensic analysis of the challenges associated with using commercial and open-source data aggregators as sources of evidence in criminal proceedings. The relevance of the study is driven by the rapid digitalization of criminal activities and the active deployment of Open Source Intelligence (OSINT) tools within investigative practices. The paper analyzes the legal nature of information accumulated by modern registers, commercial analytical platforms, and data breach repositories. It is emphasized that despite their high tactical value for generating investigative hypotheses, utilizing such data as procedural evidence faces systemic regulatory and legal barriers.

Within the framework of the research, the key procedural risks of deploying data aggregators are systematized. Special attention is dedicated to the issue of data origin legality, particularly the lawfulness of utilizing data sets obtained via unauthorized interference with automated systems. The methodological difficulties of ensuring the relevance, admissibility, and authenticity of digital evidence are defined. The study highlights the challenge of maintaining the challenge of maintaining the chain of custody due to the frequent inability to trace the primary source of information or identify the modification algorithms applied by the aggregator itself. The authors propose scientifically substantiated recommendations and procedural frameworks for investigators and prosecutors to minimize the risks of evidence being ruled inadmissible in court, specifically through standardized extraction protocols, expert engagement, and targeted temporary access orders to relevant digital platforms.

Key words: criminal proceedings, digital evidence, admissibility of evidence, data aggregators, OSINT, pre-trial investigation, digital forensics, data authenticity.

Актуальність теми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та глобальна трансформація інформаційного простору докорінно змінили характер сучасної злочинності, яка дедалі частіше переміщується у віртуальну площину. У відповідь на ці виклики органи досудового розслідування та прокуратури змушені модернізувати методи збирання доказової бази, активно інтегруючи у практику інструменти розвідки на основі відкритих джерел (OSINT). Серед таких інструментів особливе місце посідають комерційні та відкриті агрегатори даних - консолідовані інформаційні системи, які автоматично акумулюють, структурують та аналізують відомості з тисяч різнорідних джерел.

Використання агрегаторів даних має надзвичайно високу тактико-криміналістичну цінність на початкових етапах розслідування. Проте впровадження таких аналітичних масивів у кримінальний процес породжує глибоку наукову та практичну дилему. Існує системне протиріччя між високою інформативністю агрегаторів та суворими процесуальними вимогами кримінально-процесуального законодавства щодо належності, допустимості та автентичності доказів. Практика свідчить, що обвинувачення, побудоване на відомостях, джерело походження яких неможливо верифікувати або долучити до матеріалів кримінального провадження за встановленою процедурою, є вкрай уразливим у судовому засіданні та ризикує бути повністю нівельованим стороною захисту.

Постановка проблеми. Ключова наукова проблема полягає у відсутності чіткого правового механізму використання у кримінальному провадженні інформації, отриманої з агрегаторів, які не мають офіційного статусу державних чи публічних реєстрів. По-перше, виникає доктринальний конфлікт щодо законності джерела фактичних даних (правило «плодів отруєного дерева»). По-друге, оскільки агрегатори використовують власні алгоритми парсингу, виникає ризик спотворення інформації першоджерела. По-третє, кримінальний процесуальний закон не дає чіткої відповіді на питання: чи є аналітичний звіт з такого агрегатора самостійним документом-доказом.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні є предметом прискіпливої уваги провідних українських учених-процесуалістів та криміналістів. Фундаментальний внесок у розробку теоретичних та практичних засад використання цифрових технологій, стандартів процесуального документування й проведення слідчих дій у кримінальному судочинстві, а також правового регулювання використання у доказуванні цифрової (електронної) інформації здійснили такі науковці, як Д.О. Алєксєєва-Процюк, Н.М. Ахтирська, В.П. Гмирко, А.В. Гутник, О.П. Метелев, М.М. Погорецький, М.А. Погорецький, О.С. Старенький, А.В. Столітній, А.Я. Хитра, Д.М. Цехан, М.Є. Шумило та інші.

Проблематику захисту персональних даних та використання результатів OSINT-систем крізь призму законності збору інформації глибоко досліджував О. О. Торбас. Своєю чергою, специфіку ризиків, обмежень та оптимізації застосування цифрових баз даних та реєстрів у кримінальних провадженнях вивчала О.М. Дуфенюк. Водночас питання процесуального статусу інформації, отриманої безпосередньо зі сторонніх комерційних чи нелегальних транскордонних агрегаторів, потребує додаткового системного аналізу з урахуванням новітньої практики Верховного Суду.

Метою цього дослідження є комплексний кримінально-процесуальний аналіз викликів та обмежень при використанні комерційних і відкритих агрегаторів даних для отримання доказів, а також розробка науково обґрунтованого, практичного алгоритму використання цих відомостей у кримінальному провадженні для забезпечення їхньої беззаперечної допустимості у суді.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

Здійснити класифікацію та визначити правовий статус комерційних і відкритих агрегаторів даних, що застосовуються слідством.

Дослідити правові ризики застосування відомостей з нелегальних баз витоків у контексті доктрини «плодів отруєного дерева».

Окреслити криміналістичні виклики верифікації автентичності та цілісності даних у разі їх посереднього викривлення алгоритмами агрегатора.

Розробити практичний покроковий алгоритм процесуального оформлення результатів роботи з агрегаторами на етапі досудового розслідування.

Для досягнення об’єктивності дослідження було застосовано формально-юридичний метод, метод системно-структурного аналізу та метод порівняльного правознавства. Головним нормативним підґрунтям роботи є положення ст. 84, 85, 86 та 99 КПК України, а також міжнародні стандарти поводження з цифровими об’єктами, зокрема ISO/IEC 27037:2012.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення процесуального порядку легалізації відомостей, у межах концепцій процесуальної форми, окреслених у спільних роботах М.А. Погорецького та О.С. Старенького [3], а також у монографічних працях О.О. Торбаса, було здійснено класифікацію сучасних агрегаторів даних за правовим статусом володільця та легітимністю походження первинної інформації:

Офіційні агрегатори: (*YouControl, Опендатабот, Clarity Project*). Оперують державними відкритими даними (Open Data). Мають високу презумпцію автентичності.

Транскордонні аналітичні платформи: (*Shodan, Chainalysis, Maltego*). Збирають відкриті технічні дані мереж та блокчейнів. Належать іноземним компаніям, що ускладнює отримання первинних логів.

Нелегальні агрегатори витоків: (Бази витоків Breach Data, Telegram-боти «пробиву»). Сформовані з масивів, викрадених хакерами. Мають нульову легітимність першоджерела.

Найбільший процесуальний потенціал використання у доказуванні мають офіційні агрегатори завдяки простій верифікації у суді (Chain of Custody) та процесуально не ускладненій процедурі отримання першоджерела фактичних даних (наприклад, шляхом тимчасового доступу до речей і документів у порядку ст. 159 КПК України та огляду комп'ютерних даних у порядку ст. 237 КПК України).

Використання у доказуванні можливостей транскордонних аналітичних платформ ускладнено тим, що не завжди встановлення першоджерела фактичних даних є можливим, крім цього воно, як правило, фізично знаходиться за межами території України, а отже процесуальний порядок отримання до нього доступу може потребувати звернення до іноземних компетентних органів із запитом про міжнародну правову допомогу.

Використання агрегаторів нелегальних витоків у кримінальному процесуальному доказуванні суперечить ч. 1 ст. 86 КПК України. Самі масиви даних у таких системах є результатом вчинення певних кримінальних правопорушень (ст. 361 чи ст. 182 КК України) і можуть мати доказове значення лише у кримінальних провадженнях щодо вказаних кримінально караних діянь. Якщо першоджерело було отримане внаслідок істотного порушення гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, зокрема злочинним шляхом, то будь-які похідні відомості, згідно з вимогами ст. 86, ч. 1 ст. 87 КПК України, підпадають під дію правила «плодів отруєного дерева» (*Fruit of the poisonous tree*). Вказані кримінальні процесуальні норми узгоджуються із міжнародними стандартами дотримання прав людини (зокрема, гарантованим ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) правом на справедливий судовий розгляд), а також конституційною забороною обгрунтовувавати обвинувачення незаконно отриманими доказами (ст. 62 Конституції України).

Судова практика Верховного Суду демонструє суворе дотримання цієї доктрини. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 лютого 2024 року у справі № 645/624А/16-к та постанові ВС від 04 грудня 2019 року у справі № 501/3065/16-ц чітко констатовано: електронні докази, отримані незаконним шляхом, або докази, що випливають із первинно неправомірних дій, не можуть бути покладені в основу обвинувачення. Як випливає з теоретичних розробок О.С. Старенького щодо способів отримання доказів та меж допустимості інформації з телекомунікаційних і відкритих мереж [4], відомості з баз витоків мають статус виняткова орієнтуючої інформації для висування слідчих версій.

Агрегатор даних не є первинним володільцем інформації – він є посередником, який використовує закриті алгоритми парсингу. З криміналістичної точки зору, як зазначає професор М.А. Погорецький [2] та дослідниця О. Дуфенюк, це створює суттєві ризики технічних помилок алгоритму та порушення ланцюжка законного зберігання (*Chain of Custody*).

У цьому контексті показовою є постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.12.2021 у справі № 905/902/20, де суд зазначив, що поняття електронного доказу є ширшим за поняття електронного документа, але якщо учасник справи ставить під сумнів відповідність копії оригіналу (або алгоритмів її відтворення), а оригінал не надано, такий доказ не береться судом до уваги. Слідчий, копіюючи інтерфейс агрегатора (скриншот або PDF), фіксує комерційну інтерпретацію, а не оригінал первинного державного реєстру, що дозволяє захисту успішно оскаржувати такий доказ у судовому засіданні через неможливість підтвердження його цілісності за допомогою криптографічного хешування безпосередньо з першоджерела.

Для забезпечення допустимості доказів, у повній відповідності до процесуальних стандартів та концепцій збирання фактичних даних, розроблених у працях М.М. Погорецького [1], М.Є. Шумила [9, 10], а також враховуючи правову позицію ККС ВС у постанові у справі № 201/11849/23 (щодо фіксації результатів OSINT у межах ст. 237 КПК України), органи досудового розслідування мають застосовувати триетапний алгоритм:

Перехід від «вторинних» даних до «первинних»: Знайшовши інформацію в агрегаторі, слідчий зобов'язаний звернутися безпосередньо до офіційного першоджерела (державного реєстру), повністю ігноруючи надалі інтерфейс агрегатора.

Протоколювання в межах ст. 237 КПК України: Фіксація цифрових слідів здійснюється шляхом складання протоколу огляду із залученням спеціаліста. Процес огляду, згідно з усталеною практикою, має детально фіксувати URL-адреси, IP-адреси хостів та завершуватися обов'язковим

розрахунком криптографічних хеш-функцій (SHA-256) усіх завантажених файлів, що гарантує незмінність об'єкта.

Використання процедури тимчасового доступу (ст. 159 КПК): офіційне вилучення оригінальних носіїв або завірених витягів безпосередньо у володільця реєстру.

Аналіз судової практики в Україні свідчить про ускладнення використання сторонніх комерційних рішень. Касаційний кримінальний суд ВС послідовно вказує на безпідставність ототожнення електронного доказу як засобу доказування і його матеріального носія, проте жорстко вимагає підтвердження автентичності каналу отримання інформації. Якщо слідчий долучає лише скриншот чи аналітичний звіт приватної Big Data системи, захист успішно апелює до ст. 99 КПК, вказуючи на несертифікованість алгоритмів комерційної платформи та неможливість проведення перехресного допиту алгоритму програми.

Тому, без законодавчого врегулювання інституту електронних доказів та створення державних верифікованих аналітичних шлюзів, використання сторонніх Big Data платформ у суді завжди матиме високі процесуальні ризики порушення засад захисту персональних даних та таємниці приватного життя.

На основі проведеного дослідження та відповідно до поставлених завдань сформульовано такі **висновки:**

За результатами класифікації та визначення правового статусу систем встановлено, що агрегатори даних є ефективним допоміжним інструментом оперативно-тактичного характеру. Проте відомості з них не є самостійними прямими доказами, оскільки їхній юридичний статус варіюється від орієнтуючої інформації до вихідних вказівок для процесуального витребування оригіналів.

У контексті аналізу ризиків застосування нелегальних баз витоків, з урахуванням позицій Верховного Суду у справах № 645/6247/16-к та № 501/3065/16-ц, доведено, що пряме використання масивів даних із репозиторіїв витоків (*Breach Data*) повністю нівелює допустимість доказів. В силу дії доктрини «плодів отруєного дерева», оскільки першоджерело сформоване внаслідок вчинення кіберзлочину, ці відомості можуть мати винятково статус орієнтуючої інформації для висування версій розслідування.

Щодо криміналістичних викликів верифікації автентичності виявлено, що використання комерційних аналітичних інтерфейсів створює ризик алгоритмічного викривлення даних та порушення ланцюжка законного зберігання (*Chain of Custody*). Спираючись на правову позицію ВП ВС у справі № 905/902/20, констатовано: суд не може верифікувати закритий код стороннього агрегатора, що робить скриншоти та аналітичні звіти вразливими перед процесуальними атаками сторони захисту в разі відсутності оригінальних первинних даних.

Для розв'язання проблеми процесуального оформлення розроблено практичний алгоритм легалізації, який є безальтернативною умовою визнання даних допустимими у суді. Алгоритм, підтверджений практикою ККС ВС у справі № 201/11849/23, вимагає суворого дотримання трьох етапів: обов'язкового переходу від агрегатора до первинного органу-держателя реєстру, техніко-юридичної фіксації процесу огляду за ст. 237 КПК України з розрахунком криптографічних хеш-функцій (SHA-256) та офіційного вилучення первинного документа через механізми тимчасового доступу до речей і документів у порядку ст. 159 КПК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погорецький М.М. Провокація злочину в кримінальному процесі України: міжнародно-правові стандарти, практика ЄСПЛ та гарантії прав людини. *Право часопис*. 2025. № 3-4. С. 131–147. URL: vkslaw.com.ua.
2. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1. С. 1–53. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.
3. Погорецький М.А., Старенький О.С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9.
4. Старенький О.С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні: окремі проблемні питання / О. С. Старенький. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 1. С. 60-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2019_1_8.
5. Торбас О.О. Особливості доказування за допомогою osint у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права.* 2025. Вип. 105. С. 246-252. DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.28.
6. Дуфенюк О. Цифрові бази даних судових рішень у кримінальному процесі: Значення, ризики та оптимізація використання. *Social and Legal Studios*. 2025. Vol. 8, № 1. С. 10–19. https://doi.org/10.32518/sals1.2025.10.

7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 лютого 2024 року у справі № 645/6247/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: court.gov.ua.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.12.2021 у справі № 905/902/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: court.gov.ua.
9. Шумило М.Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному провадженні*. Вісник кримінального судочинства.* 2018. № 1. С. 59-67. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Shymulo.pdf.
10. Шумило М.Є., Юрка Р., Капліна В.А. Інформаційна теорія доказів та проблеми використання електронних засобів доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2019. Том 26. № 2. С. 137-152. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-118.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Рибка Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.36

РОЛЬ СВІДЧЕНЬ У ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РІШЕННЯ СУДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Рогатинська Н.З.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0003-0617-6114

Ліщак А.С.,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0009-0006-3844-4522

Рогатинська Н.З., Ліщак А.С. Роль свідчень у формуванні доказової бази та їх вплив на рішення суду у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

Стаття присвячена дослідженню ролі свідчень у формуванні доказової бази та їх впливу на прийняття судових рішень у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. У роботі проаналізовано нормативно-правові засади використання показань як джерела доказів, а також практичні аспекти їх отримання, фіксації та оцінки на стадії досудового розслідування і під час судового розгляду. Особливу увагу приділено положенням кримінального процесуального законодавства, які визначають вимоги до належності, допустимості та достовірності доказів, а також процесуальному порядку отримання свідчень.

Обґрунтовано, що в умовах скорочених строків досудового розслідування свідчення нерідко набувають визначального значення, виступаючи ключовим, а інколи – єдиним елементом доказової бази. Така ситуація зумовлює підвищену залежність результату кримінального провадження від якості, послідовності та процесуальної належності показань. У зв'язку з цим встановлено, що саме свідчення потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження часто стають основою для формування внутрішнього переконання суду при ухваленні рішення у справі.

Акцентовано увагу на проблемах достовірності свідчень, їх суб'єктивній природі, а також на ризиках визнання таких доказів недопустимими у зв'язку з порушенням процесуального порядку їх отримання. Окремо розглянуто вплив психологічних чинників на формування показань та їх подальшу оцінку судом. Встановлено, що на зміст свідчень можуть впливати особливості пам'яті особи, емоційний стан, умови сприйняття події, а також зовнішній вплив з боку інших учасників провадження.

На основі аналізу судової практики та наукових підходів встановлено, що у справах про кримінальні проступки фактично формується специфічна модель доказування, у якій свідчення займають домінуюче положення порівняно з іншими видами доказів. У статті звертається увага на те, що оцінка показань повинна здійснюватися не ізольовано, а у сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження, з урахуванням їх логічності, послідовності та узгодженості між собою.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності використання свідчень потребує удосконалення процесуальних гарантій їх отримання, впровадження єдиних методичних підходів до проведення допиту, а також забезпечення належного балансу між дотриманням процесуальної форми та досягненням об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Окремо підкреслено необхідність подальшого розвитку наукових досліджень у сфері доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, зважаючи на особливості їх процесуальної форми та практики застосування кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальні проступки, свідчення, докази, допустимість доказів, КПК України, оцінка доказів, судова практика, доказування.

Rohatynska N.Z., Lishchak A.S. The role of testimony in the formation of the evidentiary base and its influence on judicial decisions in criminal proceedings concerning criminal misdemeanors.

The article is devoted to the study of the role of testimony in the formation of the evidentiary base and its influence on judicial decision-making in criminal proceedings concerning criminal misdemeanors.

The paper analyzes the legal framework governing the use of testimony as a source of evidence, as well as the practical aspects of obtaining, recording, and evaluating statements during the pre-trial investigation and court proceedings. Particular attention is paid to the provisions of criminal procedural legislation that establish the requirements for the relevance, admissibility, and reliability of evidence, as well as the procedural rules for obtaining testimony.

It is substantiated that under conditions of shortened terms of pre-trial investigation, testimony often acquires decisive importance, acting as a key and sometimes the only element of the evidentiary base. Such circumstances lead to an increased dependence of the outcome of criminal proceedings on the quality, consistency, and procedural propriety of statements. In this regard, it has been established that testimonies of victims, witnesses, and other participants in criminal proceedings frequently become the basis for the formation of the court's inner conviction when making a decision in a case.

Attention is focused on the issues of reliability of testimony, its subjective nature, as well as the risks of declaring such evidence inadmissible due to violations of the procedural rules governing its obtaining. Special consideration is given to the influence of psychological factors on the formation of statements and their further evaluation by the court. It has been determined that the content of testimony may be affected by the peculiarities of human memory, emotional condition, circumstances of perception of events, and external influence from other participants in criminal proceedings.

Based on the analysis of judicial practice and scientific approaches, it has been established that in cases involving criminal misdemeanors a specific model of proof is effectively formed, in which testimony occupies a dominant position compared to other types of evidence. The article emphasizes that testimony should be assessed not in isolation but in conjunction with other materials of criminal proceedings, taking into account its logic, consistency, and coherence with other evidence.

It is concluded that improving the effectiveness of the use of testimony requires enhancement of procedural guarantees for obtaining evidence, introduction of unified methodological approaches to conducting interrogations, and ensuring an appropriate balance between compliance with procedural form and the achievement of objective truth in criminal proceedings. Particular emphasis is placed on the need for further scientific research in the field of proof in criminal proceedings concerning criminal misdemeanors, taking into account the peculiarities of their procedural form and the practice of application of criminal procedural legislation.

Key words: criminal misdemeanors, testimony, evidence, admissibility of evidence, criminal procedure, evaluation of evidence, judicial practice.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку кримінального процесу України особливого значення набуває ефективність доказування у справах щодо кримінальних проступків, де вирішення справи часто залежить від обмеженого кола доказів. На відміну від розслідування злочинів, такі провадження характеризуються спрощеною процедурою та стислими строками, що істотно впливає на структуру доказової бази. У цих умовах свідчення фактично перетворюються на один із ключових інструментів встановлення фактичних обставин справи.

Проблема полягає в тому, що у провадженнях щодо кримінальних проступків показання свідків, потерпілих і підозрюваних нерідко виступають основним, а інколи – єдиним джерелом доказової інформації. Водночас їх використання пов'язане з низкою об'єктивних труднощів, зокрема суб'єктивною природою сприйняття та відтворення інформації, впливом психологічних чинників, а також можливістю свідомого чи несвідомого викривлення показань.

Ситуація ускладнюється тим, що в умовах обмежених строків досудового розслідування можливості перевірки свідчень за допомогою інших доказів є суттєво звуженими. У результаті доказування часто залежить від якості первинних показань, що підвищує ризик як судових помилок, так і прийняття рішень на підставі недостатньо перевіреної інформації.

Окрему проблему становлять процесуальні аспекти отримання та фіксації свідчень. Недотримання встановленого порядку проведення допиту або неналежне документування показань можуть призвести до визнання їх недопустимими доказами. У такому випадку навіть фактично достовірні відомості не можуть бути використані судом, що безпосередньо впливає на результат кримінального провадження.

Залежність кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків від свідчень як джерела доказів вимагає їх глибокого наукового аналізу, зокрема у контексті формування доказової бази та впливу на прийняття судових рішень.

Метою дослідження є аналіз ролі свідчень у формуванні доказової бази у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, а також визначення особливостей їх допустимості, оцінки та впливу на прийняття судових рішень.

Стан опрацювання проблематики. Питання доказування у кримінальному процесі давно досліджується в українській правовій науці. Зокрема, у підручнику з кримінального процесу М.М. Михеєнка, В.Т. Нора та В.П. Шибіка викладено базове розуміння доказування та підкреслено, що оцінювати докази потрібно не окремо, а у взаємозв'язку між собою [1, с. 218].

Подібний підхід підтримується і в сучасних підручниках з кримінального процесу. Зокрема, В.М. Тертишник звертає увагу на те, що доказування повинно ґрунтуватися на всебічному дослідженні обставин справи та аналізі взаємозв'язку доказів [2].

У роботах О.В. Капліної основна увага приділяється допустимості доказів. Вона показує, що навіть змістовно правильна інформація не матиме значення для суду, якщо вона отримана з порушенням процесуальних вимог [3, с. 240].

В.Т. Нор у своїх дослідженнях підходить до проблеми ширше і звертає увагу на те, що доказування не можна зводити лише до формального дотримання процедури, адже це впливає на встановлення реальних обставин справи [4, с. 57].

Сучасні дослідження також звертають увагу на необхідність удосконалення підходів до оцінки доказів з урахуванням як національної практики, так і зарубіжного досвіду, зокрема у питаннях допустимості та перевірки достовірності свідчень [5, с. 130].

Водночас більшість наукових робіт зосереджена на загальних питаннях доказування. Роль свідчень саме у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків окремо досліджується недостатньо, що і зумовлює необхідність звернення до цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Запровадження у 2020 році категорії кримінальних проступків мало на меті спростити кримінальний процес і забезпечити більш оперативне реагування на правопорушення, які не становлять значної суспільної небезпеки. Водночас така модель передбачає скорочені строки досудового розслідування, що безпосередньо впливає на процес доказування.

Відповідно до положень КПК України, доказами є фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку (ст. 84 КПК України) [6]. При цьому закон встановлює, що використовуватися можуть лише ті докази, які є належними і допустимими (ст. 86 КПК України) [6]. Це означає, що значення має не лише зміст інформації, а й спосіб її отримання та закріплення.

У провадженнях щодо кримінальних проступків свідчення набувають особливого значення. Через обмежені строки досудового розслідування (ч. 3 ст. 294 КПК України) [6] слідчий не завжди має можливість зібрати достатню кількість інших доказів, зокрема результатів експертиз або технічних досліджень. У результаті показання учасників провадження часто стають основою доказової бази.

На практиці це проявляється у тому, що у справах про легкі тілесні ушкодження, дрібні крадіжки або конфлікти між знайомими ключовими доказами є саме пояснення потерпілого та свідків. Інші докази або відсутні, або не мають вирішального значення для встановлення обставин справи.

Водночас свідчення мають суб'єктивний характер. Вони залежать від пам'яті особи, умов сприйняття події та її особистого ставлення до ситуації. У зв'язку з цим у науковій літературі підкреслюється необхідність оцінки доказів у їх сукупності, а не ізольовано. Зокрема, у підручнику М.М. Михеєнка, В.Т. Нора та В.П. Шибіка зазначено, що жоден доказ не може розглядатися окремо від інших матеріалів справи [1, с. 218].

Подібний підхід підтримується і в сучасних підручниках з кримінального процесу. Зокрема, В.М. Тертишник звертає увагу на те, що доказування повинно ґрунтуватися на всебічному дослідженні обставин справи та аналізі взаємозв'язку доказів [2]. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли окремі неточності у свідченнях призводять до неправильних висновків.

Проблема полягає в тому, що у справах про кримінальні проступки така сукупність доказів часто є обмеженою. Через короткі строки досудового розслідування можливості для перевірки свідчень є значно звуженими. Це створює ситуацію, коли саме показання стають основним, а інколи і єдиним джерелом доказів.

Окрему увагу необхідно приділити питанню допустимості свідчень. Як зазначається у наукових дослідженнях, навіть достовірні за змістом показання можуть бути визнані недопустимими у разі порушення процесуального порядку їх отримання [3, с. 240]. Це особливо актуально у випадках використання технічних засобів отримання інформації.

У результаті у провадженнях щодо кримінальних проступків формується специфічна ситуація: з одного боку, свідчення є ключовим елементом доказової бази, з іншого – вони залишаються найбільш вразливим її компонентом як з точки зору достовірності, так і допустимості.

У таких умовах особливого значення набуває питання допустимості свідчень. КПК прямо встановлює, що доказ може бути використаний лише за умови дотримання встановленого порядку його отримання (ст. 86 КПК України) [6]. Для свідчень це означає, що навіть незначні порушення під час їх отримання або фіксації можуть призвести до втрати їх доказового значення.

Процесуальна форма отримання свідчень є не менш важливою, ніж їх зміст. Відповідно до вимог КПК, результати допиту повинні бути належним чином зафіксовані у протоколі (ст. 104 КПК України) [6]. На практиці саме на цьому етапі виникає значна кількість проблем. Неповне відображення показань, технічні помилки або відсутність обов'язкових реквізитів можуть поставити під сумнів допустимість такого доказу.

Судова практика підтверджує досить жорсткий підхід до дотримання процесуальної форми. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06.09.2022 у справі № 705/1850/21 зазначено, що показання повинні оцінюватися у сукупності з іншими доказами, а їх достовірність перевіряється через узгодженість та відсутність істотних суперечностей [7].

Це означає, що самі по собі свідчення не можуть бути достатніми для обґрунтування рішення, якщо вони не підтверджуються іншими матеріалами справи або викликають сумніви. У випадках, коли показання є непослідовними або суперечать іншим доказам, суд може відмовитися покладати їх в основу висновків.

У справах про кримінальні проступки ця проблема проявляється особливо гостро. Через обмежені строки досудового розслідування слідчий не завжди має можливість зібрати інші докази, які могли б підтвердити або спростувати свідчення. У результаті значна частина доказування зводиться до аналізу саме показань учасників провадження.

У науковій літературі також звертається увага на те, що навіть достовірні за змістом свідчення можуть бути визнані недопустимими у разі порушення порядку їх отримання. Зокрема, О.В. Каплін зазначає, що дотримання процесуальної форми є обов'язковою умовою використання доказів у суді [3, с. 240].

Разом із тим у працях В.Т. Нора підкреслюється небезпека надмірного формалізму у підходах до доказування. Зведення оцінки доказів виключно до перевірки процесуальних вимог може призвести до ігнорування їх змісту та ускладнити встановлення фактичних обставин справи [4, с. 57]. Це особливо важливо у випадках, коли свідчення є основним джерелом інформації.

У результаті у провадженнях щодо кримінальних проступків виникає необхідність пошуку балансу між суворим дотриманням процесуальної форми та реальним встановленням обставин справи, що безпосередньо впливає на ефективність доказування.

Оцінка свідчень у суді є одним із ключових етапів доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Відповідно до положень КПК України, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, з урахуванням їх належності, допустимості та достовірності (ст. 94 КПК України) [6]. На практиці це означає, що суд фактично визначає, яким показанням можна довіряти, а яким – ні.

У таких справах роль свідчень є визначальною, оскільки вони часто виступають основним джерелом доказів. Суд змушений співставляти різні версії подій, аналізувати їхню логічність, послідовність та узгодженість між собою. Саме ці критерії, як правило, стають вирішальними при формуванні внутрішнього переконання суду.

Практика Верховного Суду підтверджує такий підхід. У постанові Касаційного кримінального суду від 06.09.2022 у справі № 705/1850/21 звертається увага на те, що оцінка доказів повинна здійснюватися у їх сукупності, а наявність істотних суперечностей у показаннях може впливати на висновки суду щодо їх достовірності [7].

У випадках, коли показання потерпілого і свідків є послідовними та узгоджуються між собою, суд, як правило, визнає їх достатніми для встановлення обставин справи. Водночас наявність розбіжностей або непослідовність у викладенні подій може викликати сумніви, особливо якщо такі розбіжності стосуються ключових обставин.

Проблема полягає в тому, що у справах про кримінальні проступки можливості для перевірки свідчень є обмеженими. Через це суд інколи змушений приймати рішення, спираючись переважно на аналіз пояснень учасників провадження, без достатньої кількості додаткових доказів.

Сучасні наукові дослідження також підтверджують необхідність комплексного підходу до оцінки доказів. Зокрема, звертається увага на те, що допустимість і достовірність доказів повинні оцінюватися з урахуванням як національної практики, так і зарубіжного досвіду [5, с. 130]. Це особливо важливо для свідчень, які за своєю природою є найбільш залежними від людського фактору.

При цьому підкреслюється, що оцінка доказів не може обмежуватися лише формальною перевіркою їх відповідності процесуальним вимогам. Важливе значення має також аналіз умов отримання інформації, способу її фіксації та можливості перевірки її достовірності. Такий підхід дозволяє забезпечити більш об'єктивну оцінку свідчень і зменшити ризик помилок [5, с. 133].

У результаті оцінка свідчень у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків набуває вирішального значення. Саме від того, наскільки послідовними, узгодженими та належним чином оформленими є показання, безпосередньо залежить кінцеве рішення у справі.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що свідчення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків займають центральне місце у структурі доказування та фактично формують основу доказової бази. Така ситуація зумовлена особливостями процесуальної форми розслідування кримінальних проступків, зокрема скороченими строками досудового розслідування та обмеженими можливостями збирання інших видів доказів.

У ході дослідження встановлено, що свідчення у справах цієї категорії нерідко виступають не лише основним, а й єдиним джерелом доказової інформації. Це суттєво підвищує значення їх достовірності, послідовності та належного процесуального оформлення. Водночас суб'єктивний характер показань, вплив психологічних чинників, особливості сприйняття подій та можливі процесуальні порушення під час отримання свідчень створюють ризики визнання таких доказів недопустимими або недостатніми для обґрунтування судового рішення.

Аналіз положень кримінального процесуального законодавства та судової практики Верховного Суду свідчить про те, що оцінка свідчень повинна здійснюватися не ізольовано, а у сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження. При цьому вирішальне значення мають логічність, послідовність та узгодженість показань між собою та з іншими доказами у справі.

У роботі також встановлено, що сучасна практика доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків характеризується необхідністю пошуку балансу між дотриманням процесуальної форми та забезпеченням ефективного встановлення фактичних обставин справи. Надмірний формалізм у підходах до оцінки доказів може негативно впливати на досягнення завдань кримінального провадження, тоді як ігнорування процесуальних гарантій створює ризик порушення прав учасників процесу.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності використання свідчень потребує вдосконалення процесуального регулювання порядку їх отримання та фіксації, вироблення єдиних підходів до оцінки показань у судовій практиці, а також подальшого розвитку наукових досліджень у сфері доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
2. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Київ: Алерта, 2014. 440 с.
3. Капліна О.В., Маринів В І. Проблеми допустимості доказів, поданих відповідно до статті 66 КПК України особами із використанням технічних засобів отримання інформації. *Вісник Академії правових наук України.* 2011. № 3 (66). С. 238–245. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7f2731ae-13ac-41ad-a305-c10961109d92/ content (дата звернення: 30.04.2026).
4. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів: Вища школа, 1978. 180 с.
5. Гловюк І.В., Гринюк В.О. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: українські практики та зарубіжний досвід.*Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 126–146. DOI: 10.59835/2413-5372.2026.1/126-146.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 30.04.2026).
7. Верховний Суд (Касаційний кримінальний суд). Постанова від 6 вересня 2022 р. у справі № 705/1850/21.*ipLex. Судові рішення.* https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106191186&red=%252520100003 (дата звернення: 30.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Рогатинська Н.З., Ліщак А.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1:343.14:004
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.37

РЕЙДЕРСТВО: КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ, СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВО-ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Сергєєва Д.Б.,
докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
головна наукова співробітниця
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1005-7046

Сергєєва Д.Б. Рейдерство: криміналістичні аспекти протидії, стандарти доказування та судово-інституційні гарантії верховенства права.

У статті досліджено рейдерство як складне кримінально-правове, кримінальне процесуальне, криміналістичне та судово-інституційне явище, що становить загрозу праву власності, корпоративним правам, економічній безпеці, правовій визначеності та верховенству права. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах воєнного стану рейдерські ризики істотно посилюються через переміщення власників, керівників і працівників підприємств, втрату або обмежений доступ до первинних документів, ускладнення роботи з державними реєстрами, використання електронних підписів, цифрових документів, нотаріальних і реєстраційних процедур, а також через можливість приховування реального механізму незаконного переходу контролю над активами.

У статті обґрунтовано, що криміналістична характеристика рейдерства має охоплювати типові способи підготовки, вчинення та приховування незаконного заволодіння майном або корпоративними правами, коло типових учасників, роль службових осіб, державних реєстраторів, нотаріусів, юридичних радників, підставних осіб, а також документальні, цифрові, реєстраційні, корпоративні, фінансові й комунікаційні сліди. Особливу увагу приділено цифровим слідам рейдерства: електронним документам, електронним підписам, журналам доступу до реєстрів, метаданим, електронному листуванню, банківським електронним операціям та цифровому ланцюгу збереження доказів.

Наукова новизна статті полягає у формуванні комплексної моделі протидії рейдерству, в якій криміналістичні засоби виявлення і документування рейдерських схем поєднуються зі стандартами доказування, вимогами допустимості доказів, процесуальної доброчесності, судового контролю та інституційного забезпечення верховенства права. Обґрунтовано, що доказування у провадженнях цієї категорії не може обмежуватися формальним встановленням окремої реєстраційної дії, наявності документа або зміни корпоративного контролю. Воно має охоплювати весь механізм незаконного переходу контролю над активом, роль кожного учасника, походження документів і цифрових даних, причинний зв'язок, розмір шкоди, форму вини, мотив і добросовісність або недобросовісність набуття прав.

Ключові слова: рейдерство, досудове розслідування, криміналістична характеристика, криміналістична протидія, доказування, стандарти доказування, допустимість доказів, цифрові докази, спеціальні знання, воєнний стан, судовий контроль, суддівська незалежність, верховенство права.

Serhieieva D.B. Raiding: criminalistic aspects of counteraction, standards of proof and judicial-institutional guarantees of the rule of law.

The article examines raiding as a complex criminal law, criminal procedural, criminalistic and judicial-institutional phenomenon that poses a threat to property rights, corporate rights, economic security, legal certainty and the rule of law. The relevance of the topic is determined by the fact that, under martial law, raiding risks are significantly intensified due to the displacement of owners, managers and employees of enterprises, the loss of or restricted access to primary documents, complications in working with state registers, the use of electronic signatures, digital documents, notarial and registration procedures, as well as the possibility of concealing the real mechanism of the unlawful transfer of control over assets.

The article substantiates that the criminalistic characteristics of raiding should cover typical methods of preparation, commission and concealment of the unlawful seizure of property or corporate rights,

the range of typical participants, the role of officials, state registrars, notaries, legal advisers, nominal persons, as well as documentary, digital, registration, corporate, financial and communication traces. Particular attention is paid to digital traces of raiding, including electronic documents, electronic signatures, access logs to registers, metadata, electronic correspondence, electronic banking transactions and the digital chain of custody of evidence.

The scientific novelty of the article lies in the development of a comprehensive model for counteracting raiding, in which criminalistic means of detecting and documenting raiding schemes are combined with standards of proof, requirements for the admissibility of evidence, procedural integrity, judicial control and institutional safeguarding of the rule of law. It is substantiated that proof in criminal proceedings of this category cannot be limited to the formal establishment of a separate registration action, the existence of a document or a change in corporate control. It must cover the entire mechanism of the unlawful transfer of control over an asset, the role of each participant, the origin of documents and digital data, causation, the amount of damage, the form of guilt, motive, and the good faith or bad faith acquisition of rights.

Key words: raiding, pre-trial investigation, criminalistic characteristics, criminalistic counteraction, proof, standards of proof, admissibility of evidence, digital evidence, special knowledge, martial law, judicial control, judicial independence, rule of law.

Постановка проблеми. Рейдерство є однією з найбільш небезпечних форм протиправного посягання на власність, корпоративні права, стабільність господарського обороту та належне функціонування правових інститутів держави. Його небезпека полягає не лише в незаконному заволодінні майном підприємства, установи чи організації, а й у підриві правової визначеності, довіри до державних реєстрів, нотаріальних процедур, судового захисту та гарантій права власності [2; 4; 13; 14; 46; 54].

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах воєнного стану. Переміщення власників, керівників і працівників підприємств, обмежений доступ до документів, архівів, серверів і реєстрів, а також ускладнення роботи органів державної влади створюють додаткові ризики незаконного використання корпоративних, реєстраційних, нотаріальних і судових процедур для приховування реального механізму переходу контролю над активами [49; 52; 53].

У таких умовах рейдерство становить загрозу не лише приватним інтересам власників чи учасників юридичних осіб, а й економічній безпеці держави, стабільності підприємництва, збереженню виробничого потенціалу та довірі до судової влади. Тому протидія рейдерству має охоплювати захист добросовісного власника, недопущення свавільного втручання у право власності та забезпечення правової визначеності [17; 25; 51; 58].

Доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства не може зводитися до формального встановлення факту зміни власника, керівника чи складу учасників підприємства. Необхідно встановити спосіб незаконного переходу контролю над активом, роль кожного учасника, походження документів, причинний зв'язок, розмір шкоди, форму вини, мотив, мету, а також добросовісність або недобросовісність набуття відповідних прав [3; 22; 23; 25; 37; 59].

Складність рейдерських схем не виправдовує зниження стандартів доказування. Навпаки, вона посилює значення належності, допустимості, достовірності й достатності доказів, процесуальної доброчесності, мотивованості процесуальних рішень і судового контролю. Воєнний стан ускладнює виявлення, фіксацію, збереження та оцінку доказів, але не скасовує вимог законності, розумності строків, допустимості доказів, пропорційності втручання у право власності та ефективного судового контролю [19; 25; 27; 33; 34; 44; 49; 52].

Отже, актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного осмислення рейдерства на перетині кримінального процесу, криміналістики, доказування, судового контролю та судово-інституційних гарантій верховенства права. Ефективна протидія рейдерству в умовах воєнного стану можлива лише за умови поєднання належного предмета доказування, високих стандартів допустимості доказів, процесуальної доброчесності, змістовного судового контролю та реального забезпечення верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика рейдерства досліджувалася у кількох взаємопов'язаних напрямах. У працях, присвячених сутності рейдерства, його причинам і засобам протидії, це явище розглядається як форма протиправного перерозподілу власності, незаконного заволодіння майном або корпоративним контролем [2; 4; 13; 14; 54].

Криміналістичні аспекти рейдерства розкрито через характеристику типових способів підготовки, вчинення та приховування таких посягань, їх слідову картину, коло учасників і типові слідчі ситуації [1; 5; 15; 20; 21; 46; 53].

Окремий блок наукових джерел становлять праці з кримінального процесуального доказування, стандартів доказування, допустимості доказів і процесуальної доброчесності [3; 22; 23; 25; 27;

37; 44; 59]. Значення цифрових доказів, спеціальних знань, експертної взаємодії та цифрової криміналістики висвітлено у працях, присвячених електронним доказам, цифровим слідам і новітнім технологіям у доказуванні [6; 26; 28; 35; 36; 42; 43].

Значна увага в сучасній літературі приділяється також особливостям кримінального провадження в умовах воєнного стану, захисту прав суб'єктів господарювання, судовому контролю, суддівській незалежності та верховенству права [24; 32; 34; 39; 48; 49; 51; 56; 58]. Водночас комплексне поєднання криміналістичної характеристики рейдерства, стандартів доказування, цифрових слідів, умов воєнного стану, судового контролю та судово-інституційних гарантій верховенства права потребує подальшого наукового осмислення.

Метою цієї статті є наукове обґрунтування криміналістичних, доказових і судово-інституційних засад протидії рейдерству в умовах воєнного стану, а також визначення оптимальної моделі поєднання криміналістичної характеристики рейдерських посягань, стандартів доказування, цифрових і документальних слідів, судового контролю, суддівської незалежності та гарантій верховенства права.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: визначити правову природу рейдерства як складного протиправного явища, що посягає на власність, корпоративні права, економічну безпеку, правову визначеність і верховенство права; охарактеризувати основні криміналістичні ознаки рейдерства, зокрема типові способи підготовки, вчинення та приховування незаконного заволодіння майном або корпоративними правами; розкрити зміст предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства з урахуванням необхідності встановлення не лише факту зміни контролю над активом, а й усього механізму його незаконного переходу; проаналізувати значення документальних, реєстраційних, корпоративних, фінансових, комунікаційних і цифрових слідів для виявлення, фіксації та доказування рейдерських схем; визначити стандарти допустимості, належності, достовірності й достатності доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії; оцінити роль судового контролю у забезпеченні законності доказування, захисту права власності, прав суб'єктів господарювання та недопущенні використання кримінального провадження як інструменту неправомірного тиску; розкрити значення суддівської незалежності як судово-інституційної гарантії верховенства права та водночас визначити межі належної відповідальності суддів у випадках використання судових процедур у рейдерських схемах; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення криміналістичної, процесуальної та судово-інституційної практики протидії рейдерству в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, підзаконних нормативно-правових актів щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій та судових експертиз, а також наукові праці з проблем рейдерства, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, кримінального процесуального доказування, цифрових доказів, спеціальних знань, судового контролю, суддівської незалежності та особливостей кримінального провадження в умовах воєнного стану [1–60].

Методологічну основу статті становить сукупність загальнонаукових, спеціально-юридичних і криміналістичних методів. Діалектичний метод використано для дослідження рейдерства як динамічного протиправного явища, що змінюється під впливом воєнного стану, цифровізації правовідносин і трансформації способів незаконного заволодіння майном та корпоративними правами. Системно-структурний метод дав змогу розглянути рейдерство у взаємозв'язку кримінально-правових, кримінальних процесуальних, криміналістичних і судово-інституційних засобів протидії. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативних засад доказування, допустимості доказів, судового контролю, проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань та забезпечення прав учасників кримінального провадження [11; 12; 17; 19]. Логіко-семантичний метод використано для уточнення змісту понять «рейдерство», «криміналістична характеристика», «предмет доказування», «цифрові докази», «стандарти доказування», «судовий контроль» і «судово-інституційні гарантії». Криміналістичний аналіз застосовано для визначення типових способів підготовки, вчинення та приховування рейдерських посягань, їх документальних, реєстраційних, корпоративних, фінансових, комунікаційних і цифрових слідів, а також типових слідчих ситуацій [1; 5; 15; 20; 21; 46; 53; 55; 57]. Метод правового моделювання використано для формування комплексної моделі протидії рейдерству, яка поєднує криміналістичні засоби виявлення й документування, стандарти доказування, допустимість доказів, судовий контроль, суддівську незалежність і гарантії верховенства права [24; 25; 27; 34; 39; 51; 58].

Порівняльно-аналітичний метод дав змогу зіставити різні наукові підходи до розуміння рейдерства, доказування, цифрових доказів, спеціальних знань і судового контролю. Узагальнення використано для формулювання висновків щодо необхідності забезпечення належного балансу

між ефективністю кримінального провадження, захистом права власності, процесуальною доброчесністю та верховенством права в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. ***Рейдерство як загроза власності, економічній безпеці та верховенству права.*** Рейдерство є складним протиправним явищем, що не зводиться лише до незаконного заволодіння майном підприємства, установи чи організації. Його зміст охоплює посягання на власність, корпоративні права, управління юридичною особою, стабільність господарського обороту та довіру до правових механізмів захисту майнових інтересів. У науковій літературі рейдерство розглядається як форма протиправного перерозподілу власності, що може поєднувати корпоративні, реєстраційні, адміністративні, фінансові, судові та кримінальні засоби досягнення незаконного контролю над активами [2; 4; 13; 14; 54].

Особливість рейдерства полягає в тому, що воно часто має зовні формалізований характер. Незаконне заволодіння майном або корпоративними правами може прикриватися рішеннями загальних зборів, договорами, довіреностями, реєстраційними діями, нотаріальними посвідченнями, судовими рішеннями чи іншими юридично значущими документами. Саме тому криміналістичне й процесуальне значення має не лише кінцевий результат – зміна власника, керівника або контролю над підприємством, а й увесь механізм підготовки, реалізації та легалізації такого переходу [1; 5; 21; 23; 46].

У цьому аспекті рейдерство становить загрозу не тільки приватним інтересам власника чи учасників юридичної особи. Воно підриває економічну безпеку, правову визначеність, стабільність державних реєстрів, довіру до нотаріальних і судових процедур, а також авторитет правосуддя. Тому протидія рейдерству має розглядатися як складова забезпечення верховенства права, захисту права власності та належного функціонування судово-інституційних гарантій [17; 25; 39; 51; 58].

В умовах воєнного стану рейдерські ризики істотно посилюються. Переміщення власників, керівників і працівників підприємств, втрата або обмежений доступ до документів, ускладнення доступу до реєстрів, архівів і серверів, а також зростання ролі електронних документів та електронних підписів створюють додаткові можливості для приховування незаконного переходу контролю над активами. За таких умов особливо небезпечними є спроби надати протиправним діям зовнішньої юридичної легітимності через реєстраційні, нотаріальні, корпоративні або судові процедури [49; 52; 53].

Отже, правова природа рейдерства полягає у поєднанні майнового, корпоративного, кримінального процесуального, криміналістичного та судово-інституційного вимірів. Ефективна протидія цьому явищу потребує не лише правильної кримінально-правової кваліфікації, а й встановлення реального механізму незаконного заволодіння, належного доказування, фіксації документальних і цифрових слідів, змістовного судового контролю та дотримання вимог верховенства права.

Криміналістична характеристика рейдерства в умовах воєнного стану. Криміналістична характеристика рейдерства охоплює систему відомостей про типові способи підготовки, вчинення й приховування протиправного заволодіння майном, корпоративними правами або контролем над підприємством. Її значення полягає в тому, що вона дає змогу визначити типові сліди, коло можливих учасників, джерела доказової інформації та першочергові напрями розслідування [1; 5; 15; 21; 46].

Підготовка рейдерського посягання зазвичай пов’язана зі збиранням інформації про майновий стан підприємства, його корпоративну структуру, склад учасників, керівні органи, боргові зобов’язання, реєстраційні дані, судові спори та внутрішні управлінські конфлікти. На цьому етапі можуть створюватися або використовуватися документи, що надалі слугують зовнішнім прикриттям незаконного переходу контролю над активом [13; 14; 20; 54].

Типові способи вчинення рейдерства можуть охоплювати маніпулювання корпоративними рішеннями, використання підроблених або сумнівних документів, незаконні чи неправомірно ініційовані реєстраційні дії, зловживання довіреностями, нотаріальними процедурами, фінансовими операціями або судовими механізмами. При цьому зовнішня юридична форма таких дій нерідко використовується для легалізації фактичного незаконного контролю над підприємством [4; 10; 22; 23; 51; 53].

До типових учасників рейдерських схем можуть належати організатори, виконавці, пособники, підставні особи, представники приватних структур, юридичні радники, службові особи, державні реєстратори, нотаріуси, а в окремих випадках – особи, які сприяють використанню адміністративних або судових процедур у неправомірних цілях. Криміналістичне значення має не лише встановлення кожного учасника, а й визначення його ролі у підготовці, реалізації або приховуванні рейдерської схеми [5; 15; 21; 46; 51].

Способи приховування рейдерства здебільшого пов’язані з наданням протиправним діям зовнішньої правомірності. Це може проявлятися у використанні формально належно оформлених до-

кументів, реєстраційних записів, корпоративних рішень, договорів, довіреностей, нотаріальних посвідчень, судових актів або фінансових операцій. Тому завдання розслідування полягає не лише у перевірці наявності документа, а й у встановленні його походження, достовірності, зв'язку з іншими доказами та ролі в загальному механізмі незаконного заволодіння [3; 22; 23; 27; 44].

Типовими слідами рейдерства є документальні, реєстраційні, корпоративні, фінансові, комунікаційні та цифрові сліди. До документальних джерел можуть належати установчі документи, протоколи загальних зборів, договори, довіреності, реєстраційні заяви, нотаріальні документи, банківські матеріали, судові документи, службове й корпоративне листування. Їх доказове значення залежить від належного вилучення, фіксації, перевірки та оцінки у сукупності з іншими доказами [6; 12; 16; 43; 48].

Особливого значення набувають цифрові сліди: електронні документи, електронні підписи, журнали доступу до державних реєстрів, метадані файлів, електронне листування, банківські електронні операції, дані інформаційних систем та цифровий ланцюг збереження доказів. У кримінальному провадженні вони мають оцінюватися з урахуванням способу їх отримання, цілісності, походження, автентичності та зв'язку з іншими доказами [26; 28; 35; 36; 42; 43].

В умовах воєнного стану криміналістична характеристика рейдерства набуває додаткових ознак. Переміщення власників, керівників і працівників підприємств, втрата або обмежений доступ до документів, ускладнення доступу до реєстрів, серверів і приміщень, а також потреба в оперативному реагуванні підвищують значення цифрової фіксації, швидкого збереження документів і своєчасного судового контролю [49; 52; 53].

На початковому етапі розслідування типовими є ситуації, коли незаконна реєстраційна дія вже відбулася; документи, на підставі яких її проведено, мають сумнівне походження; фактичний контроль над підприємством змінено; частина доказів перебуває у володінні реєстраторів, нотаріусів, банків, органів управління підприємства або третіх осіб. У таких випадках першочергового значення набувають тимчасовий доступ до речей і документів, забезпечення збереження цифрових даних, допити ключових осіб, призначення експертиз, арешт майна чи корпоративних прав та заборона подальших реєстраційних дій [20; 24; 48; 50; 51; 56].

Отже, криміналістична характеристика рейдерства в умовах воєнного стану має бути орієнтована на встановлення реального механізму незаконного переходу контролю над активом. Її ядро становлять способи підготовки, вчинення й приховування посягання, коло учасників, документальні та цифрові сліди, реєстраційні дії, фінансові операції, корпоративне листування і типові слідчі ситуації, що визначають напрями доказування та тактику розслідування.

Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства має визначатися з урахуванням складної природи цього явища. Йдеться не лише про встановлення факту зміни власника, керівника, складу учасників або контролю над підприємством, а про з'ясування всього механізму незаконного заволодіння майном чи корпоративними правами [3; 22; 23; 46; 59].

До основних груп обставин, які підлягають доказуванню, належать: факт незаконного заволодіння майном, корпоративними правами або контролем над підприємством; спосіб підготовки та реалізації рейдерської схеми; роль кожного учасника; незаконність реєстраційних, нотаріальних, корпоративних, фінансових чи інших юридично значущих дій; використання підроблених, недостовірних або неправомірно отриманих документів; походження документів і цифрових даних; розмір заподіяної шкоди; причинний зв'язок між діями учасників і наслідками; форма вини, мотив і мета; добросовісність або недобросовісність набуття прав [19; 22; 23; 25]. Оцінка добросовісності набуття прав має здійснюватися з урахуванням походження документів, обізнаності набувача про спірність активу, зв'язків між учасниками схеми, послідовності реєстраційних, корпоративних і фінансових дій, а також часу та умов набуття відповідних прав.

Особливого значення набуває встановлення зв'язку між окремими діями учасників схеми. У справах про рейдерство окремий документ, реєстраційний запис, нотаріальна дія чи корпоративне рішення можуть мати зовні правомірний вигляд, однак у сукупності з іншими доказами свідчити про незаконний перехід контролю над активом. Тому доказування має бути спрямоване на перевірку не лише форми відповідних дій, а й їх реального змісту, походження, мети та наслідків [1; 5; 21; 46].

Важливим елементом предмета доказування є обставини, що впливають на кримінально-правову кваліфікацію, обрання заходів забезпечення кримінального провадження, арешт майна чи корпоративних прав, заборону реєстраційних дій, повідомлення про підозру та інші процесуальні рішення. Такі рішення мають ґрунтуватися на достатній сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, а не на припущеннях або формальному посиланні на корпоративний конфлікт [25; 27; 34; 37; 44].

Отже, предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства має комплексний характер. Він охоплює майнові, корпоративні, реєстраційні, документальні, цифрові, фінансові, суб'єктні та причинно-наслідкові обставини, які у своїй сукупності дають змогу встановити реальний механізм незаконного заволодіння активом і забезпечити законність подальших процесуальних рішень.

Стандарти доказування та процесуальна доброчесність у справах про рейдерство. Стандарти доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства мають ключове значення, оскільки такі провадження часто пов'язані зі складними корпоративними, реєстраційними, фінансовими та документальними схемами. Їх застосування забезпечує перехід від формального встановлення окремих юридичних фактів до з'ясування реального механізму незаконного заволодіння майном або корпоративними правами [3; 22; 23; 59].

На початкових етапах провадження особливого значення набувають стандарти обґрунтованої підозри та достатньої підстави. Вони мають забезпечувати, щоб повідомлення про підозру, обрання заходів забезпечення кримінального провадження, арешт майна чи корпоративних прав, тимчасовий доступ до речей і документів та інші процесуальні рішення ґрунтувалися не на припущеннях, а на сукупності фактичних даних, достатніх для відповідного етапу кримінального провадження [19; 30; 37].

У справах про рейдерство доказування не може обмежуватися наявністю реєстраційного запису, корпоративного рішення, договору, довіреності чи іншого документа. Необхідно встановити походження таких документів, спосіб їх отримання або створення, зв'язок із діями конкретних осіб, відповідність реальній волі власників чи учасників юридичної особи, а також їх роль у загальному механізмі незаконного переходу контролю над активом [21; 22; 23; 46].

Допустимість доказів у цій категорії проваджень має оцінюватися з урахуванням законності способу їх отримання, належної процесуальної форми, дотримання прав учасників провадження, автентичності документальних і цифрових даних та можливості їх перевірки. Порушення процесуального порядку отримання доказів або ігнорування вимог судового контролю створює ризик не лише втрати доказового значення відповідних матеріалів, а й підриву довіри до результатів розслідування [19; 27; 34; 44; 47].

Належність, достовірність і достатність доказів мають визначатися через їх здатність у сукупності підтвердити обставини, що входять до предмета доказування: факт незаконного заволодіння, спосіб реалізації схеми, роль кожного учасника, незаконність реєстраційних, нотаріальних або корпоративних дій, розмір шкоди, причинний зв'язок, форму вини, мотив, мету, а також добросовісність чи недобросовісність набуття прав [3; 22; 23; 25; 59].

Процесуальна доброчесність у справах про рейдерство означає, що кримінальне провадження не може використовуватися як інструмент корпоративного тиску, перерозподілу активів або блокування господарської діяльності. Ефективність протидії рейдерству має досягатися не шляхом зниження стандартів доказування, а через належне збирання, перевірку й оцінку доказів, змістовний судовий контроль і дотримання прав учасників провадження [25; 27; 34; 44].

Отже, стандарти доказування у справах про рейдерство є процесуальним виявом верховенства права. Вони забезпечують баланс між необхідністю ефективного розслідування, захистом права власності, правами суб'єктів господарювання та недопущенням свавільного втручання у приватноправові відносини під виглядом кримінального переслідування [17; 25; 39; 58].

Цифрові докази, спеціальні знання та експертна взаємодія у розслідуванні рейдерства. У розслідуванні рейдерства цифрові докази мають істотне значення, оскільки значна частина таких посягань пов'язана з електронними документами, електронними підписами, реєстраційними діями, банківськими електронними операціями та цифровими комунікаціями між учасниками. Саме ці дані часто дають змогу встановити послідовність дій, коло причетних осіб, джерела походження документів і механізм незаконного переходу контролю над активом [26; 28; 35; 36].

До найбільш значущих цифрових слідів у справах про рейдерство належать електронні документи, кваліфіковані електронні підписи, журнали доступу до державних реєстрів, метадані файлів, електронне листування, дані інформаційних систем, цифрові сліди нотаріальних і реєстраційних дій, а також відомості про банківські електронні операції. Їх доказове значення залежить від належного способу отримання, фіксації, збереження, перевірки цілісності та встановлення зв'язку з іншими доказами [35; 36; 42; 43].

Особливого значення набуває цифровий ланцюг збереження доказів, який має забезпечувати можливість перевірки походження цифрових даних, незмінності їх змісту, умов доступу до них і способу подальшого використання у кримінальному провадженні. Порушення цього ланцюга може поставити під сумнів достовірність або допустимість відповідних доказів [27; 28; 35; 44]. Для забезпечення належності й допустимості цифрових доказів важливо фіксувати джерело їх похо-

дження, час і спосіб отримання, особу, яка здійснювала вилучення або копіювання, технічні умови збереження, а також незмінність відповідних даних протягом кримінального провадження.

Спеціальні знання у справах про рейдерство необхідні для перевірки справжності документів, підписів, електронних даних, фінансових операцій, технічних параметрів файлів і реєстраційних дій. У цьому контексті важливу роль відіграють почеркознавчі, технічні, комп'ютерно-технічні, економічні та інші судові експертизи, а також участь спеціалістів під час виявлення, вилучення й попереднього аналізу цифрових та документальних слідів [6; 7; 12; 42].

Експертна взаємодія має бути спрямована не лише на підтвердження або спростування справжності окремого документа чи підпису, а й на встановлення їх місця у загальній рейдерській схемі. Важливим є зіставлення результатів експертних досліджень із реєстраційними даними, корпоративними документами, банківськими операціями, електронним листуванням і показаннями учасників провадження [6; 12; 16; 43].

Отже, цифрові докази та спеціальні знання є необхідними елементами доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства. Водночас їх використання має відповідати вимогам законності, допустимості доказів, процесуальної доброчесності, судового контролю та верховенства права.

Слідчі, негласні слідчі (розшукові) дії та тактичні операції у провадженнях щодо рейдерства. У кримінальних провадженнях щодо рейдерства слідчі, негласні слідчі (розшукові) дії та тактичні операції мають бути спрямовані на встановлення реального механізму незаконного заволодіння майном, корпоративними правами або контролем над підприємством. Їх значення полягає не лише в отриманні окремих доказів, а й у відтворенні послідовності дій учасників рейдерської схеми, перевірці походження документів, реєстраційних дій, фінансових операцій і цифрових слідів [18; 40; 55; 57].

Першочергове значення мають огляд документів, тимчасовий доступ до речей і документів, обшук, допити потерпілих, свідків, службових осіб, реєстраторів, нотаріусів та інших осіб, які можуть володіти інформацією про підготовку, реалізацію або приховування рейдерської схеми. Окрему роль відіграють отримання даних із державних реєстрів, огляд електронних інформаційних систем, вилучення цифрових носіїв, фіксація електронного листування, банківських операцій і корпоративної документації [19; 48; 51].

Призначення судових експертиз є необхідним у випадках перевірки справжності підписів, документів, електронних даних, фінансових операцій, технічних параметрів файлів або дій в інформаційних системах. Почеркознавчі, технічні, комп'ютерно-технічні, економічні та інші експертні дослідження дають змогу перевірити достовірність доказової інформації та її зв'язок із загальним механізмом незаконного переходу контролю над активом [6; 7; 12; 42].

Негласні слідчі (розшукові) дії можуть використовуватися лише у межах і порядку, визначених законом. Їх результати набувають доказового значення за умови належного процесуального оформлення, дотримання підстав проведення, меж дозволу, правил фіксації та подальшої перевірки. Порушення цих вимог створює ризик недопустимості отриманих матеріалів [11; 40; 45; 47; 60].

Тактичні операції у справах про рейдерство мають забезпечувати узгоджене проведення слідчих і процесуальних дій: швидке збереження документів і цифрових даних, встановлення учасників схеми, перевірку реєстраційних та нотаріальних дій, накладення арешту на майно чи корпоративні права, недопущення подальших незаконних реєстраційних змін. Водночас така тактика не може виходити за межі законності та пропорційності [18; 24; 34; 48; 57].

Отже, слідчі дії, НСРД і тактичні операції у провадженнях щодо рейдерства мають поєднувати ефективність розслідування з дотриманням допустимості доказів, належної процесуальної фіксації, судового контролю та прав учасників кримінального провадження. Саме така модель відповідає вимогам процесуальної доброчесності й верховенства права.

Особливості кримінального провадження щодо рейдерства в умовах воєнного стану. Воєнний стан істотно ускладнює кримінальне провадження щодо рейдерства, оскільки змінює фактичні умови виявлення, фіксації, збереження та перевірки доказів. Переміщення потерпілих, свідків, власників і керівників підприємств, обмежений доступ до офісів, архівів, серверів, реєстрів і первинних документів створюють ризики втрати доказової інформації та ускладнюють своєчасне встановлення механізму незаконного заволодіння активом [49; 52; 53].

Особливу небезпеку становлять ситуації, коли в умовах воєнного стану незаконний перехід контролю над підприємством маскується реєстраційними, корпоративними, нотаріальними або фінансовими діями. Втрата чи пошкодження первинних документів, використання електронних підписів, обмежений доступ до реєстрів і складність перевірки цифрових слідів можуть ускладнювати доказування походження документів, добросовісності набуття прав і ролі кожного учасника схеми [35; 36; 43; 53].

У таких провадженнях особливого значення набувають оперативне забезпечення збереження доказів, своєчасне отримання даних із реєстрів, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна та корпоративних прав, а також заборона подальших реєстраційних дій. Ці заходи мають застосовуватися не формально, а за наявності належного доказового обґрунтування і з дотриманням судового контролю [19; 24; 34; 48; 51].

Воєнний стан може впливати і на строки досудового розслідування, оскільки проведення слідчих дій, отримання документів, допит учасників провадження та призначення експертиз часто об'єктивно ускладнюються. Водночас такі обставини не скасовують вимог розумності строків, належної організації розслідування, мотивованості процесуальних рішень і процесуальної доброчесності [33; 38; 49; 52].

Отже, воєнний стан є чинником, що ускладнює, але не змінює правову природу доказування у справах про рейдерство. Ефективність розслідування має поєднуватися з вимогами законності, допустимості доказів, пропорційності втручання у право власності, захисту прав учасників провадження та змістовного судового контролю. Особливості реалізації зазначених криміналістичних і процесуальних засобів потребують окремого аналізу в умовах воєнного стану, який впливає на доступ до доказів, строки розслідування та можливості їх належної процесуальної фіксації.

Судовий контроль у забезпеченні допустимого доказування та захисту прав суб'єктів господарювання. Судовий контроль у кримінальних провадженнях щодо рейдерства є однією з ключових гарантій законності доказування, захисту права власності та недопущення свавільного втручання у господарську діяльність. Його значення зумовлене тим, що розслідування таких проваджень часто пов'язане з тимчасовим доступом до речей і документів, обшуком, арештом майна чи корпоративних прав, отриманням даних із реєстрів та використанням результатів негласних слідчих (розшукових) дій [24; 34; 48; 50; 51; 56].

Роль слідчого судді полягає не у формальному підтвердженні клопотань сторони обвинувачення, а в перевірці їх законності, обґрунтованості, необхідності та пропорційності. У справах про рейдерство це особливо важливо, оскільки процесуальні заходи можуть істотно впливати на діяльність підприємства, майнові права власників, права третіх осіб і стабільність корпоративного управління [48; 51; 58].

Під час вирішення питань тимчасового доступу, обшуку, арешту майна, арешту корпоративних прав або заборони реєстраційних дій слідчий суддя має оцінювати не лише потреби розслідування, а й ризики необґрунтованого блокування господарської діяльності. Такі заходи мають застосовуватися лише за наявності достатнього доказового обґрунтування та з урахуванням балансу між інтересами кримінального провадження і правами суб'єктів господарювання [19; 24; 34; 49; 51].

Окремого значення набуває судовий контроль за допустимістю доказів, отриманих унаслідок слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій. Порушення процесуального порядку їх проведення, неналежна фіксація, вихід за межі судового дозволу або недотримання прав учасників провадження можуть поставити під сумнів доказове значення отриманих матеріалів [11; 27; 40; 45; 47; 60].

Отже, судовий контроль у справах про рейдерство має бути змістовним, а не формальним. Він повинен одночасно запобігати безкарності рейдерських схем і необґрунтованому втручанню у право власності, забезпечуючи допустимість доказів, процесуальну доброчесність, пропорційність обмежень і реальне втілення верховенства права.

Суддівська незалежність, відповідальність суддів і судово-інституційні гарантії протидії рейдерству. Суддівська незалежність є необхідною гарантією справедливого суду, захисту права власності та верховенства права. Вона не є корпоративною перевагою суддів, а виступає інституційною умовою неупередженого вирішення спорів, недопущення свавільного втручання у майнові права та забезпечення довіри до судової влади [17; 25; 39; 58].

У справах, пов'язаних із рейдерством, значення суддівської незалежності посилюється, оскільки судові процедури можуть використовуватися як для захисту порушених прав, так і для зовнішньої легалізації незаконного заволодіння майном або корпоративними правами. Тому незалежний суд має бути гарантією протидії рейдерським схемам, а не інструментом їх прикриття [32; 39; 51].

Водночас незалежність суддів не означає безвідповідальності. Якщо судове рішення, процесуальна дія або інша поведінка судді стає елементом легалізації рейдерської схеми, такі обставини мають отримувати належну правову оцінку. Однак притягнення суддів до відповідальності можливе лише за умови дотримання належної процедури, високих стандартів доказування та недопущення використання відповідальності як засобу тиску на суд [32; 39]. Для правової оцінки таких випадків необхідно встановити не лише факт ухвалення судового рішення, а й його зв'язок із рейдерською схемою, характер можливої неправомірної поведінки, істотність наслідків і достатність доказів для відповідного виду юридичної відповідальності.

Баланс між незалежністю і відповідальністю суддів має будуватися на трьох засадах: гарантуванні неупередженості суду; належному доказуванні можливої неправомірної поведінки судді; ефективному захисті потерпілих від рейдерства. Саме таке поєднання забезпечує судово-інституційні гарантії протидії рейдерству та відповідає вимогам верховенства права.

Верховенство права як інтеграційна основа протидії рейдерству. Верховенство права є методологічною та ціннісною основою протидії рейдерству. Його значення полягає у забезпеченні правової визначеності, забороні свавільного втручання у право власності, гарантуванні доступу до суду, справедливої процедури та ефективного судового контролю [17; 25; 58].

У справах про рейдерство верховенство права вимагає, щоб держава не лише ефективно реагувала на незаконне заволодіння майном або корпоративними правами, а й діяла в межах належної правової процедури. Протидія рейдерству не може виправдовувати необґрунтоване обмеження права власності, блокування господарської діяльності або використання кримінального провадження як інструменту корпоративного тиску [25; 27; 34; 51].

Особливого значення набуває пропорційність процесуального втручання. Тимчасовий доступ, обшук, арешт майна чи корпоративних прав, заборона реєстраційних дій та використання результатів НСРД мають застосовуватися лише за наявності належного обґрунтування, із дотриманням прав учасників провадження та під змістовним судовим контролем [19; 24; 34; 48; 50].

Верховенство права безпосередньо пов'язане з добросовісністю доказування. Докази у справах про рейдерство мають бути належними, допустимими, достовірними й достатніми, а їх отримання – відповідати вимогам законності, процесуальної форми та поваги до прав людини. Порушення цих вимог підриває не лише доказову базу провадження, а й легітимність самої протидії рейдерству [25; 27; 44; 47; 59].

Отже, ефективна протидія рейдерству можлива лише за умови одночасного забезпечення процесуальної доброчесності, судового контролю, пропорційності втручання у право власності та поваги до прав учасників кримінального провадження. Саме верховенство права інтегрує криміналістичні, доказові, процесуальні та судово-інституційні засоби протидії рейдерству в єдину правову модель.

Напрями вдосконалення криміналістичної та процесуальної протидії рейдерству. Удосконалення протидії рейдерству має здійснюватися комплексно, з урахуванням криміналістичних, доказових, процесуальних і судово-інституційних аспектів цього явища.

По-перше, доцільним є розроблення спеціальної криміналістичної методики розслідування рейдерства в умовах воєнного стану, яка має охоплювати типові способи підготовки, вчинення і приховування посягань, слідчі ситуації початкового етапу та алгоритми першочергових процесуальних дій [1; 5; 15; 20; 21; 53].

По-друге, необхідно запровадити чіткий алгоритм невідкладного збереження документальних, реєстраційних і цифрових доказів, зокрема даних державних реєстрів, електронних підписів, метаданих, журналів доступу, банківських електронних операцій і корпоративного листування [35; 36; 42; 43].

По-третє, слід посилити експертну взаємодію під час розслідування рейдерських посягань, передусім шляхом своєчасного залучення спеціалістів і призначення почеркознавчих, технічних, комп'ютерно-технічних, економічних та інших експертиз [6; 7; 12; 42].

По-четверте, потребують уніфікації стандарти процесуальної фіксації електронних слідів, щоб забезпечити їх автентичність, цілісність, перевірюваність і допустимість у кримінальному провадженні [26; 28; 35; 44].

По-п'яте, необхідно вдосконалити практику арешту майна, корпоративних прав і заборони реєстраційних дій, забезпечивши баланс між потребою припинення рейдерської схеми та недопущенням необґрунтованого блокування господарської діяльності [19; 24; 34; 49; 51].

По-шосте, слід підвищити якість судового контролю за тимчасовим доступом, обшуком, арештом майна, використанням результатів НСРД та іншими процесуальними заходами. Такий контроль має бути змістовним, а не формальним [24; 34; 48; 50; 56].

По-сьоме, необхідно запобігати використанню воєнного стану як формального виправдання процесуальних порушень, затягування строків, недостатньої фіксації доказів або необґрунтованого обмеження прав учасників провадження [33; 38; 49; 52].

По-восьме, доцільно посилити стандарти доказування у справах про рейдерство, орієнтуючи розслідування не на формальне встановлення окремої реєстраційної дії, а на доведення реального механізму незаконного переходу контролю над активом [22; 23; 25; 27; 37; 59].

По-дев'яте, необхідно забезпечити належний захист прав суб'єктів господарювання, потерпілих, власників, добросовісних набувачів і третіх осіб, щоб кримінальне провадження не перетворювалося на засіб корпоративного тиску [49; 51; 58].

По-десяте, важливим є зміцнення судово-інституційних гарантій протидії рейдерству через поєднання суддівської незалежності, належної відповідальності суддів у разі зловживань, процесуальної доброчесності та верховенства права [25; 32; 34; 39; 58].

Отже, вдосконалення практики протидії рейдерству має ґрунтуватися на поєднанні ефективності розслідування, належного доказування, захисту права власності, змістовного судового контролю та дотримання верховенства права.

Висновки. Рейдерство є не лише посяганням на майно чи корпоративні права, а комплексною загрозою правовій визначеності, економічній безпеці, довірі до судової влади та верховенству права. Його суспільна небезпечність полягає у здатності використовувати формально правові механізми для досягнення протиправного результату.

Криміналістична характеристика рейдерства має ключове значення для побудови ефективної методики розслідування. Вона охоплює способи підготовки, вчинення і приховування посягання, типових учасників, документальні, реєстраційні, фінансові, комунікаційні та цифрові сліди.

Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства повинен охоплювати не лише факт зміни власника, керівника або корпоративного контролю, а весь механізм незаконного переходу активу, роль кожного учасника, походження документів, причинний зв'язок, розмір шкоди, форму вини, мотив і добросовісність набуття прав.

Цифрові докази є одним із центральних джерел доказової інформації у справах про рейдерство. Електронні документи, електронні підписи, журнали доступу до реєстрів, метадані, електронне листування та банківські операції мають доказове значення лише за умови належного отримання, фіксації, збереження й перевірки.

Воєнний стан об'єктивно ускладнює виявлення, фіксацію та оцінку доказів у провадженнях щодо рейдерства, однак не скасовує вимог законності, розумності строків, мотивованості процесуальних рішень, допустимості доказів і судового контролю.

Судовий контроль у справах про рейдерство має бути змістовним, а не формальним. Він повинен забезпечувати баланс між ефективністю розслідування, потребою збереження доказів, захистом права власності та недопущенням необґрунтованого втручання у господарську діяльність.

Суддівська незалежність є судово-інституційною гарантією справедливого суду й захисту права власності, але вона не означає безвідповідальності. У випадках використання судових процедур для легалізації рейдерських схем відповідальність суддів має ґрунтуватися на належній процедурі та високих стандартах доказування.

Удосконалення протидії рейдерству потребує розроблення спеціальної криміналістичної методики розслідування в умовах воєнного стану, уніфікації підходів до збереження цифрових і реєстраційних доказів, посилення експертної взаємодії, підвищення якості судового контролю та забезпечення процесуальної доброчесності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березняк В.С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/499.
2. Бєліков О. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення. *Юридичний журнал*. 2007. № 4. С. 105–109.
3. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
4. Гега П.Т., Пустовіт В.А. Сутність протиправного перерозподілу та відчуження власності в Україні (рейдерство). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2013. № 1. С. 29–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_1_6.
5. Гусєва В.О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/241da030-435b-4bc9-93be-658af345972d.
6. Гусєва В.О., Стеценко С.В. Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FTpsek_2024_3_6.pdf&P21DBN=UJRN.
7. Довжаниця Р.О. Дослідження рукописів психічно хворих осіб під час судової почеркознавчої експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 31 (1). С. 35–43. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-35.

8. Дульський О.Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 458 с.
9. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.
10. Іваненко Д.Д., Мойсеєнко А.С. Тенденції розвитку антирейдерського законодавства України протягом 2016–2022 рр. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. URL: https://lsej.org.ua/5_2023/33.pdf.
11. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Мінфіну України, ДПС України, Мін'юсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /v0114900-12.
12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.
13. Кальман О.Г., Погорецький М.А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2009. № 3. С. 150–160.
14. Камлик М.І., Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 17. С. 69–88. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fboz_2007_17_6.pdf&P21DBN=UJRN.
15. Кікінчук В.В., Гусєва В.О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): наук.-метод. реком. Харків: ХНУВС, 2020. 58 с.
16. Коваленко А.В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page.
18. Криміналістична тактика: навч. посіб. / за ред. М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ: Алерта, 2017. 244 с.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
20. Кубарєв І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Małopolskie.* 2022. № 3. С. 87–101. DOI: https://doi.org/10.15804/ksm20220305.
21. Кушнір С.С. Аналіз елементів криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023а. № 11. С. 742–748. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/181. URL: https://lsej.org.ua/11_2023/181.pdf.
22. Кушнір С.С. Доказування в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації: дис. … д-ра філософії. Київ, 2025. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/36323.
23. Кушнір С.С. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Науковий вісник публічного та приватного права. 2024а. Вип. 1. С. 142–153. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.23.
24. Макаров М.А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.
25. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.
26. Погорецький М.А. Використання даних EncroChat у кримінальному провадженні: порівняльно-правовий та процесуальний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 223–229. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8. URL: http://lsej.org.ua/8_2025/48.pdf.
27. Погорецький М.А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчес-

ність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 60–82. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf.
28. Погорецький М.А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України.* 2025. № 9. С. 60–74. DOI: 10.33498/louu-2025-09-060. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_2025_9.
29. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf.
30. Погорецький М.А. Затримання підозрюваного: проблеми обґрунтування рішення. Юрид. радник. 2007. № 6 (20). С. 92–97.
31. Погорецький М.А. Підслідність та підвідомчість: проблеми теорії та практики справ. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Донецьк, 2003. Вип. 13. С. 103–106.
32. Погорецький М.А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 2. С. 223–234. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Pogoretskyi.pdf.
33. Погорецький М.А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право.ua.* 2023. № 4, ч. 2. С. 279–293. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf.
34. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4, ч. 3. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40.
35. Погорецький М.А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесуального доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 01, ч. 3. С. 115–125. ISSN 2788-6018. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.18. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353257.
36. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 5, ч. 3. С. 239–256. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf.
37. Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. Вісник кримінального судочинства. 2019. № 3. С. 31–42. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/31-42. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2019_POGORETSKIY_MITSKAN.pdf.
38. Погорецький М.А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1-2. С. 72-90. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90. URL: visnyk_krim_sud_1-2_22_240327_avt-72-90.pdf.
39. Погорецький М.А., Польовий О.Л., Яновська О.Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2014. 308 с. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8488.
40. Погорецький М.А., Старенький О.С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. Право України. 2018. № 8. С. 85–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9.
41. Погорецький М., Костюченко О. Місце та повноваження Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Право України. 2012. № 12. С. 35–41.
42. Сергєєва Д.Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 3. С. 234–247. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.36.
43. Сергєєва Д.Б. Виявлення і документування способів учинення службових правопорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.60. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/ view/344310.

44. Сергєєва Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 80–87. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/ article/view/708/625.
45. Сергєєва Д.Б. Дотримання верховенства права при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 92, ч. 5. С. 383–393. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.50.
46. Сергєєва Д.Б. Розслідування рейдерських захоплень у системі кримінальних правопорушень проти власності: процесуальні та криміналістичні проблеми. Вісник кримінального судочинства. 2026. № 1. С. 217–246. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/217-246. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/910/786.
47. Сергєєва Д.Б., Корильчук С.Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2025. № 3–4. С. 148–167. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167.
48. Сергєєва Д.Б., Циктіч В.М. Забезпечення слідчим суддею доказування під час надання дозволу на проведення тимчасового доступу до речей і документів. Вісник *кримінального судочинства.* 2021. № 3–4 (2020). С. 43–57. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/67.
49. Старенький О.С. Захист прав суб'єктів господарювання у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: проблеми правозастосування та напрями вдосконалення законодавства України. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 123–148. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/123-148.
50. Судовий контроль у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2015. 88 с.
51. Сухачова І.О. Прокурорське процесуальне керівництво і судовий контроль у забезпеченні верховенства права у кримінальних провадженнях щодо рейдерських захоплень. *Вісник кримінального судочинства.* 2026. № 1. С. 274–312. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/274-312. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/912/788.
52. Таран О.В. Нормативне регулювання початку досудового розслідування в умовах воєнного стану. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 3–4. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/144-152.
53. Цуцкіридзе М.С. Розслідування протиправного заволодіння промисловими та сільськогосподарськими підприємствами в умовах воєнного стану. *Вісник кримінального судочинства.* 2026. № 1. С. 335–362. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/335-362. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/914/790.
54. Чернявський С.С. Поняття та сутність рейдерства. Стан і перспективи поширення цього явища в Україні. Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: зб. метод. рек. / С.С. Чернявський, О.Є. Користін, Я.В. Монастирський; за заг. ред. П.В. Коляди. Київ: УВПД ГШ МВС України, 2010. С. 96–144.
55. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
56. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 480 с.
57. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
58. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Харків: Право, 2011. 472 с.
59. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажіський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. Харків: Право, 2012. С. 247–308. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20794.
60. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. Вісник Луганського ін-ту внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Сергєєва Д.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.12
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.38

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ АДВОКАТА ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У ФОРМІ УГОД СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

Сіроткіна-Бут М.В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного права
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0001-7897-409X

Сіроткіна-Бут М.В. Проблемні питання правового регулювання участі адвоката під час реалізації права на компроміс у формі угод сторонами кримінально-правового конфлікту.

У статті досліджуються проблемні питання правового регулювання участі адвоката як представника потерпілого та як захисника підозрюваного чи обвинуваченого при реалізації права на компроміс у формі угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості.

Актуальність теми зумовлена поширенням застосування примирних процедур (у статті увага зосереджена лише на деяких з них, зокрема угоді про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та угоді між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості) у сучасному кримінальному процесі України та необхідністю підвищення ефективності реалізації принципу змагальності та диспозитивності за участю адвоката при реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту у кримінальному провадженні. При відносному законодавчому врегулюванні діяльності адвоката у цих особливих порядках кримінального провадження у формі угод виникають прогалини як законодавчого характеру у Кримінальному процесуальному кодексі України, так і питання правозастосовного характеру у самій діяльності адвокатів як представників чи захисників сторін кримінально-правового конфлікту при укладенні угод.

Проаналізовано норми кримінального процесуального законодавства, судову практику щодо проблемних питань реалізації права на захист при укладенні та затвердженні угод. Особливу увагу приділено забезпеченню права на захист потерпілому та підозрюваному чи обвинуваченому при укладенні і затвердженні угод про примирення та про визнання винуватості, запропоновано автором статті пропозиції до кримінального процесуального законодавства щодо нормативного вдосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України в контексті правового регулювання участі адвоката під час реалізації права на компроміс у формі угод сторонами кримінально-правового конфлікту.

Акцентовано увагу на тому, що саме на адвоката, як захисника чи представника, покладено обов'язок бути гарантом дотримання прав як потерпілого, так і підозрюваного чи обвинуваченого забезпечити добровільність укладення угод, реалізуючи своє право на компроміс у кримінальному провадженні.

Ключові слова: адвокат, представник, захисник, право на компроміс, угода про примирення, угода про визнання винуватості, кримінально-правовий конфлікт, право на захист, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.

Sirotkina-But M.V. Problematic issues of legal regulation of the participation of a lawyer during the exercise of the right to compromise in the form of agreements by the parties to a criminal-legal conflict.

The article examines problematic issues of legal regulation of the participation of a lawyer as a representative of the victim and as a defender of the suspect or accused in the exercise of the right to compromise in the form of a reconciliation agreement or a plea agreement.

The relevance of the topic is due to the widespread use of conciliation procedures (the article focuses only on some of them, in particular, the reconciliation agreement between the victim and the suspect or accused and the plea agreement between the prosecutor and the suspect or accused) in the modern criminal process of Ukraine and the need to increase the effectiveness of the implementation of the principle of adversarial and dispositive nature with the participation of a lawyer in the exercise of the

right to compromise by the parties to a criminal-legal conflict in criminal proceedings. With the relative legislative regulation of the lawyer's activities in these special procedures of criminal proceedings in the form of agreements, gaps of both a legislative nature arise in the Criminal Procedure Code of Ukraine and issues of a law enforcement nature in the very activities of lawyers as representatives or defenders of the parties to a criminal legal conflict when concluding agreements.

The norms of criminal procedural legislation and judicial practice on problematic issues of exercising the right to defense when concluding and approving agreements are analyzed. Particular attention is paid to ensuring the right to defense of the victim and the suspect or accused when concluding and approving agreements on reconciliation and on admission of guilt, the author of the article proposes proposals to criminal procedural legislation on the normative improvement of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the context of legal regulation of the participation of a lawyer during the exercise of the right to compromise in the form of agreements by the parties to a criminal legal conflict.

Attention is focused on the fact that it is the lawyer, as a defender or representative, who is obliged to be the guarantor of the rights of both the victim and the suspect or accused, to ensure the voluntariness of concluding agreements, exercising their right to compromise in criminal proceedings.

Key words: lawyer, representative, defense attorney, right to compromise, settlement agreement, plea agreement, criminal law conflict, right to defense, victim, suspect, accused.

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному процесуальному праві України право на компроміс та його реалізація у формі угод сторонами кримінально-правового конфлікту (угода про примирення, угода про визнання винуватості) набули статусу одного з ключових механізмів оптимізації кримінального судочинства. Він спрямований на прискорення розгляду справ, розвантаження судової системи, відновлення порушених прав потерпілого та гуманізацію покарання. Водночас реалізація такого права безпосередньо пов'язана з участю адвоката як незалежного захисника прав, свобод та законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) та потерпілого. Під час практики застосування норм кримінального процесуального законодавства України виявлено низку суттєвих проблемних питань, пов'язаних саме з участю адвоката. Серед них чільне місце займають проблеми захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої допомоги учасникам кримінального провадження адвокатом.

Метою дослідження є розглянути проблемні питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому при реалізації останніми права на компроміс у формі угод про примирення чи про визнання винуватості.

Стан опрацювання. До питання удосконалення правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження звернено увагу науковців. Наукові дослідження з цього питання знаходимо у працях А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеєвої, І.В. Гловюк, С.В. Гончаренка, О. Гороха, Ю.М. Грошевого, Р.О. Ємельянова, З.А. Загиней-Заболотенко, Я.П. Зейкана, О.П. Кучинської, М.А. Погорецького, О.С. Старенького, Л.Д. Удалової, Ю.В. Циганюк, В.П. Шибіки, О.Г. Яновської, а також і у інших наукових та практичних публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Висвітлюючи питання реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні та проблем, що виникають за наявності або відсутності участі адвоката як захисника підозрюваного чи обвинуваченого або як представника потерпілого при досягненні компромісу сторонами кримінально-правового конфлікту, хочеться нагадати, що формами реалізації права на компроміс є: угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості та угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, медіація і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням [1, с. 1].

З огляду на тему досліджуваної статті, яка є досить масштабною, свою увагу зосереджу зокрема на питанні ролі захисника та представника при укладенні та затвердженні угод під час реалізації сторонами кримінально-правового конфлікту права на компроміс.

Багато у чому особливі порядки кримінального провадження на підставі угод є прагматичними та «виправданими в очікуваннях наслідків» як для самих сторін угоди так і для органів кримінальної юстиції. Однак процедура укладення угоди чи то про визнання винуватості, чи про примирення у кримінальному провадженні потребує спеціальних знань, а саме: потребує узгодженого покарання, наслідком укладання угоди є звуження прав на оскарження вироку, ухваленого на підставі угоди та ін. Такі суттєві обмеження прав для потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого у випадку її укладення та затвердження судом, зумовлюють необхідність участі захисника, представника сторін угоди.

Наслідки укладення та затвердження угод про примирення та про визнання винуватості передбачені приписами ст. 473 КПК України і вони є суттєвими.

Тому вагомим аргументом на користь участі адвоката як захисника, так і як представника, при укладенні угод є необхідність роз'яснення для їх сторін процедури укладення та правових наслідків їх затвердження судом та виконання, оскільки результатом невірного розуміння законодавчо передбаченої процедури укладення угоди може бути, наприклад, відмова від затвердження її судом (ч. 7 ст. 474 КПК України), а відповідно до ч. 8 ст. 474 КПК України повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається у разі повторної відмови судом у затвердженні угоди.

Розглядаючи угоди про примирення та про визнання винуватості, варто акцентувати увагу на тому, що законодавець визначив суб'єктів ініціативи права на компроміс. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України ініціювати угоду про примирення може лише потерпілий, підозрюваний чи обвинувачений, за винятком кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, де ініціювати угоду про примирення може лише потерпіла особа, її представник або її законний представник.

При ініціюванні угоди про визнання винуватості суб'єктами ініціативи є прокурор, підозрюваний чи обвинувачений (ч. 2 ст. 469 КПК України).

Як можна простежити із приписів положення статті 469 КПК України щодо суб'єктів ініціативи укладення угод законодавець навмисно обмежив їх коло, оскільки такі особливі порядки кримінального провадження як угоди потребують саме доброї волі та особистої ініціативи визначених законодавчо суб'єктів, адже застосування таких порядків вимагає значних поступок від усіх сторін кримінально-правового конфлікту: як від потерпілого, так і від підозрюваного чи обвинуваченого, а також і від держави (в особі уповноважених на це органів).

Отже захисник, представник (за винятком ініціювання угоди про примирення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, де таке право надано потерпілому, представнику та законному представнику) не наділені законодавчо правом ініціювати угоди. Вони лише можуть фахово порадити, подати ідею для сторони кримінально-правового конфлікту, яку представляють чи здійснюють захист, про можливість застосування такого особливого порядку кримінального провадження у вигляді угод та приймати активну участь у домовленостях щодо умов угоди.

Частина 1 ст. 469 КПК України поряд із захисником, представником передбачає залучення до домовленостей стосовно угоди про примирення й іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження за категоричним виключенням законодавцем з цього процесу слідчого, прокурора або судді. Цією іншою особою може бути медіатор.

Проте, судова практика ілюструє нам випадки іншого застосування процедури ініціювання та укладення угод сторонами кримінального провадження.

Так, наприклад, у кримінальній справі № 435/9125/13-к по обвинуваченню за ч. 2 ст. 190 КК України, у підготовчому засіданні було укладено угоду про примирення винного з потерпілим. Однак, судом було відмовлено у затвердженні угоди про примирення з мотивів того, що угода про примирення була укладена за ініціативи слідчого, який же і склав текст угоди і надав його сторонам угоди для підпису. Таким чином було порушено ч. 1 ст. 469 КПК України [2].

Ухвалою Менського районного суду Чернігівської області від 12 березня 2013 р. у справі № 738/308/13-к постановлено відмову у затвердженні угоди з огляду на сумніви щодо відповідності угоди фактичним обставинам та за наявності обґрунтованих підстав вважати, що укладення угоди не було добровільним, оскільки, перевіряючи угоду про примирення на відповідність її вимогам КПК та Кримінального кодексу України (КК), суд встановив, що угоду укладено з ініціативи слідчого, тобто особи, яка не може бути її ініціатором [3].

Аналізуючи вищезазначені випадки із судової практики, варто нагадати, що законодавець приписами ч. 7 ст. 469 КПК України зобов'язує слідчого та прокурора проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення, однак не ініціювати таку угоду. За присутності адвоката під час укладення цієї угоди, який би роз'яснив сторонам наслідки ініціювання та складення її тексту слідчим для сторін (потерпілого та обвинуваченого чи підсудного), така угода про примирення не була б укладена та надана суду для затвердження.

Згідно ч. 4 ст. 58 КПК України представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. До таких прав, які не можна реалізувати безпосередньо представнику потерпілого, належить і право примиритися з підозрюваним чи обвинуваченим та укласти угоду про примирення (крім передбаченого законодавцем права на

ініціювання угоди про примирення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, де таку угоду можна ініціювати і за ініціативою представника, законного представника – ч. 1 ст. 469 КПК України).

Однак, вироком Подільського районного суду м. Києва від 14 листопада 2013 року у справі № 758/13946/13-к, затверджено угоду про примирення між обвинуваченим С. та потерпілим С., який, за даними кримінального провадження, є фізичною особою-підприємцем. При цьому всупереч положенням ч. 4 ст. 58 КПК України угоду про примирення укладено та підписано не потерпілим, а представником потерпілого О. Поряд з цими документами, які б підтверджували повноваження О. як представника потерпілого, до матеріалів судового провадження не приєднано [4].

Важливою для застосування є законодавчо обумовлена гарантія щодо обов'язкової участі захисника у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. У пункті 9 ч. 2 ст. 52 КПК України передбачено обов'язкову участь захисника у вищезазначеному випадку з моменту ініціювання укладення такої угоди.

Однак, у судовій практиці можемо спостерігати приклади формального застосування цієї норми кримінального процесуального закону. Зокрема, вироком Вижницького районного суду Чернівецької області від 02.10.2015 р. затверджено угоду від 14 вересня 2015 року про визнання винуватості між ОСОБА_2 та старшим прокурором прокуратури Вижницького району Чернівецької області ОСОБА_3 у кримінальному провадженні від 29.08.2015 року. У мотивувальній частині рішення районного суду зазначається, що підстав для відмови в затвердженні угоди про визнання винуватості, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України, не встановлено, однак захисник обвинуваченого участі у судовому засіданні не приймав, а вказівка на п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК в самому судовому рішенні відсутня [5].

Аналізуючи положення ч. 2 ст. 52 КПК України, можемо виявити значний дисбаланс у забезпеченні права на захист у разі укладення угоди про примирення для потерпілого, що на мою думку, є несправедливим. Тому пропоную доповнити ч. 4 ст. 56 КПК України необхідністю залучення представника потерпілого у разі укладення угоди про примирення – з моменту ініціювання укладення такої угоди, доповнивши після словосполучень «укласти угоду про примирення» словами «за обов'язкової участі представника – з моменту її ініціювання».

Ще одним вагомим аргументом для запропонованої зміни досліджуваної норми є доповнення законодавцем ч. 1 ст. 469 КПК України можливістю укладення угоди про примирення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством та ініціюванням таких угод потерпілим, його представником або законним представником [6].

Судді також звертають свою увагу на те, що укладення угоди про примирення між сторонами, а особливо у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов`язаних з домашнім насильством, «потребує надання їм відповідної правової допомоги, оскільки угода про примирення повинна відповідати вимогам ст. 471 КПК України та з`ясування обставин, які свідчать про те, що потерпіла розуміє правові наслідки затвердження угоди про примирення та діє добровільно в своїх власних інтересах» [7].

У більшості вироків у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством стосовно угоди між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим про примирення суди не завжди зазначали інформацію про те, що потерпілий є ініціатором такої угоди [8], майже в усіх судових рішеннях відсутній навіть «натяк» на відшкодування шкоди потерпілому, завданої підозрюваним чи обвинуваченим таким насильством (зазначено, що цивільний позов не заявлявся) [9], хоча і присутній захисник у кримінальному провадженні, а наявність шкоди у потерпілого у таких кримінальних правопорушеннях очевидна.

Під час проведення вебінару з підвищення кваліфікації для адвокатів лектором акцентувалася увага на тому, що «в угоді про примирення має бути чітко зазначений розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення. Угоди, у яких відсутні умови та строки розв'язання питання про відшкодування шкоди суддями не затверджуються [10].

У більшості випадків узгодженою мірою покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством в угодах є: покарання громадські роботи [11]; покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, яким на підставі ст. 75 КК України особа-кривдник звільнити від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 1 рік [12]; покарання у вигляді штрафу, наприклад, у розмірі 80 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 1 360 грн. [13] та ін.

На мою думку, за участі представника, який фахово міг би вказати на можливості, що надає потерпілому застосування такого особливого порядку кримінального провадження як угода про

примирення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, жертва домашнього насильства змогла б у повній мірі відшкодувати шкоду, завдану винним і застерегти узгодженим покаранням підозрюваного чи обвинуваченого від вчинення таких діянь у майбутньому. А для потерпілих від інших кримінальних правопорушень, які виявили бажання укласти угоду про примирення ініціювавши її, участь представника забезпечила б якісний захист прав та інтересів при укладенні, затвердженні угоди і дозволила б уникнути юридичних помилок у реалізації права на компроміс у формі угоди про примирення.

Оскільки ч. 4 ст. 56 КПК України передбачено у правах потерпілого на усіх стадіях кримінального провадження примиритися з підозрюваним чи обвинуваченим і укласти угоду, то ст. 42 КПК України стосовно прав підозрюваного чи обвинуваченого таких прав не зазначає. Тому, для забезпечення процесуального балансу у положеннях КПК України щодо прав потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого, пропоную доповнити ч. 3 ст. 42 КПК України пунктом 19 та викласти його у наступній редакції: «19) укласти угоду між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості або угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у передбачених законом випадках».

Поряд з цим, також пропоную доповнити п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України щодо обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні не тільки у разі укладення угоди про визнання винуватості, але й у разі укладення угоди про примирення – з моменту ініціювання укладення таких угоди. Запропонована мною редакція п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України буде такою: «9) у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості або у разі укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим – з моменту ініціювання укладення таких угод».

Забезпечивши гарантії права на захист шляхом закріплення законодавчо обумовленого обов'язку участі захисника для підозрюваного чи обвинуваченого при укладенні угоди про визнання винуватості, у судовій практиці трапляються випадки формальної участі захисника при укладенні угод, що теж має негативні наслідки для сторін угоди.

Наприклад, у постанові ККС ВС від 20 грудня 2018 року, у справі № 757/56085/16-к, зазначено, що із матеріалів справи убачається, що захисник лише формально був присутній під час укладення угоди про визнання винуватості та у судовому засіданні. Захисник не вживав жодних заходів, направлених на захист обвинуваченого, не заявляв жодного клопотання під час досудового та судового слідства, фактично не здійснював захист від обвинувачення, що є істотним порушенням вимог КПК України. Формальна присутність захисника під час укладення угоди та її затвердження, а також у судовому засіданні, підтверджується рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури м. Києва № 84 від 15 листопада 2018 року. Враховуючи викладене, твердження ОСОБА_3 про незрозумілість наслідків угоди про визнання винуватості, порушення права на захист, є обґрунтованими [14].

У виданні «Судово-юридична газета» було оприлюднено публікацію про те, що у Франції тисячі адвокатів готують масовий марш проти судової реформи. Зокрема, 13 квітня 2026 року тисячі юристів з усієї Франції залишили свої мантії біля підніжжя Палацу правосуддя, вимагаючи від Сенату повернути пріоритет прав людини. Вищезазначений конфлікт виник між Міністерством юстиції та захисниками прав людини через законопроєкт «Про кримінальне судочинство та повагу до потерпілих», або так званий «закон Дарманена».

Ключовим нововведенням є радикальне розширення процедури визнання провини для кримінальних злочинів. Однак захисники прав людини проти такої «бухгалтерської логіки» законодавців, оскільки це на їх думку є замахом на саму суть правосуддя. Серед положень зазначеного законопроєкту особливе обурення викликала норма щодо 10-денного терміну часу для обвинуваченого та потерпілого на прийняття рішення по угоді.

Юристи впевнені, що ця норма не є правом вибору, а інструментом тиску, оскільки підсудний чи обвинувачений, маючи обмеження по часу, не розуміючи усіх наслідків, може погодитися на термін покарання лише через страх отримання ще більш суворішого вироку у разі повноцінного судового розгляду. Поряд з тим захисники у кримінальному процесі не хочуть бути технічними реєстраторами угоди, а активними учасниками дебатів під час укладення угоди [15].

Така активна позиція правників, що здійснюють захист, підвищує авторитет та повагу до професії, формує правове суспільство та забезпечує належний захист прав людини у кримінальному провадженні на найвищому рівні, спонукає державу дослухатись до вимог правничої та юридичної спільноти, забезпечуючи право на захист сторонам кримінально-правового конфлікту, які вразливі кожен по своєму.

Висновки. Передбачивши у положеннях кримінального процесуального законодавства України участь адвоката у кримінальному провадженні щодо угоди про примирення між потерпілим та

підозрюваним чи обвинуваченим та угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, законодавець тим самим гарантував право на захист та його реалізацію для підозрюваного чи обвинуваченого, залучаючи до таких особливих порядків захисника, а для потерпілого – представника. Також, цим же законодавець хотів забезпечити належне дотримання принципу змагальності та диспозитивності під час реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні сторонами кримінально-правового конфлікту та добровільності при укладенні та затвердженні угод потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим.

Здійснивши аналіз положень кримінального процесуального законодавства, що гарантують реалізацію права на захист потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому при укладенні та затвердженні угод про визнання винуватості та про примирення, виявлено значний дисбаланс у забезпеченні цього права законодавцем для сторін кримінально-правового конфлікту, тому запропоновані у статті зміни до чинного кримінального процесуального законодавства є необхідними.

Проаналізувавши судову практику щодо застосування та реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні у формі угод сторонами кримінально-правового конфлікту та їх адвокатами (представниками чи захисниками), слід констатувати, що укладення угод особливо вимагає залучення адвоката (захисника, представника) та його активної, а не формальної участі у цьому процесі, реалізуючи рівні можливості у праві на захист для обох сторін кримінально-правового конфлікту.

Забезпечення реальної, а не формальної участі адвоката у процесі реалізації права на компроміс є необхідною умовою дотримання балансу між інтересами держави, потерпілого та особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Вирішення виявлених проблемних питань сприятиме підвищенню ефективності інституту угод, зміцненню довіри до кримінальної юстиції та подальшій гуманізації кримінального процесу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сіроткіна М.В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 37 с.
2. Ухвала Жовтневого районного суду м. Луганська від 16 вересня 2013 р. по справі № 435/9125/13-к URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33537466 (дата звернення: 01.05.2026).
3. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод URL: https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/uzagal (дата звернення: 01.05.2026).
4. Узагальнення практики здійснення судами міста Києва судового провадження на підставі угод за друге півріччя 2013 року – перший квартал 2014 року. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://www.kas.gov.ua/wp-content/ uploads/2015/07/osipova.docx&ved=2ahUKEwir8YXjvp-UAxW31wIHHVTcKDIQFnoECAoQA g&usg=AOvVaw0UhEhMSU76YRHa84mc4NlJ (дата звернення: 01.05.2026).
5. Вирок Вижницького районного суду Чернівецької області від 02.10.2015 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення 01.05.2026).
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text (дата звернення: 01.05.2026).
7. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду 12 травня 2022 року у справі № 347/2697/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104296234 (дата звернення 01.05.2026).
8. Главюк І.В. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: класифікація та доказування. URL: https://advokatpost.com/kryminalni-pravoporushennia-pov-iazani-z-domashnim-nasylstvom-kvalifikatsiia-ta-dokazuvannia-advokat-hloviuk/ (дата звернення: 01.05.2026).
9. Вирок у справі № 336/10209/23 Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06.12.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115437655; Аналогічні справи: URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89364049; URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 120305017 (дата звернення 01.05.2026).
10. Горох О. Тактика захисту щодо укладання угод у кримінальному провадженні. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/taktika-zaxistu-shhodo-ukladannia-ugod-u-kriminalnomu-provadzenni-advokat-oleksii-gorox (дата звернення: 01.05.2026).
11. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 11.07.2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120305017 (дата звернення 01.05.2026).

12. Вирок у справі № 336/10209/23 Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06.12.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115437655 (дата звернення 01.05.2026).
13. Вирок Срібнянського районного суду Чернігівської області від 16.06.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128140040 (дата звернення 01.05.2026).
14. Постанова ККС ВС від 20 грудня 2018 року у справі № 757/56085/16-к. URL:: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78979835 (дата звернення 01.05.2026).
15. У Франції тисячі адвокатів готують масовий марш проти судової реформи: що відбувається.*Судово-юридична газета:* веб сайт. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/ 357878-vo-frantsii-tysyachi-advocatov-gotovyat-massovyy-marsh-protiv-sudebnoy-reformy-chto-proiskhodit (дата звернення 15.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Сіроткіна-Бут М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.12:343:33
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.39

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сорокін А.А.,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: 0000-0001-9765-3830
E-mail: kpds@yur.sumdu.edu.ua

Прейс П.Р.,
студентка третього курсу, групи Ю-33 Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: 0009-0001-3026-6462
E-mail: polinkapreis@icloud.com

Сорокін А.А., Прейс П.Р. Презумпція невинуватості в кримінальному провадженні.

У статті досліджено зміст і значення принципу презумпції невинуватості як фундаментальної засади кримінального провадження та ключової гарантії захисту прав і свобод людини. Проаналізовано конституційне та процесуальне закріплення цього принципу в національному законодавстві України, а також його міжнародно-правові витоки й стандарти, сформовані у праві прав людини. Зокрема, розглянуто положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України та міжнародно-правових актів, що визначають зміст і межі дії презумпції невинуватості. Обґрунтовано, що презумпція невинуватості визначає правовий статус особи у кримінальному процесі, розподіл тягаря доказування та межі допустимого втручання держави у сферу особистої свободи.

Особливу увагу приділено проблемам практичної реалізації презумпції невинуватості в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та засобів масової інформації. Висвітлено типові порушення цього принципу, зокрема публічні заяви посадових осіб про винуватість особи до набрання вироком законної сили, упереджене медійне висвітлення кримінальних проваджень, однобічність збирання доказів та застосування запобіжних заходів як форми процесуального тиску. Окремо звернено увагу на проблему формування суспільної думки під впливом медіа та її вплив на неупередженість судового розгляду. Проаналізовано національну судову практику та практику Європейського суду з прав людини як джерело формування стандартів дотримання презумпції невинуватості.

Окремо розглянуто вплив режиму воєнного стану на забезпечення презумпції невинуватості та ризики звуження процесуальних гарантій у кримінальному провадженні. Визначено, що в умовах підвищених загроз безпеці держави зростає ризик відступу від фундаментальних принципів кримінального процесу. Зроблено висновок, що навіть в умовах надзвичайних обставин цей принцип має залишатися незмінним правовим орієнтиром. Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання, підвищення правової культури учасників кримінального процесу та запровадження ефективних механізмів контролю з метою забезпечення реальної, а не декларативної дії презумпції невинуватості.

Додатково акцентовано увагу на значенні презумпції невинуватості як складової принципу верховенства права та її ролі у формуванні довіри суспільства до правосуддя. Підкреслено, що належне дотримання цього принципу є передумовою справедливого судового розгляду, гарантує рівність сторін, змагальність процесу та унеможливлює свавільне обмеження прав особи з боку держави. Визначено перспективні напрями вдосконалення практики застосування цього принципу з урахуванням європейських стандартів та сучасних викликів.

Ключові слова: презумпція невинуватості, кримінальне провадження, права людини, тягар доказування, справедливий суд, Європейський суд з прав людини.

Sorokin A.A., Preis P.R. Presumption of innocence in criminal proceedings.

The article examines the content and significance of the principle of the presumption of innocence as a fundamental basis of criminal proceedings and a key guarantee for the protection of human rights and freedoms. The constitutional and procedural consolidation of this principle in the national legislation

of Ukraine is analyzed, as well as its international legal origins and standards developed within the framework of human rights law. In particular, the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and international legal instruments defining the content and scope of the presumption of innocence are considered. It is substantiated that the presumption of innocence determines the legal status of a person in criminal proceedings, the distribution of the burden of proof, and the limits of permissible state interference in the sphere of individual liberty.

Particular attention is paid to the problems of the practical implementation of the presumption of innocence in the activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, the judiciary, and the mass media. Typical violations of this principle are highlighted, including public statements by officials regarding a person's guilt before a court verdict enters into legal force, biased media coverage of criminal proceedings, one-sided evidence collection, and the use of preventive measures as a form of procedural pressure. Special attention is also given to the issue of shaping public opinion under the influence of the media and its impact on the impartiality of judicial proceedings. National judicial practice and the case law of the European Court of Human Rights are analyzed as sources for the formation of standards for ensuring the presumption of innocence.

Special consideration is given to the impact of martial law on the observance of the presumption of innocence and the risks of narrowing procedural guarantees in criminal proceedings. It is determined that under conditions of increased threats to state security, the risk of deviation from fundamental principles of criminal procedure increases. It is concluded that even under extraordinary circumstances, this principle must remain an unchanged legal guideline. The necessity of improving legal regulation, enhancing the legal culture of participants in criminal proceedings, and introducing effective control mechanisms in order to ensure the real, rather than declarative, implementation of the presumption of innocence is substantiated.

Additional emphasis is placed on the importance of the presumption of innocence as an element of the rule of law and its role in building public trust in the justice system. It is emphasized that proper observance of this principle is a prerequisite for a fair trial, ensures equality of arms, adversarial proceedings, and prevents arbitrary restriction of individual rights by the state.

Key words: presumption of innocence, criminal proceedings, human rights, burden of proof, fair trial, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Принцип презумпції невинуватості є ключовою гарантією захисту прав людини в кримінальному провадженні, визначає правовий статус особи, регулює розподіл тягаря доказування та обмежує допустимість втручання держави у приватну сферу.

Незважаючи на його конституційне та процесуальне закріплення в Україні, практика застосування демонструє численні порушення: публічні заяви посадових осіб щодо «винуватості» до набрання вироком законної сили, упереджене висвітлення справ у ЗМІ, однобічне збирання доказів, застосування запобіжних заходів як форми тиску, недостатнє дотримання принципу під час досудового розслідування та судового провадження. Особливе значення проблема набуває в умовах воєнного стану, коли процесуальні гарантії можуть бути обмежені, а ризики порушення прав підозрюваних зростають.

Стан опрацювання проблематики. Наукове та практичне осмислення презумпції невинуватості здійснюється у вітчизняній та міжнародній юридичній літературі. Конституція України та Кримінальний процесуальний кодекс України закріплюють основні принципи, а міжнародні документи, зокрема Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція з прав людини, формують стандарти їх дотримання. Судова практика України та ЄСПЛ ілюструє як дотримання, так і порушення принципу, демонструючи вплив на результати справ та легітимність правосуддя. Незважаючи на теоретичне усвідомлення значення презумпції, її практичне забезпечення залишається недосконалим, особливо у взаємодії з медіа та під час застосування запобіжних заходів.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні змісту та значення принципу презумпції невинуватості як фундаментальної засади кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Термін «презумпція» (presumptio) походить із латини і передає значення «припускати». У правознавстві його семантика розкривається як «припущення, що спирається на ймовірні підстави» [1, с, 869]. Конституція України в статті 62 визначає: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку та встановлена обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити власну невинуватість». Аналогічний принцип закріплений у частині 1 статті 17 Кримінального процесуального кодексу України. Законодавець при формулюванні цих положень врахував зміни до Кримінального кодексу України на підставі Закону України від 22 листопада 2018 р., № 2617-VIII, які запровадили інститут кримінального проступку [2].

Міжнародна спільнота активно підтримує встановлення презумпції невинуватості. Так, у статті 11 Загальної декларації прав людини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., зазначається: «Кожна особа, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винуватість не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду з наданням усіх можливостей для захисту». У статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1966 р. та ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР 19 жовтня 1973 р., проголошується: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки його винуватість не буде доведена відповідно до закону».

У національному кримінальному процесуальному законодавстві України презумпція невинуватості реалізується як ключова гарантія об'єктивного встановлення істини у кримінальному провадженні. Принципи кримінального судочинства, зокрема презумпція невинуватості, застосовуються на всіх стадіях судового процесу і набувають специфічного прояву на кожному етапі. Частини першої – третьої статті 62 Конституції України визначають, що презумпція невинуватості діє не лише після винесення обвинувального вироку, що набрав законної сили, а й під час з'ясування причетності особи до кримінального правопорушення у судовому провадженні. Згідно з третьою частиною цієї статті обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, або на припущеннях [3]. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, що конкретизує презумпцію невинуватості і забезпечує її дію до набрання вироком законної сили.

Презумпція невинуватості визначає правовий статус особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, регулює розподіл обов'язків щодо доказування між учасниками процесу, звільняючи обвинуваченого від тягаря доказування і перекладаючи його на державні органи, відповідальні за розслідування та судове вирішення справи. Вона також слугує підставою для повної реабілітації, якщо вина особи не підтверджена. Значущість принципу презумпції невинуватості важко переоцінити, оскільки від нього залежить формування теоретичних основ і практичних рекомендацій у ключових аспектах правосуддя: функції суду в правовій державі, визначення істини у кримінальних провадженнях, взаємодія досудового та судового розслідування, гарантування обвинуваченому права на захист, а також механізми реабілітації осіб, які зазнали незаконного засудження. Дотримання цього принципу безпосередньо впливає на ефективність боротьби зі злочинністю та стан законності в державі в цілому.

Принцип презумпції невинуватості водночас містить морально-етичний аспект кримінального судочинства, що проявляється у поєднанні суворої та принципової позиції державних органів при кримінальному переслідуванні підозрюваних і обвинувачених із делікатним, уважним підходом до визначення фактичної вини та міри відповідальності осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності. Ілюстрацією порушення презумпції невинуватості слугує рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін проти України» від 10 березня 2010 року (N 20437/05). За обвинуваченням у створенні та організації озброєної банди групою господарських товариств «ТОП-Сервіс», очолюваною заявником, з метою усунення державних службовців і підприємців, що, нібито, заважали діяльності групи, було порушено кримінальне провадження.

12 травня 2000 року в газеті «Сьогодні» вийшла стаття «У столиці заарештовано банду кілерів», підготовлена на основі інтерв'ю прокурора Києва та його першого заступника, де повідомлялося про затримання чотирнадцяти осіб, причетних до діяльності банди, що діяла з 1997 року. Основним замовником, за інформацією правоохоронців, вважався директор однієї зі структур «ТОП-Сервісу» Ігор Шагін, який, нібито, організував вісім злочинів, включно із замовленнями на вбивство, і передав спільникам близько 100 000 доларів готівкою. Прокурор підкреслив, що жертви переслідування виконували службові обов'язки сумлінно, що суперечило інтересам організованої структури, очолюваної Шагіним [4].

У той же день газета «Факти і Коментарі» опублікувала матеріал «Вперше в Києві заарештовано організовану групу вбивць, яка виконувала замовлення на усунення державних чиновників». Заявник зазначав, що публічні заяви посадових осіб до судового вироку сформували громадську думку щодо його провини та фактично визначили оцінку справи заздалегідь. Суд, аналізуючи зміст обвинувачень та широку медійну увагу до процесу, визнав справу надзвичайно значущою для суспільства. Було наголошено, що презумпція невинуватості забороняє не лише передчасні судові висновки про винність особи, а й поширюється на заяви інших державних органів у процесі розслідування, які можуть формувати у громадськості переконання про провину підозрюваного та передбачати оцінку фактів судом. Суд підкреслив важливість ретельного добору формулювань посадовцями при публічних заявах до завершення судового розгляду [4].

Така позиція Суду відповідає законодавчим підвалинам. Водночас, громадськість зберігає право на інформування щодо перебігу розслідування без розповсюдження даних, що спонукають роби-

ти висновки про винуватість до винесення вироку. Порушення презумпції невинуватості створює упередженість у дослідженні справи, віддаляє від об'єктивного встановлення істини. Засудження невинного завдає більшої шкоди авторитету правової системи, державі та суспільству, ніж низький рівень розкриття злочинів. Історія демонструє, що суворе дотримання принципу - єдине запобіжне обмеження від його порушення та потенційних репресій. Повага до прав і свобод людини, їх реалізація та дотримання вимог закону вимагають тривалого часу. Належне забезпечення принципу презумпції невинуватості свідчить про справжню повагу до особи, а правові презумпції є фундаментом для розвитку будь-якої галузі права, включно з кримінально-процесуальною [5, с. 120].

Засада презумпції невинуватості та обов'язок доведення вини становлять фундаментальні засади кримінального процесу і виступають ключовим механізмом захисту прав людини. Основна ідея полягає в тому, що кожна особа вважається невинною у вчиненні кримінального правопорушення до моменту, поки її вина не буде підтверджена в законному порядку та встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав чинності. Тягар доведення кримінальної вини покладається виключно на сторону обвинувачення, у той час як особа не несе обов'язку доводити власну невинуватість. Такий принцип створює захисний бар'єр проти можливого свавілля державних органів і гарантує об'єктивність та неупередженість судового процесу.

На національному рівні презумпція невинуватості закріплена в статті 62 Конституції України, яка встановлює право кожного вважатися невинуватим до моменту доведення вини в суді. Ця конституційна норма має найвищу юридичну силу і є обов'язковою для виконання всіма державними органами під час кримінального провадження. Додатково конкретизація принципу міститься у Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема у статті 17, яка визначає, що ніхто не зобов'язаний доводити власну невинуватість, а сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь особи [2].

Міжнародне закріплення презумпції невинуватості має надзвичайне значення для забезпечення прав людини, оскільки Україна як сторона міжнародних правозахисних угод зобов'язана дотримуватися визначених ними стандартів. Зокрема, стаття 6 Європейської конвенції з прав людини гарантує право на справедливий суд і прямо встановлює, що кожен обвинувачений у кримінальному правопорушенні має вважатися невинним до підтвердження вини згідно із законом. Аналогічне правило містить стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Таким чином, презумпція невинуватості формує міжнародно визнаний стандарт кримінального правосуддя і не обмежується національним правовим полем [6, с. 156].

В. Любавіна зазначає, що зміст презумпції невинуватості виходить за межі формального юридичного припущення. Він передбачає обов'язок органів кримінального провадження утримуватися від будь-яких проявів упередженості до моменту остаточного судового вироку. На практиці це означає, що особа не може піддаватися обмеженням або негативним наслідкам лише на підставі підозри чи обвинувачення. Будь-які дії правоохоронних органів, суду, представників влади або ЗМІ, які створюють уявлення про винуватість особи до рішення суду, порушують цей принцип [7, с. 116].

У демократичному суспільстві презумпція невинуватості виступає не тільки нормативною правовою категорією, але й показником рівня правової культури та зрілості державних інституцій. Вона визначає межі допустимого втручання держави у приватну сферу та забезпечує рівноправність сторін у кримінальному процесі. Особа, якій висунуте обвинувачення, отримує право на захист, змагальність та дотримання процедурних гарантій, при цьому саме презумпція невинуватості утворює основу для реалізації цих прав.

Принцип невинуватості пов'язаний із іншими процесуальними гарантіями, такими як право не свідчити проти себе, заборона тиску під час допиту, обов'язок обвинувачення доводити вини, а не обвинуваченого – підтверджувати власну невинуватість. Порушення цих процедурних елементів автоматично веде до порушення презумпції невинуватості, що може спричинити недопустимість отриманих доказів або перегляд судових рішень [8, с. 256].

Презумпція невинуватості повинна зберігатися не лише до винесення вироку, а й на стадії його оскарження. Вирок суду першої інстанції, який ще не набрав законної сили, не змінює правовий статус обвинуваченого: особа продовжує користуватися правами, передбаченими принципом презумпції невинуватості. Це положення має суттєве значення для запобігання передчасному суспільному осуду. Незважаючи на усталену теоретичну природу принципу презумпції невинуватості та його фундаментальну роль у кримінальному судочинстві, практика застосування цього принципу в Україні, за спостереженням А. Гаркуші, залишається далекою від досконалості. У повсякденному функціонуванні системи правосуддя виявляються численні проблеми, що ускладнюють реалізацію презумпції та загрожують довірі до правосуддя загалом. Презумпція невинуватості часто перетворюється на формальну декларацію, проголошену на словах, але не завжди забезпечену на практиці [9, с. 109].

Одним із поширених порушень презумпції є публічні заяви посадових осіб щодо «винуватості» обвинувачених до винесення вироку. Такі висловлювання, часто супроводжувані пресконференціями або повідомленнями в соціальних мережах, формують упереджене ставлення громадськості до особи. Замість нейтрального та об'єктивного інформування, що відповідає принципам законності та неупередженості, спостерігається політизація кримінального процесу або прагнення створити публічний ефект. Це порушує право особи на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом.

Не менш серйозним є вплив засобів масової інформації, які часто виступають посередниками між правоохоронними органами та суспільством. У гонитві за сенсаціями медіа поширюють неперевірену або емоційно забарвлену інформацію, включаючи фото та відео з місць затримання, аудіозаписи слідчих матеріалів. Унаслідок цього формується уявлення про винуватість особи до завершення судового процесу, що чинить тиск на суд і негативно впливає на психологічний фон правосуддя, порушуючи принцип презумпції невинуватості.

Порушення принципу виявляється і на етапі досудового розслідування, коли слідчі органи зосереджуються на доказах, що підтверджують вину, ігноруючи обставини, які можуть свідчити про невинуватість. Такий однобічний підхід підриває змагальність процесу та суперечить стандартам справедливого розслідування. Крім того, підозрювані не завжди мають доступ до повного обсягу доказів, що обмежує їх можливості ефективно захищатися [10, с. 115].

Запобіжні заходи, особливо тримання під вартою, іноді застосовуються не лише для забезпечення процесу, а як інструмент тиску на підозрюваного. Такі дії суперечать базовим засадам кримінального процесу, оскільки обмеження свободи має бути обґрунтованим ризиком, а не демонстрацією сили держави чи створенням ілюзії швидкого вирішення справи. Подібні практики фактично перетворюють обмеження свободи на попереднє покарання без вироку суду, що порушує презумпцію невинуватості.

Інколи порушення принципу відбувається і з боку судів. Це стосується використання формулювань у процесуальних документах, що передбачають винуватість особи до винесення вироку. Фрази на кшталт «встановлено факт вчинення злочину» в ухвалах про запобіжний захід або інших документах створюють враження передчасного висновку щодо вини. Це свідчить про недостатнє усвідомлення або нехтування суддями принципом, який забороняє висловлювати твердження про вину до остаточного вироку [11, с. 145].

Важливою перешкодою залишається низький рівень правової культури серед учасників кримінального процесу та громадськості. Багато громадян сприймають затримання або пред'явлення підозри як доказ вини, що обумовлено історичними та інформаційними чинниками. Відсутність критичного осмислення дій слідчих та прокуратури легітимізує порушення з боку влади. Незважаючи на нормативне закріплення презумпції невинуватості, її повноцінне впровадження в кримінальному провадженні стикається з системними викликами організаційно-процесуального та соціально-психологічного характеру. Подолання цих проблем потребує змін не лише в законодавстві, а й у підходах до ведення кримінального процесу, базованих на повазі до прав людини, професійній етиці та високих стандартах правосуддя.

Судова практика України та ЄСПЛ демонструє, що дотримання або порушення презумпції впливає на результати справ. Верховний Суд у справі № 556/450/18 підтвердив законність виправдувального вироку, ухваленого через необґрунтоване початок досудового розслідування, зазначивши, що обвинувачення не надало достатніх доказів вини [12]. ЄСПЛ у справі «С.О. проти Німеччини» визнав порушення принципу через використання описів дій заявника в судових рішеннях до офіційного засудження [13]. У справі «Флешнер проти Німеччини» Суд визначив, що покладання цивільної відповідальності на особу, чия вина не доведена кримінально, допустиме, якщо рішення базується на фактах кримінального провадження [14].

Особливі умови воєнного стану змінюють контекст реалізації презумпції невинуватості, оскільки забезпечення національної безпеки іноді вимагає тимчасового обмеження процесуальних гарантій. Норми статей 615 та 616 КПК України спрощують процедури досудового розслідування, надають слідчим повноваження без погодження з прокурором, а суддям – можливість обрання запобіжних заходів, що створює ризики для прав підозрюваних [2]. Навіть за умов воєнного стану презумпція невинуватості залишається правовим орієнтиром для всіх учасників процесу. Міжнародні стандарти допускають лише пропорційні, необхідні та тимчасові обмеження, а будь-які дії, що послаблюють принцип, мають оцінюватися відповідно до міжнародних зобов'язань України [15, с. 105].

Збереженню балансу між державним інтересом та правами особи сприяє самосвідомість правозастосовних органів. Прокуратура та суд у період підвищеного ризику повинні виконувати роль активних захисників базових гарантій прав людини, дотримуючись принципів неупередженості, обґрунтованості та об'єктивності. Комплексний підхід до забезпечення презумпції включає нор-

мативно-правову регламентацію, підвищення правової культури та розвиток організаційних механізмів контролю. Необхідне чітке тлумачення принципу у законодавстві та підзаконних актах, запровадження процесуальних запобіжників, дисциплінарної відповідальності за порушення [16, с. 336].

Важливе підвищення професійної правосвідомості органів правопорядку та суду, впровадження системних тренінгів і етичних кодексів, а також встановлення стандартів комунікації з медіа, що запобігають поширенню упередженої інформації. Медіаграмотність суспільства стає додатковим гарантом правопорядку [17, с. 161]. У період воєнного стану доцільно створити незалежний механізм моніторингу дотримання прав підозрюваних, наприклад, через омбудсмана або профільну комісію, яка фіксуватиме зловживання і формуватиме превентивні рекомендації. Дотримання прав людини в кримінальному провадженні є критично важливим для безпеки та захисту свобод [18, с. 655]. Судова практика повинна забезпечувати стандарти неупередженості та враховувати національні та міжнародні вимоги, слугуючи орієнтиром для всієї системи кримінальної юстиції. Презумпція невинуватості – фундамент демократичного правопорядку, порушення якого підриває довіру громадян до суду та легітимність держави.

Фундаментальні засади кримінального процесу, включно з презумпцією невинуватості та забезпеченням доведеності вини, забезпечують захист від свавілля та справедливий судовий розгляд. Незважаючи на закріплення в Конституції, КПК України та міжнародних актах, механізм реалізації залишається недосконалим. Поширені порушення включають публічні заяви про винуватість до вироку, упереджене висвітлення в медіа, процесуальний тиск через запобіжні заходи та формулювання в судових рішеннях, що створюють враження вини до винесення вердикту.

Особливої уваги потребує баланс між національною безпекою та правами людини в умовах воєнного стану. Для ефективного забезпечення презумпції невинуватості необхідне удосконалення правового регулювання, формування сталої правозастосовної практики, підвищення правової культури, запровадження механізмів контролю за дотриманням прав обвинувачених та підозрюваних. Лише за таких умов принцип перетворюється на реальний інструмент захисту особи в кримінальному процесі.

Висновки. Презумпція невинуватості виступає фундаментальною засадою кримінального процесу та ключовим механізмом захисту прав і свобод людини. Вона визначає правовий статус особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, регулює розподіл тягаря доказування та обмежує можливості свавілля з боку державних органів. Конституційне та процесуальне закріплення принципу в Україні, а також його підтримка міжнародними правовими стандартами забезпечують нормативну основу для справедливого судочинства та об'єктивного встановлення істини у кримінальних провадженнях.

Аналіз національної та міжнародної судової практики демонструє, що порушення презумпції невинуватості, зокрема публічні заяви посадових осіб, упереджене медійне висвітлення справ, однобічне збирання доказів та необґрунтоване застосування запобіжних заходів, створюють ризики для об'єктивності процесу та підривають довіру до правосуддя. Особливої актуальності питання набуває в умовах воєнного стану, коли деякі процесуальні гарантії можуть бути обмежені, а державні органи отримують додаткові повноваження, що потребує підвищеної правосвідомості та контролю за дотриманням прав людини.

Збереження та ефективне забезпечення презумпції невинуватості потребує комплексного підходу: удосконалення законодавства та нормативних актів, підвищення професійної правової культури учасників кримінального процесу, розвитку механізмів контролю та незалежного моніторингу дотримання принципу, а також формування медіаграмотності суспільства. Лише за таких умов презумпція невинуватості здатна реалізуватися як реальний, а не декларативний інструмент захисту прав особи в кримінальному судочинстві, забезпечуючи справедливість, об'єктивність та легітимність системи правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. К.: *Аконт*, 2003. 926 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вісник України. 2012. № 37. С. 11. Ст. 1370. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 04.03.2026).
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.03.2026).
4. «Шагін проти України» (заява № 20437/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text (дата звернення: 12.03.2026).

5. Тертишник В.М. Презумпція невинуватості: інтегральна правнича засада та її застосування у разі функції захисту. *Правова позиція*. № 1 (20). 2018. С. 120–126. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3164 (дата звернення: 12.03.2026).
6. The history of the presumption of the innocence. Proceedings of the 6th International Scientific Conference «Progress in Science». June 6-7, 2024. P. 155–159. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.11540552 (дата звернення: 17.03.2026).
7. Любавіна В.П., Пустовой Л.Ю. Роль презумпції невинуватості як конституційної засади у сфері кримінального судочинства. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 1(14). С. 114–122. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(14)-2024-114-122 (дата звернення: 14.03.2026).
8. The principle of the presumption of innocence. *European Journal of Economics, Law and Social Sciences*, Vol. 4, № 2, June 2020. P. 249–259.
9. Гаркуша А.Г. Деякі аспекти принципу презумпції невинуватості у кримінальному провадженні. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 лист. 2021 р.). НУ «ОЮА». Одеса, 2021. С. 108–110. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14569 (дата звернення: 01.04.2026).
10. Марченко А.Р. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 114–117. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/20-3.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
11. Антонюк А.Б. Реалізація засад права на захист та презумпції невинуватості у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2021. № 16. С. 142–148. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/286/273 (дата звернення: 01.04.2026).
12. Виправдувальний вирок як наслідок безпідставного початку досудового розслідування. URL: https://pravo.ua/vypravduvalnyi-vyrok-iak-naslidok-bezpidstavnoho-pochatku-dosudovoho-rozsliduvannia/ (дата звернення: 01.04.2026).
13. Презумпція невинуватості у світлі рішення ЄСПЛ у справі С.О. проти Німеччини. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/312036-prezumptsiya-nevinuvatosti-usvitli-rishennya-yespl-u-spravi-co-proti-nimechchini (дата звернення: 01.04.2026).
14. Презумпція невинуватості не рятує від цивільно-правової відповідальності: рішення ЄСПЛ. URL: https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/152094-prezumptsiya-nevinuvatosti-ne-ryatuye-vid-tsivilno-pravovoyi-vidpovidalnosti-rishennya-yespl (дата звернення: 01.04.2026).
15. Любавіна В.П. Порівняльно-правова характеристика презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини у законодавстві сучасних зарубіжних країн. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81). С. 103–107. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-103-107 (дата звернення: 01.04.2026).
16. Калинюк С.С. Презумпція невинуватості в міжнародному кримінальному процесі: міжнародна та європейська практика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 333–339. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/62.pdf (дата звернення: 04.04.2026).
17. Чипенко М.В. Презумпція невинуватості в період воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків: ХНУВС, 2024. С. 160–162. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15238 (дата звернення: 04.04.2026).
18. Шендрик Ю.В. Дотримання прав людини у кримінальному провадженні під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 655–658. URL: http://lsej.org.ua/4_2024/158.pdf (дата звернення: 06.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Сорокін А.А., Прейс П.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.14:343.132:004.738.5
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.40

ОБШУК ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ: ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ЦИФРОВІ АСПЕКТИ

Старенький О.С.,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-4517-726X

Старенький О.С. Обшук як засіб кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами: окремі процесуальні та цифрові аспекти.

У статті здійснено комплексний науковий аналіз обшуку як засобу кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, з урахуванням їх правової та технологічної природи. Обґрунтовано, що розвиток цифрових фінансових інструментів і поширення технологій розподілених реєстрів зумовлюють необхідність трансформації традиційних підходів до кримінального процесуального доказування. Віртуальні активи, як нематеріальні об'єкти, що існують у межах децентралізованих інформаційних систем і перебувають під контролем через криптографічні засоби доступу, не можуть бути безпосередньо отримані як матеріальні речі, що визначає специфіку їх пошуку, виявлення, вилучення та фіксації.

Доведено, що у відповідній категорії кримінальних проваджень обшук набуває ознак комплексного засобу кримінального процесуального доказування, функціональне призначення якого виходить за межі традиційного відшукання матеріальних носіїв інформації та охоплює встановлення доступу до цифрових середовищ, виявлення криптографічних засобів контролю, ідентифікацію віртуальних активів і забезпечення належної фіксації відповідних відомостей.

Системно розкрито ключові аспекти проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, зокрема попередню технічну підготовку, пошук і виявлення цифрових пристроїв та засобів доступу, ідентифікацію віртуальних активів і цифрових сервісів, встановлення фактичного контролю над активами, залучення спеціаліста, а також процесуальну фіксацію отриманих відомостей.

Обґрунтовано, що ідентифікація віртуальних активів має комплексний характер і здійснюється шляхом аналізу сукупності взаємопов'язаних цифрових відомостей, які у своїй єдності формують доказовий зв'язок між особою та активом.

Особливу увагу приділено питанням встановлення контролю над віртуальними активами шляхом створення службових криптовалютних гаманців і здійснення транзакцій, що розглядаються як інструмент забезпечення збереження активів.

Зроблено висновок, що ключову роль у трансформації цифрових даних у докази відіграє протокол обшуку як самостійне процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні. Саме в його межах здійснюється легітимізація відомостей про віртуальні активи шляхом їх належної фіксації та забезпечення можливості перевірки, тоді як матеріальні носії інформації мають допоміжний характер і набувають доказового значення лише у нерозривному зв'язку з ним.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, докази, обшук, засіб кримінального процесуального доказування, службові криптовалютні гаманці.

Starenskyi O.S. Search as a means of criminal procedural proof in criminal proceedings involving virtual assets: selected procedural and digital aspects.

The article provides a comprehensive scholarly analysis of search as a means of criminal procedural proof in criminal proceedings involving virtual assets, taking into account their legal and technological nature. It is substantiated that the development of digital financial instruments and the widespread use of distributed ledger technologies necessitate the transformation of traditional approaches to criminal procedural proof. Virtual assets, as intangible objects existing within decentralized information systems and controlled through cryptographic means of access, cannot be directly obtained as physical items, which determines the specific features of their search, detection, seizure, and procedural fixation.

It is demonstrated that in this category of criminal proceedings, search acquires the characteristics of a complex means of criminal procedural proof, whose functional purpose extends beyond the traditional identification of physical data carriers and includes gaining access to digital environments, identifying cryptographic means of control, identifying virtual assets, and ensuring proper fixation of relevant information.

The key aspects of conducting a search in criminal proceedings involving virtual assets are systematically examined, including preliminary technical preparation, search and detection of digital devices and means of access, identification of virtual assets and digital services, establishment of factual control over assets, involvement of a specialist, and procedural fixation of the obtained information.

It is substantiated that the identification of virtual assets has a complex nature and is carried out through the analysis of a set of interrelated digital data, which, in their entirety, form an evidentiary link between a person and an asset.

Particular attention is paid to the establishment of control over virtual assets through the creation of official cryptocurrency wallets and the execution of transactions, which are considered as a tool for ensuring the preservation of assets.

It is concluded that the search record (protocol) plays a key role in transforming digital data into evidence, acting as an independent procedural source of evidence in criminal proceedings. It is within this record that the legitimization of information about virtual assets is carried out through their proper fixation and ensuring the possibility of verification, while material data carriers perform an auxiliary function and acquire evidentiary value only in inseparable connection with it.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, evidence, search, means of criminal procedural proof, official cryptocurrency wallets.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових фінансових інструментів, поширення технологій розподілених реєстрів і зростання практики використання віртуальних активів у цивільному та фінансовому обороті зумовили появу якісно нових викликів для сфери кримінального судочинства. Віртуальні активи дедалі частіше використовуються у протиправній діяльності, зокрема в механізмах легалізації (відмивання) доходів, корупційних кримінальних правопорушеннях, організації нелегального грального бізнесу, фінансуванні тероризму, ухиленні від фінансового контролю, а також у складних шахрайських схемах. Це об'єктивно вимагає адаптації традиційного кримінального процесуального інструментарію до правової та цифрової природи таких активів.

Віртуальні активи не існують у фізичному вимірі, функціонують у межах розподілених інформаційних систем і перебувають під контролем особи не через фактичне володіння матеріальним об'єктом, а через доступ до криптографічних засобів управління – приватних ключів, seed-фраз, авторизованих облікових записів, програмних або апаратних криптовалютних гаманців. Така специфіка істотно ускладнює їх пошук, виявлення, вилучення та фіксацію у межах кримінального провадження.

У цьому контексті обшук набуває особливого значення як один із ключових засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами. Його функціональне призначення у таких провадженнях не обмежується відшуканням матеріальних носіїв інформації, а охоплює встановлення доступу до цифрових середовищ, виявлення криптографічних засобів контролю, ідентифікацію цифрових сервісів, перевірку транзакцій та фіксацію відомостей, які можуть підтверджувати зв'язок конкретної особи з відповідними активами.

Водночас чинне законодавство України не забезпечує належної нормативної визначеності щодо порядку поводження з віртуальними активами, у тому числі під час здійснення кримінального провадження. Незважаючи на закріплення загальних підходів до їх правового статусу в Законі України «Про віртуальні активи» [1] (який так і не набув чинності[1]) та Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2], зазначені акти не визначають повноважень слідчих, детективів щодо створення та використання службових криптовалютних гаманців, здійснення транзакцій, забезпечення збереження активів тощо. Відповідні положення відсутні й у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) [3], що створює розрив між потребами правозастосовної практики та наявним правовим регулюванням.

[1] Відповідно до прикінцевих і перехідних положень Закону України **«**Про віртуальні активи**»** він набирає чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, але не раніше дня опублікування цього Закону. Проте відповідні зміни до Податкового кодексу України так і не прийняті. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225-д [4] зареєстровано 24.04.2025 у Верховній Раді України та 03.09.2025 прийнято за основу.

За таких умов виникають суттєві ризики для належності, допустимості та достовірності доказів, отриманих за результатами проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами. Неналежна технічна підготовка, помилки під час встановлення доступу до криптовалютних гаманців, некоректне переведення активів, відсутність належної відеофіксації або неповний опис технічних параметрів транзакцій можуть призвести до втрати віртуальних активів, спотворення цифрових відомостей або поставити під сумнів допустимість отриманих доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Отже, необхідним є комплексне наукове осмислення обшуку як засобу кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, з урахуванням їх правової та цифрової специфіки. Таке дослідження має значення як для вдосконалення правозастосовної практики, так і для формування теоретично обґрунтованих підходів до нормативного врегулювання порядку пошуку, виявлення, вилучення та фіксації відомостей про віртуальні активи у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на те, що окремі аспекти розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із віртуальними активами, а також їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні були предметом ґрунтовних наукових досліджень О.В. Капліної, В.В. Козія, П.Ю. Кравчука, О.В. Кришевич, О.В. Кузьменко, Н.В. Малярчук, О.П. Метелева, Т.П. Овсійчук, М.А. Погорецького, І.О. Рощиної, П.В. Цимбала та інших учених [5-12], процесуальні та цифрові аспекти проведення обшуку як засобу кримінального процесуального доказування у цій категорії кримінальних проваджень залишаються фрагментарно висвітленими та не отримали належного наукового осмислення.

Наразі відсутній системний підхід до дослідження обшуку з урахуванням специфічної правової та цифрової природи віртуальних активів, що зумовлює необхідність переосмислення його функціонального призначення у системі кримінального процесуального доказування.

Недостатньо розробленими залишаються питання встановлення фактичного контролю над віртуальними активами, здійснення транзакцій, створення та використання службових криптовалютних гаманців, а також забезпечення належної процесуальної фіксації цифрових відомостей. Крім того, поза належною увагою залишається проблема відсутності чіткого нормативного регулювання повноважень органів досудового розслідування щодо поводження з віртуальними активами під час обшуку, що безпосередньо впливає на належність, допустимість і достовірність отриманих доказів.

Отже, **метою статті є** висвітлення окремих процесуальних і цифрових аспектів обшуку як засобу кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами.

Виклад основного матеріалу. Особливості правової та цифрової природи віртуальних активів зумовлюють необхідність формування спеціальних підходів до їх пошуку, виявлення, вилучення, фіксації з метою забезпечення їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 1 Закону України «Про віртуальні активи», віртуальний актив визначається як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі, існування та оборотоздатність якого забезпечується відповідною системою [1]. Водночас пункт 13 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» розглядає віртуальний актив як цифрове вираження вартості, що може бути об'єктом обігу у цифровому середовищі, зокрема використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [2].

Не вдаючись до детального аналізу зазначених підходів, який уже був здійснений у низці опублікованих наукових праць [5-13], слід зазначити, що чинне правове регулювання відображає складну та багаторівневу природу віртуальних активів, які функціонують у межах розподілених інформаційних систем та пов'язані із застосуванням криптографічних механізмів доступу й ідентифікації. Відсутність матеріальної форми існування віртуальних активів зумовлює принципово інший підхід до застосування відповідних засобів кримінального процесуального доказування в частині їх пошуку, виявлення, вилучення та фіксації, адже такі активи не можуть бути безпосередньо відшукані як фізичні об'єкти, а встановлюються опосередковано через відомості та інструменти доступу до них, зокрема приватні ключі, seed-фрази, облікові записи користувачів та інші елементи цифрової інфраструктури.

У цьому контексті одним із ключових засобів кримінального процесуального доказування у відповідній категорії кримінальних проваджень виступає обшук, який забезпечує первинний процесуальний доступ до цифрових середовищ, у межах яких здійснюється обіг і управління віртуальними активами. Його сутнісне призначення у цій категорії кримінальних проваджень не обмежується відшуканням матеріальних носіїв інформації, а охоплює встановлення та фіксацію відомостей, що

забезпечують доступ до таких активів і дозволяють ідентифікувати їх зв'язок із конкретною особою.

Водночас ефективність проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, залежить від узгодженого застосування комплексу процесуальних, організаційних і технічних заходів, спрямованих на пошук, виявлення, вилучення та фіксацію відповідних відомостей. З огляду на це доцільним є їх поетапний аналіз із виокремленням ключових процесуальних і цифрових аспектів проведення обшуку у кримінальних провадженнях цієї категорії, що мають визначальне значення для забезпечення ефективності кримінального процесуального доказування**.**

1. Попередня технічна підготовка до проведення обшуку. Попередня технічна підготовка до проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, є невід'ємною умовою забезпечення використання відомостей про віртуальні активи у кримінальному процесуальному доказуванні. Це зумовлено тим, що, на відміну від обшуку, спрямованого на відшукання традиційних матеріальних об'єктів, у таких кримінальних провадженнях предметом фактичного пошуку та виявлення виступають цифрові дані, доступ до яких залежить від технічних умов їх виявлення, збереження та фіксації.

За таких обставин відсутність належної технічної підготовки істотно знижує ефективність проведення обшуку та створює реальні ризики втрати доказової інформації. Зокрема, неналежна організація технічних заходів може призвести до втрати доступу до цифрових середовищ, у межах яких здійснюється управління віртуальними активами, що може бути зумовлено автоматичним блокуванням пристрою, завершенням активної сесії або необхідністю повторної аутентифікації. Крім того, у таких умовах ускладнюється або стає неможливим встановлення фактичного обсягу віртуальних активів, їх балансу та історії транзакцій, а також забезпечення належної фіксації ключових технічних параметрів. Сукупність зазначених обставин підвищує ризик неповного відображення фактичних даних або їх спотворення, що безпосередньо впливає на доказову цінність отриманої інформації та можливість її подальшого використання у кримінальному процесуальному доказуванні.

У зв'язку з цим попередня технічна підготовка до проведення обшуку повинна забезпечувати наявність комплексу необхідних засобів для пошуку, виявлення, вилучення та фіксації цифрових відомостей про віртуальні активи. До таких засобів належать, зокрема, службове комп'ютерне обладнання, стабільний доступ до мережі Інтернет, засоби фото- та відеофіксації, резервні цифрові носії інформації, а також контрольований криптовалютний гаманець, який може використовуватися для забезпечення збереження віртуальних активів у разі встановлення доступу до них.

2. Пошук, виявлення цифрових пристроїв і засобів доступу до віртуальних активів під час проведення обшуку має принципове значення для забезпечення кримінального процесуального доказування, оскільки саме на цьому етапі встановлюються фактичні джерела отримання доказової інформації. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, такими джерелами виступають не самі активи як записи у блокчейн-мережах, а цифрові відомості про них, доступ до яких забезпечується через відповідні технічні пристрої та криптографічні засоби доступу.

У межах проведення обшуку особлива увага повинна приділятися пошуку та виявленню комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, планшетів, апаратних криптогаманців, зовнішніх носіїв інформації (USB-накопичувачів, жорстких дисків, карт пам'яті), а також інших електронних пристроїв, що можуть використовуватися для зберігання, обробки або доступу до відомостей про віртуальні активи. Такі об'єкти мають розглядатися як потенційні носії інформації, що містить відомості, які можуть бути використані у процесі доказування після їх належної процесуальної фіксації.

З урахуванням специфіки обігу віртуальних активів, пошук відповідних пристроїв не обмежується лише їх фізичним виявленням, а передбачає також встановлення ознак використання криптовалютних сервісів. Йдеться, зокрема, про наявність встановлених мобільних додатків криптогаманців, браузерних розширень, доступу до криптобірж, збережених облікових даних, а також файлів або записів, що можуть містити криптографічні засоби доступу.

Особливого значення набуває виявлення таких засобів доступу, як seed-фрази, приватні ключі, паролі до криптогаманців і біржових акаунтів, оскільки саме вони забезпечують можливість контролю над віртуальними активами.

При цьому у разі виявлення під час проведення обшуку seed-фрази, яка забезпечує можливість відновлення доступу до криптовалютного гаманця, вона набуває особливого значення як криптографічний засіб управління віртуальними активами. У кримінальному процесуальному вимірі така інформація не розглядається як самостійний об'єкт кримінального процесуального доказування, а виступає джерелом відомостей, що свідчать про потенційну можливість здійснення фактичного контролю над відповідними активами. Seed-фраза може бути виявлена у різних формах, зокрема

у вигляді паперових записів (аркуші, блокноти, картки), електронних нотаток на комп'ютері або мобільному пристрої, зображень (фотографій), а також у програмних середовищах, включаючи менеджери паролів чи інші електронні сервіси. Її виявлення повинно супроводжуватися належною фіксацією із відображенням способу зберігання, місця знаходження та інших релевантних обставин. Після фіксації seed-фрази може здійснюватися перевірка можливості доступу до криптовалютного гаманця шляхом його відновлення із використанням відповідного програмного забезпечення. У межах таких дій відбувається підключення до відповідної блокчейн-мережі та встановлення параметрів гаманця, зокрема його криптовалютної адреси, обсягу активів і транзакційної історії.

3. Ідентифікація віртуальних активів і цифрових сервісів. Після виявлення цифрових пристроїв і засобів доступу до віртуальних активів ключового значення під час обшуку набуває етап їх ідентифікації. Якщо на початковій стадії обшук спрямований на відшукання матеріальних носіїв інформації та технічних засобів доступу, то подальше його призначення полягає у встановленні юридично значущого зв'язку між виявленими цифровими відомостями та конкретною особою. Відповідно, обшук у кримінальних провадженнях цієї категорії виконує не лише завдання щодо виявлення віртуальних активів, а й спрямований на їх ідентифікацію, що забезпечує можливість їх подальшого використання у кримінальному процесуальному доказуванні.

Ідентифікація у цьому контексті має комплексний характер і охоплює визначення типу криптовалютного гаманця (апаратного, програмного, біржового), встановлення блокчейн-мережі функціонування активів, виявлення криптовалютних адрес, акаунтів на біржових платформах, а також цифрових сервісів, через які здійснюється управління активами. Водночас принципово важливим є встановлення способу доступу до таких активів (мобільні додатки, веб-інтерфейси, браузерні розширення, апаратні пристрої), оскільки саме ці елементи формують технічну основу контролю над ними.

З позицій кримінального процесуального доказування ключовим завданням цього етапу є не лише технічне з'ясування характеристик віртуального активу, а й доведення його зв'язку з конкретною особою. У цьому контексті слід враховувати, що право власності на віртуальний актив згідно частини першої статті 6 Закону України «Про віртуальні активи» набувається за фактом створення віртуального активу, вчинення та виконання правочину щодо віртуального активу, на підставі норм закону або рішення суду і засвідчується володінням ключа такого віртуального активу, крім випадків коли: ключ віртуального активу або віртуальний актив знаходиться на зберіганні у третьої особи відповідно до умов правочину між зберігачем та власником цього віртуального активу; віртуальний актив передано на зберігання будь-якій особі відповідно до закону або рішення суду, що набрало законної сили; ключ до віртуального активу набуто особою неправомірно [1]. Отже, саме встановлення факту володіння або використання криптографічних засобів доступу (приватних ключів, seed-фраз, авторизованих акаунтів) виступає вирішальним критерієм ідентифікації особи як фактичного власника або користувача віртуального активу.

З урахуванням відсутності персоніфікації учасників у блокчейн-мережах та прямої прив'язки криптоадрес до персональних даних, ідентифікація особи не може ґрунтуватися на одному окремому доказі. Вона передбачає комплексний і системний аналіз сукупності взаємопов'язаних цифрових відомостей, які у своїй єдності формують належний зв'язок між конкретною особою та відповідним віртуальним активом. До таких відомостей належать, зокрема, дані про використання певного технічного пристрою, наявність і збереження облікових записів, виявлення або відтворення приватних ключів і seed-фраз, історія транзакцій, відомості про авторизаційні сесії, мережеву активність, а також інші цифрові сліди, що відображають фактичне здійснення контролю над віртуальними активами.

Додаткову складність ідентифікації зумовлює нематеріальна природа віртуальних активів і децентралізований характер їх обігу, що виключає можливість їх безпосереднього сприйняття або фізичного закріплення за певним суб'єктом. За таких умов обшук як засіб кримінального процесуального доказування зазнає функціональної трансформації – його спрямованість зміщується від класичного пошуку матеріальних об'єктів до виявлення цифрових слідів, які опосередковано свідчать про здійснення контролю над активами. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність застосування спеціальних знань у сфері цифрової криміналістики [14-19], криптографії та аналізу даних, без яких належна ідентифікація є неможливою.

Водночас неналежна або формальна ідентифікація під час обшуку створює істотні ризики встановлення помилкового зв'язку між віртуальним активом і особою, що безпосередньо впливає на допустимість доказів у кримінальному провадженні. У процесуальному вимірі це може призвести до втрати доказової сили отриманих відомостей або їх виключення з доказової бази. З огляду на це ідентифікація в межах обшуку повинна здійснюватися відповідно до стандартів достатності, взаємної узгодженості та внутрішньої несуперечливості доказів. Такий підхід передбачає комплексне

врахування всіх доступних джерел інформації, виявлених і зафіксованих під час обшуку, а також їх системну оцінку у взаємозв'язку між собою. Лише за цих умов забезпечується належний рівень обґрунтованості висновків щодо зв'язку особи з відповідним віртуальним активом.

4. Встановлення контролю над віртуальними активами. Після ідентифікації віртуальних активів і встановлення їх зв'язку з конкретною особою визначального значення під час проведення обшуку набуває етап встановлення фактичного контролю над такими активами. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, контроль над ними визначається не фізичним володінням, а наявністю доступу до криптографічних засобів управління, зокрема приватних ключів або seed-фраз, які забезпечують можливість розпорядження відповідними віртуальними активами.

Встановлення контролю над віртуальними активами має комплексний характер і передбачає здійснення сукупності взаємопов'язаних техніко-організаційних дій: створення службового криптовалютного гаманця, отримання доступу до активів та їх подальше переведення на контрольовану адресу.

Створення службового криптовалютного гаманця виступає первинною умовою забезпечення такого контролю. Він використовується слідчим, детективом як технічний інструмент для збереження віртуальних активів та унеможливлення їх втрати, приховування чи подальшого відчуження. Такий гаманець створюється під контролем органу досудового розслідування із використанням спеціалізованого програмного забезпечення (наприклад, Ledger Live) та/або апаратних засобів, що передбачає ініціалізацію пристрою, генерацію seed-фрази, встановлення параметрів доступу та перевірку автентичності як програмного середовища, так і апаратного носія. Водночас зазначені дії мають виключно допоміжний характер і не спрямовані на отримання нових фактичних даних. З позицій кримінального процесуального доказування вони не мають самостійного доказового значення, оскільки спрямовані на забезпечення збереження вже встановлених віртуальних активів та створення умов для подальшого документування операцій із ними.

Безпосередня реалізація контролю над віртуальними активами відбувається шляхом їх переведення на службовий криптовалютний гаманець. У разі отримання доступу до активів така транзакція може бути здійснена в межах проведення обшуку за умови дотримання встановлених процесуальних вимог. Перед її здійсненням обов'язковим є перевірка ключових технічних параметрів, зокрема правильності вибору блокчейн-мережі, відповідності адреси службового гаманця та наявності необхідної комісії (network fee)[1] для проведення операції. Недотримання цих умов створює ризик безповоротної втрати віртуальних активів або спотворення доказової інформації.

Усі дії щодо переведення віртуальних активів підлягають безперервній відеофіксації, що забезпечує підтвердження джерела віртуальних активів, послідовності виконання транзакції та її результату. Після здійснення транзакції фіксуються її ключові технічні характеристики, зокрема адреса гаманця відправника, адреса службового гаманця отримувача, сума переказу, розмір комісії мережі, ідентифікатор транзакції (TXID)[2], а також дата і час її здійснення. Додатково здійснюється перевірка транзакції через відповідний blockchain explorer[3], що забезпечує об'єктивне підтвердження її існування у мережі та коректності зафіксованих параметрів.

З позицій кримінального процесуального доказування переведення активів має подвійне значення. З одного боку, воно спрямоване на забезпечення їх збереження, а з іншого – виступає індикатором фактичного контролю над віртуальним активом, що може використовуватися для підтвердження зв'язку особи з відповідними віртуальними активами. Саме у процесі здійснення транзакції формується сукупність цифрових відомостей, які набувають доказового значення за умови їх належної процесуальної фіксації.

Слід зауважити, що порядок і особливості переведення віртуальних активів під час проведення обшуку не є уніфікованими та залежать від технічної моделі їх зберігання і управління. Різноманітність криптовалютних гаманців і цифрових сервісів зумовлює відмінності у способах доступу до віртуальних активів, формуванні та підтвердженні транзакцій, а також у характері доказової інформації, яка виникає у процесі таких дій. У зв'язку з цим доцільним є виокремлення особливостей переведення віртуальних активів залежно від типу гаманця або цифрового сервісу, через який здійснюється управління відповідними активами:

---

[1] Network fee – мережева комісія, що сплачується за обробку транзакції та її включення до блокчейн-мережі.
[2] TXID (Transaction ID) – це унікальний криптографічний хеш транзакції у блокчейн-мережі, який забезпечує можливість її однозначної ідентифікації, перевірки та відтворення на основі публічних записів розподіленого реєстру.
[3] Blockchain explorer – це програмно-інформаційний інструмент доступу до даних блокчейн-мережі, який забезпечує можливість пошуку, перегляду та верифікації транзакцій, адрес і блоків шляхом їх відображення у структурованому вигляді на основі публічних записів розподіленого реєстру.

а) апаратні криптовалютні гаманці. У разі виявлення під час проведення обшуку апаратних криптовалютних гаманців (зокрема Ledger, Trezor, SafePal, KeepKey) визначального значення набуває встановлення можливості доступу до відповідного пристрою та здійснення з його використанням операцій із віртуальними активами. У кримінальному процесуальному аспекті об'єктом доказування виступає не сам пристрій як матеріальний носій, а цифрові відомості про віртуальні активи, доступ до яких забезпечується через криптографічні засоби. Фактичний контроль над віртуальними активами у цьому випадку проявляється у здатності ініціювати та підписувати транзакції із застосуванням приватного ключа, що зберігається на пристрої. Відповідно, доказового значення набувають обставини, які підтверджують можливість використання гаманця конкретною особою, зокрема факт його розблокування, використання PIN-коду або наявність (відтворення) seed-фрази.

Після встановлення доступу здійснюється підключення гаманця до службового технічного обладнання та використання відповідного програмного середовища управління віртуальними активами для перевірки їх наявності та формування транзакції переведення на службовий криптовалютний гаманець. Ключовим з точки зору доказування є факт підписання транзакції безпосередньо на апаратному пристрої, що підтверджує здійснення криптографічного контролю над віртуальними активами. Після підтвердження транзакція направляється до блокчейн-мережі та відображається у її розподіленому реєстрі, що забезпечує можливість її незалежної технічної верифікації. У цьому контексті доказового значення набувають відомості про параметри транзакції, зокрема адреси гаманців, ідентифікатор транзакції (TXID), часові характеристики та статус підтвердження, які підлягають обов'язковій фіксації та можуть бути перевірені за допомогою публічних блокчейн-реєстрів;

б) програмні криптовалютні гаманці. У випадку виявлення програмних криптовалютних гаманців, інстальованих на комп'ютерній техніці або мобільних пристроях (зокрема Electrum, Exodus, Atomic Wallet, Trust Wallet, MetaMask, TronLink тощо), доступ до віртуальних активів реалізується через відповідне програмне середовище. У кримінальному процесуальному вимірі значення має встановлення факту доступу до гаманця та можливості здійснення операцій із активами, що може підтверджуватися наявністю активної сесії, збережених облікових даних або інших механізмів авторизації, які дозволяють ідентифікувати суб'єкта фактичного контролю. Під час обшуку здійснюється відкриття програмного гаманця, встановлення наявності та обсягу віртуальних активів, а також ідентифікація блокчейн-мережі їх функціонування.

Реалізація контролю відбувається шляхом формування та підтвердження транзакції переведення віртуальних активів на службовий криптовалютний гаманець із перевіркою її технічних параметрів, зокрема відповідності адреси отримувача, вибору мережі та достатності коштів для сплати комісії. Параметри здійсненої транзакції підлягають обов'язковій фіксації, включаючи ідентифікатор (TXID), адреси гаманців, обсяг активів, комісію та часові характеристики, з подальшою їх верифікацією через blockchain explorer, що забезпечує підтвердження їх достовірності.

в) біржові криптовалютні акаунти. У випадку встановлення доступу до криптовалютних акаунтів на централізованих платформах (зокрема Binance, Bybit, OKX, KuCoin тощо) переведення активів здійснюється через функціонал їх виведення (withdraw). Особливістю таких ситуацій є поєднання різних джерел доказової інформації, що включають як дані блокчейн-мережі, так і інформацію, сформовану у внутрішніх системах біржі. У цьому контексті доказового значення набувають відомості про належність акаунта, порядок авторизації (зокрема застосування двофакторної аутентифікації), а також параметри сформованої транзакції. Після підтвердження операції відповідна транзакція ініціюється у блокчейн-мережі, що дозволяє зафіксувати її ідентифікатор (TXID) та здійснити подальшу технічну перевірку. Водночас інформація про операції користувача, що зберігається у внутрішніх системах біржі, набуває самостійного доказового значення та потребує отримання у встановленому процесуальному порядку, зокрема шляхом застосування такого засобу кримінального процесуального доказування як тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України);

г) онлайн-гаманці та веб-сервіси. У разі використання онлайн-гаманців або веб-сервісів (зокрема Blockchain.com, Coinbase Wallet, Trust Wallet Web, TON Wallet) доступ до віртуальних активів здійснюється через веб-інтерфейс відповідного сервісу. У таких випадках визначального значення набуває фіксація процесу авторизації, відображення балансу активів, формування та підтвердження транзакції переведення на службовий криптовалютний гаманець. Доказового значення набувають відомості про параметри транзакції, зокрема адреси відправника та отримувача, ідентифікатор (TXID), мережу блокчейну та інші технічні характеристики. Подальша перевірка транзакції через blockchain explorer забезпечує можливість об'єктивного підтвердження її існування та коректності зафіксованих параметрів.

Слід звернути увагу на те, що ані Закон України «Про віртуальні активи» [1], ані Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2], ані чин-

ний КПК України [3] не закріплюють повноважень посадових осіб органів правопорядку (слідчих, детективів) щодо створення та використання криптовалютних гаманців і здійснення транзакцій із віртуальними активами під час кримінального провадження, у тому числі у ході проведення слідчих (розшукових) дій, на що нами вже зверталася увага в раніше опублікованій праці [13, с. 255-256]. Водночас об'єктивна необхідність забезпечення збереження віртуальних активів і належної фіксації відомостей про них зумовлює фактичне здійснення таких дій у межах правозастосовної практики. За таких умов виникає ситуація, коли правозастосування випереджає нормативне регулювання, що, з одного боку, дозволяє забезпечити ефективність кримінального провадження, а з іншого – формує ризики виходу за межі процесуальної форми. Це, у свою чергу, може впливати на оцінку допустимості отриманих відомостей про віртуальні активи як доказів, оскільки їх процесуальна легітимність безпосередньо залежить від наявності чітко визначених правових підстав і порядку їх отримання. Відповідно саме процесуальна форма, за справедливим твердженням М.А. Погорецького, є необхідною умовою трансформації технічних артефактів цифрового середовища у належні й допустимі докази в кримінальному судочинстві [11, с. 84]. За відсутності такого правового регулювання, як обґрунтовано вказують О.В. Капліна та І.В. Парфило, існує велика ймовірність довільного обрання та застосування органом досудового розслідування умов такого вилучення (вид гаманця, розмір комісії, вжиті заходи безпеки, наявність доступу третіх осіб), що може призвести до зловживань та підірве гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження [5, с. 101].

У цьому контексті очевидною є необхідність нормативного врегулювання повноважень органів правопорядку щодо роботи з віртуальними активами у кримінальному провадженні, зокрема в частині створення службових криптовалютних гаманців, здійснення транзакцій, забезпечення збереження активів і належної процесуальної фіксації відповідних цифрових відомостей. Відсутність такого регулювання не лише ускладнює правозастосування, але й створює системні ризики для забезпечення допустимості доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами.

5. Залучення спеціаліста як гарантія достовірності відомостей про віртуальні активи. Залучення спеціаліста до проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, зумовлене складністю технічних процесів, що лежать в основі їх функціонування, а також необхідністю належної процесуальної фіксації відповідних цифрових відомостей. У таких провадженнях доказове значення мають не самі віртуальні активи, а відомості про них, які існують у межах розподілених реєстрових систем і потребують спеціальних знань для її пошуку, виявлення, вилучення та фіксації.

У цьому контексті спеціаліст, який має відповідну підготовку щодо пошуку, виявлення, вилучення та фіксації відомостей про віртуальні активи, виконує комплекс технічно складних дій, спрямованих на забезпечення формування достовірної доказової інформації. Зокрема, його участь охоплює: ідентифікацію типу віртуальних активів і відповідної блокчейн-мережі; виявлення програмних і апаратних криптогаманців, а також ознак використання криптобірж, браузерних гаманців, seed-фраз, приватних ключів та інших засобів доступу до активів; технічний супровід створення службового криптовалютного гаманця; переведення активів на контрольовану адресу органу досудового розслідування.

Важливим елементом участі спеціаліста є також перевірка правильності реквізитів транзакцій віртуальних активів перед їх здійсненням, зокрема адреси отримувача, відповідності обраної блокчейн-мережі, розміру комісії та інших технічних параметрів. Така перевірка спрямована на запобігання помилкам, які можуть призвести до втрати віртуальних активів або викривлення відомостей про них. Крім того, спеціаліст забезпечує контроль безпечності виконуваних дій та надає консультаційну допомогу слідчому, детективу щодо технічних особливостей конкретних активів, гаманців і цифрових сервісів, виявлених під час обшуку.

6. Фіксація відомостей про віртуальні активи та результатів обшуку. Завершальним етапом проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, є належна процесуальна фіксація отриманих відомостей. Саме на цій стадії відбувається їх трансформація з цифрових даних у процесуально значиму доказову інформацію, придатну для використання у кримінальному провадженні. Така трансформація має визначальне значення, оскільки з огляду на нематеріальну природу віртуальних активів доказове значення має не сам актив як об'єкт, а належним чином зафіксовані відомості про нього, що відображають факт здійснення контролю над відповідними цифровими ресурсами.

У цьому контексті протокол обшуку виступає ключовим процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні (частина друга статті 84; пункт 2 частини другої статті 99 КПК України), у межах якого відображаються обставини виявлення, встановлення доступу, перевірки та переміщення віртуальних активів. Відповідно до вимог статті 104 та частин восьмої, дев'ятої статті 236 КПК України, усі дії, у тому числі пов'язані з доступом до цифрових середовищ, створенням службового криптовалютного гаманця, а також здійснення транзакцій, підлягають обов'язковому документуванню. При цьому саме повнота, послідовність, технічна точність і відтворюваність

зафіксованих дій визначають подальшу допустимість доказів, оскільки будь-які прогалини або неточності у фіксації можуть поставити під сумнів використання відповідного протоколу обшуку у кримінальному процесуальному доказуванні.

Зміст протоколу обшуку повинен забезпечувати системне та логічно узгоджене відображення як джерела отримання інформації, так і її змістовних характеристик. Зокрема, у ньому доцільно фіксувати тип виявленого криптовалютного гаманця (апаратний, програмний, онлайн або біржовий акаунт), назву програмного забезпечення або цифрового сервісу, через який здійснювався доступ, відповідну блокчейн-мережу, криптовалютні адреси, обсяг активів на момент їх виявлення, а також параметри здійснених транзакцій, включаючи суму переказу, розмір комісії, ідентифікатор транзакції (TXID), дату та час її здійснення.

З огляду на цифрову природу віртуальних активів, фіксація здійснюється із застосуванням фото- та відеозапису, що дозволяє об'єктивно відобразити стан відповідного цифрового середовища на момент проведення обшуку. Зокрема, проводиться фотографування або скріншотування екранів пристроїв, на яких відображено криптовалютні гаманці чи відповідні сервіси, із обов'язковою фіксацією назви гаманця або платформи, криптовалютної адреси, балансу активів і типу криптовалюти. Одночасно здійснюється безперервна відеофіксація, яка відображає процес доступу до гаманця або сервісу, що дозволяє не лише зафіксувати результат, а й простежити процес отримання відповідних відомостей, що має суттєве значення для оцінки їх достовірності та допустимості.

Особливого значення набуває фіксація криптовалютної адреси як ключового ідентифікатора у блокчейн-мережі, оскільки саме вона виступає технічним маркером, який дозволяє пов'язати цифрові активи з конкретними транзакціями та, опосередковано, із суб'єктом їх використання. Така адреса повинна бути відображена у повному вигляді, а за можливості – продубльована у формі QR-коду разом із зазначенням відповідного віртуального активу. Поряд із цим здійснюється фіксація балансу активів із деталізацією за кожним видом криптовалюти, що дозволяє встановити фактичний обсяг віртуальних активів, які перебувають під контролем особи, та забезпечує можливість подальшої перевірки цих даних.

Не менш важливим є встановлення та фіксація блокчейн-мережі, у межах якої функціонує відповідний гаманець (наприклад, Bitcoin, Ethereum, TRON, TON тощо), оскільки саме вона визначає алгоритм валідації транзакцій, структуру даних і механізм їх перевірки. З метою забезпечення об'єктивності отриманих відомостей після встановлення криптовалютної адреси доцільним є здійснення її перевірки через публічні blockchain explorer відповідної мережі. У ході такої перевірки встановлюються баланс адреси, історія транзакцій, номер блоку, час включення транзакції до блоку та кількість підтверджень. Фіксація цих відомостей створює можливість їх незалежної технічної верифікації, що істотно підвищує рівень достовірності та зменшує ризик їх спотворення.

Належне документування результатів обшуку передбачає також долучення до протоколу відповідних цифрових матеріалів як додатків (стаття 105 КПК України). До них належать скріншоти інтерфейсів криптогаманців, відображення балансу активів, сторінок blockchain explorer із параметрами транзакцій, фотознімки екранів пристроїв та інші технічні матеріали. Такі матеріали зберігаються на окремих носіях інформації (USB-накопичувачах, картах пам'яті тощо), характеристики яких (тип, модель, обсяг пам'яті, серійний номер за наявності) обов'язково зазначаються у протоколі обшуку. Після цього вони підлягають пакуванню, опечатуванню та долученню до матеріалів кримінального провадження, що забезпечує їх цілісність і виключає можливість несанкціонованого втручання.

Певну специфіку має документування криптографічних засобів доступу, зокрема seed-фраз, які фактично забезпечують повний контроль над віртуальними активами. У протоколі відображається факт їх виявлення або генерації, кількість слів та спосіб фіксації, однак сама seed-фраза не включається до тексту протоколу з міркувань безпеки. Вона фіксується на окремому матеріальному носії, який підлягає пакуванню, опечатуванню та долученню до матеріалів кримінального провадження із відповідною відміткою. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між вимогами процесуальної фіксації та необхідністю збереження контролю над активами.

Окремого значення набуває фіксація службового криптовалютного гаманця, створеного у межах проведення обшуку. У протоколі зазначаються відомості про використаний пристрій (модель, серійний номер, технічний стан), факт його застосування для створення гаманця та прийняття на нього віртуальних активів. Після завершення відповідних дій такий пристрій підлягає від'єднанню, пакуванню та опечатуванню як додаток до протоколу, що забезпечує можливість подальшої перевірки правильності здійснених операцій.

Таким чином, належна процесуальна фіксація результатів обшуку виконує не лише функцію документування, а й функцію доказової легітимації цифрової інформації, забезпечуючи її трансформацію у докази, що відповідають вимогам належності, допустимості та достовірності. Саме через протокол обшуку відбувається процесуальне закріплення встановлених обставин, тоді як матеріальні носії вико-

нують допоміжну функцію підтвердження та технічної верифікації відповідних відомостей й підлягають обов'язковому долученню до протоколу обшуку як його додатки. Їх процесуальне значення полягає у підтвердженні та відтворенні відомостей, зафіксованих у протоколі обшуку, однак вони не можуть розглядатися як самостійні процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні. Такий підхід обумовлений тим, що зазначені носії не створюють нових фактичних даних, а лише відображають або зберігають інформацію, яка набуває доказового значення виключно через її належну процесуальну фіксацію у протоколі обшуку. Надання їм автономного доказового статусу призвело б до штучного дублювання доказів, коли одна й та сама інформація існувала б у різних процесуальних формах як нібито самостійні джерела, що суперечить правовим і гносеологічним засадам кримінального процесуального доказування. Відповідно, матеріальні носії інформації, на яких містяться відомості про віртуальні активи або засоби доступу до них, можуть розглядатися як документи у гносеологічному розумінні, однак у правовому аспекті вони виступають виключно додатками до протоколу обшуку і не мають самостійного доказового значення. Лише у своїй нерозривній єдності з протоколом обшуку вони формують зміст доказу у кримінальному провадженні, забезпечуючи його належність, достовірність і можливість перевірки.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що правова та цифрова природа віртуальних активів обумовлює необхідність переосмислення змісту та функціонального призначення обшуку у системі кримінального процесуального доказування. На відміну від традиційних об'єктів, віртуальні активи не мають матеріальної форми існування та функціонують у межах розподілених інформаційних систем, що зумовлює їх опосередкований характер виявлення через цифрові відомості та криптографічні засоби доступу. Відповідно у кримінальних провадженнях, пов'язаних із віртуальними активами, обшук як засіб кримінального процесуального доказування спрямований не лише на відшукання матеріальних носіїв інформації, а передусім на встановлення доступу до цифрових середовищ, виявлення засобів контролю над активами, їх ідентифікацію та належну процесуальну фіксацію відповідних відомостей.

Ефективність проведення обшуку у цій категорії кримінальних проваджень залежить від системного поєднання процесуальних, організаційних і технічних заходів, які охоплюють попередню технічну підготовку, пошук, виявлення цифрових пристроїв і засобів доступу до віртуальних активів, ідентифікацію віртуальних активів і цифрових сервісів, встановлення контролю над віртуальними активами, залучення спеціаліста, фіксацію відомостей про віртуальні активи та результатів обшуку.

При цьому ідентифікація віртуальних активів у межах обшуку має комплексний характер і не може базуватися на окремому доказі, а здійснюється шляхом аналізу сукупності взаємопов'язаних цифрових відомостей, які у своїй єдності формують належний доказовий зв'язок між особою та віртуальним активом. Визначальним критерієм такої ідентифікації виступає встановлення факту володіння або використання криптографічних засобів доступу, що свідчить про здійснення фактичного контролю над віртуальними активами.

Реалізація контролю над віртуальними активами у процесі обшуку здійснюється через створення службових криптовалютних гаманців і переведення активів на контрольовані адреси, що має подвійне значення: забезпечення збереження активів та формування доказової інформації щодо фактичного контролю над ними. При цьому технічні параметри транзакцій та обставини їх здійснення можуть набувати самостійного доказового значення за умови належної процесуальної фіксації у протоколі обшуку.

Ключову роль у трансформації цифрових даних у докази відіграє протокол обшуку, який виступає самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні. Саме у його межах здійснюється легітимізація відомостей про віртуальні активи шляхом їх належної фіксації, опису технічних параметрів та забезпечення можливості подальшої перевірки. Матеріальні носії інформації при цьому виконують допоміжну функцію та набувають доказового значення виключно у нерозривному зв'язку з протоколом обшуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225-д від 24.04.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10225-д&conv=9.

5. Капліна О.В., Парфило І.В. Проблеми тимчасового вилучення та арешту криптоактивів у кримінальному провадженні. *Право України*. 2025. № 9. С. 90-107. DOI: 10.33498/louu-2025-09-090.
6. Козій В.В. Порядок та особливості вилучення у кримінальному провадженні незаконно здобутої криптовалюти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 479-483. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/113.
7. Кришевич О.В., Рощина І.О. Криптовалюта, як предмет кримінального правопорушення проти власності: національне та міжнародне законодавство. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 23-24. С. 168-175. DOI: https://doi.org/10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-168-175.
8. Кузьменко О.В., Кравчук П.Ю. Віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення: проблеми визначення та доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 3 С. 194-198. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/31-2.pdf. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.29.
9. Метелев О.П. Правова природа та актуальні проблеми оцінки віртуальних активів (криптоактивів) як доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3-4. С. 52-68. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/52-68.
10. Овсійчук Т.П. Теоретико-правові аспекти визначення віртуальних активів як предмета незаконного збагачення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 88. Том 3. С. 157-161. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.23.
11. Погорецький М.А. Криптовалюта як об'єкт, предмет та засіб учинення злочину: проблеми виявлення, документування і доказування в досудовому та судовому провадженні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 3 (88). С. 70-90. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.10.
12. Цимбал П.В., Малярчук Н.В., Кравчук П.Ю. Проблеми правового регулювання електронних доказів під час розслідування злочинів з використанням криптовалюти. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 11. С. 162-168. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).11.2025.162-168.
13. Старенький О.С. Використання віртуальних активів у кримінальному процесуальному доказуванні: проблеми правової визначеності та критерії допустимості. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 247-273. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/247-273.
14. Сергєєва Д.Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Т. 3. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347237/334245. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025. 06.3.36.
15. Шепітько В.Ю., Шепітько М.В. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12-27.
16. Шепітько В.Ю., Шевчук В.М. та ін. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі: монографія; за заг. ред. В. Ю. Шепітька; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 208 с.
17. Шевчук В.М. Використання технологій блокчейн як інноваційна складова криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2026. Вип. 93. Ч. 5. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.30.
18. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. До питання про цифрову криміналістику в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:*
19. Юриспруденція. 2024. № 68. С. 86-91. DOI: https://doi.org/10.32782/2307- 1745.2024.68.18.
20. Степанюк Р.Л. Цифрова криміналістика та її значення в розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 3. С. 181-192. DOI: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2025.3.20.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Старенький О.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.41

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Цимбал П.В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0000-0002-7244-4669

Ієрусалимов І.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0000-0003-3163-982X

Семенюк О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0007-9199-6657

Цимбал П.В., Ієрусалимов І.О., Семенюк О.О. Гарантії реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні.

Статтю присвячено комплексному дослідженню гарантій реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні та визначенню ролі судового контролю як ключового інституційного механізму його забезпечення. Обґрунтовано, що право на справедливий суд є багатоелементною правовою категорією, зміст якої формується на підставі положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та норм національного законодавства і охоплює право на доступ до суду, змагальність, рівність сторін, публічність судового розгляду, розумні строки, незалежність і безсторонність суду. Доведено, що ефективність відповідних гарантій визначається не лише їх формальним нормативним закріпленням, а узгодженістю їх функціонування та здатністю забезпечити реальний і своєчасний захист особи від свавільного втручання держави у сферу її прав і свобод.

Проаналізовано нормативний зміст засади справедливості у кримінальному процесуальному законодавстві України та встановлено, що його фрагментарне закріплення у різних положеннях КПК України ускладнює визначення обсягу відповідних гарантій і створює передумови для неоднакового тлумачення у правозастосовній практиці. Досліджено правову природу судового контролю та обґрунтовано, що він не є самостійною функцією судової влади, а реалізується у межах правосуддя як процесуальний механізм захисту прав і свобод особи на стадії досудового розслідування. Виявлено системні недоліки чинної моделі судового контролю, зокрема неефективність механізму оскарження окремих ухвал слідчого судді, обмежений рівень змагальності при вирішенні питань про втручання у права особи та дисбаланс процесуальних можливостей сторін. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: запровадження ефективного механізму апеляційного оскарження ухвал слідчого судді на стадії досудового розслідування, забезпечення реальної змагальності при вирішенні питань про обмеження прав особи та вирівнювання процесуальних можливостей сторін як необхідних умов приведення національної моделі судового контролю у відповідність до стандартів справедливого судочинства.

Ключові слова: право на справедливий суд, судовий контроль, кримінальне провадження, слідчий суддя, гарантії правосуддя, рівність сторін, досудове розслідування.

Tsymbal P.V., Iierusalymov I.O., Semeniuk O.O. Guarantees of the right to a fair trial in criminal proceedings.

The article is devoted to a comprehensive study of the guarantees of the right to a fair trial in criminal proceedings and to determining the role of judicial control as the key institutional mechanism for its protection. It is substantiated that the right to a fair trial is a multi-element legal category, the content of which is shaped by the provisions of Article 6 of the Convention for the Protection of

Human Rights and Fundamental Freedoms and the norms of national legislation, and encompasses the right of access to a court, adversariality, equality of arms, publicity of judicial proceedings, reasonable time, and the independence and impartiality of the tribunal. It is demonstrated that the effectiveness of the relevant guarantees is determined not merely by their formal normative enshrining, but by the coherence of their functioning and their capacity to ensure real and timely protection of the individual against arbitrary interference by the state in the sphere of his or her rights and freedoms.

The normative content of the principle of fairness in the criminal procedural legislation of Ukraine is analysed, and it is established that its fragmented consolidation across various provisions of the Code of Criminal Procedure complicates the determination of the scope of the corresponding guarantees and creates preconditions for inconsistent interpretation in law-enforcement practice. The legal nature of judicial control is examined, and it is argued that it does not constitute an independent function of judicial power, but is exercised within the framework of justice as a procedural mechanism for the protection of individual rights and freedoms at the pre-trial investigation stage. Systemic shortcomings of the existing model of judicial control are identified, in particular the ineffectiveness of the mechanism for appealing certain rulings of the investigating judge, the limited level of adversariality in resolving matters concerning interference with individual rights, and the imbalance of procedural opportunities between the parties. Proposals for legislative improvement are formulated: the introduction of an effective mechanism for appellate review of investigating judges' rulings at the pre-trial investigation stage, ensuring genuine adversariality in resolving questions of restriction of individual rights, and equalising the procedural opportunities of the parties as necessary conditions for bringing the national model of judicial control into conformity with the standards of fair adjudication.

Key words: right to a fair trial, judicial control, criminal proceedings, investigating judge, guarantees of justice, equality of arms, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Право на справедливий суд є одним із основоположних прав людини, визнаних як на міжнародному, так і на національному рівнях. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [1]. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному судовий захист його прав і свобод, а ст. 129 відносить справедливість до засад судочинства [2].

У такому контексті гарантії справедливого судочинства виступають ключовим правовим інструментом забезпечення балансу між публічним інтересом у протидії злочинності та захистом прав особи від надмірного втручання держави. Саме через систему таких гарантій реалізується засада верховенства права у кримінальному провадженні, оскільки держава, навіть переслідуючи легітимну мету всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження та притягнення винних до відповідальності, залишається пов'язаною вимогами справедливості та зобов'язана діяти виключно в межах, що не порушують основоположних прав особи. У цьому сенсі гарантії справедливого судочинства є не лише інструментом захисту конкретної особи, а й умовою легітимності кримінального переслідування загалом та підґрунтям суспільної довіри до інституту правосуддя. Попри закріплення відповідних гарантій як на конституційному рівні, так і в КПК України, аналіз законодавства та правозастосовної практики свідчить про наявність суттєвих прогалин у їх реалізації.

Метою статті є системне дослідження гарантій реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні, а саме розкриття їх нормативного змісту, класифікація та аналіз ефективності окремих складових, зокрема судового контролю як інституційної гарантії права на справедливий суд на стадії досудового розслідування, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика права на справедливий суд і судового контролю у кримінальному провадженні привертала увагу багатьох дослідників. Зокрема, зміст поняття «справедливість» у кримінальному судочинстві детально аналізував О. Бабіков, який встановив, що воно є системоутворюючим елементом КПК України і вживається у ст. 21, 337, 410, 414, 474, 550, 388 у різних контекстуальних значеннях [3].

Питання реалізації принципу змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні, зокрема в контексті судового контролю, досліджувала О. Льошенко. Авторка звертає увагу на недосконалість чинної редакції ст. 22 КПК України в частині забезпечення функціональної незалежності судового контролю від сторін обвинувачення та захисту [4].

Н. Макаренко досліджує проблему кваліфікації діяльності суду щодо обмеження конституційних прав і свобод особи під час досудового розслідування, констатуючи відсутність єдиного підходу у науковій літературі: одні вчені кваліфікують таку діяльність як судовий контроль, інші – як правосуддя [5].

О. Коровайко обґрунтував позицію, відповідно до якої судовий контроль на стадії досудового розслідування є особливим видом здійснення правосуддя, а відновлення порушених прав є найважливішою функцією судової влади [6, с. 289].

Утім, попри значний науковий доробок у сфері судового контролю, більшість досліджень зосереджена на його організаційних та процесуальних аспектах – без системного осмислення того, як саме судовий контроль функціонує як гарантія права на справедливий суд у широкому розумінні, що визначає прогалину, що потребує дослідження. Адже попри значний науковий інтерес до окремих аспектів досліджуваної теми, у науці залишаються недостатньо розробленими кілька ключових питань: ефективність судового контролю як інституційної гарантії, зокрема в частині механізму оскарження ухвал слідчого судді у світлі практики Великої Палати Верховного Суду; питання реальної рівності сторін на стадії досудового розслідування як складової гарантій справедливого судочинства тощо.

Виклад основного матеріалу. Принцип справедливості судового розгляду в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) трактується широко: як належне відправлення правосуддя, право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового рішення тощо. Зокрема, ст. 6 Конвенції дає підстави виокремити такі ключові елементи права на судовий захист: 1) право на розгляд справи; 2) справедливість розгляду; 3) публічність; 4) розумні строки; 5) розгляд судом, встановленим законом; 6) незалежність і безсторонність суду [1]. Кожен із цих елементів потребує самостійної системи гарантій на рівні національного законодавства.

На рівні національного законодавства справедливість пронизує весь кримінальний процес як наскрізна засада. О. Бабіков переконливо доводить, що це поняття не зводиться до однієї норми, а відтворюється у ст. 21, ч. 3 ст. 337, ст. 410, 414 КПК України, охоплюючи вимоги до розгляду справи, меж судового рішення, критеріїв призначення покарання та навіть до присяги присяжного [3]. Примітно, що законодавець не обмежився закріпленням справедливості як абстрактної засади, а наповнив її конкретним процесуальним змістом на кожній стадії провадження – від початку розслідування до виконання вироку. Проте, на наше переконання, такий розпорошений нормативний вираз засади, за відсутності системного закріплення в єдиній нормі-дефініції, ускладнює однозначне визначення обсягу гарантій, які він породжує, і залишає простір для неоднакового тлумачення у правозастосовній практиці.

Серед процесуальних гарантій права на справедливий суд особливе місце посідає діяльність слідчого судді. Н. Макаренко фіксує в науці дві конкуруючі позиції: одні вчені кваліфікують цю діяльність як судовий контроль у його класичному розумінні, інші – як здійснення правосуддя у специфічній формі [5]. О. Коровайко схиляється до другого погляду, розглядаючи судовий контроль на стадії досудового розслідування як «особливий вид здійснення правосуддя», а відновлення порушених прав – як найважливішу функцію судової влади [6]. Ця позиція є концептуально точнішою, оскільки знімає штучне протиставлення між контролем і правосуддям: судовий контроль не є самостійною функцією поза правосуддям, а реалізується саме через нього, будучи спрямованим на забезпечення тих самих конституційних цінностей – захисту прав і свобод особи від незаконного втручання з боку держави. У цьому контексті В.В. Ладиченко та С.О. Потьомкін слушно характеризують судовий контроль як правовий механізм, спрямований на забезпечення обов'язковості виконання судового рішення як конституційної засади правосуддя, що реалізується за допомогою комплексу нормативно визначених правових засобів і процедур [7], і ця характеристика повною мірою стосується також контрольної діяльності слідчого судді у кримінальному провадженні. Аналіз наведених позицій дозволяє дійти висновку, що судовий контроль не є самостійною функцією поза правосуддям, а реалізується саме через нього, будучи спрямованим на захист прав і свобод особи від незаконного втручання держави, що й визначає його роль як однієї з ключових процесуальних гарантій права на справедливий суд.

Із цього випливає і практичний висновок щодо організаційної самостійності судового контролю. О. Льошенко пропонує викласти ч. 3 ст. 22 КПК України таким чином: «Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду (судового контролю) не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу» [4]. Підтримуючи цю пропозицію, вважаємо, що вона потребує також процесуального наповнення: декларативне розмежування функцій без відповідних механізмів контролю за його дотриманням не усуне ризику їх фактичного суміщення на практиці. Досвід правозастосування свідчить, що формальна відокремленість функцій нерідко нівелюється організаційною залежністю або усталеними процесуальними звичками, подолання яких вимагає не лише законодавчого, а й інституційного реагування.

Окремою і не менш важливою складовою гарантій справедливого судочинства є засада рівності сторін. О. Льошенко слушно зауважує, що хоча ч. 2 ст. 22 КПК зорієнтована передусім на судові

стадії, вимога рівності має реалізовуватися вже на стадії досудового розслідування, де здійснюється судовий контроль і де сторони кримінального провадження мають рівні права у збиранні доказів та їх поданні до слідчого судді [4]. Водночас аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про суттєвий дисбаланс: сторони є формально рівними у поданні доказів до суду, однак нерівними у їх збиранні. Це протиріччя між формальною та реальною рівністю підриває саму суть змагальності й несумісне зі стандартами ст. 6 Конвенції, яка вимагає не декларативного, а дієвого забезпечення рівних процесуальних можливостей. Усунення цього дисбалансу є не лише теоретичною проблемою, а й практичним завданням законодавця, вирішення якого безпосередньо впливає на якість реалізації права на справедливий суд. Найбільш показово ця нерівність проявляється саме у механізмі оскарження ухвал слідчого судді: особа, щодо якої застосовуються обмежувальні заходи на підставі його рішення, нерідко позбавлена не лише рівних можливостей у збиранні доказів, а й будь-якої змістовної можливості оскаржити саме рішення, що санкціонувало втручання в її права. Так, ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку виконується негайно і, як правило, до моменту її фактичного виконання особа не лише не має можливості її оскаржити, а й взагалі не обізнана про її існування. Після ж проведення обшуку самостійне оскарження такої ухвали в апеляційному порядку КПК України не передбачає – особа може лише заперечити її законність під час підготовчого провадження, тобто вже після пред'явлення обвинувачення. Натомість втручання у право на недоторканність житла вже відбулося й є незворотним, що унеможливлює ефективне поновлення порушеного права навіть у разі визнання ухвали незаконною.

Особливої гостроти проблема ефективності судового контролю набуває у контексті оскарження ухвал слідчого судді, які відповідно до ч. 3 ст. 309 КПК України не підлягають самостійному апеляційному оскарженню, а можуть бути заперечені лише під час підготовчого провадження. Аналіз судової практики свідчить, що існуючий механізм захисту прав особи в цій сфері має суттєві структурні вади. Зокрема, в ухвалі Верховного Суду від 6 березня 2018 року у справі № 243/6674/17-к (провадження № 51-499км17) було детально проаналізовано питання ефективності підготовчого провадження як засобу судового контролю за законністю ухвал слідчого судді. Суд констатував, що посилання на ч. 3 ст. 309 КПК, відповідно до якої питання законності рішень слідчого судді може бути вирішено під час підготовчого провадження, не забезпечує особі реального захисту від порушення її прав [8]. Цей висновок ґрунтується на трьох взаємопов'язаних аргументах: не в усіх кримінальних провадженнях обвинувальний акт взагалі буде передано до суду; підготовче засідання, навіть якщо і відбудеться, може настати надто пізно для виправлення порушення; нарешті, суддя під час підготовчого засідання не наділений повноваженнями, достатніми для реального усунення допущеного порушення прав особи.

Ці висновки узгоджуються з практикою Європейського суду з прав людини. У справі «Kotiy v. Ukraine» (заява № 28718/09, рішення від 5 березня 2015 року) [9] ЄСПЛ, розглядаючи питання тривалого застосування підписки про невиїзд, зазначив, що оскарження дій слідчого до суду лише на етапі попереднього розгляду справи або її розгляду по суті не може вважатися ефективним засобом захисту, оскільки такий судовий розгляд був недоступним під час розслідування і не міг забезпечити вчасне вирішення порушеного питання. Суд дійшов висновку, що національне законодавство не забезпечило достатніх гарантій від свавілля і не відповідає вимогам щодо якості законодавства у розумінні Конвенції. Аналогічні висновки щодо неефективності підготовчого засідання як засобу захисту були підтверджені у справах «Zosymov v. Ukraine» (заява № 4322/06, рішення від 7 липня 2016 року) [10] та «Kuzmenko v. Ukraine» (заява № 49526/07, рішення від 9 березня 2017 року) [11].

Важливо, що у зазначеній ухвалі Верховного Суду наголошується, що хоча практика ЄСПЛ стосувалася дій слідчого, це не впливає на її застосовність до ситуацій за участю слідчого судді, зважаючи на подібність обставин. Більше того, ситуація зі слідчим суддею є навіть більш проблематичною: надаючи дозвіл на проведення певних процесуальних дій, слідчий суддя подекуди діє не як судовий орган, що запобігає порушенням з боку органів розслідування, а фактично стає інструментом такого розслідування, наділяючи слідчого або прокурора повноваженнями, яких вони за законом позбавлені. У значній кількості випадків такий дозвіл надається за відсутності зацікавленої особи та без змагальної процедури і це є не наслідком процесуальної пасивності сторони захисту, а прямим результатом законодавчої моделі: КПК України у низці випадків взагалі не передбачає обов'язкової участі особи, щодо якої вирішується питання про обмеження її прав, у відповідному судовому засіданні. Це означає, що позбавлення особи можливості бути вислуханою до обмеження її прав є не процесуальним збоєм, а свідомо закладеною в законі конструкцією, що й становить системну проблему з точки зору стандартів справедливого судочинства.

Наведене дозволяє сформулювати позицію, що судовий контроль у кримінальному провадженні може слугувати дієвою гарантією права на справедливий суд лише за умови, що він є реальним, своєчасним і змагальним. Формальне існування механізму оскарження, який є недоступним у момент порушення права або не наділяє суд достатніми повноваженнями для його виправлення, не відповідає стандартам ст. 6 та ст. 8 ЄКПЛ і лише створює ілюзію захисту. Це ставить перед законодавцем завдання не декларативного, а змістовного реформування інституту судового контролю у кримінальному провадженні.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що право на справедливий суд у кримінальному провадженні має системний характер і реалізується через сукупність взаємопов'язаних нормативних, інституційних та процесуальних гарантій. Його ефективність визначається не лише формальним закріпленням окремих елементів, а їх узгодженістю та здатністю забезпечувати реальний і своєчасний захист прав особи.

Судовий контроль, здійснюваний слідчим суддею, виступає ключовою інституційною гарантією на стадії досудового розслідування. Водночас його правозахисний потенціал істотно обмежується чинною законодавчою моделлю, яка характеризується відсутністю ефективного механізму оскарження окремих ухвал, обмеженим рівнем змагальності при вирішенні питань про втручання у права особи та наявністю дисбалансу процесуальних можливостей сторін, зокрема у сфері збирання доказів.

Оскільки практика національних судів і міжнародних інституцій засвідчує системний характер зазначених проблем, їх подолання виключно шляхом правозастосовної діяльності є недостатнім, що своєю чергою зумовлює необхідність комплексного вдосконалення кримінального процесуального законодавства – передусім у тих аспектах, де розрив між нормативною моделлю і реальною практикою є найбільш відчутним.

Зокрема, до таких напрямків варто віднести запровадження дієвого механізму апеляційного оскарження ухвал слідчого судді на стадії досудового розслідування, без якого процесуальний контроль над обмеженням прав особи залишається формальним. Також слід звернути увагу на забезпечення реальної змагальності при вирішенні питань про відповідні обмеження, адже декларативне закріплення цього принципу без відповідних процесуальних інструментів не здатне гарантувати рівність сторін, зокрема, в частині вирівнювання процесуальних можливостей сторін у збиранні та поданні доказів, що є неодмінною умовою не лише формальної, а й змістовної справедливості провадження. Саме комплексна реалізація цих заходів, а не точкове коригування окремих норм, здатна забезпечити відповідність кримінального провадження стандартам справедливого судочинства і відновити довіру до правосуддя в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/254к/96-вр#Text.
3. Бабіков О. Судовий контроль за додержанням прав і свобод людини під час розгляду клопотань сторони обвинувачення про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в аспекті дотримання засад права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Т. 3, № 83. С. 175–180. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.27.
4. Льошенко О. Реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081. Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. С. 235. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18a611c2-efba-4965-89a9-a76ba51fadaa/content.
5. Макаренко Н. Актуальні проблеми державного контролю за дотриманням прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 114–123. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/ 123456789/1190.
6. Коровайко О.І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). С. 286–290. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v3_2015/64.pdf.
7. Ладиченко В., Потьомкін С. Поняття і суть судового контролю за виконанням судових рішень. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 190–198. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.39.
8. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Справа № 243/6674/17-к (провадження № 51-499км17) від 06.03.2018 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/72670536.

9. Справа «Kotiy v. Ukraine» (Заява № 28718/09): Рішення Європ. суду з прав людини від 05.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a82#Text.
10. Справа «Zosymov v. Ukraine» (Заява № 4322/06): Рішення Європ. суду з прав людини від 07.08.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c94#Text.
11. Справа «Kuzmenko v. Ukraine» (Заява № 49526/07): Рішення Європ. суду з прав людини від 09.03.2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-171782.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Цимбал П.В., Ієрусалимов І.О., Семенюк О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.921.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.42

АДВОКАТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ В ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Герич А.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
ORCID: 0009-0000-9600-0125

Герич А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-2574-5271

Герич А.Й., Герич А.В. Адвокат у цивільному процесі: окремі питання в праві зарубіжних країн.

У статті досліджено роль адвоката у цивільному процесі крізь призму функціонального, процесуального та порівняльно-правового підходів. Адвокатське представництво розглядається як системоутворюючий елемент цивільного судочинства, що забезпечує реалізацію конституційного права на справедливий судовий розгляд та ефективний доступ до правосуддя. Доведено, що адвокат у цивільному процесі виконує багатовимірну функцію: захищає процесуальні права сторони, формує доказову базу, здійснює правову комунікацію між клієнтом і судом, а також бере участь у позасудовому врегулюванні спорів, зокрема у медіаційних процедурах. Розглянуто проблему нерівності сторін у цивільному процесі в умовах асиметрії правового представництва: встановлено, що відсутність адвокатського представництва суттєво погіршує процесуальне становище сторони та безпосередньо впливає на результат розгляду справи. На підставі компаративного аналізу правових систем (американської, континентально-європейської та британської) визначені спільні та відмінні підходи до регулювання ролі адвоката у цивільному судочинстві. Особлива увага приділяється стандартам ефективного представництва, що сформувалися у практиці Європейського суду з прав людини відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджуються сучасні виклики адвокатській діяльності у цивільному процесі – цифровізація судочинства, розширення практики медіації та проблеми доступу малозабезпечених верств населення до правової допомоги. Формулюються практичні рекомендації щодо вдосконалення нормативного регулювання та підвищення ефективності правничої допомоги у цивільному процесі в Україні.

Ключові слова: адвокат, цивільний процес, правова допомога, доступ до правосуддя, представництво в суді, медіація, стандарти справедливого судового розгляду.

Gerych A.Y., Gerych A.V. Advocate in civil proceedings: certain issues in the law of foreign countries.

The article examines the role of an advocate in civil proceedings through the lens of functional, procedural, and comparative legal approaches. Legal representation is considered as a system-forming element of civil litigation that ensures the realization of the constitutional right to a fair trial and effective access to justice. It is demonstrated that an advocate in civil proceedings performs a multidimensional function: protecting the procedural rights of the party, forming the evidentiary basis, facilitating legal communication between the client and the court, and participating in out-of-court dispute resolution, including mediation procedures. The problem of inequality of parties in civil proceedings under conditions of asymmetric legal representation is examined: it is established that the absence of advocate representation substantially deteriorates the procedural position of a party and directly affects the outcome of the case. On the basis of a comparative analysis of legal systems

(American, continental European, and British) common and distinctive approaches to the regulation of the advocate's role in civil proceedings are identified. Special attention is given to the standards of effective representation that have developed in the case law of the European Court of Human Rights pursuant to Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Contemporary challenges to advocacy in civil proceedings are examined – digitalization of litigation, the expansion of mediation practice, and the problems of access to legal aid by low-income segments of the population. Practical recommendations are formulated regarding the improvement of regulatory frameworks and the enhancement of the effectiveness of legal assistance in civil proceedings in Ukraine.

Key words: advocate, civil proceedings, legal aid, access to justice, court representation, mediation, standards of fair trial.

Постановка питання. Адвокат у цивільному процесі є центральною фігурою, що забезпечує реалізацію права сторони на справедливий судовий захист. Система цивільного судочинства ґрунтується на засаді змагальності, яка вимагає активної участі кваліфікованого представника для ефективного відстоювання інтересів клієнта перед судом. Правова наука і практика переконливо свідчать, що без належного адвокатського представництва рівність сторін у процесі залишається декларативною: сторона без адвоката опиняється у суттєво невигідному становищі порівняно з процесуальним опонентом, якого представляє кваліфікований юрист.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, системними змінами в організації цивільного судочинства, зокрема широким впровадженням цифрових технологій та онлайн-судочинства, що ставить нові вимоги до форм і методів адвокатської діяльності. По-друге, розширенням практики альтернативного вирішення спорів, передусім медіації, де адвокат набуває нових функцій поза межами традиційного судового представництва. По-третє, нерозв'язаною проблемою нерівного доступу до правової допомоги, яка є особливо гострою для малозабезпечених верств населення та вразливих груп.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень засвідчує стійкий науковий інтерес до зазначеної проблематики. М. Ву, К. Кокс та С. Розен у компаративному дослідженні доступу до цивільного правосуддя у США зазначають, що змагальна система цивільного судочинства функціонально залежить від адвокатів, оскільки судовий процес ініціюється та контролюється саме сторонами, а не судом [1]. Це принципово відрізняє змагальну модель від інквізиційної, де суддя відіграє активнішу роль у встановленні фактів. М. Кессіді та Дж. Каррі емпірично підтвердили, що правове представництво у цивільних справах має суттєвий позитивний вплив на результати розгляду, особливо для соціально вразливих категорій осіб [2]. Р.В. Гордон у широкому огляді ролі адвокатів у забезпеченні доступу до правосуддя в США простежує, як правнича професія протягом останнього сторіччя поєднувала функції сприяння та обмеження доступу до правосуддя [7].

Окремо слід відзначити роботу Х. ван Рея, який аналізує обов'язкову медіацію у цивільних і комерційних справах у Європі та наголошує на трансформації ролі адвоката в умовах поширення альтернативних механізмів вирішення спорів [8]. Рада Європи у своєму керівництві до статті 6 ЄКПЛ (цивільний аспект) закріпила стандарти права на справедливий судовий розгляд, що безпосередньо визначають вимоги до якості адвокатського представництва [5].

Метою цієї статті є аналіз функціональної ролі, процесуального статусу та стандартів ефективного представництва адвоката у цивільному процесі на основі порівняльно-правового аналізу зарубіжних правових систем та міжнародних стандартів.

Виклад матеріалу дослідження. Функція адвоката у цивільному процесі є комплексною і не зводиться до простого представлення інтересів клієнта у суді. Г. Хезард і А. Донді у своєму класичному порівняльному дослідженні виокремлюють декілька ключових функцій, що виконує адвокат у змагальній і континентально-правовій традиціях: формулювання позовних вимог і заперечень, збирання та представлення доказів, здійснення правової комунікації з судом та протилежною стороною, а також стратегічне управління перебігом справи [10]. При цьому дослідники констатують поступову конвергенцію сучасних процесуальних систем (змагальної та інквізиційної) у частині ролі адвоката: у континентальних системах спостерігається зростання активності сторін і їхніх представників, тоді як у змагальних системах посилюється управлінська роль суду.

М. Ву, К. Кокс та С. Розен зазначають, що у змагальній системі, яка притаманна правовій традиції США, адвокат є головним «двигуном» судового процесу – саме він визначає межі спору, формує доказову базу, заявляє клопотання та визначає тактику розгляду справи [1]. Без адвоката сторона фактично позбавляється цих важелів впливу на процес, що різко знижує її шанси на успіх.

Важливо також підкреслити публічно-правовий вимір функції адвоката у цивільному процесі. Р.В. Гордон звертає увагу на те, що адвокат є не лише представником приватного інтересу клієнта, але й посадовою особою правової системи, що несе відповідальність за підтримку верховенства

права [7]. Правнича спільнота протягом своєї історії одночасно сприяла доступу до правосуддя і обмежувала його через монополію на надання правової допомоги, ліцензування та професійні стандарти.

А.С. Окоро, характеризуючи роль правової допомоги у суспільстві, наголошує, що адвокати є посередниками між громадськістю та судовою системою, а їхня роль є фундаментальною для підтримання суспільної довіри до правових інститутів [4]. Дослідник підкреслює, що доступ до кваліфікованого правового представництва є не привілеєм, а необхідною умовою рівності перед законом.

Таким чином, функція адвоката у цивільному процесі має двоєдину природу: з одного боку, це захист приватного інтересу клієнта, з іншого – забезпечення публічного інтересу у справедливому та ефективному функціонуванні системи правосуддя. Ці дві складові нерозривно пов'язані: дієздатне представництво клієнта є умовою функціонування всієї системи цивільного судочинства. Науково обґрунтованим є висновок, що зниження якості або доступності адвокатського представництва є загрозою не лише для окремих учасників процесу, а й для правосуддя в цілому.

Право на справедливий судовий розгляд, закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є правовою основою вимог до якості адвокатського представництва у цивільному процесі. Рада Європи у своєму керівництві щодо статті 6 ЄКПЛ (цивільний аспект) зазначає, що право на суд, гарантоване цим положенням, включає право на ефективний судовий захист цивільних прав і зобов'язань та означає, що сторона повинна мати реальну можливість захищати свої інтереси перед незалежним та безстороннім судом [5]. При цьому ЄСПЛ послідовно розглядає доступ до суду не лише як формальне право на подання позову, а як гарантію реального захисту, що охоплює змістовну участь сторони у судовому процесі.

Ключовим компонентом права на справедливий суд є принцип рівності сторін (equality of arms), відповідно до якого кожна зі сторін повинна мати розумну можливість викласти свою справу в умовах, що не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з опонентом [5]. Цей принцип безпосередньо впливає на вимоги до адвокатського представництва: у справах, де одна зі сторін представлена адвокатом, а інша ні, рівність сторін може бути порушена. ЄСПЛ неодноразово застосовував цей принцип у справах проти держав, де особи були позбавлені можливості отримати юридичну допомогу у цивільних справах.

Стандарти справедливого судового розгляду, що встановлені у цивільному аспекті статті 6 ЄКПЛ, охоплюють: право доступу до суду, право на розгляд справи незалежним і безстороннім трибуналом, право на публічний розгляд у розумний строк, принцип змагальності та рівності сторін [5]. Порушення адвокатом будь-якого з цих стандартів може стати підставою для оскарження рішення у національних судах або, за певних умов, у ЄСПЛ.

Окрема увага в практиці ЄСПЛ приділяється доступності правової допомоги. Відповідно до усталеної практики Суду, держава несе позитивний обов'язок забезпечити реальний, а не лише формальний доступ до суду, що за певних обставин може включати забезпечення безоплатної правової допомоги у цивільних справах, особливо коли складність справи або особисті обставини особи роблять таку допомогу необхідною для ефективного відстоювання прав. Е. Сундарі, Г.Х. Халім та О. Менді у своєму порівняльному дослідженні наводять позицію Суду про те, що правова допомога пов'язана із забезпеченням справедливості процесу та рівності сторін [3].

Таким чином, стандарти ЄКПЛ формують мінімальний рівень вимог до якості та доступності адвокатського представництва у цивільному процесі. Ці стандарти мають юридичну обов'язковість для держав-членів Ради Європи, включно з Україною, та є орієнтиром для розвитку національного законодавства про адвокатуру і цивільне судочинство. Практичним наслідком цих стандартів є обов'язок держави не лише не перешкоджати доступу до адвоката, а й активно сприяти рівному доступу до кваліфікованої правової допомоги.

Питання про те, наскільки наявність адвоката реально впливає на результат цивільної справи, тривалий час залишалося дискусійним у науковій літературі. Сучасні емпіричні дослідження дають переконливі відповіді на це питання, підтверджуючи суттєвий вплив правового представництва на процесуальні результати для сторін.

М. Кессіді та Дж. Каррі провели масштабне дослідження впливу правового представництва на результати справ орендарів у житловому суді Нью-Йорка, використовуючи детальні дані на рівні адрес за 2016-2019 роки. Дослідники виявили, що орендарі, яким надали адвокатів у рамках програми Universal Access to Counsel, значно рідше ставали суб'єктами відповідних рішень, рідше стикалися з видачею ордерів на виселення та зазнавали менших грошових стягнень [2]. Важливо, що автори застосували квазіекспериментальну методологію поступового впровадження програми по поштових індексах, що дозволило ідентифікувати причинно-наслідковий, а не кореляційний зв'язок між представництвом та результатами. При цьому дослідники встановили, що ефект від

юридичного представництва є суттєво більшим у відносно бідніших районах та тих, де мешкає більша частка негромадян і небілого населення [2].

М. Ву, К. Кокс та С. Розен, підсумовуючи масив емпіричних даних щодо американської системи цивільного судочинства, констатують, що у понад трьох чвертях усіх цивільних справ принаймні одна зі сторін не має правового представництва. Автори наводять дані Бостонської адвокатської асоціації, відповідно до яких орендарі, яких повністю представляли адвокати, вдвічі частіше зберігали право на проживання та майже в п'ять разів частіше отримували знижку на оренду чи грошові виплати порівняно з тими, хто не мав представництва [1].

К. Дойл у своєму аналізі проблем доступу до правосуддя звертає увагу на системний характер дефіциту правового представництва у цивільних справах: організації з надання правової допомоги відхиляють значну частину запитів, що до них надходять, і повністю вирішують лише половину справ, якими займаються [6]. Дослідник пов'язує цю проблему зі структурним недофінансуванням системи безоплатної правової допомоги та аналізує потенціал автоматизації та цифрових технологій для розширення доступу до правосуддя.

Узагальнюючи наведені емпіричні дані, можна стверджувати, що наявність адвоката у цивільному процесі суттєво збільшує шанси на сприятливий для клієнта результат справи. Це твердження є науково підтвердженим і не зводиться до гіпотези. При цьому ефект від представництва є непропорційно більшим для вразливих груп населення, які без адвоката найменш здатні ефективно захищати свої права в умовах складної процесуальної системи.

Порівняльний аналіз ролі адвоката у цивільному процесі дозволяє виявити як спільні засади, так і суттєві відмінності між правовими системами різних країн. Е. Сундарі, Г.Х. Халім та О. Менді у своєму дослідженні щодо доцільності запровадження обов'язкового правового представництва в Індонезії здійснюють огляд підходів різних правових систем до цього питання [3]. Дослідники розрізняють: (i) системи з обов'язковим представництвом адвокатом у більшості цивільних справ (наприклад, ряд країн Європи); (ii) системи з факультативним представництвом, де сторона вільна представляти себе самостійно (pro se litigant), як це традиційно практикується у США та Великій Британії; (iii) гібридні системи, де обов'язковість представництва залежить від категорії справи або суду.

У дослідженні М. Ву, К. Кокс та С. Розен наводиться порівняння змагальної (adversarial) та інквізиційної (inquisitorial) моделей цивільного процесу [1]. У змагальній системі, характерній для правових систем англосаксонської традиції, адвокат є центральним суб'єктом, який контролює перебіг справи: він формує фактичну та правову основу позову, добирає докази, допитує свідків та формулює правову аргументацію. У континентально-правових системах (Франція, Німеччина, Австрія) суддя відіграє більш активну роль у дослідженні обставин справи, однак адвокат зберігає ключові функції правового консультування, підготовки процесуальних документів та представництва у судових засіданнях.

Г. Хезард і А. Донді у своєму порівняльному дослідженні відзначають, що у французькій системі цивільного процесу адвокат має надзвичайно широкий спектр стратегічних і процесуальних повноважень у межах *mise en oeuvre de l'action та déroulement de l'instance*, діючи водночас під постійним судовим наглядом [10]. Це принципово відрізняє французьку модель від суто змагальних систем, де роль судді є пасивнішою.

Щодо Кіпру, Н. Кіріакідес, І. Фісентзу та Н. Христодулу досліджували питання доступності та фінансової прийнятності системи цивільного правосуддя, зазначаючи системні бар'єри, які перешкоджають рівному доступу до правового представництва [9]. Кіпрська юрисдикція є цікавим прикладом змішаної правової системи, де елементи загального права поєднуються з континентальними впливами, що зумовлює специфіку ролі адвоката у цивільному процесі.

Р.В. Гордон, аналізуючи американський досвід, підкреслює, що основна частка юридичних послуг у США надається бізнесу та заможним клієнтам, тоді як малозабезпечені особи мають значно обмеженіший доступ до кваліфікованого представництва у цивільних справах [7]. Це структурне протиріччя є характерним не лише для США, а й для більшості розвинених правових систем і становить одну з ключових проблем сучасної адвокатури.

Таким чином, попри відмінності у конкретних моделях участі адвоката в цивільному процесі, усі досліджені правові системи об'єднує одна спільна риса: якість правового представництва безпосередньо корелює з ефективністю цивільного правосуддя в цілому. Жодна з розглянутих систем не підтримує тезу про те, що цивільний процес є доступним і справедливим без забезпечення якісної правової допомоги сторонам.

Поширення медіації та інших альтернативних форм вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution, ADR) суттєво розширює функціональний профіль адвоката у цивільному процесі. Х. ван Рей у своєму дослідженні обов'язкової медіації у цивільних і комерційних справах у Європі

простежує, як держави ЄС поступово запровадили різноманітні моделі обов'язкового звернення до медіації до або під час судового розгляду [8]. Дослідник виокремлює кілька моделей: обов'язкова участь в інформаційному засіданні щодо медіації (Велика Британія, Греція, Мальта); обов'язкова спроба медіації до подання позову (Литва); судовий розсуд щодо направлення справи на медіацію; санкції за необґрунтовану відмову від медіації.

Ван Рей звертає особливу увагу на концептуальне протиріччя, що виникає при запровадженні обов'язкової медіації: медіація як інструмент добровільного вирішення спорів за своєю природою несумісна з примусовістю, і тому на практиці мова йде переважно про обов'язок спробувати медіацію, а не про обов'язок досягти угоди [8]. У цьому контексті роль адвоката трансформується: він стає не лише процесуальним представником клієнта у суді, а й радником у виборі між судовим та позасудовим шляхами вирішення спору, та потенційно – учасником медіаційних переговорів.

Е. Сундарі, Г.Х. Халім та О. Менді наводять аналіз переваг правового представництва з точки зору якості процедури, зокрема підкреслюючи, що адвокат забезпечує більшу правову визначеність, кращу якість угод та ефективніший захист прав клієнта навіть у позасудових процедурах [3]. Відповідно, у справах, що виносяться на медіацію, присутність кваліфікованого адвоката є важливою гарантією від укладення клієнтом угоди, яка не відповідає його реальним правовим інтересам.

Окремо слід зупинитися на цифровізації як чиннику трансформації адвокатської діяльності у цивільному процесі. К. Дойл аналізує потенціал технологій автоматизації та штучного інтелекту для розширення доступу до правосуддя, водночас визнаючи, що цифровізація несе в собі і певні ризики, зокрема, витіснення менш технологічно підготовлених осіб з-під захисту правової системи [6]. М. Ву, К. Кокс та С. Розен, у свою чергу, зазначають, що у лютому 2021 року семінар зі здійснення судових засідань у режимі онлайн залучив понад 900 учасників з шістдесяти окружних судів США, і що хоча такий формат економить час і кошти, окремі адвокати вважають перехід до онлайн-засідань шкідливим для інтересів клієнтів [1].

Отже, роль адвоката у цивільному процесі не обмежується участю у судовому засіданні та підготовкою процесуальних документів. У сучасних умовах вона охоплює консультування клієнта щодо вибору оптимального механізму вирішення спору (судовий процес, медіація, переговори), участь у медіаційних процедурах, адаптацію до цифрових форматів судочинства та використання нових технологічних інструментів для підготовки справи. Ця еволюція ролі адвоката потребує відповідного оновлення норм адвокатської етики, стандартів підготовки та підвищення кваліфікації.

Проблема доступу до правової допомоги у цивільному процесі є однією з найбільш гострих у сучасній правничій науці і практиці. Незважаючи на декларовані принципи рівності сторін та справедливого судового розгляду, реальне становище в більшості правових систем характеризується суттєвою нерівністю у доступі до кваліфікованого представництва.

А.С. Окоро у своєму дослідженні ролі правової допомоги у суспільстві виокремлює кілька ключових бар'єрів, що перешкоджають рівному доступу до адвокатських послуг: фінансова недоступність, відсутність поінформованості про існуючі правові послуги, складність звернення за допомогою, а також недостатня адаптованість правових послуг до різноманітних потреб клієнтів [4]. Дослідник наголошує, що підвищення обізнаності про правові послуги та спрощення процедур звернення за ними є важливими напрямами підвищення доступності правової допомоги.

Р.В. Гордон констатує структурне протиріччя американської системи правової допомоги: попри існування державних і приватних програм безоплатної правової допомоги, їх ресурси є катастрофічно недостатніми. Автор прослідковує, як за останнє сторіччя правнича спільнота робила скромні кроки до забезпечення правової допомоги тим, хто не міг її дозволити [7]. Ці зусилля дещо наблизили систему до ідеалів загального правосуддя, але структурний дисбаланс зберігається.

К. Дойл, аналізуючи проблему доступу до правосуддя у США, наводить дані про те, що організації з надання безоплатної правової допомоги змушені відхиляти значну частину запитів від малозабезпечених осіб через брак ресурсів [6]. Дослідник пропонує розглядати автоматизацію та цифрові технології як потенційний засіб вирішення цієї проблеми, однак застерігає, що технологічні рішення не можуть повністю замінити кваліфікованого адвоката у складних цивільних справах.

Н. Кіріакідес, І. Фісентзу та Н. Христодулу у своєму дослідженні кіпрської системи цивільного правосуддя вказують на системні бар'єри, що перешкоджають рівному доступу до правосуддя, зокрема фінансову недоступність правових послуг та складність процесуальних правил [9]. Дослідники ставлять питання про те, яким чином держава може і повинна усувати ці бар'єри, не порушуючи при цьому принципів ринкового регулювання адвокатської діяльності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що доступ до правової допомоги у цивільному процесі є не лише питанням соціальної справедливості, а й умовою ефективного функціонування самої системи цивільного правосуддя. Без забезпечення рівного доступу до кваліфікованого адвокатського представництва принципи змагальності та рівності сторін залишаються декларативними нормами, а

цивільний процес перетворюється на механізм відтворення і закріплення наявних соціально-економічних нерівностей.

Висновки. На підставі проведеного аналізу функціональної ролі, процесуального статусу та стандартів ефективного представництва адвоката у цивільному процесі можна сформулювати такі висновки.

Так, зокрема, адвокат у цивільному процесі виконує багатовимірну функцію, що виходить за межі формального представництва клієнта в суді. Ця функція охоплює формування доказової бази, правову комунікацію з судом, стратегічне управління справою, консультування щодо альтернативних форм вирішення спорів та участь у медіаційних процедурах. Вчені переконливо доводять, що незалежно від типу правової системи, адвокат є незамінним суб'єктом, який забезпечує ефективне відстоювання прав клієнта у процесі. Різниця між правовими системами полягає у обсязі та формах повноважень адвоката, а не у його центральній ролі.

Наявність адвокатського представництва у цивільному процесі суттєво впливає на результат справи. Емпіричні дослідження переконливо доводять, що сторони, представлені адвокатом, мають значно кращі процесуальні результати, ніж ті, хто захищає свої інтереси самостійно. Цей ефект є особливо вираженим у відношенні вразливих груп населення, малозабезпечених осіб, іноземців, представників меншин, які без адвоката найменш здатні ефективно захищати свої права в умовах складної процесуальної системи. Це підтверджує тезу про те, що нерівний доступ до адвокатського представництва є структурним джерелом несправедливих результатів цивільного судочинства.

Право на справедливий судовий розгляд за статтею 6 ЄКПЛ формує обов'язкові мінімальні стандарти для держав щодо забезпечення ефективного адвокатського представництва у цивільному процесі. Рада Європи у своєму керівництві підкреслює, що принцип рівності сторін та право реального доступу до суду є нероздільними. З цього випливає позитивний обов'язок держави не лише не перешкоджати доступу до адвоката, а й активно сприяти забезпеченню правової допомоги у цивільних справах, особливо для тих осіб, які не можуть дозволити собі відповідне представництво.

Порівняльний аналіз правових систем засвідчує, що, попри відмінності у моделях участі адвоката у цивільному процесі, всі досліджені системи об'єднує спільна проблема – структурна нерівність у доступі до кваліфікованого правового представництва. Вчені констатують, що основна частка правових послуг надається заможним клієнтам і бізнесу, тоді як малозабезпечені особи залишаються системно недопредставленими. Подолання цього структурного дефіциту є завданням не лише окремих адвокатів чи асоціацій, а й держави через механізми правової допомоги та регулювання ринку правових послуг.

Поширення медіації, цифровізація судочинства та розвиток технологій у праві трансформують роль адвоката у цивільному процесі, потребуючи адаптації нормативного регулювання, професійних стандартів та систем підготовки і підвищення кваліфікації адвокатів. Роботи дослідників демонструють, як різні держави ЄС поступово інтегрують медіацію в систему цивільного судочинства, що вимагає від адвокатів опанування нових ролей і компетенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Woo M. Y. K., Cox C., Rosen S. Access to Civil Justice*. The American Journal of Comparative Law.* 2022. Vol. 70, Suppl. 1. P. i89–i117. https://doi.org/10.1093/ajcl/avac020.
2. Cassidy M., Currie J. The effects of legal representation on tenant outcomes in housing court: Evidence from New York City's Universal Access program. *Journal of Public Economics.* 2023. Vol. 222. Article 104844. https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2023.104844.
3. Sundari E., Halim H.C., Mendy O. Should Indonesia adopt legal representation in civil cases? *Journal of Human Rights, Culture and Legal System*. 2025. Vol. 5, No. 2. P. 554–580. https://doi.org/10.53955/jhcls.v5i2.604.
4. Okoro A.S. Access to justice: The role of legal aid in society. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics*. 2022. Vol. 1, No. 2. P. 34–41. https://doi.org/10.61838/kman.isslp.1.2.6.
5. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (civil limb). Strasbourg: Council of Europe / European Court of Human Rights, 2013. URL: https://rm.coe.int/1680700aaf.
6. Doyle C. Automation and access to justice. *American Journal of Law and Equality*. 2025. Issue 5. P. 48–88. https://doi.org/10.1162/AJLE.a.6.
7. Gordon R.W. Lawyers, the legal profession & access to justice in the United States: A brief history. *Daedalus*. 2019. Vol. 148, No. 1. P. 177–189. https://doi.org/10.1162/daed_a_00551.
8. van Rhee C.H. Mandatory mediation before litigation in civil and commercial matters: A European perspective. *Access to Justice in Eastern Europe. 2021*. Vol. 4, No. 12. P. 7–24. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082.

9. Kyriakides N., Fisentzou I., Christodoulou N. Cyprus: Affordability and accessibility of the civil justice system. *Erasmus Law Review*. 2021. Vol. 14, No. 4. P. 235–245. https://doi.org/10.5553/elr.000212.
10. Hazard G.C., Dondi A. Legal Ethics: A Comparative Study. Stanford: Stanford University Press, 2004. 368 p. ISBN: 9780804748827. URL: https://repository.uclawsf.edu/faculty_books/7.
11. Byelov D.V., Bielova M.V. Digital human rights: separate doctrinal basis. *Visegrad Journal on Human Rights*. Issue 1. 2024. p. 5-12. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.1.1.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Герич А.Й., Герич А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.965
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.43

ДОРОЖНЯ КАРТА З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Іваницький С.О.,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8426-100X

Морозов Д.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1114-9033

Іваницька В.В.,
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу з питань адміністративної
відповідальності та антикорупційної експертизи
Головного управління кримінальної юстиції
Директорату правосуддя та кримінальної юстиції
Міністерства юстиції України
ORCID: 0000-0001-6976-2183

Іваницький С.О., Морозов Д.А., Іваницька В.В. Дорожня карта з питань верховенства права: окремі аспекти реалізації.

У статті здійснено аналіз окремих аспектів реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права щодо реформування адвокатури.

Вказано, що реалізація Дорожньої карти з питань верховенства права передбачає необхідність системного реформування адвокатури. Обгрунтовано, що єдиний стандартизований загальнонаціональний цифровізований іспит не повинен зводитися лише до тестування, оскільки тестування може об'єктивно діагностувати лише рівень загальних знань й частину спеціальних компетенцій. Констатовано, що оптимальним є поєднання цифрових інструментів із формами оцінювання, які дають змогу перевірити здатність здобувача адвокатського статусу до усної аргументації, професійної комунікації та здійснення незалежного юридичного судження.

Наведено додаткові аргументи на підтримку пропозиції щодо передачі функції проведення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю до одного кваліфікаційного органу (Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури), що дозволить подолати місцеві впливи й забезпечити його реальну незалежність, мінімізувати прояви корупції, сформувати єдині прозорі підходи до оцінювання претендентів.

Звернуто увагу, що досвід інших професійних співтовариств (судді, прокурори, приватні виконавці, аудитори тощо), в тому числі правничих професій, доводить можливість успішного проведення виборів до органів адвокатського самоврядування в умовах воєнного стану. Наголошено, що обрання на керівні посади в органи адвокатського самоврядування має проводитися регулярно й на підставі відкритих конкурсних процедур.

На підставі аналізу практики правової регламентації етичних стандартів до представників правничих професій зроблено висновок, що залучення міжнародних експертів до оцінки доброчесності кандидатів до національних органів адвокатського самоврядування не можна розглядати як дискримінаційне.

Аргументовано, що через ризики ручного управління й втручання в роботу пропозиція щодо централізованого планування й розподілу фінансових ресурсів для забезпечення потреб органів адвокатського самоврядування в межах однієї юридичної особи не є раціональною.

Ключові слова: верховенство права, адвокатура, адміністративне судочинство, цивільний процес, корупція, європейська інтеграція, публічне адміністрування, провадження у справах про адміністративні правопорушення, доброчесність, вибори.

Ivanytskyy S.O., Morozov D.A., Ivanytska V.V. Rule of law Roadmap: selected implementation aspects.

This article analyzed specific aspects of the Rule of law Roadmap's implementation for reforming the advocacy.

It was noted that the implementation of the Rule of law Roadmap necessitates systemic reform of the advocacy. It was argued that a unified, standardized, nationwide digitalized examination should not be limited to testing alone, as testing can only objectively assess the level of general knowledge and some specialized competencies. It was concluded that the optimal approach is to combine digital tools with assessment methods that assess applicants' ability to engage in oral argumentation, professional communication, and independent legal advice. Additional arguments were presented in support of the proposal to transfer the function of conducting the qualification examination for obtaining the right to advocate's activity to a single qualification body (the Higher qualification commission of the advocacy), which will overcome local influences and ensure its real independence, minimize manifestations of corruption, and create uniform, transparent approaches to assessing applicants.

It was noted that the experience of other professional communities (judges, prosecutors, private enforcement officers, auditors, etc.) demonstrates the possibility of successfully holding elections to bar association bodies under martial law. It was noted that elections to leadership positions in bar association bodies should be conducted regularly and through open competitive procedures.

Based on an analysis of the practice of legal regulation of ethical standards for representatives of the legal profession, it was concluded that engaging international experts to assess the integrity of candidates for national bar association bodies cannot be considered discriminatory.

It was argued that, due to the risks of manual control and interference, the proposal for centralized planning and distribution of financial resources to meet the needs of bar association bodies within a single legal entity is not rational.

Key words: rule of law, advocacy, administrative justice, civil procedure, corruption, european integration, public administration, administrative proceedings, integrity, elections.

Постановка проблеми. З метою виконання зобов'язань України, передбачених переговорною рамкою Європейського Союзу, схваленою рішенням Ради ЄС від 21 червня 2024 р., за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС" Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р схвалено Дорожню карту з питань верховенства права.

В п. а) підрозділу 1.6 Розділу І "Правосуддя" вказаного документу, зокрема, визначено пріоритетні напрями реформування адвокатури й досить стислі строки їх реалізації. Викладене обумовлює необхідність достатнього й своєчасного наукового забезпечення процесу виконання засадничих настанов, зафіксованих у Дорожній карті з питань верховенства права.

Стан дослідження. Попри те, що окремі аспекти реформування адвокатури були предметом аналізу Бакаянової Н.М. [1], Бірюкової А.М., Вилкова С.В. [2], Гвоздія В.А., Каденко О.О., Кузишина Я. [3], Клименко Г.О., Кухнюка Д.В. [4], Маслова Д.В., Харпера Г. [5], Хотинської-Нор О.З. та інших вчених, Дорожню карту з питань верховенства права було схвалено лише минулого року, що підкреслює новизну цього акту й недостатність свіжих доктринальних розробок, актуальність подальшого дослідження оптимальних шляхів реалізації приписів зазначеного програмного документа.

Метою статті є теоретичний аналіз окремих аспектів реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права, а також формулювання науково обгрунтованих позицій з приводу дискусійних положень реформування адвокатури.

Виклад основного матеріалу. Серед ключових настанов, які окреслені в Дорожній карті з питань верховенства права в частині реформи адвокатури, слід відзначити розроблення та прийняття законопроєкту щодо вдосконалення правового регулювання адвокатської діяльності, яким буде передбачено приведення у відповідність законодавства про адвокатуру, а також актів адвокатського самоврядування, до європейських стандартів та кращих практик; реформування органів адвокатського самоврядування, визначення чітких та відкритих конкурсних процедур обрання на керівні посади в органи адвокатського самоврядування та обов'язкове регулярне проведення таких виборів; забезпечення функціональної досконалості системи організації і управління адвокатурою, зокрема, підвищення прозорості та підзвітності органів адвокатського самоврядування; визначення обов'язку органів адвокатського самоврядування національного рівня щорічно публікувати фінансову звітність, яка підлягатиме попередній перевірці незалежним аудитором; визначення можливості проведення З'їзду адвокатів України «онлайн» у разі неможливості його проведення «офлайн»; запровадження єдиного стандартизованого загальнонаціонального цифровізованого іспиту для осіб, які виявили бажання стати адвокатом, з метою забезпечення рівного доступу

всіх кандидатів та підвищення неупередженості та об'єктивності такого процесу; перегляд та, де це необхідно, вдосконалення Правил адвокатської етики та доброчесності для адвокатів та членів органів адвокатського самоврядування відповідно до кращих європейських практик тощо [6].

За більшістю наведених заходів відповідальними виконавцями нормативно визначено Міністерство юстиції, Верховну Раду України та Національну асоціацію адвокатів України (граничний термін виконання - IV квартал 2026 р.). Через різні підходи щодо тлумачення необхідності, змісту й обсягу змін, які потрібно впровадити, більшість положень Дорожньої карти з питань верховенства права дотепер залишається предметом дискусій. Міністерством юстиції та НААУ створено окремі робочі групи щодо напрацювання змін до законодавства.

Для того, щоб об'єктивно проаналізувати відмінні точки зору основних учасників цієї полеміки, а також сформувати власну позицію варто, насамперед, зупинитися на тих проблемах в адвокатурі, що спричинили необхідність "напівпримусового" реформування із залученням європейських інституцій та встановленням чітких часових параметрів у Дорожній карті з питань верховенства права.

Представниками громадського сектору звертається увага на існуванні таких критичних (системних) проблем, як використання дисциплінарних механізмів для тиску й переслідування адвокатів, непроведення виборів до органів адвокатського самоврядування й відсутність ротації частини їх керівників (членів) більше 13 років, наявність корупційних проявів під час складання кваліфікаційного іспиту з метою набуття права на заняття адвокатською діяльністю, відсутність належного реагування органів адвокатського самоврядування на порушення адвокатами норм законодавства та професійної етики, включно з випадками співпраці адвокатів із російською окупаційною владою [7; 3; 10] та інших.

Власне, необхідність удосконалення законодавства про адвокатуру в контексті європейської інтеграції визнається як суб'єктом прийняття Дорожньої карти з питань верховенства права, так й всіма відповідальними виконавцями цього документа. Основна дилема лежить в площині обсягу (глибини) новацій. Чи достатньо точкових змін до законодавства або існує необхідність системної реформи (перезавантаження)?

В аспекті забезпечення доступу до професії Дорожньою картою з питань верховенства права передбачено запровадження єдиного стандартизованого загальнонаціонального цифровізованого іспиту для осіб, які виявили бажання стати адвокатом [6]. Програмою виконання Дорожньої карти з питань верховенства права, затвердженою рішенням Ради адвокатів України № 125 від 12 грудня 2025 року, заплановано опрацювати концепцію запровадження єдиного цифрового професійного тестування для осіб, які мають намір набути право на заняття адвокатською діяльністю [8].

На думку представників низки громадських організацій, доцільною є уніфікація кваліфікаційного іспиту із забезпеченням прозорих і справедливих процедур, у тому числі перевірок доброчесності всіх кандидатів [7], та з передачею функції адміністрування іспиту від регіональних структур до єдиного кваліфікаційного органу [3].

Формуючи власну позицію з цього питання, слід виходити з того, що єдиний стандартизований загальнонаціональний цифровізований іспит вочевидь не повинен зводитися лише до тестування. Останнє може об'єктивно діагностувати рівень загальних знань (з кримінального чи цивільного процесу, в сфері адміністративного судочинства, податкових правовідносин, провадження у справах про адміністративні правопорушення тощо) й частину спеціальних компетенцій.

Водночас, як справедливо зазначено у звіті однієї з громадських організацій, сама природа професії адвоката не може бути зведена до алгоритмічних або суто технічних навичок, оптимальним є поєднання цифрових інструментів із формами оцінювання, які дають змогу перевірити здатність кандидата до усної аргументації, професійної комунікації та здійснення незалежного юридичного судження. Звідси, некоректне впровадження «тотальної діджиталізації» ризикує породити формальну компетентність без професійної зрілості та етичної відповідальності [5].

Ідея щодо передачі функції добору здобувачів адвокатського статусу до одного кваліфікаційного органу (Вища кваліфікаційна комісія адвокатури) висловлювалася й раніше [9, с. 634] й загалом має раціональне підгрунтя, адже дозволяє подолати місцеві впливи, мінімізувати прояви корупції, сформувати єдині прозорі підходи до оцінювання претендентів й публічного адміністрування екзаменаційної процедури. Забезпечити реальну незалежність одного органу легше, ніж декількох десятків.

Питання щодо виборів в усі часи було одним з найскладніших. В Дорожній карті з питань верховенства права робиться наголос на необхідності реформування органів адвокатського самоврядування, визначення чітких та відкритих конкурсних процедур обрання на керівні посади в органи адвокатського самоврядування та обов'язковому регулярному проведенні таких виборів, визначенні можливості проведення З'їзду адвокатів України «онлайн» у разі неможливості його проведення «офлайн».

Із цього приводу, в підготовленому ГО "Армада" аналітичному звіті (головним автором є Г. Харпер, колишній конгресмен Палати представників Конгресу США, а нині лобіст) вказано, що в умовах, коли значна частина території України є тимчасово окупованою, знаходиться поблизу лінії бойових дій або підпадає під суттєві обмеження щодо пересування та проведення масових заходів, забезпечити законодавчо визначений кворум для проведення з'їзду об'єктивно неможливо. Масова або одночасна заміна осіб, які виконують ключові управлінські функції, вважається фактором інституційної вразливості, оскільки може призвести до втрати накопиченого управлінського потенціалу, порушення стратегічної спадкоємності та деградації операційної спроможності самоврядної організації. На переконання укладачів цього звіту, використання виключно цифрових виборчих процедур створює значні ризики досягнення протилежного ефекту - зниження довіри та легітимності виборчого процесу через вразливість цифрового середовища, загрозу кібервтручання [5].

Опонентами цієї позиції наголошується на необхідності реформи адвокатури, що передбачає оновлення органів адвокатури, у тому числі прямі вибори за участю всіх ліцензованих адвокатів і створення конкурсної комісії за участю незалежних міжнародних експертів для оцінки доброчесності кандидатів до національних органів адвокатури [7] (Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, Вищої дисциплінарної комісії адвокатури). Пропонується, зокрема, щоб адвокати за допомогою електронного голосування обирали голову, заступників голови та членів РАУ, ВККА, ВДКА з числа кандидатів, які пройшли перевірку конкурсної комісії, шляхом прямого голосування (без делегування та квот) [10].

У цьому плані небезпідставними вбачаються доводи Я. Кузишина, який звертає увагу на відсутність пропозицій щодо проведення з'їзду у віддаленому від зони бойових дій регіоні з використанням відповідних безпекових стандартів або організації з'їзду в онлайн-форматі. Водночас аналогічні за змістом з'їзди суддів, приватних виконавців, аудиторів і конференції прокурорів успішно відбуваються в тих самих умовах. Оскільки інші інституції, які стикаються з подібними викликами, змогли провести з'їзд, відмова РАУ зробити те саме видається радше свідомим рішенням, а не наслідком об'єктивних перешкод [3].

Отже, досвід інших професійних співтовариств, в тому числі правничих професій, доводить можливість успішного проведення виборів до органів адвокатського самоврядування в умовах воєнного стану. Аргумент щодо "втрати накопиченого управлінського потенціалу" важко визнати значущим порівняно із такими фундаментальними цінностями виборчого механізму, як регулярність проведення виборів й відкритість конкурсних процедур, що дозволяють забезпечити стабільне поповнення управлінської та робочої ланки органів адвокатського самоврядування фаховими й свіжими ідеями, підходами, прогресивними представниками професії, які тримають руку на пульсі проблем адвокатури й в демократичний спосіб отримали кредит довіри від більшої частини адвокатського корпусу.

Високі етичні стандарти нині пред'являються до всіх представників правничих професій й в цьому контексті залучення міжнародних експертів до оцінки доброчесності кандидатів до національних органів адвокатського самоврядування навряд чи слід розглядати як дискримінаційне або таке, що посягає на професійні засади.

Не можна погодитися із думкою Г. Харпера та інших авторів аналітичного звіта, підготовленого ГО "Армада", в частині перебудови організаційно-правової та фінансової моделі адвокатського самоврядування. Ними звертається увага, що наявність значної кількості відокремлених юридичних осіб у межах самоврядної системи створює ризики фрагментації фінансового управління, накопичення залишків коштів та зниження інституційного регулювання. Більш ефективною моделлю, на їх думку, є функціонування єдиної юридичної особи з чітко визначеною централізованою фінансовою відповідальністю, в рамках якої інші структурні елементи можуть діяти як філії або відокремлені підрозділи. Вони пропонують здійснити модернізацію системи управління фінансами, зокрема, шляхом централізованого планування та обліку ресурсів і забезпечення справедливого та прозорого розподілу коштів для належного функціонування всіх органів адвокатського самоврядування та виконання завдань, визначених законом та очікуваних відповідно до Дорожньої карти [5].

Централізоване планування й розподіл фінансових ресурсів в межах однієї юридичної особи фактично означатиме повернення до радянських підходів централізованої економіки із відповідними ризиками ручного управління, втручання й обмеження фінансування тих інституцій, діяльність яких не узгоджується із лінією "центру". На жаль, такі спроби спостерігалися й в новітній період розбудови органів адвокатського самоврядування [9, с. 247-248], тож згаданий шлях модернізації організаційно-правової та фінансової моделі адвокатського самоврядування, як убачається, є помилковим.

Висновки. Таким чином, реалізація Дорожньої карти з питань верховенства права передбачає необхідність системного реформування адвокатури.

Єдиний стандартизований загальнонаціональний цифровізований іспит не повинен зводитися лише до тестування. Оптимальним є поєднання цифрових інструментів із формами оцінювання, які дають змогу перевірити здатність здобувача адвокатського статусу до усної аргументації, професійної комунікації та здійснення незалежного юридичного судження.

Заслуговує на підтримку пропозиція щодо передачі функції проведення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю до одного кваліфікаційного органу (Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури), що дозволить подолати місцеві впливи й забезпечити його реальну незалежність, мінімізувати прояви корупції, сформувати єдині прозорі підходи до оцінювання претендентів.

Досвід інших професійних співтовариств (судді, прокурори, приватні виконавці, аудитори тощо), в тому числі правничих професій, доводить можливість успішного проведення виборів до органів адвокатського самоврядування в умовах воєнного стану. Обрання на керівні посади в органи адвокатського самоврядування має проводитися регулярно й на підставі відкритих конкурсних процедур. У разі визначення неможливості проведення З'їзду адвокатів України «офлайн», вказаний захід повинен бути проведений «онлайн».

Через ризики ручного управління й втручання в роботу ми не можемо підтримати пропозицію щодо централізованого планування й розподілу фінансових ресурсів для забезпечення потреб органів адвокатського самоврядування в межах однієї юридичної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакаянова Н.М. Дисциплінарне провадження стосовно адвоката у світлі правових реформ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3(3). С. 221-225. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.33.
2. Вилков С.В. Роль та значення адвокатського самоврядування через призму забезпечення механізму практичної реалізації верховенства права. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 3. С. 608-618. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.56.
3. Кузишин Я. Реформування адвокатури на шляху до Європейського Союзу. Аналітична довідка. URL: https://dejure.foundation/reformu vannya-advokatury-na-shlyahu-do-yevropejskogo-soyuzu.
4. Кухнюк Д.В., Клименко Г.О. Доступ до професії адвоката в Україні: сучасний стан, виклики та напрями реформування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 91(5). С. 41-49. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.6.
5. Національна асоціація адвокатів України в контексті верховенства права та євроінтеграції: аналітичний звіт громадської організації "АРМАДА" (січень 2026). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/armada_ 2026.pdf.
6. Дорожня карта з питань верховенства права: схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 475-р від 14 травня 2025 р. "Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80.
7. Верховенство права, правосуддя та фундаментальні права в Україні. Тіньовий звіт 2025. URL: https://dejure.foundation/verhovenstvo-prava-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-v-ukrayini-2025.
8. Програма виконання Дорожньої карти з питань верховенства права: затверджено рішенням Ради адвокатів України № 125 від 12 грудня 2025 року "Про розгляд Дорожньої карти з питань верховенства права". URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/ legislation/rishennya/2025-12-12-r-shennya-rau-125_694a7f40b3f04.pdf.
9. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.
10. Дорожня карта реформи адвокатури. URL: https://dorozhnya-karta-reformy-advokatury.webflow.io.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Іваницький С.О., Морозов Д.А., Іваницька В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.965
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.44

ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Павлюк Н.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6108-9713
E-mail: nata_roman@ukr.net

Буцяк М.М.,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID:0009-0000-8335-4047
E-mail: maria.butsiak.mpvpr.2025@lpnu.ua

Павлюк Н.М., Буцяк М.М. Гарантії адвокатської таємниці в Україні: теоретико-правові засади та особливості забезпечення в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена комплексному аналізу теоретичних засад та правового регулювання гарантій адвокатської таємниці в Україні в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. Обґрунтовується, що в умовах воєнних викликів адвокатська таємниця зберігає стратегічне значення для забезпечення права на правову допомогу, незалежності адвокатури та національної безпеки держави. Зазначається, що адвокатська таємниця є однією з ключових гарантій реалізації права особи на професійну правничу допомогу, а також важливою складовою забезпечення принципу верховенства права та справедливого судочинства.

Наголошено на необхідності дотримання балансу між приватними інтересами клієнтів та інтересами національної безпеки держави. Проаналізовано конституційні засади захисту права на правничу допомогу, закріплені в Конституції України, а також положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що визначають зміст і гарантії адвокатської таємниці. Розглянуто особливості трансформації правового регулювання після впровадження воєнного стану відповідно до Указу Президента України № 64/2022. Розглянуто діяльність органів адвокатського самоврядування, зокрема Національної асоціації адвокатів України, щодо забезпечення безперервності захисту адвокатської таємниці в умовах воєнного стану.

Особливу увагу приділено аналізу практичних аспектів забезпечення конфіденційності інформації, отриманої адвокатом під час надання правової допомоги, а також проблемам дотримання адвокатської таємниці в умовах обмежень, пов'язаних із воєнним станом. Визначено, що ефективне забезпечення гарантій адвокатської таємниці є необхідною умовою збереження довіри між адвокатом і клієнтом та важливим елементом захисту прав і свобод людини в умовах воєнного часу.

Доведено, що в умовах воєнного стану можуть виникати додаткові ризики порушення адвокатської таємниці, пов'язані з проведенням слідчих дій, доступом до електронних даних чи необхідністю забезпечення національної безпеки. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність дотримання балансу між інтересами держави та гарантіями професійної діяльності адвоката.

Ключові слова: адвокатська таємниця, адвокатура, правнича допомога, гарантії конфіденційності, воєнний стан, правове регулювання.

Pavliuk N.M., Butsiak M.M. Guarantees of attorney-client privilege in Ukraine: theoretical and legal foundations and peculiarities of ensuring under martial law.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical foundations and legal regulation of guarantees of attorney–client privilege in Ukraine under the conditions of martial law introduced

due to the armed aggression of the russian federation. It is substantiated that in the conditions of wartime challenges, attorney–client privilege retains strategic importance for ensuring the right to legal assistance, the independence of the legal profession, and the national security of the state. It is noted that attorney–client privilege is one of the key guarantees of the realization of a person's right to professional legal assistance, as well as an important component of ensuring the principle of the rule of law and fair justice.

Emphasis is placed on the need to maintain a balance between the private interests of clients and the interests of the national security of the state. The constitutional foundations of the protection of the right to legal assistance, enshrined in the Constitution of Ukraine, as well as the provisions of the Law of Ukraine "On the Bar and Advocacy", which determine the content and guarantees of attorney–client privilege, are analyzed. The peculiarities of the transformation of legal regulation after the introduction of martial law in accordance with the Decree of the President of Ukraine № 64/2022 are considered. The activities of the bodies of Bar self-governance, in particular the National Bar Association of Ukraine, aimed at ensuring the continuous protection of attorney–client privilege under martial law, are also examined.

Particular attention is paid to the analysis of practical aspects of ensuring the confidentiality of information obtained by a lawyer in the course of providing legal assistance, as well as to the problems of maintaining attorney–client privilege under restrictions related to martial law. It is determined that the effective provision of guarantees of attorney–client privilege is a necessary condition for maintaining trust between a lawyer and a client and an important element of the protection of human rights and freedoms during wartime.

It has been proven that under martial law conditions, additional risks of breaching attorney-client privilege may arise, related to investigative actions, access to electronic data, or the need to ensure national security. That is why the need to maintain a balance between the interests of the state and the guarantees of a lawyer's professional activities becomes particularly relevant.

Key words: attorney-client privilege, advocacy, legal assistance, confidentiality guarantees, martial law, legal regulation.

Постановка проблеми. Ефективна правова охорона адвокатської таємниці є необхідною передумовою формування довіри між клієнтом та адвокатом, стимулювання відкритого обміну інформацією та реалізації конституційного права на правову допомогу. Гарантування адвокатської таємниці сприяє стимулюванню професійної діяльності адвокатів та впровадженню справедливого судочинства. Рівень забезпечення охорони адвокатської таємниці безпосередньо відображає ступінь правової культури суспільства.

Після проголошення незалежності, Україна сформувала нормативно-правову базу у сфері адвокатської діяльності, що регламентує порядок набуття, здійснення та захисту гарантій адвокатської таємниці. Водночас сучасні виклики, зокрема запровадження правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, істотно вплинули на функціонування цієї сфери. Повномасштабні воєнні дії зумовили необхідність оперативного реагування держави на нові ризики та потреби, у тому числі пов'язані з використанням адвокатської таємниці в оборонній, кримінальній та гуманітарній галузях. У таких умовах особливої ваги набули питання забезпечення балансу між приватними інтересами клієнтів та громадськими інтересами держави.

Стан опрацювання проблематики. Питання адвокатської таємниці та гарантій її забезпечення досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Окремі аспекти цієї проблематики висвітлювалися в наукових статтях, монографіях і навчальних посібниках. Питанню гарантій адвокатської таємниці були присвячені праці багатьох дослідників, серед яких важливе місце займають роботи: І.В. Бондар, Н.С. Басараби, Ю.М. Басюк, М.С. Гончарова, Ю.В. Циганюка, О.В. Маленко, В.А. Мисливого, М.М. Погорецького, М.В. Семенова.

Разом із тим, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із реформуванням правової системи України та умовами воєнного стану, потребують подальшого наукового осмислення питання удосконалення гарантій адвокатської таємниці та їх практичної реалізації.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз гарантій адвокатської таємниці в Україні та визначення проблемних аспектів їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Адвокатська таємниця є одним із фундаментальних інститутів правової держави, оскільки вона безпосередньо пов'язана із забезпеченням права особи на правову допомогу та справедливий суд. Вона покликана забезпечити довіру між клієнтом і адвокатом, створити умови для відкритого та повного повідомлення інформації, необхідної для надання правової допомоги. Без забезпечення конфіденційності ефективна реалізація права на правничу допомогу є фактично неможливою.

Разом із тим у науковій літературі не сформовано єдиного підходу до визначення правової природи адвокатської таємниці. Дослідники по-різному окреслюють її зміст і місце серед інших видів конфіденційної інформації.

М. М. Погорецький підкреслює, що інститут адвокатської таємниці має глибоке підґрунтя в історико-філософському осмисленні права та спирається на засади соціальної справедливості й законності. На його думку, за своїм змістом вона близька до службової таємниці, тоді як за обсягом інформації та характером відомостей поєднує в собі риси як особистої, так і державної таємниці [1, с. 426-427].

Є. Пеліхос вважає, що адвокатська таємниця не є самостійним явищем, яке можна визначити через чітко окреслений перелік відомостей. На відміну від державної таємниці, для неї неможливо створити формалізований звіт відомостей. Її зміст визначається самим фактом довіри клієнта до адвоката: адвокатська таємниця охоплює всі відомості, повідомлені особою своєму захиснику чи представнику у зв'язку з наданням правничої допомоги. При цьому навіть інформація, яка є відкритою та доступною з інших джерел, у разі її повідомлення адвокату набуває статусу адвокатської таємниці. Такий підхід випливає не лише з положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а й узгоджується з нормами Кримінального процесуального кодексу України, обов'язковими для сторони обвинувачення [2].

На переконання О.В. Маленко, адвокатську таємницю доцільно тлумачити максимально широко – як практично будь-які відомості, якими адвокат володіє у зв'язку з наданням клієнту професійної правничої допомоги [3].

У статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних [4].

Семенов Н. В. виділяє низку ключових елементів, що формують предмет адвокатської таємниці. До них належить факт звернення особи до адвоката за правовою допомогою, відомості про особу клієнта, мотиви та обставини звернення, а також питання чи проблеми, з якими клієнт звертався. До адвокатської таємниці також відносяться факт і підстави відмови адвоката від прийняття доручення, умови договору про надання правової допомоги, усі відомості та документи, отримані від клієнта, зміст консультацій і порад адвоката, підготовлені ним документи та процесуальні дії. Крім того, до неї належить електронна й письмова комунікація між адвокатом і клієнтом, а також відомості про особисте життя клієнта та членів його сім'ї. Важливо, що адвокатською таємницею вважається не лише інформація, отримана під час виконання доручення, а й відомості, отримані під час звернення осіб, яким було відмовлено у наданні правової допомоги. Такий підхід забезпечує високий рівень захисту професійної таємниці та відповідає сучасним міжнародним стандартам у сфері адвокатської діяльності, гарантує конфіденційність та захищає права клієнта незалежно від результату звернення [5].

Проблемним аспектом також є ситуації колізії обов'язків адвоката. В.А. Мисливий та Н.С. Бесараба звертають увагу на випадки, коли адвокат отримує інформацію про підготовку особливо тяжкого злочину або про загрозу національній безпеці. У такій ситуації виникає конфлікт між професійним обов'язком зберігати таємницю та громадянським обов'язком запобігти злочину. На думку вчених, адвокат як громадянин повинен повідомити компетентні органи про небезпечне діяння, що готується, тоді як його професійний статус вимагає збереження конфіденційності. Вони обґрунтовують позицію, що у подібних випадках розкриття інформації може розглядатися як менша шкода порівняно з наслідками можливого злочину [6, с. 157].

Водночас низка науковців наголошує на безумовному характері обов'язку збереження конфіденційності. Зокрема, І.В. Бондар та Ю.М. Басюк звертають увагу на практичні проблеми, пов'язані з розголошенням адвокатської таємниці без належних підстав, що може відбуватися не лише умисно, а й через необережність, наприклад під час обговорення професійних питань із родичами, друзями чи колегами. Розголошення відомостей, що становлять адвокатську таємницю, визнається

як законодавством, так і адвокатською спільнотою дисциплінарним проступком і є безпосередньою фактичною підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Водночас слід підкреслити, що розкриття такої інформації без письмової згоди клієнта обов'язково тягне застосування дисциплінарного стягнення до адвоката, незалежно від того, чи настали для клієнта будь-які негативні наслідки внаслідок такого розголошення [7].

З початком повномасштабної війни Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан як необхідний захід для забезпечення обороноздатності України, захисту безпеки населення та інтересів держави Відповідно до ч.3 цього Указу у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України [8], а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9]. Водночас право на професійну правничу допомогу та гарантії збереження адвокатської таємниці не належать до переліку прав, що підлягають обмеженню, а отже зберігають свою юридичну силу і в умовах воєнного стану.

Під час дії воєнного стану до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» застосовуються також положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. [10]. Законодавство України встановлює комплекс гарантій незалежності адвоката, у здійсненні професійної діяльності серед яких – заборона втручання у діяльність адвоката, закріплення адвокатської таємниці, недоторканність адвокатського досьє та комунікацій з клієнтом тощо. Проте в умовах воєнного стану практична реалізація цих гарантій ускладнюється через об'єктивні безпекові обмеження, зміну порядку діяльності державних органів та посилення контрольних повноважень військових адміністрацій. Це потребує особливої уваги до збереження балансу між інтересами національної безпеки та забезпеченням незалежної адвокатської діяльності.

В умовах воєнного стану адвокатура продовжує виконувати свої конституційні функції, забезпечуючи реалізацію права на правничу допомогу та водночас посилюючи міжнародну співпрацю задля встановлення юридично значущих фактів. Зокрема, відомі випадки колективної участі адвокатів у документуванні воєнних злочинів, актів геноциду та порушень норм міжнародного гуманітарного права у районах бойових дій і місцях проживання цивільного населення, а також представництва інтересів постраждалих від військової агресії російської федерації у міжнародних інституціях і підготовки відповідних процесуальних документів [11, с. 241]. У цьому контексті адвокатська таємниця набуває особливої ваги, оскільки матеріали можуть містити чутливу інформацію щодо потерпілих, свідків, військовослужбовців, місць дислокації чи інших відомостей, що становлять підвищений ризик у разі розголошення. Порушення конфіденційності таких даних може створити загрозу безпеці осіб та негативно вплинути на перспективи міжнародного судового розгляду.

Особливого значення набуває забезпечення гарантій адвокатської таємниці під час надання правової допомоги військовослужбовцям. Такі особи можуть зазнавати службового чи психологічного тиску, а їхній правовий статус у період воєнного стану зумовлює додаткові складнощі у здійсненні захисту. На практиці представництво інтересів військовослужбовців пов'язане з необхідністю отримання та аналізу інформації щодо проходження служби – від військових частин, оперативних командувань, медичних підрозділів. Водночас частина таких відомостей може становити державну таємницю або належати до інформації з обмеженим доступом, що регулюється Законом України «Про державну таємницю» [12] та істотно ускладнює доступ адвоката до необхідних матеріалів. За таких умов реалізація права на ефективний захист фактично залежить від наявності дієвих механізмів доступу до інформації при одночасному дотриманні режиму секретності.

Процедура направлення адвокатського запиту для витребування інформації про клієнта також ускладнюється специфікою воєнного часу. Через постійні зміни місць дислокації військових частин, медичних служб і командувань, відсутність офіційних каналів комунікації, недостатнє інформування військовослужбовців про актуальні реквізити відповідних органів або засекречення таких даних, реалізація цього механізму стає надзвичайно складною. Унаслідок цього адвокат може бути позбавлений можливості своєчасно отримати документи, необхідні для належного захисту клієнта, що впливає і на збереження адвокатської таємниці.

Додаткові труднощі виникають у справах щодо отримання грошового відшкодування у зв'язку з пораненням або підтвердження підстав для надання статусу учасника бойових дій, що регулюється Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [13]. У таких випадках необхідним є подання витягів з документів, що містять охоронювану законом інформацію, зокрема наказів командирів чи бойових розпоряджень. Водночас законодавство передбачає можливість отримання таких документів безпосередньо самим військовослужбовцем, тоді як адвокат позбавлений належних правових підстав для їх самостійного витребування. Така ситуація створює колізію між обов'язком адвоката забезпечити ефективний захист клієнта та обмеженнями щодо доступу до відповідної інформації.

Окремою проблемою є надання правничої допомоги на територіях із обмеженим доступом або в межах об'єктів, що перебувають під особливою охороною під час воєнного стану. Попри те, що відповідно до Конституції України право на професійну правничу допомогу гарантується на всій території України [8], на практиці адвокати стикаються з перешкодами у доступі до військових частин або інших об'єктів, де перебувають їх клієнти. Такі обмеження повинні мати чітке нормативне підґрунтя та супроводжуватися альтернативними способами реалізації права на конфіденційне спілкування з клієнтом.

Суттєвим викликом для гарантій адвокатської діяльності є також загальні обмеження, зумовлені правовим режимом воєнного стану: комендантська година, обмеження свободи пересування, мобілізаційні заходи. На практиці фіксуються випадки ототожнення адвоката з його клієнтом, що породжує ризики тиску з боку правоохоронних органів або військових структур. Водночас держава зобов'язана гарантувати захист адвоката, членів його сім'ї та їхнього майна, а правоохоронні органи мають прямий обов'язок уживати необхідних заходів для забезпечення їхньої безпеки. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає особливий порядок провадження щодо адвокатів як особливої категорії осіб, що є додатковою процесуальною гарантією їхньої незалежності.

Специфіка діяльності адвоката особливо яскраво проявляється у кримінальному судочинстві, яке ґрунтується на принципі змагальності. У таких умовах конфлікт із представниками сторони обвинувачення – слідчими та прокурорами – іноді супроводжується спробами обмежити процесуальні повноваження захисника. Подібна практика суперечить як нормам кримінального процесуального законодавства, так і конституційним гарантіям права на захист.

Окрему загрозу для гарантій адвокатської діяльності становлять випадки мобілізації адвокатів безпосередньо під час здійснення ними професійних обов'язків. Зокрема, у травні 2025 року у залі Подільського районного суду м. Києва було зафіксовано резонансний випадок такої мобілізації [14]. Подібна практика фактично перешкоджає реалізації права особи на захист та створює ризик порушення конфіденційності відносин між адвокатом і клієнтом. Втручання у виконання адвокатських функцій порушує гарантії, закріплені у ст. 59 Конституції України [2], та підриває принцип незалежності адвокатури.

У відповідь на такі виклики Національна асоціація адвокатів України підготувала проєкт Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності» [15], який передбачає посилення кримінальної відповідальності за втручання у діяльність захисника в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Верховна Рада України 16 липня 2025 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності» (реєстр. №12320). Метою Закону є створення дієвого механізму захисту прав адвокатів та гарантій їх професійної діяльності, що є невід'ємною складовою забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу.

Прийнятим Законом України пропонується:

- доповнити КУпАП новою статтею 185-16, якою передбачити адміністративну відповідальність за публічне, у тому числі через медіа, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки, ототожнення особою адвоката з клієнтом, якому такий адвокат надає професійну правничу допомогу. За такі дії встановлюється штраф від 200 до 800 НМДГ;
- надати право посадовим особам органів адвокатського самоврядування складати протоколи про адміністративні правопорушення в разі порушення гарантій адвокатської діяльності;
- викласти в новій редакції статтю 397 КК України, та визначити форми втручання в діяльність адвоката, а також порушення гарантій адвокатської діяльності, що визнаються кримінально караними діяннями [16].

22.07.2025 року Закон направлено на підпис Президенту України.

Крім того, було розроблено законопроєкт № 12348 від 19.12.2024 «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо надання відстрочки від при-

зову на військову службу під час мобілізації адвокатам», яким пропонується включити адвокатів до переліку осіб, що мають право на відстрочку [17]. Проте, попри важливість таких ініціатив, їх просування залишається недостатньо активним.

Серед інших проблем реалізації гарантій адвокатської діяльності в умовах воєнного стану слід виокремити:

- вилучення під час обшуків електронних носіїв інформації, що містять адвокатську таємницю, без належного процесуального дозволу. Відповідні порушення були предметом розгляду в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27.07.2023 у справі № 991/5681/23 [18];
- здійснення тиску на адвоката під час обшуку або затримання з метою спонукання його до добровільного розкриття адвокатської таємниці, що є прямим порушенням принципу конфіденційності та гарантій незалежності адвокатської діяльності [19].

Висновки. Отже, адвокатська таємниця виступає не лише професійним обов'язком адвоката, а й фундаментальною гарантією реалізації конституційного права особи на захист, що забезпечує баланс між інтересами правосуддя та охороною приватної сфери клієнта. Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво вплинула на функціонування правової системи та діяльність багатьох правових інститутів, у тому числі адвокатури. Проте навіть в умовах воєнного стану держава продовжує забезпечувати гарантії адвокатської діяльності та конфіденційності інформації, отриманої адвокатами під час виконання професійних обов'язків.

Водночас практика правозастосування показує, що в умовах воєнного стану можуть виникати додаткові ризики порушення адвокатської таємниці, пов'язані з проведенням слідчих дій, доступом до електронних даних чи необхідністю забезпечення національної безпеки. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність дотримання балансу між інтересами держави та гарантіями професійної діяльності адвоката.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погорецький М. М. Поняття кримінальних процесуальних гарантій адвокатської таємниці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 4. С. 421–428.
2. Є. Пеліхос. Навіть відкриті відомості можуть становити адвокатську таємницю. URL: https://unba.org.ua/news/8238-navit-vidkriti-vidomosti-mozhut-stanoviti- (дата звернення: 01.03.2026).
3. Маленко О.В. До питання про адвокатську таємницю та її межі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2019. Вип. 1. С. 111–120.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 01.03.2026).
5. Семенов М. В. Адвокатська таємниця: проблеми визначення предмету та обсягу. *Аналітично-порівняльне право.* 2025. Том 3, № 3. С. 234-238.
6. Мисливий В.А., Басараба Н.С. Адвокатська таємниця: теорія та практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. Серія Право. Випуск 24. Том 4. С. 156-157.
7. Бондар І.В., Басюк Ю.М. Адвокатська таємниця як гарантія конфіденційного спілкування адвоката з клієнтом. *Правова держава*, 2023. № 49. С. 11-19.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996 р. № 30 Ст. 141. №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 02.03.2026).
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022/ *Президент України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 15.03.2026).
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 15.03.2026).
11. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. 276 с.
12. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12 (дата звернення: 15.03.2026).

13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 15.03.2026).
14. Мобілізація адвокатів у суді: НААУ фіксує черговий факт тиску. *Офіційний сайт НААУ.* URL: https://unba.org.ua/news/10356-mobilizaciyaadvokativ-u-sudi-naau-fiksue-chergovij-fakt-tisku.html (дата звернення: 16.03.2026).
15. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності». *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45435 (дата звернення: 16.03.2026).
16. Верховна Рада України прийняла Закон щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/264067.html (дата звернення: 16.03.2026).
17. Проект Закону про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації адвокатам. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45449 (дата звернення: 16.03.2026).
18. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27.07.2023 у справі № 991/5681/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112539739 (дата звернення: 16.03.2026).
19. Гончаров М.С., Циганюк Ю.В. Дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Ужгород, 2025. Вип. 2. С. 1117-1123.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Павлюк Н.М., Буцяк М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.97/.99:004.8
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.45

АЛГОРИТМІЧНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ СТОРІН ТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Тегза О.О.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-9501-1606

Тегза О.О. Алгоритмічна упередженість у судовій практиці: виклики для принципу рівності сторін та права на справедливий суд.

У статті досліджується феномен алгоритмічної упередженості в контексті використання систем штучного інтелекту в судочинстві та виявляються ключові правові виклики, які вони породжують для принципу рівності сторін і права на справедливий судовий розгляд. На основі аналізу зарубіжної наукової літератури та судової практики встановлено, що алгоритмічні системи, попри задекларовану об'єктивність, можуть відтворювати та поглиблювати системні упередження, закладені у навчальних даних, що призводить до дискримінаційних наслідків за ознаками раси, статі та соціально-економічного статусу. Особлива увага приділяється аналізу справи алгоритму COMPAS у США, яка стала відправною точкою для широкої наукової дискусії щодо расової упередженості систем оцінки ризику рецидивізму. Розглянуто двовимірну структуру правових викликів: по-перше, порушення розподільчого виміру справедливості, яке полягає у нерівномірному розподілі помилок алгоритму між різними соціальними групами; по-друге, порушення процедурного виміру справедливості, яке виражається у позбавленні сторін «голосу» – права на участь у процесі прийняття рішення, прозорість та можливість бути почутими. Проаналізовано несумісність між технічними метриками алгоритмічної справедливості та вимогами права ЄС щодо недискримінації. Обґрунтовано, що непрозорість алгоритмічних систем підриває право на обґрунтоване судове рішення як складову права на справедливий суд. Сформульовано висновки щодо необхідності запровадження комплексної правової рамки для використання алгоритмічних інструментів у судочинстві, яка має забезпечувати прозорість, можливість оскарження алгоритмічних рекомендацій та обов'язковість участі людини-судді у прийнятті кінцевого рішення.

Ключові слова: алгоритмічна упередженість, штучний інтелект у судочинстві, рівність сторін, право на справедливий суд, алгоритмічна дискримінація, системи підтримки судових рішень, COMPAS.

Tegza O.O. Algorithmic bias in judicial practice: challenges for the principle of equality of arms and the right to a fair trial.

The article examines the phenomenon of algorithmic bias in the context of the use of artificial intelligence systems in judicial proceedings and identifies the key legal challenges they pose to the principle of equality of arms and the right to a fair trial. Based on the analysis of foreign academic literature and judicial practice, it is established that algorithmic systems, despite their declared objectivity, may reproduce and deepen systemic biases embedded in training data, leading to discriminatory outcomes on grounds of race, gender and socioeconomic status. Particular attention is paid to the analysis of the COMPAS algorithm case in the United States, which became the starting point for a broad scholarly discussion concerning racial bias in recidivism risk assessment systems. The article examines the two-dimensional structure of legal challenges: first, the violation of the distributive dimension of justice, which consists in the uneven distribution of algorithmic errors between different social groups; second, the violation of the procedural dimension of justice, expressed in depriving parties of 'voice' – the right to participate in the decision-making process, transparency, and the opportunity to be heard. The incompatibility between technical metrics of algorithmic fairness and the requirements of EU non-discrimination law is analysed. It is substantiated that the opacity of algorithmic systems undermines the right to a reasoned judicial decision as a component of the right to a fair trial. Conclusions are formulated regarding the necessity of introducing a comprehensive legal framework for the use of algorithmic tools in judicial proceedings, which should ensure transparency, the possibility of challenging algorithmic recommendations, and the mandatory participation of a human judge in the final decision.

Key words: algorithmic bias, artificial intelligence in judiciary, equality of arms, right to a fair trial, algorithmic discrimination, judicial decision support systems, COMPAS.

Постановка питання. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту та їхнє проникнення в найбільш чутливі сфери суспільного життя, включаючи правосуддя, ставить перед правовою наукою принципово нові запитання. Традиційно суд сприймається як арена рівної боротьби, де кожна зі сторін має можливість відстояти свою правову позицію перед неупередженим арбітром – суддею. Однак впровадження алгоритмічних систем для підтримки судових рішень, від оцінки ризику рецидивізму до прогнозування результатів розгляду справ, трансформує цю усталену модель і породжує серйозні сумніви щодо здатності таких систем дотримуватися фундаментальних гарантій справедливого судочинства.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика алгоритмічної упередженості в судочинстві є відносно новою для правової науки та перебуває на перетині правознавства, інформатики та соціології, що зумовлює міждисциплінарний характер наявних досліджень і певну фрагментарність їхнього правового виміру.

Проблема алгоритмічної упередженості в судовій практиці набула широкого резонансу після публікації у 2016 році розслідування організації ProPublica, яке виявило расову упередженість алгоритму COMPAS, що використовувався американськими судами для оцінки ризику рецидивізму [5]. Це дослідження спровокувало масштабну наукову дискусію, в якій зіткнулися принципово різні концепції алгоритмічної справедливості. Дж. Ангвін, Дж. Ларсон, С. Матту та Л. Кірхнер встановили, що чорношкірі підсудні значно частіше, ніж білі, необґрунтовано отримували оцінку «високий ризик», тоді як білі підсудні частіше недооцінювалися за рівнем небезпеки [5].

У правовій літературі остаточно не з'ясовано, чи здатне право ЄС про недискримінацію та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод забезпечити достатній захист від алгоритмічної дискримінації в судочинстві. С. Вахтер, Б. Мітелштадт та К. Рассел у фундаментальній праці встановили критичну несумісність між технічними метриками алгоритмічної справедливості та правовими поняттями дискримінації у праві ЄС [1]. Дж. Улінерс дослідив вплив штучного інтелекту на право на справедливий судовий розгляд у контексті ст. 6 ЄКПЛ та дійшов висновку, що лише модель «асистента судді», а не «судді-робота», може бути сумісна з вимогами справедливого процесу [2]. Н. Кінчін виявила структурний процедурний прогалин в алгоритмічному правосудді, пов'язаний із позбавленням учасників процесу «голосу» [3].

Метою статті є правовий аналіз окремих аспектів алгоритмічної упередженості як виклику для принципу рівності сторін та права на справедливий суд, дослідження її проявів у судовій практиці та обґрунтування правових засад, що мають регулювати використання алгоритмічних систем у судочинстві.

Виклад матеріалу дослідження. Алгоритмічна упередженість є системною властивістю автоматизованих систем прийняття рішень, яка полягає у відтворенні та поглибленні нерівностей, закладених у навчальних даних або у самій архітектурі алгоритму. На відміну від людської упередженості, яка є наслідком свідомих або несвідомих установок конкретної особи, алгоритмічна упередженість виникає на структурному рівні – через систематичні відхилення у вхідних даних, помилки у постановці задачі або некоректний вибір показників ефективності системи.

У сфері судочинства алгоритмічна упередженість проявляється передусім у системах оцінки ризику – інструментах, що призначені для допомоги суддям у прийнятті рішень щодо застосування запобіжних заходів, умов звільнення під заставу, вибору виду покарання тощо. Так, зокрема, резонансне розслідування організації ProPublica, проведене Дж. Ангвін щодо алгоритму COMPAS, продемонструвало, що попри декларовану расову нейтральність, система систематично завищувала рівень ризику для чорношкірих підсудних, які у підсумку не вчиняли нових злочинів, і занижувала цей рівень для білих підсудних, які згодом реально не вчиняли нових злочинів [5].

У 2018 році дослідники Дж. Дрессел та Х. Фарід (Dartmouth College) провели гучний експеримент, опублікований у журналі *Science Advances*. Вони вирішили перевірити, чи ефективніший COMPAS за звичайних людей. Вчені найняли 400 звичайних волонтерів через інтернет (платформу краудсорсингу). Людям дали короткі описи підсудних (лише 7 ознак: стать, вік, кількість попередніх правопорушень тощо, без зазначення раси) і попросили вгадати, чи вчинить людина новий злочин протягом 2 років. Результат: звичайні люди, які не мають юридичної освіти, вгадали з точністю 63–67%. Точність складного комерційного алгоритму COMPAS на тих самих даних становила 65%. [Це дослідження розбило міф про те, що COMPAS має якусь «надлюдську» аналітичну точність. Отже, вчені у незалежному дослідженні додатково встановили, що точність прогнозів алгоритму COMPAS лише незначно перевищує точність прогнозів осіб без жодної спеціальної підготовки у кримінальному праві, які орієнтувалися лише на мінімальний набір характеристик підсудного

[9]. Цей висновок ставить під сумнів не лише справедливість алгоритму, але й саму доцільність його використання як авторитетного інструменту прийняття рішень у суді.

Л. Доу та Сяодун Доу виокремлюють три критичні виміри алгоритмічної дискримінації у судочинстві: по-перше, невизначеність меж застосування алгоритмів; по-друге, різноманіття дискримінаційних наслідків, що охоплюють расові, гендерні та соціально-економічні форми упередженості; по-третє, системну несправедливість самого алгоритмічного середовища [6]. Перший вимір пов'язаний із відсутністю чіткого правового регулювання того, яких саме рішень суддя не має права делегувати алгоритму. Другий вимір відображає задокументований факт, що дискримінаційні наслідки алгоритмічних систем у судочинстві не є монолітними – вони зачіпають різні вразливі групи по-різному та у різних правових системах мають різний ступінь вираженості. Третій вимір стосується структурних недоліків самого правового середовища, яке допускає використання непрозорих алгоритмів без достатніх механізмів підзвітності.

Таким чином, алгоритмічна упередженість у судочинстві є не аномалією окремих недосконалих систем, а структурним ризиком, притаманним будь-якому використанню алгоритмічних інструментів у правосудді за відсутності належних правових та процедурних гарантій.

Ключовою правовою проблемою алгоритмічних систем у судочинстві є нездатність технічних метрик справедливості адекватно відображати правові поняття недискримінації та рівності. С. Вахтер, Б. Мітелштадт та К. Рассел у науковій праці встановили, що в технічній літературі існує щонайменше двадцять конкуруючих визначень алгоритмічної справедливості, які є математично несумісними між собою [1]. Це означає, що задовольнити всі метрики справедливості одночасно принципово неможливо, і розробники алгоритму неминуче здійснюють нормативний вибір, свідомо чи ні, на користь одних груп коштом інших [1].

Дискусія навколо COMPAS наочно проілюструвала цю несумісність. Компанія Northpointe, що розробила алгоритм, стверджувала, що він є справедливим у сенсі однакової точності прогнозів для підсудних різних рас. ProPublica натомість стверджувало, що алгоритм є несправедливим у сенсі рівності помилок – чорношкірі підсудні значно частіше, ніж білі, отримували помилкову оцінку «високий ризик». Як встановили С. Вахтер, обидва твердження є математично правильними, але між собою несумісними: неможливо одночасно забезпечити однакову точність прогнозів та рівні рівні похибок для груп із різними базовими рівнями рецидивізму [1].

Правове поняття недискримінації у праві ЄС є принципово відмінним від технічних метрик справедливості. С. Вахтер показує, що право ЄС щодо недискримінації є надто контекстуальним, залежним від суддівського тлумачення та відкритим для ситуативної оцінки, щоб підлягати автоматизації. Автор наголошує, що автоматизація справедливості в Європі може бути неможливою, оскільки право, за своєю природою, не забезпечує статичних або однорідних рамок, придатних для тестування дискримінації в системах штучного інтелекту [1].

Те саме дослідження встановлює, що технічні заходи щодо справедливості реагують переважно на розподільчу справедливість – справедливість кінцевих результатів. Натомість антидискримінаційне право, особливо у контексті Директиви ЄС про рівне ставлення, містить суттєвий процедурний вимір, пов'язаний з тим, яким чином здійснюється оцінка та хто є відповідальним за можливу дискримінацію [1]. Формальна рівність алгоритмічного обліку, де однакові числові дані означають однакове рішення, не відповідає правовій концепції рівності, яка передбачає врахування структурних нерівностей та контексту.

Окремою проблемою є так звані проксі-змінні – характеристики, що не є расовими чи іншими забороненими ознаками, але статистично корелюють з ними. Алгоритм COMPAS не використовував расу як вхідний параметр, однак такі характеристики, як кримінальне минуле, рівень освіти або район проживання, виступали в ролі ефективних замінників расової приналежності, відтворюючи накопичені системні нерівності кримінального правосуддя [5]. Це явище ускладнює правову кваліфікацію алгоритмічної дискримінації, оскільки стандартний тест на пряму дискримінацію виявляється непридатним.

Таким чином, існуюча нормативна база є недостатньою для вирішення проблеми алгоритмічної дискримінації в судочинстві. Технічні метрики справедливості не є взаємозамінними з правовими поняттями рівності та недискримінації, а право ЄС не містить достатньо чітких орієнтирів для розробників і операторів алгоритмів, яка саме концепція справедливості є правомірною у кожному конкретному контексті.

Принцип рівності сторін (equality of arms) є фундаментальним елементом права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у ст. 6 ЄКПЛ. Він передбачає, що кожна зі сторін має рівну можливість представити свою справу за умов, що не ставлять її у суттєво гірше становище щодо опонента. Використання алгоритмічних систем у судочинстві створює нові виміри потенційного порушення цього принципу, які виходять за межі традиційних уявлень про процесуальну рівність.

Н. Кінчін обґрунтовує, що ключовою вразливістю алгоритмічного правосуддя є його нездатність забезпечити «голос» сторонам – процедурний елемент, що охоплює згоду, прозорість та право бути почутим [3]. Авторка розмежовує два виміри справедливості, які нерідко змішуються у дискусіях про алгоритмічні системи: розподільчий вимір, пов'язаний із якістю та неупередженістю кінцевих результатів, та процедурний вимір, пов'язаний із законністю самого процесу прийняття рішення. Н. Кінчін підкреслює, що навіть якби алгоритмічні системи досягали ідеальних показників розподільчої справедливості, без процедурного «голосу» їхні рішення не набули б легітимності та суспільного прийняття [3].

С. Селчук, Н. Курт Конка та С. Кая при вивченні алгоритмічного позовного провадження у цивільних справах акцентують на тому, що принцип рівності сторін у контексті систем штучного інтелекту вимагає забезпечити, щоб жодна зі сторін не отримувала несправедливих переваг у вигляді доступу до алгоритмічних прогнозів або здатності оскаржити їх [7]. Автори наголошують на тому, що CEPEJ (Комісія Ради Європи з ефективності правосуддя) у своїй Етичній хартії з питань штучного інтелекту у судових системах визнала важливість недопущення порушень принципів рівності сторін та права бути почутим при впровадженні систем ШІ [7].

А. Вісніброто та Т. Суюд Нусанто, аналізуючи практику використання штучного інтелекту в судочинстві, наголошують на тому, що належна правова процедура в цифрову еру потребує переосмислення базових гарантій: ця концепція більше не може обмежуватися лише правом на участь у слуханні, але повинна включати право знати, як і чому алгоритм дійшов певного висновку [8]. Автори вказують на те, що непрозорість власницьких алгоритмів, таких як COMPAS, унеможливлює ефективне оскарження алгоритмічних рекомендацій підсудним, що є прямим порушенням гарантій справедливого процесу [8].

Особливої гостроти процедурний аспект набуває у контексті права на обґрунтоване рішення. Якщо суддя спирається на алгоритмічну рекомендацію, не маючи змоги розкрити її логіку через технічну непрозорість системи, то у рішенні буде відсутнє достатнє обґрунтування тієї частини мотивування, що спирається на алгоритм. Це ставить під сумнів виконання суддею обов'язку мотивувати своє рішення, що є невід'ємним елементом права на справедливий суд за ст. 6 ЄКПЛ.

Окремим аспектом є вплив алгоритмічних рекомендацій на суддівський розсуд. Дослідники фіксують феномен «автоматизаційного зміщення» (automation bias) – схильності людини надмірно покладатися на автоматизовані рекомендації, навіть якщо вони суперечать власним міркуванням. У судовому контексті це означає ризик того, що суддя *de facto* перетворюється на ратифікатора алгоритмічного рішення, а не на самостійного арбітра. Дж. Улінерс констатує, що судова система є соціальним процесом, тому жоден алгоритм не повинен повністю замінити людину-суддю в прийнятті рішення [2].

Таким чином, алгоритмічні системи у судочинстві загрожують не лише розподільчій, але й процедурній справедливості. Позбавлення сторін можливості ефективно оскаржити алгоритмічну рекомендацію через її непрозорість є самостійним порушенням права на справедливий суд, незалежно від того, наскільки «точним» є алгоритм у статистичному сенсі.

Аналіз наявної правової бази свідчить про те, що існуючі норми є недостатніми для ефективного регулювання використання алгоритмічних інструментів у судочинстві. Дж. Улінерс, аналізуючи відповідність моделі «судді-робота» вимогам ст. 6 ЄКПЛ, доходить висновку, що лише модель «алгоритмічного асистента», тобто системи, яка підтримує, але не замінює суддю, може бути визнана сумісною з гарантіями справедливого суду [2]. При цьому навіть ця модель потребує спеціальних правових гарантій, що запобігають перетворенню судді на пасивного ратифікатора алгоритмічних рекомендацій.

Дослідження Л. Доу та Сяодуна Доу виявляє кілька ключових напрямів, за якими має розвиватися правове регулювання алгоритмічних систем у судочинстві [6]. По-перше, необхідне чітке законодавче визначення меж використання алгоритмів у судових рішеннях – переліку рішень, що не можуть бути делеговані алгоритму, навіть у форматі рекомендацій з підвищеною авторитетністю. По-друге, необхідне запровадження стандартів аудиту алгоритмів, що використовуються у судочинстві, з метою виявлення та усунення упереджень. По-третє, необхідне забезпечення змістовної прозорості, тобто не технічної, а функціональної: підсудний має розуміти, на основі яких факторів алгоритм дійшов певного висновку, та мати реальну можливість ці висновки оскаржити.

Г. Ялчин та співавтори у великомасштабному емпіричному дослідженні встановили, що навіть попри визнання учасниками процесу певних переваг алгоритмів (швидкість, вартість), суспільна довіра до суддів-людей залишається суттєво вищою, ніж до алгоритмічних суддів [4]. При цьому недовіра до алгоритмів особливо висока у справах, що містять емоційну складність або потребують індивідуального врахування обставин. Цей висновок свідчить про те, що впровадження алгоритмів у судочинство без належних процедурних гарантій здатне підривати легітимність судових рішень та суспільну довіру до правосуддя загалом.

Аналіз Н. Кінчін дозволяє виокремити три компоненти процедурного «голосу», які мають бути забезпечені будь-якою системою алгоритмічного правосуддя: (1) згода – учасники процесу мають бути поінформовані про використання алгоритму та мати можливість заперечити проти цього; (2) прозорість – зміст та логіка алгоритмічної рекомендації мають бути зрозумілі не лише технічним фахівцям, але й сторонам та їхнім представникам; (3) право бути почутим – мають існувати ефективні механізми оскарження алгоритмічних рекомендацій, що є реальними, а не суто формальними [3].

На нашу думку, правова рамка для використання алгоритмічних систем у судочинстві має ґрунтуватися на таких засадах. Перша засада – обов'язкова участь людини. Жоден алгоритм не повинен мати право приймати остаточне судове рішення самостійно; людина-суддя завжди несе відповідальність за прийняте рішення та зобов'язана його мотивувати. Друга засада – пояснюваність. Алгоритмічні системи, що використовуються в судочинстві, повинні відповідати мінімальним вимогам пояснюваності, тобто бути здатними у доступній формі роз'яснити сторонам, чому алгоритм дійшов певного висновку. Третя засада – аудит та підзвітність. Алгоритми, що використовуються у судових рішеннях, мають підлягати незалежному регулярному аудиту на предмет упередженості. Четверта засада – ефективне оскарження. Законодавство має забезпечити сторонам реальну процесуальну можливість оскаржити алгоритмічну рекомендацію шляхом подання доказів та аргументів проти її застосування у конкретній справі.

Підсумовуючи, правове регулювання алгоритмічних систем у судочинстві має виходити з визнання того, що алгоритмічна «об'єктивність» є ілюзорною – будь-який алгоритм втілює нормативний вибір щодо того, яку саме справедливість він оптимізує. Завдання права полягає не у тому, щоб делегувати цей вибір технологіям, а у тому, щоб зробити цей вибір явним, підзвітним та оскаржуваним.

Висновки. По-перше, алгоритмічна упередженість є структурним ризиком систем штучного інтелекту у судочинстві, а не аномалією окремих недосконалих рішень. Навчальні дані відображають накопичені системні нерівності суспільства та правосуддя, відтворюючи їх в автоматизованих прогнозах. Документально підтверджений випадок алгоритму COMPAS демонструє, що навіть «расово нейтральні» за своїми вхідними параметрами системи здатні породжувати суттєво нерівні наслідки для різних соціальних груп.

По-друге, технічні метрики алгоритмічної справедливості є математично несумісними між собою та не відповідають правовим поняттям рівності та недискримінації в праві ЄС. Неможливо одночасно задовольнити всі конкуруючі концепції алгоритмічної справедливості, а правові вимоги недискримінації є надто контекстуальними та залежними від суддівського тлумачення, щоб підлягати автоматизації. Це означає, що відповідальність за справедливість судового рішення не може бути делегована алгоритму.

По-третє, алгоритмічні системи у судочинстві порушують не лише розподільчий, але й процедурний вимір справедливості. Непрозорість алгоритмічних рекомендацій позбавляє сторони процесуального «голосу» - права знати, розуміти та оскаржувати підстави рішень, що їх стосуються. Це є самостійним порушенням права на справедливий суд за ст. 6 ЄКПЛ, незалежно від статистичних показників точності алгоритму.

По-четверте, правова рамка для використання алгоритмічних інструментів у судочинстві має ґрунтуватися на чотирьох взаємопов'язаних засадах: обов'язковості участі людини-судді в кінцевому рішенні; пояснюваності алгоритмічних рекомендацій для сторін; незалежному аудиті алгоритмів на предмет упередженості; ефективних процесуальних механізмах оскарження алгоритмічних рекомендацій. Відсутність хоча б одного з цих елементів унеможливлює визнання судочинства, що використовує алгоритмічні інструменти, таким, що відповідає стандарту справедливого суду.

По-п'яте, впровадження алгоритмів у судочинство без належного правового регулювання здатне підривати суспільну довіру до правосуддя, оскільки легітимність судових рішень спирається не лише на їхню точність, але й на сприйняття учасниками процесу справедливості самої процедури. Формування відповідної правової бази є нагальним завданням для законодавців та міжнародних інституцій, включаючи Раду Європи та ЄС в контексті реалізації Акту про штучний інтелект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wachter S., Mittelstadt B., Russell C. Why Fairness Cannot Be Automated: Bridging the Gap Between EU Non-Discrimination Law and AI. *Computer Law & Security Review*. 2021. Vol. 41. Art. 105567. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105567.
2. Ulenaers J. The Impact of Artificial Intelligence on the Right to a Fair Trial: Towards a Robot Judge? *Asian Journal of Law and Economics.* 2020. Vol. 11. No. 2. Art. 20200008. DOI: https://doi.org/10.1515/ajle-2020-0008.

3. Kinchin N. «Voiceless»: the Procedural Gap in Algorithmic Justice*. International Journal of Law and Information Technology.* 2024. Vol. 32. Art. eaae024. DOI: https://doi.org/10.1093/ijlit/eaae024.
4. Yalcin G., Themeli E., Stamhuis E., Philipsen S., Puntoni S. Perceptions of Justice by Algorithms. *Artificial Intelligence and Law*. 2023. Vol. 31. No. 2. P. 269–292. DOI: https://doi.org/10.1007/s10506-022-09312-z.
5. Angwin J., Larson J., Mattu S., Kirchner L. Machine Bias: There's Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased Against Blacks. ProPublica. 2016. May 23. URL: https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing.
6. Dou L., Dou X. Towards Just AI: Challenges and Solution Framework for Algorithmic Discrimination in Judicial System. *International Journal of Digital Law and Governance.* 2025. Vol. 2. No. 1. P. 39–81. DOI: https://doi.org/10.1515/ijdlg-2024-0020.
7. Selçuk S., Kurt Konca N., Kaya S. AI-Driven Civil Litigation: Navigating the Right to a Fair Trial. *Computer Law & Security Review.* 2025. Vol. 57. Art. 106136. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2025.106136.
8. Wisnubroto A., Suyud Nusanto T. Algorithmic Justice and AI Judges: Reconsidering the Due Process of Law in the Digital Era*. International Journal of Educational Research & Social Scienc*es. 2025. Vol. 6. No. 6. P. 557–562. DOI: https://doi.org/10.51601/ijersc.v6i6.1006.
9. Dressel J., Farid H. The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism. *Science Advances.* 2018. Vol. 4. No. 1. Art. eaao5580. DOI: https://doi.org/10.1126/sciadv.aao5580.
10. Бєлов Д. М., Бєлова М. В. Штучний інтелект у судовому провадженні та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 78(2). С. 315–320. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286487.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Тегза О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.218.4:341.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.46

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ДЕРЖАВ ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ананьєва У.А.,
студентка 2 курсу
факультету міжнародного та європейського права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0000-2470-8570

Ананьєва У.А. Еволюція концептуальних засад правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності.

Визначається, що правонаступництво держав слід розглядати як передачу прав та обов'язків держави-попередниці державі-спадкоємниці, коли остання заміщує у несенні відповідальності за міжнародні відносини певної території першу та її суверенітет над цією територією. У статті досліджено підхід до врегулювання питання правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності, який застосовувався у міжнародно-правовій практиці тривалий час, а саме принцип «чистої дошки». Міжнародній спільноті, як винятки, відомі випадки відхилення від зазначеного принципу, що спонукало до проблеми визначення суб'єкта відповідальності за деліктними зобов'язаннями.

Приділено значну увагу демонстрації прецедентів, спричинених правонаступництвом держав, а також видозміненню правової парадигми під впливом унікального правового явища, як континуїтет. За збереження міжнародної правосуб'єктності, тобто існування держави-продовжувача надалі, принципи міжнародно-правової відповідальності відрізняються, порівняно з розпадом ідентичності, з огляду на чітку визначеність суб'єкта.

Ключовою ідеєю статті є аналіз проєктів Комісії з міжнародного права стосовно зазначеної теми, продемонстрованих на сесіях, починаючи з 2016 року, який запустив у дію механізм розробки кардинально оновлених концептуальних засад. Таким чином, порушено питання зміни правової парадигми притягнення до відповідальності держав з метою врахування інтересів та захисту прав держав, на посягання яких спрямовувалося міжнародно-протиправне діяння. Тему «Правонаступництво держав щодо відповідальності держав» включено до довгострокової програми роботи Комісії. Виступи Павла Штурми, призначеного як Спеціального доповідача, ґрунтуються на пропозиціях врегулювання таких питань, як визначення видів відповідальності для різних підстав правонаступництва з метою врахування специфіки форм держав, а також перехід не тільки обов'язків держави-попередниці, проте й прав, виникненню яких сприяли міжнародно-протиправні діяння, здійснені стосовно території або громадян. Розглянуто зобов'язання, які покладаються на державу-правопорушницю, а саме державу або держав-наступниць, з метою подальшого відшкодування – реституції або компенсації – іншій державі.

У висновку зазначено про потенціал докорінної зміни притягнення до міжнародно-правової відповідальності держав, навіть за умов повного розпаду держави-попередниці, її ідентичності та появи нових самобутніх суб'єктів міжнародного права.

Ключові слова: правонаступництво держав, міжнародно-правова відповідальність, держава-попередниця, держава-спадкоємниця, зобов'язання, Комісія з міжнародного права.

Ananieva U.A. Evolution of conceptual foundations of state succession in respect of international responsibility.

State succession is understood to be the transfer of rights and obligations from a predecessor State to a successor State when the latter assumes responsibility for the international relations of a particular territory and exercises sovereignty over it. The article examines the approach to State succession in respect of international responsibility that has long been applied in international legal practice, namely

the «clean slate» principle. The international community has witnessed rare exceptions to this principle, which have led to the problem of identifying the subject of responsibility for delictual (tort) obligations.

Considerable attention is devoted to demonstrating the precedents arising from State succession, as well as the modification of the legal paradigm under the influence of the unique legal phenomenon of continuity. It is noted that when international legal personality is preserved–meaning the continued existence of a «continuator State» – the principles of international legal responsibility differ from those in cases involving a collapse of identity, due to the clear identification of the subject.

The article analyses the International Law Commission's (ILC) projects on this topic presented at sessions since 2016, which have triggered the development of radically updated conceptual foundations. Thus, the issue of changing the legal paradigm of State responsibility is raised to account for the interests and the protection of the rights of States targeted by an internationally wrongful act. The topic «State succession in respect of State responsibility» has been included in the ILC's long-term programme of work. The reports of Pavel Šturma, appointed as Special Rapporteur, are based on proposals for regulating issues such as defining types of responsibility for various grounds of succession, taking into account the specifics of state forms, as well as the transfer of not only the predecessor State's obligations but also its rights arising from internationally wrongful acts committed against its territory or nationals. The article considers the obligations imposed on the wrongdoing State–namely the successor State or States–for the purpose of subsequent reparation, such as restitution or compensation, to another State.

The conclusion highlights the potential for a fundamental shift towards holding States to international legal responsibility, even in cases of the total dissolution of the predecessor State, its identity, and the emergence of new, distinct subjects of international law.

Key words: state succession, international legal responsibility, predecessor State, successor State, obligations, International Law Commission.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена загостренням сучасних геополітичних процесів, що супроводжуються трансформаціями державності, зміною територіального суверенітету та виникненням нових суб'єктів міжнародного права. У цих умовах особливої ваги набуває проблема правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності, яка досі залишається фрагментарно врегульованою та недостатньо опрацьованою як у доктрині, так і в практиці. Новаторський підхід до її вирішення, запропонований Комісією з міжнародного права (далі – КМП), формує підґрунтя для переосмислення класичних підходів до розподілу відповідальності між державами-попередницями та державами-наступницями.

З огляду на різноманітність підстав правонаступництва (розпад держав, їх об'єднання, поділ, відокремлення чи зміна належності територій), постає об'єктивна необхідність визначення чітких принципів і критеріїв встановлення міжнародно-правової відповідальності у кожному конкретному випадку. Особливої актуальності це питання набуває в контексті сучасних міжнародних конфліктів та спірних територіальних змін, де відсутність усталених підходів ускладнює притягнення до відповідальності та забезпечення принципу правової визначеності. Попри тривалу діяльність КМП, відповідні проєкти статей щодо правонаступництва держав у сфері відповідальності перебувають на стадії формування та ще не набули статусу універсально визнаних норм. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики, зокрема з урахуванням сучасних викликів міжнародній безпеці та правопорядку.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз проєктів статей Комісії з міжнародного права на тему «Правонаступництво держав щодо відповідальності держав», зокрема з'ясувати їх зміст, підходи до розподілу міжнародно-правової відповідальності між державою-попередницею та державою-наступницею, а також визначити критерії ідентифікації суб'єктів відповідальності у випадках правонаступництва з урахуванням сучасної міжнародної практики та геополітичних викликів.

Стан опрацювання проблематики. Питання правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності залишається недостатньо дослідженим у сучасній міжнародно-правовій доктрині. Це зумовлено як складністю та варіативністю конкретних ситуацій правонаступництва, так і відносною новизною спроб їх системної кодифікації на універсальному рівні. В українській науці однією з небагатьох спеціалізованих праць є дисертаційне дослідження К.Е. Маілунц, у якому обґрунтовується необхідність кодифікації відповідних норм у межах діяльності КМП ООН. Водночас у монографічній роботі І.І. Лукашука «Право міжнародної відповідальності» зазначена проблематика висвітлюється без урахування сучасних підходів, що формуються в межах роботи Комісії.

У зарубіжній доктрині окремі аспекти проблеми розглядалися, зокрема, М. Шоу (M. Shaw) та Дж. Кроуфорд (J. Crawford), які аналізували питання правонаступництва держав і міжнародно-право-

вої відповідальності у ширшому контексті загального міжнародного права. Проте їхні дослідження не зосереджені безпосередньо на механізмах переходу відповідальності у випадках правонаступництва, що додатково підкреслює наявність наукової прогалини. Це свідчить про наявність наукової прогалини та актуалізує потребу в подальших дослідженнях у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Із метою виявлення нових концептуальних засад правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності доцільно звернутися до аналізу традиційних підходів, які наразі зазнають поступової трансформації. У правовій доктрині тривалий час простежується спільна риса щодо фактичного ігнорування міжнародно-правової відповідальності як самостійного об'єкта правонаступництва держав. Такий підхід значною мірою пояснюється тим, що класична кодифікація правонаступництва, закріплена у Віденських конвенціях 1978 і 1983 років, охоплює лише договори, державну власність, архіви та борги, залишаючи поза увагою питання деліктної відповідальності.

Водночас передача договірних зобов'язань держави-попередниці державі-наступниці отримала нормативне закріплення, тоді як питання переходу відповідальності за міжнародно-протиправні діяння залишається неврегульованим і перебуває на стадії розробки в межах діяльності КМП ООН. Саме ця нормативна прогалина тривалий час зумовлювала стримане ставлення доктрини до визнання міжнародно-правової відповідальності як об'єкта правонаступництва.

Традиційно домінувала позиція, відповідно до якої відповідальність за міжнародно-протиправні діяння має суто персоніфікований характер і не переходить до держави-наступниці, оскільки остання не є суб'єктом, який вчинив відповідне правопорушення. Такий підхід ґрунтувався на уявленні про тісний зв'язок відповідальності з правосуб'єктністю конкретної держави-попередниці та запереченні можливості покладення деліктних зобов'язань на інший суб'єкт міжнародного права.

Разом із тим, сучасні геополітичні процеси (розпад держав, поява нових суб'єктів міжнародного права, тривалі збройні конфлікти та спірні територіальні трансформації) дедалі виразніше демонструють обмеженість такого підходу. Відсутність чітких правил щодо переходу відповідальності створює ризики уникнення відповідальності за міжнародно-протиправні діяння та підриває принципи справедливості й правової визначеності у міжнародному праві. Як доречно зазначає К.Е. Маілунц, в основі відповідальності держави лежить не концепція вини, а більш об'єктивна концепція міжнародно-протиправного діяння. Тому цілком допустимо, що певні зобов'язання, включаючи правові наслідки відповідальності, такі як відшкодування збитків, перейдуть до держави-наступниці [1, с. 24]. Саме це зумовлює поступовий перегляд усталених доктринальних підходів і формування тенденції до розгляду міжнародно-правової відповідальності як потенційного об'єкта правонаступництва держав.

Генеральна Асамблея ООН у резолюції 71/140 від 13 грудня 2016 року звернула увагу на необхідність включення теми «Правонаступництво держав щодо відповідальності держави» до довгострокової програми роботи Комісії міжнародного права. Уже на 69-й сесії Комісії у 2017 році було представлено доповіді Спеціального доповідача Павла Штурми. У своїй доповіді він здійснив ґрунтовний аналіз попередньої практики Комісії, що бере початок ще з 1960-х років, коли вперше було запропоновано розглядати питання правонаступництва щодо відповідальності держави як окрему підтематику. Однак на той момент ця ініціатива не отримала належної підтримки й була виключена з кола питань, що підлягали кодифікації, на відміну від договорів, державної власності, архівів та боргових зобов'язань.

Для простеження еволюції підходів до цієї проблематики показовим є коментар Комісії до статей 2001 року, в якому зазначалося: «У контексті правонаступництва держав, неясно чи успадковує нова держава будь-яку міжнародно-правову відповідальність держави-попередниці щодо її території» [2, с. 172]. Таким чином, на той час переважала невизначеність щодо самої можливості переходу відповідальності.

Водночас подальший розвиток підходів Комісії свідчить про поступовий відхід від фактичного заперечення переходу зобов'язань за міжнародно-протиправні діяння у випадках припинення існування держав і появи нових суб'єктів міжнародного права (зокрема, у контексті інтересів Словаччини та Словенії) [2, с. 171]. На зміну цьому приходить тенденція до активної кодифікації відповідних концептуальних засад, подібно до того, як це раніше було здійснено у Віденських конвенціях 1978 і 1983 років.

Відповідно до статті 20 Положення про Комісію міжнародного права, проєкти статей разом із коментарями розробляються та подаються Генеральній Асамблеї ООН, а згідно зі статтею 23 цього Положення: можуть слугувати основою для подальших рекомендацій щодо укладення міжнародних конвенцій державами-членами. Це свідчить про поступове інституційне оформлення підходу, в межах якого міжнародно-правова відповідальність розглядається як потенційний об'єкт правонаступництва держав.

Звернемось до практики держав, а саме перш за все, такої підстави правонаступництва, як розпад федерації. За формою державно-територіального устрою, Чехословацька Соціалістична Республіка була федерацією двох рівноправних республік – Чехії і Словаччини. Увагу привертає справа Міжнародного Суду ООН щодо проєкту «Габчиково-Надьмарош» [3]. Вона полягає в тому, що у 1977 році з метою побудови греблі був укладений договір, учасниками якого були Чехословаччина й Угорщина. У 1989 році Угорщина передчасно відмовилась від виконання зобов'язань за укладеним договором, розглядаючи несанкціоновані діяння Чехословаччини як відхилення від домовленості, припинивши тим самим дію договору. Відповідно до статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, на яку посилалася Угорщина, істотне порушення двостороннього договору одним з його учасників дає право другому учасникові посилатись на це порушення як на підставу для припинення договору або зупинення його дії в цілому або в частині [4]. Проте істотного порушення не було в діяннях Чехословаччини на той момент, а в кінцевому результаті були понесені нею збитки. Суд постановив, 12 голосами проти 3, про визнання Словаччини державою-спадкоємницею Чехословаччини та перехід до неї права на відшкодування збитків, завданих припиненням робіт Угорщиною, й додатково покладення обов'язку на Словаччину щодо відшкодування збитків, завданих Угорщині внаслідок застосування «Варіанту С».

У проілюстрованій вище справі порушується проблема правонаступництва Словаччини та Чехії щодо відповідальності Чехословаччини. Звернувшись до статті 12 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів, підкреслюємо, що правонаступництво не зачіпає зобов'язань щодо користування будь-якою територією [5]. Таким чином, відмова від виконання зобов'язань за деліктами, посилаючись на припинення існування суб'єкта вчинення делікту у контексті встановленого користування територією як об'єкту договору, є порушенням міжнародного права.

Показовою у цьому контексті є справа «Ф. Х. Едвард та інші (Велика Британія) проти Сполучених Штатів», яка на тривалий час визначила підхід судової практики до відповідного питання. У ній ішлося про підданого Великої Британії, який був ув'язнений владою Гавайської Республіки ще до її анексії Сполученими Штатами. Суд дійшов висновку про відсутність правонаступництва Сполучених Штатів щодо відповідальності за делікт, вчинений Гавайською Республікою, навіть з урахуванням такої підстави правонаступництва, як добровільна цесія. Аргументи на користь розширеного розуміння правонаступництва щодо зобов'язань були категорично відхилені, що відобразилося у позиції: «Юридична особа, яка вчинила правопорушення, більше не існує, а юридична відповідальність за правопорушення згасла разом із нею» [6, с. 158].

Водночас подальший розвиток міжнародної практики продемонстрував можливість відступу від такого підходу. Зокрема, важливе значення мала Угода між Францією та Об'єднаною Арабською Республікою 1958 року, укладена з метою стабілізації відносин після Суецької кризи. Так, стаття 5 передбачала: «Повернення та відновлення власності й прав їхнім власникам або виплата еквівалентної вартості будь-яких таких активів, що не підлягають відновленню, здійснюються в порядку, встановленому в Протоколі № II, який є невід'ємною частиною цієї Угоди. Повернення та відновлення прав промислової власності їхнім власникам здійснюються в порядку, встановленому в Протоколі № III, який є невід'ємною частиною цієї Угоди» [7]. У цьому випадку простежується виконання зобов'язань Об'єднаною Арабською Республікою, що виникли внаслідок міжнародно-протиправних дій Єгипту як держави-попередниці. Зокрема, за історичними даними, «виплата близько 4 мільйонів фунтів стерлінгів щорічно до 1964 року як компенсація колишнім власникам згідно з угодою, підписаною у квітні 1958 року» [8, с. 68] здійснювалася у зв'язку з націоналізацією Суецького каналу.

Таким чином, зазначений спір було врегульовано у договірному порядку, без встановлення імперативного обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої державою-попередницею. Це свідчить про те, що практика держав не демонструє послідовної добросовісності у цьому питанні: нерідко держави посилаються на зміну своєї ідентичності як підставу втрати міжнародної правосуб'єктності разом із правами та обов'язками попередниці, фактично апелюючи до принципу «чистої дошки». Водночас існування держави-продовжувача, на відміну від ситуацій повного розпаду державної ідентичності, створює підстави для притягнення до міжнародно-правової відповідальності завдяки чіткішій визначеності суб'єкта.

Саме ця проблематика зумовлює гострі розбіжності між державами та ускладнює процес ухвалення відповідних проєктів статей. Зокрема, позиція Австрії ґрунтується на розумінні відповідальності як виключно персоналізованої категорії, що виключає можливість її покладення на суб'єкта, який не вчиняв міжнародно-протиправного діяння [9, с. 22]. Водночас виникає очевидна колізія: правонаступництво щодо активів (прав) визнається, тоді як щодо пасивів (зобов'язань, зокрема деліктних) – заперечується.

У пошуку шляхів подолання цієї стагнації Комісія з міжнародного права звернулася до аналогії з режимом фінансових зобов'язань, зокрема державних боргів. Відповідно до статті 36 Віденської конвенції 1983 року про правонаступництво щодо державної власності, державних архівів і державних боргів, правонаступництво не повинно порушувати прав кредиторів [10], що спрямовано на захист інтересів третіх осіб у разі припинення існування держави-боржника. Виходячи з принципу безперервності фінансових зобов'язань, Комісія розглядає можливість застосування аналогічного підходу до деліктних зобов'язань.

Зокрема, у випадку створення нової незалежної держави традиційно застосовується принцип «чистої дошки», який передбачає відсутність переходу державного боргу до держави-спадкоємниці. Однак за наявності достатнього зв'язку між державою-попередницею та державою-наступницею остання може прийняти на себе фінансові зобов'язання повністю або частково. Відповідно до положень проєкту статті 9, відповідальність за міжнародно-протиправне діяння зберігається за державою-попередницею навіть у випадках відокремлення частини території, утворення нової держави або передачі території іншій державі. При цьому територіальний чинник відіграє ключову роль у подальшому врегулюванні відповідних питань.

Ілюстративним є приклад набуття незалежності колишніми британськими колоніями: їхні боргові зобов'язання формувалися переважно з боргів місцевих адміністрацій, а не загальнодержавного боргу Великої Британії. Це підтверджує значення принципу справедливого розподілу зобов'язань залежно від територіального зв'язку. Відтак можна зробити висновок, що територіальний зв'язок виступає ключовою умовою для покладення на державу-спадкоємницю частини зобов'язань держави-попередниці. За аналогією, цей критерій може бути використаний і для визначення можливості притягнення держави-наступниці до відповідальності за міжнародно-протиправні діяння, вчинені до її виникнення, з урахуванням об'єктивного територіального чинника.

Водночас слід враховувати обмеження такого підходу: стаття 5 Віденської конвенції 1983 року прямо забороняє застосування її положень поза межами сфер, які нею регулюються [10], що ускладнює використання аналогії та вимагає обережності у формуванні відповідних доктринальних висновків.

Відповідно до пункту 78 Проєкту доповіді Робочої групи від 27 лютого 2025 року, представленого на 76-й сесії [9], до основних підстав правонаступництва віднесено територіальні зміни, зокрема поділ держав, передачу частини території або її відокремлення. У таких випадках держави-спадкоємниці мають досягати домовленості щодо розподілу збитків, завданих унаслідок діянь держави-попередниці. Окремо виділяється така підстава, як сецесія, що ілюструється прикладом Пакистану та Республіки Бангладеш. У цьому контексті гостро постало питання заборгованості перед Світовим банком, який адресував свої вимоги саме Республіці Бангладеш, враховуючи, що позикові кошти були використані, зокрема, для прокладання залізниці на її території. Водночас Бангладеш претендував на 56 % спільного майна з Пакистаном, демонструючи при цьому стриманість щодо розподілу боргових зобов'язань [11, с. 108]. У підсумку ситуацію було врегульовано шляхом укладення угоди, відповідно до якої Республіка Бангладеш визнала відповідальність за обслуговування боргу.

Наступним напрямом, визначеним Комісією для подальшого розвитку, є питання несправедливого збагачення, тобто майна, безпідставно набутого державою-попередницею [9, с. 22]. Необхідність його врегулювання зумовлена тим, що держави-наступниці можуть продовжувати отримувати приховані вигоди від міжнародно-протиправних діянь попередниці. Водночас можлива й зворотна ситуація: шкода може бути завдана ще до виникнення підстав правонаступництва (тобто до територіальних змін), однак її наслідки продовжують негативно впливати на територію, яка згодом переходить під юрисдикцію держави-спадкоємниці.

Частина четверта проєкту статей під назвою «Зміст та форми зобов'язань, які випливають з відповідальності держави в контексті правонаступництва держав» визначає основні форми такої відповідальності: реституцію, компенсацію, сатисфакцію, а також запевнення і гарантії неповторення. Загалом, за умови збереження континуїтету, відповідні зобов'язання покладаються на державу, яка зберегла свою ідентичність попри територіальні зміни. Водночас держави, чиї інтереси були порушені внаслідок делікту, наділяються правом вимагати виконання цих зобов'язань і від держави-спадкоємниці. Окремо акцентується на праві держави-спадкоємниці вимагати виконання зобов'язань у разі, якщо делікт був спрямований проти території або осіб, щодо яких вона на даний момент здійснює юрисдикцію. Це свідчить про суттєву трансформацію підходів до відповідальності: історично наявна невизначеність поступово замінюється визнанням обов'язку держав усувати негативні наслідки міжнародно-протиправних діянь.

Щодо об'єднання держав, то відповідно до проєкту статті 10, хоча суб'єктом міжнародно-протиправного діяння виступала одна з держав до об'єднання, Комісія пропонує врегулювання че-

рез надання постраждалій державі можливості визначити умови відшкодування шкоди з державою-спадкоємницею у договірному порядку. Водночас ситуація не є симетричною у випадку, коли шкода була завдана державі до її об'єднання з іншою державою. У такому разі держава-спадкоємниця набуває право вимагати відшкодування, якщо відповідної домовленості не було досягнуто, що створює певну асиметрію прав і обов'язків. У підсумку такий підхід спрямований на захист інтересів новоствореної держави: дотримуючись принципу «чистої дошки», їй надається право на відшкодування, водночас не покладаючи автоматичного обов'язку самостійно відшкодовувати шкоду.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, слід відзначити суттєвий і концептуально новий внесок Комісії ООН з міжнародного права у формування підходів до правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності. Еволюція правового регулювання у цій сфері характеризується переходом від традиційного заперечення можливості покладення відповідальності на державу, яка не вчиняла міжнародно-протиправного діяння, до поступового впровадження більш гнучких механізмів, що поєднують імперативні та диспозитивні елементи.

У випадках, коли порушення інтересів зазнає держава-попередниця, зберігається загальний підхід щодо обов'язку держави-правопорушниці відшкодувати завдану шкоду, у тому числі з урахуванням передачі відповідних активів. Водночас, якщо міжнародно-протиправне діяння було вчинене самою державою-попередницею, підходи до визначення суб'єкта відповідальності диференціюються: за умов збереження континуїтету відповідальність покладається на державу-продовжувача, тоді як у разі припинення існування держави та втрати нею ідентичності пріоритет надається договірному врегулюванню між заінтересованими державами.

Разом із тим, попри тривалий характер роботи Комісії над проєктами статей, остаточного консенсусу між державами поки що не досягнуто. Це, зокрема, може бути зумовлено відсутністю чітко сформульованого положення щодо незворотності дії майбутніх норм у часі. Попри окремі зауваження щодо повноти переліку підстав правонаступництва, використаний Комісією підхід до їх формулювання дозволяє охопити широкий спектр юридично значущих ситуацій.

Варто також підкреслити, що, на відміну від режиму фінансових зобов'язань, де визначальним є територіальний зв'язок, у сфері правонаступництва щодо міжнародно-правової відповідальності ключову роль і надалі відіграє принцип «чистої дошки», хоча його застосування вже не має абсолютного характеру. Таким чином, результати аналізу проєктів статей Комісії дають підстави стверджувати про поступове формування комплексного підходу до визначення суб'єктів міжнародно-правової відповідальності у випадках правонаступництва держав.

Очікується, що в межах подальших сесій Комісії відповідні положення будуть уточнюватися та розвиватися, що сприятиме їх подальшій кодифікації та практичному застосуванню у сучасних умовах міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маілунц К.Е. Розвиток правил про правонаступництво щодо відповідальності держав у проєктах Комісії міжнародного права ООН. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 25. С. 22-28. DOI https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.03.
2. Šturma P. First report on succession of States in respect of State responsibility: Document A/CN.4/708. International Law Commission. 2017. 21 p.
3. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice 1997–2002. United Nations. New York, 2003. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/english/st_leg_serf1_add2.pd.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 05.04.2026).
5. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23.08.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text (дата звернення: 05.04.2026).
6. F.H. Redward and Others (Great Britain) v. United States (Hawaiian Claims) (10 November 1925). *Reports of International Arbitral Awards*. Vol. VI. P. 157–158. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_VI/157-158_Redward.pdf.
7. France and United Arab Republic. General Agreement (with annexed protocols, exchange of letters annexed to the General Agreement, Agreement concerning Transfers, and exchange of letters annexed to the Agreement concerning Transfers). Signed at Zurich on 22 August 1958. United Nations Treaty Series. No. 10511. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20732/volume-732-I-10511-English.pdf.
8. Issawi C. The United Arab Republic. *Current History*. 1959. Vol. 36, № 210. P. 65–69. URL: https://www.jstor.org/stable/45310169.

9. Patel B.N. Draft report of the Working Group on succession of States in Respect of State responsibility / International Law Commission. Geneva, 2025. 37 p.
10. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів від 08.04.1983. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U (дата звернення: 05.04.2026).
11. Draft articles on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts with commentaries. International Law Commission. *Yearbook of the International Law Commission*. 1981. Vol. II, Part Two. P. 19–112.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Ананьєва У.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.231.14:342.724
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.47

ПРАВА КОРІННИХ НАРОДІВ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Армаш Н.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
в. о. старшого наукового співробітника
відділу цивільно-правових дисциплін
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0001-8286-5857

Армаш Н.О. Права корінних народів у системі міжнародного права: імплементація в національне законодавство України.

У статті досліджується місце прав корінних народів у сучасній системі міжнародного права та ступінь їх імплементації у національне законодавство України. Обґрунтовано, що нормативне ядро міжнародного стандарту формують Конвенція МОП № 169, Декларація ООН про права корінних народів 2007 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, європейські документи Ради Європи щодо захисту мовної та культурної самобутності, а також практика міжнародних судових і квазісудових органів. Показано, що ці джерела не лише проголошують загальні гарантії недискримінації, а й конкретизують процесуальні обов'язки держав щодо консультацій, участі представницьких органів, захисту культурної цілісності, традиційного способу життя, мов, освіти, історичної пам'яті, земель, територій і природних ресурсів. Визначено, що Україна здійснила важливий крок до спеціального нормативного визнання корінних народів через статтю 11 Конституції України, Закон України «Про корінні народи України» 2021 року та підзаконні акти, пов'язані зі статусом представницьких органів, мовною політикою, програмно-бюджетним забезпеченням. Разом із тим доведено, що імплементація залишається неповною: у праві України відсутня цілісна процедура консультацій та вільної, попередньої й усвідомленої згоди; недостатньо розроблений земельно-ресурсний вимір прав корінних народів; зберігається міжгалузева фрагментація правового регулювання; а судова практика ще не сформувала стабільного корпусу справ щодо застосування спеціального закону. На основі порівняльного аналізу моделей Норвегії та Фінляндії запропоновано напрями вдосконалення законодавства України: процедурну деталізацію консультацій, інституційне посилення представницьких органів, інтеграцію міжнародних стандартів у секторне законодавство та створення належних умов для післядеокупаційного відновлення колективних культурних, мовних і представницьких прав корінних народів України. Наголошено, що подальший розвиток законодавства має поєднувати міжнародно-правові стандарти із національними конституційними засадами, безпековими викликами та потребами сталого демократичного врядування.

Ключові слова: корінні народи, самовизначення, автономія, міжнародне та конституційне право, імплементація, попередня та усвідомлена згода, порівняльне правознавство, права людини.

Armash N.O. Rights of indigenous peoples in the system of international law: implementation in the national legislation of Ukraine.

The article examines the place of indigenous peoples' rights in contemporary international law and evaluates the extent to which these standards have been implemented in the national legislation of Ukraine. It argues that the international normative core is formed by ILO Convention No. 169, the 2007 United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, relevant Council of Europe instruments on language and cultural protection, and international as well as regional jurisprudence clarifying consultation, participation, cultural integrity and the protection of traditional ways of life. The study demonstrates that these sources do not merely proclaim general guarantees of non-discrimination, but also establish procedural and institutional obligations concerning representative bodies, meaningful participation, languages, education, cultural heritage, historical memory, lands, territories and natural resources. It is shown that Ukraine has made important progress towards special legal recognition of indigenous peoples through Article 11 of the Constitution of Ukraine, the 2021 Law "On Indigenous Peoples of Ukraine", and secondary legislation concerning

representative bodies, language policy, programme-based budgetary support and the legal recognition of the Mejlis of the Crimean Tatar People as the representative body of the Crimean Tatar people. At the same time, implementation remains incomplete: Ukrainian law still lacks a comprehensive framework for consultations and free, prior and informed consent; the land and natural resources dimension of indigenous rights remains underdeveloped; sectoral regulation is fragmented; and judicial practice has not yet produced a stable body of case law on the application of the special law. On the basis of a comparative analysis of Norway and Finland, the article proposes a set of legislative and institutional reforms for Ukraine focused on codifying consultation procedures, strengthening representative bodies, integrating international standards into sectoral legislation, and improving the legal architecture for the post-occupation restoration of collective cultural, linguistic and representative rights of indigenous peoples of Ukraine. It is emphasized that the further development of legislation should combine international legal standards with national constitutional principles, security challenges, and the needs of sustainable democratic governance.

Key words: indigenous peoples, self-determination, autonomy, international and constitutional law, implementation, free, prior and informed consent, comparative law, human rights.

Постановка проблеми. Міжнародне право за останні десятиліття еволюціонувало від асиміляційної логіки щодо корінних народів до логіки визнання їхньої самобутності, колективного виміру частини прав, особливого зв'язку з мовою, культурою, традиційним способом життя, представницькими інститутами та, в низці випадків, територією і природними ресурсами. Для України ця тема має подвійний вимір: вона є, по-перше, частиною загального міжнародно-правового зобов'язання з прав людини; по-друге, елементом внутрішньої конституційної ідентичності держави, яка визнає корінні народи окремо від національних меншин і пов'язує це питання з кримськотатарським, караїмським і кримчацьким вимірами, а також із викликами тимчасової окупації АР Крим. Саме тому імплементація міжнародних стандартів у цій сфері не може зводитися до декларативного визнання: вона потребує процедур, інституцій, бюджетних механізмів і ефективного судового захисту.

Метою статті є системне визначення міжнародних стандартів захисту прав корінних народів, аналіз їх відображення в українському законодавстві, оцінка ступеня імплементації, виявлення прогалин і суперечностей, а також формулювання законодавчих і практичних рекомендацій з урахуванням порівняльного досвіду Норвегії та Фінляндії. Для досягнення цієї мети використано догматичний метод, порівняльно-правовий аналіз, інтерпретацію міжнародних стандартів у їх судовому та квазісудовому вимірі, а також функціональний підхід до імплементації як поєднання нормотворення, підзаконного регулювання, адміністративної практики.

Стан опрацювання проблематики. У міжнародному вимірі методологічними орієнтирами є договірні та декларативні акти системи Організації Об'єднаних Націй, матеріали ООН і МОП, практика Комітету з прав людини, Комітету з ліквідації расової дискримінації, Міжамериканського суду з прав людини та Африканської комісії з прав людини і народів. У європейському контексті значення мають акти Ради Європи щодо мовних і культурних прав, а також висновки Венеційської комісії стосовно розмежування прав корінних народів і національних меншин. В українському праві центральними джерелами є Конституція України, Закон України «Про корінні народи України», освітнє, мовне, культурне та бюджетне законодавство, а також підзаконні акти Кабінету Міністрів України. Водночас, невирішеними залишаються щонайменше чотири питання: повна процедура консультацій і вільної, попередньої та усвідомленої згоди; земельно-ресурсні та реституційні гарантії; міжгалузева узгодженість спеціального закону із секторним регулюванням.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний стандарт захисту прав корінних народів сформувався як багаторівневий комплекс. Його договірне ядро становить Конвенція МОП № 169, яка закріплює недискримінацію, консультації через представницькі інститути, участь у прийнятті рішень, повагу до власних інститутів, культур і способу життя, а також спеціальні правила щодо земель, територій і природних ресурсів [1]. На рівні універсального «м'якого права» Декларація ООН про права корінних народів 2007 року поширює і конкретизує принципи самовизначення, культурної цілісності, колективних прав, самоврядування, участі, прав на мови, освіту, землі, території та ресурси, а також вільної, попередньої й усвідомленої згоди [2].

Ці спеціальні стандарти не існують ізольовано. Вони підкріплюються Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, насамперед статтею 27, яка гарантує особам, що належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, право користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію та користуватися своєю мовою [3]. Для корінних народів це право має не лише індивідуальний, а й виразний колективний вимір, оскільки культура часто пов'язана з традиційним способом життя, землею, ресурсами та місцями культурного значення. Аналогічно Загальна рекомендація № 23 Комітету з ліквідації расової дискримінації вимагає забезпечення ефективної участі корінних

народів у публічному житті та недопущення рішень, що прямо зачіпають їхні права та інтереси, без їхньої усвідомленої згоди [4].

Європейський вимір має іншу архітектуру: у межах Ради Європи немає єдиної конвенції, спеціально присвяченої правам корінних народів, але діють ширші інструменти захисту мовної, культурної та ідентифікаційної самобутності. Для України важливі Рамкова конвенція про захист національних меншин і Європейська хартія регіональних або міноритарних мов, стороною яких вона є. При цьому, Венеційська комісія у 2023 році прямо зауважила, що Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» не охоплює спеціальної проблематики корінних народів, а отже ця сфера потребує спеціального правового регулювання [5]. Така позиція легітимує українську модель розмежування між меншинами та корінними народами, але одночасно підвищує вимоги до повноти спеціального закону.

Судовий і квазісудовий вимір цих стандартів істотно конкретизує зміст імплементації. У справі Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua Міжамериканський суд з прав людини виходив із того, що держава має забезпечити процедуру делімітації, демаркації та титулювання земель корінної спільноти за її повної участі [6]. У справі Saramaka People v. Suriname той самий суд сформулював три ключові запобіжники щодо втручання у права корінних і племінних народів на землю та ресурси: ефективну участь і консультації, справедливий розподіл вигод та попередню оцінку впливу; для великих проєктів із глибоким впливом потрібна вільна, попередня та усвідомлена згода [7]. Комітет з прав людини у справі Poma Poma v. Peru підтвердив, що втручання держави у водні, земельні та ресурсні умови життя може порушувати право на користування культурою [8]. Африканська комісія у справі Endorois v. Kenya додатково підкреслила значення колективної власності на землі, культурної ідентичності та належного виконання рішень, що стосуються корінних спільнот [9].

У праві України базовою конституційною нормою є стаття 11 Конституції України, за якою держава сприяє розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин [10]. Ця формула має подвійне значення: вона, по-перше, визнає саму категорію корінних народів; по-друге, закладає активний обов'язок держави не лише утримуватися від дискримінації, а й створювати умови для збереження та розвитку самобутності. Саме ця норма стала конституційною основою для подальшого спеціального законодавства.

Спеціальне регулювання оформлене Законом України «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 року. Закон визначає корінні народи України, закріплює право на рівний правовий захист, заборону дискримінації, концепцію посиленої підтримки, культурні, освітні, мовні та інформаційні права, а також модель взаємодії держави з представницькими органами. Закон передбачає, що порядок користування об'єктами культурного та релігійного значення, питання історичної топоніміки, включення відомостей про мови, історію і культуру корінних народів до освітнього процесу та інші питання вирішуються після консультацій із представницькими органами [11]. Таке свідчить, що український законодавець уже частково імплементував міжнародну логіку «consultation-based governance», але насамперед у культурно-мовному та інформаційному блоці.

Секторне законодавство України також містить окремі точки дотику з правами корінних народів. Закон України «Про повну загальну середню освіту» гарантує особам, які належать до корінних народів або національних меншин України, право вивчати мову відповідного корінного народу в комунальних закладах освіти або через національні культурні товариства [12]. Такий підхід важливий, оскільки мова є інструментом міжпоколінної передачі культури, історичної пам'яті та традиційних знань.

На підзаконному рівні особливе значення мають акти Кабінету Міністрів України щодо представницьких органів. Постановою № 936 від 19 серпня 2022 року затверджено Порядок закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу [13], що є переходом від загальної процедури до конкретного інституційного рішення.

Додатковим елементом імплементації стала мовна й культурна інституціалізація. Постановою Кабінету Міністрів України № 19 від 6 січня 2023 року утворено Національну комісію з питань кримськотатарської мови [14]. У контексті міжнародного права це підтверджує позитивний обов'язок держави підтримувати мови, що перебувають під загрозою зникнення або зазнали тривалої політики витіснення.

Окремо слід відзначити програмно-бюджетний вимір. Постановою № 164 від 13 лютого 2024 року уряд затвердив Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з реалізації прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів України; у 2025 році цей порядок було оновлено постановою № 201. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 850-р затверджено Державну цільову національно-культурну програму «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. Це свідчить про перехід до програмного та фінансового забезпечення відповідних прав.

Разом із тим ступінь імплементації міжнародних стандартів не можна оцінювати однозначно позитивно. Перша ключова прогалина полягає у відсутності комплексної процедури консультацій із корінними народами та нормативної деталізації стандарту вільної, попередньої й усвідомленої згоди. Закон України «Про корінні народи України» відсилає до консультацій із представницькими органами, але не встановлює достатніх правил повідомлення, розкриття інформації, оцінки впливу, фіксації результатів і наслідків порушення консультаційного обов'язку.

Друга прогалина пов'язана із земельно-ресурсним блоком. Міжнародні акти й практика послідовно підкреслюють зв'язок культурних прав корінних народів із землями, водами, ресурсами, традиційним господарюванням і місцями культурного значення. Натомість Закон України «Про корінні народи України» значно сильніший у культурно-мовному сегменті, ніж у сегменті земель, ресурсів, «benefit-sharing», реституції та відновлення доступу до місць особливого значення. У контексті тимчасової окупації АР Крим ця прогалина набуває відкладеного післядеокупаційного значення.

Третя прогалина полягає у недостатній процесуалізації правового захисту. Для повноцінної імплементації міжнародного стандарту недостатньо лише закріпити загальні права у законі. Саме в цьому міжнародна практика демонструє, що права корінних народів функціонують через поєднання матеріальних гарантій, процедур участі та ефективних засобів правового захисту.

Порівняльний матеріал підтверджує, що для України корисними є не абстрактні «готові моделі», а окремі правові конструкції. У Норвегії конституційна норма зобов'язує державу створювати умови для збереження і розвитку мови, культури та способу життя саамського народу. Закон про саамський парламент та інші правові питання щодо саамів спрямований на забезпечення розвитку мови, культури та суспільного життя саамів, а консультаційний обов'язок передбачає участь Саамського парламенту та інших саамських інтересів у справах, що їх зачіпають. Finnmark Act додатково демонструє модель спеціального управління землею та природними ресурсами у Фінн-марку [15]. Для України цей досвід важливий тим, що права корінних народів захищаються через процедури та інститути управління.

Фінляндія демонструє змішану модель. Конституція Фінляндії визнає саамів як корінний народ і гарантує їм право підтримувати та розвивати свою мову й культуру [16]. Водночас, земельний вимір прав саамів залишається складним, що підтверджує: мовні та представницькі механізми є необхідними, але недостатніми без матеріального підґрунтя прав. Для України це означає потребу в правилах доступу до місць культурного значення, відновлення порушених прав і консультацій щодо просторового планування після деокупації АР Крим.

Висновки. Україна вже створила ядро спеціального законодавства про корінні народи для їх самовизначення. Водночас, це законодавство ще перебуває на етапі становлення, тому його ефективність залежить не лише від формального закріплення прав, а й від наявності реальних процедур їх реалізації, фінансового забезпечення та сталої адміністративної практики.

На відміну від моделей, де корінні народи розчиняються у загальному міноритарному праві, український підхід вибудував спеціальний режим, який визнає окремість їх статусу. Це концептуально відповідає міжнародним стандартам і європейській логіці захисту прав корінних народів. Особливе значення має те, що права корінних народів у такому підході розглядаються не лише як індивідуальні права окремих осіб, а і як колективні права спільнот на збереження ідентичності, представництво, участь у прийнятті рішень та захист історичної пам'яті.

Найкраще імплементовані стандарти у сферах культури, мови, освіти, представництва, недискримінації. Найслабшою ланкою залишається процедурно-матеріальна імплементація стандартів консультацій, вільної, попередньої й усвідомленої згоди, земельно-ресурсного режиму. Подальше вдосконалення законодавства доцільно здійснювати через прийняття окремої процедури консультацій, визначення наслідків її порушення, інтеграцію міжнародних стандартів у секторне законодавство, посилення інституційної спроможності представницьких органів і підготовку післядеокупаційних механізмів відновлення прав корінних народів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція МОП № 169 про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/indigenous-and-tribal-peoples-convention-1989-no-169 (дата звернення: 01.05.2026).
2. Декларація ООН про права корінних народів, 2007. URL: https://www.ohchr.org/en/indigenous-peoples/un-declaration-rights-indigenous-peoples (дата звернення: 01.05.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (дата звернення: 01.05.2026).

4. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. General Recommendation No. 23: Indigenous Peoples. 1997. URL: https://hrlibrary.umn.edu/gencomm/genrexxiii.htm (дата звернення: 01.05.2026).
5. Opinion on the Law on National Minorities (Communities) of Ukraine: Venice Commission, CDL-AD(2023)021. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e (дата звернення: 01.05.2026).
6. Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua. Judgment of 31.08.2001. IACtHR. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_79_ing.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
7. Saramaka People v. Suriname. Judgment of 28.11.2007. IACtHR. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_172_ing.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
8. Poma Poma v. Peru. Communication No. 1457/2006. Human Rights Committee. URL: https://juris.ohchr.org/casedetails/1495/en-US (дата звернення: 01.05.2026).
9. Endorois Welfare Council v. Kenya. African Commission on Human and Peoples' Rights, Communication No. 276/2003. URL: https://www.refworld.org/pdfid/4b8275a12.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (дата звернення: 01.05.2026).
11. Про корінні народи України: Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1616-20 (дата звернення: 01.05.2026).
12. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20 (дата звернення: 01.05.2026).
13. Порядок закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України: постанова КМУ від 19.08.2022 № 936. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/936-2022-п (дата звернення: 01.05.2026).
14. Про утворення Національної комісії з питань кримськотатарської мови: постанова КМУ від 06.01.2023 № 19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/19-2023-п (дата звернення: 01.05.2026).
15. Правове регулювання прав саамів у Норвегії: Конституція Норвегії; Sami Act; Finnmark Act; Consultation duty. URL: https://lovdata.no; https://www.regjeringen.no (дата звернення: 01.05.2026).
16. Конституція Фінляндії. Ministry of Justice, Finland. URL: https://www.finlex.fi (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Армаш Н.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

UDC 341.43:341.215.4(477)(4-672EU)(73)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.48

COMPLEMENTARY PROTECTION IN INTERNATIONAL REFUGEE LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF EU SUBSIDIARY PROTECTION AND US WITHHOLDING OF REMOVAL WITH IMPLICATIONS FOR UKRAINIAN LEGISLATION

Borovyk O.V.,
Immigration Lawyer,
specialist in Migration Law
ORCID: 0009-0004-3517-2870
E-mail: oleksii.umn@gmail.com

Borovyk O.V. Complementary protection in international refugee law: a comparative analysis of EU subsidiary protection and US withholding of removal with implications for Ukrainian legislation.

This article examines the institution of complementary protection in international refugee law through a comparative legal lens, focusing on three legal systems: the European Union's subsidiary protection regime as codified in Regulation (EU) 2024/1347 (the Qualification Regulation, directly applicable in all EU Member States from 1 July 2026); withholding of removal under Section 241(b)(3) of the United States Immigration and Nationality Act together with Convention Against Torture protection; and Ukraine's complementary protection system established by Law No. 3671-VI 'On Refugees and Persons in Need of Complementary or Temporary Protection' (2011). The comparative analysis is motivated by Ukraine's EU candidate status and the legal obligation to align national legislation with the EU acquis. Employing comparative legal methodology and analytical jurisprudence, the article examines: standards of proof for harm; the scope of protection from indiscriminate violence in situations of armed conflict; the content of rights afforded to beneficiaries; and pathways to naturalization and durable legal status. The article traces the foundational jurisprudential line of the Court of Justice of the European Union, covering Elgafaji (C-465/07, 2009), Diakite (C-285/12, 2014), CF and DN (C-901/19, 2021), and X and Others (C-125/22, 2023), which collectively developed the sliding-scale doctrine for assessing indiscriminate violence under Article 15(c) of the Qualification Directive and Regulation. The comparative analysis reveals that the US withholding regime applies a higher standard of proof ('more likely than not'), does not protect against generalized violence absent a protected ground nexus, confers no durable legal status or travel documents, and leaves beneficiaries acutely vulnerable to third-country removal, as demonstrated by D.V.D. v. DHS (D. Mass., 2025) and the February 2025 ICE directive. Ukraine's system, while establishing a standalone complementary protection category since 2011, suffers from four structural deficiencies relative to the EU standard: the absence of a graduated three-category harm assessment standard; denial of naturalization rights to complementary protection holders; inadequate travel document issuance (only 93 issued in all of 2024); and unresolved cessation mechanics under the martial law regime in force since February 2022. The article proposes four specific legislative amendments to Law No. 3671-VI and related instruments to achieve full alignment with EU standards as part of Ukraine's accession process.

Key words: complementary protection, subsidiary protection, withholding of removal, international refugee law, Regulation (EU) 2024/1347, Ukraine EU accession.

Боровик О.В. Додатковий захист у міжнародному праві біженців: порівняльний аналіз субсидіарного захисту ЄС та утримання від видворення у США з огляду на українське законодавство.

Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню інституту додаткового захисту в міжнародному праві біженців. Аналізуються три правові системи: субсидіарний захист Європейського Союзу, закріплений у Регламенті (ЄС) 2024/1347 (Регламент про кваліфікацію, що є безпосередньо застосовним у всіх державах-членах ЄС з 1 липня 2026 року); захист від видворення за § 241(b)(3) Закону США про імміграцію та громадянство разом із захистом на підставі Конвенції проти катувань; система додаткового захисту України, встановлена Законом № 3671-VI 'Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту' (2011). Актуальність дослідження зумовлена кандидатським статусом України на вступ до ЄС та юридичним обов'язком привести національне законодавство у відповідність до acquis ЄС. Із застосуванням порівняльно-

правового методу та аналітичної юриспруденції у статті розглядаються: стандарти доказування шкоди; обсяг захисту від ненавмисного насильства в ситуаціях збройного конфлікту; зміст прав осіб, яким надано захист; шляхи до натуралізації та набуття постійного імміграційного статусу. Простежується ключовий прецедентний ряд Суду справедливості Європейського Союзу: справи Elgafaji (C-465/07, 2009), Diakite (C-285/12, 2014), CF and DN (C-901/19, 2021) та X and Others (C-125/22, 2023), які у сукупності сформували доктрину "диферензійованої шкали" для оцінювання ненавмисного насильства відповідно до статті 15(c) Директиви та Регламенту про кваліфікацію. Порівняльний аналіз виявляє, що режим утримання від видворення у США передбачає вищий стандарт доказування ('більш ніж вірогідно'), не забезпечує захист від загального насильства за відсутності зв'язку із захищеною підставою, не надає тривалого правового статусу чи проїзних документів і залишає осіб, яким надано захист, вкрай вразливими до видворення до третіх країн, що підтверджується справою D.V.D. проти DHS (D. Mass., 2025) та директивою ICE від лютого 2025 року. Система України, попри запровадження самостійної категорії додаткового захисту з 2011 року, має чотири структурні недоліки порівняно зі стандартом ЄС: відсутність диферензійованого трикатегорійного стандарту оцінки шкоди; позбавлення осіб, яким надано додатковий захист, права на натуралізацію; невидання проїзних документів (лише 93 видані за весь 2024 рік); неврегульованість механізму припинення статусу в умовах воєнного стану, що діє з лютого 2022 року. У статті пропонуються чотири конкретні законодавчі зміни до Закону № 3671-VI та суміжних нормативно-правових актів задля досягнення повної відповідності стандартам ЄС у рамках процесу вступу України до Євросоюзу.

Ключові слова: додатковий захист, субсидіарний захист, утримання від видворення, міжнародне право біженців, Регламент (ЄС) 2024/1347, вступ України до ЄС.

Problem statement. The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees [1] defines a refugee by reference to individual persecution on one of five enumerated grounds: race, religion, nationality, membership of a particular social group, and political opinion. Drafted in the aftermath of the Second World War to address a specific historical emergency, this definition has long proved inadequate for the dominant displacement pattern of the contemporary period. Civilians today flee not because they are singled out on a protected characteristic but because they live in territories where indiscriminate armed violence makes ordinary life impossible. The 1951 definition has no satisfactory answer for them.

Ukraine's position in relation to this structural problem is unusual. Since February 24, 2022, it has simultaneously become the origin of Europe's largest forced displacement crisis since 1945, with 6.9 million Ukrainians having sought safety abroad as of early 2025 [2], and an active refugee-receiving country operating its own asylum system under Law No. 3671-VI of July 8, 2011 [3]. The Ukrainians displaced by the war are, in large part, precisely the population for whom complementary protection regimes were designed: people fleeing generalized armed violence rather than individual persecution. Yet Ukraine's domestic framework for protecting inbound asylum seekers has never been systematically compared against EU or US standards. This gap is difficult to justify as Ukraine moves through the EU accession process.

Research aim. This article conducts a comparative legal analysis of three complementary protection regimes: the EU's subsidiary protection framework under Regulation (EU) 2024/1347 [4]; the US withholding of removal regime under INA § 241(b)(3) [5] together with Convention Against Torture (CAT) protections; and Ukraine's framework under Law No. 3671-VI [3]. The analysis applies comparative legal methodology and analytical jurisprudence to identify structural divergences across the three systems and to formulate concrete legislative recommendations for Ukrainian law reform in the accession context.

State of research. The conceptual foundations of complementary protection were set out by McAdam [6], whose monograph remains the standard reference for the institution's development across treaty regimes and domestic legal systems. The evolution of EU subsidiary protection jurisprudence following Elgafaji was analyzed by Errera [7]. The relationship between Article 15(c) of the Qualification Directive and Article 3 ECHR was addressed in Sufi and Elmi v. United Kingdom [8]. Within Ukrainian scholarship, Malynovska [9] and Pozniak [10] have produced foundational work on migration policy and demographics, but a comparative legal examination of Ukraine's complementary protection framework against EU and US standards has not previously been attempted. The empirical foundation for the present article comes from the AIDA Country Report on Ukraine, 2025 Update [11], compiled by the Right to Protection (R2P) Foundation and published in March 2026, covering developments through 31 December 2025.

Main body.

1. Complementary protection and its place in international law.

Complementary protection is the collective term for legal protection afforded to persons who do not qualify as refugees under the 1951 Convention but who cannot be safely returned to their country of origin. UNHCR's Executive Committee formally recognized the concept in Conclusion No. 103 (2005) [12], acknowledging that States' protection obligations extend beyond the Convention definition in light of the absolute prohibition of refoulement under Article 3 ECHR, Article 3 CAT, and Article 7 ICCPR. The critical structural divide among existing regimes is whether the system extends to victims of generalized armed conflict without requiring a nexus to a protected ground. The EU and Ukrainian systems do. The US system does not. That divide is the organizing problem of this article.

2. The EU subsidiary protection regime under Regulation (EU) 2024/1347.

The EU's subsidiary protection framework was substantially reformed in 2024. Regulation (EU) 2024/1347 [4] repeals Directive 2011/95/EU [13] with effect from 12 June 2026 and applies directly in all Member States from 1 July 2026. Moving from directive to regulation carries real constitutional weight: a regulation requires no national transposition and leaves no implementation margin, creating fully uniform standards across Member States. For Ukraine as an accession candidate, this means aligning with a directly applicable instrument that does not permit national variation.

Under Articles 2(f) and 15 QR, a person qualifies for subsidiary protection if there are substantial grounds to believe they face a real risk of serious harm on return. Serious harm falls into three categories: (a) death penalty or execution; (b) torture or inhuman or degrading treatment; (c) a serious and individual threat to a civilian's life or person by reason of indiscriminate violence in situations of international or internal armed conflict [4, Art. 15]. The third category has generated the most consequential case law.

In Elgafaji (C-465/07, 2009) [14], the Grand Chamber articulated what became known as the sliding-scale approach: the greater an applicant's ability to show personal targeting, the lower the required level of general indiscriminate violence. At the extreme, where violence in a territory is so pervasive that every civilian faces a real risk by mere presence, no individualized showing is required. The Diakite judgment (C-285/12, 2014) [15] settled a parallel question by holding that «internal armed conflict» under Article 15(c) carries an autonomous EU law meaning, independent of international humanitarian law. The threshold is deliberately low: it is sufficient that a state's armed forces are confronting one or more armed groups, or that two such groups confront each other. CF and DN (C-901/19, 2021) [16] added a requirement of comprehensive assessment covering geographic scope of violence, intensity of fighting, civilian casualty figures, and the tactics employed by the parties. The most recent judgment in this line, X and Others (C-125/22, 2023) [17], clarified the methodology for mixed-conflict situations, and the EUAA incorporated it into Country Guidance in February 2025 [18].

The rights attached to subsidiary protection status under the QR include a residence permit of at least one year (renewable), access to employment, education, social welfare, and healthcare. Regulation 2024/1347 also amends Directive 2003/109/EC [19] so that the period from the date of lodging the asylum application counts toward long-term residency qualification, rather than only the period following the grant. This creates a clearer path from subsidiary protection toward eventual citizenship than existed under the 2011 Directive.

3. The US withholding of removal regime.

The United States has no statutory complementary protection framework in the EU sense. Two mechanisms serve as partial functional equivalents: statutory withholding of removal under INA § 241(b)(3) [5] and protection under the Convention Against Torture, regulated by 8 CFR § 208.16(c) and § 208.17 [20].

Under INA § 241(b)(3)(A), removal is prohibited to any country where the applicant's life or freedom would be threatened on account of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion. The standard of proof is «more likely than not,» meaning a greater-than-50% probability of harm, which the Supreme Court fixed in INS v. Stevic [21]. This is appreciably higher than the EU's «real risk» standard and also higher than the «well-founded fear» standard that governs asylum.

Four structural features set the US system apart from EU subsidiary protection in ways that matter for this comparison. First, there is no equivalent of Article 15(c) QR. Withholding requires a nexus to one of the five protected grounds; flight from generalized armed conflict violence, absent that nexus, does not qualify. Human Rights Watch made this point after Russia's invasion of Ukraine [22]: most Ukrainians fleeing the conflict would not qualify for withholding, because what threatens them is indiscriminate warfare rather than targeted persecution on a protected ground. The EU addressed precisely this gap when it introduced the original Qualification Directive in 2004. The US Congress has not done so.

Second, withholding confers no durable legal status. It operates as a prohibition on removal to a specified country and nothing more. A withholding grantee receives no residence permit, no pathway to permanent residence, and no travel document. While USCIS regulations do permit withholding grantees to apply for an Employment Authorization Document (EAD) under category (a)(10), this is an administrative benefit that must be affirmatively applied for, is subject to independent adjudication and renewal, and under December 2025 USCIS policy changes is now limited to an 18-month maximum validity period. This is categorically different from the EU model, where the right to employment is an inherent incident of subsidiary protection status itself, requiring no separate application. Third, because withholding is country-specific, it contains a vulnerability that was dramatically exposed in early 2025: on February 18, ICE issued a directive instructing officers to consider third-country removals for withholding grantees, on the interpretation that the protection does not extend beyond the designated country of removal [23]. A nationwide class was certified in D.V.D. v. DHS (D. Mass., 2025) [23]. On June 23, 2025, the Supreme Court stayed the district court's injunction on the shadow docket, leaving withholding grantees exposed to removal to third countries without individual hearings. Nothing comparable exists in the EU framework. Fourth, mandatory bars under INA § 241(b)(3)(B) interact with CAT deferral [20] in ways that leave some of the most vulnerable applicants in the most precarious legal position.

4. Ukraine's complementary protection system under Law No. 3671-VI.

Ukraine's protection law creates three categories: refugee status under Article 1(1) for persons meeting the 1951 Convention definition; complementary protection under Article 1(2) for persons who face a real threat to life or personal security because of generalized violence or massive violations of human rights in situations of armed conflict; and temporary protection under Article 1(3) for designated mass displacement situations [3]. Applications are processed by the SMS and are appealable to the administrative courts.

The AIDA 2025 Country Report [11], compiled by R2P and covering developments through 31 December 2025, provides the most current picture. In 2025 the SMS received applications from 61 persons, a sharp decrease from 106 in 2024. Of 128 decisions taken in the substantive examination procedure, only 1 resulted in refugee status, 9 in complementary protection, and 118 in rejection, giving an overall protection rate of just 8%, down from 25% in 2024. The main nationalities of applicants were Russians (31), Tajiks (9) and Belarusians (7). The documented procedural obstacles persisted: territorial SMS bodies continued to verbally refuse to register applications without written decisions; the application of Article 9 of the 1951 Convention to bar Belarusian nationals on national security grounds continued, though Ukrainian courts have consistently rejected this interpretation; and access to the asylum procedure from detention facilities remained severely constrained. One positive development emerged regarding documents: in 2025, some recognized refugees and complementary protection holders were able to obtain return permits from Ukrainian embassies without legal assistance, an incremental improvement over previous years when legal support was required. On naturalization, a significant change was recorded: whereas no person with refugee status obtained Ukrainian citizenship in either 2023 or 2024, 30 recognized refugees were granted citizenship in 2025. Complementary protection holders, however, continue to have no naturalization right whatsoever.

A comparison with Regulation (EU) 2024/1347 reveals four specific structural deficiencies.

The first is the absence of a graduated harm assessment standard. Article 1(2) of Law No. 3671-VI defines eligibility in a single sentence with no three-category structure corresponding to Articles 15(a), (b), and (c) QR and no provision equivalent to the Elgafaji sliding scale. Without this framework, the SMS and administrative courts have no clear methodology for evaluating armed-conflict claims, which produces inconsistent outcomes.

The second deficiency is the denial of naturalization to complementary protection holders. Under Law No. 2235-III [24], persons with refugee status may apply for citizenship after three years of continuous lawful residence, and in 2025, for the first time since 2022, 30 recognized refugees were actually granted citizenship [11]. Complementary protection holders, however, have no corresponding right at all. This asymmetry has real consequences: persons who have lived lawfully in Ukraine for many years struggle to plan their futures, face barriers to employment requiring citizenship, and experience persistent uncertainty at each permit renewal. Under EU standards, Regulation 2024/1347 read together with Directive 2003/109/EC [19] provides a structured route from subsidiary protection through long-term residency toward citizenship.

The third deficiency is inadequate travel document provision. The 2025 AIDA Report notes a marginal improvement: some holders were able to obtain return permits from Ukrainian diplomatic missions without legal assistance in 2025, something that had not been possible in previous years. However, the systemic problems remain unresolved: beneficiaries who fled abroad after February 2022 still cannot

renew their certificates in person, and the absence of a remote renewal procedure continues to trap many in legal limbo abroad.

The fourth deficiency concerns cessation. Law No. 3671-VI lacks anything comparable to Article 16 QR's structured cessation mechanism, which places the burden of proof on the determining authority, requires individual assessment of changed circumstances, and preserves an exception for persons who have suffered particularly serious previous harm. Under martial law, the absence of clear procedural safeguards leaves beneficiaries exposed to status withdrawal without adequate protection.

5. Comparative summary.

Criterion	EU QR 2024/1347	US INA § 241(b)(3)	Ukraine Law 3671-VI
Standard of proof	"Real risk" of serious harm	"More likely than not" (>50%)	"Real threat" -- no quantified threshold
Armed conflict scope	Art. 15(c): indiscriminate violence; no protected ground nexus required	No equivalent; nexus to a protected ground always required	General reference to "generalized violence"; no sliding scale
Legal status	Residence permit (min. 1 yr), employment, welfare, healthcare	No residence permit; no travel document; no path to permanent residence. EAD available by separate application (18-month max, Dec. 2025)	Residence permit; limited social rights
Naturalization	Through Dir. 2003/109/EC: long-term residency leading to citizenship	None; withholding confers no status	Refugees: 3 yrs (30 granted citizenship in 2025). CP holders: no right
Travel documents	Issued as part of status content	Not provided	Systemic gap; partial improvement in 2025 (some permits issued abroad)
Third-country removal	Not possible under EU framework	Serious vulnerability confirmed by D.V.D. v. DHS (2025)	Not applicable in equivalent terms

6. Legislative proposals.

The comparative analysis points to four discrete reforms that would bring Ukrainian law into alignment with EU standards and address the system's most significant practical failures.

Reform Proposal No. 1 concerns the harm assessment standard. Article 1(2) of Law No. 3671-VI should be amended to replace its current single-sentence formulation with a three-category definition of serious harm mirroring Articles 15(a), (b), and (c) QR. A dedicated assessment methodology provision should require the SMS to apply a graduated sliding-scale analysis, consistent with the Elgafaji line of case law, when evaluating claims based on armed conflict violence, taking into account the geographic scope of hostilities, the intensity of fighting, and the applicant's individual circumstances.

Reform Proposal No. 2 addresses naturalization. Article 9 of Law No. 2235-III should be amended to provide that persons who have held complementary protection status for at least five continuous years of lawful residence in Ukraine and who meet the general naturalization requirements, including language proficiency, are eligible to apply for Ukrainian citizenship. Five years aligns with the long-term residency standard in Directive 2003/109/EC while maintaining a sensible distinction from the three-year threshold available to Convention refugees.

Reform Proposal No. 3 targets travel documents. Cabinet of Ministers Resolution No. 649 (2011) [25] should be amended to set a 30-day maximum processing time for travel document applications, to introduce a remote application procedure through diplomatic missions for holders who cannot return to Ukraine in person, and to create a simplified renewal procedure for those stranded abroad since February 2022.

Reform Proposal No. 4 introduces a proper cessation mechanism. A new article in Law No. 3671-VI should provide that cessation of complementary protection status requires an individual SMS determination in which the burden lies on the SMS to demonstrate changed circumstances; that a compelling-reasons exception applies for persons who have suffered particularly serious harm; and that cessation proceedings are governed in full by the Code of Administrative Procedure, without derogation on grounds of martial law.

Conclusions. The three systems examined represent genuinely different answers to the same humanitarian problem, and the differences have real consequences for the people they affect. The EU framework is the most developed: it covers the widest range of harm including indiscriminate armed conflict violence without any nexus requirement; it applies the lowest standard of proof; it confers durable legal status with a meaningful set of rights, including the right to work as an inherent incident of that status; and it provides, through Regulation 2024/1347 read together with Directive 2003/109/EC, a clear route toward citizenship. The US framework is structurally narrower, demands a higher evidentiary threshold, grants no residence permit or travel document, conditions work authorization on a separate administrative process subject to its own eligibility and renewal requirements, and as the 2025 third-country deportation litigation made plain, leaves its beneficiaries exposed to risks that have no parallel under EU law.

Ukraine's system sits between the two. Its formal recognition of generalized armed conflict as a qualifying ground is a genuine improvement over the US approach and reflects the country's own experience of wartime displacement. The 2025 data from AIDA [11] tells a sobering story: 61 applicants, 128 decisions, a protection rate of 8%, and only 1 refugee status granted across the entire year. At the same time, the first grants of citizenship to recognized refugees since 2022, with 30 persons naturalized in 2025, show that the system can deliver when there is legal entitlement. The challenge is that complementary protection holders remain entirely outside that entitlement framework, alongside the persistent gaps in harm assessment methodology, travel documentation, and cessation rules.

The four legislative proposals set out here are grounded in specific EU instruments and CJEU judgments. They also carry legal urgency beyond policy preference: Regulation (EU) 2024/1347 becomes directly applicable across the EU on 1 July 2026, and aligning with it is part of what Ukraine has committed to in the accession process. A reformed complementary protection framework would serve that commitment and may offer a useful reference point for other states in the region working through similar legislative approximation challenges.

AI Assistance Disclosure.

In preparing this article, the author used Claude AI (Anthropic) as an assistive tool for language editing. All legal analysis, arguments, conclusions, and legislative proposals are the original intellectual work of the author, who bears full responsibility for the accuracy and integrity of all content.

REFERENCES:

1. Convention Relating to the Status of Refugees, 189 UNTS 137, 28 July 1951; Protocol of 31 January 1967, 606 UNTS 267. URL: https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html.
2. UNHCR. Ukraine Emergency: Three Years On, 2025 Update. February 2025. URL: https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-03/2025%2002%2015%20Ukraine%20Three%20Years%20On%202025.pdf.
3. Law of Ukraine 'On Refugees and Persons in Need of Complementary or Temporary Protection', No. 3671-VI, adopted 8 July 2011 (as amended). Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17.
4. Regulation (EU) 2024/1347 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection. OJ L, 2024/1347, 22.5.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1347/oj.
5. Immigration and Nationality Act, § 241(b)(3), 8 U.S.C. § 1231(b)(3). URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/8/1231.
6. McAdam J. Complementary Protection in International Refugee Law. Oxford. Oxford University Press, 2007. 296 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199203062.001.0001.
7. Errera R. CJEU and Subsidiary Protection: Reflections on Elgafaji and After. *International Journal of Refugee Law.* 2011. Vol. 23, No. 1. P. 93-121. DOI: https://doi.org/10.1093/ijrl/eeq044.
8. ECtHR, Sufi and Elmi v. United Kingdom, Applications Nos. 8319/07 and 11449/07, Judgment of 28 June 2011. ECLI:CE:ECHR:2011:0628JUD000831907. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105434.
9. Malynovska O.A. Migrants, Migration and the Ukrainian State: Analysis of External Migration Management [Mihranty, mihratsiia ta Ukrainska derzhava: analiz upravlinnia zovnishnimy mihratsiiamy]. Kyiv: NAPA, 2010. 240 p.
10. Pozniak O.V. External Labor Migration of the Population of Ukraine [Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia Ukrainy]. Uman: Sochinskyi, 2012. 272 p.
11. Right to Protection (R2P). AIDA Country Report: Ukraine, 2025 Update. ECRE, March 2026. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2026/03/AIDA-UA_2025-Update.pdf.

12. UNHCR Executive Committee, Conclusion No. 103 (LVI) on the Provision of International Protection Including Through Complementary Forms of Protection, 2005. URL: https://www.refworld.org/policy/exconc/excom/2005/en/114516.
13. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection (recast). OJ L 337, 20.12.2011, P. 9-26. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0095.
14. CJEU, Elgafaji v. Staatssecretaris van Justitie, C-465/07, Grand Chamber, Judgment of 17 February 2009. ECLI:EU:C:2009:94. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62007CJ0465.
15. CJEU, Diakite v. Commissaire general aux refugies et aux apatrides, C-285/12, Judgment of 30 January 2014. ECLI:EU:C:2014:39. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0285.
16. CJEU, CF and DN v. Bundesrepublik Deutschland, C-901/19, Third Chamber, Judgment of 10 June 2021. ECLI:EU:C:2021:472. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=c-901/19.
17. X and Others v. Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, C-125/22, Fourth Chamber, Judgment of 9 November 2023. ECLI:EU:C:2023:852. URL: https://curia.europa.eu/juris/ liste.jsf?num=C-125/22.
18. European Union Agency for Asylum (EUAA). Article 15(c) QD/QR: Indiscriminate Violence in Situations of Armed Conflict. Country Guidance: Explained, February 2025. URL: https://www.euaa.europa.eu/country-guidance-explained-february-2025/article-15c-qdqr-indiscriminate-violence-situations-armed-conflict.
19. Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of long-term resident third-country nationals, as amended by Regulation (EU) 2024/1347. OJ L 16, 23.1.2004. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/109/oj/eng.
20. 8 C.F.R. § 208.16, Withholding of removal under section 241(b)(3)(B) of the Act and withholding of removal under the Convention Against Torture. URL: https://www.law.cornell.edu/cfr/text/8/208.16.
21. INS v. Stevic, 467 U.S. 407 (1984). URL: https://supreme.justia.com/ cases/federal/us/467/407.
22. Human Rights Watch. Ukrainians Are Refugees, but Our Laws Don't Consider Them Such, 30 March 2022. URL: https://www.hrw.org/news/2022/03/30/ukrainians-are-refugees-our-laws-dont-consider-them-such.
23. Catholic Legal Immigration Network (CLINIC). Updates on Third Country Removals and the D.V.D. Litigation, 26 June 2025. URL: https://www.cliniclegal.org/resources/removal-proceedings/updates-third-country-removals-and-dvd-litigation.
24. Law of Ukraine 'On Citizenship of Ukraine', No. 2235-III, adopted 18 January 2001 (as amended). Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14.
25. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 'On Approval of the Rules for Consideration of Applications and Processing of Documents Required for Recognition as a Refugee or a Person in Need of Complementary or Temporary Protection', No. 649, 30 September 2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1146-11/ed20110907.
26. INS v. Cardoza-Fonseca, 480 U.S. 421 (1987). URL: https://supreme.justia.com/ cases/federal/us/480/421.
27. Matter of J-A-N-M-, 29 I&N Dec. 287 (BIA 2025). U.S. Department of Justice, Executive Office for Immigration Review. URL: https://www.justice.gov/eoir/media/1416591/dl?inline=.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Боровик О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.43:314.74
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.49

РОЛЬ ВТОРИННОГО ПРАВА В РЕГУЛЮВАННІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Бучинська А.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Поліського національного університету
ORCID: 0000-0001-6348-299X

Бучинська А.Й. Роль вторинного права в регулюванні міграційних процесів в Європейському Союзі.

Наукова стаття присвячена дослідженню трансформації системи права Європейського Союзу у сфері міграції. Автор аналізує складний процес переходу від міжурядової співпраці до жорсткого наднаціонального регулювання, що реалізується через інструменти вторинного права ЄС. Актуальність дослідження зумовлена наближенням дати повного вступу в дію норм Пакту про надання притулку та міграцію (червень 2026 року), що докорінно змінює баланс між національним суверенітетом держав-членів та спільними інтересами Союзу.

У статті послідовно висвітлено еволюцію міграційного регулювання, починаючи з установчих договорів Європейських Співтовариств, де міграція розглядалася виключно крізь призму економічної доцільності та вільного пересування працівників. Автор детально розкриває значення Шенгенської угоди (1985 р.) та Єдиного європейського акту (1987 р.) як перших кроків до формування простору без внутрішніх кордонів, що створило необхідність уніфікації візової та міграційної політики.

Особлива увага приділена «Дублінській системі» (від Конвенції 1990 року до Регламенту III 2013 року). Автор доводить, що міграційна криза 2015 року стала системним викликом, який виявив критичні недоліки існуючої структури вторинного права. Криза продемонструвала, що механізми, засновані на координації, не здатні забезпечити стабільність у моменти масового притоку мігрантів, що стало каталізатором розробки Пакту 2024 року, який складається з 9 регламентів та 1 директиви.

Центральне місце в роботі посідає аналіз Пакту про надання притулку та міграцію (2024 р.). Автор стверджує, що обрання регламенту як домінуючої правової форми для більшості актів Пакту (скринінг, система Eurodac, процедури повернення) свідчить про остаточне утвердження принципу прямої дії та повної обов'язковості. Це означає перехід міграційного права з площини внутрішньої політики держав-членів ЄС у жорстку адміністративну процедуру, обов'язкову для всіх держав-членів.

Вторинне право відіграє ключову роль у формуванні міграційної політики та єдності всередині ЄС. Регламенти Пакту 2024 року стають фундаментом стабільності, перетворюючи управління міграцією на чіткий, єдиний для всіх держав-членів алгоритм, що не допускає винятків.

Ключові слова: Європейський Союз, вторинне право, міграційна політика, Пакт про надання притулку та міграцію, регламенти, директива.

Buchynska A.Yo. The role of secondary law in regulating migration processes in the European Union.

The scientific article is devoted to the study of the transformation of the European Union legal system in the field of migration. The author analyzes the complex process of transition from intergovernmental cooperation to strict supranational regulation, which is implemented through the instruments of secondary EU law. The relevance of the study is due to the approaching date of full entry into force of the norms of the Pact on Asylum and Migration (June 2026), which radically changes the balance between the national sovereignty of the Member States and the common interests of the Union.

The article consistently highlights the evolution of migration regulation, starting with the founding treaties of the European Communities, where migration was considered exclusively through the prism of economic feasibility and free movement of workers. The author reveals in detail the significance of the Schengen Agreement (1985) and the Single European Act (1987) as the first steps towards the formation of an area without internal borders, which created the need for the unification of visa and migration policies.

Particular attention is paid to the "Dublin system" (from the 1990 Convention to Regulation III of 2013). The author argues that the 2015 migration crisis was a systemic challenge that exposed critical

shortcomings in the existing structure of secondary law. The crisis demonstrated that mechanisms based on coordination are not capable of ensuring stability in times of mass influx of migrants, which became the catalyst for the development of the 2024 Pact, which consists of 9 regulations and 1 directive. The work focuses on the analysis of the Pact on Asylum and Migration (2024). The author argues that the choice of the regulation as the dominant legal form for most of the Pact's acts (screening, Eurodac, return procedures) indicates the final establishment of the principle of direct effect and full binding force. This means the transition of migration law from the sphere of internal policy of EU Member States to a rigid administrative procedure, binding on all Member States.

Secondary law plays a key role in shaping migration policy and unity within the EU. The regulations of the 2024 Pact become the foundation of stability, transforming migration management into a clear, uniform algorithm for all Member States, allowing no exceptions.

Key words: European Union, secondary law, migration policy, Pact on Asylum and Migration, regulations, directive.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи Європейського Союзу характеризується стрімкою експансією вторинного права у сфери, які традиційно належали до національного суверенітету. Особливої гостроти це питання набуло в контексті міграційної політики, де роль регламентів та директив трансформувалася з допоміжних інструментів координації у жорсткі механізми наднаціонального регулювання.

Ключовим переломним моментом у цій еволюції стала міграційна криза 2015 року. Вона не лише оголила неефективність попередніх міжурядових домовленостей, а й довела, що існуюча на той час структура вторинного права (зокрема Регламент «Дублін ІІ») не була розрахована на кризові виклики масового притоку мігрантів. У зв'язку з цим, наукова проблема дослідження полягає у визначенні ролі та ефективності актів вторинного права у подоланні наслідків кризи та запобіганні новим викликам. Основоположним аспектом дослідження є аналіз трансформації міграційного регулювання: від механізмів гнучкої міжурядової координації до впровадження імперативних норм Пакту про надання притулку та міграцію 2024 року.

Важливою тезою дослідження є те, що переважна більшість актів, які складають цей Пакт, прийняті у формі регламентів, які є інструментами прямої дії, що мають загальне застосування та є обов'язковими у повному обсязі для всіх держав-членів. Це означає остаточний відхід від варіативності національних підходів на користь встановлення єдиних, уніфікованих правил, що не потребують імплементації в національне законодавство для набуття чинності. Таким чином, міграційне право ЄС трансформується у жорстко регламентовану адміністративну процедуру, де регламент виступає гарантом правової визначеності та стабільності всієї системи Європейського Союзу.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу еволюції вторинного права ЄС у сфері міграції: від стадії міжурядової координації до формування жорстко уніфікованої наднаціональної системи регулювання, а також у визначенні правових наслідків прийняття Пакту про надання притулку та міграцію (2024 р.) для держав-членів.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження правової природи та еволюції міграційної політики Європейського Союзу є предметом постійної уваги широкого кола науковців. У межах даної статті автор свідомо фокусує увагу на доробках польських правознавців, таких як Ц. Мік, А. Косінська, Є. Цісовска-Сакрайда, А. Стромска, Є. Квасьнєвскі, оскільки Республіка Польща як держава-член ЄС із протяжним зовнішнім кордоном перебуває в епіцентрі міграційних викликів. Саме в польському науковому середовищі питання прямої дії регламентів Пакту 2024 року та обмеження національного суверенітету дискутуються найбільш гостро та прискіпливо.

Виклад основного матеріалу. На початкових етапах європейської інтеграції, в межах Європейських Співтовариств, міграційна політика не входила до сфери наднаціонального регулювання, залишаючись виключною прерогативою держав-членів в межах міжурядової співпраці. Установчі договори, зокрема Паризький договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (1951 р.), а в подальшому Римські договори про заснування Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.), не містили положень щодо міграції з третіх країн, оскільки пріоритетом того часу була економічна співпраця, що будувалась на основі «вільного пересування працівників, яке має бути забезпечене в межах Співтовариства…» [1].

Реалізація права на вільне пересування працівників стала можливою завдяки низці документів та регламентів Співтовариства, одним з яких був Регламент Ради (ЄЕС) № 1612/68 від 15 жовтня 1968 р. про вільне пересування працівників у межах Співтовариства [2]. Цей документ забезпечив вільне пересування працівників – як спеціалістів, так і некваліфікованих працівників. Такий обмін сприяв економічному зростанню країн та поступовому підвищенню рівня життя у Західній Європі.

На початку існування Європейських Співтовариств питання свободи пересування обмежувалося економічною міграцією, тобто стосувалися лише пересування працівників у межах Співтовариства.

Наступним важливим кроком у формуванні європейської міграційної політики, спочатку в межах вільного пересування осіб, було укладення Шенгенської угоди, яка становить договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу» (підписана 1985 р., набула чинності 1995 р.), яка і донині є основою для всіх дій держав-підписантів цієї домовленості [3, с. 155]. Угода пропонувала поступове скасування прикордонного контролю на внутрішніх кордонах між державами-підписантами Угоди (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина та Франція) через п'ять років, одночасно посилюючи захист зовнішніх кордонів. Також було домовлено про подальшу співпрацю з метою уніфікації міграційної та візової політики.

Прийняття Єдиного європейського акту (1987 р.), що переглядав Договори про створення Європейських Співтовариств, було важливим кроком до формування спільної міграційної політики. Цей акт закладав основи для створення внутрішнього ринку як «простору без внутрішніх кордонів, в якому забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу» [4, ст. 13]. Водночас це був перший документ Співтовариства, який на договірному рівні пов'язав вільний рух осіб у межах Європейських Співтовариств зі співпрацею з питань міграції з третіми країнами. Крім того, він передбачав, що жодне з його положень не повинно завдавати шкоди праву держав-членів Співтовариств вживати заходів, які вони вважають доцільними для контролю над міграцією з третіх країн. Цей акт проклав шлях для поглиблення співпраці у сфері контрольованої міграції та забезпечив основу для визначення пізніших нових рамок інтеграції, вже в рамках Європейського Союзу [5, с. 335].

Продовженням формування міграційної політики Європейських Співтовариств, стало прийняття Конвенції № 994_310 від 15 червня 1990 р., що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній із держав-членів Європейських Співтовариств (так звана Дублінська конвенція I, набула чинності в 1997 р.), оскільки внаслідок прийняття Шенгенської угоди, склалась ситуація, коли внутрішній прикордонний контроль між країнами-учасницями цієї Угоди був скасований, що в свою чергу створило ризик того, що шукачі притулку зможуть вільно пересуватися Європою, подаючи заяви в кількох країнах одночасно. Дана Конвенція була прийнята, щоб усунути цю прогалину, встановивши правило, що відповідальною за розгляд заяви про надання притулку є держава до якої була подана заява (зазвичай та, через яку особа вперше потрапила до ЄС) [6]. На цьому етапі питання притулку ще не були частиною наднаціонального права ЄС і базувалися виключно на домовленостях між урядами держав-членів Європейських Співтовариств.

Зі створенням Європейського Союзу, який є не лише економічним, на відміну від Європейських Співтовариств, але й політичним союзом держав-членів, та в міру поглиблення інтеграційних процесів, міграційна політика спочатку становила доповнення до реалізації принципу вільного пересування осіб, але в подальшому набула самостійності в межах існуючих політик ЄС.

Документом, що мав важливе значення для побудови спільної міграційної політики, був Амстердамський договір (1999 р.), який хоч і включав Шенгенські правила до правового порядку Співтовариства, але держави-члени зберігали високий ступінь автономії у сфері юстиції та внутрішніх справ. Європейська Рада мала ініціювати спільні дії лише тоді, коли індивідуальні дії окремих держав-членів виявилися недостатніми або неефективними у справі міграції. У таких ситуаціях Рада могла займати спільні позиції та сприяти співпраці, вживати спільних заходів та надавати державам-членам рекомендації чи висновки. Однак держави-члени зобов'язані були консультуватися одна з одною щодо дій, які вони вживають щодо міграції. Амстердамський договір передбачав п'ятирічний період для розробки спільних процедур, які зрештою мали призвести до створення «зони свободи, безпеки та правосуддя» в рамках Європейського Союзу, де не було б жодного внутрішнього прикордонного контролю для осіб, незалежно від їхнього громадянства [3, с. 160-161].

Установчі договори Європейського Союзу як первинне джерело, становили підґрунтя для прийняття вторинних джерел, якими є регламенти, директиви і рішення, які також регулюють міграційну політику.

Якщо сфокусувати міграційне право на рівні вторинних джерел саме Європейського Союзу, першим таким актом став Регламент Ради (ЄС) № 343/2003 від 18 лютого 2003 року про встановлення критеріїв та механізмів для визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни (Дублінська конвенція II). Це був етап, коли міжурядова конвенція була замінена законодавчим актом ЄС. В Преамбулі цього документа було заявлено про поетапне впровадження спільної європейської системи надання притулку, що в довгостроковій перспективі повинно було сформувати спільну процедуру та єдиний статус для осіб, яким було надано притулок, дійсний на всій території Європейського Союзу [7]. Даний Регламент встановлював чітку ієрархію критеріїв для визначення

відповідальної держави (сімейні зв'язки, наявність візи, перший в'їзд) та запровадив використання системи Eurodac для порівняння відбитків пальців, зокрема ст. 3 цього Регламенту становила, що «Держави-члени повинні розглядати заяву будь-якого громадянина третьої країни, який подає заяву до будь-якої держави-члена на кордоні або в межах її території. Заява обробляється однією державою-членом, яка є державою, визначеною відповідальною…» за дотриманням критеріїв, встановлених цим Регламентом [7].

Наступним кроком врегулювання міграційних процесів в ЄС, стало прийняття Регламенту (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв та механізмів для визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про міжнародний захист, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства (Дублінський регламент III), який встановлював критерії та механізми для визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку. Метою Регламенту було забезпечення управління міграційними процесами на основі солідарності, впорядкованим та безпечним способом, а також запобігання вторинним міграційним рухам та так званому «пошуку притулку». Ключове значення цього Регламенту мають положення, які дозволяють державам-членам брати на себе відповідальність за громадянина третьої країни та розглядати його заяву про міжнародний захист з гуманітарних міркувань [8, с. 278-279], що мало сприяти управлінню міграційними потоками на основі солідарності, щоб цей процес мав впорядкований та безпечний характер. Принцип солідарності знаходить свої аксіологічні основи в положеннях Договорів ЄС, зокрема у ст. 3 Договору про Європейський Союз (ДЄС), згідно з якою Союз прагне сприяти солідарності між державами-членами, а також у положеннях Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), що стосуються принципів функціонування простору свободи, безпеки та правосуддя [8, с. 280].

Війна в Сирії, і як наслідок значний потік мігрантів до Європейського Союзу, спричинили міграційну кризу 2015 року. У відповідь на цей виклик, ЄС змушений був запроваджувати додаткові правила, спрямовані на управління масовою міграцією до Європи. Тому було вирішено прийняти Європейський порядок денний з питань міграції, який окреслив план дій щодо пом'якшення негативних наслідків цього явища та можливості для кращого управління міграцією в майбутньому. В Програмі зроблено акцент, серед іншого, на скорочення нелегальної міграції, управління зовнішніми кордонами ЄС, розробку дієвої політики надання притулку, запровадження нової політики щодо легальної міграції та визначення нових пріоритетів політики інтеграції. [9, с. 19].

Саме кризова ситуація, стала каталізатором подальшого реформування міграційного права ЄС, що має ґрунтуватись на принципі справедливого розподілу тягаря та недопустимості покладання надмірного адміністративного навантаження на окремі держави. Такий новий підхід передбачає перехід до системи колективної відповідальності, де кожна держава-член ЄС зобов'язана робити солідарний внесок у стабілізацію міграційних процесів відповідно до своїх спроможностей [10].

Для врегулювання спільної міграційної політики, Європейський Союз у 2020 році починає розробляти стратегію трансформації міграційного права, в результаті чого приймається Пакт про надання притулку та міграцію, що складається з низки регуляторних актів. Цілями Міграційного пакту є «створення швидших та гнучкіших міграційних процедур» та «зменшення проблеми небезпечних та нелегальних іммміграційних маршрутів і сприяння сталому та безпечному легальному міграційному шляху», а також краща «адаптація до потреб ринку праці ЄС» [11, с. 9].

Міграційний пакт був остаточно ухвалений навесні 2024 року, а більшість його норм набувають чинності з червня 2026 року. В 2025–2026 роках держави-члени мали представити свої Національні плани імплементації даного Пакту. Цей процес вимагає від національних урядів не лише гармонізації законодавства, а й створення розгалуженої інфраструктури для проведення обов'язкового скринінгу, розширення потужностей баз даних біометричної ідентифікації та впровадження прискорених судових процедур оскарження рішень на кордоні. На практиці це означає перехід до єдиних стандартів ідентифікації осіб, прискорення процедур розгляду заявок на притулок безпосередньо на кордоні та цифровізацію міграційного контролю через оновлену систему Eurodac [12]. Таким чином, Пакт перетворює міграційну політику з декларативної співпраці на жорстко регламентовану адміністративну процедуру, обов'язкову для всіх суб'єктів Європейського Союзу.

Більшість актів, які складаються на Міграційний пакт – це регламенти ЄС, які є актами прямої дії, і тому, як становить ст. 288 Договору про функціонування ЄС, мають загальне застосування і є обов'язковими у повному обсязі та повинні прямо застосовуватися в усіх державах-членах [13]. Серед іншого, такими є наступні Регламенти: 1) про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту; 2) про встановлення спільної процедури міжнародного захисту в Союзі; 3) про встановлення процедури повернення на кордоні; 4) про встановлення рамок Союзу для переселення та гуманітарного прийому; 5) про надання

притулку та управління міграцією; 6) про запровадження скринінгових перевірок громадян третіх країн на зовнішніх кордонах; 7) про запровадження перевірки громадян третіх країн на зовнішніх кордонах; 8) про створення Eurodac для порівняння біометричних даних з метою ефективного застосування Регламентів (ЄС) 2024/1351 та (ЄС) 2024/1350 Європейського Парламенту та Ради та Директиви Ради 2001/55/ЄС та для ідентифікації громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в країні, щодо запитів на порівняння з даними Eurodac правоохоронними органами держав-членів та Європолом для цілей правоохоронної діяльності; 9) про реагування на кризові ситуації та форс-мажорні обставини у сфері міграції та притулку.

В Міграційному пакті є лише одна Директива (ЄС) 2024/1346 Європейського Парламенту та Ради від 14 травня 2024 року, що встановлює стандарти прийому шукачів міжнародного захисту. У відповідності до Договору про функціонування ЄС директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів [13, ст. 288].

Як вбачається, за винятком однієї директиви, майже усі акти Пакту про надання притулку та міграцію є регламентами, а отже, є обов'язковими до виконання в повному обсязі та безпосередньо застосовуються в правовій системі кожної держави-члена. Однак вони можуть вимагати імплементації шляхом прийняття правових актів ЄС або навіть національних правових актів (вищезгадані регламенти містять такі делегування). Директива, з іншого боку, зобов'язує держави-члени імплементувати акт шляхом прийняття національного правового акту [14, с. 224].

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження ролі вторинного права Європейського Союзу у регулюванні міграційних процесів, необхідно зазначити, що міграційна політика Європейського Союзу пройшла складний шлях розвитку, від повної відсутності наднаціональних норм в межах Європейських Співтовариств через етап гнучкої міжурядової координації (Шенгенська угода, Дублінська конвенція) до формування жорсткої наднаціональної системи. На даний час, спостерігається остаточне закріплення міграційних питань у сфері спільної компетенції ЄС, де пріоритет надається інструментам прямої дії.

Міграційна криза 2015 року стала головним чинником, що довів неефективність попередніх механізмів, які базувалися на директивах та національній процедурній автономії. Досвід подолання наслідків кризи продемонстрував, що стабільність правопорядку ЄС неможлива без уніфікації адміністративних процедур. Це призвело до домінування регламентів як основних джерел вторинного права, що забезпечують правову визначеність та запобігають «пошуку притулку».

Ухвалення Пакту про надання притулку та міграцію 2024 року знаменує собою перехід до імперативної моделі регулювання. Використання регламентів для встановлення правил скринінгу, функціонування системи Eurodac та процедур повернення означає, що держави-члени втрачають можливість на власний розсуд тлумачити європейські норми. Міграційне право трансформується у детально регламентовану адміністративну процедуру, де кожен етап – від ідентифікації особи на кордоні до її інтеграції чи повернення – підпорядкований єдиному алгоритму ЄС. Таким чином, роль вторинного права у сучасній системі права ЄС є вирішальною, оскільки воно перетворює міграційну політику з об'єкта політичних суперечок на ефективно функціонуючу адміністративно-правову систему прямої дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про створення Європейського економічного співтовариства (Рим, 25 березня 1957 р.) URL: https://www.cvce.eu/obj/treaty_establishing_the_european_economic_community_rome_25_march_1957-en-cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e.html (дата звернення: 20.04.2026 р.).
2. Rozporządzenie Rady (EWG) nr 1612/68 z 15 października 1968 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Wspólnoty URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-UE/rozporzadzenie-1612-68-w-sprawie-swobodnego-przeplywu-pracownikow-wewnatrz-67427400 (дата звернення: 20.04.2026 р.).
3. Aleksandra Sabik. Polityka imigracyjnai azylowa unii europejskiej- zarys historyczny i prognozy rozwoju na początku xxi wieku. *Krakowskie Studia Międzynarodowe.* 2006, nr 2. S. 153-171. URL: https://repozytorium.uafm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d28cc764-397c-4800-8f65-1f8ca8a2fc99/content (дата звернення: 21.04.2026 р.).
4. Єдиний європейський акт. Угода від 17.02.1986 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028/conv#o124 (дата звернення: 22.04.2026 р.).
5. Ewa Cisowska-Sakrajda. Podstawy traktatowe polityki imigracyjnej Unii Europejskiej. *Law Education Security, Special Issue*. 1/2023. Warszawa 2023. S. 329-351. DOI: 10.52694/ThPSR.2023.15 (дата звернення: 22.04.2026 р.).

6. Конвенція № 994_310 від 15.06.1990 Конвенція, що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній із держав-членів Європейських Співтовариств (Дублінська конвенція) URL: https://zakononline.ua/documents/show/156641___156641 (дата звернення: 24.04.2026 р.).
7. Rozporządzenie Rady (WE) NR 343/2003 z dnia 18 lutego 2003 r. ustanawiające kryteria i mechanizmy określania Państwa Członkowskiego właściwego dla rozpatrywania wniosku o azyl, wniesionego w jednym z Państw Członkowskich przez obywatela państwa trzeciego https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-UE/rozporzadzenie-343-2003-ustanawiajace-kryteria-i-mechanizmy-okreslania-67427977 (дата звернення: 25.04.2026 р.).
8. Anna Magdalena Kosińska. Standard bezpieczeństwa migracyjnego w świetle aktualnego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w sprawach dublińskich. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.* 17 (2019), z. 2. S. 277-291. DOI: https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.11 (дата звернення: 26.04.2026 р.).
9. Agata Stromska. Polityka Unii Europejskiej wobec zjawiska uchodźctwa w dobie kryzysu migracyjnego. *Alcumena. Pismo Interdyscyplinarne*. Nr 1(1)/2020. S. 17-27. DOI: 10.34813/psc.1.2020.2 (дата звернення: 26.04.2026 р.).
10. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów dotyczący nowego paktu o migracji i azylu COM/2020/609 final URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri= CELEX:52020DC0609 (дата звернення: 27.04.2026 р.).
11. Jerzy Kwaśniewski. Pakt migracyjny oraz ochrona polskiej granicy w pytaniach i odpowiedziach. Wydawnictwo Naukowe Instytutu na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris. Warszawa, 2024. URL: Pakt_Migracyjny_05112024_final_0 (дата звернення: 27.04.2026 р.).
12. Pakt migracyjny UE: nowe przepisy od 2026 roku. Na czym polega obowiązkowy mechanizm solidarności? URL: https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/zagraniczne-akty-prawne/6844757,pakt-migracyjny-ue-nowe-przepisy-od-2026-roku-na-czym-polega-obowiazkowy-mechanizm-solidarnosci.html (дата звернення 29.04.2026 р.).
13. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/с 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/994_b06#Text (дата звернення 29.04.2026 р.).
14. Cezary Mik. Informacja prawna na temat unijnego Paktu o migracji i azylu oraz dotyczących go projektów uchwał Sejmu. *ZESZYTY PRAWNICZE*. 3(87) 2025. S. 221–230. URL: https://doi.org/10.31268/ZPBAS.2025.66 (дата звернення: 30.04.2026 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Бучинська А.Й., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.232.01:349.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.50

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОХОРОНИ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВИКЛИКИ

Васильчук Л.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0006-2527-7337

Васильчук Л.Б. Право Європейського Союзу у сфері охорони біорізноманіття: сучасний стан та виклики.

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз сучасного стану правового регулювання охорони біорізноманіття в Європейському Союзі. Досліджено генезу правового регулювання у цій сфері - від Директиви про охорону диких птахів 1979 року та Директиви про природні оселища 1992 року до Стратегії ЄС щодо біорізноманіття до 2030 року і Регламенту про відновлення природи, прийнятого у 2024 році. Встановлено, що правовий фундамент охорони біорізноманіття в ЄС складають дві основні природоохоронні директиви, які спільно забезпечили формування мережі Natura 2000, найбільшої у світі скоординованої мережі природоохоронних територій. Разом із тим проведений аналіз засвідчує, що, попри значний законодавчий прогрес, більшість охоронюваних видів та оселищ досі перебувають у несприятливому або поганому стані. Розкрито основний зміст і цілі Регламенту про відновлення природи 2024 року - першого у правовій історії ЄС акта, який встановлює юридично обов'язкові цілі для відновлення екосистем. Окремо проаналізовано Регламент про інвазивні чужорідні види (2014) та його роль у протидії одній з п'яти головних причин втрати біорізноманіття. Акцентовано увагу на суперечностях між природоохоронним та промисловим законодавством ЄС, зокрема між цілями Стратегії щодо біорізноманіття та Регламентом про критичну сировину. Виявлено, що правова когерентність залишається однією з ключових проблем імплементації природоохоронного права ЄС. Стаття також висвітлює виклики, які постали в процесі законодавчої роботи над Регламентом про відновлення природи, зокрема жорстку політичну протидію та послаблення окремих положень унаслідок компромісів. Сформульовано висновки щодо перспективних напрямів удосконалення правового механізму охорони біорізноманіття ЄС та визначено потенційне значення цього досвіду для України в контексті її євроінтеграції.

Ключові слова: біорізноманіття; право ЄС; Natura 2000; Регламент про відновлення природи; Директива про природні оселища; екологічне право; сталий розвиток.

Vasylchuk L.B. EU Law on biodiversity protection: current state and challenges.

The article presents a comprehensive legal analysis of the current state of biodiversity protection under European Union law. The study examines the genesis of EU legal regulation in this field, tracing its development from the Wild Birds Directive of 1979 and the Habitats Directive of 1992 through to the EU Biodiversity Strategy for 2030 and the Nature Restoration Regulation adopted in 2024. It is established that the legal foundation of biodiversity protection in the EU rests upon two core nature conservation directives, which together facilitated the creation of Natura 2000 - the world's largest coordinated network of protected areas, covering both terrestrial and marine habitats. Despite this substantial legislative progress, the analysis reveals that the majority of protected species and habitat types within the EU remain in unfavourable or poor conservation status. The article critically examines the content and objectives of the 2024 Nature Restoration Regulation, the first legally binding EU instrument to establish mandatory ecosystem restoration targets, requiring that restoration measures cover at least 20% of EU land and sea areas by 2030 and all ecosystems in need of restoration by 2050. Special attention is paid to the Invasive Alien Species Regulation (2014), which addresses one of the five major drivers of biodiversity loss, establishing an EU-wide framework for prevention, early detection, and management. The article further highlights the growing tensions between environmental and industrial legislation within the Green Deal framework, specifically examining the legal incoherence identified between the Biodiversity Strategy objectives and the Critical Raw Materials Act. It is argued that legal coherence remains one of the fundamental challenges in implementing EU nature conservation law. The study also reconstructs the turbulent legislative history of the Nature Restoration Regulation,

documenting the unprecedented political opposition it faced and the substantive compromises that weakened its final text. Conclusions are drawn regarding prospective directions for strengthening the EU biodiversity legal framework and its potential relevance to Ukraine's European integration trajectory.

Key words: biodiversity; EU law; Natura 2000; Nature Restoration Regulation; Habitats Directive; environmental law; sustainable development.

Постановка проблеми. Охорона біорізноманіття є одним із визначальних викликів сучасного міжнародного і регіонального права. Стрімке скорочення чисельності видів, деградація екосистем та поширення інвазивних чужорідних організмів становлять загрозу не лише для природного середовища, а й для продовольчої безпеки, кліматичної стійкості та добробуту людини. Згідно з оцінками Міжурядової науково-політичної платформи з біорізноманіття та екосистемних послуг (IPBES), сьогодні під загрозою зникнення перебуває близько мільйона видів [8]. Ця криза безпосередньо пов'язана з активністю людини: зміною та знищенням природних середовищ існування, надмірною експлуатацією природних ресурсів, забрудненням довкілля та зміною клімату.

Для Європейського Союзу проблема захисту біорізноманіття набула особливого правового виміру. Незважаючи на наявність розгалуженої системи природоохоронного законодавства, ЄС не досяг цілей Стратегії щодо біорізноманіття на 2020 рік, а більшість видів і оселищ залишаються у незадовільному стані охорони [1; 3]. Прийняття у 2024 році Регламенту про відновлення природи ознаменувало новий етап у розвитку природоохоронного права ЄС, водночас поставивши серйозні запитання щодо здатності правових механізмів реально зупинити втрату біорізноманіття.

Для України, яка перебуває на шляху до членства в ЄС, дослідження цієї правової системи має практичне значення: гармонізація національного природоохоронного законодавства з acquis communautaire є одним із зобов'язань у межах угоди про асоціацію та переговорного процесу.

Аналіз останніх досліджень. Питання правового регулювання охорони біорізноманіття в ЄС досліджувалися як у загальноєвропейських, так і в національних наукових середовищах. Серед зарубіжних праць, що стосуються досліджуваної проблематики, особливу цінність представляє аналіз впливу Директиви про природні оселища на стан збереження рослинних видів у Європі, здійснений Г. Сквайрсом [11]. Правові суперечності між природоохоронними та промисловими цілями в межах Зеленого курсу ЄС детально досліджені в контексті правової когерентності [2]. Важливий внесок у вивчення законодавчих механізмів охорони дикої природи внесли Л. Крамер і Л. Сквінтані у своїй монографії, присвяченій директивам про птахів та природні оселища [10]. Аналітичні доповіді Інституту європейської екологічної політики (IEEP) надають ґрунтовну оцінку Регламенту про відновлення природи та його правовому значенню [5; 7]. Законодавчий процес прийняття Регламенту та пов'язані з ним проблеми верховенства права досліджено в окремих наукових розвідках [9].

Водночас у вітчизняній правовій науці комплексні дослідження сучасного стану права ЄС у сфері охорони біорізноманіття залишаються нечисленними. Переважно вони обмежуються або загальним описом структури природоохоронного законодавства ЄС без аналізу актуальних реформ, або зосереджуються на суміжних галузях - кліматичному праві чи природоресурсному праві. Комплексне дослідження, яке охоплювало б і системну характеристику, і виклики імплементації, і суперечності всередині самого права ЄС, залишається актуальним завданням.

Мета статті полягає у аналізі окремих аспектів сучасного стану права ЄС у сфері охорони біорізноманіття, встановленні ключових проблем імплементації природоохоронного законодавства та визначенні основних викликів, з якими стикається правовий механізм охорони біорізноманіття ЄС на сучасному етапі.

Виклад матеріалу дослідження. Правове регулювання охорони біорізноманіття в Європейському Союзі формувалося поступово упродовж понад чотирьох десятиліть. Два основні нормативні акти (Директива 79/409/ЄЕС про охорону диких птахів (1979) та Директива 92/43/ЄЕС про збереження природних оселищ і дикої фауни та флори (1992) і досі становлять наріжний камінь природоохоронної політики ЄС [10]. Разом ці директиви заклали підґрунтя для формування мережі Natura 2000 - найбільшої у світі скоординованої системи охоронюваних природних територій, що охоплює як наземні, так і морські оселища [3].

Директива про природні оселища встановлює правові зобов'язання держав-членів щодо підтримання або відновлення сприятливого охоронного статусу більш як тисячі видів та 230 типів характерних оселищ [15]. При цьому, як зазначає Г. Сквайрс у своєму дослідженні впливу Директиви на рослинні види, ця Директива водночас розширила і звузила захист, який раніше надавала Директива про диких птахів: розширила, за рахунок введення нових видів, звузила, через специфіку формулювань охоронних зобов'язань [11]. Центральним елементом Директиви є мережа Natura 2000, що складається зі Спеціальних охоронних зон (SPA), визначених на підставі Директиви про

птахів, та Спеціальних зон збереження (SAC), визначених відповідно до Директиви про природні оселища [11].

Важливо підкреслити, що зазначені директиви пройшли перевірку відповідності (fitness check) у 2016 році, яка підтвердила їхню загальну актуальність і придатність для досягнення природоохоронних цілей. Водночас перевірка констатувала суттєві недоліки в їхній імплементації: більшість держав-членів не виконували у повному обсязі своїх правових зобов'язань [15]. Нинішня Директива про птахів встановлює, що близько 47% популяцій диких птахів Європи мають сприятливий статус, тоді як близько 39% перебувають у поганому або незадовільному стані [14]. Ці дані красномовно свідчать про обмеження чинного механізму охорони навіть в умовах формально розвиненої правової бази.

На думку автора, тривале існування розриву між нормативними зобов'язаннями та реальними результатами їх виконання свідчить про системну ваду у механізмі примусового виконання норм природоохоронного права ЄС. Директиви встановлюють правові цілі, однак залишають державам-членам значну дискреційність у виборі засобів їх досягнення, що зумовлює суттєву нерівномірність імплементації в різних країнах.

Прийнята Європейською Комісією у травні 2020 року Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2030 року є ключовим елементом Зеленого курсу ЄС [4]. Стратегія розроблялася з усвідомленням провалу попередньої цільової програми: ЄС не досяг жодної з шести операційних цілей Стратегії щодо біорізноманіття на 2020 рік [8]. Новий документ встановлює системний підхід, покликаний усунути прогалини попереднього циклу природоохоронної політики.

Серед ключових кількісних зобов'язань Стратегії - збільшення частки охоронюваних природних територій до не менш як 30% суші та 30% морських просторів ЄС, повний захист не менш як третини з них, скорочення застосування хімічних пестицидів на 50%, запровадження органічного землеробства на 25% сільськогосподарських угідь, а також висаджування 3 мільярдів дерев до 2030 року. Стратегія також передбачає відновлення не менш як 25 000 кілометрів вільно текучих річок та скорочення втрат поживних речовин від добрив на 50% [4].

Важливим правовим аспектом Стратегії є визнання недостатності добровільних зобов'язань. У документі прямо передбачено, що Комісія оцінюватиме до 2024 року, чи перебуває ЄС на шляху до досягнення цільових показників 2030 року, і в разі недостатнього прогресу розглядатиме можливість прийняття обов'язкового законодавства [4]. Саме ця умова заклала правову основу для подальшої розробки Регламенту про відновлення природи.

Стратегія задумувалася як взаємодоповнювальна з Стратегією «Від ферми до столу», що в сукупності утворює екологічний вимір Зеленого курсу ЄС. Обидва документи розроблялися з метою взаємного підсилення з огляду на нерозривний зв'язок між станом біорізноманіття та системою виробництва продовольства [4]. Проте, як буде показано нами далі, реалізація цього комплексного підходу стикається зі значними правовими суперечностями.

Регламент (ЄС) 2024/1991 про відновлення природи, прийнятий Радою ЄС 17 червня 2024 року та опублікований в Офіційному журналі ЄС 29 липня 2024 року, є безпрецедентним нормативним актом в історії природоохоронного права ЄС [3]. Вперше у правовій практиці Союзу встановлено юридично обов'язкові цілі для відновлення екосистем: держави-члени зобов'язані забезпечити, щоб заходи з відновлення охоплювали не менш як 20% суші та 20% морських акваторій ЄС до 2030 року, і всі екосистеми, що потребують відновлення, до 2050 року [3].

Регламент охоплює широке коло екосистем та встановлює окремі цільові показники для різних типів природних середовищ. Зокрема, стаття 13 Регламенту передбачає загальноєвропейський ціль із висадки трьох мільярдів дерев до 2030 року. Стаття 14(5) зобов'язує Комісію визначити до 2030 року задовільні рівні для показників, що стосуються популяцій запилювачів, сільськогосподарських та лісових індикаторів, міського зеленого простору та міського деревного покриву. Держави-члени зобов'язані розробити Національні плани відновлення та подати їх до Комісії у строки, визначені Регламентом [1].

Ґ. Обер і І. Андервуд у своїй аналітичній доповіді для IEEP характеризують Регламент як «важко завойовану перемогу для біорізноманіття і суспільства», водночас зазначаючи, що ряд важливих положень було послаблено в результаті законодавчих компромісів [5]. Зокрема, автори вказують, що початковий проєкт Регламенту був суттєво пом'якшений під тиском аграрного лобі та правоцентристської більшості в Європейському парламенті [5].

Законодавчий процес прийняття Регламенту пройшов крізь справжню правову бурю. Як зазначається в науковій літературі, у липні 2023 року Комітет з питань навколишнього середовища Європейського парламенту проголосував проти Регламенту, поставивши під сумнів саме його існування [9]. Лідер Європейської народної партії Манфред Вебер активно виступав проти ухвалення акта, стверджуючи, що він зашкодить засобам існування фермерів. Лише після тривалих тристоронніх переговорів між Комісією, Парламентом і Радою у листопаді 2023 року вдалося досягти

компромісного рішення, яке отримало остаточне схвалення Парламенту у лютому та Ради у червні 2024 року [6].

Важливим правовим питанням залишається ефективність Регламенту щодо запобігання негативному впливу відновлюваної енергетики на природні оселища. Дослідники вказують на наявність у Регламенті правових лазівок, які дозволяють уникнути дотримання зобов'язань у сфері відновлення природи при здійсненні проєктів у сфері відновлюваної енергетики [9]. Це є прикладом більш широкої проблеми правової когерентності у межах Зеленого курсу ЄС.

Оцінюючи значення Регламенту, варто підкреслити, що попри пом'якшення ряду положень, він залишається революційним нормативним актом для права ЄС. Вперше принцип не погіршення стану природних об'єктів до та після їх відновлення закріплений у юридично обов'язковому регуляторному документі.

Поширення інвазивних чужорідних видів (ІЧВ) є однією з п'яти основних причин втрати біорізноманіття на глобальному рівні. На рівні ЄС ця проблема регулюється Регламентом (ЄС) № 1143/2014 про попередження та регулювання введення та поширення інвазивних чужорідних видів, прийнятим 22 жовтня 2014 року [7].

Регламент запроваджує загальноєвропейський правовий механізм, що ґрунтується на ієрархічному підході: попередження, що раннє виявлення та швидке викорінення - це управління [7]. Основу механізму становить «Перелік інвазивних чужорідних видів, що викликають стурбованість Союзу», який оновлюється на підставі наукових оцінок ризику та переглядається не рідше ніж раз на шість років [24]. За станом на 2022 рік Перелік охоплював 88 видів після трьох оновлень, здійснених у 2017, 2019 і 2022 роках [7].

Правовий режим Регламенту передбачає заборону умисного ввезення видів, включених до Переліку, на територію ЄС, а також їх утримання, розведення, транспортування, торгівлю ними, вирощування та випуск у природне середовище. Держави-члени зберігають право видавати дозволи на використання зазначених видів у дослідницьких цілях, цілях збереження поза природним середовищем та у медицині [24].

Регламент встановлює взаємозв'язок між режимом ІЧВ та ширшою природоохоронною системою ЄС, зокрема передбачає, що у разі деградації екосистем внаслідок ІЧВ держави-члени зобов'язані вживати заходів для їх відновлення, якщо тільки аналіз витрат і вигод не показує непропорційності таких витрат [23]. Ця норма пов'язує Регламент про ІЧВ з Регламентом про відновлення природи 2024 року, формуючи єдину правову логіку.

Слід зазначити, що Регламент про ІЧВ оцінюється науковцями загалом позитивно з точки зору правової конструкції, однак виклики його реалізації залишаються значними. Зокрема, характеризація охоронюваної природної території сама по собі є недостатньою без фактичного впровадження належних практик протидії біологічним інвазіям [26].

Однією з найгостріших проблем сучасного природоохоронного права ЄС є суперечність між природоохоронними цілями та іншими напрямами правового регулювання в межах Зеленого курсу. Ця проблема яскраво проявляється у взаємодії між правом у сфері охорони біорізноманіття та Регламентом про критичну сировину.

У дослідженні з правової когерентності Зеленого курсу ЄС, здійсненому де Ваалом, детально проаналізовано суперечність між Регламентом про критичну сировину (CRMA) та правом у сфері охорони біорізноманіття [2]. Як встановила авторка, хоча між цими актами наявна текстуальна узгодженість і сумісність цілей, аналіз виявляє суттєву некогерентність між правовими текстами та декларованою метою захисту природи [2]. CRMA встановлює, що ЄС має видобувати не менш як 10%, переробляти не менш як 40% і рециклювати не менш як 25% свого щорічного споживання стратегічної сировини [2]. Видобуток і переробка такої сировини, однак, завдають значної шкоди біорізноманіттю, що й зумовлює правову колізію.

Аналогічна проблема правової неузгодженості виявляється у сфері відновлюваної енергетики. Як було зазначено вище, Регламент про відновлення природи містить положення, що допускають певні виключення для проєктів з відновлюваної енергетики на охоронюваних територіях [9]. Це свідчить про визнання на законодавчому рівні напруженості між кліматичними та природоохоронними цілями, проте обраний спосіб її вирішення, шляхом послаблення природоохоронних стандартів, викликає обґрунтовану критику.

На рівні аграрної політики суперечність між Спільною аграрною політикою (САП) та природоохоронними зобов'язаннями ЄС також є давно відомою проблемою. Ще у доповіді про перегляд Стратегії щодо біорізноманіття до 2020 року було констатовано, що інтенсивні аграрні практики та занедбання сільськогосподарських угідь, поряд з урбанізацією та транспортною інфраструктурою, є провідними чинниками тиску на біорізноманіття, тоді як САП, хоча й надає потенційно ефективні інструменти охорони природи, застосовується нерівномірно [8].

На думку автора, системна правова некогерентність в межах самого права ЄС є одним з найбільш серйозних викликів для забезпечення ефективної охорони біорізноманіття. Законодавчий процес демонструє, що природоохоронні норми нерідко зазнають послаблення під тиском економічних інтересів, а не посилення за рахунок взаємодії з іншими галузями права.

Аналіз правового регулювання охорони біорізноманіття в ЄС дозволяє виявити ряд системних проблем, які перешкоджають ефективному досягненню природоохоронних цілей. Перша з них, на наш погляд, недостатня правозастосовна практика щодо природоохоронних директив. Як свідчать результати перевірки відповідності 2016 року, суттєве покращення у практичній імплементації директив залишається нагальною потребою, незважаючи на їхню принципову відповідність цілям [15]. У 2026 році Комісія розпочала стрес-тест Директив про птахів і природні оселища в межах ширшої ініціативи з дерегуляції - ця обставина сама по собі є виявом внутрішньої напруженості між природоохоронними та конкурентоспроможними пріоритетами [15].

Другим викликом є фінансове забезпечення природоохоронних зобов'язань. Як зазначається в аналітичній доповіді IEEP, забезпечення фінансування є одним із найскладніших питань реалізації Регламенту про відновлення природи [1]. Стратегія до 2030 року передбачала, що значна частка кліматичних витрат з бюджету ЄС та NextGenerationEU має спрямовуватися на рішення для природи [3]. Однак механізм фінансування відновлення екосистем у масштабах, передбачених Регламентом, потребує додаткового правового опрацювання.

Третім викликом є міжнародне вимірювання природоохоронної політики ЄС. Союз зобов'язав себе підтримувати Куньмінсько-Монреальські глобальні рамки збереження біорізноманіття, прийняті на КС-15 Конвенції про біологічне різноманіття у грудні 2022 року [5]. Ці глобальні рамки орієнтуються на охоплення не менш як 30% суші та 30% морських просторів у системі охоронюваних територій до 2030 року, мету, що збігається з цілями Стратегії ЄС. У жовтні 2024 року Рада ЄС схвалила позицію щодо переговорів на КС-16 у Колумбії, підтвердивши ці зобов'язання [3]. Водночас реальне досягнення глобальних природоохоронних цілей вимагає узгодженості між торговельною політикою ЄС та природоохоронними стандартами, зокрема, через Регламент про продукцію без знеліснення, прийнятий у 2023 році [5].

Важливим є і питання моніторингу та звітності. Регламент про відновлення природи встановлює систему Національних планів відновлення, які держави-члени повинні підготувати відповідно до встановленого графіку, а Комісія - перевірити та затвердити [1]. Ця система покликана забезпечити підзвітність, що відрізняє Регламент від попередніх, менш обов'язкових природоохоронних інструментів ЄС. Проте ефективність системи моніторингу визначатиметься практикою виконання, а не лише нормативним текстом.

Висновки. Отже, правова система ЄС у сфері охорони біорізноманіття є однією з найбільш розвинених у світі та охоплює широкий спектр нормативних актів, від базових природоохоронних директив 1979 і 1992 років до новаторського Регламенту про відновлення природи 2024 року. Ця система забезпечила формування мережі Natura 2000 - найбільшої в світі координованої системи охоронюваних природних територій. Водночас навіть така потужна правова база виявилась недостатньою для фактичного зупинення втрати біорізноманіття: більшість охоронюваних видів та оселищ залишаються у несприятливому або поганому стані.

Прийнятий у 2024 році Регламент про відновлення природи є революційним актом у правовій системі ЄС, оскільки вперше закріплює юридично обов'язкові цілі відновлення екосистем та принцип їх недопогіршення. Однак законодавчий процес прийняття Регламенту засвідчив глибоку суперечливість між природоохоронними та аграрно-економічними інтересами, а ряд ключових положень зазнав послаблення у результаті компромісів. Це порушує принципове питання про здатність права ЄС ефективно захищати природу в умовах потужного економічного лобізму.

Системна правова некогерентність між природоохоронним законодавством та іншими галузями права ЄС, зокрема в частині критичної сировини, відновлюваної енергетики та аграрної політики, є одним із найсерйозніших структурних викликів для ефективної охорони біорізноманіття. Аналіз засвідчує, що без закріплення обов'язкового принципу врахування впливу на біорізноманіття у всьому законодавстві ЄС досягнення природоохоронних цілей залишатиметься проблематичним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aubert G., Underwood E. The Nature Restoration Law – A Hard-Fought Victory for Biodiversity and Society. Institute for European Environmental Policy. London, 2024.
2. de Waal I.M. Legal coherence in the European Green Deal: the relationship between the Critical Raw Materials Act and the EU biodiversity law. *Journal of Environmental Law.* 2026. DOI: https://doi.org/10.1080/02646811.2025.2598237

3. Biodiversity. Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/biodiversity/
4. EU biodiversity strategy for 2030. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:4459196
5. CAN Europe. Nature Restoration Law: Essential Progress in Biodiversity and Climate Action – Implementation will be key. Brussels, 2024. URL: https://caneurope.org/content/uploads/2024/09/Nature-Restoration-Law-Essential-Progress-in-Biodiversity-and-Climate-Action-Implementation-will-be-key-v2-1.pdf
6. Nature Restoration Law. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nature_Restoration_Law.
7. European Commission. An Introduction to the EU Regulation on Invasive Alien Species. Version 2022. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/085e2153-adac-11ed-8912-01aa75ed71a1/language-en
8. European Commission. The EU biodiversity strategy: a current review of progress. EUR-Lex. 2015. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-eu-biodiversity-strategy-a-current-review-of-progress.html
9. Cliquet A. et al. The bumpy landing of the EU Nature Restoration Law and the rule of law: process and substance. In: Greening the EU and the Rule of Law. Elgar Publishing, 2026. URL: https://www.elgaronline.com/edcollchap-oa/book/9781035355402/chapter2.xml
10. Kramer L., Squintani L. (eds.) EU Biodiversity Law: Wild Birds and Habitats Directives. Europa Law Publishing, 2023. ISBN: 9789462512344. URL: https://www.europalawpublishing.com/101-55_EU-Biodiversity-Law-Wild-Birds-and-Habitats-Directives
11. Amos R. Assessing the Impact of the Habitats Directive: A Case Study of Europe's Plants. *Journal of Environmental Law*. 2021. Vol. 33. № 2. P. 365–393. DOI: https://doi.org/10.1093/jel/eqab006
12. Halleux V. EU nature restoration regulation. Setting binding targets for healthy ecosystems. EPRS Briefing PE 738.183. Brussels : European Parliamentary Research Service, 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738183/EPRS_BRI(2022) 738183_EN.pdf
13. IEEP. EU Biodiversity Policy and Instruments. URL: https://ieep.eu/eu-biodiversity-policy-and-instruments/
14. European Commission. Birds Directive. URL: https://environment.ec.europa.eu/ topics/nature-and-biodiversity/birds-directive_en
15. European Commission. Habitats Directive. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/habitats-directive_en
16. Global Nature Fund. Biodiversity – laws and framework conditions. 2026. URL: https://globalnature.org/en/biodiversity-laws-and-framework-conditions/
17. European Commission. EUR-Lex. Protecting biodiversity from invasive alien species. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/protecting-biodiversity-from-invasive-alien-species.html.
18. European Commission. Carbon Brief. Q&A: What does the EU 'nature restoration' law mean for climate and biodiversity? 2024. URL: https://www.carbonbrief.org/qa-what-does-the-eu-nature-restoration-law-mean-for-climate-and-biodiversity/.
19. European Commission. Invasive alien species. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/invasive-alien-species_en
20. Byelova M., Farcash I.-M., Byelov D., The principle of humanism and its content in the conditions of the formation of the newest social paradigm**.** *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2022. Issue 1. p. 30-43. URL: https://ehs-journal.ro/wp-content/uploads/2022/10/ESLHS_1_22.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Васильчук Л.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.4:[341.33:341.231.14]
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.51

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Веселов М.Ю.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри права
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-3963-2764

Теличко О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри права
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-2536-7442

Анзіна В.В.,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня освіти
за спеціальністю D8 «Право»
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0009-0003-9881-5522

Веселов М.Ю., Теличко О.А., Анзіна В.В. Еволюція міжнародної кримінальної відповідальності як гарантія дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

У статті досліджується складний процес становлення та розвитку міжнародної кримінальної відповідальності, який розглядається як поступова реакція світової спільноти на системні порушення міжнародно-правових приписів та злочини війни. Аналізується шлях від Нюрнберзького процесу, що вперше закріпив принципи індивідуальної відповідальності лідерів держав за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності, до сучасних інституційних моделей правосуддя. Особлива увага приділяється діяльності трибуналів ad hoc щодо колишньої Югославії та Руанди, які стали важливим етапом перед створенням постійно діючого Міжнародного кримінального суду. У роботі детально розглянуто принцип комплементарності Міжнародного кримінального суду та виклики, з якими стикається ця міжнародна судова інституція через небажання окремих великих держав ратифікувати Римський статут. Здобула подальшого вивчення концепція «Відповідальність за захист» (R2P) як новий етичний та правовий орієнтир, що переосмислює державний суверенітет через обов'язок захищати населення від масових порушень прав людини. Встановлено, що еволюція міжнародної кримінальної відповідальності від Нюрнберзького трибуналу до сучасної моделі Міжнародного кримінального суду засвідчує перехід від прецедентного правосуддя до інституціоналізованої моделі постійного міжнародного кримінального судочинства, заснованої виключно на засадах загальної справедливості і захищеної від надмірної політизації цього процесу. Центральне місце в дослідженні посідає аналіз ролі України у сучасній еволюції міжнародного права в контексті повномасштабної агресії російської федерації. Розглядається проактивна позиція України щодо співпраці з Міжнародним кримінальним судом та унікальна ініціатива створення Спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії, що має на меті подолання прогалин у питанні імунітету вищого керівництва держав-агресорів. Автор доходить висновку, що формування України як суб'єкта міжнародного правосуддя стимулює глобальну реформу міжнародного кримінального права, перетворюючи інститут відповідальності на дієвий захід гарантування дотримання гуманітарних норм у майбутніх конфліктах.

Ключові слова: воєнні злочини, злочини агресії, міжнародна відповідальність, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, права людини, правові гарантії, правосуддя, принцип комплементарності.

Veselov M.Yu., Telychko O.A., Anzina V.V. Evolution of international criminal responsibility as a guarantee of compliance with international humanitarian law.

The article examines the complex process of the formation and development of international criminal responsibility, which is viewed as a gradual response of the international community to systemic violations of international legal norms and war crimes. It analyzes the trajectory from the

Nuremberg Trials, which for the first time established the principles of individual responsibility of state leaders for crimes against peace, war crimes, and crimes against humanity, to contemporary institutional models of justice. Particular attention is paid to the activities of the ad hoc tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda, which became an important stage preceding the establishment of the permanent International Criminal Court. The paper provides a detailed analysis of the principle of complementarity of the International Criminal Court and the challenges faced by this institution due to the reluctance of certain major states to ratify the Rome Statute. Further consideration is given to the concept of the Responsibility to Protect (R2P) as a new ethical and legal framework that reinterprets state sovereignty through the obligation to protect populations from mass human rights violations. It is established that the evolution of international criminal responsibility from the Nuremberg Tribunal to the modern model of the International Criminal Court demonstrates a shift from precedent-based justice to an institutionalized system of permanent international criminal adjudication grounded in the principles of universal justice and safeguarded against excessive politicization. A central focus of the study is the analysis of Ukraine's role in the contemporary evolution of international law in the context of the full-scale aggression of the Russian Federation. The proactive position of Ukraine in its cooperation with the International Criminal Court, as well as its unique initiative to establish a Special Tribunal for the crime of aggression aimed at overcoming gaps related to the immunity of high-ranking officials of aggressor states, are examined. The author concludes that the emergence of Ukraine as an active subject of international criminal justice stimulates the global reform of international criminal law, transforming the institution of responsibility into an effective mechanism for ensuring compliance with humanitarian norms in future conflicts.

Key words: war crimes, crimes of aggression, international responsibility, international humanitarian law, international criminal law, International Criminal Court, human rights, legal guarantees, justice, principle of complementarity.

Постановка проблеми. Інститут міжнародної відповідальності формувався «*non uno actu*», а як поступовий процес реакції людства на порушення міжнародно-правових приписів, зокрема необхідність в еволюції міжнародної кримінальної відповідальності була обумовлена жахами попередніх і сучасних війн та системними порушеннями прав людини. Вивчення цієї еволюції дозволяє простежити, як змінювалося розуміння відповідальності, ролі держави, міжнародних організацій та окремої особи. Історія міжнародних трибуналів – це також історія утвердження нових моральних та політичних стандартів, які сьогодні у демократичному суспільстві визначають ставлення до геноциду, злочинів проти людяності та агресії.

Сучасні події в світі, зокрема повномасштабна війна проти України, актуалізували питання міжнародного кримінального правосуддя. Тема створення та функціонування міжнародних трибуналів зокрема та еволюція інших форм міжнародної кримінальної відповідальності в цілому є надзвичайно важливою, адже поєднує історичну пам'ять про найбільші злочини минулого зі становленням норм сучасного міжнародного права. Розуміння цього шляху особливо важливе для України, яка сьогодні не лише переживає повномасштабний збройний конфлікт, але й виступає ініціатором нових підходів до міжнародної відповідальності агресорів. Необхідність офіційного визнання воєнних злочинів і злочинів проти людяності стає питанням національної гідності та історичної справедливості.

Метою статті є аналіз історико-правової еволюції та сучасної трансформації інституту міжнародної кримінальної відповідальності – від Нюрнберзького трибуналу до створення Міжнародного кримінального суду та ініціатив щодо Спеціального трибуналу для України, – як ключового механізму гарантування дотримання норм міжнародного гуманітарного права та забезпечення глобальної справедливості.

Стан опрацювання проблематики. Від Нюрнберга до Гааги – це шлях розвитку механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та агресію. Ця еволюція має міждисциплінарний характер: вона лежить на перетині історії (осмислення уроків минулих трагедій), політології (оцінка демократичних і тоталітарних режимів правління, формування цивілізованої ідеології) та юриспруденції (формування правових інструментів для покарання винних). Так, у науковій праці під загальною редакцією Ф. Баетенс автори приділили увагу аналізу легітимності та складу міжнародних судів у Гаазі в контексті глобальної справедливості [1] Д. Аканде проводить фундаментальне дослідження імунітету *ratione personae* та *ratione materiae* (як працює захист посадових осіб перед іноземними та міжнародними судами) у сучасній міжнародній доктрині та практиці [2]. П. І. Лабуда досліджує основні наративи про вибірковість міжнародного кримінального права після подій у Україні [3]. М. С. Каталета разом з К. Лоєро визначають можливість утворення спеціалізованих судових органів як останній засіб правосуддя (на прикладі

Косово) [4]. До цього переліку безумовно можна додати прізвища й наших вітчизняних науковців (наприклад, У. Коруц, І. Кучер, С. Бурма, А. Матковський) [5; 6; 7; 8] та ін., які вивчають можливість утворення міжнародних судових моделей чи аналогічних міжнародних механізмів здійснення правосуддя за злочини російської федерації (далі – рф) в Україні. Тож, за час тривання повномасштабної війни в Україні цивілізований світ вкотре зіткнувся з численними фактами ігнорування вимог норм міжнародного гуманітарного права та міжнародними кримінальними злочинами з боку політичних лідерів та військового командування країни-агресора. Сучасна ескалація конфлікту виявила системні недоліки в існуючих механізмах імунітету та юрисдикції, що вимагає наукового аналізу та негайного правового реагування на найвищому міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу. 55 тис. загиблих військових, понад 15 тис. смертей цивільних осіб, 1,6 тис. знищених пам'яток культури та 99% об'єктів енергетичного комплексу, тисячі інших знищених та пошкоджених об'єктів критичної інфраструктури, шкіл, лікарень та житлових будинків – це лише офіційна статистика наслідків військової агресії рф за чотири повних роки повномасштабної війни (російської агресії) в Україні [9]. Верховний Суд у рішенні від 15.10.2025 р. (справа № 211/515/24) зазначив, що національні суди не є компетентними органами для визнання збройної агресії рф геноцидом Українського народу, оскільки така компетенція належить Міжнародному Суду ООН та Міжнародному кримінальному суду [10].

Поступ розвитку міжнародного кримінального правосуддя нерозривно пов'язаний із трансформацією міжнародної системи безпеки. Нюрнберг був тією точкою, де світ вперше визнав: захист людяності – це не внутрішня справа окремої держави, а предмет глобальної відповідальності. Після цього почалася поступова кодифікація міжнародного гуманітарного та кримінального права, яка триває й досі. Саме цей процес створив правові інструменти, на які сьогодні опирається Україна. Після Другої світової війни Нюрнберзький трибунал (1945–1946) став символом започаткування міжнародного кримінального правосуддя. Вперше в історії керівники держав-агресорів були особисто поставлені перед міжнародним судом за скоєні злочини [5]. На Міжнародному військовому трибуналі в Нюрнберзі судили нацистських лідерів, обвинувачених у трьох основних категоріях злочинів: злочини проти миру (планування та розв'язання агресивної війни), воєнні злочини (порушення законів та звичаїв війни, включно з убивствами військовополонених і мирного населення, депортаціями, руйнуваннями без військової необхідності) та злочини проти людяності (масові вбивства, поневолення, депортації цивільних, переслідування за національними чи релігійними ознаками) [11]. Нюрнберзький процес заклав базові принципи індивідуальної кримінальної відповідальності: він підтвердив, що державні посади чи наказ керівництва не звільняють від відповідальності за міжнародні злочини, пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Ці принципи, особливо щодо злочинів проти миру, вперше встановили, що відповідальність за планування та розв'язання агресивної війни лежить на особі, а не лише на державі [12]. Як слушно наголошують Б. Найт та В. Сааков: «*Це було прямим засудженням державної доктрини як виправдання для злочинних дій та стало безпрецедентним кроком від концепції необмеженого суверенітету до визнання пріоритету людяності і права – верховенство права над воєнною доцільністю*» [13]. Цей міжнародний судовий процес створив знаковий прецедент та суттєво вплинув на гарантування цінності норм міжнародного гуманітарного права, визначивши подальший вектор розвитку інституту міжнародної кримінальної відповідальності та інституалізації міжнародного правосуддя. Його результат – формування уявлення у міжнародної спільноти, що винними можуть бути не лише комбатанти, які виконують накази, але й ті, хто ухвалює політичні та стратегічні рішення. Крім того, Нюрнберг започаткував важливий підхід – публічність суду як інструмент відновлення історичної справедливості.

У період холодної війни запанувала пауза в міжнародному правосудді (хоча локальні воєнні конфлікти не стухали), але в кінці ХХ століття світ зіткнувся з масштабними збройними конфліктами і етнічними чистками після розпаду країн постсоціалістичного табору. Першим прецедентом відродження міжнародних трибуналів став Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (далі – МТКЮ), заснований Радою Безпеки ООН. Карний трибунал почав роботу у 1993 році, у Гаазі, та притягнув до відповідальності понад 160 осіб, серед яких – високопоставлені військові і політичні лідери [14]. Водночас, ці *ad hoc* інституції зіткнулися з критикою щодо їхньої високої вартості, тривалого часу розслідування та вибірковості у застосуванні правосуддя, оскільки їхнє створення залежало виключно від політичної волі Ради Безпеки ООН. Досвід МТКЮ став переконливим доказом того, що міжнародне співтовариство здатне організувати правосуддя навіть під час триваючого конфлікту, якщо для цього є політична воля [15]. Наступним кроком був Міжнародний трибунал щодо Руанди (далі – МТР), створений у 1994 році після знищення близько 800 тис. представників національної меншини в країні. Досвід *ad hoc* трибуналів виявив як ефективність міжнародного правосуддя, так і його проблеми [8]. Усвідомлюючи потребу у постійному механізмі, світова

спільнота перейшла до інституціоналізації міжнародного кримінального правосуддя. Кульмінацією цього процесу стало створення Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). У 1998 році було ухвалено Римський статут – договір, що заснував МКС, а в 2002 році суд у Гаазі розпочав свою діяльність на постійній основі [16]. МКС отримав юрисдикцію щодо найтяжчих злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії, а пізніше – екоциду. На відміну від трибуналів ООН, МКС не обмежений одним конфліктом чи регіоном: він покликаний діяти постійно та універсально, на засадах договору, до якого приєдналися держави [17].

Фундаментальною відмінністю МКС є принцип комплементарності, згідно з яким Суд виконує функцію «останньої інстанції» і може втручатися лише тоді, коли національні судові системи не бажають або не здатні ефективно розслідувати та переслідувати міжнародні злочини. Це підкреслює його роль як доповнення, а не заміни національного правосуддя [18; 19]. Слід констатувати, що МКС стикається з викликами політичного характеру – низка великих держав (зокрема, США, Росія, Індія, Китай) не приєдналися до Римського статуту, що обмежує юрисдикцію цього суду. Попри певні недоліки, МКС є найважливішим інституційним здобутком міжнародного правопорядку останніх десятиліть. Його діяльність посилює превентивний ефект: сам факт наявності постійного суду, здатного ухвалити вирок незалежно від політичних чинників, стримує деякі режими від масових злочинів. Для України це означає не тільки перспективу притягнення агресора до відповідальності, а й участь у формуванні глобальних правових норм.

Одним із суперечливих аспектів міжнародного реагування на масові злочини стала концепція гуманітарної інтервенції, яка обґрунтовує право держав або міжнародних коаліцій здійснювати збройне втручання в межах іншої суверенної держави з метою захисту цивільного населення від масових звірств, геноциду чи інших злочинів проти людяності. На тлі трагедій у низці країн, гуманітарна інтервенція стала предметом гострих дискусій. Прихильники вказували, що міжнародна спільнота має моральний обов'язок втрутитися, щоб зупинити геноцид або етнічні чистки, критики ж наголошували на тому, що такі інтервенції порушують принцип суверенітету та можуть використовуватися як привід для геополітичного втручання [20].

Для подолання хаотичності та суперечливості підходів до гуманітарних інтервенцій міжнародне співтовариство розробило концепцію «Відповідальність за захист» (Responsibility to Protect, R2P). Цю концепцію було одностайно підтримано на Саміті ООН у 2005 році як новий підхід до суверенітету і захисту прав людини. R2P ґрунтується на ідеї, що суверенітет держави не лише дає права, але й накладає відповідальність: держава має первинний обов'язок захищати своє населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності [21]. Доктрина R2P базується на трьох стовпах: відповідальність держави за захист свого населення, відповідальність міжнародної спільноти допомагати державам у цьому та відповідальність міжнародної спільноти за колективні дії (через РБ ООН), якщо держава провалює свій обов'язок [22, с. 3]. Якщо ж держава не спроможна або не бажає цього робити, відповідальність за захист цивільного населення переходить до міжнародного співтовариства [23]. Попри дискусійність, доктрина R2P стала важливим етичним та політичним орієнтиром: вона закріпила в міжнародному дискурсі думку, що суверенітет не є захистом для «одіозних лідерів», а захист людей від масових порушень – спільна справа всього людства.

Агресія рф проти України, що триває з 2014 року, а в лютому 2022 року переросла в повномасштабне вторгнення, створила новий виклик для системи міжнародного права. У ході цього конфлікту світ став свідком численних правопорушень міжнародного гуманітарного права. Україна зайняла проактивну позицію: попри сам факт продовження бойових дій, уже під час війни ведеться масштабна робота зі збору доказів, документування злочинів та підготовки юридичних позовів. В українському суспільному і політичному дискурсі міцно вкорінилася думка, що воєнні злочини російських посадовців і військових не мають терміну давності і не можуть бути предметом політичного «компромісу» – вони повинні отримати справедливу правову оцінку на міжнародному рівні. Україна стала першим у сучасній історії прикладом держави, яка поєднує ведення оборонної війни з системною діяльністю у сфері міжнародного правосуддя. З перших днів вторгнення Україна співпрацює з МКС. Ще у 2014-2015 роках вона визнала його юрисдикцію, а в 2024 ратифікувала Римський статут, ставши повноправним учасником. У березні 2023 року МКС видав ордер на арешт «в. путіна» за депортацію українських дітей – вперше міжнародний суд звинуватив чинного лідера держави-члена Радбезу ООН під час війни [24].

Окрему увагу варто приділити ідеї створення спеціального трибуналу для злочину агресії проти України [25, с. 7]. Підписана 26.06.2025 р. в Страсбурзі угода між Україною та Радою Європи передбачає створення саме такого органу, – це перший випадок з часів Другої світової війни, коли спеціально засновують суд для розслідування агресії. За проєктом, ця установа працюватиме на базі існуючих інституцій Ради Європи і дозволить судити керівництво країни-агресора, зокрема і політичних

лідерів. Важливим є те, що спецтрибунал передбачає співпрацю з МКС: обидві інституції зможуть працювати паралельно над злочинами російської агресії, не блокуючи одна одну [26]. Створення Спеціального трибуналу є практичною реалізацією необхідності обійти юрисдикційний імунітет, який міжнародне право традиційно надає чинним головам держав і високопоставленим посадовцям, коли йдеться про злочин агресії. Таким чином, цей новий орган має на меті заповнити критичну прогалину у міжнародному кримінальному правосудді. Цей підхід враховує комплементарність і вносить новий рівень довіри – міжнародне визнання цих судів ширшим колом країн надає процедурі легітимності. Виходячи з цього, Україна водночас апелює до досвіду Нюрнберга, використовує чинні міжнародні інституції та ініціює створення нових правових механізмів. Українське суспільство і держава наполягають, що справедливість має бути досягнута не тільки на полі бою, але й у залі суду.

Отже, Україна сьогодні відіграє помітну роль у правовій еволюції: випробовує на міцність існуючі міжнародні механізми та стимулює їхній розвиток, спираючись на уроки минулого і одночасно формуючи прецеденти для майбутнього.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, встановлено, що еволюція міжнародної кримінальної відповідальності від Нюрнберзького трибуналу до сучасної моделі Міжнародного кримінального суду засвідчує перехід від прецедентного правосуддя до інституціоналізованої моделі постійного міжнародного кримінального судочинства, заснованої виключно на засадах загальної справедливості і захищеної від надмірної політизації цього процесу. Водночас виявлені юрисдикційні обмеження, які обумовлені особливостями дії міжнародного права та проблеми імунітетів вищих посадових осіб зумовлюють необхідність розвитку спеціалізованих механізмів, зокрема у формі утворення окремого трибуналу не лише щодо злочину агресії, а й будь-яких порушень норм міжнародного гуманітарного права. У цьому контексті ініціативи України виступають не тільки практичним інструментом притягнення до відповідальності за «найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства», але й чинником подальшої трансформації міжнародного кримінального правосуддя як гарантії дотримання норм міжнародного гуманітарного права в цілому.

Створення спеціального трибуналу може стати початком глобальної реформи міжнародного кримінального права. Він відкриває можливість подолати давні прогалини, пов’язані з імунітетами глав держав, а також створює прецедент, який може бути застосований у майбутніх конфліктах. Цей крок також свідчить про готовність міжнародних інституцій адаптуватися до реалій нових типів агресії. Активне формування України як суб’єкта міжнародного кримінального правосуддя (через співпрацю з МКС та ініціативу Спеціального трибуналу) – є прямим підтвердженням того, що інститут міжнародної відповідальності продовжує еволюціонувати, з тим, щоб і надалі виконувати роль гаранта дотримання державами в цілому і її лідерами зокрема вимог міжнародного гуманітарного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baetens, F. (Ed.). (2025). Identity and Diversity on the International Bench: Who is the Judge? *Oxford University Press*. URL: 10.1093/oso/9780198870753.001.0001 (дата звернення: 21.02.2026).
2. Akande, D. (2004). International law immunities and the International Criminal Court. *American Journal of International Law,* 98(3), 407–433. DOI:10.2307/3181639 (дата звернення: 21.02.2026).
3. Labuda, P.I. (2023). Beyond rhetoric: Interrogating the Eurocentric critique of international criminal law’s selectivity in the wake of the 2022 Ukraine invasion. *Leiden Journal of International Law*, 36(4), 1–22. https://doi.org/10.1017/S0922156523000237.
4. Cataleta, M. S., & Loiero, C. (2021). The Kosovo Specialist Chambers: The last resort for justice in Kosovo? Lap Lambert Academic Publishing. URL: https://surl.li/mngdrl (дата звернення: 21.02.2026).
5. Коруц У.З. Практика Нюрбенського трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 222–230. DOI: https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26.
6. Кучер І.О. Римський статут міжнародного кримінального суду як частина кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 421–426. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/102.
7. Бурма С. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: нові межі міжнародного правосуддя. *Ерліхівський журнал*. 2025. Вип. 14. С. 11–20. DOI: https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.02.
8. Матковський А.А. Вплив трибуналів Ad Hoc на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 627–631. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/146.

9. Війна у цифрах: як змінилася Україна за чотири роки вторгнення Росії. *BBC News Україна*. 2024. 24 лют. URL: https://surl.li/sshtvq (дата звернення: 24.02.2026).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 15.10.2025 р. у справі № 211/515/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131067142 (дата звернення: 24.02.2026).
11. International Criminal Justice Since Nuremberg. *United States Holocaust Memorial Museum*. URL: https://surl.li/ygathd (дата звернення: 24.02.2026).
12. Birth of international criminal law (Nuremberg Principles). Memorium Nuremberg Trials. URL: https://surl.lu/mllcqt (дата звернення: 24.02.2026).
13. Найт Б., Сааков В. Роль Нюрнберзького процесу для міжнародного права. DW. URL: https://surl.li/axreem (дата звернення: 24.02.2026).
14. Уроки та значення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. *Громадський простір*. URL: https://surl.li/jxkwvq (дата звернення: 21.09.2025).
15. United Nations. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. (N. d.). International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. ICTY. URL: https://www.icty.org/en/about (дата звернення: 24.02.2026).
16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. Дата оновлення: 25.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.02.2026).
17. Музиченко О.В., Обловацька Н.О., Карандась М.В. Взаємодія з Міжнародним кримінальним судом за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 343–346. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/85.
18. Heller, K.J. (2024, May 24). An overview of the principle of complementarity. *Opinio Juris*. URL: https://surl.lt/xuddfs (дата звернення: 21.02.2026).
19. What is Complementarity? National courts, the ICC and the Struggle Against Impunity. *International Center for Transitional Justice (ICTJ)*. URL: https://surl.li/mlwiet (дата звернення: 21.02.2026).
20. Петриченко Д. Гуманітарна інтервенція: міжнародні та політико-правові аспекти. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2024. № 8. С. 127–131. URL: https://surl.li/wbmxiy (дата звернення: 23.02.2026).
21. About the Responsibility to Protect. *United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect*. URL: https://surl.li/oshafd (дата звернення: 21.02.2026).
22. Rosenälv, S. (2017). *Responsibility to protect: A legal principle in international law?* [Master's thesis, Stockholm University]. DiVA Portal. URL: https://surl.lt/edowzr (дата звернення: 21.02.2026).
23. Христова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 42–52. URL: https://surl.li/twcngj (дата звернення: 23.02.2026).
24. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-бєлової. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://surl.li/retsfv (дата звернення: 21.02.2026).
25. Butchard, P. (2024, August 27). Conflict in Ukraine: A Special Tribunal on the crime of aggression (Research Briefing No. 9968). House of Commons Library. URL: https://surl.lt/grmpcc (дата звернення: 21.02.2026).
26. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Статут від 25.06.2025. URL: https://surl.lt/gazjpz (дата звернення: 25.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Веселов М.Ю., Теличко О.А., Анзіна В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.726:341.645.5
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.52

ПРАВО НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Ганько І.І.,
студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородського національного університету»
ORCID: 0009-0003-0559-9585

Ганько І.І. Право на освіту в практиці ЄСПЛ.
У статті здійснено аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо захисту права на освіту, гарантованого статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Досліджено нормативний зміст цього права, яке відрізняється від класичних особистих прав людини своєю специфічною юридичною конструкцією: воно закріплено через негативне зобов'язання держави - заборону відмови у праві на освіту. Встановлено, що ЄСПЛ розробив розгалужену доктрину захисту права на освіту, яка охоплює рівний доступ до освітніх закладів на всіх рівнях, від початкової до вищої освіти та докторантури; недискримінаційне надання освітніх послуг; повагу до релігійних та філософських переконань батьків; право на навчання державною мовою; а також захист осіб з особливими потребами. Окрему увагу приділено судовим прецедентам, що визначили ключові доктринальні принципи: справі «Белгійські мовні питання» (1968), справі «Лейла Шахін проти Туреччини» (2005), справі «Лаутсі та інші проти Італії» (2011), справі «Катан та інші проти Молдови та Росії» (2012) та справі «Vavřička та інші проти Чеської Республіки» (2021). Проаналізовано тенденцію ЄСПЛ до надання широких меж розсуду державам у сфері організації освіти та змісту навчальних програм, зокрема у питаннях релігійного виховання, мови навчання та вакцинації як умови відвідування школи. Виявлено, що найважливішим напрямом судової практики залишається протидія дискримінації в доступі до освіти, насамперед щодо дітей ромів, дітей з інвалідністю та мовних меншин. Визначено значення практики ЄСПЛ для України в контексті євроінтеграційного курсу та реформування освітньої системи відповідно до стандартів Ради Європи.

Ключові слова: право на освіту; ЄСПЛ; стаття 2 Протоколу № 1; дискримінація в освіті; свобода совісті та релігії; маржа розсуду; діти ромів; права батьків.

Ganko I.I. The right to education in the practice of the ECHR.
This article provides a comprehensive analysis of the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) concerning the protection of the right to education as guaranteed by Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights of 1950. The study examines the normative content of this right, which is characterised by a distinctive legal construction: rather than imposing a positive obligation upon the state, it is formulated as a prohibition against denial of the existing right to education. It is established that the ECtHR has developed an extensive doctrinal framework covering equal access to educational institutions at all levels from primary to higher education and doctoral programmes; non-discriminatory provision of educational services; respect for the religious and philosophical convictions of parents; the right to education in the state language; and protection of persons with disabilities and special educational needs. Special attention is given to landmark judgments that have shaped key doctrinal principles: the Belgian Linguistic Case (1968), Leyla Şahin v. Turkey (2005), Lautsi and Others v. Italy (2011), Catan and Others v. Moldova and Russia (2012), and Vavřička and Others v. the Czech Republic (2021). The article analyses the Court's consistent tendency to afford states a wide margin of appreciation in organising education systems and determining curricula content, particularly with respect to religious education, the language of instruction, and vaccination requirements as a condition of school attendance. It is demonstrated that the most important area of the Court's case law remains the combating of discrimination in access to education, particularly with regard to Roma children, children with disabilities, and linguistic minorities. The significance of the ECtHR's case law for Ukraine within the context of its European integration course and the reform of its education system in accordance with Council of Europe standards is identified and assessed.

Key words: right to education; ECtHR; Article 2 Protocol No. 1; discrimination in education; freedom of religion; margin of appreciation; Roma children; parental rights.

Постановка питання. Насамперед відзначимо, право на освіту належить до фундаментальних прав людини, без реалізації яких неможливе повноцінне здійснення інших прав і свобод. Статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція)

передбачено, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Попри стислість формулювання, це положення стало підґрунтям для розгалуженої та доктринально складної судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Суд неодноразово підкреслював, що право на освіту є унікальним за своєю конструкцією: воно гарантується не шляхом покладення на державу позитивного обов'язку з організації освіти певного виду чи рівня, а через заборону перешкоджати особі у доступі до наявної освітньої системи [1, § 3].

Актуальність теми, на наш погляд, визначається кількома чинниками. По-перше, судова практика ЄСПЛ з питань права на освіту продовжує активно розвиватися. Так, лише у 2022-2025 роках Суд ухвалив низку важливих рішень щодо сегрегації дітей ромів (Elmazova and Others v. North Macedonia, 2022; Szolcsán v. Hungary, 2023; Salay v. Slovakia, 2025), мови навчання у школах (Valiullina and Others v. Latvia, 2023; Djeri and Others v. Latvia, 2024), а також права на вищу освіту за кордоном (Telek v. Türkiye, 2023) [2]. По-друге, для України проблема відповідності освітнього законодавства стандартам ЄСПЛ є практично значущою з огляду на євроінтеграційний курс та зобов'язання, що випливають з угоди про асоціацію з ЄС.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти практики ЄСПЛ щодо права на освіту досліджувалися зарубіжними вченими. Х. Сталфорд у монографічному дослідженні, присвяченому правам дітей у практиці ЄСПЛ, детально аналізує підхід Суду до взаємодії між правами батьків та обов'язками держави у сфері освіти, охоплюючи питання домашнього навчання, спеціальних шкіл для дітей з особливими потребами та дітей-мігрантів [3]. Провідний аналітичний документ ЄСПЛ - Посібник зі статті 2 Протоколу № 1, актуалізований у 2025 році, систематизує всю судову практику Суду з цього питання [1]. Г. Цаусіс у статті, присвяченій впливу державної релігії на освітню політику в Греції, аналізує підхід ЄСПЛ до проблеми нейтральності освіти у сфері релігії [4]. Дж. Темперман досліджує права батьків стосовно конфесійних шкіл крізь призму практики Страсбурзького суду [5]. Дискримінаційні практики щодо дітей ромів у сфері освіти аналізували О. Банчук-Петросова та співавтори [6]. А. Ніллссон критично оцінює рішення у справі Vavřička з точки зору його наслідків для права на освіту [7]. Водночас у вітчизняній правовій науці комплексного дослідження, присвяченого саме практиці ЄСПЛ щодо права на освіту в її системному вимірі, з урахуванням найновіших рішень, наразі бракує.

Мета статті полягає у аналізі окремих аспектів практики ЄСПЛ з питань права на освіту, встановленні ключових доктринальних принципів і тенденцій у цій сфері та визначенні актуальних проблем захисту досліджуваного права.

Виклад матеріалу дослідження. Стаття 2 Протоколу № 1 до Конвенції складається з двох речень, що утворюють взаємопов'язану, але структурно самостійну систему гарантій. Перше речення забезпечує право кожної особи на освіту; друге закріплює обов'язок держави поважати право батьків забезпечувати освіту і навчання своїх дітей відповідно до їхніх релігійних та філософських переконань [1, § 1]. ЄСПЛ у своєму Посібнику зі статті 2 Протоколу № 1 підкреслює, що право на освіту за своєю природою вимагає державного регулювання, а отже, допускає певні обмеження - за умови, що такі обмеження не торкаються саме єства цього права [1, § 4].

Принципове значення для розуміння обсягу права на освіту має рішення у справі «Белгійські мовні питання» (1968), в якому ЄСПЛ вперше розмежував поняття «право на освіту» та «право на певний вид освіти». Суд констатував, що перше речення статті 2 Протоколу № 1 не зобов'язує держави створювати чи субсидіювати будь-який конкретний тип освітніх закладів [3, с. 152]. Водночас Суд визнав, що держава не може позбавляти особу доступу до існуючої освітньої системи чи нерівно ставитися до суб'єктів, які мають доступ до такої системи. Це рішення заклало підвалини доктрини «негативного зобов'язання» у сфері права на освіту.

Посібник ЄСПЛ встановлює, що право на освіту охоплює всі рівні освіти: початкову, середню, вищу та докторантуру [1, § 47–48]. У 2023 році у справі Telek v. Türkiye Суд підтвердив, що право на освіту поширюється також на здобуття освіти за кордоном: незаконне та свавільне вилучення паспортів у осіб, прийнятих до іноземних університетів для здобуття докторського ступеня, становило порушення статті 2 Протоколу № 1 [1, § 48]. Примітно, що ЄСПЛ наголошує на принципі субсидіарності у цій сфері: відповідно до рішення у справі Grzęda v. Poland [GC] (2022), національні органи та суди повинні тлумачити і застосовувати внутрішнє законодавство таким чином, щоб воно цілковито реалізовувало права і свободи, визначені Конвенцією [1, § 15].

Суб'єктами права на освіту відповідно до практики ЄСПЛ є як діти, так і дорослі. Суд неодноразово підкреслював, що це право належить передусім учневі чи студентові, а не його батькам або опікунам, які мають самостійне право вимагати від держави поваги до своїх релігійних та філософських переконань при здійсненні функцій у сфері освіти [1, § 6]. Разом із тим, оскільки діти є особливо вразливою групою, Суд враховує принцип найкращих інтересів дитини при оцінці освітніх заходів держав-членів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що нормативний зміст права на освіту за статтею 2 Протоколу № 1 є значно ширшим, ніж свідчить лаконічне формулювання цього положення. ЄСПЛ виробив комплексну доктрину, яка охоплює як доступ до освіти, так і якість і зміст освітнього процесу, нерозривно пов'язуючи ці питання зі свободою совісті, принципом недискримінації та правами батьків.

Однією з визначальних рис практики ЄСПЛ у сфері права на освіту є широка маржа розсуду (margin of appreciation), яку Суд надає державам при організації національних систем освіти. Ця доктрина отримала доктринальне осмислення в контексті статті 2 Протоколу № 1 у роботі Б. Трипковича, який розробив антифундаменталістську концепцію маржі розсуду і європейського консенсусу як механізмів, що легітимізують варіативність підходів різних держав-членів Ради Європи [8, с. 207–213].

Доктрина маржі розсуду у сфері освіти найбільш рельєфно проявляється у справах, що стосуються змісту навчальних програм та організаційних питань функціонування освітніх закладів. Показовою є справа Lautsi and Others v. Italy [GC] (2011), у якій Велика палата ЄСПЛ, переглянувши рішення Малої палати, встановила відсутність порушення статті 2 Протоколу № 1 та статті 9 Конвенції у зв'язку з розміщенням розп'ять у класних кімнатах державних шкіл Італії [1, § 21]. Суд наголосив, що держави мають широкий простір для прийняття рішень у питаннях, які стосуються взаємодії між державою та релігією в сфері публічної освіти.

Проблема релігійного змісту шкільного навчання є предметом значної частини судової практики ЄСПЛ. Г. Цаусіс у своєму дослідженні освітньої політики Греції аналізує позицію ЄСПЛ стосовно того, що освіта не може слугувати засобом катехізації, тобто нав'язування конкретних релігійних поглядів усупереч переконанням батьків учнів [4, с. 838]. Дослідник підкреслює, що ЄСПЛ визнав неприпустимим, коли освітня система є інструментом насадження певної релігії, а не нейтральним середовищем розвитку особистості [4, с. 839]. Хоча в справі Lautsi ЄСПЛ встановив відсутність порушення, загальна доктрина нейтральності держави в освіті залишається незмінною.

Важливим аспектом маржі розсуду є питання мови навчання. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що стаття 2 Протоколу № 1 не гарантує права на навчання певною мовою, окрім офіційної мови держави [1, § 28]. У справах Valiullina and Others v. Latvia (2023) та Djeri and Others v. Latvia (2024) Суд підтвердив, що зменшення частки навчання російською мовою в латвійських державних школах не порушує прав мовних меншин, оскільки латиська мова є єдиною офіційною мовою держави і заявники не довели негативного впливу реформи на їхню можливість здобувати освіту [1, § 27]. Ці справи демонструють, що ЄСПЛ обережно підходить до оцінки мовних реформ, залишаючи широкий простір для внутрішньодержавного регулювання.

Суттєво відрізняється підхід ЄСПЛ у справах, де лінгвістичне питання поєднується з дискримінацією. Х. Сталфорд, аналізуючи справи щодо навчання дітей ромів у сегрегованих класах, вказує, що різниця між справами щодо мовних меншин і справами щодо ромів полягає у наявності прямого расового стереотипування при розподілі учнів [3, с. 160–162]. У справах Oršuš and Others v. Croatia [GC] та D.H. and Others v. Czech Republic [GC] Суд встановив порушення саме через елемент дискримінації, а не лише через мовний чинник.

Показово, що у певних сферах ЄСПЛ значно звужує маржу розсуду держав. Відповідно до Посібника, держава не може повністю делегувати приватним установам чи особам свій обов'язок забезпечити право на освіту для всіх [1, § 5]. Це означає, що навіть у системах з широким приватним сектором освіти держава зберігає відповідальність за забезпечення мінімального стандарту доступності та якості освіти.

Найбільша кількість справ, у яких ЄСПЛ встановлював порушення статті 2 Протоколу № 1, пов'язана з дискримінацією у сфері освіти. Тематичний аркуш ЄСПЛ «Дискримінація в доступі до освіти» фіксує три основних напрями: сегрегація дітей ромів, дискримінація дітей з інвалідністю та нерівний доступ мовних меншин до освіти їхньою мовою [2].

Першим і найбільш резонансним напрямом є порушення прав ромів у сфері освіти. О. Банчук-Петросова та співавтори в дослідженні ефективності міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в освіті аналізують системний характер дискримінації, з якою стикаються представники цієї громади в освітніх системах Центральної і Східної Європи [6]. Ключовим прецедентом у цій сфері є справа D.H. and Others v. Czech Republic [GC] (2007), у якій ЄСПЛ вперше застосував до освітньої сфери концепцію непрямої дискримінації, запозичену з практики ЄС антидискримінаційного права ЄС [2].

Тематичний аркуш ЄСПЛ фіксує стійку тенденцію до засудження сегрегаційних практик: у справі Horváth and Kiss v. Hungary (2013) порушення було встановлено у зв'язку з непропорційним розміщенням дітей ромів у спеціальних школах для дітей з розумовими вадами через застосування неналежних вступних тестів; у справі Elmazova and Others v. North Macedonia (2022) - у зв'язку

з утворенням класів виключно для дітей ромів у двох державних початкових школах; у справі Szolcsán v. Hungary (2023) - у зв'язку з функціонуванням школи, де майже всі учні були ромами [2]. Кожна з цих справ демонструє різні механізми сегрегації, проте спільним є висновок ЄСПЛ: відсутність антисегрегаційних заходів з боку держави становить порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1. У 2025 році у справі Salay v. Slovakia (no. 29359/22, 27 лютого 2025 року) [2] Суд поширив цю доктрину на практику de facto постійного розміщення дітей ромів у спеціальних класах для дітей з розумовою відсталістю без належних гарантій врахування їхніх особливих потреб.

Другим важливим напрямом є захист права на освіту дітей з інвалідністю. Посібник ЄСПЛ фіксує справу G.L. v. Italy (2020), у якій Суд встановив порушення у зв'язку з неспроможністю школи упродовж перших двох років навчання забезпечити дитину з аутизмом спеціалізованою підтримкою, на яку вона мала право за внутрішнім законодавством [1, § 54]. Примітно, що Суд зазначив: відсутність індивідуальної оцінки потреб дитини та можливих рішень щодо її навчання в умовах, рівноцінних умовам інших учнів, свідчить про нездатність держави виконати свої позитивні зобов'язання в цій сфері [1, § 54]. Аналогічний підхід застосовано у справі T.H. v. Bulgaria (2023), де Суд розглянув реакцію державної початкової школи на ситуацію з учнем з особливими потребами [1, § 58].

В. Нью і Г. Кючуков у своєму дослідженні мовної освіти дітей ромів аналізують, яким чином правозахисне обґрунтування через права людини не завжди приводить до реального поліпшення освітньої ситуації ромів: рішення у двох ключових справах (D.H. v. Czech Republic та Oršuš v. Croatia) не спричинили змістовних змін в освіті дітей ромів, а справи повернулися до Суду для розгляду стану виконання рішень [9, с. 371–373]. Автори пропонують доповнити правовий підхід концепцією можливостей А. Сена як аналітичним інструментом для вирішення проблеми освітньої справедливості [9, с. 375].

Таким чином, практика ЄСПЛ щодо дискримінації у сфері освіти демонструє, що Суд виробив послідовну та розвинену доктрину захисту вразливих груп, однак реальне виконання рішень залишається проблемним. Це свідчить про обмеженість судового механізму як інструменту системних освітніх змін без відповідної внутрішньодержавної волі.

Друге речення статті 2 Протоколу № 1 закріплює особливий обов'язок держави: при здійсненні функцій у сфері освіти поважати право батьків забезпечувати освіту і навчання дітей відповідно до своїх релігійних та філософських переконань. Це положення породжує численні конфлікти між вимогами держави щодо організації освітнього процесу та індивідуальними переконаннями батьків.

Дж. Темперман у дослідженні прав батьків стосовно конфесійних шкіл аналізує підхід ЄСПЛ до питання фінансування деномінаційних шкіл. Дослідник зазначає, що судова практика Страсбурзького суду загалом підтримує право батьків не відправляти дитину до державних шкіл та можливість обирати приватні деномінаційні заклади [5, с. 143–144]. Разом із тим Суд послідовно підтримує позицію про відсутність у держави обов'язку фінансувати такі заклади. Проте там само автор вказує, що у ситуаціях, коли складне фінансове законодавство де-факто привілейовує державну чи панівну релігію та її школи на шкоду меншинним релігійним громадам, Суд має активніше втручатися для захисту принципу рівності [5, с. 151–152].

Ключовою у сфері свободи релігії та права на освіту є справа Leyla Şahin v. Turkey [GC] (2005). У ній Велика палата визнала, що заборона носити ісламський хіджаб у вищих навчальних закладах Туреччини не порушує статей 9 і 2 Протоколу № 1 Конвенції, надавши Туреччині широку маржу розсуду з огляду на конституційний принцип секуляризму та специфіку турецького суспільного контексту [1, § 20]. Ця справа залишається одним із найбільш суперечливих прецедентів ЄСПЛ, оскільки вона демонструє, як Суд може відступати від принципу нейтральності держави в освіті на користь певної форми державного секуляризму.

Проблема домашнього навчання як форми реалізації права батьків на відповідну їхнім переконанням освіту дитини також неодноразово розглядалася в судовій практиці. Посібник ЄСПЛ фіксує, що Суд визнав відсутність консенсусу між державами-членами Ради Європи щодо права на домашнє навчання: деякі держави його допускають, інші - ні [1, § 71]. Відтак держава зберігає широкий розсуд у цьому питанні. Х. Сталфорд зазначає, що Суд визнав сумісним із Конвенцією обов'язковий характер відвідування школи навіть щодо сімей, які посилаються на релігійні підстави для домашнього навчання [3, с. 147].

Окремої уваги заслуговує справа Vavřička and Others v. the Czech Republic [GC] (2021), у якій порушувалося питання щодо вилучення дітей із дошкільних закладів через відмову від обов'язкової вакцинації. ЄСПЛ у підсумку розглядав справу через призму статті 8 Конвенції (право на приватне життя), а не статті 2 Протоколу № 1. А. Ніллссон у своїй критичній статті зазначає, що Суд несподівано не розглянув наслідки для права на освіту, хоча вилучення дитини із дошкільного

закладу безпосередньо зачіпає доступ до освіти [7, с. 336]. Авторка вважає, що такий підхід знизив аналітичну якість рішення [7, с. 337].

Отже, практика ЄСПЛ щодо права батьків у сфері освіти характеризується напруженістю між визнанням плюралізму світоглядних позицій та інтересами держави у підтриманні єдиної ефективної освітньої системи. Суд не розв'язує цю напруженість однозначно, надаючи перевагу доктрині маржі розсуду, що інколи призводить до виправдання обмежень, які можуть сприйматися як непропорційні.

Особливе місце в практиці ЄСПЛ займають справи, пов'язані з мовою навчання в контексті конфліктів на сході Європи. Справа Catan and Others v. Moldova and Russia [GC] (2012) є унікальною, оскільки поєднує питання права на освіту зі справою про окупацію та порушення прав людини на тимчасово непідконтрольних територіях. У цій справі ЄСПЛ встановив порушення статті 2 Протоколу № 1 у зв'язку з тиском адміністрації Придністров'я на школи, що навчали молдовською латинською графікою, який полягав у відмові орендувати їм приміщення, погрозах та фізичному насильстві [1, § 31].

Ця справа є особливо актуальною для України в контексті відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями. Питання мови навчання, доступу до україномовної освіти та відновлення освітніх прав осіб на деокупованих територіях безпосередньо вкладається у доктринальні рамки, розроблені Судом у справі Catan та інших аналогічних прецедентах. Показово, що у 2025 році у справі Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] ЄСПЛ встановив, що придушення Росією української мови в школах на окупованих українських територіях, заміна всього навчання на російськомовне та індоктринація через просування «російського наративу» є порушенням статті 2 Протоколу № 1, оскільки ці дії спрямовані на примусову русифікацію українського населення [1, § 18].

Варто зазначити, що загальний підхід ЄСПЛ до мовних прав в освіті залишається обережним. Посібник ЄСПЛ наголошує, що стаття 2 Протоколу № 1 не гарантує права на навчання жодною конкретною мовою, крім офіційної мови держави, і що заявники повинні довести реальний негативний вплив мовних обмежень на здобуття ними освіти [1, § 27–28]. Тим самим Суд відмежовується від концепції індивідуального права на навчання мовою меншини, обмежуючись доктриною недопустимості примусового переведення на іншу мову навчання або перешкоджання доступу до освіти з мовних підстав.

С. Фредман у своєму дослідженні крізь призму правозахисного підходу до права на освіту підкреслює, що тимчасова неможливість забезпечення освітнього процесу, чи то внаслідок пандемії, чи збройного конфлікту, не звільняє державу від юридично обов'язкових зобов'язань щодо рівного доступу до освіти та недискримінації, закріплених у міжнародних договорах з прав людини [10, с. e900–e901]. Цей висновок є принципово важливим для України: тимчасова окупація чи бойові дії не припиняють зобов'язань держави щодо забезпечення права на освіту, а лише зумовлюють обов'язок вживати заходів якнайшвидше для повного відновлення доступу до освіти на звільнених територіях.

Відтак практика ЄСПЛ у мовних справах демонструє, що захист мовних прав в освіті є можливим через призму права на освіту лише у поєднанні із принципом недискримінації або у ситуаціях прямого примусу, але не шляхом визнання автономного права меншин на освіту їхньою мовою. Водночас справа Ukraine and the Netherlands v. Russia засвідчує, що примусова зміна мови навчання на окупованих територіях може кваліфікуватися як системне порушення права на освіту.

Висновки. Отже, право на освіту, гарантоване статтею 2 Протоколу № 1, має особливу нормативну конструкцію: воно закріплено через негативне зобов'язання держави (заборону відмови в доступі до наявної освітньої системи), а не через позитивний обов'язок забезпечення певного виду чи рівня освіти. ЄСПЛ розширив змістовне наповнення цього права, поширивши його на всі рівні освіти, включаючи вищу та докторантуру, а також освіту за кордоном.

Доктрина маржі розсуду посідає центральне місце в підходах ЄСПЛ до справ у сфері права на освіту. Держави користуються широким простором для внутрішньодержавного регулювання у питаннях змісту навчальних програм, мови навчання та організаційних аспектів функціонування освітньої системи. Водночас ця маржа звужується у справах, де з'являється ознака дискримінації за расовою, релігійною, мовною ознакою або ознакою інвалідності.

Найрозвиненішим і найпослідовнішим напрямом практики ЄСПЛ у сфері права на освіту є протидія дискримінації вразливих груп, передусім дітей ромів та дітей з інвалідністю. Суд виробив доктрину непрямої дискримінації, яка дозволяє кваліфікувати як порушення не лише прямі сегрегаційні заходи, а й нейтральні за формою політики, що мають дискримінаційний ефект.

Практика ЄСПЛ у справах щодо права батьків на відповідну їхнім переконанням освіту дитини демонструє напруженість між плюралізмом і вимогами ефективної системи освіти. Суд не виробив

єдиного стандарту у цій сфері, натомість вирішує справи з урахуванням конкретних обставин та специфіки відносин між державою і релігією в кожній країні.

Для України практика ЄСПЛ щодо права на освіту є особливо актуальною у трьох аспектах: відновлення доступу до україномовної освіти на деокупованих територіях (доктрина справ Catan і Ukraine and the Netherlands v. Russia); забезпечення рівного доступу до освіти для дітей, що постраждали внаслідок збройного конфлікту (доктрина особливого захисту вразливих груп); гармонізація освітнього законодавства з вимогами статті 2 Протоколу № 1 у контексті євроінтеграційного курсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Court of Human Rights. Guide on Article 2 of Protocol No. 1 – Right to Education. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_protocol_1_eng.
2. European Court of Human Rights. Discrimination in Access to Education: Key Theme under Article 2 of Protocol No. 1. Strasbourg : Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/discrimination-in-access-to-education.
3. Stalford H. The Right to Education. In: Children and the European Court of Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2020. Online edn. Oxford Academic, 21 Jan. 2021. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780198787518.003.0006.
4. Tsaousis G. Prevailing Religion as a Factor in Enhancing the Right to Education: The Example of Educational Policy in Greece. Religions. 2023. Vol. 14. № 7. Art. 837. DOI: https://doi.org/10.3390/rel14070837.
5. Temperman J. Parental Rights in Relation to Denominational Schooling under the European Convention on Human Rights. Religion & Human Rights. 2017. Vol. 12. № 2–3. P. 142–152. DOI: https://doi.org/10.1163/18710328-12231133.
6. Banchuk-Petrosova O., Gerasymova E., Vykhovanets Z., Panchyshyn R., Maksymovych R. Efficiency of International Law Mechanisms for Human Rights Protection in Education. Journal of Lifestyle and SDGs Review. 2024. Vol. 5. № 2. Art. e02933. DOI: https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n02.pe02933.
7. Nilsson A. Is Compulsory Childhood Vaccination Compatible with the Right to Respect for Private Life? A Comment on Vavřička and Others v. the Czech Republic. European Journal of Health Law. 2021. Vol. 28. № 3. P. 323–340. DOI: https://doi.org/10.1163/15718093-bja10048.
8. Tripkovic B.A New Philosophy for the Margin of Appreciation and European Consensus. Oxford Journal of Legal Studies. 2022. Vol. 42. № 1. P. 207–234. DOI: https://doi.org/10.1093/ojls/gqab031.
9. New W., Kyuchukov H. Language Education for Romani Children: Human Rights and Capabilities Approaches. European Education. 2018. Vol. 50. № 4. P. 371–384. DOI: https://doi.org/10.1080/10564934.2017.1401437.
10. Fredman S.A Human Rights Approach: The Right to Education in the Time of COVID-19: Commentary on COVID-19 Special Section. Child Development. 2021. Vol. 92. № 5. P. e900–e903. DOI: https://doi.org/10.1111/cdev.13654.
11. Dmytry Byelov, Ján Holonich, The principle of humanism in the state-individual relationship. *Journal of social sciences, nursing, public health and education*. 1. 2021. P. 138-143.
12. Byelova M., Farcash I.-M., Byelov D., The principle of humanism and its content in the conditions of the formation of the newest social paradigm**.** *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2022. Issue 1. p. 30-43. URL: https://ehs-journal.ro/wp-content/uploads/2022/10/ESLHS_1_22.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Ганько І.І.., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.12
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.53

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ

Головач А.Й.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8314-6536

Головач А.Й. Європейський суд з прав людини: історія створення та міжнародно-правове оформлення.

Стаття присвячена аналізу становлення та розвитку такої міжнародної судової установи як Європейський суд з прав людини. Вказується, що історія створення Європейського суду з прав людини тісно пов'язана з прийняттям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дотримання норми якої необхідно було контролювати з боку юрисдикційного органу. Зазначається, що жахи і звірства Другої світової війни привели до думки про необхідність створення міжнародної системи захисту основних прав людини, яка мала запобігти їх повторенні.

Історія Європейського суду з прав людини тісно пов'язана з діяльністю Ради Європи, статут якої захист прав людини та її основних свобод відніс до цілей, на досягнення яких спрямована діяльністю її органів. Відзначається, що спочатку ідея утворення Європейського суду з контрольними повноваженнями стосовно прав людини наштовхнулася на великий супротив з боку ряду європейських держав, які вважали що такий юрисдикційний орган треба утворювати під егідою Організації Об'єднаних Націй. Потім неприйнятність стала викликати індивідуальна заява, яку особа могла подати проти держави, оскільки вбачалося, що новосформований судовий орган буде вирішувати міждержавні спори, а не індивідуальні.

Вказується, що утворення Європейського суду хоч і відбулося в 1959 р., після проведення виборів суддів, але за час його діяльності було прийнято багато протоколів до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (3, 5, 8-11, 14 і 14-біс тощо), які передбачали зміни правового статусу Європейського суду з прав людини. Тому питання його становлення більше нагадує динамічний процес, ніж доконаний факт, де трансформація Суду перебуває під впливом багатьох факторів. Одним із найбільш вагомих наразі є війна росії проти України через актуалізацію питань сфери юрисдикції Європейського суду та виконання його рішень стосовно держави, яка офіційно перестала визнавати юрисдикцію Суду.

Ключові слова: європейське право, Рада Європи, права людини, Європейський суд з прав людини, міжнародне гуманітарне право.

Golovach A.Y. European Court of Human Rights: history of creation and international legal formation.

The article is devoted to the analysis of the formation and development of such an international judicial institution as the European Court of Human Rights. It is indicated that the history of the creation of the European Court of Human Rights is closely connected with the adoption of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the observance of which norm had to be controlled by the jurisdictional body. It is noted that the horrors and atrocities of the Second World War led to the idea of the need to create an international system for the protection of fundamental human rights, which was to prevent their recurrence. The history of the European Court of Human Rights is closely connected with the activities of the Council of Europe, the statute of which included the protection of human rights and fundamental freedoms among the goals aimed at achieving by the activities of its bodies. It is noted that initially the idea of creating a European Court with supervisory powers in relation to human rights encountered great resistance from a number of European states, which believed that such a jurisdictional body should be created under the auspices of the United Nations. Then, inadmissibility began to be caused by an individual application that a person could file against the state, since it was seen that the newly formed judicial body would resolve interstate disputes, not individual ones.

It is indicated that although the establishment of the European Court took place in 1959, after the elections of judges, during its activity many protocols to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms were adopted (3, 5, 8-11, 14 and 14-bis, etc.), which provided for

changes in the legal status of the European Court of Human Rights. Therefore, the issue of its formation is more like a dynamic process than a fait accompli, where the transformation of the Court is influenced by many factors. One of the most significant at the moment is Russia's war against Ukraine due to the actualization of issues of the jurisdiction of the European Court and the implementation of its decisions in relation to the state that officially ceased to recognize the jurisdiction of the Court.

Key words: European law, Council of Europe, human rights, European Court of Human Rights, international humanitarian law.

Постановка проблеми. Історія створення Європейського суду з прав людини тісно пов'язана з прийняттям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція). Її розглядають продовженням Загальної декларації прав людини, яка вперше зібрала в єдиному документі на міжнародному рівні права людини, надавши їм чітких контурів [1, с. 178]. В свою чергу, розробка Конвенції привела до формування наднаціонального механізму контролю за правами людини [2, с. 117]. Міжнародна співпраця держав у галузі прав людини відбувається у формі запровадження певних стандартів (створення уніфікованих норм [3, с. 24]) щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві та в повсякденній діяльності [4].

Метою статті є визначення закономірності створення Європейського суду з прав людини та його міжнародно-правового оформлення.

Стан опрацювання проблематики. Питання становлення та еволюції Європейського суду з прав людини було предметом дослідження таких вчених як Н.О. Васюк, А.О. Кориневич, М.Г. Рожкова, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк тощо. Проте, війна росії проти України змушує даний орган трансформуватися в плані своєї юрисдикції та механізму виконання своїх рішень, що неможливо належним чином оцінити без загальної історії цього міжнародного судового органу.

Виклад основного матеріалу. Десять країн, що були членами Ради-Європи (Бельгія, Великобританія, Німеччина, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція) 4 листопада 1950 р. у Римі прийняли Конвенцію про захист прав людини і основних свобод [5]. Заради гарантування дотримання зобов'язань по Конвенції 21 січня 1959 р. був утворений Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ або Суд) для розгляду скарг щодо порушення Конвенції. Жахи і звірства Другої світової війни призвели до бурхливої діяльності, яка мала на меті запобігти повторення таких подій за допомогою міжнародної системи захисту основних прав людини.

На початку була прийнята Загальна декларація прав людини, розроблена в рамках Організації Об'єднаних Націй її Генеральною Асамблеєю в 1948 р. [6] Однією з найважливіших ініціатив у зв'язку з цим було прийняття пропозиції «Європейського руху» на «з'їзді Європи», який відбувся в Гаазі у травні 1948 р. по створенні Суду з контрольними повноваженнями за державами у сфері прав людини та її основних свобод. Ідея була схвальною, але її реалізацію відклали на невизначений час.

У лютому 1949 року був підготовлений перший проект Європейської конвенції з прав людини. Він передбачав гарантії для близько десяти прав і свобод та створення Європейського суду з прав людини. На дипломатичній конференції в Лондоні 5 травня 1949 р. був підписаний Статут Ради Європи десятьма державами. Цей міжнародний акт передбачив, що «захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод» присвячується діяльність, націлена на реалізацію цілей Ради Європи (ст. 1) [7].

Проект Конвенції був представлений «Європейським рухом» в червні 1949 р. Комітету міністрів, а потім Консультативній асамблеї, яку згодом назвали Парламентська Асамблея Ради Європи. Асамблея провела свою першу сесію в Страсбурзі з 10 серпня по 8 вересня 1949 р. Під час обговорення проекту Конвенції існувала значна опозиція з боку держав про включення до порядку денного Асамблеї захисних механізмів щодо розвитку прав людини і основних свобод, оскільки дане питання вже розглядалося в рамках ООН. Проте, питання було обговорено і, після презентації проекту «Європейського Руху», він був відправлений назад в Правовий Комітет асамблеї. Даний комітет почав з перерахування прав, які були включені до Конвенції, використовуючи для цієї мети Загальну декларацію. Він також передбачав колективну гарантію у вигляді механізму із застосуванням процедур розгляду міждержавних та індивідуальних скарг в суді, а також комісію з повноваженнями з розслідування та застосування погоджувальних процедур. Проект комітету був прийнятий, а потім, 5 листопада 1949 року, представлений Комітету міністрів. Незважаючи на заперечення з боку Асамблеї, Комітет міністрів ухвалив передати проект Комітету експертів для розгляду в повному обсязі.

Експерти (деякі з яких згодом були серед перших членів комісії і суддів ЄСПЛ) зустрілися в лютому та березні 1950 р. Між ними виникли розбіжності щодо того, як гарантовані права повинні бути сформульовані. Деякі експерти говорили про простий перелік прав у вигляді списку, інші –

про точне визначення таких прав і можливі випадки їх обмеження. Тому були підготовлені альтернативні проекти для Комітету міністрів з цього питання. Крім того, не було згоди про те, чи дійсно має бути створений ЄСПЛ. Вважалося, що це питання вимагає політичного рішення.

Розмірковуючи про створення ЄСПЛ, Комітет міністрів вирішив передати всі питання на розгляд Конференції старших посадових осіб, яка відбулася в червні 1950 року. Але на ній знову думки розділилися. Франція, Італія, Бельгія та Ірландії висловилися на користь створення Європейського суду, в той час як Нідерланди, Великобританія, Норвегія, Швеція, Греція і Туреччина були проти цієї пропозиції. Не було згоди про конкретну роль комісії. Були також питання про роль Комітету міністрів. Була пропозиція про покладення на нього повноважень щодо визначення порушень прав людини, тобто покладання на нього фактично судових функцій. У підсумку, на конференції не вдалося прийняти один проект, щоб базувався на думці більшості. Однак був досягнутий компроміс стосовно створення ЄСПЛ. Зокрема, було вказано, що його роль має бути опційною, тобто держави самі повинні визначити приймати чи не приймати юрисдикцію такого Суду.

7 серпня 1950 р. Комітет міністрів ухвалив прийняти проект з рядом змін і направити його в Асамблею на узгодження. Саме на цій стадії, було введено право на подання скарги до ЄСПЛ, згідно з яким людина може стверджувати про порушення її прав, гарантованих Конвенцією. 25 серпня Асамблея дала свій одностайний позитивний висновок на проект. Для того, щоб не затримувати питання, Комітет міністрів вирішив передати пропозиції Асамблеї для редагування проекту назад в комітет експертів, щоб текст Конвенції, прийнятої Комітетом Міністрів 7 серпня був відкритий для підписання.

Таким чином, 4 листопада 1950 року в Римі, і незабаром потім в Парижі, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була підписана всіма державами-членами Ради Європи. Конвенція набула чинності 3 вересня 1953 року, внаслідок її ратифікації десятою державою – Люксембургом. Перші вибори суддів Європейського суду проводилися 21 січня 1959 після того, число держав, які визнали юрисдикцію Європейського суду з прав людини, зросло до восьми. Подібна вимога була передбачена в Конвенції. Перше судове рішення по суті, де відбулося тлумачення норм міжнародного права у сфері прав людини ЄСПЛ виніс 1961 р. («Lawless v. Ireland») [8]. Але на цьому формування Суду не було завершено.

За час діяльності ЄСПЛ було прийнято багато протоколів до Конвенції (3, 5, 8-11, 14 і 14-біс тощо), які передбачали зміни його правового статусу. Протокол до Конвенції – це документ, який доповнює початковий текст Конвенції одним чи декількома правами, або ж вносить зміни в її певні положення. Протоколи, якими передбачаються додаткові права, є обов'язковими лише для тих держав, які їх підписали й ратифікували. Протокол не має обов'язкової сили для держави, яка його підписала, але не ратифікувала. Щоб протокол, який стосується статусу ЄСПЛ вступив у силу необхідно його ратифікації всіма державами-учасницями Конвенції. Через це, нерідко проходило кілька років, перш ніж зміни, які стосувалися діяльності ЄСПЛ. набрали чинності. Винятком із загального правила був Протокол № 9, який стосується права індивідуального заявника подати скаргу до ЄСПЛ. Хоча цей протокол змінив процедуру, а не доповнив список основних прав, він вступив в силу після закінчення десяти ратифікаційних грамот [9]. Протокол № 11 мав особливу важливість в тому, що він ввів єдиний постійно діючий Суд з обов'язковою юрисдикцією [10]. Нарешті, протокол № 2, починаючи з 1963 року, дозволив Європейському суду з прав людини надавати консультативні висновки [11].

Читаючи перелік прав, викладених у Конвенції, можна побачити, що вона містить те, що часто вважається основними правами людини на міжнародній арені. Інновацією Конвенції було створення механізму для колективного здійснення гарантій, які дані права і свободи роблять реальними, а не декларативними. Або одна держава може порушити справу про порушення прав чи свобод іншою державою-учасницею Конвенції, або (і тут було ще більше інновацій) окрема особа може подати скаргу, стверджуючи, що вона стала жертвою порушень. Цікаво, але автори Конвенції надавали особливе значення першій з цих альтернатив, однак, як виявилося, число міждержавних випадків, коли одна держава звертається до Суду на іншу, виявилося незначним. Індивідуальні заяви виявилися основою діяльності Страсбурзького Суду та розвитку його практики в сфері прав людини. Притому, що був значний опір з боку тих, хто не бачив доцільності чи необхідності в праві на індивідуальну скаргу. Статутом Ради Європи не передбачалося, що ратифікація Конвенції є необхідною умовою для членства в ній. Проте, спочатку Парламентська Асамблея в своїй думці, поданій Комітету Міністрів, а потім, в 1977 році, сам Комітет послався на те, що кандидат до Ради Європи повинен спочатку підписати Конвенцію, а потім висунули ще додаткову вимогу – визнати право на подачу індивідуальної скарги і обов'язкову юрисдикцію Європейського суду.

Діяльність ЄСПЛ до 1998 року здійснювалася паралельно з іншими установами, які несли відповідальність за забезпечення дотримання зобов'язань, взятих на себе державами, які ратифікували Конвенцію: Європейською комісією з прав людини (далі Комісія) та Комітетом міністрів Ради Європи. Питання, які породили суперечності та критику, пролягали у тому, що з перших днів своєї діяльності Суд постановив,

що він може дати свій висновок з питання, чи є скарга прийнятною. Проте, могла виникнути ситуація, коли деякі скарги Європейський суд оголошував неприйнятними, але вони були оголошені допустимими Комісією. Зрозуміло, що такі рішення Суду у членів Комісії захвату не викликали. Після 1998 р. Європейський суд фундаментально змінив свою діяльність за Протоколом №11 Конвенції. Існуюча Комісія і Суд, що діяли «неповний робочий день», були замінені однією установою – Європейським судом з прав людини, який функціонує тепер на постійній основі. До кінця 80-х рр. окреслилася тенденція зростання робочої завантаженості Європейського суду, в такій же ситуації опинилася і Європейська Комісія. Було очевидно, що система механізму потребує реформування і перезавантаження. У зв'язку з цим указані дві міжнародні інституції об'єднали в одну. Система факультативних заяв державами про прийняття права на подачу індивідуальної скарги і юрисдикції Суду, була скасована. Відтепер ратифікація Конвенції будь-якою державою означала, що скарга на порушення Конвенції може бути подана проти неї однією приватною особою і що Суд має право приймати рішення, у цій справі. Комітет міністрів зберіг свою функцію з нагляду за виконанням рішень Суду, його повноваження по визначенню компенсації були скасовані. Всі майбутні рішення по суті повинні прийматися Судом.

Протокол №11 був об'єктом гострих суперечок. Про це свідчить той факт, що конкретні пропозиції щодо реформи були представлені на Колоквіумі, який відбувся в Швейцарії в березні 1986 р., але текст Протоколу був відкритий для підписання тільки з травня 1994 р. і не вступив у силу до ратифікації всіма Сторонами Конвенції в 1998 році. Протокол №11, який створив новий Суд, був націлений на прискорення розгляду справ. Його зміни виявилися своєчасними та актуальними, але незабаром виявилося що цього недостатньо в умовах збільшення кількості скарг. Кількість нерозглянутих справ збільшилася в десять разів протягом перших десяти років після створення нового Суду. Зростання ролі Суду було швидким, але воно не йшло в ногу з його навантаженням.

У травні 2004 року був прийнятий і відкритий для підписання протокол №14. Його основний зміст було направлено на зміну порядку розгляду справ. Так, Протокол надав одноосібно суддям (замість трьох суддів, як і раніше), оголошувати неприйнятними скарги, Комітетам з трьох суддів (замість семи суддів) оголосити прийнятним і винести рішення в тих випадках, які можуть бути легко вирішені на основі усталеної практики (прецедентне право), зокрема, по повторюваним справах. Протокол №14 передбачав ряд інших нововведень: нові критерії прийнятності скарг (істотність шкоди), збільшення терміну повноважень суддів до 9 років, можливість виносити Судом постанови з питань про порушення державою-відповідачем зобов'язання з виконання постанови, право Суду давати тлумачення, винесеної постанови тощо. 24 червня 2013 року було прийнято і відкрито для підписання Протокол №15 до Конвенції, який скоротив термін з шести до чотирьох місяців, протягом якого скарга може бути подана до Суду, а також вніс зміни до критерію «значної шкоди» тощо [12]. Указаний Протокол №15 був ратифікований Україною 5 жовтня 2017 р. 2 жовтня 2013 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Протокол №16 до Конвенції. Цей новий протокол дозволив вищим судовим органам будь-якої держави-учасниці просити Європейський суд винести консультативний висновок з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених у Конвенції або протоколах до неї [13]. Україна даний Протокол ратифікувала, але із заявою. Зокрема, ратифікаційний законом було вказано, що «відповідно до статті 10 Протоколу №16 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод Україна заявляє, що найвищим судом, визначеним для цілей пункту 1 статті 1 цього Протоколу, є Верховний Суд» [14].

Одним із найбільших викликів для Суду стала війна росії проти України, адже **в** «жодному з попередніх конфліктів, які розглядалися Судом, не було настільки одностайного засудження з боку міжнародної спільноти кричущої зневаги держави-відповідача до засад міжнародного правопорядку, встановленого після Другої світової війни, а також настільки чітких заходів, вжитих Радою Європи для санкціонування неповаги цієї держави до основоположних цінностей Ради Європи» [15]. Постає важливе практичне питання щодо меж юрисдикції Суду. З моменту широкомасштабного вторгнення росії до України першу викинули з числа членів-Ради Європи, про що 15 березня 2022 року було винесено рішення Комітетом міністрів. Офіційно членство росії в складі Ради Європи припинилося 16 березня 2022 р., а відтак на неї перестала поширюватися юрисдикція ЄСПЛ. Але за всі порушення Конвенції, які вчинила росія до її денонсації та на протязі 6-ми місячного строку (ст. 58 Конвенції) вона несе юридичну відповідальність, тобто до 16 вересня 2022 р. Незважаючи на відмову росії від виконання рішення ЄСПЛ, його можна реалізувати за рахунок заморожених активів росії, що перебувають у Європі, як тільки буде розроблений відповідний міжнародний механізм виконання рішень ЄСПЛ щодо держав, стосовно яких Суд втратив юрисдикцію. Крім того, рішення ЄСПЛ проти росії може стати вагомим підґрунтям рішень майбутніх міжнародних трибуналів, що будуть розслідувати військові злочини та звірства росії на території України, юрисдикція яких буде універсальною.

Висновки. Таким чином, історія становлення та еволюції Європейського суду з прав людини показує, що дана міжнародна судова інституція пройшла нелегкий шлях на етапі свого форму-

вання та подальшого розвитку як контрольного механізму Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Через зростання навантаження суд змушений був модифікувати не тільки свій правовий статус, але й порядок діяльності, щоб захист, який він надає заявникам був справді ефективним. Виклики, зумовлені війною в Європі, яку розпочала росія через свої імперські амбіції, змусили ЄСПЛ по-новому подивитися на механізм виконання своїх рішень щодо колишніх членів Ради Європи, які свідомо та цинічно ігнорують його реалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кориневич А.О. Імплементація стандартів загальної декларації прав людини у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 83 (Ч. II). С. 178-182.
2. Васюк Н.О., Рожкова М.Г. Конвенція про захист прав людини та основних свобод як обов'язковий міжнародний договір про систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини. *Інвестиції: практика та досвід.* 2013. № 13. С. 117-119.
3. Фединяк Г., Фединяк Л. Міжнародне приватне право: підручник. 5-те вид., переробл. і допов. Київ: Атіка, 2012. 532 с.
4. Роль ЄСПЛ у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні. URL: http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-espl-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta-efektivnogo-mehanizmu-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini.html (дата звернення: 23.04.2026).
5. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_004 (дата звернення: 23.04.2026).
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_015 (дата звернення: 23.04.2026).
7. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 23.04.2026).
8. Case of Lowless v. Ireland №3 (Apllication 332/57). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57518%22]} (дата звернення: 23.04.2026).
9. Протокол №9 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 6 листопада 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_170 (дата звернення: 23.04.2026).
10. Протокол №11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини від 11 травня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_536 (дата звернення: 23.04.2026).
11. Протокол №2 про надання Європейському суду з прав людини повноважень робити консультативні висновки від 6 травня 1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_854 (дата звернення: 23.04.2026).
12. Протокол №15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 24 червня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-13#n2 (дата звернення: 23.04.2026).
13. Протокол №16 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 2 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13#n3 (дата звернення: 23.04.2026).
14. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 05.10.2017 № 2156-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 401.
15. Історичне рішення: ЄСПЛ визнав системні та масові порушення прав людини росією на окупованих територіях України. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/istoricne-risenna-espl-viznav-sistemni-ta-masovi-porusenna-prav-ludini-vcineni-rosieu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini (дата звернення: 23.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Головач А.Й., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1:341.3
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.54

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МАНДАТІВ ООН ТА НАТО У ВРЕГУЛЮВАННІ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Голопапа В.І.,
аспірант Державного податкового університету,
Навчально-науковий інститут права,
кафедра міжнародного права та права Європейського Союзу
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0008-6020-1767

Голопапа В.І. Порівняльно-правовий аналіз мандатів ООН та НАТО у врегулюванні сучасних збройних конфліктів від теорії до практики.

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз мандатів Організації Об'єднаних Націй і НАТО у врегулюванні сучасних збройних конфліктів. Дослідження зосереджене на зіставленні нормативної основи, процедур ухвалення рішень, меж застосування сили та інституційної логіки реагування цих організацій. Показано, що мандат ООН ґрунтується на універсальній моделі колективної безпеки, у межах якої Рада Безпеки наділена головною відповідальністю за підтримання міжнародного миру та безпеки, а правовий механізм охоплює як мирне врегулювання спорів, так і санкційні та примусові заходи. Окремо проаналізовано миротворчість ООН як особливий режим міжнародної практики, що спирається на згоду сторін, неупередженість і обмежене застосування сили та не збігається з логікою peace enforcement. Доведено, що мандат НАТО має іншу правову природу: він випливає з Північноатлантичного договору, формується навколо колективної оборони, консультаційного механізму статті 4 і режиму колективної самооборони за статтею 5, а в сучасних умовах доповнюється ширшим блоком crisis management. Обґрунтовано, що така еволюція не перетворює Альянс на універсальний механізм підтримання миру, а лише розширює його функціональні можливості в межах договірної системи безпеки. На матеріалі Косова, Лівії, Афганістану та України показано, що універсальна легітимність ООН не гарантує оперативної дієздатності, тоді як вища спроможність НАТО до швидкого реагування не супроводжується аналогічним рівнем універсальної міжнародно-правової легітимації. Встановлено, що принципова різниця між мандатами ООН і НАТО полягає у відмінності між універсальною статутною моделлю колективної безпеки та регіональною договірною моделлю колективної оборони. Зроблено висновок, що співвідношення цих мандатів доцільно описувати не через категорію конкуренції, а через концепт обмеженої комплементарності, за якої кожна організація покриває ті функції, які інша не може повноцінно реалізувати самостійно в межах свого правового режиму. Такий підхід дає змогу точніше пояснити не лише нормативну різницю між ООН і НАТО, а й структурні межі їхньої ефективності у конфліктах різного типу.

Ключові слова: ООН, НАТО, мандат, колективна безпека, колективна оборона, Рада Безпеки ООН, стаття 4, стаття 5, crisis management, збройний конфлікт.

Golopapa V.I. Comparative legal analysis of UN and NATO mandates in the settlement of contemporary armed conflicts: from theory to practice.

The article presents a comparative legal analysis of the mandates of the United Nations and NATO in the settlement of contemporary armed conflicts. It compares their normative foundations, decision-making procedures, limits on the use of force, and institutional logic of response. The study argues that the UN mandate is rooted in a universal model of collective security in which the Security Council bears primary responsibility for the maintenance of international peace and security, while the legal framework combines peaceful settlement of disputes with sanctions and coercive measures. Special attention is paid to UN peacekeeping as a distinct operational regime based on the consent of the parties, impartiality, and limited use of force, which must be distinguished from peace enforcement. NATO's mandate is shown to have a different legal nature: it derives from the North Atlantic Treaty, is structured around collective defence, the consultation mechanism of Article 4, and collective self-defence under Article 5, and in current conditions is supplemented by a broader crisis management dimension. This evolution does not transform NATO into a universal peace-maintenance mechanism; rather, it expands its functional capacity within a treaty-based security framework. Drawing on the cases of Kosovo, Libya, Afghanistan and Ukraine, the article shows that the universal legitimacy of

the UN does not automatically ensure operational effectiveness, while NATO's greater capacity for rapid response is not matched by the same level of universal international legal legitimacy. It also demonstrates that differences in legal design shape different balances between legitimacy, procedural restraint, and operational flexibility in conflict management today. The analysis concludes that the fundamental distinction between the UN and NATO mandates lies in the difference between a universal charter-based model of collective security and a regional treaty-based model of collective defence. Their relationship should therefore be described not as competition, but as limited complementarity.

Key words: United Nations, NATO, mandate, collective security, collective defence, UN Security Council, Article 4, Article 5, crisis management, armed conflict.

Постановка проблеми. Порівняння мандатів ООН і НАТО стало принциповим тому, що ці організації виходять із різних правових моделей реагування на збройний конфлікт. Статут ООН покладає на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, поєднуючи вимогу мирного вирішення спорів, заборону сили та можливість примусових заходів у разі загрози миру або акту агресії [2, с. 1–2, 4–6]. Північноатлантичний договір, навпаки, закріплює союз колективної оборони, де поряд із консультаціями за статтею 4 центральне місце посідає стаття 5, пов'язана з правом індивідуальної та колективної самооборони за статтею 51 Статуту ООН [1, с. 2–3]. Уже на рівні цих джерел ООН постає як універсальний механізм безпеки, тоді як НАТО – як договірно організована союзницька відповідь на загрозу. Сучасна практика лише посилила цю відмінність. Strategic Concept 2022 фіксує, що НАТО бачить себе не тільки в категоріях колективної оборони, а й через crisis prevention and management та cooperative security [10, с. 2–4]. Документ про crisis management прямо показує, що натівське реагування давно виходить за межі вузького сценарію статті 5 [7, с. 1–4]. Війна проти України робить цю проблему особливо гострою: НАТО підтримує право України на самооборону й координує допомогу союзників, але така підтримка не переходить автоматично в режим колективної оборони [12, с. 1–2]. Одночасно ОСНА фіксує затяжну protection crisis, що охоплює мільйони цивільних [18, с. 1–2]. За цих умов питання про межі мандата, легітимність дії та співвідношення універсальних і регіональних механізмів безпеки має безпосередньо практичне значення.

Метою дослідження є порівняльно-правовий аналіз мандатів ООН і НАТО у врегулюванні сучасних збройних конфліктів через зіставлення їхньої нормативної основи, процедур ухвалення рішень, меж застосування сили та інституційної логіки практичного реагування. У межах цієї мети необхідно з'ясувати, як співвідносяться універсальна відповідальність Ради Безпеки ООН, консультаційний механізм НАТО, союзницька колективна оборона та ширше кризове реагування Альянсу [2, с. 1–2; 1, с. 2–3; 16, с. 1–3; 16, с. 1–5].

Стан опрацювання проблематики. Поданий корпус джерел висвітлює проблему нерівномірно, і ця нерівномірність є показовою. Документи ООН концентруються на межах дозволеного: Статут визначає цілі, принципи й компетенцію Ради Безпеки, а матеріали про peacekeeping уточнюють, що миротворчість не є enforcement tool і ґрунтується на згоді сторін, неупередженості та обмеженому застосуванні сили [2, с. 1–2; 13, с. 2–5]. У цьому масиві ООН постає насамперед як носій універсального нормативного порядку, для якого юридична стриманість є частиною самого мандата. Матеріали НАТО, навпаки, описують мандат через функціональність і процедуру. Договір задає базову рамку, документи про Article 4 і Article 5 деталізують консультацію, консенсус і гнучкий характер союзницької допомоги, а Strategic Concept і crisis management показують еволюцію від вузького оборонного союзу до ширшої системи безпекового реагування [16, с. 1–4; 16, с. 1–6; 10, с. 2–4; 7, с. 1–6]. Саме тут і виникає головна дослідницька ніша статті. У джерелах ООН миротворчість чітко відмежована від peace enforcement, тоді як у документах НАТО crisis management охоплює і peacekeeping, і peace enforcement, і humanitarian operations [13, с. 4–5; 7, с. 4–5]. Це розходження показує різні правові оптики: ООН описує безпеку від меж універсальної легітимності, НАТО – від здатності союзу діяти в різних сценаріях. Прикріплені джерела дають добру основу для реконструкції мандатів, але слабше відбивають зовнішню доктринальну дискусію.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова природа мандата ООН випливає з самої логіки Статуту: Організація створена для підтримання міжнародного миру та безпеки, запобігання загрозам миру, припинення актів агресії та вирішення спорів мирними засобами відповідно до міжнародного права [2, с. 1]. Водночас цей мандат від початку обмежений принципами суверенної рівності держав, забороною сили та загальним правилом невтручання, яке, однак, не поширюється на примусові заходи за главою VII [2, с. 2]. Юридичний центр мандата зосереджений у Раді Безпеки: саме на неї покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, а її рішення члени ООН зобов'язані виконувати [2, с. 4]. Через це універсальний характер Організації не означає рівномірного розподілу повноважень між усіма органами; реальна здатність переводити загальні цілі у юридично обов'язкові механізми належить насамперед Раді Безпеки.

Глава VI Статуту формує первинний, несиловий рівень мандата. Сторони спору, продовження якого може загрожувати миру, повинні передусім вдаватися до переговорів, посередництва, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або інших мирних засобів, а Рада Безпеки може розслідувати ситуацію та рекомендувати належні процедури врегулювання [3, с. 1–3]. Глава VII змінює правовий режим: Рада Безпеки уповноважена визначати наявність загрози миру, порушення миру або акту агресії, застосовувати несилові заходи, а за їх недостатності – санкціонувати дії із використанням збройної сили [4, с. 1–3]. Отже, мандат ООН має не одновимірний, а градуйований характер: від координації мирного врегулювання до примусу, легітимованого через спеціальну інституційну процедуру.

Глава VIII показує, що Статут не заперечує участі регіональних механізмів у підтриманні миру та безпеки. Регіональні угоди або органи допускаються за умови, що їхня діяльність узгоджується з цілями та принципами ООН, а локальні спори мають, наскільки це можливо, врегульовуватися саме на цьому рівні ще до передачі питання Раді Безпеки [5, с. 1–2]. Проте це не означає втрати універсального контролю: примусові дії в межах регіональних механізмів не можуть здійснюватися без санкції Ради Безпеки [5, с. 2]. Саме тому мандат ООН слід розуміти як ієрархічно організовану конструкцію, у якій універсальна інституція не усуває регіональний рівень, але зберігає вирішальне слово там, де йдеться про застосування примусу.

Особливе місце в цій системі посідає миротворчість. Документ «Principles of peacekeeping» визначає три принципи, що відмежовують миротворчі операції ООН від інших форм реагування: згода сторін, неупередженість і незастосування сили, окрім самооборони та захисту мандата [13, с. 2–4]. Миротворча місія не повинна ставати стороною конфлікту, а неупередженість у цьому контексті не означає нейтральності або пасивності [13, с. 3]. ООН також прямо розмежовує robust peacekeeping і peace enforcement: перше допускає тактичне використання сили за згоди приймаючої держави або основних сторін, друге такої згоди не потребує і пов'язане з примусовою логікою глави VII [13, с. 4–5]. Це розмежування має ключове значення, бо показує: навіть у межах одного мандата ООН різні режими дії мають різні правові передумови та межі.

У підсумку мандат ООН у врегулюванні збройних конфліктів постає як багаторівнева правова модель, у якій поєднано універсальну легітимність, інституційну концентрацію примусових повноважень, пріоритет мирного врегулювання та окремий операційний режим миротворчості. Його сила полягає в тому, що жоден із цих елементів не існує поза Статутом або всупереч йому. Його межа полягає в іншому: перехід від норми до дієвого механізму завжди залежить від процедурної та політичної спроможності Ради Безпеки, а у випадку миротворчих операцій – ще й від збереження згоди сторін та нормативної неупередженості місії [2, с. 4; 13, с. 2–5].

Нормативно-правова природа мандата НАТО випливає з Північноатлантичного договору як акта договірної, а не універсальної безпеки. Уже преамбула і стаття 1 пов'язують союз із цілями та принципами Статуту ООН, а отже – з обов'язком мирного вирішення спорів і з забороною сили поза межами, сумісними з міжнародним правом. Стаття 7 фіксує вирішальне застереження: Договір не зачіпає прав і обов'язків сторін як членів ООН і не усуває головної відповідальності Ради Безпеки за підтримання міжнародного миру та безпеки. Через це НАТО не можна тлумачити як паралельний універсальний центр примусу. Його мандат від початку є регіональним, інтердержавним і прив'язаним до конкретних договірних цілей, хоча саме ця вузькість робить його політично та військово більш оперативним, ніж універсальні механізми [1, с. 1–3].

Осереддям мандата залишається стаття 5, однак її зміст не зводиться до автоматичної військової реакції всіх союзників. Договір вимагає допомоги державі, що зазнала нападу, але залишає кожній стороні право визначати, які саме дії вона вважає необхідними, включаючи застосування збройної сили. Така конструкція поєднує юридичну солідарність із політичною гнучкістю. Офіційне тлумачення НАТО прямо пов'язує статтю 5 зі статтею 51 Статуту ООН і підкреслює, що допомога може мати як військову, так і невійськову форму, а її реалізація залежить також від конституційних процедур держав-членів. Це важливо, бо демонструє: стаття 5 створює не автоматизм, а зобов'язання взаємної підтримки в межах права на колективну самооборону. Показово й інше: стаття 6 обмежує простір дії цього механізму, а повідомлення Раді Безпеки та припинення заходів після її втручання ще раз вбудовують натівську оборону в ширшу систему Статуту ООН [1, с. 2–3; 6, с. 1–6].

Не менш суттєвим елементом мандата є стаття 4, яка робить НАТО не тільки оборонним союзом, а й постійною консультаційною структурою. Альянс окремо підкреслює, що всі його рішення ухвалюються консенсусом, а консультація є серцевиною політичного виміру організації. Стаття 4 дозволяє винести на рівень Північноатлантичної ради питання, коли під загрозою перебувають територіальна цілісність, політична незалежність або безпека держави-члена. У цьому сенсі мандат НАТО починає діяти ще до стадії збройного нападу: він передбачає механізм раннього узгодження, попередження та політичного сигналу. Водночас сам Альянс чітко розмежовує статті 4 і 5: консуль-

тації не є обов'язковою передумовою колективної оборони і самі по собі не означають переходу до неї. Така конструкція показує, що юридична природа НАТО поєднує оборонне зобов'язання з процедурою постійного міждержавного погодження, а не з наддержавним наказовим центром [1, с. 2–3; 16, с. 1–4].

Сучасна еволюція НАТО доповнила цю договірну основу ширшим блоком кризового реагування. Стратегічна концепція 2022 року визначає три ключові завдання Альянсу – стримування і оборону, запобігання кризам та управління ними, а також кооперативну безпеку, зберігаючи при цьому тезу про оборонний характер організації. Матеріали НАТО про crisis management розкривають цю зміну ще конкретніше: кризові операції можуть включати військові й невійськові засоби, здійснюються case-by-case та за консенсусом, а військова сила розглядається лише як один із елементів ширшого політичного й цивільного підходу. Саме тут проявляється ключова особливість натівського мандата: функціонально він вийшов за межі вузької територіальної оборони, але юридично не перетворився на універсальний мандат підтримання миру. Матеріали Альянсу прямо вказують, що такі дії можуть здійснюватися на підтримку мандата ООН чи ОБСЄ або на запрошення суверенного уряду. Отже, нормативно-правова природа мандата НАТО складається з трьох взаємопов'язаних рівнів – колективної оборони, консультаційного механізму і кризового реагування. Їх поєднання пояснює, чому НАТО здатне діяти швидше й жорсткіше, ніж універсальні структури, але водночас не має тієї універсальної легітимації, яка властива ООН [10, с. 2–8; 7, с. 1–7].

Порівняльно-правовий аналіз мандатів ООН і НАТО доцільно будувати не за принципом простого переліку відмінностей, а за логікою функціонально значущих критеріїв, кожен із яких виявляє різну правову оптику цих двох організацій. Разом вони складають структурну асиметрію, яка безпосередньо впливає на здатність обох систем реагувати на сучасні збройні конфлікти (Таблиця 1).

Таблиця 1. Порівняльно-правові критерії мандатів ООН і НАТО

Критерій	ООН	НАТО
Джерело мандата	Статут ООН (193 держави)	Вашингтонський договір (32 держави)
Характер легітимності	Універсальна	Регіональна / договірна
Суб'єктний склад	Всі члени ООН	Виключно члени Альянсу
Межі застосування сили	За рішенням РБ (гл. VII) або ст. 51	Колективна самооборона (ст. 5); crisis management з мандатом ООН
Характер рішень	Резолюції РБ гл. VII – обов'язкові для всіх	Консенсусні рішення – обов'язкові лише для членів
Ризик блокування	Право вето 5 постійних членів	Консенсус 32 членів (без вето)
Механізм відповідальності	Інституційний (РБ, МС ООН, МКС)	Децентралізований (відповідальність держав-членів)
Оперативна гнучкість	Обмежена – складне прийняття рішень	Вища – рішення у колі союзників
Правова основа поза базовим мандатом	Глава VIII (регіональні угоди)	Crisis management – функціональна, без самостійної нормативної бази

Перший і найбільш фундаментальний критерій – джерело мандата. Мандат ООН є похідним від Статуту, ратифікованого 193 державами, що надає йому характеру universal normative framework. Мандат НАТО випливає з договірного права, дію якого визначає консенсус 32 союзників. Це не просто різниця в масштабі: universal legitimacy ООН означає, що її рішення за главою VII в принципі обов'язкові для всіх членів Організації, тоді як рішення Північноатлантичної ради – лише для держав Альянсу і тільки у тій мірі, що відповідає їхнім конституційним процедурам [6, с. 3–4]. Вже на рівні джерела виникає асиметрія між universal obligation і treaty-based solidarity.

Другий критерій – межі дозволеного застосування сили. Глава VII Статуту ООН допускає примус виключно за рішенням Ради Безпеки, яке перетворює воєнну дію в легітимну міжнародно-правову практику [4, с. 1–3]. НАТО може застосовувати силу в режимі колективної самооборони за статтею 51 Статуту ООН без окремого рішення РБ – але лише у відповідь на збройний напад на когось із союзників. За межами цього сценарію будь-яке застосування сили потребує або мандата ООН, або запрошення суверенного уряду [7, с. 4–5]. Практика Косово 1999 наочно показала: відсутність мандата ООН переводить натівські дії в правово спірну зону, навіть якщо вони визнаються морально виправданими [17].

Третій критерій – характер рішень та їх обов'язковість. Резолюції РБ, ухвалені на підставі глави VII, є юридично обов'язковими для всіх держав – членів ООН. Рішення Північноатлантичної ради, навпаки, досягаються консенсусом і породжують внутрішньосоюзницькі зобов'язання, а не зовніш-

ньо обов'язкові приписи. Це визначає кардинально різну логіку виконання: ООН може вимагати від третіх держав дотримання санкцій – НАТО такого механізму щодо нечленів не має [2, с. 4–5].

Четвертий критерій – процедурні обмеження та ризик блокування. Право вето постійних членів РБ ООН перетворює Раду Безпеки на механізм, надзвичайно чутливий до геополітичних інтересів великих держав. НАТО позбавлене права вето, але вимога консенсусу по-своєму обмежує швидкість реагування. Водночас альянсовий консенсус між союзниками зі спільними цінностями досягається значно швидше, ніж у РБ ООН [16, с. 2–3].

П'ятий критерій – механізми відповідальності. ООН має розгалужену систему звітності: місії звітують перед Секретаріатом і Радою Безпеки, а МС ООН і МКС є зовнішніми інституційними стримувачами. Для НАТО підзвітність принципово децентралізована: Альянс не є суб'єктом міжнародного кримінального права, і відповідальність за конкретні операції практично завжди переноситься на держави-члени [13, с. 2].

Наведені критерії демонструють, що ООН і НАТО – це не два варіанти одного інструменту, а два принципово різних підходи до організації безпеки: перший ґрунтується на універсальній нормативності, другий – на договірній солідарності. Розуміння цього розрізнення є необхідною умовою коректного тлумачення практики обох організацій у конкретних конфліктах.

Практика реалізації мандатів у сучасних конфліктах: від теорії до практики. Теоретичні відмінності мандатів ООН і НАТО набувають практичного виміру лише в конкретних конфліктах. Три кейси – Косово (1999), Лівія (2011) і Україна (з 2022 року) – демонструють усю різноманітність правових ситуацій, що виникають на перетині цих двох мандатів, і жоден із них не є простою ілюстрацією норми (Рисунок 1).

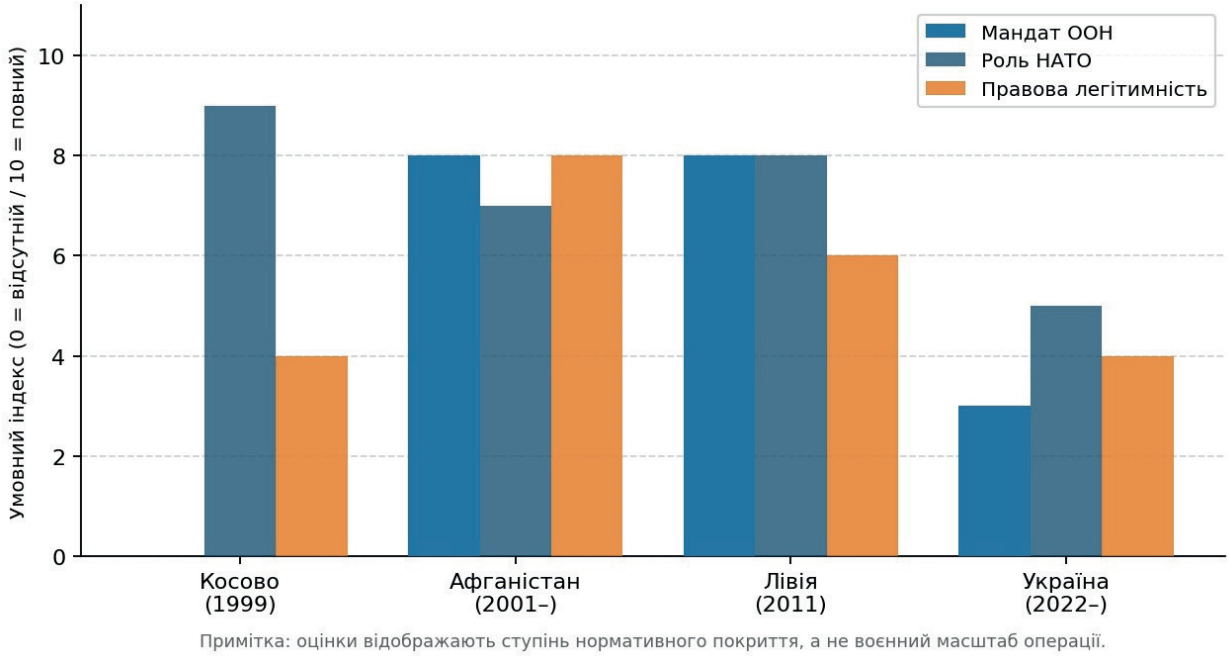

Рисунок 1. Профіль мандатів ООН і НАТО у 4-х конфліктах
(якісна оцінка за нормативно-правовими критеріями)

Косово 1999 – архетиповий приклад натівського втручання без мандата ООН. Росія і Китай заблокували ухвалення резолюції в Раді Безпеки, і НАТО провело 78-денну повітряну кампанію проти Союзної Республіки Югославія, посилаючись на гуманітарну катастрофу та систематичні порушення прав людини. Незалежна комісія з Косово пізніше сформулювала знаковий висновок: операція була «незаконною, але легітимною» [4]. Це формулювання безпосередньо вказує на розрив між правовою формою і моральним змістом: дія НАТО порушувала букву міжнародного права, але відповідала його духу в умовах інституційного паралічу. Показово, що після завершення кампанії НАТО все одно отримало ретроспективне нормативне прикриття: Резолюція РБ ООН 1244 (1999) передала адміністрування Косово під егіду ООН, а безпеку – під KFOR [14]. Цей кейс довів: навіть діючи поза мандатом ООН, НАТО практично не може обійтися без повернення до онівської легітимності.

Лівія 2011 демонструє протилежний сценарій – НАТО як виконавець мандата ООН. Резолюція РБ 1973 (2011) санкціонувала no-fly zone та «всі необхідні заходи» для захисту цивільного населення. НАТО прийняло командування операцією і фактично перетворило гуманітарний мандат на кампанію зміни режиму [15]. Ця трансформація викликала гостру критику з боку Росії та Китаю, які кваліфікували її як перевищення мандата [11, с. 5–6]. Лівія оголила структурне протиріччя: ООН надає мандат, НАТО його реалізує, але тлумачення меж залишається у руках того, хто проводить операцію.

Україна з 2022 року – принципово новий тип конфлікту з точки зору мандатів. Повномасштабне вторгнення Росії, постійного члена РБ ООН, унеможливило прийняття будь-яких виконавчих рішень Ради Безпеки [2, с. 4–5]. Механізм «Єднання заради миру» дозволив скликати Надзвичайну спеціальну сесію Генеральної Асамблеї, яка засудила агресію, – однак ці резолюції позбавлені обов'язкової сили. НАТО не задіяло статтю 5, оскільки жодна держава-член не є прямим об'єктом нападу, але підтримує Україну через широкий спектр засобів – від передачі зброї до розвідувального співробітництва – у рамках права на колективну самооборону [12, с. 1–2; 6, с. 4–5]. ОСНА фіксує критичну гуманітарну ситуацію, що охоплює мільйони внутрішньо переміщених осіб [18, с. 1–2], проте ані ООН, ані НАТО не мають правового інструменту для примусового забезпечення захисту цивільних там, де держава-агресор є постійним членом РБ. Цей кейс виявляє системний збій у логіці мандатів: право є, але механізм примусу заблокований у самому його джерелі.

Три кейси разом ілюструють не хаотичність міжнародної системи, а її внутрішню логіку: правова легітимність і оперативна ефективність рухаються в протилежних напрямках залежно від того, яка з організацій бере на себе відповідальність за реагування і чи існує для цього достатня нормативна основа.

Проблеми координації та межі ефективності універсальних і регіональних механізмів безпеки. Практика розглянутих конфліктів виявляє не випадкові збої в роботі системи, а її структурні обмеження. Блокування Ради Безпеки ООН – найбільш очевидне з них. Право вето не є конституційним дефектом, вмонтованим із необережності: воно відображало реальний баланс сил 1945 року – без участі великих держав система колективної безпеки не могла б функціонувати взагалі. Проте в умовах, коли одна із цих держав сама здійснює агресію, механізм перетворюється на самоблокування [2, с. 4–5]. Статистика використання права вето постійними членами РБ ООН у 2000–2024 роках унаочнює, що ця проблема є системною, а не ситуативною (Рисунок 2).

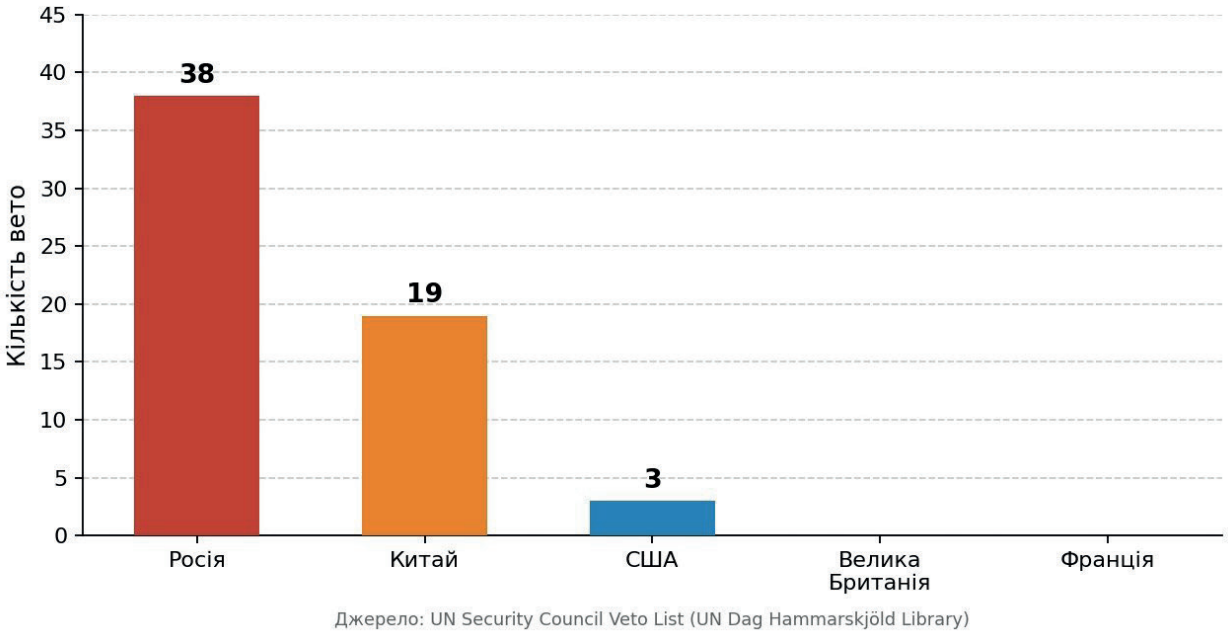

Рисунок 2. Кількість вето постійних членів РБ ООН (2000-2024)

Межі мандата НАТО мають інший характер. Альянс ефективніший у реагуванні, ніж ООН, – але ця ефективність функціонально обмежена: НАТО не має повноважень нав'язувати рішення третім державам, не є суб'єктом міжнародно-правової відповідальності в розумінні Статуту ООН і не має механізму примусового виконання санкцій щодо нечленів. Більш того, розширення функцій НАТО через crisis management, зафіксоване Стратегічною концепцією 2022 року, досі не набуло

чіткого самостійного нормативного закріплення: документи НАТО прямо визнають, що ці операції здійснюються або на підтримку мандата ООН чи ОБСЄ, або на запрошення суверенного уряду [7, с. 4–6]. Відсутність самостійної правової бази для автономних дій НАТО поза статтею 5 – не технічна прогалина, а принципове обмеження, яке відображає різницю між регіональним союзом і системою загальної колективної безпеки.

Координація між ООН і НАТО на практиці означає не злагоджену взаємодію рівноправних систем, а ситуативне поєднання різних правових режимів. В Афганістані НАТО діяло в рамках мандата ООН через ISAF, але операція поступово відходила від гуманітарної логіки в бік контртерористичної кампанії, для якої мандат ООН надавав лише загальну нормативну ширму [8]. У Лівії операція вийшла за межі санкціонованого РБ. В Україні ці дві системи взагалі діють у паралельних юридичних площинах, не перетинаючись у жодній точці примусового реагування.

Розрив між правовою легітимністю та фактичною спроможністю – мабуть, найглибша проблема. ООН має універсальну легітимність, але вразливий механізм прийняття рішень. НАТО має оперативну спроможність, але обмежену легітимність за межами власних членів. Жодна з цих організацій не покриває весь спектр потреб сучасного безпекового середовища. Це не означає, що система зламана остаточно: Генеральна Асамблея ООН, ОБСЄ, регіональні організації та двосторонні угоди можуть частково компенсувати блокування РБ. Але саме слово «компенсувати» найточніше характеризує стан речей – мова йде не про ефективну архітектуру, а про набір обхідних рішень для подолання структурних обмежень [10, с. 2–4; 13, с. 2–4].

У зв'язку з цим поняття «конкуренції» між ООН і НАТО виявляється оманливим. Ці організації не конкурують за одні й ті самі функції – вони вирішують різні завдання з різною правовою базою та різним рівнем операційної гнучкості. Точніше говорити про обмежену комплементарність: кожна система покриває сфери, недоступні для іншої, але жодна не здатна самостійно виконати повний спектр завдань підтримання миру. Зіставлення мандатів у трьох розглянутих конфліктах підтверджує: ані конкуренція, ані субординація не описують реального стану відносин між ООН і НАТО – їхнє функціональне поєднання ситуативне, фрагментарне і надалі залежить від політичної волі держав, що стоять за обома організаціями.

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз показує, що мандати ООН і НАТО не є різновидами одного механізму безпеки, а ґрунтуються на різних правових моделях міжнародного реагування. ООН діє в логіці універсальної колективної безпеки: її мандат випливає зі Статуту, спирається на головну відповідальність Ради Безпеки за підтримання міжнародного миру та безпеки та охоплює як мирне врегулювання спорів, так і примусові заходи у випадках, коли констатовано загрозу миру, порушення миру або акт агресії. НАТО, навпаки, є договірним союзом колективної оборони, у якому стаття 5 закріплює взаємну допомогу в межах права на індивідуальну та колективну самооборону, стаття 4 – політичний і консультаційний механізм реагування на загрозу, а сучасний блок crisis management розширює функціональні можливості Альянсу, не перетворюючи його на універсального носія мандата підтримання миру. Саме тут і проходить головна межа: ООН має вищу універсальну легітимність, НАТО – вищу оперативну спроможність у межах союзницького консенсусу.

Тому твердження про конкуренцію між ООН і НАТО є неточним. Вони не змагаються за один і той самий тип повноважень, а функціонують у різних правових площинах, які лише частково перетинаються. Доцільніше говорити про обмежену комплементарність їхніх мандатів: ООН забезпечує універсальну нормативну рамку підтримання миру та безпеки, тоді як НАТО може виступати механізмом колективної оборони, консультації, стримування і кризового реагування там, де для цього існує належна міжнародно-правова або договірна підстава. Обмеженою така комплементарність є тому, що вона припиняється там, де блокується механізм Ради Безпеки або де Альянс не має самостійного титулу на примусову дію. Саме сучасні збройні конфлікти виявляють цю межу найвиразніше: вони показують, що проблема полягає не у взаємному дублюванні мандатів, а в їхній різній юридичній природі, різному ступені легітимності та різній здатності переводити норму в практичний механізм реагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Північноатлантичний договір: офіц. текст. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квіт. 1949 р. NATO. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty?selectedLocale=uk (дата звернення: 21.04.2026).
2. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками): міжнародний документ від 26.06.1945. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 21.04.2026).
3. Chapter VI: Pacific Settlement of Disputes (Articles 33-38). United Nations Charter. United Nations. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-6 (дата звернення: 21.04.2026).

4. Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression (Articles 39-51). United Nations Charter. United Nations. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7 (дата звернення: 21.04.2026).
5. Chapter VIII: Regional Arrangements (Articles 52-54). United Nations Charter. United Nations. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-8 (дата звернення: 21.04.2026).
6. Collective defence and Article 5. NATO. Updated: 12 November 2025. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5 (дата звернення: 21.04.2026).
7. Crisis management. NATO. Updated: 30 April 2025. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/crisis-management (дата звернення: 21.04.2026).
8. ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014). NATO. Updated: 30 May 2022. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/isafs-mission-in-afghanistan-2001-2014 (дата звернення: 21.04.2026).
9. Kosovo Air Campaign (March-June 1999). NATO. Updated: 21 October 2024. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/kosovo-air-campaign-march-june-1999 (дата звернення: 21.04.2026).
10. NATO 2022 Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/ official_texts_210549.htm (дата звернення: 21.04.2026).
11. NATO and Libya (February - October 2011). NATO. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/nato-and-libya-february-october-2011 (дата звернення: 21.04.2026).
12. NATO's support for Ukraine. NATO. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/natos-support-for-ukraine (дата звернення: 21.04.2026).
13. Principles of peacekeeping. United Nations Peacekeeping. URL: https://peacekeeping.un.org/en/principles-of-peacekeeping (дата звернення: 21.04.2026).
14. S/RES/1244 (1999): resolution / adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. United Nations. URL: https://docs.un.org/en/S/res/1244%281999%29 (дата звернення: 21.04.2026).
15. S/RES/1973 (2011): resolution / adopted by the Security Council at its 6498th meeting, on 17 March 2011. United Nations. URL: https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/1973-%282011%29 (дата звернення: 21.04.2026).
16. The consultation process and Article 4. NATO. Updated: 23 September 2025. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/the-consultation-process-and-article-4 (дата звернення: 21.04.2026).
17. The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned / Independent International Commission on Kosovo. Oxford: Oxford University Press, 2000. 372 p. URL: https://academic.oup.com/book/26245 (дата звернення: 21.04.2026).
18. Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan 2026 (January 2026). OCHA. URL: https://www.unocha.org/publications/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-and-response-plan-2026-january-2026-enuk (дата звернення: 21.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Голопапа В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 336.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.55

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВ ЄС ATAD У ПОДАТКОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Кіяшко Д.І.,
аспірант кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0008-8679-3705

Кіяшко Д.І. Деякі питання імплементації директив ЄС ATAD у податкове законодавство України.

Європейська інтеграція України вимагає послідовної гармонізації національного податкового законодавства з правом Європейського Союзу. Важливим кроком у цьому напрямі є імплементація положень Директиви Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 р. (відомої як ATAD I [1]) і Директиви Ради (ЄС) 2017/952 від 29 травня 2017 р. (відомої як ATAD II [2]), які спрямовані на протидію практикам ухилення від сплати податків (Anti-Tax Avoidance Directives). Обидві директиви були розроблені безпосередньо на виконання кроків 2, 4 та 6 плану BEPS щодо протидії розмивання податкової бази та переміщення прибутку [3].

У лютому 2026 року Міністерство фінансів України представило на публічне обговорення відповідний проєкт закону, який має набрати чинності з 1 січня 2028 року [4]. Згаданий законопроєкт передбачає впровадження низки донині невідомих українському податковому законодавству інструментів контролю не лише за міжнародними, а й за внутрішніми господарськими операціями між резидентами України.

У дослідженні проведений детальний аналіз ключових законодавчих нововведень, що передбачені проєктом Закону України щодо імплементації європейських правил ATAD, оцінка їхнього впливу на національну систему оподаткування та виявлення можливих наслідків для різних категорій платників податків і держави загалом. Під час роботи було застосовано методи формально-юридичного аналізу, дедукції, компаративного аналізу, а також системний підхід, що дозволив об'єктивно оцінити вплив нових правових норм.

Встановлено, що законопроєкт концептуально запроваджує поняття «податкового зловживання» для операцій, які не мають обґрунтованих комерційних причин та здійснюються задля отримання податкової вигоди (несплати, відшкодування чи перенесення строків сплати податку). Наслідками таких дій може бути неможливість визнання витрат у податковому обліку платника, що впливатиме на збільшення його фінансового результату до оподаткування.

У статті наведений оглядовий аналіз нового понятійно-термінологічного апарату, який планується включити до Податкового кодексу України, зокрема, щодо розширення понять «постійне представництво», «зміна податкової резиденції», «трансфер майна або діяльності за межі податкової юрисдикції України», «гібридні розбіжності».

Результати дослідження направлені на виокремлення подальших сфер, у яких податкові норми в Україні мають бути наближені для цілей інтеграції податкової системи України до первинного права ЄС та acquis ЄС.

Ключові слова: податкове зловживання, безпосередній економічний ефект, «відкладений економічний ефект, розумна економічна причина, гібридні розбіжності, трансфер майна або діяльності за межі податкової юрисдикції України, боргові зобов'язання за запозиченнями, проценти, дивіденди.

Kiiashko D.I. Some issues of implementing the EU ATAD directives into the tax legislation of Ukraine.

The European integration of Ukraine necessitates the consistent harmonization of national tax legislation with the laws of the European Union. A pivotal step in this direction is the implementation of the provisions of Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 (known as ATAD I) and Council Directive (EU) 2017/952 of 29 May 2017 (known as ATAD II), both of which are aimed at countering tax avoidance practices (Anti-Tax Avoidance Directives). Both directives were developed in direct fulfillment of Actions 2, 4, and 6 of the BEPS Action Plan regarding the countering of base erosion and profit shifting.

In February 2026, the Ministry of Finance of Ukraine submitted for public consultation a corresponding draft law, which is scheduled to enter into force on 1 January 2028. The aforementioned draft law

provides for the introduction of several control instruments previously unknown to Ukrainian tax legislation, targeting not only international but also domestic business transactions between residents of Ukraine.

This study provides a detailed analysis of the key legislative innovations introduced by the Draft Law of Ukraine on the implementation of European ATAD rules, evaluates their impact on the national tax system, and identifies potential consequences for various categories of taxpayers and the state at large. The research employed methods of formal legal analysis, deduction, comparative analysis, and a systems approach, enabling an objective assessment of the impact of the new legal norms.

It has been established that the draft law conceptually introduces the notion of «tax abuse» regarding transactions that lack a valid commercial justification and are conducted primarily to obtain a tax benefit (such as non-payment, refund, or tax deferral). The consequences of such actions may include the non-recognition of expenses in the taxpayer's tax accounting, thereby increasing the financial result before tax. The article offers an overview of the new conceptual and terminological framework to be incorporated into the Tax Code of Ukraine, specifically regarding the expansion of concepts such as «permanent establishment,» «change of tax residency,» «transfer of assets or activities outside the tax jurisdiction of Ukraine» (exit tax), and «hybrid mismatches.» The findings of this research aim to identify further areas in which Ukrainian tax regulations must be aligned for the purpose of integrating Ukraine's tax system with EU primary law and the EU acquis.

Key words: tax abuse, immediate economic effect, deferred economic effect, valid commercial reason, hybrid mismatches, transfer of assets or activities outside the tax jurisdiction of Ukraine, debt obligations arising from borrowings, interest, dividends.

Постановка питання. На сьогодні перед Україною постала нагальна потреба забезпечення необхідного рівня захисту національної системи оподаткування прибутку підприємств від практик ухилення або уникнення від сплати податків. Такі практики неминуче призводять до розмивання податкової бази та переміщення прибутку до юрисдикцій з нижчим рівнем оподаткування. Разом із цим, курс на європейську інтеграцію вимагає приведення положень податкового законодавства України у відповідність до права Європейського Союзу, зокрема до вимог Директиви Ради (ЄС) 2016/1164/ЄС від 12 липня 2016 року (відомої як ATAD), а також врахування рекомендацій ОЕСР, визначених у Кроках 2, 4 та 6 Плану дій BEPS.

У кінці лютого 2026 р. Міністерство фінансів України запропонувало до розгляду відповідний гармонізаційний законопроєкт, який за баченням Міністерства має набути чинності 01 січня 2028 р. Пропоновані у законопроєкті правові новели передбачають суттєву трансформацію підходів до оподаткування нерезидентів, а також запровадження нових механізмів контролю за господарськими операціями, і саме через це вимагають детальної уваги науковців, представників бізнесу, а також державних органів, які будуть формувати правозастосовчу практику із цього питання.

Проблематику еволюції та впровадження ATAD податкових норм як в українському, так і в міжнародному правовому полі ґрунтовно досліджували низка вчених. Зокрема, вагомий внесок у вивчення цього специфічного питання зробили Кириленко О.П., Баран М.В. [5], Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. [6], Пінчук А.Я. [7] та інші. Водночас, активні зміни у законодавстві та пропозиції подальших змін потребують постійної уваги до цього питання.

Метою дослідження є проведення юридичного аналізу ключових юридичних новел законопроєкту від Міністерства фінансів України, запропонованих для імплементації Директив ЄС ATAD I та II у податкове законодавство України, а також сумісність запропонованих норм із юридичними конструкціями із нормативними стандартами ЄС у сфері протидії ухиленню від сплати податків.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Директиви ATAD I, держави мають розробити так званий GAAR (general anti-abuse rule) механізм, який направлений проти штучних чи фіктивних операцій платників податків, наслідком яких такі платники податків ухиляються від сплати податку на прибуток підприємств чи зменшують свій фінансовий результат до оподаткування [1].

На виконання цього пункту Директиви ATAD I до Податкового кодексу вводиться термін «податкове зловживання», яка визначається як штучна операція або ланцюг операцій, позбавлених обґрунтованих комерційних причин, головною метою яких є отримання податкової вигоди (несплата, відшкодування або перенесення строків сплати податків) [4]. Імплементація правил GAAR докорінно змінює регулювання як зовнішньоекономічних, так і внутрішніх господарських операцій, поширюючи механізми контролю на резидентів України. Якщо раніше концепція розумної ділової мети застосовувалась виключно до операцій з нерезидентами, тепер під додатковий податковий контроль потраплятимуть усі господарські операції в межах України [8, с. 319]. Логічно передбачити, що таке нововведення буде негативно сприйнято платниками податків. Але, як свідчить практика імплементації положень Директив у національне законодавство держав-членів ЄС, абсолютна

більшість держав поширюють власні GAAR застереження на усі без виключення операції, тому у цьому питанні Україна діє відповідно до своїх євроінтеграційних зобов'язань [9, с. 55].

Додатково, операції фізичних осіб і платників податків, які перебувають на єдиному податку, що мають ознаки податкових зловживань, будуть оподатковані за ставкою 30% замість 18% та 5% відповідно. Наявність податкових зловживань у діяльності платника податків стане черговою підставою для проведення податкових перевірок, більше того, збільшення активів або зменшення зобов'язань пов'язаної особи внаслідок податкового зловживання в цілях оподаткування прирівнюватиметься до виплати дивідендів [10].

Зміни також торкнуться і визначення терміну «дивіденди» у Податковому кодексі. Так, перелік емітентів, які можуть розподіляти дивіденди, збільшений за рахунок включення утворень без статусу юридичної особи. Це дуже позитивна зміна для платників податків з України, які використовували іноземні конструкції без статусу юридичної особи (Limited Partnerships, деякі пенсійні та інвестиційні форми) для провадження своєї господарської чи інвестиційної діяльності за кордоном [4]. До цього моменту існувала колізія, чи вважати такі виплати іноземними дивідендами (і оподатковувати їх за ставкою 9%), чи вважати їх звичайним доходом, які підлягає оподаткуванню за ставкою 18% [11, с. 242]. Пропоноване оновлення визначення терміну «дивіденди» остаточно вирішує це питання на користь платників податків.

Законопроєкт також передбачає розширення законодавчого визначення постійного представництва, фокусуючись на сфері нематеріального виробництва та послуг і посилюючи вимоги до виникнення постійного представництв, що можуть Так, пропонується закріпити норму, згідно з якою постійне представництво виникає у разі надання нерезидентом послуг (зокрема, консультаційних, IT, інформаційних, маркетингових) через найнятий персонал. Критерієм утворення такого представництва є здійснення вказаної діяльності в Україні в рамках одного або декількох проєктів протягом понад 183 днів у будь-якому дванадцятимісячному періоді [4]. Ця новела концептуально наслідує підходи, що раніше застосовувалися переважно до будівельних майданчиків, та відображає тенденції правозастосовної практики (зокрема, правову позицію Верховного Суду у постанові від 17 жовтня 2019 року у справі № 2а-16434/12/2670 щодо створення інформаційних продуктів на території України) [12].

З тексту Податкового кодексу України пропонується вилучити положення, що містять приклади діяльності підготовчого та допоміжного характеру, яка не призводить до утворення постійного представництва. Доведення факту відсутності постійного представництва у таких випадках вимагатиме від платників податків безпосереднього посилання на норми міжнародних конвенцій про уникнення подвійного оподаткування та надання відповідного документального підтвердження (зокрема, апостильованого сертифіката резидентності).

Законопроєкт формалізує підхід, за якого надання допоміжних послуг одним нерезидентом іншому в межах однієї групи компаній може утворювати постійне представництво. Більше того, у разі здійснення діяльності в Україні декількома пов'язаними нерезидентами, постійне представництво визнаватиметься для кожної такої особи окремо, за умови, що їхня сукупна діяльність становить взаємодоповнюючі функції тісно пов'язаного бізнес-процесу [4]. З приводу цих нововведень варто зазначити, що Директиви ЄС ATAD I та II узагалі не містять згадок про концепцію постійних представництв, отже, посилення фіскальних позицій у цьому питанні продиктовано не євроінтеграційними чинниками, а, скоріше за все, наміром збільшити бюджетні надходження за рахунок оподаткування доходів постійних представництв.

Серед інших новел нового законопроєкту від Міністерства фінансів можна виокремити такі.

З метою боротьби зі штучним завищенням витрат через залучення боргових зобов'язань (ст. 4 Директиви ЄС ATAD I), впроваджується ліміт на вирахування фінансових витрат. Сума надмірних витрат на запозичення обмежуватиметься показником у 30% від EBITDA (об'єкт оподаткування податком на прибуток, збільшений на суму чистих витрат на запозичення та амортизації). Невикористана частка зможе переноситися на наступні періоди з певними обмеженнями. Для реалізації цього механізму Податковий кодекс України (ПКУ) доповнюється термінами «боргові зобов'язання за запозиченнями», «витрати, пов'язані із залученням фінансування альтернативними способами», «операції запозичення», а також надається нове визначення терміну «проценти» [4].

Пропонується скасувати обмеження щодо застосування правил тонкої капіталізації виключно до операцій з нерезидентами. Також вилучається умова щодо необхідності перевищення суми боргу над власним капіталом у 3,5 рази. Відтак, обмеження витрат на сплату процентів застосовуватиметься і до позик, залучених від українських банківських установ та фінансових компаній. Це суттєво розширює можливість застосування цього правила до податкових резидентів України, що збільшуватиме податкові надходження до бюджету. По аналогії з введенням GAAR правила, абсолютна більшість держав-членів поширюють правила обмеження витрат за процентами і на вну-

трішньодержавні операції [13, с. 185], тому буде цілком логічно передбачити, що ця норма буде прийнята за основу в рамках євроінтеграційних і гармонізаційних зобов'язань України.

На виконання ст. 5 Директиви ЄС ATAD I встановлюється механізм оподаткування приросту капіталу у випадках, коли компанія переміщує свої активи або бізнес-діяльність за межі податкової юрисдикції України. Для цього ст. 14 ПКУ доповнюється специфічними термінами, такими як: «зміна податкової резиденції», «постійне представництво резидента за кордоном», «майно постійного представництва нерезидента в Україні», «трансфер майна або діяльності за межі податкової юрисдикції України» тощо. Оподаткування застосовується як при повній, так і при частковій зміні податкової резиденції особи. У контексті цього питання варто відмітити, що понятійно-категорійний апарат законопроєкту відповідає неофіційному перекладу Директиви ЄС ATAD I, що дає надію на послідовне застосування норм про *exit tax* з боку контролюючих органів [14, с. 255].

Додатково, законопроєкт кардинально переглядає статус іноземних компаній з огляду на визначення їхнього місця ефективного управління на території України. Так, право іноземної компанії добровільно визнати себе податковим резидентом України трансформується в юридичний обов'язок. Ухилення від виконання цього обов'язку тягне за собою застосування штрафних санкцій (600 тис. грн) та надає контролюючому органу інструментарів для проведення податкових перевірок. Законопроєкт ліквідує пільгу щодо звільнення від оподаткування прибутку таких компаній, джерело походження якого знаходиться за межами території України.

Також законопроєкт розширює критерії для встановлення місця ефективного управління іноземних компаній. Для визнання іноземної юридичної особи резидентом України достатньо буде виконання хоча б однієї з нових умов:

1) основна частка доходів генерується від резидентів України;

2) переважна частина закупівель здійснюється у резидентів України;

3) більшість виплат персоналу здійснюється на користь резидентів України;

4) активи, що підлягають реєстрації в Україні (включно з корпоративними правами, частками в ТОВ чи акціями), становлять більшість активів компанії.

Ці зміни матимуть прямий вплив на іноземні холдинги з українськими дочірніми підприємствами, іноземні суб'єкти IT-індустрії, що співпрацюють з українськими ФОП (наприклад, на умовах аутсорсінгу), торговельні компанії, залучені в експортно-імпортні операції з Україною, а також на нерезидентів, що володіють нерухомістю чи іншими активами в Україні [15]. Тут також доцільно відзначити, що ці новели є самостійною ініціативою українських законотворців, адже Директиви ЄС ATAD не містять жодних критеріїв щодо місця ефективного управління іноземними компаніями.

У рамках імплементації положень Директиви ЄС ATAD II (ст. 9, 9a-9b) передбачено доповнення Податкового кодексу України (ПКУ) статтею 39-4. Ця норма регламентує інструментарій нейтралізації наслідків так званих гібридних розбіжностей у податковому плануванні.

Під гібридними розбіжностями розуміються правові колізії, що виникають внаслідок структурних асиметрій та відмінностей у правовій кваліфікації суб'єктів господарювання, фінансових інструментів або платежів у різних податкових юрисдикціях. Експлуатація таких розбіжностей призводить до зниження загального податкового навантаження на групу компаній за відсутності належного економічного обґрунтування. Законопроєкт виокремлює два ключові сценарії виникнення гібридних розбіжностей:

подвійне врахування витрат: ситуація, за якої одна й та сама сума платежу (витрат) зменшує базу оподаткування одночасно у двох або більше податкових юрисдикціях;

врахування витрат без визнання доходу: ситуація, за якої сума платежу зменшує фінансовий результат до оподаткування у юрисдикції платника, однак не включається до об'єкта оподаткування у юрисдикції отримувача.

Дія нових норм поширюватиметься на всіх платників податку на прибуток підприємств, у тому числі на постійні представництва нерезидентів. Особливому податковому контролю підлягатимуть операції груп, які використовують гібридні фінансові інструменти, партнерства, трасти та іноземні утворення без статусу юридичної особи. Виявлення контролюючим органом гібридної розбіжності має наслідком імперативне коригування фінансового результату:

якщо Україна виступає юрисдикцією платника, то відповідні витрати не визнаються для цілей оподаткування; а також

якщо Україна виступає юрисдикцією отримувача, то відповідна сума платежу примусово включається до бази оподаткування [16].

Висновки. Питання реформування податкового законодавства у контексті міжнародних зобов'язань України є предметом постійних дискусій, зокрема, у контексті їхнього впливу на внутрішні господарські операції між резидентами та оцінка наслідків для платників податків, контролюючих органів, і, врешті решт, на бюджетні надходження України.

Імплементація правил ATAD у податкове законодавство України є безальтернативним та необхідним кроком на шляху до євроінтеграції та захисту національної економіки від розмивання податкової бази. Згідно з пояснювальною запискою до законопроєкту, впровадження цих заходів матиме позитивний вплив на державу, оскільки сприятиме приведенню законодавства до вимог ЄС та підвищенню надходжень до державного бюджету шляхом обмеження агресивних схем податкового планування [17]. Водночас, проведений аналіз запропонованих законодавчих ініціатив чітко свідчить про суттєве посилення фіскального контролю та розширення бази оподаткування платників податків (як підприємств, так і фізичних осіб). Для платників податків імплементація запропонованих норм створює такі правові та економічні наслідки:

посилення ролі оціночних понять: визначення «ділової мети» та «податкового зловживання» базується на оціночних категоріях. Це ускладнює податкове планування та вимагатиме від бізнесу формування ґрунтовної доказової бази (економічного обґрунтування) для кожної значної господарської операції, що об'єктивно збільшує ризики виникнення податкових спорів під час перевірок;

трансформація боргового фінансування: поширення правил щодо обмеження віднесення витрат за процентами на внутрішні запозичення (кредити українських банків) змінює економіку залучення позикового капіталу всередині країни. Платникам доведеться переглядати моделі фінансування, оскільки борговий інструментарій може стати менш привабливим з точки зору податкової оптимізації;

необхідність корпоративної реструктуризації: нові, більш широкі критерії визначення місця ефективного управління іноземними компаніями (що є жорсткішими за чинні правила щодо постійних представництв і можуть вступати у колізію з поточними підходами ОЕСР), створюють ризик примусового визнання нерезидентів українськими платниками податків. Спроби зміни корпоративної структури після такого визнання можуть генерувати ризики застосування податку на вихід (*exit tax*). Відтак, міжнародні групи компаній будуть змушені проводити завчасний аудит своїх структур на предмет відповідності новим правилам та потенційного захисту нормами чинних двосторонніх конвенцій;

впровадження правил протидії гібридним розбіжностям вимагатиме від платників податків оперативного аудиту та, за необхідності, реструктуризації наявних корпоративних моделей, що раніше використовували правові колізії юрисдикцій. податкових спорів у судовому порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 р. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex:32016L1164 (дата звернення: 01.05.2026).
2. Директива Ради (ЄС) 2017/952 від 29 травня 2017 р. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/952/oj/eng (дата звернення: 01.05.2026).
3. План BEPS / OECD. URL: https://www.oecd.org/tax/beps/ (дата звернення: 01.05.2026).
4. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу та України, відповідно до Директиви Ради (ЄС) 2016/1164/ЄС від 12 липня 2016 року» / Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/-5602 (дата звернення: 01.05.2026).
5. Кириленко О.П., Баран М.В. Впровадження загального правила протидії ухиленню від сплати податків у контексті фіскальної консолідації. *Вісник економіки*. 2025. № 3. С. 70–86. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2025.03.070.
6. Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Правова регламентація основних елементів правил контрольованих іноземних компаній: світовий досвід та можливості для України. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 93–100. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.13.
7. Пінчук А.Я. Характеристика концепції гібридних структур уникнення сплати податків. ATAD 2. *Економічна теорія та право*. 2024. № 2 (57). С. 83–94. DOI: https://doi.org/10.31359/2411-5584-2024-57-2-83.
8. Смердов В.Ю. Правове регулювання контрольованих іноземних компаній в країнах ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2026. № 93 (3). С. 317-322. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.44.
9. Spengel C. et al. Rethinking anti-tax avoidance measures in the European Union. *ZEW Discussion Papers*. Mannheim: ZEW - Leibniz-Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, 2026. No. 26-002. P. 1-89. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/ 336766/1/1950962806.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 01.05.2026).

11. Жиглей І., Легенчук С. Імплементація концепції КІК та стандартів BEPS в Україні: історичний аналіз та обліково-податкові аспекти. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2026. № 1 (12). С. 234–254. DOI: https://doi.org/10.58423/2786-6742/2026-12-234-254.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду за справою №2а-16434/12/2670 від 17 жовтня 2019р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85153986 (дата звернення: 01.05.2026).
13. Navarro A. The General Anti-Avoidance Rule of the EU Anti-Tax Avoidance Directive (ATAD GAAR): Interpretation and Implementation. *Abuse of Law in European Taxation* / ed. by I. Richelle, W. Schön, E. Traversa. Cham: Springer, 2025. Vol. 12 (MPI Studies in Tax Law and Public Finance). С. 167–212. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-87012-5_9.
14. Гладченко Т. В. Exit tax у розумінні статті 5 Директиви Ради (ЄС) 2016/1164, перспективи та шляхи запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 252–256. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/57.
15. Законопроєкт ATAD: розширення та фіскальне тлумачення поняття постійного представництва. *Alert from Crowe Mikhailenko.* 2026. URL: https://www.mikhailenko.com.ua/19-03-2026/zakonoproyekt-atad-rozshyrennya-ta-fiskalne-tlumachennya-ponyattya-postijnogo-predstavnycztva/ (дата звернення: 01.05.2026).
16. Гібридні розбіжності. Нові правила ATAD та їх вплив на міжнародні структури. *Alert from Crowe Mikhailenko.* 2026. URL: https://www.mikhailenko.com.ua/05-05-2026/gibrydni-rozbizhnosti/ (дата звернення: 01.05.2026).
17. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу та України, відповідно до Директиви Ради (ЄС) 2016/1164/ЄС від 12 липня 2016 року» / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_%D0%9F%D0%BE%D1%8F%D1%81%D0%BD%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%20ATAD_240226.docx (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Кіяшко Д.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК [341.231.14:314.15](470)(438)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.56

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ НЕВИСЛАННЯ У ВНУТРІШНЄ ПРАВО НІМЕЧЧИНИ ТА ПОЛЬЩІ

Козар С.В.,
аспірант кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-7423-5880

Козар С.В. Імплементація міжнародно-правового принципу невислання у внутрішнє право Німеччини та Польщі.

Стаття присвячена аналізу правового регулювання принципу невислання у Польщі та Німеччині, які прийняли найбільшу кількість громадян України після початку повномасштабного вторгнення. Актуальність теми зумовлена посиленням міграційних процесів у Європі, викликаних кризами, військовими конфліктами, природними катастрофами та потребою ефективного захисту прав шукачів притулку. Здійснено короткий огляд права Європейського Союзу щодо реалізації принципу невислання та визначено етапи гармонізації спільної європейської системи надання притулку. Метою дослідження є порівняння правових моделей двох держав та визначення найоптимальніших практик для їхньої реалізації у законодавстві України. У роботі розглянуто етапи становлення спільної європейської системи притулку, міжнародно-правові засади принципу non-refoulement, його закріплення в законодавстві обох країн та їх відповідність міжнародним стандартам. Проаналізовано конституційні гарантії, судову практику та адміністративні механізми захисту від вислання. Приділено увагу історичному розвитку системи надання притулку в обох державах. Розглянуто як змінились підходи до масового й тимчасового захисту, а також розширення дії принципу невислання на нові категорії осіб. Окрему увагу приділено кризовим періодам, зокрема міграційній кризі 2015 р. та подіям 2022 р. Порівняльний підхід дозволив визначити сильні та слабкі сторони польської і німецької систем та встановити різні підходи до реалізації принципу невислання. Німецька модель характеризується стабільністю та правовою послідовністю. Польська – більш гнучка, але вразлива до політичного впливу. Авторська новизна полягає у комплексному порівнянні двох систем з точки зору впливу історичних процесів на їх розвиток та практичної реалізації принципу невислання. При цьому, обидві країни демонструють різні, але ефективні способи реалізації принципу. У статті запропоновано шляхи, які можуть бути корисними для вдосконалення української моделі притулку, яка буде гуманною, ефективною та відповідатиме європейським стандартам. Робота має як теоретичне, так і практичне значення для розвитку права у сфері міграції та захисту прав людини.

Ключові слова: принцип невислання, міграція, європейське міграційне право, право на притулок, біженці, тимчасовий захист, депортація.

Kozar S.V. Implementation of the international legal principle of non-refoulement into the internal law of Germany and Poland.

The article analyzes the legal regulation of the principle of non-refoulement in Poland and Germany, which have received the largest number of Ukrainian citizens since the start of the full-scale invasion. The relevance of the topic stems from the growing migration flows in Europe caused by crises, military conflicts, natural disasters, and the need for effective protection of asylum seekers' rights. A brief overview of European Union law regarding the implementation of the principle of non-refoulement is provided, and the stages of harmonization of the common European asylum system are identified. The aim of the study is to compare the legal models of the two states and identify the most effective practices for their implementation in Ukrainian legislation. The paper examines the stages of the development of the common European asylum system, the international legal foundations of the non-refoulement principle and its incorporation into the laws of both countries, and their compliance with international standarts. Constitutional guarantees, judicial practice, and administrative mechanisms of protection against expulsion are analyzed. Attention is paid to the historical development of the asylum system in both countries. The study examines how approaches to mass and temporary protection have changes, as well as the extension of the principle of non-refoulement to new categories of persons. Special attention is given to crisis periods, including the 2015 migration crisis and the events of 2022. The comparative approach made it possible to highlight the strengths and weaknesses of the Polish and German systems and to

establish different approaches to the implementation of the principle of non-refoulement. The German model is characterized by stability and legal consistency. The Polish one is more flexible but vulnerable to political influence. The author's novelty lies in the comprehensive comparison of the two systems in terms of the impact of historical processes on their development and the practical implementation of the principle of non-refoulement. At the same time, both countries demonstrate different but effective ways implementing this principle. The article also proposes ways to improve Ukraine's asylum model that is human, effective, and compliant with European standards. The study has both theoretical and practical significance for the development of migration law and human rights protection.

Key words: non-refoulement principle, migration, European migration law, right to asylum, refugees, temporary protection, deportation.

Постановка проблеми. Міграція існує стільки ж часу, скільки і саме людство. Тому з розвитком держав та міжнародного права виникли правові основи регулювання міграції та надання притулку. У сучасному світі міграція не зменшилась. Глобалізаційні рухи все більше розмивають кордони та сприяють більшій мобільності людей, що робить питання правового регулювання міграції актуальним. Проте, у цьому контексті варто виділити інший аспект – вимушену міграцію, зумовлену кризами, військовими конфліктами, природними катастрофами тощо. У контексті сучасних міграційних процесів у Європі, важливості набуває питання невислання (англ. non-refoulement). Цей принцип є фундаментальним елементом міжнародної системи захисту прав людини, закріпленим у таких міжнародно-правових актах як: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 р. (далі – ЄКПЛ); Конвенція про статус біженців від 1951 р.; Конвенція проти катувань від 1984 р. та низки інших міжнародно-правових актів універсального та регіонального рівня.

Важливим, серед іншого, це питання є і для українців. Збройна агресія Росії проти України спричинила вимушену міграцію багатьох українських громадян. Вони були змушені переїхати до іноземних держав, зокрема і держав-членів ЄС. Потік біженців поставив перед ЄС завдання швидко забезпечити легальне перебування українців на своїй території. Тому, Союз вперше активував дію Директиви 2001/55/ЕС про надання тимчасового захисту. Такий крок дозволив швидко легалізувати велику кількість українців, спростивши та пришвидшивши бюрократичні процедури і захистити їх від видворення.

Принцип невислання покладає на держави обов'язок не висилати, не повертати і не видавати особу до країни, де їй загрожують переслідування, катування чи інші форми нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Реалізація цього права у державах-членах Європейського Союзу має спільну правову основу, яка базується на нормах європейського та міжнародного права. Проте, конкретні механізми його застосування істотно різняться залежно від національних правових систем. З урахуванням цього, ми обрали для аналізу дві країни, які прийняли найбільшу кількість громадян України після початку повномасштабного вторгнення: Польщу та Німеччину. Сьогодні у Німеччині проживає найбільше українців, які перебувають у ЄС під дією тимчасового захисту. За даними Євростату на 2025 р., у Німеччині проживає більше 1,2 млн таких осіб. Польща, в свою чергу, прийняла майже 994 тис. українців [8].

Метою дослідження є порівняльний аналіз правового регулювання права на невислання у Польщі та Німеччині для виявлення того, як саме ці держави реалізують свої міжнародно-правові зобов'язання у цій сфері. Аналіз допоможе виявити які особливості має їхня внутрішня нормативна база. Крім того, виявлені особливості продемонструють, які з підходів можуть бути корисними для вдосконалення українського законодавства.

Методологічною основою статті є порівняльно-правовий та формально-юридичний методи. Таким чином, дослідження спрямоване на формування цілісного уявлення про національні підходи до реалізації права на невислання в Польщі та Німеччині, визначення їх відповідності міжнародним стандартам і вироблення пропозицій щодо удосконалення українського правового механізму захисту осіб від незаконного вислання.

Стан опрацювання проблематики. Можна відмітити вітчизняних юристів-міжнародників, які аналізували питання дотримання принципу невислання: Ю. Черній, В. Чуєнко, В. Павлова, Я. Грабова, Н. Грабар, О. Котляр.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як розглядати правове регулювання у окремих державах-членах ЄС, доцільно здійснити короткий огляд права ЄС щодо реалізації принципу невислання, адже він закладає фундамент державного регулювання членів Союзу. ЄС не просто імплементував у своє законодавство положення Конвенції 1951 р., а створив власну багаторівневу систему захисту. Вона ґрунтується на поєднанні основоположних прав людини із правами біженців.

Становлення загальносоюзної системи надання притулку почалось у 1999 р. на зустрічі у Тампере. Директива 2001/55/ЕС про тимчасовий захист, вже загадана нами раніше, має важливе

значення у контексті права на невислання [3]. Вперше відповідний документ закріпив процедуру масового та швидкого надання захисту. Проте, відповідна процедура так і не була застосована аж до 2022 р. [1, с. 158]. Іншим важливим правовим актом стала Директива 2003/9/ЕС про умови прийому, яка закріпила мінімальні стандарти проживання, харчування, доступу до медичної допомоги й освіти для шукачів притулку. Зазначений документ можна вважати тим правовим актом, який заклав підвалини невислання. Незважаючи на відсутність прямого формулювання невислання, його зміст було реалізовано на практиці. Забезпечення мінімальних стандартів прийому виключало можливість повернення особи до держави, де її права не могли бути гарантовані. Саме через обов'язок держав-членів гарантувати базові умови існування для шукачів притулку ця Директива фактично інституціоналізувала принцип невислання у праві ЄС [4]. Сьогодні відповідна Директива втратила чинність та була замінена іншими актами. Проте, її значення саме для становлення базового законодавства ЄС у контексті невислання є важливим.

У 2003 р. було ухвалено Регламент 343/2003, відомий як Dublin II. Він установив критерії визначення держави, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку. Його мета – запобігти ситуаціям, коли одна особа подає заяву в кілька держав одночасно [6]. Цей документ започаткував принцип «відповідальної держави» та став основою європейської системи притулку. У 2013 р. його замінив Регламент Dublin III, який діє нині [13]. Іншим ключовим актом стала Кваліфікаційна директива 2004/83/ЕС, що закріпила не лише статус біженця, а й інститут додаткового захисту. Вона вперше поширила гарантії невислання на осіб, які не відповідають вимогам Конвенції 1951 р., заклавши підґрунтя сучасної доктрини гуманітарного захисту в ЄС [5].

Таким чином, кінець 1990-х – початок 2000-х рр. став відправною точкою формування спільної європейської системи притулку. У цей період ЄС уперше встановив єдині стандарти та правові механізми, які надали реального змісту принципу невислання. ЄС перейшов до узгодженої моделі з чітко визначеними правилами й процедурами. Саме тоді сформувалася концепція поєднання гуманітарного захисту з міждержавною координацією дій.

Другий етап гармонізації припав на 2011–2013 рр. Для нього характерний перегляд ключових директив. Вони називаються «recast»-директиви. Їхня основна ціль полягала у підвищення стандартів єдиної процедури та уніфікації. Наприклад, було прийнято Кваліфікаційну директиву 2011/95/ЄС (переглянуту). Її положення вже напряму наголошували на принципі невислання, якого мають дотримуватись держави відповідно до своїх міжнародних зобов'язань [7]. Важливо, що ця норма стосується всіх осіб, які потребують міжнародного захисту. Аналогічні положення про невислання включені й до інших актів ЄС.

Перші два етапи становлення спільної європейської системи притулку заклали основу принципу невислання та поступово розширили його зміст. Проте цей процес триває й нині, про що свідчать події останнього десятиліття – міграційна криза 2015 р. та застосування Директиви 2001/55/ЕС у 2022 р.

Сучасний етап характеризується новими підходами до масового та тимчасового захисту й поширенням дії принципу на ширше коло осіб. Таким чином, невислання залишається динамічною нормою, що адаптується до глобальних викликів і зберігає центральне значення в праві ЄС.

Якщо порівнювати Польщу та Німеччину у контексті тематики дослідження, то можна виявити, що країни мають концептуально різні моделі правового регулювання невислання. Для Німеччини характерна історично сформована гуманітарна система. Польське ж право, скоріше, еволюціонує під впливом євроінтеграції.

Німеччина ще після Другої світової війни інституціоналізувала право на притулок як елемент відновлення людської гідності. Ст. 16 Конституції ФРН від 1949 р. гарантувала притулок особам, що зазнавали переслідування за політичними мотивами [17]. Закріплення цієї норми стало символом протидії тоталітаризму. У 1993 р. були прийняті поправки до Конституції та прийнято ст. 16а, яка вже містить винятки із правила, яке існувало раніше [18]. Такі зміни стосувалися обмеження права на притулок осіб, які прибували з безпечних країн і були викликані напливом біженців, однак не скасували базового зобов'язання держави щодо невислання. Принцип non-refoulement залишився фундаментом усіх подальших законів, зокрема Закону про притулок від 2016 р. і Закону про перебування іноземців від 2004 р. Останній у положеннях ст. 60 визначає абсолютні заборони депортації у випадку ризику катувань, смертної кари чи серйозних порушень прав людини [9].

Особливістю німецької моделі є гнучка багаторівнева система оцінки ризику вислання: від статусу біженця за Конвенцією 1951 р. до субсидіарного або національного захисту. У практиці Федерального відомства у справах міграції та біженців принцип невислання діє як матеріальна гарантія. Німеччина навіть практикує так званий інститут «Duldung». Він представляє собою тимчасове призупинення депортації [14]. Такий підхід демонструє, що гуманітарні міркування переважають над примусовими заходами. Цей статус не надає права на постійне проживання, проте засвідчує високий рівень зобов'язань держави уникати будь-яких дій, що можуть порушити людську гідність.

Польща навпаки, розвинула інститут притулку значно пізніше. Конституція 1997 р. лише закріпила загальне право іноземців на притулок, залишивши його деталізацію на рівні спеціального законодавства [16]. Імплементація стандартів ЄС почалась уже у 2000-х рр., зокрема у Законі Польщі «Про надання захисту іноземцям на території Польщі» від 2003 р. Серед іншого, цей закон закріпив заборону видворення осіб до завершення процедур розгляду заяви на отримання статусу біженця [2]. Загалом, польська модель передбачає кілька форм захисту: статус біженця; субсидіарний захист; гуманітарний дозвіл; «толерований побит» [11]. Останній є національним аналогом німецького Duldung. Водночас, на відміну від Німеччини, цей статус має більш формалізований характер і надає мінімальні соціальні гарантії.

Попри нормативну схожість, практична реалізація принципу невислання у Польщі залишається суперечливою. До 2015 р. Польща стикалася з невеликими потоками біженців, переважно з сусідніх пострадянських країн. Проте у 2021 р. ситуація на польсько-білоруському кордоні переросла у масштабну міграційну кризу та затвердження Польським Сеймом надзвичайного стану на кордоні з Білоруссю. Польські прикордонники у серпні 2021 року зафіксували понад три тисячі спроб нелегального перетину кордону. У відповідь польський уряд розмістив військові підрозділи та розпочав масові примусові повернення. Ці дії викликали різку критику з боку міжнародних організацій та правозахисників, які розцінили їх як порушення принципу невислання. Проти Польщі було подано низку скарг до ЄСПЛ, серед яких об'єднані справи I.A. and Others v. Poland (№ 53181/21) та R.A. and Others v. Poland (№ 42120/21), що станом на 2025 р. перебувають на розгляді [10; 12].

ЄСПЛ у низці справ, зокрема Sherov and Others v. Poland від 2024 р., визнав дії польської влади такими, що порушують статті 3 і 13 ЄКПЛ [15]. Разом з цим, це рішення є важливим у контексті нашого дослідження, адже ЄСПЛ підтвердив абсолютний характер принципу невислання. Водночас у 2022 р. Польща запровадила надзвичайно ліберальний режим прийому українців. Уряд навіть прийняв окремий закон для їх захисту. Таким чином, держава фактично розширила гуманітарне застосування принципу.

Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що Німеччина характеризується стабільністю, системністю та превалюванням судових гарантій. Частково, це пов'язано із історичними подіями. В свою чергу Польщі притаманна адаптивність та політичні коливання. Німецька модель базується на ієрархії правових норм і чіткому зв'язку між конституційними цінностями та міжнародними стандартами. Польська модель демонструє прагнення наздогнати європейські стандарти, але зберігає національні винятки з метою захисту власних кордонів та інтересів.

Порівняння двох країн дозволило виявити два підходи до реалізації принципу невислання:

інституційно-гуманітарний (Німеччина) – орієнтований на права людини як абсолютну категорію;

адміністративно-прагматичний (Польща) – спрямований на забезпечення балансу між захистом прав людини і контролем міграції.

Таким чином, сучасні тенденції свідчать, що принцип невислання поступово виходить за межі індивідуального захисту та набуває характеру колективного механізму реагування ЄС на міграційні кризи. Це підтвердила безпрецедентна активація режиму тимчасового захисту для громадян України. Водночас зберігається проблема фрагментарності тлумачення. Вона проявляється, коли держави-члени по-різному застосовують винятки, що призводить до нерівності правових стандартів. Ми вважаємо, що ефективність принципу залежить від практичної гармонізації підходів та узгодженості правозастосування. Не менш важливо зміцнити роль Суду ЄС і ЄСПЛ як ключових гарантів дотримання гуманітарних норм. Отже, еволюція принципу non-refoulement є безперервним процесом, який формується під впливом глобальних гуманітарних викликів.

Для України особливо цінним є досвід Німеччини, який поєднує конституційні гарантії із гнучкими адміністративними механізмами. Саме така модель демонструє збалансованість між верховенством права та практичністю його реалізації. Основний закон Німеччини інтегрує право на притулок у саму структуру конституційних цінностей. Таким чином, він поєднує його з принципом людської гідності як абсолютним орієнтиром. Це створює й ціннісну основу, яка визначає державну політику у сфері міграції. В Україні правова культура у багатьох аспектах ще формується. Тому держава могла б використати цей підхід для зміцнення гуманітарного виміру свого законодавства. Такий крок важливий також і у контексті європейської інтеграції України.

Не менш показовою є німецька практика гнучкого адміністрування. Вона дозволяє державі залишатися гуманною навіть у кризових обставинах. Інститут Duldung є прикладом правового компромісу між принципом законності та гуманністю. Такий механізм свідчить, що Німеччина надає пріоритет не каральному, а превентивному підходу. Для України також важливо запозичити саме цю гнучкість у межах правового порядку.

Водночас польський досвід показує інший, не менш важливий аспект – ризик політизації права на притулок. Ситуація 2021 р. на кордоні засвідчила, як політичний тиск і безпекові аргументи

можуть призвести до відступу від міжнародних стандартів. Для України цей приклад є попередженням. Отже, адаптація польського досвіду має передбачати посилення ролі судів і омбудсменських інституцій у захисті осіб від незаконного вислання. Разом із тим, Польща демонструє і позитивний потенціал швидкої адаптації системи притулку до кризових умов. Реакція Польщі на масовий наплив українських біженців у 2022 р. це довела. Україна перебуває в процесі гармонізації з правом ЄС. Тому, такий досвід є зразком гнучкої, кризостійкої імплементації міжнародних зобов'язань.

Висновки. Дослідження показало, що принцип невислання є основою європейської системи захисту прав людини. У Німеччині він закріплений на конституційному рівні й тісно пов'язаний із повагою до людської гідності. У Польщі цей принцип сформувався пізніше, під впливом євроінтеграції, і поєднує гуманітарні цінності з контролем міграції. Ефективність обох моделей залежить не лише від законів, а й від політичної стабільності. Порівняння показало, що німецька модель є більш стабільною та послідовною, тоді як польська – гнучка, але вразлива до політичного впливу. Німеччина забезпечує високий рівень захисту завдяки поєднанню конституційних і адміністративних гарантій. Польща ж довела свою здатність швидко реагувати у кризових ситуаціях, як це було у 2022 р. при прийомі українських біженців. Обидві країни демонструють різні, але ефективні способи реалізації принципу non-refoulement.

Для України цей досвід має практичне значення. Від Німеччини варто перейняти стабільність і правову послідовність, від Польщі – гнучкість і здатність діяти швидко. Поєднання цих підходів допоможе створити власну систему притулку, яка буде гуманною, ефективною та відповідатиме європейським стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черній Ю.Л. Тимчасовий захист громадян України в ЄС у контексті світових міграційних процесів та війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 88. С. 153–160.
2. Act of 2003 on granting protection to aliens within the territory of the Republic of Poland. URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2003/en/123490 (дата звернення 16.03.2026).
3. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng (дата звернення 18.03.2026).
4. Council Directive 2003/9/EC of 27 January 2003 laying down minimum standards for the reception of asylum seekers. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/9/oj/eng (дата звернення 06.03.2026).
5. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/83/oj/eng (дата звернення 06.03.2026).
6. Council Regulation (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/343/oj/eng (дата звернення 06.03.2026).
7. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj/eng (дата звернення 06.03.2026).
8. Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_ persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics (дата звернення 18.03.2026).
9. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet, 2004. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/BJNR195010004.html (дата звернення 18.03.2026).
10. I.A. and Others against Poland: Case 53181/21, 2023. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2253181/21%22],%22itemid%22:[%22001-224598%22]} (дата звернення 18.03.2026).

11. Mikołajczyk B. Polish law restricting the right to asylum at borders. *Emigration Law Blog.* 2025. URL: https://www.eumigrationlawblog.eu/polish-law-restricting-the-right-to-asylum-at-borders/ (дата звернення 18.03.2026).
12. R.A. and Others v. Poland: Case 42120/21, 2025. URL: https://www.echr.coe.int/w/r.a.-and-others-v.-poland-no.-42120/21- (дата звернення 18.03.2026).
13. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/604/oj/eng.
14. Schütze, T. The (Non-)Status of 'Duldung': Non-Deportability in Germany and the Politics of Limitless Temporariness. *Journal of Refugee Studies*. 2022. No. 36. URL: https://doi.org/10.1093/jrs/feac056 (дата звернення 18.03.2026).
15. Sherov and Others v. Poland: Case 54029/17, 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-231867%22]}.
16. The Constitution of the Republic of Poland, 1997. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (дата звернення 18.03.2026).
17. Constitution of Germany. Human rights library. University of Minesota. URL: https://hrlibrary.umn.edu/research/germany-constitution.html (дата звернення 18.03.2026).
18. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення 18.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Козар С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:621.31(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.57

ВИДИ ЗАВДАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Коноваленко А.Г.,
аспірант кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0001-5971-015X

Коноваленко А.Г. Види завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України.

Статтю присвячено дослідженню видів завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України. Актуальність теми визначається тим, що завдання адміністративно-правового регулювання виступають критеріями ефективності та системності адміністративного законодавства у відповідній сфері. Їх чітке визначення і класифікація є необхідною умовою послідовної адаптації національного права до acquis ЄС, зокрема до вимог Директиви (ЄС) 2019/944 та Четвертого енергетичного пакету. Метою статті є аналіз та класифікація видів завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України та умов воєнного стану. Застосовано формально-юридичний, системний, порівняльно-правовий та структурно-функціональний методи дослідження. Сформульовано авторську класифікацію завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики, яка охоплює організаційні, регулятивні, охоронні, адаптаційні та стратегічні завдання. Охарактеризовано особливі риси кожного виду. Здійснено оцінку відповідності чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII та Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» № 1540-VIII, вимогам Четвертого енергетичного пакету ЄС. Виявлено основні прогалини правового регулювання та запропоновано напрями їх усунення. Встановлено, що нормативна колізія між конституційно-правовим статусом НКРЕКП та євроінтеграційними вимогами щодо незалежності регулятора є системною проблемою, яка потребує конституційно-правового врегулювання. Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про систему завдань адміністративно-правового регулювання в енергетичній сфері. Практичне значення визначається можливістю використання висновків дослідження для вдосконалення нормативно-правових актів та підвищення ефективності діяльності регуляторних органів.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, електроенергетика, завдання регулювання, євроінтеграція, ринок електричної енергії, НКРЕКП, Четвертий енергетичний пакет, критична інфраструктура, воєнний стан.

Konovalenko A.H. Types of tasks of administrative and legal regulation of relations in the electric power sector under the conditions of Ukraine's European integration.

The article is devoted to the study of the types of tasks of administrative-legal regulation of relations in the electricity sector in the context of Ukraine's European integration. The relevance of the topic is determined by the fact that the tasks of administrative-legal regulation serve as criteria for the effectiveness and systematisation of administrative legislation in the relevant field. Their clear definition and classification is a prerequisite for the consistent adaptation of national law to EU acquis, in particular to the requirements of Directive (EU) 2019/944 and the Fourth Energy Package. The purpose of the article is to analyse and classify the types of tasks of administrative-legal regulation of electricity sector relations, taking into account Ukraine's European integration obligations and the conditions of martial law. Formal-legal, systemic, comparative-legal and structural-functional research methods are applied. The author's classification of the tasks of administrative-legal regulation in the electricity sector is formulated, covering organisational, regulatory, protective, adaptive and strategic tasks. The distinctive features of each type are characterised. An assessment is made of the compliance of current Ukrainian legislation, in particular the Law of Ukraine 'On the Electricity Market' № 2019-VIII and the Law of Ukraine 'On the National Commission for State Regulation in Energy and Utilities' № 1540-VIII, with the requirements of the Fourth EU Energy Package. The main gaps in legal regulation are identified and

directions for their elimination are proposed. It is established that the normative conflict between the constitutional status of NEURC and the European integration requirements for regulatory independence constitutes a systemic problem requiring constitutional resolution. The theoretical significance of the study lies in deepening scholarly understanding of the system of tasks of administrative-legal regulation in the energy sphere. The practical significance is determined by the possibility of using the conclusions of the study to improve regulatory acts and enhance the effectiveness of regulatory authorities.

Key words: administrative-legal regulation, electricity sector, regulatory tasks, European integration, electricity market, NEURC, Fourth Energy Package, critical infrastructure, martial law.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики є одним із ключових інструментів реалізації державної енергетичної політики. Його завдання визначають зміст і спрямованість адміністративно-правового впливу на суб'єктів електроенергетичного ринку та опосередковують досягнення публічних цілей в даній стратегічно важливій галузі. Актуальність наукового осмислення видів цих завдань обумовлена декількома взаємопов'язаними обставинами.

По-перше, Україна перебуває в процесі масштабного реформування електроенергетичного сектору відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема Додатка XXVII (у редакції Рішення № 1/2019 Ради асоціації від 08.07.2019), та зобов'язань за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства [1]. Оновлений Додаток XXVII запровадив двосторонній моніторинг наближення законодавства та зобов'язав ЄС надавати Україні відповідні рекомендації для досягнення повної інтеграції енергетичного ринку [2].

По-друге, прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII від 13 квітня 2017 року суттєво трансформувало архітектуру адміністративно-правового регулювання у відповідній сфері [3]. Разом із тим перехід до нових ринкових відносин, зумовлений необхідністю імплементації актів Четвертого енергетичного пакету ЄС, зокрема Директиви (ЄС) 2019/944 «Про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії» та Регламенту (ЄС) 2019/943, формує нові виклики для системи адміністративно-правового регулювання [4].

Окрім наведеного, умови воєнного стану, запровадженого у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації з 24 лютого 2022 року, обумовили появу додаткових завдань адміністративно-правового регулювання – захисту критичної енергетичної інфраструктури та забезпечення безперервності постачання електроенергії споживачам. Це актуалізує необхідність системного осмислення видів таких завдань у їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики перебуває на перетині декількох наукових дискурсів: адміністративного права, енергетичного права та теорії державного регулювання природних монополій. Вітчизняна правова доктрина приділяє значну увагу окремим аспектам цієї теми.

Штода Д. О. у своєму дослідженні, опублікованому в «Київському часописі права», аналізує стимулюючі тарифні механізми як засоби адміністративно-правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики та обґрунтовує специфіку застосування методів адміністративно-правового регулювання [5]. Автор підкреслює, що нормативна база у відповідній сфері потребує подальшого вдосконалення з урахуванням практики ЄС.

Теоретичне підґрунтя для дослідження завдань адміністративно-правового регулювання закладене у працях представників загальної теорії адміністративного права. Зокрема, в наукових дослідженнях розглядаються принципи, функції, форми та методи адміністративно-правового регулювання стосовно різних сфер публічних відносин, що формує концептуальну основу для галузевого аналізу [6]. Однак спеціального дослідження, присвяченого саме видам завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції, у вітчизняній науці досі бракує.

Серед праць, що безпосередньо стосуються правового регулювання електроенергетичного сектору, слід виділити дослідження, пов'язані з імплементацією актів Третього та Четвертого енергетичних пакетів ЄС в Україні. Аналіз цих праць свідчить про те, що більшість авторів зосереджуються на загальнотеоретичних аспектах або на окремих елементах процедурного регулювання, тоді як системна класифікація завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики залишається поза увагою. Наведене актуалізує дане дослідження.

Метою статті є аналіз та класифікація видів завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України та умов воєнного стану.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: охарактеризувати поняття та систему завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики; розробити класифікацію ви-

дів відповідних завдань на основі аналізу чинного законодавства та євроінтеграційних зобов'язань України; охарактеризувати особливі риси кожного виду завдань; виявити проблеми та прогалини у нормативному забезпеченні реалізації цих завдань і запропонувати напрями їх усунення.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс методів, що забезпечують всебічний аналіз предмета дослідження. Формально-юридичний метод дозволив дослідити зміст законодавчих норм, зокрема Закону України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII, Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» № 1540-VIII та актів ЄС. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення чинного регулювання з вимогами Директиви (ЄС) 2019/944 та Регламенту (ЄС) 2019/943. Системний метод дав змогу розглянути завдання адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики як цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Структурно-функціональний метод використано для аналізу повноважень НКРЕКП та інших суб'єктів адміністративно-правового регулювання у їх взаємозв'язку із завданнями, що ними реалізуються.

Виклад основного матеріалу. Завдання адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики – це визначені нормами адміністративного права цілі та напрями діяльності суб'єктів публічної адміністрації, спрямовані на забезпечення ефективного, надійного та безпечного функціонування електроенергетичного ринку в інтересах суспільства. Їх визначення та класифікація є необхідною умовою систематизації адміністративного законодавства у відповідній сфері та оцінки його відповідності вимогам acquis ЄС.

На основі аналізу чинного законодавства та євроінтеграційних зобов'язань України пропонується виділяти такі основні види завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики: організаційні, регулятивні, охоронні, адаптаційні та стратегічні.

Організаційні завдання охоплюють формування та підтримку інституційного механізму функціонування ринку електричної енергії. Відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII такий механізм включає Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), оператора системи передачі (АТ «Укренерго»), операторів систем розподілу, оператора ринку, адміністратора розрахунків, адміністратора комерційного обліку та інших учасників ринку [3]. Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» № 1540-VIII від 22 вересня 2016 року визначає НКРЕКП як постійно діючий незалежний регуляторний орган, що реалізує організаційні завдання шляхом ліцензування, встановлення тарифів та моніторингу діяльності ліцензіатів [7].

Регулятивні завдання спрямовані на формування умов для розвитку конкурентного ринку електричної енергії, захисту прав споживачів та стимулювання інвестицій у галузь. Стаття 1 Закону № 2019-VIII безпосередньо вказує на необхідність забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин і мінімізації витрат [3]. НКРЕКП реалізує регулятивні завдання шляхом нормативно-правового регулювання, формування цінової та тарифної політики, а також здійснення державного контролю та застосування заходів впливу [8].

Охоронні завдання набули особливого значення в умовах воєнного стану. Вони передбачають захист об'єктів критичної енергетичної інфраструктури, забезпечення безперервності постачання електроенергії та відновлення пошкодженої інфраструктури. Закон № 2019-VIII оперує поняттям «особливо важливі об'єкти електроенергетики» – об'єкти, що забезпечують стале функціонування ОЕС України, руйнація або пошкодження яких призведе до порушення електропостачання суб'єктів господарювання і побутових споживачів [3]. Реалізація охоронних завдань потребує тісної взаємодії регуляторних органів із органами сектору безпеки та оборони.

Адаптаційні завдання безпосередньо пов'язані з євроінтеграційним курсом України. Вони охоплюють наближення національного законодавства до acquis ЄС відповідно до зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію (Додаток XXVII, оновлений Рішенням № 1/2019 Ради асоціації від 08.07.2019 р.) та Договором про заснування Енергетичного Співтовариства [1]. Конкретним змістом адаптаційних завдань є імплементація Директиви (ЄС) 2019/944 «Про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії» та Регламенту (ЄС) 2019/943 «Про внутрішній ринок електроенергії», що складають серцевину Четвертого енергетичного пакету ЄС [4; 11]. Прикладом реалізації адаптаційних завдань є Закон України № 3141-IX від 10 червня 2023 р., яким, зокрема, імплементовано Регламент (ЄС) № 1227/2011 про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку (REMIT) [9].

Стратегічні завдання пов'язані із формуванням та реалізацією довгострокової державної енергетичної політики, спрямованої на диверсифікацію джерел генерації, розвиток відновлюваної енергетики та інтеграцію ОЕС України до загальноєвропейської енергосистеми ENTSO-E. Відповідні

зобов'язання України передбачені Додатком XXVII до Угоди про асоціацію та охоплюють розвиток конкурентоспроможних, прозорих і недискримінаційних енергетичних ринків на основі правил та стандартів ЄС, поступову інтеграцію електроенергетичної системи України до європейської електроенергетичної мережі та розвиток відновлюваної енергетики [2].

Запропонована класифікація видів завдань адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики потребує зіставлення з практикою держав ЄС та вимогами Четвертого енергетичного пакету. Директива (ЄС) 2019/944 закріплює принцип клієнтоорієнтованості ринку електроенергії, розширення прав так званих просьюмерів (споживачів-виробників) та демократизацію енергоринку [4]. Ці вимоги зумовлюють необхідність розширення регулятивних завдань НКРЕКП у напрямі захисту прав нових учасників ринку – власників малої генерації, енергетичних спільнот та активних споживачів.

Суттєвою проблемою реалізації адаптаційних завдань є інституційна спроможність НКРЕКП. Секретаріат Енергетичного Співтовариства в Звіті про роботу НКРЕКП (жовтень 2023 року) вказав на необхідність законодавчих реформ для забезпечення незалежності регулятора та запропонував рекомендації щодо посилення його інституційного статусу [10]. Прийнятий у відповідь на висновок Конституційного Суду закон змінив статус НКРЕКП, перетворивши її з незалежного колегіального органу на центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що набула чинності у 2019 році. Водночас Директива (ЄС) 2019/944 вимагає наявності незалежного від уряду регулятора [4]. Це породжує нормативну колізію між вимогами конституційного права України та євроінтеграційними зобов'язаннями у сфері незалежності регулятора.

Охоронні завдання адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану набули безпрецедентного значення. Систематичне руйнування об'єктів генерації та розподілу електроенергії внаслідок збройної агресії росії перетворило охорону критичної енергетичної інфраструктури на першорядне завдання. Разом з тим правова база у відповідній частині залишається фрагментарною та потребує систематизації.

Реалізація стратегічних завдань вимагає виваженого балансу між короткостроковими потребами відновлення зруйнованої інфраструктури та довгостроковими цілями декарбонізації та інтеграції до ринків ЄС. Звіт Міністерства закордонних справ про виконання Додатка XXVII станом на початок 2025 року свідчить про певний прогрес в імплементації вимог ЄС у сфері електроенергетики, зокрема прийняття змін до Закону «Про ринок електричної енергії» у 2023 році та долучення до механізму компенсації між операторами систем передачі (ITC) [9]. Водночас низка ключових регламентів Четвертого пакету ще потребує повноцінної імплементації.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. Завдання адміністративно-правового регулювання у сфері електроенергетики являють собою цілісну систему, що охоплює п'ять основних видів: організаційні, регулятивні, охоронні, адаптаційні та стратегічні. Кожен вид має самостійний предмет і характеризується специфічними формами та методами реалізації. Їх взаємообумовленість є необхідною умовою ефективного функціонування електроенергетичного сектору.

В свою чергу, євроінтеграційний процес суттєво розширює зміст адаптаційних завдань адміністративно-правового регулювання. Обов'язки України за Угодою про асоціацію (Додаток XXVII) та Договором про заснування Енергетичного Співтовариства передбачають поетапну імплементацію всього масиву актів Четвертого енергетичного пакету. Це вимагає не лише оновлення нормативно-правової бази, але й інституційного зміцнення НКРЕКП для виконання нових регуляторних функцій.

Умови воєнного стану висунули на перший план охоронні завдання адміністративно-правового регулювання, спрямовані на захист критичної електроенергетичної інфраструктури. Правова база у цій частині потребує систематизації та доповнення з урахуванням кращих практик держав – членів ЄС у сфері захисту критичної інфраструктури.

Окрім того, нормативна колізія між вимогами конституційного права України щодо статусу регулятора та євроінтеграційними зобов'язаннями щодо незалежності НКРЕКП є ключовою системною проблемою, що перешкоджає повноцінній реалізації адаптаційних та регулятивних завдань. Її вирішення потребує конституційних змін або вироблення спеціального правового механізму, що забезпечив би відповідний рівень функціональної незалежності регулятора.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на аналіз практики реалізації кожного з виявлених видів завдань адміністративно-правового регулювання, оцінку їх ефективності та вивчення досвіду держав ЄС з питань інституційної незалежності регуляторів електроенергетичного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства: підписаний Україною 01.02.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a27.

2. Додаток XXVII до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (в редакції Рішення № 1/2019 Ради асоціації від 08.07.2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-19#n2.
3. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19.
4. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity. Official Journal of the European Union. L 158. 14.06.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32019L0944.
5. Штода Д.О. Стимулююче тарифоутворення як засіб адміністративно-правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 230–237. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.35.
6. Принципи, функції, форми та методи адміністративно-правового регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій. *Право і суспільство.* 2012. № 1. С. 192–197.
7. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19.
8. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Основні завдання та функції НКРЕКП. URL: https://www.nerc.gov.ua/pro-nkrekp/osnovni-zavdannya-ta-funkciyi.
9. Міністерство закордонних справ України. Довідка щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (Додаток XXVII), станом на січень 2025 р. URL: https://mev.gov.ua/sites/default/files/2025-01/zvit-vikonannya-dodatku-27-sichen-2025-roku-1_0.pdf.
10. Secretariat of the Energy Community. Report on the Governance and Independence of the National Energy Regulatory Authority of Ukraine (NEURC). October 2023. URL: https://www.nerc.gov.ua.
11. Regulation (EU) 2019/943 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the internal market for electricity. Official Journal of the European Union. L 158. 14.06.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R0943.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанню на оптових енергетичних ринках: Закон України від 10.06.2023 № 3141-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3141-20.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Коноваленко А.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.018
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.58

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Коцан-Олинець Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3217-4780

Коцан-Олинець Ю. Міжнародний договір як джерело права: актуальні питання застосування в межах діяльності Конституційного Суду України.

У статті здійснено аналіз правової природи міжнародного договору як джерела права та окреслено його застосування в межах діяльності Конституційного Суду України. Зазначено, що широке поширення міжнародних договорів як джерел права свідчить про усвідомлення державами необхідності співпраці у вирішенні питань, що стосуються глобальних процесів, з метою забезпечення власного економічного зростання. Дедалі частіше міжнародний договір визнається й основним джерелом національного права. Завдяки імплементації та уніфікації законодавства міжнародні угоди безпосередньо формують внутрішні галузі права, будучи потужним інструментом правотворення. Адже процес інтеграції України в міжнародну спільноту демократичних країн вимагає дотримання міжнародних норм і стандартів у різних галузях внутрішнього життя. Наголошено, що міжнародні договори є джерелом міжнародного й національного права, це юридично обов'язкові угоди між державами чи міжнародними організаціями, тобто вони встановлюють юридичні зв'язки між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права. Показано, що міжнародні договори є інструментом для регулювання й управління міжнародними відносинами, враховуючи політичні, економічні, соціальні та правові аспекти. Міжнародні договори визначають права й обов'язки сторін, регулюють способи вирішення суперечок і конфліктів, а також способи співробітництва та взаємодії. Вони мають юридичну силу й обов'язкові для виконання сторонами відповідно до принципів і норм міжнародного права. Акцентовано, що важливою особливістю міжнародних договорів є те, що вони є добровільними угодами, на які сторони йдуть, ґрунтуючись на волі та взаємних інтересах. Значення міжнародного договору як джерела права розглянуто з двох позицій: як джерела міжнародного права та як джерела внутрішньодержавного права. Зроблено висновок, що чинні конституційні положення щодо міжнародних договорів prima facie породжують презумпцію верховенства міжнародного права над внутрішньодержавним правом України. Щоправда, за умови їх затвердження Верховною Радою України як частини національного законодавства. Тобто загальновизнані принципи і норми міжнародного права є складовою (або одним із джерел) правової системи України, але їх ієрархія у правовій системі Конституцією України чітко не встановлена. При цьому одним із найважливіших елементів системи права є джерело, або форма, права, серед яких виділяють нормативно-правові джерела права – закони та підзаконні акти. Отже, ратифіковані договори за юридичною силою стоять вище за звичайні закони України, але підпорядковуються самій Конституції України.

Ключові слова: національне право, міжнародне право, джерела права, співвідношення джерел права, міжнародний договір, міжнародні відносини, судова практика, Конституційний Суд України, конституційний контроль.

Kotsan-Olynets Yu. The international agreement as a source of law: topical issues of application within the framework of the activity of the Constitutional Court of Ukraine.

The article analyzes the legal nature of an international treaty as a source of law and outlines its application within the scope of activity of the Constitutional Court of Ukraine. It is noted that the widespread proliferation of international treaties as sources of law indicates that states recognize the necessity of cooperation in resolving issues related to global processes in order to ensure their own economic growth. Increasingly, an international treaty is also recognized as a primary source of domestic law. Through the implementation and unification of legislation, international agreements directly shape domestic branches of law, serving as a powerful tool for law-making. Indeed, the process of

Ukraine's integration into the international community of democratic countries requires compliance with international norms and standards in various spheres of domestic life. It is emphasized that international treaties are a source of both international and domestic law; they are legally binding agreements between states or international organizations, meaning they establish legal ties between states or other subjects of international law. The study demonstrates that international treaties serve as an instrument for regulating and managing international relations, taking into account political, economic, social, and legal aspects. International treaties define the rights and obligations of the parties, regulate methods for resolving disputes and conflicts, as well as forms of cooperation and interaction. They possess legal force and are binding upon the parties in accordance with the principles and norms of international law. It is highlighted that an important feature of international treaties is that they are voluntary agreements entered into by the parties based on their will and mutual interests. The significance of an international treaty as a source of law is examined from two perspectives: as a source of international law and as a source of domestic law. It is concluded that the current constitutional provisions regarding international treaties *prima facie* create a presumption of the supremacy of international law over the domestic law of Ukraine. However, this is subject to their approval by the Verkhovna Rada of Ukraine as part of national legislation. That is, the universally recognized principles and norms of international law form an integral part (or one of the sources) of the legal system of Ukraine, but their hierarchy within the legal system is not clearly established by the Constitution of Ukraine. At the same time, one of the most important elements of the system of law is the source, or form, of law, among which regulatory sources of law – statutes and bylaws – are distinguished. Consequently, ratified treaties rank higher in legal force than ordinary laws of Ukraine, but remain subordinate to the Constitution of Ukraine itself.

Key words: domestic law, international law, sources of law, correlation of sources of law, international treaty, international relations, judicial practice, Constitutional Court of Ukraine, constitutional review.

Постановка проблеми. Міжнародний договір поряд з міжнародним звичаєм та загальними принципами права є основним джерелом міжнародного права. Однак дедалі частіше міжнародний договір визнається й основним джерелом національного права. Завдяки імплементації та уніфікації законодавства міжнародні угоди безпосередньо формують внутрішні галузі права, будучи потужним інструментом правотворення. Адже процес інтеграції України в міжнародну спільноту демократичних країн вимагає дотримання міжнародних норм і стандартів у різних галузях внутрішнього життя. Це висуває зобов'язання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і стандартів, які зафіксовані в різноманітних міжнародних договорах [1]. Міжнародні зобов'язання змушують Україну гармонізувати своє законодавство з європейськими і світовими стандартами, що на сьогодні є ключовою вимогою для вступу України до Європейського Союзу.

Підкреслимо, що нещодавно Україна офіційно розпочала перший етап переговорів щодо вступу до Європейського Союзу. Цьому передувало виконання близько 15% реформ із десятипунктного плану, узгодженого з ЄС у грудні 2025 року. Утім, для вступу до ЄС Україні доведеться ухвалити величезний пакет законодавчих норм та рішень, після чого потрібне одностайне схвалення з боку чинних держав-членів Союзу.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Методологічною і теоретичною основою статті є досягнення науки міжнародного права, конституційного права та порівняльного правознавства, а також практика їх застосування, що знайшли відображення у працях багатьох відомих вітчизняних учених, серед яких О. Водянніков, О. Петришин, О. Бориславська, Н. Пархоменко, Н. Оніщенко, І. Настасяк, Т. Подорожна, Д. Терлецький, Н. Камінська та інші. Вони, зокрема, вивчають проблеми імплементації міжнародних договорів у національну правову систему та діяльність Конституційного Суду України (далі – КСУ) як органу конституційного контролю.

Метою написання статті є аналіз особливостей і проблем включення міжнародних договорів до національного законодавства України, а також визнання їх основними джерелами права.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні широке поширення міжнародних договорів як джерел права свідчить про усвідомлення державами необхідності співпраці у вирішенні питань, що стосуються глобальних процесів, з метою забезпечення власного економічного зростання. Так, ще у преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), яка стала результатом розвитку міжнародного права та визнання необхідності уніфікації процедур укладання, зміни, припинення і тлумачення міжнародних договорів, були сформульовані засадничі підстави її прийняття. Зокрема, держави-учасниці наголосили на найважливішій ролі договорів в історії міжнародних відносин, визнали зростаюче значення договорів як джерела міжнародного права та засобу розвитку мирної співпраці між націями, «незалежно від відмінностей у їхньому державному та суспільному устрої, зазначаючи, що принципи вільної згоди та сумлінності та норма pacta sunt servanda отримали загальне визнання… вважаючи, що кодифікація та прогресивний розвиток права договорів,

здійснені у цій Конвенції, будуть сприяти досягненню зазначених у Статуті цілей Організації Об'єднаних Націй, а саме підтримці міжнародного миру та безпеки, розвитку дружніх відносин між народами та здійсненню їхньої співпраці один з одним…» [2]. Цей міжнародний акт вперше чітко визначив важливість міжнародно-правового регулювання відносин між державами та іншими суб'єктами.

У Віденській конвенції про право міжнародних договорів під міжнародним договором розуміється «міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі та регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, і навіть незалежно від його конкретного найменування» [2].

У Законі України «Про міжнародні договори України» наведено таке визначення: міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [3].

Наведені визначення мають спільні риси. По-перше, міжнародний характер договору. Обидва визначення вказують на те, що міжнародні договори укладаються між державами, при цьому обидва фіксують як одного обов'язкового суб'єкта міжнародних договорів виключно держави. По-друге, письмова форма. В обох визначеннях зазначається, що міжнародні договори мають бути укладені в письмовій формі. Це означає, що угоди мають бути оформлені в письмовому документі, хоча можуть складатися з одного або кількох пов'язаних між собою документів. По-третє, врегульованість міжнародним правом. Обидва визначення наголошують, що міжнародні договори регулюються міжнародним правом. Це означає, що угоди встановлюють права й обов'язки сторін, які мають бути виконані відповідно до принципів і норм міжнародного права. Водночас помилковим є твердження, що кожна угода між державами автоматично є міжнародним договором, оскільки сам статус договірних сторін робить їхні угоди предметом регулювання міжнародного права.

Міжнародні договори є джерелом міжнародного й національного права, це юридично обов'язкові угоди між державами чи міжнародними організаціями, тобто вони встановлюють юридичні зв'язки між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права.

Окрім того, міжнародні договори є інструментом для регулювання й управління міжнародними відносинами, враховуючи політичні, економічні, соціальні та правові аспекти. Так, згідно із ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародні договори України укладаються: Президентом України або за його дорученням – від імені України; Кабінетом Міністрів України або за його дорученням – від імені Уряду України; міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів. Від імені України укладаються міжнародні договори України:

а) політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України;

б) що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;

в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки;

г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, враховуючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації;

ґ) про використання території та природних ресурсів України;

д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер [3].

Міжнародні договори визначають права й обов'язки сторін, регулюють способи вирішення суперечок і конфліктів, а також способи співробітництва та взаємодії. Вони мають юридичну силу й обов'язкові для виконання сторонами відповідно до принципів і норм міжнародного права.

Важливою особливістю міжнародних договорів є те, що вони є добровільними угодами, на які сторони йдуть, ґрунтуючись на волі та взаємних інтересах.

Значення міжнародного договору як джерела права варто розглядати з двох позицій: як джерела міжнародного права та як джерела внутрішньодержавного права. Так, на думку вчених, найважливішою стороною юридичної природи міжнародного договору є його нормативність. Уявляється, що було б неправильно зводити це питання до інших елементів юридичної природи міжнародного договору, також і до його погоджувальної природи, юридичної сили чи чинності. Звісно, усі ці елементи пов'язані між собою, але не тотожні. Міжнародний договір може привести до створення міжнародної норми тільки в тому разі, якщо він ґрунтується на угоді держав як суб'єктів міжнародного права. Але не всяка, навіть обов'язкова угода між ними веде до створення міжнародно-правових норм. Отже, характеристика міжнародного договору тільки як угоди суб'єктів міжнародного

права або як обов'язкового правового акта ще не розкриває повністю його юридичної природи і його значення для міжнародного права. Тому найважливіше значення тут має розгляд міжнародного договору як засобу формування міжнародно-правових норм [4, с. 75].

Тож міжнародний договір – це рівноправна й добровільна угода, що має юридичну силу, укладена між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права з метою встановлення, зміни чи припинення відносин між ними, регульована міжнародним правом і може утримуватися в одному або кількох пов'язаних між собою документах. При цьому зарахування міжнародного договору тільки до джерела міжнародного права унеможливлює інтеграційні процеси у праві й економіці в епоху глобалізації [5].

Погоджуючись із такою позицією, аргументуємо, що нині вплив міжнародних договорів, особливо на ті сфери чинного законодавства, де держава об'єктивно не може обійтися без взаємодії на міжнародній арені, досить великий і необхідний. Такими галузями співробітництва є зовнішньоекономічна діяльність, митна сфера, охорона довкілля тощо. Прикладом може бути Митний кодекс України, який регулює митні відносини України з іншими державами.

У сучасній історичній перспективі законодавство держави відіграє важливу роль у впровадженні міжнародно-правових норм у внутрішні відносини. Розвиток національного законодавства неможливий без урахування міжнародно-правових норм, оскільки в сучасному світі міжнародна правова система та внутрішньодержавні правові системи тісно пов'язані. Адже, як слушно наголошує І. Настасяк, «будь-яка правова система суспільства набуватиме специфічних ознак завдяки відповідній конфігурації загальних і спеціальних правових засобів, а також загальних типових ознак – характерних і для національних, і для міждержавних правових систем» [6, с. 43]. У процесі укладання міжнародних договорів важливим етапом є їх виконання, завдяки чому держава розширює своє законодавство, що збагачує його новим змістом, наближає до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, створює передумови для побудови правової держави.

Отже, міжнародні договори, будучи джерелом внутрішньодержавного права, припускають вжиття державами певних заходів для впровадження їх у національне законодавство. Водночас їхній вплив може бути не лише безпосереднім, а й побічним, визначаючи напрям удосконалення національного права.

Н. Пархоменко з цього приводу теж слушно зазначає, що через національне законодавство здійснюється запровадження значного обсягу міжнародно-правових норм [7]. Міжнародно-правові положення вводять до національних нормативних актів – кодексів, законів та підзаконних нормативних актів. Зазвичай методи виконання міжнародних зобов'язань обирають самі держави, якщо міжнародний договір не визначає конкретної процедури.

Міжнародні договори впливають і на конкретні галузі й інститути національної законодавчої системи, і, так би мовити, чинять «міжгалузевий вплив», поширюючи свою дію на нормативні акти, що належать до різних галузей законодавства. Наприклад, такі міжнародні договори охоплюють угоди у сфері захисту прав людини й основних свобод, протидії корупції, тероризму, охорони навколишнього середовища тощо.

Ще одним прикладом можуть бути міжнародні договори у сфері протидії тероризму, завдяки яким розвинулися національне кримінальне, адміністративне, фінансове законодавство України. Процес імплементації міжнародних зобов'язань є потужним драйвером для комплексної трансформації всієї правової системи України. Цей вплив чітко простежується одразу в кількох галузях права.

Внаслідок того, що міжнародні договори як джерело права безпосередньо впливають на вдосконалення, зміну національного права й законодавства, ці документи стають складовою частиною не тільки системи міжнародного права, а й внутрішньодержавного права України, про що чітко вказано в Конституції України. Зокрема, ст. 9 Основного Закону передбачає, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [8]. У контексті та з урахуванням викладеної правової конструкції у правовій системі України (поряд з іншими складниками цієї системи, враховуючи загальновизнані принципи і норми міжнародного права) в ієрархічному порядку перебувають Конституція України та інші закони.

Зауважимо, що наведена конституційна норма ч. 1 ст. 9 Основного Закону відтворена в п. 1 Рішення КСУ у справі про тлумачення терміна «законодавство» від 9 липня 1998 року № 12-рп/98. Суд визначив, що термін «законодавство» потрібно розуміти як «закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті у межах їх повноважень та відповідно до Конституції і законів України» [9]. На думку С. Карвацької, текстуальний порядок нормативних актів у цьому рішенні свідчить про те, що

КСУ поставив міжнародні договори України все ж таки на друге місце, після законів України, але вище, ніж акти, які мають статус підзаконних актів, таких, що повинні відповідати законам [10].

Щодо Основного Закону Т. Подорожна зазначає, що Конституція України є фундаментальним феноменом правової дійсності, ядром правової системи нашої країни. Її норми є нормами прямої дії, це означає, що конституційні норми застосовуються безпосередньо, без додаткових законів, гарантуючи захист конституційних прав і свобод людини та громадянина. Пряма дія підкреслює принцип верховенства права та недопущення суперечностей між Конституцією України та чинним законодавством [11]. Саме тому слушною є думка Н. Оніщенко, яка робить висновок, що «одним із найважливіших критеріїв оцінювання правової системи є її відповідність конституційним положенням, правомірним очікуванням громадянського суспільства й кожної людини» [12].

Процитовані наукові позиції та чинні конституційні положення щодо міжнародних договорів prima facie породжують презумпцію верховенства міжнародного права над внутрішньодержавним правом України. Щоправда, за умови їх затвердження Верховною Радою України як частини національного законодавства. Тобто загальновизнані принципи і норми міжнародного права є складовою (або одним із джерел) правової системи України, але їх ієрархія у правовій системі Конституцією України чітко не встановлена. При цьому одним із найважливіших елементів системи права є джерело, або форма, права, серед яких виділяють нормативно-правові джерела права – закони та підзаконні акти. Отже, ратифіковані договори за юридичною силою стоять вище за звичайні закони України, але підпорядковуються самій Конституції України.

При цьому важливо наголосити, що якщо чинний закон України встановлює інші правила, ніж ратифікований міжнародний договір, пріоритет завжди віддається правилам міжнародного договору.

Водночас зауважимо, що Конституція України не містить визначення міжнародного договору. Цей термін відсилає до поняття, що склалося виключно в площині міжнародного права. Згідно із загальноприйнятим у міжнародній доктрині і практиці визначенням міжнародний договір – це добровільна угода, явно виражена чи імпліцитна, між двома чи більше суб'єктами міжнародного права, спрямована на породження юридичних наслідків і регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [13]. Тобто міжнародний договір – це міжнародно-правові зобов'язання ex contractu [14, p. 255].

Конституція виокремлює ратифіковані міжнародні договори в самостійну групу, у якій особливе місце посідають договори, що передбачають відповідні інституційні механізми захисту людських прав і свобод (міжнародні судові установи або відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна). Ці конституційні межі визначають місце міжнародного договору, ратифікованого Верховною Радою України, в національній правовій системі. Такі договори мають пріоритет у разі колізії з іншими законами чи нормативно-правовими актами, однак не можуть суперечити Конституції України, положення якої мають найвищу юридичну силу. Це також має значення для визначення юридичних наслідків рішень КСУ, оскільки з огляду на конституційні положення, закріплені у ст. 9 і 18 Конституції України, зміна юридичної дії положень договору чи припинення міжнародного договору має відбуватися відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [15].

Визнання міжнародних договорів України джерелом конституційного права України підтверджується практикою судів загальної юрисдикції, які застосовують міжнародні договори України для обґрунтування своїх рішень.

Міжнародно-правові акти широко використовуються також у діяльності КСУ, вони відображені в більш як третині його рішень. У справах щодо офіційного тлумачення положень Конституції України та законів за зверненнями громадян близько 60 % рішень КСУ містять посилання на міжнародно-правові акти, їхні окремі положення. Включення до національної системи права міжнародних договорів України збільшує кількість принципів і норм, якими врегульовані конституційно-правові відносини в таких галузях, як права і свободи людини та громадянина, громадянство, статус апатридів, біженців, національні меншини, мови національних меншин, місцеве самоврядування, форми безпосереднього волевиявлення [16].

Варто зазначити, що міжнародний договір як об'єкт конституційного контролю має певні особливості, що спонукало конституцієдавця виокремити його в самостійну категорію і врегулювати питання компетенції КСУ щодо такого контролю в окремому конституційному положенні. Водночас повноваження КСУ в царині міжнародних договорів не обмежуються лише приписами ч. 1 ст. 151 Конституції, а їх дослідження пов'язане з глобальнішою проблематикою взаємодії міжнародного права і конституційного ладу України, місця міжнародного договору серед джерел права України, співвідношення суверенітету і міжнародних зобов'язань, демократичної легітимності міжнародного права [15]. Так, згідно з ч. 1 ст. 151 Конституції України, КСУ дає офіційні висновки про відповід-

ність Конституції чинних міжнародних договорів України або тих, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість [8].

Окрім того, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» (2017) серед повноважень Конституційного Суду України є надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ст. 7) [17].

На переконання Н. Камінської, у сучасних умовах набуття Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу, виконання міжнародно-правових зобов'язань у різних сферах, активного реформування і невідкладної післявоєнної відбудови, саме КСУ покликаний відгравати провідну роль у конституційному механізмі стримувань і противаг, забезпеченні незворотності та послідовності євроатлантичного курсу держави, а також гармонізації національного законодавства з європейськими правовими стандартами [18]. В умовах євроінтеграції КСУ покликаний узгоджувати європейські стандарти з нормами Конституції України, забезпечуючи при цьому захист конституційного ладу.

Висновки. Отже, Україна визнає міжнародний договір джерелом права у своїй національній правовій системі, а також враховує те, що такі договори передбачають певні юридичні зобов'язання для держав-учасниць. Прийняте державою зобов'язання за міжнародним договором безпосередньо впливає на розвиток національного законодавства у сфері, що стосується правового регулювання міжнародного договору. Крім того, держава є учасником міжнародних відносин, беручи на себе зобов'язання під час приєднання до міжнародного договору, відтак визначає для себе цей міжнародний договір як джерело міжнародного права. Цей процес базується на нормах міжнародного права, які визначають порядок укладення, дії та припинення таких угод. При цьому, якщо міжнародним договором України встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені національним законодавством, застосовуються правила міжнародного договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остроглядо О.В. Міжнародні договори як джерела кримінально-правої політики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 282–286. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273859/269170.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнар. док. від 23.05.1969 / ООН. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.
4. Резніченко С.В. Договір у системі джерел конституційного права України: монографія. Одеса: Астропринт, 1999. 136 с.
5. Баймуратов М.О., Мутана Аббас А. Особливості входження норм міжнародного права в національне конституційне право України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 2 (34). С. 75–85.
6. Настасяк І.Ю. Типологізація сучасних правових систем: теоретико-методологічні та прикладні питання: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. 656 с.
7. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми методології: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2008. 336 с.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі про тлумачення терміну «законодавство» від 09.07.1998 № 12-рп/98.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v012p710-98#Text.
10. Карвацька С.Б. Включення норм міжнародних договорів до національного законодавства України: проблеми та пошуки шляхів вирішення. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 155–161. URL: https://pd.onu.edu.ua/article/view/162024/165484.
11. Подорожна Т.С. Природа конституції як акта прямої дії крізь призму теорії конституціоналізації правової системи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1, ч. 3. С. 440–446. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353583/340138.
12. Оніщенко Н.М. Дієвість правової системи в контексті конституційних положень: критерії оцінювання. *Конституція в умовах війни та повоєнного відновлення: сучасні виклики і правові рішення*: зб. матер. міжнар. конф. з нагоди відзнач. 29-ї річниці ухвалення Конституції України (м. Київ, 27 черв. 2025 р.). Київ: ВАІТЕ, 2025. С. 112–116.
13. Kolb R. The Law of Treaties. Cheltenham. Northampton: Edward Elgar Publ., 2016. 304 p.

14. Report by J.L. Brierly, Special Rapporteur, Law of Treaties. Document A/CN.4/23. Yearbook of the International Law Commission. 1950. Vol. II. P. 222–248.
15. Водянніков О. Конституційний контроль за міжнародними договорами України. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 7–29. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/1.pdf.
16. Горенко О.М., Мартинов А.Ю. Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 року. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2 / за ред. Миколи Варварцева. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. URL: https://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5696-5/99.pdf.
17. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII.ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text.
18. Камінська Н.В. Роль Конституційного Суду України у гармонізації національного законодавства з міжнародними договорами. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 2 трав. 2023 р.)**.** Чернівці, 2023. С. 37–41.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Коцан-Олинець Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 316.77
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.59

РОСІЙСЬКЕ ВТРУЧАННЯ В ПОЛІТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Кравчук А.І.,
науковий співробітник наукової лабораторії проактивного забезпечення стратегічних комунікацій Національної академії СБУ
ORCID: 0009-0009-8513-4991

Кравчук А.І. Російське втручання в політику Європейських країн.

Російська пропаганда відрізняється агресивністю, масштабністю, нерідко й результативністю, що досягається не лише доволі значним фінансуванням величезної пропагандистської машини російської федерації (далі – рф), але й створеним за десятиріччя для багатьох країн Європейського Союзу (далі – ЄС) іміджом росії, як надійного постачальника дешевих енергоносіїв для багатьох країн ЄС. Втім, повномасштабне вторгнення рф в Україну у 2022 році і її стратегічні військові поразки на полі бою призвели до економічного спаду та світової ізоляції рф від цивілізованого світу, що змінило у більшості країн ЄС відношення до рф. Росія перетворилась із впливового геополітичного гравця на європейському політично-економічному полі на антиправову, диктаторську країну-ізгоя.

Зазначені зміни у статусі країни в цілому призвели й до зменшення довіри до інформаційних ресурсів рф, які в своїй більшості, залишаючись відверто пропагандистськими каналами, продовжують розповсюджувати в країнах ЄС політику кремля, спрямовану на виправдовування її агресії проти України.

В статті розглядаються методи пропаганди та інформаційного впливу, які росія, на сучасному етапі, використовує по відношенню до цільових аудиторій деяких країн ЄС, з метою встановлення у них проросійськи налаштованих політичних партій (рухів) із подальшим приведення їх до влади. Метою таких дій є отримання підконтрольних кремлю маріонеток у владі, через які рф намагається впливати на політико-економічні рішення ЄС, особливо щодо Україно-російської війни.

В результаті проведеного аналізу здійснення інформаційних впливів та інших заходів пропаганди на прикладі нещодавніх виборів до парламенту в одній із країн ЄС – Угорщині, отримано перелік практичних заходів, які використовували російські пропагандисти та представники російської розвідки для досягнення перемоги на виборах підконтрольним рф кандидатом.

Зазначений перелік є практичним підґрунтям для підрозділів сектору безпеки та оборони України які задіяні в інформаційній протидії російській пропаганді і є підставою для аналізу ними потенційних інформаційних загроз, що надходять від рф щодо України, зважаючи на циклічність та систему аналогій, притаманній діяльності російських спецслужб та пропагандистів.

Крім того, проведено аналіз щодо переліку порушень міжнародного права які вчинила рф своїми діями, що можна кваліфікувати як втручання у вибори іншої країни та умови за яких Україна могла б ініціювати процес притягнення до відповідальності країну-агресорку за вказані втручання.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, пропаганда, інформаційний вплив.

Kravchuk A.I. Russian interference in the politics of European countries.

Russian propaganda is characterized by its aggressiveness, scale, and often effectiveness, which is achieved not only by the rather significant financing of the huge propaganda machine of the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF), but also by the image of Russia, created over the decades for many countries of the European Union (hereinafter referred to as the EU), as a reliable supplier of cheap energy for many EU countries. However, the full-scale invasion of the RF into Ukraine in 2022 and its strategic military defeats on the battlefield led to an economic recession and the global isolation of the RF from the civilized world, which changed the attitude of most EU countries towards the RF. Russia has transformed from an influential geopolitical player in the European political and economic field into an anti-law, dictatorial rogue state.

The above-mentioned changes in the status of the country as a whole have also led to a decrease in trust in the information resources of the Russian Federation, which for the most part, remaining openly propaganda channels, continue to disseminate in the EU countries the Kremlin's policy aimed at justifying its aggression against Ukraine.

The article examines the methods of propaganda and information influence that Russia, at the present stage, uses in relation to target audiences in some EU countries, with the aim of establishing pro-Russian political parties (movements) in them with the subsequent bringing them to power. The

purpose of such actions is to obtain puppets controlled by the Kremlin in power, through which the Russian Federation tries to influence the political and economic decisions of the EU, especially regarding the Ukrainian-Russian war.

As a result of the analysis of the implementation of information influences and other propaganda measures using the example of recent parliamentary elections in one of the EU countries - Hungary, a list of practical measures that were used by Russian propagandists and representatives of Russian intelligence to achieve victory in the elections by a candidate controlled by the Russian Federation was obtained.

The specified list is a practical basis for the units of the security and defense sector of Ukraine that are involved in information counteraction to Russian propaganda and is the basis for their analysis of potential information threats coming from the Russian Federation to Ukraine, taking into account the cyclicality and system of analogies inherent in the activities of Russian special services and propagandists.

In addition, an analysis was conducted of the list of violations of international law committed by the Russian Federation through its actions, which can be qualified as interference in the elections of another country and the conditions under which Ukraine could initiate the process of holding the aggressor country accountable for the specified interference.

Key words: national security, state security, propaganda, information influence.

Постановка проблеми. 12 квітня цього року в сусідній з Україною Угорщині відбулись парламентські вибори під час яких проросійський прем'єр-міністр Віктор Орбан програв вибори партії «Тиса» Петера Мадяра, тим самим, втративши владу після 16 безперервних років правління.

Для України це не були звичайні чергові вибори, в одній із країн ЄС, а важлива зміна влади в країні, яка не лише межує з Україною, але й, час від часу, створювала суттєві проблеми щодо відстоювання Україною власних позицій у Євросоюзі, часто виступаючи рупором кремля, відверто розповсюджуючи російські наративи і блокуючи важливі для України рішення, користуючись членством європейської спільноти.

Передвиборча кампанія Орбана пройшла за активної участі російських політтехнологів і спецслужб, які за командою російського диктатора путіна прибули до Будапешту у найбільш активну фазу передвиборчої кампанії і построїли політичне протистояння Орбана з його опонентом Мадяром здебільшого на антиукраїнській риториці, що є важливим фактором вивчення та аналізу для українських структур інформаційної протидії, зважаючи на постійні інформаційні кампанії, які рф проводить в інформаційному просторі України та ЄС переслідуючи мету повного задурманювання свідомості людей вільного світу псевдоцінностями «руського міру».

Зазначені діє, згідно міжнародного права, є порушенням яке кваліфікуються як втручання у вибори іншої країни і для України може бути приводом до звернення в міжнародні судові інститути для ініціації процесу притягнення країни-агресорки до відповідальності за чергове грубе нехтування нормами згаданого міжнародного права.

Мета дослідження – шляхом аналізу методології здійснення інформаційних впливів, та заходів пропаганди, які рф застосовувала в Угорщині та вивчення причин провалу їх діяльності, виокремити основні напрями, що матимуть практичне значення для сил і засобів України, які протистоять російській інформаційній агресії та пропаганді.

З'ясування, які саме юридичні норми були порушенні рф, яка вчинила втручання у вибори однієї з європейських країн, намагаючись забезпечити вигідний для себе результати, попри волю виборців Угорщини.

Стан опрацювання проблематики. Питаннями вивчення та дослідження форм, методів та напрямів інформаційного впливу росії в країнах ЄС в розрізі різних типів організацій, зокрема, засобів масової інформації, політичних партій, громадських організації, аналітичних центрів тощо займались такі вчені як: Р. Власенко І. Фомін, Д. Стельмах, В. Яблонський, П. Померанцев, Д. Най. Зазначені вчені досліджували, у тому числі і сучасні методи російської пропаганди, які рф застосовує в здійсненні інформаційних впливів, а також політичних, економічних та інших тисків на провладну верхівку європейських країн з метою просування власних інтересів у ЄС.

Разом з тим, питання щодо здійснення інформаційних впливів та порушення міжнародних норм втручанням у вибори під час проведення виборів до угорського парламенту 12 квітня цього року, науковцями ще не розглядалося, у зв'язку із новизною цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні операції, як складник «м'якої сили», завжди розглядалися рф як важливий напрям її агресивної загарбницької зовнішньої політики, яку вона намагається впроваджувати не лише на суміжні з нею країни, але й на більшість країн Європи, а також, на ключові для її інтересів і впливів країни світу.

Однією із важливих для рф європейських країн є Угорщина, з огляду на нещодавнє багаторічне панування в ній проросійського очільника угорського уряду Віктора Орбана, який вів неприховану інформаційну війну не лише проти України, але й проти сталих європейських правил та цінностей. У керівництві ЄС давно склався консенсус щодо негативного ставлення до Орбана та його уряду, але, незважаючи на те що саме антиєвропейська риторика традиційно обиралась провідною, в агітації угорської партії влади «Фідес» вже кілька виборчих циклів поспіль, в євроінституціях було прийнято рішення утриматися від критики Орбана, перед виборами аби не давати йому приводів для підтвердження його антиєвропейських наративів.

Київ обрав іншу лінію, відверто критикуючи антиукраїнську, а подекуди й антиєвропейську позицію Орбана.

За місяць до виборів в Угорщині, путін направив до Орбана групу політичних технологів та представників військової розвідки, які мали забезпечити Орбану перемогу – з'ясували журналісти-розслідувачі проєкту VSquare спільно з європейськими службами безпеки. Відповідальним за втручання у вибори в Угорщині був призначений перший заступник глави президентської адміністрації Сергій Кирієнко, який стоїть за кампанією аналогічного російського втручання в президентські вибори у Молдові в 2024 році, коли росія масово залучила мережі купівлі голосів, бото-ферми, «тролів» та місцевих активістів, щоб налаштувати громадську думку проти прозахідної президентки Маї Санду. Подібну схему Кирієнко мав здійснити і в Угорщині [1].

VSquare стверджували, що угорська влада усіляко сприяла діяльності росіян. Зокрема, проурядові медіа перед виборами інтенсивно поширювали прокремлівські наративи, які водночас є антиукраїнськими, готуючи тим самим ґрунт для російських операцій впливу [2].

Під час виборів розгорівся масштабний скандал щодо масового підкупу виборців. Незалежні репортери у документальній стрічці «Ціна голосу» –стверджували, що партія Орбана «Фідес» розгорнула небачену за масштабами кампанію тиску на виборців. Об'єктами маніпуляцій стали близько 600 тисяч осіб у 53 із 106 виборчих округів, що становить майже 10% від загальної кількості очікуваних виборців.

Свідками у фільмі виступили мери, колишні члени виборчих комісій, діючі офіцери поліції, які описували, що лояльність до партії влади купувалась за 120 доларів, що є великими грошима для людей у бідних громадах, особливо у тих де проживають роми, чия, для порівняння, місячна допомога на дитину не перевищує 57 доларів.

У фільмі йдеться про випадки, коли мери, які одночасно є лікарями, погрожували пацієнтам відмовою у рецептах на ліки без «правильного» голосування. В сільській місцевості дрова для опалення селянам представники влади видавали лише прихильникам «Фідес». Були випадки шантажу з боку органів опіки, які погрожували відібрати дітей у кандидатів, що намагалися конкурувати з владою, але найстрашніше, що влада не гребувала підкупом найбідніших верств населення, використовуючи дешевий синтетичний наркотик «крек» [3].

Російські пропагандисти від початку запропонували Орбану максимально агресивну антиукраїнську лінію боротьби. В інформаційному полі стверджувалось, що Україна готує фізичні напади на Орбана та членів його родини. Припускалась можливість здійснення атак або проведення диверсії проти ключових енергетичних об'єктів країни. Задум російських спеціалістів з проведення інформаційних впливів полягав у залякуванні угорців аби ті в чергове проголосували за Орбана.

На передодні виборів незалежні медіа оприлюднили інформацію про тісні контакти очільника угорського МЗС Петера Сіярто з Сергієм Лавровим які існували навіть під час закритих засідань Європейської ради, що викликало занепокоєння серед партнерів по НАТО.

Окремою проблемою у стосунках з Україною, яку активно експлуатував Орбан, став нафтопровід «Дружба», по якому з 27 січня цього року, через атаку російського безпілотника, припинилось постачання нафти з України до Угорщини. Орбан стверджував, що Україна навмисно затягує ремонт, аби зашкодити його переобранню, спровокувавши дефіцит пального в Угорщині.

Під час виборів уся Угорщина була в зображеннях президента Зеленського. Наголос робився на значних коштах які керівники ЄС виділяють України для війни з рф, що за задумом російських пропагандистів мало відвернути угорського виборця від Мадяра, зображення якого паралельно, в цей же час, з'явились поруч із Зеленським. Орбан звинувачував Мадяра у намірі втягнути Угорщину у війну в Україні, назвавши Мадяра із Зеленським: «провоєнним лобі в Брюсселі».

Ще одним незвичним для мирного часу кроком стало рішення угорської влади залучити військових до патрулювання ключових енергетичних об'єктів, які нібито могли стати цілями для українських ударів. Справжня мета таких дій полягала в посиленні атмосфери тривоги серед населення.

21 лютого протистояння між Києвом і Будапештом посилилось – Орбан наклав вето на надання Україні кредиту від ЄС, поки не будуть відновлені постачання нафти трубопроводом «Дружба» на що президент Зеленський заявив: «Сподіваємося, що одна особа в Євросоюзі не стане на заваді

90 млрд євро… і українські воїни отримають зброю. В іншому випадку – надамо адресу цієї особи нашим Збройним Силам, нехай хлопці зв'яжуться з ним і спілкуються своєю мовою» і хоча ім'я Орбана Зеленський традиційно не назвав, але в Будапешті ця заява відразу була використана в антиукраїнській риториці як пряма погроза життю Орбана, яка надійшла від президента України.

Використовуючи антиукраїнську лінію, за день до цього в Угорщини затримали два інкасаторських автомобілі «Ощадбанку», звинувативши Україну в спробі фінансової підтримки опозиційних до Орбана сил, а фактично, у спробі втручання у вибори [4].

Цей інтендант відбувся на тлі заяви колишнього угорського злочинця Ласло Ковача, який зазначив, що у 1990-х роках кримінальний авторитет найбільшого злочинного угруповання Угорщини Семен Могилевич на 1.5 мільйона доларів профінансував передвиборчу кампанію Орбана, що й дозволило тому перемогти. Після перемоги Орбан призначив Шандора Пінтера, який отримував хабарі крупними сумами від Могилевича, за закриття кримінальних проваджень проти нього, міністром внутрішніх справ. З часом за допомогою Пінтера Орбан почав масові арешти колишніх союзників і спонсорів з кримінального світу. Після цих переслідувань Семен Могилевич змушений був покинути Угорщину та перебратися до росії. Ковач зазначає, що Могилевич може мати компромат на Орбана, який кремль неодмінно використовує [5].

The Washington Post, з посиланням на власні джерела у розвідках європейських країн, повідомила що служба зовнішньої розвідки росії запропонувала Орбану імітувати на нього замах, вважаючи, що це «фундаментально змінить всю парадигму виборчої кампанії» в Угорщині. Крім того, в рамках своєї передвиборчої кампанії Орбан все більше намагався звернути увагу виборців на зовнішню загрозу, якою нібито була Україна, тим самим відвертаючи увагу від внутрішніх проблем в самій Угорщині. 19 березня уряд Угорщини заборонив трьом громадянам України в'їзд на свою територію, стверджуючи, що вони погрожували, Орбану та його родині, а значить несуть загрозу національній безпеці Угорщини. Підтверджень цих заяв уряд в подальшому так і не надав [6].

Коли Орбан програв вибори, речник кремля пєсков заявив, що росія не вітатиме Мадяра з перемогою на виборах в Угорщині, яку він назвав «недружньою до росії країною» [7]. То ж, за логікою пєскова, під час правління Орбаном, Угорщина 16 років була для росії дружньою, а як тільки той втратив владу, Угорщина відразу стала не дружньою і це не випадково, тому що, в наслідок програшу Орбана, росія втратила надпотужного лобіста своїх інтересів в Євросоюзі, який при необхідності блокував будь-яке рішення Євросоюзу, як проти росії так і в інтересах України, а подекуди й – ЄС.

Висновки. Таким чином, на прикладі втручання у вибори Угорщини що здійснювались силами фахівців з пропаганди та представників військової розвідки, росія вчергове продемонструвала не лише зухвале нехтування міжнародним правом, але й показала, що готова підтримувати маріонеткові уряди в Європі не лише суттєвим фінансуванням, але й активними заходами інформаційних впливів та пропаганди.

В Угорщині основними напрямами впливу на свідомість населення були виявлені:

передвиборча агітація, яка базувалась на антиукраїнській та антиєвропейській риториці із культивацією природнього страху перед війною;

використання наративів про ніби діючого в Європі та Угорщині потужного «провоєнного лобі в Брюсселі» до якого віднесли Мадяра та президента Зеленського;

використання медіа, зокрема пов'язаних із кремлем, для проведення масштабних кампаній дезінформації;

використання будь якого невдоволення проросійською політикою Орбана з боку України чи Євросоюзу як проявів погроз для населення Угорщини та позиціонування Орбана, як єдиного політика, хто міг би цьому ефективно протистояти;

залякування, тиск та наркотики, як засіб масового підкупу виборців із бідних прошарків;

намагання представити угорським виборцям Україну, як небезпечну країну що не лише веде війну на власній території, але й здатну до силового втручання та здійснення терористичних актів на території Угорщини, з метою повалення уряду Орбана;

арешт державних банківських активів України, які транзитом пересувались Угорщиною, як коштів призначених ніби то для можливого фінансування політичних опонентів Орбана;

використання політичних заяв з боку керівництва України щодо антиукраїнської політики Орбана, як прямих погроз уряду Угорщини з боку України;

використання росією компрометуючої Орбана інформації, зокрема про його зв'язки із криміналом (злодієм Могилевичем), для здійснення на нього в подальшому тиску як на керовану маріонетку, готову блокувати антиросійські, чи проукраїнські рішення в парламенті ЄС.

Крім того, аналізом зібраних матеріалів встановлено причини програшу на виборах Орбана, не зважаючи на застосування російських спеціалістів інформаційних впливів.

Російська пропаганда головною лінією обрала культивацію страху через навіювання можливості залучення певними силами ЄС та України Угорщини до війни. На цьому тлі розповсюджувалась інформаційні вкиди із культивуванням ненависті до ЄС та України. Разом з тим, Угорщина, як країна-членкиня ЄС не могла ментально не відчувати штучність та брехливість таких заяв, що показало хибність обраного шляху російськими пропагандистами через слабке вивчення психо-соціальних поглядів цільових аудиторій і не розуміння дійсної політичної та соціально-економічної ситуації в країні, яка принципово відрізняється від рф ментальністю і культурою.

Зазначені помилки вказують на важливість ретельного вивчення особливостей цільових аудиторій, на які розраховані інформаційні впливи, для досягнення результату і недопущення подібних провальних кампаній, яка відбулась в Угорщині на виборах в парламент, із залученням російських пропагандистів і спеціалістів з використання інформаційних впливів.

Окрім цього, нижче наведено аналіз порушених норм міжнародного права росією та вивчено наявність правових підстав для її притягнення до відповідальності за ці порушення.

Втручання рф у виборчий процес Угорщини порушує низку фундаментальних принципів міжнародного права. Зокрема йдеться про Принцип невтручання у внутрішні справи держави який закріплений у ст. 2 (7) Статуту ООН та деталізований у Декларації про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав (резолюція Генасамблеї ООН 2131, 1965) де зазначено про відсутність у країни «права на втручання у справи, що по суті входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави». Крім того, вважаються незаконними будь-які таємні операції, здійснення фінансування, або проведення кібератак чи пропагандистських заходів з метою впливу на вибори і це все базується на принципі поваги до державного суверенітету. Тому, дії рф в даному випадку, можна розглядати як втручання, яке підриває право угорського народу самостійно визначати свій політичний устрій [8].

Крім того, росія своїм втручанням у вибори порушила Європейську конвенцію з прав людини (ЄКПЛ), зокрема ст. 3 Протоколу № 1 до ЄКПЛ яка гарантує право на вільні вибори [9].

Зважаючи на зазначені порушення міжнародного права Україна може звернутися до Міжнародного суду ООН (ICJ) із позовом щодо втручання рф у вибори в Угорщині, але при цьому, необхідно довести, що це втручання було частиною широкомасштабної інформаційної кампанії, яка порушує одну із фундаментальних Конвенцій, наприклад, Конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму [10].

Зазначені дії з великою вірогідністю будуть підтримані країнами-членами ЄС, зважаючи на високу повагу європейців до закону як такого і права людини на вільні вибори зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Путін залучив політтехнологів і розвідку, щоб втримати Орбана при владі – ЗМІ: Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/03/06/8024153/83 (дата звернення: 16.04.2026).
2. Віктор Орбан залучив російських політтехнологів, - розслідування VSquare: Детектор медіа. URL: https://detector.media/infospace/article/248153/2026-03-07-viktor-orban-zaluchyv-rosiyskykh-polittekhnologiv-rozsliduvannya-vsquare (дата звернення: 16.04.2026).
3. Орбана звинуватили у масовому підкупі 600 тисяч виборців грошима та наркотиками: Букви. URL: https://bukvy.org/orbana-zvynuvatyly-u-masovomu-pidkupi-600-tysyach-vybortsiv-groshyma-ta-narkotykamy/ (дата звернення: 16.04.2026).
4. Як Угорщина розганяє антиукраїнську істерію на виборах через війну: тінь Москви, страх і нафта: BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx2d5zw1411o (дата звернення: 21.04.2026).
5. Угорський ексбандит заявив, що передвиборчу кампанію Орбана у 1990-х фінансував кримінальний авторитет Могилевич: Київ 24. URL: https://kyiv24.news/news/ugorskyj-eksbandyt-zayavyv-shho-peredvyborchu-kampaniyu-orbana-u-1990-h-finansuvav-kryminalnyj-avtorytet-mogylevych (дата звернення: 21.04.2026).
6. Росія пропонувала вчинити фейковий замах на Орбана для впливу на вибори в Угорщині – The Washington Post: Суспільне новини. URL: https://suspilne.media/1269656-rosia-proponuvala-vciniti-fejkovij-zamah-na-orbana-dla-vplivu-na-vibori-v-ugorsini/ (дата звернення: 28.04.2026).
7. Кремль після перемоги Мадяра назвав Угорщину «недружньою»: DW. URL: https://www.dw.com/uk/kreml-pisla-peremogi-madara-nazvav-ugorsinu-nedruznou-krainou/a-76765938 (дата звернення: 28.04.2026).
8. Статут ООН (повний текст). URL: https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text (дата звернення: 01.05.2026).

9. Посібник зі статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_protocol_1_ukr (дата звернення: 01.05.2026).
10. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Кравчук А.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1:327
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.60

ДВОСТОРОННІ БЕЗПЕКОВІ УГОДИ УКРАЇНИ ТА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Лозінська С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-6634-1575

Лозінська С.В. Двосторонні безпекові угоди України та дипломатія як чинники трансформації міжнародного права в умовах війни.

У статті здійснено комплексний аналіз двосторонніх безпекових угод України та ролі дипломатії як ключових чинників трансформації міжнародного права в умовах повномасштабної війни. Встановлено, що збройна агресія Російської Федерації проти України стала каталізатором системної кризи сучасної архітектури міжнародної безпеки, яка проявляється у неспроможності універсальних міжнародних інституцій забезпечити ефективне реагування на порушення основоположних норм міжнародного права. Особливу увагу приділено дослідженню кризи багатосторонніх механізмів безпеки (multilateralism) та переходу до альтернативних форм міжнародної взаємодії, зокрема двосторонніх і регіональних форматів співробітництва.

Обґрунтовано, що двосторонні безпекові угоди України з державами-партнерами мають гібридну правову природу, поєднуючи елементи «жорсткого» та «м'якого» права, що дозволяє забезпечити баланс між юридичною визначеністю та політичною гнучкістю. Доведено, що такі угоди виконують не лише функцію забезпечення обороноздатності держави, але й виступають інструментом соціально-економічного розвитку, сприяючи відбудові економіки, інтеграції у міжнародні економічні структури та зміцненню державної стійкості.

Проаналізовано геополітичний вимір двосторонніх безпекових угод, у межах якого Україна постає як активний суб'єкт формування нової європейської та глобальної системи безпеки. Визначено, що такі угоди сприяють інституціоналізації нових форм міжнародної взаємодії та формуванню мережевої архітектури безпеки, яка базується на множинності взаємопов'язаних зобов'язань між державами. Окремо підкреслено трансформацію дипломатії, яка в сучасних умовах виходить за межі традиційної функції комунікації та набуває значення стратегічного інструменту конструювання безпекових режимів.

Зроблено висновок, що двосторонні безпекові угоди України та дипломатія виступають не лише реакцією на кризу міжнародних інституцій, але й важливими чинниками трансформації міжнародного права, що відображає перехід до децентралізованої, поліцентричної моделі міжнародної безпеки.

Ключові слова: міжнародне право, дипломатія, безпекові угоди, міжнародна безпека, двостороннє співробітництво, гібридні правові механізми, multilateralism, мережеві безпекові системи, міжнародні відносини, Україна.

Lozinska S.V. Bilateral security agreements of Ukraine and diplomacy as factors in the transformation of international law in wartime.

The article provides a comprehensive analysis of Ukraine's bilateral security agreements and the role of diplomacy as key factors in the transformation of international law in the context of full-scale war. It is established that the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has become a catalyst for a systemic crisis of the modern international security architecture, manifested in the inability of universal international institutions to effectively respond to violations of fundamental norms of international law. Particular attention is paid to the crisis of multilateral security mechanisms and the transition to alternative forms of international cooperation, including bilateral and regional formats.

It is substantiated that Ukraine's bilateral security agreements with partner states possess a hybrid legal nature, combining elements of hard law and soft law, which ensures a balance between legal certainty and political flexibility. It is demonstrated that such agreements perform not only the function of strengthening national defense capabilities but also act as instruments of socio-economic development, contributing to economic recovery, integration into international economic structures, and enhancement of state resilience.

The geopolitical dimension of bilateral security agreements is analyzed, within which Ukraine emerges as an active actor in shaping a new European and global security system. It is determined that these agreements contribute to the institutionalization of new forms of international interaction and the formation of a network-based security architecture grounded in multiple interconnected commitments among states. Special emphasis is placed on the transformation of diplomacy, which, in modern conditions, extends beyond its traditional communicative role and becomes a strategic tool for constructing new security regimes.

The article concludes that Ukraine's bilateral security agreements and diplomacy represent not only a response to the crisis of international institutions but also significant drivers of the transformation of international law, reflecting the transition toward a decentralized and polycentric model of international security.

Key words: international law, diplomacy, security agreements, international security, bilateral cooperation, hybrid legal mechanisms, multilateralism, network security architecture, international relations, Ukraine.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала проблему ефективності сучасної системи міжнародної безпеки та поставила під сумнів спроможність міжнародних інституцій забезпечувати дотримання основоположних норм міжнародного права. Виявлена неспроможність механізмів колективної безпеки зумовлює необхідність пошуку альтернативних форм міжнародної взаємодії у сфері безпеки. У цьому контексті особливого значення набувають двосторонні безпекові угоди, які формуються як інструмент реагування на сучасні виклики. Водночас недостатньо дослідженим залишається їх комплексний вплив на трансформацію міжнародного права та роль дипломатії у цьому процесі. Це обумовлює актуальність наукового аналізу зазначеної проблематики.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи двосторонніх безпекових угод України та визначення ролі дипломатії у їх формуванні в умовах кризи міжнародної системи безпеки. Особлива увага приділяється аналізу гібридного характеру таких угод, їх соціально-економічного та геополітичного значення. Також метою є обґрунтування ролі двосторонніх безпекових угод як елементу нової мережевої архітектури міжнародної безпеки. У межах дослідження визначається їх вплив на трансформацію сучасного міжнародного правопорядку.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика трансформації міжнародного права та ролі безпекових угод у сучасних умовах досліджується у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема М. Жакун, М.В. Каптан, І. Петруненко, В.М. Репецького, М.В. Бурменського, а також І. Бранка, М. Хакімі, А. Махмутовича, А. Пателя, Р. Тіварі, К. Бйоли, І. Манора та В. Бейнс. Значна увага приділяється аналізу гібридної правової природи таких угод, ролі дипломатії та зростанню значення альтернативних форм міжнародної взаємодії. Водночас недостатньо розробленим залишається комплексний підхід до оцінки їх впливу на формування нової мережевої системи міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України засвідчила глибоку системну кризу сучасної архітектури міжнародної безпеки, яка проявляється у неспроможності ключових міжнародних інституцій забезпечити ефективне реагування на порушення основоположних норм міжнародного права. Як зазначається у сучасних дослідженнях, міжнародні безпекові механізми виявилися малоефективними в умовах новітніх викликів, що свідчить про необхідність їх трансформації [1, с. 4].

Центральним проявом цієї кризи є параліч системи колективної безпеки, насамперед діяльності Ради Безпеки ООН. Наявність права вето у постійного члена, який виступає стороною конфлікту, унеможливлює ухвалення ефективних рішень щодо припинення агресії та підтримання міжнародного миру [2; с. 689; 6]. У результаті інституційні механізми не лише втрачають здатність реагувати на загрози, але й фактично блокуються державами, що порушують міжнародне право.

Криза міжнародної безпеки проявляється також у фрагментації системи багатостороннього співробітництва та послабленні ролі універсальних міжнародних організацій. У сучасних умовах багатосторонність (multilateralism), яка традиційно виступала основою міжнародної безпеки, зазнає суттєвої трансформації. Неефективність універсальних міжнародних інституцій у реагуванні на агресію зумовлює поступовий перехід до більш гнучких форм міжнародної взаємодії, зокрема двосторонніх і регіональних механізмів співробітництва [3; с. 61-70]. У цьому контексті криза multilateralism проявляється у неспроможності забезпечити ефективне функціонування системи колективної безпеки, що обумовлює формування альтернативних моделей міжнародної взаємодії, зокрема на основі двосторонніх безпекових угод.

Важливим аспектом кризи є розрив між нормативною базою міжнародного права та практикою її реалізації. Попри існування імперативних норм, що забороняють агресію, міжнародне співто-

вариство не має дієвих механізмів їх примусового забезпечення, що підтверджується сучасними науковими дослідженнями [4, с. 30; 5, с. 50; 13, с. 57]. Це призводить до зниження авторитету міжнародного права та підвищення ролі політичних факторів у міжнародних відносинах.

Крім того, сучасна система міжнародної безпеки характеризується переходом до поліцентричного світового порядку, у якому відсутній єдиний центр прийняття рішень, а безпека формується через взаємодію множинних акторів [1; с. 3]. У таких умовах зростає значення регіональних ініціатив і двосторонніх домовленостей, які доповнюють або частково замінюють традиційні інституційні механізми, що, у свою чергу, сприяє посиленню ролі альтернативних форм міжнародної взаємодії [12, с. 120].

Таким чином, криза системи міжнародної безпеки має комплексний характер і проявляється у структурній неспроможності міжнародних інституцій, фрагментації міжнародного правопорядку та зростанні ролі альтернативних механізмів забезпечення безпеки. У цьому контексті двосторонні безпекові угоди України з державами-партнерами слід розглядати як закономірну відповідь на зазначені виклики та як елемент формування нової мережевої архітектури міжнародної безпеки. За цих умов особливого значення набуває дипломатія як інструмент формування нових форм міжнародної взаємодії, зокрема через укладення відповідних угод.

Сучасна криза системи міжнародної безпеки свідчить не лише про інституційну неспроможність існуючих механізмів, але й про трансформацію самої природи міжнародного права – від нормативно-централізованої моделі до децентралізованої, заснованої на множинності взаємопов'язаних правових режимів.

У відповідь на кризу міжнародних інституцій держави почали активно використовувати альтернативні механізми забезпечення безпеки, серед яких особливе місце займають двосторонні безпекові угоди та коаліційні формати співробітництва [7, с. 98]. Як свідчать сучасні аналітичні дослідження, формування так званих «coalitions of the willing» є закономірною реакцією на обмежену ефективність міжнародних організацій [3, с. 80]. У цьому контексті дипломатія відіграє ключову роль у створенні нових форматів безпекової взаємодії.

Разом із тим, двосторонні безпекові угоди не є випадковим явищем, а виступають результатом еволюції міжнародного права в умовах його функціональної трансформації. Їх поява свідчить про зміну підходів до забезпечення міжнародної безпеки – від універсальних, інституційно закріплених механізмів до більш гнучких, адаптивних форм правового регулювання. У цьому сенсі такі угоди можна розглядати як прояв формування нових правових режимів безпеки, що функціонують паралельно із класичними міжнародними інститутами.

Двосторонні безпекові угоди України з державами-партнерами характеризуються гібридною правовою природою. Вони поєднують елементи «жорсткого» права, що передбачають конкретні зобов'язання щодо військової, фінансової та технічної допомоги, та «м'якого» права, яке проявляється у програмних, декларативних положеннях і стратегічних орієнтирах співробітництва [7, с. 95; 8, с. 44]. Така гібридність дозволяє забезпечити баланс між юридичною визначеністю та політичною гнучкістю, що є критично важливим в умовах динамічних безпекових викликів.

З точки зору класифікації, безпекові угоди України можуть бути поділені на кілька основних груп залежно від їх змісту та функціонального призначення. По-перше, це угоди, спрямовані на військово-технічну підтримку, що включають постачання озброєння, навчання військових та розвиток оборонної інфраструктури. По-друге, угоди, що передбачають фінансово-економічну допомогу, включаючи макрофінансову підтримку та участь у відбудові країни. По-третє, політико-стратегічні угоди, які визначають довгострокові напрями співробітництва та інтеграції у західні безпекові структури. Такий поділ підтверджує комплексний характер сучасних безпекових угод.

Важливою особливістю двосторонніх безпекових угод є їх взаємний характер. Хоча вони часто сприймаються як інструмент надання допомоги Україні, насправді вони передбачають і зустрічні зобов'язання з боку держави, зокрема у сфері реформування сектору безпеки, забезпечення прозорості використання ресурсів та гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами [9, с. 56-57]. Це свідчить про те, що такі угоди формують не односторонню, а взаємовигідну модель співробітництва.

Суттєвим є також соціально-економічний вимір безпекових угод. Сучасні дослідження доводять, що безпека у XXI столітті не може розглядатися виключно через військову призму, а включає економічну стабільність, розвиток інфраструктури та соціальну стійкість держави [9, с.56-57]. У цьому контексті безпекові угоди передбачають не лише військову підтримку, але й участь у відбудові економіки, інвестиційні проєкти, підтримку енергетичної безпеки та цифрової трансформації.

Таким чином, безпекові угоди виконують подвійну функцію: з одного боку, вони спрямовані на стримування агресії та забезпечення обороноздатності держави, а з іншого – виступають інструментом довгострокового розвитку та інтеграції України у глобальні та регіональні економічні процеси [11; с. 52].

Не менш важливим є геополітичний вимір двосторонніх безпекових угод. Вони сприяють формуванню нової конфігурації міжнародної безпеки, у якій Україна виступає не лише об'єктом підтримки, але й активним суб'єктом безпекових відносин [3; с.80]. У цьому контексті безпека України розглядається як складова ширшої європейської безпеки, що підсилює стратегічне значення відповідних угод.

Укладення таких угод також свідчить про поступову інституціоналізацію нових форм міжнародної взаємодії. Хоча вони не замінюють повністю класичні міжнародні інституції, однак створюють альтернативні канали співробітництва, які можуть бути більш ефективними в умовах кризових ситуацій. У цьому сенсі двосторонні безпекові угоди виступають як своєрідні «мікроінститути» міжнародної безпеки, що функціонують у межах мережевої системи взаємодії держав.

Ключову роль у формуванні та реалізації таких угод відіграє дипломатія. Вона забезпечує не лише переговорний процес, але й координацію інтересів держав, формування правових конструкцій та адаптацію угод до змінюваних умов безпеки. У сучасних умовах дипломатія трансформується у інструмент стратегічного управління безпековими процесами, що виходить за межі традиційного розуміння дипломатичної діяльності [1; с. 4].

Сукупність двосторонніх безпекових угод формує нову модель міжнародної безпеки – мережеву архітектуру, що базується на множинності взаємопов'язаних зобов'язань між державами [7, с. 98]. На відміну від централізованих систем, така модель характеризується високим рівнем гнучкості, адаптивності та стійкості до кризових впливів.

У цій мережевій системі кожна угода виконує функцію окремого елементу загальної безпекової конструкції, а їх сукупність створює ефект синергії, що підсилює загальний рівень безпеки. Це свідчить про формування нової парадигми міжнародної безпеки, у якій домінують не універсальні інституції, а децентралізовані механізми співробітництва [10, с. 450].

Таким чином, двосторонні безпекові угоди України є не лише інструментом реагування на поточні виклики, але й важливим елементом трансформації міжнародного правопорядку, що відображає перехід до нової моделі організації міжнародної безпеки.

Висновки. Повномасштабна війна проти України виявила системну кризу міжнародної безпеки та обмежену ефективність універсальних міжнародних інституцій. Двосторонні безпекові угоди України є закономірною відповіддю на цю кризу та мають гібридну правову природу, поєднуючи елементи «жорсткого» і «м'якого» права. Такі угоди виконують не лише оборонну функцію, але й сприяють соціально-економічному розвитку, відбудові держави та її інтеграції у міжнародні структури. Сукупність таких угод формує нову мережеву архітектуру міжнародної безпеки, яка характеризується децентралізацією та гнучкістю. Разом з тим, дипломатія, як мистецтво взаємодії на міжнародній арені при захисті інтересів держав, відіграє ключову роль у формуванні цих процесів і виступає важливим чинником трансформації сучасного міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Security and Eastern Enlargement: Bridging the Gap for Wartime EU Accession 2025. URL: https://d1xp398qalq39s.cloudfront.net/content/Security_PB_v5.pdf (дата звернення: 09.04.2026).
2. Brunk I.W., Hakimi M. Russia, Ukraine, and the future world order.*American Journal of International Law*. 2022. Vol. 116, No. 4. P. 687–697. DOI: https://doi.org/10.1017/ajil.2022.69.
3. Policy paper on Poland–Ukraine security cooperation. 2025. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-01/article_ies_policy_papers_no_2024-010_14012025-poland.pdf P. 61-85 (дата звернення: 09.04.2026).
4. Mahmutovic A. Did Russia invade international law in Ukraine.*Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Special issue. P. 23–39. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6S003.
5. Patel A., Tiwari R. Critical analysis of international law failures in the Russian invasion of Ukraine: implications for global security.*Law and Safety*. 2024. Vol. 3, No. 94. P. 46–55. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2024.3.04.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй. 1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_010#Text
7. Ukraine's bilateral security assistance agreements: implications for a European «reassurance and deterrence» force for Ukraine.*Connections: The Quarterly Journal*. 2024. Vol. 24, No. 2. DOI: https://doi.org/10.11610/Connections.24.2.06.
8. Каптан М.В. Двосторонні безпекові угоди України як інструмент протидії російській агресії: правова оцінка.*Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2025. Вип. 1. С. 42–46. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-7.
9. Петруненко Я.В., Джабраілов Р.А. Соціально-економічний аспект угод про співробітництво у сфері безпеки, підписаних між Україною та іншими країнами.*Науковий вісник Ужгород-*

ського національного університету. 2024. Вип. 84. Ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.6.
10. Baines V. International law, big tech regulation, and digital diplomatic practice.*The Oxford handbook of digital diplomacy*. Oxford, 2024. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780192859198.013.24.
11. Bjola C., Holmes M. Digital diplomacy: theory and practice. London: Routledge, 2015. 248 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=EcwqBwAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 09.04.2026).
12. Manor I. The digitalization of public diplomacy. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 356 p. URL: https://dokumen.pub/the-digitalization-of-public-diplomacy-9783030044053-303004405x.html (дата звернення: 09.04.2026).
13. Lesaffer R. Roman law and the intellectual history of international law.*Oxford handbook*. 2016. URL: https://repository.tilburguniversity.edu/server/api/core/bitstreams/647faeb6-38c9-406f-a26d-3abe41b3c4e1/content (дата звернення: 09.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Лозінська С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.01
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.61

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 1 СІЧНЯ 2027

Монастирський М.В.,
здобувач наукового ступеня доктора філософії з права
ORCID: 0009-0009-6295-1286
E-mail: mirekcom6@gmail.com

Монастирський М.В. Європейське громадянство як альтернатива вступу України до Європейського Союзу 1 січня 2027.

Публікація присвячена одному з найсуперечливіших питань мирних переговорів щодо припинення війни проти України, які проводяться з доброї ініціативи та посередництва Президента США Дональда Трампа. Досліджено пункт 7 так званої «мирної угоди з 20 пунктів», який передбачає прийняття України до складу Європейського Союзу 1 січня 2027 як гарантії безпеки для України, а не в порядку досягнення Україною відповідності встановленим критеріям і вимогам Європейського Союзу.

Констатується, відсутність консенсусу в Європейському Союзі щодо вступу України у спосіб інший, ніж визначено чинним порядком.

Метою юридичного аналізу спірного положення пункту 7 «мирної угоди з 20 пунктів» визначено пошук правової альтернативи для досягнення згоди щодо пункту 7. Провідним методом дослідження вибрано метод добору.

З'ясовано, у разі набуття Україною членства в Європейському Союзі 1 січня 2027 одночасно громадяни України набувають додаткового громадянства Європейського Союзу відповідно до припису частини 1 статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу.

Проаналізовано, норма частини 1 статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу встановлює: по-перше, юридичний зв'язок між членством у Європейському Союзі та громадянством Європейського Союзу, згідно з яким вступ країни до Європейського Союзу є достатньою підставою для набуття громадянами країни додаткового громадянства Європейського Союзу; а по-друге, логічний зв'язок імплікації, де вступ до Європейського Союзу є антецедентом, а громадянство Європейського Союзу є консеквентом.

Стверджується, набуття громадянами України додаткового громадянства Європейського Союзу 1 січня 2027 є логічним продовженням наявного положення пункту 7 «мирної угоди з 20 пунктів» щодо вступу України до Європейського Союзу 1 січня 2027.

Доводиться, відмова України або Європейського Союзу від вступу України до Європейського Союзу 1 січня 2027 не має логічного наслідку втрати можливості набуття додаткового громадянства Європейського Союзу громадянами України 1 січня 2027.

Висновок: логічно-правовою альтернативою суперечливому положенню щодо членства України в Європейському Союзі 1 січня 2027 в пункті 7 «мирної угоди з 20 пунктів» є громадянство Європейського Союзу для громадян України з 1 січня 2027.

Ключові слова: права людини, політичні права, право громадянства, Договір про функціонування Європейського Союзу, громадянство Європейського Союзу.

Monastyrskyi M.V. European citizenship as an alternative to Ukraine's accession to the European Union on January 1, 2027.

The article is devoted to one of the most controversial issues of the peace negotiations to end the war against Ukraine, which are being held under the good initiative and mediation of US President Donald Trump. The article examines point 7 of the so-called «20-point peace agreement», which provides for Ukraine's accession to the European Union on January 1, 2027 as a security guarantee for Ukraine, and not for Ukraine to meet the established criteria and requirements of the European Union.

It is noted that there is no consensus in the European Union regarding Ukraine's accession in a manner other than that specified in the current procedure.

The purpose of the legal analysis of the controversial provision of paragraph 7 of the «20-point peace agreement» is to find a legal alternative to reach an agreement on paragraph 7. The selection method was chosen as the leading research method.

It was clarified that in the event that Ukraine becomes a member of the European Union on January 1, 2027, citizens of Ukraine will simultaneously acquire additional citizenship of the European Union in accordance with the provisions of Part 1 of Article 20 of the Treaty on the Functioning of the European Union.

It has been analyzed that the norm of Part 1 of Article 20 of the Treaty on the Functioning of the European Union establishes: first, a legal connection between membership in the European Union and citizenship of the European Union, according to which the accession of a country to the European Union is a sufficient basis for the acquisition by citizens of the country of additional citizenship of the European Union; and second, a logical connection of implication, where accession to the European Union is the antecedent and citizenship of the European Union is the consequent.

It is argued that the acquisition of additional citizenship of the European Union by citizens of Ukraine on January 1, 2027 is a logical continuation of the existing provision of paragraph 7 of the «20-point peace agreement» regarding Ukraine's accession to the European Union on January 1, 2027.

It is proved that the refusal of Ukraine or the European Union to allow Ukraine to join the European Union on January 1, 2027 does not have the logical consequence of losing the opportunity to acquire additional citizenship of the European Union by citizens of Ukraine on January 1, 2027.

Conclusion: a logical and legal alternative to the controversial provision regarding Ukraine's membership in the European Union on January 1, 2027 in paragraph 7 of the «20-point peace agreement» is European Union citizenship for citizens of Ukraine from January 1, 2027.

Key words: human rights, political rights, citizenship law, Treaty on the Functioning of the European Union, citizenship of the European Union.

Постановка проблеми. 24 лютого 2026, у перший день п'ятого року війни, під час прийому високих європейських гостей у Києві сталася суперечка між Президентом України Володимиром Зеленським і Президенткою Європейської Комісії Урсулою фон дер Ляєн через дату вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС, або Союз). Тоді Президент Зеленський наполегливо заявив: «2027 рік є надзвичайно важливим. І я сподіваюся, що ми зможемо приєднатися до Європейського Союзу» [1]. Президентка Єврокомісії відповіла дипломатично: «Я дуже добре розумію, що для вас також важлива чітка дата. Дата, яку ви встановили, є вашим орієнтиром, якого ви хочете дотримати. Ви знаєте, що з нашого боку дати самі по собі неможливі» [1].

На думку Президента Зеленського, вступ України до ЄС має бути частиною мирної угоди, яка готується за посередництва та доброї ініціативи Президента США Дональда Трампа з 2025 року і яка, ми також сподіваємося, зупинить війну проти України. Президент Зеленський висловив свою думку публічно 25 січня 2026 у Вільнюсі в присутності польського та литовського президентів наступними словами: «Ми хочемо 2027 рік, говоримо про конкретну дату, коли Україна буде готова [до вступу в ЄС – М. М.]. Тобто технічно Україна буде готова вже в першому півріччі 2026 року щодо відкриття всіх кластерів. Повністю технічно буде готова у 2027 році, на наш погляд. Ми хочемо конкретну дату в нашому *договорі про закінчення війни*, щоб потім всі сторони дотримувались цих домовленостей, включно з агресором, який буде підписуватися під двадцятипунктним планом [мирної угоди. – М. М.], якщо прийде такий момент, для того щоб потім нас ніхто більше не блокував» (виділено нами. – М. М.) [2]

Однак бажання Президента Зеленського не знайшло підтримки серед країн ЄС. Наприклад, одразу заперечили таку можливість президенти Республіки Польща Кароль Навроцький [3] та Литовської Республіки Гітанас Науседа [4]. Канцлер Федеративної Республіки Німеччини Фрідріх Мерц виключив таку можливість 28 січня, через кілька днів після заяви українського президента, коментуючи її наступним чином: «Про вступ 1 січня 2027 року не може бути й мови. Це неможливо» [5]. А реакція Міністра закордонних справ Люксембургу Ксав'є Беттеля 29 січня, на наш погляд, була надзвичайно прямою: «Президент Зеленський сказав, що вони мають стати членами [Союзу. – М. М.] наступного року. Я кілька разів казав йому, щоб він не ставив ультиматумів» [6].

А втім, одночасно з категоричним несприйняттям ідеї швидкого вступу України до ЄС у самому Союзі тихо лунали обережні голоси на підтримку цієї ідеї. Зауважимо, 9 лютого американське інформаційне агентство Bloomberg із посиланням на анонімні джерела повідомили, що ЄС готує варіанти поетапного вступу України в рамках мирної угоди [7]. А 10 лютого американське медіа Politico інформували з посиланням на неназвані джерела, що ЄС розробляє безпрецедентний план прискореного, але часткового, членства України в 2027 році під назвою «зворотнє розширення» [8].

Крім анонімної підтримки, була також підтримка публічна. Наприклад, 14 лютого 2026 на Мюнхенській конференції з безпеки під час обговорення теми «Україна: на передовій майбутнього» на

Українському обіді комісарці Єврокомісії з питань розширення Марті Кос було поставлене пряме питання: «Чи Україна стане членом ЄС у 2027 році?». Відповідь пані Кос була обнадійливою для України: «Методологія [розширення ЄС – М. М.], яку ми використовуємо зараз, це для мирних часів, коли в нас достатньо часу, щоб країна пройшла всі необхідні реформи. <…> Виходячи з поточної методології, не є можливим, щоб 1 січня 2027 року Україна приєдналася до ЄС. Але *треба знайти рішення*» (виділено нами. – М. М.) [9, хв. 54-56].

Наразі жодного робочого варіанту *рішення* прискореного вступу України до ЄС у 2027 році не обговорюється. А з огляду на березневі повідомлення медіа, вбачається малоймовірним, що такий варіант взагалі буде знайдено. Так, Politico, які на початку лютого повідомляли про ідею «зворотного розширення», 5 березня поінформували, що ідея «спочатку членство, потім інтеграція», яку нібито неофіційно підтримала Єврокомісія щодо України, також неофіційно була відхилена послами країн ЄС в Брюсселі 4 березня [10].

Крім того, Марта Кос, яка в лютому обнадійливо підтримувала прагнення України до швидкого членства в ЄС, 24 березня висловила журналісту Politico дещо іншу думку: «Усі в цій кімнаті знають, що Україна не зможе стати членом ЄС 1 січня 2027 року. <…> Спочатку потрібен мир – це важливо – потім реформи» (переклад наш – М. М.), – заявила вона [11].

Отже, в основі суперечки між В. Зеленським і Урсулою фон дер Ляєн лежить серйозний конфлікт *політичних* інтересів. Очевидним у ньому є те, що вступ України до ЄС 1 січня 2027 не є взаємним інтересом сторін.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій на предмет вступу України до ЄС не виявляє жодного збігу з 1 січня 2027. Схоже, науковці, які досліджували предмет: В.Л. Вакуленко, К.М. Гуртова, І.Ю. Дір, С.М. Кваша, О.В. Константий, М.І. Козюбра, Т. Комарова, О.Ю. Кучинська, А. Лазовські, Н.А. Макаренко, О.М. Павленко, Т.Ю. Сівова, Я.Б. Турчин та інші – не передбачали членства України в ЄС 1 січня 2027.

Наприклад, Сівова Т.Ю. (публікація 2025 р.), досліджуючи перспективу вступу України до ЄС в умовах війни та правового режиму воєнного стану, очікує подію не раніше 2030 р.: «Підсумовуючи, варто зазначити, що процес приєднання України до Європейського Союзу є складним і тривалим, оскільки залежить від багатьох чинників. Україна наполегливо продовжує впроваджувати необхідні реформи та виконувати ключові вимоги для наближення до членства в ЄС, попри повномасштабне воєнне вторгнення. <…> Оптимістичний прогноз щодо вступу України до ЄС охоплює період 2030–2035 років» [12, с. 6].

Проте Дір І.Ю. (теж 2025 р.) відхиляє можливість вступу України до ЄС у найближчій перспективі через воєнний стан: «Зважаючи на геополітичну ситуацію, очевидним є факт, що членство України навряд чи буде реалізованим, допоки Україна перебуває у воєнному стані. <…> На нашу думку, приєднання до ЄС не має стати самоціллю. Головною метою має бути проведення реформ та досягнення належного рівня добробуту в країні» [13, с. 374].

Константий О.В. (публікація 2023 р.), вивчаючи конституційно-правовий аспект приєднання України до ЄС, теж дійшов висновку про необхідність завершення правового режиму воєнного стану: «Отже, правове оформлення внесення змін до Конституції України, зумовлених вступом України до ЄС, потребуватиме у будь-якому разі проведення конституційного всеукраїнського референдуму з цього питання. Однак практично це можна стати можливим, виходячи з приписів частини другої статті 157 Конституції України, тільки по завершенню або припиненню триваючого на теперішній час в нашій державі правового режиму воєнного стану» [14, с. 19].

Макаренко Н.А. (публікація 2022 р.), навпаки, вважає, що війна може пришвидшити євроінтеграцію України: «У практиці розширення ЄС ще не існує прецедентів вступу країн за пришвидшеної процедури. Навіть саме поняття «пришвидшеної процедури вступу до Європейського Союзу» почало застосовуватися тільки після подання України заявки на членство» [15, с. 369]. (Очевидно, авторка мала на увазі заявку, яку Україна подала на п’ятий день війни, 28 лютого 2022).

Турчин Я.Б. (теж 2022 р.) не поділяє оптимізму щодо можливості швидкого вступу України до ЄС, стверджуючи: «”автоматичного” включення України до ЄС не відбудеться» [16, с. 79]. Науковець пояснив свою думку необхідністю одностайного політичного консенсусу всередині ЄС: «Існує чимало юридично-бюрократичних та політичних бар’єрів для швидкого рішення, а також наявні чіткі критерії, яким має відповідати країна-претендент на членство в ЄС. У першому варіанті, йдеться про Копенгагенські критерії, їх зафіксовано в ст. 49 Маастрихтського договору. Однак і їхнє виконання не гарантує членства, позаяк кожна країна-член ЄС має підтримати рішення про вступ того чи того кандидата» [16, с. 79].

Отже, підсумовуючи короткий огляд наукових публікацій, можна зазначити, що пришвидшений вступ України до ЄС обговорюється з перших днів війни. Одночасно Україна дійсно показала швидкий перехід від статусу заявника 28 лютого 2022 до статусу кандидата 23 червня 2022. Однак

дослідниками не обговорюється швидкий перехід України до статусу повноправного члена 1 січня 2027.

Крім того, торік, у квітні 2025, соціологічна служба «Центр Разумкова» оприлюднили дані очікувань «86 експертів» щодо періоду вступу України до ЄС. Лише 3,5% опитаних вважали, що це може статися з 2026 до 2028 року; своєю чергою, більшість респондентів (51,2 %) очікували подію протягом 5-10 років, тобто не раніше 2030 року [17, с. 10]. Дата 1 січня 2027 в соціологічному дослідженні відсутня.

У березні поточного року «Центр Разумкова» провели дослідження, аналогічне минулорічному. У доповіді за результатами опитування «85 експертів» не згадується 1 січня 2027 як дата вступу України до Союзу також. Натомість в опитувальнику з'явилося питання: «Наскільки реальними є плани вступу України до ЄС у 2027 р.?» [18].

Соціологи пояснили появу нового питання тим, що «керівництво України визначило орієнтиром приєднання до Євросоюзу 2027 р. Президент України останнім часом на різних міжнародних майданчиках, в заявах та інтерв'ю активно і наполегливо просуває цю ідею» [18, с. 15]. Тим не менше, як з'ясувало дослідження, переважна більшість опитаних не вірить в реальність цієї дати: «Однак, представники експертного середовища досить скептично оцінюють перспективу приєднання України до ЄС у 2027 р. Зокрема "цілком реальними" і "скоріш реальними" ці плани вважають 16,5% респондентів. Своєю чергою, 80% експертів оцінюють такі перспективи як "скоріше нереальні" або "нереальні" [18, с. 16].

Уперше дата вступу України до ЄС 1 січня 2027 з'явилася в українському медіапросторі 11 грудня 2025, коли авторитетне суспільно-політичне видання «ZN,UA» опублікували статтю «Новий "мирний план Трампа": до чого примушують Україну. Аналіз чотирьох документів», в якій авторка Тетяна Силіна стверджувала наступне: «Ось вам добра звістка – Україна стане членом ЄС до 1 січня 2027 року» [19].

«ZN,UA» не публікували текст документу, з якого була взята дата, а переказували, що доступний редакції документ «мирного плану з 20 пунктів» містить таке положення.

Президент України Зеленський оголосив про існування «мирного плану з 20 пунктів» 8 грудня в Лондоні [20], а 23 грудня особисто представив його журналістам в Києві [21].

Серед присутніх на презентації був головний редактор інформаційної агенції «Главком» Микола Підвезяний. За словами журналіста, Президент Зеленський повідомив, що пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів» передбачає конкретну дату вступу України до ЄС. Президент не уточнював, про який день, місяць чи рік йде мова, а натомість пояснив наступне: «Дата вступу для України на сьогодні – це двостороння розмова Америки і України поки що без європейського підтвердження. Ми говоримо, що ми хочемо мати конкретну дату вступу в ЄС, що це правильна гарантія безпеки, і загалом ми відчуваємо, що Америка це підтримує» [22].

Важливо зазначити, що представлена «мирна угода з 20 пунктів» не є готовою до підписання угодою, а є робочою назвою політичної рамки (в оригіналі вживається англійське слово «framework»), в межах якої, за словами Президента Зеленського, Україна та «рускіє» при посередництві США і Європи зможуть досягти угоди по завершенню війни. «Главком» не публікував текст «мирної угоди з 20 пунктів».

Далі, 1 січня 2027 як дата вступу України до ЄС зустрічається в інтерв'ю Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Тараса Качки від 6 січня 2026. Тоді, відповідаючи на питання видання «Суспільне Новини» про сьомий пункт «мирного плану з 20 пунктів», пан Качка повідомив, зокрема: «Зараз триває дискусія, як спробувати зробити це [вступити до ЄС – М. М.] якомога швидше. Це вимагає багато зусиль і з нашого боку, і з боку ЄС – і йдеться про дату 1 січня 2027-го або 2027 рік в цілому» [23-25] (повний текст інтерв'ю опублікований 7 січня [23], окремі цитати опубліковано було напередодні, 6 січня [24], а відео інтерв'ю - 8 січня [25]).

Варто зауважити, що в наступному інтерв'ю 16 березня, яке пан Качка дав «РБК-Україна», міністр – а з 24 лютого також головний переговорник від України щодо вступу до ЄС відповідно до президентського указу [26] - вже не говорив про 1 січня 2027 як ціль, а змістився у висловлюваннях щодо підписання угоди про вступ між Україною і ЄС на невизначений день 2027 року [27].

Політична опозиція в Україні одразу відреагувала на слова міністра Качки. 17 березня народна депутатка Іванна Климпуш-Цинцадзе, яка є головою комітету Верховної Ради з питань інтеграції України до Європейського Союзу, заявила в етері радіо «NV» буквально наступне: «Тарас Качка – фантазер» [28, хв. 6], - і додала, що такими темпами, якими українська влада виконує домашнє завдання з євроінтеграції, Україна не буде готовою до підписання угоди про вступ навіть у 2030 році.

Станом на 15 квітня 2026 «мирна угода з 20 пунктів» не публікувалася. Таким чином, вступ України до ЄС 1 січня 2027 є переказом пункту 7 цієї політичної рамки.

Метою дослідження є пошук правового розв'язання конфлікту, який виник між Україною та Союзом через пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів».

Виклад основного матеріалу. З погляду правової науки, конфлікт навколо дати вступу України до ЄС 1 січня 2027 є протиріччям суспільних відносин, яке може бути врегульоване *правом*. Беззаперечно, це протиріччя є політичним. Однак також і юридичним тому, що пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів» стосується *права* України бути в Союзі. Загалом політична ініціатива щодо швидкого вступу України до ЄС є спробою врегулювання міжнародних відносин між Україною і ЄС юридично обов'язковою угодою з подальшим набуттям Україною *повноправного* членства в Союзі.

Простим рішенням означеної проблеми була б відмова Президента України Зеленського від фіксації конкретної дати вступу України до ЄС у «мирній угоді з 20 пунктів». Утім фактично політична рамка даної угоди залишається незмінною: якою вона була в грудні 2025, такою вона є досі. Принаймні українському суспільству інший проєкт мирної угоди не представлено. Отже, пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів» залишається частиною політичної рамки, а тому його має бути змінено по суті.

Перенесення дати вступу України до ЄС з 1 січня 2027 на інший день нічого не змінить по суті, тому що Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн однозначно заперечила можливість фіксації будь-якої дати вступу до ЄС, коли дискутувала з Президентом Зеленським у Києві 24 лютого 2026. На нашу думку, дата 1 січня 2027 має бути незмінною частиною 7 пункту «мирної угоди з 20 пунктів» для збереження політичної рамки. Інакше пункт сьомий залишиться пустим: в ньому нічого немає, крім вступу України до ЄС і дати 1 січня 2027.

Право, яке може наповнити новим змістом пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів» щодо 1 січня 2027, не є очевидним. Однак відомо, що науковий пошук такого права має виконуватися в суворій відповідності до методології наукового пізнання.

Одним з найпоширеніших наукових методів пошуку об'єктів є метод пошуку за ознакою (див. Google). Проте він не може бути застосований в даному випадку через політично невизначений характер об'єкту пошуку. Дійсно, невідомо навіть з далека, яке право замість вступу України до ЄС 1 січня 2027 може бути однаково прийнятним як для України, так і для ЄС, тому що про це не говорять. Здається слушним до ситуації спочатку визначити хоча б один варіант такого права, а потім запропонувати його як альтернативу сторонам неврегульованих відносин для політичної оцінки. У такому випадку найкраще підходить, як на наш погляд, метод добору (див. Google, наприклад, «метод добору в математиці» або «метод добору ключів у криптографії»).

Загалом ідею добору права можна пояснити як просіювання крізь сито заданої політичної рамки вже відомих людству прав. Метод добору дозволяє послідовно перевіряти кожний об'єкт права на сумісність з існуючою формою 7 пункту «мирної угоди з 20 пунктів» доти, доки сторони конфлікту не дійдуть згоди щодо 1 січня 2027. Зрозуміло, що *політична* оцінка кожної такої спроби виходить за межі даного юридичного дослідження, а тому має бути визначено, яким чином буде відбуватися добір без участі політичних сторін наразі.

Скористаємося методом добору таким чином. По-перше, окреслимо перелік першочергових прав для добору, який буде попереднім списком прав. По-друге, послідовно підставлятимемо у форму політичної рамки по одному праву з попереднього списку. По-третє, перевіримо на власний розсуд, чи з'явиться якийсь юридичний сенс у новому правовому змісті політичної рамки замість вступу України до ЄС. По-четверте, завершимо пошук прав укладанням списку прав, які виявилися сумісними з політичною рамкою; завершальний список може бути переданий на політичне оцінювання як юридична альтернатива розв'язання означеного конфлікту.

Крок перший: попередній список прав. Укладання списків прав є поширеною практикою в юриспруденції. У галузевій літературі вони відомі під різними назвами: наприклад, списком прав є каталог прав, реєстр прав, збірник прав, кодифікація прав тощо. Провідним правовим каталогом людства є Загальна декларація прав людини, яка була прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 (далі – Декларація) [29].

Україна та всі країни ЄС є членами ООН. Це випливає з порівняння списку країн ЄС [30] зі списком країн ООН, де Україна присутня з 24 жовтня 1945 [31].

Отже, Декларація може бути спільною правовою основою для переговорів між Україною і ЄС щодо правової альтернативи вступу України до ЄС 1 січня 2027, а тому з неї почнемо добір.

Крок другий: послідовний вибір прав. Серед прав, проголошених Декларацію, є, зокрема, наступні. Кожна людина має право: на життя, на свободу і на особисту недоторканність; на визнання її правосуб'єктності; на громадянство; на укладання шлюбу; на володіння майном; на свободу думки, совісті й релігії; на свободу переконань і на вільне їх виявлення; на працю, відпочинок і

дозвілля; на освіту; на захист авторських прав, тощо. Крім того, ніхто не повинен бути в рабстві або зазнавати тортур, безпідставного арешту, затримання або вигнання, безпідставного втручання у його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію, тощо. Повний список прав Декларації завжди можна подивитися за вказаним вище посиланням.

Виберемо з усіх прав Декларації перше на перевірку. Слід зазначити, що першим не обов'язково має бути те право, яке йде першим за списком Декларації. Вибір є свободою розсуду дослідника. Оскільки наступним кроком методу добору буде юридична інтерпретація наявності або відсутності сумісності вибраного права з політичною рамкою, вважаємо доцільним обирати першим те право, яке відповідає юридичній спеціалізації дослідника для найкращої якості інтерпретації.

Отже, першим на перевірку йде право, яке міститься в статті 21 Декларації, що складається з трьох частин:

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися в періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному й рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [29, ст. 21].

Крок третій: перевірка вибраного права, або юридична інтерпретація сумісності. У теорії права заведено вважати, що стаття 21 Декларації містить *політичні права*. Вважається також, що політичні права містяться в інших правових каталогах. Наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права Організації Об'єднаних Націй (далі - Пакт) у статті 25: «Кожний громадянин повинен мати <…> право і можливість: a) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; b) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; c) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби» [32, ст. 25]. (Не зайвим буде відмітити, що Україна та кожна країна-член ЄС ратифікували Пакт [33]).

Політичні права містяться в Конституції України. Так, стаття 38 Основного Закону, яка складається з двох частин, гарантує: по-перше, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; по-друге, громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [34, ст. 38].

Політичні права також передбачені установчими договорами ЄС. Наприклад, частина 2 статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Договір) визначає: «Громадяни Союзу мають права й обов'язки <…>. Вони мають, серед іншого: <…> (b) право обирати та бути обраними на виборах до Європейського Парламенту та на місцевих виборах в своїй державі-члені проживання на таких самих умовах, як і громадяни цієї держави» [35, ч. 2, ст. 20].

Якби Україна і ЄС дійшли згоди щодо вступу України до Союзу з 1 січня 2027, то громадяни України набули б політичних прав Союзу, згідно з наведеною частиною 2 статті 20 Договору та частиною 1 статті 20 Договору, в якій визначено надзвичайно важливий суб'єкт політичних прав: «Цим запроваджується громадянство Союзу. Кожен, хто має громадянство однієї з держав-членів, є громадянином Союзу. Громадянство Союзу є додатковим до національного громадянства, не замінюючи його» [35, ч. 1, ст. 20].

У теорії права політичні права та громадянство пов'язані нерозривно. Якщо в будь-якому сучасному юридичному тексті мова йде про політичні права, то маються на увазі громадяни і їхні політичні права. А коли нормативно-правовими актами регулюється громадянство, то політичні права гарантуються обов'язково. Такий зв'язок не простежується в тексті Декларації 1948 року, проте він очевидний в наведених фрагментах Пакту 1966 року, Договору 1992 року, Конституції України 1996 року: в кожному з них суб'єктом політичних прав визначено громадянина.

Таким чином, для мети добору політичні права ЄС без громадянства ЄС не мають жодного юридичного сенсу.

Далі необхідно зосередитися на громадянстві ЄС як можливої правової альтернативи вступу України до ЄС 1 січня 2027. Право громадянства міститься в частині 1 статті 15 Декларації та, як зазначалося вище, в частини 1 статті 20 Договору.

Добір права громадянства має вигляд такого гіпотетичного міркування. Якби Україна і ЄС усе-таки погодили вступ України до Союзу 1 січня 2027, то, згідно з частиною 1 статті 20 Договору,

громадяни України стали б громадянами Союзу з 1 січня 2027. Однак сторони не досягли політичної згоди щодо членства України в Союзі. А тому виникає *гіпотеза* нового правового змісту пункту 7 «мирної угоди з 20 пунктів» - громадяни України набувають громадянства ЄС з 1 січня 2027. Перевіримо, чи гіпотеза має сенс.

На перший погляд може здаватися, що громадяни України не можуть бути громадянами ЄС поки Україна не стане членом ЄС. Дійсно, частина 1 статті 20 Договору говорить, що включення України до Союзу є підставою набуття громадянами України громадянства ЄС; крім того, не існує прикладів іншого: завжди було так, що громадянами ЄС ставали громадяни країни ЄС.

Однак наявний досвід не спростовує гіпотезу. Загальноприйнятим у науці поясненням обмеженості людського досвіду є історія з білими лебедями. Аналогічно твердження «завжди було так» не дозволяє робити висновок «завжди буде лише так». Наявний досвід набуття громадянства Союзу на підставі вступу країни до Союзу не є аргументом проти гіпотези.

У такому випадку для встановлення істини необхідно застосувати юридичний аналіз до частини 1 статті 20 Договору, яка є правовою основою громадянства ЄС. Ця правова норма встановлює порядок набуття громадянства ЄС на підставі громадянства країни-члена ЄС; тобто громадянство країни Союзу є *достатньою* умовою появи громадянства Союзу.

Продовжимо юридичний аналіз засобами логічного аналізу. Встановлений порядок набуття громадянства ЄС має форму логічної імплікації (див. Google), де громадянство держави-члена Союзу є антецедентом, а додаткове громадянство Союзу є консеквентом. Таблиця істинності логічної імплікації дозволяє розкласти норму частини 1 статті 20 Договору на чотири її складові для встановлення істинності кожної з них:

Перша складова рівно відповідає припису норми: «Якщо країна є членом Союзу, то її громадяни є громадянами Союзу», - це правда. І це не стосується гіпотези.

Правдою є також твердження: «Країна, громадяни якої не є громадянами ЄС, також не є країною ЄС». Очевидно, дана складова не стосується гіпотези.

Не є правдою твердження: «Існує країна-член ЄС, громадяни якої водночас не є громадянами ЄС». Зрозуміло, що і ця складова не релевантна гіпотезі.

І, нарешті, остання складова досліджуваної норми, яка є гіпотезою: «Країна не є членом ЄС, але її громадяни визнаються громадянами ЄС», - таке твердження, згідно з логікою, не є неправдою. Іншими словами, гіпотеза не суперечить частині 1 статті 20 Договору.

Таким чином, доходимо висновку, що гіпотеза має сенс, тому що ані наявний досвід набуття громадянства ЄС, ані юридично-логічний аналіз правової основи виникнення суб'єкта громадянства ЄС не спростовують її. Припущення, що громадяни України можуть набути громадянства ЄС 1 січня 2027 замість вступу України до ЄС, є правильною думкою.

Далі. Спробуємо використати нетрадиційний метод пізнання, яким є штучний інтелект (далі – ШІ) для перевірки гіпотези. На власний розсуд ми поставили кілька питань розумнику Google, але не про українців чи громадян Союзу, а про норвежців - підданих Королівства Норвезького.

На перше питання: «Чи є норвежці громадянами ЄС? Чому?» (дата звернення: 13.04.26), - ШІ Google відповів розгорнуто: «Ні, норвежці не є громадянами Європейського Союзу (ЄС). Ось основні причини та деталі:

Норвегія не є членом ЄС: Країна офіційно не входить до складу Європейського Союзу. Норвезький народ на національних референдумах у 1972 та 1994 роках проголосував проти вступу до ЄС.

Чому не входять? Основні причини включають бажання зберегти повний суверенітет над власними природними ресурсами (зокрема рибною промисловістю), сільським господарством, а також високий рівень життя та економічна стабільність, що не вимагають обов'язкової інтеграції.

Відносини з ЄС: Хоча Норвегія не є членом ЄС, вона тісно співпрацює з ЄС через Європейську економічну зону (ЄЕЗ/ЕЕА) та Шенгенську угоду. Це дає норвежцям право жити, працювати та навчатися в ЄС, а також забезпечує доступ до чотирьох основних свобод (рух товарів, людей, послуг і капіталу), але вони не мають права голосу при прийнятті законів ЄС.

Отже, норвежці користуються багатьма перевагами членства в ЄС, але не мають європейського громадянства у юридичному розумінні, оскільки їхня країна не входить до Євросоюзу».

Наступне питання: «Чи може бути так, що норвежці є громадянами ЄС, а Норвегія не є країною-членом ЄС?» (дата звернення: 13.04.26). ШІ відповів: «Ні, норвежці не є громадянами ЄС, оскільки Норвегія не є членом Європейського Союзу».

Загалом відповіді ШІ на перші питання цілком зрозумілі: норвежці не є громадянами ЄС, тому що Норвегія не є державою-членом ЄС. Однак це не те, що що стосується гіпотези.

Далі, ще одне питання: «Чи може статися так, що норвежці будуть громадянами ЄС, а Норвегія не буде членом ЄС?» (дата звернення: 13.04.26). Цього разу відповідь ШІ була релевантною: «Ситуація, за якої норвежці стануть громадянами ЄС, а Норвегія залишиться поза межами Європей-

ського Союзу, технічно малоймовірна за нинішніх умов, але теоретично можлива через механізми подвійного громадянства або спеціальні договори». Як бачимо, ШІ вказав два можливих шляхи, якими норвежці можуть отримати статус громадян ЄС без вступу їхньої країни до Союзу: 1) через подвійне громадянство; 2) через спеціальний договір. Оскільки спеціальний договір ми щойно аналізували на прикладі «мирної угоди з 20 пунктів» і дійшли висновку, так, це можливо, то залишається до розгляду механізм подвійного громадянства.

Біпатризм у Норвегії легалізований. Відповідно до роз'яснень Міністерства закордонних справ Норвегії: «З 1 січня 2020 року дозволено мати одне або кілька громадянств на додаток до норвезького громадянства. Це правило однаково стосується як громадян Норвегії, які отримують інше громадянство, так і тих, хто подається на отримання норвезького громадянства» (переклад наш. – М. М.) [36].

Варто враховувати, що деякі норвежці можуть бути громадянами однієї з 27 країн Союзу. А отже, одночасно є громадянами ЄС і громадянами Норвегії, хоча Норвегія не є членом ЄС. (Принаймні, автор дослідження знає одного українця, який у ковідний 2020 рік отримав польське громадянство й у такий спосіб набув громадянства ЄС. До речі, правовідносини між Україною й українцями, які є громадянами ЄС на підставі польського громадянства, регулюються Законом України від 18.06.2025 № 4502-IX [37]).

Зрозуміло, що механізм подвійного громадянства не підходить для одночасного набуття громадянства ЄС усіма норвежцями, як це зазвичай відбувається, коли країна стає повноправним членом Союзу. Цінність механізму множинного громадянства для мети дослідження полягає у неможливості принципового заперечення громадянства ЄС для громадян країн, які не знаходяться в складі Союзу. Біпатризм доводить, що норвежці можуть бути громадянами ЄС, попри державну незалежність Норвегії від ЄС. А при бажанні сторони можуть врегулювати повну сумісність своїх громадянств спеціальним *договором*. Інша справа, чи захочуть вони цього.

Таким чином, міркування щодо добору політичних прав і права громадянства доходить висновків:

- по-перше, *політичні права* без громадянства ЄС як замінника вступу України до ЄС в політичній рамці пункту 7 «мирної угоди з 20 пунктів» не мають юридичного сенсу;
- по-друге, *громадянство* ЄС як замінника вступу України до ЄС в політичній рамці пункту 7 «мирної угоди з 20 пунктів» має юридичний сенс.

Додатково зазначимо, що визнання громадян України громадянами ЄС 1 січня 2027 в мирній угоді дає просту та конкретну відповідь на питання участі ЄС в угоді та гарантіях безпеки для України – українці є громадянами Союзу.

Крок четвертий: завершення добору. Вибране право громадянства ЄС відкриває завершальний список добору та може бути рекомендоване до політичної оцінки сторонами означеного конфлікту.

Насамкінець корисним буде надати юридичну оцінку політичній ініціативі щодо вступу України до ЄС 1 січня 2027 у порівнянні з правовою альтернативою набуття громадянства ЄС з 1 січня 2027. А різниця, слід зазначити, принципова.

Коли Україна намагається вступити до ЄС, вона як суб'єкт міжнародних відносин ступає на територію суспільних відносин, які вже врегульовані правом ЄС. Загальне правило поведінки вимагає від суб'єкта правовідносин додержуватися встановленого порядку. А Україна, навпаки, пробує його якось обійти, «перескочити», можливо, навіть змінити - і не вдається.

Іншими є суспільні відносини набуття громадянства ЄС країною-кандидатом до членства в ЄС без *необхідності* вступу в Союз. Такі суспільні відносини не врегульовані правом ЄС, як було з'ясовано проведеним логічно-правовим аналізом норми частини 1 статті 20 Договору. Договір не встановлює необхідність вступу до ЄС для отримання громадянства ЄС. Такі прогалини юристи-практики називають «шпаринами в законодавстві». А в теорії права щодо «шпарин» прийнято вважати, що загальним правилом поведінки в суспільних відносинах, які не врегульовані правом належним чином, є принцип «дозволено все, що не заборонено».

Пункт 7 «мирної угоди з 20 пунктів» у чинному вигляді не має юридичного сенсу. Альтернативою є громадянство ЄС для українців з 1 січня 2027. Можливо, це той короткий шлях України до ЄС, про який говорять, а знайти не можуть.

Висновки. Вступ України до Європейського Союзу 1 січня 2027 є політичною метою української влади, яка знайшла своє втілення в так званій «мирній угоді з 20 пунктів»; а саме в пункті 7. Європейський Союз має своє бачення порядку інтеграції України до повноправного членства, через що між сторонами виник конфлікт, який досі не подоланий.

Юридичний аналіз суперечливого пункту 7 обгрунтовує припущення, що правовою альтернативою вступу України до Європейського Союзу 1 січня 2027 є громадянство Європейського Союзу для українців з 1 січня 2027. Гіпотеза має форму компромісу: «Якби Україна набула членства в ЄС 1 січня 2027,

то громадяни України набули б статусу громадян Європейського Союзу з 1 січня 2027 відповідно до частини 1 статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу. Однак вступ України до ЄС 1 січня 2027 фактично усунуто з предмету переговорів, а тому сторонам залишається до розгляду питання набуття громадянами України додаткового громадянства Європейського Союзу з 1 січня 2027».

Вступ України до ЄС 1 січня 2027 не є необхідною *юридичною* умовою для набуття громадянами України статусу громадян Європейського Союзу з 1 січня 2027, згідно з частиною 1 статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу.

Громадянство Європейського Союзу для громадян України з 1 січня 2027 може бути рекомендовано як *політична* альтернатива вступу України до Європейського Союзу 1 січня 2027 в межах «мирної угоди з 20 пунктів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеленський наполягає на вступі України до ЄС у 2027 році. *NV*. 25.02.2026. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/vstup-ukrajini-do-yes-zelenskiy-i-yevrokomisiya-prokomentuvali-perspektivi-2027-roku-50586710.html (дата звернення: 01.05.2026).
2. *Україна буде готова до вступу в ЄС у 2027. Укрінформ.* 25.01.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4084170-ukraina-bude-gotova-do-vstupu-do-es-u-2027-roci-zelenskij.html (дата звернення: 01.05.2026).
3. *Навроцький: 2027 рік як дата можливого вступу України до Євросоюзу є «малодосяжною» перспективою. Укрінформ.* 26.01.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4084193-navrockij-2027-rik-ak-data-mozlivogo-vstupu-ukraini-do-evrosouzu-e-malodosaznou-perspektivou.html (дата звернення: 01.05.2026).
4. *Науседа назвав членство України в ЄС стратегічним інтересом Литви. Укрінформ.* 25.01.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4084177-nauseda-nazvav-clenstvo-ukraini-v-es-strategicnim-interesom-litvi.html (дата звернення: 01.05.2026).
5. *Мерц: вступ України до ЄС у 2027 році неможливий. NV. 29.01.2026. URL:* https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/vstup-ukrajini-do-yes-merc-viklyuchiv-mozhlivist-vstupu-u-2027-roci-50579325.html (дата звернення: 01.05.2026).
6. Глава МЗС Люксембургу відреагував на заяву Зеленського про вступ до ЄС у 2027 році: Не ставте ультиматумів. *NV.* 29.01.2026. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/vstup-ukrajini-do-yes-lyuksemburg-popered iv-pro-neobhidnist-vikonannya-kriterijiv-50579496.html (дата звернення: 01.05.2026).
7. ЄС готує варіанти поетапного вступу України в рамках мирної угоди. *NV.* 09.02.2026. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/vstup-ukrajini-do-yes-blok-rozglyadaye-rizni-scenariji-klyuchovi-umovi-ta-termini-50582411.html (дата звернення: 01.05.2026).
8. «Зворотне розширення». ЄС розробляє безпрецедентний план, який може дати Україні часткове членство у 2027 році. *NV.* 10.02.2026. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/vstup-ukrajini-do-yes-ukrajina-mozhe-otrimati-misce-na-peregovorah-ranishe-reform-50582488.html (дата звернення: 01.05.2026).
9. 9-й Український ланч з нагоди Мюнхенської конференції з безпеки. *Viktor Pinchuk Foundation.* 14.02.2026. URL: https://m.youtube.com/watch?v=C4Pi5t5Fkb4&t= 4s&pp=2AEEkAIB (дата звернення: 01.05.2026).
10. Надії України на швидкий вступ підриваються: посли ЄС проти ідеї «зворотного розширення». *ZN,UA.* 05.03.2026. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/nadiji-ukrajini-na-shvidkij-vstup-pidrivajutsja-posli-jes-proti-ideji-zvorotnoho-rozshirennja-politico.html (дата звернення: 01.05.2026).
11. Ukraine's EU entry by 2027 «impossible». *Politico.* 24.03.2026. URL: https://www.politico.eu/article/competitive-europe-summit-2026-live-updates/#id_1322984 (дата звернення: 01.05.2026).
12. Сівова Т.Ю. Перспективи вступу України до Європейського Союзу в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2025. № 73. С. 370–375. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-65 (дата звернення: 01.05.2026).
13. Дір І.Ю. Переговори про вступ до ЄС: досвід та перспективи для України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6. С. 370–375. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.56 (дата звернення: 01.05.2026).
14. Константий О.В. Внесення змін до Конституції при вступі України до Європейського Союзу. *Київський часопис права.* 2023. № 3. С. 14–19. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.2 (дата звернення: 01.05.2026).
15. Макаренко Н.А. Нові перспективи вступу України до Європейського Союзу: вплив російсько-української війни 2022 року на євроінтеграцію. *Аналітично-порівняльне правознав-*

ство. 2022. № 1. С. 366–369. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.66 (дата звернення: 01.05.2026).
16. Турчин Я.Б. Питання пришвидшеної процедури вступу України до ЄС в умовах російської агресії. *Україна в координатах Східного партнерства: матеріали Інтернет-конференції.* 2022. С. 75-80. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/pages/14947/materiali-internet-konferencii.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
17. Європейська інтеграція України: стан, виклики, перспективи. *Разумков Центр.* 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
18. Україна на шляху до ЄС: стан, виклики, перспективи. *Разумков Центр.* 2026. URL: https://razumkov.org.ua/images/2026/04/27/2026_European_integration_April.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
19. *«Новий» «мирний план Трампа»: до чого примушують Україну. Аналіз чотирьох документів. ZN,UA.* 11.12.2025. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/novij-mirnij-plan-trampa-do-choho-primushujut-ukrajinu-analiz-chotirokh-dokumentiv.html (дата звернення: 01.05.2026).
20. *Зеленський: план скоротили до 20 пунктів, території віддавати не будемо. Суспільне Новини. 08.12.2025. URL:* https://suspilne.media/1184234-zelenskij-plan-skorotili-do-20-punktiv-teritorii-viddavati-ne-budemo/ (дата звернення: 01.05.2026).
21. *Зеленський уперше розповів про 20 пунктів «базового документа про закінчення війни». Суспільне Новини. 24.12.2025. URL:* https://suspilne.media/amp/1196954-zelenskij-vperse-rozpoviv-pro-20-punktiv-bazovogo-dokumenta-pro-zakincenna-vijni/ (дата звернення: 01.05.2026).
22. *Закінчення війни. Президент Зеленський вперше пояснює кожен з 20 пунктів мирної угоди. Главком. 24.12.2025. URL:* https://glavcom.ua/amp/publications/20-punktiv-do-miru-prezident-vpershe-pojasnjuje-shcho-vkljuchaje-uhoda-pro-zakinchennja-vijni-1094556.html (дата звернення: 01.05.2026).
23. *Віцепрем'єр Качка – про вступ України в ЄС до 2027 року. Суспільне Новини. 07.01.2026. URL:* https://suspilne.media/amp/1207002-i-ukraina-i-evrosouz-zacikavleni-zrobiti-ce-akomoga-svidse-vicepremer-kacka-pro-vstup-ukraini-v-es-do-2027-go/ (дата звернення: 01.05.2026).
24. *Качка – про дату вступу України до ЄС, зафіксовану в мирному плані. Суспільне Новини. 06.01.2026. URL:* https://suspilne.media/1206548-e-diskusia-ak-zrobiti-ce-akomoga-svidse-kacka-pro-datu-vstupu-ukraini-v-es-zafiksovanu-v-mirnomu-plani/ (дата звернення: 01.05.2026).
25. *Тарас Качка: інтерв'ю. Суспільне Новини. 08.01.2026. URL:* https://m.youtube.com/watch?v=V31tEZKy30Q (дата звернення: 01.05.2026).
26. *Про внесення змін до Указу Президента України від* 21 червня 2024 року № 365/2024: *Указ Президента України від 24 лютого 2026 року №157/2026 / Президент України. URL:* https://www.president.gov.ua/documents/1572026-58449 (дата звернення: 01.05.2026).
27. *У 2027-му ми можемо підписати договір про вступ в ЄС: інтерв'ю з Тарасом Качкою. РБК-УКРАЇНА. 16.03.2026. URL:* https://www.rbc.ua/rus/news/2027-mu-mi-mozhemo-pidpisati-dogovir-vstup-1773611298.html/amp (дата звернення: 01.05.2026).
28. *Україна отримала всі умови вступу неофіційно. Що це означає. Radio NV. 17.03.2026. URL:* https://m.youtube.com/watch?v=Fv2c-XlYqrs&pp=0gcJCcMKAYcqIYzv (дата звернення: 01.05.2026).
29. *Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.05.2026).
30. *EU countries. EU: official website. URL:* https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-countries_en (дата звернення: 01.05.2026).
31. *Member states. United Nations: official website. URL:* https://www.un.org/en/about-us/member-states (дата звернення: 01.05.2026).
32. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.05.2026).
33. *Status of ratification. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: official website. URL:* https://indicators.ohchr.org/ (дата звернення: 01.05.2026).
34. *Конституція України:* Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.05.2026).

35. *Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу: Міжнародний документ станом на 30 березня 2010 р. URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 01.05.2026).
36. *Dual citizenship. Royal Norwegian Embassy in Tel Aviv: official website. URL:* https://www.norway.no/en/israel/services-info/passports/dual-citizenship/ (дата звернення: 01.05.2026).
37. *Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України: Закон України від 18 червня 2025 р.* № 4502-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text (дата звернення: 01.05.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Монастирський М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.24
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.62

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК ЯК СПІЛЬНА СПАДЩИНА ЛЮДСТВА

Радзівілл О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та приватного права
Київського університету права НАН України
ORCID: 0000-0003-3155-6362

Толкачова І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету
ORCID: 0000-0003-3545-1496

Радзівілл О.А., Толкачова І.А. Міжнародний правопорядок як спільна спадщина людства.

У науковій статті проаналізовано розвиток концепції спільної спадщини людства та зміни в її тлумаченні, пов'язані зі зміною світоглядних основ науки. Авторами детально досліджено нематеріальні аспекти спільної спадщини людства, втілені, зокрема, в об'єктах всесвітньої культурної спадщини, яка діє як системотворча основа суспільств різних історичних епох. Розглянуто таке поняття, як «соціальний набір», що являє собою еволюційно обумовлені риси міжособистісних відносин, відповідальні за формування культури і успішність ідеалу «доброго суспільства».

Право, як складову культурної спадщини, розглянуто в історичному розвитку і в контексті моделі «доброго суспільства», нормальний стан якого втілює дію права як суспільного договору. Авторами показано, що типові відхилення від нього зводяться до силового (владного) і (чи) психологічного (ідеологічного) насильства, яке історичне домінує як засіб організації суспільних відносин в епоху суспільств – будівничих регіональних цивілізацій. Також у науковій статті проаналізовано емансипацію права від ідеологічного та владного впливу в Європі нового часу, паралельно з утворенням національних держав, боротьбою податного стану проти станово-кастових привілеїв та поширенням ідеї громадянського суспільства, яке, в перспективі глобально, має змінити суспільства-будівничі регіональних цивілізацій і будуватися на відновлених принципах суспільного договору і верховенстві права. Зазначено та акцентовано увагу на тому, що такі новоутворення європейської культурної спадщини, як наука, засоби масової інформації і міжнародне публічне право стають дієвими чинниками у розбудові глобального міжнародного правопорядку, який на межі тисячоліть потерпає від першої кризи, в зв'язку з чим розглядається актуальність його захисту як спільної спадщини людства.

Ключові слова: спільна спадщина людства, культура, соціальний набір, добре суспільство, трансформаційний конституціалізм, міжнародний правопорядок.

Radzivill O.A., Tolkachova I.A. International legal order as a common heritage of humanity.

The scientific article analyzes development of the concept of common heritage of mankind and changes in its interpretation associated with changes in the worldview foundations of science. The authors have studied in detail the intangible aspects of the common heritage of mankind, embodied, in particular, in objects of the world cultural heritage, which acts as a system-forming basis for societies of different historical eras. The concept of «social set» is considered, which is an evolutionarily determined feature of interpersonal relations, responsible for the formation of culture and success of the ideal of «good society».

Law, as a component of cultural heritage, is considered in historical development and in the context of the model of «good society», the normal state of which embodies the action of law as a social contract. The authors show that typical deviations from it are reduced to force (authority) and (or) psychological (ideological) violence, which historically dominates as means of organizing social relations in the era of societies – builders of regional civilizations. The scientific article also analyzes emancipation of law from ideological and power influence in modern Europe, in parallel with the formation of nation-states, the struggle of the taxed class against class-caste privileges and the spread of the idea of civil society, which, in the global perspective, should change societies – builders of regional civilizations and be built on the restored principles of the social contract and the rule of law. It is noted and emphasized that such new formations of the European cultural heritage as science, mass media and international public law are becoming effective factors in the development of the global international legal order, which at

the turn of the millennium is suffering from the first crisis, in connection with which the relevance of its protection as a common heritage of humanity is considered.

Key words: common heritage of humanity, culture, social set, good society, transformational constitutionalism, international legal order.

Постановка проблеми. Концепція спільної спадщини людства (Common Heritage of Mankind або World Heritage) (далі – ССЛ) поширюється на цінні для всього людства об'єкти природного та культурного походження, захищені міжнародним правом. Впродовж кількох десятиліть на межі XX-XXI століть світоглядні основи і критерії виділення окремих об'єктів ССЛ істотно змінюються, зростає їх кількість. Сама концепція ССЛ потребує переусвідомлення на новій світоглядній основі з подальшою оптимізацією її формальних джерел.

Метою статті є аналіз концепції ССЛ в контексті сучасних світоглядних змін. Особливу увагу приділено культурній спадщині людства як трансісторичному комплексу всіх нематеріальних чинників, які в комплексі забезпечують цілісність і успішність суспільств різних історичних епох, масштабів і складності. Обґрунтовується актуальність захисту самого міжнародного правопорядку, як невід'ємної складової культурної спадщини людства.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел ССЛ обмежений міжнародними договорами з захисту її об'єктів. Всесвітня культурна спадщина розглянута в контексті сучасних досліджень культури як системотворчої складової суспільства, згідно ідей О. Шпенглера, А. Тойнбі, У. Мак-Ніла, Дж. Даймонда, Н. Крістакіса, Л. Фрідмана. Західна правова традиція як acquis communautaire європейських націй, що здійснили емансипацію права від релігійних і владних засобів організації публічного порядку, досліджена Г. Берманом. Роль у цьому процесі політичних націй, національних держав та ідеї громадянського суспільства як витвору суспільного договору і верховенства права – показана Дж. Себайном і Т. Торсоном. Право як суспільний договір, що поширюється від національного до міжнародного рівня, досліджує трансформаційний конституціоналізм К. Томушата, Г. Мослера, А. фон Богданді.

Виклад основного матеріалу. В процесі розвитку у міжнародному праві концепції ССЛ, тобто з другої половини XX ст., на тлі суто матеріалістичного її сприйняття, все більшої ваги набуває її комплексне бачення, яке враховує ідеальні співвідношення й закономірності розвитку складних реальних систем природного й антропогенного походження.

Матеріальні аспекти спільної спадщини людства.

Дискусія в міжнародному праві про юридичну природу ССЛ у 1950-ті роки почалась з приводу суто матеріальних об'єктів і переслідувала цілком прагматичну мету – забезпечити правовим регулюванням видобуток та привласнення ресурсів за межами національних юрисдикцій, у зв'язку зі зростанням попиту на нафту з родовищ континентального шельфу. На той час міжнародне право ще не встановило ні конвенційної ширини територіальних вод, ні переліку й режиму морських просторів за їх межами, зокрема, шельфу з його ресурсами. Саме для регулювання цих питань у Женеві в 1958 році була скликана перша конференція з міжнародного морського права під егідою ООН. Уряди розвинених держав схилялись до ідеї визнати шельф «спільною спадщиною людства» – з метою усунути прибережні держави від розпорядження ресурсами свого шельфу, делегувавши це право міжнародній установі. Однак більшу підтримку отримав альтернативний – «охоронний» підхід до об'єктів ССЛ загалом, – як до об'єктів «тимчасового резервування» для їх використання «на благо всього людства» у майбутньому.

Одна з Женевських конвенцій з морського права 1958 р. закріпила у ст. 2. юрисдикцію прибережних держав над ресурсами континентального шельфу, за умови виконання ними зобов'язань за міжнародним правом. Відтоді статус об'єктів ССЛ в межах Світового Океану могли отримати лише території й ресурси океанічного ложа. Вперше Район та його ресурси визначено як ССЛ в 1974 р. Остаточно цей статус закріплено в ст. 136 Конвенції ООН з морського права 1982 р. Відкрите море визначено в ст. 87 цієї Конвенції – як територія, де всі держави користуються на рівноправних умовах свободами, визначеними в Конвенції [1].

У космічному праві також впродовж 1960-1970-х рр. відбулося визначення й подальше розмежування режиму відкритого космосу – з одного боку, та Місяця й інших небесних тіл (які на той час розглядались як території, де буде запроваджено видобуток корисних копалин) – з іншого. Останні з їх ресурсами визнані об'єктами ССЛ і ст. 11 Угоди 1979 р. [2].

Отже «найвужче» – це буквальне визначення об'єктів ССЛ (Район; Місяць та інші небесні тіла) у двох міжнародних договорах, де передбачено право видобутку й привласнення корисних копалин в їх межах. Розширене тлумачення ССЛ охоплює об'єкти й території, що також перебувають за межами національних юрисдикцій, врегульовані міжнародними договорами і відкриті для діяльності представникам всього людства. В межах цих територій (відкрите море, відкритий космос, міжнародний

повітряний простір, Антарктика) не передбачено виділення ділянок для видобутку й привласнення їх ресурсів. Інші риси об'єктів ССЛ в найвужчому й розширеному сенсі спільні для обох категорій.

У міжнародному праві має місце й найширше тлумачення об'єктів ССЛ, які можуть перебувати як поза, так і в межах національних юрисдикцій. Найпершими з цієї категорії були у 1954 р. захищені матеріальні пам'ятки культурної спадщини [3]. Ця ідея була розвинена в Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. [4], яка об'єднала пам'ятки культури і природи та поширила обов'язкові умови захисту цих пам'яток на мирний час. За кілька десятиліть на межі XX-XXI століть прийнято низку універсальних міжнародних договорів, спрямованих на захист все нових об'єктів, віднесених до ССЛ у її найширшому сенсі, з-поміж яких можна виділити: атмосферне повітря; озоновий шар; природне середовище Антарктики; геостаціонарну орбіту; біорізноманіття і його компоненти; клімат; шедеври усної творчості; культурне різноманіття. Актом «м'якого права» захищено геном людини. Концепція спільної спадщини втілена також у регіональному європейському праві, що стало й основою розбудови глобального міжнародного правопорядку: під егідою Ради Європи [5] і в acquis communautaire Європейського союзу – як спільне надбання права європейських націй [6]. Об'єкти ССЛ в її найширшому тлумаченні мають певне матеріальне втілення, незалежно, природного вони, чи соціокультурного походження. Але, по-перше, усвідомлення їх важливості для всього людства й необхідність їх захисту для прийдешніх поколінь тісно пов'язане з фундаментальними зрушеннями у колективній свідомості на рівні всього міжнародного співтовариства, яка є чинником нематеріальним, але все більш впливовим на матеріальні елементи ноосфери; по-друге, в них все впевненіше відчувається загальне усвідомлення важливості нематеріальних складових об'єктів ССЛ – як антропогенного, так і природного походження.

Нематеріальні виміри концепції спільної спадщини людства.

Розширенню переліку й усвідомленню реальної складності об'єктів ССЛ сприяли досягнення науки на основі нових світоглядних орієнтирів. Система знань, як одна зі складових спільної культурної спадщини людства, в ході постмодерного переосмислення своїх основ виявила пізнавальну обмеженість виключно матеріалістичного підходу, приділивши значну увагу суб'єктивно ідеальним уявленням, які генерує індивідуальна й колективна свідомість. У їхній взаємодії виявляється третій вимір наших знань – об'єктивні ідеальні співвідношення, що існують поза нашою свідомістю незалежно від неї, відкриваючись їй опосередковано, зусиллями науки – в процесах обробки й систематизації накопичених фактичних даних.

Н. Гартман визначає пізнання ідеального як виявлення різноманітних сутнісних відносин [7, с. 19]. Прості їх форми (математичні співвідношення, параметри «стоячої хвилі», елементи класичної симетрії, тощо) вже досліджені досить ґрунтовно. Ці прості пропорції формують більш складні єдності, цілісність яких забезпечується певними ідеальними (квантованими) співвідношеннями різнопорядкових взаємопов'язаних процесів. Наука поступово виявляє параметри таких складних гармонійних співвідношень, моделюючи більш чи менш адекватні ідеалізовані образи реальності, виділені в якості певних «концептуальних систем» – ідеалізованих образів складної цілісності, змодельованих для дослідження, передання й поширення через соціальні комунікації – в межах певної колективної свідомості.

Концептуальні системи можуть бути як моделями чи теоріями відображення реальності, так і більш-менш складними уявленнями, які не мають прототипів у матеріальному світі. З останніх, однак, виділяються ті феномени духовно-інтелектуальної природи, які стають основою організації колективних зусиль для матеріального втілення ідеальних проєктів в історичному поступі людства. Поняттям, що охоплює всю сукупність нематеріальних чинників, системотворчих для суспільств різних масштабів і складності, виступає поняття «культура» в її найширшому сенсі, включаючи, за напрямками соціального впливу системи: цінностей; знань; регулювання суспільних відносин і естетичного (емоційного) виховання. Трансісторично культуру можна розглядати як складну (багатоканальну) відкриту концептуальну систему, яка еволюціонує разом з людством через культури окремих соціальних утворень.

Спираючись на сучасні дослідження антропології, генетики та інших наук про людину й суспільство, вчені показують, що здатність формувати елементи культури закладена в природі людини [8, с. 3]. З ранніх стадій антропогенезу суспільства мають певний «соціальний набір» – комплекс рис міжособистісних відносин, що є нормативним для представників суспільства, забезпечуючи його успішність як «доброго суспільства» [9, с. 34]. Риси, властиві «доброму суспільству», стають маловірогідними при кризі колективної свідомості, належний рівень якої підтримують засоби культури. Оскільки в деякі історичні епохи саме неблагополучні суспільства складають переважну більшість, зрозуміло, наскільки людство ще потребує спеціальних досліджень і солідарних зусиль, щоб «добре суспільство» стало б нормою в масштабах всього міжнародного правопорядку.

Право в трансісторичному сенсі.

Якщо культура є для суспільства системотворчим чинником в найширшому сенсі, то право діє як її складова, що безпосередньо забезпечує впорядкованість і очікуваність відносин в суспільстві, на ос-

нові правил, спільних для його фізичних і юридичних осіб. Відповідно до моделювання стратегії соціальних систем на основі рівноваги їх складових Дж. Неша [10, с. 637], ідеал «доброго суспільства» в історичній динаміці втілює режим узгодженості (врівноваженості) інтересів всіх його індивідів і соціальних груп, який забезпечує гармонізована взаємодія всіх елементів культури. Саме добра воля до пошуку компромісів (продукт культури) і правила узгодження інтересів індивідів та соціальних груп (право в широкому тлумаченні) – убезпечує соціальну систему від незворотних розшарувань на антагоністичні підсистеми та руйнації. Відповідно, суспільства з «негармонізованим» співвідношенням складових культури і неефективними засобами забезпечення суспільного порядку – виявляються нездатними до тривалої й надійної злагоди індивідів і соціальних груп, тобто перебувають у стані потенційного розпаду [11, с. 33]. Цю «негармонізованість» втілюють, узагальнено, відхилення в бік домінування психологічного (ідеологічного) і (або) силового (політичного) насильства.

Г. Берман вважає, що емансипація права від більш давніх форм регулювання суспільних відносин, зокрема релігії й політичного (владного) регулювання відбувалась лише в розвитку західної традиції права [12]. До цього регулювання суспільних відносин в суспільствах – будівничих регіональних цивілізацій здійснювала ідеологічна й військово-політична верхівка, що спиралась на владне чи ідеологічне насильство, видаючи й підпорядковані їхнім інтересам квазіправові норми.

«Суспільства – будівничі регіональних цивілізацій» – одна з двох, виділених А. Тойнбі, ідеалізованих «одиниць історичного дослідження», які виникають в розвиток фундаментальних змін неолітичної революції [13, с. 31]. Основу більш ранньої форми – «примітивних суспільств» складав рід, – єдина стійка соціальна одиниця перших 50-40 тис. років історії людства. Первісне родове право формувалось як тривалий досвід неантагоністичного узгодження інтересів членів роду, максимально зорієнтованого на природні потреби людини, з врахуванням її статі й віку. Усвідомлене й вербалізоване в комунікаціях безлічі поколінь, це первісне право стало частиною колективної свідомості людства – звичай або «мовчазний» суспільний договір – як солідарні колективні уявлення про правила організації суспільства, побудовані на взаємоузгодженні інтересів його представників.

Розуміння права як продукту суспільного договору альтернативне позадоговірній насильницькій моделі соціальної організації. І хоч в реальних суспільствах можна очікувати різні співвідношення обох підходів, слід відрізняти насильство, передбачене суспільним договором для випадків, коли порушуються спільні інтереси суспільства, і насильство – як сваволя поневолювачів над поневоленими, яке призводить до розпаду соціальної системи. Якщо для «примітивних суспільств» характерна організаційна основа суспільства як суспільний договір, то починаючи з неолітичної революції і всю епоху суспільств – будівничих регіональних цивілізацій, – вона піддається все більшій деформації через руйнування в них врівноваженості інтересів різних соціальних груп і їх представників. Істотне порушення гармонії чоловічого й жіночого природного права, витіснення родової солідарності – корпоративною й далі – політичною доцільністю, розвиток майнових відносин, інститутів влади, рабства – призводять до істотної дегуманізації суспільних відносин, формують станово-кастовий устрій з узаконенням спадкової нерівності та функціональної спеціалізації індивідів і соціальних груп, тобто істотного збіднення повноти їх правосуб'єктності. Формується історично нова модель політичної інтеграції – держава, яка до нового часу представлена лише у двох формах: самоврядні міста-держави і світові держави – імперії.

Лише в новий час в Європі з формуванням політичних націй – розвивається нова форма національної держави і усвідомлюється ідея права як писаного розуму, звільненого від політичного й ідеологічного тиску. На новій світоглядній основі обґрунтовується ідея правопорядку як суспільного договору, засадничі принципи якого закладаються в конституції як вищому законі суспільства. Узагальнення революційних рухів податного стану за право вирішувати долю своїх податків, формує ідею третьої категорії суспільств – громадянського суспільства, в якому має бути скасована спадкова нерівність окремих категорій осіб та відновлена договірна основа формування суспільного порядку на національному, а в перспективі – й на глобальному рівні.

Глобальне громадянське суспільство, не поглинаючи самобутність соціальних утворень менших масштабів, а лише узгоджуючи з ними на договірній основі необхідні умови відносин співробітництва, постає як ідеал міжнародного співтовариства націй, юридично об'єднаних у глобальний міжнародний правопорядок. Ця ідея І. Канта в другій половині XX ст. оформляється в концепції «трансформаційного конституціоналізму» [14], яка спирається на розуміння права як суспільного договору на всіх рівнях соціальної організації.

Як зазначає фон Богданді, цей підхід має вирішити низку проблем. Передовсім, це збереження ролі суверенних держав у формуванні правової й організаційної основи глобального міжнародного правопорядку. Держава має залишитися головним актором міжнародних відносин, однак, події останніх десятиліть змушують переглянути: роль «великих держав» в міжнародних відносинах; інституційну структуру міждержавного устрою; природне право на самооборону; суверенітет як

відповідальність, зокрема проблему держав-банкрутів (failed states) і держав-ізгоїв (rogue states), які створюють загрозу міжнародній безпеці [14, с. 43]. Друга проблема – багаторівневість правосуб'єктності, яка потребує чіткого визначення обсягів невідчужуваних прав на кожному з таких рівнів. Третя проблема пов'язана зі стандартами й дієвістю механізмів захисту прав людини, універсальна правова основа яких під егідою ООН свідчить, що відновлення повноти правосуб'єктності особи в масштабах всього людства ще має здолати інерцію станово-кастових відносин, отже має стати завданням не лише права, але і всіх засобів культури, покликаних виховувати ставлення людини до людини на основі поваги до її правосуб'єктності. Саме ця умова є фундаментальною для реалізації ідеї міжнародного конституційного ладу [14, с. 164].

Висновки. Такі утворення європейської культурної спадщини нового часу, як наука, масмедіа і міжнародне публічне право стали дієвими чинниками у розбудові глобального міжнародного правопорядку другої половини XX ст., який на межі тисячоліть потерпає від першої кризи як цілісна соціальна система. В зв'язку з цим видається необхідним конвенційно захистити міжнародний правопорядок в якості спільної спадщини всього людства, розглядаючи його як дієву організацію мультикультурного глобального громадянського суспільства – міжнародного співтовариства суверенних національних держав-республік, яке будується на узгодженому міжнародним правом їх скоординованому співробітництві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Convention on the Continental Shelf. Geneva, 29 April 1958. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_continental_shelf.pdf.
2. Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. New York, 5 December 1979. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src= TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en.
3. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Hague, 14 May, 1954. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention.
4. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 16 November 1972. URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext.
5. European Charter for Regional or Minority Languages. Strasbourg, 5.XI.1992. URL: https://rm.coe.int/1680695175.
6. The Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Lisbon, 13 December 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng.
7. Hartmann N. Ontology: Laying the Foundations, Translation and Introduction by Keith R. Peterson, Berlin: De Gruyter, 2019. P. 1–27. URL: https://web.colby.edu/krpeters/ files/2023/07/peterson_OLF-intro_2019.pdf.
8. Крістакіс Н. А. Величний задум. Еволюційні джерела цивілізованого суспільства. / Пер.з англ. О. Гладкого. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2025. 472 с.
9. Даймонд Дж. Третій шимпанзе. Еволюція і майбутнє тварини, що зветься людина / Пер.з англ. М. Солдаткіної. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2025. 496 с.
10. Фрідман Л. Стратегія: історія / Пер. з англ. Ю. Семенюк; передмова К. Буданова Харків: Фоліо, 2024. 845 с.
11. Даймонд Дж. Колапс. Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються. / Пер. з англ. В. Горбатька. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2023. 688 с.
12. Berman H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. *Louisiana Law Review*. 2000. 60 (3). P. 739–763. URL: https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/lalrev/article/5823/&path_info=3__Berman.pdf.
13. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Том 1. К.: Основи, 1995. 614 с.
14. Von Bogdandy A. Constitutionalism in International Law: Comment on a Proposal from Germany. Harvard International Law Journal, 2006. 223 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Радзівілл О.А., Толкачова І.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 378.4(477.85):[34(091):001.83(4)]«1918/1940»
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.63

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: МЕХАНІЗМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Торончук І.Ж.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0003-3887-4750

Грекул-Ковалик Т.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0003-4339-3927

Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Чернівецький університет у системі європейської правничої науки міжвоєнної доби: механізми інтернаціоналізації.

Стаття присвячена дослідженню інтеграції Чернівецького університету в європейський академічний простір міжвоєнного періоду (1918–1940 рр.). Особлива увага приділяється аналізу комплексних механізмів інтернаціоналізації освіти, що включали активну участь університетських науковців у закордонних конференціях та стипендіальних програмах, запрошення іноземних вчених для проведення гостьових лекцій та семінарів, а також присвоєння почесних академічних титулів doctor honoris causa видатним зарубіжним ученим і діячам. Наукова діяльність Чернівецького університету у цей період була спрямована на систематичне налагодження співпраці з провідними європейськими університетами та науковими центрами, що сприяло обміну знаннями, впровадженню новітніх методологічних підходів у навчальний процес і підвищенню рівня викладання на юридичному факультеті.

Важливою складовою інтернаціоналізації університету було запровадження мовних курсів та факультативних дисциплін за підтримки урядів різних європейських країн, що дозволяло студентам і викладачам брати участь у міжкультурних та освітніх обмінах. Процедура присвоєння почесних титулів doctor honoris causa іноземним науковцям, започаткована у 1933 р., стала важливим символічним і практичним кроком для консолідації міжнародного авторитету університету, розширення академічних контактів та інтеграції чернівецької правничої школи у європейський науковий дискурс.

У статті також аналізується роль культурно-дипломатичних заходів та урочистостей, що супроводжували міжнародні візити високопоставлених гостей, а також почесних професорів Лісабонського університету та Сорбонни. Ці події сприяли формуванню позитивного міжнародного іміджу Чернівецького університету, підвищенню престижу навчального закладу та зміцненню його авторитету в європейському академічному середовищі. Досліджуються наукові подорожі та участь викладачів і студентів у міжнародних конгресах і академічних заходах у Парижі, Берліні, Гаазі, Римі та інших європейських містах, що стимулювало обмін досвідом і сприяло впровадженню передових методів навчання і наукових підходів.

Проведений аналіз показує, що інтернаціоналізація освіти Чернівецького університету була не лише інституційною, але й культурно-символічною, яка створювала умови для стійкої інтеграції університету до європейського академічного простору та забезпечувала видимість його наукового потенціалу на міжнародній арені.

Ключові слова: Буковина, міжвоєнний період, Чернівецький університет, doctor honoris causa, юридичний факультет, правнича освіта, академічна дипломатія, інтернаціоналізація освіти.

Toronchuk I.Zh., Hrekul-Kovalyk T.A. Chernivtsi University in the system of European legal science of the interwar period: mechanisms of internationalization.

The article studies the integration of Chernivtsi University into the European academic space during the interwar period (1918–1940). Particular emphasis is laid on the analysis of comprehensive mechanisms of educational internationalization, which included University scholars' active participation in international

conferences and scholarship programs, the invitation of foreign academics to deliver guest lectures and seminars, as well as awarding honorary academic titles *doctor honoris causa* to prominent foreign scholars and public figures. During this period, the academic activity of Chernivtsi University was aimed at systematically establishing cooperation with leading European universities and research centers, which facilitated the exchange of knowledge, the introduction of innovative methodological approaches into the educational process, and the improvement of the quality of teaching at the Faculty of Law.

An important component of the University's internationalization was the introduction of language courses and elective subjects supported by the governments of various European countries, which enabled both students and faculty staff to participate in intercultural and educational exchange programs. The procedure for awarding honorary titles of *doctor honoris causa* to foreign scholars, initiated in 1933, became a significant symbolic and practical step toward consolidating the University's international reputation, expanding academic contacts, and integrating the Chernivtsi school of law into the European scholarly discourse.

The article also analyzes the role of cultural and diplomatic events and ceremonies that accompanied international visits of high-ranking guests, as well as honorary professors from the University of Lisbon and the Sorbonne. These events contributed to shaping a positive international image of Chernivtsi University, enhancing its prestige, and strengthening its authority within the European academic community. The study examines academic travels and the participation of faculty staff and students in international congresses and scholarly events in Paris, Berlin, Hague, Rome, and other European cities, which stimulated the exchange of experience and promoted the implementation of advanced teaching methods and research approaches.

The analysis demonstrates that the internationalization of education at Chernivtsi University was not only institutional but also cultural and symbolic, creating conditions for the University's sustainable integration into the European academic space and ensuring the visibility of its scientific potential on the international stage.

Key words: Bukovyna, interwar period, Chernivtsi University, doctor honoris causa, Faculty of Law, legal education, academic diplomacy, internationalization of education.

Постановка проблеми. У сучасній історико-правовій та освітній науці інтернаціоналізація університетської освіти розглядається як один із ключових чинників розвитку академічних інституцій та їх інтеграції у глобальний науковий простір. Водночас історичний досвід реалізації цих процесів у міжвоєнний період залишається недостатньо дослідженим, зокрема у контексті діяльності Чернівецького університету. Незважаючи на наявність окремих джерел, що фіксують міжнародні контакти, наукові поїздки, участь у конгресах, гостьові лекції та інституційні ініціативи, відсутнє цілісне наукове осмислення механізмів і форм інтернаціоналізації університету як системного явища.

Особливої уваги потребує з'ясування ролі інституційних (стипендіальні програми, академічні обміни, присвоєння почесних звань) та культурно-символічних (урочистості, міжнародні візити, академічна дипломатія) чинників у процесі інтеграції Чернівецького університету до європейського академічного середовища. Невирішеним залишається також питання впливу цих процесів на розвиток юридичної освіти, формування наукових шкіл та запровадження новітніх методологічних підходів у викладанні права.

Отже, проблема дослідження полягає у необхідності комплексного аналізу інтернаціоналізації Чернівецького університету в міжвоєнний період як багатовимірного явища, що поєднувало освітні, наукові та культурно-дипломатичні практики та визначало місце університету у європейському академічному просторі.

Мета дослідження полягає в оцінці інституційних і культурних механізмів інтернаціоналізації Чернівецького університету в міжвоєнний період та їхнього впливу на інтеграцію університету, зокрема юридичного факультету, в європейський академічний простір.

Стан опрацювання проблематики. Попри зростання актуальності досліджень, присвячених інтернаціоналізації освітньо-наукового процесу, історичні аспекти відповідних процесів у Чернівецькому університеті залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового опрацювання. Внесок співробітників університету різних історичних періодів у розвиток міжнародних контактів та популяризацію альма-матер досі не отримав системного наукового осмислення. Певні аспекти цієї проблематики порушуються у працях науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, однак ці дослідження мають фрагментарний характер. До основних джерел, що дозволяють лише частково реконструювати перебіг зазначених процесів, віднесемо університетські щорічники, автобіографічні матеріали співробітників, а також публікації у засобах масової інформації. Саме вони формують джерельну основу для подальших комплексних наукових досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне визнання Чернівецького університету було тісно пов'язане не лише з науковою діяльністю вчених, які працювали в його стінах, а й із цілеспрямованим і системним налагодженням співпраці з закордонними науковими центрами, університетами та провідними представниками європейської інтелектуальної еліти. Така модель розвитку забезпечувала інтеграцію університету, зокрема його юридичного факультету, до загальноєвропейського академічного простору.

Інтернаціоналізація освіти у Чернівецькому університеті в міжвоєнний період перебувала на високому організаційному рівні та забезпечувалася як за рахунок власних фінансових ресурсів закладу, так і шляхом участі у стипендіальних програмах зарубіжних університетів. Вагомим складником міжнародної діяльності університету було також запрошення провідних іноземних учених для читання гостьових лекцій, що позитивно впливало на підвищення рівня викладання, розвиток наукових досліджень і формування сталих академічних контактів. Зокрема, гостьова лекція, проведена деканом юридичного факультету Університету Бордо Леоном Дюгі 14 березня 1925 р. започаткувала відповідну наукову стипендіальну програму на юридичному факультеті, що суттєво сприяло інтеграції чернівецьких правників у європейський науковий простір [2, с. 166; 3, с. 235–236; 7, p. 7–8].

За період ректорства доктора юридичних наук Константіна Ісопеску-Грекула стратегія розвитку зовнішньої університетської політики зазнала помітної трансформації [1, с. 7]. З метою консолідації та підтримки в умовах внутрішньополітичних викликів, а також створення інституційних передумов для розширення міжнародної діяльності було ухвалено рішення про надання титулу doctor honoris causa румунському королю на всіх факультетах університету, що істотно підвищило престиж і символічний капітал навчального закладу.

У межах візиту короля Кароля II до Чернівців у травні 1933 р., ймовірно, було виготовлено університетські урочисті ланцюги (колани) як складові церемоніальної системи відзнак, пов'язані з присвоєнням монарху титулу doctor honoris causa та його символічною інтеграцією до університетської ієрархії. Ці відзнаки призначалися для ректора та деканів факультетів. Один із відомих зразків, що зберігається у фондах Національного військового музею «Король Фердинанд I» м. Бухарест (Румунія) традиційно пов'язується з юридичним факультетом. Серед осіб, які, за візуальними джерелами, носили подібний колан, фігурує ректор К. Ісопеску-Грекул [15]. Зазначене рішення стало важливим прецедентом і відкрило нові можливості для ініціювання присвоєння почесних академічних титулів іноземним ученим і видатним діячам епохи, які перебували у тісній співпраці з університетом або зробили вагомий внесок у розвиток науки.

За ініціативи ректора К. Ісопеску-Грекула та за його безпосередньої участі як представника юридичного факультету 9 грудня 1933 р. у Чернівецькому університеті вперше в міжвоєнний період було здійснено присвоєння титулу doctor honoris causa іноземним науковцям – двом професорам юридичного факультету Університету Бордо Р. Боннару та Ж. Боннекасе. Відповідний почесний титул вони отримали не лише за вагомі наукові досягнення у сфері правової доктрини, а й за «батьківську підтримку чернівецьких правників, які навчалися в Бордо за стипендіальними та іншими програмами» [11, p. 158].

Роже Боннар (1878–1944 рр.) – провідний французький юрист, професор публічного та адміністративного права юридичного факультету Університету Бордо (1922–1944 рр.). Його наукова діяльність зосереджувалася на систематизації адміністративного права та формулюванні доктринальних засад функціонування державної адміністрації. Він – автор низки фундаментальних праць, зокрема Précis élémentaire de droit public та Précis élémentaire de droit administratif, які неодноразово перевидавалися та широко використовувалися як навчальні посібники для студентів і практикуючих юристів [12; 13].

Р. Боннар активно впливав на професійне середовище завдяки редакторській діяльності в журналах Revue du droit public та Revue internationale de théorie du droit, сприяв поширенню сучасних концептуальних підходів у сфері публічного права. Його праці істотно вплинули на формування стандартів викладання адміністративного права у Франції, заклавши підґрунтя для подальшого розвитку теорії державного управління та правового регулювання діяльності публічних органів.

Жульєн Боннеказ (1878–1950 рр.) – фахівець у галузі цивільного, морського та комерційного права, а також дослідник історії та філософії права. Він викладав на юридичному факультеті Університету Бордо в 1913–1941 рр., де справив помітний вплив на формування академічних підходів до юридичної освіти. Серед його основних праць – «La pensée juridique française de 1804 à l'heure présente», а також численні статті з історії французької юридичної думки [14].

Науковий внесок Ж. Боннеказа полягає у поєднанні теоретичних, історичних та практичних підходів до права, що дало змогу здійснювати критичний аналіз розвитку цивільного права та правової свідомості у Франції XIX–XX ст. Він також був редактором Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence, що зробило його діяльність важливим чинником поширення правових ідей у науковому середовищі [17]. Праці Ж. Боннеказа сприяли інтеграції історико-юридичного

підходу в сучасну юридичну освіту та практику, а його теоретичні дослідження стали підґрунтям для подальших студій у сфері цивільного та комерційного права у Франції та за її межами.

Практика присвоєння титулу doctor honoris causa засвідчила розширення інституційних засад міжнародної співпраці університету та стала важливим чинником інтеграції не лише чернівецької правничої школи, а й інших факультетів університету до європейського академічного простору. Зокрема, у 1933–1940 рр. ступінь doctor honoris causa у Чернівецькому університеті було присвоєно вісьмом іноземним науковцям, серед яких – принц Густав Адольф.

29 жовтня 1937 р. рада факультету філософії та філології ухвалила рішення про надання титулу doctor honoris causa Його Королівській Високості принцу Густаву Адольфу, спадкоємцю престолу Королівства Швеція, за вагомий внесок у розвиток мистецтва, археології та палеонтології під час візиту до Румунії [8, p. 228, 423]. Відповідну ініціативу одноголосно підтримав університетський сенат 3 листопада 1937 р. [8, p. 423], а урочисте присвоєння титулу відбулося 5 листопада 1937 р. [8, p. 23, 34].

Під час перебування принца в університеті з нагоди урочистостей 5 листопада 1937 р. його зустрічали ректор і члени сенату. Після внесення запису до Золотої книги університету він відвідав святкову експозицію, де його тепло зустріло студентство [8, p. 423]. В експозиційній залі було представлено стародруки та наукові праці, присвячені історії, культурі й науці Швеції та Румунії. Особливу увагу принца привернула книжкова виставка, присвячена перебуванню Карла XII у Бендерах–Тігині [8, p. 38, 394]. Окрему зацікавленість викликала також виставка буковинських народних ремесел [8, p. 395].

Урочистості з нагоди присвоєння титулу doctor honoris causa відбувалися в головній залі новозбудованого навчального корпусу, відповідно до університетських традицій під головуванням ректора, значною мірою латинською мовою. Після церемонії принц виголосив промову шведською мовою, переклад якої здійснив міністр Румунії у Стокгольмі [8, p. 430–432]. У своєму виступі він наголосив на високому авторитеті університету та висловив сподівання на подальший розвиток спільних наукових інтересів, що матимуть значення не лише для двох держав, а й для світової науки, завершивши промову словами: «Vivat, floreat, crescat Universitas Carolina!» [8, p. 433].

З нагоди присудження почесного ступеня doctor honoris causa ректор університету організував у залах адміністративного палацу урочистий бенкет, у якому взяли участь як високоповажні гості, так і представники юридичного факультету та суду, зокрема К. Ісопескул-Грекул, А. Штефанеску-Галаці, М. Гакман та прим-президент Чернівецької апеляційної палати Д. Тушинські.

Під час урочистостей принца супроводжували високопосадовці Румунії та Швеції, серед яких згадується генерал Монтгомері – очільник військового дому при шведському королі, а також консул Швеції у Чернівцях [8, p. 395, 423]. Ректор університету подарував Його Королівській Високості традиційну вишиту сорочку, оздоблену золотими нитками [8, p. 395].

Про цю подію повідомляла більшість тогочасних періодичних видань. Незалежно від їхніх політичних уподобань, у публікаціях наголошувалося на постаті престолонаслідника як високоосвіченого діяча, прихильного до розвитку науки та зацікавленого у спілкуванні з молоддю. Зокрема, в українському часописі «Час» від 5 листопада 1937 р. зазначалося: «Шведський престолонаслідник Ґустаф Адольф, відвідавши історичні монастирі Буковини, приїхав до Чернівців. У п’ятницю відбулася в університеті святочна промоція високого гостя на почесного доктора» [6, с. 4].

У відповідь на надану відзнаку принц надіслав університету копію відомого «Codex Argenteus Upsaliensis (iussu Senatus Universitatis Upsaliensis phototypice editus, Upsala)», а також низку історичних артефактів, розподілених між факультетами [8, p. 384]. З цієї нагоди університетський сенат на урочистому засіданні 1 жовтня 1938 р. надіслав лист подяки до Стокгольма [8, p. 23, 384]. «Codex Argenteus Upsaliensis» – національне надбання Швеції, яке в 2011 р. було включене до Реєстру «Пам’ять світу» ЮНЕСКО. Показово й те, що в тому ж році Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича також було внесено до переліку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО [5].

Загалом, Чернівецький університет присвоював почесний ступінь doctor honoris causa й іншим постатям зі світовим ім’ям, що свідчило про послідовне розширення практики міжнародного академічного визнання. Зокрема, факультет природничих наук присвоїв аналогічний титул професорові фізики Сорбонни, президентові Французької академії наук, Айме Коттону. Урочистості та інавгураційна лекція відбулися 18 травня 1938 р. [8, p. 23–24, 270, 446]. Наступного дня вчений прочитав ще одну лекцію на факультеті [8, p. 447].

Одним із шляхів інтернаціоналізації освіти стало запровадження мовних курсів і навчальних дисциплін в університеті за підтримки урядів європейських країн. Так, у 1937 р. італійський уряд надав агреман на створення кафедри італійської мови та літератури при факультеті філософії та філології, погодивши призначення професора доктора Е. Джорджі-Альберті. Відповідне рішення було затверджено Міністерством національної освіти Румунії 2 грудня 1937 р. № 200329 [8, p. 17–18]. Урочисте відкриття курсу відбулося 19 листопада 1937 р. [8, p. 230].

Аналогічна подія мала місце 1938 р., коли британський уряд погодив відкриття в університеті кафедри англійської мови та літератури з призначенням професора доктора Ф. Й. Томпсона, що було затверджено рішенням Міністерства національної освіти Румунії від 19 жовтня 1938 р. № 185483 [8, p. 18].

Серед міжнародних академічних подій варто також відзначити гостьову лекцію професора Познанського університету Тадеуша Лебінського (29 жовтня 1938 р.) на тему «Suveranitatea teritorială şi libertatea aerianului», а також виступи 11–12 травня 1938 р. професора юридичного факультету Паризького університету Олів'є Мартена (з 1938 р. – члена Румунської академії наук) на теми «L'Ancienne Université de Paris, corporation enseignante» та «L'Unification progressive du droit privé en France avant le Code civil» [8, p. 24, 172]. Це також відображено у звіті факультету в рубриці «Важливі рішення ради факультету» [8, p. 172].

Як зазначав ректор І. Ністор у своєму звіті, міжнародний імідж університету протягом останніх п'яти років суттєво зріс, зокрема завдяки активній публікаційній діяльності науковців закладу за кордоном [8, p. 34]. Важливу роль у цьому процесі відігравали також закордонні навчальні поїздки викладачів і студентів, зокрема гостьові візити до Лісабонського університету та освітні поїздки викладачів юридичного факультету разом зі студентами до країн Європи [8, p. 229].

У 1936–1937 навчальному році науковці університету взяли участь у понад двадцяти міжнародних наукових заходах. Зокрема, представники юридичного факультету, серед яких професор М. Гакман, взяли участь у Третій щорічній конференції Академії німецького права в Мюнхені («Dritte Jahrestagung der Akademie für deutsches Recht in München», 21–24 жовтня 1936 р.) [10, p. 82]. Професор Г. Дрегенеску здійснив наукові візити до Парижа, Брюсселя, Берліна та Праги, а також взяв участь у Міжнародній академії з порівняльного міжнародного права в Гаазі [10, p. 12, 83].

К. Спулбер у вересні 1936 р. взяв участь у Міжнародному конгресі візантійських студій у Римі, де виступив італійською мовою з доповіддю «Concepţia bizantină a legii juridice», що мала бути опублікована у матеріалах конгресу. У тому ж році він був обраний директором візантійської та румунської секції журналу «Archives d'histoire du droit oriental», що видавався у Брюсселі під загальним керівництвом Ж. Перрена. У першому номері журналу було опубліковано його наукову працю «Qui fut Énanteophanes» [10, p. 83].

Протягом відповідного навчального року університет відвідали численні іноземні гості, з яких п'ятеро прочитали гостьові лекції, у тому числі двоє – на юридичному факультеті [10, p. 13]. Один із них – французький юрист, професор Паризького університету (Сорбонна), відомий фахівець із міжнародного публічного права – Луї Еразм Ле Фюр (1870–1943 рр.). Автор праць з теорії міжнародного права та правових інститутів, Ле Фюр зробив вагомий внесок у формування французької правничої науки першої половини XX ст. Його дослідження набули міжнародного визнання та використовувалися в навчальних програмах низки європейських університетів. Гостьову лекцію на юридичному факультеті прочитав 20 травня 1936 р. [10, p. 88, 245].

Еміліо Альбертаріо (1885–1948 рр.) – італійський правознавець та історик римського права, професор римського права в університетах Італії, зокрема в Університеті Рима «La Sapienza». Він зробив значний внесок у дослідження римського цивільного права й був автором фундаментальних праць з історії та методології римського права, що вплинули на європейську правничу думку першої половини XX ст. [10, p. 13]. Відвідав університет 25 травня 1937 р. [10, p. 245].

Однією з форм інтернаціоналізації та засвідчення міжнародного визнання Чернівецького університету були візити впливових представників європейського культурного, політичного та медійного середовища. Зокрема, 17 березня 1937 р. університет і бібліотеку відвідав сер Джон Вальтер-молодший, власник лондонської газети «The Times» [10, p. 216, 244]. У листопаді 1937 р. університет також відвідав англіканський єпископ Гібралтару Гарольд Бакстон. 3 квітня 1938 р. університет відвідав міністр Великої Британії в Бухаресті сер Реджинальд Гоар. Під час цього візиту в університеті та бібліотеці було організовано виставку англійської літератури, що мала на меті продемонструвати міжнародні наукові зв'язки закладу [10, p. 24].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інтернаціоналізація Чернівецького університету у міжвоєнний період мала системний, багаторівневий характер і реалізовувалася через сукупність взаємопов'язаних інституційних та культурно-символічних механізмів. Вона охоплювала участь викладачів і студентів у міжнародних наукових заходах, розвиток стипендіальних програм, активне запрошення іноземних учених, а також запровадження нових освітніх курсів за підтримки європейських держав.

Встановлено, що важливу роль у зміцненні міжнародного авторитету університету відіграв інститут присвоєння почесних звань doctor honoris causa, який із 1933 р. став ефективним інструментом академічної дипломатії та сприяв розширенню наукових контактів. Значний вплив на розвиток правничої освіти мали контакти з провідними європейськими науковцями, зокрема французької правової школи, що забезпечили інтеграцію новітніх доктринальних підходів у навчальний процес.

Доведено, що міжнародна діяльність університету не обмежувалася суто академічними формами співпраці, а включала також культурно-дипломатичні заходи, які формували позитивний імідж закладу на міжнародній арені та сприяли його символічній інтеграції у європейський інтелектуальний простір.

Таким чином, інтернаціоналізація Чернівецького університету в 1918–1940 рр. виступала важливим чинником модернізації освітнього процесу, розвитку наукових досліджень та утвердження університету як активного учасника європейського академічного життя. Отримані результати створюють підґрунтя для подальших досліджень у сфері історії університетської освіти та академічної дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грекул-Ковалик Т.А. Константін Ісопеску-Грекул – вчений-юрист, педагог, політичний діяч. *Державно-правовий розвиток України в умовах політичних змін*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 2010 р.) Тернопіль, 2010. С. 6–8.
2. Грекул-Ковалик Т. А. Науково-освітні традиції правничої школи на Буковині (1875–1940 рр.). До 150-річчя заснування юридичного факультету в Чернівцях. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 276 с.
3. Крайній П.І., Торончук І.Ж. Вплив європейських доктрин публічного права на формування буковинської правничої школи (1875–1940 рр.). *Legal standards for ensuring the reconstruction of post-war Ukraine amidst integration into the European Union:* scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. P. 222–245.
4. Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Деякі аспекти розвитку адміністративного права у Чернівецькому університеті в 1918–1940 рр. *Буковинські осінні адміністративні читання*: збірник матеріалів міжнародної конференції. 26 листопада 2021 р., м. Чернівці / Уклад. І.В. Ковбас, П.І. Крайній. Чернівці: Технодрук, 2021. 128 с.
5. ЧНУ внесли до спадщини ЮНЕСКО. 2011. 28 червня. URL: https://molbuk.ua/chernivtsi_news/38657-chnu-vnesli-do-spadshhini-junesko.html.
6. Шведський престолонаслідник в Чернауць. *Час.* 1937. 5 листопада. № 2589 (Рік X). С. 4.
7. Anuarul Universității Regale Ferdinand I din Cernăuți (anul de studii 1924/1925), Editura Universității, 1925. 146 p.
8. Anuarul Universității Regale Carol al II-lea din Cernăuți (pe anul de studii 1937–1938), Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. 455 p.
9. Anuarul Universității Regale Carol al II-lea din Cernăuți (pe anul de studii 1938–1939), Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. 268 p.
10. Anuarul Universității Regale Carol al II-lea din Cernăuți (pe anul de studii 1936–1937), Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. 248 p.
11. Anuarul Universității Regale Carol al II-lea din Cernăuți (pe anii de studii 1933–1936), Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. 432 p.
12. Bonnard R. Précis élémentaire de droit administratif. Sirey, 1926. 555 p. URL: https://www.babordnum.fr/items/show/626.
13. Bonnard R. Précis élémentaire de droit public. Paris: libr. de la Société du Recueil Sirey (Léon Tenin, directeur), 1925. 24 p. URL: https://www.babordnum.fr/items/show/625.
14. Bonnecase J. La pensée juridique française de 1804 à l'heure présente. T. 1. Bordeaux, 1934. 631 p.
15. Lucian-Mihai I. Colanul Universității «Regele Carol al II-lea» din Cernăuți. 2026. 1 aprilie. URL: https://surl.li/hkitoj.
16. Printul Gustav al Suediei. *Frontyl Romanesc al Bucovinei*. 1937. 7 noembrie. № 39 (Anul I). P. 1.
17. Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence. 1927. Janvier. URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k30475136#.
18. Tarangul E. Amintiri. Vol. îngrijit de Radu Florian Bruja, Lucian Nastasă-Kovács. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană; București: Eikon, 2016. 201 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.05.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1:364-1]:339.922(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.64

НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В БАНКУ РОЗВИТКУ РАДИ ЄВРОПИ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Фукс Н.А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-6644-5641

Фукс Н.А. Набуття членства в Банку розвитку Ради Європи як чинник європейської інтеграції України.

У статті проведено аналіз інституційно-правових засад співробітництва України з Банком розвитку Ради Європи (далі – БРРЄ). З'ясовано, що БРРЄ утворений у 1956 р. як Фонд Ради Європи з питань облаштування біженців, належить до Ради Європи і знаходиться під її керівництвом, проте має окремий юридичний статус і є фінансово незалежним. Основною метою діяльності БРРЄ є сприяння соціальній консолідації в Європі шляхом надання фінансової допомоги європейським державам у вирішенні соціальних проблем, які пов'язані з міграційними потоками (біженці, переміщені особи, мігранти, жертви природних чи екологічних катастроф, інші вимушені переміщення населення).

Встановлено склад держав-членів БРРЄ. Згідно зі Статутом БРРЄ від 16 червня 1993 р. для всіх держав-членів Ради Європи членство у цій європейській фінансовій інституції є відкритим, європейські держави, які не є членами Ради Європи, та міжнародні організації з європейською спрямованістю також можуть бути її членами або укласти угоду про асоційовану участь. Станом на 15 червня 2025 р. налічується 43 держави-члена БРРЄ: 26 держав-членів Європейського Союзу, які одночасно є членами Ради Європи; 15 інших держав-членів Ради Європи (у тому числі Україна); Святий Престол – держава-спостерігач Ради Європи; держава, яка не є членом Ради Європи (Косово).

Підкреслено, що перевагою БРРЄ є значний експертний потенціал у сферах будівництва об'єктів цивільної інфраструктури, житлового будівництва, освіти та охорони здоров'я та інших соціальних секторах. Як некомерційна установа, БРРЄ реалізує особливу соціальну місію, надаючи позики державам-членам на умовах значно вигідніших за ринкові. Наразі фінансова підтримка надається групі з 23 держав цільової групи в Центральній, Східній та Південно-Східній Європі, у тому числі й Україні.

Проаналізовано Стратегічну програму БРРЄ на 2023-2027 роки, відповідно до якої співпраця з Україною є однією з трьох головних цілей його діяльності. З'ясовано хронологію налагодження співпраці України з БРРЄ аж до набуття в ньому членства, що зробило можливим укладання між ними низки міжнародних договорів, які набрали чинності у 2024, 2025 рр. Обґрунтовано значення набуття членства в БРРЄ для процесу європейської інтеграції, що триває, в контексті співробітництва з питань міграції, надання притулку, управління кордонами та відновлення України під час російсько-української війни та у повоєнний період.

Ключові слова: європейська інтеграція, міжнародні організації, Європейський Союз, міграційні потоки, Рада Європи, Банк розвитку Ради Європи, соціальні сектори, внутрішньо переміщені особи.

Fuks N.A. Membership in the Council of Europe Development Bank as a factor of Ukraine's European integration.

The article analyzes the institutional and legal foundations of Ukraine's cooperation with the Council of Europe Development Bank (hereinafter, the CEDB). It is found that CEDB was established in 1956 as the Council of Europe Refugee Settlement Fund, is part of the Council of Europe and is under its management, but has a separate legal status and is financially independent. The main goal of CEDB's activities is to promote social consolidation in Europe by providing financial assistance to European states in solving social problems associated with migration flows (refugees, displaced persons, migrants, victims of natural or environmental disasters, and other forced population displacements).

The composition of the CEDB member states has been established. According to the Statute of the CEDB of 16 June 1993, membership in this European financial institution is open to all member states of the Council of Europe; European states that are not members of the Council of Europe and international organizations with a European focus may also be its members or associated participants on agreement. As of 15 June 2025, there are 43 CEDB member states: 26 member states of the European Union that

are also members of the Council of Europe; 15 other member states of the Council of Europe (including Ukraine); the Holy See is an observer state of the Council of Europe; a state that is not a member of the Council of Europe (Kosovo).

It was emphasized that the advantage of CEDB is its significant expertise in civil infrastructure construction, housing construction, education and healthcare, and other social sectors. As a non-profit institution, CEDB implements a special social mission by providing loans to member states on terms significantly more favorable than market ones. Currently, financial support is provided to a group of 23 target group states in Central, Eastern, and South-Eastern Europe, including Ukraine.

The Strategic Program of the CEDB for 2023-2027 is analyzed, according to which cooperation with Ukraine is one of the three main goals of its activities. The chronology of the establishment of cooperation between Ukraine and the CEDB, leading to its membership, is clarified, which enabled the conclusion of a number of international agreements between them that entered into force in 2024 and 2025. The significance of joining the CEDB for the ongoing process of European integration is substantiated in the context of cooperation on migration, asylum, and border management, as well as the reconstruction of Ukraine during the Russian-Ukrainian war and in the post-war period.

Key words: European integration, international organizations, European Union, migration flows, Council of Europe, Council of Europe Development Bank, social sectors, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція є головним і незмінним пріоритетом зовнішньої політики нашої держави згідно з преамбулою Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, досягнення якого потребує не лише адаптації вітчизняного законодавства до права Європейського Союзу (далі – ЄС), але й поглиблення співпраці з регіональними міжнародними організаціями, у тому числі фінансовими, що обумовлено Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. (далі – Угода про асоціацію з ЄС), яка ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII та набула чинності з 01.09.2017 р., а з 23.06.2022 р. отриманням статусу кандидата на членство в ЄС. Зокрема, у цей період Україна стала членом Банку розвитку Ради Європи (*англ*. Council of Europe Development Bank) (далі – БРРЄ).

Метою статті є аналіз інституційно-правових засад розвитку співробітництва України та БРРЄ й обґрунтування значення набуття членства в БРРЄ для процесу європейської інтеграції України, що триває, в контексті співпраці з ЄС у сфері міграції, надання притулку, управління кордонами та щодо відновлення України в умовах воєнного стану та в повоєнний час.

Стан опрацювання проблематики. Співробітництву України з міжнародними фінансовими організаціями присвячені наукові публікації багатьох вітчизняних науковців – юристів та економістів, серед яких д.ю.н. Вайцеховська О.Р., д.е.н. Дем'янчук О.І., д.е.н. Колосова В.П., д.ю.н. Кунєв Ю.Д., д.ю.н. Марцеляк О.В., д.е.н. Нямещук Г.В., д.ю.н. Плотніков О.В., д.е.н. Сіденко С.В., д.ю.н. Шатіло В.А., к.ю.н. Шереметьєва О.Ю. та інші. Проте інституційно-правові аспекти взаємодії України та БРРЄ наразі широко не висвітлені у фаховій літературі, що до певної міри можна пояснити недавнім (15.06.2023 р.) набуттям Україною членства в цій міжнародній організації.

Виклад основного матеріалу. В Угоді про асоціацію з ЄС Сторони, розуміючи важливість спільного управління міграційними потоками між їхніми територіями, взяли на себе зобов'язання щодо подальшого розвитку всеохоплюючого діалогу з усіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної та легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань щодо міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти (ч. 1 ст. 16). Розвиток відносин між Україною та БРРЄ є одним з кроків на шляху до виконання цього зобов'язання.

БРРЄ (нинішня назва використовується з 1999 р.) – багатосторонній банк розвитку з виключно соціальним мандатом [1], утворений за ініціативи 8 держав – Бельгії, Греції, Ісландії, Італії, Люксембургу, Німеччини, Туреччини та Франції у 1956 р. як Фонд Ради Європи з питань облаштування біженців для надання допомоги європейським державам у вирішенні питань, пов'язаних із соціально спрямованою реінтеграцією біженців, переміщених осіб та мігрантів. БРРЄ співпрацює з різними міжнародними інституціями – Міжнародним валютним фондом, Європейським банком реконструкції та розвитку, Північним інвестиційним банком, Міжнародною організацією міграції, Управлінням Верховного комісара у справах біженців, Дитячим фондом ООН та Програмою розвитку ООН. Значного досвіду БРРЄ набув з 1990-х рр. під час конфлікту в Югославії. Регіональна програма із забезпечення житлом уразливої категорії населення, яка фінансувалася БРРЄ в Боснії і Герцеговині, Хорватії, Чорногорії та Сербії [2, с. 3], завершилася у грудні 2023 р. [3, с. 25].

Згідно зі Статутом від 16.06.1993 р. БРРЄ належить до Ради Європи й знаходиться під управлінням її вищого керівництва (стаття I) [4]. Так, відповідно до статті XIII Статуту БРРЄ:

(1) Комітет Міністрів і Парламентська Асамблея Ради Європи з метою забезпечення зв'язків з Радою Європи регулярно отримують інформацію про діяльність БРРЄ, а Керівна рада БРРЄ висловлює позицію щодо переданих їй рекомендацій і висновків Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї (п. a);

(2) Генеральний секретар Ради Європи може без права голосу брати участь у засіданнях Керівної ради БРРЄ та Адміністративної ради БРРЄ або бути представленим на них; виконує будь-які обов'язки, покладені на нього/неї відповідно до Статуту БРРЄ або Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи від 06.03.1959 р. (далі – Третій протокол); може виконувати будь-які інші обов'язки, доручені йому/їй органами БРРЄ на підставі положень Статуту БРРЄ (п. b);

(3) заявки на позики або гарантії подаються Адміністративній раді БРРЄ після отримання висновку Генерального секретаря щодо прийнятності на основі відповідності проєкту політичним і соціальним цілям Ради Європи (п. c).

Водночас БРРЄ – це міжнародна фінансова організація, яка має окремий юридичний статус і є фінансово незалежною від Ради Європи. У межах мандату зі зміцнення соціальної єдності та згуртованості в Європі БРРЄ через свою фінансову діяльність сприяє утвердженню цінностей та принципів Ради Європи [5]. БРРЄ може надавати позики державам-членам відповідно до наданих йому повноважень. Позичальниками БРРЄ є уряди, місцеві та регіональні органи влади, державні та приватні банки, некомерційні організації тощо [3, с. 30]. Особлива соціальна місія дозволяє БРРЄ надавати позики на умовах значно вигідніших за ринкові. Як некомерційна установа БРРЄ застосовує обмежену маржу до своїх позик і не стягує комісій, що дає змогу значно знизити вартість позик для фінансування соціальних проєктів [6]. На знак солідарності між державами-членами БРРЄ прагне надавати більшу підтримку цільовій групі з 23 держав Центральної, Східної та Південно-Східної Європи: Албанії, Боснії і Герцеговині, Болгарії, Хорватії, Кіпру, Чехії, Естонії, Грузії, Угорщини, Косову, Латвії, Литві, Мальті, Молдові, Чорногорії, Північній Македонії, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччині, Словенії, Туреччині та Україні [7].

Місія БРРЄ полягає у сприянні соціальній консолідації в Європі, тобто «здатності суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи нерівність та уникаючи маргіналізації», реалізація якої досягається завдяки соціальним інвестиціям та фінансуванню проєктів за трьома напрямами: (1) інвестування в людину та зміцнення людського капіталу; (2) сприяння інклюзивному та стійкому середовищу життя; (3) підтримка робочих місць та економічної і фінансової інклюзії. БРРЄ активно працює в таких секторах, як охорона здоров'я та соціальне забезпечення, освіта та професійна підготовка, адміністративна та судова інфраструктура, історична та культурна спадщина, соціальне та доступне житло, розвиток міст, сільських районів та регіонів, стихійні лиха та екологічні катастрофи, охорона навколишнього середовища, фінансування малих і середніх підприємств та мікрофінансування [1]. Отже, перевагою БРРЄ є значний експертний потенціал у сферах будівництва об'єктів цивільної інфраструктури, житла та інших соціальних секторах, що дозволяє створювати у межах стратегічних напрямів діяльності БРРЄ проєкти, які найкраще відповідатимуть потребам держав-бенефіціарів.

Основною метою БРРЄ, згідно зі Статутом, є допомога у вирішенні соціальних проблем, з якими європейські держави стикаються або можуть зіткнутися внаслідок присутності біженців, переміщених осіб або мігрантів, переміщень біженців або інших вимушених переміщень населення та присутності жертв природних чи екологічних катастроф (абз. 1 п. a статті II). Інвестиційні проєкти, в яких бере участь БРРЄ, можуть бути спрямовані на надання допомоги таким людям у державі, в якій вони перебувають, або дати їм можливість повернутися до країн свого походження, коли будуть забезпечені умови для їх повернення, або оселитися в іншій країні, що їх приймає, якщо це можливо. Ці проєкти мають бути схвалені державою-членом БРРЄ (абз. 2 п. a статті II). БРРЄ також може сприяти реалізації затверджених державою-членом БРРЄ інвестиційних проєктів, які дозволяють створювати робочі місця у неблагополучних регіонах, забезпечувати житлом малозабезпечені верстви населення чи створювати соціальну інфраструктуру (п. b статті II) [4].

З першого дня повномасштабної збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України БРРЄ демонстрував готовність долучатися до надання допомоги постраждалим, зокрема громадянам, які були змушені виїхати за кордон. Так, у березні 2022 р. БРРЄ виділив зі свого Фонду з питань облаштування біженців 3,1 млн. євро на підтримку офісів Міжнародної організації міграції в Угорщині, Молдові, Польщі, Румунії, Словаччині та Чехії; у травні 2022 р. – 2,1 млн. євро для підтримки переміщених осіб з України у Болгарії, Молдові, Естонії та Литві; 03.06.2022 р. БРРЄ схвалив 5 нових позик на загальну суму майже 1,2 млрд. євро, з яких 980 млн. євро були спрямовані на фінансування проєктів допомоги біженцям та переміщеним особам з України, що реалізуються державами-членами БРРЄ [2, с. 3].

Членство у БРРЄ відкрите для усіх 46 держав-членів Ради Європи [8]. Європейські держави, які не є членами Ради Європи, можуть набути членства в БРРЄ або укласти з БРРЄ угоду про асоційовану участь на особливих умовах, які БРРЄ відповідно встановлює або може встановити в кожному конкретному випадку. Міжнародні організації, які мають європейську спрямованість, у разі відповідності умовам Керівної ради БРРЄ, також можуть бути членами БРРЄ або укласти угоду про асоційовану участь (стаття III Статуту БРРЄ) [4]. На 15.06.2023 р. членами БРРЄ є 43 держави, які є його акціонерами (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Держави-члени БРРЄ станом на 15.06.2023 р.[1]

Держави-члени БРРЄ **Держави-члени ЄС і Ради Європи**	**Держави-члени Ради Європи**	**Держави-члени Ради Європи, які не є членами БРРЄ**
Бельгія; Болгарія; Греція	Албанія; Андорра	Австрія
Данія; Естонія; Ірландія	Боснія і Герцеговина	Азербайджан
Італія; Іспанія; Кіпр; Латвія	Грузія; Ісландія	Великобританія
Литва; Люксембург; Мальта	Ліхтенштейн; Молдова	Вірменія
Нідерланди; Німеччина	Норвегія; Північна Македонія	Монако
Польща; Португалія	Сан-Марино; Сербія	
Словаччина; Словенія	Туреччина; ***Україна***	**Держави-спостерігачі Ради Європи**
Румунія; Угорщина	Чорногорія; Швейцарія	Канада
Фінляндія; Франція; Хорватія	**Держави, які не є членами Ради Європи**	Святий Престол
Чехія; Швеція	Святий Престол[2]	Японія
	Косово[3]	Мексика
26 з 27 держав-членів ЄС		Сполучені Штати Америки

Тобто це: (1) 26 держав-членів ЄС (окрім Австрії), які одночасно є членами Ради Європи; (2) 15 інших держав-членів Ради Європи (у тому числі Україна); (3) Святий Престол – держава-спостерігач Ради Європи; (4) держава, яка не є членом Ради Європи (Косово). Не є членами БРРЄ 5 держав-членів Ради Європи (Австрія, Азербайджан, Великобританія, Вірменія, Монако). Міжнародні організації з європейською спрямованістю серед членів БРРЄ відсутні.

Питання щодо набуття Україною членства у БРРЄ розглядалося з 2017 р. [2, с. 3] у контексті співробітництва з ЄС у сфері міграції, надання притулку та управління кордонами відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС та набуло особливої актуальності з 24.02.2022 р., коли постала нагальна необхідність у залученні коштів для відбудови інфраструктури, насамперед соціального спрямування, пошкодженої чи зруйнованої під час російсько-української війни. Згідно зі статтею III Статуту БРРЄ [4] будь-яка держава-член Ради Європи може надіслати заяву Генеральному секретарю Ради Європи, яка має містити прийняття урядом відповідної держави Статуту БРРЄ та підписання ним, за погодженням з Керівною радою БРРЄ, на певну кількість сертифікатів участі, а також підтвердження його наміру якнайшвидше приєднатися до Третього протоколу, яким визначено правовий режим майна, активів та діяльності Фонду Ради Європи з питань облаштування біженців [9], а до такого приєднання застосовувати правові домовленості, що випливають з нього, до власності, активів і операцій БРРЄ, і надавати органам та персоналу БРРЄ правовий статус, обумовлений даним документом.

Україна приєдналася до БРРЄ як держава-член Ради Європи (Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. ратифікований Законом України від 31.10.1995 р. № 398-95-ВР і набув чинності для України 09.11.1995 р.) на виконання взятих на себе зобов'язань згідно з Угодою про асоціацію з ЄС та у зв'язку з потребою у фінансовій та експертній допомозі з боку БРРЄ у воєнний та повоєнний періоди. Вступ України до БРРЄ відбувся за рік після офіційного подання заяви на членство у червні 2022 р. На 55-му спільному засіданні у липні 2022 р. держави-члени БРРЄ одноголосно її схвалили

[1] Таблицю складено автором на основі наступних офіційних матеріалів: Member countries / Council of Europe Development Bank. URL: https://coebank.org/en/about/member-countries/ (дата звернення: 01.04.2026); EU countries / European Union. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-countries_en (дата звернення: 01.04.2026); Member States of the Council of Europe / Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/members-states (дата звернення: 01.04.2026).

[2] Святий Престол – офіційне найменування міста-держави Ватикан у міжнародних відносинах.

[3] Косово – частково визнана міжнародною спільнотою держава у Південно-Східній Європі на Балканському півострові.

та на знак підтримки, беручи до уваги виняткові обставини, які виникли через збройну агресію з боку РФ, погодилися звільнити Україну від будь-яких платежів [10]. У Резолюції 460 (2022) про фінансові умови приєднання України до БРРЄ від 08.07.2022 р. Керівна рада БРРЄ визначила наступні спеціальні та виняткові фінансові умови для приєднання України до БРРЄ з часткою у розмірі 1,8605 % для підписки на капітал БРРЄ: (1) загальний капітал, на який підписується Україна, дорівнює 101 902 000 євро; (2) сума у розмірі 58 954 000 євро, що складається з оплачуваного капіталу (11 311 000 євро) та внеску до загальних резервів БРРЄ (47 643 000 євро), є безоплатною для України; (3) сума у розмірі 11 311 000 євро буде переведена із загальних резервів БРРЄ до оплачуваного капіталу після того, як приєднання набере чинності [11].

Статут БРРЄ було ратифіковано Законом України «Про прийняття Статуту Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи» від 29.05.2023 р. № 3114-IX [12], п. 2 якого містить наступне застереження щодо приєднання до Третього протоколу: Україна не вважає себе зв'язаною положеннями абз. 2 статті 3 Третього протоколу; рішення, винесені за результатами арбітражного розгляду, зазначеного в абз. 3 статті 2 Третього протоколу, визнаються та виконуються відповідно до процедури, передбаченої в національному законодавстві України. 20.06.2023 р. Міністерство фінансів України на Урядовому порталі (Єдиному вебпорталі органів виконавчої служби України) [13] повідомило із посиланням на офіційний сайт БРРЄ [10] про завершення 15.06.2023 р. процесу вступу України до БРРЄ. Україна стала 43-ю державою-членом БРРЄ. На думку Міністра фінансів України Сергія Марченка, приєднання до БРРЄ є ще одним кроком на шляху до повноцінної інтеграції України до ЄС. Також він висловив упевненість, що членство в БРРЄ відіграватиме важливу роль у процесі відновлення України та допоможе подолати існуючі виклики. Водночас Голова БРРЄ Карло Монтічеллі зауважив, що вступ України до БРРЄ свідчить про її довіру до БРРЄ та його спроможності підтримати Україну у відновленні, реконструкції та довгостроковому соціальному розвитку [13]. Наступним кроком стало видання Указу Президента України «Про забезпечення представництва України в Адміністративній раді Банку розвитку Ради Європи» від 07.11.2023 р. № 738/2023 й призначення на його підставі представником України в Адміністративній раді БРРЄ заступника Міністра фінансів України.

Повноправне членство в БРРЄ, згідно зі Звітом про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік, надасть Україні можливість користуватися усіма наявними фінансовими інструментами БРРЄ, зокрема проєктним, програмним, міжгалузевим кредитуванням, співфінансуванням з боку ЄС, механізмом фінансування державного сектору економіки та державно-приватного партнерства. Також БРРЄ може надавати фінансування для прийнятних секторів діяльності у вигляді кредитів і грантів або гарантії для такого фінансування [14]. Наведені очікування спираються на Стратегічну програму БРРЄ на 2023-2027 роки, в якій визначено три голові цілі: (1) гнучко реагувати на зміни у сфері соціального розвитку та інклюзії; (2) інвестувати у допомогу та інтеграцію біженців та мігрантів у громадах, які їх приймають, та у готовність до майбутньої міграційної динаміки; (3) підтримувати потреби у відбудові та відновленні соціальних секторів України [3, с. 5]. Віднесення співпраці з Україною до головних цілей діяльності БРРЄ [10] обумовлено тим, що від початку російсько-української війни 24.02.2022 р. Європа, зокрема держави-члени БРРЄ, стикнулися з найбільшою кризою переміщення людей у світі, що перевищила відтік біженців під час Сірійської та Балканської війн. Держави-члени БРРЄ, які приймають біженців, несуть значні витрати. Водночас через нищівні людські та економічні втрати, які Україні завдає війна, перспективи безпечного повернення на Батьківщину для українців, які наразі перебувають за кордоном, не визначені [3, с. 8].

Стратегічна програма БРРЄ на 2023-2027 роки передбачає поступовий розвиток діяльності БРРЄ в Україні, оскільки високий рівень невизначеності та ризику, а також потреба у нарощуванні потенціалу БРРЄ для роботи в нашій державі вимагають обережного підходу. БРРЄ зосередиться на властивих йому секторах експертизи та обслуговуванні вразливих груп, погоджуючи з органами влади визначення найнагальніших потреб. Упродовж реалізації Стратегічної програми на 2023-2027 роки БРРЄ має намір надавати кредити Україні виключно на суверенному рівні, тобто не кредитуватиме комерційні структури та через посередницькі канали. БРРЄ підтримуватиме тісний контакт з Офісом Ради Європи в Україні та узгоджуватиме свою діяльність з Планом дій Ради Європи для України [3, с. 18].

Так, План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки, затверджений Комітетом Міністрів Ради Європи 14.12.2022 р., спрямований на задоволення невідкладних і середньострокових потреб нашої держави у сферах, у яких Рада Європи має досвід. Ця підтримка надаватиметься паралельно зі значними заходами БРРЄ, який розпочне часткове фінансування інвестиційних проєктів із високою соціальною доданою вартістю, що сприятиме інклюзивності та поліпшенню умов життя найбільш уразливих груп населення, з набуттям Україною

членства в БРРЄ і у такий спосіб відповідатиме критеріям вжиття заходів на її території [15, с. 2-3]. Зважаючи на це, процедуру набуття Україною членства в БРРЄ пришвидшили. Крім того, БРРЄ має намір посилити співпрацю з аналогічними багатосторонніми банками розвитку, зокрема шляхом участі в спільній робочій групі з питань України, та діалог з усіма відповідними партнерами, зокрема ЄС, щоб визначити правильну міжнародну архітектуру для надання більш скоординованої та передбачуваної підтримки Україні та зміцнити її зусилля з відбудови на шляху до ЄС [3, с. 18].

На першому етапі передбачається розробка проєктів для західного та центрального регіонів України, що пояснюється концентрацію внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та безпековим чинником. Фінансування проєктів у східних областях є реалістичним лише після закінчення бойових дій. Очікується, що у короткостроковому періоді основну частину підтримки України з боку БРРЄ становитимуть екстрені кредитні лінії. У довгостроковій перспективі позики БРРЄ, змішані інструменти та технічна допомога здебільшого використовуватимуться для фінансування соціальних інвестицій. Спираючись на свій досвід у постконфліктних ситуаціях, БРРЄ зосередиться на соціальній інфраструктурі та наданні основних послуг для ВПО та інших вразливих груп населення.

Одним із найскладніших викликів, з яким зіткнеться Україна в найближчі роки і допомогти у вирішенні якого може БРРЄ, є питання забезпечення житлом. Це передбачатиме відновлення та модернізацію наявного житлового фонду, а також будівництво нового житла, включаючи соціальне орендне житло та пов'язану із ним інфраструктуру. Окрім цього ключовим має стати інвестування в людський капітал України. Здорове, освічене, продуктивне суспільство є основним рушієм сталого, інклюзивного та виваженого зростання. Україні конче необхідно відбудувати та відновити соціальну інфраструктуру, що забезпечує надання послуг, важливих для розвитку людського капіталу. Зокрема, освіта та охорона здоров'я будуть пріоритетними соціальними секторами, на яких зосередиться БРРЄ [3, с. 19].

Правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна (квартири, інші житлові приміщення в будівлі, будинки садибного типу, садові та дачні будинки; об'єкти будівництва (будинки садибного типу, садові та дачні будинки), складові частини об'єктів будівництва (квартири, інші житлові приміщення в будівлі), внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX, створення і ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених повномасштабним вторгненням РФ на територію України, визначені в Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р. № 2923-IX.

Відповідно до ч. 1 статті 13 названого вище Закону джерелами фінансування компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна є: (1) кошти державного (у тому числі Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії) та місцевих бюджетів; (2) кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів; (3) міжнародна технічна та (або) поворотна чи безповоротна фінансова допомога; (4) репарації або інші стягнення з РФ; (5) інші джерела, не заборонені законодавством України. Так, 12.07.2024 р. набрала чинності для України Рамкова угода про позику між Україною та БРРЄ (проєкт «HOME: Компенсація за знищене житло») від 11.06.2024 р. (100 млн. євро). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання коштів позики від Банку розвитку Ради Європи для реалізації проєкту «HOME: Компенсація за знищене житло» від 12.07.2024 р. № 818 4 520 900 тис. грн. передано Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України (нині – Міністерство розвитку громад та територій України) за спеціальним фондом державного бюджету на нову бюджетну програму (видатки розвитку) для надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Також 24.07.2024 р. набрала чинності для України Рамкова угода про позику між Україною та БРРЄ для реалізації проєкту «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (Heal Ukraine)» від 11.06.2024 р. (100 млн. євро).

Як зазначено у Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2025 рік, у звітному році набрали чинності наступні міжнародні договори між Україною та БРРЄ [16, с. 39]: (1) Рамкова угода про позику за проєктом «HOME: Компенсація за знищене житло. Додаткове фінансування» (100 млн. євро) для забезпечення права на житло для тих громадян України, чиє житло було знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, а також на створення умов для повернення громадян до постраждалих від бойових дій територіальних громад шляхом надання компенсації за знищені

об'єкти нерухомого майна (відновлення яких є неможливим шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції, реставрації чи економічно недоцільним) з використанням житлових сертифікатів; (2) Рамкова угода про позику за проєктом «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» (50 млн. євро) для фінансування придбання житла шляхом надання позики ВПО, які втратили своє житло чи доступ до нього внаслідок російсько-української війни (на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання коштів позики від Банку розвитку Ради Європи для реалізації проєкту «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» від 15.07.2025 р. № 873 кошти у розмірі 2 316 100 тис. грн. спрямовані за спеціальним фондом державного бюджету Міністерству розвитку громад та територій України на нову бюджету програму для надання пільгових іпотечних кредитів ВПО); (3) Рамкова угода про позику за проєктом «Підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні» (200 млн. євро) для фінансування бюджетних витрат на підтримку вразливих категорій ВПО.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сформульовані наступні підсумки: (1) приєднання до БРРЄ відкриває нові можливості для розвитку України, що сприятиме її відновленню та подальшій європейській інтеграції, у тому числі реалізації пріоритету її зовнішньої політики – стати державою-членом ЄС, оскільки участь у міжнародних організаціях є стабільною та зручною формою багатосторонніх міжнародних відносин; (2) із набуттям членства в БРРЄ Україна отримує від БРРЄ фінансову підтримку, що допоможе системно та ефективно вирішувати питання фінансування відбудови соціальної інфраструктури та реалізації соціальних програм для ВПО, українців, які на даний час тимчасово проживають за кордоном, ветеранів війни та інших категорій громадян України, які постраждали від збройної агресії РФ, зокрема, відновлення житла, закладів охорони здоров'я та освіти, розвитку мережі реабілітаційних центрів для ветеранів тощо вже під час війни та у повоєнний період; (3) у сфері міграційної політики Україна має захищати національні інтереси й використовувати фінансові ресурси, надані БРРЄ, на створення умов для повернення своїх громадян, які були змушені виїхати після 24.02.2022 р. й наразі вимушено перебувають за кордоном, замість проєктування можливостей завезення в Україну трудових мігрантів або біженців з інших держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mission and history / Council of Europe Development Bank. URL: https://coebank.org/en/about/mission/ (дата звернення: 01.04.2026).
2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про прийняття Статуту Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41990 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Strategic Framework 2023-2027 / Council of Europe Development Bank. URL: https://coebank.org/media/documents/CEB_Strategic_Framework_2023_2027.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
4. Статут Банку розвитку Ради Європи: міжнародний документ від 16.06.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-93#top (дата звернення: 01.04.2026).
5. Банк розвитку Ради Європи / Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/development_bank_of_the_council_of_europe-795 (дата звернення: 01.04.2026).
6. Україна приєднується до Банку розвитку Ради Європи: глава держави підписав закон / Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. URL: https://www.molodkredit.gov.ua/pres-tsentr/novyny/ukraina-pryiednuietsia-do-banku-rozvytku-rady-ievropy-hlava-derzhavy-pidpysav-zakon (дата звернення: 01.04.2026).
7. Member countries / Council of Europe Development Bank. URL: https://coebank.org/en/about/member-countries/ (дата звернення: 01.04.2026).
8. Member States of the Council of Europe / Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/members-states (дата звернення: 01.04.2026).
9. Третій протокол до Генеральної угоди про привілей та імунітети Ради Європи: міжнародний документ від 06.03.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_580#top (дата звернення: 01.04.2026).
10. Ukraine joins the CEB / Council of Europe Development Bank. URL: https://coebank.org/en/news-and-publications/news/ukraine-joins-ceb/ (дата звернення: 01.04.2026).
11. Резолюція 460 (2022) про фінансові умови приєднання України до БРРЄ (Резолюція Керівної ради Банку розвитку ради Європи): міжнародний документ від 08.07.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-22#Text (дата звернення: 01.04.2026).
12. Про прийняття Статуту Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи: Закон України від 29.05.2023 р.

№ 3114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3114-20#Text (дата звернення: 01.04.2026).
13. Україна приєдналася до Банку розвитку Ради Європи / Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-pryiednalas-do-banku-rozvytku-rady-ievropy (дата звернення: 01.04.2026).
14. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік / Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu (дата звернення: 01.04.2026).
15. План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки / Офіс Ради Європи в Україні. URL: https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282 (дата звернення: 01.04.2026).
16. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2025 рік / Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu (дата звернення: 01.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Фукс Н.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.65

THE NORMATIVE CONTENT AND APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF HUMANISM AND JUSTICE

Jahangirova Aygul,
Baku State University, Faculty of Law,
UNESCO Chair in Human Rights and Information Law
E-mail: aygul.jahan@gmail.com

Jahangirova Aygul. The normative content and application of the principles of humanism and justice.

The article analyses the role of the principles of humanism and justice in the system of protection of human rights on the basis of the diversity of opinions existing in legal literature, international treaties, international judicial practice, and the norms of national legislation. In this context, the principles of law are first analysed, and the main provisions of the principles of humanism and justice in this field are identified. In the first part, the main directions of the relevance of the principles of humanism and justice within the system of the protection of human rights are examined. It is noted that the existence of the principles of humanism and justice should primarily be linked to the reasons why human rights exist, to their direct focus on the human being arising from historical aspects, and thus to their encompassing of minimum human rights standards. In the second part, historical and theoretical views on the principles of humanism and justice are reviewed. It is emphasized that the formation of the principles of humanism and justice has serious historical dimensions and, at the same time, has been characterized by the enrichment of their content in every historical period. In the third part, international judicial practice in this field is examined. It is noted that international court decisions, by recognizing the violation of the principles of humanism and justice as a fundamental element of the protection of human rights, have also defined the obligations of states in a clearer manner. In the fourth part, issues related to the application of the provisions of the principles of humanism and justice in national legislation are analysed. It is noted that the principles of humanism and justice require the continuous improvement of the state's legal system and governance, as well as ensuring the maximum satisfaction of the needs and interests of citizens, which constitutes one of the main distinguishing features of a rule-of-law and democratic state. In the conclusion, a number of issues are summarized and important conclusions are put forward. It is noted that the enshrinement of provisions reflecting the content of the principles of humanism and justice in the fundamental law of states and in other national legislative acts creates significant opportunities for the implementation of other principles in the field of human rights. The principles of humanism and justice possess a particular weight in the system of human rights, which can be associated with their functioning both as fundamental principles of law and as essential elements of a rule-of-law state.

Key words: principles of human rights, rule-of-law state, principles of law, principle of humanism, principle of justice, national legislative acts, international obligations, rights and freedoms, human dignity, fundamental values.

Джахангирова Айгюль. Нормативний зміст і застосування принципів гуманізму та справедливості.

У статті аналізується роль принципів гуманізму та справедливості в системі захисту прав людини на основі різноманіття підходів, що існують у правовій літературі, міжнародних договорах, міжнародній судовій практиці та нормах національного законодавства. У цьому контексті насамперед розглядаються принципи права, а також визначаються основні положення принципів гуманізму та справедливості в цій сфері. У першій частині досліджуються основні напрями актуальності принципів гуманізму та справедливості в межах системи захисту прав людини. Зазначається, що існування принципів гуманізму та справедливості передусім слід пов'язувати з причинами існування прав людини, з їх безпосередньою спрямованістю на людину, що випливає з історичних аспектів,

а також з охопленням ними мінімальних стандартів прав людини. У другій частині розглядаються історичні та теоретичні підходи до принципів гуманізму та справедливості. Підкреслюється, що формування цих принципів має глибокі історичні виміри та водночас характеризується збагаченням їх змісту на кожному історичному етапі. У третій частині аналізується міжнародна судова практика у цій сфері. Зазначається, що рішення міжнародних судів, визнаючи порушення принципів гуманізму та справедливості як фундаментальний елемент захисту прав людини, водночас більш чітко визначають обов'язки держав. У четвертій частині досліджуються питання, пов'язані із застосуванням положень принципів гуманізму та справедливості у національному законодавстві. Зазначається, що ці принципи вимагають постійного вдосконалення правової системи та державного управління, а також забезпечення максимально можливого задоволення потреб та інтересів громадян, що становить одну з основних ознак правової та демократичної держави. У висновку узагальнюється низка питань і формулюються важливі висновки. Наголошується, що закріплення положень, які відображають зміст принципів гуманізму та справедливості, в основному законі держави та в інших актах національного законодавства створює значні можливості для реалізації інших принципів у сфері прав людини. Принципи гуманізму та справедливості мають особливу вагу в системі прав людини, що пов'язано з їх функціонуванням як фундаментальних принципів права та як невід'ємних елементів правової держави.

Ключові слова: принципи прав людини, правова держава, принципи права, принцип гуманізму, принцип справедливості, акти національного законодавства, міжнародні зобов'язання, права і свободи, людська гідність, фундаментальні цінності.

I. Main directions of the relevance of the principles of humanism and justice in the system of the protection of human rights.

The principles of law function as indicators of the development of law and as the starting points of legal regulation. They must reflect the fundamental values of law and be oriented towards universal ideals such as democracy, justice, equality, humanism, and individual freedom (7, p. 19–20). At the core of law lies the idea of recognizing the human being as the highest value. It is precisely on the basis of these principles that legislation is formed and its practice of application is established. The term "principle" (from the Latin *principium*) means beginning or foundation. A principle is also a concept that lies at the basis of a particular scientific theory, expresses an individual's internal conviction, and functions as a fundamental rule guiding behaviour. In legal theory, when explaining the concept of the principles of law, the following categories are used: initial theoretical provisions, basic and guiding ideas, general normative-orienting provisions, leading principles, regularities, essence, coordinate system, etc. Most of these categories carry the same essence. Thus, principles are generalized, guiding (fundamental, initial, primary theoretical, normatively orienting) provisions (33, p. 41). From this perspective, the principles of law act as guiding indicators that reflect the level of development of the legal system and determine its future direction. Legal principles are not only a theoretical basis but also a practical means for the formation and improvement of a legal system that meets the high standards of social development and the protection of human rights.

If the internal interconnectedness and interdependence of legal principles, as well as their structure and interaction, are not taken into account, it would be meaningless to speak not only of their effectiveness but also, in general, of their social significance. These principles penetrate the legal system of society and direct its development toward universal and valuable ideals such as democracy, justice, equality, humanism, individual freedom, and others.

The joint study of the principles of humanism and justice within the system of the protection of human rights is also related to the relative closeness of their content and their historical aspects. In the designation of both principles, the element of humanity occupies an important place as a primary component.

The principles of humanism and justice function as fundamental principles of the modern concept of the rule-of-law state (8, p. 29). In the context of building a rule-of-law state, humanism and justice act not only as philosophical categories but also as practical indicators in terms of the formation of legislation, the functioning of state institutions, and the guidance of the interaction between the state and citizens (18, p. 46). In this regard, the concept of the rule-of-law state is not merely a "state based on law", but also a state formed on the basis of the principle of "law for the sake of the human being". The primary task of a rule-of-law state is to ensure the real implementation and protection of human rights. The content of the principles of humanism and justice is mainly related to their direct designation and serves their recognition as supreme values. The recognition of the human being not only as a subject of law but also as a moral subject is also characterized as the ideological and normative source of human dignity. Although thinkers have historically played a role in the formation of the

principles of humanism and justice, the Martens Clause has also played an important role, for the first time within the framework of international instruments. The essence of this principle is connected with the constant predominance of the requirements of humanitarian principles and the dictates of public conscience even in situations where specific and fully developed rules do not exist (24, p. 240–241). The above-mentioned also derives from the Hague Conventions of 1899 and 1907. These principles play an important role not only at the level of the normative framework but also in all manifestations of law – legal thinking, the application of law, legal education, and legal culture.

In the modern era, the grounding of law in humanistic principles is of particular importance, and this issue has been enshrined in important international instruments. The content of the Universal Declaration of Human Rights is also directly based on this principle. Article 1 of the Declaration states that all human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood. The human dignity expressed in this article functions as a legal manifestation of the principle of humanism. This position forms one of the central elements of analysis in legal literature (4, p. 223–224). In fact, analyses in legal scholarship widely examine the relationship between human dignity, humanism, and justice, exploring them in more specific fields (16). It is rightly noted that the most fundamental element of the historical process is precisely the struggle between humanism and anti-humanism (35, p. 6).

It must be unequivocally accepted that although the idea of human rights has a long history, human rights acquire their real meaning through their important outcomes, particularly through the recognition of essential characteristics belonging to human rights, including a number of principles, among which the principle of humanism occupies a special place. The principle of humanism, while being one of the moral foundations of the rule-of-law state, simultaneously serves as the embodiment of human values, conscience, and justice (5, p. 37–38). Legal literature rightly notes that the formation of the principle of humanism is primarily based on the ideas of humanism. In other words, the ideas of thinkers concerning human life and the moral values of the human personality have served as the main sources of humanism (2, p. 57). Justice is one of the general principles of law. In legal analyses, justice is defined as the spirit and the fundamental purpose of law (5, p. 40). Justice, by combining the principles of the rule of law and humanism, further enriches legal activity with substantive meaning. The main aim of justice is to ensure balance between the individual and society and to preserve the conformity of law with human dignity. In Roman law, justice (*justitia*) was regarded as the moral purpose of law. In verse 90 of Surah An-Nahl of the Qur'an, it is stated: "Indeed, Allah commands justice, the doing of good, and giving to relatives their due; and He forbids immorality, wrongdoing, and oppression" (34, p. 276). In addition, the Preamble of the Charter of the United Nations also states that one of the main purposes of the establishment of the United Nations is to create conditions under which justice can be maintained (9).

Legal literature further notes that the principle of justice implies the requirement of proportionality between a person's actions and the response to them, as well as between crime and punishment. The principle of humanism, on the other hand, permeates the entire system of law and consists in caring for the individual, protecting his or her rights and freedoms and dignity, and ensuring the individual's ability to benefit from material and spiritual values (23, p. 55).

In scholarly studies, a number of fundamental criteria or sub-principles that explain the essence of the principle of humanism are also classified as follows: inviolability of the human person: every individual is recognized as an absolute value; dynamic development: the world and individual lives are in a continuous process of evolution and transformation; social integration and collective activity: individual maturity is formed through dialogue, a sense of belonging, and the search for collective meaning; responsibility and freedom of choice: individuals are encouraged to make independent decisions and to assume responsibility for their own well-being and that of society; meaningful connectedness: to be human means to demonstrate commitment to reality and interconnectedness, and to accept one's own history and others as they are (29, p. 70).

The principles of humanism and justice constitute the foundation of the essence of human rights, their historical evolution, and the minimum standards that ensure the inviolability of the individual. These principles also determine the nature of the international legal obligations of states, encouraging them not only to refrain from interference (negative obligations) but also to protect human rights and prevent violations (positive obligations). The above-mentioned approach was also reflected in the judgment of the International Court of Justice in the case of Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro.

Within the system of the principles of law, humanism and justice not only determine the essence of law but also require the humanization of the content of legal norms and the guidance of justice criteria in the process of their application. The classical formula of justice originates from Roman law.

The Roman jurist Ulpian defined justice as follows: "Justice is the constant and perpetual will to render to each his due" (31). In general, in Roman law justice was understood as legal will (*voluntas*), the recognition of the subject's right (*ius suum*), and a normative principle of conduct.

The analysis of the works of thinkers in this field and legal practice shows that justice encompasses several important directions: equality (similar treatment of similar cases), proportionality (ensuring an adequate balance between interference and the pursued aim), legality (legal certainty and legitimacy), impartiality (objectivity and independent decision-making), and legal equilibrium (balancing of interests).

As a legal category, humanism is a worldview that regards the human being as the highest value, self-sufficient and capable of self-realization. The principle of humanism contains two fundamental directions with regard to the individual: on the one hand, it recognizes the supreme social value of the human personality, and on the other hand, it rejects any approach that contradicts this value. From this perspective, humanism represents a specific ethical requirement that affirms the moral status of the individual within the state. As noted in legal doctrine, the principle of humanism, which constitutes the core of a democratic society, determines the strategic objective of the entire legal system – ensuring human rights and freedoms. Thus, humanism functions both as a fundamental criterion for the effectiveness of public institutions and as a universal norm of conduct regulating relations between individuals, social groups, and states (7, p. 21). Humanism, as a characteristic of world culture, has enriched ethical thought through the recognition of the intrinsic value of the human being and secular life. From this gradually emerged the ideas of happiness, justice, and the equality of human beings (35, p. 6). Moreover, humanism, while recognizing the value of the human personality, its free development and the expression of its abilities, the right to freedom and happiness, and human well-being as the fundamental criterion for evaluating social relations, is also a philosophical, ethical, and natural law principle (32, p. 33–34). In its most general form, humanism is a philosophical, ethical, and natural law principle that recognizes the human being as an absolute value.

II. Historical and theoretical views on the principles of humanism and justice.

The content of the principles of humanism and justice is directly connected with the historical aspects of their formation. Both principles have historically evolved, have remained continuously relevant, and have gradually acquired new content over time.

In the works of Immanuel Kant, humanism is evaluated as an internal end (29, p. 70). Confucius was the first to speak about the principle of humanism. He explained humanism as "love for the people", because a person should not limit love only to parents, siblings, and children, but should extend it broadly to the masses. Here, the term "masses" does not refer to a specific social group, but rather to humanity as a whole (10). Humanism is a principle and responsibility that we may and must demand from ourselves in our relations with others (29, p. 74–75).

The great Azerbaijani thinker Nizami Ganjavi regarded justice as the fundamental condition for the existence of the state and the guarantee of social order. He called upon rulers to refrain from oppression, emphasizing that otherwise the power of the state would collapse. For Nizami, justice meant the equal application of the law to everyone and the provision of the welfare of the people (30, p. 110–113, 117–118). Imadeddin Nasimi rejected the injustice of the world and saw true justice in the divine truth within the inner world of the human being. He advocated spiritual resistance against material oppression and believed that cosmic justice would ultimately punish tyrants. For Nasimi, self-awareness of the human being represented the greatest manifestation of justice in the face of worldly injustice (19, p. 7–8, 308). Muhammad Fuzuli considered the phenomenon of justice in the context of protecting individual dignity and moral resistance against the arbitrariness of authorities. In his work *Shikayatname*, he exposed the systemic injustices within the bureaucratic apparatus of his time and considered a life of poverty that preserved moral integrity to be more just than prosperity achieved at the expense of sacrificing one's personal dignity. His position symbolized individual moral resistance against social injustice (28, p. 295–303).

Abbasgulu Agha Bakikhanov saw the restoration of justice in the creation of perfect laws and in moral education. He noted that in order for justice to prevail in society, all individuals must morally improve themselves and comply with the law. According to him, through enlightenment and reason people would come to understand the value of just governance (1, p. 17–65). Mirza Fatali Akhundzade considered justice to exist only within legal equality based on reason and rational laws. He regarded Eastern despotism and certain aspects of Sharia as incompatible with justice and called for reforms based on the Western legal system. For M.F. Akhundzade, justice meant the equal application of the law to everyone, including the ruler (27, p. 98–121). Hasan bey Zardabi analysed the principle of justice in the context of equality of social opportunities. He demanded that access to education and science be ensured under equal conditions for every child of peasants and workers. According to him,

the exploitation of the poor represented the greatest injustice. His concept of justice was primarily directed toward creating conditions that allow individuals to benefit from the fruits of their labour (17, p. 207–250). Jalil Mammadguluzade illustrated the absence of justice through the oppression created by corrupt officials, unjust judges, and religious fanaticism. He regarded the violation of the rights of the poor and the lack of rights of women as the greatest injustices and called upon the people to courageously resist such injustice (20, p. 437–477).

Uzeyir Hajibeyli defended justice particularly in the context of freedom of choice within the family and in social relations. He criticized forced marriages based on financial power and domestic despotism. His artistic work served the establishment of equal rights for women and youth, that is, the establishment of just relations (36, p. 247–288). Bakhtiyar Vahabzade analysed the principle of justice in the context of restoring historical truth and protecting national rights. In his poem *Gulistan*, he strongly condemned the historical injustice committed against the Azerbaijani people and the unfairness in the division of lands. According to him, true justice is possible only when a nation takes ownership of its own destiny and freely lives its language and identity. He also equated justice with the purity of conscience and a refusal to reconcile with falsehood (6, p. 76–82).

When discussing doctrinal views, the opinions of foreign scholars who have conducted research on this subject should also be particularly noted. John Rawls conducted fundamental research in this field and emphasized that the essence of the concept in question represents a philosophical conception for constitutional democracy. He argues that the principle of "justice as fairness", even if not absolutely convincing in every respect, provides a rational and functional basis for large-scale political views and thus expresses the core of the democratic tradition. Providing a convincing explanation of fundamental rights and freedoms, as well as their priority, is the primary objective of justice (21, p. 11–12).

According to Amartya Sen, this process is realized on two fundamental levels. First, the integration of the principles of justice into the basic structure of society through the sense of justice of citizens. Second, the ability of individuals to form, reassess, and rationally realize their well-being by using their capacities for practical reason and judgment. Sen emphasizes that the concept of justice should not be limited solely to the nature of existing institutions but should be directly connected with the quality of people's lives and their real way of living. However, many major theories of justice primarily focus on how "just institutions" should be established, assigning only a derivative and secondary role to behavioural characteristics (3, p. 9–11). Mill J.S. emphasizes that, in order for every individual to be able to fairly realize his or her potential, it is necessary to create conditions in society that allow for diversity in ways of life (25). According to M.C. Nussbaum, justice occupies a dominant place in social thought. Contrary to the views of some economists, she stresses that justice is not merely a concept remembered only "when there is nothing else to say," but rather a fundamental pillar of society (22).

Thus, the formation of the principles of humanism and justice has serious historical dimensions and has also been characterized by the enrichment of their content in every historical period.

III. Application of the principles of humanism and justice in international judicial practice.

The application of the principles of humanism and justice constitutes one of the main areas of activity of the European Court of Human Rights. Although the term "principle of humanism" is not explicitly mentioned in this context, the provisions reflected in the Court's case-law relate to the fundamental characteristics of that principle.

In the case of Saadi v. Italy (2008), the European Court of Human Rights held that Saadi's deportation to Tunisia would violate Article 3 of the European Convention on Human Rights (prohibition of torture and inhuman or degrading treatment). The Court stated that even the strongest public interests, such as the fight against terrorism, cannot override the protection of an individual against the risk of torture (12).

In the case of McCann and Others v. the United Kingdom (1995), the European Court of Human Rights found that Article 2 of the European Convention on Human Rights (right to life) had been violated. The principle of humanism recognizes human life as the highest value. The Court's position demonstrated that the state is obliged to ensure the maximum protection of human life even in the pursuit of security objectives. Humanism requires that force be used only as a last resort and in the least harmful manner possible. The Court also noted that the state should have explored possibilities of neutralization instead of killing (12).

In the case of Selmouni v. France (1999), the European Court of Human Rights held that Article 3 of the European Convention on Human Rights (prohibition of torture and inhuman or degrading treatment) had been violated. In this case, the Court for the first time explicitly recognized the treatment inflicted by the police as "torture". The concept of humanism views torture as conduct that is incompatible with humanity (12).

In the case of El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia (2012), the European Court of Human Rights found violations of Article 3 (prohibition of torture and inhuman or degrading treatment),

Article 5 (right to liberty and security), Article 8 (right to respect for private and family life), and Article 13 (right to an effective remedy). Taken together, these violations represent a breach of the provisions of the principle of humanism (12).

In the case of Cestaro v. Italy (2015), the European Court of Human Rights held that Article 3 of the European Convention on Human Rights (prohibition of torture and inhuman or degrading treatment) had been violated. Humanism not only prohibits torture but also requires that it not remain unpunished (12).

In this context, the precedents of the United Nations Human Rights Committee are of particular importance. In the case of *Ricardo Ernesto Gómez Casafranca v. Peru* (2001), the Committee determined that the State of Peru had violated its obligations under the International Covenant on Civil and Political Rights. According to the decision, the state had grossly violated the requirements of Article 7 (prohibition of torture and cruel, inhuman or degrading treatment), Article 9 (right to liberty and security of person), and Article 10 (humane and dignified treatment of persons deprived of their liberty) of the Covenant (15). In the case of *Weiss v. Austria* (2002), the Human Rights Committee noted that the judicial proceedings and the punishment imposed were not consistent with the principles of human dignity and humane treatment (15). At the same time, in the decision delivered in the case of *Miguel Ángel Estrella v. Uruguay* (1983), the Human Rights Committee determined that the State of Uruguay had failed to fulfil its obligations under Articles 7 (prohibition of torture and cruel, inhuman or degrading treatment) and 10 (humane and dignified treatment of persons deprived of their liberty) of the Covenant. The Committee emphasized that every person, while in detention, must be under a special regime of protection that ensures the moral and physical integrity of the individual under the control of the state (15). In the case of *Vuolanne v. Finland* (1989), although the Human Rights Committee identified a number of procedural violations, the essence of the decision was directly related to the principle of humanism. The Committee specifically emphasized that the Government of Finland had violated its obligation under Article 10 of the International Covenant on Civil and Political Rights by failing to ensure respect for human dignity and humane treatment in relation to the detained person. This precedent confirms that even within the framework of military disciplinary sanctions, the humiliation of an individual's dignity gives rise to international legal responsibility (15). In the case of *Giri v. Nepal* (2011), the Human Rights Committee determined that the Government of Nepal had failed to fulfil its obligations under Articles 7 and 10 of the International Covenant on Civil and Political Rights. The Committee particularly emphasized that the unlawful detention of the applicant and the concealment of information about his fate confirmed that the state had failed to treat its citizens in accordance with the principles of humanism and had grossly violated its obligation to respect the individual's human dignity (15).

The practice of the African Court on Human and Peoples' Rights also reflects an important position in this field. In its judgment in the case of *Hussein v. Tanzania* (2025), the Court held that the mandatory death penalty and execution by hanging violate the right to life and human dignity. The Court required the legislature to introduce appropriate constitutional amendments and to establish alternatives in sentencing in order to ensure that this practice is brought into conformity with the principles of the African Charter on Human and Peoples' Rights (11). In the case of *Maige v. Tanzania* (2023), the African Court on Human and Peoples' Rights stated that this form of punishment within the law is contrary to human dignity and to the requirement of the prohibition of torture and cruel, inhuman, and degrading punishment and treatment contained in Article 55 of the African Charter on Human and Peoples' Rights (11). In the case of *Misalaba v. Tanzania* (2023), the African Court on Human and Peoples' Rights held that the prolonged waiting period experienced by those sentenced to death, the psychological stress and fear they endure, as well as inadequate prison conditions and the lack of medical services, undermine the intrinsic dignity of the individual. The Court expressed the legal position that the cumulative effect of these factors constitutes a violation of the principle prohibiting torture and cruel, inhuman, and degrading treatment enshrined in Article 5 of the African Charter (11). In the case of *Zabron v. Tanzania* (2024), the African Court on Human and Peoples' Rights found that the applicant had alleged that the imposition of the death penalty by hanging, the severe psychological distress caused by the long waiting period, harsh prison conditions, limited access to health care, and the failure to protect the dignity of life had occurred. The Court determined that execution by hanging and poor detention conditions are contrary to human dignity and cannot be reconciled with any principles of humanism (11).

At the same time, the decisions of the International Court of Justice of the United Nations, which considers interstate disputes, are also of particular importance in this context. In the case concerning *Armed Activities on the Territory of the Congo (2005)*, the Democratic Republic of the Congo alleged that Uganda had carried out unlawful military intervention on its territory, supported non-state armed

groups, and committed acts of violence against civilians. In its 2005 judgment, the International Court of Justice determined that Uganda had violated the fundamental principles of international humanitarian law during its military activities in the territory of the Congo, including the principles of distinction, proportionality, and the protection of civilians (14). In its Advisory Opinion on the *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (1996), the International Court of Justice stated that the use of nuclear weapons is incompatible with the fundamental requirements of international humanitarian law, particularly the principles of distinction, the prohibition of unnecessary suffering, and the principles of the laws of humanity. The Court emphasized that, by their very nature, such weapons can hardly be reconciled with the principles of international humanitarian law and reaffirmed the obligation of states to pursue negotiations on nuclear disarmament (14). The above-mentioned legal principles have also been reflected in the judgments of the International Court of Justice in the cases of *Nicaragua v. United States* (1986), *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* (2007), and *South Africa v. Israel* (2024). These precedents once again confirm the unwavering obligations of states to refrain from the use of force, to comply with the norms of international humanitarian law, and to prevent acts of genocide.

Subsequently, the practice of the Inter-American Court of Human Rights should also be noted. In the case of *Velásquez Rodríguez v. Honduras* (1988), the Inter-American Court of Human Rights held that Honduras had violated both the right to life and dignity of the individual and had systematically applied enforced disappearance, which constitutes one of the gravest crimes against humanity (13). In the case of *Cantoral Benavides v. Peru* (2000), a student had been unlawfully arrested by the Peruvian government, subjected to torture for a prolonged period, and detained in inhuman conditions. The Inter-American Court of Human Rights noted that subjecting a person to torture and inhuman treatment constitutes a gross violation of human dignity. This was in direct contradiction with Article 5 of the American Convention on Human Rights (respect for human dignity and prohibition of torture). The principle of humanism was clearly used here as a basis for reasoning (13). In the case of *Villagrán Morales and Others v. Guatemala* (1999), the unlawful detention of children by state agents, their exposure to torture, and their subsequent killing were investigated. The Inter-American Court of Human Rights determined that the state had grossly violated its positive obligations to protect children, who represent the most vulnerable group in society. The judgment stated that these actions constituted not only a violation of the right to life but also fundamentally contradicted personal integrity, human dignity, and fundamental humanitarian principles (13). In the case of *Miguel Castro-Castro Prison v. Peru* (2006), an armed attack by state forces against female prisoners in a Peruvian prison took place, resulting in the killing of many prisoners, while the survivors were subjected to torture, rape, and detention in inhuman conditions. The Inter-American Court of Human Rights determined that these acts constituted one of the gravest violations of human dignity and humanitarian principles (13).

As can be seen, international judicial practice characterizes the principles of humanism and justice as an integral component of the protection of human rights and has more precisely defined the framework of states' international obligations in this field. These precedents demonstrate that respect for human dignity and the principle of proportionality function as fundamental criteria of state responsibility.

IV. Issues of the application of the provisions of the principles of humanism and justice in the national legislation of the Republic of Azerbaijan.

The application of the provisions of international treaties, as well as other international norms, is one of the most important objectives of national legislation. In this regard, the practice of states is characterized by different approaches. While some states determine the implementation of the provisions of international treaties as the main objective, in the practice of other states the application of international judicial precedents also holds particular importance. In this process, the Constitutions of states function as fundamental norms regulating the relationship between international law and national law.

First of all, relevant provisions can be found in the Preamble of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. It is stated that the people of Azerbaijan, continuing their centuries-old traditions of statehood and taking as a basis the principles reflected in the Constitutional Act "On the State Independence of the Republic of Azerbaijan", aspiring to ensure the welfare of the entire society and of every individual, seeking to establish justice, freedom, and security, understanding their responsibility before past, present, and future generations, and exercising their sovereign right, declare among their intentions the provision of a dignified standard of living for everyone in accordance with just economic and social rules (26).

Furthermore, Article 125 of the Constitution states that in the Republic of Azerbaijan judicial power is exercised only by courts through the administration of justice. Article 149 provides that normative legal acts must be based on law and justice (equal treatment of equal interests) (26).

Other provisions of the Constitution of the Republic of Azerbaijan are also highly significant in this regard. Article 24 states that human dignity shall be protected and respected (Part I). Everyone possesses inviolable, inalienable, and indivisible rights and freedoms from the moment of birth (Part II). Rights and freedoms also include everyone's responsibilities and duties toward society and other persons. Abuse of rights shall not be permitted (Part III) (26).

Article 46 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, entitled "Right to the Protection of Honour and Dignity", states that everyone has the right to protect his or her honour and dignity (Part I). The dignity of the individual is protected by the state. No circumstance may justify the humiliation of the dignity of a person (Part II). No one may be subjected to torture or suffering. No one may be subjected to treatment or punishment degrading human dignity. Without his or her voluntary consent, no one may be subjected to medical, scientific, or other experiments (Part III) (26).

According to Article 3 of the Constitutional Law of 24 December 2002 "On the Regulation of the Exercise of Human Rights and Freedoms", the rights and freedoms enshrined both in the Constitution and in the international treaties to which the country is a party may be restricted only by law (Part I). Part III of the article establishes an important principle – the limit of interference: the applied restrictions must not alter the essence of the rights and freedoms in question (26).

Article 8 of the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan of 21 December 2010 "On Normative Legal Acts" also establishes, as the main principles of norm-making activity, the supremacy of the generally recognized principles and norms of international law, the protection of human rights and freedoms and their legitimate interests, and social justice (26).

A number of important principles in this field are widely and separately enshrined in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. Article 8, entitled the "Principle of Justice", provides that the punishment or other criminal-law measures applied to a person who has committed a crime must be fair, that is, they must correspond to the nature and degree of social danger of the crime, the circumstances of its commission, and the personality of the person found guilty of committing the crime. No one may be held criminally liable twice for the same crime. Article 9 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan consists of two parts and expresses the main provisions of the principle of humanism. It states that the Criminal Code ensures the safety of people. Punishment and other criminal-law measures applied to a person who has committed a crime may not have the character or purpose of torture or other cruel, inhuman, or degrading treatment (26).

A number of important provisions are also enshrined in the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan. Article 12, paragraph 1, provides that the bodies conducting criminal proceedings must ensure the observance of the human and civil rights and freedoms enshrined in the Constitution for all persons participating in the criminal process. Article 13 further states that during criminal prosecution it is prohibited to adopt decisions or permit actions that degrade or insult human honour and dignity or that may pose a threat to the life and health of persons participating in the criminal process. During criminal prosecution, no one may: be subjected to treatment or punishment degrading human dignity; be held in conditions degrading human dignity; or be forced to participate in procedural actions that degrade dignity (26).

Article 35 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Arbitration", dated 26 December 2023, provides that during arbitration proceedings the parties are equal and each party must be given all opportunities to present its position. Furthermore, Article 48, paragraph 3, of the Law states that an arbitral tribunal may decide *ex aequo et bono* (according to equity and justice) or as an amiable compositeur (friendly mediator) only if the parties have granted it such authority. In this case, the arbitral tribunal resolves the dispute on the basis of principles that it considers fair, without referring to any specific law (26).

Article 3, paragraph 3, of the Code on the Execution of Punishments of the Republic of Azerbaijan provides that this Code is based on the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the relevant laws, and the principles and norms of international law, and that it prohibits torture or other cruel, inhuman actions or the degradation of dignity in the treatment of convicted persons. Article 7 of the same Code also establishes the principle of humanism as one of the fundamental principles of the legislation governing the execution of punishments (26).

According to Article 3 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On the Extradition of Persons Who Have Committed Crimes", dated 15 May 2001, one of the important grounds for refusing an extradition request is the principle of non-refoulement. Thus, extradition shall be refused where there are sufficient grounds to believe that the requested person would be subjected in the requesting state to torture or to cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment (26).

Article 15 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Ensuring the Rights and Freedoms of Persons Held in Places of Detention", dated 22 May 2012, establishes as one of the fundamental rights of

detained or arrested persons the right not to be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment. Article 27 of the same Law further emphasizes the absolute nature of this prohibition, stating that such persons may under no circumstances be subjected to such treatment. At the same time, the article specifically establishes the strict prohibition of holding prisoners in detention conditions that degrade human dignity (26).

In this regard, the judicial practice of the Republic of Azerbaijan can also be distinguished by its important decisions. In the decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 18 September 2020 on the interpretation of Article 18 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and Article 234.1 of the same Code in relation to Article 27.1 of the Criminal Code, in light of Article 64 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan and Article 8 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, it was stated that criminal law institutions such as the protection of the individual, society, and the state, as well as the prevention of crimes, are based on the principles of humanism, justice, and the proportionality of criminal liability. The principle of humanism concerns not only humane treatment towards a person who has committed a crime but also the protection of the humanistic foundations of society and the state, as well as the safeguarding of the rights and freedoms of law-abiding citizens. By tightening penalties for recidivism, the legislator seeks to achieve these objectives and to ensure the realization of this aspect of the principle of humanism. According to the principle of justice, the punishment or other criminal-law measures applied to a person who has committed a crime must be fair, that is, they must correspond to the nature and degree of social danger of the crime, the circumstances of its commission, and the personality of the person found guilty of committing the crime. The imposition of a fair punishment is primarily an important means of achieving the objectives of punishment, namely the restoration of social justice, the rehabilitation of the convicted person, and the prevention of the commission of new crimes both by the convicted person and by other individuals (26).

In the decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 15 March 2022 on the interpretation of Articles 16 and 75 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan in conjunction, it was noted that although a heavier punishment may be imposed for repeated crimes, in accordance with the principle of justice of criminal law the punishment or other criminal-law measures applied to a person who has committed a crime must be fair, that is, they must correspond to the nature and degree of social danger of the crime, the circumstances of its commission, and the personality of the offender. When imposing punishment, the principles of legality, equality before the law, liability based on guilt, justice, and humanism must necessarily be taken into account. In this regard, special reference should also be made to the decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 4 March 2013 on the interpretation of paragraph 3 of the Note to Article 177 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (26).

In the decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 29 November 2022 (interpretation of Articles 259 and 314 of the Criminal Code in the context of the Law "On the Protection of Greenery"), a fundamental approach to the qualification of criminal acts was demonstrated. The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan stated that the correct determination of the elements of an offence is of decisive importance for resolving the issue of a person's guilt and for imposing a fair punishment. The incorrect application of substantive legal norms may lead either to the prosecution of an innocent person or to the impunity of a guilty person, which would result in a fundamental violation of the principles of legality, equality, liability based on guilt, justice, and humanism upon which the Criminal Code is based (26).

The principles of the Labour Code of the Republic of Azerbaijan may also be specifically mentioned in this context. Thus, one of the principles reflected in Article 2 of the Code is the protection of the interests of the parties on the basis of justice and the ensuring of the supremacy of law (26).

Furthermore, Article 4 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Azerbaijan states that this Code is based on the principles of respect for human and civil rights and freedoms, legality, equality before the law, the presumption of innocence, justice, and the prevention of administrative offences. Article 5 of the Code provides that human and civil rights and freedoms possess the highest value. All state bodies, institutions, and officials that permit violations of these rights and freedoms bear responsibility (Part I). This Code ensures the prevention of violations of human and civil rights and freedoms by state bodies, institutions, and officials and guarantees respect for them (Part II). When applying measures to ensure proceedings in cases of administrative offences, it is prohibited to adopt decisions or carry out actions that degrade human dignity (Part III) (26).

Article 9 of the Code of Administrative Offences reflects the principle of justice as one of the fundamental principles of administrative liability. According to Part I of the article, the sanction applied must be proportionate to the nature of the offence, the circumstances of its commission, and the personality of

the offender. In addition, Part II of the article establishes the principle of international law *ne bis in idem* (prohibition of double punishment for the same act). At the same time, the legislation establishes an exception for continuing administrative offences, recognizing that the continuation of unlawful conduct after a person has already been held liable may serve as a basis for repeated liability (26).

When approaching the issue within a broader legal framework, the role of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Administrative Procedure", dated 21 October 2005, should be particularly noted. According to Article 10, Part I, of this Law, administrative proceedings in the country are carried out on the basis of both the procedural guarantees enshrined in the Constitution and the international treaties to which the state is a party, as well as the generally recognized principles of law and the rule-of-law state. Part II of the article establishes an important imperative norm: these principles are applied directly by administrative authorities during proceedings. This provision not only determines the limits of administrative discretion but also strengthens the legal protection of individuals in their relations with public administration. The principles provided for in this Law cannot be interpreted as diminishing the significance of other principles (Part III) (26).

Overall, the analysis of the principles of humanism and justice within the domestic legislation of the Republic of Azerbaijan allows the conclusion that these principles should be reflected not only at the level of legal ideology but also in law-making and law-enforcement processes. Thus, the purpose of legal regulation is not only the application of legal norms but also the achievement of justice and the protection of human dignity and rights. From this perspective, legal practice must necessarily be harmonized with humanistic values and justice. In criminal law, the principles of humanism and justice are based on the idea that the purpose of punishment is not merely to impose a penalty but also to promote resocialization and rehabilitation. In civil law, this principle is reflected in the equality of the parties and mutual respect in the conclusion of contracts. In family law, the free development of the individual and the preservation of respect in personal relations come to the forefront.

Thus, the priority of the human person should function as a fundamental principle in all branches of law. When discussing interrelations, it should be noted that the principles of humanism and justice in a rule-of-law state require the realization of the ideas of social justice and legal equality. The implementation of the principles of humanism and justice in a rule-of-law state is not limited merely to the declarative enshrinement of relevant norms in the constitution and laws. These principles must find their expression in the practical manifestations of all spheres of public life. This approach requires the humanization of criminal legislation, the establishment of an effective system of social protection, the provision of inclusive access to education and health-care services, and the improvement of mechanisms for the protection of the rights of minorities and vulnerable groups. Thus, the principles in question require the citizen-oriented development of the legal system and state governance, which constitutes a fundamental criterion of modern democratic state-building.

V. Conclusions.

Humanism and justice are among the most fundamental principles of law. They should be understood as the recognition of the value of the human being, respect for human dignity, the creation of necessary conditions and opportunities aimed at ensuring rights and freedoms, and the pursuit of human welfare as the ultimate goal of social progress and development. The manner in which these principles are implemented in law, and the extent to which their meaning is deeply understood by public consciousness, depend on the future development of law and of humanity as a whole. Overall, humanism and justice as legal concepts recognize the human being as the highest, autonomous, and self-aware entity. This concept manifests itself in two main dimensions: first, as a moral and ethical imperative norm guiding the behaviour of individuals and their relations within society; and second, as the recognition of the human being as the highest social value of the state and the priority object of legal protection.

The enshrinement of provisions concerning the principles of humanism and justice in the fundamental law of states and in other national legislative acts creates significant opportunities for the application of other principles in the field of human rights. Thus, the principles of humanism and justice constitute the fundamental pillars of the modern human rights system. Their particular significance is characterized by their functioning both as guiding foundations of law and as integral elements of the rule-of-law state. By serving both as a moral criterion and as a legal framework in the relations between state authority and the individual, they ensure the absolute protection of human dignity.

In accordance with the practice of developed states, the Constitution of the Republic of Azerbaijan and sectoral legislative acts have broadly enshrined the principles of humanism and justice. At the same time, it may be noted that there is a need for a broader reflection of relevant provisions in a number of legislative acts. In this regard, the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan, the Law of the Republic of Azerbaijan "On Education," and other national legislative acts may be particularly mentioned.

REFERENCES:

1. Abbasgulu Agha Bakikhanov (Qudsi). Selected Works. Baku: Avrasiya Press, 2005, 488 p. (in Azerbaijani).
2. Aliyev A.I. Human Rights. Textbook. Baku: Nurlar, 2019, 352 p. (in Azerbaijani).
3. Amartya Sen. The idea of justice. https://www.jsscacs.edu.in/sites/default/files/Files/The_idea_of_justice_Amartya_Sen.pdf .
4. Andorno R. Human Dignity and Human Rights as a Common Ground for a Global Bioethics. *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine*, Volume 34, Issue 3, June 2009, p. 223–240.
5. Bağırov A.R., Aliyev A.I., Huseynov T.I., Aliyev Sh.I., Rzayev G.A., Safarov P.I. Advocacy Activity. Baku: Indigo, 2026, 528 p. (in Azerbaijani).
6. Bakhtiyar Vahabzade. Selected Works. In two volumes. Vol. II (Poems). Baku: Onder Publishing House, 2004, 320 p. (in Azerbaijani).
7. Bielova M., Byelov O. Principle of humanism and human rights. Visegrad Journal on Human Rights, 2024, №2, p. 19-23 - https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2024/07/5.pdf.
8. Bielova M., Byelov D. Humanistic principles of the legal system. Visegrad Journal on Human Rights, 2024, № 3, p. 29-35.
9. Charter of the United Nations - https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text.
10. Chen Huazhong, Chen Guying. *Confucius Educating Humanity.* In: Proceedings of the Twentieth World Congress of Philosophy, Boston, 1998 - https://www.bu.edu/wcp/Papers/Educ/EducHuaz.ht.
11. Decisions of the African Court on Human and Peoples' Rights - https://www.african-court.org/cpmt/decision.
12. Decisions of the European Court of Human Rights - https://hudoc.echr.coe.int/#%20 https://share.google/rhF2u6E6sEqAiahBq.
13. Decisions of the Inter-American Court of Human Rights - https://www.oas.org/en/IACHR/jsForm/?File=/en/iachr/decisions/pc/default.asp.
14. Decisions of the International Court of Justice (ICJ) - https://icj-cij.org/decisions.
15. Decisions of the United Nations Human Rights Committee - ttps://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr.
16. Ginevra Le M. *Human Dignity in International Law,* Cambridge University Press, 2021*, 434 p.*
17. Hasan Bey Zardabi. Selected Works. Baku: Azerbaijan State Publishing House, 476 p. (in Azerbaijani).
18. Hromovchuk M.V., Byelov D.M., Pryntsyp humanizmu, yak osnovopolozhnyi pryntsyp pobudovy suchasnoi pravovoi derzhavy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriia Pravo, 2021, Vypusk 65, p. 46–50 (in Ukrainian).
19. Imadaddin Nasimi. Selected Works. In two volumes. Vol. II. Baku: Lider Publishing House, 2004, 376 p. (in Azerbaijani).
20. Jalil Mammadguluzade. Works. In four volumes. Vol. I. Baku: Onder Publishing House, 2004, 664 p. (in Azerbaijani).
21. John Rawls. A theory of justice - (revised edition) https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674000780_sample.pdf.
22. Martha C. Nussbaum. Women and human development - the capabilities approach - https://genderbudgeting.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/12/nussbaum_women_capabilityapproach2000.pdf.
23. Melikova M.F. Theory of Law. Baku: Elm və Təhsil, 2019, 448 p. (in Azerbaijani)
24. Meron T. *The Humanization of International Humanitarian Law*. American Journal of International Law, Vol. 94, 2000, №2, p. 239–278. https://www.jstor.org/stable/2555292.
25. Mill J.S. On liberty – https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Mill,%20On%20Liberty.pdf.
26. Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. Unified Electronic Database of Legal Acts - www.e-qanun.az (in Azerbaijani).
27. Mirza Fatali Akhundzade. Selected Works*.* In three volumes. Vol. I. Baku: Sharq-Garb Publishing House, 2005, 296 p. (in Azerbaijani).
28. Muhammad Fuzuli. Works. In six volumes. Vol. II. Baku: Sharq-Garb Publishing House, 2005, 336 p. (in Azerbaijani).
29. Munteanu R. The principle of humanity and its theoretical aspects seen through the prism of the new legal realities. Legal and administrative studies, www.rsja.upit.ro. No.1 (12), Year XII, 2013, p. 69-76.

30. Nizami Ganjavi. The Treasury of Mysteries. Baku: Lider Publishing House, 2004, 264 p. (in Azerbaijani).
31. Omini nostri sacratissimi principis Iustiniani Iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum. Lıber prımus - https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml.
32. Pohrebniak S.P. Vtilennia pryntsypu humanizmu v pravi. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2007, № 1, p. 33–42.
33. Starchuk O.V. Shchodo poniattia pryntsypiv prava. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2012, № 2, p. 40-43.
34. The Holy Qur'an and its translation. 1st edition. Ankara, 2016, 604 p. (in Azerbaijani).
35. Tseliev O.V. Humanizm ta pryntsypy verkhovenstva prava na prykladi prava na hromadsku nepokoru. Naukovyi visnyk KhNU, 2009, № 2, p. 5–8.
36. Uzeyir Hajibeyli. Selected Works. In two volumes. Vol. I. Baku: Sharq-Garb Publishing House, 2005, 408 p. (in Azerbaijani).

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Джахангирова Айгюль, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7:17.023.3:316.42
DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.66

ТРАНСГУМАНІЗМ І ПРАВА ЛЮДИНИ: ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Крегул А.М.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0003-5508-5048

Крегул А.М. Трансгуманізм і права людини: деякі філософсько-правові питання.

У статті досліджуються філософсько-правові питання, що постають у зв'язку з розвитком трансгуманізму – інтелектуального і соціально-політичного руху, який обстоює радикальне вдосконалення людських здібностей за допомогою технологій. Стрімкий технологічний поступ XXI століття актуалізує проблему незмінності людини як суб'єкта права та ставить під сумнів традиційні засади правового регулювання фундаментальних прав людини в умовах, коли межа між людиною і машиною стає дедалі більш умовною.

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню феномену трансгуманізму у контексті сучасного розуміння прав людини. Трансгуманізм як інтелектуальний і соціально-політичний рух, що обстоює радикальне вдосконалення людського організму та когнітивних здібностей за допомогою технологій, ставить перед правовою наукою принципово нові виклики: чи зберігається концепція людської гідності за умови добровільного виходу індивіда за межі біологічної природи людини; яким чином конституційні права, сформовані в антропоцентричній парадигмі, здатні регулювати відносини між технологічно вдосконаленими і невдосконаленими особами; чи є право на морфологічну свободу, самостійне рішення щодо зміни власного тіла і розуму, різновидом конституційного права на свободу особистості. У статті досліджується дискусія між трансгуманістами і біоконсерваторами щодо допустимості біотехнологічного втручання у людську природу, а також позиція природного права у цих суперечках. Окрему увагу приділено питанню виникнення нових прав людини у відповідь на загрози, пов'язані з нейротехнологіями, та критичній оцінці концепції нейроправ. Ключовим новим аспектом дослідження є аналіз співвідношення трансгуманізму і принципу рівності: технологічне вдосконалення людини може породити «технологічну нерівність», яка принципово відрізняється від традиційних форм нерівності, оскільки закріплює переваги не лише у соціальному, а й у біологічному вимірі. Дослідження демонструє, що трансгуманізм не заперечує права людини, а трансформує їхній зміст і вимагає від конституційного права оновлення нормативної бази з урахуванням нових антропологічних реалій.

Ключові слова: трансгуманізм, права людини, людська гідність, нейроправа, морфологічна свобода, принцип рівності, постлюдина.

Kregul A.M. Transhumanism and human rights: some philosophical and legal questions.

The article examines the philosophical and legal issues arising in connection with the development of transhumanism - an intellectual and socio-political movement that advocates the radical improvement of human abilities through technology. The rapid technological progress of the 21st century actualizes the problem of the immutability of man as a subject of law and calls into question the traditional principles of legal regulation of fundamental human rights in conditions when the boundary between man and machine is becoming increasingly conditional.

This article offers a comprehensive philosophical and legal analysis of transhumanism in the context of the contemporary human rights framework. Transhumanism, understood as an intellectual and socio-political movement advocating the radical enhancement of human physical and cognitive capacities through technology, poses fundamentally new challenges for legal science: whether the concept of human dignity is preserved when an individual voluntarily transcends the boundaries of biological human nature; how constitutional rights, formed within an anthropocentric paradigm, can regulate relations between technologically enhanced and non-enhanced persons; and whether the right to morphological freedom constitutes a form of constitutional liberty. The article investigates the debate between transhumanists and bioconservatives regarding the permissibility of biotechnological intervention in human nature, as well as the natural law position in these disputes. Particular attention is devoted to the emergence of new human rights in response to neurotechnology-related threats and the critical evaluation of the neurorights concept. A key new dimension of the study is the analysis of the

relationship between transhumanism and the principle of equality: technological human enhancement may generate a «technological inequality» that differs fundamentally from traditional forms of inequality, as it entrenches advantages not only in the social but also in the biological dimension. The article demonstrates that transhumanism does not negate human rights but rather transforms their content, requiring constitutional law to update its normative framework to account for new anthropological realities.

Key words: transhumanism, human rights, human dignity, neurorights, morphological freedom, equality principle, posthuman.

Постановка проблеми й аналіз джерельної бази з тематики дослідження. Технологічний поступ XXI століття поставив перед правовою наукою питання, які ще кілька десятиліть тому видавалися суто фантастичними: чи є людина як біологічний вид незмінним суб'єктом права, і що відбувається з фундаментальними правами людини, коли межа між людиною і машиною стає дедалі більш умовною? Трансгуманізм, як інтелектуальний і соціально-політичний рух, що обстоює радикальне вдосконалення людських здібностей за допомогою технологій, поставив ці питання у центр академічного дискурсу.

Трансгуманізм як організований інтелектуальний рух сформувався у другій половині XX - на початку XXI століття. Н. Бостром, один із провідних його теоретиків, простежує культурне та філософське коріння цього руху від давніх прагнень до безсмертя (від Гільгамеша до просвітницьких ідеалів й аж до сучасних програм вдосконалення людини), визначаючи трансгуманізм як рух, що прагне розширити можливості людської природи через усунення біологічних обмежень і підвищення когнітивних, фізичних та моральних здібностей [1]. Не менш важливою є дискусія між трансгуманістами і біоконсерваторами[1]: якщо перші вважають технологічне вдосконалення логічним продовженням медичної практики і засобом реалізації людської автономії [2], то другі наполягають, що таке вдосконалення підриває людську гідність і спільну природу, на якій ґрунтується рівність усіх людей. Д. Кроуч, досліджуючи це питання крізь призму томістської теорії природного права, пропонує природу людини як етичний орієнтир для оцінки допустимості технологічних втручань [6].

Аналіз останніх досліджень засвідчує стрімке зростання наукового інтересу до цієї проблематики. М. Єнка та Р. Андорно обґрунтували необхідність запровадження нових прав людини для захисту когнітивної свободи та ментальної приватності [3]. Л. Ньяті дослідив питання про виникнення права на самотрансформацію [4]. М. Лакалле простежив зміщення нормативного центру від природи людини до самодетермінації [5]. Д. і Л. Борбон оцінили ризики трансгуманістичного застосування нейроправ [7]. М.-А. Серра проаналізував етичні виклики технологій вдосконалення стосовно функціонального різноманіття і рівності [10]. Незважаючи на значний масив зарубіжних досліджень, у вітчизняній правовій науці філософсько-правовий вимір трансгуманізму залишається малодослідженим.

Метою цієї статті є з'ясування основних філософсько-правових питань, що постають у зв'язку з розвитком трансгуманістичного руху: правова природа права на морфологічну свободу; нові права людини в умовах нейротехнологічного розвитку та їхня критична оцінка; трансгуманізм і принцип рівності; виклики для правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Поряд із загальнофілософськими питаннями трансгуманізму, правова наука стикається з конкретними викликами, пов'язаними з розвитком нейротехнологій. М. Єнка і Р. Андорно у своєму дослідженні поставили під сумнів достатність наявного правозахисного інструментарію і запропонували чотири нові права: право на когнітивну свободу, право на ментальну приватність, право на ментальну цілісність і право на психологічну неперервність [3].

Право на когнітивну свободу захищає здатність особи вільно визначати, як вона мислить, без примусового втручання у нейронні процеси ззовні. Право на ментальну приватність охороняє будь-які мозкові дані особи від несанкціонованого запису та аналізу. Вище цитовані вчені у цьому контексті вказують, що наявне законодавство про захист даних є недостатнім, оскільки нейропристрої дають доступ до думок особи у принципово новий спосіб. Право на ментальну цілісність захищає від шкідливого прямого втручання у нейронну діяльність - «зловмисного зламування мозку». Право на психологічну неперервність захищає стабільність особистості від несанкціонованих зовнішніх маніпуляцій [3].

---

[1] Біоконсерватори – це прихильники філософської, політичної та етичної позиції, які виступають за обмеження або повну заборону використання новітніх технологій для радикальної зміни людської природи.Вони протистоять ідеям трансгуманізму та техно-оптимізму.

Х.М. Муньос та Х.А. Марінаро констатують, що пропозиції щодо запровадження нейроправ уже справили практичний вплив на національне законодавство: до Конституції Чилі були внесені відповідні зміни (Закон № 21.383, жовтень 2021 р.), в Аргентині ініційовано законопроект у сфері кримінального процесу (проєкт № 0332-D-2022), Франція прийняла закон про біоетику, а Іспанія затвердила Хартію цифрових прав [9]. Власне, це свідчить про вихід нейроправової проблематики за межі суто академічного дискурсу.

Водночас Д. і Л. Борбон висувають критичну позицію: ініціатива нейроправ пропонує встановити рівний доступ усіх громадян до технологій когнітивного вдосконалення, саме це є проблематичним, оскільки відкриває шлях до трансгуманістичних застосувань, що потребують обережного правового підходу. У тому ж дослідженні автори застерігають, що у міру того, як зміна людської природи стає соціальним фактом, свобода тих, хто не бажає вдосконалення, може суттєво обмежуватися [7].

Таким чином, нові права людини в умовах нейротехнологій мають двоїсту природу: вони покликані захистити свободу і приватність людського розуму, але не повинні стати інструментом примусового вдосконалення – ця суперечність є однією з центральних для правового регулювання у цій сфері.

Визначення меж дозволеного у сфері нейротехнологій неминуче повертає нас до більш фундаментального питання: хто і на яких підставах вправі вирішувати, що відбувається з тілом і розумом людини? Якщо нейроправа захищають особу від зовнішнього втручання, то логічним продовженням цієї логіки є визнання права особи на власний вибір щодо вдосконалення – саме тут виникає концепція морфологічної свободи як самостійного правового конструкту.

Морфологічна свобода[1] – право особи самостійно визначати, що відбувається з її тілом і розумом, включаючи право на технологічне вдосконалення, є одним із ключових правових конструктів трансгуманізму. Бостром вважає, що особи повинні мати широку свободу у застосуванні технологій вдосконалення до себе, а батьки, як правило, мають право обирати вдосконалення для своїх майбутніх дітей [2, с. 203]. Проте з правової точки зору виникає питання: чи є це право абсолютним, чи воно підлягає обмеженням з боку держави і суспільства?

Д. Ліреском і Е. МакКеоун у своєму дослідженні аналізують раціональність трансгуманістичного вдосконалення і звертають увагу на те, що прагнення до когнітивного і фізичного вдосконалення може мотивуватися не лише внутрішніми прагненнями особи, а й зовнішнім тиском конкурентного середовища [8]. Це спостереження є принципово важливим: якщо доступ до технологій вдосконалення стає передумовою рівної участі у суспільному житті, держава зобов'язана або забезпечити рівний доступ, або захистити від дискримінації невдосконалених осіб.

К. Сабадош також підкреслює можливу економічну нерівність між людьми внаслідок дороговизни зазначених змін. Крім того, вчений відносить до морфологічної свободи послуги пластичної хірургії, яка фактично покращує становище людини в суспільстві, підвищує її можливості, приносить емоційне задоволення. Вчений зазначає, що аналогічним може бути і використання пристроїв для посилення роботи мозку, оскільки в цьому випадку також у людини з'являються певні переваги [14].

Л. Ньяті наголошує, що право на самотрансформацію торкається питань, центральних для правозахисного дискурсу: рівності, автономії та нерозривності між фізичною і психічною цілісністю особи [4, с. 119-120]. Водночас дослідник відзначає, що традиційна формальна рівність перестає бути адекватним стандартом, якщо одні особи мають принципово вищі когнітивні або фізичні здібності завдяки технологічному вдосконаленню [4, с. 135-136]. М. Лакалле, в свою чергу, застерігає, що коли самодетермінація стає єдиним наріжним каменем правового порядку, природа людини перестає виконувати роль орієнтира у правотворчості [5, с. 230-231].

Розглядаючи цю тему, К. Сабадош пропонує розмежовувати право на відновлення своїх функцій за допомогою біомедичних технологій (наприклад, заміна втраченої кінцівки високотехнологічним протезом) і право на покращення своїх когнітивних, фізичних та розумових здібностей шляхом застосування різноманітних пристроїв або компонентів. Важливими критеріями такого підходу до морфологічної свободи є усвідомлене бажання суб'єкта змінити себе, а також відчутне підвищення рівня своїх здібностей [14].

В процесі рекодифікації другої книги Цивільного кодексу України, відзначає О. Калітенко, слід відійти від традиційного регулювання права фізичної особи на здоров'я та на охорону здоров'я, шляхом розширення сфери суспільних відносин, що піддаються правовому регулюванню. Настав

---

[1] Термін вперше був введений філософом М. Мором у статті «Technological Self-Transformation: Expanding Personal Extropy», де він визначив морфологічну свободу як «можливість змінювати своє тіло за власним бажанням за допомогою таких технологій, як хірургія, генна інженерія, нанотехнології і завантаження свідомості» [11]. Пізніше А. Сандбергом термін був визначений як «розширення права людини на власне тіло, не тільки на володіння ним, але і на його зміну за власним бажанням» [12].

час законодавчо закріпити право на морфологічну свободу, яке має включати як традиційне право на здоров'я, так і право фізичної особи на власний розсуд вчиняти із своїм тілом будь-які дії, у разі коли такі дії не порушують прав інших фізичних осіб. Тобто мова йде про необхідність забезпечення правових гарантій реалізації морфологічної та репродуктивної свободи шляхом балансу між реалізацією права певною особою та потребою забезпечити загальну безпеку, стабільність та розвиток людського суспільства в цілому [13, с. 35].

Таким чином, як бачимо, морфологічна свобода є юридично коректним предметом конституційного та цивільно-правового захисту, однак не може мати абсолютного характеру. Аналіз наведених вище позицій засвідчує, що це право має двоїсту природу: з одного боку, воно є логічним продовженням права на автономію особи і охоплює як відновлення функцій організму, так і його вдосконалення; з іншого – несе в собі ризик поглиблення економічної та соціальної нерівності, коли доступ до технологій перетворюється на передумову рівноправної участі у суспільному житті. В свою чергу, позиція щодо законодавчого закріплення права на морфологічну свободу у ЦК України є доктринально обґрунтованою, однак потребує чіткого балансу між індивідуальною свободою самовизначення та інтересами суспільної безпеки і рівності – саме цей баланс і є центральним завданням правового регулювання у цій сфері.

Принцип рівності є одним із наріжних каменів сучасного права прав людини. Стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Ця рівність традиційно розумілася як заснована на спільній людській природі – незалежно від раси, статі, соціального походження чи майнового стану. Більшість сучасних вчених наголошують на тому, що трансгуманізм ставить цей фундамент під сумнів: якщо технологічне вдосконалення стає доступним, рівність між «вдосконаленими» і «невдосконаленими» особами перестає бути самоочевидною.

Л. Ньяті у своєму дослідженні прямо звертається до цього питання, наводячи позицію Ф. Фукуями, згідно з якою трансгуманізм є проектом, що може поглибити соціальну нерівність і фундаментально змінити традиційне поняття людської природи, яке наголошує на ідеї загальної рівності. У тій самій роботі автор стверджує, що ступінь фізичного вдосконалення може стати настільки значним, що рівність між «звичайними» та «вдосконаленими» індивідами стане неможливою [4, с. 136]. Ця позиція є принципово важливою для правового аналізу: трансгуманізм потенційно породжує новий вид нерівності - «технологічну нерівність» або «біологічну нерівність», яка відрізняється від традиційних форм нерівності тим, що закріплює переваги не лише у соціальному, а й у біологічному вимірі.

М.-А. Серра у своєму дослідженні аналізує співвідношення технологій вдосконалення і функціонального різноманіття, наголошуючи, що технології вдосконалення можуть мати суперечливий вплив на рівність: з одного боку, вони здатні компенсувати певні форми обмежень і розширити можливості осіб з інвалідністю; з іншого – ризикують перетворити вдосконалення на нову норму, стосовно якої особи без вдосконалення сприйматимуться як «недостатньо розвинені» [10]. Це явище дослідники позначають як «нормативний зсув»: те, що раніше вважалося додатковою перевагою, стає соціально очікуваним стандартом, а його відсутність – відхиленням.

З правової точки зору «технологічна нерівність» може проявлятися у кількох вимірах. По-перше, у сфері трудових відносин: якщо когнітивно вдосконалені особи системно отримують переваги при прийомі на роботу, виникає питання про недискримінацію і рівний доступ до зайнятості. По-друге, у сфері освіти: вдосконалені особи матимуть суттєву перевагу на стандартизованих іспитах і у конкурентному навчанні. По-третє, у сфері виборчого права: якщо когнітивне вдосконалення впливає на здатність до аналізу та прийняття рішень, виникає питання про рівноцінність виборів між вдосконаленими і невдосконаленими виборцями.

Д. і Л. Борбон у своєму дослідженні звертають увагу на парадокс права на рівний доступ до технологій вдосконалення: запровадження такого права, з одного боку, може слугувати засобом подолання нерівності, але з іншого – легітимізує саму практику вдосконалення і тим самим створює тиск на тих, хто її відкидає [7]. Цей парадокс виявляє системну суперечність між двома рівноцінними правами: правом на вдосконалення і правом на відмову від нього.

Д. Ліреском і Е. МакКеоун підходять до цього питання через аналіз раціональності вдосконалення, застерігаючи, що у конкурентному середовищі зовнішній тиск може перетворити добровільний вибір вдосконалення на вимушений [8]. Якщо вдосконалення стає фактичною передумовою рівної участі у суспільному житті, то відмова від нього перестає бути вільним вибором і право на відмову перетворюється на право на добровільне виключення.

Таким чином, трансгуманізм ставить перед принципом рівності виклик, якого традиційне право прав людини не передбачало: нерівність, закорінена не у соціальних умовах, а у біологічних можливостях, набутих через технологічний вибір. Правова відповідь на цей виклик вимагає, по-пер-

ше, закріплення заборони дискримінації за ознакою відсутності технологічного вдосконалення; по-друге, регулювання доступу до технологій вдосконалення на засадах справедливості; по-третє, захисту права на відмову від вдосконалення як самостійного конституційного права.

Отже, трансгуманізм породжує принципово новий вимір проблеми рівності та правового регулювання. Якщо технології когнітивного і фізичного вдосконалення стануть доступними лише для заможних верств населення, виникне новий вид нерівності між технологічно вдосконаленою елітою і невдосконаленою більшістю. Як ми вже відзначали, ця нерівність матиме правові наслідки у сфері трудового права, права на освіту, виборчого права та доступу до публічних посад.

Д. і Л. Борбон особливо критично оцінюють пропозицію закріпити рівний доступ до технологій вдосконалення як юридично захищене право: таке право може призвести до ситуації, коли відмова від вдосконалення сприйматиметься як відхилення від норми, а невдосконалені особи зазнаватимуть фактичної дискримінації [7]. Ця позиція перегукується із застереженнями Д.Ліреском і А.Мак-Кеоуна щодо зовнішнього тиску до вдосконалення [8].

Д. Кроуч у своєму дослідженні пропонує природно-правову відповідь: не всі технологічні втручання є рівноцінними, необхідно розрізняти вдосконалення, що розвивають здібності у напрямку, який відповідає людській природі, і ті, що фундаментально підривають цю природу [6]. Цей підхід дозволяє розробити диференційовану правову рамку, яка не забороняє вдосконалення загалом, але встановлює критерії їхньої припустимості.

На сьогодні не існує спеціального міжнародного договору або універсального національного законодавства, яке б комплексно регулювало технології вдосконалення людини. Наявні норми у сфері генетики та нейротехнологій носять фрагментарний характер. Це підтверджує, що правова наука перебуває лише на початку осмислення трансгуманістичних викликів.

Правова відповідь на трансгуманізм вимагає розробки принципово нової регуляторної парадигми, яка враховуватиме: право на морфологічну свободу у поєднанні з принципом непорушного ядра людської гідності; заборону дискримінації невдосконалених осіб; рівний доступ до базових технологій вдосконалення як умову реальної рівності; та спеціальний правовий режим для технологій, що безпосередньо втручаються у нейронні процеси.

Висновки. По-перше, трансгуманізм являє собою структурований філософсько-правовий виклик, що вимагає переосмислення антропоцентричних засад сучасного права. Дискусія між трансгуманістами і біоконсерваторами, а також природно-правова критика засвідчують, що питання про межі технологічного втручання у людську природу не може бути вирішено без чіткої нормативної позиції щодо змісту людської гідності – чи є вона незмінною властивістю біологічної природи людини, чи похідною від її автономії та самодетермінації. Нові права людин – когнітивна свобода, ментальна приватність, ментальна цілісність і психологічна неперервність – є юридично обґрунтованою відповіддю на конкретні загрози нейротехнологічного розвитку, однак, не повинні перетворюватися на інструмент нормативного тиску до вдосконалення.

По-друге, право на морфологічну свободу є юридично коректним предметом конституційного та цивільно-правового захисту, але не може мати абсолютного характеру. Розмежування між правом на відновлення функцій і правом на вдосконалення здібностей, а також застереження щодо зовнішнього тиску до вдосконалення свідчать про те, що добровільність є ключовим критерієм легітимності цього права. Пропозиція щодо законодавчого закріплення морфологічної свободи у ЦК України є доктринально обґрунтованою і потребує реалізації через механізм балансу між індивідуальною автономією та інтересами суспільної безпеки і рівності.

По-третє, трансгуманізм ставить перед принципом рівності принципово новий виклик: «технологічна нерівність» між вдосконаленими і невдосконаленими особами може виявлятися у трудових відносинах, освіті та виборчому процесі, закріплюючи переваги не лише у соціальному, а й у біологічному вимірі. Правова відповідь на цей виклик потребує розробки принципово нової регуляторної парадигми, що включає заборону дискримінації за ознакою відсутності технологічного вдосконалення, забезпечення рівного доступу до базових технологій та захист права на відмову від вдосконалення як самостійного конституційного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*. 2005. Vol. 14. No. 1. P. 1–25. URL: https://nickbostrom.com/papers/a-history-of-transhumanist-thought.
2. Bostrom N. In Defense of Posthuman Dignity. *Bioethics*. 2005. Vol. 19. No. 3. P. 202–214. URL: https://nickbostrom.com/ethics/dignity.
3. Ienca M., Andorno R. Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology. *Life Sciences, Society and Policy*. 2017. Vol. 13. No. 1. Art. 5. DOI: https://doi.org/10.1186/s40504-017-0050-1.

4. Nyathi L. Unveiling the Right to Self-Transformation and Self-Enhancement: Exploring Transhumanism and Its Impact on Human Rights and the Future of Humanity. *Deusto Journal of Human Rights*. 2024. No. 13. P. 119–147. DOI: https://doi.org/10.18543/djhr.3072.
5. Lacalle Noriega M. Transhumanism and Law: From Human Nature to Self-Determination as the Foundation of Human Rights. *Cuadernos de Bioética*. 2021. Vol. 32. No. 105. P. 225–235. DOI: https://doi.org/10.30444/CB.100.
6. Crouch D.T. Transhumanism within the Natural Law: Transforming Creation with Nature as Guide. *Religions*. 2024. Vol. 15. No. 8. Art. 949. DOI: https://doi.org/10.3390/rel15080949.
7. Borbón D., Borbón L. A Critical Perspective on NeuroRights: Comments Regarding Ethics and Law. *Frontiers in Human Neuroscience.* 2021. Vol. 15. Art. 703121. DOI: https://doi.org/10.3389/fnhum.2021.703121.
8. Lyreskog D., McKeown A. On the (Non-)Rationality of Human Enhancement and Transhumanism. *Science and Engineering Ethics*. 2022. Vol. 28. No. 6. Art. 52. DOI: https://doi.org/10.1007/s11948-022-00410-4.
9. Muñoz J.M., Marinaro J.Á. Neurorights as Reconceptualized Human Rights. *Frontiers in Political Science*. 2023. Vol. 5. Art. 1322922. DOI: https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1322922.
10. Serra M.-À. Human Enhancement and Functional Diversity: Ethical Concerns of Emerging Technologies and Transhumanism. *Mètode Science Studies Journal*. 2022. No. 12. P. 169–175. DOI: https://doi.org/10.7203/metode.12.20676.
11. More M. Technological Self-Transformation: Expanding Personal Extropy. *Extropy*. 1993. Vol. 4. No. 2 (Issue 10). URL: http://www.maxmore.com/selftrns.htm.
12. Sandberg A. Morphological Freedom – Why We Not Just Want It, but Need It. *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future* / eds. M. More, N. Vita-More. Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. P. 56–64. DOI: https://doi.org/10.1002/9781118555927.ch5.
13. Калітенко О.М. Право на здоров'я та морфологічна свобода в світлі рекодифікації цивільного законодавства України. Шерешевські читання «Рекодифікація договірного права в умовах інтеграційного розвитку України»: матер. всеукр. науково-практичн. конф. (Одеса, 6 грудня 2019 року) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. С. 33-35.
14. Szabados K. Morphological Freedom as a Basic Human Right: Three Arguments. *Social Science Research Network*. 2017. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3091656. URL: https://ssrn.com/abstract=3091656.
15. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3. 2022. С. 301-310. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/265072.
16. Dmytro M. Bielov, Myroslava V. Hromovchuk, Yaroslav V. Hreca, Vasyl V. Tymchak. Essence of somatic human rights in the process of biomedical research. *Wiadomości Lekarskie.* Volume LXXIV, Issue 10, Part 2, October 2021. P. 2663-2668. DOI: 10.36740/WLek202110226.
17. Бєлова М.В. Нейроправа як четверте покоління прав людини: доктринальне обґрунтування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. Вип. 94. Ч. 4. С. 231-239. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/05/94-part-4.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

© Крегул А.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0